

Наукові перспективи
Видавнича група

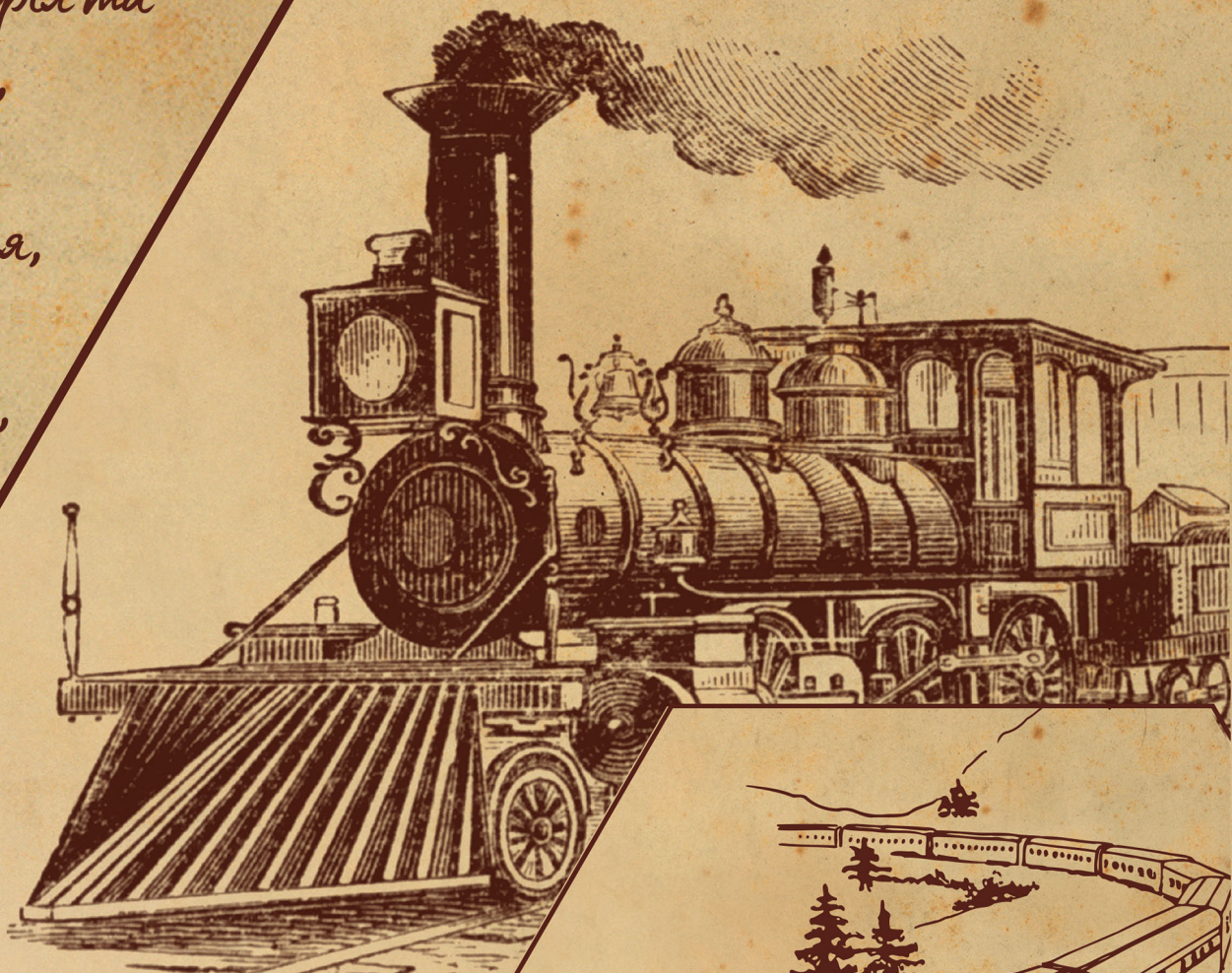

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ У СУЧАСНІЙ
НАУЦІ

№5(23)

2024

*Серія: історія та
археологія,
державне
управління,
економіка,
педагогіка,
техніка,
право*

*Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління
Асоціація науковців України
Науковий парк Національного Авіаційного Університету*

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Актуальні питання у сучасній науці»

*(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка»,
Серія «Державне управління», Серія «Техніка»,
Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 5(23) 2024

Київ – 2024

*Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration
Association of Scientists of Ukraine
Scientific Park of the National Aviation University*

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

«Current issues in modern science»

*("Pedagogy" Series, "Law" Series, Economy Series,
"Public Administration" Series, "Technology" Series,
"History and Archeology" Series)*

Issue № 5(23) 2024

Kyiv – 2024

«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2024. № 5(23) 2024. С. 1260.

Свідоцтво про державну реєстрацію Серія Серія КВ № 25116-15056Р.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із права (спеціальність - 081 Право), економіки (спеціальність - 076 Підприємництво та торгівля), педагогіки (спеціальність - 014 Середня освіта) та державного управління (спеціальність - 281 Публічне управління та адміністрування).

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2023 № 185 журналу присвоєно категорію "Б" із історії та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія)

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 13.05.2024, № 6/5-24).

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), Міждержавної гільдії інженерів консультантів, громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Журнал публікує оригінальні дослідницькі та оглядові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів державного управління, права, економіки, історії, педагогіки, техніки для їх інтеграції у європейський, світовий науковий простір. Цільова аудиторія: науковці, працівники вищих навчальних закладів та наукових інституцій, здобувачі вищої освіти, а також фахівці тематики журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор: Дачій Олександр Іванович - доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Балаласва (Дорошенко) Катерина Вікторівна - кандидат технічних наук, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (Київ, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Герасименко Юлія Сергіївна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України (Біла Церква, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Заків Іслам Муса-Огли - старший науковий співробітник кафедри підтримання льотної придатності авіаційної техніки Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Іванченко Євгенія Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- Ігнатович Сергій Ромуальдович - доктор технічних наук, професор, завідуючий кафедрою конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)
- Кавиліна Ганна Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Кардаш Оксана Любомірівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматичної, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Карускевич Михайло Віталійович - доктор технічних наук, професор, професор кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Катеринчук Іван Степанович - доктор технічних наук, професор кафедри телекомунікаційних та інформаційних систем Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Кінзерявий Василь Миколайович — кандидат технічних наук, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Коваленко Валентин Васильович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Ковтун Владислав Юрійович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Комнатний Сергій Олександрович - докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Корченко Анна Олександрівна — доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Корченко Олександр Григорович — доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- Кошетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Крижина Наталія Павлівна – доктор наук державного управління, професор, Заслужений лікар України, директор Навчально-Наукового медичного інституту Київського міжнародного університету (Київ, Україна)
- Куриш Наталія Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (Київ, Україна)
- Маслак Тетяна Петрівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Михальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Ніколасв Микола Ілліч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методикі її навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)
- Новак-Калаясв Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України (Львів, Україна)
- Огіснюк Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- Оніщенко Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (Київ, Україна)
- Орлова Наталія Сергіївна — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)
- Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
- Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського (Одеса, Україна)
- Сидоренко Вікторія Миколаївна — асистент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Сирник Ярослав - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)
- Січкаренко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Терещенко Юрій Матвійович — доктор технічних наук, професор, лауреат Державної премії в області науки і техніки України, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Толочко Світлана Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
- Хитровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- Хохлачова Юлія Євгенівна — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- Якимчук Олег Феодосійович - керівник групи білінгу Відділу бізнес-систем Департаменту інформаційних технологій ПРАТ «Рівнеобленерго» (Рівне, Україна)
- Якушенко Олександр Сергійович — кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Економіка»

Вдовенко Н.М. <i>БАЗОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЕФЕКТІВ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНИХ ДОБРІВ ДЛЯ ГРУП СУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ</i>	18
Гарбар Ж.В., Даценко В.К. <i>ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ</i>	32
Головін О.А., Чуйко М.М. <i>ПАРТНЕРСТВО ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ</i>	46
Гонтар Л.В. <i>ВПЛИВ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ НА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ЗБУТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	59
Кіш Г.В. <i>ЗАХОДИ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВІЙНИ</i>	71
Кондратенко Н.О., Волкова М.В., Швед А.Б. <i>ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПОСЛУГ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ</i>	82
Кубіцький С.О., Кубіцький Ю.С., Кондрат О.Б. <i>ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ</i>	93
Лівандовська О.А. <i>СУЧАСНА МОДЕЛЬ ЗЕЛЕНОГО ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД</i>	105
Меняйлова Г.Є. <i>РОЛЬ ІНТЕГРАЦІЇ МАРКЕТИНГУ І ЛОГІСТИКИ У ЗНИЖЕННІ ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ</i>	117

Миронов О.Г. 126
РОЛЬ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ У МАЙБУТНЬОМУ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ РЕГУЛЯТОРІВ ТА ІНВЕСТОРІВ

Новаковська І.О., Бавровська Н.М., Іванченко В.А. 137
ПЕРСПЕКТИВИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВІСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Паливода Р.В., Винничук Р.О. 150
ЗАЛУЧЕНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ: ЇЇ РОЛЬ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ТА ДОСЯГНЕННІ КІНЦЕВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Прилуцький А.М. 163
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

СЕРІЯ «Державне управління»

Богданенко А.І. 177
ХРИСТИЯНСЬКА КОМУНІКАЦІЯ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС ХРИСТИЯНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Будеянський Б.С. 187
ОБґРУНТУВАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ ЗАХИСТОМ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Вдовенко Н.М. 200
ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ АМАРТІЯ СЕНА ДЛЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЦИРКУЛЯРНОЇ ТА БЛАКИТНОЇ ЕКОНОМІКИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Вдовенко Н.М., Федірець О.В., Семенов А.Г. 211
МЕХАНІЗМ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ТА УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ПОВЕДІНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Веретинський А.І. 222
ЕКОНОМІЧНА ЧАСТИНА УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄС КРІЗЬ ПРИЗМУ СТАТИЧНО-ІМПЛЕМЕНТАЦІЙНОЇ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ІНДИКАЦІЇ

Вороніна В.В., Черниш В.О. <i>ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ У ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ: ПОТЕНЦІЙНА ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ЧИ ЗАПОРУКА СТІЙКОГО СУСПІЛЬСТВА</i>	232
Довгань В.В. <i>ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ</i>	244
Кальниш Ю.Г., Іваній О.М., Малафєєв С.О. <i>ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ НА ПРОЗОРИСТЬ ТА ПІДЗВІТНІСТЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ</i>	253
Король В.В. <i>СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ОБМЕЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРОХОДЖЕННЯМ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В МИТНИХ ОРГАНАХ</i>	266
Кривша О.В. <i>ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ</i>	279
Кумар Г.В., Прохорчук І.В., Чорний Д.В. <i>ЛОКАЛЬНЕ САМОВРЯДУВАННЯ ТА МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК: РОЛЬ МУНІЦИПАЛІТЕТІВ У РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСАХ</i>	294
Лаврентій Д. <i>МІСЦЕ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ ПРОСТОРИ</i>	303
Мануїлова К.В., Шевченко Т.В., Мінчев С.І. <i>ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА CROWD-ТЕХНОЛОГІЇ У ПОВОСННІЙ ВІДБУДОВІ УКРАЇНИ</i>	318
Назаренко М.О., Лапшин С.А. <i>ВПЛИВ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА МОДЕРНІЗАЦІЮ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ</i>	330
Поліщук О.В. <i>ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД</i>	340
Радченко О.В., Любченко Н.В., Козенко Р.В. <i>ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ СИСТЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ КРАЇНИ</i>	353

Синишин М.М., Захарчук Д.О., Торічний В.О. 368
ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМІВ УХВАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Стеців І.С. 381
ОБҐРУНТУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ

Тушко К.Ю., Балагур Л.О., Мішенюк Р.М. 396
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ МОДЕЛІ У ПРИЙНЯТТІ УПРАВЛІНСЬКОГО РІШЕННЯ ЛІДЕРАМИ

Хрістін Р.Г. 406
ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМ КРЕДИТНИХ ГАРАНТІЙ У ПІДТРИМЦІ КОРПОРАТИВНОГО СЕКТОРУ ПІД ЧАС РЕЦЕСІЇ

СЕРІЯ «Право»

Melnychuk O.F., Nemytskyi O.A., Melnychuk M.O., Pavlichenko I.M., Khimich Yu.M. 419
DECENTRALIZATION OF PUBLIC POWER IN UKRAINE AND ITS IMPACT ON NATIONAL SECURITY IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT

Берч В.В. 428
ГІБРИДНА МОДЕЛЬ СУДУ ПРИСЯЖНИХ: ДОСВІД АВСТРІЇ ТА ДАНІЇ

Бєлкін М.Л., Юринець Ю.Л., Бєлкін Л.М. 435
ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКРЕЦІЙНОЇ ВЛАДИ ЗА РЕКОМЕНДАЦІЯМИ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ № R(80)2 ТА СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ

Бородін О.І. 449
СУТНІСТЬ ТА СИСТЕМА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ, ЯКА ВЧИНЯЄТЬСЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Вовк Д.О. 460
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВА НА СМЕРТЬ

Вовк М.З., Яновицька А.В. 468
ПРАВОВІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ДЛЯ НАВЧАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Воронятників О.О. <i>ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ МОБІНГУ В УКРАЇНІ</i>	477
Гапонов О.О. <i>МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ</i>	487
Горбова Н.А., Костів І.Я., Кузьменко О.Ю. <i>ДОГОВІРНЕ ПРАВО: УКЛАДАННЯ, ВИКОНАННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ДОГОВОРІВ</i>	495
Давидюк В.М. <i>ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ</i>	509
Дузяк К.В., Калганова О.А. <i>ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ВАЖЛИВЕ ЗАВДАННЯ ПРАВООХОРОННОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ</i>	518
Єфімов М.М. <i>НАУКОВА ПОЛЕМІКА СТОСОВНО ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ФУТБОЛЬНИМИ ВБОЛІВАЛЬНИКАМИ</i>	527
Каращук К.Л. <i>ІНСТИТУТ МЕДАЦІЇ У БЕЛЬГІЇ</i>	537
Кирилюк Д.В. <i>МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ВПЛИВУ НА ДЕРЖАВУ-ПОРУШНИЦЮ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА</i>	547
Коваленко О.О., Плотнікова А.В. <i>ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 270 КК УКРАЇНИ «ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ АБО ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ»</i>	557
Колосовський Є.Ю., Дмитерко А.С. <i>ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЕНІ КРАЇНОЮ-АГРЕСОРОМ</i>	567
Кузик В.В. <i>КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ НЕЗАКОННОГО ПРИДБАННЯ, ЗБУТУ АБО ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ</i>	577
Кузьменко В.С., Кузьменко О.Ю. <i>ОЦІНКА ВІДПОВІДНОСТІ УМОВ ПРАЦІ НА МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ ВИМОГАМ МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ОХОРОНИ ПРАЦІ</i>	588

- Лиськов І.М.** 598
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВНУТРІШНІХ ПЕРЕМІЩЕНЬ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ
- Михальчук Б.С.** 607
ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСНИЦЬКИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ
- Озюменко Є.Ю.** 617
ОСНОВНІ АСПЕКТИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ: КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРИКЛАДИ
- Павлова Т.О.** 629
СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ЦЕНТРАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ
- Петков С.В.** 643
НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ В УКРАЇНІ
- Самойленко О.А., Тітуніна К.В.** 653
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НАСИЛЬСТВОМ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ПРО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНИМИ АБО ЗА ЇХ УЧАСТЮ)
- Санжаровська Л.І.** 666
ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У ЗВ'ЯЗКУ З ОБРОБКОЮ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
- Чохрій В.С.** 677
ПРИТЯГНЕННЯ ОСОБИ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕСПЛАТУ АЛІМЕНТІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

СЕРІЯ «Педагогіка»

- Bezliudna V.V., Muzyka Ya.V.** 693
FEATURES OF THE PROFESSIONAL FUTURE EARLY CHILDHOOD EDUCATORS' TRAINING FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO PRESCHOOLERS IN UKRAINE

- Chernionkov Ya.O.** 704
FOREIGN LANGUAGE TEACHING AT THE INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION ACCORDING TO DRAFT LAW № 9432
- Melnyk I.G., Havriushenko H.V., Mohylnyi S.H., Grek M.O., Cherednychenko I.V., Sopov D.S.** 719
APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY IN GEOGRAPHIC AND LAND MANAGEMENT EDUCATION
- Nykyropets S.S., Kot S.O., Hadaichuk N.M., Melnyk M.B., Boiko Yu.V.** 730
INNOVATIVE PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR UTILIZING ONLINE PLATFORMS IN FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION
- Shevelova-Harkusha N.V.** 744
THE EFFECTIVENESS OF TASK-BASED LANGUAGE TEACHING AT THE ENGLISH LESSONS
- Sofian D.V., Klepatskyi S.V., Kovalchuk O.R., Afanasyev A.O., Prytulyak M.O.** 757
PEDAGOGICAL CONDITIONS TO FORM FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS READINESS FOR CANINE SUPPORT DURING PROFESSIONAL TRAINING
- Білецька І.О.** 768
ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА ЯК СКЛАДНИК ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
- Білошицька Т.Ю., Литньова Т.В., Галецький С.М.** 781
ЕТАПИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПЕДАГОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ
- Власюк І.В.** 792
ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ ЧЕРЕЗ ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МОБІЛЬНІ ЗАСТОСУНКИ В ЕПОХУ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ
- Горіна О.Т., Хмель-Дунай Г.М., Хмель О.** 805
ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ЗДОРОВ'Я ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА УМОВ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ
- Довбня С.О.** 820
ОСНОВИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ
- Жигайло О.О., Винницька Н.В.** 834
РОЛЬ ЦИФРОВИХ ОСВІТНИХ РЕСУРСІВ У САМООСВІТНІЙ ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

- Житнухіна К.П., Дрига В.С.** 843
КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ
- Зелена І.О.** 852
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПРАКТИКА УСНОГО ТА ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ (ОСНОВНА ІНОЗЕМНА МОВА)»
- Кукса Н.Г.** 863
ЗАСТОСУВАННЯ «МОЗКОВОГО ШТУРМУ» В МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Медведєва А.О.** 876
ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ ТА ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ У НАВЧАННІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ
- Мотика С.М.** 888
ПЕДАГОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО ВИКОНАННЯ СВОЇХ ОBOB'ЯЗКІВ В БОЙОВИХ УМОВАХ
- Пожарицький О.П., Чепурна В.О., Голубенко Т.О.** 897
ВІКТОРИНИ ТА КВЕСТИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ЗАОХОЧЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН
- Поліщук С.В., Горбатюк О.В.** 909
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЗАСОБИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
- Попиченко С.С.** 923
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
- Потапчук Т.В., Макарук О.Л., Кравець Н.С.** 936
ЗМІСТ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ІДЕАЛІВ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ
- Розман І.І., Фенцик О.М.** 946
ІВАН ЮЩУК ПРО ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ В ЧАСИ ВІЙНИ (РЕТРОСПЕКТИВА ІНТЕРНЕТ-ПУБЛІКАЦІЙ)

- Росенко Д.О.** 957
ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ХОРЕОГРАФІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
- Сахненко А.В.** 970
ЗМІСТ ТА ЗАВДАННЯ КОМПОНЕНТІВ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ СПОРТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ ПАУЕРЛІФТЕРІВ-ПОЧАТКІВЦІВ
- Скиба Н.М.** 985
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ
- Стасенко А.А.** 992
НАВЧАННЯ ОСНОВАМ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ПОШУКУ ТА МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В РАМКАХ НАВЧАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ
- Терещенко С.В.** 1001
ЗМІСТОВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ СИНТЕЗУ МУЗИЧНОГО І ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ З ШКОЛЯРАМИ-ПІДЛІТКАМИ У ВИМІРІ ОСОБИСТІСНО-ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ
- Шевченко Ж.М.** 1012
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПОДОЛАННЯ БЕЗРОБІТТЯ В МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМ'ЯХ З ДІТЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
- Яворський Б.І., Грицай Х.Б., Єргуньова М.З.** 1018
ПОТЕНЦІАЛ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ У ЗАДОВОЛЕННІ НАВЧАЛЬНИХ ПОТРЕБ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ (НА ПРИКЛАДІ НПП "ПІВНІЧНЕ ПОДІЛЛЯ")
- Якименко В.М.** 1018
ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ МІГРАНТІВ У ФРАНЦІЇ

СЕРІЯ «Історія та археологія»

- Aynur Aliyeva** 1041
PROGRAMS ORGANIZED BY HEYDAR ALIYEV FOUNDATION RELATED TO CHILDREN'S HEALTH IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

- Kizlova A.A.** 1051
MATERIAL DIMENSION OF EVERYDAY LIFE IN VOLYN DURING THE LITHUANIAN PERIOD IN THE WORKS OF BOHDAN PRYSHCHERA
- Ванзуряк С.Ю.** 1068
ЛОКАЛІЗАЦІЯ ЛІТОПИСНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ
- Галуха Л.Ю., Баличева Л.В., Маруховська-Картунова О.О.** 1076
ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ВІЙНИ: АНАЛІЗ КОРЕНІВ ДИПЛОМАТИЧНИХ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПРОТИРІЧ МІЖ РОСІЄЮ ТА УКРАЇНОЮ
- Зуйков В.О.** 1090
ВПЛИВ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ НА ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ: ІСТОРІЯ ТА ОСВІТНІ АСПЕКТИ
- Ілин Л.М., Лицур М.З.** 1103
ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ, ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ІДЕЇ МОНРАХІЗМУ (НА ПРИКЛАДІ В.ЛИПИНСЬКОГО, С.ТОМАШІВСЬКОГО ТА В.КУЧАБСЬКОГО)
- Квятковський Р.В.** 1114
МЕДІЙНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ДРУГОЇ КАРАБАСЬКОЇ ВІЙНИ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
- Кліш А.Б., Москалюк М.М.** 1128
СОЦІАЛЬНА І МАТЕРІАЛЬНА ПІДТРИМКА МИТНИХ СТРУКТУР «ДИРЕКЦІЮ МИТ У ЛЬВОВІ» (1920-ТІ РР.)
- Костилєва С.О.** 1141
ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОЗВИТОКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ 50–90-ТІ РР. ХХ СТ.
- Кравчук О.В.** 1157
ОПЕРАЦІЯ «ВАЛЬКІРІЯ»
- Махінько А.І.** 1167
ІСТОРІЯ КОСТЮМА ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ
- Нашивочніков О.О.** 1176
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ СИЛ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В АНТИТЕРОРИСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЯХ

Павленко А.О. <i>БЕРЕСТЕЙСЬКА ЦЕРКОВНА УНІЯ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ</i>	1190
Прокопов В.Ю. <i>ХАРЧОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РУХУ ОУН І УПА НА ЗАКЕРЗОННІ 1944–1947 рр.</i>	1203
Разіцький В.Й., Литвин Н.М. <i>ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ КИЇВСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО ТЕХНІКУМУ В 20-Х РР. ХХ СТ.</i>	1218
Сидоренко А.Ю. <i>ЕТНІЧНІ ПРОБЛЕМИ КАТАЛОНІЇ В ХХІ СТОЛІТТІ</i>	1233
Сухий О.М. <i>ГУМАНІТАРНІ ТА ПРИРОДНИЧІ ШКОЛИ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.</i>	1244

Шановні колеги!

Вітаю Вас із виходом чергового номеру фахового журналу категорії Б “Актуальні питання у сучасній науці”.

Відзначаючи різноплановість тематик, наукових і практичних публікацій, наявність інформативного матеріалу, сподіваюсь, що й надалі видання буде цікавим, змістовним, а його випуски використовуватимуть у своїй науковій роботі як досвідчені, так і молоді вчені.

Колективу редакційної колегиї, авторам, читачам зичу творчих успіхів, натхнення та плідного співробітництва на ниві вітчизняної науки і освіти України.

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «Економіка»

УДК 631.86:658.5:631.872.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-18-31](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-18-31)

Вдовенко Наталія Михайлівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11, тел.: (044) 527-86-48, <https://orcid.org/0000-0003-0849-057X>

БАЗОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЕФЕКТИВІВ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНИХ ДОБРИВ ДЛЯ ГРУП СУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Анотація. У статті доведено, що конкурентна боротьба відіграє важливу роль у формуванні стратегій суб'єктів господарювання, стимулює інновації та покращення продукції, а також може мати значний вплив на ефективність виробництва. Встановлено, що вказане спонукає суб'єктів господарювання шукати нові шляхи для підвищення виробничої ефективності та якості своєї продукції. У даному контексті, ми зосередилися на використанні новітніх технологій, зокрема інноваційних органічних добривах, які є ключовим фактором у досягненні цих цілей. У статті розкрито тенденції зростаючого попиту і затребуваність споживачів щодо якості та екологічності продукції, що призводить до збільшення попиту і на такі нішеві продукти, як органічна продукція. Доведено, що суб'єкти господарювання у галузі рослинництва мають підвищений інтерес у використанні саме органічних методів вирощування та виважене застосування добрив, щоб задовольнити цей зростаючий попит і залишатися конкурентоспроможними на ринку. Розглянуто інноваційні розробки в галузі органічних добрив та їх вплив на урожайність різних сільськогосподарських культур. Проаналізовано ринок органічних добрив, його динаміку та перспективи розвитку. Нині його ємність складає близько 1 млрд грн. За прогнозом у найближчі роки він буде зростати на 15-20 % щорічно. На українському ринку представлені органічні добрива вітчизняного та іноземного виробництва. Встановлено, що до 2028 року глобальний ринок органічних добрив досягне 14,5 млрд дол США та зросте на 12,3 %. Наведено підходи щодо використання органічних добрив, орґано-мінеральних добрив, рідких органічних добрив і сидератів для

основних культур. У статті акцентовано увагу на дослідженні впливу інноваційних органічних добрив на зниження витрат на виробництво.

Ключові слова: економічний ефект, органічні добрива, рослинництво, галузь, попит, інновації, якість, аграрний сектор, технологія виробництва, конкурентоспроможність, регулювання, групи суспільних інтересів.

Vdovenko Nataliia Mykhaylivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department, Department of Global Economy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 03041, Kyiv, Heroes of Defense St., 10, tel.: (044) 527-86-48, <https://orcid.org/0000-0003-0849-057X>

BASIC APPROACHES TO DETERMINING THE ECONOMIC EFFECTS OF THE IMPLEMENTATION OF ORGANIC FERTILIZER PRODUCTION TECHNOLOGIES FOR ECONOMIC INTEREST GROUPS

Abstract. The article proves that competition plays an important role in the formation of strategies of business entities, stimulates innovation and product improvement, and can also have a significant impact on production efficiency. It has been established that this encourages business entities to look for new ways to improve production efficiency and quality of their products. In this context, we focused on the use of the latest technologies, in particular innovative organic fertilizers, which are a key factor in achieving these goals. The article reveals the trends of growing demand and the demand of consumers regarding the quality and environmental friendliness of products, which leads to an increase in demand for such niche products as organic products. It has been proven that business entities in the field of crop production have an increased interest in using specifically organic cultivation methods and a balanced application of fertilizers in order to meet this growing demand and remain competitive in the market. Innovative developments in the field of organic fertilizers and their impact on the yield of various agricultural crops are considered. The organic fertilizer market, its dynamics and development prospects are analyzed. Currently, its capacity is about 1 billion hryvnias. According to the forecast, it will grow by 15-20% annually in the coming years. Organic fertilizers of domestic and foreign production are presented on the Ukrainian market. It is estimated that by 2028, the global market for organic fertilizers will reach 14.5 billion US dollars and grow by 12.3%. Approaches to the use of organic fertilizers, organic fertilizers, liquid organic fertilizers and siderates for main crops are given. The article focuses on the study of the impact of innovative organic fertilizers on reducing production costs.

Keywords: economic effect, organic fertilizers, crop production, industry, demand, innovations, quality, agricultural sector, production technology, competitiveness, regulation, groups of economic interests.

Постановка проблеми. В контексті сучасного економічного середовища можна спостерігати високу конкуренцію на агропродовольчому ринку, яка визначається рядом факторів, таких як динаміка попиту і пропозиції, рівень технологічного розвитку, ступінь регулювання та інші. Наукові дослідження вказують на те, що конкурентна боротьба відіграє важливу роль у формуванні стратегій підприємств, стимулює інновації та покращення продукції, а також може мати значний вплив на ефективність виробництва. Вказане спонукає суб'єктів господарювання шукати нові шляхи для підвищення виробничої ефективності та якості своєї продукції. Використання новітніх технологій, зокрема інноваційних органічних добрив, стає ключовим фактором у досягненні цих цілей. Зростаючий попит і затребуваність споживачів щодо якості та екологічності продукції призводить до збільшення попиту і на такі нішеві продукти, як органічна продукція. Тому суб'єкти господарювання у галузі рослинництва мають підвищений інтерес у використанні саме органічних методів вирощування та виважене застосування добрив, щоб задовольнити цей зростаючий попит і залишатися конкурентоспроможними на ринку. Екологічні проблеми, а також забруднення довкілля у даному аспекті стають все більш актуальними, де сільське господарство відіграє провідну роль. Використання традиційних хімічних добрив призводить до забруднення ґрунту та водних ресурсів. Тому на сьогодні актуальним є перехід до застосування інноваційних органічних добрив з погляду екологічної безпеки та сталого розвитку. У зв'язку з цим, вивчення сучасних підходів до застосування новітніх технологій в рослинництві з використанням інноваційних органічних добрив є першочерговим науковим завданням, яке спрямоване на забезпечення виявлення економічних ефектів від впровадження технологій виробництва органічних добрив для груп економічних інтересів і сталого розвитку сільського господарства, підвищення галузевої конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційного забезпечення та впровадження передових технологій у сільському господарстві досліджували такі економісти, як Могильна Л. М. в праці «Суть та особливості інновацій в сільському господарстві» [1, С. 26-30]; Безус А. М., Чуйок М. Г. в роботі «Стратегія підвищення інноваційної діяльності підприємства» [2] та інші дослідники. Окремі аспекти технологій сільськогосподарського виробництва вивчали Білінська В. [3], Бузько І., Вартанова О., Голубченко Г. [4], Гайдар А. [5], Дашутіна Л. [6], Дем'яненко С. [7],

Дудар Т., Дудар В. [6], Шубравська О. Молдован Л. [11], Крачок Л. [12], Лазаренко В. [13], Лупенко Ю., Шпикуляк О., Месель-Веселяк В. [14], Федорук У. [21], Юрченко Л. [22]. Основна увага цих авторів була приділена визначенню проблем використання інновацій в аграрній сфері та необхідності впровадження потужних агротехнологій. Водночас, маємо відмітити, що постійні зміни останніх років спонукають до детального дослідження, які також потребують використання різних методів і механізмів адаптації до умов поточного розвитку аграрного сектору економіки. Питання детального аналізу можливих проблем і перспектив адаптації новітніх технологій в рослинництві з використанням інноваційних органічних добрив і техніко-технологічних рішень щодо ведення сільського господарства в сучасних умовах вимагає подальших ґрунтовних досліджень.

Мета статті – полягає в оцінці сучасних перспектив застосування новітніх технологій в рослинництві з використанням інноваційних органічних добрив, яке спрямоване на забезпечення виявлення економічних ефектів від впровадження технологій виробництва органічних добрив саме для груп суспільних інтересів в умовах трансформаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Шляхом проведення дослідження ми планували зрозуміти, як застосування інноваційних технологій та органічних добрив може покращити економічні показники в галузі рослинництва, збільшити їх конкурентоспроможність та сприяти в цілому сталому розвитку сільського господарства. Органічні добрива є ключовим елементом для забезпечення рослин поживними речовинами, а також покращення фізичних і біологічних властивостей ґрунту. Вони класифікуються за походженням, способом внесення, ступенем розкладання та хімічним складом. До них належать різні види, включаючи як тваринного, так і рослинного походження, мікробіологічні добрива, які можуть бути внесені в ґрунт, рядки або застосовані як підживлення. Переваги органічних добрив в тому, що вони збагачують ґрунт поживними речовинами, покращують його фізичні властивості, стимулюють розвиток корисної мікрофлори, зменшують ерозію. Водночас слід врахувати недоліки від їх застосування, такі як незбалансований склад поживних речовин, повільний розклад і можливість містити насіння бур'янів і збудників хвороб [6]. При внесенні органічних добрив важливо дотримуватися встановлених правил, таких як раціональне використання, правильний вибір для конкретної культури, дотримання строків внесення та належне зберігання. Використання органічних добрив відіграє провідну роль у підвищенні родючості ґрунту, отриманні екологічно чистої продукції [17]. Протягом 2018 р. до 2021 р., ринок органічних добрив в Україні переживав стабільне та значне зростання, збільшуючись на 20-25 % щорічно. Згідно з даними Державної служби статистики України, виробництво органічних

добрив зросло з 100 тис. тонн у 2018 р. до 200 тис. тонн у 2021 році. Проте в 2022 р. створено серйозні перешкоди для подальшого розвитку ринку органічних добрив. Нині, внаслідок воєнних дій, виробництво органічних добрив у прогнозі на 2024 р. може зменшитися до 100-150 тис. тонн. І все відбувається внаслідок руйнування інфраструктури, подорожчання ресурсів, мобілізації робочої сили та загальне зниження ефективності діяльності в галузях аграрного сектору, які є наслідками від введення воєнного стану [18]. Незважаючи на ці негативні тенденції, на ринку все ще існує повний попит на органічні добрива через зростання інтересу споживачів до екологічно чистої продукції. Проте саме війна значно обмежує цей фактор. Крім того, можливості стимулювання виробництва органічних добрив через державну підтримку, наприклад, через програму розвитку органічного виробництва на 2021-2025 роки, обмежені внаслідок воєнних дій. Також ці обставини стримують інноваційну діяльність в галузі, що може сповільнити розвиток технологій виробництва органічних добрив та їх розповсюдження на ринку [6].

Світовий ринок органічних добрив демонструє стрімке зростання, щорічно збільшуючись на 10-15 %. До 2025 року його обсяг сягне 10 млрд дол. США за попередніми оцінками. Цей динамічний розвиток пояснюється зростанням попиту на екологічно чисту продукцію з боку споживачів, які прагнуть до здорового та безпечного харчування. В Україні наявні земельні ресурси та сприятливі кліматичні умови для розвитку органічного землеробства, що робить ринок органічних добрив перспективним для інвестицій. За останні роки спостерігається стале зростання площ, відведених під органічне землеробство, які наразі сягають близько 400 тис. га [2]. Незважаючи на значний потенціал, ринок органічних добрив в Україні все ще знаходиться на початковій стадії розвитку. До факторів, що стримують його зростання, відносять: а) слабке законодавство, яке потребує оновлення та адаптації до міжнародних стандартів; б) обмеженість державної підтримки, що обмежує доступність органічних добрив для фермерів; в) низька обізнаність фермерів про переваги та особливості використання органічних добрив; г) нестача кваліфікованих кадрів. Зростанню сприятимуть зростання попиту на екологічно чисту продукцію, удосконалення законодавства та гармонізація з європейськими стандартами, збільшення державної підтримки, підвищення обізнаності фермерів про переваги органічних добрив, збільшення кількості кваліфікованих кадрів [5]. В табл. 1 представлено інноваційні розробки органічних добрив.

Таблиця 1

Інноваційні розробки органічних добрив в сучасних умовах [3; 6; 8; 12; 15]

№	Інноваційна розробка	Опис	Переваги	Недоліки
1	Органічні добрива, сипка препаративна форма	Містять збалансований комплекс макро- та мікроелементів, біологічно активних речовин, незамінні гумінові та фульвокислоти, а також рослин корисних мікроорганізмів, і покращують засвоєння ними поживних речовин	Підвищення врожайності. Зменшення потреби в хімічних добривах. Покращення екологічного стану ґрунту	Висока вартість логістики до кінцевого споживача. Низький об'єм виробництва сертифікованих якісних гранульованих добрив не задовольняє попит
2	Органічні добрива, гранульована препаративна форма	Містять концентрований вміст комплексу макро- та мікроелементів, біологічно активних речовин, незамінних гумінових та фульвокислот, а також рослин корисних мікроорганізмів, і покращують засвоєння ними поживних речовин	Підвищення врожайності. Отримання продукції високої біологічної якості. Відсутність потреби в мінеральних добривах. Відновлення родючості ґрунтів	Низький об'єм виробництва сертифікованих якісних гранульованих добрив не задовольняє попит.
3.	Органічні добрива, пастоподібна препаративна форма	Використовується в якості біологічного меліоранта кислих ґрунтів для відновлення їх потенціалу	Відновлює родючість кислих ґрунтів	Висока вартість логістики до кінцевого споживача. Низький об'єм виробництва сертифікованих якісних гранульованих добрив не задовольняє попит
4.	Органічні добрива, рідка препаративна форма	Добрива, які використовуються для позакореневого підживлення у рідкому вигляді	Стимулює ріст та прискорює розвиток рослини. Знижує вміст нітратів в продукції. Підвищує біологічну стійкість рослин. Швидке засвоєння рослинами. Легкість внесення	Необхідно мати спеціальне обладнання для внесення
5.	Органо-мінеральні добрива, гранульована препаративна форма	Комбіновані добрива, які містять як органічні, так і мінеральні компоненти	Збалансований склад поживних речовин. Поступове розкладання в ґрунті. Зменшення ризику опіків коренів	Висока вартість. Можуть містити шкідливі домішки
6.	Органо-мінеральні добрива, рідка препаративна форма	Добрива, які використовуються для позакореневого підживлення, а також вносяться в ґрунт у рідкому вигляді	Швидке засвоєння рослинами. Легкість внесення. Можливість використання в системах крапельного зрошення	Висока вартість. Необхідність мати спеціальне обладнання для внесення. Можуть містити шкідливі домішки

Подальші дослідження вчених-економістів висвітлюють застосування органічних добрив і органо-мінеральних добрив для основних культур - буряка, картоплі, соняшнику, пшениці з використанням рідинних органічних добрив і сидератів для підвищення якості й урожайності даних культур (табл. 2).

Таблиця 2

Норми внесення органічних добрив у 2024 р.

Культура	Органічні добрива, сипка препаративна форма, т/га	Органічні добрива, гранульована препаративна форма, т/га	Органічні добрива, пастоподібна препаративна форма	Органічні добрива, рідка препаративна форма, л/га	Органо-мінеральні добрива, гранульована препаративна форма, т/га	Органо-мінеральні добрива, рідка препаративна форма, л/га
Зернові	2-2,5	0,2-0,3	3-4,5	4	0,2-0,25	6-30
Бобові	2,5-3	0,3-0,4	3,5-5	4-6	0,3-0,45	8-14
Овочеві	2-3	0,5-0,6	4-6	6	0,4-0,6	8-12
Технічні	3-5	0,6-0,7	5-7	6	0,5-0,65	10-30
Баштанні	2,5-3	0,3-0,4	3,5-5	4-6	0,25-0,4	8-14
Плодово-ягідні	3-4	0,5-0,6	2-3	4-6	0,25-0,4	8-30

Використання органічних добрив та органо-мінеральних добрив є необхідною складовою сучасного землеробства для досягнення стабільних та високих врожаїв. Застосування рекомендованих добрив сприяє оптимальному живленню рослин, збільшенню їх стійкості до стресових умов, а також покращенню якості ґрунтового розчину. Враховуючи специфіку культур та рекомендації щодо добрив, можна досягти ефективного використання ресурсів та отримання стабільного врожаю групами суспільних інтересів [12].

Світовий досвід у використанні інноваційних органічних добрив демонструє вражаючі результати та перспективи їхнього застосування для підвищення якості та урожайності сільськогосподарських культур.

У США, біоферментація стала широко поширеним методом переробки органічних відходів, що призвело до виробництва понад 2 млн тонн органічних добрив щорічно. Цей матеріал використовується для удобрення ґрунту у садах, на фермах і в теплицях, сприяючи покращенню родючості. Бразилія виявила ініціативу в питанні використання органічних добрив, які знаходять широке застосування у вирощуванні сої, кукурудзи та інших культур. У 2020 р. тут продано понад 2 млн тонн органічні добрива, підкреслюючи значимість цього методу для підвищення урожайності [9]. Німеччина, як лідер у виробництві органо-мінеральних добрив, виробляє близько 5 млн тонн щорічно, які широко використовуються для удобрення

зернових культур, цукрових буряків та овочів. В Італії, рідкі органічні добрива використовуються для удобрення виноградників, фруктових садів та овочевих культур, і у 2020 р. було продано близько 1 млн тонн таких добрив [16]. Канада, використовуючи сидерати на площі понад 2 млн га щорічно, активно покращує структуру, вологоємність та родючість ґрунту. Світовий досвід підтверджує ефективність інноваційних органічних добрив у сільському господарстві. Це не лише забезпечує високу врожайність, а й має значний позитивний вплив на довкілля [19; 26].

Використання інноваційних органічних добрив має значний вплив на урожайність різних сільськогосподарських культур. При розгляді зернових культур, таких як пшениця, виявлено, що внесення органічні добрива може призвести до збільшення урожайності на 10-20 %. Наприклад, внесення 3 кг/га насіння бобових культур може підняти урожайність пшениці з 30 ц/га до 36 ц/га. Для кукурудзи, використання органічні добрива у кількості 3-5 т/га може призвести до збільшення урожайності на 15-20 %, а рідинні органічні добрива в кількості 100-200 л/га можуть підняти урожай ячменю на 10-15 % [3]. Овочеві культури також вигідно реагують на використання інноваційних добрив. Наприклад, внесення 2-3 кг/га насіння бобових культур або 3-5 т/га органічні добрива може підвищити урожайність картоплі на 15-20 %, а органо-мінеральні добрива в кількості 3-4 ц/га можуть збільшити урожайність буряка на 10-15 %. Також, у випадку моркви, сидерати, такі як гірчиця біла або озима вика, можуть підняти урожайність на 10-15 % [6]. Плодові культури, такі як яблука, груші та виноград, також отримують вигоди від використання інноваційних органічних добрив. Внесення 3-5 т/га органічні добрива може збільшити урожайність яблук на 10-15 %, органо-мінеральні добрива в кількості 4-5 ц/га можуть збільшити урожайність груш на 10-15 %, а рідинні органічні добрива в кількості 150-250 л/га можуть підняти урожайність винограду на 10-15 % [14]. Використання інноваційних органічних добрив сприяє зниженню витрат на виробництво в секторі економіки і зернових культур, таких як пшениця. Дослідження показують, що використання органічних добрив зменшує витрати на хімічні добрива на 30-50 %. Наприклад, якщо витрати на хімічні добрива становлять 1000 грн/га, то при використанні органічних добрив вони можуть знизитися до 500-700 грн/га. Тому внесення органічних добрив на кукурудзу може зменшити витрати на хімічні добрива на 20-30 %, а рідинні органічні добрива для ячменю можуть призвести до зниження витрат на 15-25 % [4]. У вирощуванні овочевих культур також можна спостерігати подібні результати. Наприклад, внесення бобових культур або органічні добрива для картоплі може знизити витрати на хімічні добрива на 20-30 %, а органо-мінеральні добрива для буряка можуть привести до зменшення витрат на 13-24 %. Також, використання сидератів для моркви може знизити витрати на хімічні добрива на 11-21 %.

У плодовому виробництві аналогічні показники також спостерігаються. Внесення органічних добрив для яблуні може зменшити витрати на хімічні добрива на 20-30 %, а органо-мінеральні добрива для груші можуть призвести до зниження витрат на 15-25 %. Рідинні органічні добрива для винограду можуть також знизити витрати на хімічні добрива на 10-20 % [11]. Деякі інноваційні органічні добрива можуть стимулювати проростання насіння і зменшити норму висіву. При використанні органічних добрив норму висіву пшениці можна знизити на 5-10 %. Це може зекономити 50-100 грн/га на насінні. Внесення органічних добрив може знизити норму висіву кукурудзи на 3-5 %. Це може зекономити 30-50 грн/га на насінні. Рідини органічних добрив можуть знизити норму висіву ячменю на 2-4%. Бude економія 20-40 грн/га на насінні. Внесення 2-3 кг/га насіння бобових культур або 3-5 т/га органічних добрив може знизити норму висіву картоплі на 5-10 %. Вказане зекономить 100-200 грн/га на насінні. Органо-мінеральні добрива в кількості 3-4 ц/га можуть знизити норму висіву буряка на 3-5 %, що зекономить 50-100 грн/га на насінні. Сидерати, такі як гірчиця біла або озима вика, можуть знизити норму висіву моркви на 2-4 %. Це може зекономити 20-40 грн/га на насінні. Внесення 3-5 т/га органічних добрив може знизити норму висіву яблуні на 5-10 %, що виявиться в економії 100-200 грн/га на насінні. Органо-мінеральні добрива в кількості 4-5 ц/га можуть знизити норму висіву груші на 3-5 %. Це може зекономити 50-100 грн/га на насінні. Рідини органічних добрив в кількості 150-250 л/га можуть знизити норму висіву винограду на 2-4 %. Спостерігається економія 20-40 грн/га на насінні [24].

Таблиця 3

Вплив інноваційних органічних добрив на рентабельність та чистий прибуток

Культура	Збільшення урожайності, %	Зниження витрат, %	Збільшення рентабельності, %	Збільшення чистого прибутку, грн/га
Пшениця	10-20	30-50	15-30	500-1000
Кукурудза	15-20	20-30	10-25	400-800
Ячмінь	10-15	15-25	5-20	200-400
Картопля	15-20	20-30	10-25	500-1000
Буряк	10-15	15-25	5-20	300-600
Морква	10-15	10-20	5-15	200-400
Яблуня	10-15	20-30	10-25	500-1000
Груша	10-15	15-25	5-20	300-600
Виноград	10-15	10-20	5-15	200-400

Джерело: складено на основі матеріалів, станом на 01.01.2023 р. [23; 24].

Використання інноваційних органічних добрив може виявитися ефективним засобом підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва. Ці добрива мають потенціал збільшити урожайність, знизити витрати та збільшити чистий прибуток при вирощуванні різних культур.

Проте важливо враховувати кілька факторів. По-перше, вид культури відіграє важливу роль, оскільки деякі культури можуть бути більш чутливими до впливу органічних добрив, ніж інші. Крім того, якість самого добрива має значення, оскільки не всі органічні добрива однаково ефективні [21; 25].

Також важливі умови вирощування, такі як клімат і тип ґрунту, які можуть впливати на ефективність органічних добрив. Перед використанням органічних добрив рекомендується провести консультації з агрономом або виробником добрив [3]. Наступний важливий момент полягає в тому, що органічні добрива не є засобом вирішення усіх проблем сільського господарства. Для досягнення максимальних результатів їх слід використовувати в комплексі з іншими агротехнічними прийомами [5]. Очікується, що до 2028 року глобальний ринок органічних добрив досягне 14,5 млрд дол США або зросте на 12,3 %. Цьому сприяють зростаюча занепокоєність щодо ґрунту та навколишнього середовища, а також збільшення попиту на органічну сільськогосподарську продукцію [17]. Ринок органічних добрив в Україні перебуває на стадії формування. Нині його ємність складає близько 1 млрд грн. Очікується, що в найближчі роки він буде зростати на 15-20 % щорічно. На українському ринку представлені органічні добрива вітчизняного та іноземного виробництва. До найпоширеніших видів органічних добрив належать компост, біогумус, сидерати та органо-мінеральні добрива. Попит на органічні добрива зростає з боку як великих сільськогосподарських підприємств, так і фермерських господарств, що пов'язано з зростанням попиту на органічну продукцію на внутрішньому та зовнішньому ринках [10]. Ціни на органічні добрива зазвичай вище, ніж на хімічні добрива. Це пов'язано з більш високою вартістю виробництва та транспортування [21]. Проте, з зростанням конкуренції на ринку ціни на органічні добрива мають тенденцію до зниження.

Висновки. Таким чином, впровадження інноваційних органічних добрив вимагає комплексного підходу та вивчення їх впливу на агроecosистему та економічну ефективність підприємства. Тому важливо і надалі в перспектив проводити дослідження можливостей використання новітніх технологій в галузі рослинництва з застосуванням інноваційних органічних добрив. Аналіз наукових праць підтвердив наявність значного потенціалу інноваційних органічних добрив для підвищення ефективності сільського господарства, що стане наслідком збагачення ґрунту поживними речовинами, покращенням його фізичних і біологічних властивостей, зменшенням ерозії, сприятиме

отриманню екологічно чистої продукції. Крім того, на світовому ринку спостерігається зростання сегмента органічних добрив, з обсягом до 2025 року в 10 млрд. дол. США. Хоча важливо констатувати і той факт, що в Україні ринок органічних добрив перебуває на початковій стадії розвитку через слабе законодавство, недостатню державну підтримку, низьку обізнаність фермерів і нестачу кваліфікованих кадрів. Інноваційні розробки в галузі органічних добрив, такі як органічні, вермикомпост, органо-мінеральні добрива, рідинні органічні добрива та сидерати, відкривають перспективи для зростання аграрного сектору економіки. При цьому наявний вплив інноваційних органічних добрив на урожайність, оскільки спостерігається збільшення урожайності зернових культур на 10-20 %, кукурудзи на 15-20 % та ячменю на 8-12 %. Тому використання інноваційних органічних добрив є перспективним напрямком розвитку рослинництва, що має всі підстави для підвищення економічної ефективності виробництва, покращення якості продукції та зменшення негативного впливу на довкілля в довгостроковій перспективі.

Література:

1. Могильна Л. М. Суть та особливості інновацій в сільському господарстві. Приазовський економічний вісник. 2022. Вип. 3 (32). С. 26–30. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2022-3-5>
2. Безус А. М., Чуйок М. Г. Стратегія підвищення інноваційної діяльності підприємства. Ефективна економіка. 2018. № 1. URL: <http://surl.li/tlqxj>
3. Білінська В. Сучасні інноваційні технології в сільському господарстві: основна характеристика та перспективи впровадження. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2015. Вип. 7 (172). С. 74–80.
4. Бузько І. Р., Вартанова О. В., Голубченко Г. О. Стратегічне управління інноваціями та інноваційна діяльність підприємства: монографія. Луганськ: СЛУ ім. В. Даля. 2002. 176 с.
5. Гайдар А. А. Система функціонування екологічного маркетингу в біотехнологічному виробництві. Збалансоване природокористування. 2020. 2. С. 46–52.
6. Дашутіна Л. О. Нарощення обсягів виробництва продукції від застосування інноваційних технологій в галузі рослинництва. Вісник Сумського національного аграрного університету: Економіка і менеджмент. 2012. Вип. 3. С. 123–126.
7. Дем'яненко С. І. Інноваційне зростання – основа стабільності агропромислового комплексу. Наука та інновації. 2005. Т. 1. Вип. 1. С. 87–98.
8. Дудар Т. Г., Дудар В. Т. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи: монографія. Тернопіль: Економічна думка. 2009. 246 с.
9. Інноваційний розвиток АПК України: проблеми та їх вирішення. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Житомир: Житомирський національний агроекологічний університет. 2015. 252 с.
10. Інноваційні технології в тваринництві [Електронний ресурс]. Тваринництво України. 2014. № 6. URL: <http://surl.li/tlkku>
11. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: [монографія] / [О. В. Шубравська Л. В. Молдован та ін.]. НАН України. К.: 2012. 496 с.

12. Крачок Л. І. Новітні технології в сільському господарстві: проблеми і перспективи впровадження [Електронний ресурс]. Сталий розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал. 2013. № 3.
13. Лазаренко В. І. Сутність екологічного маркетингу в аграрному секторі економіки. Збалансоване природокористування. 2016. № 2. С. 59–65.
14. Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Месель-Веселяк В. Я. Та ін. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі: наукова доповідь. К.: ННЦ «ІАЕ». 2019. 114 с.
15. Оптимізація посівних площ соняшнику. URL: <http://surl.li/tlqwx>
16. Петров В. М. Технічне забезпечення інноваційних технологій у рослинництві. Економіка АПК. 2013. № 2. С. 100.
17. Система нульового обробітку землі [Електронний ресурс]. Вікіпедія: [сайт].
18. Стрип-тілл: шляхом проб і помилок [Електронний ресурс]. Пропозиція. 2015. № 2.
19. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
20. Федерація органічного руху в Україні. URL: <http://surl.li/tlknj>
21. Федорук У. В. Впровадження інноваційних технологій в рослинництві на агропромислових підприємствах. Інноваційні технології в рослинництві. III Всеукраїнська наукова інтернет-конференція, 15 липня 2020 р. 2020. С. 132–135.
22. Юрченко Л. І. Екологічні цінності в структурі екологічної свідомості й екологічної культури. URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_78/Jurchenko.pdf.
23. Global Organic Food market analysis. URL: <http://www.articlesbase.com>
24. Organicinfo.ua. Інфографіка. URL: <https://organicinfo.ua>
25. Вісам Аль-Хатіб. Формування конкурентного середовища на ринку засобів захисту рослин в системі сталого розвитку. Біоекономіка та аграрний бізнес. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. Т. 13. № 2. 2022.
26. Березюк С. В., Зубар І. В. Сучасні економіко-екологічні аспекти застосування добрив у рослинництві. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 34–43. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910034>

References:

1. Mogil'na, L. M. (2022). Sut' ta osoblivosti innovacij v sil's'komu gospodarstvi [The essence and features of innovations in agriculture]. *Priazovs'kij ekonomichnij visnik - Pryazovsky Economic Bulletin*, 3 (32), 26–30. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2022-3-5> [in Ukrainian].
2. Bezus, A. M., Chujok, M. G. (2018). Strategija pidvishhennja innovacijnoї dijāl'nosti pidpriemstva [strategy of increasing innovative activity of the enterprise]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, 1. Retrieved from <http://surl.li/tlqxj> [in Ukrainian].
3. Bilins'ka, V. (2015). Suchasni innovacijni tehnologii v sil's'komu gospodarstvi: osnovna harakteristika ta perspektivi vprovadzhennja [Modern innovative technologies in agriculture: main characteristics and prospects for implementation.]. *Visnik Kiivs'kogo nacional'nogo universitetu im. Tarasa Shevchenka. Serija: Ekonomika - Bulletin of Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Series: Economy*, 7 (172), 74–80 [in Ukrainian].
4. Buz'ko, I. R. Vartanova, O. V., Golubchenko, G. O. (2002). *Strategichne upravlinnja innovacijami ta innovacijna dijāl'nist' pidpriemstva [Strategic management of innovations and innovative activity of the enterprise]*. Lugans'k: SNU im. V. Dalja [in Ukrainian].
5. Gajdar, A. A. (2020). Sistema funkcionuvannja ekologichnogo marketingu v biotehnologichnomu virobniectvi [System of functioning of ecological marketing in biotechnological production]. *Zbalansovane prirodnokoristuvannja - Balanced nature management*, 2, 46–52 [in Ukrainian].

6. Dashutina, L. O. (2012). Naroshhennja obsjagiv virobnictva produkcii vid zastosuvannja innovacijnih tehnologij v galuzi roslinnictva [Increasing the volume of production from the use of innovative technologies in the field of crop production.]. *Visnik Sums'kogo nacional'nogo agrarnogo universitetu: Ekonomika i menedzhment - Bulletin of the Sumy National Agrarian University: Economics and Management*, 3. 123–126 [in Ukrainian].
7. Dem'janenko, S. I. (2005). Innovacijne zrostantnja – osnova stabil'nosti agropromislovogo kompleksu [Innovative growth is the basis of the stability of the agro-industrial complex]. *Nauka ta innovacii - Science and innovation*, 1, 1, 87–98 [in Ukrainian].
8. Dudar, T. G., Dudar, V. T. (2009). *Formuvannja rinku konkurentospromozhnoi agroprodovol'choi produkcii: teorija, metodika, perspektivi [Formation of the market of competitive agro-food products: theory, methodology, prospects]*. Ternopil': Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
9. *Innovacijnij rozvitok APK Ukraïni: problemi ta ih virishennja. Materiali Mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferencii [Innovative development of the agricultural industry of Ukraine: problems and their solutions]*. Zhitomir: Zhitomirskij nacional'nij agroekologichnij universitet [in Ukrainian].
10. Innovacijni tehnologii v tvarinnictvi [Innovative technologies in animal husbandry]. *Tvarinnictvo Ukraïni - Animal husbandry of Ukraine*, 6. Retrieved from <http://surl.li/tlkku> [in Ukrainian].
11. Shubravs'ka, O. V. , Moldovan, L. V. (2012). ta in *Innovacijni transformacii agrarnogo sektora ekonomiki [Innovative transformations of the agrarian sector of the economy]*. K.: NAN Ukraïni [in Ukrainian].
12. Krachok, L. I. (2013). Novitni tehnologii v sil's'komu gospodarstvi: problemi i perspektivi vprovadzennja [The latest technologies in agriculture: problems and prospects of implementation]. *Stalij rozvitok ekonomiki - Sustainable economic development*, 3 [in Ukrainian].
13. Lazarenko, V. I. (2016). Sutnist' ekologichnogo marketingu v agrarnomu sektori ekonomiki [The essence of ecological marketing in the agricultural sector of the economy]. *Zbalansovane prirodokoristuvannja - Balanced nature management*, 2, 59–65 [in Ukrainian].
14. Lupenko, Ju. O., Shpikuljak, O. G., Mesel'-Veseljak, V. Ja. a in. (2019). *Perspektivni formi organizacii gospodars'koï dijat'nosti na seli [Prospective forms of organization of economic activity in the countryside: scientific report]*. K.: NNC «IAE» [in Ukrainian].
15. Optimizacija posivnih ploshh sonjashniku [Optimization of sunflower sowing areas]. *surl.li* Retrieved from <http://surl.li/tlqwx> [in Ukrainian].
16. Petrov, V. M. (2013). Tehnichne zabezpechennja innovacijnih tehnologij u roslinnictvi [Technical support of innovative technologies in crop production]. *Ekonomika APK - Economy of agricultural industry*, 2, 100 [in Ukrainian].
17. *Sistema nul'ovogo obrobтку zemli [Zero tillage system]*. [in Ukrainian].
18. Strip-till: shljahom prob i pomilok [Strip till: by trial and error]. *Propozicija - Offer*, 2 [in Ukrainian].
19. Ugoda pro asociaciju mizh Ukraïnoju, z odnieï storoni ta Evropejs'kim Sojuzom, Evropejs'kim spivtovaristvom z atomnoï energii i ihnimi derzhavami-chlenami, z inshoï storoni [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]. *zakon0.rada.gov.ua* Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011. [in Ukrainian].
20. Federacija organichnogo ruhu v Ukraïni [Federation of organic movement in Ukraine]. *surl.li* Retrieved from <http://surl.li/tlknj> [in Ukrainian].
21. Fedoruk, U. V. (2020). Vprovadzennja innovacijnih tehnologij v roslinnictvi na agropromislovih pidpriemstvah [Implementation of innovative technologies in crop production at agro-industrial enterprises]. *Proceedings from III Vseukraïns'ka naukova internet-konferencija «Innovacijni tehnologii v roslinnictvi » – The Third All-Ukrainian Scientific Internet Conference «Innovative technologies in crop production »*. (pp. 132-135). [in Ukrainian].

22. Jurchenko, L. I. Ekologichni cinnosti v strukturі ekologichnoї svidomosti j ekologichnoї kul'turi [Ecological values in the structure of ecological consciousness and ecological culture]. *www.filosof.com.ua* Retrieved from http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_78/Jurchenko.pdf. [in Ukrainian].
23. Global Organic Food market analysis. *www.articlesbase.com* Retrieved from <http://www.articlesbase.com> [in English].
24. Organicinfo.ua. Infografika [Infographics]. *organicinfo.ua* Retrieved from <https://organicinfo.ua> [in Ukrainian].
25. Visam, Al'-Hatib (2022). Formuvannja konkurentnogo seredovishha na rinku zasobiv zahistu roslin v sistemi stalogo rozvitku [Formation of a competitive environment in the market of plant protection products in the system of sustainable development]. *Bioekonomika ta agrarnij biznes. Serija: Ekonomika, agrarnij menedzhment, biznes - Bioeconomy and agrarian business. Series: Economics, agricultural management, business*, 13, 2. 2022. [in Ukrainian].
26. Berezjuk, S. V., Zubar, I. V. (2019). Suchasni ekonomiko-ekologichni aspekty zastosuvannja dobriv u roslinnictvi [Modern economic and ecological aspects of the use of fertilizers in crop production]. *Ekonomika APK - Economy of agro-industrial complex*, 10, 34–43. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910034> [in Ukrainian].

УДК 338.24

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-32-45](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-32-45)

Гарбар Жанна Володимирівна доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту та маркетингу, Вінницький національний аграрний університет, 21008, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3, тел.: (067) 984-74-14, <https://orcid.org/0000-0003-3492-9224>

Даценко Владислав Костянтинович аспірант, Вінницький національний аграрний університет, 21008, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3, тел.: (068) 698-91-43, <https://orcid.org/0009-0009-4923-854X>

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація. Важливість економічної політики є критичною для досягнення стабільності та відновлення держави, при цьому економічна сфера виступає як ключовий фактор суспільного прогресу, визначаючи його потужність і здатність витримати випробування періоду воєнного конфлікту. Економічна політика відзначається ключовою роллю у забезпеченні ресурсами для потреб збройних сил, а ефективність управління бюджетом та максимізація використання наявних фінансово-економічних ресурсів набувають стратегічної важливості для забезпечення необхідних фінансових засобів для оборони та безпеки країни. Розумне фінансове планування, диверсифікація економіки та проведення реформ, спрямованих на підтримку внутрішнього підприємництва, можуть сприяти зменшенню вразливості економіки під час конфлікту.

У роботі проведено аналіз та охарактеризовано особливості економічної політики України в умовах збройної агресії. Здійснено короткий опис основних інструментів і пріоритетних напрямів підвищення ефективності заходів економічного регулювання в умовах обмеженості фінансових ресурсів та сповільнення темпів економічної динаміки.

Проаналізовано динаміку валового внутрішнього продукту України у 2012-2022 роках та відображено вплив структурних змін в економіці країни, що були викликані військовими діями.

Обґрунтовано пріоритети видатків зведеного бюджету України в умовах збройної агресії російської федерації, проаналізовано динаміку та структуру їх основних показників. Охарактеризовано основні засади грошово-кредитної політики для сповільнення темпів інфляції та забезпечення стабільності валютного курсу під час війни.

Визначено, що економічна політика та інструменти впливу на процеси виробництва в умовах воєнного стану мають бути спрямовані на збільшення інвестицій у реальний сектор економіки, нарощування виробничих потужностей країни, зокрема, оборонного сектору, накопичення ресурсного потенціалу, стимулювання розвитку найбільш перспективних виробництв і галузей, які забезпечують прибутковість та ефективність використання об'єктивно обмежених ресурсів.

Ключові слова: економічна політика, економічне регулювання, валовий внутрішній продукт, бюджетно-податкова політика, інфляція.

Harbar Zhanna Volodymyrivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Agrarian Management and marketing, Vinnytsia National Agrarian University, 21008, Vinnytsia, St. Сонячна, 3, tel.: (067) 984-74-14, <https://orcid.org/0000-0003-3492-9224>

Datsenko Vladyslav Kostyantynovich graduate student, Department of Agrarian Management and marketing, Vinnytsia National Agrarian University, 21008, Vinnytsia, St. Сонячна, 3, tel.: (068) 698-91-43, <https://orcid.org/0009-0009-4923-854X>

ECONOMIC POLICY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract. The importance of economic policy is critical to achieving stability and recovery of the state, with the economic sphere acting as a key factor in social progress, determining its strength and ability to withstand the test of a period of military conflict. Economic policy is marked by a key role in providing resources for the needs of the armed forces, and the effectiveness of budget management and the maximization of the use of available financial and economic resources acquire strategic importance to ensure the necessary financial means for the defense and security of the country. Sound financial planning, diversification of the economy, and reforms aimed at supporting domestic entrepreneurship can help reduce the vulnerability of the economy during conflict.

The paper analyzes and characterizes the peculiarities of the economic policy of Ukraine in the conditions of armed aggression. A brief description of the main tools and priority directions for increasing the effectiveness of economic regulation measures in the conditions of limited financial resources and slowing down of economic dynamics was made.

The dynamics of the gross domestic product of Ukraine in 2012-2022 were analyzed and the impact of structural changes in the country's economy caused by military actions was reflected.

The priorities of expenditures of the consolidated budget of Ukraine in the conditions of armed aggression of the Russian Federation are substantiated, the dynamics and structure of their main indicators are characterized. The main principles of monetary policy to slow down inflation and ensure the stability of the exchange rate during the war are described.

It was determined that economic policy and tools for influencing production processes under martial law should be aimed at increasing investments in the real sector of the economy, increasing the country's production capacity, in particular the defense sector, accumulating resource potential, stimulating the development of the most promising industries and industries that ensure profitability and the efficiency of using objectively limited resources.

Keywords: economic policy, economic regulation, gross domestic product, budget and tax policy, inflation.

Постановка проблеми. Фаза розвитку конкурентного оточення в економіці висуває перед українськими компаніями та державою завдання активного пошуку новаторських методів і стратегій конкурентної боротьби. Особливої актуальності зазначене набуло з початку збройної агресії російської федерації, оскільки зумовило необхідність кардинальної зміни векторів економічної політики. Виклики, які постали перед економікою України, є безпрецедентними та потребують детального вивчення й аналізу з метою визначення дієвих рішень та методів управління, які принесли позитивний результат, проблемних та вузьких місць, що потребують удосконалення та є перспективними для розвитку. Цей комплексний підхід до вивчення заходів економічного регулювання спрямований на визначення стійких конкурентних переваг національної економіки для забезпечення зростання валового внутрішнього продукту, можливостей всіх секторів економіки забезпечувати внутрішній та зовнішній попит. Ключовим аспектом при вирішенні складних завдань економічної політики України в умовах збройної агресії є використання методик і підходів, спрямованих на створення адаптивних механізмів, здатних ефективно пристосовувати економічну систему країни до зовнішнього середовища, яке постійно змінюється.

У контексті війни важливість економічної політики є критичною для досягнення стабільності та відновлення держави, при цьому економічна сфера виступає як ключовий фактор суспільного прогресу, визначаючи його потужність і здатність витримати випробування періоду воєнного конфлікту. Економічна політика відзначається ключовою роллю у забезпеченні ресурсами для потреб збройних сил, а ефективність управління бюджетом та максимізація використання наявних фінансово-економічних ресурсів набувають стратегічної важливості для забезпечення необхідних фінансових

засобів для оборони та безпеки країни. Розумне фінансове планування, диверсифікація економіки та проведення реформ, спрямованих на підтримку внутрішнього підприємництва, можуть сприяти зменшенню вразливості економіки під час конфлікту. Крім того, економічна політика відіграє важливу роль у процесах відновлення після війни. Інвестиції в відновлення економічної інфраструктури, підтримка підприємств та створення нових робочих місць стають суттєвими факторами відновлення соціально-економічного благополуччя, створюють додаткові робочі місця та сприяють економічному зростанню.

Таким чином ефективна економічна політика в умовах збройної агресії російської федерації не лише акумулює необхідні ресурси для оборони країни, й формує основу для забезпечення стійкості та відновлення держави, дозволяючи їй успішно впоратися з викликами складних історичних періодів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методичні засади визначення сутності, принципів та основних засад економічної політики є предметом досліджень багатьох науковців, як вітчизняних, так і зарубіжних. До таких авторів, які зробили вагомий внесок у дослідження питань економічної політики варто віднести: А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. М. Кейнса, Дж. Стігліца, М. Фрідмана, М. Потера, В. Гейця, Е. Лібанову, Д. Андрієвського, Ю. Бажала, К. Пастух, В. Коровія [7], П. Латаковського [8], М. Пасічного [9] та багатьох інших дослідників. При цьому наразі виникла необхідність у пошуку та розробці нових підходів до економічної політики, які б враховували необхідність забезпечення значних потреб у ресурсах для країни, де ведуться активні бойові дії. Зазначене створює передумови для подальших досліджень цієї тематики, її глибокого вивчення та аналізу для розробки виважених та ефективних управлінських рішень.

Перспективи подальших досліджень механізмів економічної політики України також мають ґрунтуватись на аналізі заходів економічного регулювання в умовах значної обмеженості внутрішніх фінансових ресурсів та пошуку можливостей для розширення інструментарію економічної політики в умовах динамічної трансформації зовнішнього та внутрішнього середовища країни.

Мета статті – проведення аналізу й визначення особливостей економічної політики України в умовах збройної агресії та характеристика основних інструментів і пріоритетних напрямів підвищення її ефективності в умовах обмеженості фінансових ресурсів та сповільнення темпів економічної динаміки.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний розвиток суспільства є одним із найбільш важливих завдань функціонування держави та її інститутів. Забезпечення стабільного зростання економічної динаміки,

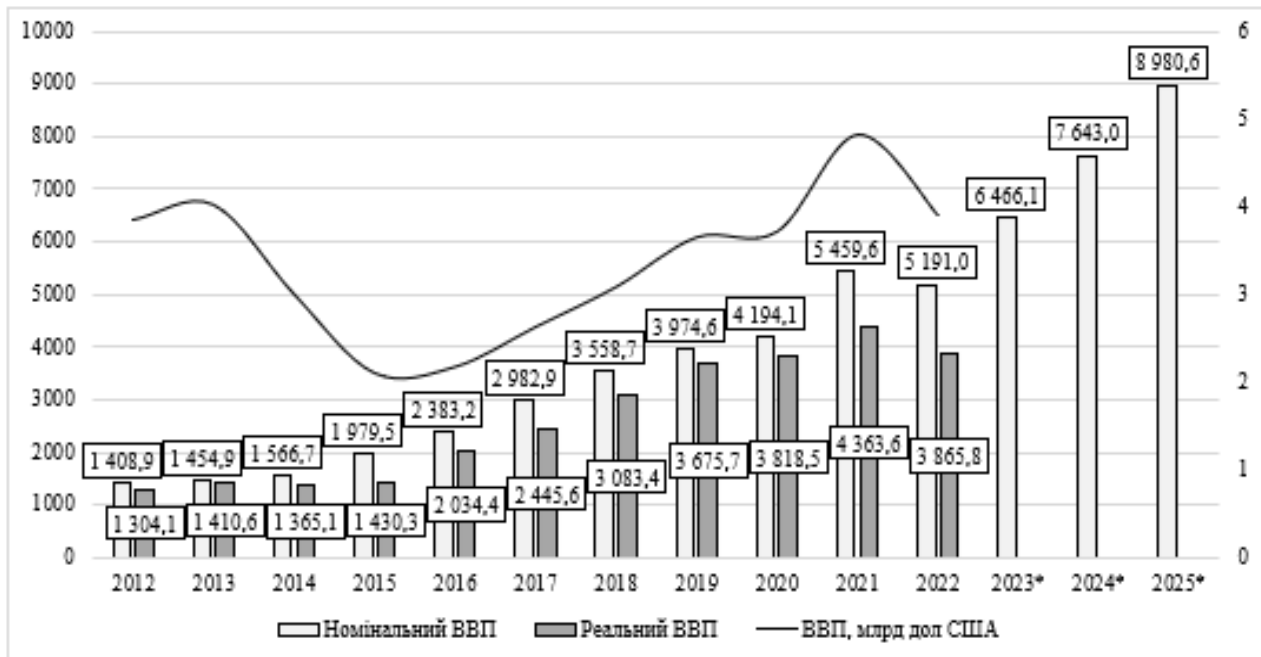
пошук нових, удосконалення або розширення можливостей існуючих інструментів забезпечення добробуту населення країни на сучасному етапі трансформації економіки України знаходиться у центрі уваги як провідних науковців так і державних діячів. В контексті зазначеного особливої значущості набувають питання удосконалення економічної політики держави, підвищення її гнучкості, волатильності та дієвості в складних економічних умовах.

У контексті сучасних трансформаційних процесів інструменти економічної політики держави є не просто технічними засобами розподілу та перерозподілу фінансових та інших активів, але й ключовими каталізаторами соціально-економічного розвитку. Вони відіграють важливу роль у створенні екосистеми, де миттєвість та ефективність заходів регулювання не тільки сприяють економічному розвитку, але і формують нові соціальні, технічні та фінансові парадигми.

Важливою є соціальна значущість економічної політики та її інструментів, яка полягає в їх здатності полегшувати повсякденне життя громадян, зокрема розширення можливостей використання різноманітних стимулів та важелів дозволяє ефективно управляти фінансами, зменшуючи часові та трудові витрати, що в свою чергу сприяє зростанню рівня продуктивності праці, промислової мобільності та віддачі економічних ресурсів. Також у складних економічних взаємозв'язках заходи економічного регулювання сприяють розвитку підприємництва та формуванню високоефективних бізнес-екосистем. Крім того вони створюють сприятливий ґрунт для електронної комерції, активізуючи підприємницькі ініціативи та стимулюючи конкуренцію, що, у свою чергу, відбивається на зростанні економіки в цілому.

Інструменти економічної політики на ринку фінансових послуг України розкривають потенціал для соціального включення, роблять фінансові послуги більш доступними, що в свою чергу дозволяє навіть тим, хто далекий від центрів фінансової активності, використовувати сучасні електронні системи та отримувати доступ до банківських послуг, що особливо актуально в умовах, коли доступ до фінансових послуг є одним із питань виживання людини. Таким чином взаємодія економічних та соціальних факторів впливу на економіку країни дозволяють зробити висновок, що вони виступають не просто як інструмент адаптивного регулювання, але як осередок інновацій, спрямованих на поліпшення якості життя та формування стійкої та високотехнологічної фінансово-економічної інфраструктури країни.

Динаміка економічного середовища України та результати функціонування всіх суб'єктів економічних відносин в країні безпосередньо відображаються у показниках валового внутрішнього продукту. Основні показники ВВП України у 2012-2022 роках представлено на рис. 1.

* – прогностичні показники відповідно до Основних прогностичних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2024-2026 роки [1]

Рис. 1. Динаміка основних показників валового внутрішнього продукту України у 2012-2022 роках, млрд гривень.

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України, Міністерства економіки України

Як свідчать дані, представлені на рис. 1, динаміка основних показників ВВП України у 2012-2022 роках чітко відображає вплив структурних змін в економіці країни, що були викликані військовими діями. Так у 2014 році відбулося значне падіння реального ВВП та обсяг ВВП вираженого у доларах США. Анексія Автономної Республіки Крим та бойові дії на сході країни, які призвели до втрати потужних підприємств металургійної та видобувної промисловості негативно вплинули на стан економічної системи, крім того, значно знизився курс гривні до основних світових валют. Зазначене вплинуло не економічні настрої підприємств та населення. Подальше економічне зростання, яке спостерігалось у 2015-2021 роках безпосередньо пов'язане з відновленням економічної динаміки від початково низької бази, яка було сформована у 2014-2015 роках.

Разом з тим, після початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 року та окупації значної території України зрозуміло що економічна ситуація в країні значно погіршилась, що відображено на рис. 2.

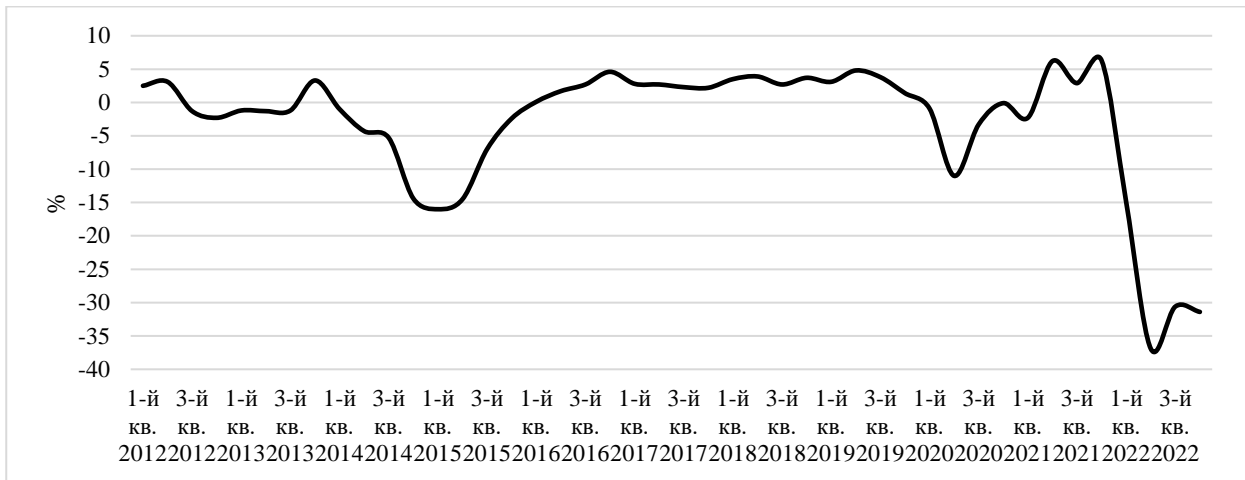

Рис. 2. Динаміка показника валового внутрішнього продукту у 2012-2022 роках (у % до аналогічного періоду попереднього року)

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України

Як свідчать дані рис. 2, після 24 лютого 2022 року ВВП України різко обвалився, так за перший квартал падіння склало 14,9 відсотка, за 2 квартал – 36,9 відсотка, за третій квартал – 30,6 відсотка, за четвертий квартал – 31,4 відсотка. Зрозуміло, що зазначені процеси повністю були обумовлені збройною агресією російської федерації та вплинули на структуру економіки країни.

За даними Міжнародного валютного фонду, представленими у його звіті, після початку війни органи державної влади України максимально оперативно здійснювали заходи направлені на коригування грошово-кредитної, валютної та фіскальної політики з метою збереження стабільності у фінансовому та валютному секторах. Одним із важливих рішень, які було прийнято в країні, було здійснення девальвації обмінного курсу для компенсації значних втрат міжнародних резервів, яких зазнала України. Такий крок сприяв стабілізації валютних запасів та збереженню загальної макроекономічної та фінансової стабільності. Фіскальна стратегія націлена на пріоритетні видатки, такі як оборона, соціальні виплати та гуманітарні потреби, а також, в межах можливостей, на відновлення критично важливої інфраструктури. Однак, невизначеність щодо обсягу фінансування залишається надзвичайно високою і залежить від тривалості та інтенсивності конфлікту, а економічні ризики визначаються великими, включаючи можливі додаткові пошкодження критичних інфраструктурних об'єктів чи нові перешкоди щодо розвитку сільського господарства та енергетики [2]. Постійні обстріли енергетичної інфраструктури призводять до значних втрат як важливих основних засобів та устаткування, яке необхідно оперативно відновлювати, так і до неможливості приватним сектором продовжувати свою виробничу діяльність. Зазначене негативно впливає на економіку та її можливості.

Науковці також відзначають, що особливо великих пошкоджень зазнав промисловий сектор економіки країни. Разом з тим він не зупинився, а продовжує функціонувати, пристосовувати свої виробничі потужності до роботи в умовах постійних обстрілів. Адаптивність, гнучкість та швидкий пошук та вибір альтернатив для забезпечення своєї роботи та можливість релокації наразі є одними з ключових ознак української промисловості. Автори статті «Економіка під час воєнного стану: проблеми й шляхи подолання кризи (український досвід)» під час своїх досліджень встановили, що «будівельний сектор зазнав найбільших втрат через зниження попиту на житло. Значних втрат зазнав і аграрний сектор, але працівники сільського господарства змогли адаптуватися до реалій воєнного часу та забезпечити продовольчі потреби населення України, зберігши при цьому лідируючі позиції постачальника сільськогосподарської продукції на світових ринках. Крім того, дослідження показало, що ІТ-сектор став одним із найбільш стійких секторів української економіки під час війни завдяки віддаленій роботі та можливостям переїзду». [3, с. 277].

Економічний спад 2022 року став найглибшим в історії України, привівши рівень ВВП до показників, характерних для початку 2000-х років. Важливим аспектом цього періоду є радикальна зміна структури економіки, особливо у зростанні ролі державного сектору. Державне фінансування стало значущим фактором, що підтримало інвестиції, хоча самі інвестиції суттєво зменшилися через високі ризики та погіршення фінансового стану підприємств. Зниження доходів громадян очікувано призвело до спаду приватного споживання. Відмінною рисою цього періоду є значний від'ємний внесок чистого експорту, який сформувався внаслідок глибокого спаду експортних обсягів через блокування морських портів та пошкодження виробничих потужностей.

Збройна агресія російської федерації проти України зумовила необхідність структурної перебудови системи видатків держави, що представлено на рис. 3. Структура зведеного бюджету України за функціональною класифікацією відображає ситуацію, коли на перший план виходять видатки на оборону, які у 2022 році зросли на 30,7 відсотка та склали 37,6 відсотка у загальній структурі витрат зведеного бюджету України. У 2023 році така динаміка продовжилась – видатки на оборону зросли на 9,7 відсотка у порівнянні з 2022 роком та на 40,3 відсотка у порівнянні з довоєнним 2021 роком.

Звісно, обмеженість фінансових ресурсів, досить незначна податкова база, з якої можна отримати доходи до державного бюджету, зумовили таку ситуацію, коли усі витрати невійськового характеру фінансуються за рахунок міжнародної фінансової допомоги, кредитів та грантів. Особливого значення тут набувають кошти отримані від Міжнародного валютного фонду, Світового банку, урядів країн Європейського Союзу. За даними Національного банку України обсяг залучених коштів у 2022 році склав 32,2 млрд. дол. США, у

2023 році цей показник збільшився на 10,7 млрд. дол. США та становив 42,9 млрд. дол. США. За орієнтовними прогнозами у 2024 році очікується зменшення розмірів зовнішньої фінансової допомоги на 5,5 млрд. дол. США до показника 37,4 млрд. дол. США [4].

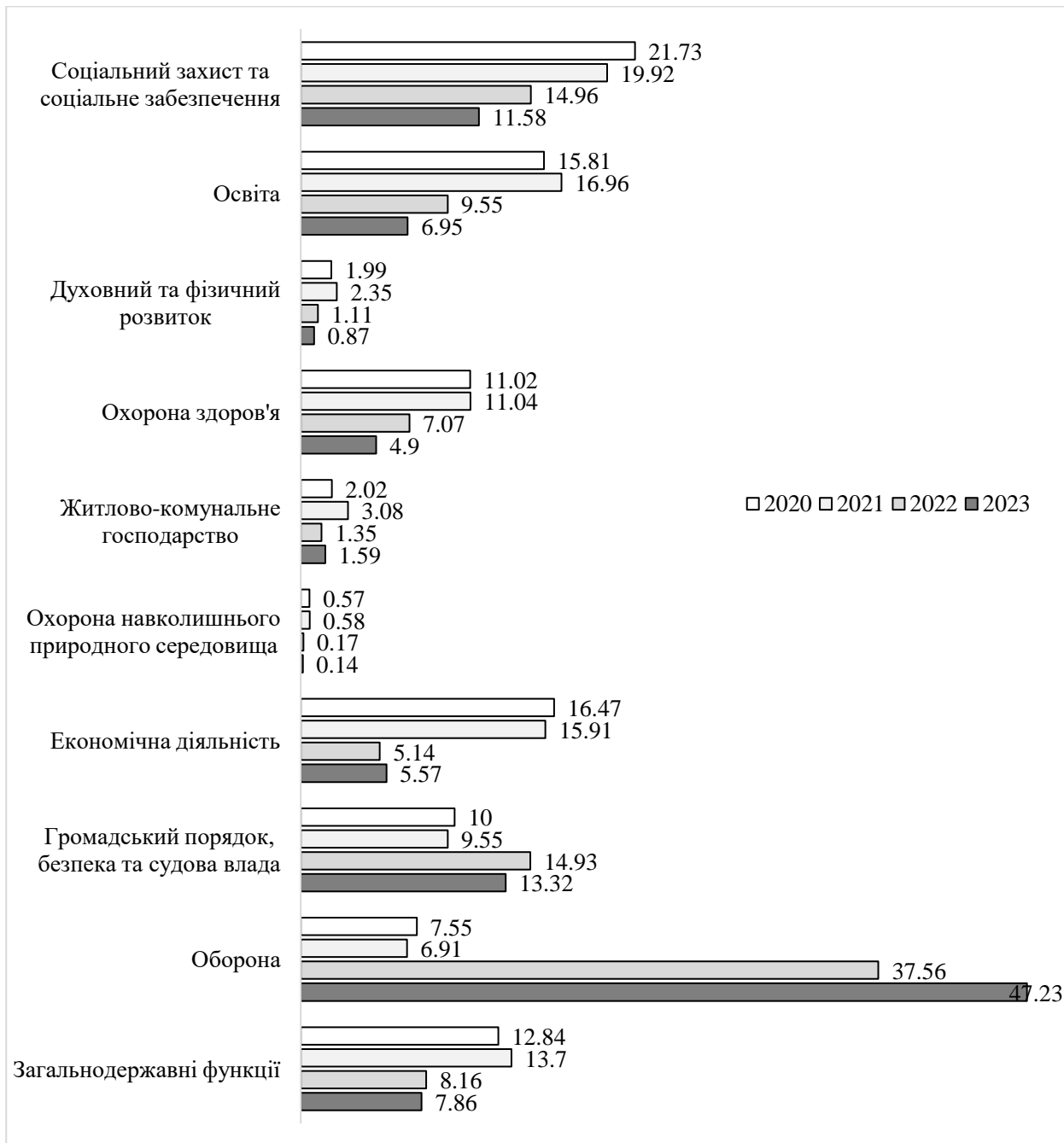

Рис. 3. Структура видатків зведеного бюджету України за функціональною класифікацією в 2018-2023 роках, %

Джерело: розраховано автором на основі даних Міністерства фінансів України (<https://openbudget.gov.ua>)

За даними рис. 3. значного зростання також зазнали видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу (на 5,4 відсотка у 2022 році у порівнянні з 2021 роком). Загалом така ситуація є обґрунтованою та відображає необхідність забезпечення сил оборони відповідними фінансовими ресурсами. Так, з метою підвищення грошового забезпечення військовослужбовців одразу після початку широкомасштабного вторгнення Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову від 28 лютого 2022 року № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану», яка передбачає, зокрема, додаткову винагороду у розмірі 30 тис грн. на місяць військовим Збройних сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, розвідки Міністерства оборони, Національної гвардії, Державної прикордонної служби. Крім того, усім категоріям військовослужбовців, які беруть безпосередню участь у бойових діях або забезпечують проведення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, розмір додаткової винагороди збільшується до 100 тис. грн. в розрахунку на місяць, пропорційно часу участі у таких діях та заходах. У випадку загибелі військовослужбовця членам його сім'ї виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 15 000 тис грн, яка розподіляється рівними частками на всіх отримувачів [5].

Видатки за іншими напрямками зазнали значних скорочень, особливо капітальні видатки, які не пов'язані з безпекою та обороною. Проте на досить високому рівні залишились видатки на соціальних захист та соціальне забезпечення населення (15,0 відсотка у 2022 році та 11,6 у 2023 році), освіту (9,6 відсотка у 2022 році та 7,0 у 2023 році), охорону здоров'я (7,1 відсотка у 2022 році та 4,9 у 2023 році). Хоча частка цих видатків загальній структурі знизилась у 2023 році це насамперед зумовлено значним зростанням саме військових видатків. Так номінальні показники видатків за цими функціями продовжили зростання.

Бюджетна складова є надзвичайно важливою у загальній фінансово-економічній системі країни, адже здійснює безпосередній вплив на економіку, в тому числі шляхом розподілу та перерозподілу ВВП. Саме тому формування виваженої бюджетно-податкової політики є одним з найважливіших завдань в умовах збройної агресії. У наукових дослідженнях при вивченні питань формування та забезпечення бюджетної безпеки країни зазначають, що «доцільним є підвищення ефективності фіскального регулювання економічного розвитку, розширення стимулюючого характеру бюджетної політики, посилення системи контролю за використанням фінансових ресурсів, що акумульовані в бюджетній системі. Продовження бюджетної децентралізації та надання місцевим бюджетам більших фінансових повноважень дозволить покращити реалізацію соціальної функції бюджету та створити передумови для розвитку

територіальних громад. Важливим є розширення функціоналу програмно-цільового методу планування бюджету, підходів до аналізу показників ефективності та результативності витрачання бюджетних коштів. Зазначене дозволить удосконалити інституційні засади бюджетної політики та посилити рівень бюджетної безпеки держави як короткостроковому так і в довгостроковому періоді» [6, с. 220].

У 2023 році спостерігалось помітне уповільнення темпів інфляції, і це, в певній мірі, було результатом реалізації консистентної монетарної стратегії, проведеної Національним банком України (рис. 4). Навіть при продовженні російської агресії, інфляційний тиск відчутно зменшився у минулому році. У листопаді річна інфляція знизилася до 5,1 відсотка, утримуючись на цьому рівні й у грудні. Зниженню цінового тиску значною мірою сприяли врожайні збори та падіння глобальних цін на енергетичні ресурси. Вагомого впливу на цей процес надав мораторій на підвищення тарифів на деякі комунальні послуги. У той самий період зниження базового рівня інфляції до 4,9 відсотка свідчить і про значущий вплив послідовної монетарної політики НБУ, зокрема заходів, спрямованих на забезпечення стабільності курсу та привабливості гривневих активів. Ці заходи сприяли покращенню очікувань щодо курсів валют та інфляції [4].

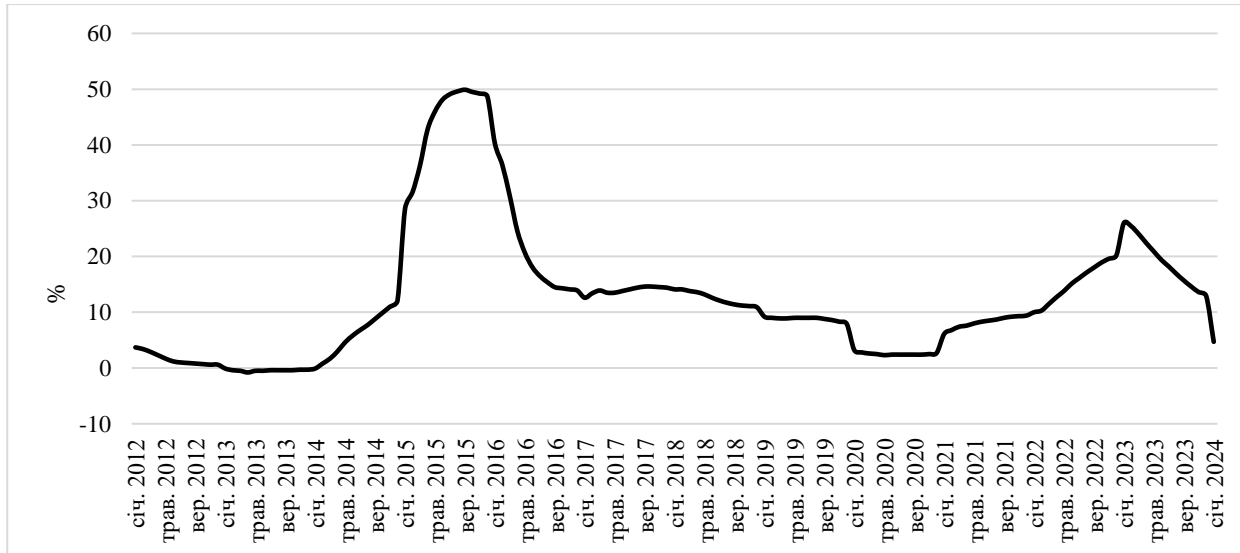

Рис. 4. Динаміка показника індексу споживчих цін у 2012-2023 роках (до відповідного періоду попереднього року), %

Джерело: розраховано автором на основі даних Національного банку України

В умовах ринкової економіки основним джерелом вільних грошових коштів для фінансування капіталовкладень реального сектору економіки є фінансовий ринок. Він забезпечує акумуляцію та ефективний перерозподіл капіталу в рамках економічної системи з метою забезпечення безперервності і рентабельності

процесу розширеного відтворення суспільного виробництва. В останні десятиліття фінансовий ринок стає ключовим елементом системи перерозподілу і трансформації заощаджень в інвестиції, за допомогою фінансових інструментів відбувається акумуляція вільних грошових коштів внутрішніх і зовнішніх інвесторів та передача їх суб'єктам господарювання для продуктивного використання.

Сучасний етап розвитку економічної системи України, особливо ринку фінансових послуг, відзначається вираженою необхідністю прискореного та якісного росту фінансової інфраструктури, розвитку платіжних інструментів відповідно до вимог нових стандартів та засад функціонування фінансового ринку в умовах військових дій. Трансформаційні процеси, пов'язані з цим, визначаються впровадженням нових нормативів їх діяльності та модернізацією банківської системи. Враховуючи ці умови, велике значення набуває роль фахівців-практиків на ринку фінансових послуг, які напряду впливають на процеси, спрямовані на вдосконалення нормативно-правової бази, технічного рівня, тарифної політики та відповідності міжнародним стандартам.

Огляд науково-теоретичних засад розвитку інформаційної економіки, визначеної як парадигма глобальної інформатизації суспільства, надає можливість робити значущі висновки. Зокрема, проблема формування інформаційної (цифрової) економіки є актуальною для всіх країн, оскільки вирішення цього питання впливає на обґрунтованість дій бізнесу та уряду у виборі стратегій розвитку національних економік. Подальший розвиток інформатизації суспільства та широке використання інноваційних технологій у міжнародних економічних відносинах в умовах фінансової глобалізації призводять до змін у глобальній фінансовій інфраструктурі та зменшення сегментації фінансового ринку за рахунок створення інтегрованих фінансових послуг.

Висновки. В умовах збройної агресії російської федерації проти України відбуваються глибокі трансформації в фінансовій, бюджетній, податковій, страховій системах, економічному житті країни, включаючи технічне забезпечення, технологічне удосконалення та використання нових інструментів. Ці зміни мають місце як на глобальному рівні, де з'являється потреба у нових дієвих засобах регулювання економічної системи країни, що зумовлено розвитком ринкових відносин та трансформаційними процесами на світових товарних ринках. На макрорівні необхідно формувати інституційні засади розвитку інноваційних інструментів регулювання національної економіки.

Курс України на європейську інтеграцію невід'ємно пов'язаний із необхідністю адаптації економічної системи до європейських стандартів, що вимагає вжиття низки заходів регуляторного впливу. Перехід до європейської інтеграції та активний розвиток ринкових відносин вимагають не лише

перегляду основних понять та підходів, але і гармонізації національних економік, адаптації заходів економічної політики до міжнародних стандартів.

Завдяки виваженій економічній політиці та дієвим заходам впливу на процеси виробництва стає можливим інвестування значних обсягів коштів у реальний сектор економіки, нарощування виробничих потужностей країни, зокрема оборонного сектору, накопичення ресурсного потенціалу, стимулюється розвиток найбільш перспективних виробництв і галузей, які забезпечують прибутковість та ефективність використання об'єктивно обмежених ресурсів, трансфер капіталів, що сприяє впровадженню новітніх наукових досягнень і технологій у виробництво.

Література:

1. Про схвалення основних прогнозних макрпоказників економічного і соціального розвитку України на 2024-2026 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1315. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-2023>.
2. Ukraine: Request for Purchase Under the Rapid Financing Instrument-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/10/19/Ukraine-Request-for-Purchase-Under-the-Rapid-Financing-Instrument-Press-Release-Staff-524913?cid=em-COM-123-45549>.
3. Золотова О., Іванова В., Симак Д., Кудінов О., Славута О. Економіка під час воєнного стану: проблеми й шляхи подолання кризи (український досвід). *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2023. № 3 (50). С. 265–281. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.3.50.2023.4076>.
4. Про схвалення Інфляційного звіту : Рішення Правління Національного банку України від 25 січня 2024 року № 30рш. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q1.pdf?v=6
5. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022>.
6. Собчук С.І. Особливості формування бюджетної безпеки держави. *Економічний вісник університету*. 2019. Вип. 41. С. 212–221.
7. Коровій В.В. Державна фінансова політика : монографія. Київ : КНТЕУ, 2021. 388 с.
8. Латковський П.П. Фінансова політика в умовах військового стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 223–227. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.42>
9. Пасічний М.Д. Фінансова політика держави : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.

References:

1. Pro skhvalennya osnovnykh prohnznykh makropokaznykiv ekonomichnoho i sotsial'noho rozvytku Ukrayiny na 2024-2026 roky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1315 [On the approval of the main forecast macro-indicators of the economic and social development of Ukraine for 2024-2026 : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine №. 1315] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-2023>.

2. Ukraine: Request for Purchase Under the Rapid Financing Instrument-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. Retrieved from : <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/10/19/Ukraine-Request-for-Purchase-Under-the-Rapid-Financing-Instrument-Press-Release-Staff-524913?cid=em-COM-123-45549>.

3. Zolotova O., Ivanova V., Symak D., Kudinov O., Slavuta O. (2023) *Ekonomika pid chas voyennoho stanu: problemy y shlyakhy podolannya kryzy (ukrayins'ky dosvid)* [Economy during martial law: problems and ways to overcome the crisis (Ukrainian experience)]. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 3, 50, 265–281.

4. Pro skhvalennya Inflyatsiynoho zvituv : Rishennya Pravlinnya Natsional'noho banku Ukrayiny № 30rsh [On the approval of the Inflation Report : Decision of the Board of the National Bank of Ukraine № 30rsh]. Retrieved from : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q1.pdf?v=6.

5. Pytannya deyakykh vyplat viys'kovosluzhbovtsham, osobam ryadovoho i nachal'nyts'koho skladu, politseys'kym ta yikh sim"yam pid chas diyi voyennoho stanu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 168 [The issue of certain payments to military personnel, rank and file officers, police officers and their families during martial law : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine №. 168] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022>.

6. Sobchuk S.I. (2019) Osoblyvosti formuvannya byudzhethnoyi bezpeky derzhavy [Peculiarities of the formation of budgetary security of the state]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, 41, 212-215. [in Ukrainian].

7. Korovii V.V. (2021) Derzhavna finansova polityka [State financial policy]. Kyiv : KNTEU. [in Ukrainian].

8. Latkovskiy P.P. (2022) Finansova polityka v umovakh viiskovoho stanu [Financial policy under martial law]. *Analitychno-porivnialne pravoznnavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*, 1, 223-227. [in Ukrainian].

9. Pasichnyi M. D. (2019) Finansova polityka derzhavy [State financial policy]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un- t. [in Ukrainian].

УДК 338.242

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-46-58](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-46-58)

Головін Олексій Анатолійович здобувач ступеня доктор філософії, Українська інженерно-педагогічна академія, 61003, м. Харків, вул. Університетська, 16, тел.: (099) 279-30-82, <https://orcid.org/0009-0007-3002-1215>

Чуйко Марина Миколаївна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та торговельного підприємництва, Українська інженерно-педагогічна академія, 61003, м. Харків, вул. Університетська, 16, тел.: (097) 423-53-11, <http://orcid.org/0000-0001-9380-8735>

ПАРТНЕРСТВО ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У сучасному динамічному світі для того, щоб вийти на світову арену чи посісти вагоме місце у своїй галузі, компаніям необхідно пам'ятати про одну з ключових складових успіху – побудову партнерських відносин. Корпоративні підприємства або їхні власники (учасники) все частіше шукають нові форми розвитку, в тому числі за рахунок створення партнерств. Попередній аналіз продемонстрував, що партнерство буває різних видів і укладаються з різною метою: створення нового бізнесу або посилення існуючого.

Метою статті є вивчення поняття партнерства та його видів для подальшого вивчення впливу цього явища на корпоративні підприємства в Україні. Для досягнення мети проводиться ґрунтовний аналіз поняття "партнерство" з урахуванням різноманітних підходів та поглядів вітчизняних і зарубіжних дослідників. Здійснено систематизацію визначень партнерства, виокремлено його ключові характеристики, такі як об'єднання зусиль партнерів, спільне використання ресурсів, взаємна вигода та збереження певного рівня самостійності учасників.

Представлено комплексну класифікацію партнерств за низкою критеріїв: мета створення (комерційне чи некомерційне); рівень партнерів (вертикальне або горизонтальне); спрямування співпраці (стратегічне чи інноваційне); бізнес-процеси (франчайзинг, корпоративне, публічно-приватне); рівень відповідальності партнерів (повне або обмежене). Особливу увагу приділено аналізу стратегічного та інноваційного партнерств, які найбільш глибоко досліджуються дослідниками наразі.

Виявлено, що ефективність партнерських відносин значною мірою детермінується такими чинниками, як довіра між партнерами, прозорість

їхньої взаємодії, чітке визначення прав, обов'язків та розподіл ризиків на основі укладення відповідних угод. У підсумку партнерство визначено як багатогранну форму взаємодії сторін, здатну забезпечити синергетичний ефект його учасникам шляхом об'єднання їхніх зусиль, компетенцій та ресурсів для досягнення спільних цілей.

Ключові слова: партнерство, види партнерства, стратегічне партнерство, інноваційне партнерство, корпоративне партнерство, публічно-приватне партнерство.

Holovin Oleksii Anatoliyovych PhD student, Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, 16 Universytetska St., Kharkiv, 61003, tel.: (099) 279-30-82, <https://orcid.org/0009-0007-3002-1215>

Chuiko Maryna Mykolayivna Candidate of Technical Sciences (Ph. D.), Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of Marketing and Trade Entrepreneurship, Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, 16 Universytetska St., Kharkiv, 61003, tel.: (097) 423-53-11, <http://orcid.org/0000-0001-9380-8735>

PARTNERSHIP AS A PRECONDITION FOR GROWTH OF CORPORATE ENTERPRISES

Abstract. To enter the global arena or take a significant place in their industry, companies need to keep in mind one of the key components of success - building partnerships. Corporate enterprises or their owners (participants) are increasingly looking for new forms of growth, including by creating partnerships. The preliminary analysis has shown that partnerships can be of different types and are concluded for different purposes: creating a new business or strengthening an existing one.

The article is aimed at researching the concept of partnership and its types with a view to further studying the impact of this concept on corporate enterprises in Ukraine. This article conducts an in-depth analysis of the concept of «partnership» by considering various approaches and perspectives of domestic and foreign researchers. A systematization of partnership definitions is carried out, highlighting its key characteristics such as the consolidation of partners' efforts, shared utilization of resources, mutual benefits, and the preservation of a certain level of autonomy for participants.

A comprehensive classification of partnerships is presented based on several criteria: the purpose of establishment (commercial or non-commercial); the level of partners (vertical or horizontal); the orientation of collaboration (strategic or innovative); business processes (franchising, corporate, public-private); and the

level of partners' liability (full or limited). Particular attention is paid to the analysis of strategic and innovative partnerships, which are currently being studied in depth by researchers.

It is revealed that the effectiveness of partnership relations is largely determined by such factors as trust between partners, transparency of their interaction, clear delineation of rights and obligations, and the distribution of risks based on the conclusion of relevant agreements. In summary, partnership is defined as a comprehensive form of interaction between the parties capable of providing a synergistic effect to its participants by combining their efforts, competences and resources to achieve common goals.

Keywords: partnership, types of partnership, strategic partnership, innovative partnership, corporate partnership, public-private partnership.

Постановка проблеми. В умовах динамічного ринкового середовища та високого рівня конкуренції вітчизняні підприємства об'єктивно стикаються з нагальною потребою пошуку нових дієвих інструментів забезпечення свого сталого розвитку та зміцнення конкурентоспроможності. Одним із перспективних напрямків вирішення окресленої проблеми є партнерство – специфічна форма взаємодії суб'єктів господарювання, яка передбачає консолідацію їхніх зусиль, ресурсної бази та ключових компетенцій задля реалізації спільних програм і проєктів.

Незважаючи на зростаючу популярність партнерських відносин у бізнес-середовищі, спостерігається відсутність уніфікованого підходу до концептуального визначення дефініції "партнерство", а також брак ґрунтовних наукових досліджень, присвячених аналізу різноманітних його видів і форм реалізації. Це створює певні перешкоди для ефективної імплементації партнерських моделей взаємодії в управлінську практику вітчизняних господарюючих суб'єктів.

Окрім того, успішність реалізації партнерських проєктів значною мірою детермінована низкою факторів, зокрема, забезпеченням довірчих засад співпраці між партнерами, високого рівня прозорості їхньої взаємодії, чіткого розмежування прав, обов'язків і ризиків сторін. Відтак, комплексне наукове дослідження феномену партнерства, його типології, особливостей формування та функціонування набуває високої актуальності як для представників академічної спільноти, так і для суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення партнерських відносин у бізнесі присвячені окремі праці вітчизняних та зарубіжних науковців. Г.О. Селезньова, А.В. Домбровська, Т.В. Вавакіна, Р. Акселрод та Д. Брінкергофф досліджували загальні підходи до визначення поняття «партнерство», виділяли його ключові риси.

Окремі види партнерства розглядалися в працях І.Я. Іполітової, Г.О. Селезньової, О.С. Телетова, М.В. Провозіна, Дж. Хендерсона, Ч. Дханараджа (стратегічне партнерство), І.С. Гордійчука (інноваційне партнерство), В. Рябцева (корпоративне партнерство), П. Чекки-Дімегліо, Т. Масуда, Е. Аудеркірка (чинники успіху інноваційних партнерств).

Окремі автори робили акцент на дослідженні франчайзингу як специфічної форми партнерства (І. Ясько, М.О. Тонюк), корпоративних видів партнерства із власниками бізнесу (Р. Катеринчик). Державно-приватне та публічно-приватне партнерство досліджували С. Грищенко, О. Москаленко, А. Полянська.

Правові аспекти партнерських відносин досліджувалися у працях А.В. Домбровської (правові форми), Е.А. Суханова (некомерційні партнерства).

Незважаючи на наявні напрацювання більшість згаданих дослідників зосереджуються на розгляді поняття «стратегічного партнерства» чи інших окремих видах партнерств. При цьому автори цієї статті вважають, що поняття «партнерство» не має звужуватися до окремих його видів, але ці види потребують окремого вивчення та систематизації. Тому важливим питанням є виокремлення класифікаційних ознак партнерства, чинників забезпечення його ефективності, особливостей формування та функціонування партнерських об'єднань у корпоративному секторі економіки. Це зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті – дослідження поняття «партнерство» та його видів для подальшого вивчення впливу цього явища на корпоративні підприємства в Україні, а також напрацювання класифікації партнерств за різними критеріями.

Виклад основного матеріалу. Вдаючись до етимології [1], запозичене з французької мови слово ПАРТНЁР означає «учасник гри; компаньйон, товариш у якій-небудь справі».

Звертаючись до поняття партнерство, його можна визначити як тип взаємовідносин між різними суб'єктами, що передбачає вироблення єдиного підходу до певних питань та координацію спільних дій задля досягнення узгоджених цілей. Г. Селезньова у своїй праці [2] вказує, що специфікою партнерства є збереження кожним із партнерів відносної самостійності в основних аспектах діяльності. Тож партнерство як вид спільної діяльності полягає в рівноправності її учасників, що передбачає рівні права й обов'язки кожної зі сторін і взаємну відповідальність. Цю думку можна доповнити тим, що партнери мають рівні можливості визначати для себе права і обов'язки пропорційно свого вкладу в партнерство. При цьому вони можуть домовитися про різний обсяг прав і обов'язків в межах такого партнерства, але це буде спільна домовленість.

За висновками А. Домбровської [3], партнерство – це така організація господарської діяльності, коли двоє або більше осіб об'єднують своє майно,

стають співвласниками створеного підприємства, спільно управляють виробництвом і власністю, розподіляють прибуток та несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями. Це поняття ближче до визначення партнерства як організаційно правової форми юридичної особи при створенні бізнесу декількома партнерами.

В дослідженні Т. Вавакіної [4] зазначено, що ділове партнерство у сфері економічних відносин визначається як соціальна взаємодія економічно самостійних суб'єктів, засноване на об'єднанні зусиль ділових партнерів, спрямованих на реалізацію їх ділових інтересів у рамках спільної економічної діяльності. О. Балахонова [5] виокремлює також складові партнерства в його понятті, визначаючи, що партнерство – це спільні бізнес-відносини, засновані на довірі, відкритості, спільному подоланні ризиків та отриманні прибутків, котрі підвищують конкурентну перевагу фірми, і ці результати недосяжні в такій мірі кожною фірмою окремо. Ці два визначення більше стосуються партнерства як форми взаємодії вже існуючих бізнесів між собою, частіше для реалізації спільних проектів чи діяльності для збільшення прибутковості, або досягнення соціального ефекту.

Звертаючись до зарубіжних науковців, Аксельрод (Axelrod) [6] надає наступне визначення: «Партнерство – це відносини співпраці між суб'єктами для досягнення спільних цілей через взаємно узгоджений розподіл праці.... Партнерство – це не подарунок. Партнерство має на меті скористатися тим, що може привнести у відносини як реципієнт, так і донор». Згадуючи Брінкергоффа (Brinkerhoff) [6], він дає широко цитоване визначення «ідеального типу партнерства»: «Партнерство – це динамічні відносини між різними суб'єктами, засновані на взаємно узгоджених цілях, що досягаються через спільне розуміння раціонального розподілу цілей, що досягаються завдяки спільному розумінню найбільш раціонального розподілу праці, що базується на відповідних порівняльних перевагах кожного з партнерів. Партнерство передбачає взаємний вплив з ретельним дотриманням балансу між синергією та відповідною автономією, яка включає взаємну повагу, рівну участь у прийнятті рішень, взаємну підзвітність та прозорість».

Наведені визначення наводять на наступні висновки. Українські автори частіше розглядають партнерство як вид співпраці між вже створеним бізнесом, акцентують увагу на рівноправності, довготривалості, конструктивності партнерських відносин та об'єднанні ресурсів для досягнення спільної мети. Американські автори роблять наголос на рівному розподілі обов'язків відповідно до порівняльних переваг партнерів та досягненні спільних цілей через узгоджену співпрацю.

Наразі немає єдиного поняття партнерства, а визначення залежать від направлення дослідження, в межах якого воно формулюються. Отже, для

узагальнення цих кутів погляду та видів партнерства важливо дослідити варіанти його кваліфікації. Хоча вичерпної класифікації згадані у цій статті автори не пропонують, різні підходи потребують детальнішого вивчення для напрацювання такої класифікації.

Авторами цієї статі пропонується класифікувати види партнерств за наступним критеріями (рис. 1).

КРИТЕРІЙ КЛАСИФІКАЦІЇ	ВИД ПАРТНЕРСТВА	
	МЕТА ПАРТНЕРСТВА	Комерційне
РІВЕНЬ ПАРТНЕРІВ	Вертикальне	Горизонтальне
МЕТА СПІВПРАЦІ	Стратегічне	Інноваційне
БІЗНЕС-ПРОЦЕС	Франчайзинг	Корпоративне Публічно-приватне
РІВЕНЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПАРТНЕРІВ	Повне	Обмежене

Рис.1 Класифікація видів партнерств

Автори платформи Дія для Бізнесу [7] надають визначення видам партнерства, які поділяються на види за запропонованим критерієм «мета партнерства». Автори зазначають, що стратегія розвитку комерційного партнерства працює, коли цільова аудиторія одного бізнесу є цією ж цільовою аудиторією для іншого. І на прикладі власного бізнесу, компанія є партнерами маркетингових агентств, і коли агентствам необхідно локалізувати рекламу для іншої країни, вони звертаються. Некомерційна форма партнерства, має на увазі добровільну співпрацю і сприяння в просуванні продукту або послуги. Прикладом некомерційного партнерства можуть бути соціальні мережі. Два власники груп домовляються про бартер і запрошують своїх читачів у групу партнера за допомогою публікацій у своїй групі.

А. Полянська в своїй роботі [8] визначає, що комерційне партнерство базується на співпраці комерційних організацій, метою якої є отримання

прибутку. Юридично такі форми партнерства можуть бути представлені товариствами з різними видами відповідальності, а також спільними підприємствами.

Як зазначає Е. Суханов [9], конструкція некомерційного партнерства є новою для вітчизняного права. Назва була запозичена з американського правопорядку (*partnership*) з метою створення максимально широких можливостей для здійснення некомерційної організацією підприємницької діяльності. Він вказує, що некомерційним партнерством визнається засноване на членстві об'єднання громадян і юридичних осіб, створене ними для сприяння своїм членам у досягненні некомерційних цілей шляхом здійснення підприємницької діяльності.

Розглядаючи мету створення партнерств, їх можна поділити на два види: комерційне та некомерційне. При чому неважливо до якого з інших видів воно відноситься. Коли мова йде про комерційне партнерство, йдеться про його створення з метою отримання прибутку. Так само партнерство може створюватися з некомерційною метою, як, наприклад, реалізація соціальних, благодійних, культурних чи інших неприбуткових ініціатив, R&D проєктів.

Залежно від рівня партнерів можна виділити вертикальне та горизонтальне партнерство. В. Рябцев [10] пояснює, що вертикальне партнерство відбувається між міжнародними (національними) та місцевими компаніями чи організаціями, в свою чергу горизонтальне партнерство включає відносини між різними організаціями однакового рівня.

Необхідно зазначити, що вертикальне та горизонтальне партнерство відіграють важливу роль у стратегіях розвитку організацій. Вертикальні партнерства дозволяють компаніям інтегрувати свої ресурси та можливості з потужнішими гравцями ринку, отримуючи доступ до більших мереж, технологій та фінансових ресурсів. Це може забезпечити синергетичний ефект та прискорити зростання для менших організацій. Натомість, горизонтальні партнерства уможливають об'єднання зусиль між рівними гравцями для спільного досягнення цілей, розподілу ризиків та ресурсів, а також обміну передовим досвідом і знаннями.

Одним з найпоширеніших видів партнерства є стратегічне. І. Іполітова та Г. Селезньова [11] визначають стратегічне партнерство як модель зовнішнього розвитку підприємства шляхом залучення та використання знань та здатностей, ключових компетентностей сторонніх організацій задля досягнення стратегічних цілей та набуття (та/або зміцнення набутих) конкурентних переваг у довгостроковій перспективі. Узгоджуючись з цим визначенням, за А. Полянською [8], окремо слід відмітити стратегічне партнерство як орієнтовану на стратегічно важливі для обох партнерів цілі співпрацю, яка реалізується на рівні юридичних осіб, державних та міжнародних організацій.

В свою чергу О. Телетов та М. Провозін [12] зазначають, що формування стратегічних партнерств серед існуючих підприємств сприятливіше в умовах співпраці у кластерах, де підприємства мають спільний ринок, можуть поділити сфери впливу й розподілити ресурси на виробництво, та за допомогою створення відповідних технопарків і тіснішої співпраці з науково-дослідницькими навчальними закладами, як джерелами інноваційних ідей, технічних рішень та економічного забезпечення.

Таким чином, стратегічне партнерство можна розглядати як довгострокову співпрацю бізнесів, яка дозволяє компаніям об'єднати свої ключові компетенції та ресурси задля реалізації спільних стратегічних цілей і досягнення взаємовигідних конкурентних переваг. Такий вид партнерства є необхідним в сучасних динамічних ринкових умовах, оскільки він дозволяє компаніям підвищити свою гнучкість, мінімізувати ризики та максимально використовувати наявні можливості для зміцнення конкурентних позицій.

Джеймс Хендерсон (James Henderson) та Чарльз Дханарадж (Charles Dhanaraj) [13] називають 3 основні невдачі стратегічних партнерств: недостатнє інвестування, надмірне привласнення та неузгодженість. Вони визначають, що для уникнення таких невдач та ефективної розбудови спільних спроможностей, стратегічні партнерства мають ґрунтуватися на довірі та складатися з п'яти простих кроків:

- Розробка стратегії для протидії загрозам.
- Широкий пошук та ретельний відбір партнерів.
- Створення структури в обраній формі партнерства.
- Запуск і стабілізація, підтримка корпоративної культури.
- Вивчення та керування партнерством для ефективності та успіху.

Діаграма, підготовлена на основі досліджень О. Телетова та М. Провозіна [12], демонструє процес стратегічного партнерства, ключові аспекти та переваги стратегічного партнерства (рис. 2).

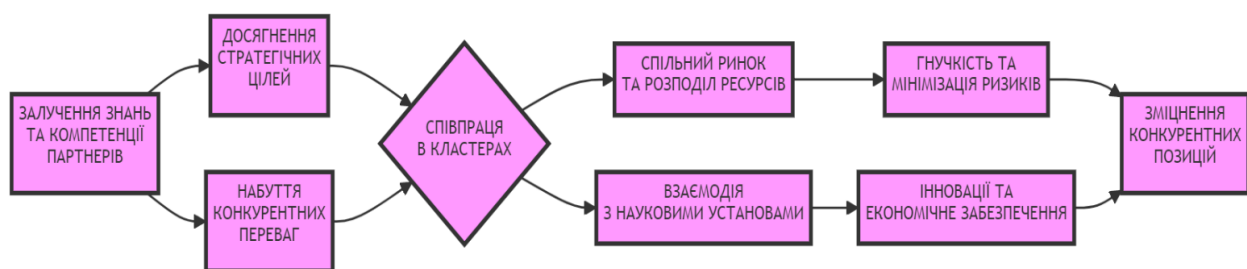

Рис. 2 Процес стратегічного партнерства

Під інноваційним партнерством, за визначенням І. Гордійчука [14], слід розуміти форму організації рівноправних відносин між державою, бізнесом та наукою, що дозволяє реалізовувати проекти створення інновацій у різних сферах економіки більш ефективним способом, ніж цього можуть досягти партнери окремо. Інноваційне партнерство – це партнерство, створене для спільної реалізації партнерами інноваційних проектів, здійснення R&D та випуск інноваційних продуктів.

На прикладі відомої сучасної компанії Meta можна виокремити складові вдалого інноваційного партнерства. Дослідники [15] досягнень Meta діляться, що для успішного інноваційного партнерства ключовими є побудова довіри, відкритість і прозорість між партнерами, а також чітке визначення розподілу прав інтелектуальної власності, системи вирішення суперечок і розподілу ризиків та витрат. Розробка спільних багатоцільових платформ замість одноразових продуктів допомагає зменшити ризики та витрати для партнерів і прискорити комерціалізацію інновацій. Встановлення справедливих та взаємовигідних правил взаємодії між партнерами є основою для плідної довготривалої співпраці та проривних інновацій.

І. Ясько згадує [16] про франчайзинг, як вид партнерства, коли одна сторона (франчайзер) передає другій стороні (франчайзі) за плату право на певний вид діяльності, використовуючи розроблену бізнес-модель його ведення: діяти від свого імені, використовуючи технологію, сировину, товарні знаки та/або бренди франчайзера.

Влучне зазначення робить М. Тонюк [17], що при належному підході франчайзинг може слугувати каталізатором, прискорювачем розвитку бізнесу, оскільки створює для підприємств, що входять до франчайзингової мережі, сприятливі умови для успішного функціонування та відкриває нові можливості.

Наступним поширеним видом є корпоративне партнерство. В. Рябцев [10] визначає корпоративне партнерство як систему мотивації та розвитку співробітника, які взаємопов'язані, оскільки сприяють підвищенню ефективності команди та забезпечують досягнення більш високих результатів на відміну від вже застарілих принципів мотивації по ключовим показникам ефективності які обмежують можливості співробітників.

При кваліфікації корпоративного партнерства важливо звернутися до професійної літератури і дослідити досвід власників бізнесу при створенні ними успішних партнерських відносин в їхній сфері.

Засновник ІТ-компанії Artjoker і фінтех-компаній MyCredit і Oncredit Р. Катеринчик [18] ділиться 5 основними видами корпоративних відносин з виділенням їхніх переваг та недоліків. Таким чином, він виокремлює раннє партнерство або бізнес з друзів, яке допомагає розділити ризики та набути

впевненості через довірливі відносини, але може бути проблематичним через різні типи особистостей; зріле партнерство з експертом, яке дозволяє уникнути багатьох помилок та швидше досягти мети, але ризикує конкуренцією між партнерами; партнерство "гроші + палаючі очі" (інвестор + ентузіаст) – типове для стартапів, але може мати вузьку експертизу та нерівномірний розподіл ризиків; партнерства спін-оффи в існуючих компаніях – вимагають призначення виділеного керівника проекту та чіткого бюджету/дедлайнів для оптимізації бізнес-процесу або підвищення ефективності; волонтерське партнерство - дозволяє об'єднати зусилля ентузіастів, але має ризик втрати мотивації через відсутність прибутку.

Р. Катеринчик віддає перевагу зрілому партнерству з експертом як найкращому шляху до успіху, але визнає, що потрібно пройти різні моделі, щоб знайти свій власний підхід.

В посібнику від USAID [19] зазначається про публічно-приватне партнерство, що воно є ефективним та перспективним інструментом економічного і соціального розвитку на регіональному та місцевому рівні, засобом залучення коштів у проекти, де державні та місцеві органи влади намагаються зберегти контроль та налагодити співпрацю з інвесторами. Під час такого співробітництва між державою і суб'єктами господарювання досягаються кращі техніко-економічні показники та результати господарювання, ефективніше використовуються державні ресурси і комунальне майно.

Публічно-приватне партнерство більш притаманно для міжнародного рівня, якщо розглядати національний рівень, то в Україні виокремлюється державно-приватне партнерство.

А. Полянська [8] зазначає, що державно-приватне партнерство в Україні формується у системі відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох партнерів об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні нових чи модернізації існуючих об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та у користуванні такими об'єктами.

Останнім критерієм класифікації партнерства, наведеним в таблиці, є рівень відповідальності партнерів, згідно з яким воно може бути повним або обмеженим. Такий поділ не має правового регулювання в Україні, проте все одно має вплив на партнерські відносини. Обмежене та повне партнерство прийшло з Великобританії. На практиці український бізнес з цим стикається. Наприклад, автори платформи Дія для Бізнесу [7] зазначають, що в обмеженому партнерстві кожна зі сторін відповідальна виключно за раніше обговорені деталі; найчастіше воно використовується в «партнерських коаліціях», коли весь цикл дотиків з клієнтом розділений на різних виконавців і кожен із партнерів відповідає за свою частину роботи. Повне партнерство

означає відповідальність усіх сторін співробітництва. Це робота в колаборації як єдине ціле.

Висновки. Таким чином, дослідження поняття «партнерство» та його класифікації є актуальним для сучасного бізнесу. Є різні підходи до визначення партнерства і його характеристики як явища, які проаналізовані в цій статті. Спільним для всіх є застосування партнерства як засобу підвищення ефективності бізнесу і можливість досягнення показників, які простіше досягаються за умови входження сторін у відносини партнерства. Залежно від підходу до визначення партнерства такими сторонами можуть бути або існуючі бізнеси в рамках договірною партнерства, власники бізнесів або бізнеси в рамках корпоративного партнерства, коли в результаті такого партнерства утворюються нові бізнес структури. Іншими спільними рисами для всіх видів партнерства є об'єднання зусиль, ресурсів, взаємна вигода, збереження певної самостійності учасників.

Також існують інші важливі фактори, які впливають на ефективне партнерство: довіра, прозорість, чітке визначення прав, обов'язків та розподілу ризиків між партнерами (укладення угоди).

Таким чином, партнерство можна визначити як багатогранну форму взаємодії сторін, здатну забезпечити синергетичний ефект його учасникам шляхом об'єднання їхніх зусиль, компетенцій та ресурсів для досягнення спільних цілей.

Література:

1. Етимологія. Українські словники. <https://goroh.pp.ua/Етимологія/партнер>
2. Селезньова Г.О. Особливості стратегічних партнерств у сучасних умовах господарювання // Економіка та управління підприємствами. Вип. 20, 2019. С. 372-376. http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21996/1/СЕЛЕЗНЕВА_СТАТТЯ_ОСОБЕННОСТИ%20СТРАТЕГИЧЕСКИХ%20ПАРТНЕРСТВ.pdf
3. Домбровська А. В. Правові форми партнерських відносин в Україні. <https://eprints.kname.edu.ua/40322/1/198-199.pdf>
4. Макарова Г. В. Аналіз сумісності та підбір бізнес-партнерів на базі ІТ-технологій: монографія. <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/19776/1/Монографія%20Макарова%202018.pdf>
5. Балахонова О.В. Удосконалення обліку поставачань на основі побудови моделі партнерства // Глобальні та національні проблеми економіки. Вип. 3, 2015. С. 820-824. http://global-national.in.ua/archive/3-2015/03_2015.pdf#page=821
6. Horton D., Prain G., Thiele G. Perspectives on partnership: a literature review. Researchgate. https://www.researchgate.net/publication/236965145_Perspectives_on_Partnership_A_Literature_Review
7. Партнерство як стратегія розвитку. Дія. Бізнес. <https://business.diia.gov.ua/handbook/partnerstvo/partnerstvo-ak-strategia-rozvitku>
8. Полянська А. Партнерство та його значення для розвитку підприємств. <https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0d0180be-ab5e-40c2-aa8a-28b89e0f12e8/content#page=85>
9. Суханов Е.А. Поняття і види некомерційних партнерств. <https://yport.inf.ua/ponyatie-vidyi-nekommercheskih1633.html>

10. Рябцев В. Корпоративне партнерство як форма реалізації концепції сталого розвитку компанії // *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2(2), 2023. С. 124-132. <https://isg-journal.com/fileasxs/article/isjmef/vol2/issue2/j.isjmef.20230202.13.pdf>
11. Іполітова І.Я., Селезньова Г.О. Стратегічні партнерства підприємств як напрям їхнього зовнішнього розвитку // *Інфраструктура ринку*. Вип. 28, 2019. С. 99-106. http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/28_2019_ukr/17.pdf
12. Телетов О.С., Провозін М.В. Стратегічні партнерства у вітчизняній економіці. https://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2015/S16/2015_5_Tezisy_sbornik_part3_2015_240.pdf
13. Henderson J., Dhanaraj C. Strategic Partnerships // *IMD*. No 36, 2014. P. 1-4. <https://imd.widen.net/view/pdf/whvj0qh7sl/36---strategic-partnerships-final-20.05.14.pdf>
14. Гордійчук І. Інноваційне партнерство як ефективний інструмент реалізації інноваційної політики. <https://knute.edu.ua/file/MTc=/1e8a62d3ca6647b78fd23992ec0eb32d.pdf#page=72>
15. Cecchi-Dimeglio P., Masood T., Ouderkirk A. What makes innovation partnerships succeed. *Harvard Business Review*. 2022. <https://hbr.org/2022/07/what-makes-innovation-partnerships-succeed>
16. Ясько І. Франчайзинг: умови в Україні. *Liga Zakon*. 2020. https://biz.ligazakon.net/aktualno/8211_franchayzing-umovi-v-ukran
17. Тонюк М.О. Франчайзинг як особлива форма організації та функціонування бізнесу в Україні // *Економіка і суспільство*. Вип. 9, 2017. С. 687-689. https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/117.pdf
18. Катеринчик Р. 5 видів партнерства в бізнесі: їхні плюси та мінуси з досвіду засновника. *UASpectr*. 2020. <https://uaspectr.com/2020/09/02/5-vydiv-partnerstva-v-biznesi/>
19. Грищенко С. Підготовка та реалізація проектів публічно-приватного партнерства: Практичний посібник для органів місцевої влади та бізнесу. Київ: ФОП Москаленко О.М., 2011. 140 с. http://regionet2.lgb.ua/files/PPP_report_USAID_2011_ua.pdf

References:

1. Etymolohiia. Ukrainski slovnky. [Etymology. Ukrainian dictionaries]. Retrieved from <https://goroh.pp.ua/Етимологія/партнер> [in Ukrainian].
2. Seleznova H.O. (2019) Osoblyvosti stratehichnykh partnerstv u suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Peculiarities of strategic partnerships in modern economic conditions]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy – Economics and business management*, issue 20, 372-376. Retrieved from http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21996/1/SELEZNEVA_STATYA_OSOBENNOСТИ%20STRATEGICHESKYH%20PARTNERSTV.pdf [in Ukrainian].
3. Dombrovska A.V. Pravovi formy partnerskykh vidnosyn v Ukraini [Legal forms of partnership relations in Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <https://eprints.kname.edu.ua/40322/1/198-199.pdf> [in Ukrainian].
4. Makarova H.V. (2018) Analiz sumisnosti ta pidbir biznes-partneriv na bazi IT-tekhnologii [Analysis of compatibility and selection of business partners based on IT technologies]. Retrieved from <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/19776/1/Monografiya%20Makarova%202018.pdf> [in Ukrainian].
5. Balakhonova O.V. (2015) Udoskonalennia obliku postachan na osnovi pobudovy modeli partnerstva [Improvement of supply accounting based on the construction of a partnership model]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, issue 3, 820-824. Retrieved from http://global-national.in.ua/archive/3-2015/03_2015.pdf#page=821 [in Ukrainian].

6. Horton D., Prain G., Thiele G. Perspectives on partnership: a literature review. Researchgate. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/236965145_Perspectives_on_Partnership_A_Literature_Review
7. Partnerstvo yak stratehiia rozvytku [Partnership as a development strategy]. *business.diia.gov.ua*. Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/handbook/partnerstvo/partnerstvo-ak-strategia-rozvitku> [in Ukrainian].
8. Polyanska A. Partnerstvo ta yoho znachennia dlia rozvytku pidprijemstv [Partnership and its significance for enterprise development]. (n.d.). Retrieved from <https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0d0180be-ab5e-40c2-aa8a-28b89e0f12e8/content#page=85> [in Ukrainian].
9. Sukhanov E.A. Poniattia i vydy nekomertsiinykh partnerstv [Concepts and types of non-commercial partnerships]. (n.d.). Retrieved from <https://yport.inf.ua/ponyatie-vidyi-nekommercheskih-1633.html> [in Ukrainian].
10. Ryabtsev V. (2023) Korporatyvne partnerstvo yak forma realizatsii kontseptsii staloho rozvytku kompanii [Corporate partnership as a form of implementation of the concept of sustainable development of the company]. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, 2(2), 124-132. Retrieved from <https://isg-journal.com/fileasxs/article/isjmef/vol2/issue2/j.isjmef.20230202.13.pdf> [in Ukrainian].
11. Ipolitova I.Ya., Seleznyova G.O. (2019) Stratehichni partnerstva pidprijemstv yak napriam yikhnoho zovnishnoho rozvytku [Strategic partnerships of enterprises as a direction of their external development]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, issue 28, 99-106. Retrieved from http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/28_2019_ukr/17.pdf [in Ukrainian].
12. Teletov O.S., Provozin M.V. Stratehichni partnerstva u vitchyzniani ekonomitsi [Strategic partnerships in the national economy]. (n.d.). Retrieved from https://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2015/S16/2015_5_Tezisy_sbornik_part3_2015_240.pdf [in Ukrainian].
13. Henderson J., Dhanaraj C. Strategic Partnerships // IMD. No 36, 2014. P. 1-4. Retrieved from <https://imd.widen.net/view/pdf/whvjoqh7sl/36---strategic-partnerships-final-20.05.14.pdf>
14. Gordiychuk I. Innovatsiine partnerstvo yak efektyvnyi instrument realizatsii innovatsiinoi polityky [Innovation partnership as an effective tool for implementation of innovation policy]. (n.d.). Retrieved from https://knute.edu.ua/file/MTc=/1e8a62d3ca6647b78f_d23992ec0eb32d.pdf#page=72 [in Ukrainian].
15. Cecchi-Dimeglio P., Masood T., Ouderkerk A. (2022) What makes innovation partnerships succeed. *Harvard Business Review*. Retrieved from <https://hbr.org/2022/07/what-makes-innovation-partnerships-succeed>
16. Yasko I. Franchaizynh: umovy v Ukraini [Franchising: conditions in Ukraine]. *biz.ligazakon.net*. Retrieved from https://biz.ligazakon.net/aktualno/8211_franchayzing-umovi-v-ukran [in Ukrainian].
17. Tonyuk M.O. (2017) Franchaizynh yak osoblyva forma orhanizatsii ta funktsionuvannia biznesu v Ukraini [Franchising as a special form of business organization and functioning in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, issue 9, 687-689. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/117.pdf [in Ukrainian].
18. Katerynychuk R. (2020) 5 vydiv partnerstva v biznesi: yikhni pliusy ta minusy z dosvidu zasnovnyka [5 types of partnership in business: their pros and cons from the experience of the founder]. *uaspectr.com*. Retrieved from <https://uaspectr.com/2020/09/02/5-vydiv-partnerstva-v-biznesi/> [in Ukrainian].
19. Hryshchenko S. (2011) *Pidhotovka ta realizatsiia proektiv publichno-pryvatnoho partnerstva [Preparation and implementation of public-private partnership projects]*. Kyiv: FOP Moskalenko O.M. Retrieved from http://regionet2.1gb.ua/files/PPP_report_USAID_2011_ua.pdf [in Ukrainian].

УДК 658.56:338.48:355.43

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-59-70](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-59-70)

Гонтар Лук'ян Валерійович здобувач кафедри автомобільного транспорту, комерційний директор, ТОВ «Бакарді-Мартіні Юкрейн», Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, 76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15, <https://orcid.org/0009-0000-7982-7753>

ВПЛИВ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ НА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ЗБУТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу впливу електронної комерції на сучасні тенденції розвитку ринку збуту в умовах воєнного стану. *Мета дослідження* – виокремити поточні тенденції ринку електронної комерції в Україні в умовах війни та знайти напрями для розширення ринків збуту. В процесі наукового дослідження використовувалися аналіз даних, порівняльний та статистичний аналізи. *Результати дослідження* ринку електронної комерції в Україні виявили ключові тенденції та чинники, що впливають на інтеграцію цифрових каналів в бізнес-моделі підприємств, акцентуючи на зростанні частки онлайн-продажів під час пандемії COVID-19 та воєнних дій. За даними аналізу, прогнозується, що до 2024 року обсяг ринку складе приблизно 4297,7 млн доларів США, відображаючи стійке зростання та адаптацію до нових економічних умов. *Новизною дослідження* є розробка деталізованого прогнозу ринку електронної комерції на 2024 рік та визначення стратегічних напрямів для розширення збуту в умовах воєнного стану в Україні. Дослідження виокремлює практичні умови, котрі впливають на ринок, і висвітлює тенденції майбутніх змін, запропонувавши конкретні механізми для адаптації та зростання бізнесу в кризові періоди. Це надає нову перспективу щодо використання цифрових каналів для оптимізації логістики та розширення географії збуту, що є ключовим для підприємств, які прагнуть вижити та процвітати в нових економічних реаліях. Результати дослідження також зазначають вразливість електронного бізнесу до перебоїв у ланцюгах постачання та економічних негараздів, які спричинили значне зниження обсягів продажу. Пропоновані стратегії розвитку включають нарощування лояльності клієнтів, розширення вітчизняного ринку та вихід на міжнародні ринки, що дозволяє компаніям використовувати цифрові можливості для збільшення доходів та покращення обслуговування клієнтів. Крім того, дослідження виявило, що адаптація до глобальних інфляційних тисків, впровадження новітніх технологій та оптимізація ланцюга постачань є

критичними для подолання викликів сучасного ринку. Ці дані не тільки підтверджують важливість електронної комерції у формуванні ринкових тенденцій, але й визначають практичні умови та напрями для стратегічного розширення збуту, що може сприяти процвітанню компаній в цифрову епоху. *Практичне значення дослідження* полягає в тому, що воно надає підприємцям у регіоні напрями для стратегічного планування і розробки політики, яка б допомогла адаптуватися до змін умов і вижити в умовах кризи.

Ключові слова: електронна комерція, розвиток ринку, воєнний стан, збут, адаптація.

Hontar Lukian Valeriiovych Master's Degree Student of the Department of Automotive Transport, Commercial Director, LLC «Bacardi-Martini Ukraine», Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 76019, Ivano-Frankivsk, Karpatska St., 1, <https://orcid.org/0009-0000-7982-7753>

IMPACT OF E-COMMERCE ON MODERN MARKET DEVELOPMENT TRENDS IN WARTIME CONDITIONS

Abstract. This article is dedicated to analyzing the impact of e-commerce on the current trends in market development under wartime conditions. The aim of the research is to investigate the current trends in the e-commerce market in Ukraine during wartime and to identify directions for market expansion. The study utilized data analysis, comparative, and statistical analyses. The findings from the research on Ukraine's e-commerce market reveal key trends and factors that influence the integration of digital channels into business models, emphasizing the increase in online sales during the COVID-19 pandemic and wartime. According to the analysis, the market is expected to reach approximately \$4,297.7 million by 2024, reflecting steady growth and adaptation to new economic conditions. The novelty of this research lies in developing a detailed forecast for the e-commerce market in 2024 and identifying strategic directions for expanding sales under wartime conditions in Ukraine. The study highlights practical conditions affecting the market and sheds light on future changes, proposing specific mechanisms for business adaptation and growth during crisis periods. This provides a new perspective on using digital channels to optimize logistics and expand sales geography, which is key for enterprises aiming to survive and thrive in new economic realities. The research also notes the vulnerability of e-business to disruptions in supply chains and economic difficulties, which have caused a significant reduction in sales volumes. The proposed development strategies include increasing customer loyalty, expanding the domestic market, and entering international markets, enabling companies to use digital capabilities to increase revenue and improve customer service. Moreover, the

study found that adapting to global inflationary pressures, implementing cutting-edge technologies, and optimizing supply chains are critical for overcoming the challenges of the modern market. These findings not only confirm the importance of e-commerce in shaping market trends but also identify practical conditions and directions for strategic sales expansion that can contribute to the prosperity of companies in the digital era. The practical significance of the research is that it provides entrepreneurs in the region with directions for strategic planning and policy development that could help adapt to changing conditions and survive in times of crisis.

Keywords: e-commerce, market development, wartime, sales, adaptation.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану, коли соціальні та економічні системи піддаються істотним випробуванням, значення електронної комерції в моделюванні ринкових тенденцій набуває особливої актуальності. Війна не тільки перерозподіляє економічні ресурси та впливає на демографічні показники, а й кардинально змінює патерни споживання, знижує купівельну спроможність населення та модифікує умови роботи ринків збуту. Саме тому дослідження впливу військових конфліктів на електронну комерцію є ключовим для розуміння сучасних економічних процесів.

Електронна комерція, яка інтегрується в бізнес-моделі підприємств, надає їм можливість не тільки виживати, а й розвиватися в умовах війни, завдяки широкому охопленню та оперативності цифрових каналів. Вона забезпечує компаніям необхідну гнучкість для адаптації до швидкозмінних умов, дозволяючи оптимізувати логістику та управління ланцюгами постачання, що є вирішальним в періоди соціальної та економічної нестабільності. Це показала нам практика пережитої кризи COVID-19, внаслідок якої ринок електронної комерції України не тільки поживався, але й вийшов на нових технологічний рівень.

Попри численні виклики, зокрема руйнування інфраструктури, еміграція, зниження купівельної спроможності та інвестицій у маркетинг, електронна комерція продемонструвала свою здатність не тільки витримувати військовий удар, а й забезпечувати стабільне зростання доходів. Це підкреслює її важливість як стратегічного активу в умовах воєнного стану, а також вказує на потенціал для подальшого розвитку та адаптації під новітні виклики глобальної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу електронної комерції на сучасні тенденції розвитку ринку збуту в умовах воєнного стану недостатньо представлене в джерелах українських досліджень. Значний вклад у розвиток теми внесли такі автори як О.І. Заяць та Я.Є. Капко [2], котрі

аналізують сучасні тенденції розвитку електронної комерції і визначають ключові чинники, що впливають на розвиток сектору в сучасних умовах. Їхня робота особливо цінна тим, що вона поєднує теоретичні аспекти з емпіричним аналізом поточної ситуації на ринку. К. Симоненко [7] і М. Ярова [8] у своїх публікаціях фокусуються на впливі воєнних дій на інтернет-торгівлю, досліджуючи як військові конфлікти та політична нестабільність впливають на поведінку споживачів і стратегії ритейлерів. В контексті більш широкого висвітлення теми, важливий внесок вносить О. Подра та А. Рогожинська [6], які розглядають особливості розвитку електронного бізнесу у межах ширших процесів цифровізації економіки та вказують на необхідність адаптації бізнес-моделей до змінюваних умов ринку.

Для дослідження використовувалася також експертна література, опублікована у сучасних інтернет-виданнях, таких як Statista та Global24, які висвітлюють сучасні аспекти теми, зокрема зміни в електронній комерції України у 2023 році.

Попри достатню кількість літератури з цієї теми, відчувається нестача систематизованого матеріалу з впливу електронної комерції на ринки збуту в умовах війни, а тому, використовуючи різні методи наукового пізнання, було проаналізовано, згруповано, систематизовано інформацію та подано у світлі теми дослідження.

Мета статті – дослідити поточні тенденції ринку електронної комерції в Україні в умовах війни та знайти напрями для розширення ринків збуту.

Виклад основного матеріалу. Впродовж останніх десятиліть спостерігається зростаючий інтерес багатьох підприємств до інтеграції електронної комерції в свої бізнес-моделі як стратегічного напрямку розвитку. В Україні цей тренд почав набирати обертів особливо активно у зв'язку з пандемією COVID-19, котра значно обмежила можливості фізичних ритейлерів і призвела до зниження обсягів традиційних продажів. Ці обмеження стимулювали підприємства звернути увагу на цифрові канали, такі як маркетплейси, соціальні мережі та онлайн-магазини, щоб частково компенсувати втрати в офлайн. Згідно з дослідженням компанії Colliers Retail, 2020 року, майже половина роздрібних торговців (49%) висловили намір розширювати свою присутність в онлайн просторі в найближчому майбутньому [10]. Ці наміри здебільшого були реалізовані протягом наступних 3-х років, в умовах воєнного стану.

Сьогодні ринком електронної комерції використовуються різноманітні бізнес-моделі, такі як онлайн-магазини, дошки оголошень, маркетплейси та прайс-агрегатори. За даними Global24, маркетплейси, такі як Rozetka, Prom.ua, Epicentrk.ua, Bigl, Zakupka та Allo, контролюють 82,6% українського ринку електронної комерції, в той час як великі магазини, такі як Comfy, Фокстрот,

Цитрус, Eldorado, та МОУО, становлять 14,8%, а мультікатегорійні магазини лише 2,6% [12].

Статистичні дані зображують стійке та рівномірне зростання ринку електронної комерції в Україні, за винятком 2022 року, коли в умовах початку повномасштабного наступу Росії було знищено значну частину інфраструктури, що не дозволяло організовувати доставку придбаних в онлайн магазинах товарів по всій території України. Достовірних даних щодо зниження тенденції розвитку ринку збуту немає, однак статистичний сервіс Statista зазначає про те, що в 2022 році відбулося скорочення обсягів електронної торгівлі більш ніж у 8 разів (рис.1).

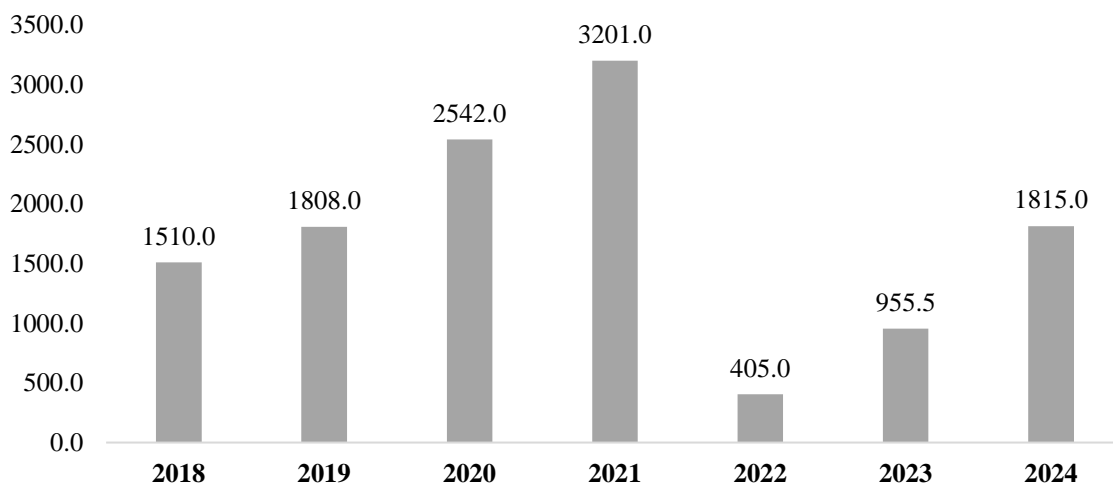

Рис.1. Ринок розвитку електронної комерції в Україні, у млн. дол. США
Примітка: спрогнозовано автором на основі статистики Statista [11]

Однак вітчизняні джерела та статистика маркетплейсів надають альтернативний погляд на ситуацію, засвідчуючи не лише стійкість, а й зростання сегменту електронної комерції навіть у складних умовах. Згідно з витягом з дослідження, представленого Миколою Палієнком, CEO продуктової компанії EVO, попри всі труднощі, частка електронної комерції в українському ритейлі в 2022 році виросла з 9% до 11–12%. Це свідчить про здатність українського ринку не лише адаптуватися до нових реалій, а й використовувати складні обставини як стимул для трансформації та інновацій у сфері онлайн-торгівлі.

Ключові факти з дослідження компанії EVO підтверджують позитивну динаміку: відбулося зростання частки електронної комерції на 2-3 процентних пункти в умовах війни, що є значним досягненням, особливо враховуючи відсутність офіційної статистики від Держстату через воєнний стан [3]. Враховуючи ці дані, а також високий рівень коефіцієнта детермінації – $R^2 = 0,98$, нами

було спрогнозовано, що в 2023 році загальний обсяг електронної комерції досягнув 3717 млн дол США, а в 2024 він може скласти 4297,7 млн дол США.

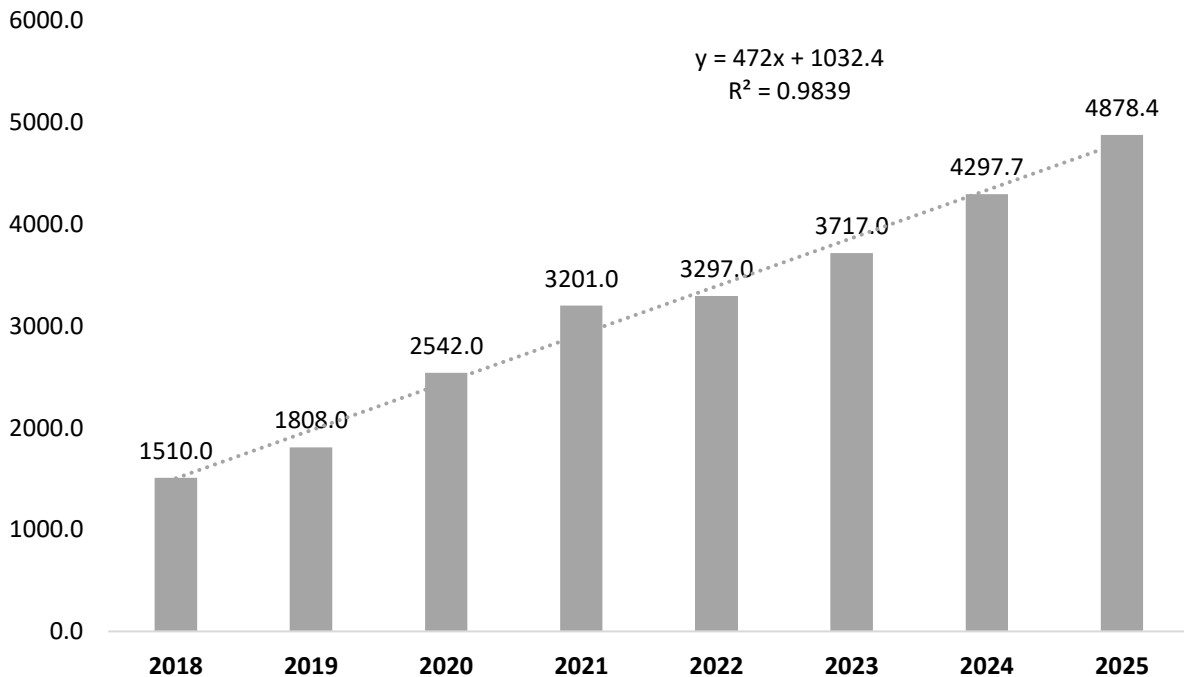

Рис. 2. Прогноз розвитку електронної комерції в Україні, у млн. дол. США

Примітка: спрогнозовано автором на основі [5]

Електронний бізнес, хоча й може функціонувати без фізичних точок обслуговування клієнтів, у воєнний період виявився так само вразливим, як і традиційний бізнес. Суттєве зниження обсягів реалізації продукції було викликане декількома чинниками:

- руйнуванням добре налаштованих ланцюгів постачання товарів, що призвело до затримок і зривів у доставці [7];
- еміграцією значної частини населення, включаючи підприємців та продавців на інтернет-платформах, що знизило кількість активних учасників ринку [7];
- зменшенням купівельної спроможності населення в умовах війни, що спонукало людей обмежити покупки неосновних товарів [9].
- зниження інвестицій у маркетинг та рекламу, що веде до зменшення видимості бізнесу на ринку та уповільнення зростання нових клієнтів [8];
- нестабільність економічного стану, що ускладнює планування бюджетів і розрахунки з іноземними партнерами, загострюючи фінансові виклики для бізнесу [8].

Для розширення обсягу збуту через електронну комерцію існують три основних стратегії: нарощення лояльності клієнтів, збільшення вітчизняного ринку, вихід на міжнародні ринки (рис.3).

Рис. 3. Напрями збільшення обсягів продажів засобами електронної комерції

Підвищення лояльності, тобто повернення клієнтів до бренду чи магазину може бути досягнуте через поліпшення якості обслуговування, персоналізацію пропозицій, використання програм лояльності, а також забезпечення високої якості продуктів та послуг. Лояльність покупців сприяє повторним покупкам та позитивним відгукам, які приваблюють нових клієнтів. Щоб покращити лояльність клієнтів, в 2024 році доцільно розглянути в маркетингових стратегіях наступні заходи.

- *Створення мобільних застосунків.* Зростання популярності мобільних застосунків серед користувачів, які все частіше здійснюють покупки через мобільні пристрої, спонукає бізнеси до розробки власних мобільних додатків. Це дозволяє брендам взаємодіяти безпосередньо з клієнтами, оминаючи посередників таких як Google [4].

- *Підвищення якості сервісу.* Збільшення лояльності та задоволеності клієнтів є ключовим для збереження виручки. Це досягається через підвищену

увагу до якості сервісу та товарів, а також через акцентування на використанні прямих каналів комунікації з покупцями [4].

Розширення присутності на українському ринку можливе через оптимізацію інтернет-маркетингу, рекламних кампаній та SEO (пошукова оптимізація), щоб залучити більше клієнтів з різних регіонів країни. Це також може включати адаптацію продуктів для відповідності місцевим потребам та перевагам. Розширити ринки збуту в умовах воєнного стану можна наступними шляхами.

- *Інвестиції в рекламу.* Значне відновлення рівня конкуренції у сфері рекламних закупівель після періоду зниженої активності в 2022 році вказує на повернення до докризових умов у рекламній індустрії. Бізнеси тепер змушені закуповувати рекламні позиції, щоб забезпечити видимість їхньої пропозиції перед потенційними клієнтами [4].

- *Оmnіканальний підхід та маркетплейси.* Використання omnіканальних стратегій, котрі інтегрують традиційні та електронні канали продажу, дозволяє клієнтам замовляти товари онлайн і отримувати їх у зручному місці. Також важливим є використання маркетплейсів для збільшення видимості товарів на ринку [1]

- *Використання даних для персоналізації та аналітики.* Іntenсивне використання даних та аналітичних інструментів дозволяє ритейлерам глибше розуміти поведінку клієнтів, оптимізувати їхній онлайн-досвід та здійснювати більш цілеспрямовані маркетингові кампанії [1].

- *Логістика та швидка доставка.* Удосконалення логістичних процесів та забезпечення швидкої доставки є критично важливими для збереження конкурентоспроможності ритейлерів в умовах високих очікувань клієнтів [1].

Електронна комерція дає унікальну можливість експорту продукції без необхідності фізичної присутності на цих ринках. Це включає використання багатомовних вебсайтів, міжнародних платіжних систем та адаптацію продукції до міжнародних стандартів та вимог, а також встановлення партнерства з місцевими дистриб'юторами та логістичними компаніями для спрощення доставки товарів замовникам за кордоном [1]. Завдяки цифровізації та широкому доступу до інтернету, електронна комерція надає бізнесам можливість досягнення глобального ринку без необхідності здійснення значних інвестицій в фізичну інфраструктуру. Багато товарів та послуг, що виробляються в Україні, мають великий потенціал для експорту в інші європейські країни. Розглянемо можливості, які електронна комерція відкриває для розвитку ринків збуту.

Таблиця 1

Можливості електронної комерції для бізнесу та клієнтів

Можливості для бізнесу	Можливості для споживачів	Короткий опис
Зростання доходів через збільшення ринку збуту	Можливість придбати товар за найвигіднішими конкурентними перевагами	Використання електронної комерції для просування українських товарів на українському ринку сприяє збільшенню обсягів продажів
Глобальний охоплення ринку	Різноманітність товарів і послуг	Українські постачальники можуть виходити на глобальні ринки, пропонуючи свою продукцію світовій аудиторії. Зростання доходів відбувається через експорт продукції
Посилення конкурентних переваг	Доступ до якісних товарів	Електронна комерція допомагає українським компаніям стати більш конкурентоспроможними, що в довгостроковій перспективі збільшує доходи
Точне знання потреб міжнародного ринку	Персоналізація пропозицій	Українські виробники можуть використовувати аналітику для збору даних про замовлення і переваги замовників, що дозволяє зменшувати витрати, направляючи їх на додаткову рекламу, що призводить до додаткового доходу
Оптимізація логістики експорту	Швидке обслуговування	На ринку з'являються логістичні компанії, що роблять доставку швидкою, що дозволяє збільшувати кількість постійних клієнтів

Примітка: систематизовано автором [6]

Електронна комерція демонструє величезний потенціал у формуванні та розвитку сучасних ринкових тенденцій. Завдяки її впливу, постачальники мають можливість не лише оптимізувати логістику і зменшити витрати, але й значно підвищити свою конкурентоспроможність за рахунок глобального охоплення та оперативного реагування на зміни попиту.

Окрім розширення обсягів збуту компаній електронного бізнесу, змінюються й ринки збуту. Аналізуючи досвід передових країн та відстежуючи світові тенденції, можна виділити основні шляхи, за якими електронна комерція трансформує традиційні ринки збуту.

- *увага до соціодемографічних та психологічних чинників*: високорозвинені ринки, такі як Великобританія, Південна Корея та Німеччина, інтенсивно використовують дані про споживачів для персоналізації та оптимізації маркетингових стратегій, що веде до збільшення залученості та лояльності клієнтів;

- *інтеграція новітніх технологій*: країни з високим потенціалом розвитку електронної комерції, як Німеччина та Австралія, активно інтегрують

нові технології, зокрема штучний інтелект, що дозволяє збільшувати охоплення ринку та підвищувати ефективність онлайн-торгівлі;

- *розвинена інфраструктура*: Японія, США та Південна Корея забезпечують передову інфраструктуру для електронної комерції, включаючи автоматизацію, швидкісні інтернет-з'єднання та смарт-технології, що сприяє зручності та швидкості онлайн-покупок;

- *глобальний інфляційний тиск*: інфляція впливає на споживчі витрати та поведінку, змушуючи компанії шукати способи зниження витрат і цін через оптимізацію процесів та введення більш ефективних цифрових рішень;

- *вдосконалення ланцюга постачань*: покращення ланцюга постачань зменшує час на доставку та витрати, водночас підвищуючи надійність та швидкість обслуговування клієнтів;

- *зростання ринків Азіатсько-Тихоокеанського регіону*: Економіки Південно-Східної Азії демонструють швидке зростання в сфері електронної комерції, що відкриває нові можливості для збуту;

- *локалізація контенту*: створення контенту місцевою мовою підвищує залученість та ефективність маркетингових зусиль, особливо при виході на нові ринки [2].

Таким чином, електронна комерція не тільки спричиняє значні зміни в методах та стратегіях збуту, але й стимулює інновації та адаптацію бізнесу до швидкоплинних умов сучасного ринку. Це дозволяє компаніям не просто виживати, а процвітати, відкриваючи нові ринки, покращуючи зв'язок з клієнтами та оптимізуючи внутрішні процеси. Успіх у цифрову епоху вимагає гнучкості, готовності до інновацій та стратегічного підходу до використання можливостей, які надає електронна комерція.

Висновки. Аналізуючи розвиток ринку електронної комерції в Україні в умовах війни, можна відзначити зростаючу тенденцію інтеграції цифрових каналів в бізнес-моделі підприємств. За даними EVO, попри війну, електронна комерція збільшила доходи на 3%. Очікується, що до 2024 року обсяг ринку електронної комерції досягне приблизно 4297,7 млн доларів США, що вказує на стійке зростання та адаптацію ринку до нових економічних умов.

Аналіз вразливості електронного бізнесу в умовах російсько-української війни підкреслює його залежність від стабільних ланцюгів постачання, стійкості економіки та стабільності соціального середовища. Руйнування інфраструктури, еміграція, зниження купівельної спроможності, скорочення інвестицій у маркетинг та нестабільність економічного стану значно вплинули на зниження обсягів продажу. Однак, існуючі стратегії розвитку, такі як нарощування лояльності клієнтів, розширення вітчизняного ринку та вихід на міжнародні ринки, можуть сприяти відновленню та подальшому розширенню діяльності електронної комерції.

Електронна комерція відіграє ключову роль у формуванні сучасних ринкових тенденцій, забезпечуючи компаніям можливості для оптимізації логістики, зниження витрат та підвищення конкурентоспроможності через глобальне охоплення та швидке реагування на зміни у попиті. Аналіз досвіду розвинених країн показує, що впровадження новітніх технологій, розвиток інфраструктури, локалізація контенту та адаптація до інфляційних викликів сприяють зростанню ефективності та розширенню ринків збуту. В успішній адаптації до цифрової епохи вирішальну роль відіграють гнучкість, інноваційний підхід та стратегічне використання можливостей, які надає електронна комерція.

Література:

1. Вишняков О. Розширення бізнесу завдяки e-commerce: підходи великого ритейлу. Правда, 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/2/699655/>
2. Заяць О. І., Капко Я. Є. Сучасні тенденції розвитку електронної комерції. Економіка та суспільство, 2023, №55, 55-65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-65>
3. Кубліцька О. Ринок електронної комерції в Україні: сучасний стан та тенденції повоєнного відновлення. Проблеми і перспективи економіки та управління, 2023, №3 (35), 98-108. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3\(35\)-98-108](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3(35)-98-108)
4. Кузнєцова А. Стан ринку e-commerce в Україні: Микита Артемчук про тенденції, виклики та точки для розвитку. WebPromo, 2023. URL: <https://web-promo.ua/ua/blog/stan-rinku-e-commerce-v-ukrayini-mikita-artemchuk-pro-tendenciyi-vikliki-ta-tochki-dlya-rozvitku/>
5. Мельник Т. SEO одного з найбільших маркетплейсів України розповів, наскільки зросла інтернет-торгівля під час війни. Forbes, 2023. URL: <https://forbes.ua/news/seo-odnogo-z-naybilshikh-marketpleysiv-ukraini-rozpoviv-naskilki-zrosla-internet-torgivlya-pid-chas-viyni-11012023-11000>
6. Подра О. П., Рогожинська А. В. Особливості розвитку електронного бізнесу в умовах становлення цифрової економіки. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку, 2023, №1 (9), 228-239. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2023/sep/31280/menedzhment-228-239.pdf>
7. Симоненко К. Вплив війни на інтернет-торгівлю: як змінювалися онлайн-продажі ритейлерів протягом I півріччя 2022 року. RAU, 2022. URL: <https://rau.ua/novyni/vpliv-vijni-na-internet/>
8. Ярова М. Український e-commerce під час війни – дослідження. AIN, 2022. URL: <https://ain.ua/2022/07/01/ukrayinskyj-e-commerce-pid-chas-vijny/>
9. Як змінилася електронна комерція у 2022 році – дослідження Admitad. EBA, 2023. URL: <https://eba.com.ua/yak-zminylasya-elektronna-komertsiya-u-2022-rotsi-doslidzhennya-admitad/>
10. Як COVID-19 вплинув на ритейлерів в Україні? Результати опитування. Colliers, 2020. URL: <https://www.colliers.com/uk-ua/research/2020-05-14-survey-of-retailers-of-ukraine>
11. Ecommerce in Ukraine. Statista, 2024. URL: <https://www.statista.com/outlook/emo/ecommerce/ukraine#revenue>
12. Online sales: Ukraine ecommerce 2023 Analysis. Global, 2024. URL: <https://global24.com/en/blog/online-sales-ukraine-ecommerce-2023-analysis>

References:

1. Vyshniakov, O. (2023). Rozshyrennia biznesu zavdiaky e-commerce: pidkhody velykoho riteilu [Expansion of business through e-commerce: approaches of large retail]. *Pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/2/699655/> [in Ukrainian].
2. Zaiats, O. I., & Kapko, Ya. Ye. (2023). Suchasni tendentsii rozvytku elektronnoi komertsii [Modern trends in the development of e-commerce]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (55), 55-65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-65> [in Ukrainian].
3. Kublitska, O. (2023). Rynok elektronnoi komertsii v Ukraini: suchasnyi stan ta tendentsii povoiennoho vidnovlennia [E-commerce market in Ukraine: current state and post-war recovery trends]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, 3(35), 98-108. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3\(35\)-98-108](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3(35)-98-108) [in Ukrainian].
4. Kuznetsova, A. (2023). Stan rynku e-commerce v Ukraini: Mykyta Artemchuk pro tendentsii, vyklyky ta tochky dlia rozvytku [State of the e-commerce market in Ukraine: Mykyta Artemchuk on trends, challenges, and points for development]. *WebPromo*. URL: <https://web-promo.ua/ua/blog/stan-rynku-e-commerce-v-ukrayini-mikita-artemchuk-pro-tendenciyi-vikliki-ta-tochki-dlya-rozvitku/> [in Ukrainian].
5. Melnyk, T. (2023). SEO odnogo z naibilshykh marketplaceiv Ukrainy rozpoviv, naskilky zroslo internet-torhivlia pid chas viiny [SEO of one of Ukraine's largest marketplaces explained how much online trading increased during the war]. *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/news/seo-odnogo-z-naybilshykh-marketpleysiv-ukraini-rozpoviv-naskilki-zroslo-internet-torgivlya-pid-chas-viyni-11012023-11000> [in Ukrainian].
6. Podra, O. P., & Rohozhynska, A. V. (2023). Osoblyvosti rozvytku elektronnoho biznesu v umovakh stanovlennia tsyfrovoi ekonomiky [Features of e-business development in the context of the digital economy establishment]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku*, 1(9), 228-239. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2023/sep/31280/menedzhment-228-239.pdf> [in Ukrainian].
7. Symonenko, K. (2022). Vplyv viiny na internet-torhivliu: yak zmniuvalysia onlain-prodazhi riteileriv protiahom I pivrichchia 2022 roku [The impact of war on online trade: how online sales of retailers changed during the first half of 2022]. *RAU*. URL: <https://rau.ua/novyni/vplyv-vijni-na-internet/> [in Ukrainian].
8. Yarova, M. (2022). Ukrainskyi e-commerce pid chas viiny – doslidzhennia [Ukrainian e-commerce during the war – research]. *AIN*. URL: <https://ain.ua/2022/07/01/ukrayinskyj-e-commerce-pid-chas-vijny/> [in Ukrainian].
9. Yak zminylasia elektronna komertsiiia u 2022 rotsi — doslidzhennia Admitad [How e-commerce changed in 2022 – Admitad research]. *EBA*. (2023). URL: <https://eba.com.ua/yak-zminylasya-elektronna-komertsiiia-u-2022-rotsi-doslidzhennia-admitad/> [in Ukrainian].
10. Yak COVID-19 vplynuv na riteileriv v Ukraini? Rezultaty opytuvannia [How COVID-19 affected retailers in Ukraine? Survey results]. *Colliers*. (2020). URL: <https://www.colliers.com/uk-ua/research/2020-05-14-survey-of-retailers-of-ukraine> [in Ukrainian].
11. Ecommerce in Ukraine. (2024). *Statista*. URL: <https://www.statista.com/outlook/emo/ecommerce/ukraine#revenue> [in English].
12. Online sales: Ukraine ecommerce 2023 Analysis. (2024). *Global*. URL: <https://global24.com/en/blog/online-sales-ukraine-ecommerce-2023-analysis> [in English].

УДК 338.481.1: [338.488.2:640.4]

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-71-81](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-71-81)

Кіш Галина Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 88000, пл. Народна, 3, <https://orcid.org/0000-0002-6201-9589>

ЗАХОДИ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У сучасних умовах готельні підприємства в Україні стикаються зі значними викликами, спричиненими кризовими явищами, такими як пандемія COVID-19 та війна. Ці кризові ситуації призвели до серйозного стресу для багатьох готелів і навіть загрожують банкрутством деяким з них. Для виживання і процвітання у таких умовах необхідна швидка адаптація, впровадження інновацій та ефективне антикризове управління. Власники готелів повинні шукати нові шляхи розвитку бізнесу, дотримуючись вимог безпеки та якості, а також застосовувати нові технології та послуги.

Саме тому дана стаття присвячена дослідженню особливостей застосування антикризового менеджменту на підприємствах готельного сектору економіки в різних кризових умовах, зокрема сучасних воєнних умовах. В результаті проведеного аналізу виділено два види антикризового менеджменту – профілактичний та надзвичайний. Висвітлено основні заходи реалізації кожного з цих видів менеджменту. Зокрема, значну увагу приділено енергозатратності готельних підприємств, що дає можливість як зменшити витрати підприємства, так і підвищити соціальну відповідальність бізнесу, тобто розглянута значущість енергозатрат у контексті економічних та соціальних аспектів. Автор відзначає, що зменшення споживання електроенергії не лише призводить до економії коштів для підприємства, а й відображає його соціальну відповідальність, сприяючи екологічній стійкості. Зокрема, розглядаються методи енергозбереження, такі як оптимізація освітлення, використання енергоефективних приладів та контроль теплопостачання. Ці заходи не лише допомагають знизити витрати на оплату комунальних послуг, а й сприяють створенню більш екологічно чистого та енергоефективного середовища. Автор закликає готелі впроваджувати ці практики як частину своєї стратегії антикризового управління, що сприятиме їхньому сталому розвитку в умовах сучасних викликів та обмежень.

Ключові слова: криза, антикризовий менеджмент, антикризове управління, антикризова стратегія, готельний бізнес, готельні підприємства, війна, готелі.

Kish Galyna Viktorivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Management, Uzhhorod National University, 88000, Narodna Square, 3, <https://orcid.org/0000-0002-6201-9589>

ANTI-CRISIS MANAGEMENT MEASURES OF HOTEL ENTERPRISES IN THE WAR CONDITIONS

Abstract. The article addresses the challenges faced by hotel enterprises in Ukraine amid crises such as the COVID-19 pandemic and war. These crises have caused significant stress for many hotels, with some facing bankruptcy. To survive and thrive in such conditions, rapid adaptation, innovation implementation, and effective crisis management are necessary. Hotel owners must seek new ways of business development while adhering to safety and quality standards, as well as implementing new technologies and services.

Therefore, this article explores the specifics of applying crisis management in hotel sector enterprises in various crisis situations, including modern wartime conditions. As a result of the analysis, two types of crisis management are identified - preventive and emergency. The focus is placed on the energy efficiency of hotel enterprises, which allows for both reducing costs and increasing the social responsibility of the business. The significance of energy consumption in economic and social aspects is discussed, along with methods of energy conservation such as optimizing lighting, using energy-efficient devices, and controlling heating. These measures not only help reduce utility expenses but also contribute to creating a more environmentally friendly and energy-efficient environment. The author urges hotels to implement these practices as part of their crisis management strategy, which will contribute to their sustainable development in the face of modern challenges and constraints.

Keywords: crisis, anti-crisis management, anti-crisis strategy, hotel business, hotel enterprises, war, hotels.

Постановка проблеми. Український готельний бізнес має ключове значення для розвитку туризму та інтеграції країни у глобальну спільноту. Очікується, що у майбутньому він стане важливим фактором у привабленні туристів та збагаченні національної культури. Однак форс-мажорні обставини негативно впливають на цю галузь, ускладнюючи її розвиток в останні роки.

Початково, глобальна пандемія мала руйнівний вплив на готельний бізнес, але з 24 лютого 2022 року військова агресія росії суттєво посилила цю кризу, серйозно ушкодивши життя та підприємства українців. Наслідки російської агресії відчували не лише в Україні, а й у світі. Українські компанії зазнали більших збитків за час війни, ніж протягом двох років епідемії.

Оцінити повний обсяг завданої шкоди у довгостроковій перспективі досить важко, оскільки воєнні дії ще тривають. Закриття кордонів, загроза безпеці, агресивні дії, скасування рейсів і обмеження на пересування в Україні спричинили значні втрати для вітчизняного туристичного сектору, зокрема для готельного бізнесу.

Останні три роки були наповнені кризовими ситуаціями для українського бізнесу. Пандемія коронавірусу та війна дали підприємцям важливий урок у гнучкості, але кожна нова проблема потребує нових ідей для вирішення. В цьому контексті антикризовий менеджмент стає необхідним інструментом для впорядкування складних та непередбачуваних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями антикризового менеджменту займалися як зарубіжні так і українські вчені. Проте варто зауважити, що наукові дослідження з антикризового менеджменту в готельній сфері раніше були досить обмеженими, але протягом останнього часу їх кількість зростає. Це пов'язано з тим, що підприємства зараз стикаються зі значним впливом негативних зовнішніх факторів, що викликає низку проблем у їхньому розвитку. До вітчизняних науковців, які досліджують антикризові явища на готельних підприємствах слід віднести: Самодай В., Рибальченко С., Орищенко Є., Ліпич Л., Хілуха О., Кушнір М., Матвійчук І., Поворознюк І., Будзінський В., Ватченко Б., Шаранов Р. та багато інших.

Мета статті. Дослідити базові заходи та напрями антикризового менеджменту для підприємств готельного бізнесу в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Військові дії призвели до зменшення пропозиції на готельному ринку України: частина об'єктів не працює з міркувань безпеки, браку попиту, технічних причин або пошкоджень від обстрілів.

Ситуація та умови роботи готельного сегменту ринку України переважно залежать від регіону та рівня ведення бойових дій на цій території. Західна частина України, зокрема Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська і Закарпатська області, та готелі які розташовані там менше потерпають від кризи, ніж готелі в східній та центральній частині України, де переважна більшість підприємств взагалі зупинила свою роботу. Відокремленою групою можна розглядати готелі які належать до міжнародних брендів. Ці заклади у більшості своїй призупинили роботу з прийому гостей, що пояснюється іноземним менеджментом та політикою безпеки. На сьогодні свою роботу відновили такі міжнародні готелі як Hilton Kyiv, InterContinental Kyiv, обидва об'єкти Radisson Blu Hotel, а також Fairmont Grand Hotel Kyiv, Mercure Kyiv Congress, Holiday Inn Kyiv та інші. Однак попри це в Україні наразі працює близько 20% готелів. Деякі з них пошкоджені внаслідок бойових дій [1].

Готельний та туристичний бізнес мають значний вплив на розвиток економіки, проте з початком війни ця галузь опинилася в кризовому стані.

З'явилися нові складні умови для готельних підприємств, які порушують їх можливу продуктивність і суттєво зменшують прибуток. Це вимагає швидких та ефективних змін у законодавстві, системі оподаткування, зовнішній інфраструктурі, а також впровадження ефективної антикризової політики на самому підприємстві. В контексті нових умов бізнесу антикризове управління в готельних підприємствах полягає у вирішенні низки проблематичних питань, що можуть загрожувати не лише галузі гостинності, але й економіці в цілому.

Успішність подолання кризового стану готельним підприємством залежить від його здатності швидко адаптуватися до нових умов, перехід до надання нових, вдосконалених послуг або введення нових видів діяльності. Отже, диверсифікація діяльності має стати важливою складовою антикризового управління готельним підприємством і повинна враховувати стадію його життєвого циклу та потенціал для диверсифікації [2].

Антикризове управління — це процес врегулювання руйнівних впливів та забезпечення можливості для подальшого розвитку компанії. Воно охоплює систему управлінських заходів, спрямованих на виявлення, попередження, подолання та нейтралізацію кризових ситуацій на всіх рівнях економіки. У цьому контексті важливо розглядати стратегічне та тактичне планування, а також фінансовий аналіз як основні напрямки роботи підприємства.

Антикризове управління включає в себе не лише реагування на поточні проблеми, але й активні заходи з метою попередження майбутніх кризових ситуацій. Воно спрямоване на забезпечення стійкості та витривалості підприємства в умовах несприятливих факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Ефективне антикризове управління передбачає гнучкість, швидкість реакції та розробку стратегій, спрямованих на збереження ресурсів та підтримку стійкості бізнесу.

Керівникам підприємств індустрії гостинності при складанні програм антикризового управління необхідно:

1. Мати всю необхідну інформацію щодо стратегічних планів розвитку підприємства.
2. Визначити цілі антикризового управління з оцінкою вразливості підприємства перед кризою.
3. Розробити сценарій та проектування можливих способів подолання кризи, з пропозицією заходів, які запобігають перетворенню слабких сторін підприємства на потенційне джерело розвитку кризи.
4. Зпланувати та організувати роботу спеціальної команди з антикризового управління, яка спеціалізуватиметься на антикризовому плануванні, забезпечуючи ефективне управління кризою.
5. Розробити заходи, спрямовані на інформаційне забезпечення антикризового управління, з попередньою підготовкою матеріалів для новин, текстів для брошур та листівок, адрес розсилок інформаційних матеріалів тощо.

6. Пошук та навчання людей, які представлятимуть підприємство перед зовнішніми та внутрішніми стейкхолдерами.

7. Безперервне відстеження тактики та стратегії поведінки підприємств у мінливих умовах середовища, з контролем своєчасності заходів щодо адаптації до змін, з розробкою рекомендацій для керівництва підприємства [3].

Виділяють два основні типи антикризового менеджменту — профілактичний і надзвичайний.

Профілактичний кризовий менеджмент передбачає систематичне планування та виконання дій з метою мінімізації можливого виникнення кризових ситуацій в бізнесі. Це включає в себе такі дії:

1. Аналіз ризиків. Бізнес-планування включає оцінку потенційних ризиків, які можуть вплинути на діяльність підприємства. Це може включати економічні, політичні, технологічні та інші фактори, які можуть призвести до кризової ситуації.

2. Розробка стратегій управління ризиками. На основі аналізу ризиків розробляються стратегії з мінімізації та управління ризиками. Це може включати прийняття заходів з розвитку бізнесу, диверсифікацію продуктів або послуг, створення резервних фондів тощо.

3. Підготовка кадрів. Важливо мати кваліфікованих співробітників, які можуть ефективно виявляти, оцінювати та управляти ризиками. Це може включати навчання персоналу з питань кризового управління та створення команди з реагування на кризові ситуації.

4. Постійне вдосконалення. Профілактичне управління кризами вимагає постійного моніторингу ситуації та вдосконалення стратегій відповідно до змін у бізнес-середовищі.

Прогнозувати кризову ситуацію наперед важко, оскільки вона часто виникає несподівано. Проте, розроблена заздалегідь стратегія дозволяє бізнесу ефективно заощаджувати час, який зазвичай був би витрачений на реакцію у кризових ситуаціях. Це дозволяє підприємствам швидко реагувати на події та продемонструвати свою гнучкість перед клієнтами.

До прикладу, готелі мережі Ribas Hotels Group готувались до можливих кризових ситуацій заздалегідь. Об'єкти були оснащені всім необхідним ще до початку повномасштабного вторгнення, щоб у бізнесу була можливість працювати автономно попри будь-які умови. Це було закладено ще в момент проектування приміщень. З огляду на те, що у разі вимкнення електропостачання, критично важливо відновити його одразу альтернативним методом, адже це питання сервісу [4].

Власникам готелів варто мати генератори для забезпечення електропостачання, запас води та альтернативні системи опалення, такі як енергетичне або газове. Також важливо забезпечити гостей доступом до Інтернету,

наприклад, шляхом підключення декількох провайдерів або застосування резервних ліній, таких як комплекти Starlink, для уникнення відключень. Хоча неможливо повністю підготуватись до всіх можливих кризових ситуацій, важливо постійно оновлювати стратегію антикризового управління.

Надзвичайне кризове управління — це набір заходів, які приймаються відповідно до конкретної ситуації з метою стабілізації та усунення негативних наслідків. Один зі способів адаптації готельного бізнесу до кризи — впровадження додаткових послуг. Наприклад, власники готелів можуть розглянути переформатування ресторанів у коворкінги або пропонувати довгострокову оренду номерів або оренду номерів для проведення зустрічей, щоб адаптуватися до нових умов та потреб гостей.

Важливим напрямком у готельному бізнесі стала цифровізація обслуговування гостей. Протягом останніх років стала популярною тенденція надавання цифрових та безконтактних послуг. Гості, звиклі до розблокування своїх пристроїв за допомогою розпізнавання обличчя або відбитків пальців, очікують аналогічної зручності при доступі до готельних номерів. Багато сервісів, спрямованих на задоволення потреб гостей, перейшли на безконтактний формат: мобільна реєстрація заїзду та виїзду, безконтактні платежі, використання біометричних даних. Наприклад, в Україні багато людей користуються додатком Дія для зберігання та пред'явлення необхідних документів для реєстрації. Можливість зчитування цих даних та їх синхронізація з системою управління готелем стає не лише бажаною, але й необхідною функцією.

Можна очікувати, що технології розпізнавання обличчя та відбитків пальців замінять звичайні ключі та картки доступу до готельних номерів. В цілому, цифровізація готельного досвіду гостя — це напрямок, у який готелі повинні направляти свої інвестиції найближчим часом.

Додаткові послуги стають важливим джерелом прибутку для готелів, допомагаючи підтримувати операційну діяльність та забезпечувати працездатність персоналу. Наприклад, в сучасних умовах можна продавати електроенергію, що може привернути нових клієнтів та стати додатковим джерелом доходу для готелю.

Ще одним потенційним додатковим сервісом для готелів може стати укладання договорів з компаніями, які в разі блекауту планують тимчасово перебраться туди та відтак працювати. Наприклад, готелі можуть укласти угоди з компаніями, які готові щомісяця оплачувати за утримання місць для неочікуваного переїзду всієї своєї команди з родинами. Багато компаній розглядають такий варіант, оскільки стан країни сильно впливає на мотивацію їх співробітників. Якщо працівники розуміють, що у разі повного блекауту вони можуть втратити можливість працювати та жити комфортно, це може

негативно вплинути на їх психологічний стан та, відповідно, на якість їхньої роботи. Такий сервіс є дуже актуальним у сучасних умовах і може допомагати готелям залучати нових клієнтів та забезпечувати додатковий прибуток.

Антикризовий менеджмент передбачає, що бізнес повинен бути готовим швидко адаптуватися до змін і пропонувати клієнтам послуги, які задовольнять їхні потреби в нових умовах. Наприклад, введення комендантської години у деяких регіонах може створити проблему для людей, які не можуть дістатися додому вчасно. Тому готелі можуть реагувати на це, пропонуючи спеціальні знижені тарифи для гостей, які заїжджають до 23:00.

Додатковою складовою надзвичайного кризового менеджменту, окрім надання додаткових послуг, є мінімізація витрат.

Наразі актуальним є зменшення електроспоживання як вимога держави, так і прояв соціальної відповідальності компаній. У зв'язку зі зростанням напруги в країні, спричиненим частими обстрілами енергетичної інфраструктури, в Україні введено відключення електроенергії за графіком. Основна мета бізнесу у цьому процесі полягає у підтримці енергосектору шляхом ефективного управління енергоспоживанням.

Умови віялових відключень в Україні підкреслюють необхідність мати альтернативні джерела енергії для українських підприємств. Це особливо важливо для тих видів бізнесу, які безпосередньо залежать від надходження електроенергії, таких як ресторани, готелі, салони краси та інші. Резервні джерела енергії можуть бути в різних форматах, включаючи бензинові, дизельні або акумуляторні генератори. Також можна розглядати можливість використання сонячних панелей або вітрогенераторів як відновлювальних джерел енергії, що особливо актуально для великих підприємств.

Під час ремонту або будівництва приміщення слід розглядати можливість встановлення теплового насоса для опалення. Цей пристрій працює шляхом конвертації тепла з навколишнього середовища, такого як земля, повітря або вода, в енергію. Використання теплового насоса може суттєво зменшити витрати на опалення та стати альтернативним джерелом енергії для бізнесу.

Важливо відзначити, що електроприлади мають маркування, яке вказує на їхню енергоефективність. Це надає можливість власникам бізнесу заздалегідь розглянути способи ефективного використання енергії та використання енергозберігаючих пристроїв на підприємстві. Крім того, великі виробники техніки можуть вказувати на вуглецевий слід продукту. Вуглецевий слід враховує викиди, що надходять в атмосферу під час виробництва та використання нафтопродуктів, газу або вугілля. Це також може включати спожиту теплову енергію та електроенергію.

Необхідно передбачити коливання напруги, оскільки великі перепади можуть пошкодити електричні пристрої. Це важливо не лише в умовах війни,

а й у мирний період. Одним зі способів вирішення цієї проблеми є використання стабілізатора напруги, який вибирається відповідно до потреб бізнесу.

Додатково, навчання персоналу - корисна практика для визначення конкретних заходів щодо зменшення енергоспоживання в готелі. Працівники повинні бути інструктовані, як діяти під час відключень електроенергії та як користуватися резервними пристроями. Інформування команди дозволить уникнути непередбачених ситуацій і забезпечить можливість продовжити роботу за заздалегідь розробленою схемою після відключення електроенергії. Крім того, рекомендується мати друковану інструкцію. У випадку, якщо працівники працюють віддалено, доцільно проводити SMS-розсилку.

Крім інструктажу з навчання реагування на відключення електроенергії, необхідно акцентувати увагу на щоденній економії електроенергії. Керівництво має наголосити на важливості енергоефективності в сучасному світі та пояснити методи її досягнення. Наприклад, це може включати вимкнення світла та електроприладів при виході з приміщення, використання розеток з таймерами для автоматичного вимикання, відключення приладів від мережі після завершення заряджання, економне використання електричного чайника та миття рук холодною водою.

Звернімо увагу на кілька способів енергозаощадження, які можуть відігравати важливу роль у покращенні ситуації з енергією в країні:

1. Оптимізація простору. Можливість зменшення освітленої площі та оптимізації робочих місць може сприяти зменшенню енергоспоживання.

2. Керування вивісками. Передбачення автоматичного вимикання освітлення вивісок та ліхтарів після закінчення робочого дня допоможе уникнути надмірного використання електроенергії.

3. Ефективне використання тепла. Зниження температури у приміщенні під час періодів неактивності може допомогти економити енергію, зменшуючи її споживання.

4. Оптимізація процесів. Відмова від непотрібних завдань та переведення їх на аутсорс може зменшити енерговитрати. Наприклад, перехід на електронну документацію замість паперової може сприяти зменшенню використання ресурсів.

5. Планування навантаження. Організація енергозатратних процесів в часи найменшого навантаження на електромережу може допомогти уникнути пікового споживання енергії та зменшити ризик відключення. Таким чином можна знизити енергоспоживання на 20-25% у готелях.

Ці способи економії електроенергії, за умови їх виконання, зможуть допомогти готелю вийти на новий енергозберігаючий рівень споживання. Як результат, це зменшення витрат, внесок у протистояння держави країні-агресору, а також наближення України на крок до сталого розвитку.

В умовах війни антикризовий менеджмент підприємства розумно розглядати як послідовні фази, враховуючи стадію конфлікту [6].

На початковому етапі, коли війна тільки починається, основне завдання полягає в оцінці можливостей продовження роботи підприємства. Важливо вирішити, чи може підприємство функціонувати в умовах війни, чи потрібно релокуватися в безпечніші регіони. У цей період необхідно активно взаємодіяти з персоналом, приймати рішення щодо закриття підрозділів або другорядних виробництв і, у разі потреби, використовувати програми релокації для забезпечення безпеки підприємства.

У другій фазі, перехідному періоді від шоку до адаптації до умов війни, головним завданням є адаптація діяльності підприємства до нових умов. Важливе значення набуває діагностика для виявлення проблем, що виникають під час конфлікту. На цьому етапі антикризові заходи включають налагодження шляхів збуту та логістики, впровадження цифрових технологій для дистанційної роботи, акцент на підтримці клієнтів, переорієнтацію на нові товари та інші. У цей період важливо розробити довгострокові плани та стратегії для ефективної діяльності під час війни.

У третій фазі, яка означає функціонування підприємства під час війни, головне завдання антикризового управління полягає в тому, щоб забезпечити досягнення попереднього рівня діяльності підприємства та уникнути появи нових кризових ситуацій. На цьому етапі, як і в традиційному антикризовому управлінні, постійна діагностика є ключовою для виявлення будь-яких відхилень у діяльності підприємства. Серед можливих антикризових заходів можуть бути вихід на нові ринки, підвищення платіжної дисципліни, оптимізація витрат, підвищення ефективності маркетингу та інші. Саме на цій стадії знаходяться на даний момент підприємства в Україні.

Попереду нас чекає четверта фаза, яка настає після закінчення війни, де головною метою антикризового управління є зменшення негативних економічних та соціальних наслідків, що виникли в результаті війни для діяльності підприємства, а також запобігання появи нових кризових ситуацій. Завдання діагностики полягає у постійному моніторингу та виявленні будь-яких відхилень у діяльності підприємства, а також оцінці масштабу збитків, завданих війною. Після завершення війни важливими завданнями стають пошук інвесторів, перегляд бізнес-моделі та зміцнення фінансової стійкості підприємства.

У сучасних умовах від керівництва та їхніх команд вимагається підприємницького підходу. Важливо не боятися інновацій та постійно шукати нові рішення для забезпечення стійкості бізнесу. Те, що ефективно сьогодні, може вже не працювати завтра, тому гнучкість та відкритість до змін є ключовими якостями керівника в кризових умовах. Важливо пам'ятати, що в

будь-якій кризі можна знайти можливості для розвитку бізнесу. Часи складностей можуть виявитися корисними для очищення компанії від застарілих стратегій та сприяти адаптації до викликів сучасного світу.

Висновки. Готельні підприємства в Україні, як ключова частина галузі гостинності, мають високу чутливість до кризових ситуацій, що є характерною рисою цього сегменту економіки. Початкові виклики, спричинені пандемією COVID-19, а зараз - війною та економічним спадом, призвели до серйозного стресу та кризового стану для багатьох готельних підприємств. Ця ситуація змушує власників готелів швидко адаптуватися до нових умов, розвивати бізнес за допомогою інновацій та знаходити нові технології для надання послуг. Вони також змушені забезпечувати безпеку та якість в умовах змінених стандартів, що вимагає ефективного та оперативного антикризового менеджменту.

Література:

1. Самодай, В., Рибальченко, С., Орищенко, Є. Антикризове управління готельним підприємством в умовах війни. *Економіка та суспільство*, 2022 (44). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-35>
2. Ліпич, Л., Хілуха, О., Кушнір, М., Матвійчук, І. Удосконалення системи антикризового управління в готельному бізнесі. *Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації*, 2021, 4(2), С. 248–267. <https://doi.org/10.31866/2616-7468.4.2.2021.249077>
3. Поворознюк, І., Будзінський, В. Формування програм антикризового управління на підприємствах індустрії гостинності під час криз, *Економіка та суспільство*, 2023 (55). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-80>
4. Антикризовий менеджмент або як бути готовим до всього у 21 столітті. Власний досвід та рекомендації від Ribas Hotels Group. 27 грудня, 2022 Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://business.diaa.gov.ua/cases/antikrizovi-risenna/antikrizovij-menedzment-abo-ak-but-i-gotovim-do-vsogo-u-21-stolitti-vlasnij-dosvid-ta-rekomendacii-vid-ribas-hotels-group>
5. Кіш Г., Шпіс Н. Завдання, мета та інструменти антикризового менеджменту ресторанних підприємств в умовах пандемії Covid-19. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. Випуску № 1 (34). С. 96-101. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.34-16>
6. Ватченко, Б., Шаранов, Р. (2022). Антикризове управління підприємством в умовах війни. *Економічний простір*, 2022. (182), С. 38-43. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-5>

References:

1. Samodai, V., Rybalchenko, S., & Oryshchenko, Ye. (2022). Antykryzove upravlinnia hotelnym pidpriemstvom v umovakh viiny [Anti-crisis management of a hotel enterprise in war conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-35> [in Ukrainian].
2. Lypych, L., Khilukha, O., Kushnir, M., Matviychuk, I. (2021) Udoskonalenja systemy antikrizovogo upravlinnia v gotelnomu biznesi [Improvement of the anti-crisis management system in the hotel business]. *Restorannia i hotelniy konsalting. Innovacii*. 4(2), pp. 248–267. [in Ukrainian].
3. Povorozniuk, I., Budzinskiy, V. (2023) [Formation of anti-crisis management programs at enterprises of the hospitality industry during crises], *Ekonomika ta suspilstvo*. (55). [in Ukrainian].

4. Antykryzovyy menedzhment abo yak buty hotovym do vs'oho u 21 stolitti. Vlasnyy dosvid ta rekomendatsiyi vid Ribas Hotels Group. [Anti-crisis management or how to be ready for anything in the 21st century. Own experience and recommendations from Ribas Hotels Group]. <https://business.dii.gov.ua/cases/antikrizovi-risenna/antikrizovij-menedzhment-abo-ak-buti-gotovim-do-vsogo-u-21-stolitti-vlasnij-dosvid-ta-rekomendacii-vid-ribas-hotels-group> [in Ukrainian].

5. Kish, G. V., Shpis, N. A. (2022) Zavdannia, meta ta instrumenty antykryzovoho menedzhmentu restorannykh pidpriemstv v umovakh pandemii SOVID-19 [The task, purpose and tools of anti-crisis management of restaurant enterprises in the conditions of the COVID-19 pandemic]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, Vypusk 1. (34). pp. 96-101. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.34-16> [in Ukrainian].

6. Vatchenko, B.S., Sharanov, V.S. (2022) Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom v umovakh viiny [Anti-crisis management of the enterprise in war conditions]. *Ekonomichniy prostir*, vol. 182. pp.38-43. [in Ukrainian].

УДК 338.2:658.5 (045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-82-92](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-82-92)

Кондратенко Наталія Олегівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, 61002, Україна, м. Харків, вул. Маршала Бажанова, 17, тел.: (067) 958-60-22, <https://orcid.org/0000-0003-3305-9570>

Волкова Мілиця В'ячеславівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, 61002, Україна, м. Харків, вул. Маршала Бажанова, 17, тел.: (067) 709-63-97, <https://orcid.org/0000-0002-2590-9005>

Швед Аліна Борисівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, 61002, Україна, м. Харків, вул. Маршала Бажанова, 17, тел.: (066) 763-74-03, <https://orcid.org/0000-0002-4687-1544>

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПОСЛУГ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Анотація. У статті визначено складові організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами. Зазначається, що введення воєнного стану та бойових дій на території України дуже гостро виявили серйозні недоліки в організації системи управління будівельним комплексом, які продовжують негативно впливати на економічний і соціальний розвиток країни. Вітчизняні будівельні підприємства продемонстрували недостатній організаційний та економічний потенціал для вирішення поставлених перед ними завдань. Дано авторське визначення організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами. Зазначено, що формування організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами потребує залучення та відповідного управління наступними ресурсами: матеріально-технічними, виробничо-технологічними, фінансовими, кадровими, інформаційними, маркетинговими. Встановлено, що конкурентні переваги будівельних підприємств завжди забезпечуються за умови раціона-

льного збалансування якості будівельної продукції та її ціни, ефективного використання всіх видів ресурсів, підвищення рівня гарантій і надійності виконання зобов'язань забудовників, що, зрештою, при використанні сучасних механізмів управління, дозволить споживачам і стейкхолдерам отримати бажаний результат. Проведене дослідження дозволило узагальнити проблеми та визначити перспективи формування та впровадження організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами на основі надання характеристики основних його складових. Зроблено висновок, що формування організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами сприятиме успішному веденню будівельного бізнесу на основі гармонізації інтересів усіх груп зацікавлених сторін та запровадження ефективної системи управління всіма видами ресурсів, яка в майбутнє, під час відбудови країни, дасть новий поштовх до розуміння всіма зацікавленими сторонами важливості будівництва для розвитку національної економіки України.

Ключові слова: управління, організаційно-економічний механізм, формування, будівельні підприємства.

Kondratenko Nataliia Olegivna Doctor of Economics, Professor, Professor, of the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshal Bazhanov St., Kharkiv, 61002, tel.: (067) 958-60-22, <https://orcid.org/0000-0003-3305-9570>

Volkova Militsa Vyacheslavivna Candidate of Economic Sciences, associate professor of the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshal Bazhanov Street, Kharkiv, 61002, tel.: (067) 709-63-97, <https://orcid.org/0000-0002-2590-9005>

Shved Alina Borisivna Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshal Bazhanov St., Kharkiv, 61002, tel.: (066) 763 74 03, <https://orcid.org/0000-0002-4687-1544>

COMPONENTS OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF MANAGEMENT OF CONSTRUCTION ENTERPRISES

Abstract. The article defines the components of the organizational and economic mechanism for managing construction enterprises. It is noted that the

introduction of martial law and hostilities on the territory of Ukraine have very sharply revealed serious shortcomings in the organization of the construction complex management system, which continue to negatively affect the economic and social development of the country. Domestic construction enterprises have demonstrated insufficient organizational and economic capacity to meet the challenges they face. The author's definition of the organizational and economic mechanism for managing construction enterprises is given. It is noted that the formation of an organizational and economic mechanism for managing construction enterprises requires the attraction and proper management of the following resources: material and technical, production and technological, financial, personnel, information, and marketing. It has been found that competitive advantages of construction enterprises are always ensured provided that the quality of construction products and their price are rationally balanced, all types of resources are used efficiently, and the level of guarantees and reliability of developers' obligations is increased, which, in the end, when using modern management mechanisms, will enable consumers and stakeholders to obtain the result they sought. The carried out research allowed to generalize the problems and determine the prospects for the formation and implementation of the organizational and economic mechanism for management of construction enterprises on the basis of providing characteristics of its main components. It is concluded that the formation of an organizational and economic mechanism for managing construction enterprises will contribute to the successful conduct of construction business on the basis of harmonizing the interests of all stakeholder groups and introducing an effective system for managing all types of resources, which in the future, during the reconstruction of the country, will give a new impetus to the understanding by all stakeholders of the importance of construction for the development of the national economy of Ukraine.

Keywords: management, organizational and economic mechanism, formation, construction enterprises

Постановка проблеми. Будівельна галузь України у будь які часи завжди була драйвером національної економіки, яка забезпечувала розвиток інфраструктури міст та територіальних громад країни. Умови сьогодення та воєнна агресія з боку Росії потребують дослідження процесів, що відбуваються у різних сферах економіки України, провідної з яких є будівельна галузь, ефективна діяльність якої на сьогодні покликана забезпечити якість життя населення на основі створення якісно нових технологій, форм організації виробництва, обслуговування та реалізації потенціалу всіх суб'єктів відтворення країни.

У ході повномасштабних воєнних дій та руйнування цивільної інфраструктури міст нашої країни стали досить очевидними основні недоліки системи управління у будівельній галузі та відсутність ефективного організаційно-економічного механізму менеджменту будівельних підприємств. Отже, вирішення проблеми формування дійового організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами є актуальним на сучасному етапі відновлення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним основам управління будівельними підприємствами присвячено багато наукових праць вітчизняних вчених-економістів. Серед них: В. Дмитренко [1], Д. Ісаєнко [2], О. Квасницька [3], В. Куйбіда [4], В. Троян [5], Н. Чинкуляк [6], С. Ушацький [7], Н. Фісуненко [8] та ін.

Однак, деякі питання щодо визначення складових ефективного організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами не були досліджені у достатній мірі та потребують додаткового опрацювання.

Метою статті є визначення складових організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами.

Виклад основного матеріалу. Введення воєнного стану та бойові дії на території України дуже гостро виявили серйозні недоліки в організації системи управління будівельним комплексом, які продовжують негативно впливати на економічний і соціальний розвиток країни. Вітчизняні будівельні підприємства показали недостатню організаційну та економічну спроможність до викликів, які перед ними постали.

Перш за все, зробимо спробу визначитися із поняттям «організаційно-економічний механізм управління», яке завжди було в центрі уваги багатьох вчених. З точки зору загальноекономічних підходів, механізм управління визначається як відповідний певній організаційно-правовій формі спосіб організації управління бізнесом з притаманними йому формами, методами, інструментами та засобами [9].

Є. Ануфрієва вважає, що «організаційно-економічний механізм – це комплекс методів, засобів та прийомів, взаємоузгоджених та взаємопов'язаних між собою, які слугують інструментом реалізації управлінської діяльності в системі підприємств на основі законодавчих актів, що регулюють підприємницьку діяльність, планових документів, орієнтованих на довгострокову перспективу, а також тактичних та оперативних планів, програм, проектів, нормативів та нормативних актів, затверджених вищим керівництвом, які спрямовують та координують діяльність всіх функціональних підрозділів вищезазначеної системи і допомагають забезпечити прийнятний рівень її

ефективності, а також система процесів, в основу якої покладено принципи, процедури, заходи та дії, визначені та затверджені, з метою реалізації стратегічних установок» [10].

Так, на думку О. Равневої «механізм управління є найбільш активною частиною системи управління, що забезпечує можливість цілеспрямованого розвитку підприємства і становить сукупність засобів управління, які включають інструменти і важелі, що відповідають орієнтирам, передбачуваним наслідкам, критеріям вибору й оцінки, обмеженням і вимогам процесу розвитку підприємства з урахуванням певної стадії циклу його розвитку та організаційних і економічних методів управління, що представляють собою способи, прийоми і технології приведення в дію і використання засобів управління» [11].

Г. Козаченко розглядає організаційно-економічний механізм, як «інструмент управління, який є сукупністю управлінських елементів і способів їхньої організаційної, інформаційної, мотиваційної та правової підтримки, шляхом використання яких, з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується досягнення певної мети заради чого, власне, і створюється відповідний механізм» [12].

На думку авторів, під організаційно-економічним механізмом управління будівельними підприємствами слід розуміти систему скоординованих організаційних та економічних елементів (правил, методів та інструментів реалізації), які відображають специфіку виробництва будівельної продукції, та їх взаємозв'язків і відповідно правил управління цими елементами з метою забезпечення високої ефективності та прибутковості діяльності суб'єкта господарювання в існуючому середовищі задля виконання поставленої стратегічної мети при врахуванні й збереженні інтересів всіх груп стейкхолдерів.

Будь який механізм управління містить у собі такі компоненти, як: принципи і задачі управління, методи, форми і інструменти управління, організаційну структуру управління, інформацію та засоби її обробки.

Формування організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами вимагає залучення та належного управління наступними ресурсами: матеріально-технічними, виробничо-технологічними, фінансовими, кадровими, інформаційними, маркетинговими.

До складових організаційно-економічного механізму управління будівельним підприємством відноситься:

- інформаційне забезпечення;
- нормативно-правове забезпечення;

- ресурсне забезпечення.

Узагальнююча схема функціонування організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами наведена на рис. 1.

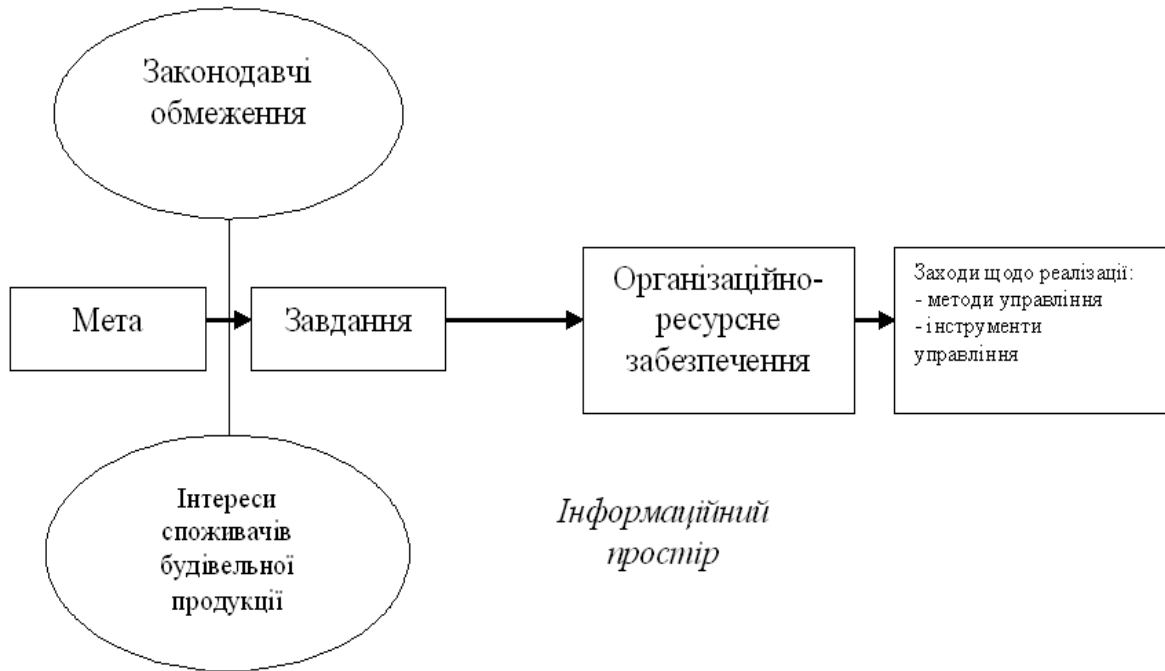

Рис. 1. Узагальнююча схема функціонування організаційно-економічного механізму управління будівельним підприємством (розроблено авторами)

Організаційно-економічний механізм управління набуває актуальності під час прийняття, обґрунтування та оцінювання управлінських рішень, формування цілей щодо отримання та розподілу прибутку, вибору ефективних шляхів їх досягнення [13].

Розглянемо більш детально організаційну та економічну складову організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами. У першу чергу, зробимо спробу надати основні елементи та характеристики організаційного механізму управління будівельними підприємствами.

До основних елементів організаційного механізму управління будівельними підприємствами відносяться: структурні, організації управління, планування, організаційно-адміністративні, кадрові, інформаційні (табл. 1).

Таблиця 1

**Характеристика елементів організаційного механізму управління
будівельними підприємствами**

Елементи	Методи реалізації
Структурні (організаційна структура управління)	Формування та оптимізація органів управління Реорганізація структури управління Формування або ліквідація філій, представництв Проведення аудиту
Організація процесу управління	Розподіл компетенції і повноважень між органами управління підприємством Формування системи взаємодії між органами управління підприємством Організація взаємодії між учасниками виробничо-господарських відносин Узгодження діяльності органів управління Організація прозорості підзвітності посадових осіб
Планування	Визначення головної мети Формування та реалізація стратегії Узгодження стратегічного набору підприємства з інтересами всіх зацікавлених осіб (стейкхолдерів) Розробка та впровадження цільових програм та проєктів розвитку підприємства Побудова збалансованої системи показників Розробки та реалізація бізнес-планів Оперативне планування
Організаційно-адміністративні (адміністрування та контроль управлінських рішень)	Адміністрування процесів підготовки, узгодження, затвердження та документального оформлення управлінських рішень Реалізація управлінських рішень Контроль за реалізацією управлінських рішень
Кадрові	Організація процесу підбору персоналу всіх рівнів управління Оцінювання кваліфікації та ділових якостей персоналу Формування системи оцінки роботи посадових осіб підприємства Стимулювання посадових осіб
Інформаційні	Організація процесів накопичення та обміну інформацією між органами управління та посадовими особами підприємства Здійснення стратегічного моніторингу «середовища інтересів» підприємства Формування системи захисту інформації Розробка регламентів та правил користування інсайдерською інформацією

Розроблено автором на основі [14, 15]

Розглянемо економічну складову організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами, основними елементами якої є: формування стратегічного набору підприємства; система фінансового менеджменту; система виробничого менеджменту; мотивація та стимулювання персоналу (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика елементів економічного механізму управління будівельними підприємствами

Елементи	Методи реалізації
Формування стратегічного набору підприємства	Методи стратегічного управління та планування Розробка системи економічних показників та нормативів: рівень прибутку, норма рентабельності, ефективність інвестиційних проєктів Проведення аудиту річної звітності Здійснення стратегічного та оперативного контролінгу Стратегічний моніторинг
Система фінансового менеджменту	Формування та управління капіталом Формування та використання нерозподіленого прибутку підприємства Ефективне управління активами підприємства Бюджетування Моніторинг фондового та фінансового ринку Перерозподіл фінансових ресурсів
Система виробничого менеджменту	Формування інтегрованого ефективного виробничо-технологічного ланцюга Оптимальне використання ресурсів виробництва Створення та освоєння нових видів будівельної продукції Інтенсифікація інноваційної діяльності Оперативне регулювання процесів виробництва Управління якістю Контроль за виконанням планових завдань
Мотивація та стимулювання персоналу	Методи мотивування та стимулювання посадових осіб підприємства, включаючи заохочувальні виплати, участь у прибутках та капіталі Комплекси програм для підвищення кваліфікації Матеріальні заохочення (додаткові грошові виплати) Нематеріальні заохочення (подяки і похвали) Медичне обслуговування, страхування, харчування, транспортні витрати

Розроблено автором на основі [14, 15]

Завжди, конкурентні переваги будівельних підприємств забезпечуються за умови раціонального співвідношення якості будівельної продукції та її ціни, ефективного використання всіх видів ресурсів, підвищення рівня гарантій та

надійності зобов'язень забудовників, що у прикінці при використанні сучасних механізмів управління надасть можливість споживачам та стейкхолдерам отримати тій результат, який вони прагнули.

Виходячи з наведених елементів (складових) організаційного та економічного механізму управління будівельними підприємствами, можна впевнено стверджувати, що основною метою діяльності будівельних підприємств є отримання прибутку та задоволення інтересів власників капіталу.

Організаційно-економічний механізм управління будівельними підприємствами має на меті вирішити питання щодо вибору моделі стратегії розвитку будівельного підприємства, створити реальні умови щодо удосконалення процесів виробництва на основі узгодженості інтересів всіх учасників будівельного ринку.

Висновки. Проведене дослідження дозволило узагальнити проблеми та визначити перспективи формування і реалізації організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами на основі надання характеристик його основних складових.

За результатами проведеного дослідження, можна дійти висновку, що формування організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами буде сприяти успішному веденню будівельного бізнесу на основі узгодження інтересів всіх груп стейкхолдерів та впровадження ефективної системи управління всіма видами ресурсів, що у перспективі під час відбудови країни дасть новий поштовх для розуміння всіма зацікавленими особами важливості будівництва для розвитку національного господарства України.

Перспективою подальших досліджень має стати формування та реалізація ефективного організаційно-економічного механізму управління будівельними підприємствами.

Література:

1. Дмитренко В. Проблеми та перспективи розвитку підприємств будівельної галузі. Вчені записки університету «Крок». 2020. № 2(58). С. 120–127. Режим доступу: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-58-120-127>
2. Ісаєнко Д. Будівельний комплекс України: трансформація в умовах переходу до ринкового господарства. Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2011-2/doc/5/04.pdf>.
3. Квасницька О. О. Сутність будівельної діяльності: теоретичний погляд: зб. наук. праці НУ ОЮА. Режим доступу: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/archiv/tom10/43.pdf>.
4. Куйбіда В. Уроки кризи і оновлене бачення будівництва. Дзеркало тижня. 2010. №3 (782). Режим доступу: http://www.ssr.org.ua/content/ukr/archiv/dzerkalo_tyzhnya.pdf
5. Троян В. І. Основні підходи до оцінки економічного потенціалу підприємств будівельної галузі в сучасних умовах господарювання. / Scientific Journal «ScienceRise». Харків. 2019. Вип. 8(61). С.6-9.

6. Чинкуляк Н.М., Вода І.С. Формування оптимальної стратегії будівельної організації в умовах невизначеності / Н.М. Чинкуляк, І.С.Вода // Економіка промисловості. – 2009. – № 5 (48). – С. 83- 87.
7. Ушацький С., Шейко Ю., Тригер Г. Організація будівництва : підручник. Київ: Кондор, 2017. 521 с.
8. Фісуненко Н. Підходи до дослідження стану будівельної галузі. Забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, можливості, перспективи: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16-17 лютого 2018 року). Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 40–43.
9. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2. Редкол.: С. В. Мочерний (відпов.ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. —848 с.
10. Ануфрієва Є. І., Кучерук Г. Ю. Аналіз методів технологічного оновлення авіатранспортних підприємств. Економіка. Фінанси. Право. 2009. № 8. С. 17-19.
11. Раєвська О. В. Управління розвитком підприємства : методологія, механізми, моделі : монографія. — Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. — 496 с.
12. Козаченко Г. В. Управління великим підприємством: [монографія] / Г. В. Козаченко, О. М. Ляшенко, І. Ю. Ладко. К.: Лібра, 2006. 384 с.
13. Куцик П. О., Гергега О. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективною діяльністю підприємств торгівлі: теоретичний аспект. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2018. № 3. С. 99 – 104.
14. Сватюк О.Р. Удосконалення управління підприємствами громадського харчування. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.06.01. – Економіка, організація і управління підприємствами. НУ «Львівська політехніка», Львів, 2002. – 128 с.
15. Черпак А. Є. Сутність та складові організаційного механізму управління корпораціями / А. Є. Черпак // Стратегія економічного розвитку України: Збірник наук. пр. — 2007. — Вип. 20—21. — С. 131—137.

References:

1. Dmytrenko V. (2020). Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpryyemstv budivelnoyi haluzi [Problems and prospects of the development of enterprises in the construction industry] *Vcheni zapysky universytetu «Krok»*. 2020. № 2(58). S. 120–127. Retrieved from <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-58-120-127> [in Ukrainian].
2. Isayenko D. Budivelnyy kompleks Ukrayiny: transformatsiya v umovakh perekhodu do rynkovoho hospodarstva [The construction complex of Ukraine: transformation in the conditions of the transition to a market economy]. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-2/doc/5/04.pdf>.
3. Kvasnytska O. O. (2021). Sutnist' budivelnoyi diyal'nosti: teoretychnyy pohlyad [The essence of construction activity: a theoretical view]. *Zb. nauk. pratsi NU OYUA*. Retrieved from <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom10/43.pdf> [in Ukrainian].
4. Kuybida V. (2010). Uroky kryzy i onovlene bachennya budivnytstva [Lessons from the crisis and a renewed vision of construction]. *Dzerkalo tyzhnya*. №3 (782). Retrieved from http://www.ssr.org.ua/content/ukr/archiv/dzerkalo_tyzhnya.pdf [in Ukrainian].
5. Troian V. I. (2019). Osnovni pidkhody do otsinky ekonomichnoho potentsialu pidpryyemstv budivelnoyi haluzi v suchasnykh umovakh hospodaryuvannya [Basic approaches to assessing the economic potential of construction industry enterprises in modern business conditions]. *Scientific Journal «ScienceRise»*. Kharkiv. Vyp. 8 (61). S.6-9 [in Ukrainian].

6. Chynkulyak N.M., Voda I.S. (2009). Formuvannya optimal'noyi stratehiyi budivel'noyi orhanizatsiyi v umovakh nevyznachenosti [Formation of the optimal strategy of the construction organization in conditions of uncertainty]. *Ekonomika promyslovosti*. № 5 (48). S. 83- 87 [in Ukrainian].
7. Ushatskyi S., Sheyko YU., Tryher H. (2017). Orhanizatsiya budivnytstva [Organization of construction]. Kiev: Kondor. 521 s. [in Ukrainian].
8. Fisunenko N. (2018). Pidkhody do doslidzhennya stanu budivel'noyi haluzi [Approaches to the study of the state of the construction industry]. *Zabezpechennya staloho rozvytku ekonomiky: problemy, mozhyvosti, perspektyvy: materialy dopovidey Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*. Uzhhorod: Vydavnychyy dim «Helvetyka». S. 40–43 [in Ukrainian].
9. *Ekonomichna entsyklopediya* [Economic encyclopedia]. U trokh tomakh. (2001). Kiev. Vydavnychyy tsentr «Akademiya». 848 s. [in Ukrainian].
10. Anufriyeva YE. I., Kucheruk H. YU. (2009). Analiz metodiv tekhnolohichnoho onovlennya aviatransportnykh pidpryyemstv [Analysis of methods of technological renewal of air transport enterprises]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. № 8. S. 17-19 [in Ukrainian].
11. Rayevnyeva O. V. (2006). Upravlinnya rozvytkom pidpryyemstva : metodolohiya, mekhanizmy, modeli : monohrafiya [Enterprise development management: methodology, mechanisms, models: monograph]. *VD «INZHEK»*. 496 s. [in Ukrainian].
12. Kozachenko H. V. (2006). Upravlinnya velykym pidpryyemstvom: monohrafiya [Management of a large enterprise: monograph]. *Kiev Libra*. 384 s. [in Ukrainian].
13. Kutsyk P. O., Hereha O. V. (2018). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm upravlinnya efektyvnoyu diyal'nistyu pidpryyemstv torhivli: teoretychnyy aspekt [Organizational and economic mechanism of effective management of trade enterprises: theoretical aspect]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryyemnytstvo*. № 3. S. 99 – 104 [in Ukrainian].
14. Svatyuk O.R. (2002). Udoskonalennya upravlinnya pidpryyemstvamy hromadskoho kharchuvannya [Improvement of management of public catering enterprises]. Extended abstract of candidate's thesis.. Lviv: NU «Lvivska politehnika». 128 s. [in Ukrainian].
15. Cherpak A. YE. (2007). Sutnist ta skladovi orhanizatsiynoho mekhanizmu upravlinnya korporatsiyamy [The essence and components of the organizational mechanism of managing corporations]. *Stratehiya ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny: Zbirnyk nauk. pr. Vyp. 20–21*. S. 131–137 [in Ukrainian].

УДК 331.3:658.3:371.3:378.014.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-93-104](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-93-104)

Кубіцький Сергій Олегович кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри управління та освітніх технологій, Національний університет біоресурсів і природокористування України, 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, <https://orcid.org/0000-0002-7691-8606>

Кубіцький Юрій Сергійович кандидат економічних наук, асистент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет, 65012, м. Одеса, вул. Пантелеймонівська, 13, <https://orcid.org/0009-0004-8578-1578>

Кондрат Олександр Борисович кандидат економічних наук, комерційний директор, ТОВ «АПТТ-ТРЕЙДИНГ ЛТД», вул. Чорновола 20-А, с. Софіївська Борщагівка, 08136, <https://orcid.org/0009-0001-2021-2639>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена інноваційним підходам до управління розвитком персоналу в закладах освіти. *Мета статті* – показати інноваційні технології управління розвитком персоналу у закладах освіти. В процесі наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, такі як аналіз літератури, спостереження, групування, систематизація. *Результати дослідження показують*, що ефективне управління розвитком персоналу в освітніх закладах потребує комплексного та інтегрованого підходу, включаючи різноманітні стратегії навчання та мотивації. Було виявлено, що систематичний професійний розвиток, створення умов для неперервного навчання, та формування кадрового резерву є ключовими для досягнення стратегічних цілей освітніх установ. В рамках перспективного розвитку важливу роль відіграє ефективне стажування та постійне підвищення кваліфікації, а також розробка програм для підвищення педагогічної компетентності та впровадження оціночних показників діяльності персоналу. Додатково, удосконалення системи управління персоналом засвідчило необхідність посилення професійного розвитку через регулярні робочі зустрічі, семінари, а також розвиток лідерських якостей та наукової діяльності через спеціальні програми навчання та підтримки досліджень. Встановлення чітких критеріїв для оцінки ефективності, моніторингу, та поліпшення умов

праці стали важливими аспектами забезпечення успішної адаптації персоналу до динамічних умов освітнього середовища. Ці заходи допомагають співробітникам не тільки адаптуватися до змін у середовищі, але й підвищувати їхню професійну компетентність та особистісний розвиток, сприяючи таким чином досягненню загальної ефективності та успішності освітньої діяльності закладу. У дослідженні систематизовано набір інноваційних методів для управління розвитком педагогічного персоналу в освітніх закладах. Ці методи охоплюють різні аспекти управління, від процесу найму до кар'єрного розвитку, і пропонуються для ефективної інтеграції в освітні процеси. *Практичне значення дослідження* полягає в тому, що розроблені рекомендації можуть бути використані для підвищення ефективності управління розвитком персоналу в освітніх установах, що дозволить їм успішно функціонувати у динамічних умовах.

Ключові слова: управління розвитком персоналу, освітні заклади, інноваційні методи, адаптивність, професійний розвиток.

Kubitskyi Serhii Olehovych Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Management and Educational Technologies, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 03041, Kyiv, Heroiv Oborony St., 15, <https://orcid.org/0000-0002-7691-8606>

Kubitskyi Yuriy Serhiiiovych Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor of the Department of Accounting and Taxation, Odesa State Agrarian University, 65012, Odessa, Panteleimonivska St., 13, <https://orcid.org/0009-0004-8578-1578>

Kondrat Oleksandr Borysovych Candidate of Economic Sciences, Commercial Director, APTT-TRADING LTD LLC, Chornovola Str., 20-A, Sofiivska Borshchagivka, 08136, <https://orcid.org/0009-0001-2021-2639>

INNOVATIVE APPROACHES TO PERSONNEL DEVELOPMENT MANAGEMENT IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article is dedicated to innovative approaches to personnel development management in educational institutions. The aim of the article is to demonstrate innovative management technologies for personnel development in educational institutions. General scientific methods of cognition such as literature analysis, observation, grouping, and systematization were employed during the scientific research. The research results indicate that effective personnel development management in educational institutions requires a comprehensive and

integrated approach, including various training and motivation strategies. It was revealed that systematic professional development, creating conditions for continuous learning, and forming a talent pool are crucial for achieving the strategic goals of educational establishments. Within the framework of prospective development, effective internships and continuous qualification enhancement, as well as the development of programs to enhance pedagogical competence and the implementation of performance indicators for personnel, play a significant role. Establishing clear criteria for evaluating effectiveness, monitoring, and improving working conditions have become important aspects of ensuring successful personnel adaptation to the dynamic educational environment. These measures not only help employees adapt to changes in the environment but also enhance their professional competence and personal development, thereby contributing to the overall effectiveness and success of educational institution activities. The study systematizes a set of innovative methods for managing the development of pedagogical personnel in educational institutions. These methods cover various aspects of management, from the recruitment process to career development, and are proposed for effective integration into educational processes. The practical significance of the study lies in the fact that the developed recommendations can be used to enhance the effectiveness of personnel development management in educational institutions, enabling them to operate successfully in dynamic conditions.

Keywords: personnel development management, educational institutions, innovative methods, adaptability, professional development

Постановка проблеми. Заклади освіти функціонують в умовах постійної конкуренції, що висуває підвищені вимоги до кваліфікації персоналу. На жаль, система матеріальної мотивації, яка традиційно використовується в освітніх установах, не завжди здатна забезпечити швидке залучення висококваліфікованих фахівців. Це ставить перед управлінським апаратом завдання розвитку існуючих кадрів з метою досягнення потрібного рівня професійної компетенції.

Інноваційні підходи до управління розвитком персоналу охоплюють інтеграцію різноманітних технологій, що починаються ще на етапі найму співробітників і продовжуються впродовж усієї їхньої кар'єри. Основна мета таких підходів полягає в тому, щоб забезпечити співробітникам здатність ефективно працювати в динамічному і змінюваному середовищі, розвивати не тільки професійні навички, але й компетенції, пов'язані з використанням сучасних технологій.

Особлива увага в рамках інноваційних підходів приділяється психологічній стійкості співробітників. В умовах частих змін та необхідності

швидкої адаптації до нових умов праці, психологічна готовність до криз і стресових ситуацій стає ключовим фактором, що впливає на загальну продуктивність та ефективність роботи закладу освіти.

Таким чином, інноваційні підходи в управлінні розвитком персоналу в освітніх закладах стають вирішальним інструментом у підвищенні конкурентоспроможності та адаптації до сучасних освітніх викликів. Вони допомагають формувати сильну команду професіоналів, здатних до навчання, інновацій і ефективної взаємодії в непередбачуваному освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інноваційних підходів до управління розвитком персоналу в закладах освіти є досить висвітленим у вітчизняній науковій літературі. Важливий вклад у розробку цієї теми зробили такі автори, як В.В. Гетьман [3], Л. Могильна [7], та Є.Р. Чернишова, Л.М. Колосова, Н.В. Любченко, М.Е. Морозова [9], які детально аналізують інноваційні методи і підходи в контексті освітніх установ.

В. В. Гетьман [3] у своїй роботі розглядає інноваційні методи розвитку персоналу, акцентуючи на важливості впровадження новітніх практик для підвищення кваліфікації та ефективності викладацького складу. Л. Могильна [7] досліджує інноваційну систему підготовки персоналу на засадах цифрової трансформації, підкреслюючи значення технологічного оновлення в процесах навчання та управління.

Команда авторів Є.Р. Чернишова, Л.М. Колосова, Н.В. Любченко, М.Е. Морозова [9] в своїй публікації розкривають теорію та практику управління професійним розвитком персоналу у сфері освіти, аналізуючи специфічні виклики та можливості, що виникають в умовах трансформаційних змін.

Для дослідження використовувалася також експертна література, публікації в сучасних інтернет-виданнях, які висвітлюють актуальні аспекти теми, зокрема новітні тенденції у методах навчання, застосування ІТ-технологій та психологічні аспекти в мотивації персоналу.

Всупереч наявності значної кількості джерел з цієї теми, відчувається нестача систематизованого матеріалу, що ускладнює впровадження теоретичних знань у практичну діяльність. Тому, використовуючи різні методи наукового пізнання, було проаналізовано, згруповано, систематизовано інформацію та подано її в контексті досліджуваної теми, щоб забезпечити глибше розуміння та ефективнішу реалізацію інноваційних підходів в управлінні персоналом.

Мета статті – показати інноваційні технології управління розвитком персоналу у закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Перед вивченням інноваційних методик управління розвитком персоналу в освітніх установах, важливо точно визначити зміст та обсяг цього управлінського процесу. Це передбачає

розуміння управління розвитком персоналу як стратегічної діяльності будь-якої організації, що включає в себе не тільки ідентифікацію потреб у навчанні та професійному рості викладачів та адміністративного складу, але й розробку відповідних програм та ініціатив, які відповідають цим потребам. Ключовим аспектом є оцінка ефективності впроваджених заходів та їхній вплив на загальні результати діяльності організації – якість освіти.

Управління розвитком персоналу в освітніх закладах об'єднує цілі, завдання, стратегічні напрямки, а також різноманітні методи та механізми діяльності, котрі спрямовані на постійне зростання конкурентоспроможності закладу в умовах ринку, підвищення продуктивності та якості роботи, а також забезпечення високої соціальної ефективності колективу.

Окрім того, варто відмітити, що поведінка кожного працівника формується виходячи з індивідуальних завдань і специфіки його роботи, що робить процес управління унікальним для кожного освітнього закладу. Також, для ефективного розвитку та відповіді на зовнішні виклики, важливо, щоб співробітники володіли двома ключовими компетенціями: орієнтованістю на потреби споживачів освітніх послуг та орієнтованістю на досягнення результатів. Управління розвитком персоналу, таким чином, стає стратегічним впливом на *формування конкурентоспроможного освітнього продукту через спеціальні методи впливу на персонал* [9].

Ефективне управління розвитком персоналу в закладах освіти полягає в системному та організованому процесі, який спрямований на максимізацію результатів при мінімальних витратах ресурсів, необхідних для досягнення визначених цілей. Основа ефективності управління полягає у визначенні професійної поведінки, необхідної для досягнення цих цілей, а також у виборі методів, котрі стимулюють співробітників до набуття відповідних компетенцій [9].

Майстренко Ю. В. [6] запропонувала комплексну систему критеріїв для оцінювання кваліфікації педагогічного персоналу, яка включає дві основні категорії: професійні та особисті якості викладачів. Ця система дозволяє всебічно оцінити компетентність педагогів в контексті їх професійної діяльності та міжособистісної взаємодії зі студентами.

До професійних якостей викладачів варто віднести:

- вільне володіння дисципліною – здатність викладача глибоко розуміти та володіти предметом, який він викладає;
- уміння зацікавити студентів – спроможність підтримувати інтерес студентів до дисципліни через інноваційні та захоплюючі методи навчання;
- уміння пояснити вимоги дисципліни – здатність чітко та зрозуміло донести до студентів критерії оцінювання та вимоги до засвоєння курсу;

- уміння навчити – ефективність викладача у передачі знань, розвитку вмінь та навичок студентів;
- рівень культури мовлення – якість та культура професійного мовлення викладача, його здатність до виразного і зрозумілого викладу матеріалу;
- уміння показати значення дисципліни – здатність підкреслити важливість предмету для професійного розвитку студента;
- використання навчально-методичних ресурсів – ефективність застосування сучасних освітніх технологій, ресурсів і методик для оптимізації навчального процесу.

До особистісних якостей викладачів відноситься:

- уміння встановити контакт з аудиторією – спроможність викладача налагодити ефективне спілкування зі студентами, як групою, так і індивідуально;
- створення доброзичливої атмосфери – вміння проводити іспити та заліки в атмосфері спокою та взаємоповаги, знижуючи стрес студентів;
- об'єктивність в оцінюванні – справедливість та неупередженість у вимірах оцінок та оцінюванні знань студентів;
- готовність вирішувати проблеми студентів – доступність викладача та його готовність допомагати студентам у рішенні академічних та особистісних питань;
- коректна поведінка та стриманість – вміння зберігати професіоналізм, тактовність та стриманість у проявах емоцій, незалежно від ситуації [6].

Застосування цих критеріїв дозволяє об'єктивно оцінити рівень професіоналізму педагогічних працівників і є важливим кроком до підвищення якості освітніх послуг у вищих навчальних закладах.

Для формування та розвитку кваліфікованого складу працівників, які відповідають вимогам і стандартам, закладам освіти необхідно застосувати комплексний підхід до управління розвитком персоналу, що включає наступні заходи:

Організаційні заходи:

- реалізація очікуваних результатів шляхом систематичного професійного розвитку працівників;
- створення умов для постійного розвитку та формування кадрового резерву, який би відповідав стратегічним цілям установи;

Перспективний розвиток:

- ефективне стажування та систематичне підвищення кваліфікації працівників;
- розробка та удосконалення програм для підвищення педагогічної компетентності;

- впровадження об'єктивних показників для оцінки діяльності персоналу [9].

Удосконалення системи управління персоналом:

- посилення професійного розвитку через робочі зустрічі та семінари – регулярне проведення тематичних зустрічей, семінарів та майстер-класів, які спрямовані на обговорення актуальних питань освіти та обмін досвідом серед викладачів;

- розвиток лідерських якостей у персоналу – запровадження спеціальних програм для розвитку управлінських і лідерських навичок серед викладачів і адміністрації, що може включати тренінги, кейс-стадії, інтерактивні рольові ігри;

- підтримка наукової діяльності персоналу – стимулювання та фінансова підтримка наукових досліджень та публікацій серед викладацького складу, що включає грантові програми, допомогу в участі в конференціях та оплаті витрат на публікації;

- моніторинг та оцінка професійного зростання – розробка чітких критеріїв для оцінки ефективності викладачів та адміністративного персоналу, забезпечення системи зворотного зв'язку, що дозволяє персоналу краще розуміти свої сильні сторони та аспекти для вдосконалення;

- поліпшення умов праці та соціальних гарантій – розробка програм, які підвищують задоволеність роботою, такі як забезпечення конкурентоспроможних зарплат, створення здорових та безпечних умов праці, гнучкий графік роботи [9].

Потрібно зазначити, розвиток персоналу закладів освіти вимагає постійної адаптації до постійно-змінюваного середовища. Сучасні інноваційні системи управління людськими ресурсами виконують ключову роль у адаптації до постійно змінюваного освітнього середовища. Оскільки освітні заклади постійно стикаються з динамічними викликами, людські ресурси стають центральним елементом в цьому процесі адаптації. Серед ключових завдань розвитку персоналу є розвиток адаптивності та психологічної готовності співробітників працювати в умовах змін. Це включає розробку стратегій, які допомагають персоналу ефективно реагувати на зміни, підтримувати високу продуктивність та знижувати стрес. Для забезпечення чіткої організації роботи в умовах змін важливо встановлювати чіткі ієрархічні структури, обов'язки, права та відповідальності. Це допомагає зберегти порядок та ефективність управління навіть у динамічних умовах [7].

При впровадженні інноваційних технологій і оптимізації розвитку персоналу закладів освіти, особливу увагу потрібно приділити таким викликам, як асоціалізація, професійне вигорання, а також збереження балансу

між роботою та особистим життям працівників. Важливо також враховувати потреби у адаптації до цивільного життя учасників бойових дій. Відповідно, компанії мають розробити чіткий алгоритм застосування інновацій, який не тільки сприятиме впровадженню нових технологій, але й допоможе мінімізувати негативні соціально-психологічні наслідки, а також формувати корпоративні цінності. В цьому контексті доцільно використовувати такі методи, як аутплейсмент, дауншіфтинг, кар'єрний коучинг та гейміфікація, що включають особистісні зустрічі, інтелектуальні та спортивно-оздоровчі заходи, тренінги, екскурсії, сімейні барбекю та інші заходи [1].

Впровадження проєктних та командних підходів до роботи також є важливими для стимулювання інноваційної діяльності та вирішення складних задач, що постають перед освітніми закладами.

Комунікація в управлінській діяльності, зокрема, важлива для забезпечення прозорості та оперативності інформаційного потоку, що є критичним в умовах постійних змін.

Таким чином, сучасне управління людськими ресурсами в освітніх закладах повинно бути спрямоване не тільки на усунення негативних наслідків змін, а й на підготовку співробітників до ефективних дій у цьому постійно змінюваному середовищі, забезпечуючи їхній особистісний та професійний розвиток [7].

Для забезпечення ефективного управління розвитком педагогічного персоналу в освітніх закладах, можна використовувати різноманітні інноваційні методи, які використовуються починаючи від процесу найму працівників, і до управління кар'єрою.

Інноваційні методи рекрутингу включають:

- *Online-рекрутмент* дозволяє здійснювати попередній відбір кандидатів, особливо у великих освітніх закладах із філіями, де немає постійного HR-менеджера.

- *Хедхантинг* та *Executive Search* є ефективними при залученні висококваліфікованих спеціалістів зі значними професійними досягненнями.

- *Temporary staffing* та *аутстафінг* використовуються для тимчасового покриття потреб у персоналі, особливо в умовах сезонних або проєктних робіт.

Інноваційні методи навчання та розвитку включають:

- *Shadowing* та *Buddying* (фокусування на людині, а не на показниках) не вимагають значних фінансових інвестицій і дозволяють новим викладачам швидко адаптуватися, спостерігаючи за досвідченими колегами.

- *Ассесмент-центри*, *тренінги*, *ділові ігри*, *кейси* використовуються для глибшої оцінки та розвитку творчого потенціалу особистості.

Мотивація та кар'єрне планування включає:

- *Сучасні системи оплати праці* (безтарифна та грейдингова) сприяють підвищенню мотивації, але потребують витрат часу і коштів для впровадження.

- *Гейміфікація* та *Соціальна карта* – інноваційні підходи, які забезпечують матеріальне та нематеріальне стимулювання через введення елементів ігрового процесу в роботу.

Інновації у навчанні персоналу передбачають:

- *Дистанційне навчання*, *Корпоративний онлайн університет*, *Віртуальна школа* – це методи, які дозволяють знизити вартість навчання при збереженні високої ефективності.

- *Майстер-класи* та *Екшн-навчання* стають популярними завдяки своїй здатності підвищувати кваліфікацію через активне включення в процес навчання.

Управління кар'єрою може включати використання кар'єрного порталу та внутрішнього ярмарку вакансій, що допомагає співробітникам орієнтуватися в можливостях кар'єрного росту, вимогах до кандидатів на певні посади, а також планувати свої професійні шляхи.

Ці інноваційні методи та інструменти забезпечують постійний розвиток персоналу, який включає в себе професійне навчання та підвищення кваліфікації, що впливає на якість освітнього та виховного процесу.

Необхідно зазначити, що вагоме місце в управлінні розвитком персоналу має і саморозвиток. Професійний саморозвиток педагогічного персоналу означає свідоме прагнення до вдосконалення своєї особистості та професійних навичок, що сприяє підвищенню їхньої професійної компетентності, неперервному особистісному розвитку та успішній професійній діяльності. Рушійною силою для цього є усвідомлення необхідності власного професійного саморозвитку, яке базується на розбіжності між поточним рівнем розвитку та новими професійно-особистісними цілями. Тому в системі освіти важливо впроваджувати заходи, спрямовані на підтримку та активізацію процесів професійного розвитку та саморозвитку педагогів дошкільних закладів [5].

Для того, щоб система управління персоналом була ефективною, необхідно врахувати ключові аспекти як професійного, так і особистого життя співробітників. Зокрема, важливими є такі компоненти як ентузіазм та пристрасть до обраної професії, які є невід'ємними для успіху будь-якої діяльності. Фінансове винагородження, включаючи заробітну плату, премії та надбавки, також грає значну роль, хоча воно може викликати невдоволення серед тих, хто не отримує таких винагород, що може призвести до напруження у колективі [4].

Мотивація є ключовим фактором у досягненні високої продуктивності роботи. Подальше стимулювання високої продуктивності на індивідуальному рівні матиме прямий та значний вплив на загальну ефективність організації. Проте, мотивація сама по собі не є достатньою. Основна мета системи мотивації полягає у стимулюванні професійної поведінки співробітників, направленої на виконання стратегічних завдань організації, та в поєднанні матеріальних інтересів персоналу зі стратегічними цілями освітнього закладу [8].

Висновки. Управління розвитком персоналу в освітніх закладах вимагає від адміністрації чіткого розуміння специфіки та потреб кожного співробітника, враховуючи як професійні, так і особистісні аспекти. Це вимагає від керівництва не лише глибокого розуміння специфіки предметів, які викладаються, але й здатності зацікавити студентів, чітко ставити завдання та використовувати сучасні навчально-методичні ресурси для оптимізації навчального процесу. Інноваційне управління розвитком персоналу в освітніх закладах має відповідати високим вимогам адаптивності та готовності до змін, що впливають із динамічного освітнього середовища. Основні особливості такого управління включають впровадження інноваційних методів рекрутингу, навчання, мотивації та кар'єрного планування. Зокрема, методи, як shadowing, асесмент-центри, ділові ігри, а також інтеграція дистанційного навчання, допомагають педагогам ефективно реагувати на постійні зміни та підтримувати високу продуктивність. Крім того, сучасні підходи до стимулювання, як гейміфікація та індивідуальні підходи в мотивації, сприяють розвитку професійних і особистісних якостей співробітників. Ці методи не тільки забезпечують необхідні умови для адаптації персоналу до змін, але й сприяють формуванню корпоративних цінностей та професійному саморозвитку, що є критично важливим у забезпеченні успішної діяльності освітніх установ у динамічних умовах.

Література:

1. Брич В. Я. Інноваційні технології формування персоналу підприємств в умовах оптимізаційного розвитку. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка, 2017, №2 (50), 172-179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2017_2_26
2. Вергун В. А. Сучасні інноваційні зміни системи управління персоналом фірми. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка, 2015, №2 (4), 96-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2015_2%281%29__18
3. Гетьман В. В. Інноваційні методи розвитку персоналу. Глобальні та національні проблеми економіки, 2017, №17, 556-561. URL: <http://global-national.in.ua/issue-17-2017/26-vipusk-16-kviten-2017-r-2/3176-getman-o-o-bilodid-a-o-innovatsijni-metodi-rozvitku-personalu>
4. Дмитренко Г. А., Чередник В. М. Економічні та адміністративно-правові аспекти ефективного управління персоналом. Економіка і управління, 2010, №4, 56-62. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econupr_2010_4_10.pdf

5. Дорожинська Л.О. Управління розвитком персоналу в дошкільному навчальному закладі. Eprints ZU, 2017. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/20906/1/%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>
6. Майстренко Ю.В. Інноваційні підходи у практиці управління персоналом вищих навчальних закладів. Економіка та держава, 2018, №8, 52-56. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4127&i=10>
7. Могильна Л. Інноваційна система підготовки та управління персоналом в закладах професійної освіти на засадах цифрової трансформації. Економіка та суспільство, 2023, №51. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-55>
8. Морозова М.Е. Формування системи ефективного управління персоналом у вищих навчальних закладах. Вісник післядипломної освіти, 2015, №13 (26), 119-127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2015_13_22
9. Чернишова Є.Р., Колосова Л.М., Любченко Н.В., Морозова М.Е. Теорія та практика управління професійним розвитком науково-педагогічних та педагогічних працівників в умовах трансформаційних змін в освіті. Вежа-Друк, 2015. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32307924.pdf>
10. Шелюжак І.Г., Тодорюк С.І., Кифяк В.І. Інноваційні методи розвитку персоналу. Бізнесінформ, 2020, №3, 437-444. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-3_0-pages-437_444.pdf

References:

1. Brych, V.Ya. (2017). Innovatsiini tekhnolohii formuvannia personalu pidpriemstv v umovakh optymizatsiinoho rozvytku [Innovative technologies of personnel formation at enterprises in conditions of optimization development]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia Ekonomika, (2)50, 172-179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2017_2_26 [in Ukrainian].
2. Verhun, V.A. (2015). Suchasni innovatsiini zminy systemy upravlinnia personalom firmy [Modern innovative changes in the personnel management system of the firm]. Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia Ekonomika, (2)4, 96-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2015_2%281%29__18 [in Ukrainian].
3. Hetman, V.V. (2017). Innovatsiini metody rozvytku personalu [Innovative methods of personnel development]. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky, 17, 556-561. URL: <http://global-national.in.ua/issue-17-2017/26-vipusk-16-kviten-2017-r-2/3176-getman-o-o-bilodid-a-o-innovatsijni-metodi-rozvitku-personalu> [in Ukrainian].
4. Dmytrenko, H.A., & Cherednyk, V.M. (2010). Ekonomichni ta administratyvno-pravovi aspekty efektyvnoho upravlinnia personalom [Economic and administrative-legal aspects of effective personnel management]. Ekonomika i upravlinnia, 4, 56-62. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econupr_2010_4_10.pdf [in Ukrainian].
5. Dorozhynska, L.O. (2017). Upravlinnia rozvytkom personalu v doshkilnomu navchalnomu zakladi [Management of personnel development in preschool educational institutions]. Eprints ZU. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/20906/1/%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf> [in Ukrainian].
6. Maistrenko, Yu.V. (2018). Innovatsiini pidkhody u praktytsi upravlinnia personalom vyshchych navchalnykh zakladiv [Innovative approaches in the practice of personnel management in higher educational institutions]. Ekonomika ta derzhava, 8, 52-56. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4127&i=10> [in Ukrainian].

7. Mohylna, L. (2023). Innovatsiina sistema pidhotovky ta upravlinnia personalom v zakladakh profesiinnoi osvity na zasadakh tsyfrovoy transformatsii [Innovative system of training and personnel management in vocational education institutions based on digital transformation]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 51. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-55> [in Ukrainian].
8. Morozova, M.E. (2015). Formuvannia systemy efektyvnoho upravlinnia personalom u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Formation of an effective personnel management system in higher educational institutions]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity*, 13(26), 119-127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2015_13_22 [in Ukrainian].
9. Chernyshova, Ye.R., Kolosova, L.M., Liubchenko, N.V., & Morozova, M.E. (2015). Teoriia ta praktyka upravlinnia profesiinym rozvytkom naukovo-pedahohichnykh ta pedahohichnykh pratsivnykiv v umovakh transformatsiinykh zmin v osviti [Theory and practice of managing professional development of scientific-pedagogical and pedagogical workers in conditions of transformative changes in education]. *Veza-Druk*. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32307924.pdf> [in Ukrainian].
10. Sheliuzhak, I.H., Todioryk, S.I., & Kifyak, V.I. (2020). Innovatsiini metody rozvytku personalu [Innovative methods of personnel development]. *Biznesinform*, 3, 437-444. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-3_0-pages-437_444.pdf [in Ukrainian].

УДК 338.246.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-105-116](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-105-116)

Лівандовська Олена Артемівна асистент кафедри менеджменту та маркетингу, Миколаївський національний аграрний університет, вул. Георгія Гонгадзе, 9, м. Миколаїв, 54008, <https://orcid.org/0000-0003-2676-8635>

СУЧАСНА МОДЕЛЬ ЗЕЛЕНОГО ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. Стаття присвячена аналізу сучасних моделей зеленого повоєнного відновлення територіальних громад. Зокрема, автор досліджує підходи, які активно використовуються в розвинених країнах для відновлення і підтримки екологічно чистого середовища після військових конфліктів. У статті розглядаються ключові аспекти таких моделей, зокрема, інтегрований підхід до відновлення, спрямований на збалансоване використання ресурсів та збереження біорізноманіття. Автор аналізує важливість співпраці між громадськими організаціями, урядовими структурами та міжнародними організаціями у процесі зеленого відновлення. Вона розглядає роль місцевого населення у прийнятті та втіленні рішень, спрямованих на збереження природних ресурсів та відновлення екосистем. Зокрема, увага зосереджена на важливості залучення місцевого населення до процесу прийняття рішень та врахуванні їхніх інтересів та потреб. Додатково, стаття розглядає ефективність різних стратегій зеленого відновлення, таких як відновлення лісів, оновлення водних ресурсів та використання відновлювальних джерел енергії. Автор надає приклади успішної реалізації таких стратегій у різних країнах та висвітлює їхні позитивні екологічні та економічні наслідки. Обговорюються виклики та перешкоди, з якими зіштовхуються проекти зеленого відновлення територіальних громад, а також надаються рекомендації для подолання цих перешкод. Автор підкреслює необхідність комплексного підходу та постійної взаємодії всіх зацікавлених сторін для успішної реалізації проектів зеленого відновлення та забезпечення сталого розвитку територіальних громад. Результати дослідження підтверджують ефективність зеленого повоєнного відновлення територіальних громад як ключового інструменту для сталого розвитку та забезпечення екологічної стійкості. Виявлено, що інтегрований підхід, який поєднує заходи з відновлення екосистем та сприяння розвитку місцевих спільнот, має найбільший позитивний вплив на екологічну ситуацію та соціально-економічний розвиток. Висновки дослідження наголошують на тому, що зелене повоєнне відновлення територіальних громад є важливим і

ефективним інструментом для досягнення сталого розвитку та забезпечення екологічної стійкості. Інтегрований підхід, спрямований на поєднання відновлювальних заходів з соціально-економічним розвитком місцевих спільнот, виявився найбільш успішним.

Ключові слова: зелене повоєнне відновлення, територіальні громади, екологічна стійкість, інтегрований підхід, відновлення екосистем, відновлювальна енергетика.

Livandovskaya Olena Artemivna Assistant of the Department of Management and Marketing, Mykolayiv National Agrarian University, 54008, Ukraine, Mykolaiv, St. Georgiy Gongadze, 9, <https://orcid.org/0000-0003-2676-8635>

A MODERN MODEL OF GREEN POST-WAR RESTORATION OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. The article is devoted to the analysis of modern models of green post-war restoration of territorial communities. In particular, the author explores approaches that are actively used in developed countries to restore and maintain an environmentally friendly environment after military conflicts. The article discusses the key aspects of such models, in particular, an integrated approach to restoration aimed at balanced use of resources and biodiversity conservation. The author analyzes the importance of cooperation between civil society organizations, government agencies, and international organizations in the process of green recovery. It looks at the role of local people in making and implementing decisions aimed at preserving natural resources and restoring ecosystems. In particular, attention is focused on the importance of involving local people in the decision-making process and taking into account their interests and needs. Additionally, the article examines the effectiveness of various green recovery strategies, such as reforestation, water renewal, and the use of renewable energy sources. The author provides examples of successful implementation of such strategies in different countries and highlights their positive environmental and economic consequences. The article discusses the challenges and obstacles faced by green community restoration projects and provides recommendations for overcoming these obstacles. The author emphasizes the need for an integrated approach and constant interaction among all stakeholders for the successful implementation of green restoration projects and the sustainable development of territorial communities. The results of the study confirm the effectiveness of green post-war restoration in territorial communities as a key tool for sustainable development and environmental sustainability. It was found that an integrated approach that combines measures to restore ecosystems and promote the development of local communities has the

greatest positive impact on the environmental situation and socio-economic development. The findings of the study emphasize that the green post-war restoration of territorial communities is an important and effective tool for achieving sustainable development and ensuring environmental sustainability. An integrated approach aimed at combining restoration activities with the socio-economic development of local communities has proven to be the most successful.

Keywords: green post-war recovery, territorial communities, environmental sustainability, integrated approach, ecosystem restoration, renewable energy.

Постановка проблеми. У сучасних умовах важливим завданням є розробка ефективної моделі зеленого повоєнного відновлення територіальних громад. Такий аспект набуває особливого актуального характеру в контексті поствоєнних ситуацій. Зелене відновлення, як складова сталого розвитку, стає ключовим напрямом для забезпечення екологічної стійкості та соціально-економічного розвитку на постраждалих територіях [1, с. 75]. Важливість питання полягає в необхідності розробки імплементованої стратегії, яка б враховувала специфіку кожної конкретної територіальної громади та її потреби у зеленому відновленні. Недостатня увага до цього аспекту призводить до применшення масштабів знищення природних ресурсів під час військових дій та недооцінки важливості їх відновлення для подальшого розвитку території.

Після закінчення війни держава відіграє вирішальну роль у початку повоєнної відбудови, координуючи зусилля з відновлення інфраструктури та соціально-економічного розвитку країни [2, с. 769]. Додатковою складністю є потреба в залученні різноманітних зацікавлених сторін, включаючи владні органи, громадські організації, міжнародні установи та бізнес-середовище, для спільної реалізації проєктів зеленого відновлення [1, с. 63]. Недостатня координація та співпраця між цими суб'єктами призводить до непродуктивного використання ресурсів та неефективності реалізації програм. Вагомою є недостатня увага до питань впровадження інноваційних технологій та практик у зеленому відновленні, а відсутність доступу до сучасних методів та технологій гальмує швидкість та якість відновлення екосистем після війни.

Крім того, потрібно уважніше досліджувати вплив зеленого відновлення на соціальні та економічні аспекти життя місцевого населення. Недостатня увага до цього питання призводить до нерівності у розподілі користі від проєктів зеленого відновлення та зростання соціально-економічних нерівностей на території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження та публікації надають значну увагу моделям зеленого повоєнного відновлення територіальних громад, що відображає зростаючий інтерес до екологічних

проблем та сталого розвитку в контексті післявоєнної реконструкції. Одним з ключових аспектів цих моделей є інтеграція зелених технологій та практик у відновлювані території. Вишневський В., Дзвіголь Х., Квілінський А., Колесник Т., Самборська О., Трушкіна Н. підкреслюють важливість використання відновлюваних джерел енергії, ефективного управління водними ресурсами та збереження біорізноманіття для створення стійких та екологічно збалансованих громад.

Також звертається увага на соціальні аспекти зеленого відновлення, зокрема на участь громадян у прийнятті рішень та розвитку відновлюваних проєктів. Бондаренко В., Найгаард А., Мілі П., Седерхольм П., Тейтельбойм А. відзначають, що застосування принципів відкритого управління та залучення громадськості сприяє збільшенню легітимності та прийняттю більш ефективних стратегій відновлення.

Нарешті, деякі дослідження зосереджуються на економічних аспектах зеленого повоєнного відновлення, доводячи, що інвестування у зелені технології та інфраструктуру є каталізатором для економічного зростання та створення нових робочих місць. Ареф'єв С., Білокіньна І., Калетнік Г., Кролл С., Фламм П., Шпикуляк О. зауважують, що такий підхід не лише сприяє зменшенню впливу на навколишнє середовище, а й забезпечує стійке та інклюзивне економічне відновлення після війни.

Мета статті – дослідити сучасні моделі зеленого повоєнного відновлення територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Зелене відновлення територіальних громад стає все більш актуальною темою в сучасному світі. Суспільство поступово усвідомлює необхідність збереження природних ресурсів та раціонального використання земельних територій. Особливо це стосується міських областей, де висхідна кількість людей призводить до зменшення зелених зон та загострення екологічних проблем. Відновлення територіальних громад зеленими зонами передбачає не лише відновлення та догляд за наявними парками та садами, але й створення нових зелених просторів у міських районах [3, с. 6862], що містить організацію міських парків, зелених дахів на будівлях, відновлення болотистих територій та відкриття нових ботанічних садів чи дендропарків.

Зелене відновлення також допомагає створенню більш комфортного середовища для мешканців міст, адже парки та зелені зони не лише сприяють покращенню екології, а й створюють можливості для рекреації та відпочинку, що слугує підвищенню психологічного та фізичного здоров'я населення. Нарешті, зелене відновлення територіальних громад є важливою складовою стратегії збалансованого розвитку міст [3, с. 6867]. Правильне планування та впровадження зелених проєктів дозволяє досягти гармонії між міським

середовищем та природоохоронними цілями, забезпечуючи сталість екосистем та якісне життя мешканців.

Початок повоєнної відбудови – це складний та багатоплановий процес, який потребує наукового обґрунтування для ефективності та стійкості результатів [4, с. 3], відповідно сучасні експерти та аналітики сформуvalи пріоритетні питання, які варто враховувати в рамках таких викликів:

- оцінювання шкоди – аналіз та оцінка всієї шкоди, завданої внаслідок воєнних дій – це оцінка матеріальних збитків, втрат людських життів, знищення інфраструктури та інші наслідки;

- з'ясування пріоритетних потреб, тобто після оцінки шкоди необхідно визначити пріоритетні потреби населення та країни в цілому, наприклад, це потреби в житлі, медичній допомозі, продовольстві, відновленні інфраструктури;

- деталізація завдань, тобто розробка детального плану відновлення, включаючи усі необхідні заходи та проекти, тобто такий план повинен охоплювати всі аспекти відновлення, від будівництва до соціально-економічного відновлення;

- комплексні плани відновлення, тобто розробка комплексних планів відновлення на рівні всієї країни, які охоплюють різні сфери життя, від інфраструктури до соціально-економічного розвитку;

- забезпечення ефективного супроводження та контролю за виконанням планів відновлення, що містить моніторинг прогресу, розв'язання проблем, які виникають, і коригування стратегій, якщо це необхідно;

- чітке визначення відповідальності між державними та галузевими структурами за реалізацію різних аспектів планів відновлення й кожна структура повинна мати конкретні завдання та обов'язки для ефективного виконання плану [5, с. 4; 6].

Наприклад, інтегрований підхід до відновлення довкілля та збереження біорізноманіття передбачає використання різноманітних методів та стратегій, спрямованих на забезпечення ефективного використання ресурсів і одночасне збереження природних екосистем, а саме:

- інтегрований підхід передбачає аналіз екосистеми в цілому, а не окремих її складових й він враховує взаємозв'язки між різними елементами природного середовища та людською діяльністю;

- управління природними ресурсами, тобто це ефективне використання різноманітних ресурсів, таких як ліси, водні ресурси, ґрунти, з метою забезпечення стійкого розвитку і збереження біорізноманіття, особливо в повоєнний період;

- інтегрований підхід містить заходи з охорони та відновлення екосистем в повоєнний період, таких як місцеві та національні парки,

заповідники, рекреаційні зони для збереження різноманіття видів та їх середовищ життя;

- такий підхід передбачає співпрацю між урядовими органами, громадськими організаціями, промисловими підприємствами та місцевими спільнотами для досягнення спільних цілей щодо охорони навколишнього середовища, як під час війни, так й у повоєнний період;

- інтегрований підхід враховує потреби місцевого населення та використовує їхні знання і досвід у впровадженні програм з відновлення та управління природними ресурсами;

- інтегрований підхід має бути стійким та тривалим, забезпечуючи збереження природних ресурсів та біорізноманіття на майбутні покоління [7; 8].

В такому аспекті варто відзначити, що саме співпраця між громадськими організаціями, урядовими структурами та міжнародними організаціями у процесі зеленого відновлення виявляється надзвичайно важливою з погляду досягнення ефективних та стійких результатів. По-перше, громадські організації мають значний потенціал у залученні громадської участі до процесу прийняття рішень на місцевому рівні. Сьогодні експертами відзначається, що широкий вплив громадськості на процеси розв'язання екологічних проблем допомагає підвищенню ефективності програм зеленого відновлення [9, с. 1114]. По-друге, співпраця з урядовими структурами забезпечує правову підтримку та ресурси для реалізації зелених ініціатив. Урядові органи мають створювати необхідні законодавчі механізми, включити фінансову підтримку та надати доступ до інфраструктури для здійснення проєктів з повоєнного відновлення довкілля. Дослідження підтверджують, що відповідальна та активна урядова політика має можливість значно підвищити шанси на успіх у зеленому відновленні [10, с. 67]. По-третє, важлива роль належить міжнародним організаціям у координації та підтримці проєктів зеленого повоєнного відновлення, адже їх ресурси, експертиза та можливості для обміну досвідом дозволяють розширити масштаб та ефективність ініціатив у цій сфері. Міжнародне співробітництво сприяє впровадженню кращих практик, розробці стандартів та забезпеченню фінансової стійкості проєктів зеленого відновлення [11, с. 49].

Принципи для зеленої післявоєнної відбудови відображають важливі аспекти сталого розвитку, які допоможуть забезпечити економічний і соціальний прогрес, не шкодять природі територіальних громад, а саме:

- сталі та системні рішення, тобто це означає врахування довгострокових наслідків рішень та їх впливу на всі сфери життя, включаючи економіку, соціальний сектор та екологію;

- прозорість та участь мешканців громад, тобто інформованість та участь громади в процесі прийняття рішень є ключовими для забезпечення

того, що відновлення територіальних громад відбувається відповідно до потреб та прагнень місцевого населення;

- інновації та передові технології допомагають зменшити відходи, споживання енергії та інші негативні впливи на навколишнє середовище;

- стійкий розвиток міст, регіонів та територіальних громад, тобто забезпечення доступності житла, транспорту, освіти та інфраструктури з урахуванням ефективного використання ресурсів та мінімізації викидів;

- декарбонізація та децентралізація енергетики, тобто перехід до відновлювальних джерел енергії та розвиток децентралізованих систем енергопостачання допоможе зменшити залежність від вугілля та інших шкідливих джерел енергії;

- розвиток стійких та децентралізованих агропродовольчих систем в рамках територіальних громад, тобто підтримка малих сільських господарств, використання органічних методів виробництва та зменшення впливу агропромислового сектора на довкілля;

- збереження екосистем та природного багатства, тобто захист біорізноманіття, водних ресурсів та ландшафтів допомагає збереженню природної краси та функцій екосистем [12; 13].

Після війни та різних катастроф багато країн змушені були звернутися до зеленого відновлення для відродження свого природного середовища та економіки. Ось декілька прикладів успішної реалізації стратегій зеленого відновлення: наприклад, Коста-Рика відома своєю успішною програмою відновлення лісів, адже у ХХ столітті країна майже повністю була зруйнована через вирубку лісів. Проте завдяки великим інвестиціям у відновлення лісів та захист природи, понад 25% території Коста-Рики наразі покрито лісами й це призвело до позитивного екологічного ефекту, збереження біорізноманіття та економічного росту через туризм та екологічно чисті продукти. У Ізраїлі були введені різні програми та ініціативи для відновлення після воєнних дій, зокрема, відновлення пошкоджених міст, інфраструктури та зелених зон. Також активно проводяться заходи з відновлення природних ресурсів та екосистем, включаючи злагоджені заходи з відновлення ландшафту, лісів та прибережних зон. Крім того, існують програми, спрямовані на покращення якості повітря та водних ресурсів, що є важливими аспектами зеленого відновлення, а саме: Деякі з найвідоміших програм зеленого відновлення в Ізраїлі включають: Green Wall – програма спрямована на створення зеленого бар'єра на кордоні з пустелею Негев, вона містить посадку мільйонів дерев та кущів для боротьби з ерозією та забезпечення охорони навколишнього середовища; Green Cities – програма орієнтована на становлення міст більш екологічно-дружніми шляхом збільшення кількості зелених зон, розвитку екологічних транспортних засобів та підвищення енергоефективності

будівель; City of Gardens – програма спрямована на створення та розвиток парків та садів у міських районах для поліпшення якості життя мешканців та збереження біорізноманіття. Прикладом, який вартий уваги України є Данія, що стала лідером у використанні відновлювальних джерел енергії, зокрема вітроенергії. За останні десятиліття країна вдало інвестувала у великі вітропарки на морі та на суходолі й це дозволило Данії значно зменшити залежність від вугілля та інших забруднюючих джерел енергії, а також створило нові робочі місця та стимулювало економічний зріст [14].

Тому, модель зеленого відновлення територіальних громад у контексті України належить до стратегій розвитку, які спрямовані на збереження та відновлення екологічно збалансованого стану природних ресурсів та середовища й така модель враховує інтереси й потреби громадян, економічні можливості регіону та збереження природи, а саме:

- сталість екосистем, тобто збереження та відновлення біорізноманіття та природних екосистем, щоб забезпечити стійкість та сталість середовища;
- екологічно чисте господарство, тобто розвиток екологічно чистих та стало орієнтованих господарських секторів, які сприяють економічному зростанню, що не шкодить природі;
- участь громадян, тобто залучення громадян до процесів планування та виконання проєктів з відновлення територій та збереження природи;
- забезпечення розвитку, який задовольняє поточні потреби без шкоди майбутнім поколінням;
- розвиток зеленої інфраструктури, такої як парки, ліси, водні та природнозахисні зони, для забезпечення екологічної рівноваги та добробуту громад [15].

Зелене відновлення України означає розвиток, який спирається на сталі принципи ефективного розвитку та екологічної збалансованості, що містить використання передових технологій, що сприяють зменшенню викидів, підвищенню енергоефективності, розвитку відновлюваних джерел енергії та збільшенню використання вторинних ресурсів. Такий підхід не лише допомагає економічному зростанню, але й забезпечує довгострокові переваги для навколишнього середовища та здоров'я громадян. Зелене повоєнне відновлення територіальних громад містить ряд змін та ініціатив, спрямованих на екологічну стійкість, соціальну інклюзію та економічний розвиток, а саме:

- енергоефективність та використання відновлюваних джерел енергії, тобто заміна застарілих й неефективних систем енергопостачання на енергоефективні та зелені альтернативи – встановлення сонячних панелей на місцевих будівлях, використання геотермальної енергії та інші інноваційні методи зеленого енергопостачання;

- розвиток зелених просторів та інфраструктури, тобто створення та підтримка парків, садів, спортивних майданчиків та велосипедних доріжок для підвищення якості життя та здоров'я місцевих мешканців. Зелені зони також відіграють важливу роль у збереженні біорізноманіття та зменшенні ефекту островів спеки у міських областях;
- стимулювання сталого та місцевого розвитку, тобто підтримка малих та середніх підприємств, що спеціалізуються на виробництві екологічно чистих товарів та послуг, а також розвиток місцевих ринків для підтримки місцевої економіки та сприяння сталому розвитку;
- освіта та інформування громадян, тобто проведення навчальних заходів та кампаній з екологічної свідомості, сприяння впровадженню практик роздільного збору сміття та використання енергоефективних технологій в побуті;
- залучення місцевого населення до процесу планування та реалізації проєктів зеленого відновлення шляхом консультацій, громадських обговорень та інших форм публічної участі [16].

В останні десятиліття наукова спільнота та міжнародні організації активно досліджують проблеми зміни клімату та збереження довкілля. Високий рівень забруднення, викидів парникових газів, експлуатація природних ресурсів та інші чинники створюють серйозні загрози для екологічної стійкості планети. У зв'язку з цим Європейський Союз визначив зелений курс як стратегічне керівництво для створення стійкого та екологічно чистого майбутнього й ці цілі містять широкий спектр заходів, спрямованих на зменшення викидів парникових газів, збільшення використання відновлюваних джерел енергії, стимулювання сталого споживання та виробництва, а також захист природних екосистем. Одним із ключових аспектів є співпраця з іншими країнами, зокрема з Україною, для спільного досягнення цих цілей. У цьому контексті варто провести огляд основних цілей Європейського зеленого курсу до 2050 року та описати спільні зусилля у втіленні цих цілей через зелену трансформацію та сталий розвиток в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Цілі Європейського зеленого курсу до 2050 року разом з Україною

Головні цілі	Основні підходи
1	2
Скоротити викиди парникових газів	Зменшити викиди на 40-55% до 2030 року в порівнянні з 1990 роком.
Скоротити викиди у транспортному секторі	Зменшити викиди на 90% до 2050 року.
Провести реновацію будівель	Оновити 35 млн неенергоефективних будівель.

1	2
Знизити використання пестицидів, добрив та антибіотиків у сільському господарстві	Зменшити використання на 25% до 2030 року та ввести заборону на імпорту харчової продукції з ринків, де не дотримуються законодавства ЄС з охорони довкілля.
Збільшити частку земель під органічним виробництвом	Не менше 25% земель мають бути під органічним виробництвом до 2030 року.
Забезпечити природоохоронний статус для суші та морських територій	Набути 30% природоохоронного статусу для суші та 30% для морських територій.
Досягнути виробництва відновлюваного водню	До 2030 року досягти виробництва до 10 млн тонн відновлюваного водню.
Перехід до кліматично-нейтрального статусу	Здійснити перехід до кліматично-нейтрального статусу до 2050 року.
Зелена трансформація та сталий розвиток разом з Україною	Здійснювати повоєнну відбудову через «зелену» трансформацію та впровадження циркулярної економіки, що є частиною принципів європейського «зеленого» курсу.

Джерело: складено автором на основі [6; 17]

Висновки. У рамках дослідження сучасної моделі зеленого повоєнного відновлення територіальних громад виявлено, що цей підхід стає все більш актуальним у контексті сучасних екологічних викликів та потреб сталого розвитку. Зелене відновлення виступає як ключовий аспект стратегій реабілітації територій після воєнних конфліктів, сприяючи збереженню та відновленню природного середовища.

Дослідження показують, що зелене відновлення не обмежується лише відновленням екосистем, але також сприяє соціально-економічному відновленню та підвищенню якості життя місцевого населення. Ініціативи зеленого відновлення створюють нові можливості для розвитку екологічно стійких господарств, створення робочих місць та підтримки підприємництва. Підкреслюється важливість інтегрованого підходу до зеленого відновлення, який враховує потреби екології, економіки та соціуму. Співпраця між урядовими органами, громадськими організаціями, бізнесом та місцевим населенням є вирішальною для успішності цього процесу.

Досягнення у сфері зеленого відновлення територіальних громад залежать від належної підтримки з боку міжнародної спільноти, фінансових ресурсів та технологічного обладнання. Необхідно забезпечити доступ до інноваційних технологій та екологічних знань для місцевих спільнот. Попри позитивні аспекти зеленого відновлення, важливо враховувати місцеві особливості та потреби кожної конкретної територіальної громади. Розробка індивідуалізованих стратегій з урахуванням місцевих реалій сприятиме більш успішній інтеграції зелених ініціатив.

Підсумовуючи, відзначимо, що зелене відновлення територіальних громад є складним та тривалим процесом, проте воно є ключовим для побудови стійкого майбутнього. Заохочення і підтримка таких ініціатив сприятиме не лише відновленню постраждалих територій, але й створенню більш стійкого та здорового середовища для майбутніх поколінь.

Література:

1. Dzwigol H., Trushkina N., Kwilinski A. The Organizational and Economic Mechanism of Implementing the Concept of Green Logistics. *Virtual Economics*. 2021. № 4(2). P. 74-108.
2. Likarchuk N., Velychko Z., Andrieieva O., Lenda R., Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. 2023. № 41(76). P. 769-779.
3. Sulich A. The green economy development factors. *Vision*. 2020. P. 6861-6869.
4. Söderholm P. The green economy transition: the challenges of technological change for sustainability. *Sustainable Earth*. 2020. № 3.1. P. 2-11.
5. Trushkina N. Green economy in the conditions of modern challenges: conceptual frameworks. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2022. № 1.1. P. 1-22.
6. Зелене повоєнне відновлення України. Екодія. 2024. URL: <https://ecoaction.org.ua/diyalnist/vidnovlennia>
7. Mealy P., Teytelboym A. Economic complexity and the green economy. *Research Policy*. 2022. № 51.8. P. 1-24.
8. Arefiev S., Zhyhlei I., Pereguda Y., Kryvokulska N., Lushchik M. The use of digital technologies to ensure environmental safety in the context of the green economy development. *Revista de la Universidad del Zulia*. 2024. № 15.42. P. 353-369.
9. Nygaard A. The geopolitical risk and strategic uncertainty of green growth after the Ukraine invasion: how the circular economy can decrease the market power of and resource dependency on critical minerals. *Circular Economy and Sustainability*. 2023. № 3.2. P. 1099-1126.
10. Kaletnik G. M., Shpykuliak O. G., Bilokinna I. D. The concept of green economy in the development of social formations. *Economic aspects of energy efficient and environmentally safe directions for the development of rural areas: collective monograph*. Sofia. 2021. P. 61-79.
11. Samborska O., Kolesnik T. Dynamic of green economy development in Ukraine. *Slovak international scientific journal*. 2020. № 43. P. 46-52.
12. Vishnevsky V. P., Harkushenko O. M., Zanizdra M. Y., Kniaziev S. I. Digital and green economy: Common grounds and contradictions. *Science and innovation*. 2021. № 17.3. P. 14-27.
13. Bondarenko V., Pokynchereda V., Pidvalna O., Kolesnyk T., Sokoliuk S. Green Economy as a Prerequisite for Sustainable Development: Analysis of International and Ukrainian Experience. *European Journal of Sustainable Development*. 2023. № 12.1. P. 221-234.
14. Білокінна І. Зелена економіка як вимога часу та основа успішного післявоєнного відновлення країни. *Вісник Хмельницького національного університету Економічні науки*. 2023. № 2. С. 79-88.
15. Flamm P., Kroll S. Environmental (in) security, peacebuilding and green economic recovery in the context of Russia's war against Ukraine. *Environment and Security*. 2024. № 2(1). P. 21-46.
16. Зелений курс в Україні: складний рух до сталого розвитку. *UKRAЇНСЬКА ENERGETИКА*. 2023. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/zelenyi-kurs-v-ukraini-skladnyi-rukhdostiiikoho-rozvytku-31-03-2023>
17. Зелене повоєнне відновлення України: візія та моделі. Аналітична записка. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля». 2022. 32 с.

References:

1. Dzwigol, H., Trushkina, N., Kwilinski, A. (2021). The Organizational and Economic Mechanism of Implementing the Concept of Green Logistics. *Virtual Economics*, 4(2), 74-108 [in English].
2. Likarchuk, N., Velychko, Z., Andrieieva, O., Lenda, R., Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*, 41(76), 769-779 [in English].
3. Sulich, A. (2020). The green economy development factors. *Vision*, 6861-6869 [in English].
4. Söderholm, P. (2020). The green economy transition: the challenges of technological change for sustainability. *Sustainable Earth*, 3.1, 2-11 [in English].
5. Trushkina, N. (2022). Green economy in the conditions of modern challenges: conceptual frameworks. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, 1.1, 1-22 [in English].
6. Ekodiia (2024). Zelene povoienne vidnovlennia Ukrainy [Green post-war reconstruction of Ukraine]. URL: <https://ecoaction.org.ua/diyalnist/vidnovlennia> [in Ukrainian].
7. Mealy, P., Teytelboym, A. (2022). Economic complexity and the green economy. *Research Policy*, 51.8, 1-24 [in English].
8. Arefiev, S., Zhyhlei, I., Pereguda, Y., Kryvokulska, N., Lushchuk, M. (2024). The use of digital technologies to ensure environmental safety in the context of the green economy development. *Revista de la Universidad del Zulia*, 15.42, 353-369 [in English].
9. Nygaard, A. (2023). The geopolitical risk and strategic uncertainty of green growth after the Ukraine invasion: how the circular economy can decrease the market power of and resource dependency on critical minerals. *Circular Economy and Sustainability*, 3.2, 1099-1126 [in English].
10. Kaletnik, G. M., Shpykuliak, O. G., Bilokinna, I. D. (2021). The concept of green economy in the development of social formations. *Economic aspects of energy efficient and environmentally safe directions for the development of rural areas: collective monograph*. Sofia, 61-79 [in English].
11. Samborska, O., Kolesnik, T. (2020). Dynamic of green economy development in Ukraine. *Slovak international scientific journal*, 43, 46-52 [in English].
12. Vishnevsky, V. P., Harkushenko, O. M., Zanizdra, M. Y., Kniaziev, S. I. (2021). Digital and green economy: Common grounds and contradictions. *Science and innovation*, 17.3, 14-27 [in English].
13. Bondarenko, V., Pokynchereda, V., Pidvalna, O., Kolesnyk, T., Sokoliuk, S. (2023). Green Economy as a Prerequisite for Sustainable Development: Analysis of International and Ukrainian Experience. *European Journal of Sustainable Development*, 12.1, 221-234 [in English].
14. Bilokinna, I. (2023). Zelena ekonomika yak vymoha chasu ta osnova uspishnoho pisliavoiennoho vidnovlennia krainy [Green economy as a requirement of the time and the basis for successful post-war recovery of the country]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytsky National University Economic Sciences*, 2, 79-88 [in Ukrainian].
15. Flamm, P., Kroll, S. (2024). Environmental (in) security, peacebuilding and green economic recovery in the context of Russia's war against Ukraine. *Environment and Security*, 2(1), 21-46 [in English].
16. UKRAINSKA ENERGETYKA (2023). Zelenyi kurs v Ukraini: skladnyi rukh do staloho rozvytku [The Green Deal in Ukraine: A Complex Movement Toward Sustainable Development]. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/zelenyi-kurs-v-ukraini-skladnyi-rukh-do-stiikoho-rozvytku-31-03-2023> [in Ukrainian].
17. Zelene povoienne vidnovlennia Ukrainy: viziia ta modeli [Green post-war recovery of Ukraine: vision and models]. *Resursno-analitychnyi tsentr «Suspilstvo i dovkillia»* [in Ukrainian].

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-117-125](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-117-125)

Меняйлова Галина Євгеніївна кандидат економічних наук, доцент, Директор, Філія Класичного приватного університету у м.Кременчук, 39600, вул. Миколи Залудяка, 3, тел.: (096)513-55-85, <https://orcid.org/0000-0002-9243-4361>

РОЛЬ ІНТЕГРАЦІЇ МАРКЕТИНГУ І ЛОГІСТИКИ У ЗНИЖЕННІ ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація Глобальні виклики сьогодення: наслідки пандемії COVID-19, війна в Україні, економічна і політична непрогнозованість Китаю, як світового виробника і логістичного хабу, актуалізували питання підвищення ступеня інтеграції маркетингу і логістики з метою уникнення ризиків та максимізації доходу. Без цього успішне обслуговування споживачів є неможливим і призводить до зменшення обсягів продажів та незадоволеності клієнтів. Поглиблення інтеграції функцій логістики та маркетингу, якісна зміна взаємозв'язків дозволить забезпечити вищу цінність для споживачів шляхом створення оптимального за ціною та доступністю продукту.

Доведено, що стратегічними напрямками інтеграції маркетингу і логістики є: прогнозування попиту та планування запасів; спільне проектування продукту та оптимізація ланцюга постачання; узгодження промо акцій та рекламних кампаній із рівнем запасів; управління каналами збуту та формування стратегії збуту; обмін даними та їх аналіз з метою оптимізації, як маркетингових так і логістичних процесів. Сформовано загальну інтегративну модель взаємодії маркетингу і логістики, як структурних підрозділів підприємства. Дана модель визначає напрями взаємовпливу функцій маркетингу та логістики та конкретний результат такої взаємодії.

Доведено, що в аспекті побудови ефективної інтеграції маркетингу та логістики на рівні підприємства необхідністю є наявність визначених у відповідності до масштабів діяльності підприємства, організаційних методів управління даним процесом. Наявність такого комплексу методів має забезпечити гнучкість та адаптивність підприємства, і, одночасно стабільність його функціонування в умовах ризиків непрогнозованих змін підприємницького середовища.

Наголошено, що у глобальному контексті підприємства мають удосконалити інтеграцію логістики і маркетингу на основі широкого використання новітніх ІТ-технологій для підвищення якості комунікацій, що забезпечить гнучку адаптацію до глобальних змін на світових ринках, які очікуються у наступному десятиріччі.

Ключові слова: інтеграція, взаємодія, маркетингові стратегії, глобальні виклики, оптимізація ланцюгів постачання, споживачі.

Mieniailova Halyna Yevheniivna Candidate of Economic Sciences (PhD), Docent, Director, Branch of the Classical Private University in Kremenchuk, 39600, Kremenchuk, 3 Mykoly Zaludyaka St., Tel: (044) 264-52-54, <https://orcid.org/0000-0002-9243-4361>

THE ROLE OF MARKETING AND LOGISTICS INTEGRATION IN MITIGATING THE IMPACT OF GLOBAL CHALLENGES

Abstract. In today's context of global challenges, including the repercussions of the COVID-19 pandemic, the war in Ukraine, and the economic and political unpredictability of China as a global producer and logistics hub, the need to enhance the integration of marketing and logistics to mitigate risks and maximize revenue has become imperative. Without this integration, successful customer service is unattainable, leading to reduced sales volumes and customer dissatisfaction. Strategic directions for marketing and logistics integration include demand forecasting and inventory planning, collaborative product design and supply chain optimization, alignment of promotional activities with inventory levels, management of distribution channels and sales strategy formulation, and data exchange and analysis to optimize both marketing and logistical processes. A comprehensive integrative model of marketing and logistics interaction has been formulated, delineating the directions of functional interplay and the specific outcome of such interaction within the enterprise's structural divisions. It has been demonstrated that organizational methods for managing this process must be tailored to the scale of enterprise activities to ensure flexibility and adaptability in the face of unpredictable changes in the business environment. Moreover, it is emphasized that in the global context, enterprises must improve the integration of logistics and marketing through extensive use of advanced IT technologies to enhance communication quality, facilitating flexible adaptation to anticipated global changes in the next decade.

Keywords: integration, interaction, marketing strategies, global challenges, supply chain optimization, consumers.

Постановка проблеми. Останні глобальні виклики, такі як пандемія COVID-19, війна в Україні, неоднозначна політика Китаю, як найбільшого постачальника товарів, і, як наслідок, нестабільність ринків актуалізують важливість забезпечення гнучкості та ефективності управління запасами в несприятливих умовах, і, змушують підприємства адаптувати та змінювати свої стратегії метою забезпечення сталості і конкурентоспроможність на ринках. В цих аспектах роль логістики і маркетингу є критичною, проте ефект може бути досягнуто лише на основі побудови інтегрованої взаємодії між маркетингом і логістикою на основі визначення їх компетенцій та підвищення якості організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Маркетинг, як і логістика сьогодні є ключовими сферами діяльності підприємств, оскільки мають визначальний вплив на стан матеріально-технічного забезпечення та на обсяги продажів. В зв'язку з цим дані аспекти практичної діяльності були предметом наукових пошуків багатьох фахівців а, саме взаємодію маркетингу і логістики в межах одного господарюючого суб'єкта в своїх працях досліджували Оніщенко О. Бухаріна О. Тупікіна А., [7], Панкадж М. Мадхані [6], Курсенко, Ю., Воловик Е. [11], Сезен Б. [10], Хоменко, І. О., Бабаченко Л. В. [4, с. 81]. Проте, сьогочасні виклики які були окреслені вище потребують більш детальних досліджень з даної проблематики.

Метою статті є визначення цілей та особливостей побудови механізму інтегративної взаємодії маркетингу та логістики в умовах глобальних викликів та чинників її ефективності.

Виклад основного матеріалу В сучасному високо конкурентному бізнес-середовищі, ефективне управління запасами підприємства є стратегічною необхідністю забезпечення сталого розвитку та збереження конкурентних позицій. Запаси відіграють ключову роль у ланцюгу постачання, сприяючи надійному забезпеченню потреб споживачів, оптимізації витрат та задоволенню попиту на ринку.

У контексті маркетингу існує ряд проблем і стратегій щодо управління ресурсами, які потребують регулярного аналізу та ефективних рішень. Слід зазначити, що управління запасами має бути спрямоване на прискорення оборотності товарів, а також зниження витрат як на їх придбання, так і на їх зберігання, що вже є завданнями матеріально-технічного забезпечення, і потребує логістичних рішень.

Сьогодні незаперечним фактом є те, що традиційні ланцюги постачання або зазнали руйнування, або знаходяться в процесі суттєвої трансформації. В зв'язку з цим постає радикальне питання своєчасного забезпечення потреб споживачів в необхідній кількості та за прийнятною ціною. «З метою забезпечення ефективної діяльності підприємства повинні організувати свою діяльність таким чином, щоб уникнути ризиків, втрат і витрат, пов'язаних з організацією логістичних процесів, виробництва, транспортування та збуту, орієнтацією на споживача, а також максимізувати дохід» [9, с. 56.]

Оптимальне рішення даної задачі полягає в побудові ефективної взаємодії між маркетингом та логістикою на рівні підприємств. Не можливо погодитися із твердженням, що «без успішного зв'язку між логістикою та маркетингом фірма може бути не в змозі забезпечити якісне обслуговування клієнтів, що призведе до незадоволених клієнтів або втрати продажу. Щоб організації були успішними в забезпеченні вищої цінності для клієнтів, функції логістики та маркетингу повинні бути інтегровані, оскільки правильний продукт має бути за правильною ціною, рекламуватися за допомогою відповідних рекламних акцій, постачатися в правильній упаковці та бути доступним у потрібному місці [6, с.12].

Інтеграція (від лат. *integratio* – поповнення, відновлення) – об’єднання будь-яких елементів в одне ціле, а також поєднання та координація дій різних частин цілісної системи; процес взаємозближення і взаємодії окремих структур [1]. На думку авторів [8, с.284], спонукальними мотивами інтеграції маркетингу та логістики є:

- зростання диференціації ринку (індивідуалізація сегментів ринку, диверсифікація продуктів і т. д.);
- посилення конкуренції в обслуговуванні клієнтів та рівні якості продукції;
- зростання попиту;
- скорочення життєвого циклу продукту;
- розвиток нових каналів розподілу;
- інтеграція економічних процесів та процесів прийняття рішень;
- зростання ролі нових технологій та інформаційних систем;
- інтеграція та глобалізація ринків.

До переліченого в умовах сьогодення, як вже було визначено, додається і перебудова ланцюгів постачання в умовах глобальної нестабільності, зміна напрямків інтеграції, поява нових, на противагу Китаю, більш прогнозованих країн-виробників.

В даному аспекті є необхідність в першу чергу чітко визначити і розмежувати функції логістики і маркетингу в межах конкретного господарюючого суб’єкта. На основі вивчення сучасних положень маємо підстави стверджувати, що маркетинг визначає стратегії збуту і просування товарів, і, безпосередньо впливає на обсяг попиту і відповідно на рівень їх запасів, а логістика відповідає за оптимізацію процесів постачання, зберігання та розподілу товарів.

Згідно з Блейком П., маркетингові та логістичні діяльності є взаємопов’язаними – маркетинг стимулює попит, логістика задовольняє його через встановлення ефективних процесів розподілу [5].

Маркетинг та логістика через інтегрований розвиток обох напрямків безпосередньо впливають один на одного та здатні радикально змінювати ринкову позицію підприємства. Основною метою вищезгаданих видів діяльності є розподіл та продаж товарів. Однак, кожна з цих діяльностей має в цілому різний підхід до вирішення даних задач.

Отже, взаємодія маркетингу і логістики сприяє покращенню ефективності бізнесу шляхом оптимізації процесів управління та задоволення потреб клієнтів.

Загальна інтегративна модель взаємодії маркетингу і логістики на рівні підприємства за функціями представлена на рис. 1.

На підставі вищевикладеного можемо стверджувати, що ефективна інтеграція між маркетингом і логістикою в умовах глобальних викликів на рівні підприємства має здійснюватися в наступних сферах:

1. Прогнозування попиту та планування запасів. Маркетинг відіграє вирішальну роль у розумінні моделей споживчого попиту, уподобань і ринкових тенденцій. Завдяки обміну цією інформацією з логістами, зокрема планувальниками запасів, стає можливим більш точно прогнозування попиту сезонні тенденції та поведінку клієнтів можуть допомогти відділам логістики регулювати рівень запасів відповідно до очікуваного попиту та планування запасів. Наприклад, маркетингові дані про рекламні акції.

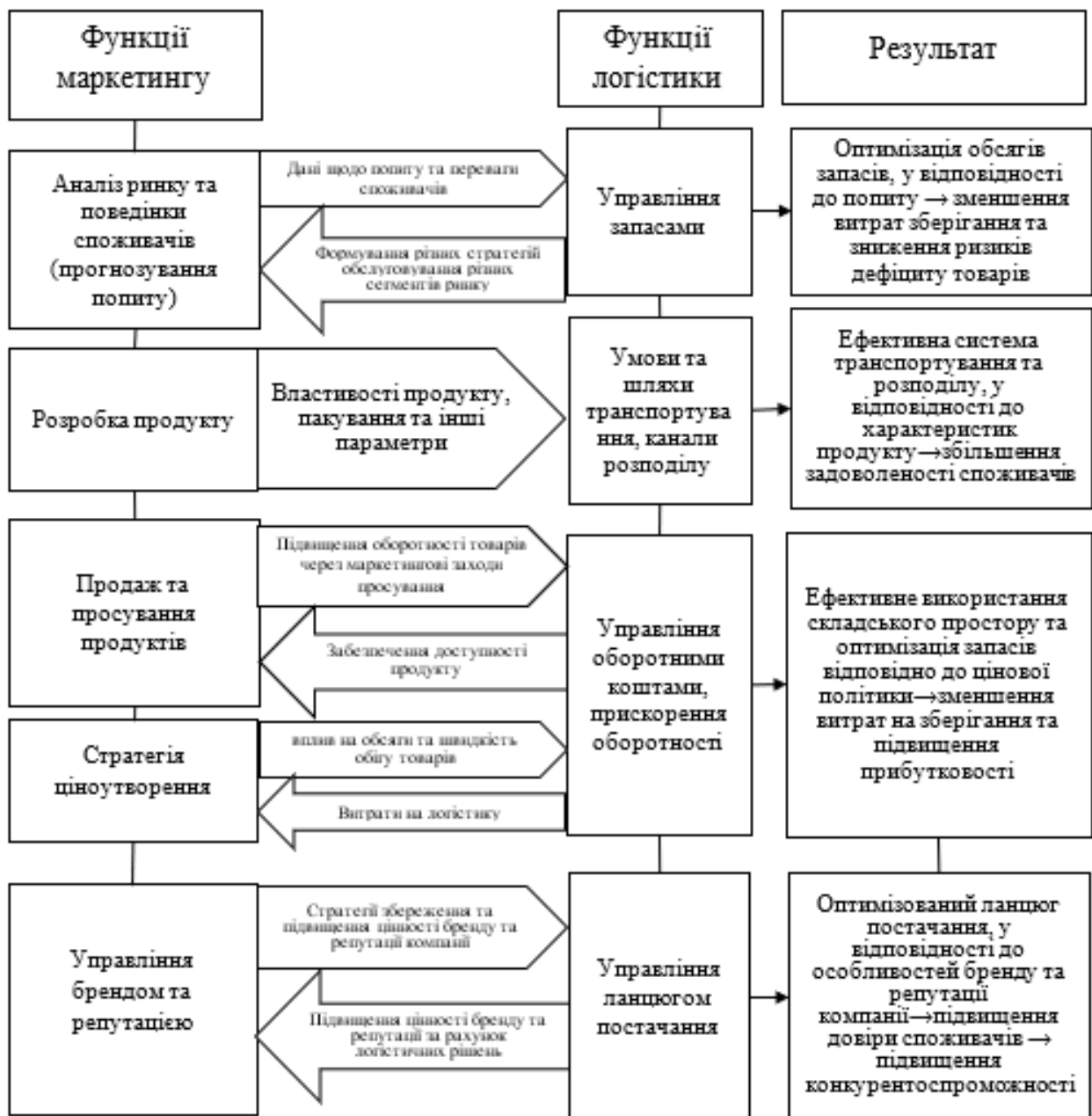

Рис.1. Загальна результативна модель інтегративної взаємодії маркетингу і логістики на рівні підприємства

2. Спільне проектування продукту та оптимізація ланцюга постачання. Тісна співпраця між маркетингом і логістикою на етапі проектування продукту може призвести до розробки продуктів, які є привабливими для споживачів і ефективними у виробництві та розподілі на рівні логістики. Логістика виступає ключовим інструментом в забезпеченні оптимальності ланцюга постачання, що включає в себе вибір постачальників та раціональне планування процесів закупівель і виробництва. Така взаємодія, в кінцевому результаті, забезпечить ефективне управління запасами по всьому ланцюжку постачання, від закупівель до розподілу, на основі потреб ринку та можливостей логістики.

3. Узгодження промо акцій та рекламних кампаній із рівнем запасів. Рекламні та маркетингові кампанії можуть мати значний вплив на рівень запасів. Ефективна координація між маркетингом і логістикою гарантує, що рівень запасів узгоджується з рекламною діяльністю, щоб уникнути дефіциту або надмірних запасів. Управління запасами є критичним компонентом логістичних аспектів, адже саме логістика допомагає мінімізувати запаси та оптимізувати їх управління. Це включає в себе точне визначення рівнів запасів, врахування попиту та забезпечення ефективного зберігання та розподілу товарів. Обмінюючись інформацією про майбутні акції та очікувані обсяги продажів, логістика може відповідним чином коригувати рівень запасів і плани продажів.

4. Управління каналом збуту та стратегія збуту. Маркетингові рішення, пов'язані з управлінням каналами та стратегіями розподілу, впливають на практику управління запасами. Наприклад, для різних каналів розподілу можуть знадобитися різні рівні запасів і мережі розподілу. Поєднуючи маркетингові стратегії з можливостями логістики, продавці можуть оптимізувати рівні запасів у всіх каналах для ефективного задоволення попиту споживачів.

5. Обмін даними та їх аналіз з метою оптимізації, як маркетингових так і логістичних процесів. Логістика впливає і на інформаційний аспект управління запасами, де системи відстеження та інтеграція з іншими аспектами бізнесу (наприклад, обліком та ін.) дозволяють отримувати реальні дані про рух товарів та забезпечують інформаційну підтримку при прийнятті маркетингових рішень. Це робить логістику ключовим елементом управління та оптимізації рівня запасів на підприємствах [2, с.241]. Відділи маркетингу та логістики мають спільно використовувати аналіз даних і показники ефективності, щоб визначити можливості покращення управління запасами. Обмінюючись даними про продажі, показники оборотності запасів і показники продуктивності ланцюга постачання, можливо оперативно уникати неефективності, зменшувати надлишкові запаси та підвищити загальну гнучкість ланцюга постачання.

Тобто, важливою стратегією управління запасами в контексті маркетингу є налагодження ефективних систем комунікації та співпраці між умовними відділами маркетингу та логістики.

Інтегроване планування та обмін інформацією між відділами дозволить з більшою точністю прогнозувати попит і оптимальні рівні запасів для задоволення потреб споживачів. В цілому, вирішення проблеми управління ресурсами в контексті маркетингу вимагає комплексного підходу, що включає використання передових технологій, точного прогнозування попиту та ефективної взаємодії структур логістики та маркетингу.

Складність і масштабність процесу побудови таких структур та налагодження ефективної взаємодії, важливість його успішної реалізації для суб'єктів господарювання вимагає формування відповідних організаційних підходів до управління даним процесом. Відтак, нагальною потребою є створення відповідних організаційних засад побудови ефективного механізму взаємодії між маркетингом та логістикою, що має бути забезпечені розробкою та упровадженням відповідних управлінських технологій і підходів, в основі яких лежить комплекс заходів. Наявність такого механізму має одночасно забезпечити гнучкість та адаптивність підприємства до непрогнозованих змін підприємницького середовища, а й з іншого стабільність функціонування [3].

Виходячи із визначених вище напрямів інтеграції між логістикою і маркетингом на рівні підприємства необхідним є використання відповідних управлінських технологій і підходів із врахуванням наступних ключових аспектів:

- створені механізми взаємодії мають забезпечувати гармонійну інтеграцію маркетингових та логістичних процесів, що передбачає спільну координацію і особливо планування;

- забезпечення, на основі використання сучасних інформаційних технологій і систем управління, ефективного обміну інформацією між відділами для оперативного реагування на зміни на ринку та в логістичному ланцюзі;

- формування відносин між відділами маркетингу, та логістики як стратегічних партнерів, особливо у сфері взаємовідносин з ключовими постачальниками та покупцями, що в кінцевому результаті забезпечить повноцінне розуміння потреб і вимог кожного з відділів;

- забезпечення гнучкості управлінських процесів з метою підвищення оперативності реагування на зміни у ринковому середовищі. Сформовані на підприємстві механізми планування та прийняття рішень повинні бути адаптовані до умов ринку, що швидко змінюються та логістичних викликів;

- проведення систематичного аналізу та вдосконалення процесів взаємодії між маркетингом та логістикою з метою визначення перспективних шляхів підвищення ефективності та конкурентоспроможності підприємства.

Маркетингові підрозділи забезпечують логістичні інформацією про стратегії реклами, акцій та інші маркетингові заходи, які здійснюють вплив на обсяги попиту та структуру замовлень, а також прогнозний рівень попиту, заплановані обсяги продажів. Така оперативна і точна інформація дає змогу логістичним відділам адаптувати свої процеси планування та забезпечення і тим самим підвищувати рівень задоволеності потреб споживачів.

В свою чергу, логістичні підрозділи забезпечують маркетингові інформацією щодо доступності товарів, строків поставок та можливостей щодо реагування на зміни в попиті. Це дозволяє маркетинговим відділам адаптувати свої стратегії для підтримки наявності товарів та забезпечення задоволення потреб споживачів. Саме така взаємодія дозволяє побудувати оптимальну модель управління запасами, знизити витрати на постачання та зберігання, підвищити їх оборотність. Ефективні взаємовідносини між цими відділами сприяють створенню збалансованого та гнучкого ланцюга постачання, який забезпечує не лише зниження витрат на управління запасами, а й підвищення рівня обслуговування клієнтів. Такий інтегрований підхід сприяє підвищенню конкурентоспроможності організації на ринку, та забезпечує стійкість суб'єктів господарювання в умовах суттєвого переформатування ланцюгів постачання, як реакції на глобальні виклики.

Висновки. В умовах глобальних викликів підприємствам з метою забезпечення конкурентоспроможності та сталості необхідно посилити інтеграцію між логістикою і маркетингом використовуючи потенціал сучасних ІТ-технологій, які дозволять спільно використовувати інформацію і узгоджувати свої стратегії, що в цілому має призвести до підвищення якості комунікацій, і забезпечить створення механізмів швидкої адаптації до глибоких змін на світових ринках, які, за прогнозами, в найближчі десятиріччя посиляться.

Література:

1. Інтеграція Енциклопедія Сучасної України. Т. 11: «Зор»– «Как»/ Гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. 716 с. URL: <https://esu.com.ua/article-12384>
2. Меньяйлова Г.Є. Взаємодія маркетингу та логістики в управлінні товарними запасами торговельного підприємства *Актуальні проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку регіону в умовах сучасних глобальних викликів*: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції м. Кременчук, Придніпровський інститут МАУП, 22 лютого 2024 р. Кременчук, 2024 р. С.240-242
3. Меньяйлова Г.Є. Організаційні засади інноваційно-інвестиційного розвитку громадського харчування України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. №о 1 (21). С. 91-99. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/211378>
4. Хоменко, І. О., Бабаченко Л. В. Взаємозв'язок маркетингової та логістичної діяльності на підприємстві *Інфраструктура ринку*. 2018. № 23. С. 80-84.
5. Blaik P. Logistyka. Koncepcja zintegrowanego zarzadzania, wyd. II, *SWorldJournal* Issue 7 Part 2 PWE, Warszawa, 2001, p URL: www.sworldjournal.com

6. Madhani, P. M. (2017), Logistics and Marketing Integration: Enhancing Competitive Advantages, *The IUP Journal of Management Research*, Vol. 16, No. 3, pp. 7-29
7. Onyshchenko, O., Bukharina, O. and Tupikina, A. (2019) Features of inventory management in logistics system of a trading enterprise, *Management and entrepreneurship: trends of development*, 4 (10), pp. 94-107. Available at: <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2019-4/10-08>
8. Pilarczyk, B., H. Mruk, B. Sojkin and H. Szulce. *Podstawy marketingu*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań, 1999, p. 349
9. Shkrygun Yu. Management of Logistics Activities of Enterprises in the Context of Industry 4.0 *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 4 (66). С. 53-61
10. Sezen, B. (2005), The role of logistics in linking operations and marketing and influences on business performance, *Journal of Enterprise Information Management*, Vol. 18 No. 3, pp. 350-356. <https://doi.org/10.1108/17410390510592012>
11. Volovyk O.I., Kursenko Yu.A. Interrelation of logistical and marketing activities of company *SWorldJournal*, 2(07-02), 2021. P.12–26. <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2021-07-02-044>

References:

1. *Intehratsiia [Integration]* Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. T. 11: «Zor» – «Kak» / Hol. redkol.: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2011. 716 s. URL: <https://esu.com.ua/article-12384> [in Ukrainian]
2. Mienailova H.Ie. (2024) Vzaiemodiia marketynhu ta lohistyky v upravlinni tovarnymy zapasamy torhovelnoho pidpriemstva [The interaction of marketing and logistics in inventory management of a trading enterprise] *Aktualni problemy ta perspektyvy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu v umovakh suchasnykh hlobalnykh vyklykiv: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii m. Kremenchuk, Prydniprovskiyi instytut MAUP, 22 liutoho 2024 r. Kremenchuk, 2024 r. S.240-242* [in Ukrainian]
3. Mienailova H.Ie. (2020) Orhanizatsiini zasady innovatsiino-investytsiinoho rozvytku hromadskoho kharchuvannia Ukrainy [Organizational principles of innovative-investment development of public catering in Ukraine] *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*. 2020. №o 1 (21). S. 91-99. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/211378> [in Ukrainian]
4. Khomenko, I. O., & Babachenko L. V. (2018) Vzaiemozv'язok marketynhovoї ta lohistychnoi diialnosti na pidpriemstvi [Interrelation of marketing and logistic activities in an enterprise] *Infrastruktura rynku*. 2018. № 23. S. 80-84. [in Ukrainian]
5. Blaik P. (2001) Logistyka. Konceptcja zintegrowanego zarzadzania, wyd. II, *SWorldJournal* Issue 7 Part 2 PWE, Warszawa, 2001, p URL: www.sworldjournal.com
6. Madhani, P. M. (2017), Logistics and Marketing Integration: Enhancing Competitive Advantages, *The IUP Journal of Management Research*, Vol. 16, No. 3, pp. 7-29
7. Onyshchenko, O., & Bukharina, O. and Tupikina, A. (2019) Features of inventory management in logistics system of a trading enterprise, *Management and entrepreneurship: trends of development*, 4 (10), pp. 94-107. Available at: <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2019-4/10-08>
8. Pilarczyk, B., H. Mruk, B. Sojkin and H. Szulce. (1999) *Podstawy marketingu*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań, 1999, p. 349 [in Poland]
9. Shkrygun Yu. (2021) Management of Logistics Activities of Enterprises in the Context of Industry 4.0 *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 4 (66). С. 53-61
10. Sezen, B. (2005), The role of logistics in linking operations and marketing and influences on business performance, *Journal of Enterprise Information Management*, Vol. 18 No. 3, pp. 350-356. <https://doi.org/10.1108/17410390510592012>
11. Volovyk O.I., Kursenko Yu.A. (2021) Interrelation of logistical and marketing activities of company *SWorldJournal*, 2(07-02), 2021 p.12-26. <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2021-07-02-044>

УДК 657.1.012.1:336.74

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-126-136](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-126-136)

Миронов Олексій Геннадійович кандидат економічних наук, економічний експерт, тел.: (044) 258 06 75, <https://orcid.org/0009-0005-3336-8922>

РОЛЬ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ У МАЙБУТНЬОМУ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ РЕГУЛЯТОРІВ ТА ІНВЕСТИТОРІВ

Анотація. Сучасна економіка характеризується стрімким розвитком її віртуальної складової та все ширшим використанням цифрових технологій у реальному секторі. Поступово криптоактиви набувають популярності та прийнятності серед суб'єктів економічних відносин, як об'єкт для інвестування або засіб платежу. Хоча вони існують у цифровому форматі, вони можуть виконувати фінансові функції та відкривати нові можливості для розвитку бізнесу та економічної активності. Поява віртуальних активів, зокрема криптоактивів, обумовлене розвитком цифрових технологій, таких як блокчейн, що надає їм унікальні особливості. В Україні здійснено перші кроки у легалізації та регулюванні ринку криптоактивів, що сприятиме вирішенню проблем щодо правового регулювання, оподаткування, захисту прав власності та залучення іноземних інвестицій. Наразі криптоактиви не мають офіційного статусу валюти, проте їх використання як засобу платежу набуває певного розповсюдження, що свідчить про їх потенціал стати загальноприйнятим засобом оплати в майбутньому. Дана стаття присвячена дослідженню впливу віртуальних активів на сучасну та майбутню фінансову систему. Автори розглядають можливості, які віртуальні активи відкривають для інвесторів та споживачів, а також виклики, пов'язані з їх регулюванням та захистом інвесторів. В статті аналізуються тенденції розвитку ринку віртуальних активів та наводяться приклади їх використання в різних сферах економіки. Дослідження підкреслює важливість ефективного регулювання віртуальних активів для забезпечення стабільності та довіри до фінансової системи у майбутньому. Отримані результати можуть бути використані як база для подальших досліджень у сфері віртуальних активів і регулювання фінансових ринків, а також для розробки стратегій управління ризиками та інновацій у фінансових установах. Таким чином, це дослідження відкриває нові перспективи для розвитку та вдосконалення фінансової системи в майбутньому.

Ключові слова: фінансова система, стратегії управління ризиками, віртуальні активи, токени, криптоактиви, блокчейн.

Myronov Oleksii Gennadiyovich Candidate of Science in Economic,
tel.: (044) 258-06-75, <https://orcid.org/0009-0005-3336-8922>

THE ROLE OF VIRTUAL ASSETS IN THE UPCOMING FINANCIAL SYSTEM: OPPORTUNITIES AND IMPLICATIONS FOR REGULATORS AND INVESTORS

Abstract. The modern economy is characterised by the rapid development of its virtual component and the increasingly widespread use of digital technologies in the real sector. Crypto assets are gradually gaining popularity and acceptance among subjects of economic relations as an object for investment or a means of payment. Although they exist digitally, they can perform financial functions and open new business development opportunities and economic activity opportunities. The appearance of virtual assets, particularly crypto-assets, is due to the development of digital technologies, such as blockchain, which gives them unique features. In Ukraine, the first steps have been taken in legalising and regulating the crypto-asset market, which will contribute to solving problems related to legal regulation, taxation, protection of property rights and attraction of foreign investments. Currently, crypto-assets do not have official currency status. However, their use as a means of payment is becoming more widespread, indicating their potential to become a widely accepted means of payment. This article is devoted to the study of the impact of virtual assets on the current and future financial system. The authors consider the opportunities that virtual assets open for investors and consumers and the challenges associated with their regulation and investor protection. The article analyses trends in the development of the virtual assets market and provides examples of their use in various areas of the economy. The study highlights the importance of effective regulation of virtual assets to ensure future stability and confidence in the financial system. The study results serve as a basis for further research in virtual assets and regulation of financial markets, as well as for developing risk management strategies and innovations for financial institutions. Thus, this study opens up new perspectives for the future development and improvement of the financial system.

Keywords: financial system, risk management strategies, virtual assets, tokens, crypto assets, blockchain.

Постановка проблеми. Проблема, що виникає у контексті ролі віртуальних активів у майбутньому фінансово-економічній системі, полягає у потребі зрозуміти та вирішити можливості та виклики, які вони ставлять перед регуляторами та інвесторами. Зростання популярності та використання віртуальних активів створює нові можливості для економічного розвитку,

однак вона також породжує серйозні питання стосовно ефективного регулювання, захисту інвесторів та стабільності фінансової системи. Таким чином, ідентифікація та вирішення цих проблем стає критичною для створення раціональних стратегій та політик управління в цьому секторі. Сучасна економіка швидко трансформується за рахунок зростання віртуальної сфери та розвитку цифрових технологій у реальному секторі. З поширенням та прийнятністю цифрових активів все більше учасників економіки розглядають їх як об'єкт для інвестування або використовують у платіжних операціях. Цифрові валюти існують виключно у цифровому форматі, не маючи фізичної реалізації, проте їхні особливості дозволяють використовувати їх як фінансовий інструмент, який відповідає потребам сучасного суспільства, та створюють нові можливості для бізнесу та підвищують комерційну активність. Віртуальні активи включають не лише криптовалюту, але й інші цифрові або електронні активи, такі як цифрові предмети в іграх або електронні сертифікати.

На сьогоднішній день ринок віртуальних активів в Україні є досить активним та динамічно розвивається. Цифрові валюти, такі як Bitcoin, Ethereum та інші, набувають все більшої популярності серед населення та бізнесу і становлять понад \$8 млрд. Кількість користувачів криптовалют зростає, а також збільшується кількість компаній, які приймають цифрові активи як форму оплати за свої товари та послуги. Однією з причин активного розвитку ринку є високий рівень цифрової грамотності населення та наявність значної кількості блокчейн-розробників. Україна відома своєю активною блокчейн-спільнотою, що стимулює розвиток і впровадження нових технологій. Проте, ринок віртуальних активів також стикається з викликами та проблемами, зокрема, відсутність чіткого правового регулювання та нерозуміння з боку деяких людей щодо ризиків і переваг використання криптовалют. Будівництво ефективної системи регулювання та нагляду є важливим завданням для стабільного та безпечного розвитку ринку віртуальних активів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і трендів в цифрових активах підкреслює зростаючу важливість розвитку та регулювання цього сектора для забезпечення стабільності та інновацій в економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням впливу віртуальних активів на майбутню фінансову систему приділяють багато уваги відомих науковців. Дослідники звертаються до таких аспектів, як регулювання, оподаткування, класифікація та інфраструктура ринку віртуальних активів. Вони обговорюють можливості та виклики, які стоять перед регуляторами та інвесторами у зв'язку з швидким розвитком цього сектора. Аналізуються дослідження з цієї теми, проведені різними вченими.

Для прикладу, Сереседо Ернандес та співавтори (2019) розглядають вибух віртуальних активів (криптовалюти), визначаючи їх вплив на економіку та фінансову систему [1]. Дослідження Н. Джалана (2023) присвячене питанням оподаткування віртуальних цифрових активів, що важливо для визначення фіскальної політики [2]. Крім того, А. Куд (2021) пропонує комплексну класифікацію віртуальних активів, щоб краще розуміти їх різноманітність та особливості [3]. Автори О. Кулик (2021) [4,5], Дж. Лі та Х. Квон (2022) [6] розглядають аспекти правового регулювання віртуальних активів та заходи захисту інвесторів. Дослідження О. Макарова та С. Аржевітіна (2022) розглядає зв'язок між віртуальними активами та грошовою політикою, виявляючи вплив останньої на розвиток ринку цифрових активів [7]. К. Мін (2023) розглядає критерії для визначення віртуальних активів як цінних паперів та надає регуляторні вказівки стосовно їхнього регулювання [9]. Невмержицький Е. та Єщенко М. (2021) досліджують технологічні характеристики ф'ючерсів на основі віртуальних активів, звертаючи увагу на переваги та обмеження таких фінансових інструментів [9]. Панфілов О. та Сидор М. (2020) присвячують своє дослідження правовому регулюванню віртуальних активів в Україні, аналізуючи наявність та ефективність правових механізмів у цій сфері [10]. Пробха А. та співавтори (2023) проводять порівняльний аналіз індивідуальних інвесторів, досліджуючи їхні вподобання та стратегії в інвестуванні фізичних та фінансових активів [11]. Стаття Робіна Х. (1998) присвячена аналізу клієнтів для альтернативних активів та їхнього впливу на інституціональні інвестори [12]. Дослідження В. Рисіна та Н. Рисіна (2021) зосереджене на вразливості віртуальних активів до незаконних фінансових потоків, вказуючи на потенційні ризики для фінансової системи [13]. Дослідження Тайєра А. (1999) висвітлює роль віртуальних фірм у додаванні реальних активів у сучасну економіку [14]. Авторами проведено широкий огляд ключових аспектів, пов'язаних з розвитком та регулюванням ринку віртуальних активів, що є важливим для вивчення майбутньої динаміки фінансової системи.

Мета статті – полягає в аналізі літературних джерел для вивчення потенційного впливу віртуальних активів на фінансову систему майбутнього, виявленні можливостей та викликів, що вони створюють для регулювання та інвестування, та розробці стратегій для їхнього ефективного управління.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасних технологій привів до появи нового типу активів, який отримав назву "віртуальні активи". Ці активи не існують у фізичній формі, але їх створюють за допомогою сучасних інформаційних технологій. Вони мають власну цінність і задовольняють потреби учасників фінансового ринку. Один з видів таких активів - криптоактиви. Вони представляють собою спеціальний цифровий код або

шифр, який створюється за допомогою технології блокчейн. Блокчейн зберігає дані про власників криптоактивів та всі транзакції з ними. Блокчейн тісно пов'язаний із віртуальними активами і відіграє ключову роль у їх функціонуванні та обміні. Ця технологія є основою багатьох криптовалют та криптокотенів, оскільки вона дозволяє створювати безпечні та невідворотні записи про транзакції. Блокчейн забезпечує децентралізовану систему, де інформація про кожну транзакцію зберігається на всіх вузлах мережі, що робить її відкритою та надійною. У контексті віртуальних активів блокчейн використовується для створення цифрових гаманців, зберігання та передачі активів, а також виконання умов смарт-контрактів. Він дозволяє здійснювати безпечні та швидкі транзакції без посередників, забезпечуючи високий рівень захисту від шахрайства та змін. Блокчейн також створює наступні можливості впровадити децентралізовані фінансові послуги (DeFi), токенизацію активів та розумні контракти. Ці технології можуть перетворити традиційну фінансову систему, забезпечуючи більшу доступність та ефективність операцій з віртуальними активами. Хоча їх і називають "криптовалютами", але не завжди правильно, оскільки вони не мають статусу законної валюти. Таким чином, термін "криптоактиви" відображає сутність цих активів без непорозумінь, що можуть виникнути з використанням терміну "криптовалюти". Визначення віртуальних активів представляють як «цифрового представлення цінності, яке може бути торговане чи передане у цифровому вигляді та використовуване для оплати чи інвестування, зокрема цифрові представлення вартості, які функціонують як засіб обміну, розрахункова одиниця та/або накопичення вартості». Терміни "криптоактиви" та "віртуальні активи" часто використовуються як синоніми, але вони можуть мати різний контекст використання в залежності від конкретної області. "Криптоактиви" означають цифрові ресурси, які використовують криптографічні методи для забезпечення безпеки та проведення транзакцій власності. Цей термін частіше використовується в контексті криптовалют, таких як Bitcoin, Ethereum тощо, а також інших цифрових активів, які базуються на блокчейні або інших розподілених реєстрах. "Віртуальні активи", з іншого боку, більш широкий термін і може охоплювати не лише криптоактиви, але й інші цифрові або електронні активи, що існують в онлайн середовищі, такі як цифрові валюти в іграх, віртуальні предмети та навіть електронні сертифікати. Однак фінансові заходи боротьби з відмиванням грошей визначають широкий спектр віртуальних активів, що існують та мають вартість завдяки використанню криптографії та технології розподілених реєстрів [7]. Ці активи можна класифікувати на три основні категорії: (а) токени платіжного/обмінного типу, що включають такі віртуальні валюти, як Bitcoin та Litecoin; (б) токени типу інвестицій/безпеки, наприклад, Bankera; і (в) токени корисності, що дають

доступ до програм або послуг [8]. Існує дві основні категорії криптоактивів: класичні криптовалюти та криптотокени. Класичні криптовалюти, як наприклад Bitcoin або Ethereum, призначені для широкого використання як платіжний засіб та засіб обміну віртуальним простором. Вони працюють на власному блокчейні та забезпечують обіг та здійснення платежів. Криптотокени, натомість, є одиницями вартості, які існують вже в існуючих блокчейнах та використовуються в межах конкретних платформ або проєктів. Ці токени поділяються на три підкатегорії: платіжні, утилітарні та токенизовані активи. Платіжні токени призначені для обміну товарами та послугами всередині певної системи або платформи. Однак вони не можуть використовуватися за межами цієї платформи, де вони були створені. Утилітарні токени надають доступ до цифрових програм або послуг, які базуються на технології розподіленого реєстру. Вони дозволяють користувачам отримати різноманітні функції або переваги, що пропонуються в рамках відповідної платформи. Токенизовані активи є цифровим еквівалентом реальних фінансових інструментів, таких як боргові зобов'язання або пайові цінні папери. Вони можуть представляти собою інвестиційні можливості в різноманітних активах, від нерухомості до фінансових деривативів. У всіх цих випадках віртуальні активи не випускаються та не гарантуються центральними банками чи державними органами, і вони не мають статусу законного платіжного засобу [1]. Різниця між класичними криптовалютами та криптотокенами полягає в їхніх призначеннях та функціях. Класичні криптовалюти, як Bitcoin та Ethereum, зазвичай використовуються для здійснення платежів та обміну між користувачами. У той час, як криптотокени можуть мати різноманітні застосування, такі як отримання доступу до певних програм та послуг, використання в децентралізованих фінансових платформах, а також в якості засобу обігу та нагромадження в рамках екосистеми певного проєкту.

Україна займає третє місце в глобальному індексі використання криптоактивів на 2022 рік, набравши бал 0.694. Це свідчить про широке поширення цифрових активів серед українського населення. Цифрові валюти стають все більш популярними серед населення, особливо на ринках, що розвиваються, де вони використовуються для здійснення переказів та збереження заощаджень. Україна також відзначається високим рівнем цифрової грамотності та значною спільнотою блокчейн-розробників. Це допомогло країні зайняти високе місце в глобальному індексі використання криптоактивів. За даними TripleA, близько 6,5 мільйонів українців, що становить 14,52% від загальної кількості населення, володіють криптоактивами. Проте, деякі центральні банки, як, наприклад, Центральний банк Швеції, розглядають можливість випуску власних криптовалют, що відкриває нові перспективи та

виклики у сфері цифрових фінансових інструментів [2]. Крім традиційних бірж, у криптовалютному ринку існують онлайн-обмінники, але їх перелік не є повним. Окрім того, значна роль у ринку криптоактивів відводиться майнерам, чий обсяг може становити понад 100 мільйонів доларів США в українському сегменті за експертними оцінками. Великі інвестори виявляють певну недовіру до криптоактивів через їхню високу волатильність і ризиковану природу. З 2017 року спостерігається тенденція до різких коливань на цьому ринку. За останні кілька років світовий рівень капіталізації криптоактивів втратив понад 70% своєї вартості від максимуму, досягнутого в листопаді 2021 року. Початок повномасштабної війни в Україні сприяв широкому прийняттю криптовалют населенням і державними структурами. Зокрема, цього року з початком бойових дій у країні вперше було відкрито криптогаманці для збору коштів на українську армію, що призвело до значного зібрання коштів у криптовалюті на благодійні цілі. Незважаючи на ризики інвестування віртуальні активи (шахрайство, маніпулювання ринком, операційна стійкість, хакерські атаки та кібератаки, відмивання грошей і фінансування тероризму) і проблеми ефективності на ринку криптовалют [3], попит на них зріс у 2018 році, залучивши рекордні 15 мільярдів доларів США в першому півріччі 2018 року, що робить блокчейн-платформи найуспішнішими інвестиційними продуктами [2]. У світовій практиці розроблені стандарти для визначення правового статусу віртуальних валют та їхнього державного регулювання, оцінює процес впровадження регулювання обігу віртуальних активів в Україні. Недосконале регулювання та недостатній досвід у моніторингу ринку призводять до вразливості віртуальних активів до їхнього використання у руху незаконних фінансових потоків, зокрема у схемах відмивання грошей. Автори [7] виявили деякі інші вразливості віртуальних валют, включаючи можливість їхнього використання для фінансових шахрайств, ухилення від оподаткування, нестабільність віртуальних валют, обмежений контроль за їх обігом, а також низький рівень захисту прав учасників ринку. Подолання цих вразливостей потребує поєднання зусиль державного та приватного секторів, спрямованих на створення заходів безпеки для уникнення виходу кримінального капіталу на ринок віртуальних активів, а також забезпечення прозорості ринку та захисту інтересів учасників від можливих втрат та шахрайства. Ринок віртуальних активів є інноваційним та перспективним сегментом фінансового ринку, тому важливою вважається задача ефективного його регулювання для стимулювання легальних операцій та чіткого розмежування їх від нелегальних операцій.

Для протидії зростанню віртуальних активів існує три основних підходи [1]. Перший підхід зосереджується на потенціалі віртуальних активів для фінансової інновації [5]; другий підкреслює ризики, пов'язані з нецільовим

використанням віртуальних активів, та їх потенційною можливістю служити потужним інструментом для злочинців і фінансистів тероризму для приховування та переміщення незаконних коштів [6]; третя група спостерігачів розглядає віртуальні активи як минущу моду або бульбашку [3]. Однак консенсус полягає в тому, що масштаб ризиків та відносно невеликий розмір ринку криптоактивів не виправдовують політику придушення цифрових валют [7]; натомість пильний моніторинг та оцінка нових ризиків глобальними регуляторами, такими як FATF, є необхідними для запобігання злочинцям використовувати анонімність, що пов'язана з приватними/відкритими ключами віртуальних активів [9]. В деяких юрисдикціях, включаючи глобальні фінансові центри, вже існує регулювання щодо операцій з криптоактивами [10]. Наприклад, в США обмінники криптовалют та адміністратори вже розглядаються як переказники грошей у контексті протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму; їм необхідно реєструватися в Мережі боротьби з фінансовими злочинами та впроваджувати програми ідентифікації клієнтів, а також подавати звіти згідно з Законом про банківську таємницю [4]. Крім того, їм потрібно звітувати про підозрілі фінансові операції. Крім того, агенція з цінних паперів і бірж (SEC) та Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами США (CFTC) надали додаткові рекомендації щодо того, як визначати цифрові активи. Ці рекомендації мають на меті забезпечити більшу ясність та сприяти розвитку регуляторного середовища для цифрових активів в Сполучених Штатах. Вони можуть містити в собі визначення цифрових активів, правила їхньої торгівлі, а також вимоги до компаній та організацій, що працюють у цьому секторі [7].

Результати дослідження показали, що віртуальні активи мають значний потенціал для зміни фінансової системи у майбутньому, пропонуючи нові можливості для інвестування та фінансових послуг. Однак вони також породжують значні виклики для регуляторів, пов'язані з ризиками легалітету, безпеки та захисту інвесторів, що вимагає ретельного регулювання та моніторингу.

Використання віртуальних активів в сучасній фінансовій системі відкриває широкі можливості для інвесторів і регуляторів, але також поставляє перед ними ряд викликів.

Можливості для інвесторів:

1. Диверсифікація портфеля: Інвестори можуть використовувати віртуальні активи для розширення свого портфеля і зменшення ризиків.
2. Ліквідність: Деякі віртуальні активи можуть мати високу ліквідність, що дозволяє інвесторам легко купувати і продавати їх.
3. Можливість отримання високого прибутку: Деякі інвестори отримують значні прибутки від інвестування в криптовалюту і токени.

Виклики для інвесторів:

1. Висока волатильність: Віртуальні активи можуть піддаватися значним коливанням цін, що робить їх вкрай ризикованими для інвесторів.

2. Регуляторні ризики: Нестабільне законодавство та невизначені регуляторні рамки у багатьох країнах можуть призвести до невпевненості та ризиків для інвесторів.

Можливості для регуляторів:

1. Контроль за фінансовими операціями: Регулятори можуть використовувати технології блокчейну для підвищення прозорості та ефективності фінансових операцій.

2. Захист інвесторів: Регулятори можуть встановлювати стандарти безпеки та захисту для інвесторів у віртуальних активах, щоб запобігти маніпуляціям та шахрайствам.

Виклики для регуляторів:

1. Неоднорідність регуляції: Відсутність спільного підходу до регулювання віртуальних активів у різних країнах ускладнює співпрацю між регуляторами та може створювати юридичні та фінансові ризики.

2. Технологічні виклики: Швидкий розвиток технологій у сфері віртуальних активів ставить перед регуляторами завдання забезпечення відповідності правил та нормативів цим новим технологіям.

Навіть не дивлячись на те, що Національний банк України не визнає криптовалюту офіційним платіжним засобом, український ринок швидко розвивається, і все більше бізнесів впроваджують можливість здійснювати транзакції у криптовалюті. Сьогодні у різноманітних галузях українського бізнесу вже активно використовуються криптоактиви. Криптовалюти стали невід'ємною частиною економіки та об'єктом фінансових відносин. Україна вже має приклади укладення договорів, що передбачають обмін криптовалютами на нерухомість, оплату товарів та послуг криптовалютами та інші форми фінансових відносин. Таким чином, недооцінка важливості криптовалют на рівні законодавства може мати негативні наслідки, обмежуючи їхній розвиток та створюючи умови для зловживання як самими учасниками ринку, так і органами контролю.

Висновки. У статті розглянуто значний вплив віртуальних активів на фінансову систему. Дослідження показало, що криптовалюти та інші віртуальні активи займають все більш важливе місце в економіці, забезпечуючи нові можливості для інвесторів та споживачів. Проте разом з можливостями використання віртуальних активів виникають і виклики, зокрема, щодо регулювання та захисту інвесторів. Необхідно вирішувати питання щодо захисту користувачів, запобігання шахрайству та відновлення довіри до ринку в цілому. Також важливо розглядати віртуальні активи в контексті фінансової

стабільності та макроекономічних наслідків їх використання. Результати даного дослідження про роль віртуальних активів у майбутньому фінансовій системі мають значний потенціал для різних зацікавлених сторін. Зокрема, регулятори матимуть можливість краще розуміти вплив віртуальних активів на фінансову систему та ефективніше регулювати їхнє використання. Інвестори зможуть краще оцінювати ризики та переваги інвестування у віртуальні активи та використовувати цю інформацію для прийняття обґрунтованих інвестиційних рішень. Отримані результати можуть бути застосовані для ефективного регулювання віртуальних активів у майбутньому та для забезпечення стійкого та ефективного розвитку фінансової системи.

Література:

1. Explosion in Virtual Assets (Cryptocurrencies) / D. Cerecedo Hernández et al. *Revista Mexicana de Economía y Finanzas*. 2019. Vol. 14, no. 4. P. 715–727. URL: <https://doi.org/10.21919/remef.v14i4.374> (date of access: 24.04.2024).
2. Jalan N. Taxation of Virtual Digital Assets. *Asia-Pacific Tax Bulletin*. 2023. Vol. 29, no. 1. URL: <https://doi.org/10.59403/3ax1m66> (date of access: 24.04.2024).
3. Kud A. A. Comprehensive classification of virtual assets. *International Journal of Education and Science*. 2021. Т. 4, № 1. С. 52–75. URL: <https://doi.org/10.26697/ijes.2021.1.6> (дата звернення: 24.04.2024).
4. Kulyk O. Improvement of legal regulation of intermediation in the virtual assets market. *ScienceRise: Juridical Science*. 2021. No. 2(16). P. 58–64. URL: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.234724> (date of access: 24.04.2024).
5. Kulyk O. I. Virtual assets market infrastructure. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2021. No. 63. P. 183–189. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.32> (date of access: 24.04.2024).
6. Lee J.-H., Kwon H.-Y. The Legal Definition of Virtual Assets and the Measure to Protect it's Investors. *Northeast Asian law journal*. 2022. Vol. 15, no. 3. P. 413–449. URL: <https://doi.org/10.19035/nal.2022.15.3.15> (date of access: 24.04.2024).
7. Makarov O., Arzhevitin S. Virtual assets and monetary policy. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2022. Vol. 5, no. 46. P. 8–18. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.46.2022.3877> (date of access: 24.04.2024).
8. Min K. Criteria for Determining whether Virtual Assets Are Securities and Regulatory Direction for Virtual Assets. *BUSINESS LAW REVIEW*. 2023. Vol. 37, no. 1. P. 181–222. URL: <https://doi.org/10.24886/blr.2023.03.37.1.181> (date of access: 24.04.2024).
9. Nevmerzhytsky E., Yeshchenko M. Technological Characteristic of Futures Based on Virtual Assets. *NaUKMA Research Papers. Computer Science*. 2021. Vol. 4. P. 113–116. URL: <https://doi.org/10.18523/2617-3808.2021.4.113-116> (date of access: 24.04.2024).
10. Panfilov O. I., Sidor M. I. Legal regulation of virtual assets in ukraine. *Juridical scientific and electronic journal*. 2020. No. 9. P. 253–255. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/61> (date of access: 24.04.2024).
11. Prabha A. A., Jeyaseelan A., Bhaviyatharani M. Comparative study of individual investors: physical assets vs financial assets. *Interantional journal of scientific research in engineering and management*. 2023. Vol. 07, no. 10. P. 1–11. URL: <https://doi.org/10.55041/ijrsrem26080> (date of access: 24.04.2024).

12. Robin H. G. Clients for Alternative Assets: Institutional Investors. *AIMR Conference Proceedings*. 1998. Vol. 1998, no. 5. P. 15–21, 26–27. URL: <https://doi.org/10.2469/cp.v1998.n5.3> (date of access: 24.04.2024).

13. Rysin V., Rysin N. Vulnerability of virtual assets to illicit financial flows. *Economics, Entrepreneurship, Management*. 2021. Vol. 8, no. 1. P. 35–42. URL: <https://doi.org/10.23939/eem2021.01.035> (date of access: 24.04.2024).

14. Thayer A. Virtual firms add real assets. *Chemical & Engineering News*. 1999. Vol. 77, no. 40. P. 6. URL: <https://doi.org/10.1021/cen-v077n040.p006> (date of access: 24.04.2024).

References:

1. Cerecedo, D. Hernández et al. (2019). Explosion in Virtual Assets (Cryptocurrencies). *Revista Mexicana de Economía y Finanzas*, 14, 4, 715–727. DOI <https://doi.org/10.21919/remef.v14i4.374> [in English].

2. Jalan, N. (2023). Taxation of Virtual Digital Assets. *Asia-Pacific Tax Bulletin*, 1. DOI <https://doi.org/10.59403/3ax1m66> [in English].

3. Kud, A. A. (2021). Comprehensive classification of virtual assets. *International Journal of Education and Science*, 4, 1, 52–75. DOI <https://doi.org/10.26697/ijes.2021.1.6> [in English].

4. Kulyk, O. (2021). Improvement of legal regulation of intermediation in the virtual assets market. *ScienceRise: Juridical Science*, 2(16), 58–64. DOI <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.234724> [in English].

5. Kulyk, O. I. (2021). Virtual assets market infrastructure. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 63, 183–189. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.32> [in English].

6. Lee, J.-H., Kwon, H.-Y. (2022). The Legal Definition of Virtual Assets and the Measure to Protect it's Investors. *Northeast Asian law journal*, 15, 3, 413–449. DOI <https://doi.org/10.19035/nal.2022.15.3.15> [in English].

7. Makarov, O., Arzhevitin, S. (2022). Virtual assets and monetary policy. *Financial and credit activity problems of theory and practice*, 5, 46, 8–18. DOI <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.46.2022.3877> [in English].

8. Min, K. (2023). Criteria for Determining whether Virtual Assets Are Securities and Regulatory Direction for Virtual Assets. *BUSINESS LAW REVIEW*, 37, 1, 181–222. DOI <https://doi.org/10.24886/blr.2023.03.37.1.181> [in English].

9. Nevmerzhytsky, E., Yeshchenko, M. (2021). Technological Characteristic of Futures Based on Virtual Assets. *NaUKMA Research Papers. Computer Science*, 4, 113–116. DOI <https://doi.org/10.18523/2617-3808.2021.4.113-116> [in English].

10. Panfilov, O. I., Sidor, M. I. (2020). Legal regulation of virtual assets in ukraine. *Juridical scientific and electronic journal*, 9, 253–255. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/61> [in English].

11. Prabha, A. A., Jeyaseelan, A., Bhaviyatharani, M. (2023). Comparative study of individual investors: physical assets vs financial assets. *Interantional journal of scientific research in engineering and management*, 07, 10, 1–11. DOI <https://doi.org/10.55041/ijrsrem26080> [in English].

12. Robin, H. G. (1998). Clients for Alternative Assets: Institutional Investors. *AIMR Conference Proceedings*, 1998, 5., –21, 26–27. DOI <https://doi.org/10.2469/cp.v1998.n5.3> [in English].

13. Rysin, V., Rysin, N. Vulnerability of virtual assets to illicit financial flows. *Economics, Entrepreneurship* [in English].

14. Thayer, A. (1999). Virtual firms add real assets. *Chemical & Engineering News*, 77, 40, 6. DOI <https://doi.org/10.1021/cen-v077n040.p006> [in English].

УДК 330.332

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-137-149](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-137-149)

Новаковська Ірина Олексіївна доктор економічних наук, професор, чл.-кор. НААН, професор кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Бавровська Наталія Михайлівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-2343-3007>

Іванченко Вадим Анатолійович кандидат юридичних наук, Депутатська фракція «Єдність», 03187, м. Київ, вул. Заболотного, буд. 20-а <https://orcid.org/0009-0000-4620-0268>

ПЕРСПЕКТИВИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВІСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Анотація. Інвестування відіграє важливу роль у фундаментальних економічних процесах, оскільки без інвестиційної підтримки регіональна та національна економіка не зможе надбати достатньо ресурсів, необхідних для її розвитку. Це в свою чергу може маці негативний вплив на соціальне становище в регіоні.

Інвестиційна політика є складовою частиною економічної політики, що здійснюється країнами та компаніями за структурою, обсягом, напрямом використанням та одержувачами інвестицій з урахуванням необхідності оновлення основних засобів та збільшення активів. Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики виходячи з цілей та показників економічного і соціального розвитку України, державних та регіональних програм розвитку економіки, державного і місцевих бюджетів, зокрема передбачених у них обсягів фінансування інвестиційної діяльності.

В статті досліджено наслідки викликів, сучасний стан та перспективи інвестиційного клімату України: подолання наслідків COVID, воєнний стан тощо. Вказується, що аналіз інвестицій в основний та оборотний капітал в Україні за 2016 до 2020 роки показує виражену тенденцію до зниження їх відносно до ВВП.

Запропоновано стратегічні підходи до їх подолання. Так, серед пріоритетних реформ для стимулювання економіки та подолання наслідків COVID-19 пропонується впровадження екстериторіальних спеціальних режимів оподаткування, розвиток ринку землі, розблокування приватизації, реформа корпоративного управління, сприяння стратегічним інвесторам у greenfield інвестиціях, та створення передумов для розвитку індустріальних парків.

У висновках відзначено, що післявоєнне відновлення є критичним чинником для розвитку економіки України, зокрема через потребу в інвестиціях для відновлення зруйнованої або пошкодженої інфраструктури. Зазначено, що для створення стабільного інвестиційного клімату владі необхідно спрямовувати зусилля на забезпечення надійної політичної та правової ситуації. Також відзначено, що ризики, такі як високе безробіття та зростання інфляції, потребують уваги та стратегічного планування для забезпечення економічної стабільності. Зазначено, що розробка ефективних заходів для зниження цих ризиків та приваблення інвесторів є ключовим завданням для успішного відновлення та розвитку української економіки після війни.

Ключові слова. Інвестиційна політика, інвестиційна привабливість, інфраструктура, ризики, повоєнне відновлення, національна та регіональна економіка, державне регулювання.

Novakovska Iryna Oleksiivna Doctor of Economic Sciences, professor., Chlen korespondent NAAN, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 03041, Kyiv, St. Heroyiv Oborony, 15, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Bavrovskaya Nataliia Mykhailivna candidate of economic sciences, associate professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 03041, Kyiv, Str. Heroyiv Oborony, 15, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-2343-3007>

Ivanchenko Vadym Anatoliyovych Doctor of Law, Charitable Foundation "My Hometown", <https://orcid.org/0009-0000-4620-0268>

PROSPECTS OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF POST-WAR RECOVERY

Abstract. Investment plays a crucial role in fundamental economic processes, as without investment support, regional and national economies will not be able to acquire sufficient resources necessary for their development. This, in turn, can have a negative impact on the social situation in the region. Investment policy is a component of economic policy implemented by countries and companies concerning the structure, volume, direction of utilization, and recipients of investments, taking

into account the need to modernize fixed assets and increase assets. State regulation of investment activities is carried out with the aim of implementing economic, scientific-technical, and social policies based on the goals and indicators of economic and social development of Ukraine, state and regional programs for economic development, state and local budgets, including the funding volumes for investment activities provided therein.

The article explores the consequences of challenges, the current state, and prospects of the investment climate in Ukraine, including overcoming the effects of COVID and the wartime situation. It is noted that the analysis of investments in fixed and working capital in Ukraine from 2016 to 2020 shows a pronounced trend of their decrease relative to GDP.

Strategic approaches to overcoming these challenges are proposed. Among the priority reforms to stimulate the economy and address the consequences of COVID-19, the implementation of extraterritorial special tax regimes, land market development, unlocking privatization, corporate governance reform, fostering strategic investors in greenfield investments, and creating prerequisites for the development of industrial parks are suggested.

In the conclusions, it is emphasized that post-war recovery is a critical factor for the development of Ukraine's economy, particularly due to the need for investments to restore destroyed or damaged infrastructure. It is noted that to create a stable investment climate, the government needs to focus on ensuring reliable political and legal conditions. Additionally, risks such as high unemployment and inflation require attention and strategic planning to ensure economic stability. Developing effective measures to mitigate these risks and attract investors is highlighted as a key task for the successful recovery and development of the Ukrainian economy post-war.

Keywords: Investment policy, investment attractiveness, infrastructure, risks, post-war recovery, national and regional economy, state regulation.

Постановка проблеми. Інвестування відіграє важливу роль у фундаментальних економічних процесах, оскільки без інвестиційної підтримки регіональна та національна економіка не зможе надбати достатньо ресурсів, необхідних для її розвитку.

На інвестиційну привабливість України як в цілому (з точки зору ставок оподаткування, трудового законодавства тощо), так і на бар'єри входження в країну великий вплив мають інвестиційний клімат і сформоване сприятливе середовище для ведення бізнесу. За останні роки було досягнуто значного прогресу у покращенні умов для ведення бізнесу в Україні, що призвело до підвищення у рейтингу Світового банку «Легкість ведення бізнесу» зі 142 у 2010 році до 96 у 2015 році та 64 у 2020 році. (Рис.1) Однак більшість іноземних інвесторів відмічають низьку можливостей для поліпшення інвестування в країну.

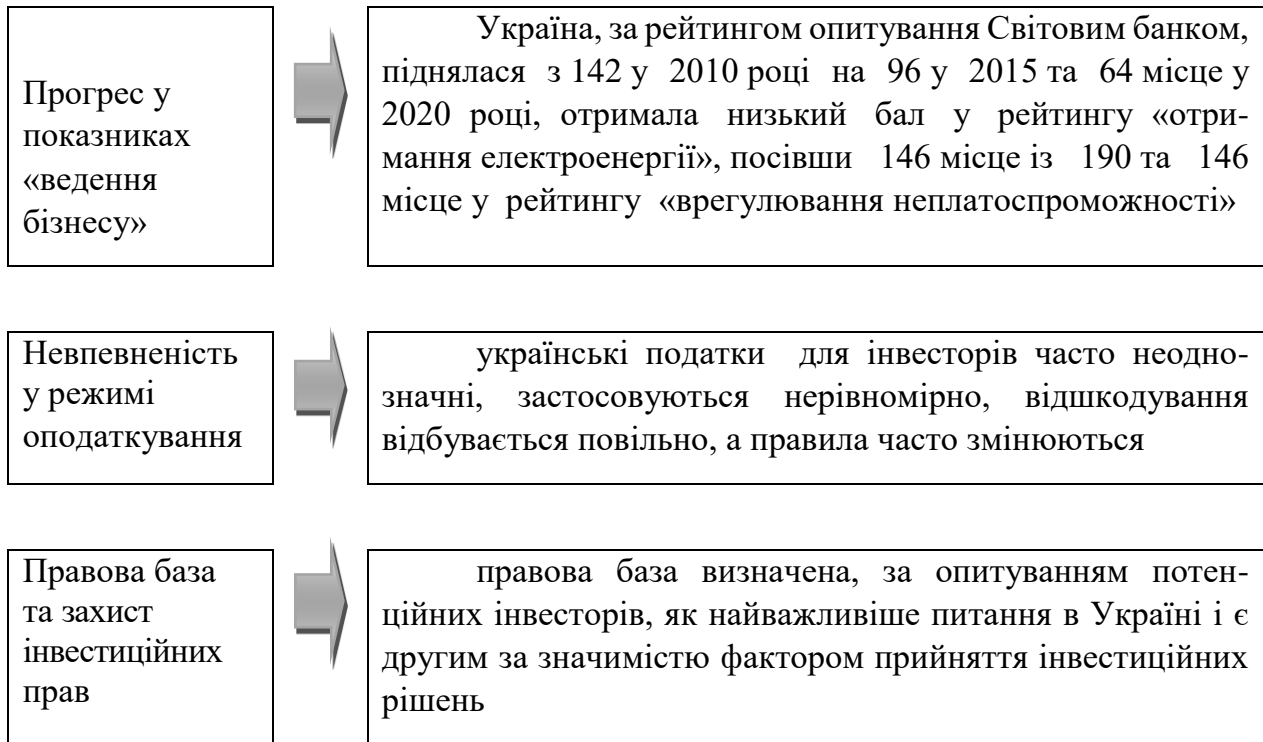

Рис. 1. Основні перешкоди для залучення іноземних інвесторів*
* Сформовано за джерелом [1]

Відновлення і модернізація економічної та соціальної інфраструктури України підвищить економічну безпеку, ефективність і конкурентоспроможність; забезпечить енергетичну незалежність; полегшить торгівлю і транзит; поліпшить логістичні операції; сприятиме розвитку приватного сектора і економічному зростанню.[1]

Це вимагатиме масштабних інвестицій всіх типів - приватних, державних та державно-приватних. Для цього Україна повинна вирішити широкий спектр питань з наявною правовою та інституційною базою, що регулює капітальні інвестиційні проєкти (КІП) та створити відповідний потенціал, забезпечити чесні та конкурентні умови отримання контрактів. [1]

Таким чином, інвестиції є ключовим фактором для розвитку економіки, оскільки вони сприяють зростанню виробництва, підвищенню ефективності та конкурентоспроможності, покращанню рівня життя населення та розвитку нових галузей економіки. Особливо вказане питання актуальне сьогодні та буде особливо актуальним в повоєнний період відновлення, зважаючи на те, що вже зараз (за два роки війни) значна частина інфраструктури може бути зруйнована або пошкоджена, а швидко і ефективно країна може відновити цю інфраструктуру і створити сприятливі умови для інвесторів. Незаперечним є той факт, що інвестори шукають країни зі стабільною політичною ситуацією та надійним правовим середовищем. Тому проблема інвестиційного клімату

включає в себе запевнення, що після війни влада може забезпечити стабільність і захист прав інвесторів. Крім того, післявоєнне відновлення країни може зустрічати економічні виклики, такі як високе безробіття, зростання інфляції та інші ризики. Проблема полягає і в тому, як країна може забезпечити економічну стабільність та знизити ризики для інвесторів.

Отже, постановка проблеми інвестиційної привабливості України в умовах повоєнного відновлення має на меті виявити ризики, які можуть перешкоджати залученню інвестицій на розвиток економіки в післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективам покращення інвестиційного клімату у вітчизняній економіці присвятили свої праці багато відомих вчених: І.О. Бланк [2], Н.М. Гуляєва[2], І.М. Вавдійчик [2], А. В. Мельник [3], О.В. Гук [3], Б.М. Данилишин [4], М.Х. Корецький [4], О.І. Дацій [4] та інші. В даному аспекті, перш за все, приділяється увага залученню прямих іноземних інвестицій, державному регулюванню та стимулюванню інвестиційної діяльності. Разом з тим, залишається актуальним додаткові дослідження питань довгострокових тенденцій інвестування в умовах високого ризику та невизначеності. Так, Р.С. Білик [5], О.В. Гаврилюк [5] розглядають проблеми залучення інвестиційних ресурсів в економіку України в умовах війни; дослідження Ю.М. Нікольчука [6] та О.О. Лопатовської [6] спрямоване на визначення основних передумов залучення інвестицій в економіку України; А.А. Славкова [7] та Д.Р. Колісник [7] досліджують інвестиційну привабливість України в умовах війни, визначають та аналізують перспективні галузі для інвестування, розглядають дії та рішення уряду, спрямовані на покращення інвестиційної привабливості країни в умовах війни.

Питання покращення інвестиційної привабливості України в умовах повоєнного відновлення залишається актуальним і потребує детального дослідження й надалі.

Виклад основного матеріалу. Створення фінансової системи для забезпечення сталого економічного розвитку за рахунок ефективного перерозподілу фінансових ресурсів в економіці на основі розбудови повноцінного ринкового конкурентоспроможного середовища згідно зі стандартами ЄС передбачено було Комплексною програмою розвитку фінансового сектору України до 2020 року [8].

Інвестиції в основний та оборотний капітал в Україні у % до ВВП з 2016 року мають виражену тенденцію до зниження, скоротившись за цей період понад як удвічі – з 21,7% у 2016 р. до 7,5% у 2020 р [9]. У 2021 році в умовах посткризової активізації економіки після завершення гострої фази кризи COVID-19 інвестиції дещо зросли (до 10,1% ВВП), проте залишаються понад як удвічі нижчими, ніж в інших країнах Центральної та Східної Європи, що розвиваються (25-30% ВВП). Серед пріоритетних реформ програми стимулювання економіки для подолання наслідків COVID є впровадження

екстериторіальних спеціальних режимів оподаткування; подальший розвиток ринку землі, розблокування приватизації, реформа корпоративного управління; спеціальні умови для стратегічних інвесторів, що здійснюють greenfield інвестиції; створення передумов для розвитку індустріальних парків [10].

Тимчасова окупація Російською Федерацією території АР Крим та м. Севастополя у 2014 році спричинила ряд значних структурних зрушень в національній економіці, зокрема Півдня України, та справила чималий вплив на національну економіку в цілому. У 2014 році 2 млн. осіб населення опинилося під впливом тимчасової окупації та продовжуються страждання, спричинені діями країни-агресора (4,3 відсотка населення України, з яких 966,2 тис. осіб - економічно активне населення), 3 відсотки валового внутрішнього продукту було вилучено з національної економіки. За підрахунками Мін'юсту, сума прямих збитків у вигляді втрат активів, заподіяних тимчасовою окупацією, становила (в цінах 2013 року) 950 млрд. гривень. [10] Низький рівень ВВП на одного мешканця України та низька продуктивність економіки стала основним викликом розвитку України. (рис. 2)

Прослідковується чітка тенденція за останні три роки (2013–2016) між обсягом реального ВВП та ВВП на одного зайнятого в Україні за паритетом купівельної спроможності, а саме: падіння ВВП в 2014 році та досягнення рівня 2012 року, так і падіння ВВП за ПКС в 2014 році в порівнянні з 2013 роком та майже досягнення рівня 2012 року.

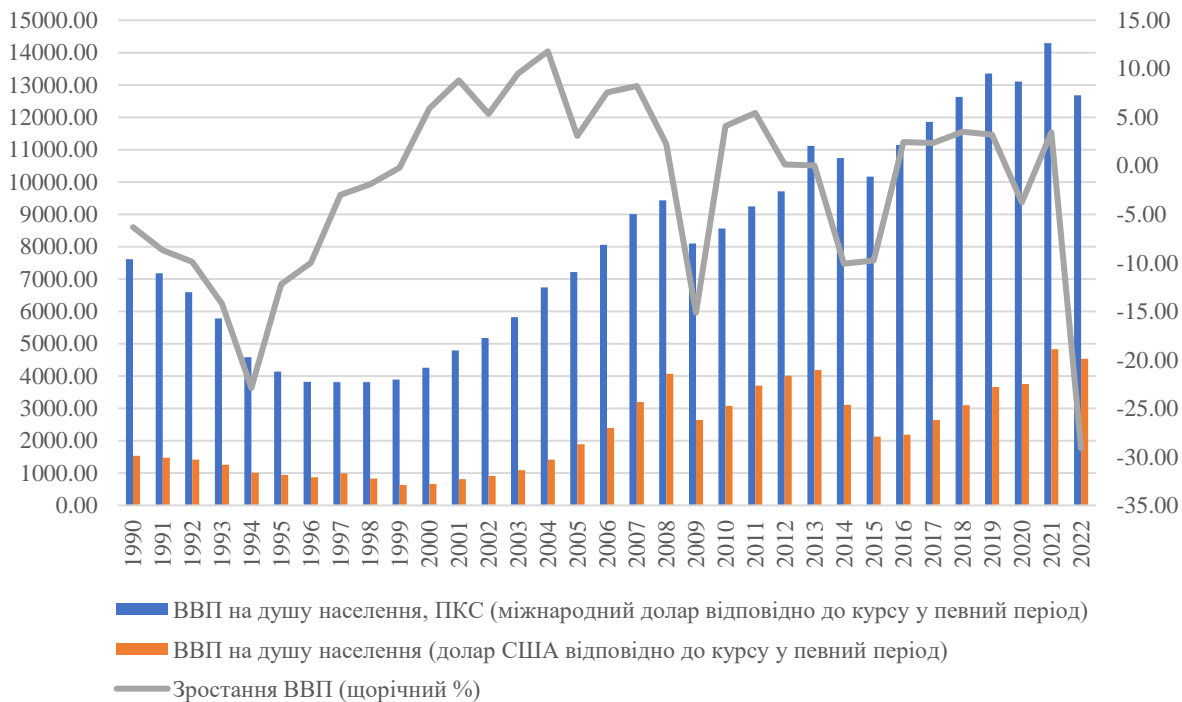

Рис. 2. Динаміка ВВП в Україні

Джерело: складено авторами на основі даних Світового банку

В періоді після 2015 р. темпи ВВП України не перевищували 4% на рік. За весь міжвоєнний період 2016-2021 рр. українська економіка за рівнем реального ВВП так і не вийшла на показники 2013 року (ВВП 2021 року становив лише 94% від ВВП 2013 року). Стагнація промислової діяльності була основною причиною слабких темпів реального ВВП. Середні темпи приросту промислового виробництва у 2016-2021 рр. становили лише 0,8% на рік.

Повномасштабна війна спричинила нові виклики для розвитку економіки України. За даними Світового банку, вартість відновлення України як сучасної економіки після неспровокованої російської війни коштуватиме понад 400 мільярдів доларів. За оцінками Міністерства економіки, валовий внутрішній продукт нашої держави у 2022 році скоротився на 30,4 відсотки. Ключовими фактором успішного відновлення економіки буде максимальне залучення приватного сектору та міжнародного капіталу у всі аспекти інвестицій та відбудови, при цьому реконструкція максимально здійснюватиметься за рахунок приватних інвестицій та державно-приватного партнерства.

Основні пріоритетні сфери реформування, які повинні сприяти мобілізації міжнародного інвестиційного капіталу для реалізації стимулювання значного обсягу інвестицій в процесі відновлення України визначені Програмою реформ для стимулювання інвестицій [11]. Ключовим фактором успішної реконструкції України визначено:

- Створення основи для інвестиційної політики, орієнтованої на досягнення конкретних цілей, зокрема інвестиційна політика повинна розроблятися у співпраці з інвесторами.
- Зміцнення інституцій для заохочення інвестицій, Україна повинна конкурувати за ПІІ на міжнародному рівні.
- Створення конкурентного середовища, що сприяє бізнесу, зокрема поліпшення умов для інвесторів;
- Продовження антикорупційної реформи: створювати привабливіші умов для інвесторів;
- Зміцнення нормативної та інституційної основи регулювання капітальних інвестицій: Україні необхідно нарощувати потенціал уряду для планування та управління великими державними інвестиціями та державно-приватними партнерствами.
- Прискорення процесу приватизації: забезпечити прозорість, відкриту конкуренцію, чесні та реалістичні зобов'язання для інвесторів.
- Прискорення вступу до ЄС: прискорення реформ для повної відповідності Acquis ЄС має залишатися головним національним пріоритетом.
- Вирішення питань в окремих галузях.

З метою стимулювання залучення стратегічних інвесторів до участі в українській економіці, підвищити привабливість для інвестицій, сприяти створенню нових високооплачуваних робочих місць та підвищити конкурентоспроможність економіки, було прийнято Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні».[12]

Зовнішні інвестиції можуть приносити користь країні, але також пов'язані з ризиками, такими як залежність від зовнішніх інвесторів та коливаннями на світових фінансових ринках. (Рис. 3) Тенденція зростання іноземних довгострокових інвестицій в економіку є досить позитивним явищем.

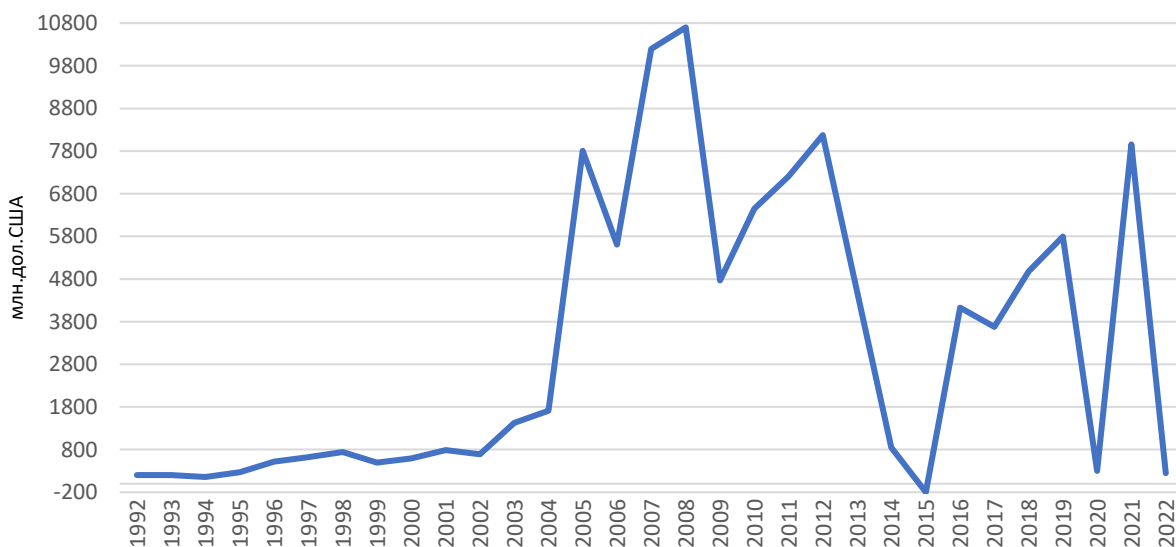

Рис. 3. Динаміка прямих іноземних інвестицій в економіку України впродовж 1992–2022 рр., в млн. дол. США (з 2014 не враховуються окуповані території)

Джерело: складено авторами на основі даних Світового банку

З 1992 по 2005 рік відбулася позитивна динаміка надходжень ПІІ в економіку України. В 2006 році ПІІ становили 72 % від надходжень 2005 року. 2006-2007 роки характеризуються різким падінням прямих іноземних інвестицій в Україну. Світова фінансова криза досить сильно "вдарилася" по економіці України. В 2009 році відбулося різке зниження інвестицій в 2,3 рази (в порівнянні до 2008 року). Наступне зниження ПІІ в Україні відбулося в 2014 році, основною причиною падіння став військовий конфлікт з Росією та поглиблена ним політична і економічна криза в країні. Ще у 2013 році потік ПІІ знизився на 55 % від \$8,2 млрд у 2012 році. Прямі іноземні інвестиції в 2014 році становили 18 % інвестицій 2013 року, а вже в 2015 становили – 0,4 %

З 2016 по 2019 рік спостерігалось поступове зростання прямих іноземних інвестицій в Україну, а в 2020 році вони скоротилися у порівняно з 2019 роком на \$ 5,5 млрд, причиною цього стала криза Covid-19. Інвестиційна активність є одним з перших показників, які погіршуються під час кризи. Після цього спостерігається позитивна динаміка між 2020 і 2021 роками. Через повномасштабну вторгнення різниця між 2021 і 2022 роками становить -\$ 7,7 млрд. (рис. 3)

За даними Національного банку України обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України (залишків) (інструменти участі в капіталі та боргові інструменти) станом на 31.12.2022 року становив 50 986,7 млн дол. США. [13] Найвагомими обсяги прямих інвестицій (залишків) були спрямовані до підприємств промисловості – 41,9 % та установ та організацій, що здійснюють оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 16,3 %

Умови воєнного стану в Україні через військову агресію з боку російської федерації спонукали Верховну Раду України та Уряд працювати над відновленням економіки, в т. ч і шляхом залучення інвестицій. Державна інвестиційна політика відіграє головне значення в Плані відновлення України [14]

В 2023 році Європейська Бізнес Асоціація спільно з Global Business for Ukraine та Ukraine Invest запустила Інвестиційну карту [15] в розрізі регіонів України, аби представити конкретні інвестиційні можливості та проекти і таким чином сприяти залученню інвестицій в країну. (рис. 4)

Рис. 4. Інвестиційна карта в розрізі регіонів України.

Джерело: Джерело: складено авторами на основі [8]

На даний момент вже опубліковано 156 проєктів, загальний інвестиційний потенціал усіх цих проєктів становить близько \$ 5,6 млрд. Щодо регіонального розподілу, лідирують Дніпропетровська (36 проєктів) Кіровоградська (35 проєктів), та Одеська (22 проєктів) області. Усього проєкти охоплюють 14 галузей, таких як транспорт і логістика, сільське господарство, будівництво, харчова та переробна промисловість, розвиток і навчання, паливо та енергетика, охорона здоров'я, адміністративне та допоміжне обслуговування, важка та легка промисловість, туризм, управління відходами, видобування і індустріальні парки.

Вартість відновлення України (станом на кінець 30.11.2022) становила щонайменше 349 млрд. дол. з освоєнням третини цих коштів впродовж перших двох років після закінчення війни. Через війну найбільш постраждали критична інфраструктура – енергетика, транспорт, житловий сектор, промисловість і торгівля [16].

Інвестиційна ініціатива Уряду України Advantage Ukraine спрямована на залучення майбутніх інвестицій у країну шляхом демонстрації широких можливостей у ключових секторах в процесі післявоєнного відновлення України. Ініціатива охоплює оборонну промисловість, металургію та металообробку, агропромисловий комплекс, енергетику, фармацевтичну промисловість, логістику та інфраструктуру, меблеву та деревообробну промисловість, інновації та технології, промислове виробництво [17].

Військовий конфлікт, який триває в Україні третій рік, істотно позначився на інвестиційних рейтингах країни та можливостях залучати інвестиційні ресурси. Криза геополітичної сфери доповнюється сукупністю факторів нестабільності і ризикованості бізнес-середовища, що є причиною скорочення інвестиційного потенціалу агросектору країни. Разом з тим, негативні наслідки військового конфлікту підвищують актуальність та потребу у інклюзивних інвестиціях, які будуть необхідні для відновлення природно-біологічного потенціалу, соціальної інфраструктури, забезпечення рівності можливостей розвитку сільського населення та підвищення рівня якості його життя.

Для того щоб забезпечити стабільний розвиток інвестиційної привабливості, Україна має реформувати свою економіку та покращувати бізнес-середовище. Протягом 2024-2027 років 50 мільярдів євро від ЄС буде виділено на фінансування держбюджету, стимулювання інвестицій та надання технічної підтримки в рамках реалізації програми фінансової допомоги Україні Європейського Союзу [17,18].

П'ять секторів, які, мають найбільший потенціал для прискорення економічного зростання – це енергетика, сільське господарство, транспорт, критична сировина (враховуючи важливість розвитку переробної промисловості) та ІТ.

Реформи та інвестиції в енергетику повинні привести до трансформації сектору та сприяти декарбонізованому майбутньому України, забезпечити подальшу інтеграцію в енергетичний ринок Європейського Союзу, створити сприятливі умови для розвитку відновлюваної енергетики.[19]

В сфері сільського господарства впроваджені заходи повинні бути реалізовані в процесі розмінування територій, створити функціональний ринок землі, підвищити безпеку харчових продуктів та покращити потенціал для управління інвестиціями.

Інвестиції в транспортний сектор повинні допомогти відновити та модернізувати логістичні системи України, розвивати транс'європейські транспортні мережі на всіх видах транспорту, привести залізничний сектор у відповідність до стандартів Європейського Союзу та встановити відкриту та чесну конкуренцію за надання портових послуг.

Забезпечення сталого розвитку сектору критичних матеріалів і сировини, збільшення його внеску в національну економіку, створення нових робочих місць, зміцнення позицій України на світовому ринку критичних матеріалів і продукції з доданою вартістю повинна досягти Україна в процесі стимулювання інвестицій у галузь.[20]

Інвестиції в IT-сектор прокладають шлях до цифрової трансформації та розвитку інновацій, необхідних для підтримки інших галузей. Реалізація реформ у цій сфері також зменшить корупційні ризики та адміністративний тиск на бізнес.

Висновки. У зв'язку з післявоєнним відновленням, інвестиції стають ключовим фактором для розвитку економіки України. Враховуючи зруйновану або пошкоджену інфраструктуру та потребу в швидкому відновленні, влада повинна спрямовувати зусилля на створення стабільної політичної та правової ситуації, щоб забезпечити надійний інвестиційний клімат. Ризики, такі як високе безробіття та зростання інфляції, потребують уваги та стратегічного планування для забезпечення економічної стабільності. Розробка ефективних заходів для зниження цих ризиків та приваблення інвесторів є найважливішим завданням для успішного відновлення та розвитку української економіки після війни.

Література:

1. Нова Україна: стимулювання інвестицій у свободу, мир та процвітання. Проект USAID з економічного розвитку, управління та зростання підприємництва (EDGE): веб-сайт. URL: <http://surl.li/sjnnv>
2. Бланк І. О. Інвестиційний менеджмент : підручник : у 3 ч. Ч. 3 / І. О. Бланк, Н. М. Гуляєва, І. М. Вавдійчик. – Київ : Держ. торг.- екон. ун-т, 2023. – 284 с. DOI: 10.31617/p.knute.2023-246
3. Мельник А. В., Гук О. В. Механізм забезпечення інноваційного розвитку на промисловому підприємстві. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи : зб.тез доп. II Міжнарод. наук.- практ. конф. (Київ, 22 квіт. 2021 р.). Київ, 2021. С. 228–229.

4. Данилишин Б.М. Інвестиційна політика в Україні: Монографія / Б.М. Данилишин, М.Х. Корецький, О.І. Дацій. Донецьк: ЮгоВосток, ЛТД, 2006. 292 с.
5. Білик Р.С., Гаврилюк О.В. Сучасні проблеми залучення інвестиційних ресурсів в економіку України. Регіональна економіка. 2022. №3. С. 106-111: веб-сайт. URL: https://re.gov.ua/re202203/re202203_106_BilykRS,NavrylyukOV.pdf 3.
6. Нікольчук Ю.М., Лопатовська О.О. Інвестиційна привабливість України: основні тенденції, проблеми та ключові вектори вирішення. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 1. С.164-175: веб-сайт. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/158>
7. Славкова А.А., Колісник Д.Р. Інвестиційна привабливість України: реалії в умовах війни та перспективи повоєнної відбудови. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип.56. : веб-сайт. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3081/3004>
8. Про затвердження Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року: Постанова Національного банку України від 18.06.2015 № 391 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15#Text>
9. Урядовий портал. Прямі іноземні інвестиції 2010-2018: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20>
10. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і [...] Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 № 534: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF#Text>
11. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>(дата звернення: 03.03.2024)
12. Новаковська І., Мединська Н., Бавровська Н. (2024). Інвестиційний аналіз. Ч1: навчальний посібник. Київ, 2024. 382 с.
13. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>
14. Інвестиційна діяльність в Україні за 2022 рік: URL: <http://surl.li/sjnxс>
15. План відновлення України. <https://recovery.gov.ua/>
16. Інвестиційна карта України вже налічує 117 проєктів. 2023: веб-сайт. URL: <http://surl.li/sjnvo>
17. Інвестиційний портал InVenture. 2022: веб-сайт. URL: www.inventure.com.ua
18. Інвестиційна платформа Advantage Ukraine: веб-сайт. URL: <https://advantageukraine.com/ua/>
19. Mishchenko, A., Dalkıran, A., Novakovska, I., Skrypnyk, L., Ishchenko, N. Environmentally sustainable airport development: Ukrainian case of decarbonization, *Aircraft Engineering and Aerospace Technology*, 2023, 95(3), pp. 488–500: веб-сайт. URL: <https://doi.org/10.1108/AEAT-06-2022-0154>
20. План реалізації Ukraine Facility 2024 - 2027 роки: веб-сайт. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/en/#:~:text=The%20Ukraine%20Facility%20is%20the,the%20implementation%20of%20the%20program.>

References:

1. USAID Economic Development, Governance, and Enterprise Growth Project (EDGE). (2022). *New Ukraine: Stimulating investments in freedom, peace, and prosperity*. Retrieved from <http://surl.li/sjnnv>
2. Blank, I. O., Hulyaeva, N. M., & Vavdiychyk, I. M. (2023). *Investment Management: Textbook (Vol. 3)*. Kyiv: State University of Trade and Economics. DOI: 10.31617/p.knute.2023-246 [in Ukrainian].
3. Melnyk, A. V., & Huk, O. V. (2021). Mechanism of ensuring innovative development at an industrial enterprise. In *Business, Innovation, Management: Problems and Perspectives* (pp. 228–229). Kyiv. [in Ukrainian].

4. Danylyshyn, B. M., Koretskyi, M. Kh., & Datsii, O. I. (2006). Investment Policy in Ukraine: Monograph. Donetsk: YugoVostok, LTD.
5. Bilyk, R. S., & Havryliuk, O. V. (2022). Current problems of attracting investment resources in the economy of Ukraine. *Regional Economics*, 3, 106-111. Retrieved from https://re.gov.ua/re202203/re202203_106_ [in Ukrainian].
6. Mykolaichuk, Y. M., & Lopatovska, O. O. (2023). Investment attractiveness of Ukraine: main trends, problems, and key vectors of solutions. *Innovation and Sustainability*, 1, 164-175. Retrieved from <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/158> [in Ukrainian].
7. Slavkova, A. A., & Kolisnyk, D. R. (2023). Investment attractiveness of Ukraine: realities in the conditions of war and prospects for post-war reconstruction. *Economy and Society*, 56. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3081/3004>
8. National Bank of Ukraine. (2015). On approval of the Comprehensive Program for the Development of the Financial Sector of Ukraine until 2020. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15#Text>
9. Government Portal of Ukraine. (n.d.). Foreign Direct Investment 2010-2018. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20>
10. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020). On approval of the State Program for stimulating the economy to overcome the negative consequences caused by restrictive measures to prevent the emergence of [cutoff]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF#Text>
11. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020). On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
12. Novakovska, I., Medynska, N., & Bavrovska, N. (2024). Investment Analysis. Part 1: Tutorial. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). On state support for investment projects with significant investments in Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>
14. Investment Activity in Ukraine for the year 2022. Retrieved from <http://surl.li/sjnxc>
15. Recovery Plan for Ukraine. Retrieved from <https://recovery.gov.ua/>
16. Investment Map of Ukraine already includes 117 projects. (2023). Retrieved from <http://surl.li/sjnvo>
17. InVenture Investment Portal. (2022). Retrieved from www.inventure.com.ua
18. Advantage Ukraine Investment Platform. Retrieved from <https://advantageukraine.com/ua/>
19. Mishchenko, A., Dalkıran, A., Novakovska, I., Skrypnyk, L., & Ishchenko, N. (2023). Environmentally sustainable airport development: Ukrainian case of decarbonization. *Aircraft Engineering and Aerospace Technology*, 95(3), 488–500. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/AEAT-06-2022-0154>
20. Implementation Plan for Ukraine Facility 2024 - 2027. Retrieved from <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/en/#:~:text=The%20Ukraine%20Facility%20is%20the,the%20implementation%20of%20the%20program.>

УДК 331.101.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-150-162](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-150-162)

Паливода Роман Володимирович студент, Національний університет «Львівська політехніка», вул.С.Бандери,12, м.Львів, 79000, тел.: (073) 091-75-45

Винничук Роксолана Олександрівна к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту персоналу та адміністрування, Національний університет «Львівська політехніка», вул.С.Бандери,12, м.Львів, 79000, тел. (073) 091-75-45, <https://orcid.org/0000-0002-4727-395X>

ЗАЛУЧЕНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ: ЇЇ РОЛЬ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ТА ДОСЯГНЕННІ КІНЦЕВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Анотація. Процес управління персоналом організації містить багато напрямів та етапів взаємодії з працівниками. В сучасних умовах жорсткої конкуренції за таланти на ринку праці, заповнити вакансію – це лише початок. Значно важливішим є вміння мотивувати працівників, а також сформувати їхню лояльність та залученість. Стаття репрезентує та висвітлює основні теоретичні аспекти щодо залученості персоналу в організації: дослідження ролі залучених працівників в організації та у досягненні її кінцевих результатів діяльності, визначення місця досліджуваного показника у структурі системи управління персоналом у суб'єктах господарювання. Особливу вагу при цьому надається визначенням структури та факторів, ключових аспектів, що включають у розуміння дефініції «залученість працівників», які є невід'ємним чинником побудови відповідної системи в організації та основою й підґрунтям застосування теоретичних знань та відомостей на практиці. Окрім того, висвітлено практичне значення досліджуваного показника та його факторів у системі діяльності персоналу шляхом вивчення та репрезентації наявної у світі відповідної статистики, наявної у світових дослідженнях питань залученості працівників. Основою будь-якої організації – працівники, а відтак розвиток організації можливий лише у комплексі із розвитком її персоналу, професійних якостей; вмотивованими людьми, які чітко бачать свої перспективи в організації і хочуть у ній працювати; комплексу відповідних заходів організації, що формують бажання працівників, їхнє натхнення до якомога кращого виконання своєї роботи, що було окремо відмічено у рамках статті. Відтак, було виокремлено вагу факторів залученості персоналу на роботу й життя організації, показники її конкурентоспроможності, місця в

національній та світовій економіці, позиції на ринку праці, форсування бренду роботодавця зокрема. Зокрема також розглянуто теоретичну методологію розгляду і впровадження системи залученості персоналу в організації.

Ключові слова: залученість, персонал, мотивація, управління персоналом, працівники.

Palyvoda Roman Volodymyrovych student, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandery St., 12, Lviv, 79000

Vynnychuk Roksolana Oleksandrivna Candidate of economic sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Personnel Management and Administration, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandery Street, 12, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-4727-395X>

PERSONNEL ENGAGEMENT: ITS ROLE IN THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM AND ACHIEVING FINAL RESULTS

Abstract. The organization's personnel management process includes many directions and stages of interaction with employees. In today's fierce competition for talent in the labor market, filling a vacancy is only the beginning. It is much more important to be able to motivate employees, as well as to form their loyalty and involvement. The article represents and highlights the main theoretical aspects of personnel engagement in the organization: the study of the role of engaged employees in the organization and in achieving its final performance results, determining the place of the studied indicator in the structure of the personnel management system in business entities. Particular importance is given to the definition of the structure and factors, key aspects that are included in the understanding of the definition of "employee engagement," which are an integral factor in building the appropriate system in the organization and the basis for the application of theoretical knowledge and information in practice. In addition, the practical significance of the studied indicator and its factors in the system of personnel activity is highlighted by studying and representing relevant statistics available in the world and global research on issues of employee engagement. Employees are the basis of any organization, and therefore, the development of the organization is possible only in combination with the development of its personnel and professional qualities, motivated people who clearly see their prospects in the organization and want to work in it; a set of relevant measures of the organization that shape the desire of employees, their inspiration to perform their work as best as possible, which was separately noted within the article. Therefore, the weight of the factors of personnel

engagement in the work and life of the organization, indicators of its competitiveness, places in the national and world economy, positions on the labor market, and the promotion of the employer's brand were highlighted. In particular, the theoretical methodology of consideration and implementation of the personnel engagement system in the organization is also considered.

Keywords: engagement, personnel, motivation, personnel management, employees.

Постановка проблеми. Жоден аспект економіки нині не обходиться без людини, жоден процес без неї неможливий. І сьогодні чітко зрозуміло, що людина – це основа та невід’ємний фактор для створення будь-чого в економіці, суспільстві та загальному житті; стрижень та підґрунтя для подальшого розвитку, становлення прогресу й запорука процвітання. Будь-яка організація потребує людей, які за допомогою своїх навичок, знань, потенціалу, якостей чи інших показників створюють суспільно затребувані продукти у будь-якій формі та є запорукою успіху та успішної діяльності тієї самої організації. Ця потреба у навчених працівниках зумовила й нову потребу та необхідність – утримання персоналу у межах організації шляхом створення відповідних умов праці та відповідної мотивації і стимулювання. Важливо відмітити, що у нинішній час розвитку та прогресу психологічні та емоційні аспекти у цьому плані виборюють передові місця зокрема й у нашому суспільстві. Управління організацією та персоналом включає безліч чинників, що безпосередньо впливають на результати організації, зокрема фінансові, та рентабельність ведення операційної діяльності. Одним з таких факторів є залученість персоналу, що стає одним з чільних аспектів системи управління персоналом та утримання працівників, що є предметом цього дослідження і статті. Високий рівень залученості персоналу сприяють покращенню кінцевих результатів організації, залучені працівники є більш продуктивними, що унеможливує ігнорування цього показника та фактора менеджментом організацій, що й буде детально розглянуто у статті. Залученість персоналу – це стратегічне питання, оскільки цей показник напряму впливає на ефективність роботи працівників, що не може не відобразитись на доходах та прибутках організації. Залучені працівники продуктивніші, воліють залишатись в організації довше, сприяють покращенню роботи організації та її результатів. Водночас це комплексне для організації завдання, що включає розроблення стратегії утримання та розвитку персоналу, його мотивації, задоволення його потреб, корпоративної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість дослідження тематики залученості персоналу у сучасну епоху визначається у світовій та національній науковій спільноті. Зокрема серед закордонних науковців згадки

про цей термін та цілеспрямовані чи дотичні дослідження зустрічаються у роботах зокрема Ф. Герцберга, М. Гетенбі, У. Кана, Дж. Іона, М. Томас, М. Куофі та ін. серед українських науковців цим питанням цікавляться Г. Бей, Н. Лисиця, Р. Винничук, Л. Щетініна, Н. Данилевич, В. Коновалова, А. Гриненко, С. Рудакова та ін. Увага наукової спільноти до цієї теми означає велику вагу досліджуваного питання у теоретичних аспектах та практичному застосуванні. Цим питанням також цікавиться Американський інститут Gallup, який здійснює комплексне дослідження залученості працівників у багатьох країнах світу та вивчення дотичної проблематики у цілому світі, відіграє величезну роль у формуванні комплексного розуміння практичних процесів з управління залученістю персоналу.

Мета статті. Дослідження теоретичних засад залученості персоналу, висвітлення основних постулатів, формулювання відповідних і потенційних кроків щодо покращення показників залученості в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Кожна людина – унікальна, має власний та індивідуальний набір навичок, схильностей, знань, спроможностей, можливостей, потенціалу, ерудиції, що робить її неповторною та формує її цінність для тієї чи іншої позиції у певній чи іншій організації, секторі чи векторі діяльності. Кожна організація в сучасних ринкових умовах і умовах високої конкуренції (зокрема за працівників та професіоналів на ринку праці) хоче оптимізувати й покращити свою діяльність, збільшити продуктивність. Одним з комплексних рішень є створення та налагодження, покращення в організації системи залученості персоналу та всіх дотичних аспектів.

Залученість персоналу – це емоційний та інтелектуальний стан людини, що мотивує, стимулює та надихає до виконання своєї роботи з максимальною самовіддачею. Також модно сказати, що це певною мірою приведення до ототожнення працівника з організацією, відчуття емоційної приналежності працівника до організації, становлення почуття працівника частиною спільного механізму, однієї команди, що працює задля досягнення спільних цілей [1; 2].

Залучені працівники є вмотивованими до виконання своєї роботи та досягають кращих результатів своєї діяльності. Залучені працівники люблять те, що вони роблять, завжди готові до роботи та «тримають руки брудними», вони слухають та дослухаються, розуміють, вільно висловлюються, є ініціативними, формують нові ідеї та пропонують їх до імплементації. На противагу цьому, незалучений працівник радше імітуватиме активну трудову діяльність, на робочому місці може займатись сторонніми справами, може ігнорувати виконання своїх обов'язків внаслідок недостатньої мотивації та стимулювання, відсутності морального духу учасника одного колективу. Незалучені працівники таким чином можуть зривати терміни роботи, зумисно

чи ні створювати супутні проблеми, а також вони радше не налагоджуватимуть зв'язків з іншими співробітниками.

За даними дослідження, проведеного американським інститутом вивчення суспільної думки Gallup, лише 23% працівників у цілому світі потрапляють у категорію залучених. Зокрема Gallup провів дослідження щодо рівня залученості персоналу у 163 країнах світу включно з Україною: рівень залученості працівників в Україні у період 2020-2022 років за даними дослідження становив 22,4%. При цьому відсоток незалучених працівників становив 58,27% та ще 19,33% працівників вважались абсолютно (активно) незалученими [3]. Графік зміни цих показників за даними видання Gallup наведено на рис. 1, де показано середні виведені дані за кожні наступні 3 роки у період з 2010 по 2022 роки.

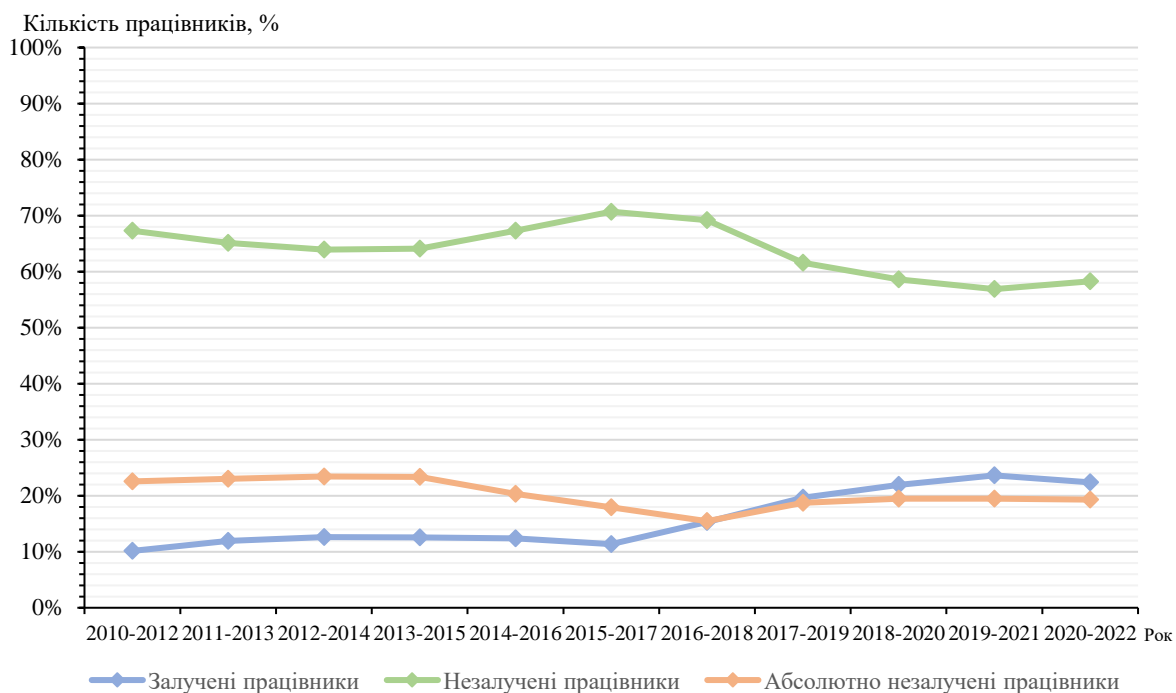

Рис. 1. Графік зміни відсотка залучених, незалучених та абсолютно незалучених працівників в Україні у загальний період з 2010 по 2022 роки
Джерело: сформовано автором на основі [3]

Власне, це термінологія, якою послуговується Gallup під час проведення цих досліджень. Залучений працівник вельми зацікавлений, з ентузіазмом та натхненням ставиться до виконання своєї роботи та до власного робочого місця. Вони стимулюють високу продуктивність, імплементацію новацій, психологічно задоволені та вмотивовані, рухають організацію вперед. Незалучений працівник психологічно не прив'язаний до своєї роботи, робочого місця та організації. Позаяк їхні потреби (що є частиною комплексу заходів із підвищення мотивації та становлення системи залученості

персоналу) не задовольняються у повній мірі, незалучені працівники вкладають час, однак не енергію, не пристрась у виконання своєї роботи; вони підживлюються обов'язком, проте не бажанням виконання роботи. Абсолютно (активно) незалучені працівники не задоволені своєю роботою, ба більше – їхні потреби з боку організації ігноруються та не задовольняються, що зумовлює їхнє обурення та невдоволення. Відтак, такі працівники потенційно підривають колективні досягнення всієї організації та індивідуальні прагнення й досягнення інших працівників [4].

Як висловились Л. Щетініна, С. Рудавкова, Н. Данилевич та З. Полиця у своїй роботі щодо дотичного питання, співробітники, які демонструють низький рівень залученості чи його відсутність взагалі, не є поганими працівниками, проте їм байдуже за життя, долю і майбутнє організації, її цілі та мету.

Вплив працівників на організацію абсолютний і величезний, і зокрема від таких показників, як залученість персоналу, залежатиме напрямок цього впливу та його характер: позитивний, нейтральний чи ближче до негативного. Очевидно, що кожна організація бажала б, щоб це був позитивний вплив, що вимагає, звісно ж, комплексного підходу з управління персоналом. Проте, розглядаючи роль залученості персоналу у досягненні кінцевих результатів організації, варто навести основні показники, які покращуються із ростом показника залученості компанії.

За даними того ж таки комплексного дослідження Gallup, як вже було сказано, показник залученості персоналу безумовно впливає на ефективність роботи організації. У компаніях із високим рівнем залученості на 81% нижчий рівень абсентеїзму – відсутності працівників на робочому місці, на 18% нижча плинність кадрів та на 23% вищий прибуток та рентабельність діяльності [4]. Варто також додати, що показник залученості персоналу у найуспішніших компаній на світовому ринку становить близько 70% станом на 2023 рік [3].

Окрім того, варто відмітити, що з точки зору видання Gallup, висловленого щодо найму нових працівників з відповідним рівнем навичок та компетенцій, вартість заміни одного працівника обійдеться компанії від половини до двох його потенційних річних заробітних плат [5]. Відповідно, є резон щодо утримання працівника та покращення його компетенцій, розвитку всередині організації, покращення його показників шляхом задоволення його потреб, нехай це і збільшить супутні витрати, проте не перевищувати «розумних меж», які нівелювали вигоду від його утримання.

Відтак, варто розглянути з чого складається комплекс організації системи залученості персоналу та її підвищення в організації, головні аспекти цього питання. Ключовими факторами залученості персоналу є: мета, навчання та розвиток, турбота та відносини, спілкування та зв'язок, фокус на

сильних сторонах – 5 основних аспектів [4], поєднання яких стимулює та мотивує працівника до покращеного та більш натхненного виконання своєї роботи, задоволення своєю роботою, збільшують шанси утримати працівників усередині організації якомога довше. Розглянемо детально кожен з цих факторів.

1. Мета. Менеджерам організації, HR-менеджерам та безпосереднім керівникам у деяких випадках варто й необхідно визначати мотиви, мотиваційні орієнтири працівників, з'ясувати особисті цілі, що є супутніми при виконанні роботи і що спонукають виконувати саме цю роботу. З'ясувавши шукані параметри та загальну мету одного працівника, цілі усіх працівників, менеджменту організації слід організувати максимальне задоволення цих потреб. Також слід враховувати загальний підхід до групи працівників у цьому питанні (якщо їхні цілі збігаються і це не суперечить їхнім мотиваційним орієнтирам чи потребам) або ж індивідуальний для кожного окремого співробітника організації.

2. Навчання та розвиток. Одноманітність виконання однієї роботи може зумовлювати зниження продуктивності та зацікавленості працівника у її виконанні. Відповідно, багато з працівників вважали б за необхідне збільшувати комплекс своїх обов'язків, певної видозміни діяльності у межах однієї посади чи суміжних посад, або ж кар'єрного росту й повної зміни професії та позиції. Отож, організації слід забезпечити виконання цієї потреби, забезпечуючи комплекс заходів та систему з навчання та розвитку персоналу у професійному значенні та у кар'єрі. Якщо організація самостійно займається навчанням та розвитком персоналу, це може зумовити відповідну специфіку організації та проведення навчання, адаптовану на конкретну організацію. Також це є додатковим стимулювальним та мотиваційним чинником.

3. Турбота та відносини. Відчуття турботи та висловлення дбайливості до працівника з боку команди, колективу сприятиме емоційній прив'язаності працівника до тієї самої команди, колективу та організації, що їх об'єднує. Також таку дбайливість має висловлювати менеджмент організації, що сприятиме ототожненню конкретних посадових осіб і менеджерів з організацією та прив'язаності працівника до неї.

4. Спілкування та зв'язок. В організації має бути створений відповідний психологічний клімат та відповідна корпоративна культура, що, зокрема, забезпечуватиме і правильний підхід при обговореннях, розмовах, доторкатиметься спілкування та зв'язків між працівниками – створення засад для можливості позиціонування організації як одного механізму, як однієї «сім'ї». Також варто наголосити на важливості правильно налагодженого зворотного зв'язку, швидких та якісних фідбеків.

5. Фокус на сильних сторонах. Визнання індивідуальних досягнень працівників з боку команди та менеджменту організації, колективних досягнень команд чи колективу з боку керівництва та лідерів можуть сприяти покращенню емоційної прив'язаності працівників до організації. Кожна людина має свої певні сильні сторони, які варто виокремлювати та мотивувати працівників на основі їх умінь та визнання досягнень у певній сфері чи загалом.

Питання залученості працівників починається з їхнього рекрутингу та співбесіди (інтерв'ю), включає онбординг, охоплює важливість й необхідність функціонування в організації корпоративної культури, планування кар'єри, навчання та розвитку, у самому процесі праці – супроводжується впродовж усього часу перебування працівника в організації аж до офбордингу [2; 6]. А у вимірюванні показника залученості персоналу важливу роль відіграють спеціальні опитування, проведені всередині організації за допомогою різних платформ, методів і способів.

Проте варто усвідомлювати, що кожна людина – це окрема особистість окремих індивід, який окрім свого унікального набору навичок, умінь, знань, досвіду і практик є ще й унікальною самою по собі: має власні потреби, власні драйвери, вимагає індивідуального підходу й окремих факторів. Відтак, фактори залученості працівника можуть змінюватись буквально щомісяця, якщо не частіше у деяких окремих випадках. Це може бути зумовлено багатьма причинами, серед яких і зміна стадій життєвого циклу працівника (що включає найм, онбординг та адаптацію, здійснення своєї роботи, планування кар'єри та кар'єрне зростання, розвиток), і зміни у компанії чи процесі ведення її операційної діяльності, і внутрішній стан людини, зумовлений її психологічним станом та настроєм чи особистими проблемами [2].

Видання Gallup визначає, що комплекс заходів і система залученості персоналу складається із 4 послідових рівнів: базові потреби, особистий внесок, командна робота та зростання [4]. Усі ці рівні зображено на рис. 2.

1. Базові потреби. На цьому рівні менеджменту організації варто сфокусувати увагу на працівникові, звільнити його від непотрібного та зайвого стресу. Також цей рівень включає відповідне проведення онбордингу в організацію: забезпечення усім необхідним для виконання своєї роботи, реакція колективу та менеджменту, допомога в адаптації від інших співробітників та менеджменту організації. Також сюди відноситься гідна винагорода за здійснення роботи – відповідна та релевантна досвіду, навичка та знанням заробітна плата.

2. Особистий внесок. На цьому рівні менеджменту організації треба допомогти працівнику побачити його цінність для організації на певній позиції, допомогти йому зростати та навчатись, самовдосконалюватись.

Безумовно, працівникові хочеться емоційно відчувати турботу та піклування, дбайливість, висловлену до нього. А також працівник вже хоче, аби його в організації знали, знали, на що він здатен, що він може і його потенціал до розвитку й зростання; знали, що його індивідуальний вклад в організацію є цінним і працівник над цим дійсно працює.

3. Командна робота. Менеджменту організації на цьому рівні треба допомогти побудувати у команді взаємодовіру, налагодити відносини та комунікацію. Тут працівникові треба допомогти побачити його важливість для команди та його роботи у команді. А також працівники тут вже хочуть, аби до них дослухались у межах їхньої компетенцій та компетентності.

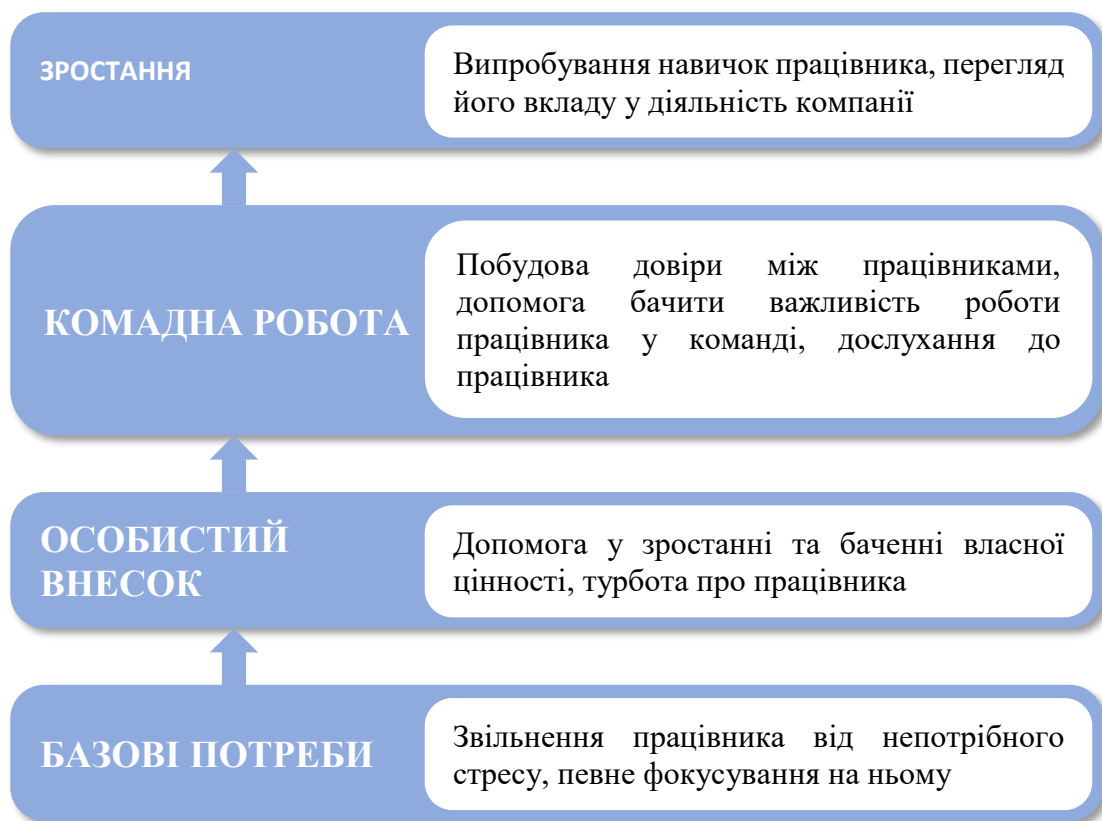

Рис. 2. Чотири рівні залученості персоналу та необхідні дії менеджерів на кожному етапі

Джерело: створено автором на основі [4]

4. Зростання. На цьому рівні лідерам та менеджерам треба допомогти працівникам переглянути їхній вклад у роботу організації та певною мірою хочуть виклику, випробування власних знань, навичок, компетенцій та усієї компетентності, що може зумовлювати їх розвиток та потенційний кар'єрний ріст.

Задоволення потреб працівників на перших трьох рівнях зумовлює утворення та засади середовища довіри та підтримки, що дозволяє керівникам, менеджерам, лідерам та працівникам отримати максимальну віддачу від найвищого рівня – особистісного зростання. Однак, варто розуміти, що ці рівні не є фазами, себто менеджери не «доробляють» перший рівень, а потім переходять на наступний. Керівництво організації має встановити гарантію того, що працівники знають, що від них очікують, що працівники мають необхідні матеріали, обладнання та ресурси для виконання своєї роботи, задовольняючи потреби на другому, третьому та четвертому рівнях наведеної схеми. Разом із членами своєї команди керівники та лідери повинні виявляти потреби працівників та організації у досліджуваному та супутніх питаннях і перешкоди на постійній основі, в ідеалі вживати відповідних заходів до того, як проблеми перешкоджатимуть продуктивності працівників організації [4].

Варто тепер перейти до кроків щодо покращення системи залученості персоналу організації та підвищення рівня залученості. Зважаючи на все описане, перш за все, організації слід з певною частотою та періодичністю визначати рівень залученості працівників за допомогою різних підходів та методик, доступних нині у практичному використанні. Мабуть, найпростішим з них будуть опитування, які включають певний перелік відповідних питань, відповіді на які даватимуть змогу робити певні результати та здійснювати аналіз (це може бути, зокрема, eNPS чи Gallup Q12). На основі цього визначається, на якому рівні знаходиться працівник, які потреби він хотів би закрити й організації здатна це задовольнити, визначається комплекс заходів і формат. У цьому контексті також слід виокремити працівників, які вже роблять значний внесок у роботу організації [7].

Залежно від потреби, це може бути визнання роботи і досягнень працівника як емоційно-психологічна складова й потреба; це може бути надання відповідних умов праці, які б відповідали очікуванням працівника та були б релевантними його вкладу в організацію. Мабуть, буде розумним сказати, що кожен працівник воліє від своєї роботи мети та сенсу, хоче, аби його робота, діяльність, справа була йому цікавою та захоплюючою. А також може бути актуальним, аби ця праця була корисною для суспільства, громадськості, допомагала як працівникові, так й іншим членам суспільства чи окремим групам осіб, які цього потребують. Проте це все не матиме значення, якщо працівник не простимульований із фінансової точки зору: кожен працівник має бути забезпечений релевантною та очікуваною оплатою праці, яка б покривала його базові потреби та надавала додаткові й затребувані можливості. Окрім цього, важливим фактором у цьому плані виступає захист працівника, себто щонайменше базові потреби із медичного страхування чи інші подібні компоненти, які, зокрема, надавали б працівнику почуття убезпеченості.

Також, як вже було сказано, взаємовідносини між людьми у системі залученості персоналу в організації відіграють важливу роль. Отож, створення довіри у колективі, налагодження комунікацій та відповідна допомога у цьому, становлення довіри працівника до організації можуть відігравати не останню роль у відчутті емоційної приналежності до організації з її працівниками – людьми, з якими налагоджено відповідні контакти та зв'язки.

Налагодження системи навчання в організації чи надання таких можливостей поза нею (стосовно конкретної роботи чи загальний розвиток, що може бути не пов'язаний із діяльністю організації) дарують працівникові почуття вмотивованості, адже таким чином організація продемонструвала його цінність, визнавши його заслуги і додатково мотивувавши. Розвиток персоналу – це окрема тема дослідження, проте ніхто не відкидає того явного факту, що забезпечення цього в організації має важливе значення та місце, підвищує мотивацію працівників, з чого вони можуть робити певні висновки. Окрім того, організація може здійснювати заходи щодо планування кар'єри, підвищення, що стимулюватиме працівників залишатись в організації та працювати з більшим натхненням, бачачи можливості та перспективи.

Окресливши загальні підходи, потрібно вдатись до заходів із планування. Опісля визначення показників потрібно обрати заходи із запропонованих чи інші можливі для їх імплементації та реалізації у межах організації чи її структурного підрозділу, визначити інструменти для підвищення цього показника. Варто додати, що Р. Винничук, Н. Любомудрова та І. Довгополук у своїй роботі щодо методів та способів оцінювання командної залученості вказують, що процес залученості персоналу має бути включений у стратегію розвитку компанії та стати її частиною, позаяк цей показник напряму впливає на результати організації та результати її розвитку. Опісля необхідно здійснювати аналіз із певною періодичністю щодо вжитих заходів та їх ефективності [7].

Однак, усе описане та висловлене – це лише теоретичні засади. Не існує єдиного підходу, єдиного патерну, виконуючи який, організація обов'язково покращить показники залученості серед свого персоналу. Все залежить від організації: її розмірів, можливості її видатків, специфіки діяльності самої організації та галузі економіки загалом, необхідних компетенцій працівників, а також компетенцій самих менеджерів. Враховуючи усе це і спираючись на описане, менеджери та керівництво організації обирають індивідуальний підхід для кожного окремого підприємства, для кожної організації: обирають, яким чином впровадити чи покращити кожен з цих аспектів, у ході діяльності визначають потреби працівників, а відтак, на що звернути більшу увагу, розробляють та впроваджують корпоративну культуру.

Висновки. Отже, враховуючи все наведене, можемо зробити висновок, що залученість персоналу – це багатогранна та доволі складна складова в HR-менеджменті, яка потребує відповідних компетенцій HR-менеджерів, інших менеджерів та лідерів організації й окремих команд. Тим не менш, це важлива та необхідна складова, яка охоплює чи не всі аспекти життя організації і яка, безумовно, впливає на показники ефективності роботи окремих працівників, всього персоналу загалом, а отже, й усієї організації.

Відтак, організаціям слід шукати власні підходи до вивчення цього питання у межах організації та впровадження певних кроків, враховуючи специфіку своєї діяльності і потреби власного персоналу.

Література:

1. Щетініна, Л. та ін. (2021). Управління залученістю персоналу: концепція та оцінювання. Галицький економічний вісник, 68(1), 151–158. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.01.151
2. Винничук, Р. О., & Довгополюк, І. М. (2021). Теоретичні аспекти залученості працівників організації. Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України, (1), 32-43. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znprudps_2021_1_5.
3. Employee Engagement. – [Online resource]. – Available at: <https://www.gallup.com/394373/indicator-employee-engagement.aspx> (Accessed: 04.05.2024).
4. What Is Employee Engagement and How Do You Improve It? – [Online resource]. – Available at: <https://www.gallup.com/workplace/285674/improve-employee-engagement-workplace.aspx> (Accessed: 04.05.2024).
5. This Fixable Problem Costs U.S. Businesses \$1 Trillion. – [Online resource]. – Available at: <https://www.gallup.com/workplace/247391/fixable-problem-costs-businesses-trillion.aspx> (Accessed: 04.05.2024).
6. HR-практики, що допоможуть ефективно підвищити рівень залученості персоналу. – [Online resource]. – Available at: <https://hrpro.com.ua/podii/hr-praktiki-shho-dopomozhut-efektivno-pidvishhiti-riven-zaluchenosti-personalu/> (Accessed: 04.05.2024).
7. Винничук, Р., Любомудрова, Н., & Довгополюк, І. (2021). Методи та способи оцінювання командної залученості. Економіка та суспільство, (30). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-36>

References:

1. Shchetinina, L. et al. (2021). Upravlinnia zaluchenistiu personalu: kontseptsiiia ta otsiniuvannia [Management of employee engagement: concept and assessment]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk, 68(1), 151-158. [in Ukrainian].
2. Vynnychuk, R. O., Dovhopoliuk, I. M. (2021). Teoretychni aspekty zaluchenosti pratsivnykiv orhanizatsii [Theoretical aspects of employee engagement in organizations]. Zbirnyk naukovykh prats Universytetu derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy, (1), 32-43. [in Ukrainian].
3. Employee Engagement. – [Online resource]. – Available at: <https://www.gallup.com/394373/indicator-employee-engagement.aspx> (Accessed: 04.05.2024).
4. What Is Employee Engagement and How Do You Improve It? – [Online resource]. – Available at: <https://www.gallup.com/workplace/285674/improve-employee-engagement-workplace.aspx> (Accessed: 04.05.2024).

5. This Fixable Problem Costs U.S. Businesses \$1 Trillion. – [Online resource]. – Available at: <https://www.gallup.com/workplace/247391/fixable-problem-costs-businesses-trillion.aspx> (Accessed: 04.05.2024).

6. HR-praktyky, shcho dopomozhut efektyvno pidvyshchyty riven zaluchenosti personalu [HR practices that help effectively increase employee engagement level]. – [Online resource].

7. Vynnychuk R., Liubomudrova N., Dovhopoliuk I. (2021). Metody ta sposoby otsiniuvannia komandnoi zaluchenosti [Methods and ways of assessing team engagement]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (30). [in Ukrainian].

УДК 338.484 (477.53)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-163-176](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-163-176)

Прилуцький Анатолій Михайлович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бізнесу та сфери обслуговування, Вінницький національний аграрний університет, 21008, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3, тел.: (068) 0432-068, <https://orcid.org/0000-0003-2526-9316>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті висвітлено результати дослідження особливостей та потенціал розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Розкрито суть та різновиди сільського туризму, виявлено переваги та недоліки його розвитку.

Визначено, що основними проблемами, що гальмують розвиток сільського зеленого туризму в Україні є: відсутність спеціалізованого законодавства; недостатньо розвинута ринкова та соціальна інфраструктура для надання послуг зеленого туризму; застарілі уявлення мешканців сільських територій, які перешкоджають впровадженню новітніх форм туризму; відсутність державних програм підтримки розвитку зеленого туризму та обмежений обсяг їх фінансування; відсутність політичної та економічної стабільності в суспільстві, що негативно впливає на світовий імідж України.

Проведено аналіз наявних туристично-рекреаційні ресурсів та чинників, що впливають на сільський зелений туризм, що визначають потенційно сприятливі умови для розвитку цього виду туристичної діяльності з метою підвищення конкурентоспроможності регіону на ринку туристичних послуг.

Встановлено, що в Україні існують сприятливі умови та ресурси для розвитку сільського зеленого туризму. Однак, щоб цей вид туризму став пріоритетним для країни, необхідно розробити спеціальні державні, регіональні та місцеві програми.

Доведено, що сільський зелений туризм має вагомий соціально-економічний вплив, що проявляється в напрямі сприяння економічного зростання регіонів через збільшення місцевих доходів, створенні нових робочих місць та розвитку галузей, орієнтованих на виробництво туристичного продукту; відновленні та зміцненні трудового потенціалу людей.

Розвиток сільського зеленого туризму виступає як перспективний та пріоритетний напрямок у сфері туристичної діяльності, спрямований на вирішення соціальних, економічних та фінансових проблем сільських територій, районів та країни в цілому.

Ключові слова: туризм, сільський зелений туризм, сільські території, туристична діяльність, державні програми, державне регулювання.

Prylutskyi Anatolii Mykhailovych PhD in economics, Associate Professor, Associate Professor of the Business and Service Department, Vinnytsia National Agrarian University, 21000, Vinnytsia, St. Sonyachna, 3, tel.: (068) 0432-068, <https://orcid.org/0000-0003-2526-9316>

CURRENT STATE AND PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF RURAL GREEN TOURISM IN UKRAINE

Abstract. The article highlights the results of a study of the peculiarities and potential of the development of rural green tourism in Ukraine. The essence and varieties of rural tourism are revealed, the advantages and disadvantages of its development are revealed.

It was determined that the main problems hindering the development of rural green tourism in Ukraine are: lack of specialized legislation; insufficiently developed market and social infrastructure for the provision of green tourism services; outdated ideas of residents of rural areas, which prevent the introduction of the latest forms of tourism; the absence of state programs to support the development of green tourism and the limited scope of their financing; lack of political and economic stability in society, which negatively affects Ukraine's global image.

An analysis of available tourist and recreational resources and factors affecting rural green tourism, which determine potentially favorable conditions for the development of this type of tourist activity in order to increase the competitiveness of the region in the market of tourist services, was carried out.

It has been established that there are favorable conditions and resources for the development of rural green tourism in Ukraine. However, in order for this type of tourism to become a priority for the country, it is necessary to develop special state, regional and local programs.

It has been proven that rural green tourism has a significant socio-economic impact, which is manifested in the direction of promoting the economic growth of regions through the increase of local incomes, the creation of new jobs and the development of industries focused on the production of tourism products; restoration and strengthening of the labor potential of people.

The development of rural green tourism acts as a promising and priority direction in the field of tourism, aimed at solving social, economic and financial problems of rural areas, districts and the country as a whole.

Keywords: tourism, rural green tourism, rural areas, tourist activity, state programs, state regulation.

Постановки проблеми. В умовах складних глобально-трансформаційних змін і воєнного стану в Україні, розвиток сфери туризму визначається як один із визначальних напрямів підвищення соціально-економічного розвитку. Зростання психологічного тиску на населення, яке все більше потребує психологічного відпочинку від ситуації, що склалася не лише в Україні, але й у всьому світі. Оскільки виїзний туризм для багатьох стає неактуальним з міркувань власної безпеки та здоров'я, набуває все більшої значимості відпочинок в межах власної країни. Розвиток сільського зеленого туризму може вирішити це питання. Це також матиме позитивний вплив на економіку країни, оскільки у світі такий вид туризму приносить від 7 до 20% доходу в туристичну індустрію.

Враховуючи значний потенціал туристичних ресурсів України – історико-культурні та етнічні пам'ятки, сприятливі природно-кліматичні умови, різноманітність ландшафтів тощо – розвиток туристичної галузі розглядається як один з ключових чинників вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем.

Проте, слід зазначити, наявний ресурсний потенціал ще не отримав раціонального використання. Більшість туристів, як вітчизняних, так і з-за кордону, віддають перевагу міжнародним та традиційним внутрішнім формам туризму (екскурсійний, лікувально-оздоровчий, історико-культурний тощо), що призводить до розвитку сільського зеленого туризму. Цей вид туризму активно розвивається в численних країнах Європи і сприяє розширенню господарської діяльності населення в сільських районах, соціально-економічному розвитку регіонів та підвищенню конкурентоспроможності регіонального туристичного продукту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню розвитку сільського зеленого туризму приділили увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, серед яких можна визначити наукові публікації В. Бондаря, В. Головацької, В. Дарчука, Л. Дядечка, П. Грішевського, С. Ілляшенка, В. Кифяка, Т. Ткаченка, В. Цибухи та інших. У працях цих науковців розглянуто особливості та переваги розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Зокрема у наукових працях, вони виявили основні недоліки і проаналізували потенційні можливості такого туризму в регіонах України. Навіть при наявності значної кількості досліджень у галузі розвитку сільського зеленого туризму в Україні, деякі аспекти управління та організації підприємницької діяльності в цій сфері залишаються недостатньо проаналізованими, що потребує подальшого наукового дослідження та обговорення.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей та потенціал розвитку сільського зеленого туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу.

В умовах глобальних трансформацій та необхідності підвищення соціально-економічного розвитку України, виникає потреба у пошуку нових

конкурентних переваг та визначенні найбільш ефективних напрямків розвитку сільських територій. Стратегічно важливі та пріоритетні програми розвитку сільських територій, спрямовані на підвищення економічного розвитку певного регіону та/або територіальної громади, стають все більш актуальними, серед яких особливе значення має туризм. У порівнянні з іншими галузями, сфера туризму відзначається комплексністю та системністю, що ґрунтується на ефективному використанні туристично-рекреаційного потенціалу території. Це сприятиме балансуванню регіональної структури природокористування та активізації суміжних галузей, таких як транспорт, охорона здоров'я, торгівля, будівництво, та інші.

В національній та міжнародній практиці часто використовується термін сільський зелений туризм, який набув популярності, особливо в ХХ столітті на територіях Франції та Швейцарії, і з того часу став широко вживаним. В сучасній науковій літературі можна знайти багато визначень сільського зеленого туризму.

Як показує світовий та вітчизняний досвід, на ринку туристичних послуг особливо популярними стають види туризму, які не потребують значних інвестиційних ресурсів, але мають швидкий термін окупності вкладеного капіталу. Серед них можна виділити етнографічний, спортивно-пізнавальний, аграрний, екологічний, сільський зелений туризм та інші. Привабливість цих видів туризму полягає також у їх екологічній орієнтованості та уможливленні відпочинку на природі, на екологічно чистих територіях, а також у відвідуванні місць з історичним, культурним, етнографічним інтересом, що сприяє пропагуванню збереження навколишнього середовища. Розвиток таких видів туризму відповідає концепції сталого розвитку, що залучає туристів з розвинених країн, які підтримують соціальне та економічне зростання при збереженні екологічної безпеки [9].

Туризм має великий вплив на економіку, але в українському контексті його розвиток не є настільки ефективним, як у інших країнах. Причини цього можуть бути різноманітними, включаючи політичну ситуацію та низьку якість обслуговування. Проблеми, що сповільнюють та гальмують розвиток сільського зеленого туризму в Україні, включають [2, 3, 4]:

- відсутність державної стратегії та відповідної політики;
- відсутність відповідної нормативно-правової бази;
- недоліки в транспортній інфраструктурі;
- незадовільний стан інженерної та комунальної інфраструктури;
- низький рівень обслуговування та якості послуг;
- відсутність ефективної системи підготовки кадрів та вивчення іноземних мов;
- недостатня підтримка та стимулювання експорту туристичних послуг;

- низький рівень створення та покращення туристичного іміджу України;
- недостатня реклама та просування туристичного продукту;
- відсутність системи розподілу фінансових надходжень та їх спрямування на потреби місцевого населення;
- недостатнє залучення місцевого населення до розвитку сільського зеленого туризму;
- відсутність статистики та систематичного дослідження сільського зеленого туризму.

Відсутність ефективної системи управління сільським зеленим туризмом має наслідки, такі як обмеження надходження грошових коштів до бюджету країни, недостатнє збільшення робочих місць для громадян, відсутність формування екологічної культури серед населення та недосягнення раціонального використання туристичного потенціалу країни. Тільки у випадку усвідомлення того, що сільський зелений туризм є важливою складовою сталого розвитку природних заповідних фондів та сільських територій, можливо вирішити проблеми та подолати перешкоди на шляху розвитку даного сектору.

Основні принципи сталого розвитку передбачають забезпечення економічного зростання територій, справедливий розподіл отриманих результатів, розвиток людського потенціалу, раціональне природокористування та збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь. Це актуально як для України в цілому, так і для її регіонального розвитку [1, с. 35].

Отже, туризм у сільській місцевості набуває все більшої популярності, актуальності та пріоритетності. Зараз цей вид туризму має різноманітні назви, такі як агротуризм, сільський, екологічний, екоагротуризм, зелений туризм та інші, і немає єдиного підходу до їх тлумачення серед науковців і практиків. Тому важливо проаналізувати основні підходи до аналізу різновидів зеленого туризму.

Зелений туризм, за визначенням Смолій В.А. – це туристична діяльність на території природних ландшафтів (лісові парки, гідропарки, ботанічні сади) з елементами благоустрою, де існують певні умови для короткотривалого відпочинку, збирання грибів, ягід [5, с. 54]. На думку Васильєва Н.В., сільський туризм є формою діяльності сільського населення, спрямованою на взаємодію з природним середовищем, сільськими будівлями та заняттями, орієнтованою на збереження навколишнього середовища та збалансований розвиток регіонів [6]. У порівнянні з масовим туризмом, сільський туризм не завдає шкоди довкіллю, а натомість сприяє регіональному розвитку, використовуючи наявний житловий фонд та не потребуючи значних капіталовкладень.

На нашу точку зору, досить змістовно сутність зеленого туризму розкрито Дарчуком В.Г., який визначає, що даний вид туризму передбачає розміщення туристів у сільській садибі для відпочинку та отримання різноманітних послуг [7]. Серед основних послуг: проживання (екологічно чисте, з культурно-історичним контекстом), харчування (з використанням екологічно чистих продуктів, можливість дегустації місцевих страв), розваги (участь у фестивалях, ярмарках, традиційних святах). Додаткові послуги включають роботу на фермі, у саду, на господарському дворі, сіновалі, риболовлю, полювання, а також специфічні послуги, такі як догляд за домашніми тваринами, верхи на конях, човнах, вивчення народних ремесел і т. д. [5].

Отже, зелений туризм передбачає діяльність яка передбачає контакт з природою, проживання в наметах або в сільській місцевості, участь у сільськогосподарських роботах, знайомство з життям місцевого населення, пішохідні прогулянки, вивчення рослинного і тваринного світу тощо.

Децю іншу спрямованість має екологічний туризм, який Кулік А.В. розглядається форма подорожей, що спрямовані на вивчення природних та культурних особливостей певних регіонів. Подорожування в місця з малодослідженою природою має на меті розуміння унікальних аспектів природи та культурно-етнографічних реалій цієї території, при цьому зберігаючи цілісність екосистеми. Це сприяє створенню економічних умов, коли збереження природи стає вигідним для місцевого населення.

В останні роки значного поширення набув агротуризм який фокусується на відпочинку в сільських районах і використанні сільських господарств для рекреації, освіти або включення в традиційні сільськогосподарські види діяльності. Ілляшенко С.М. вважає, що ця форма сільського туризму прямо пов'язана з фермерськими господарствами, які надають послуги проживання та харчування, а також можливість ознайомлення з сільськогосподарською роботою, традиціями та культурою регіону [1, с. 36].

Отже, можна зазначити, що розвиток сільського зеленого туризму в Україні охоплює різноманітні види туристично-рекреаційної діяльності, такі як відпочинок у туристичних та курортних центрах у селищах та містечках (зелений туризм), стаціонарний відпочинок у сільській місцевості (сільський туризм), відпочинок у сільських приватних господарствах (агротуризм), а також поєднання відпочинку з екологічним сільським господарством (екологічний туризм), що сприяє розвитку цього виду туристичної та рекреаційної діяльності. Загалом, ці форми туризму спрямовані на відпочинок у сільській екологічно чистій місцевості та максимальне поєднання туриста з природою, уникаючи при цьому шкоди екосистемі. Це підкреслює екологічну спрямованість цих видів туризму та використання туристичних ресурсів та інфраструктури сільських територій.

Щодо ресурсного потенціалу країни, Теодорович Л. визначила основні регіони, де формується та розвивається сільський зелений туризм, такі як Полтавська, Закарпатська, Одеська, Черкаська, Тернопільська, Миколаївська області та регіон Полісся. Для інших областей країни, таких як Львівська, Харківська, Сумська, Івано-Франківська, Вінницька, Хмельницька та Чернівецька, цей вид туристичної діяльності є перспективним напрямком розвитку, але не має достатнього розвитку [4, с. 327].

У зв'язку з тим, що в законодавстві України про туризм визначено лише два види туризму – сільський та екологічний зелений, і враховуючи відсутність достатньої статистичної звітності, яка дозволила більш чітко проаналізувати рівень розвитку туристичної діяльності у сільських районах, пропонуємо розглядати зелений туризм як комплексний підхід, що охоплює агрорекреаційний, сільський, екологічний та фермерський туризм. Зараз немає належної статистики не лише зокрема по окремих видах туризму, але й щодо зеленого туризму взагалі.

Виявлені в ході досліджень дані вказують на складну соціально-економічну ситуацію у більшості регіонів України, яка відзначається відтоком робочої сили, зростанням безробіття та зменшенням бізнес-активності у сільських районах, що створює потребу у пошуку альтернативних джерел отримання прибутку [8-9]. Однак, з огляду на значний потенціал для розвитку сільського господарства та інших галузей підприємницької діяльності у сільських районах, сфера послуг, зокрема туризм, може відігравати ключову роль у підвищенні рівня життя та поліпшенні економічного становища у регіонах [10, с. 28].

Отже, у зв'язку з негативним впливом наслідків воєнного стану в Україні, що призвело до загострення значних соціальних проблем, стає актуальними питання пріоритетності розвитку сільського зеленого туризму для центральних та західних регіонів України. Погоджуючись з думкою авторів, які вважають, що позитивний вплив розвитку господарської діяльності у сфері сільського зеленого туризму орієнтований на розв'язання соціально-економічних проблем сільських територій полягає в підвищенні рівня зайнятості місцевого населення та створенні можливостей для додаткового заробітку, не лише у сільському господарстві, а й через виробництво власних товарів та надання туристичних послуг [2, 6, 7]. Організація сільського зеленого туризму, таким чином, сприятиме розширенню та активізації галузі обслуговування, оскільки зростатиме попит на різноманітні послуги для задоволення потреб туристів, що, в свою чергу, стимулюватиме розвиток інших секторів, включаючи комунальні, транспортні, торговельні, зв'язкові, а також сферу відпочинку та розваг.

Отже, в даний час необхідно розглядати сільський зелений туризм як не лише форму відпочинку, але й як вид діяльності в галузі туризму та сільського

господарства, що сприятиме розвитку регіонів та підвищить унікальність та конкурентоспроможність регіонального туристичного продукту за рахунок культурних, етнічних та природних особливостей кожного регіону. Це, в свою чергу, сприятиме активізації туристичної діяльності на внутрішньому ринку. Такий розвиток підтримується, серед іншого, наявністю значної кількості природних, матеріальних та етнокультурних ресурсів в областях України.

Аналізуючи поточний стан розвитку сільського зеленого туризму в Україні, можна відзначити наявність регіонів, де туристична діяльність спрямована на освітньо-пізнавальний, активний відпочинок у сільській місцевості, не завдаючи шкоди екосистемі території. Проте, існує значний потенціал для розвитку туристичної діяльності в сфері сільського зеленого туризму.

Важливо відзначити, що сільський зелений туризм має перевагу у просуванні української культури та можливості ознайомлення туристів з етнічними особливостями, сільським життям, народними ремеслами, традиціями та культурою українського народу. Це можна розглядати як один із шляхів підвищення конкурентоспроможності регіонів України.

Проведене дослідження Маховкою В., дозволило йому сформулювати висновок, що розвиток сільського зеленого туризму в кожному регіоні України має свої унікальні особливості, які визначаються впливом таких факторів [11, с. 136-137]:

1. Соціально-економічні (підвищення рівня життя сільського населення; розширення туристичної сфери шляхом впровадження нових форм відпочинку; залучення додаткових фінансових ресурсів у сільське господарство через розвиток нових галузей діяльності сільських господарств; розвиток соціальної інфраструктури та поліпшення житлово-комунального благоустрою в сільських населених пунктах).

2. Природно-кліматичні (переваги географічного розташування; сприятливі кліматичні умови; привабливі природні ландшафти та сільські місцевості, включаючи сільськогосподарські, лісові та мисливські угіддя; різноманітність біологічних ресурсів на території, включаючи рослинний та тваринний світ тощо).

3. Розвиток інфраструктури та матеріально-технічної бази (наявність готелів, ресторанів, місць для відпочинку та сільських господарств, які пропонують послуги зеленого туризму; існування транспортної та комерційної інфраструктури; наявність спортивних закладів (гірськолижні курорти, конюшні чи ферми), водних акваторій для плавання та закладів для дозвілля та відпочинку).

4. Культурно-історичні (наявність об'єктів туризму та екскурсій (історичні пам'ятки, архітектурні перлини, археологічні розкопки, музеї, визначні історичні постаті, пов'язані з даною місцевістю)).

5. Природоохоронні (ступінь забруднення оточуючого середовища; наявність захищених територій (заповідні області, заказники, парки та інші); еволюція громадського усвідомлення щодо екологічних викликів оточуючого середовища).

6. Лікувально-оздоровчі (присутність природних лікувальних джерел (мінеральні води та грязі) та особливості природно-кліматичного середовища регіонів).

7. Національні та етнографічні особливості територій (присутність національних етнокультурних, побутових, релігійно-культурних характеристик, включаючи традиції, звичаї, обряди, народні вірування і ремесла, національні свята та етнографічні заходи).

Дослідження зазначених факторів дозволяє виявляти та формувати власні конкурентні переваги кожної області, які можуть бути конкретизовані шляхом аналізу наявних туристично-рекреаційних ресурсів регіону(ів) України.

Враховуючи практичний досвід, нині в сфері сільського зеленого туризму спостерігаються певні недоліки. Серед них можна виокремити відсутність:

- нормативно-правового та інформаційно-рекламного забезпечення, яке б дозволило налагодити ефективний зв'язок між власниками зелених садиб та туристами;

- ефективної системи навчання і підготовки фахівців у галузі сільського туризму та перепідготовки сільських господарів, що сприяло б якісному організаційно-управлінському забезпеченню цього виду туристичної діяльності;

- необхідного навчально-методичного забезпечення для організації відпочинку в сільській місцевості та господарської діяльності у сфері туризму, що призвело б до підвищення якості туристичних послуг.

Незважаючи на ці недоліки, розвиток сільського зеленого туризму в Україні має значні перспективи та переваги, зокрема стимулювання різних сфер економіки, розширення напрямків підвищення ефективності соціально-економічного розвитку в регіоні на основі наявних місцевих ресурсів, оптимізацію регіональної структури природокористування та підвищення господарської активності. До основних переваг розвитку сільського зеленого туризму на регіональному рівні відносять [12]:

1. Зростання зайнятості та додаткових джерел доходу в сільських районах.

2. Підвищення соціально-економічного розвитку сільських областей.

3. Вдосконалення сільської інфраструктури, житлового фонду та комунального облаштування.

4. Підвищення культурно-освітнього рівня місцевого населення.

5. Формування стійкої громадської думки про охорону довкілля та раціональне використання природних ресурсів.
6. Пропаганда екологічно зорієнтованого способу життя.
7. Відновлення та збереження культурних та етнічних традицій.
8. Стимулювання розвитку сфери обслуговування в сільських районах.
9. Розширення асортименту туристичних послуг для забезпечення їхньої рентабельності.
10. Створення додаткових конкурентних переваг у туристичному секторі регіону.

Основними завданнями розвитку сільського(зеленого) туризму в Україні є [13, с. 569]:

- навчання та підготовка кваліфікованих спеціалістів у даній сфері;
- розробка різноманітних нових продуктів екологічного туризму;
- застосування гнучкої цінової політики для приваблення туристів;
- підтримка держави у впровадженні туристичних продуктів на міжнародному ринку;
- співпраця між регіональним урядом та місцевим самоврядуванням у керуванні розвитком зеленого туризму в областях, що мають природно-заповідний статус;
- привертання вітчизняних та іноземних інвестицій шляхом спрощення податкового режиму та створення сприятливих умов для бізнесу, що бажає брати участь у розвитку регіону.

Проте передусім для подальшого розвитку сільського зеленого туризму в Україні необхідно:

- створити відповідну законодавчу базу, що регулюватиме сферу туризму;
- провести категоризацію баз відпочинку;
- розробити заходи, які стимулюватимуть туристів проводити більше часу на природі.

Існують два різновиди моделей розвитку сільського зеленого туризму:

- 1). австралійська, де акцент робиться на дикій природі;
- 2). західноєвропейська, яка передбачає подорожі в межах природних територій з надійною охороною, ми вважаємо, що пріоритетним є остання модель для впровадження сільського зеленого туризму на внутрішньому ринку туристичних послуг України. З врахуванням цього, основними перспективними напрямками розвитку галузі туризму в Україні є:

1. Зростання потенціалу сільського зеленого туризму в Україні;
2. Тісний рівень співпраці між державними та приватними структурами.
3. Підвищення доступності туристичних послуг для всіх верств населення, незалежно від соціального стану, віку та доходу.

4. Зміцнення екологічної свідомості шляхом проведення просвітницьких заходів.
5. Сприяння розвитку відповідної інфраструктури в регіонах.
6. Створення нових екологічно-орієнтованих маршрутів.
7. Виробництво та популяризація місцевих продуктів.
8. Відновлення та збереження етнічних традицій та обрядів населення.
9. Підтримка розвитку малого та середнього бізнесу у сільських та приміських районах.
10. Створення нових робочих місць для місцевого населення через розвиток сільського зеленого туризму.
11. Збереження і раціональне використання природних, рекреаційних та культурно-історичних ресурсів.

Отже, можна стверджувати, що розвиток сільського зеленого туризму в Україні є одним із найбільш перспективних напрямів у сфері туризму. Його прогресивний розвиток забезпечує ряд переваг, зокрема, спрямованих на стимулювання економічної активності у сільських районах, відновлення аутентичності окремих населених пунктів (їх культури, традицій, звичаїв), позитивний вплив на економічну ситуацію в регіонах, можливість популяризації країни за кордоном, і, головне, не вимагає значних інвестицій.

Для України важливо розробити систему статистичного спостереження в сфері сільського зеленого туризму та визначити методологічні основи для надійного аналізу цієї галузі, що сприятиме перетворенню її на соціально-орієнтовану, економічно-ефективну та екологічно-спрямовану.

Висновки. Розвиток сільського зеленого туризму виступає як перспективний та пріоритетний напрямок у сфері туристичної діяльності, спрямований на вирішення соціальних, економічних та фінансових проблем сільських районів. В результаті проведеного дослідження було розкрито суть та різновиди сільського туризму, виявлено переваги та недоліки його розвитку.

Основними проблемами, що гальмують розвиток сільського зеленого туризму в Україні є: відсутність спеціалізованого законодавства, яке б регулювало цю сферу; недостатньо розвинута інфраструктура для надання послуг зеленого туризму та соціальна інфраструктура сільських населених пунктів; застарілі уявлення мешканців сіл, які перешкоджають впровадженню новітніх форм туризму; відсутність державних програм підтримки розвитку зеленого туризму та обмежений обсяг їх фінансування, консультування та інформаційно-маркетингового забезпечення; низький рівень інформатизації та популяризації зеленого туризму серед населення країн Європи; відсутність політичної стабільності та соціальної напруги в суспільстві, що негативно впливає на світовий імідж України.

Також було проаналізовано існуючі туристично-рекреаційні ресурси та чинники, що впливають на сільський зелений туризм, що визначають потенційно сприятливі умови для розвитку цього виду туристичної діяльності з метою підвищення конкурентоспроможності регіону на ринку туристичних послуг.

В Україні існують сприятливі умови та ресурси для розвитку сільського зеленого туризму. Однак, щоб цей вид туризму став пріоритетним для країни, необхідно розробити спеціальні державні, регіональні та місцеві програми. Проте, їх ефективність буде недостатньою без уважного ставлення кожного з нас до збереження довкілля.

Сільський зелений туризм має значимий соціально-економічний вплив, виявляючи себе у наступних аспектах: сприянні економічному зростанню регіонів через збільшення місцевих доходів, створенні нових робочих місць та розвитку галузей, орієнтованих на виробництво туристичного продукту; відновленні та зміцненні трудового потенціалу людей, що є ключовою умовою їх продуктивного внеску в економічне життя суспільства. Питання розвитку сільського зеленого туризму в Україні є актуальним і вимагає подальшого дослідження та розвитку.

Література:

1. Ілляшенко С.М., Ілляшенко Н.С., Щербаченко В.О. «Зелений» туризм як один з напрямів сталого розвитку регіону. *Економіка України*. 2013. № 8. С. 33-39.
2. Логоша Р.В., Прилуцький А.М., Підлубний В.Ф. Сільський зелений туризм як напрям розвитку підприємництва на селі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Випуск №11(17). С. 153-166. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11\(17\)-153-166](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11(17)-153-166)
3. Мазур С.А., Прилуцький А.М. Сільський туризм як перспективний напрям розвитку внутрішнього туризму. *Ефективна економіка*. 2018. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6122> (дата звернення: 18.04.2024)
4. Теодорович Л. Екологічний туризм у НПП України: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Львівського університету*. Серія географічна. 2013. Вип. 41. С. 318-330.
5. Смолій В.А., Федорченко В.К., Цибух В.І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. Київ : Слово, 2006. 372 с.
6. Зелений туризм – панацея чи черговий міф? URL : <http://www.greentour.com.ua>. (дата звернення: 19.04.2024)
7. Дарчук В.Г. Формування стратегічних основ розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03. Донецьк, 2014. 21 с.
8. Lohosha R., Mykhalchyshyna L., Prylutskyi A., Kubai O. Institutionalization of the agrarian market in Ukraine and European economic community: genesis, evaluation and analysis. *Independent Journal of Management & Production*. 2020. № 8. Vol 11. P. 727–750. DOI: <https://doi.org/10.14807/ijmp.v11i8.1232>
9. Логоша Р.В. Формування постіндустріального ринку овочевої продукції в Україні: монографія. Вінниця: ПрАТ «Вінницька обласна друкарня». 2017. 515 с.
10. Яценко О. Стан та перспективи розвитку сільських територій центрального регіону України. *Економіст*. 2012. № 11. С. 26-30.

11. Маховка В. Сільський (зелений) туризм як напрям розвитку сільських територій у Полтавській області. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2014. Вип. 19(2). С. 130-140.
12. Mazur S., Prylutskyi, A. Rural tourism as a prospective direction development of domestic tourism. *Efektivna ekonomika*. 2018. vol. 2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6122> (дата звернення: 20.04.2024)
13. Trusova N.V., Kyrylov Y.Y., Hranovska V.Hr., Prystemskyi O.S., Krykunova V.M. Sakun A.Zh. (2020). The imperatives of the development of the tourist services market in spatial polarization of the regional tourist system. *GeoJournal of Tourism and Geosites*. 29 (2), 565-582. URL: <https://doi.org/10.30892/gtg.29215490> (дата звернення: 20.04.2024).

References:

1. Illiashenko S.M., Iliashenko N.S., Shcherbachenko V.O. (2013). «Zelenyi» turyzm yak odyń z napriamiv staloho rozvytku regionu ["Green" tourism as one of the areas of sustainable development of the region]. *Ekonomika Ukrainy*. № 8. 33-39 [in Ukrainian].
2. Lohosha R.V., Prylutskyi A.M., Pidlubnyi V.F. (2023). Silskyi zelenyi turyzm yak napriam rozvytku pidpriemnytstva na seli [Rural green tourism as a direction of entrepreneurship development in the countryside]. *Aktualni pytannia u suchasni nauksi*. Vypusk №11(17). 153-166. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11\(17\)-153-166](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11(17)-153-166) [in Ukrainian].
3. Mazur S.A., Prylutskyi A.M. (2018). Silskyi turyzm yak perspektyvnyi napriam rozvytku vnutrishnoho turyzmu [Rural tourism as a perspective direction for the development of domestic tourism]. *Efektivna ekonomika*. №2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6122> [in Ukrainian].
4. Teodorovych L. (2013). Ekolohichni turyzm u NPP Ukrainy: teoretychni ta praktychni aspekty. Visnyk Lvivskoho universytetu [Ecological tourism in the NPP of Ukraine: theoretical and practical aspects]. Seriiia heohrafichna. Vyp. 41. 318-330 [in Ukrainian].
5. Smolii V.A., Fedorchenko V.K., Tsybukh V.I. (2006). Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk z turyzmu [Encyclopedic dictionary-handbook on tourism]. Kyiv : Slovo. 372 [in Ukrainian].
6. Is green tourism a panacea or another myth [Green tourism is a panacea or another myth]? URL: <http://www.greentour.com.ua>. (date of application: 19.04.2024) [in Ukrainian].
7. Darchuk V.G. (2014). Formation of strategic foundations for the development of rural (green) tourism in Ukraine [Formation of strategic foundations for the development of rural (green) tourism in Ukraine]: author's abstract. thesis ... candidate economy Sciences: specialist 08.00.03. Donetsk. 21 [in Ukrainian].
8. Lohosha R., Mykhalchyshyna L., Prylutskyi A., Kubai O. (2020). Institutionalization of the agrarian market in Ukraine and European economic community: genesis, evaluation and analysis. *Independent Journal of Management & Production*. № 8. Vol 11. 727–750. DOI: <https://doi.org/10.14807/ijmp.v11i8.1232> [in English].
9. Lohosha R.V. (2017). Formuvannia postindustrialnoho rynku ovochevoi produktsii v Ukraini [Formation of the post-industrial market of vegetable products in Ukraine]: monohrafiia. Vinnytsia: PrAT «Vinnytska oblasna drukarnia». 515 [in Ukrainian].
10. Yatsenko O. (2012). Stan ta perspektyvy rozvytku silskykh terytorii tsentralnoho regionu Ukrainy [State and development prospects of rural areas of the central region of Ukraine]. *Ekonomist*. № 11. 26-30 [in Ukrainian].
11. Makhovka V. (2014). Silskyi (zelenyi) turyzm yak napriam rozvytku silskykh terytorii u Poltavskii oblasti [Rural (green) tourism as a direction of development of rural areas in the Poltava region]. *Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maibutnie*. Vyp. 19, ch. 2. 130-140 [in Ukrainian].

12. Mazur S., Prylutskyi A. (2018). Rural tourism as a prospective direction development of domestic tourism. *Efektivna ekonomika*. 2018. vol. 2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6122> [in English].

13. Trusova N.V., Kyrylov Y.Y., Hranovska V.Hr., Prystemskyi O.S., Krykunova V.M. Sakun A.Zh. (2020). The imperatives of the development of the tourist services market in spatial polarization of the regional tourist system. *GeoJournal of Tourism and Geosites*. 29 (2), 565-582. URL: <https://doi.org/10.30892/gtg.29215490> (дата звернення: 20.04.2024) [in English].

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 351.82

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-177-186](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-177-186)

Богданенко Анатолій Іванович кандидат наук з державного управління, доктор економічних наук, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

ХРИСТИЯНСЬКА КОМУНІКАЦІЯ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС ХРИСТИЯНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Вперше у вітчизняній науці державне управління здійснено комплексний аналіз християнської комунікації, основних теологічних траєкторій розвитку соціального вчення українського православ'я. Виявлено світоглядно-богословський контекст християнської теології і її вплив на історико-культурні і демократичні чинники розвитку суспільства. На прикладі українського православ'я продемонстровано особливості набуття християнами соціальної ідентичності у складних суспільно-політичних, культурних, історичних і демократичних умовах України.

Проаналізовано християнську теологію як складне і багатоманітне духовне явище європейської культури, церковної комунікації і сучасної науки, максимально популярно і доступно розглянуто основні аспекти теології та її методології. Розкрито соціальні ідеї християнської теології, відмінності та специфіку форм і методів впливу релігії на сучасного громадянина.

Наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення важливої науково-теоретичної та практично-релігійної проблеми, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад формування та реалізації християнської комунікації та виробленні практичних рекомендацій щодо їх імплементації у практику публічного управління в контексті зростання суспільно-політичних і культурних загроз українському державотворенню. Обґрунтовано, що разом із входженням суспільства в епоху інформаційного устрою глобального світу важливим є питання християнської теології, а відповідно і гуманітарної парадигми християнської комунікації, особливо у контексті конфесійного протистояння в середовищі українського православ'я,

що з точки зору науковців є критичною та такою, що становить реальну загрозу національній безпеці України.

Інституційну побудову захисту прав і свобод віруючої людини представлено як комплексну систему діяльності державних, церковних, публічних інституцій, спрямованих на забезпечення належного й вільного повноцінного розвитку людини, задоволення її потреб і законних інтересів у межах тріади «свобода віросповідання – розвиток людської особистості – безпека держави». Окреслено сутність, завдання та принципи християнської комунікації. Обґрунтовано необхідність переходу державного управління до нової концепції формування й реалізації державної політики щодо захисту прав віруючих людей, орієнтованої на реалізацію гуманітарного впливу християнської комунікації і синергетичне поєднання теоретичних положень державного управління та християнської теології.

Ключові слова: християнська комунікація, державне управління, теологія, церква, українське православ'я, християнство, соціальне вчення церкви, релігія, державотворення.

Bogdanenko Anatoliy Ivanovych Ph.D. in public administration, Doctor of Science in Economics, Associate Professor of Public Administration Department, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska St., 03039, Kyiv, tel.: (044) 264-52-54, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

CHRISTIAN COMMUNICATION: CONTEMPORARY SCIENTIFIC DISCOURSE OF CHRISTIAN THEOLOGY AND PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. For the first time, a comprehensive analysis of Christian communication and the leading theological trajectories of the development of the social teaching of Ukrainian Orthodoxy was carried out in the national science of public administration. The worldview and theological context of Christian theology and its influence on the historical, cultural, and democratic factors of society's development are revealed. In the example of Ukrainian Orthodoxy, the peculiarities of the acquisition of social identity by Christians in the complex socio-political, cultural, historical, and democratic conditions of Ukraine are demonstrated.

Christian theology is analyzed as a complex and multifaceted spiritual phenomenon of European culture, church communication, and modern science. The main aspects of theology and its methodology are considered in the most popular and accessible way. The social ideas of Christian theology, the differences and specificity of the forms and methods of religion's influence on the modern citizen are revealed.

A theoretical generalization is presented, and a new solution to an essential scientific-theoretical and practical-religious problem is proposed, which consists of substantiating the theoretical-methodological foundations of the formation and implementation of Christian communication and developing practical recommendations for their implementation in the practice of public administration in the context of the growth of socio-political and cultural threats Ukrainian state formation. It is substantiated that together with the entry of society into the era of the information system of the global world, the issue of Christian theology and, accordingly, the humanitarian paradigm of Christian communication is important, especially in the context of confessional confrontation in the environment of Ukrainian Orthodoxy, which from the point of view of scientists is critical and such that poses a real threat to the national security of Ukraine.

The institutional construction of the protection of the rights and freedoms of a believer is presented as a complex system of activities of state, church, and public institutions aimed at ensuring the proper and free full-fledged development of a person, the satisfaction of his needs and legitimate interests within the triad "freedom of religion – development of the human personality – state security". The essence, tasks and principles of Christian communication are outlined. The need for the transition of state administration to a new concept of formation and implementation of state policy regarding the protection of the rights of believers focused on implementing the humanitarian influence of Christian communication and a synergistic combination of theoretical provisions of state administration and Christian theology is substantiated.

Keywords: Christian communication, state administration, theology, church, Ukrainian Orthodoxy, Christianity, the social teaching of the church, religion, state formation.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток церкви епохи інформаційного суспільства з домінуванням інтелектуального людського капіталу підіймає на новий щабель значення не лише технологій сучасної науки, а і християнської теології, яка зміцнює права людської особистості, потенціал її творчості, утверджуючи ідеали гуманізму. Проголошені Україною моделі людського розвитку, пріоритетом яких є права людини, духовні цінності і гуманізм, передбачають взаємоузгоджені системні заходи щодо розробки та втілення в життя українського суспільства дієвої державної політики у сфері релігії, культурної, гуманітарної, національної політики і свободи віросповідання.

Саме від того, чи має людина право на віру, творчість, самореалізацію, свободу слова і гідність, залежить майбутнє української держави. Разом з тим, державне управління як наука має свої специфічні погляди на релігію, теологію, історію і культурні традиції, які прямо чи опосередковано впливають

на забезпечення гідних умов життя та розвитку сучасної людини. Для українського суспільства проблеми релігійного плюралізму, формування та реалізації державної політики щодо захисту прав на віросповідання постають особливо гостро, тож і потребують скоординованих зусиль світських науковців і церковних лідерів багатьох християнських церков України. На початку третього тисячоліття науковці знову звертаються до аксіологічного усвідомлення фундаментальних підвалин державотворення та існування українського народу, пошуку духовних об'єднуючих цінностей як відповіді на потреби нового глобального світу. Отже, не випадково ціннісним аспектам християнської комунікації значної уваги приділяється не лише в науковому дискурсі християнської теології, але й державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти християнської комунікації відображені у дослідженнях таких науковців, як С. Башинський, В. Бліхар, О. Бухтатий, Р. Дідух, В. Єленський, Н. Іщук, Ю. Кальниш, Д. Кіслов, В. Козаков, А. Колодний, П. Кралюк, Д. Лозова, В. Пасічник, О. Радченко, Є. Романенко, О. Саган, А. Смирнов, Л. Филипович, Ю. Чорноморець, Г. Щокін, П. Яроцький. Серед представників протестантського напрямку вивчення християнської комунікації варто відзначити наукові праці А. Денисенка, Д. Кондюка, М. Мокієнка, С. Саннікова, Р. Соловія.

Сучасний погляд на місце християнської комунікації в культурній, історичній, національній, політичній і соціальній дійсності розробляється представниками різних християнських церков України: почесним патріархом Філаретом (Денисенком), митрополитом Епіфанієм (Думенком), верховним архієпископом Святославом (Шевчуком), митрополитом Олександром (Драбинкою), єпископом Віктором (Бедєм), архімандритом Кирилом (Говоруном), протоієреєм Олександром Трофимлюком, протоієреєм Георгієм Коваленком, протоієреєм Богданом Гулямовим, протоієреєм Дмитром Гарчуком [1].

Вагомим дослідженням є наукова праця протоієрея Діонісія (Д. С. Мартишина) «Соціальна доктрина православної церкви в державотворчих процесах України: теоретико-методологічні засади» [2]. У монографії наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми — визначення сутності, специфіки соціальної політики православної церкви, до якої належить і комунікація. Здійснений автором аналіз теоретичних засад соціального вчення православної церкви, специфіки соціального служіння православ'я і практичної соціальної роботи релігійних громад, що дав авторові можливість сформулювати низку положень та висновків щодо актуальних напрямів сучасної місії українського православ'я.

Для християнської теології минулого сторіччя стало важливою спроба спеціалістів здійснити систематичне осмислення історії, місії і літургійного

відродження парафіяльного життя православної церкви через призму візантології і неопатристичного руху. Як результат з'явилася ціла мозаїка академічних досліджень, що закликають науковців шукати відповіді на найгостріші виклики сьогодення, проповідуючи християнське віровчення новою мовою богослов'я, спираючись на християнське минуле. Звісно, що різницю між християнською еклезіологією і світською соціологією можна простежити в їх інституційних формах організації, предметах, об'єктах дослідження і завданнях. Науковці усвідомлюють таку різницю, і християнський дослідник не може нехтувати цими положеннями. Але і соціологія і еклезіологія, по суті своїй є формами наукового дискурсу про суспільство і людину, і тому вони часто перетинаються і доповнюють одна одну. Таким чином, сучасні історичні і богословські дослідження християнської комунікації і соціальної думки християнства неможливі без еклезіологічного аналізу сьогодення українського православ'я.

Нам видається необхідним дослідження християнської комунікації з позиції релігієзнавства, яке актуалізує питання історії, соціології, сучасної політичної думки, поза її конкретною конфесійною чи культурно-історичною межами. Релігієзнавство, яке зрікається радянської минувшини атеїзму і націоналізму сьогодення, має панувати у православному науковому дискурсі України, визнаючи священне право самих християнських церков України визначати своє майбутнє і вектори власної духовної місії.

Виклад основного матеріалу. Вивчення історії, права, культури і політичних процесів України, що відбулися в часи становлення української державності, свідчать про очевидність впливу релігії на процеси державотворення. У парадигмі українського православ'я сформувалася остаточна державотворча ідея України, яка вплинула і на структурування її політичної системи та стала національною і історіософською ідеєю державного будівництва. Вагому роль у цьому процесі відіграє українське православ'я. Однак не можна зводити вплив православ'я на політико-правову систему України лише до соціальних інститутів. Не менш вагоме значення для державно-управлінських питань має християнська теологія, яка формує певну ціннісну систему, що у свою чергу, є стрижнем політико-правової культури віруючої людини. Саме вона впливає на поведінку людини в конкретній політико-правовій реальності та визначає її політичні уподобання. Теологія не є «чистою хронікою» життя церкви, чи етичним суб'єктивізмом особистості. Найбільш адекватним тлумаченням теології є інтеграція християнських текстів у сучасний контекст політики, економіки, культури і державотворення. У класичних посібниках з християнської теології і соціальної доктрини церкви це називається «актуальним прочитанням». Щоб оглянути мозаїку історії церкви і теології, необхідно піднятися над суто церковною проблематикою,

відкинути подробиці літургійного життя церкви, відійти від аскетичного стилю мислення і помістити теологічну проблематику в реалії особистого, суспільного і державного буття. Занадто особиста, відірвана від історичного, політичного і культурного контексту державно-управлінська і теологічна проблематика, що сформувалася в особистій уяві людини, може бути дуже далекою від соціальної реальності. Особисті релігійні враження про християнську теологію і державне управління науковець врівноважує історико-критичним вивченням політологічних і теологічних текстів, розглядаючи їх у контексті сучасності.

Зрозуміти сучасне християнство і власне теологію християнської церкви неможливо поза зверненням до смислових джерел церковної комунікації. Питання християнської комунікації постійно порушуються в теологічних і світських працях сучасних науковців. Відомо, що термін «комунікація» походить від латинського *communicatio* і означає повідомлення, передачу, бесіду, розмову. «Однак найбільш концептуальне оформлення поняття «християнська комунікація» та його прикладне розроблення здобуло лише у ХХ сторіччі» [3, с. 24-25]. У цей період комунікація церкви перетворилася на самостійний об'єкт богословських наук, що привело до кристалізації окремих теорій соціального вчення християнства, оскільки смислові і соціальні джерела усвідомлення глибинного значення церковної комунікації виявляються тільки у життєвому просторі буття християнина і реальних викликів сучасного світу.

Християнська комунікація в сучасному світі має базуватися на інтеграційному підході теології і сучасної науки. При визначенні поняття «християнська комунікація» теологи використовують напрацювання психології, соціології, філософії і політології. Цей підхід дозволяє схарактеризувати комунікацію як духовну бесіду (розмову) із сучасним суспільством про питання культури, політики, економіки і соціальні аспекти церковної місії.

Без сумніву християнська комунікація особливо важливу роль відіграє у розвитку інформаційного суспільства, вона фактично стає його стратегічним ресурсом. У контексті аналізу цього питання в межах сучасної богословської науки можна виокремити два підходи до розуміння християнської комунікації як необхідної складової розвитку інформаційного суспільства: інформаційно-технологічний та культурологічний [4].

Таким чином, християнська комунікація зводиться до таких понять:

- передання теологічної і релігійної інформації (духовних ідей, теологічних, біблійних образів, аскетичних установок) від однієї особи до іншої, від однієї культурної одиниці до іншої;
- інформаційний канал, що об'єднує релігійну громаду для обміну інформацією;

- взаємодія, за допомогою якої передають і приймають інформацію релігійні інститути;
- процес передання і сприйняття інформації в церковному житті;
- діяльність релігійних інститутів, які займаються проповіддю, соціальним служінням, просвітництвом, освітою, наукою і просвітництвом;
- місія церкви і розвиток християнського служіння.

У сучасній теологічній науці християнська комунікація умовно визначається як певна сукупність релігійних поглядів християнського світу і соціальної дії релігійних громад щодо різних сторін суспільних відносин – соціальних, культурно-історичних, освітніх, політичних, правових, економічних.

До того ж, християнська комунікація спрямовується не на реалізацію аскетичних, догматичних і канонічних принципів розвитку релігійних громад, а на реалізацію найбільш дієвих та можливих принципів християнської місії, спілкування, дії, взаємодії, порозуміння і діалогу з сучасним світом.

Відтак — християнська комунікація має кілька вимірів: по-перше, християнська церква виробляє власні принципи ставлення до держави, людини і суспільства; по-друге, вона визначає напрями і межі обов'язкової священної місії для кожного християнина (наука, освіта, політика, просвітництво, культура, медицина, соціальне служіння, капеланство). Актуальні питання розвитку комунікації торкаються сукупності теологічних, філософських, соціологічних, інформаційних і релігієзнавчих поглядів щодо пізнання людини, сутності та устрою суспільства, держави, а також систем, механізмів і норм культурної, соціальної і політичної взаємодії церкви і держави, громадянського суспільства, які випливають із засад християнської комунікації [5].

Таким чином, державне управління наводить «місток» між соціальним вченням церкви, філософією, соціологією, антропологією, політологією та релігієзнавством. Тим самим сучасна наука підтверджує, що духовні, соціальні, культурні, політичні та історичні компоненти розвитку суспільства є органічною складовою християнської теології і державного управління.

У процесі християнської комунікації відбувається: взаємодія церкви, держави і суспільства; взаємовплив людей; обмін ідеями, інтересами, настроями, почуттями. Аналізуючи світську і теологічну літературу у контексті вивчення головної проблематики християнської комунікації, звернімося у хронологічному порядку до біблійних текстів святого письма. Насамперед — це книги нового завіту — євангеліє і послання святих апостолів, які акцентують увагу науковців на питаннях зміни розуміння сутності релігії і формуванні нового способу життя, відповідних сенсу духовного буття християнства. Проповідь, духовні настанови і соціальні дії Ісуса, його висловлювання щодо питань моралі та етики є важливими складовими сучасної комунікації і місії християнської церкви.

Варто наголосити, що орієнтація християнської теології на майбутнє, відповідальність церковних ієрархів і теологів за розвиток місії християнства є основною характеристикою католицької і протестантської соціальної думки сьогодення. Історія християнської теології, церковної догматики і комунікації не може нехтувати історією католицької і протестантської теологічної науки. Практично усі теологічні питання християнства народилися з євангельської проповіді, з необхідності в систематичній формі викласти перед зовнішнім світом основи християнської віри. Теологічна думка християнської церкви насамперед зобов'язана своїм формуванням і розвитком християнській комунікації, і лише потім — внутрішнім церковним канонічним суперечкам і догматичним спорам.

На нашу думку, комунікація, місіонерство, соціальне служіння є не лише проповіддю благої біблійної звістки, а й основою розвитку й утвердження самого духовного життя християнства. Інтелектуальне й просвітницьке служіння християнських церков в сучасному світі є набагато ширшим та глибшим від академічного (шкільного, схоластичного) процесу духовних шкіл: передання і засвоєння семінаристами теологічних знань та історичних відомостей про життя християнства.

Зауважимо, що проповідь слова божого (вивчення біблії), звершення богослужіння, проведення церковних таїнств, розгорнуте соціальне служіння, комунікація, місіонерство, просвітництво є невід'ємною складовою священної глобальної місії християнства в сучасному світі. Християнство вчить про необхідність раціоналізації свідомості європейського суспільства, забезпечення гідності, свободи людської особистості. Богословські ідеї християнства (православ'я, католицизм, протестантизм) вплинули на культуру, живопис, поезію, літературу, політику, відкрили нові духовні горизонти людства, змінили усвідомлення особистості у парадигмі соборності і навчили людей мислити самостійно. На нашу думку, вплив ідей християнства відчутний в житті усього українського суспільства.

Висновки. Отже, в умовах сьогоденних процесів глобалізації виправдано говорити про такі форми впливу церкви на суспільство, як соціальне служіння і християнська комунікація. В умовах різноманітності віронавчальних доктрин християнства та плюральних релігійних думок сучасної України актуальним для державного управління як науки постає питання вивчення православного віровчення, соціальної думки християнства, комунікації, засад місії, особливо, зважаючи на виклики глобалізації.

Зауважимо, що особливістю зовнішніх умов розвитку українського православ'я є високий рівень політичної маніпуляції, національної ворожнечі, викривлення християнської історії та світова криза, яка охоплено не лише політичну, соціально-економічну, культурну сфери суспільного життя, а

також і релігійну складову сучасної людини. Виклики війни, етичний релятивізм, спотворення духовних цінностей і втрата сенсів духовного буття поставили людину в ситуацію духовної кризи, що зі свого боку актуалізує розгляд проблем християнської комунікації.

Державному управлінню варто усвідомити, що однією з найбільш важливих цінностей будь-якої світоглядної системи є релігія. Релігія — це платформа єднання Бога і людини. Релігія освячує етику, мораль і без неї жодне суспільство не може існувати. Виключно важливу роль у становленні освіти, гуманізму і етики відіграє християнство. Християнська теологія на відміну від марксистського матеріалізму, заперечує, що людська історія є результатом виключно матеріальних відносин і економіко-соціальних конфліктів. Визначальним чинником історичного розвитку цивілізацій, на думку релігійних мислителів, є цінності релігії, на яких ґрунтується розвиток культурних, політичних й економічних традицій світу. Наприклад, відомо, що появу університетів в Європі історики пов'язують з історією християнства і пануючими цінностями християнської богословської думки.

Специфіка державно-управлінської науки потребує не лише наукової інтерпретації законодавчих документів, філософських текстів, концептів державного управління, а й розуміння історично змінних парадигм і традицій релігійного життя, які вивчає історія християнства і релігієзнавство. Навіть поверхневе порівняння теології і філософії, соціального вчення православної церкви і державного управління демонструє, що між теологією і світською наукою не так просто встановити певні межі. Теологія і державне управління постають як певні форми теорії і практики, спрямованої на осмислення природи, держави, глобального світу, людини і суспільства. Розмежувати християнську теологію і світську науку дуже складно.

Література:

1. Гарчук Дмитро, протоієрей. Катехітично-педагогічне навчання вірних: організація духовно-просвітницьких бесід у храмі // Міжрегіональна Академія управління персоналом [Електронний ресурс] / URL: [https:// maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/katehitichnopedagogichne-navchannya-virnih-organizaciya-duhovnoprosvitnickih-besid-u-hrami.html](https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/katehitichnopedagogichne-navchannya-virnih-organizaciya-duhovnoprosvitnickih-besid-u-hrami.html) (дата доступу: 12.04.2024).
2. Мартишин Д. С. Соціальна доктрина православної церкви в державотворчих процесах України: теоретико-методологічні засади : монографія. К., Видавничий дім «Персонал», 2019. 514 с.
3. Мартишин Д. С., Богданенко А. І. Соціальна присутність християн у сучасному світі. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 72 с.
4. Богданенко А. І. Християнська теологія як церковна комунікація / А. І. Богданенко, Д. С. Мартишин. Київ : Видавництво Ліра-К, 2024. 80 с.
5. Богданенко А. І. Християнська комунікація з сучасним світом / А. І. Богданенко, Д. С. Мартишин. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 48 с.

References:

1. Harchuk Dmytro, archpriest. Katekhitychno-pedahohichne navchannia virnykh: orhanizatsiia dukhovno prosvitnytskykh besid u khrami [Catechetical and pedagogical training of the faithful: organization of spiritual and enlightening discussions in the temple]. (n.d.). *Mizhrehionalna Akademiia upravlinnia personalom – Interregional Academy of Personnel Management*. Retrieved from: <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/katehitichnopedagogichne-navchannya-virnih-organizaciya-duhovnoprosvitnickih-besid-u-hrami.html> [in Ukrainian].
2. Martyshyn D. S. (2019). Sotsialna doktryna pravoslavnoi tserkvy v derzhavotvorchykh protsesakh Ukrainy: teoretyko-metodolohichni zasady: monohrafiia [Social doctrine of the Orthodox Church in the state-building processes of Ukraine: theoretical and methodological principles: monograph]. *Vydavnychiy dim "Personal" – "Personnel" Publishing House*, 514 p. [in Ukrainian].
3. Martyshyn D. S., Bohdanenko A. I. (2023). Sotsialna prysutnist khrystyian u suchasnomu sviti [Social presence of Christians in the modern world]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 72 p. [in Ukrainian].
4. Bohdanenko A. I., Martyshyn D. S. (2024). Khrystyianska teolohiia yak tserkovna komunikatsiia [Christian theology as church communication]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 80 p. [in Ukrainian].
5. Bohdanenko A. I., Martyshyn D. S. (2023). Khrystyianska komunikatsiia z suchasnym svitom [Christian communication with the modern world]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 48 p. [in Ukrainian].

УДК 351.83

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-187-199](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-187-199)

Будеянський Борис Сергійович аспірант спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, <https://orcid.org/0000-0002-6110-6701>

ОБҐРУНТУВАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ ЗАХИСТОМ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Запропоновано формування концептуальної моделі та оптимізації системи інституційного забезпечення публічного управління соціальним захистом населення в Україні.

Сучасна нестабільна ситуація в системі світового господарства зумовлює необхідність формування концептуальних основ підналагодження кожної конкретної національної соціально-економічної системи до зовнішніх політико-економічних умов, що змінюються. Отже, актуальним є формування Концепції державної політики сталого розвитку соціально-економічної системи України, до основних елементів якої слід віднести:

1) соціальне підприємство. Підприємства (малого та середнього бізнесу), діяльність яких пов'язана та спрямована на вирішення гострих соціальних проблем, а також суспільно корисних цілей.

2) соціальне підприємництво. Великий бізнес, спрямований на вирішення суспільних проблем: працевлаштування осіб з інвалідністю, обмеженнями здоров'я, освіту, екологію, охорону здоров'я, культуру, доброчинність, надання фінансової та іншої допомоги.

3) соціальний контракт. Укладена угода між державними структурами та домогосподарствами, дохід яких за незалежних від них причин нижче встановленого прожиткового мінімуму. В цьому випадку держава зобов'язується надавати соціальну допомогу громадянам для розвитку власного бізнесу, навчання, працевлаштування тощо.

4) соціальна кооперація. Спільноти або об'єднання осіб, які мають соціальні проблеми та самі вирішують ці проблеми.

5) соціальне партнерство. Політика взаємодії бізнесу та суспільства, яка сприяє не лише отриманню прибутків, а й враховує важливу роль підприємства в суспільстві та соціальні фактори, а також сприяють взаємодії підприємців та працівників в процесів динамічного розвитку.

Концепція державної політики сталого розвитку соціально-економічної системи України повинна представляти своєрідну систему ідей щодо процесу управління стійким розвитком, а також сукупність теоретико-методологічних та практичних підходів до їх реалізації. Ця концепція повинна представляти авторське розуміння вирішення проблеми сталого розвитку національного господарства та стати фундаментом для обґрунтування управлінських рішень на макро- та мікрорівнях.

Ключові слова: публічне управління, соціальний захист населення, соціальне страхування, соціальне партнерство, соціальний контракт, соціальні допомоги, дотації.

Budeyansky Borys Serhiyovych graduate student of specialty 281 "Public management and administration" of the department of public management and administration, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, <https://orcid.org/0000-0002-6110-6701>

JUSTIFICATION OF THE OPTIMIZATION OF THE SYSTEM OF INSTITUTIONAL PROVISION OF THE PUBLIC MANAGEMENT OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION IN UKRAINE

Abstract. The article proposes the formation of a conceptual model and optimization of the system of institutional provision of public management of social protection of the population in Ukraine.

The current unstable situation in the world economy necessitates the formation of conceptual foundations for the adjustment of each specific national socio-economic system to the changing external political and economic conditions. Therefore, the formation of the Concept of the state policy of sustainable development of the socio-economic system of Ukraine is relevant, the main elements of which should include:

1) social enterprise. Enterprises (small and medium-sized businesses), whose activities are related to and aimed at solving acute social problems, as well as socially useful goals.

2) social entrepreneurship. A large business aimed at solving social problems: employment of people with disabilities, health restrictions, education, ecology, health care, culture, charity, providing financial and other assistance.

3) social contract. An agreement has been concluded between state structures and households whose income, for reasons beyond their control, is below the established subsistence minimum. In this case, the state undertakes to provide social assistance to citizens for the development of their own business, education, employment, etc.

4) social cooperation. Communities or associations of people who have social problems and solve these problems themselves.

5) social partnership. The policy of interaction between business and society, which contributes not only to obtaining profits, but also takes into account the important role of the enterprise in society and social factors, and also promotes the interaction of entrepreneurs and employees in the processes of dynamic development.

The concept of the state policy of sustainable development of the socio-economic system of Ukraine should represent a unique system of ideas regarding the process of managing sustainable development, as well as a set of theoretical, methodological and practical approaches to their implementation. This concept should represent the author's understanding of solving the problem of sustainable development of the national economy and become the foundation for justifying management decisions at the macro and micro levels.

Keywords: public administration, social protection of the population, social insurance, social partnership, social contract, social benefits, subsidies.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку для національних соціально-економічних систем характерним є подальше розширення та поглиблення взаємозв'язків усіх сфер функціонування людини. З поширенням науково-технічного прогресу, розвитком технологій комунікацій та передачі формуються дедалі тісніші взаємозалежності між системою національного господарства, соціальної та політичної сферами. Зміни, які у однієї з перелічених сфер, надають дедалі більше впливає темпи і напрями розвитку цілої системи. Так, наприклад, зміни у політичній сфері можуть призводити до корінних трансформацій у системі забезпечення публічного управління соціальним захистом населення в Україні, що впливає на рівень та якість життя населення. У свою чергу, рівень розвитку соціальної сфери впливає на темпи зростання національної економіки і на політичну стабільність у державі.

Вивчення соціальних явищ і дій, які мають місце в суспільстві, проводиться в усьому світі. Тільки за допомогою досліджень та створення системи публічного управління можна забезпечити задоволення соціальних потреб суспільства та розвиток соціальної сфери. Конкретно чітка стратегія управління соціальною сферою та соціальними діями забезпечує вирішення економічних та соціальних завдань розвитку суспільства. Недооцінка ролі управління особливо небезпечна за умов перехідної економіки, оскільки саме є потужним засобом пошквалювання виробництва, запобігання криз, усунення соціальних конфліктів, що у результаті різких економічних перетворень. Публічне управління соціальними процесами та соціальною сферою на всіх рівнях влади є складною та комплексною системою.

Соціальна політика та соціальна сфера сьогодні характеризуються тим, що вони формуються в умовах процесів трансформації держави та суспільства. Динамізм соціальних змін, які у сучасному суспільстві, що виникають проблеми та конфлікти, зростання соціальної напруженості ставлять як перед теорією, і перед практикою управління соціальною сферою нові завдання. Одне полягає у створенні методології публічного управління соціальною сферою, що дозволяє успішно захистити соціальні підсистеми і окрему особистість від деструктивних процесів, забезпечити кожній людині гідне життя.

Отже, формується система стійких взаємозв'язків трьох основних складових національного господарства – економічної, соціальної та політичної. Сформовані системи взаємозв'язків між зазначеними сферами життєдіяльності людини набувають все більшого значення в умовах глобалізації господарських та політичних процесів, і тим самим виключають можливість точкового впливу на процеси сталого розвитку національних соціально-економічних систем. Сучасна світова економіка формує систему, яка спирається на групи взаємозалежних політичних та економічних гравців. У зв'язку з цим все частіше спостерігається явище, коли будь-які економічні, соціальні чи політичні процеси, що з'являються локально, поширюються на всю систему світового господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання врегулювання системи публічного управління соціальним захистом населення, трансформація соціального забезпечення, запровадження інноваційних механізмів соціального захисту населення, аналіз сучасних механізмів фінансування системи публічного управління соціальним захистом населення, проблеми соціального страхування як основи соціального захисту населення аналізують зокрема: В. Антонова, Л.Бабич, Р. Бившев, Л. Васечко, О. Василик, Т. Гітис, І. Грибоедова, М. Кравченко, І. Кичко, А. Носаньова, Г. Петросян, О. Романюк, В. Тропіна, Є Чемерис, Л. Черненко та ін.

Мета статті – обґрунтування оптимізації системи інституційного забезпечення публічного управління соціальним захистом населення в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Виявлення передумов і чинників сталого розвитку, забезпечення публічного управління соціальним захистом населення потребує насамперед упорядкування основних теоретичних та методологічних аспектів у єдину систему. На цій основі необхідно сформулювати цілісну узагальнюючу концепцію державної політики сталого розвитку національної соціально-економічної системи, яка представлятиме сукупність теорій та поглядів, та відобразить обрану модель розвитку національного господарства (тобто спосіб формування та розподілу системи національного багатства).

Однак у науковій літературі немає однозначного розуміння напрямів трансформації системи соціального захисту в Україні. Крім того, сучасна нестабільна ситуація в системі світового господарства зумовлює необхідність формування концептуальних основ підналагодження кожної конкретної національної соціально-економічної системи до зовнішніх політико-економічних умов, що змінюються. Отже, актуальним є формування Концепції державної політики сталого розвитку соціально-економічної системи України.

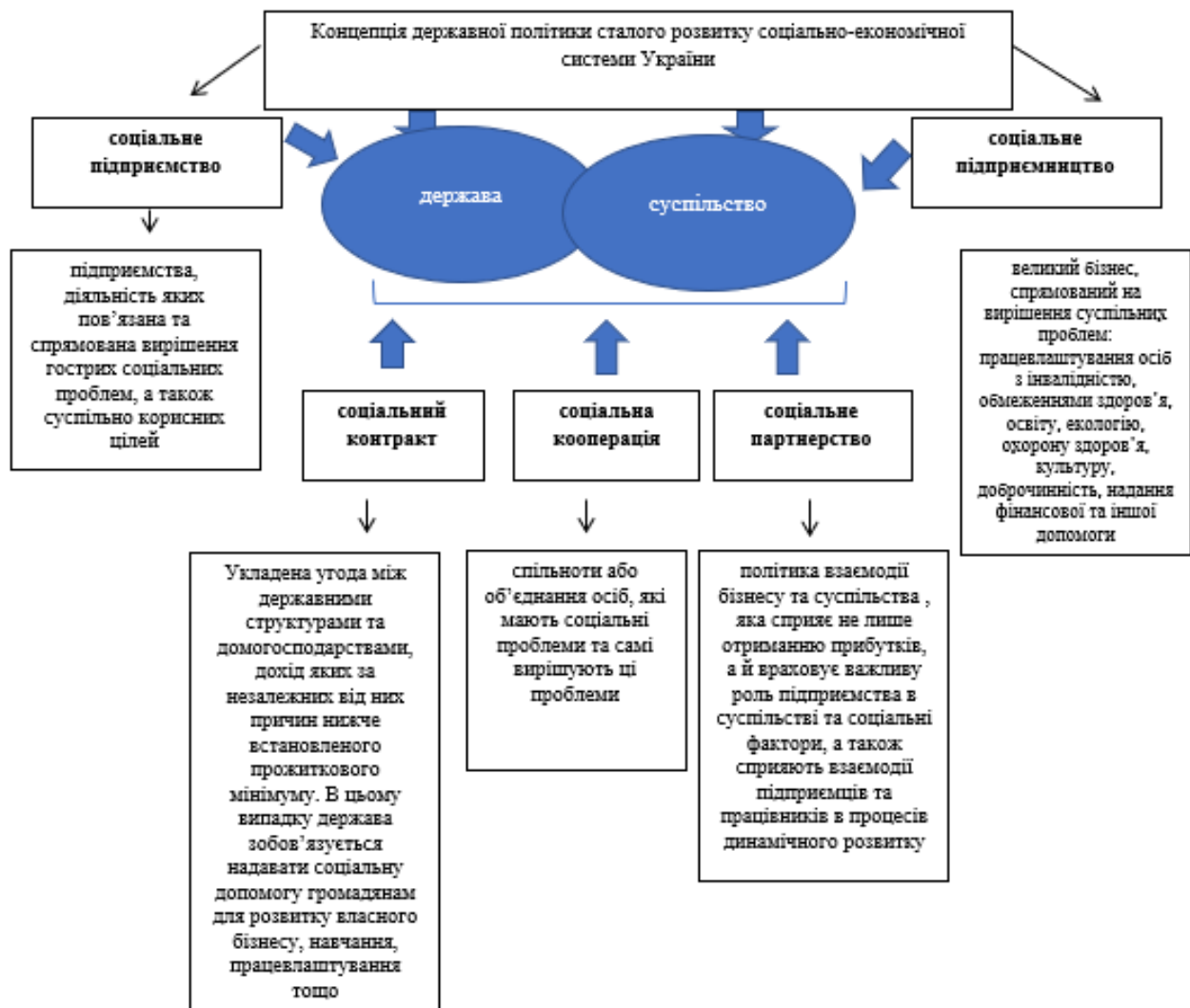

Рис. 1. Концепція державної політики сталого розвитку соціально-економічної системи України

Сутність соціального підприємництва полягає в тому, що бізнесмен здійснює господарську діяльність, спрямовану не тільки на отримання прибутку, але і на вирішення суспільних проблем, а також на досягнення цілей сталого соціально-економічного розвитку.

Як правило, ініціатором здійснення соціального підприємництва виступає представник бізнес-спільноти, який реалізує різні соціально орієнтовані інвестиційні проекти (будівництво очисних споруд та інших об'єктів екологічного призначення, розвиток суспільної інфраструктури на території функціонування компанії, надання додаткових соціальних гарантій своїм працівникам, вкладення у розвиток людського капіталу тощо).

При цьому в компанії також можуть бути розроблені програми корпоративної соціальної відповідальності, які спрямовані на вирішення важливих соціальних проблем та сприяють досягненню цілей суспільного розвитку. У такому разі підприємницький сектор економіки добровільно бере на себе додаткові соціальні зобов'язання, спрямовані на підвищення якості життя працівників компанії та членів їх сімей, а також розвиток місцевого співтовариства на території знаходження такого підприємства.

Програми корпоративної соціальної відповідальності виходять далеко за межі встановлених на державному рівні обов'язкових соціальних нормативів і гарантій, що надаються працівникам підприємств. Проте розробка таких програм властива насамперед великому бізнесу, оскільки їх реалізація потребує істотних обсягів фінансування.

Соціальні компанії малого та середнього бізнесу, як правило, здійснюють посильну громадську діяльність, пов'язану з вирішенням однієї або кількох соціальних проблем, наприклад, працевлаштування інвалідів та дітей-сиріт, участь у благодійних акціях, добровільність тощо. Соціально орієнтованим компаніям підприємницького сектора держава надає всіляке сприяння, надаючи їм різноманітні податкові пільги, державні кредити під невисокі відсотки або ж зовсім безвідсоткові позики, виділяючи їм цільову фінансову допомогу та ін.

Одним з важливих напрямів Концепції державної політики сталого розвитку соціально-економічної системи України є соціальне партнерство, яке є особливим механізмом узгодження інтересів усіх учасників процесу суспільного відтворення, заснований на принципах рівності взаємовідносин між ними, а також рівноправному співробітництві. Суб'єктами соціального партнерства виступають працююче за наймом населення, представники їх роботодавців та структури державного управління в особі органів виконавчої влади. У процесі реалізації соціального партнерства відбувається узгодження інтересів різних груп у галузі соціально-трудових відносин та вирішення інших суспільних питань.

Метою соціального партнерства є дотримання інтересів кожної із сторін існуючих трудових відносин. При цьому держава виступає основним гарантом виконання ухвалених соціальних угод між представниками найманих працівників (профспілками) та роботодавців (спілками чи асоціаціями

підприємств). Розвиток принципів соціального партнерства є важливим складовим елементом у процесі підвищення відповідальності бізнесу перед суспільством, а також посилення його соціальної орієнтації. У цьому випадку узгодження інтересів відбувається шляхом переговорів та укладання угод в частині організації умов безпечної праці з боку роботодавців та гідного рівня його оплати, дотримання прав і свобод найманих працівників, надання їм соціальних гарантій та ін. У сучасних умовах соціальне партнерство є одним із інноваційних інструментів, які сприяють забезпеченню суміщення у процесі підприємницької діяльності принципів економічної ефективності із соціальною справедливістю.

Ще однією формою Концепції державної політики сталого розвитку соціально-економічної системи України є укладання різних соціальних контрактів між державними структурами і домогосподарствами, які опинилися у важкій життєвій ситуації і не здатні самотійно вирішити соціальні проблеми, що виникли. До них насамперед належать ті домогосподарства, сукупний дохід яких становить менше розміру прожиткового мінімуму на кожного члена сім'ї з незалежних від них причин (втрата роботи при скороченні штату співробітників, народження дітей, настання тривалої непрацездатності, отримання групи інвалідності, воєнні дії, тимчасове переміщення та ін.).

Соціальний контракт є цільовим і по суті є адресною соціальною допомогою з боку держави нужденним у захисті та підтримці громадянам. У цьому випадку відбувається укладення угоди між ними з метою підвищення рівня добробуту конкретного домогосподарства, а отримані кошти мають бути витрачені за цільовим призначенням (наприклад, на пошук роботи з подальшим працевлаштуванням, перекваліфікацію та здобуття додаткової освіти, організацію власного бізнесу, розвиток особистого підсобного господарства та ін.). Цей вид соціального захисту сприяє подолання окремими категоріями громадян важкої життєвої ситуації, що склалася за певних умов.

Таким чином, Концепція державної політики сталого розвитку соціально-економічної системи України повинна представляти своєрідну систему ідей щодо процесу управління стійким розвитком, а також сукупність теоретико-методологічних та практичних підходів до їх реалізації. Ця концепція повинна представляти авторське розуміння вирішення проблеми сталого розвитку національного господарства та стати фундаментом для обґрунтування управлінських рішень на макро- та мікрорівнях.

Поняттям «стійкий розвиток» вчені позначають господарські процеси, що протікають у соціально-економічних системах, за яких зростання національної економіки відбувається на основі раціонального використання природних ресурсів, що забезпечує розвиток соціальної сфери у теперішньому

та майбутніх періодах. В енциклопедичних словниках «концепція сталого розвитку» визначається як «модель розвитку цивілізації, яка виходить із необхідності забезпечити світовий баланс між вирішенням соціально-економічних проблем та збереженням навколишнього середовища» [1].

Ця концепція знайшла своє практичне відображення у багатьох країнах світу у конкретних програмах та стратегіях, спрямованих на:

- боротьбу з бідністю та безробіттям;
- демократизацію суспільства та досягнення соціальної рівності;
- ефективне використання виробничих потужностей та фінансових ресурсів;
- збереження природного потенціалу та раціональне використання природних ресурсів;
- розвиток міжнародного співробітництва;
- поширення досягнень науково-технічного прогресу та впровадження інновацій [2; 3].

Концепція державної політики сталого розвитку соціально-економічної системи України, яку передбачається розробити, має стати основним документом щодо формування та вдосконалення державної політики сталого розвитку національної соціально-економічної системи, бути спрямована на координацію діяльності всіх органів державної влади та місцевого самоврядування, а також фінансового та реального секторів національної економіки у сфері досягнення сталого економічного зростання та соціального розвитку у державі.

Державне регулювання у сфері соціального захисту є процес втручання держави у функціонування системи національного господарства через інструменти соціально-економічної, валютно-фінансової, структурно-інвестиційної та науково-технічної політик з метою перспективного впливу на розвиток суспільного виробництва та вирішення соціальних проблем [4]. На підставі всього перерахованого вище можна стверджувати, що концепція державної політики сталого розвитку національної соціально-економічної системи повинна охоплювати економічну, соціальну, екологічну та політичну сфери, а також базуватися на «Золотому правилі накопичення», яке свідчить, що певний рівень запасу капіталу забезпечує стійкий стан економіки із найвищим рівнем споживання. І тут, під капіталом слід розуміти всю сукупність ресурсів системи національного господарства, тобто. людські, фінансові, виробничі та природні ресурси. Згідно з «Золотим правилом» вибуття капіталу не може бути (не повинно бути) більше, ніж граничний продукт, створений функціонуючим капіталом, а також вибуття капіталу не може бути (не повинно бути) більше, ніж гранична схильність до інвестицій [5].

А це означає, що сталий розвиток національних соціально-економічних систем може відбуватися лише на основі широкого впровадження інновацій та

досягнень науково-технічного прогресу у всі сфери життєдіяльності людини. При цьому кожної національної соціально-економічної системи необхідно визначити свій індикатор стійкості економічного зростання. Цей індикатор повинен відображати граничні (оптимальні) темпи розвитку національної економіки на основі співвідношень, що вже склалися, між усіма видами ресурсів системи національного господарства.

Проведені дослідження показують, що актуальним та необхідним є формування Концепції державної політики сталого розвитку соціально-економічної системи України, яка б враховувала ресурсний потенціал та економіко-політичну специфіку конкретної системи національного господарства. Концепція державної політики сталого розвитку соціально-економічної системи України повинна відображати принципове бачення процесу сталого розвитку, але при цьому мати елементи підналаштування під певні умови господарювання. Створення концепції державної політики сталого розвитку національної соціально-економічної системи має базуватися на сукупності методів логічних підходів до управління [6], що дозволить зробити цю концепцію науково обґрунтованою.

Наступний методологічний підхід, який необхідно враховувати для формування концепції забезпечення публічного управління соціальним захистом населення – це ресурсний підхід. Цей підхід заснований на тому, що структура національного виробництва, його прибутковість, а також ефективність національної економіки залежать від ресурсного потенціалу, який є в її розпорядженні. Саме наявність ресурсів (людських, матеріальних, фінансових, природних) визначає темпи та якість розвитку національної системи забезпечення публічного управління соціальним захистом населення.

Використання системного підходу для формування концепції державної політики інституційного забезпечення публічного управління соціальним захистом населення в Україні обумовлено самою сутністю цієї концепції. При системному підході об'єкт дослідження представляється як сукупності окремих складових взаємозалежних і взаємозалежних елементів. В даному випадку йдеться про стійкий розвиток системи національного господарства, що представляє сукупність економічної, соціальної, політичної та ресурсної складових. Ці складові мають між собою тісні взаємозв'язки.

Наступний підхід, який дуже тісно пов'язаний із системним підходом – це комплексний. При прийнятті управлінських рішень, згідно з комплексним підходом, слід враховувати взаємопов'язані та взаємозалежні фактори зовнішнього та внутрішнього середовища об'єкта дослідження.

До таких факторів належать – економічні, екологічні, технологічні, соціальні, інституційні, демографічні, політичні та інші. Логіка проведених досліджень вказує на необхідність використання ситуаційного підходу у

процесі формування концепції державної політики сталого розвитку. Пов'язано це з тим, що функціонування національної системи інституційного забезпечення публічного управління соціальним захистом населення в Україні відбувається у ситуації перманентних ризиків (економічних, фінансових, політичних та інших).

А досягнення, якоюсь системою стану сталого розвитку вимагає постійного підналаштування цієї системи під ситуацію, що склалася з метою мінімізації негативних наслідків настали ризиків і максимізації ефекту від використання позитивних явищ [5].

Застосування ієрархічного підходу при формуванні концепції державної політики соціального захисту населення обумовлено необхідністю виявлення національних пріоритетів розвитку та відповідного їх структурування у певну ієрархію. Крім того, в рамках цього підходу можна також структурувати регіони, залежно від потенціалу їхнього розвитку. Важливість ієрархічного підходу полягає в тому, що при здійсненні процесу управління стійким розвитком національних соціально-економічних систем організаційні структури кожного рівня системи державного управління безпосередньо беруть участь у цьому процесі, тому від ефективності їх діяльності залежать темпи та якість сталого розвитку всієї системи. Ще один важливий науковий підхід, який необхідно використовувати, – це цілісно-еволюційний чи когнітивний. Суть даного підходу полягає в тому, що при управлінні системою інституційного забезпечення публічного управління соціальним захистом населення в Україні необхідно накопичувати і використовувати весь багаж знань про еволюцію цих систем та їх цілісності в зовнішніх і внутрішніх умовах функціонування, що постійно змінюються. Інтеграція вищевикладених методологічних підходів дозволить вирішувати широкий спектр завдань та проблем, пов'язаних із процесом управління стійким розвитком національних соціально-економічних систем.

Слід зазначити, що публічне управління соціальної сферою займає особливе місце, оскільки характеризується властивостями, властивими лише йому. Розглянемо найважливіші з них:

1. Держава, виступаючи як суб'єкт управління, надає державному управлінню важливу властивість, без якої вона не могла б існувати, – системність. Ця властивість є принциповою, адже тільки за її наявності можуть здійснюватися узгодження, координація, цілеспрямованість та ефективність.

2. Держава тим і відрізняється від громадських структур, що через її діяльність реалізується по відношенню до людей державна влада, яка має в основі правову обумовленість (легітимність), а в реалізації чинності державного апарату, що має засоби примусу. Це, безумовно, силовий,

недемократичний тиск на соціальне управління, який може призвести до небажаних результатів соціального розвитку як держави загалом, так і регіонів зокрема.

3. Кордони поширення державного управління можуть бути визначені як змінні не в рамках усього суспільства, а ті, що виходять за його межі і опиняються у зовнішній політиці цієї держави. Нормальний варіант взаємозв'язку держави й суспільства характеризується тим, що життя людей має значний обсяг свобод і самоврядування, межі ж даної автономії визначаються як громадськими інститутами, і державою.

Публічне управління зберігатиме свій вплив на суспільство, але виникає питання щодо глибини цього впливу. На цей вплив буде покладено функцію відбивати і відтворювати в собі стан суспільства. Саме тому управління має перебувати у корелятивному зв'язку з процесами та явищами, на які воно спрямовує свій вплив.

До основних принципів публічного управління соціальною сферою належать: наявність цілей, забезпечення зменшення неузгодженості між заданим значенням керованого параметра та його фактичним значенням (негативний зворотний зв'язок); безперервна циркуляція поточної інформації про стан об'єкта управління, а також управлінську інформацію з боку суб'єкта управління; узгодження швидкостей зміни заданого та фактичного значень управлінського параметра; замкнутість (цілісність) контуру управління [6].

Очевидним є той факт, що на сьогоднішній день не можна говорити про повне пізнання всіх закономірностей, відносин і взаємозв'язків та опис їх за допомогою принципів. Практичне ж здійснення принципів управління не залежить від них самих, а визначається ставленням до них людей. Не так важливо знати принципи, а досить важливо вміти ними користуватися в практичній діяльності, практичному управлінні соціальною сферою. Оскільки принципи державного управління покликані спочатку у науковій, а потім у правовій формі виражати закономірності, відносини, взаємозв'язки, вони об'єктивно існують у державному управлінні та мають особливе значення для його організації та функціонування.

Щодо цілей, то до них можна віднести: забезпечення внутрішньої та зовнішньої та соціальної безпеки держави, розвиток та зміцнення громадських інститутів, що забезпечують стійкий та надійний демократичний розвиток країни; конституційний захист прав та свобод громадян України, загальне адміністративно-правове регулювання формування державної політики, спрямованої на підвищення добробуту людей; підтримка позитивної екологічної обстановки; підтримку ринкових механізмів; грамотне, взаємовигідне співробітництво регіонів та центру.

Це лише загальний огляд тих цілей, яким покликане служити публічне управління соціальною сферою.

Висновки. Провівши дослідження, слід зазначити, що специфіка соціального захисту населення в Україні як об'єкта управління визначається тим, що процес соціального відтворення – це природний процес, який визначається як глобальними детермінантами і, так і значною мірою імовірнісним елементом. Водночас вона є самоорганізованою системою. Сутність самоорганізації системи інституційного забезпечення публічного управління соціальним захистом полягає у самосвідомості, самозбереженні, самовдосконаленні та самовідтворенні порядку у її структурі функціонування, а організації – у свідомому, спрямованому управлінні соціальною сферою. Проблеми вдосконалення методології державного управління системою інституційного забезпечення публічного управління соціальним захистом населення в Україні, розширення досліджень у цій галузі сьогодні вийшли на передній план, їм надається особливого значення у формуванні соціальної політики держави.

Проте багато проблем у цій галузі – організаційні, правові, економічні – досі залишаються невирішеними. Визначено, що до прикладних методів, які необхідно використовувати під час управління соціальною сферою в умовах трансформаційних процесів України, слід віднести ті методи, які спрямовані на реалізацію основних стадій алгоритму управління соціальним захистом населення в Україні: соціального прогнозування, проектування, програмування та планування. Трансформації в економіці країни, спричинені глибокою фінансовою кризою, призводять до зміни методології державного управління соціальним життям українського суспільства, кардинальних змін багатьох застосованих методик таким чином, щоб перетворення були адекватні не лише змінам у соціальній політиці суспільства, а й у всій економіці в цілому.

У методологію державного управління соціальною сферою мають бути внесені інноваційні зміни, нові методи та управлінські інструменти, що відповідають мінливим вимогам та підходам. Особливої ваги в сучасних умовах набуває розробка та практична реалізація нових соціальних стандартів, що дозволить набагато підвищити життєвий рівень населення, забезпечити умови для всебічного розвитку особистості. Державне управління соціальним захистом населення в Україні має постійно розширювати застосовуваний інструментарій, послідовно збільшувати ресурси, що спрямовуються на вирішення проблем соціального характеру, істотно покращувати ефективність їх застосування, підвищувати соціальну та економічну результативність заходів, що здійснюються в цій галузі, ширше реалізовувати програмно-цільові методи управління, підвищувати якість соціального планування та програмування на основі єдиної загальнонаціональної соціальної стратегії.

Література:

1. Mentukh Nataliya Felikissimivna, Shevchuk Oksana Romanivna, Verbitska Mariana Vasylivna, Kuz Tetiana Volodymyrivna., (2023). Ensuring Information Security: Comparative Legal Aspect. *Central European Management Journal*, 31(3), 74–87. Retrieved from https://journals.kozminski.cem-j.org/index.php/pl_cemj/article/view/917
2. Deneha V., Chorny Y., Shevchuk O., & Mentukh N. (2023). Competence of state authorities and local self-government bodies in the public-private partnerships area. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 26(6), 1-19.
3. Bryhinets Oleksandr O, Ivo Svoboda, Oksana R Shevchuk, Yevgen V Kotukh, Valentyna Yu (2020), Radich Public value management and new public governance as modern approaches to the development of public administration *Revista San Gregorio T. 1, № 42. P.205-213*. Retrieved from <https://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/1568>
4. Третяк В. П. Управління розвитком соціальної інфраструктури України в умовах глобалізації : монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна 2014. 317 с
5. Трансформація сільського розселення в Україні : кол. моногр. / за ред. Т.А. Заяць; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2017. 298 с.
6. Shevchuk Oksana (2022). International legal experience in financing information security in the financial sphere *Visegrad Journal on Human Rights*. № 1. P. 140-143. Retrieved from https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/04/VJHR_1_2022.pdf

References:

1. Mentukh Nataliya Felikissimivna, Shevchuk Oksana Romanivna, Verbitska Mariana Vasylivna, Kuz Tetiana Volodymyrivna., (2023). Ensuring Information Security: Comparative Legal Aspect. *Central European Management Journal*, 31(3), 74–87. Retrieved from https://journals.kozminski.cem-j.org/index.php/pl_cemj/article/view/917 [in English].
2. Deneha V., Chorny Y., Shevchuk O., & Mentukh N. (2023). Competence of state authorities and local self-government bodies in the public-private partnerships area. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory, Issues*, 26(6), 1-19 [in English].
3. Bryhinets Oleksandr O, Ivo Svoboda, Oksana R Shevchuk, Yevgen V Kotukh, Valentyna Yu (2020), Radich Public value management and new public governance as modern approaches to the development of public administration *Revista San Gregorio 1, 42, 205-213*. Retrieved from <https://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/1568> [in English]
4. Tretiak, V. P. (2014), *Upravlinnia rozvytkom sotsialnoi infrastruktury Ukrainy v umovakh hlobalizatsii : monohrafiia* [Management of the development of the social infrastructure of Ukraine in the conditions of globalization: a monograph]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
5. Zaiats, T.A. (2017), *Transformatsiia silskoho rozselennia v Ukraini : kol. monohr.* [Transformation of rural resettlement in Ukraine: col. monogr.]/ Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
6. Shevchuk Oksana (2022), International legal experience in financing information security in the financial sphere *Visegrad Journal on Human Rights*. 1, 140-143. Retrieved from https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/04/VJHR_1_2022.pdf [in English]

УДК 33.014.5:355.55/.56(477)(043.3)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-200-210](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-200-210)

Вдовенко Наталія Михайлівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11, тел.: (044) 527-86-48, <https://orcid.org/0000-0003-0849-057X>

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ АМАРТІЯ СЕНА ДЛЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЦИРКУЛЯРНОЇ ТА БЛАКИТНОЇ ЕКОНОМІКИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Анотація. У статті акцентовано увагу на проблемах, які досить тривалий час досліджує вчений А. Сена і стосується нормативної теорії колективних рішень і громадського вибору, яка є провідним елементом сучасної економічної теорії. Обґрунтовано, що дана методологія може бути реалізована в сучасних реаліях при реабілітації посттравматичних стресових розладів у військовослужбовців, особливо тих, що спричинені військовими діями. У даному контексті, ми зосередилися на наукових дискусіях відомих вчених-економістів саме в питаннях регулювання розвитку циркулярної та блакитної економіки в сільському господарстві для потреб оборони в умовах воєнного стану. У статті розкрито взаємозв'язок проблем суспільного вибору і економічного добробуту з морально-етичними принципами ветеранів, поняттям «загальної взаємозалежності» та визнанням множинності морально важливих тверджень. Використання на практиці методології А. Сена дозволить не лише розглянути різні варіанти економічного розподілу національного багатства, але й запропонувати власну систему оцінки рівня добробуту серед учасників бойових дій. Встановлено, що за розробками та ініціативою А. Сена здійснено порівняння країн за рівнем соціально-економічного розвитку, а ООН почала застосовувати інтегральний показник «індекс людського розвитку». Доведено, що розвиток циркулярної та блакитної економіки в сільському господарстві може бути ефективним компонентом комплексного підходу до реабілітації військовослужбовців з посттравматичними стресовими розладами, сприяючи їхньому фізичному та психічному відновленню. Надання можливості ветеранам долучитися до сільськогосподарської спільноти дасть можливість отримувати навички та підтримку для працевлаштування у цій галузі національної економіки.

Вказане може включати навчання новим методам обробки землі, вирощування органічних культур або переробки продукції та використання новітніх агротехнологій у сільському господарстві в сучасних умовах.

Ключові слова: публічне управління, регулювання, потреби оборони, посттравматичні стресові розлади, військовослужбовці, циркулярна і блакитна економіка, сільське господарство, індекс людського розвитку, показники, єдиний медичний простір, ЗСУ.

Vdovenko Nataliia Mykhaylivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department, Department of Global Economy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 03041, Kyiv, Heroes of Defense St., 10, tel.: (044) 527-86-48, <https://orcid.org/0000-0003-0849-057X>

EVOLUTION OF THE SCIENTIFIC VIEWS OF AMARTY SENA FOR THE REHABILITATION OF MILITARY OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE PROCESS OF REGULATING THE DEVELOPMENT OF CIRCULAR AND BLUE ECONOMY IN AGRICULTURE

Abstract. The article focuses on problems that scientist A. Sen has been researching for quite a long time and concerns the normative theory of collective decisions and public choice, which is a leading element of modern economic theory. It is substantiated that this methodology can be implemented in modern realities in the rehabilitation of post-traumatic stress disorders in military personnel, especially those caused by military actions. In this context, we focused on the scientific discussions of well-known economists precisely in the issues of regulating the development of the circular and blue economy in agriculture for the needs of defense in the conditions of martial law. The article reveals the relationship between the problems of social choice and economic well-being with the moral and ethical principles of veterans, the concept of "general interdependence" and the recognition of the plurality of morally important statements. The practical use of A. Sen's methodology will allow not only to consider various options for the economic distribution of national wealth, but also to propose an own system of assessing the level of well-being among the participants in hostilities. It was established that, based on A. Sen's development and initiative, countries were compared according to the level of socio-economic development, and the UN began to use the integral indicator "human development index". It has been proven that the development of a circular and blue economy in agriculture can be an effective component of an integrated approach to the rehabilitation of servicemen with post-traumatic stress disorders, contributing to their physical and mental recovery. Providing

opportunities for veterans to join the agricultural community will provide opportunities to gain skills and support for employment in this sector of the national economy. This may include training in new methods of land cultivation, growing organic crops or processing products, and using the latest agricultural technologies in agriculture in modern conditions.

Keywords: public administration, regulation, defense needs, post-traumatic stress disorder, military personnel, circular and blue economy, agriculture, human development index, indicators, unified medical space, armed forces.

Постановка проблеми. Останні події в Україні підтверджують актуальне твердження, що розвиток циркулярної та блакитної економіки в сільському господарстві може бути ефективним компонентом комплексного підходу до реабілітації військовослужбовців з посттравматичними стресовими розладами, сприяючи їхньому фізичному та психічному відновленню. Надання можливості ветеранам долучитися до сільськогосподарської спільноти дасть можливість отримувати навички та підтримку для працевлаштування у цій галузі національної економіки. Вказане може включати навчання новим методам обробки землі, вирощування органічних культур або переробки продукції та використання новітніх агротехнологій у сільському господарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові сектори національної економіки є провідними ланками в аспекті публічного управління та регулювання у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України. При цьому Соколова О. М., Васюк Н. О., Радиш Я. Ф. в науковій праці «Реабілітація військовослужбовців: термінологія, класифікація, принципи та особливості (до проблеми державного регулювання реабілітації особового складу Збройних Сил України)» наголошують на тому, що «у системі медичної служби Збройних Сил України під реабілітацією розуміють сукупність медичних, військово-професійних, соціально-економічних і педагогічних заходів, спрямованих на відновлення здоров'я, боєздатності (працездатності), порушених або втрачених військовослужбовцем у зв'язку з хворобою або травмою [17, С. 149]. І тут саме в блоці соціально-економічних заходів можна акцентувати увагу на можливостях розвитку як циркулярної, так і блакитної економіки навіть за умов введення воєнного стану, оскільки науковці вважають, що «проблема полягає у відсутності працюючої системи психологічної підтримки в Збройних Силах України [17, С. 150]. Водночас Набока Р. Ю. зазначає, що розвиток циркулярної економіки в Україні принесе позитивний екологічний ефект від скорочення звалищ і полігонів, економічний

ефект від підвищення енерго та ресурсної ефективності, а також соціальний ефект від створення додаткових робочих місць внаслідок отримання прибутку в нових галузях і видах діяльності. Реалізацію даної ідеї актуалізують умовиводи Усатої Н. саме в дослідженні «Концептуальні основи циркулярної економіки в сільському господарстві» [1, С. 153-163]. Водночас актуальні питання впливу циркулярної економіки на механізм регулювання процесу біоекономіки ресурсозбереження з використанням водних, рибних, земельних та інших ресурсів є необхідним елементом та базовою складовою публічного управління та регулювання у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України з урахуванням еволюції наукових поглядів методології А. Сена, що дозволить не лише розглянути різні варіанти розподілу національного багатства, але й запропонувати власну систему оцінки рівня добробуту серед учасників бойових дій.

Мета статті – дослідження еволюція наукової думки Амартія Сена для реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у процесі регулювання розвитку циркулярної та блакитної економіки в сільському господарстві в умовах надзвичайних викликів для України.

Виклад основного матеріалу. Нашу увагу, привернула проблематика, яку досить тривалий час досліджував А. Сен, вчений-економіст, дослідник. Зокрема це стосується теорії колективних рішень і громадського вибору, яка є провідним елементом сучасної економічної теорії та може бути реалізована в сучасних реаліях при реабілітації посттравматичних стресових розладів, особливо тих, що спричинені військовими діями.

Методологія А. Сена акцентована на соціальну спрямованість використання етичного підходу до аналізу економічного розвитку. Маємо звернути увагу на взаємозв'язок проблем суспільного вибору і економічного добробуту з моральними, етичними принципами, поняттям «загальної взаємозалежності» та визнанням множинності морально важливих тверджень. Тому використання на практиці методології А. Сена дозволяє розглянути різні варіанти розподілу національного багатства, а в нашому випадку доцільно запропонувати власну систему оцінки рівня добробуту серед учасників бойових дій та можливостей застосування їх вмінь у практичній діяльності після повернення додому, ґрунтуючись на даній концепції (рис. 1).

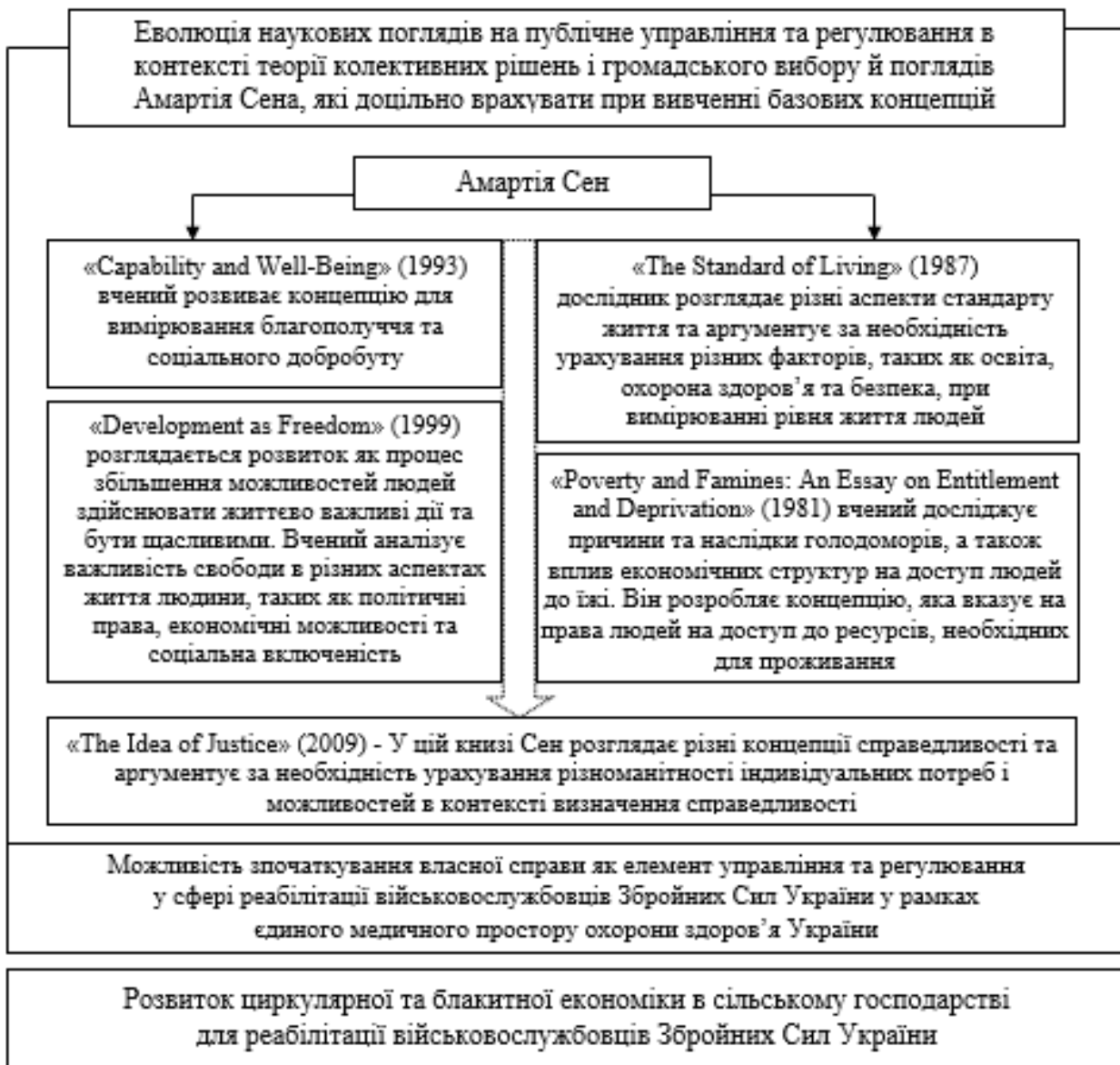

Рис. 1. Еволюція наукової думки у напрямку формування базових підходів до управління та регулювання у сфері реабілітації військовослужбовців ЗСУ єдиного медичного простору охорони здоров'я

Амартія Сен популяризував ідею соціального добробуту, яка вказує на те, що розвиток суспільства має вимірюватися не лише економічними показниками, але й рівнем задоволення основних потреб людини. Вчений підкреслює важливість розглядати добробут не лише через економічний ріст, але і через можливість людей жити повноцінним життям і мати доступ до ключових ресурсів, таких як освіта, охорона здоров'я, безпека та соціальна підтримка. Він розвинув концепцію, яка описує можливості людини здійснювати певні дії або жити певним способом, які включаються у поняття соціального добробуту. Щоб оцінити рівень соціального добробуту в

суспільстві, Амартія Сен запропонував використовувати індикатори які враховують такі фактори, як доступ до освіти, охорони здоров'я, житла, роботи, безпеки та участі у політичному житті. Ці індикатори дозволяють краще розуміти потреби і можливості населення та визначати пріоритети у сферах державної політики, публічному управлінні, програмах соціальної підтримки. У контексті проблем ветеранів з посттравматичним стресовим розладом, концепція соціального добробуту Амартія Сена може бути корисною для вирішення їхніх потреб. Використання індикаторів дозволяє оцінити доступ ветеранів до необхідних ресурсів і послуг, а також визначити сфери, де необхідно здійснити додаткові заходи для підтримки їх фізичного, психологічного та соціального відновлення. Такий підхід допомагає забезпечити інтеграцію ветеранів у суспільство та забезпечити їм повноцінне життя. Далі, для застосування концепції соціального добробуту Амартія Сена до розв'язання проблем ветеранів, можна розглянути кілька конкретних аспектів, зокрема і підтримка у знаходженні нової роботи або навчанні новим навичкам може бути важливою складовою для ветеранів, які змушені змінювати своє професійне напрямком через посттравматичні стресові розлади. При цьому, гарантування достатнього доходу для ветеранів з посттравматичним стресовим розладом є важливим аспектом їхнього соціального добробуту. Це може включати фінансову допомогу, пенсійні виплати або можливості для отримання нових джерел доходу через організацію власного бізнесу, і створення, наприклад равликових чи рибних ферм.

Застосування концепцій соціального добробуту та індикаторів Амартія Сена допоможе краще зрозуміти потреби ветеранів з посттравматичним стресовим розладом та визначити найбільш ефективні стратегії для їхньої підтримки та реабілітації. Такий підхід дозволить створити більш гуманні та ефективні програми та політики, спрямовані на поліпшення якості життя військовослужбовців і членів їх сімей.

Наші дослідження дають всі підстави стверджувати, що за розробками та ініціативою А. Сена здійснено порівняння країн за рівнем соціально-економічного розвитку, а ООН почала застосовувати інтегральний показник «індекс людського розвитку». Інтегральний показник «індекс людського розвитку» може бути пов'язаний з заходами для реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України та регулюванням розвитку циркулярної та блакитної економіки в сільському господарстві через оцінку рівня людського розвитку ветеранів. Це може включати забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я, робочих місць та інших ресурсів, які допоможуть їм успішно інтегруватися в суспільство після повернення зі служби. Підвищення рівня людського розвитку серед військових ветеранів може вплинути на загальний рівень індексу людського розвитку країни, враховуючи їхній внесок у подальший розвиток економіки та суспільства.

Проведемо оцінку впливу різних аспектів реабілітації військових ветеранів на загальний рівень індексу людського розвитку країни і відобразимо результати у формулі (1):

$$ІЛР = a \times РВ + b \times ОЗ + c \times РМ + d \times РМс, \quad (1)$$

де РВРВ - доступ до освіти; ОЗОЗ - охорона здоров'я; РМРМ - робочі місця (включаючи організацію власного бізнесу в сільському та рибному господарстві для реалізації цілей блакитної та циркулярної економіки); РМс РМс - інші ресурси (наприклад, психологічна підтримка, доступ до житла), де a, b, c, d - коефіцієнти, що відображають важливість кожного з факторів у формуванні ІЛР.

Для прикладу візьмемо такі значення факторів: РВ = 0,8 РВ = 0,8 (доступ до освіти), ОЗ = 0,7 ОЗ = 0,7 (охорона здоров'я), РМ = 0,6 РМ = 0,6 (робочі місця), РМс = 0,5 Р Мс = 0,5 (інші ресурси). І припустимо, що ми маємо такі коефіцієнти: a = 0,4, b = 0.3, c = 0,2, d = 0,1. Тоді підставивши ці значення у формулу (1), отримаємо:

$$ІЛР = 0,4 \times 0,8 + 0,3 \times 0,7 + 0,2 \times 0,6 + 0,1 \times 0,5 = 0,32 + 0,21 + 0,12 + 0,05 = 0,7$$

Таким чином, інтегральний показник «індекс людського розвитку» для даного прикладу дорівнює 0,7. У цьому контексті, значення 0,7 для інтегрального показника «індекс людського розвитку» в даному прикладі вказує на рівень розвитку людського капіталу у системі реабілітації військовослужбовців, де більш високі значення вказують на вищий рівень розвитку. У даному випадку, це означає, що заходи, що включають доступ учасників бойових дій до освіти, охорону здоров'я, робочі місця та інші ресурси для реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України, сприяли підвищенню рівня людського розвитку у цьому контексті.

Дослідження вказує на те, що відповідні заходи для реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України мають позитивний вплив на їхнє соціально-економічне становище та загальний рівень розвитку. Це може означати, що військові ветерани мають доступ до якісної освіти та медичного обслуговування, мають можливість знайти стабільну роботу та отримати інші необхідні ресурси для успішної реінтеграції у цивільне життя. Такий високий рівень індексу людського розвитку свідчить про ефективність заходів, спрямованих на поліпшення якості життя військових ветеранів та їх успішну інтеграція в суспільство. Водночас важливо зазначити, що визначення коефіцієнтів і факторів у формулі може бути предметом подальших досліджень та обговорень серед фахівців практиків та вчених-дослідників.

Дослідження підтверджують, що регулювання розвитку циркулярної та блакитної економіки в сільському господарстві для реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України може включати різні заходи, включаючи

запровадження стимулів для сільськогосподарських підприємств та фермерів, які використовують циркулярні методи виробництва, такі як переробка відходів, збереження ресурсів та повторне використання матеріалів, забезпечення доступу до інфраструктури для переробки відходів, зокрема компостування, переробка біомаси та виробництво біогазу, може сприяти розвитку циркулярної економіки в сільському господарстві за участю ветеранів, надання фінансових пільг або субсидій для сільськогосподарських підприємств, що створили військовослужбовці і які впроваджують циркулярні методи, може допомогти їм впоратися з початковими витратами та збільшити їхню конкурентоспроможність. Важливо відмітити, що при створенні рибних і равликкових ферм, наприклад, відбуватиметься професійна реінтеграція, зокрема буде реалізований терапевтичний ефект природи для військовослужбовців, включаючи роботу на землі та відкритому повітрі, допомагаючи їм зняти стрес, покращити психічний стан та знову відчувати зв'язок з природою. А безпосередня участь у сільському господарстві може допомогти військовослужбовцям відновити відчуття спільноти та взаємодії, що є важливим для їхньої соціальної реабілітації після повернення з війни. При цьому робота у сільському господарстві може забезпечити військовослужбовцям стабільний джерело доходу та можливість самостійного забезпечення себе та своїх родин. Маємо проаналізувати і такий аспект, де розвиток циркулярної економіки в сільському господарстві може створювати нові можливості для підтримки ветеранів через програми психологічної та фізичної реабілітації, а також через створення спеціалізованих кооперативів або підприємств, що працюють у сфері землеробства або переробки продукції. І як наслідок від впровадження заходів публічного управління і регулювання, відбудеться розширення сектору циркулярного сільського господарства може призвести до створення нових робочих місць, що може бути особливо важливим для ветеранів, які шукають зайняття після повернення додому. Працюючи у сільському господарстві, вони можуть отримати не лише джерело доходу, а й відчувати себе корисними членами суспільства.

Зауважимо, що розвиток сільського і рибного господарства на засадах циркулярної та блакитної економіки може сприяти розвитку територіальним громадам і їх економічному стану шляхом підтримки малих сільськогосподарських підприємств та кооперативів. Це може включати виробництво органічної продукції, місцевий ринок та обробку відходів, що створює додаткові можливості для ветеранів у сфері підприємництва. Водночас підтримка залучення військовослужбовців до розвитку циркулярної та блакитної економіки в галузях сільського та рибного господарства безперечно буде стимулювати розвиток нових інноваційних агротехнологій та практик у галузевому розрізі. Очевидним є той факт, що будуть включені до викорис-

тання найефективніші методи обробки землі, вирощування рідкісних культур або використання енергоефективних технологій, що створить нові можливості для заняття та розвитку для ветеранів.

Висновки. Таким чином, маємо звернути увагу, на те, що а) з внаслідок проведення аналізу отриманих даних доцільним є застосування концепцій соціального добробуту та індикаторів Амартія Сени допоможе краще зрозуміти потреби ветеранів з ПТСР та визначити найбільш ефективні стратегії для їхньої підтримки та реабілітації. Такий підхід дозволить створити більш ефективні програми, спрямовані на поліпшення якості життя цієї важливої групи людей; б) у такому випадку відбудеться сприяння успішній діяльності ветеранів військовослужбовців з посттравматичними стресовими розладами після поверненню до дому, до громадського життя та інтеграції в суспільство. Зроблено висновок, що робота у сільському господарстві, зокрема при створенні рибних і равликкових ферм, може забезпечити військовослужбовцям стабільний джерело доходу та можливість самостійного забезпечення себе й своїх родин.

Література:

1. Усата Н. Концептуальні основи циркулярної економіки в сільському господарстві. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics.* 2023. № 4. Vol. 4. С. 153-163. DOI: <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2023-4-153-163>
2. Scazzieri R. P. Sen A. K., Zamagni S. O. *Markets, Money and Capital: Hicksian Economics for the Twenty First century.* Cambridge: University Press. 2009. 466 p.
3. Набока Р. Ю. Концептуальні засади державного регулювання розвитку циркулярної економіки в Україні. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 15. С. 136-139. DOI: [10.32702/2306-6814.2021.15.136](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.15.136)
4. Вдовенко Н. М., Барна М. Ю., Коробова Н. М. Вплив циркулярної економіки на механізм регулювання процесу біоекономіки ресурсозбереження з використанням водних, рибних і земельних ресурсів. *Біоекономіка та аграрний бізнес. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес.* № 4. Т. 11. 2020.
5. Sen A. K. *Collective Choice and Social Welfare.* San Francisco: Holden Day and Edinburgh. 1970. 225 p.
6. Sen A. K. *Choice, Welfare and Measurement.* Oxford: Basil Blackwell. 1982. 460 P.
7. Sen A. K. *Poverty and Famines: An Essay of Entitlement and Deprivation.* Oxford: Clarendon Press Oxford University Press. 1981. 266 p.
8. Sen A. K. *Development as Freedom.* New York: Oxford University Press. 1999. 366 p.
9. Sen A. K. *The Idea of Justice.* London: Penguin, 2009. 467 p.
10. Sen A. K. *Inequality Reexamined.* New York: Russell Sage Foundation. 1992. 206 p.
11. Agarwal B. O., Humpries J. P., I.N. Robeyns. *Amartya Sen's Work and Ideas: A Gender Perspective.* London: Routledge. 2005. 358 p.
12. Kuklys W. I. *Amartya Sen's Capability Approach: Theoretical Insights and Empirical Applications.* Berlin: Springer. 2005. 116 p.
13. Wood J.C. *Amartya Sen: Critical Assessments of Contemporary Economists (Three volumes).* Wood. London: Routledge. 2007.

14. Saxena R. T. *Amartya Sen: A Biography*. Delhi: Rajpal & Sons. 2011. 169 p.
15. Leavitt N. M. *The Foreign Policy of John Rawls and Amartya Sen*. New York: Lexington Books. 2013. 156 p.
15. Singh I. J., Sen R. A. *Economic Thoughts of Amartya Sen*. 2 ed. New Delhi: Regal Publications. 2012. 365 p.
16. Довбенко М. В., Ковальчук В. М. Амартія Кумар Сен – науковий спадкоємець Каутільї і видатний економіст сучасності. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2010. Вип. 2. С. 126-132.
17. Соколова О. М., Васюк Н. О., Радиш Я. Ф. Реабілітація військовослужбовців: термінологія, класифікація, принципи та особливості (до проблеми державного регулювання реабілітації особового складу Збройних Сил України). Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 23. С. 148-155.

References:

1. Usata, N. (2023). Konceptual'ni osnovi cirkuljarnoї ekonomiki v sil's'komu gospodarstvi [Conceptual foundations of the circular economy in agriculture]. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*, 4, 4, 153-163. DOI:<https://doi.org/10.58423/2786-6742/2023-4-153-163> [in Ukrainian].
2. Scazzieri, R. P. Sen, A. K., Zamagni, S. O. (2009). *Markets, Money and Capital: Hicksian Economics for the Twenty First century*. Cambridge: University Press [in English].
3. Naboka, R. Ju. (2021). Konceptual'ni zasady derzhavnogo reguljuvannja rozvitku cirkuljarnoї ekonomiki v Ukraїni [Conceptual principles of state regulation of circular economy development in Ukraine]. *Investiciji: praktika ta dosvid - Investments: practice and experience*, 15, 136-139. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.15.136 [in Ukrainian].
4. Vdovenko, N. M., Barna, M. Ju., Korobova, N. M. (2020). Vpliv cirkuljarnoї ekonomiki na mehanizm reguljuvannja procesu bioekonomiki resursozberezhennja z vikoristannjam vodnih, ribnih i zemel'nih resursiv [The influence of the circular economy on the mechanism of regulation of the bioeconomy process of resource conservation using water, fish and land resources]. *Bioekonomika ta agrarnij biznes. Serija: Ekonomika, agrarnij menedzhment, biznes - Bioeconomy and agrarian business. Series: Economics, agricultural management, business*, 4, 11 [in Ukrainian].
5. Sen, A. K. (1970). *Collective Choice and Social Welfare*. San Francisco: Holden Day and Edinburgh [in English].
6. Sen, A. K. (1982). *Choice, Welfare and Measurement*. Oxford: Basil Blackwell [in English].
7. Sen, A. K. (1981). *Poverty and Famines: An Essay of Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press Oxford University Press. [in English].
8. Sen, A. K. (1999). *Development as Freedom*. New York: Oxford University Press [in English].
9. Sen, A. K. (2009). *The Idea of Justice*. London: Penguin [in English].
10. Sen, A. K. (1992). *Inequality Reexamined*. New York: Russell Sage Foundation [in English].
11. Agarwal, B. O., Humpries, J. P., Robeyns, I.N. (2005). *Amartya Sen's Work and Ideas: A Gender Perspective*. London: Routledge I. [in English].
12. Kuklys, W. I. (2005). *Amartya Sen's Capability Approach: Theoretical Insights and Empirical Applications*. Berlin: Springer [in English].
13. Wood, J.C. (2007). *Amartya Sen: Critical Assessments of Contemporary Economists (Three volumes)*. Wood. London: Routledge [in English].
14. Saxena, R. T. (2011). *Amartya Sen: A Biography*. Delhi: Rajpal & Sons [in English].

15. Leavitt, N. M. (2013). *The Foreign Policy of John Rawls and Amartya Sen*. New York: Lexington Books [in English].

15. Singh, I. J., Sen, R. A. (2012). *Economic Thoughts of Amartya Sen. 2 ed.* New Delhi: Regal Publications [in English].

16. Dovbenko, M. V., Koval'chuk, V. M. (2010). Amartija Kumar Sen – naukovij spadkoemec' Kautil'i i vidatnij ekonomist suchasnosti [Amartya Kumar Sen is a scientific heir of Kautilya and an outstanding modern economist]. *Visnik Ternopil's'kogo nacional'nogo ekonomichnogo universitetu - Bulletin of the Ternopil National Economic University*, 2, 126-132 [in Ukrainian].

17. Sokolova, O. M., Vasjuk, N. O., Radish, Ja. F. (2015). Reabilitacija vijs'kovosluzhbovciv: terminologija, klasifikacija, principi ta osoblivosti (do problemi derzhavnogo reguljuvannja reabilitacii osobovogo skladu Zbrojnih Sil Ukraïni) [ehabilitation of military personnel: terminology, classification, principles and features (on the problem of state regulation of rehabilitation of personnel of the Armed Forces of Ukraine)]. *Investicii: praktika ta dosvid - Investments: practice and experience*, 23, 148-155 [in Ukrainian].

УДК 005.934:005

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-211-221](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-211-221)

Вдовенко Наталія Михайлівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 16а, тел.: (067) 92-36-720, <https://orcid.org/0000-0003-0849-057X>

Федірець Олег Володимирович доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної, Полтавський державний аграрний університет, 36003, м. Полтава, вул. Сковороди, 1/3, тел.: (05322) 50-25-22, <https://orcid.org/0000-0002-9710-4644>

Семенов Андрій Григорович доктор економічних наук, професор, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Класичний приватний університет, 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, тел.: (067) 31-53-479, <https://orcid.org/0000-0001-7937-2533>

МЕХАНІЗМ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ТА УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ПОВЕДІНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. В статті розглянуто механізм збалансованого розвитку та управління фінансово-економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери в умовах поведінкової економіки. Для покращення інвестиційного клімату діяльності суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери необхідно перш за все, удосконалити інвестиційну інфраструктуру; контролювати рівень ризиків, що впливають на їх діяльність (криміногенна ситуація, політична нестабільність, підвищення рівня інфляції тощо); привести у відповідність правову й нормативну базу України до вимог Європейського Союзу; збільшити рівень внутрішнього валового продукту України і валового регіонального продукту; врегулювати питання скорочення державного боргу; подолати корупцію на всіх рівнях; забезпечити розвиток фінансової сфери.

В сучасних умовах взаємозв'язок бізнесу та держави, враховуючи особливості агропродовольчої сфери України визначає перспективи її майбутнього розвитку. Відповідно важливим завданням як агропродовольчого бізнесу, так і державних органів влади є побудова надійних партнерських

відносин. Нами запропоновано модель соціально-економічної трансформації взаємовідносин в агропродовольчій сфері, де основні елементи зазначеного процесу, враховуючи розподіл ролей в межах взаємодії держави та суб'єктів господарювання. Даний механізм збалансованого розвитку та управління фінансово-економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери в умовах поведінкової економіки наразі є актуальним не тільки через ефективність, а й через адаптивність. При цьому фіскальні інструменти управління відходять на другий план, оскільки зміни податкових ставок є безadresними, а фінансове стимулювання дозволяє спрямувати зусилля на досягнення конкретних цілей.

Для активізації процесу залучення іноземних інвестицій та внутрішнього інвестування доцільно реалізовувати заходи, які би підвищили інвестиційну привабливість суб'єктів господарювання, галузей, регіонів та держави в цілому.

Ключові слова: економічна теорія, збалансований розвиток, інвестиції, інновації, макроекономічне моделювання, механізм, підприємства агропродовольчої сфери, поведінкова економіка, управління, фінансово-економічна безпека.

Vdovenko Nataliia Mykhaylivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Global Economics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 03041, Kyiv, St. Heroyiv Oborony, 16a, tel.: (067) 92-36-720, <https://orcid.org/0000-0003-0849-057X>

Fedirets Oleg Volodymyrovych Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of I. Markina Department of Management, Poltava State Agrarian University, 36003, Poltava, St. Skovorody, 1/3, tel.: (05322) 50-25-22, <https://orcid.org/0000-0002-9710-4644>

Semenov Andriy Grigorovich Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics, Classic Private University, 69002, Zaporizhzhya, St. Zhukovs'koho, 70-b, tel.: (067) 31-53-479, <https://orcid.org/0000-0001-7937-2533>

MECHANISM OF BALANCED DEVELOPMENT AND MANAGEMENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF AGRO-FOOD ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF BEHAVIORAL ECONOMICS

Abstract. The article examines the mechanism of balanced development and management of financial and economic security of agro-food enterprises in the

conditions of behavioral economics. To improve the investment climate of agro-food business entities, it is necessary, first of all, to improve the investment infrastructure; control the level of risks affecting their activities (criminogenic situation, political instability, rising inflation, etc.); bring the legal and regulatory framework of Ukraine into compliance with the requirements of the European Union; increase the level of gross domestic product of Ukraine and gross regional product; settle the issue of reducing the state debt; to overcome corruption at all levels; ensure the development of the financial sphere. In modern conditions, the relationship between business and the state, taking into account the peculiarities of the agro-food sector of Ukraine, determines the prospects for its future development.

Accordingly, an important task of both the agro-food business and state authorities is to build reliable partnership relations. We have proposed a model of socio-economic transformation of relations in the agro-food sector, where the main elements of the specified process, taking into account the distribution of roles within the framework of the interaction of the state and business entities. This mechanism of balanced development and management of the financial and economic security of agro-food enterprises in the conditions of behavioral economics is currently relevant not only because of its efficiency, but also because of its adaptability. At the same time, fiscal management tools take a back seat, since changes in tax rates are non-addressable, and financial incentives allow efforts to be directed towards achieving specific goals.

In order to intensify the process of attracting foreign investment and domestic investment, it is advisable to implement measures that would increase the investment attractiveness of business entities, industries, regions and the state as a whole.

Keywords: economic theory, balanced development, investments, innovations, macroeconomic modeling, mechanism, agro-food enterprises, behavioral economics, management, financial and economic security

Постановка проблеми. Несприятливий інвестиційний клімат є важливою перешкодою на шляху залучення іноземного капіталу як в економіку України, так і в економіку окремих регіонів чи галузей, таких як, наприклад, агропродовольча сфера. В цих умовах доцільно вирішити питання ефективного використання інвестиційного потенціалу суб'єктів господарювання і регіонів та галузей України. Аналіз досвіду управління інвестиційною діяльністю в розвинутих державах і країнах з трансформаційною економікою свідчить, що її ефективне управління залежить від стану державного регулювання, зокрема: пільгової податкової політики, державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання і цільового стимулювання пріоритетних галузей економіки. Система інструментів державного регулювання інвестиційних процесів у економічно розвинутих країнах передбачає використання таких фінансових

стимулів: надання суб'єктам господарювання кредитів з низькими відсотковими ставками, надання субсидій тощо. При цьому фіскальні інструменти управління відходять на другий план, оскільки зміни податкових ставок є безадресними, а фінансове стимулювання дозволяє спрямувати зусилля на досягнення конкретних цілей. Для активізації процесу залучення іноземних інвестицій та внутрішнього інвестування доцільно реалізовувати заходи, які би підвищили інвестиційну привабливість суб'єктів господарювання, галузей, регіонів та держави в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. На думку Могильного О. М для покращення управління інвестиційною діяльністю першочерговим завданням є розробка комплексної програми залучення інвестицій [4, с. 9]:

Взявши до уваги принципи запропоновані Бичишина Л. Д. [1], нами запропоновано такі напрями удосконалення інвестиційної політики:

удосконалення загального (митного, податкового, земельного, екологічного, корпоративного) та спеціального законодавства;

гарантування державного захисту приватних інвестицій;

врегулювання суперечок комерційного характеру між суб'єктами інвестиційного процесу;

посилення ефективності державного інвестування та його ролі у якості інструменту спрямування інвестиційних ресурсів на реалізацію стратегічно важливих інвестиційних проектів;

сприяння розвитку державно-приватного партнерства, розширення сфери його використання з тим, щоб реалізувати масштабні інфраструктурні проекти, модернізувати основні галузі економіки;

створення нових технологічних та індустриальних парків, та модернізація вже існуючих.

Ефективність інвестиційної діяльності в регіоні значною мірою залежить від його інвестиційного клімату, інвестиційної привабливості. Найбільш узагальнене визначення інвестиційного клімату характеризує його як певну сукупність політичних, соціально-економічних, фінансово-економічних, організаційно-правових, природних, географічних та інших факторів, притаманних певному регіону, які визначають його привабливість для капіталовкладень з боку іноземного інвестора [2; 3; 5, с. 9]. Дані факти актуалізують зазначену проблематику.

Мета статті – дослідити механізм збалансованого розвитку та управління фінансово-економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери в умовах поведінкової економіки.

Виклад основного матеріалу. З огляду на складну економічну ситуацію в країні, доцільно впроваджувати реформи практично в усіх сферах економіки. Це, у свою чергу, потребує значних капіталовкладень, зокрема й іноземних. А для залучення іноземних капіталів в економіку регіонів України слід забезпечити привабливий інвестиційний клімат.

На нашу думку, існує гостра необхідність щодо впровадження низки заходів, спрямованих на покращення інвестиційного клімату в економіці України (рис. 1).

Рис. 1. Заходи, спрямовані на покращення інвестиційного клімату в економіці України

Джерело: власна розробка

Враховуючи необхідність збільшення обсягів іноземного інвестування, Соколенко С.І. наголошує на доцільності створення умов для вигідного капіталовкладення іноземним інвесторам: диверсифікувати джерела інвестицій; створити результативні механізми управління інвестиційною діяльністю; реструктуризувати економіку; надавати пріоритет залучення інвестицій у ті галузі, що особливо потребують інвестування; мотивувати

суб'єктів господарювання і населення здійснювати довгострокові вкладення; стимулювати реінвестування; вдосконалити інвестиційне законодавство та забезпечити його стабільність; забезпечити гарантії іноземному інвестору; забезпечити пропорції витрат інвестиційних ресурсів їх надходженню [6, с. 644]. Крім того, Соколенко С.І. пропонує вжити заходи для збільшення інвестицій в підприємницьку діяльність, оскільки саме суб'єкти господарювання здатні створювати додану вартість (рис. 2).

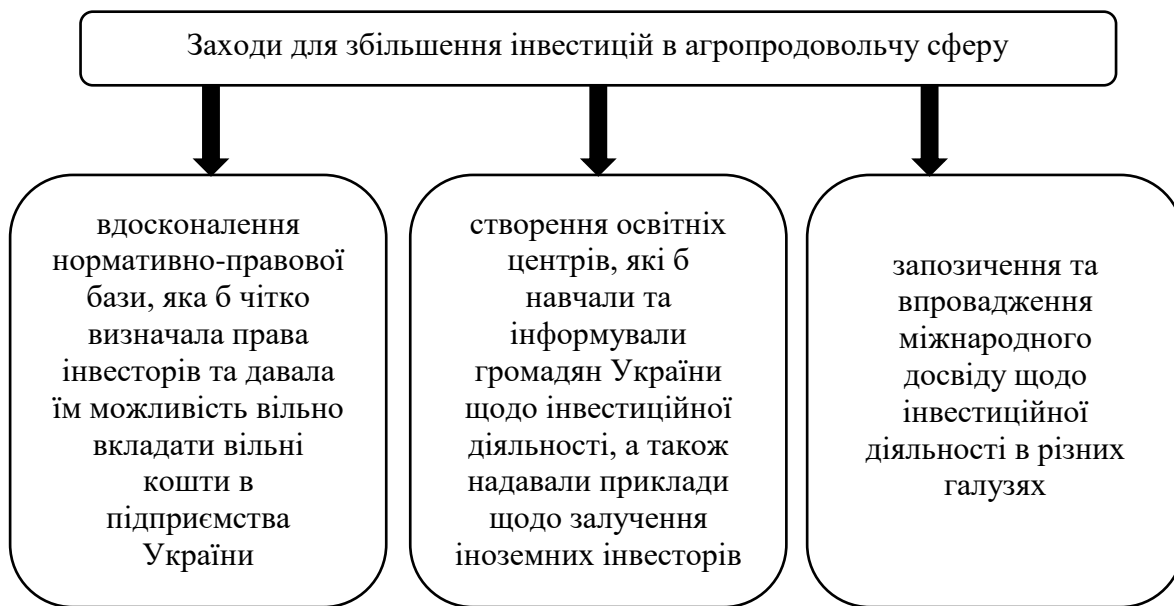

Рис. 2. Заходи для збільшення інвестицій в агропродовольчу сферу
Джерело: систематизовано авторами на основі [6, с. 645].

На нашу думку, для покращення інвестиційного клімату діяльності суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери необхідно перш за все, удосконалити інвестиційну інфраструктуру; контролювати рівень ризиків, що впливають на їх діяльність (криміногенна ситуація, політична нестабільність, підвищення рівня інфляції тощо); привести у відповідність правову й нормативну базу України до вимог Європейського Союзу; збільшити рівень внутрішнього валового продукту України і валового регіонального продукту; врегулювати питання скорочення державного боргу; подолати корупцію на всіх рівнях; забезпечити розвиток фінансової сфери.

Співпраця з міжнародним капіталом має здійснюватися з використанням ряду фінансових інструментів: концесію – надавати окремі виробничі об'єкти, поклади корисних копалин, земельні ділянки в оренду іноземним інвесторам; здійснювати продаж цінних паперів, аукціонний продаж нерухомості іноземним підприємцям, а також юридичним і фізичним особам; передавати нерухомість кредиторам, як оплату державного зовнішнього боргу; здійснювати фінансування інвестиційних проектів за рахунок виручених від імпорту коштів [8, с. 58].

Для покращення інвестиційного клімату як в Україні, так і в окремих регіонах чи сферах економіки, зокрема в агропродовольчій пропонуємо наступне (рис. 3).

Рис. 3. Заходи покращення інвестиційного клімату в агропродовольчій сфері
Джерело: власна розробка

Отже, головне завдання інвестиційної діяльності агропродовольчої сфери – забезпечення умов та ресурсів для виконання тієї чи іншої програми стратегічного розвитку, заснованої на стимулюванні інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів господарювання.

На даному етапі економічного розвитку виключно ринкові механізми, спрямовані на досягнення максимального прибутку, не можуть забезпечити збалансованість економічного розвитку регіону, тому необхідне державне регулювання регіональної інвестиційної діяльності, яке дозволить досягти збалансованості всіх інвестиційних потоків для ресурсного забезпечення структурних перетворень. Необхідність державного регулювання обумовлена тим, що ринкові механізми нерозвинені або відсутні. Органи державної влади

можуть компенсувати цю проблему на короткому відрізку часу. Участь держави в регулюванні економіки має бути поступово замінено ринковим саморегулюванням в міру розвитку інститутів ринку.

Структура формування та реалізації регіональної інвестиційної політики представлена у вигляді трьох взаємопов'язаних блоків (рис. 4).

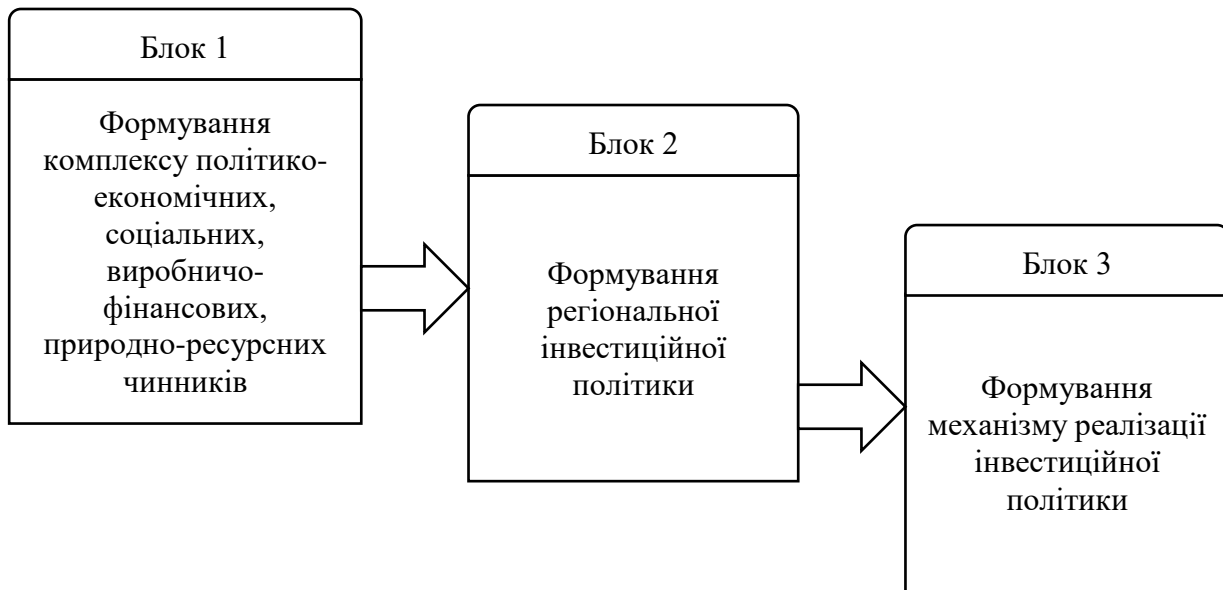

Рис. 4. Структура формування та реалізації регіональної інвестиційної політики в агропродовольчій сфері

Джерело: власна розробка

Перший блок представлений комплексом політико-економічних, соціальних, виробничо-фінансових, природно-ресурсних факторів, а також факторів розвитку, які мають чіткий зв'язок із галузевими та регіональними особливостями та визначають рівень інвестиційної привабливості.

Блок 2 включає в себе напрямки спрямовані на формування регіональної та галузевої інвестиційної політики, і складається з наступних елементів:

встановлення мети, цілей та ключових пріоритетів інвестиційної політики;

розробка галузевих та регіональних інвестиційних програм;

побудова механізму реалізації галузевої та регіональної інвестиційної політики.

Блок 3 передбачає розбудову механізму реалізації інвестиційної політики, мета якого – вплив органів регіонального управління на всіх учасників, які задіяні у інвестиційному процесі для досягнення намічених показників соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери.

Ключовими завданнями державної інвестиційної політики на сучасному етапі розвитку України є:

- кардинальне поліпшення інвестиційного клімату (державний аспект)
- і підвищення інвестиційної привабливості (регіональний аспект);
- інвестиційне забезпечення інноваційно-технологічної модернізації і розвитку виробничого потенціалу агропродовольчої сфери.

Інвестиційна політика в агропродовольчій сфері повинна виходити, по-перше, із стратегічних цілей і завдань її розвитку, по-друге, враховувати сформовану структуру самої сфери, витрати, повинна бути спрямована на підвищення інвестиційної привабливості. Для підвищення інвестиційної привабливості необхідно: проаналізувати особливості відтворювального процесу в агропродовольчій сфері; оцінити технічний і технологічний рівень виробництва; визначити пріоритети соціально-економічного розвитку; розробити інвестиційно привабливі проекти; обґрунтувати джерела фінансування, в тому числі залучення іноземного капіталу при дотриманні регіональних інтересів; визначити механізм реалізації інвестиційної політики за умови забезпечення балансу інтересів виробників в суміжних галузях.

Відповідно до теорії інвестицій основними принципами інвестиційної політики на всіх рівнях є цілеспрямованість, ефективність, багатоваріантність, системність, керованість, комплексність. Регулювання інвестиційної діяльності представляє собою програму скоординованих дій органів державного управління щодо реалізації зазначених цілей, завдань, напрямів інвестиційної політики, що забезпечують розподіл інвестиційних ресурсів відповідно до потреб регіону на даному етапі економічного розвитку.

Під механізмом управління інвестиційною діяльністю розуміється сукупність економічних, правових, адміністративних, організаційних форм і методів регулювання інвестиційного процесу. Механізм управління інвестиційною діяльністю є багаторівневим, тобто ефективність застосування будь-якого структурного елемента механізму вимагає узгодженості дій на всіх рівнях (державному, регіональному, муніципальному).

Механізм реалізації інвестиційної політики включає в себе:

- 1) вдосконалення законодавчого забезпечення інвестиційної діяльності;
- 2) здійснення концентрації інвестиційних ресурсів на стратегічних напрямках інвестиційних програм;
- 3) мобілізація всіх джерел інвестиційних ресурсів, включаючи інституційні та заощадження населення;
- 4) здійснення моніторингу інвестиційної діяльності для своєчасного корегування інвестиційної політики.

Для успішної реалізації стратегії підвищення інвестиційної привабливості агропродовольчої сфери необхідно застосувати такі основні організаційно-

управлінські форми впливу: інформаційно-аналітичне забезпечення; методи підвищення інвестиційного іміджу території; методи реструктуризації; методи просування пріоритетних інвестиційних проектів.

Висновки. Для покращення інвестиційного клімату діяльності суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери необхідно перш за все, удосконалити інвестиційну інфраструктуру; контролювати рівень ризиків, що впливають на їх діяльність (криміногенна ситуація, політична нестабільність, підвищення рівня інфляції тощо); привести у відповідність правову й нормативну базу України до вимог Європейського Союзу; збільшити рівень внутрішнього валового продукту України і валового регіонального продукту; врегулювати питання скорочення державного боргу; подолати корупцію на всіх рівнях; забезпечити розвиток фінансової сфери. В сучасних умовах взаємозв'язок бізнесу та держави, враховуючи особливості агропродовольчої сфери України визначає перспективи її майбутнього розвитку. Відповідно важливим завданням як агропродовольчого бізнесу, так і державних органів влади є побудова надійних партнерських відносин. Нами запропоновано модель соціально-економічної трансформації взаємовідносин в агропродовольчій сфері, де основні елементи зазначеного процесу, враховуючи розподіл ролей в межах взаємодії держави та суб'єктів господарювання. Даний механізм збалансованого розвитку та управління фінансово-економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери в умовах поведінкової економіки наразі є актуальним не тільки через ефективність, а й через адаптивність.

Література:

1. Бачишина Л.Д. Інформаційні технології як ключовий аспект сталого землекористування в Україні / С.М. Ілляшенко // Зб. мат. Національної наук.-метод. конф «Цифрова економіка» (4-5 жовтня 2018 року). – К. : КНЕУ, 2018 – С. 35-38.
2. Готра В.В. Інвестиційні передумови формування інноваційного потенціалу АПК / В.В. Готра // Сталій розвиток економіки. – 2015. – № 2. – С. 169–177.
3. Іртищева І.О. Інноваційний розвиток сільських територій: адаптація міжнародного досвіду в національних реаліях : монографія / І.О. Іртищева, А.Я. Сохнич. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 172 с.
4. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери : монографія / О.М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
5. Пасхавер Б. Й. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва / Б. Й. Пасхавер, Л. В. Молдован, О. В. Шубравська // Економіка АПК. – 2012. – № 6. – С. 3–9.
6. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці : монографія / С.І. Соколенко. – К. : Логос, 2004. – 848 с.
7. Федірець О.В. Розвиток агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи: теорія, методологія, практика : дис. ... доктора економ. наук : 08.00.03 / Федірець Олег Володимирович. – Полтава : ПДАУ, 2021. – 448 с.
8. Черевко Г. Зрівноважений розвиток сільських територій / Г. Черевко, І. Черевко // Аграрна економіка. – 2010. – № 1-2. – С. 57–66.

References:

1. Bachishina, L.D. (2018). Informatsiyni tekhnolohiyi yak klyuchovyy aspekt staloho zemlekorystuvannya v Ukrayini [Information technologies as a key aspect of sustainable land use in Ukraine]. Zbirnyk materialiv Natsional'noyi naukovo-metodychnoyi konferentsiyi «Tsyfrova ekonomika» – Collection of materials of the National Scientific and Methodological Conference «Digital economy». (pp. 35–38). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Gotra, V.V. (2015). Investytsiyni peredumovy formuvannya innovatsiynoho potentsialu APK [Investment prerequisites for the formation of the innovative potential of the agro-industrial complex]. Stalyy rozvytok ekonomiky – Sustainable economic development, 2, 169–177 [in Ukrainian].
3. Irtyshecheva, I.O., & Sokhnych, A.Ya. (2012). Innovatsiynyy rozvytok sil's'kykh terytoriy: adaptatsiya mizhnarodnoho dosvidu v natsional'nykh realiyakh [Innovative development of rural areas: adaptation of international experience in national realities]. Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian].
4. Mogilny, O.M. (2005). Rehulyuvannya ahraryoi sfery [Regulation of the agrarian sphere]. Uzhhorod: IVA [in Ukrainian].
5. Paskhaver, B.Y., Moldovan, L.V., & Shubravska, O.V. (2012). Osnovni problemy rozvytku sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva [The main problems of the development of agricultural production]. Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex, 6, 3-9 [in Ukrainian].
6. Sokolenko, S.I. (2004). Klasteri v hlobal'niy ekonomitsi [Clusters in the global economy]. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
7. Fedirets, O.V. (2021). Rozvytok ahroprodovol'choyi sfery yak sotsial'no-ekonomichnoyi systemy: teoriya, metodolohiya, praktyka [Development of the agro-food sector as a socio-economic system: theory, methodology, practice]. Doctor's thesis. Poltava: PDAU [in Ukrainian].
8. Cherevko, G., & Cherevko, I. (2010). Zrivnovazhenyy rozvytok sil's'kykh terytoriy [Balanced development of rural areas]. Ahrarya ekonomika – Agrarian economy, 1-2, 57–66 [in Ukrainian].

УДК 35.34.351

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-222-231](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-222-231)

Веретинський Артем Іванович аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Навчально-науковий інститут неперервної освіти (ННІНО) Національного авіаційного університету, просп. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0002-5182-1373>

ЕКОНОМІЧНА ЧАСТИНА УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄС КРИЗЬ ПРИЗМУ СТАТИЧНО-ІМПЛЕМЕНТАЦІЙНОЇ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ІНДИКАЦІЇ

Анотація. Стаття досліджує особливості впровадження, юридичної та організаційно-інституційної імплементації економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) — зокрема, Розділу III «Юстиція, свобода та безпека», Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» та Розділу VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством».

Розглянуто особливості діяльності профільних органів та інституцій, відповідальних за імплементацію положень економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) у вітчизняне нормативно-правове, ідеологічне та організаційне поле (Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України та її структурні підрозділи, Міністерство закордонних справ України, Міністерство економіки України, Міністерство юстиції України та ін.).

Визначено роль та місце реформи децентралізації у процесі виконання економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами). Зокрема, проаналізовано трансформації діяльності органів державної влади (ОДВ) та органів місцевого самоврядування (ОМС) у процесі Євроінтеграції крізь призму Розпорядження КМУ № 333-р від 01.04.2014 р. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» № 157-VIII та видозміненого Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР з точки зору впливу останніх на формування муніципального економічного потенціалу держави та фінансово-економічної самостійності регіонів.

Означено ключові інституційно-імплементаційні проблеми виконання економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р.

(із подальшими змінами), як-от аспект недостатньої ефективності боротьби із корупційними ризиками, генеровану інституційною неузгодженістю діяльності Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), Спеціальної антикорупційної прокуратури (САП) та Державного бюро розслідувань (ДБР) як засадничих інституцій протидії незаконному збагаченню, крізь призму науки державного управління та публічно-управлінської парадигми.

Ключові слова : Євроінтеграція, економічна інтеграція України та ЄС, показники економічного співробітництва, нормативно-інституційна гармонізація, економічна муніципальна самостійність.

Veretynskyi Artem Ivanovych graduate student of the Department of Public Management and Administration, Educational and Scientific Institute of Continuing Education (NNINO) of the National Aviation University, ave. Lyubomyra Huzara, 1, Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0002-5182-1373>

THE ECONOMIC PART OF THE ASSOCIATION AGREEMENT WITH THE EU THROUGH THE PRISM OF STATIC IMPLEMENTATION INSTITUTIONAL INDICATION

Annotation. The article examines the peculiarities of the implementation, legal and organizational-institutional implementation of the economic part of the Association Agreement between Ukraine and the EU dated 03.21.2014 (with subsequent changes) - in particular, Section III "Justice, Freedom and Security", Section IV "Trade and trade-related issues", Chapter V "Economic and sectoral cooperation" and Chapter VI "Financial cooperation and anti-fraud provisions".

The peculiarities of the activities of specialized bodies and institutions responsible for the implementation of the provisions of the economic part of the Association Agreement between Ukraine and the EU dated March 21, 2014 (with subsequent changes) in the national regulatory, ideological and organizational field (Cabinet of Ministers of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine) are considered and its structural subdivisions, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, the Ministry of Economy of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, etc.).

The role and place of the decentralization reform in the process of implementing the economic part of the Association Agreement between Ukraine and the EU dated March 21, 2014 (with subsequent changes) was determined. In particular, the transformations of the activities of state authorities and local self-government bodies in the process of European integration were analyzed through the prism of the Decree of the CMU No. 333 dated 04/01/2014 on the approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine, the Law of Ukraine "On the Voluntary Association of Territorial

Communities" No. 157-VIII and the amended Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" No. 280/97-BP from the point of view of the impact of the latter on the formation of the municipal economic potential of the state and the financial and economic independence of the regions.

The key institutional and implementation problems of the implementation of the economic part of the Association Agreement between Ukraine and the EU dated March 21, 2014 (with subsequent changes) were identified, such as the aspect of insufficient effectiveness in combating corruption risks, generated by the institutional incoherence of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU), the Special Anti-corruption Prosecutor's Office (SAP) and the State Bureau of Investigation (SBI) as the basic institutions of combating illegal enrichment, through the prism of the science of public administration and the public management paradigm.

Keywords : European integration, economic integration of Ukraine and the EU, indicators of economic cooperation, regulatory and institutional harmonization, economic municipal independence.

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси, запущені в Україні із підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами), наділені ознаками комплексності та впорядкованості. Юридичне компонування даного Документу засноване на єдності політичних (Преамбула, ст. 1, Розділ I «Загальні принципи», Розділ II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» і Розділ VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди) та власне економічних (Розділ III «Юстиція, свобода та безпека», Розділ IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», Розділ V «Економічне та галузеве співробітництво» та Розділ VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством») складників останньої.

Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) складає де-факто 2/3 Документу (ст. 14-ст. 486 Угоди) та визначає перепрофільовані стандарти функціонування державно-інституційної системи публічного управління та адміністрування згідно зі стандартами судового провадження, торговельно-економічних відносин, економічного співробітництва та антикорупційної діяльності, що застосовуються у ЄС. Відповідальними за поступове наближення інституційно-нормативної бази України до аналогічної бази ЄС, згідно із положеннями ст. 474 Розділу VI Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами), є національні державні органи та інституції, на специфіці імплементаційно-інтеграційної діяльності котрих пропонуємо надалі зосередити увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання імплементації економічних положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) на інституційному та нормативному рівнях є предметом наукових дискусій переважно у галузі вітчизняної доктрини.

Серед дослідників у теоретичному полі України вважаємо за доцільне виділити В. Писіна та Л. Єчиної (інтеграційні особливості співробітництва між Україною та ЄС у політичному та економічному вимірах); Н. Степаненко (особливості інтеграції України до ЄС крізь нормативну та інституційну призми); А. Багатеренка (проблемно-перспективний аспект вітчизняної Євроінтеграції у економічному розрізі); А. Моложен (інтеграція України до ЄС як економічний конструкт сталого розвитку); О. Федоришиної (економічна проблематика інтеграційних процесів «Україна-ЄС») та ін.

В свою чергу, закордонні аспекти дослідження питань економічної інтеграції України та ЄС прямо або побічно розкриваються у працях Г. Тамбуреллі, П. ван Елсувеге, Г. Ван дер Лоо, Г. Спіліопулоса та ін. Концентрація означених досліджень спрямована як на визначення рамоків перспектив інтеграції України та ЄС як політико-економічного Союзу, так і на визначення особливостей економічно-інтегративного та торговельно-економічного співробітництва між Україною та ЄС посередництвом забезпечення функціонування повної та всеохопної зони вільної торгівлі (ПВЗВТ). Також, у розрізі інноваційних підходів до розуміння економічної природи Євроінтеграції та європейської асоціації України із ЄС доцільно звернути увагу на наукові напрацювання Дж. Вітт, М. Лачні, М. Емерсона, А. Транка, С. Райкгоф та С. Велутті, де розкриваються аспекти інтеграційного співробітництва із країнами Східної Європи та, зокрема, економічної взаємодії між організаціями у питаннях двосторонньої політики обміну інституційними навичками.

Мета статті — визначити, дослідити та проаналізувати особливості статично-імплементаційного упровадження положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) вітчизняним інституційним апаратом публічного управління (Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України та її структурні підрозділи, Міністерство закордонних справ України, Міністерство економіки України, Міністерство юстиції України; профільні органи, як-от НАБУ, САП, ДБР та ін.).

Виклад основного матеріалу. Питання економічної інтеграції України та ЄС крізь призму процесів імплементації договірної бази вітчизняним інституційним апаратом публічного управління та адміністрування є органічним завданням вітчизняного державотворення.

Поступове наближення інституційно-нормативної бази України до аналогічної бази ЄС фактично задекларовано ст. 474 Розділу VI (Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством) Угоди про

асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами), що за аналогією передбачає координацію роботи локальних державних органів щодо запозичення нормативних та інституційних підходів до державної служби та публічного урядування за європейськими стандартами [1]. Зазначені положення є універсальними та застосовуються до економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами), що сукупно із політичною частиною даного Документу складає уніфікований нормативно-правовий міжнародний акт правотворчості, обов'язковий до застосування державним апаратом України у розрізі імплементаційного зближення національної та європейської інституційно-правової бази.

Відтак, пропонуємо розглянути основні тенденції впровадження економічних нормативів Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) вітчизняним апаратом публічного управління та адміністрування.

Юрисдикційна та сферальна компетенція профільних органів щодо реалізації економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) є розгалуженою.

Так, наприклад, відповідальними за виконання та реалізацію юстиційної політики нормативно-інституційної гармонізації між Україною та ЄС безпосередньо в Україні є Міністерство юстиції України та Комітет ВРУ з питань правової політики. Моніторингова складова реалізації положень Розділу III (Юстиція, свобода та безпека) Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) за період 01.11.2014 р. — дотепер дозволяє виділити наступні тенденційні складові даного процесу. В першу чергу, інституційна складова виконання положень Розділу III Документу складає узагальнено 92%. Межі виконання гальмуються такими факторами, як проблема організації спільної контрольної-пропускної діяльності на кордоні України та держав-членів ЄС, проте основна проблематика сконцентрована у сферальній парадигмі функціонування судової влади (0% реалізації антидискримінаційної судово-практичної політики, запровадження системи оцінювання Генеральної та місцевих прокуратур за 2017 р.; невиконання вимог щодо рекваліфікаційної перевірки суддівського корпусу у 2018 р.) [2].

Водночас, позитивними перепрофілюваннями у сфері нормативно-інституційного забезпечення сфери судової влади можна вважати де-факто ініційовані Верховною Радою України як суб'єктом законодавчої ініціативи та Комітетом ВРУ з питань правової політики прийняття Закону України «Про судоустрій та статус суддів» № 1402-VIII від 02.06.2016 р. (поточна ред. від 26.03.2024 р.) та внесення пов'язаних з цим видозмін Основного закону держави, генеровані положеннями Закону України «Про внесення змін до

Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII від 02.06.2016 р. Метою даних видозмін є реформа інституту судової влади в Україні як джерела забезпечення демократичного владарювання. Зміст означених положень де-факто виходить із положень ст. 14-24 Розділу III (Юстиція, свобода та безпека) Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) у органічній сукупності останніх.

Показники економічного співробітництва між Україною та ЄС крізь призму інституційного забезпечення виконання наймасштабнішої частини економічного складника Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.14 р. (із подальшими змінами) — Розділу IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) належить до компетенційного відання Міністерства економіки України та Комітету ВРУ з питань економічного розвитку. Окрім позитивних складових торговельного співробітництва між Україною та ЄС, як-от впровадження ПВЗВТ від 01.01.2016 р. та контрольна генерація даного процесу власне Міністерством економіки України, остання відзначається не вирішеною галузевою проблематикою стагнаційності сфери промислової кооперації між сторонами, що полягає у виконанні вищезазначеними відповідальними інституціями аспекту підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (Угода АСАА) протягом 2022 р. у 25% організаційному співвідношенні [3].

Кластерні положення Розділу V (Економічне та галузеве співробітництво) Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) включають положення щодо енергетичної, фінансової, космічної, туристичної, сільськогосподарської та ін. сфер життєдіяльності держави. Відповідальними за енергетичний простір у контексті виконання положень Євроінтеграції є Міністерство енергетики України та Комітет ВРУ з питань енергетики та ЖКП; за сферу фінансової інтеграції України із ЄС — Національний банк України, Міністерство фінансів України, Комітет ВРУ з питань фінансової, податкової та митної політики; за космічну сферу інтеграції — Державне космічне агентство та Комітет ВРУ з питань освіти, науки та інновацій; за туристичний простір — Державне агентство розвитку туризму України; за сферу сільськогосподарської економічної інтеграції із ЄС — Міністерство економіки України та Комітет ВРУ з питань аграрної та земельної політики. Складова реалізації означених підсегментів економічної інтеграції із ЄС складає 78%, 68%, 68%, 94% та 70% відповідно у період 01.11.2014 р. — дотепер.

Проблемними питаннями діяльності інституційних органів юрисдикційної відповідальності варто визнати відсутність звітності про обіг та накопичення нафтопродуктів Єврокомісії та Секретаріату Енергетичного Співтовариства (енергетика), організаційна невідповідність управління

активами, підприємницькими філіями та вкладами фізичних/юридичних осіб законодавчим положенням ЄС (фінансовий сектор), проблема розширення співробітництва України із Європейським космічним агентством (космічна сфера), декларативні неузгодженості до провадження комерційної сільськогосподарської діяльності зі звітністю щодо витрачених, закуплених активів та використання земельних ресурсів згідно зі стандартами ЄС (сільське господарство).

Найбільш проблемною з точки зору інституційної регуляції сферою Євроінтеграції є туристичний профіль. Положення ст. 399-402 Глави 16 Розділу V (Економічне та галузеве співробітництво) Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) декларують індикації збереження культурної спадщини, розвиток альтернативних видів туризму та збереження культурної спадщини шляхом туристичних інсинуацій на рівні договірного співробітництва сторін [1]. Державним агентством розвитку туризму України як інституцією профільної відповідальності в умовах збройної агресії РФ проти України було реалізовано вимоги, зокрема, щодо стимулювання внутрішніх туристичних активностей шляхом координації дестинаційної привабливості України для збереження вітчизняного економічного потенціалу та інвестиційної привабливості даної сфери. У контексті виконання безпосередніх положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) на стадії розробки знаходиться Проект Закону про сільський та сільський зелений туризм № 5206 від 05.03.2021 р. та Проект Закону про сільський та сільський зелений туризм № 4299 від 23.10.2003 р., що декларує бажання України до повноцінної інтеграції із інноваційними видами провадження рекреаційно-відпочинкової діяльності [4].

Окремої уваги потребує антикорупційна складова реалізації процесу економічної інтеграції України та ЄС відповідно Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами). Дана сфера є найбільш контраверсійним формуляром поступового наближення України до європейської демократичної спільноти. Реалізаційний потенціал здійснених Міністерством внутрішніх справ України, Комітетом ВРУ з питань фінансів, податкової та митної політики та Комітетом ВРУ з питань антикорупційної політики репрофілювань даної галузі за період 01.11.2014 р. — дотепер складає 24% [5]. Проблемними питаннями з точки зору інституційно-нормативної профіляції виступають недостатня адміністративна допомога у здійсненні антикорупційної політики, відсутність локальних порядків взаємодії та обміну із ЄС аспектами внутрішньої антикорупційної діяльності, а єдиним виконаним завданням відповідальними інституціями за даний період часу є налагодження координаційної взаємодії із Європейським бюро боротьби з шахрайством (OLAF) у 2019 р.

Необхідно зауважити, що антикорупційна діяльність України в процесі виконання положень економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) розглядається у вітчизняній та закордонній парадигмі як інваріантний індикатор готовності до повноправного членства України у ЄС [6, 7]. У даному контексті гальмівним чинником виступає незлагодженість діяльності НАБУ, САП та ДБР, повноваження котрих або зазнають дублювання, або не зазнають фактору доповнення задля превенції корупційних ризиків. Створення даних органів також є елементом виконання положень Розділу VI (Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством), проте питання гармонізаційної відповідності концептуальних підходів, закладених у Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України № 1698-VII, Наказі Офіса Генпрокурора № 125 від 05.03.2020 р. Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора та Закон України «Про Державне бюро розслідувань» № 794-VIII нормативам державно-економічного імплементаційного курсу набуває додаткової актуальності.

Регуляційний потенціал сфери економічної інтеграції між Україною та ЄС також знаходить своє реалізаційне відображення у діяльності ОДВ та ОМС. Так, нормативна база у вигляді Розпорядження КМУ № 333-р від 01.04.2014 р. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» № 157-VIII та видозміненого Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР формує рамкові контексти трансформованого підходу до публічного управління та адміністрування на місцях. Зокрема, економічна складова діяльності ОДВ та ОМС відтепер полягає у індивідуальному формуванні квартальних, піврічних та річних бюджетів витрат та бюджетів доходів, а також формування терміну «бюджет участі» (правова складова ст. 105 Бюджетного кодексу України № 2456-VI) [8], що розуміє під собою залученість громадянського суспільства у реалізацію фінансово-інвестиційних програм щодо громад та територій, які вони представляють. Враховуючи, що сфера публічного управління та адміністрування в об'єднаних територіальних громадах за реформою децентралізації має відпускний характер, на ОДВ та ОМС законодавець покладає де-факто відпускні повноваження відносно контролю та нагляду за забезпеченням економічної муніципальної самостійності в процесі Євроінтеграції [9].

Висновки. Опрацювання проблемного розуміння положень економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) крізь призму статично-імплементаційної інституційної індикації дозволило дійти наступних умовиводів.

По-перше, згідно із вітчизняним публічно-управлінським принципом делегування повноважень та розподілу компетенції положення економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) — Розділу III «Юстиція, свобода та безпека», Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» та Розділу VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством» — здійснюється такими органами, як Кабінет Міністрів України (координація дій), Верховна Рада України та її Комітети (нормативна ініціатива) та органи галузевої компетенції (залежно від сфери імплементаційної діяльності курсу на Євроінтеграцію).

По-друге, найвищим рівнем проблемності у ході реалізації положень економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03.2014 р. (із подальшими змінами) крізь призму доктрини публічного управління відзначається Розділ VI (Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством). Ключовими колізіями інституційного пристосування антикорупційної діяльності в Україні до стандартів ЄС можна називати нормативну та інституційну неузгодженість професійної діяльності профільних органів із запобігання корупції, як НАБУ, САП, ДБР та ін., а також — відсутність запровадження локально-адміністративних внутрішніх порядків превентивно-корупційних активностей, генерованих згідно наявного європейського досвіду.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони № 984_011 від 21.03.2014 р. (ред. від 30.11.2023 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Кабінет Міністрів України. Пульс Угоди : Юстиція, свобода, безпека, права людини. Офіційний веб-портал Кабінету Міністрів України. Режим доступу : <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/streams/human-rights-justice-and-anticorruption>
3. Кабінет Міністрів України. Пульс Угоди : Технічні бар'єри у торгівлі. Офіційний веб-портал Кабінету Міністрів України. Режим доступу : <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/streams/international-trade-facilitation>
4. Табенська, О. Розвиток сільського зеленого туризму. Економіка та суспільство. № 52. 2023. 7 с.
5. Кабінет Міністрів України. Пульс Угоди : Фінансове співробітництво та боротьба із шахрайством. Офіційний веб-портал Кабінету Міністрів України. Режим доступу : <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/direction/finansove-spivrobityctvo-ta-borotba-iz-shahraystvom>
6. Майніна, М. Асоціація Україна-ЄС : політичні загрози та економічні можливості. Політичне життя (Online). № 4. 2019. С. 116-122.
7. Spiliopoulos, O. The EU-Ukraine Association Agreement As A Framework Of Integration Between The Two Parties. *Procedia Economics and Finance*. Vol. 9. 2014. P. 256 – 263.
8. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. (ред. від 01.01.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
9. Трачук, П., Тимчак, В. Реалізація принципу децентралізації влади в Україні. Науковий вісник УжНУ. Серія : Право. № 75 (1). 2023. С. 293-298.

References:

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony № 984_011 vid 21.03.2014 r. (red. vid 30.11.2023 r.). Vidomosti Verkhovnoi Rady. Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Kabinet Ministriv Ukrainy. Puls Uhody : Yustytsiia, svoboda, bezpeka, prava liudyny. Ofitsiyni veb-portal Kabinetu Ministriv Ukrainy. Rezhym dostupu : <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/streams/human-rights-justice-and-anticorruption>
3. Kabinet Ministriv Ukrainy. Puls Uhody : Tekhnichni bariery u torhivli. Ofitsiyni veb-portal Kabinetu Ministriv Ukrainy. Rezhym dostupu : <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/streams/international-trade-facilitation>
4. Tabenska, O. Rozvytok silskoho zelenoho turyzmu. Ekonomika ta suspilstvo. № 52. 2023. 7 s.
5. Kabinet Ministriv Ukrainy. Puls Uhody : Finansove spivrobitnytstvo ta borotba iz shakhraistvom. Ofitsiyni veb-portal Kabinetu Ministriv Ukrainy. Rezhym dostupu : <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/direction/finansove-spivrobityctvo-ta-borotba-iz-shahraystvom>
6. Mainina, M. Asotsiatsiia Ukraina-YeS : politychni zahrozy ta ekonomichni mozhlyvosti. Politychne zhyttia (Online). № 4. 2019. S. 116-122.
7. Spiliopoulos, O. The EU-Ukraine Association Agreement As A Framework Of Integration Between The Two Parties. Procedia Economics and Finance. Vol. 9. 2014. P. 256 – 263.
8. Biudzhetni kodeks Ukrainy № 2456-VI vid 08.07.2010 r. (red. vid 01.01.2024 r.). Vidomosti Verkhovnoi Rady. Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
9. Trachuk, P., Tymchak, V. Realizatsiia pryntsypu detsentralizatsii vlady v Ukraini. Naukovyi visnyk UzhNU. Serii : Pravo. № 75 (1). 2023. S. 293-298.

УДК 354

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-232-243](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-232-243)

Вороніна Вікторія Вікторівна здобувач кафедри теорії та практики управління, викладач кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" м. Київ, 03056, КПІ ім. Ігоря Сікорського, пр-т Перемоги, 37, корпус 7, Виконавчий директор ГО «Центр безпекових досліджень «СЕНСС», тел.: (095)567-66-83, <https://orcid.org/0009-0002-6754-7812>

Черниш Вадим Олегович кандидат юридичних наук, викладач кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" м. Київ, 03056, КПІ ім. Ігоря Сікорського, пр-т Перемоги, 37, корпус 7, Голова Керівної ради ГО «Центр безпекових досліджень «СЕНСС», тел.: (095)567-66-83, <https://orcid.org/0000-0002-4904-4616>

ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ У ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ: ПОТЕНЦІЙНА ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ЧИ ЗАПОРУКА СТІЙКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. В статті проаналізовано питання щодо володіння вогнепальною зброєю цивільним населенням крізь призму визначених законодавством головних національних інтересів як об'єктів захисту з боку держави. Такими інтересами є: захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та безпечні умови життєдіяльності громадян.

Автори наводять доводи про те, що державна політика щодо зброї та політика національної безпеки мають формуватися із огляду на можливість залучення цивільного населення, яке володіє вогнепальною зброєю, до захисту головних національних інтересів України. З одного боку, як наголошується в статті, велику кількість законних власників вогнепальної зброї, цивільних осіб, можна розглядати як додатковий чинник стійкості суспільства та держави до загроз її вищезгаданим національним інтересам. З іншого боку, мають бути враховані ризики широкого розповсюдження вогнепальної зброї серед цивільних осіб.

В статті досліджується питання пов'язані із тим, як співвідноситься участь озброєного цивільного населення у захисті державного суверенітету, територіальної цілісності, забезпеченні безпечних умов життєдіяльності та

демократичного конституційного ладу із монополією держави на застосування сили.

На підставі аналізу нормативних актів в роботі обґрунтовується, що не лише сили безпеки і оборони, але і цивільні особи можуть брати участь у захисті національних інтересів, зокрема державного суверенітету та територіальної цілісності України, від загроз. Авторами статті наводяться можливі форми залучення озброєного цивільного населення до національного спротиву.

В статті проаналізовано право народу на повстання як останній засіб захисту прав людини та демократичного конституційного ладу цивільними особами, а також можливий вплив наявності або відсутності зброї у цивільного населення на хід та результати повстання. Право народу на повстання та захист ним демократичного конституційного ладу розглянуто на прикладі подій Революції Гідності.

Крім того, в статті порушено питання про те, чи впорається держава із забезпеченням безпечних умов життєдіяльності громадян, одного із національних інтересів, а також чи може вона надати більше можливостей для самозахисту цивільним особам через відповідну політику щодо зброї.

Авторами також проведено огляд поточних політичних та суспільних дискусій, в тому числі в законодавчому органі України, а також експертних позицій щодо можливостей володіння вогнепальною зброєю цивільними особами та впливу лібералізації політики щодо зброї на захист національних інтересів України.

В результаті проведеного аналізу автори статті приходять до висновку, що формування ефективної та комплексної державної політики щодо обігу зброї в Україні вимагає глибоких дискусій, соціологічних досліджень та вивчення досвіду інших країн, враховуючи поточні та потенційні загрози національній безпеці. Результати цих зусиль допоможуть належним чином визначити зміст політики, що відповідатиме принципам демократичного управління та сприятиме захисту національних інтересів України.

Ключові слова: зброя, національна безпека, національні інтереси, стійке суспільство, державне управління, національний спротив, ООН

Voronina Viktoriia Viktorivna Postgraduate Student of the Department of Theory and Practice of Management, Lecturer at the Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv, 03056, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Prospect Beresteiskyi 37, building 7, Executive director of the NGO “Center for Security Studies “CENSS”, tel.:(095)567-66-83, <https://orcid.org/0009-0002-6754-7812>

Chernysh Vadym Olehovych PhD in Law, Lecturer at the Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv, 03056, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Prospect Beresteiskyi 37, building 7, Head of the Governing Council of the NGO “Center for Security Studies “CENSS”, tel.: (095)567-66-83, <https://orcid.org/0000-0002-4904-4616>

FIREARMS IN THE HANDS OF CIVILIANS: A POTENTIAL THREAT TO NATIONAL SECURITY OR A KEY TO THE RESILIENT SOCIETY

Abstract. The article analyzes the issue of firearms possession by civilians through the prism of the key national interests defined by law as objects of protection by the State. These interests are: the protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and safe living conditions for citizens.

The authors argue that the state weapons policy and national security policy should be formed with due regard to the possibility of involving civilians who own firearms in the protection of Ukraine's main national interests. On the one hand, as the article emphasizes, a large number of legal firearms owners, civilians, can be viewed as an additional factor of the society and the state's resilience to threats to its aforementioned national interests. On the other hand, the risks of widespread proliferation of firearms among civilians should be considered.

The article examines the issues related to how the participation of armed civilians in the defense of state sovereignty, territorial integrity, ensuring safe living conditions and democratic constitutional order correlates with the state's monopoly on the use of force. Based on the analysis of the legislation, the article substantiates that not only security and defense forces, but also civilians can participate in the protection of national interests, in particular, the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine, from threats. The authors of the article outline possible forms of involvement of armed civilians in the national resistance.

The article analyzes the right of the people to rebellion as the last resort for the protection of human rights and the democratic constitutional order by civilians, as well as the possible impact of the presence or absence of arms among civilians on the course and outcome of the rebellion. The right of the people to rebel and their defense of the democratic constitutional order is examined on the example of the events of the Revolution of Dignity.

In addition, the article raises the question of whether the state can cope with ensuring safe living conditions for citizens, one of the national interests, and whether it can provide more opportunities for self-defense to civilians through an appropriate weapons policy.

The authors also review current political and public debates, including in the legislature of Ukraine, as well as expert opinions on the possibilities of civilian firearms ownership and the impact of liberalization of weapons policy on the protection of Ukraine's national interests.

As a result of the analysis, the authors of the article conclude that the formation of an effective and comprehensive state policy on arms trafficking in Ukraine requires in-depth discussions, sociological research, and study of the experience of other countries, taking into account current and potential threats to national security. The results of these efforts will help to properly define the content of the policy, which will be in line with the principles of democratic governance and will help to protect Ukraine's national interests.

Keywords: weapons, national security, national interests, resilient society, public administration, national resistance, UN

Постановка проблеми. Перш за все, варто звернути увагу на те, що є національною безпекою. Відповідно до частини 1 статті 1 Закону України «Про національну безпеку» національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [1]. Згадана дефініція прямо називає три головні національних інтереси, що є об'єктами захисту: державний суверенітет (I); територіальна цілісність (II); демократичний конституційний лад (III). Серед інших національних інтересів законодавство також називає «безпечні умови життєдіяльності... громадян» (IV) [1]. Саме на ці чотири національних інтереси спрямовано нашу увагу в цій статті.

Існують різні підходи до того, хто є відповідальним за забезпечення безпеки важливих національних інтересів. Одні вважають, що це справа виключно спеціально створених із цією метою державних органів. Інші ж вважають, що громадяни мають право безпосередньо приймати участь у захисті національних інтересів, в тому числі тих чотирьох, які ми згадали вище.

Так, наприклад, особи, що займають державні посади робили заяви про те, що «монополію на застосування сили має тільки держава», або про «монополію на силу», що належить певним державним органам [2, 3]. Семантичний аналіз наведених вище висловлювань дає достатні підстави припустити, що застосування зброї для захисту національних інтересів входить до змісту понять «монополія на силу» та «монополія на застосування сили». Отже, якщо наше обґрунтоване припущення вірне, то тоді, у висловлюванні посадовців заперечується право на застосування зброї для захисту національних інтересів держави, оскільки воно належить лише особам, що входять до складу відповідних органів держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання володіння вогнепальною зброєю цивільним населенням в контексті забезпечення національної безпеки мало досліджено науковцями. Зазвичай в їхніх роботах сфера обігу зброї аналізується в розрізі діяльності правоохоронних органів чи розробки спеціального законодавства. Тому проведений в межах цієї статті аналіз базується переважно на інформації з відкритих джерел, публічних повідомленнях керівників та представників органів виконавчої влади, дослідженні національного законодавства. Окрім того, в роботі проаналізовано введене Максом Вебером [4] поняття «монополія на легітимне застосування сили», а також використані результати дослідження Марко Ларіцца, Тодда Лендмана [9] щодо питань демократії, державного управління та прав людини в ЄС.

Метою статті є дослідження питань володіння вогнепальною зброєю цивільним населенням крізь призму національних інтересів, що визначені законодавством, як об'єкти захисту з боку держави, а саме: захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та забезпечення безпечних умов життєдіяльності громадян.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що словосполучення «монополія на силу» або «монополія на використання сили» є похідними від поняття «монополія на легітимне застосування сили», яке одним із перших почав вживати Макс Вебер. В своїй відомій лекції він зазначав, що «державна – це людська спільнота, яка (успішно) володіє монополією на легітимне застосування фізичної сили в межах певної території. Зауважимо, що «територія» є однією з характеристик держави. Зокрема, в даний час право на застосування фізичної сили надається іншим інституціям або окремим особам лише в тій мірі, в якій це дозволяє держава» [4].

Як бачимо, Макс Вебер не заперечує можливості застосування фізичної сили іншими, недержавними інституціями та навіть окремими громадянами, якщо це санкціоновано державою. Подібний до веберівського підхід застосовано законодавцем в частині 1 статті 12 Закону України «Про національну безпеку» [1]. В цьому законі до складу сектору безпеки та оборони України віднесено чотири взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Тобто, в цілому, держава передбачає, що цивільні особи можуть брати участь у захисті національних інтересів від загроз.

В зв'язку із вказаним вище, постає цілком обґрунтоване питання: чи зацікавлена держава в долученні цивільного населення до збройного опору в разі загрози її державному суверенітету та територіальній цілісності. Якщо

інтерес держави полягає у залученні цивільного населення до захисту від озброєних акторів, що загрожують національним інтересам (I) та (II), то очевидно стає необхідність наявності у такого населення вогнепальної зброї. Слід зауважити, що в бойових діях високої інтенсивності, що відбуваються із застосуванням важкого озброєння та техніки, зокрема танків, артилерії бойової авіації, ракетних систем тощо, наявність вогнепальної зброї не має вирішального значення. Крім того, вести бойові дії подібного характеру можуть лише підготовлені та треновані військові, аж ніяк не цивільні. Військові, що мають безпосередній досвід у веденні бойових дій високої інтенсивності із застосуванням важкого озброєння та техніки, наголошують, що під час таких дій «втрати у стрілецьких контактах одиничні», а більшість « гине внаслідок роботи ворожої артилерії та FPV дронів » [5]. Противники тези про те, що цивільне населення може бути ефективним у захисті національних інтересів (I) та (II) часто використовують два наведених аргументи, а саме: невідповідність (дилетантство) цивільних осіб до участі у масштабній конвенційній війні та малу ефективність стрілецької зброї у ній. Можна погодитися із обома аргументами, але не з висновками такого роду.

Цивільне населення, якщо воно володіє вогнепальною зброєю, може бути долучене до дій у своєму або ворожому тилу. У своєму тилу – протидія озброєним прихильникам країни-агресора, диверсійним групам противника та навіть легкоозброєному десанту. На окупованих територіях цивільне населення може бути долучено до озброєного спротиву окупанту. В обох випадках озброєне цивільне населення може бути дуже ефективним у захисті національних інтересів України (I) та (II).

Українська держава передбачає можливість участі цивільних громадян у захисті її державного суверенітету та територіальної цілісності. Така можливість передбачена не лише вже згаданим нами Законом України «Про національну безпеку». Ще один нормативний акт – Закон України «Про основи національного спротиву» – передбачає, що національний спротив організовується та здійснюється шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави (частина 1 статті 1 Закону) [6]. Закон України «Про основи національного спротиву» передбачає можливість та бажаність залучення цивільних громадян до захисту національних інтересів (I) та (II), та надає право застосування особистої мисливської та стрілецької зброї для цього. Але таке право закон надає лише членам добровольчих формувань територіальних громад (ДФТГ), а не іншим громадянам. Логіка законодавця зрозуміла: цивільні громадяни в мирний час готуються до спротиву, в тому числі до використання зброї, а під час війни, під керівництвом військових, здійснюють спротив. Водночас кількість цивільних

громадян у складі ДФТГ у порівнянні із загальною кількістю цивільного населення є невеликою. Не всі з них мають власну вогнепальну зброю. Враховуючи ці обставини, висловлюються думки про те, що якби на руках у цивільного населення була значна кількість належно зареєстрованої вогнепальної зброї, то можливості для відбиття агресії були би значно більшими.

Прихильники ідеї широкого поширення вогнепальної зброї серед цивільного населення небезпідставно вважають, що стійкість до зовнішніх збройних загроз національним інтересам (I) та (II) була би вищою, якщо б кількість власників зброї була б значно більшою. Очевидно, що держава на початку широкомасштабної агресії зрозуміла важливість та необхідність надання цивільним громадянам можливості брати участь у захисті національних інтересів (I) та (II). Про це свідчить швидке прийняття Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», яким відповідно до статті 4, надається право на використання власної нагородної зброї, спортивної зброї (пістолетів, револьверів, гвинтівок, гладкоствольних рушниць), мисливської нарізної, гладкоствольної чи комбінованої зброї [7]. Зазначений закон набув чинності 7 березня 2022 року, тобто через одинадцять днів після початку широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України.

Ще одним свідченням усвідомлення державою необхідності широкого залучення цивільного населення до збройного спротиву, навіть більш промовистим, ніж ухвалення спеціального закону, є факт роздачі бойової вогнепальної зброї цивільним громадянам до прийняття вказаного вище закону. Вже в перший день широкомасштабного вторгнення органи державної влади організували роздачу такої зброї цивільним особам за максимально спрощеною процедурою [8]. Лише в Києві протягом кількох годин було видано «біля 10000 автоматів» [8]. Разом із тим, законодавець, приймаючи закон «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», все ж виходив із принципу надання широким колам цивільного населення права володіння та використання зброї для захисту національних інтересів (I) та (II) лише у період дії правового режиму воєнного стану.

Захист демократичного конституційного ладу є ще одним національним інтересом (III), що є об'єктом захисту. Відповідно до статті 1 Конституції України Україна є демократичною державою, що передбачає наявність демократичного врядування, повагу до прав та свобод людини, верховенства права тощо. Наприклад, Європейський Союз розглядає демократичне врядування як таке, що «утверджує права громадян на шляху до сталого розвитку» і включає «повагу до прав людини та основних свобод... підтримку процесів демократизації... повагу до верховенства права... доступ для всіх до

незалежної системи правосуддя... та уряд, який керує прозоро і є підзвітним відповідним інституціям та виборцям» [9, 10].

Збройний захист демократичного конституційного ладу цивільними особами, що полягає в протидії її узурпації, встановлення автократичного чи диктаторського режимів варто розглянути через ретроспективний погляд на Революцію Гідності 2013 – 2014 років.

Тодішні правлячі кола намагалися всупереч принципам демократичного врядування змінити вектор розвитку держави та суспільства, масово порушували права та свободи громадян, в тому числі на протест, збагачувалися за рахунок привласнення державних доходів тощо. Саме тоді, в період Революції Гідності, широкого суспільного дискурсу набуло питання щодо права народу на повстання. 20 лютого 2014 року працівники правоохоронного органу зі стрілецької зброї розстріляли мирних протестувальників, що боролися за демократію. Лише в цей день загинуло 48 осіб, ще 68 отримали вогнепальні поранення [11, 12]. Отже, правлячі кола того періоду вирішили застосувати зброю проти мирних протестувальників, які вимагали їхнього відсторонення від влади. У зв'язку із цим виникає питання, чи відважилися б керівники держави та працівники правоохоронних органів на застосування зброї, якщо б знали, що значна кількість протестувальників має власну вогнепальну зброю, яку вони вправі застосувати для захисту конституційного демократичного ладу?

Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року містить положення про те, «що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення». За змістом цього положення можна зробити висновок, що повстання є останнім засобом, тобто таким, що може бути застосований після вичерпання інших засобів проти тиранії і гноблення, і який хоча і є допустимим, але небажаним. Небезпідставним в такому разі є питання про те, чи може бути вдалим повстання озброєних громадян проти озброєної тиранії. Отже, для певної частини суспільства поширеність вогнепальної зброї серед значної частини суспільства може бути додатковим елементом стійкості до загроз національному інтересу (III) – демократичному конституційному ладу держави.

Як ми вже зазначали, до об'єктів захисту від різних загроз у Законі України «Про національну безпеку України» також віднесено «безпечні умови життєдіяльності громадян» – національний інтерес (IV). В цьому ж законі міститься дефініція «громадська безпека і порядок», а її зміст визначено як захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і

свобод людини і громадянина [1]. Аналіз норм закону дає підстави стверджувати, що поняття «безпечні умови життєдіяльності» ширше за поняття «громадська безпека і порядок» та охоплює його за змістом. Безумовно, національний інтерес (IV) тісно пов'язаний із рівнем та характером злочинності, проявами тероризму тощо.

Законодавство не містить нормативного визначення порогу, сформованого за кількісними, якісними або змішаними ознаками, за межами якого стан громадської безпеки і порядку в державі може вважатися загрозою національній безпеці держави. Аналогічне можна зазначити про рівень злочинності, зокрема про кількість насильницьких злочинів. В цьому випадку постає питання, чи здатна держава забезпечити національний інтерес (IV) виключно ресурсом її сил безпеки? Багато в чому відповідь на це питання залежить від стану, в якому перебуває держава та суспільство. Воєнний та пост-воєнні періоди можна характеризувати як такі, під час яких обіг зброї, що не схвалюється державою та суспільством, значно зростає. Міністр внутрішніх справ зазначає, що «в українців на руках може бути від мільйона до п'яти мільйонів одиниць трофейної зброї» [13]. Цілком обґрунтованою в цьому контексті є дискусія про надання широких можливостей для цивільних громадян набувати у власність вогнепальну зброю для захисту життя, здоров'я та власності від протиправних посягань, в тому числі насильницьких. Широке розповсюдження зареєстрованої належним чином зброї, на думку низки громадських діячів, зможе сприяти підтримці стану захищеності національного інтересу (IV), доповнивши зусилля державних органів щодо забезпечення його на належному рівні [14, 15].

Дискусії щодо можливостей володіння вогнепальною зброєю цивільними особами ідуть не лише в суспільстві, але і в органах влади. В законодавчому органі України, Верховній Раді, в 2021 році створено депутатське міжфракційне об'єднання «За зброю самозахисту для законослухняних громадян». Його метою визначено «відстоювати з активною громадськістю права громадян на зброю», а аргументами створення є те, що «[у] обороті у нас більше 1 мільйона 200 тисяч одиниць зброї, про який ми знаємо, але кількість якого з часу бойових дій на сході і російської агресії, напевно, набагато більше, а ніякого закону про зброю у нас так і немає» [16].

Противники лібералізації володіння зброєю цивільними особами наголошують, що широке розповсюдження зброї приведе до зростання злочинності та кількості насильницьких злочинів. Так, наприклад, один із громадських експертів зазначає наступне: «Дослідження міжнародних експертів довели пряму залежність між кількістю зброї на руках населення і кількістю злочинів з їх використанням: У Великій Британії, Австралії, Угорщини, Польщі, Румунії, КНР, Японії, Чилі мізерна кількість зброї у

населення, однак індекс вбивств на 100 000 населення значно менше, ніж там, де зброї у громадян багато, зокрема в США, Мексиці, Бразилії, Колумбії, Ємені, Філіппінах. Наявність зброї у громадян не зупиняє злочинців, більш того, стимулює їх до агресивнішого нападу через небезпеку отримати опір. Також зростає інтерес представників злочинного світу до вилучення легальної зброї у добропорядних громадян для вчинення злочинів і заплутування їх подальшого розкриття» [17].

Висновки. Питання формування державної політики щодо обігу зброї в Україні слід розглядати з урахуванням загроз національній безпеці, що постали на теперішньому етапі перед Україною, а також потенційних загроз у післявоєнний період.

Формування державної політики щодо обігу зброї потребує попередніх глибоких фахових дискусій, політичних дебатів, соціологічних досліджень та вивчення досвіду інших країн.

Врахування результатів від попередніх зусиль визначить зміст державної політики щодо обігу зброї, зробить зрозумілою діяльність органів влади, буде відповідати принципам демократичного врядування, сприятиме захисту національних інтересів України.

Література:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 08.05.2024).
2. Рощенко О. Президент заявив про монополію на застосування сили. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/03/20/7138692/> (дата звернення: 08.05.2024).
3. Аваков: МВД не допустить незаконных схем на выборах-2019. Не будет преференций и админресурса. Будет безусловная защита прав каждого! (Часть II). *Интерфакс-Украина*. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/556418.html> (дата звернення: 08.05.2024).
4. Weber M. Politics as a Vocation. *Max Weber: Selections in Translation* / ed. by W. G. Runciman; trans. by E. Matthews. 1978. P. 212–225. URL: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511810831.018> (date of access: 08.05.2024).
5. Командир штурмової бригади ЗСУ розповів, від чого найбільше гинуть військові в Україні. *Gazeta.ua*. URL: https://gazeta.ua/articles/np/_komandir-shturmovoyi-brigadi-zsu-rozproviv-vid-chogo-najbilshe-ginut-vijskovi-v-ukrayini/1163410 (дата звернення: 08.05.2024).
6. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 08.05.2024).
7. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 03.03.2022 р. № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення: 08.05.2024).
8. Кізілова С. Київ: людям за кілька годин роздали 10 тисяч автоматів для спротиву РФ. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/24/7325565/> (дата звернення: 08.05.2024).
9. Landman T., Larizza M. EU Policy Discourse: Democracy, Governance, and Human Rights. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2010. 52 p. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/chapters/the-role-of-the-european-union-in-democracy-building/eu-democracy-building-discussion-paper-8.pdf> (date of access: 08.05.2024).

10. Governance in the European Consensus on Development – Towards a harmonised approach within the European Union: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 30.08.2006 no. COM/2006/0421 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52006DC0421>
11. День Героїв Небесної Сотні. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyutyu/20/den-geroyiv-nebesnoyi-sotni> (дата звернення: 08.05.2024).
12. Терещук Г. 20 лютого 2014 року. Розстріли на Майдані. Біль не стихає, родини очікують на судові вироки. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/maydan-rozstrily-nebesna-sotnya/32278437.html> (дата звернення: 08.05.2024).
13. В українців на руках може бути від мільйона до п'яти мільйонів одиниць трофейної зброї, – Ігор Клименко. *Міністерство внутрішніх справ України*. URL: <https://mvs.gov.ua/news/v-ukrayinciv-na-ruках-moze-buti-vid-miliona-do-piati-milioniv-odinic-trofeinoyi-zbroyi-igor-klimenko> (дата звернення: 08.05.2024).
14. Збройовий лобіст. Георгій УЧАЙКІН: Воювати доведеться ВСІМ, 2023. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=J40vcz7bjuQ> (дата звернення: 08.05.2024).
15. Цензор.НЕТ. Георгій Учайкін: «Дайте людям зброєю!» | Без цензури, 2022. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=BOzrv9HA_iI (дата звернення: 08.05.2024).
16. Мороз І. 22 депутати Ради вирішили сформувати міжфракційне об'єднання «За зброю самозахисту». *Українські новини*. URL: <https://ukranews.com/ua/news/757176-22-deputaty-rady-vyrishyly-sformuvaty-mizhfraktsijne-ob-yednannya-za-zbroyu-samozahystu> (дата звернення: 08.05.2024).
17. Іщенко А. Зброя у громадян не зупиняє злочинців, а стимулює їх до агресивного нападу – експерт. *Сьогодні*. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/oruzhie-u-grazhdan-ne-ostanavlivaet-prestupnikov-a-stimuliruet-ih-k-agressivnomu-narapadeniyu-ekspert-1113797.html> (дата звернення: 08.05.2024).

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» № 2469-VIII [The Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» № 2469-VIII]. (2018, June 21). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
2. Roshchenko O. (2017, March 20). Prezydent zaiavyv pro monopoliiu na zastosuvannia syly [The President claimed a monopoly on the use of power]. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2017/03/20/7138692/> [in Ukrainian].
3. Avakov: MVD nie dopustit nezakonnnykh skhem na vyborakh-2019. Nie budet priefierentsyi i adminriesursa. Budet bezuslovnaia zashchita prav kazhdoho! (Chast II) [Avakov: the Ministry of Internal Affairs will not allow illegal schemes in the elections-2019. There will be no preferences and administrative resources. There will be unconditional protection of everyone's rights! (Part II)]. (2018, December 29). *Interfax-Ukraine*. Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/interview/556418.html> [in Russian].
4. Weber, M. (1978). Politics as a Vocation. У W. G. Runciman (Ed.), *Max Weber: Selections in Translation* (E. Matthews, Trans.; p. 212–225). Cambridge University Press. doi.org/10.1017/cbo9780511810831.018.
5. Komandyr shturmovoï bryhady ZSU rozpoviv, vid choho naibilshe hynut viiskovi v Ukraini [The commander of an assault brigade of the Armed Forces of Ukraine told what causes the most deaths of the military in Ukraine]. (2023, November 5). *Gazeta.ua*. Retrieved from https://gazeta.ua/articles/np/_komandir-shturmovoï-brigadi-zsu-rozpoviv-vid-chogo-najbilshe-ginut-vijskovi-v-ukrayini/1163410 [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu» № 1702-IX [The Law of Ukraine «On the foundations of national resistance» № 1702-IX]. (2021, July 16). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia uchasti tsyvilnykh osib u zakhysti Ukrainy» № 2114-IX [The Law of Ukraine «On ensuring the participation of civilians in the defense of Ukraine» № 2114-IX]. (2022, March 3). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> [in Ukrainian].
8. Kizilova, S. (2022). Kyiv: liudiam za kilka hodyn rozdaly 10 tysiach avtomativ dlia sprotyvu RF [Kyiv: in a few hours, people were given 10,000 automatic weapons to resist the Russian Federation]. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/24/7325565/> [in Ukrainian].
9. Landman T., Larizza M. (2010) *EU Policy Discourse: Democracy, Governance, and Human Rights*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. Retrieved from <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/chapters/the-role-of-the-european-union-in-democracy-building/eu-democracy-building-discussion-paper-8.pdf>.
10. Governance in the European Consensus on Development – Towards a harmonised approach within the European Union no. COM/2006/0421 final (2006, August 30). *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52006DC0421>
11. Den Heroiv Nebesnoi Sotni [Day of the Heavenly Hundred Heroes] (n.d.). *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. Retrieved from <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyuty/20/den-geroyiv-nebesnoyi-sotni> [in Ukrainian].
12. Tereshchuk H. (2024, February). 20 liutoho 2014 roku. Rozstrily na Maidani. Bil ne stykhaie, rodyny ochikuiut na sudovi vyroky [February 20, 2014. Shootings on the Maidan. The pain does not subside, families await court verdicts]. *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/maydan-rozstrily-nebesna-sotnya/32278437.html> [in Ukrainian].
13. V ukrainsiv na rukakh mozhe buty vid miliona do piaty milioniv odynts trofeinoi zbroi, - Ihor Klymenko [Ukrainians may have from one million to five million trophy weapons in their hands, - Ihor Klymenko]. (2024, April 13). *Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Retrieved from <https://mvs.gov.ua/news/v-ukrayinciv-na-rukax-moze-buti-vid-miliona-do-piati-milioniv-odinic-trofeinoyi-zbroyi-igor-klimenko> [in Ukrainian].
14. Zbroiovyi lobist. (2023, December 19). Heorhii UCHAIKIN: Voiuvaty dovedetsia VSIM [Georgy UCHAIKIN: Everyone will have to fight]. *YouTube*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=J40vcz7bjuQ> [in Ukrainian].
15. Censor.NET. (2022, June 6). Heorhii Uchaikin: «Daite liudiam zbroiu!» | Bez tsenzury [Georgy Uchaikin: «Give people weapons!» | Uncensored]. *YouTube*. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=BOzrv9HA_il [in Ukrainian].
16. Moroz I. (2021, February 17). 22 deputaty Rady vyrishyly sformuvaty mizhfraktsiine obiednannia «Za zbroiu samozakhystu» [22 Rada deputies decide to form an inter-factional association «For Weapons of Self-Defense»]. *Ukrainski novyny*. Retrieved from <https://ukranews.com/ua/news/757176-22-deputaty-rady-vyrishyly-sformuvaty-mizhfraktsijne-ob-yednannya-za-zbroiu-samozahystu> [in Ukrainian].
17. Ishchenko A. (2018, February 17). Zbroia u hromadian ne zupyniaie zlochyntsyv, a stymuliue yikh do ahresyvnoho napadu – ekspert [Expert: Citizens' weapons do not stop criminals, but stimulate them to aggressive attacks]. *Sohodni*. Retrieved from <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/oruzhie-u-grazhdan-ne-ostanavlivaet-prestupnikov-a-stimuliruet-ih-k-agressivnomu-napadeniyu-ekspert-1113797.html> [in Ukrainian].

УДК 37.013.43:78

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-244-252](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-244-252)

Довгань Владислав Валерійович аспірант, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 21000, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, тел.: (093)-024-25-69, <https://orcid.org/0009-0000-9934-9824>

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. Професійна діяльність та музична сфери є основними складовими духовної культури суспільства. Розуміння сутності професійної діяльності, її відмінних ознак від музичної, і водночас спроби пошуку спільних, для органічного поєднання професійного середовища із музикою – є передумовою результативної діяльності митця (музиканта) у професійному середовищі.

У представленні поглядів на ту чи іншу проблему, які будуть суб'єктивними, оскільки будуть переосмислені завдяки конкретній особистості, варто розпочати з аналізу змісту ключових понять. Якщо мова йде про інституційне забезпечення державного управління, то необхідно згадати інституціонально-еволюційну теорію.

Інституціональний підхід інтегрує в рамках свого аналізу усі процеси в системі інститутів, враховує комплекс усіх можливих факторів. У контексті державного управління інституційний підхід виступає загальним методом дослідження зазначеного управління, завдяки якому відбувається акцентування на структурно-функціональному базисі формування системи виконавчої влади та визначенні правової характеристики відповідної політичної системи.

Отже, інституційний підхід варто сприймати як методологію наукової гносеології та практичної діяльності, що вивчає механізми взаємодії та зв'язки між суб'єктами суспільних відносин, оцінює ефективність інститутів.

Узагальнення результатів аналізу особливостей державного управління у сфері музичної освіти, дає можливість зробити висновок, що за різними аспектами ключова проблема належить саме представникам науково-педагогічного складу. Саме їм належить пріоритетна роль у забезпеченні розвитку музичної освіти.

Розвиток музичної освіти полягає у створенні якісно нових підходів у професійному зростанні майбутніх фахівців музичної сфери. Такий фахівець музичної сфери, своєю чергою, інтегрує функції музиканта, культуролога та мистецтвознавця.

Ключові слова: інституційне забезпечення, музична освіта, інституції, розвиток, державне управління, мистецтво.

Dovhan Vladyslav Valeriyovych graduate student, Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia, 21000, Vinnytsia, st. Ostrozhkogo, 32, tel.: (093)-024-25-69, <https://orcid.org/0009-0000-9934-9824>

INSTITUTIONAL SUPPORT OF PUBLIC ADMINISTRATION OF MUSIC EDUCATION DEVELOPMENT IN UKRAINE

Abstract. Professional activity and musical spheres are the main components of the spiritual culture of society. Understanding the essence of professional activity, its distinctive features from the musical, and at the same time attempts to find common, for the organic combination of the professional environment with music - is a prerequisite for the effective activity of the artist (musician) in the professional environment.

In presenting views on a particular problem, which will be subjective, since they will be rethought thanks to a particular person, it is worth starting with an analysis of the content of key concepts. When it comes to the institutional provision of public administration, it is necessary to mention the institutional-evolutionary theory.

The institutional approach integrates, within the framework of its analysis, all processes in the system of institutions, takes into account a complex of all possible factors. In the context of public administration, the institutional approach acts as a general method of studying this management, thanks to which there is an emphasis on the structural and functional basis for the formation of the executive system and determining the legal characteristics of the relevant political system.

Consequently, the institutional approach should be perceived as a methodology of scientific epistemology and practical activity, which studies the mechanisms of interaction and connections between the subjects of social relations, evaluates the effectiveness of institutions.

Generalization of the results of the analysis of the features of public administration in the field of music education, makes it possible to conclude that in various aspects the key problem belongs to the representatives of the scientific and pedagogical staff. It is they who have a priority role in ensuring the development of musical education.

The development of musical education is to create qualitatively new approaches in the professional growth of future specialists in the musical sphere. Such a specialist in the musical sphere, in turn, integrates the functions of a musician, culturologist and art critic.

Keywords: institutional provision, music education, institutions, development, public administration, art.

Постановка проблеми. В українському соціальному просторі на особливу увагу заслуговує «мистецький зріз», і зокрема потенціал державного управління в ньому. Здійснення аналізу особливостей державного управління музичною освітою доцільне на основі динамічних процесів її розвитку, трансформацій управлінських процесів.

Державне управління в Україні потребує глибокого дослідження та кардинальних трансформацій, оскільки сформована вона на засадах старих абсурдних радянських традицій. Необхідно враховувати, що системи державного управління формувались згідно із адміністративним устроєм, рівнем політичної культури, станом суспільного життя, рівнем економіки. Україна проживає швидкоплинні події різноманітного характеру, створюючи свої особливості управлінської культури.

У запропонованій статті досліджується зв'язок двох важливих сфер людської діяльності: управління та культура. Наукових праць, присвячених такій синергії існує досить мало. Важливо усвідомити, що музику сприймають як мистецтво безпосереднього комплексного впливу на особистість. Унікальність музичної сфери полягає в тому, що лише вона має одночасний вплив на фізіологічному та психологічному рівнях. З цього випливає, що музична галузь поліфункціональна, неоднозначна та складна.

Основний спосіб для особистості потрапити у музичну сферу – отримати відповідну освіту. Музична освіта – комплекс державних інституцій, що дає змогу обмінюватись та споживати цінності, створювати та виконувати твори, передавати специфічний досвід, знання та формувати вміння. Музична освіта – включає в себе всі явища та об'єкти, що мають відношення до музики.

Музична освіта є основою здійснення музичної діяльності, впливу на міжособистісну взаємодію, забезпечення гармонійних відносин, існування еталонів суспільства та його стереотипів.

Музична освіта виступає пріоритетним компонентом національної системи України. Задля визначення особливостей розвитку музичної освіти необхідно проаналізувати інституційне забезпечення її державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно із алгоритмом здійснення наукового дослідження, пріоритетним кроком вважається вивчення усіх можливих різновидів інформативних джерел: тез конференцій, наукових статей, монографій та посібників. У контексті запропонованої проблеми варті уваги праці М. Білухи – про методологію та основи наукових досліджень [1]; О. Грисюк [3] – автора, який вивчав проблеми формування музичної культури особистості; Л. Кияновської – дослідниці української

музичної культури [4]; Ю. Лошкова – трансформації в музичній сфері України [6]; О. Олексюка – про методологію наукових досліджень у мистецтвознавстві [8]; В. Рубцова – про сутність державного управління в державних інституціях [9]; О. Самойленка – здійснено аналіз наукових засад українського музикознавства [10]; Г. Цехмістрової – авторка праць про сутність наукових досліджень [11]; В. Черкасова – вивчення наукових досліджень у музично-освітній сфері [12].

Мета статті. За результатами узагальненого аналізу визначити зміст інституційного забезпечення державного управління розвитком музичної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток музичної сфери характеризується відкритістю до інновацій, течій, концепцій, а детермінантами її розвитку можна вважати методологічні підходи. Зважаючи на це, музикантам необхідно визначати стратегію, змістовну характеристику професійної діяльності та шляхи її оновлення та розвитку.

Доцільним є застосування окремих державних стратегій, щоб існувала можливість розроблення напрямів та шляхів розвитку професійної діяльності та мистецької дійсності.

Професійна діяльність та музична сфери є основними складовими духовної культури суспільства. Розуміння сутності професійної діяльності, її відмінних ознак від музичної, і водночас спроби пошуку спільних, для органічного поєднання професійного середовища із музикою – є передумовою результативної діяльності митця (музиканта) у професійному середовищі.

У представленні поглядів на ту чи іншу проблему, які будуть суб'єктивними, оскільки будуть переосмислені завдяки конкретній особистості, варто розпочати з аналізу змісту ключових понять. Якщо мова йде про інституційне забезпечення державного управління, то необхідно згадати інституціонально-еволюційну теорію.

У зазначеній вище теорії йдеться про проблеми інституалізації управлінської діяльності, державного управління, інституцій суспільства. За результатами узагальненого аналізу можна стверджувати, що інституалізація є процесом ідентифікації конкретних інститутів. Цей процес передбачає уточнення, систематизації та формалізації положень відповідної діяльності інституцій, а отже: визначення об'єкту, мети, принципів, функцій, завдань, форм та норм діяльності.

Інституціональний підхід інтегрує в рамках свого аналізу усі процеси в системі інститутів, враховує комплекс усіх можливих факторів. Інституціоналізм в сучасному науковому середовищі є напрямом соціальних досліджень, в основі якого чітко виділені інституції та інститути, а отже норми та їх закріплення у вигляді організацій та установ [7].

Переважна більшість дослідників зазначає, що інституцією слід позначати не те, що інституювали, а те, що стало його джерелом. Тобто необхідно визначати механізм перетворення культурного орієнтиру в соціальне життя (практику). У понятті «інститут» відображено форму організації, регулювання та упорядкування суспільних відносин, діяльності, що поєднує соціальні норми, еталони поведінки.

Сукупність інститутів утворює інституційну структуру у суспільстві. З поданого аналізу, можна зробити висновок, що інститутом в суспільстві є системне та високоорганізоване утворення, в якому об'єднано людей у діяльності з метою досягнення суспільної мети. У розкритті питання інституційного забезпечення державного управління розвитком української музичної освіти, визначимо цей процес як упорядкування діяльності на основі формування окремих інститутів, що знаходяться у стані постійного розвитку.

У контексті державного управління інституційний підхід виступає загальним методом дослідження зазначеного управління, завдяки якому відбувається акцентування на структурно-функціональному базисі формування системи виконавчої влади та визначенні правової характеристики відповідної політичної системи.

У випадку музичної освіти, це дає можливість вивчити взаємозв'язок та взаємозалежність між інституційними структурами державного управління та змістом музичної освіти.

Отже, інституційний підхід варто сприймати як методологію наукової гносеології та практичної діяльності, що вивчає механізми взаємодії та зв'язки між суб'єктами суспільних відносин, оцінює ефективність інститутів [11].

З-поміж існуючих методологічних підходів, інституційний вважають найперспективнішим. Саме цей підхід спрямований на визначенні можливостей та напрямків впливу на інститути. Саме інституційний підхід є доцільним у дослідженні проблем розвитку, адже спроможний пояснити причини інертності, що з'являється під час цілеспрямованих змін та визначає тих суб'єктів управління, котрі здатні здійснювати зміни.

Музична освіта в Україні потребує якісних змін у системі державного управління, а також її підсистем. Якщо мова йде про державне управління, то це не означає стандартний опис специфіки такого управління музичною освітою, а в першу чергу, пропозиції щодо його удосконалення, трансформацій. Враховуючи такий погляд на проблему, деталізуємо бачення інновацій в державному управлінні якістю музичної освіти в Україні.

Слід трактувати музичну освіту як безперервний процес, у зміст якого включені цінності, системи, технології та результати. Реалізація музичної освіти можлива на окремих етапах за визначеними цілями. У забезпеченні якості музичної освіти необхідно звертати увагу на: забезпечення комплексу

підготовки майбутніх фахівців; виховання особистості, котра прагне самовдосконалення та самореалізації; наявність об'єктів, явищ, що між собою взаємопов'язані та взаємодіють.

Завданнями щодо удосконалення державного управління музичною освітою є такі: створення та подальше функціонування музичних освітніх установ; вирішення економічних та господарських питань у сфері музичної освіти; удосконалення системи кадрового менеджменту; розвиток системи стратегічних комунікацій; удосконалення форм музичної освіти.

Зазначені завдання мають суттєвий вплив на розвиток музичної освіти, тому у системі державного управління подібні інновації вносять у комплекс відносин між окремими елементами системи, у формування управлінських підсистем (структурних елементів) на різних рівнях музичної освіти.

На сферу державного управління музичною освітою покладено функціонування системи органів виконавчої гілки влади, у якій кожен елемент реалізує свій професіоналізм за окремим напрямком музичної освіти.

Узагальнення результатів аналізу особливостей державного управління у сфері музичної освіти, дає можливість зробити висновок, що за різними аспектами ключова проблема належить саме представникам науково-педагогічного складу. Саме їм належить пріоритетна роль у забезпеченні розвитку музичної освіти.

Розвиток музичної освіти полягає у створенні якісно нових підходів у професійному зростанні майбутніх фахівців музичної сфери. Такий фахівець музичної сфери, своєю чергою, інтегрує функції музиканта, культуролога та мистецтвознавця.

Музична освіта допомагає наповнювати життя образами музики, формувати свідомість та самосвідомість, особистісне духовне становлення. Тому у вирішенні питання розвитку музичної освіти необхідно враховувати ті актуальні вимоги, що йому скеровує соціум, теорія та практика освітньої діяльності, і управлінська система.

Необхідно узагальнити, що розвиток музичної освіти управлінська система може забезпечити, зосереджуючи зусилля на різноманітних напрямках.

Інституційне забезпечення державного управління розвитком української музичної освіти вимагає розроблення відповідних інституційних механізмів, що забезпечать відповідне функціонування та трансформації, зокрема:

- існування інституцій;
- проектування інституційної матриці (базові інституції та їх взаємодія);
- створення інституційного простору;
- залучення державного управлінського механізму, тобто впливу на поведінку окремих агентів;

- забезпечення інституційної динаміки (підготовка інституцій до перетворень, реформ).

За результатами виконання поданих вище етапів, відбувається формування, модернізація та подальший розвиток музичних інституцій, одержання необхідних результатів, удосконалення умов їх функціонування.

Як свідчить практика, у системі забезпечення музичної освіти взаємодіють формальні та неформальні інститути держави, що поступово направила, процедури, санкції, стимули, стримувачів та противаги у цій сфері.

На засадах аналізу змісту музичної освіти в Україні, її структури, основних завдань, а також факторів впливу на неї, можна визначити інституційне забезпечення державного управління розвитком музичної освіти України:

1) Цивілізаційний підхід – забезпечення функціонування музичної освіти на засадах західного цивілізаційного підходу, збагачення та розширення культурних досягнень, імплементація передового світового досвіду реалізації музичної освіти.

2) Законодавчий фундамент – функціонування музичної освіти у правовому полі.

3) Педагогічне підґрунтя – функціонування згідно вимог національної освітньої системи, взаємозв'язок навчання та виховання.

4) Економічне середовище – забезпечення взаємодії закладів музичної освіти із державними та приватними структурами.

5) Політичний супровід – наявність рішень окремих гілок різних видів влади щодо діяльності закладів музичної освіти.

6) Соціальний базис – функціонування музичного закладу освіти на рівні соціальної інфраструктури, інтеграції у соціальну систему окремої територіально-адміністративної одиниці України.

7) Фактор професіоналізму – рівень професіоналізму представників органів влади, науково-педагогічних працівників, а також управлінців освітнім музичним закладом у цій категорії.

8) Психологічний супровід – форма співробітництва між органами влади та музичним закладом освіти, стиль комунікації різних категорій персоналу в управлінських структурах та музичних закладах освіти.

Отже, інституційне забезпечення державного управління розвитком музичної освіти в Україні може створювати усесторонній вплив, основою якого є:

ухвалення законів, програм, концепцій;

зміни форм та методів діяльності в органах управління та закладах музичної освіти;

забезпечення дієвості державно-приватної взаємодії та цивільного демократичного контролю;

забезпечення високого рівня взаємодії та переважання консультативної допомоги управлінських установ музичним закладам освіти.

Отже, у проблемі інституційного забезпечення державного управління розвитком української музичної освіти було проаналізовано ті чинники, що передбачають забезпечення оптимальних результатів. Представлені у статті результати аналізу дозволяють зробити висновок щодо напрямів ефективного державного управління якістю музичної освіти в Україні.

Висновки. Здійснений аналіз інституційного забезпечення державного управління розвитком музичної освіти в Україні, дозволив визначити діалектичний взаємозв'язок між основними поняттями проблеми, між суб'єктами та об'єктами інституціоналізації, які доповнюють одна одну. Саме за такого підходу на представлену проблему можливий подальший розвиток досліджень у цій галузі.

У статті запропоновано один з підходів у вирішенні проблеми розвитку музичної освіти, який можна змінити та розвинути в іншій площині досліджень.

У висновку необхідно зазначити, що мету статті досягнуто. Було визначено та обґрунтовано актуальність представленої проблеми. Проаналізовано відповідні наукові джерела, дотичні до проблеми державного управління розвитком музичної освіти.

Представлено аналіз сутності та змісту музичної освіти в Україні, її завдання та функції. Одночасно із цим виокремлено аспекти державного управління розвитком музичної освіти.

Сформульовано висновки та пропозиції щодо подальших наукових пошуків: проаналізувати та обґрунтувати ті управлінські технології та інновацій, що можна використати в управлінні музичною освітою.

Література:

1. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: Підручник. – К.: АБУ, 1998. – 396 с. 11.
2. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень: Підручник. – К.: АБУ, 2002. – 480 с.: іл.
3. Грисюк О. Структурно-функціональний аналіз процесу формування музичної культури особистості. *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя.* - 1997. - С. 33-37
4. Кияновська Л. Українська музична культура : навч. посіб. Львів, 2003. 387 с.
5. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. – 5-е вид. –К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 240 с.
6. Лошков Ю. Трансформаційні процеси в сучасній музичній освіті України. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. С. 131–151.
7. Науково-технічна діяльність: системи і механізми державного управління, показники міжнародних порівнянь, результативність досліджень і розробок / За ред. Т.В.Писаренко. – К.: УкрІНТЕІ, 2015. – 238 с.
8. Олексюк О. М., Тушева В. В. Методологія наукових досліджень у галузі мистецтвознавства та музичної педагогіки : навч. посіб. / О.М. Олексюк, В.В. Тушева. — Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. — 176 с.

9. Рубцов В. П. Державне управління та державні установи: Навч. посіб. для дистанційного навчання / В.П.Рубцов, Н.І.Перинська; За ред. д-ра соціол. наук, проф. Ю.П.Сурміна.— К.: Університет «Україна», 2008.— 440 с.
10. Самойленко О. Наукові обрії сучасного українського музикознавства. URL: www.mari.kiev.ua/2010/Mystectvoznavstvo_Ukrainy_11/038-045.pdf
11. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К.: Видавничий дім «Слово», 2006. – 240 с.
12. Черкасов В. Ф. Основи наукових досліджень у музично-освітній галузі : [підручник] / Володимир Черкасов – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, Харків : ФОП Озеров, 2017. – 316 с.

References:

1. Belukha M. T. (1998) *Osnovy naukovykh doslidzhen*. [Fundamentals of scientific research]: a textbook. K.: Abu. 396 p. [in Ukrainian]
2. Belukh M. T. (2002) *Metodolohiya naukovykh doslidzhen'*. [Methodology of scientific research]: a textbook. K.: Abu. 480 p.: Ill. [in Ukrainian]
3. Hrysyuk O. (1997) *Strukturno-funktsional'nyy analiz protsesu formuvannya muzychnoyi kul'tury osobystosti*. [Structural and functional analysis of the process of forming the musical culture of an individual]. *Scientific notes of the Nizhyn State Pedagogical Institute named after M. V. Gogol*. P. 33-37. [in Ukrainian]
4. Kiyanovskaya L. (2003) *Ukrayins'ka muzychna kul'tura*. [Ukrainian Musical Culture]: Educ. a manual. Lviv. 387 p. [in Ukrainian]
5. Kovalchuk V. V, Moiseev L. M. (2008) *Osnovy naukovykh doslidzhen'*. [Fundamentals of scientific research: a textbook]. - 5th type. K.: "Professional Publishing House". 240 p. [in Ukrainian]
6. Lashkov Y. (2017) *Transformatsiyni protsesy v suchasniy muzychniy osviti Ukrayiny*. [Transformation processes in modern music education of Ukraine]. Kharkiv: G.S. Skovoroda KhNPU. P. 131–151. [in Ukrainian]
7. Pisarenko T. V. (2015) *Naukovo-tekhnichna diyal'nist': systemy i mekhanizmy derzhavnoho upravlinnya, pokaznyky mizhnarodnykh porivnyan', rezul'tatyvnist' doslidzhen' i rozrobok*. [Scientific and technical activity: systems and mechanisms of public administration, indicators of international comparisons, efficiency of research and development]. K.: Ukrintei, 2015. 238 p. [in Ukrainian]
8. Oleksiuk O. M., Tucheveva V. V. (2020) *Metodolohiya naukovykh doslidzhen' u haluzi mystetstvoznavstva ta muzychnoyi pedahohiky*. [Methodology of research in the field of art and musical pedagogy: textbook. a manual]. Kyiv: Kyiv. Univ. B. Grinchenko. 176 p. [in Ukrainian]
9. Rubtsov V. P., Perorynska N. I. (2008) *Derzhavne upravlinnya ta derzhavni ustanovy*. [Public Administration and State Institutions: Educ. a manual. for distance learning]; Ed. Dra Social. Sciences, prof. Y. P. Surmin. K.: University of Ukraine. 440 p. [in Ukrainian]
10. Samoilenko O. (2010) *Naukovi obriyi suchasnoho ukrayins'koho muzykoznavstva*. [Scientific horizons of contemporary Ukrainian musicology]. URL: www.mari.kiev.ua/2010/Mystectvoznavstvo_ukrainy_11/038-045.pdf [in Ukrainian]
11. Tshmistrov G. S. (2006) *Osnovy naukovykh doslidzhen'*. [Basics of the scientific research. Tutorial]. K.: Word Publishing House. 240 p. [in Ukrainian]
12. Cherkasov V. F. (2017) *Osnovy naukovykh doslidzhen' u muzychno-osvitniy haluzi*. [Fundamentals of scientific research in the musical and educational field: [textbook]]. Kirovograd: RVV KSPU them. V. Vinnychenko, Kharkiv: FOP Ozerov., 316 p. [in Ukrainian]

УДК 351.72:004.738.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-253-265](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-253-265)

Кальниш Юрій Григорович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, 03110, м. Київ, вул. Солом'янська, 7, <https://orcid.org/0000-0001-9185-1094>

Іваній Олена Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри права та публічного управління, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, <https://orcid.org/0000-0003-3967-7900>

Малафєєв Станіслав Олександрович аспірант кафедри бізнес-економіки та адміністрування, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, <https://orcid.org/0009-0008-5858-5765>

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ НА ПРОЗОРИСТЬ ТА ПІДЗВІТНІСТЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ

Анотація. Стаття спрямована на розкриття особливостей впливу процесів цифровізації на транспарентність й підзвітність публічних органів влади. Дослідження проведено з використанням загальнонаукових методів пізнання, зокрема критичного аналізу наявної наукової літератури щодо впровадження процесів діджиталізації в урядування України, економіко-статистичного методу для оцінки місця України в рейтингу E-Government, E-Participation порівняно з іншими країнами, систематизації та впорядкування даних, а також методів індукції та дедукції. В процесі дослідження систематизовано основні можливості, які постають від впровадження діджиталізації в урядуванні, а саме: забезпечення цілодобового доступу до послуг, автоматизація адміністративних завдань, прозорість завдяки реальному часу та аналітиці даних, активне залучення громадян, економія коштів і сприяння інноваціям, спрощення співпраці між державними інститутами. Проаналізовано міжнародний рейтинг України в рейтингу E-Government і E-Participation, де було з'ясовано, що країна значно покращила своє місце у рейтингу е-урядування, досягнувши 46-го місця в 2022 році, але втратила позиції у рейтингу е-участі, опустившись на 57-е місце. Також наголошено, що Україна зробила вагомі кроки в розвитку е-урядування, але

ще має вдосконалювати й покращувати ці процеси, особливо у порівнянні з лідерами, такими як Данія, Естонія, Фінляндія в інвестуванні у цифрову інфраструктуру та людський капітал. Систематизовано і проаналізовано основні діючі проєкти й ініціативи діджиталізації в державних органах влади, які сприяють їх прозорості й підзвітності, такі як: ProZorro; СЕТАМ; Edata; Open Budget; Єдиний державний веб-портал відкритих даних; Інтегрована система електронної ідентифікації; Громадський проєкт – прозорий бюджет участі вашого міста або громади. Подальші дослідження можуть зосереджуватися на вивченні ефективності цифрових інструментів в публічному управлінні та їх впливу на громадську участь і довіру до державних органів.

Ключові слова: цифровізація, транспарентність, цифрова економіка, електронний уряд, підзвітність, публічне управління, державна політика, кібербезпека.

Kalnysh Yuriy Hryhorovych Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Management and Administration, State University of Information and Communication Technologies, 03110, Kyiv, Solomyanska St., 7, <https://orcid.org/0000-0001-9185-1094>

Ivanii Olena Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law and Public Administration, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, 40002, Sumy, Romenskaya St., 87, <https://orcid.org/0000-0003-3967-7900>

Malafeiev Stanislav Oleksandrovyh Postgraduate Student of the Department of Business Economics and Administrative, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, 40002, Sumy, Romenskaya St., 87, <https://orcid.org/0009-0008-5858-5765>

FEATURES OF THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON THE TRANSPARENCY AND ACCOUNTABILITY OF AUTHORITIES

Abstract. The article is aimed at revealing the peculiarities of the impact of digitalisation on the transparency and accountability of public authorities. The research was conducted using general scientific methods of cognition, in particular, critical analysis of the available scientific literature on the implementation of digitalisation processes in the Ukrainian government, economic and statistical methods for assessing Ukraine's place in the E-Government, E-Participation ranking in comparison with other countries, systematisation and ordering of data, as well as induction and deduction methods. The study systematises the main opportunities that

arise from the introduction of digitalisation in government, namely: round-the-clock access to services, automation of administrative tasks, transparency through real-time and data analytics, active engagement of citizens, cost savings and promotion of innovation, and simplification of cooperation between state institutions. The author analyses Ukraine's international ranking in the E-Government and E-Participation rankings, and finds that the country has significantly improved its position in the e-government ranking, reaching 46th place in 2022, but has lost ground in the e-participation ranking, falling to 57th place. It is also noted that Ukraine has made significant steps in the development of e-governance, but still needs to improve and enhance these processes, especially in comparison with leaders such as Denmark, Estonia, and Finland in investing in digital infrastructure and human capital. The main existing digitalisation projects and initiatives in public authorities that contribute to their transparency and accountability, such as: ProZorro; SETAM; Edata; Open Budget; Unified State Web Portal of Open Data; Integrated Electronic Identification System; Civic Project - a transparent participatory budget for your city or community. Further research could focus on the effectiveness of digital tools in public administration and their impact on public participation and trust in public authorities.

Keywords: digitalisation, transparency, digital economy, e-government, accountability, public administration, public policy, cybersecurity.

Постановка проблеми. Сьогодні діджиталізація суттєво удосконалила застосування принципів прозорості та підзвітності органів влади, розширивши можливості використання відкритих даних, звітності в режимі реального часу та вдосконалених каналів комунікації. Завдяки цифровим платформам органи влади можуть публікувати великі масиви даних, бюджети та процеси прийняття рішень онлайн, надаючи громадянам доступ до публічної інформації й сприяючи зміцненню довіри. Така прозорість ще більше посилюється завдяки моніторингу урядової діяльності та показників ефективності в режимі реального часу, що дає змогу швидше виявляти неефективність та невідповідності [1]. Крім того, цифрові платформи сприяють прямій взаємодії між громадянами і владою, що відкриває можливості вести більш відкритий діалог й швидко реагувати на проблеми, що турбують громадськість. Також, впровадження надійних механізмів підзвітності, забезпечує доброчесність виборчих процесів і фінансових транзакцій. Однак такий перехід до цифрового урядування у свою чергу потребує надійних заходів кібербезпеки і правил конфіденційності даних для захисту інформації.

Україна, яка перебуває в стані тривалої війни, як ніколи потребує прозорості й підзвітності в органах влади. В нових реаліях діджиталізація має

стати важливим інструментом в боротьбі за незалежність, демократію, транспарентність та відкритість в умовах війни й внутрішніх криз. Ефективна реалізація цифрових рішень має допомагати виявляти корупційні схеми, виконання бюджетів й забезпечити більшу відкритість у прийнятті стратегічних рішень для національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості діджиталізації органів влади все активніше дискутуються у науковому середовищі. Зокрема, К. Савон в своєму дослідженні виокремлює певні проблеми й позитивні трансформації в електронному урядуванні в Україні, а також наводить інформацію щодо відсутності поняття цифрового уряду в українському правовому полі [1]. Автори Т. Краснопольська і І. Милосердна в своїй роботі досліджували складові електронної демократії під час переходу до електронного урядування, а також з'ясували як електронні інструменти та платформи можуть посилити демократичні процеси [2].

У дослідженні С. Миненко й О. Люльова проаналізовано вплив цифровізації на прозорість органів державної влади. Автори визначали, як цифрові інструменти та платформи впливають на відкритість та підзвітність урядових установ [3]. І. Печенкін присвятив свою наукову роботу цифровізації державного управління в Україні зробивши акцент на необхідності вдосконалення правових норм, пов'язаних із сервісною діяльністю та зверненнями в органах державної влади [4]. Дослідження Е. Наджафлі містить історико-правовий огляд початкового етапу цифровізації органів виконавчої влади в Україні, автором ретельно досліджено перші напрацювання й виклики у цій сфері [5].

В науковій роботі автора Н. Сидоренко Н. О. наведено позитивні моменти й недоліки введення діджиталізації в роботу органів влади, а також запропоновано напрями усунення цих недоліків [6]. Автори Д. Попов та ін. акцентували увагу на особливостях цифровізації бюджетної системи України, як інструменту підвищення прозорості органів державної влади. Автори проаналізували роль цифрових інструментів в управлінні бюджетом та прозорості державних фінансів [7]. У науковій роботі О. Бобровського досліджено цифровізацію державного управління і зосереджено увагу на її еволюційному шляху та майбутніх можливостях [8].

Однак, незважаючи на достатню кількість наукових робіт щодо цифровізації державного процесу, відкритими залишаються питання впливу цифровізації на транспарентність й підзвітність діяльності органів влади. Саме ці аспекти стають особливо актуальними в контексті тривалої війни. Важливо досліджувати, як цифрові ініціативи можуть сприяти підвищенню відкритості та підзвітності владних структур, а також які виклики і можливості вони вносять у сферу публічного управління.

Мета статті, результати якого представлено в цій статті, полягала у визначенні особливостей цифровізації управлінських процесів органів публічної влади в Україні під час складних нестабільних економічних й політичних умов.

В дослідженні вирішено наступні завдання:

- визначити основні можливості й ризики цифровізації сфери публічного управління;
- дати оцінку сучасного рівня цифровізації електронного урядування України та порівняти показники з деякими країнами Європи;
- систематизувати основні діючі проєкти й ініціативи діджиталізації в державних органах влади, які сприяють їх прозорості й підзвітності.

Виклад основного матеріалу. Концепція «електронного уряду» або електронного урядування з кожним роком набуває все більшої популярності в Україні, що значною мірою пов'язано з баченням «держави у смартфоні». Про зазначене свідчить створення Міністерства цифрової трансформації України у 2019 році, головним призначенням якого визначено формування та реалізація державної політики «у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності тощо» [9].

Варто зазначити, що інтеграція інформаційних технологій у державне управління була вперше запропонована колишнім президентом США Біллом Клінтоном ще у 1991 році [10]. Згодом цей термін все частіше з'являється в офіційних документах, академічних дослідженнях та медійному дискурсі, зрештою закріплюючись у нормативно-правових актах. Сьогодні законодавство США визначає електронний уряд як «використання інтернет-додатків та інших цифрових технологій державними установами для розширення доступу до урядової інформації та послуг для громадян та інших державних установ з метою підвищення ефективності роботи уряду, якості послуг та загальної трансформації». Розглядаючи різноманітні варіанти визначення цифровізації, важливо правильно розуміти це поняття, особливо з урахуванням швидкого розвитку цифрової економіки та ключової ролі, яку відіграють цифрові технології. [10].

Отже, цифровізація публічного управління – це процес трансформації, коли традиційні державні послуги, процеси та операції адаптуються або замінюються цифровими технологіями для підвищення ефективності, прозорості та залучення громадян [3].

На рисунку 1 авторами систематизовано основні можливості й ризики процесів діджиталізації в публічному управлінні.

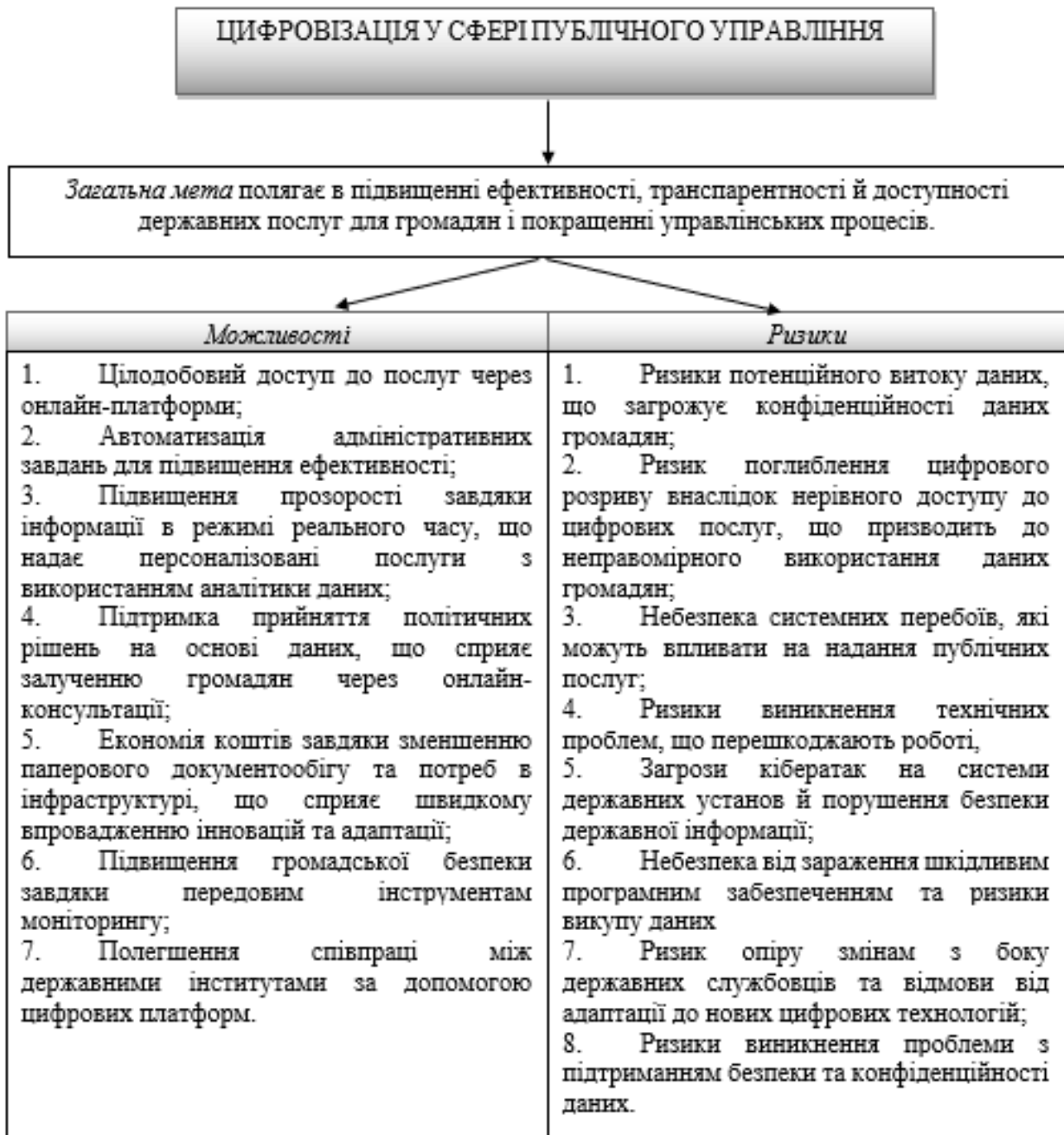

Рис. 1 Можливості й ризики цифровізації в сфері публічного управління
Джерело: розроблено авторами на основі [2;4-6]

Таким чином, вищезазначені можливості підкреслюють трансформаційний потенціал цифровізації в органах державної влади, спрямований на

створення більш чутливих, ефективних та орієнтованих на громадян структур управління. Проте з усією їхньою вагою, ці можливості супроводжуються значними ризиками, що потребують уважного управління та заходів забезпечення безпеки.

Загалом аналіз розвитку електронного урядування в країнах світу здійснюється Організацією Об'єднаних Націй (ООН) з 2003 року шляхом формування комплексного показника – Індекс розвитку електронного урядування (The UN Global E-Government Development Index, EGDI). Ці індекси розраховуються на основі комплексної оцінки надання послуг онлайн, телекомунікаційної інфраструктури та можливостей залучення громадян у країні. Зазвичай вони оновлюються кожні два роки, щоб відобразити еволюцію цифрового врядування та участі громадян. Рейтинги надають порівняльний аналіз прогресу країн у цифровій трансформації та електронній участі, пропонуючи цінну інформацію для політиків, зацікавлених сторін та дослідників.

E-Government «електронне урядування» – один із сучасних інструментів, покликаний запровадити дієвий та прозорий механізм публічного управління. Запровадження електронного урядування в Україні є важливим кроком до європейської інтеграції та розвитку інформаційного суспільства загалом.

Динаміка Індексу розвитку електронного урядування та Індексу розвитку електронної участі України за 2016-2022 роки надає цінну інформацію про прогрес та рейтинг ініціатив України у сфері цифрового урядування та залучення громадян за вказаний період (рис. 2).

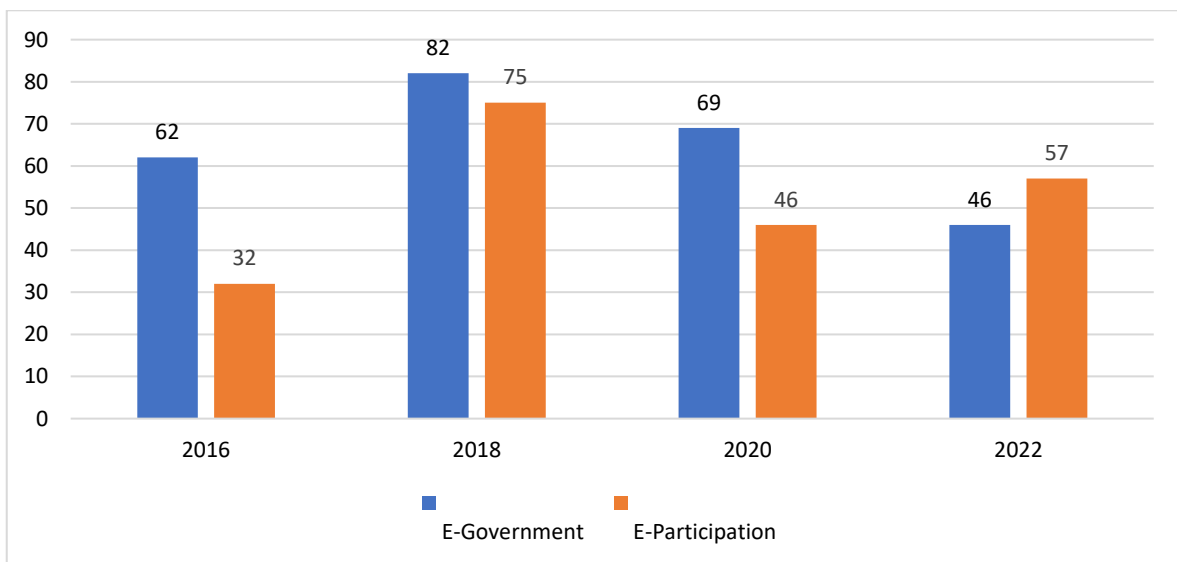

Рис. 2 Динаміка індексу розвитку е-урядування (E-Government) й індекс розвитку е-участі (E-Participation) України за 2016-2022 рр., місце в рейтингу серед 193 країн

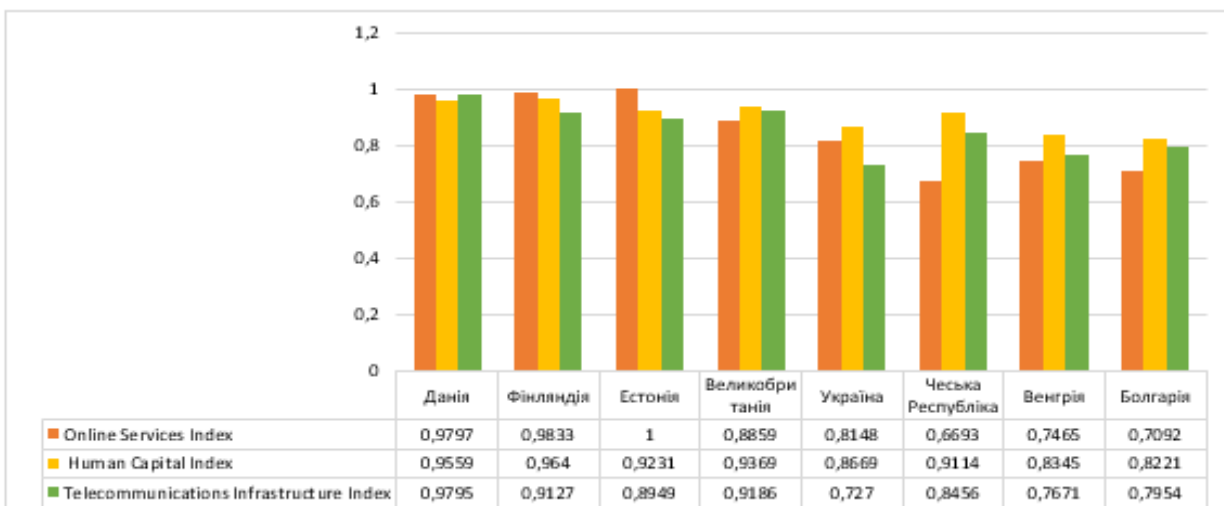
Джерело: складено авторами на основі [11]

Отже, як показує рис. 2 у 2016 році Україна посідала 62 місце в індексі е-урядування та 32 місце в індексі е-участі. У 2016 році Україна посідала 62-ге місце за індексом е-урядування та 32 місце за індексом е-участь. До 2018 року відбулося зниження в обох рейтингах. Однак до 2020 року відбулися позитивні зрушення в сфері електронного урядування, яка піднялася до 69-го місця, і е-участь піднявся до 46 місця. Останні дані за 2022 рік свідчать про значне покращення в сфері е-урядування: Україна піднялася на 46-те місце. І навпаки, за показником е-участь Україна опустилася на 57 місце. Отримання у 2022 році 46 місця – це великий крок уперед та велику перспективи отримати у 2024 році значно кращі результати.

Також цікаво порівняти субіндекси E-Government України з деякими європейськими країнами (рис. 3):

1. Індекс онлайн-сервісів (Online Services Index);
2. Індекс телекомунікаційної інфраструктури (Human Capital Index);
3. Індекс людського капіталу (Telecommunications Infrastructure Index).

*Рис. 3 Показники Індексу онлайн-послуг (OSI), Індексу людського капіталу (HCI), Індексу телекомунікаційної інфраструктури (TII) за 2022 України порівняно з деякими європейськими країнами
Джерело: складено авторами на основі [11]*

Таким чином, Україна стикається з проблемами у сфері надання цифрових послуг, розвитку людського капіталу та телекомунікаційної інфраструктури порівняно з такими країнами, як Данія, Фінляндія та Естонія, які лідирують за цими показниками.

Варто наголосити, що Естонія одна з найменших країн Європейського Союзу, але за рівнем цифровізації є однією з європейських лідерів. Хоча Україна досягла прогресу в деяких сферах, існує очевидна потреба у вдосконаленні, щоб наздогнати своїх європейських колег.

Рейтинг відображає розрив у цифровій трансформації та інвестиціях у людський капітал та інфраструктуру. Щоб покращити свої позиції та сприяти сталому зростанню, Україна має зосередитися на зміцненні своєї цифрової інфраструктури, інвестуванні в освіту та підвищення кваліфікації, а також на просуванні інновацій у сфері державних послуг.

В рамках теми даного дослідження слід звернути увагу на діючі проекти й ініціативи щодо діджиталізації в державних органах влади, які сприяють їх прозорості й підзвітності. Отже, для цього в таблиці 1 авторами систематизовано основні діючі проекти.

Таблиця 1

Проекти діджиталізації в державних органах влади, які сприяють їх прозорості й підзвітності

№	Проект	Опис
1	2	3
1	ProZorro – офіційний портал оприлюднення інформації про публічні закупівлі України	Є важливим громадським проектом, спрямованим на забезпечення прозорості й відкритості в сфері публічних закупівель в Україні. З 2016 року всі тендери державних структур в Україні відбуваються саме через ProZorro Його метою є забезпечення ефективного й раціонального використання бюджетних коштів, які формуються за рахунок податків громадян. Даний проект сприяє більш ефективному використанню бюджетних ресурсів та підвищенню довіри громадян до державних інституцій. Українська система була високо оцінена на міжнародному рівні і вважається однією з найбільш прозорих у світі в сфері публічних закупівель.
2	СЕТАМ – сприяння реалізації державної політики у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів або посадових осіб	Головна місія проекту полягає у сприянні реалізації державної політики з примусового виконання рішень судів та інших органів, а його стратегічний вектор діяльності спрямований на поступове наближення до практики прозорого ринкового процесу. Впровадження системи електронних торгів арештованим майном значно підвищило ефективність реалізації майна, зокрема збільшило кількість проведених аукціонів, обсяги проданого майна й загальну його вартість. Доцільність системи виявилася у розширенні асортименту реалізованого майна, зокрема зростанні частки дрібних товарів широкого вжитку в структурі продажів, що призвело до значних надходжень до державного бюджету. Крім того, СЕТАМ зменшив кількість зривів торгів та збільшив кількість майна, реалізованого з перших торгів, з 3% до 60%. Впровадження електронної платформи зробило участь у торгах доступнішою для громадськості, збільшивши кількість учасників і зацікавленість в системі. Крім того, автоматизація процесу у СЕТАМ мінімізувала людський вплив та забезпечила прозорість та конкурентність торгів.

1	2	3
3	Edata – єдиний веб-портал використання публічних коштів	Це єдиний веб-портал, що надає офіційну інформацію з відкритим доступом до даних про використання бюджетних ресурсів. На порталі користувачі можуть знайти деталізовану інформацію про трансакції, звіти, договори та супутні до них документи, які стосуються діяльності розпорядників, державних цільових фондів, а також державних та комунальних підприємств. Цей інформаційний ресурс створений для підвищення прозорості фінансової діяльності органів влади та забезпечення громадського контролю над використанням бюджетних коштів.
4	Open Budget – державний веб-портал бюджету для громадян.	Open Budget є офіційним веб-порталом України, створеним в 2018 році за ініціативою Міністерства фінансів для забезпечення прозорості та доступності інформації про використання бюджетних коштів. Цей портал відповідає міжнародним стандартам в сфері відкритості публічних фінансів та є частиною платформи Є-data. Open Budget надає широкий доступ до даних про структуру бюджетної системи, бюджетний процес, учасників та показників виконання державного та місцевих бюджетів, що створює можливість для громадського контролю та участі в формуванні бюджетної політики.
5	Єдиний державний веб-портал відкритих даних.	Єдиний державний веб-портал відкритих даних України призначений для забезпечення надання доступу до публічної інформації в формі відкритих даних і передбачає доступ до інформації органів влади з можливістю її подальшого використання
6	Інтегрована система електронної ідентифікації. (об'єднання всіх надавачів послуг електронної ідентифікації: електронний підпис, BankID, MobileID)	Проект ID.GOV.UA є частиною інформаційно-комунікаційної інфраструктури, який забезпечують електронну взаємодію між суб'єктами взаємодії та користувачами системи. Користувачами є фізичні та юридичні особи, включаючи фізичних осіб - підприємців, які проходять електронну ідентифікацію через систему. ID.GOV.UA гарантує захист даних, розмежування доступу, реєстрацію безпечних подій, електронну ідентифікацію та автентифікацію, перевірку інформації через реєстри, а також отримання відомостей про викрадені документи. Серед суб'єктів взаємодії з ID.GOV.UA виступають органи влади, юридичні та фізичні особи - підприємці, надавачі електронних довірчих послуг, адміністратори та держателі системи.
7	Громадський проєкт – прозорий бюджет участі вашого міста або громади.	Проект, завдяки якому жителі міста впливають на розподіл частини коштів місцевого бюджету та сприяють розвитку міста

Джерело: складено авторами на основі [12]

Таким чином, у таблиці 1 представлено різні існуючі проекти щодо діджиталізації, які реалізовані в органах державної влади в Україні і спрямовані на підвищення прозорості та підзвітності.

ProZorro виділяється як основний проект, який революціонізував державні закупівлі, забезпечивши прозорість та ефективне використання бюджетних ресурсів. SETAM значно покращив виконання судових рішень завдяки автоматизації майнових аукціонів, тим самим збільшив надходження до бюджету та довіру громадськості.

Проект Edata надає відкритий доступ до детальної фінансової інформації, сприяючи прозорості використання державних коштів. Open Budget та Єдиний державний веб-портал відкритих даних пропонують вичерпну інформацію про бюджетні видатки й відкриті дані, сприяючи громадському контролю та участі.

Проект ID.GOV.UA покращує електронну ідентифікацію та захист даних, забезпечуючи безпечну електронну взаємодію між користувачами та органами державної влади. Нарешті, проект «Бюджет участі вашого міста або громади» дає громадянам можливість впливати на розподіл місцевих бюджетів, сприяючи громадській активності та прозорості на рівні громад.

У 2023 році Офіс цифрової трансформації ФДМУ розпочав проект, спрямований на модернізацію роботи Фонду державного майна шляхом впровадження передових ІТ-рішень. У співпраці з USAID ДІЕА головною метою проекту є створення Єдиного реєстру об'єктів державної власності України. Ця цифрова система дозволить централізувати та прозоро управляти інформацією про приблизно 2 300 державних підприємств, 133 установи та понад 60 000 об'єктів власності. Реєстр має на меті запобігти корупції, захистити національні активи та забезпечити їх ефективне використання [13].

Варто наголосити, що вищенаведені проекти, котрі відіграють ключову роль у просуванні прозорості та підзвітності в державному управлінні, використовуючи цифрові технології для покращення доступу громадськості до інформації, оптимізації процесів та заохочення участі громадян.

Висновки. Висновки дослідження показують, що цифровізація публічного управління вносить значний вклад у підвищення ефективності, прозорості та підзвітності державних органів. Україна показала позитивні зрушення в індексах е-урядування, але є потреба вдосконалення, особливо порівняно з деякими країнами Європи. Діючі проекти та ініціативи, такі як ProZorro та SETAM, Open Budget, Єдиний державний веб-портал відкритих даних тощо активно сприяють цілям прозорості та підзвітності. Однак для досягнення більших успіхів варто зосередитися на усуненні ризиків, пов'язаних з цифровою трансформацією, та зміцненні інфраструктури й освітніх програм.

Практична значимість результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані для формування стратегій цифрової трансформації публічного управління в Україні. Розуміння можливостей та ризиків цифровізації дає змогу ефективно впроваджувати нові технології, покращувати прозорість та підзвітність державних органів.

Література:

1. Савон К. В. Поняття "діджиталізація" в контексті цифрового уряду. *Актуальні проблеми політики*, 2021. (67). <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1159>
2. Краснопольська Т. М., Милосердна І. М. Компоненти електронної демократії в умовах переходу до електронного правління. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 66 с. 62–63 <https://doi.org/10.32837/app.v0i66.708>
3. Mynenko S., Lyulyov O. The Impact of Digitalization on the Transparency of Public Authorities. *Business Ethics and Leadership*, 2022. 6(2), 103-115. [https://doi.org/10.21272/bel.6\(2\).103-115.2022](https://doi.org/10.21272/bel.6(2).103-115.2022)
4. Pechenkin I. Digitalization of public governance and improvement of legal norms of appeals of service activity of public authorities in Ukraine. *Public Administration Aspects*, 2020. 8(3), 81-91. <https://doi.org/10.15421/152072>
5. Najafli E. Features of the initial stage of digitalization of the executive authority of Ukraine: historical and legal overview. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 2023. 101(2 (P. 1)), 32-42. <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.03>
6. Сидоренко Н. О. Діджиталізація: електронні адміністративні послуги. *Дніпровський науковий часопис публічного управління психології права*. 2021. №4. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.4.2>
7. Попов Д. І., Котуха О. С., Олашин, М. М. Цифровізація бюджетної системи України як інструмент підвищення публічності органів державної влади. *Проблеми сучасних трансформацій: Серія право, публічне управління та адміністрування*. 2023 (7). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-7-01-11>
8. Бобровський О. І. Цифровізація державного управління: еволюційний шлях і подальші можливості. *Таврійський науковий вісник: Серія Публічне управління та адміністрування*. 2024 (1) <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2024.1.1>
9. Сиротін В. Д. Сутність та особливості цифровізації у сфері публічного управління. *Проблеми сучасних трансформацій: Серія право, публічне управління та адміністрування*. 2023 (8). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-02-05>
10. Savchenko O. Innovative aspects of the development of digitalization of public governance in the USA. *Democratic Governance*, 2022. 30(2), 120-130. <https://doi.org/10.23939/dg2022.02.120>
11. UN. E-Government Knowledgebase (UNeGovKB) <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine>
12. E-Ukraine. Топ-проекти. <https://eukraine.org.ua/ua/top-proekti>
13. Офіс цифрової трансформації ФДМУ буде створювати Єдиний реєстр державної власності з командою Мінцифри. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3755700-elektronne-uraduvanna-vid-fdmu-comu-vazlive-cifrove-upravlinna-derzavnimi-aktivami.html>

References:

1. Savon, K. V. (2021). Ponyattya "didzhitalizatsiya" v konteksti tsyfrovogo urjadu. [The concept of "digitalization" in the context of digital government]. *Aktualni problemy polityky - Actual Problems of Politics*. (67). <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1159> [in Ukrainian]
2. Krasnopol'ska, T. M., Miloserdna, I. M. (2020). Komponenti elektronnoyi demokratiyi v umovakh perekhodu do elektronnoho pravlinnya. [Components of electronic democracy in the transition to e-governance]. *Aktualni problemy polityky - Actual Problems of Politics*. (66), pp. 62–63. <https://doi.org/10.32837/app.v0i66.708> [in Ukrainian]
3. Mynenko, S., & Lyulyov, O. (2022). The Impact of Digitalization on the Transparency of Public Authorities. *Business Ethics and Leadership*, 6(2), 103-115. [https://doi.org/10.21272/bel.6\(2\).103-115.2022](https://doi.org/10.21272/bel.6(2).103-115.2022) [in English]
4. Pechenkin, I. (2020). Digitalization of public governance and improvement of legal norms of appeals of service activity of public authorities in Ukraine. *Public Administration Aspects*, 8(3), 81-91. <https://doi.org/10.15421/152072> [in English]
5. Najafli, E. (2023). Features of the initial stage of digitalization of the executive authority of Ukraine: historical and legal overview. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 101(2 (P. 1)), 32-42. <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.03> [in English]
6. Sydorenko, N. O. (2021). Didzhitalizatsiya: elektronni administratyvni posluhy. [Digitalization: Electronic Administrative Services]. *Dniprovskiyi naukoviy chasopys publichnogo upravlinnya psykholohii prava - Dnipro Scientific Journal of Public Administration of Psychology of Law*. №4. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.4.2> [in Ukrainian]
7. Popov, D. I., Kotukha, O. S., & Olashin, M. M. (2023). Tsyfrovizatsiya biudzhethnoyi systemy Ukrainy yak instrument pidvyshchennya publichnosti orhaniv derzhavnnoi vlady. [Digitalization of Ukraine's budgetary system as a tool to enhance the transparency of public authorities]. *Problemy suchasnykh transformatsiy: Seriya pravo, publichne upravlinnya ta administratsiia - Problems of modern transformations: Law, Public Administration and Management Series.*, (7). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-7-01-11> [in Ukrainian]
8. Bobrovskiy, O. I. (2024). Tsyfrovizatsiya derzhavnogo upravlinnia: evoliutsiinyi shliakh i podalshi mozhlyvosti. [Digitalization of public administration: evolutionary path and further opportunities]. *Tavriyskyyi naukoviy visnyk: Seriya Publichne upravlinnia ta administratsiia - Tavrian Scientific Herald: Series of Public Administration and Management*. (1). <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2024.1.1> [in Ukrainian]
9. Syrotin, V. D. (2023). Sutnist ta osoblyvosti tsyfrovizatsii u sferi publichnogo upravlinnia. [Essence and features of digitalization in the field of public administration]. *Problemy suchasnykh transformatsiy: Seriya pravo, publichne upravlinnya ta administratsiia - Problems of modern transformations: Law, Public Administration and Management Series.*, (8). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-02-05> [in Ukrainian]
10. Savchenko, O. (2022). Innovative aspects of development of digitalization of public governance in the USA. *Democratic Governance*, 30(2), 120-130. <https://doi.org/10.23939/dg2022.02.120> [in English]
11. UN. E-Government Knowledgebase (UNeGovKB) Retrieved from: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine> [in English]
12. E-Ukraine. Top projects. Retrieved from: <https://eukraine.org.ua/ua/top-proekti> [in Ukrainian]
13. The SPFU's Office of Digital Transformation will create the Unified State Property Register with the team of the Ministry of Digital Transformation. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3755700-elektronne-uraduvanna-vid-fdmu-comu-vazlive-cifrove-upravlinna-derzavnimi-aktivami.html>

УДК 342.9 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-266-278](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-266-278)

Король Валерія Валеріївна аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ, 03035, Київ, пл. Соломянська, 1, тел: (044) 520-06-68, <https://orcid.org/0009-0004-2485-5094>

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ОБМЕЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРОХОДЖЕННЯМ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В МИТНИХ ОРГАНАХ

Анотація. У статті наголошено на тому, що науково-теоретична розробка проблематики державної служби важлива не лише з точки зору відшукування її найбільш ефективної та дієвої моделі, виявлення та усунення недоліків у організаційно-правових та інших засадах цієї служби, але й з позиції формування відповідного теоретичного базису для якісної підготовки кадрів для такої служби в цілому, так і для митних органів зокрема, у яких в умовах воєнного стану спостерігається негативна динаміка збільшення кількості посадових правопорушень, у тому числі корупційних та пов'язаних з корупцією, що потребує формування нових підходів до відбору та проходження державної служби в цих органах.

Констатується, що розглядувана проблематика представлена достатньо великою кількістю фундаментальних робіт, що розкривають поняття, види, порядок проходження та припинення державної служби як комплексного правового інституту з позиції різних галузей права, проте переважно на основі першого прийнятого у незалежній Україні профільного закону про державну службу. Відправною точкою сучасних досліджень державної служби стало прийняття діючого Закону України «Про державну службу», який встановив нові підходи до механізму державної служби, обумовив збільшення науково-теоретичних, методичних та практичних доробок з боку фахівців.

На підставі аналізу наукових досліджень щодо окремих обмежень, що діють під час проходження державної служби в митних органах фіксується невисока активність з боку науковців до цього питання після проголошення незалежності України та початку формування власної митної справи. Наявні дослідження мають фрагментарний характер та демонструють сталі погляди науковців, які, беззаперечно, стали важливим внеском у розвиток теорії формування та реалізації державної митної політики та митної справи, а також підґрунтям для подальших досліджень. Проте, деякі їх положення потребують переосмислення у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану, що суттєво

пожвавив процес переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України, і як наслідок – збільшення корупційних ризиків та фактів порушення митного та антикорупційного законодавства з боку державних службовців митних органів. Ці та інші фактори обумовлюють необхідність формування нових підходів щодо обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби в митних органах.

Ключові слова: обмеження, пов'язані із проходженням державної служби, державна служба в митних органах, митні органи, державна служба, стан дослідження,

Korol Valeria Valeriivna graduate student of the Department of Public Management and Administration, National Academy of Internal Affairs, 03035, Kyiv, 1 Solomyanska Square, tel.: (044) 520-06-68, <https://orcid.org/0009-0004-2485-5094>

STATE OF RESEARCH OF RESTRICTIONS RELATED TO STATE SERVICE IN CUSTOMS AUTHORITIES

Abstract. The article emphasizes that the scientific and theoretical development of the problems of the civil service is important not only from the point of view of finding its most effective and efficient model, identifying and eliminating shortcomings in the organizational, legal and other foundations of this service, but also from the standpoint of forming an appropriate theoretical basis for high-quality training of personnel for such a service in general, as well as for customs authorities in particular, in which, in the conditions of martial law, there is a negative trend of increasing the number of official offenses, including corruption and related to corruption, which requires the formation of new approaches to selection and public service in these bodies.

It is noted that the issues under consideration are represented by a sufficiently large number of fundamental works that reveal the concepts, types, procedure for passing and terminating civil service as a complex legal institution from the standpoint of various branches of law, but mainly on the basis of the first profile law on civil service adopted in independent Ukraine. The starting point of modern civil service research was the adoption of the current Law of Ukraine "On Civil Service", which established new approaches to the mechanism of civil service, caused an increase in scientific-theoretical, methodological and practical improvements by specialists.

On the basis of the analysis of scientific research on certain restrictions that apply during the course of public service in the customs authorities, a low level of activity on the part of scientists on this issue is recorded after the declaration of independence of Ukraine and the beginning of the formation of its own customs

affairs. Existing studies are fragmentary in nature and demonstrate the constant views of scientists, which undoubtedly became an important contribution to the development of the theory of formation and implementation of state customs policy and customs affairs, as well as a basis for further research. However, some of their provisions need to be reconsidered in connection with the introduction of martial law in Ukraine, which significantly revived the process of movement of goods and vehicles across the customs border of Ukraine, and as a result - an increase in corruption risks and facts of violations of customs and anti-corruption legislation by public officials customs authorities. These and other factors necessitate the formation of new approaches to restrictions related to public service in customs authorities.

Keywords: restrictions related to public service, public service in customs authorities, customs authorities, public service, state of research,

Постановка проблеми. Держава, як один із ключових суб'єктів із організації та впорядкування суспільних відносин і процесів, повинна своєчасно реагувати на ці зміни, забезпечувати змістовну та ефективну державну політику, яка б належним чином враховувала виклики і потреби сьогодення та чітко окреслювала перспективи і пріоритети подальшого розвитку основних сфер суспільного життя. А для цього, потрібна ефективна та дієва державна служба, саме тому так важливо продовжувати наукові дослідження у цій сфері, особливо сьогодні, коли Україна перебуває під тиском надзвичайно потужних загроз і викликів, обумовлених повномасштабною війною з російською федерацією.

Цей фактор актуалізує потребу переосмислення та адекватного реагування. Науково-теоретична розробка проблематики державної служби важлива не лише з точки зору відшукування її найбільш ефективної та дієвої моделі, виявлення та усунення недоліків у організаційно-правових та інших засадах цієї служби, але й з позиції формування відповідного теоретичного базису для якісної підготовки кадрів для неї, а також для забезпечення доведення громадськості інформації з ключових аспектів як державної служби в цілому, так і окремих її різновидів, зокрема у митних органах, у яких в умовах воєнного стану спостерігається негативна динаміка збільшення кількості посадових правопорушень, у тому числі корупційних та пов'язаних з корупцією, що потребує формування нових підходів до відбору та проходження державної служби в цих органах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти дослідження питань державної у цілому та у митних органах зокрема було досліджені такими вченими-адміністративістами як: В.Б. Авер'янов, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, А.Т. Гаркуша, В. Т. Комзюк, В.Я. Малиновський,

О.Ю. Оболенський, Н.С. Панова, Д.В. Приймаченко та ін. Однак сучасні дослідження обмежень, пов'язаних із проходженням служби в митних органах, з урахуванням введеного в Україні воєнного стану, збільшенням імпортно-експортних операцій і, як наслідок корупційних ризиків у цій сфері, спеціально не проводились.

Мета статті – дослідження стану наукової розробки обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби в митних органах.

Виклад основного матеріалу. Нормальне функціонування та розвиток сучасної держави та громадянського суспільства залежить від багатьох умов та факторів, у тому числі від стану інститутів публічної служби, на які покладається повноваження щодо формування та реалізації державної політики, забезпечення виконання публічною адміністрацією своїх зобов'язань перед людиною і громадянином. Відповідно до Конституції України саме забезпечення соціальних цінностей – найвищими серед яких є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, права і свободи – їх ствердження та гарантування являє собою головний обов'язок держави, виконання якого визначає зміст і спрямованість її діяльності. Тому в демократичних державах значна увага приділяється питанням організації та функціонування публічної служби.

Розглядувана проблематика сьогодні представлена достатньо великою кількістю фундаментальних робіт, що розкривають поняття, види, порядок проходження та припинення державної служби тощо, при чому як правило з позиції адміністративного права, проте також зустрічаються роботи з трудового, конституційного права з цих питань. Теоретичне підґрунтя для дослідження питань державної у цілому було сформовано такими вченими-адміністративістами як: В.Б. Авер'янов, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, І.П. Голосніченко, І.Б. Коліушко, В.Я. Малиновський, О.Ю. Оболенський, І.М. Пахомов та багатьма іншими, проте переважно вони ґрунтувалися на першому прийнятому у незалежній Україні профільному Законі від 16 грудня 1993 року N 3723-ХІІ «Про державну службу».

Не заперечуючи важливість для всієї системи державного управління прийнятого першого закону про державну службу, який визначив правові, організаційні, економічні та соціальні умови реалізації права на службу, статус державних службовців тощо, навколо нього точилося багато науково-практичних суперечок у зв'язку з недосконалим правовим регулюванням цих відносин. У цьому контекст слід відмітити здобутки визнаного вченого В. Б. Авер'янова, який запропонував: прогресивні на той час класифікації посад у державних органах за критерієм змісту та характеру діяльності, з урахуванням способу заміщення посади і надання повноважень (адміністративні; політичні; патронатні); довів, що першочерговим заходом реформування

інституту державної служби в Україні має стати визначення на законодавчому рівні статусу державних службовців, що надасть можливість розмежувати посадових осіб у державних органах на дві групи: а) політичні діячі; б) державні службовці. На його думку, «до інституту державної служби не слід включати діяльність осіб, які хоч і виконують найважливіші державно-владні функції, але мають статус «політичних діячів», а не «державних службовців». До цих осіб належать Прем'єр-міністр України, члени Уряду України, голови місцевих державних адміністрацій, народні депутати України, обрані посадові особи парламенту, у тому числі Голова Верховної Ради України. Правовий статус цих осіб має бути детально регламентований в окремих законодавчих актах» [1, с. 43].

З наукової та навчально-методичної точки зору слід відмітити першим навчальний посібник В. Я. Малиновського «Державна служба» [2], у якому розкрито організаційно-правові аспекти державної служби, розкривається її поділ на цивільну та мілітаризовану. На можна оминати увагою результати наукових досліджень Ю.П. Битяка, який у своєму дисертаційному дослідженні «Державна служба в Україні: проблеми становлення, розвитку та функціонування» уперше: 1) з'ясував соціальну роль, функції і принципи державної служби в умовах становлення громадського суспільства в Україні та на основі загальної характеристики чинного законодавства про державну службу та службу в органах місцевого самоврядування (публічну службу) встановив її значення для здійснення демократичних перетворень у державі; 2) проаналізував організаційно-правові засади державно-службових відносин в Україні у поєднанні з моральними і правовими вимогами до поведінки державних службовців, антикорупційною спрямованістю правових основ формування та функціонування державної служби; 3) запропонував авторську систему та структуру законодавства щодо регулювання державно-службових відносин у сфері цивільної (адміністративної) служби, визначив напрямки узгодження законодавчих актів про цивільну (адміністративну) і мілітаризовану державну службу в Україні та напрямки можливого застосування досвіду деяких європейських країн в Україні тощо [3, с. 8]. На особливу увагу заслуговує думка вченого, що «доцільно виділити в системі посад державної служби, по-перше, посади політичні, адміністративні, патронатні; по-друге, адміністративні посади поділити на цивільні і мілітаризовані; по-третє, визначити чотири категорії адміністративних посад (умовно «А», «В», «С», «D») зберігши, як критерій, крім рівня освіти, місце посади в структурі державного органу. Кількість рангів (чинів) може встановлюватися до п'яти по кожній посаді. Така система може застосовуватися і щодо визначення категорій посад в органах місцевого самоврядування» [4].

Можна пригадати й інші вагомні дослідження того часу, але відправною точкою сучасних досліджень державної служби стало прийняття діючого

Закону України «Про державну службу», який набрав чинності 1 травня 2016 року, встановив нові підходи до механізму державної служби, обумовив збільшення науково-теоретичних, методичних та практичних доробок з боку фахівців. Так, А.Т. Гаркуша звернув свою наукову увагу на питання організаційного забезпечення державної служби, зокрема, на «Адміністративно-правовий статус Національного агентства України з питань державної служби». Дослідник розкрив статус цього центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері державної служби та здійснює функціональне управління нею. Заслуговує на увагу позиція автора щодо виокремлення аспектів сфери державної служби: виокремлено три аспекти сфери державної служби: а) інституційний (сукупність державних органів, в яких здійснюється державна служба); б) функціональний (правові, організаційні, соціально-економічні засади державної служби); в) структурний (сукупність видів державної служби: адміністративної, спеціалізованої і мілітаризованої). Також автор пропонує визначення поняття «сфера державної служби» як «правовідносини, пов'язані з діяльністю відповідних державних органів щодо створення правових, організаційних та економічних засад реалізації громадянами України права на державну службу» [5]. Проте, з таким визначенням навряд чи можна погодитись оскільки стосуються лише однієї сторони державної служби «діяльності відповідних державних органів», але не врахована сфера діяльності самих службовців по реалізації покладених на них повноважень.

Цікавою з точки зору наукових спеціальностей є докторська дисертація А. В. Андреева «Проблеми правового регулювання кадрового забезпечення державної служби України», яка захищена за спеціальністю 12.00.05 (трудове право; право соціального забезпечення), у якій дисертант зазначає, що кадрове забезпечення державної служби характеризується дуалізмом законодавства, тобто застосуванням до трудових відносин кадрового забезпечення державної служби приписів і законодавства про працю, яке поширюється на всіх працівників, і законодавства у сфері діяльності державної служби. Проте, аналіз його висновків, серед яких слід відмітити: поняття «кадрове забезпечення державної служби України» – комплексна та цілісна сукупність методів, способів, форм, заходів, засобів тощо, які обумовлюють правове регулювання трудових правовідносин за участі державних службовців, що пов'язані з виникненням, зміною та припиненням їх трудової діяльності в органах державної влади на відповідних посадах державної служби України, і характеризуються постійністю й безперервністю; спеціальні ознаки кадрового забезпечення державної служби: 1) підвищені вимоги до претендентів у сфері кадрового забезпечення державної служби; 2) конкурсна процедура реалізації кадрового забезпечення у сфері державної служби; 3) участь представників

громадянського суспільства у кадровому забезпеченні державної служби України» [6] та деякі інші, тяжіють більше до державно-службових елементів, ніж трудових. Це можна пояснити тим, що «компенсаційна» частка трудового законодавства у правовому регулюванні державної служби порівняно з попереднім правовим забезпеченням, суттєво зменшилась, що дозволяє говорити про службове право як самостійну підгалузь адміністративного права.

Розгляд та вирішення публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві стали предметом дисертаційного дослідження І.Е. Черняхович. Вона довела, що коло державно-службових відносин, які становлять предмет публічно-правового спору як предмету адміністративного судочинства становлять адміністративні правовідносини, що виникають у зв'язку із виконанням посадовими особами органів державної влади функцій держави; набуття, припинення статусу посадової особи органу державної влади (державного службовця); проходження державної служби [7].

Привертає увагу робота Панової Н. С. на тему «Концепт державної адміністративної служби України», у якій авторка уперше надала визначення «державна адміністративна служба – це вид державної служби, пов'язаний із публічною, професійною, політично неупередженою діяльністю осіб, які займають посади в державних органах (або їх апараті/секретаріаті) щодо забезпечення реалізації державної політики та/або надання адміністративно-сервісних послуг, і регламентований Законом України «Про державну службу» та іншими нормативно-правовими актами». Також науковець навела її ознаки, проте деякі з них мають суперечливий характер. Наприклад, така служба є орієнтованою на задоволення публічного інтересу і, водночас, надання адміністративних послуг (виникає питання: чи не є надання таких послуг (як основне завдання держави) задоволенням публічного інтересу?). Також вона визначила державну адміністративну службу як «правовий інститут службового права, який за своєю сутністю є публічним (його становлять норми публічних галузей права) та міжгалузевим (його становлять норми конституційного, адміністративного, фінансового, митного права)» [8]. Здається, що перераховані галузі права і так є публічними і підтверджують зазначену тезу.

Окремі аспекти обмежень під час проходження державної служби також стали предмет монографічних досліджень. Так, О. О. Польна дослідила «Адміністративно-правовий механізм обмеження спільної роботи близьких осіб у системі правосуддя». Здобутками її дисертації стали «обґрунтована наукова концепція, як публічноправової заборони, поширеної на осіб, що реалізували (чи бажають реалізувати) право на доступ до публічної служби, та: 1) безпосередньо спрямованої на унеможливлення кадрових ситуацій, що

обумовлюють непотизм в системі правосуддя, який є формою корупції; 2) опосередковано спрямованої на забезпечення незалежності суду і непорушність режиму функціонування професійної публічної служби в системі правосуддя» [9]. Проте, з такою позицією навряд чи можна погодитись, оскільки стосовно спільної роботи близьких осіб діє не повна заборона, а існують законодавчі встановлені виключення із неї. Також сумнівною видається пропозиція ученої щодо необхідності прийняття Закону України «Про посилення гарантій обмеження роботи близьких осіб в системі правосуддя», яким буде: віднесено «осіб, що перебувають у сімейно-партнерських відносинах, до переліку близьких осіб, визначено умисне порушення суддею цих вимог як дисциплінарний проступок; закріплено обов'язок інформування про спільну роботу близьких осіб» тощо, оскільки такі правила вже закріплені в діючому законодавстві.

Юридична література містить низку інших наукових доробок щодо окремих обмежень, що діють під час проходження державної служби. Окремо розглянемо стан наукової розробки питань проходження служби в митних органах. З цього приводу слід констатувати невисоку активність з боку науковців до цього питання після проголошення незалежності України та початку формування власної митної справи. В цей період слід відмітити роботи С. В., Крестьянінова О. О. Мазур А. В., Письменного І. В. Приймаченка Д. В. та інших.

Більш цікавими з точки зору мети цього дослідження є роботи, що стосуються проходження служби в митних органах, що базуються на положеннях Митного кодексу 2012 року. Тут варто детальніше зупинитись на праці Ніканорової О. В., яка в межах дослідження адміністративно-правових відносин в діяльності митних органів України розглянула внутрішньо-організаційні правові відносини в діяльності цих органів, удосконалила підходи до понять «службовець митних органів» та «посадова особа митних органів»; розробила пропозиції щоб уникнути некоректного використання терміна «посадова особа», запропонувавши щоб працівниками митної служби вважалися службовці митної служби (працівники, яким присвоєно спеціальні звання митної служби) та співробітники, яким не присвоєно спеціальне звання. «Працівниками митної служби України є службовці митної служби України та співробітники, яким не присвоєно спеціальне звання. Службовцями митної служби України (митниками) є працівники митних органів, митних організацій, спеціалізованих навчальних закладів та науково-дослідних установ митної служби України, на яких покладено виконання завдань, зазначених у ст. 544 цього Кодексу, здійснення організаційного, юридичного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення діяльності митної служби України і яким присвоєно спеціальні звання митної служби. Службовці митної

служби України (митники) є державними службовцями. Посадовими особами митної служби України є керівники митних органів, митних організацій, спеціалізованих навчальних закладів та науково-дослідних установ митної служби України, їхні заступники, інші митники, на яких згідно з посадовими інструкціями покладено виконання керівних та інших організаційно-розпорядчих функцій. Співробітники, яким не присвоєно спеціального звання, перебувають у трудових відносинах з митними органами, митними організаціями, спеціалізованими навчальними закладами та науково-дослідними установами митної служби України і їх правове становище визначається трудовим законодавством України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом» [10]. В цілому вважаючи таку позицію слушною, слід вказати, що вона не відповідає сучасним підходам понять службова та посадова особа.

В. Т. Комзюк дослідив адміністративно-правовий статус митних органів України, проаналізував деякі аспекти цього статусу в умовах їх реформування, надав авторське визначення цього поняття, розглянув основні нормативно-правові акти, що закріплюють їх статус, виявив негативний вплив новоприйнятих законодавчих актів, спрямованих на реформування митних органів, на усталену термінологію в митній сфері, яка стосується найменування, статусу, діяльності органів, які безпосередньо здійснюють державну митну справу, і запропонував внести зміни до відповідних нормативно-правових актів із метою вдосконалення правового регулювання адміністративно-правового статусу митних органів України [11].

К. В. Червінко розкриваючи адміністративні неюрисдикційні провадження в діяльності митної служби України, виокремив процесуальну правосуб'єктність митних органів, їх посадових осіб під час проходження служби, яка характеризується такими особливостями: а) врегулюванням Митним кодексом України, Законом України «Про державну службу»; б) встановленням обов'язку приймати Присягу державного службовця; в) встановлено обмеження і заборони трьома законодавчими актами: МКУ, Законами України «Про державну службу», «Про засади запобігання і протидії корупції»; г) визначенням умов набуття статусу працівника митної служби» тощо [12, с. 7]. Підтримуючи висновки автора, слід зауважити щодо тези про встановлення обмежень і заборон лише трьома законодавчими актами, оскільки цей перелік є значно ширшим.

А. М. Аргунова у своєму дослідженні на тему «Правове регулювання трудових відносин посадових осіб органів доходів і зборів» [13] сформулювала пропозиції закріпити новий перелік випадків, коли особа не може бути прийнята на службу до органів доходів і зборів, серед них, зокрема: подання підроблених документів або свідомо помилкових (напевно малось на увазі недостовірних) відомостей при вступі на службу; якщо особа зазнавала

адміністративного стягнення за корупційне правопорушення – протягом одного року з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили; зайняття іншою оплачуваною діяльністю, крім викладацької, наукової і творчої, а також медичної практики (тут взагалі не зрозуміло чому заняття цими видами діяльності мало б стати перепорою для прийняття на службу, оскільки їй може передувати будь-яка діяльність не заборонена законом, а при призначенні на посаду – особа має її припинити щоб не порушити вимоги сумісництва).

В цей час О. І. Добровольський обрав предметом свого дисертаційного дослідження «Адміністративно-правове регулювання протидії корупції в органах державної фіскальної служби України», визначив суб'єктів такої протидії та класифікував їх: 1) у залежності від функціонального призначення: а) такі, що провадять наукову та науково-дослідну діяльність; б) такі, що провадять юрисдикційну діяльність; в) такі, що надають правову допомогу (методичні рекомендації, роз'яснення норм законодавства, консультації) працівникам суб'єктів податкової та митної справи; г) такі, що організують процес досудового розслідування; д) такі, що здійснюють громадський контроль за діяльністю суб'єктів надання адміністративних послуг у вказаному секторі держави [14, с. 175]. Не зрозуміло тільки чому у цьому поділі на першому плані йдуть особи, що провадять наукову та науково-дослідну діяльність, але не знайшлося місця, наприклад, Національному агентству з питань запобігання корупції? Незважаючи на назву, обмеженням, пов'язаним із проходженням служби, крім корупційних, у роботі приділено не багато уваги.

Цікавою є пропозиція Л. М. Дорофеевої щодо доцільності «впровадження в Україні нових видів дисциплінарних стягнень для державних службовців (у тому числі й тих, що проходять службу в митних органах України), що полягають у грошових відрахуваннях (штрафи), зменшенні на певний період розмір окладу (до 25- 30 %) та різного роду надбавок і виплат, шляхом впровадження змін до Закону України «Про державну службу», спираючись на міжнародний досвід позитивного профілактичного і виховного впливу на поведінку митних службовців важелів економічного характеру», «посилення якісного складу кандидатів на посади, у тому числі через встановлення спеціальних вимог та додаткових обмежень для таких осіб» [15, с. 13-14] у вигляді втрати громадянства; притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення корупційних діянь тощо. Щодо останньої пропозиції, то вона не зовсім зрозуміла, оскільки за корупційні діяння така відповідальність не передбачена. Спірною також є пропозиції вченої щодо встановлення чотирирічного терміну для накладення дисциплінарного стягнення.

Особливої уваги заслуговує дисертаційне дослідження О.О. Колобиліної на тему «Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення Державної митної служби України» [16]. У ньому авторка наводить поняття такому кадровому забезпеченню, його особливостям, принципам, функціям, суб'єктам, формам та методам, розглядаються його адміністративні процедури, аналізується зарубіжний досвід у цій сфері, наводяться відповідні пропозиції до законодавства, водночас питання обмеження проходження служби в сучасних умовах та напрями їх удосконалення не зазначаються.

Висновки. Таким чином, слід констатувати, що наукова думка з питань різних аспектів діяльності митних органів наповнена доробками фахівців галузей адміністративного, кримінального, господарського, трудового та інших галузей права. Можливим є аналіз цих наукових досліджень, в яких розкриваються окремі питання функціонування ми митних органів та проходження в них державної служби, але усі вони переважно мають фрагментарний характер та демонструють сталі погляди науковців, які, беззаперечно, стали важливим внеском у розвиток теорії формування та реалізації державної митної політики та митної справи, а також науково-методологічним підґрунтям для подальших досліджень. Проте, деякі їх положення потребують переосмислення у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану, що спричинив масовий виїзд громадян за межі країни, суттєве пожвавлення переміщення товарів і транспортних засобів особливо в режимі імпорту, і як наслідок – збільшення корупційних ризиків та фактів порушення митного та антикорупційного законодавства з боку державних службовців митних органів. Ці та інші фактори обумовлюють необхідність формування нових підходів щодо обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби в митних органах.

Література:

1. Авер'янов В.Б. Органи виконавчої влади в Україні. Київ: Ін-Юре, 1997. 48 с.
2. Малиновський В.Я. Державна служба: теорія і практика: навч. посіб. Київ: Атіка, 2003. 160 с.
3. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: проблеми становлення, розвитку та функціонування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 38 с.
4. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: монографія. Харків: Право, 2005. 304 с.
5. Гаркуша А.Т. Адміністративно-правовий статус Національного агентства України з питань державної служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 43 с.
6. Андрєєв А.В. Проблеми правового регулювання кадрового забезпечення державної служби України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2019. 434 с.
7. Черняхів І.Е. Публічно-правові спори у сфері державно-службових відносин: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2020. 221 с.
8. Панова Н.С. Концепт державної адміністративної служби України : дис. ... д-ра.. юрид наук. Одеса, 2021. 427 с.

9. Польна О.О. Адміністративно-правовий механізм обмеження спільної роботи близьких осіб у системі правосуддя: дис. ... д-ра філос.: 081. Ужгород, 2022. 239 с.
10. Ніканорова О. В. Адміністративно-правові відносини в діяльності митних органів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ніканорова Олена Володимирівна ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. - К., 2012. - 19 с.
11. Комзюк В. Т. Адміністративно-правовий статус митних органів України: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. 446 с.
12. Червінко К. В. Адміністративні неюрисдикційні провадження в діяльності митної служби України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Червінко Костянтин Васильович ; Нац. авіац. ун-т. К., 2012. 20 с.
13. Аргунова А. М. Правове регулювання трудових відносин посадових осіб органів доходів і зборів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2014. 20 с.
14. Добровольський О.І. Адміністративно-правове регулювання протидії корупції в органах державної фіскальної служби України :дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 201 с.
15. Дорофєєва Л. М. Адміністративно-правове регулювання організації та діяльності митних органів в контексті євроінтеграційного вибору України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2019. 44 с
16. Колобиліна, О. О. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення Державної митної служби України : дис. ... д-ра філософії : 081 Право / Колобиліна Олександра Олегівна; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2024. 208 с.

References:

1. Averianov, V.B. (1997). Orhany vykonavchoi vlady v Ukraini [Bodies of executive power in Ukraine]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
2. Malynovskiy V.Ia. (2003). Derzhavna sluzhba: teoriia i praktyka: navch. posib. [Civil service: theory and practice: a textbook] Kyiv: Atika [in Ukrainian].
3. Bytiak Yu.P. (2006). Derzhavna sluzhba v Ukraini: problemy stanovlennia, rozvytku ta funktsionuvannia [Civil service in Ukraine: problems of formation, development and functioning]. [avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk]. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Bytiak Yu.P. (2005). Derzhavna sluzhba v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi zasady [Civil Service in Ukraine: Organizational and Legal Foundations]. Xarkiv: Pravo [in Ukraine].
5. Harkusha A.T. (2017). Administratyvno-pravovyi status Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby [Administrative and legal status of the National Agency of Ukraine on civil service issues]. [Avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk]. Odesa [in Ukrainian].
6. Andrieiev A.V. (2019) Problemy pravovoho rehuliuвання kadrovoho zabezpechennia derzhavnoi sluzhby Ukrainy [Problems of legal regulation of personnel provision of the civil service of Ukraine]. [Dys. ... d-ra yuryd. Nauk]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Cherniakhovych I.E. (2020) Publichno-pravovi spory u sferi derzhavno-sluzhbovykh vidnosyn [Public legal disputes in the field of public service relations]. [Dys. ... kand. yuryd. Nauk]. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
8. Panova N.S. (2021) Kontsept derzhavnoi administratyvnoi sluzhby Ukrainy [The concept of the state administrative service of Ukraine]. [Dys.. ... d-ra.. yuryd nauk]. Odesa [in Ukrainian].
9. Polna O.O. (2022) Administratyvno-pravovyi mekhanizm obmezhenia spilnoi roboty blyzkykh osib u systemi pravosuddia [The administrative-legal mechanism of limiting the joint work of relatives in the justice system]. [Dys. ... d-ra filol.]. Uzhhorod [in Ukrainian].
10. Nikanorova O. V. (2012) Administratyvno-pravovi vidnosyny v diialnosti mytnykh orhaniv Ukrainy [Administrative and legal relations in the activity of customs authorities of Ukraine]. [Avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Komziuk V. T. (2014) Administratyvno-pravovyi status mytnykh orhaniv Ukrainy [Administrative and legal status of customs bodies of Ukraine]. [Dys. ... d-ra yuryd. Nauk]. Kharkiv [in Ukrainian].
12. Chervinko K. V. (2012) Administratyvni neiurydsdyktsiini provadzhennia v diialnosti mytnoi sluzhby Ukrainy [Administrative non-jurisdictional proceedings in the activities of the customs service of Ukraine]. [Avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk]. Kyiv [in Ukrainian].
13. Arhunova A. M. (2014) Pravove rehuliuвання trudovykh vidnosyn posadovykh osib orhaniv dokhodiv i zboriv [Legal regulation of labor relations of officials of revenue and tax authorities]. [Avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk]. Kyiv [in Ukrainian].
14. Dobrovolskyi O.I. (2015) Administratyvno-pravove rehuliuвання protydii koruptsii v orhanakh derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy [Administrative and legal regulation of combating corruption in the bodies of the state fiscal service of Ukraine]. [Dys. ... kand. yuryd. Nauk]. Kyiv [in Ukrainian].
15. Dorofeieva L. M. (2019) Administratyvno-pravove rehuliuвання orhanizatsii ta diialnosti mytnykh orhaniv v konteksti yevrointehratsiinoho vyboru Ukrainy [Administrative and legal regulation of the organization and activities of customs bodies in the context of the European integration choice of Ukraine]. [Avtoref. dys. ... d-ra yuryd. Nauk]. Uzhhorod [in Ukrainian].
16. Kolobylina, O. O. (2024) Administratyvno-pravovi zasady kadrovoho zabezpechennia Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy [Administrative and legal principles of personnel support of the State Customs Service of Ukraine]. [Dys. ... d-ra filosofii] Kharkiv [in Ukrainian].

УДК 351.84

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-279-293](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-279-293)

Кривша Олександр Віталійович аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, <https://orcid.org/0000-0002-5591-346X>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті обґрунтовується імплементація закордонного досвіду соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні. Зазначається, що у світі існує широкий спектр моделей соціального захисту осіб з інвалідністю. Деякі країни, наприклад, США та Велика Британія, мають централізовану систему соціального захисту, в рамках якої держава надає широкий спектр послуг та пільг особам з інвалідністю. Інші країни, наприклад, Німеччина та Франція, мають більш децентралізовану систему соціального захисту, в рамках якої основну роль у наданні послуг та пільг особам з інвалідністю відіграють місцеві органи влади. Міжнародний досвід соціального захисту людей з інвалідністю є цінним ресурсом для країн, які прагнуть вдосконалити власні системи та політику. Підходи, які використовуються в різних країнах, дозволяють отримати уявлення про найкращі практики, інновації та виклики, з якими стикаються органи державної влади, що формують соціальну політику.

Найкращі практики та інноваційні підходи у сфері соціального захисту людей з інвалідністю демонструють трансформаційний вплив допоміжних технологій, ініціатив із забезпечення доступності, програм працевлаштування та систем інклюзивної освіти. Вказані ініціативи не лише покращують якість життя людей з інвалідністю, а й сприяють їхній соціальній інтеграції, економічній участі та загальному добробуту. Вивчаючи наявні практики, можна винести цінний досвід для вдосконалення власних систем соціального захисту, сприяючи створенню більш інклюзивного та справедливого суспільства, в якому люди з інвалідністю можуть процвітати та повністю реалізувати свій потенціал. Впровадження та масштабування цих підходів може слугувати зразком для досягнення цілей соціального захисту та забезпечення прав і гідності людей з інвалідністю в усьому світі.

Реалізація конкретних кроків щодо імплементації закордонного досвіду у галузі соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні повинна здійснюватися за участю органів державної влади, громадських організацій та

експертів. Органами державної влади необхідно забезпечити фінансування заходів з імплементації закордонного досвіду. Громадські організації повинні сприяти залученню громадськості до процесу імплементації. Експерти повинні надавати консультації та допомогу в розробці та реалізації заходів з імплементації. Реалізація конкретних кроків сприятиме покращенню якості життя людей з інвалідністю в Україні та забезпеченню їхніх прав та свобод.

Необхідно продовжувати докладати зусиль для подолання фінансових обмежень, розвитку культурної чутливості та подолання політичних перешкод. Співпраця, обмін знаннями та інновації стануть ключовими рушіями майбутнього прогресу. Важливо, щоб люди з інвалідністю були визнані не лише як власники прав, але й як цінні члени суспільства. Їх повна участь, інтеграція та розширення прав і можливостей – це колективні цілі, до яких ми повинні постійно прагнути. Зрештою, шлях до всебічного соціального захисту людей з інвалідністю є колективною справою, а відданість їхнім правам і добробуту є свідченням прихильності держави до справедливості, рівності та гідності всіх членів глобальної спільноти.

Ключові слова: публічне управління, соціальний захист, соціальна допомога, реабілітація, абілітація, особа з інвалідністю, рівні права та можливості особи з інвалідністю.

Kryvsha Oleksandr Vitaliyovych graduate student of the Department of Public Management and Administration, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, <https://orcid.org/0000-0002-5591-346X>

IMPLEMENTATION OF ABROAD EXPERIENCE OF SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN UKRAINE

Abstract. The article substantiates the implementation of foreign experience of social protection of persons with disabilities in Ukraine. It is noted that there is a wide range of models of social protection for persons with disabilities in the world. Some countries, such as the United States and the United Kingdom, have a centralized social protection system in which the state provides a wide range of services and benefits to people with disabilities. Other countries, such as Germany and France, have a more decentralized system of social protection, in which local authorities play the main role in providing services and benefits to people with disabilities. The international experience of social protection for people with disabilities is a valuable resource for countries seeking to improve their own systems and policies. The approaches used in different countries provide insights into best practices, innovations and challenges faced by public authorities shaping social policy.

Best practices and innovative approaches in the field of social protection for people with disabilities demonstrate the transformative impact of assistive technologies, accessibility initiatives, employment programs and inclusive education systems. These initiatives not only improve the quality of life of people with disabilities, but also contribute to their social integration, economic participation and general well-being. By studying existing practices, valuable lessons can be learned to improve one's own social protection systems, contributing to the creation of a more inclusive and just society in which people with disabilities can flourish and realize their full potential. Adopting and scaling up these approaches can serve as a model for achieving social protection goals and ensuring the rights and dignity of people with disabilities worldwide.

The implementation of specific steps regarding the implementation of foreign experience in the field of social protection of persons with disabilities in Ukraine should be carried out with the participation of state authorities, public organizations and experts. It is necessary for the state authorities to provide funding for measures to implement foreign experience. Public organizations should promote public involvement in the implementation process. Experts should provide advice and assistance in the development and implementation of implementation measures. The implementation of specific steps will help improve the quality of life of people with disabilities in Ukraine and ensure their rights and freedoms.

Efforts must continue to overcome financial constraints, develop cultural sensitivity and overcome political obstacles. Collaboration, knowledge sharing and innovation will be key drivers of future progress. It is important that people with disabilities are recognized not only as holders of rights, but also as valuable members of society. Their full participation, integration and empowerment are collective goals to which we must constantly strive. Ultimately, the path to comprehensive social protection for people with disabilities is a collective matter, and commitment to their rights and well-being is evidence of the state's commitment to justice, equality and dignity for all members of the global community.

Keywords: public administration, social protection, social assistance, rehabilitation, habilitation, a person with a disability, equal rights and opportunities for a person with a disability.

Постановка проблеми. За останні роки в Україні було зроблено значний прогрес у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Було прийнято низку нормативно-правових актів, які спрямовані на забезпечення їхніх прав та інтересів. Зокрема, було впроваджено систему індивідуального планування заходів з надання соціальних послуг особам з інвалідністю, створено систему доступності для осіб з інвалідністю, забезпечено доступ до освіти та зайнятості для осіб з інвалідністю.

Однак, незважаючи на ці досягнення, в Україні ще залишаються проблеми у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Зокрема, існують проблеми у забезпеченні доступності до послуг, що надаються для осіб з інвалідністю, у сфері освіти та зайнятості, у забезпеченні медичної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що на сьогодні існують несистемні дослідження щодо імплементації закордонного досвіду соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні. Так, систему соціального захисту осіб з інвалідністю за кордоном, механізми нормативно-правового регулювання соціальної політики щодо осіб з інвалідністю в країнах ЄС, питання запровадження міжнародних моделей реабілітації осіб з інвалідністю аналізують, зокрема: М. Авраменко, С. Богданов, Н. Борецька, М. Кравченко, Е. Лібанова, В. Ляшенко, О. Макарова, С. Мельник, К. Міщенко, О. Петроє, В. Петрова, В. Скуратівський, І. Смирнова, В. Сушкевич та ін.

Метою статті є системний аналіз імплементації закордонного досвіду соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Закордонний досвід у галузі соціального захисту осіб з інвалідністю є досить різноманітним. У різних країнах світу застосовуються різні підходи до організації цього питання, які ґрунтуються на різних принципах та цінностях. Однією з основних тенденцій у розвитку соціального захисту осіб з інвалідністю є перехід від інституційного до інклюзивного підходу. Це означає, що люди з інвалідністю мають право на повноцінне життя в суспільстві нарівні з іншими людьми. Для реалізації цього підходу необхідно забезпечити доступність для осіб з інвалідністю всіх сфер суспільного життя, включаючи освіту, зайнятість, соціальні послуги, культуру, спорт тощо. Іншим важливим напрямком у розвитку соціального захисту осіб з інвалідністю є забезпечення їхніх прав та свобод, коли люди з інвалідністю мають право на рівні можливості, захист від дискримінації, доступ до правосуддя тощо.

Загалом, у світі існує широкий спектр моделей соціального захисту осіб з інвалідністю. Деякі країни, наприклад, США та Велика Британія, мають централізовану систему соціального захисту, в рамках якої держава надає широкий спектр послуг та пільг особам з інвалідністю. Інші країни, наприклад, Німеччина та Франція, мають більш децентралізовану систему соціального захисту, в рамках якої основну роль у наданні послуг та пільг особам з інвалідністю відіграють місцеві органи влади [1; 2].

Міжнародний досвід соціального захисту людей з інвалідністю є цінним ресурсом для країн, які прагнуть вдосконалити власні системи та політику. Підходи, які використовуються в різних країнах, дозволяють отримати уявлення про найкращі практики, інновації та виклики, з якими стикаються органи державної влади, що формують соціальну політику. Виходячи з наявного зарубіжного досвіду можливо виокремити певні загальні моделі, які увібрали у себе деякі загальні риси (табл.1).

Таблиця 1

Моделі соціального захисту в країнах Європейського союзу [3]

Категорія	Англосаксонська (модель Беверіджа)	Південно-європейська модель (рудиментарна)	Континентальна (модель Бісмарка)	Скандинавська модель
Країна	Великобританія, Ірландія	Італія, Іспанія, Греція, Португалія	Німеччина, Австрія, Франція	Данія, Швеція, Фінляндія
Основна відповідальність	Держава	Сім'я та церква	Ринок праці	Держава
Рівень перерозподілу доходів	Середній	Обмежений	Обмежений	Високий
Рівень перерозподілу соціальних послуг	Середній/високий	Низький	Диференційований	Середній/високий
Ступінь охопту соціальними послугами	Всі мешканці	Переважно незаможні	Все зайняте населення	Всі мешканці
Фінансування	Податки	Страхові внески та інші джерела	Страхові внески	Податки
Управління	Держава	Страхові організації	Страхові організації	Держава/Профспілки

З метою можливості застосування кращого світового досвіду в системі соціального захисту осіб з інвалідністю (з особливими потребами) в Україні проведемо більш детальний аналіз моделей соціального захисту, впроваджених у різних країнах, з особливим акцентом на їхніх підходах до підтримки людей з інвалідністю. Вивчаючи різні моделі, доцільним є визначення ключових особливостей, сильних і слабких сторін, які дають змогу покращити системи соціального захисту на глобальному рівні. Виходячи з попереднього виокремлення модельного ряду в табл. 1, для аналізу було обрано: Скандинавську модель, Американську (англосаксонську) модель та Рамкову модель Європейського Союзу (континентальну).

Скандинавська модель, що охоплює такі країни, як Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія та Ісландія, давно відома своїм комплексним підходом до соціального захисту, особливо осіб з інвалідністю. Вказана модель наголошує на інклюзивності, доступності та фінансовій підтримці. Аспектами Скандинавської моделі є: комплексні системи соціального забезпечення, потужні системи соціального захисту, універсальний доступ, активна політика на ринку праці. Скандинавські країни мають добре розвинені системи соціального забезпечення, які надають широкий спектр пільг і послуг особам з інвалідністю. Ці послуги включають виплати по інвалідності, охорону здоров'я, реабілітацію та професійне навчання, що сприяють соціальній інтеграції [4].

Системи соціального захисту, включаючи допомогу по безробіттю та пенсії по інвалідності, є надійними і забезпечують економічну безпеку людей з інвалідністю. Ці виплати часто пристосовані до конкретних потреб людини. Доступність є основоположним принципом Скандинавської моделі. Цей підхід гарантує, що громадський простір, транспорт і послуги розроблені таким чином, щоб пристосуватись до людей з інвалідністю, сприяючи їхньому включенню в усі аспекти життя. Скандинавські країни наголошують на активній політиці на ринку праці, яка підтримує людей з інвалідністю у пошуку та збереженні роботи. Поширеними ініціативами є програми професійної реабілітації та коучинг з працевлаштування.

Сильні сторони та обмеження Скандинавської моделі представлено в табл. 2

Таблиця 2

Сильні сторони та обмеження Скандинавської моделі [5; 6].

Сильні сторони	Обмеження
Високий рівень життя для людей з інвалідністю.	Високі податки та внески на соціальне страхування.
Комплексні медичні та реабілітаційні послуги.	Обмежена гнучкість ринку праці, що потенційно може призвести до негнучкості ринку праці.
Сильний акцент на загальній доступності.	Проблеми з економічною стійкістю у зв'язку зі старінням населення.
Активна політика на ринку праці, що сприяє зайнятості.	

Сполучені Штати Америки застосовують унікальний підхід до соціального захисту людей з інвалідністю, насамперед через такі програми, як соціальне страхування на випадок інвалідності (SSDI) та додатковий страховий дохід (SSI). Американська модель характеризується наступними елементами. Соціальне страхування на випадок інвалідності надає фінансову підтримку особам, які працювали і сплачували внески до системи соціального страхування, але тепер не можуть працювати через інвалідність. Право на отримання допомоги залежить від трудового стажу та ступеня тяжкості інвалідності. Додатковий страховий дохід пропонує фінансову допомогу особам з інвалідністю, які мають обмежені доходи та ресурси. Вона не вимагає наявності трудового стажу, що робить її доступною для тих, хто, можливо, ніколи не [7].

Різноманітні програми підтримки зайнятості спрямовані на допомогу людям з інвалідністю у пошуку та збереженні роботи. Ці програми включають послуги з професійної реабілітації, «Квиток на роботу» та стимулювання праці.

Сильні сторони та обмеження американської моделі представлено в табл. 3.

Таблиця 3

Сильні сторони та обмеження американської моделі [7-9]

Сильні сторони	Обмеження
Цільова фінансова підтримка осіб з інвалідністю.	Складні критерії прийнятності та процеси подання заявок.
Гнучкість критеріїв прийнятності, що дозволяє брати участь особам, які не мають трудового стажу.	Залежність від медичного страхування за рахунок роботодавця.
Різноманітні програми підтримки зайнятості.	Обмежений акцент на універсальній доступності.
Індивідуалізовані послуги та пільги.	Різні рівні підтримки та послуг у різних штатах.

Європейський Союз (ЄС) розробив структуру для забезпечення прав та соціальної інтеграції людей з інвалідністю в усіх країнах-членах. Ця система сприяє соціальному захисту за допомогою політичних рамок, правових інструментів та спільних цілей.

ЄС створив всеосяжні політичні рамки, які заохочують держави-члени приймати та впроваджувати інклюзивну політику та законодавство для людей з інвалідністю. ЄС ратифікував Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про права осіб з інвалідністю (UNCRPD) і забезпечує дотримання цих прав за допомогою своїх правових інструментів, включаючи Європейський акт про доступність та Європейську стратегію щодо інвалідності. Держави-члени ЄС мають спільні цілі в таких сферах, як доступність, працевлаштування та соціальна інтеграція людей з інвалідністю. Це сприяє транскордонному співробітництву та обміну передовим досвідом. Сильні сторони та обмеження рамкової моделі ЄС представлено в табл. 4.

Таблиця 4

Сильні сторони та обмеження рамкової моделі ЄС [10-13]

Сильні сторони	Обмеження
Правові та політичні інструменти, які просувають права людей з інвалідністю.	Рамкова програма ЄС встановлює загальні цілі, але допускає варіації в реалізації на національному рівні.
Співпраця між державами-членами для обміну найкращими практиками.	Виконання нормативних актів ЄС може відрізнятися в різних країнах-членах.
Сильна прихильність до доступності та інклюзії.	Проблеми із забезпеченням однакового доступу та послуг для людей з інвалідністю по всьому ЄС.

Порівняльний аналіз моделей соціального захисту показує, що існують різні підходи до підтримки людей з інвалідністю. Кожна модель має свої

сильні та слабкі сторони, сформовані культурним, економічним та політичним контекстом відповідних країн чи регіонів. У той час як Скандинавська модель наголошує на інклюзивності, комплексному соціальному забезпеченні та універсальній доступності, Американська модель зосереджується на цільовій фінансовій підтримці та різноманітних послугах з працевлаштування. Система Європейського Союзу сприяє досягненню спільних цілей і створенню правових інструментів, але покладається на держави-члени для їх реалізації.

Вивчаючи ці моделі, держава та зацікавлені сторони можуть отримати цінну інформацію про те, як різні підходи впливають на соціальний захист людей з інвалідністю. Таке розуміння може стати основою для розвитку та вдосконалення систем соціального захисту в усьому світі, сприяючи інклюзивності, рівним можливостям та загальному добробуту людей з інвалідністю.

Допоміжні технології та ініціативи з забезпечення доступності відіграють вирішальну роль у підвищенні якості життя людей з інвалідністю. Кілька країн розробили інноваційні підходи в цьому відношенні.

Японія відома своїми досягненнями в галузі допоміжних технологій. Такі ініціативи, як роботизовані екзоскелети для людей з обмеженою рухливістю [14] та автоматизація розумних будинків, значно підвищили незалежність і мобільність людей з інвалідністю.

У Сполучених Штатах Америки Закон про американців з інвалідністю (ADA) відіграє важливу роль у забезпеченні доступності. ADA зобов'язує зробити громадські місця, підприємства та державні служби доступними для людей з інвалідністю. Це законодавство призвело до значних покращень у громадському транспорті, громадських закладах та цифровому доступі [15].

Об'єднані Арабські Емірати запровадили інноваційні заходи для підтримки людей з інвалідністю, такі як використання автономних транспортних засобів, які є доступними та зручними для людей з проблемами мобільності. В ОАЕ також проводиться виставка AccessAbilities Expo, платформа для демонстрації новітніх допоміжних технологій і продуктів. AccessAbilities Expo сприяє тіснішій співпраці між спільнотами, державними департаментами та провідними світовими експертами та постачальниками з питань інвалідності [16].

Зазначені найкращі практики та інноваційні підходи підкреслюють важливість допоміжних технологій і доступності для розширення можливостей людей з інвалідністю. Вони сприяють незалежності, соціальній участі та рівному доступу до можливостей.

Сприяння працевлаштуванню людей з інвалідністю має важливе значення для їхньої соціальної та економічної інтеграції. Кілька країн успішно впровадили програми зайнятості та професійної реабілітації. Німецькі

програми підтриманої зайнятості зосереджені на працевлаштуванні та постійній підтримці людей з інвалідністю. Ці програми тісно співпрацюють з роботодавцями, щоб підібрати для шукачів роботи відповідні вакансії, а також пропонують навчання і тренінги для забезпечення успіху на робочому місці [17].

Австралійська служба зайнятості людей з інвалідністю (Disability Employment Services, DES) – це загальнонаціональна програма, яка надає персоналізовану підтримку людям з інвалідністю. DES допомагає учасникам у пошуку роботи, розвитку навичок та адаптації на робочому місці, щоб забезпечити їхній довгостроковий успіх у працевлаштуванні [18].

Програма «Доступ до роботи» у Великій Британії пропонує фінансову допомогу людям з інвалідністю для покриття витрат, пов'язаних з пристосуванням робочого місця, наприклад, на допоміжні технології, транспорт та перекладачів жестової мови [19].

Ці програми зайнятості та професійної реабілітації продемонстрували успіх у збільшенні участі людей з інвалідністю в робочій силі. Вони надають індивідуальну підтримку та ресурси, щоб допомогти людям отримати та зберегти роботу, сприяючи фінансовій незалежності та соціальній інтеграції.

Інклюзивна освіта є фундаментальним аспектом соціального захисту людей з інвалідністю. Вона забезпечує рівний доступ до якісної освіти, сприяє соціальній інтеграції та готує людей до майбутнього працевлаштування. Кілька країн запровадили системи інклюзивної освіти, які слугують прикладом найкращих практик. Канада має тверду прихильність до інклюзивної освіти, забезпечуючи інтеграцію учнів з інвалідністю в загальноосвітні класи з відповідною підтримкою та пристосуванням. Система індивідуальних навчальних планів (IEP) країни пристосовує освіту до індивідуальних потреб.

Система спеціальних освітніх потреб (SEN) у Великій Британії надає додаткову підтримку учням з інвалідністю в загальноосвітніх школах. Цей інклюзивний підхід дозволяє учням отримувати відповідну допомогу та пристосування, навчаючись разом зі своїми однолітками [20; 21].

Розглянуті системи інклюзивної освіти позитивно впливають на академічні досягнення та соціальну інтеграцію учнів з інвалідністю. Вони підкреслюють важливість рівного доступу до якісної освіти для всіх, незалежно від здібностей.

Найкращі практики та інноваційні підходи у сфері соціального захисту людей з інвалідністю демонструють трансформаційний вплив допоміжних технологій, ініціатив із забезпечення доступності, програм працевлаштування та систем інклюзивної освіти. Вказані ініціативи не лише покращують якість життя людей з інвалідністю, а й сприяють їхній соціальній інтеграції,

економічній участі та загальному добробуту. Вивчаючи наявні практики, можна винести цінний досвід для вдосконалення власних систем соціального захисту, сприяючи створенню більш інклюзивного та справедливого суспільства, в якому люди з інвалідністю можуть процвітати та повністю реалізувати свій потенціал. Впровадження та масштабування цих підходів може слугувати зразком для досягнення цілей соціального захисту та забезпечення прав і гідності людей з інвалідністю в усьому світі.

На основі окремих практик та досвіду окремих країн світу можна запропонувати підходи до імплементації певних реформ системи соціального захисту осіб з інвалідністю (табл. 5).

Таблиця 5

Реформування системи соціального захисту людей з інвалідністю

Напрями реформування	Категорія
Запобігання знеціненню надаваних благ за рахунок нормативно визначених доплат, що враховують рівень інфляції	Підтримка фінансової складової
Доступність персональної медичної допомоги через відповідні заклади	Інституційне реформування
Допомога на інтеграцію в суспільство на рівні положень Конституції (гарантований дохід, інші види допомоги)	Законодавча база, інституційні реформи
Національні стратегії та плани дій з метою посилення роботи у секторі допомоги людям з обмеженими можливостями	Політика та законодавча база, інституційні реформи
Розширення соціальних послуг стаціонарного типу (будинки для людей з обмеженими можливостями, будинки для людей похилого віку), підвищення доступності сучасних технологій.	Заходи підтримки доходів
Спеціалізоване обслуговування людей з інвалідністю на рівні територіальних громад	Політика та законодавча база
Покращення доступності різноманітних електронних продуктів та електронних послуг також для людей з обмеженими можливостями (наприклад, з вадами зору чи слуху).	Доступ до допоміжних технологій/персональної допомоги
Розширення допомоги для опікуна, який самостійно доглядає за двома або більше особами з інвалідністю	Заходи підтримки доходів
Перегляд надання послуг ЖКГ особам з інвалідністю	Доступ до допоміжних технологій/персональної допомоги
диверсифікації програм сприяння працевлаштуванню та служб зайнятості, створення Фонду соціальної зайнятості (для працевлаштування та підвищення кваліфікації людей з інвалідністю).	Політика та законодавча база

Висновки. Шлях до досягнення всебічного соціального захисту та просування прав і добробуту людей з інвалідністю позначений прогресом, викликами та можливостями. Міжнародний досвід моделей соціального захисту висвітлює різноманітні підходи, кожен з яких має свої сильні та слабкі сторони. Скандинавська модель, яка робить акцент на інклюзивності, доступності та фінансовій підтримці, є еталоном, тоді як американська модель, що передбачає адресну фінансову підтримку та послуги з працевлаштування, демонструє інноваційність. Система Європейського Союзу підкреслює важливість спільних цілей і правових інструментів для просування прав людей з інвалідністю.

Найкращі практики та інноваційні підходи у сфері допоміжних технологій, доступності, зайнятості та інклюзивної освіти продемонстрували трансформаційний потенціал проактивної політики. Ці практики покращили якість життя, соціальну інтеграцію та економічну участь людей з інвалідністю, продемонструвавши силу інновацій у зміцненні рівності.

Однак цей шлях не позбавлений викликів і обмежень. Фінансові обмеження можуть перешкоджати виділенню ресурсів, необхідних для всебічної підтримки. Культурні відмінності та вірування можуть впливати на сприйняття, ставлення та інтеграцію людей з інвалідністю, що вимагає культурної чутливості та обізнаності. Політичні перешкоди, такі як бюрократичні бар'єри та зміна пріоритетів, можуть завадити впровадженню ефективної політики.

Реалізація конкретних кроків щодо імплементації закордонного досвіду у галузі соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні повинна здійснюватися за участю органів державної влади, громадських організацій та експертів. Органами державної влади необхідно забезпечити фінансування заходів з імплементації закордонного досвіду. Громадські організації повинні сприяти залученню громадськості до процесу імплементації. Експерти повинні надавати консультації та допомогу в розробці та реалізації заходів з імплементації. Реалізація конкретних кроків сприятиме покращенню якості життя людей з інвалідністю в Україні та забезпеченню їхніх прав та свобод.

Необхідно продовжувати докладати зусиль для подолання фінансових обмежень, розвитку культурної чутливості та подолання політичних перешкод. Співпраця, обмін знаннями та інновації стануть ключовими рушіями майбутнього прогресу. Важливо, щоб люди з інвалідністю були визнані не лише як власники прав, але й як цінні члени суспільства. Їх повна участь, інтеграція та розширення прав і можливостей – це колективні цілі, до яких ми повинні постійно прагнути. Зрештою, шлях до всебічного соціального захисту людей з інвалідністю є колективною справою, а відданість їхнім правам і добробуту є свідченням прихильності держави до справедливості, рівності та гідності всіх членів глобальної спільноти.

Література:

1. Грициняк О. І. До питання аналізу зарубіжного досвіду соціального забезпечення та можливості його впливу на відтворення робочої сили в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 7, ч. 1. С. 96-99.
2. Белінська Я. В., Сафонік Н. П. Особливості й основні напрями соціального захисту інвалідів: зарубіжний досвід і можливості його застосування в Україні. *Проблеми економіки*. 2016. №. 4. С. 223-230.
3. Євсеєнко В. О. Еволюція моделей організації соціального захисту в країнах Європейського Союзу. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2011. №. 41 (2). С. 287-292.
4. Employment, Social Affairs & Inclusion. European Commission, 2022. URL: https://ec.europa.eu/social/main.jsp?pager.offset=5&advSearchKey=ESPN_Disability2022&mode=advancedSubmit&catId=22&doc_submit=&policyArea=0&policyAreaSub=0&country=0&year=0.
5. Щебет А. Міжнародний досвід становлення соціально-відповідального суспільства. соціально відповідальне суспільство: досвід Норвегії. *Соціально-відповідальне суспільство: реалії, виклики, перспективи: матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (14 травня 2021 р.) Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного; за загальною редакцією Ортіної Г.В.* Мелітополь: ФОП Однорог Т.В. 2021. С. 154-156.
6. Ткаченко М. Моделі соціального захисту населення в країнах-членах Європейського Союзу. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України : матеріали XIX наук.-практ. конф. 16 червня 2022 р., м. Дніпро / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка.* Дніпро: НТУ ДП, 2022. С. 31-33.
7. Disability Benefits. Social Security Administration. <https://www.ssa.gov/benefits/disability/>; SSDI and SSI benefits for people with disabilities. USAGov. URL: <https://www.usa.gov/social-security-disability>.
8. Байбакова О. О. Історичні аспекти соціальної роботи і підготовки фахівців у США. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 235-239.
9. Козубовська І., Бартош О., Бабинець М., Досін А., Шпенік С. Превентивна діяльність соціальних служб Великої Британії з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки: монографія. Ужгород: Шарк, 2010. 260 с.
10. SSDI and SSI benefits for people with disabilities. USAGov. <https://www.usa.gov/social-security-disability>.
11. Лещук Г. В. Актуальні проблеми соціальної роботи у Франції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2006. № 10. С. 59–61.
12. Романець О. В. Система соціального захисту: досвід Франції. *Наукові записки. Серія "Економіка"*. 2008. Випуск 10. С. 408–416.
13. Орловська І. Г. Європейський стовп соціальних прав як орієнтир соціальної політики України в умовах європейського вектора розвитку. *Правничий часопис*. 2022. №4. С. 40-46.
14. Попадюха Ю. Реабілітаційні екзоскелети – сучасність і перспективи застосування. *Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. №. 24. С. 67-90.
15. Americans with Disabilities Act of 26.07.1990 (as amended). URL: <https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/OASAM/legacy/files/ADA-1990.pdf>.
16. Reach out to the targeted segments in the disabled community. URL: <https://accessibilitiesexpo.com/exhibit/>.

17. Заярнюк О. В. Зарубіжний досвід сприяння зайнятості інвалідів. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2011. вип. 20, ч. II. С. 81-86.

18. Disability Employment Services. Australian Government, Department of Social Services. URL: <https://www.dss.gov.au/our-responsibilities/disability-and-carers/programmes-services/disability-employment-services>.

19. Access to Work: get support if you have a disability or health condition. URL: <https://www.gov.uk/access-to-work>.

20. Давиденко Г. В. Впровадження інклюзивної освіти у Великій Британії: проблеми, шляхи вирішення. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2014. №. 11. С. 27-38.

21. Мартинчук О. В. Професійна діяльність спеціальних педагогів інклюзивних закладів освіти у країнах з високим рівнем розвитку освітніх систем (на прикладі Великобританії, Фінляндії та Ізраїля). *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць*. 2018. №. 12. С. 202-222.

References:

1. Hrytsyniak, O. I. (2016), Do pytannia analizu zarubizhnoho dosvidu sotsialnoho zabezpechennia ta mozhlyvosti yoho vplyvu na vidtvorennia robochoi syly v Ukraini [On the issue of analyzing the foreign experience of social security and the possibility of its influence on the reproduction of the labor force in Ukraine], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, Vyp. 7, ch. 1, pp. 96-99 [in Ukrainian].

2. Belinska, Ya. V. & Safonik, N. P. (2016), Osoblyvosti y osnovni napriamy sotsialnoho zakhystu invalidiv: zarubizhnyi dosvid i mozhlyvosti yoho zastosuvannia v Ukraini [Peculiarities and main directions of social protection of the disabled: foreign experience and possibilities of its application in Ukraine]. *Problemy ekonomiky - Problems of the economy*, vol. 4, pp. 223-230 [in Ukrainian].

3. Yevsieienko, V. O. (2011), Evoliutsiia modelei orhanizatsii sotsialnoho zakhystu v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Evolution of social protection organization models in the countries of the European Union], *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen - Herald of socio-economic research*, vol. 41 (2), pp. 287-292 [in Ukrainian].

4. Employment, Social Affairs & Inclusion. European Commission, 2022, Retrieved from https://ec.europa.eu/social/main.jsp?pager.offset=5&advSearchKey=ESPN_Disability2022&mode=advancedSubmit&catId=22&doc_submit=&policyArea=0&policyAreaSub=0&country=0&year=0 [in English].

5. Shchebet, A. (2021), Mizhnarodnyi dosvid stanovlennia sotsialno-vidpovidalnoho suspilstva. sotsialno vidpovidalne suspilstvo: dosvid Norvehii [International experience of the formation of a socially responsible society. socially responsible society: experience of Norway], *Sotsialno-vidpovidalne suspilstvo: realii, vyklyky, perspektyvy: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh (14 travnia 2021 r.) Tavriiskyi derzhavnyi ahrotekhnolohichniy universytet imeni Dmytra Motornoho- Socially responsible society: realities, challenges, prospects: materials of the All-Ukrainian scientific conference of students, post-graduate students and young scientists (May 14, 2021) Dmytro Motorny Tavri State University of Agrotechnology; za zahalnoiu redaktsiieiu Ortinoi H.V. Melitopol: FOP Odnoroh T.V.*, pp. 154-156 [in Ukrainian].

6. Tkachenko, M. (2022), Modeli sotsialnoho zakhystu naselennia v krainakh-chlenakh Yevropeiskoho Soiuzu [Models of social protection of the population in the member countries of the European Union], *Aktualni problemy yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy : materialy KhIKh nauk.-prakt. konf. 16 chervnia 2022 r., m. Dnipro - Actual problems of the European and Euro-Atlantic integration of Ukraine: materials of the 19th science-practice. conf. June 16, 2022, Dnipro / za zah. red. L. L. Prokopenka. Dnipro: NTU DP, pp. 31-33 [in Ukrainian].*
7. Disability Benefits. Social Security Administration. <https://www.ssa.gov/benefits/disability/>; SSDI and SSI benefits for people with disabilities. USAGov. Retrieved from <https://www.usa.gov/social-security-disability> [in English].
8. Baibakova, O. O. (2016), Istorychni aspekty sotsialnoi roboty i pidhotovky fakhivtsiv u SShA [Historical aspects of social work and training of specialists in the USA], *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo universytetu im. Mykoly Hoholia. Serii: Psykholoho-pedahohichni nauky - Scientific notes of the Nizhyn State University named after Mykola Gogol. Series: Psychological and pedagogical sciences*, vol. 1, pp. 235-239 [in Ukrainian].
9. Kozubovska, I. & Bartosh, O. & Babynets, M. & Dosin, A. & Shpenyk, S. (2010), Preventyvna diialnist sotsialnykh sluzhb Velykoi Brytanii z nepovnolitnymi, skhylnymi do deviantnoi povedinky [Preventive activities of social services of Great Britain with minors prone to deviant behavior: monograph]: monohrafiia. Uzhhorod: Shark. [in Ukrainian].
10. SSDI and SSI benefits for people with disabilities. USAGov. Retrieved from <https://www.usa.gov/social-security-disability> [in English].
11. Leshchuk, H. V. (2006), Aktualni problemy sotsialnoi roboty u Frantsii [Actual problems of social work in France], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pedagogika. Sotsialna robota - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social work*, vol. 10, pp. 59–61 [in Ukrainian].
12. Romanets, O. V. (2008), Systema sotsialnoho zakhystu: dosvid Frantsii [The system of social protection: the experience of France], *Naukovi zapysky. Serii "Ekonomika" - Scientific notes. "Economy" series*, Vypusk 10, pp. 408–416 [in Ukrainian].
13. Orlovska, I. H. (2022), Yevropeyskyi stovp sotsialnykh prav yak orientyr sotsialnoi polityky ukraïny v umovakh yevropeiskoho vektora rozvytku [The European Pillar of Social Rights as a Guideline for Ukraine's Social Policy in the Conditions of the European Vector of Development], *Pravnychi chasopys - Legal journal*, vol. 4, pp. 40-46 [in Ukrainian].
14. Popadiukha, Yu. (2016), Reabilitatsiini ekzoskelety – suchasnist i perspektyvy zastosuvannia [Rehabilitation exoskeletons - modernity and prospects of application], *Molodizhnyi naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky - Youth scientific bulletin of Lesya Ukrainka East European National University*, vol. 24, pp. 67-90 [in Ukrainian].
15. Americans with Disabilities Act of 26.07.1990 (as amended). Retrieved from <https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/OASAM/legacy/files/ADA-1990.pdf> [in English].
16. Reach out to the targeted segments in the disabled community. Retrieved from <https://accessibilitiesexpo.com/exhibit/> [in English].
17. Zaiarniuk, O. V. (2011), Zarubizhnyi dosvid sprianiia zainiatosti invalidiv [Foreign experience in promoting employment of the disabled], *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky - Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, vyp. 20, ch. II, pp. 81-86 [in Ukrainian].
18. Disability Employment Services. Australian Government, Department of Social Services. Retrieved from <https://www.dss.gov.au/our-responsibilities/disability-and-carers/programmes-services/disability-employment-services> [in English].

19. Access to Work: get support if you have a disability or health condition. Retrieved from <https://www.gov.uk/access-to-work> [in English].

20. Davydenko, H. V. (2014), Vprovadzhennia inkliuzyvnoi osvity u Velykii Brytanii: problemy, shliakhy vyrishennia [Implementation of inclusive education in Great Britain: problems, solutions], *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy - Actual problems of education and upbringing of people with special needs*, vol. 11, pp. 27-38 [in Ukrainian].

21. Martynchuk, O. V. (2018), Profesiina diialnist spetsialnykh pedahohiv inkliuzyvnykh zakladiv osvity u krainakh z vysokym rivnem rozvytku osvitnikh system (na prykladi Velykobrytanii, Finliandii ta Izrailia) [Professional activity of special teachers of inclusive educational institutions in countries with a high level of development of educational systems (on the example of Great Britain, Finland and Israel)]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky): zbirnyk naukovykh prats - Current issues of correctional education (pedagogical sciences): collection of scientific works*, vol. 12, pp. 202-222 [in Ukrainian].

УДК 352

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-294-302](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-294-302)

Кумар Ганна Василівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри політології і державного управління, Ужгородський національний університет, <https://orcid.org/0000-0002-4131-3084>

Прохорчук Іван Володимирович аспірант, Ужгородський національний університет, <https://orcid.org/0009-0000-6941-6336>

Чорний Дмитро Вікторович аспірант, Ужгородський національний університет, <https://orcid.org/0009-0001-6202-891X>

ЛОКАЛЬНЕ САМОВРЯДУВАННЯ ТА МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК: РОЛЬ МУНІЦИПАЛІТЕТІВ У РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСАХ

Анотація. Локальне самоврядування відіграє ключову роль у розвитку регіонів, адже воно знаходиться найближче до потреб громадян і може гнучко реагувати на них. Муніципалітети, як органи місцевого самоврядування, володіють значним потенціалом для стимулювання економічного зростання, покращення соціальних умов життя та підвищення добробуту людей.

У цій роботі досліджується роль муніципалітетів у регіональних економічних та соціальних процесах. Зокрема, розглядаються такі питання впливу муніципалітетів на економічний розвиток; створення сприятливого середовища для ведення бізнесу; залучення інвестицій; розвиток інфраструктури; підтримка малого й середнього підприємництва; надання якісних освітніх та медичних послуг; забезпечення соціального захисту; розвиток культури і спорту; підтримка інклюзивності та соціальної згуртованості; залучення громадян до прийняття рішень; розвиток партнерства з бізнесом та громадськими організаціями тощо.

Основні принципи локального самоврядування поєднують у собі ознаки забезпечення активної участі жителів громади у прийнятті рішень, що стосуються їх життя; формування органів місцевого самоврядування на основі вільних та демократичних виборів; відповідальність перед жителями громади; можливість громадам самостійно вирішувати питання місцевого значення; прозорість прийняття рішень органами місцевого самоврядування; соціальна справедливість і представництво інтересів громади у відносинах з органами державної влади та іншими суб'єктами.

Очікується, що отримані результати можуть бути корисними для формування комплексного уявлення про роль муніципалітетів у регіональних економічних та соціальних процесах; розробки практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності діяльності муніципалітетів у сфері місцевого розвитку.

Результати дослідження можуть бути використані для покращення роботи муніципалітетів у сфері місцевого розвитку; підвищення рівня життя громадян; зростання конкурентоспроможності регіонів тощо.

Ключові слова: публічне управління, локальне самоврядування, місцевий розвиток, муніципалітети, регіональна економіка, соціальний розвиток.

Kumar Hanna Vasylivna Candidate of Sciences (PhD) in Public Administration, Associate Professor of the Department of Political Science and Public Administration, Uzhhorod National University, <https://orcid.org/0000-0002-4131-3084>

Prokhorchuk Ivan Volodymyrovych graduate student, Uzhhorod National University, <https://orcid.org/0009-0000-6941-6336>

Chornyj Dmytro Viktorovych graduate student, Uzhhorod National University, <https://orcid.org/0009-0001-6202-891X>

LOCAL GOVERNMENT AND LOCAL DEVELOPMENT: THE ROLE OF MUNICIPALITIES IN REGIONAL ECONOMIC AND SOCIAL PROCESSES

Abstract. Local self-government plays a key role in the development of regions, because it is closest to the needs of citizens and can flexibly respond to them. Municipalities, as local self-government bodies, have a significant potential to stimulate economic growth, improve social living conditions, and improve people's well-being.

This work examines the role of municipalities in regional economic and social processes. In particular, the following issues of influence of municipalities on economic development are considered; creation of a favorable environment for conducting business; investment attraction; infrastructure development; support of small and medium-sized enterprises; provision of quality educational and medical services; provision of social protection; development of culture and sports; support of inclusiveness and social cohesion; involvement of citizens in decision-making; development of partnership with business and public organizations, etc.

The main principles of local self-government combine features of ensuring the active participation of community residents in making decisions affecting their lives; formation of local self-government bodies based on free and democratic elections; responsibility to community residents; the opportunity for communities to independently solve issues of local importance; transparency of decision-making by local self-government bodies; social justice and representation of community interests in relations with state authorities and other subjects.

It is expected that the obtained results may be useful for the formation of a comprehensive view of the role of municipalities in regional economic and social processes; development of practical recommendations for improving the effectiveness of municipalities in the field of local development.

The results of the research can be used to improve the work of municipalities in the field of local development; raising the standard of living of citizens; growth of competitiveness of regions, etc.

Keywords: public administration, local self-government, local development, municipalities, regional economy, social development.

Постановка проблеми. Локальне самоврядування є основою демократії та дає можливість громадянам брати участь у прийнятті рішень, що стосуються їхнього життя та спільноти. Муніципалітети, як органи місцевого самоврядування, володіють значними повноваженнями та ресурсами, які можуть бути використані для стимулювання місцевого розвитку, покращення добробуту громадян та підвищення конкурентоспроможності регіонів. Однак, на шляху пошуку ефективних рішень існує ціла низка невирішених проблем, зокрема низький рівень громадської участі у прийнятті рішень; відсутність стратегічного бачення розвитку регіонів, недостатня координація дій різних суб'єктів місцевого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження різних аспектів управління економічним і соціальним розвитком здійснили українські науковці: І. Боярко (досліджує проблеми фінансів та розвитку) [1], С. Зубченко (вивчає перспективи використання державно-приватного партнерства) [2], О. Баталов (досліджує проблеми розвитку людського капіталу) [3] та інші. Разом з тим до сьогодні немає чітких правил, які б повністю регулювали такі відносини у громаді.

Мета статті – дослідження ролі муніципалітетів у формуванні локальної демократії та у процесі вирішення різноманітних місцевих проблем. Саме тому існує необхідність ставити перед собою ряд завдань:

1. Визначити основні функції муніципалітетів у сфері місцевого розвитку;
2. Проаналізувати вплив діяльності муніципалітетів на економічний та соціальний розвиток регіонів;

3. Виокремити кращі приклади та інноваційні підходи до місцевого розвитку, через використання локального самоврядування;

4. Розробити рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності муніципалітетів у сфері місцевого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Європейська хартія місцевого самоврядування (Хартія) [4] є основоположним міжнародним договором, який визначає принципи та стандарти місцевого самоврядування в Європі. Україна ратифікувала Хартію 1997 року, що свідчить про її прагнення до демократизації та розвитку ефективної системи місцевого самоврядування. Даний документ містить загальний виклад стандартів місцевого самоврядування для країн-членів Ради Європи. Ці стандарти охоплюють такі аспекти як право громади на самоврядування на місцевому рівні; свобода волевиявлення; право вільно обирати своїх представників на місцевому рівні; децентралізація влади та фінансів; повноваження з вирішення місцевих питань мають передаватися на максимально можливий рівень та інше.

Пояснювальна доповідь до Хартії, прийнята Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи, роз'яснює положення Хартії та дає рекомендації щодо «належної практики» [4]. Ця доповідь не є юридично обов'язковою, але вона має значну політичну та моральну вагу. Значення Хартії для України полягає в наступному:

1. Вона є основою для розвитку українського законодавства про місцеве самоврядування.

2. Принципи та стандарти Хартії мають бути враховані в Конституції України, законах та інших нормативно-правових актах.

3. Слугує орієнтиром для реформування системи місцевого самоврядування.

4. Хартія може допомогти Україні вдосконалити свою систему місцевого самоврядування та зробити її більш демократичною та ефективною.

5. Дає можливість Україні співпрацювати з іншими європейськими країнами в питаннях місцевого самоврядування.

Реалізація принципів та стандартів Хартії в Україні є важливим кроком на шляху до демократизації та розвитку країни. Ефективна система місцевого самоврядування дає можливість громадянам брати участь у прийнятті рішень, що стосуються їхнього життя, та покращувати якість життя у своїх громадах.

Деякі представники муніципально-правової доктрини, такі як О.В. Баталов та І.В. Валюшко [3], обґрунтовують розширене розуміння муніципальних прав людини. Цей підхід ґрунтується на включенні до кола муніципальних прав не лише традиційних прав людини, визнаних на загальнодержавному та міжнародному рівнях, але й прав, що специфічні для членів територіальної громади (ТГ). Зокрема, розширене розуміння цього

поняття можна обґрунтовувати, залежно від особливостей конкретного середовища територіальної громади [3]. Наприклад, якщо територіальні громади володіють унікальними характеристиками, які відрізняють їх від інших суб'єктів права; реалізація прав людини на локальному рівні тісно пов'язана з діяльністю самої територіальної громади та її економічних особливостей. Звертаючись до прав людини, можна стверджувати, що його реалізація через локальне самоврядування може стимулювати місцевий розвиток громад у таких сферах, як економіка (зокрема, створення сприятливих умов для ведення бізнесу, надання податкових пільг, спрощення процедур реєстрації тощо); забезпечення доступності житла, освіти, охорони здоров'я, інших соціальних послуг; підвищення якості освіти, забезпечення доступності дошкільної та позашкільної освіти, модернізація шкіл; розвиток культурних закладів, підтримка творчих ініціатив, збереження культурної спадщини через формування партнерства соціально-відповідального бізнесу; екологія (через зменшення забруднення навколишнього середовища, збереження природних ресурсів, розвиток зелених зон); впорядкування територій, озеленення, ремонт доріг, тротуарів, освітлення. За твердженням багатьох експертів, отримання фінансування для реалізації спільних із громадою проєктів, що ініціюються її мешканцями найшвидше можливо через надання їм допомоги та ресурсів. Таким чином, формування локального самоврядування, на практиці, може реалізовуватися через об'єднання громадян [5] з метою:

1. Створення ініціативної групи для визначення спільних цілей та проблем, які потребують вирішення; обговорення шляхів формування локального самоврядування.

2. Залучення уваги громадян до проблем громади; проведення зустрічей та семінарів для інформування громадян.

3. Визначення принципів роботи локального самоврядування; розробка правил прийняття рішень та контролю за їх виконанням [5] (наприклад, для формування статутних документів ОСББ).

4. Налагодження співпраці з органами влади за для формування стратегій розвитку регіону та формування відповідних програм і завдань.

6. Залучення громадян до участі в самоврядуванні через створення можливостей для волонтерської діяльності; заохочення громадян до прийняття рішень та контролю за їх виконанням [6].

Існує низка принципів, які лежать в основі локального самоврядування: повноваження та відповідальність за прийняття рішень передаються на місцевий рівень, де вони ближчі до людей, яких вони стосуються [6]; громадяни мають право обирати своїх представників та брати участь у прийнятті рішень на місцевому рівні; рішення приймаються на максимально

низькому можливому рівні, з урахуванням місцевих потреб та особливостей; відповідальність за прийняті рішення.

Локальне самоврядування в Україні має низку особливостей, що відрізняють його від систем самоврядування в інших країнах. До цих особливостей належать: децентралізація влади через передачу повноважень на місцевий рівень; громадська участь у локальному самоврядуванні, де громадяни мають право на ознайомлення з проектами рішень місцевих рад та брати участь у громадських слуханнях; внесення пропозицій до проектів рішень місцевих рад; здійснення контролю за діяльністю місцевих рад та їх виконавчих органів.

Громади мають власні бюджети, які формуються за рахунок місцевих податків і зборів [7]. Це дає їм можливість самостійно розпоряджатися коштами та використовувати їх для вирішення найактуальніших проблем. Різноманітність форм самоорганізації громадян реалізується через громадські ради, старостинські округи, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, інші форми самоорганізації, визначені законом. Незважаючи на всі позитивні зміни, законодавство про локальне самоврядування в Україні все ще потребує вдосконалення. Це стосується, зокрема, питань фінансового забезпечення місцевого самоврядування, розмежування повноважень між різними рівнями влади, контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Багато людей не цікавляться діяльністю місцевих рад та не беруть участі у громадському житті своїх населених пунктів. Саме це і дає можливість владі приймати нераціональні рішення, які можуть не тільки гальмувати розвиток громад і територій, а й завдавати їй шкоди [8].

Аналізуючи різні наукові дослідження можна виокремити функції локального самоврядування, розділяючи їх на дві основні категорії: внутрішні та зовнішні. Муніципалітети мають широкий спектр повноважень та можливостей для реалізації політик, спрямованих на покращення життя своїх громадян, в тому числі й через реалізацію програмно-цільових підходів [9].

Для того, щоб проаналізувати конкретний вплив локального самоврядування на соціально-економічний розвиток, авторами обрано Закарпатську обласну раду та прийняті нею відповідні програми, на реалізацію яких спрямовуються кошти. Інформацію для проведення аналізу зібрано з офіційного сайту Закарпатської обласної військової адміністрації [10].

Станом на 1 січня 2024 року в Закарпатській обласній раді чинні 46 регіональних програм. Для того, щоб проаналізувати вплив локального самоврядування на розвиток громади обрано програму, реалізація заходів якої передбачає залучення мешканців населених пунктів, на які поширюється дія програми. Інформація зазначена у таблиці 1.

Таблиця 1

Програми розвитку Закарпатської області

№ з/п	Назва програми, прийнятої місцевою радою	Профінансовано у 2023 році, тис грн	Отримані результати
1	Цільова програма «Тепла оселя» з підтримки енергомодернізації багатоквартирних будинків у Закарпатській області, які беруть участь у програмі «ЕНЕРГОДІМ» державної установи «Фонд енергоефективності» на 2022-2023 роки, Управління житлово-комунального господарства та енергозбереження	57,0	Покращено побут у багатоквартирних будинках, утеплено квартири, замінено систему опалення, впроваджено енергоефективні заходи тощо. Отримано передумови для залучення коштів донорів.

Таким чином, можна стверджувати, що активні місцеві мешканці мають не тільки можливість звернутися до ради, реалізуючи своє право на звернення, а й покращити соціально-економічний стан середовища, отримавши фінансування через фінансування місцевих програм та навіть залучити кошти донорів [9].

Незважаючи на всі ці проблеми, локальне самоврядування в Україні має значний потенціал для розвитку. Децентралізація влади, громадська участь та фінансова самостійність громад дають їм можливість самостійно вирішувати свої проблеми та покращувати життя людей.

Висновок. Муніципалітети відіграють ключову роль у регіональних економічних та соціальних процесах. Ефективне локальне самоврядування може стимулювати економічний розвиток на місцевому рівні та покращити якість життя людей у громадах через чітке бачення розвитку регіону [10]; розробляти та реалізовувати стратегії місцевого розвитку; залучати громадян до прийняття рішень; співпрацювати з іншими органами влади та громадськими організаціями за для формування ефективних рішень для вирішення міжмуніципальних проблем (екології, водопостачання, спеціальних економічних зон тощо). Важливо також, щоб законодавство про місцеве самоврядування було досконалим та велася правильна комунікація з жителями громади. Локальне самоврядування відіграє ключову роль у місцевому розвитку, надаючи громадянам можливість брати участь у прийнятті рішень, що стосуються їхнього життя та громади.

Література:

1. Боярко І.М. Ефективність фінансів державного сектору економіки в системі управління соціально-економічним розвитком України : монографія. Суми : Університетська книга, 2011. 165 с.

2. Зубченко С.О. Перспективи використання державно-приватного партнерства у реалізації українських гуманітарних проєктів. Аналітична записка, лютий 2013 р. Вебсайт НІСД. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1068/> (дата звернення: 16.04.2024).
3. Баталов О.А., Валюшко І.В. Особливості застосування державно-приватного партнерства як механізму реалізації нової регіональної політики. Аналітична записка, липень 2013 р. Вебсайт НІСД. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1239/> (дата звернення: 16.04.2024).
4. Європейська хартія місцевого самоврядування, Страсбург, 15.10.1985. Вебсайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 16.04.2024).
5. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016-2020. Київ : Ваіте, 2016. 280 с.
6. Губа М.І. Програмно-цільовий підхід як інструмент управління громадою. *Вісник ХНТУ*. 2021. №2(77). с.120–126. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2021.2.15>.
7. Котіна Г.М., Степура М.М., Гиренко Х.В. Програмно-цільове бюджетування та ефективність бюджетних програм в Україні: проблеми та протиріччя в імплементації. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. DOI: 10.32702/2307-2105- 2020.7.63.
8. Посилення демократичного врядування на місцевому рівні в Україні. Вебсайт Представництва Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/strengthening-local-democratic-governance-in-ukraine> (дата звернення: 16.04.2024).
9. Лопушняк Г. Бюджетні видатки як інструмент державного регулювання соціально-економічного розвитку України. *Демократичне врядування*. 2010. Вип. 6. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/dg/vsi-vuryusky/vuryusk-6-2010> (дата звернення: 16.04.2024).
10. Регіональні програми розвитку. Офіційний вебсайт Закарпатської обласної військової адміністрації. URL: <https://carpathia.gov.ua/diyalnist/ekonomichnij-blok/regionalni-programi-rozvitku> (дата звернення: 16.04.2024).

References:

1. Boiarko, I.M. (2011). *Efektivnist finansiv derzhavnoho sektoru ekonomiky v systemi upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom Ukrainy [Effectiveness of finances of the state sector of the economy in the management system of socio-economic development of Ukraine]*. Sumy: University book.
2. Zubchenko, S.O. (2013). *Perspektyvy vykorystannia derzhavno-pryvatnoho partnerstva u realizatsii ukrainskykh humanitarnykh proektiv [Prospects for the use of public-private partnership in the implementation of Ukrainian humanitarian projects]*. Analytical Note, February 2013. NISD website. Retrieved from: <http://www.niss.gov.ua/articles/1068/> [in Ukrainian].
3. Batalov, O.A., & Valiushko, I.V. (2013). *Osoblyvosti zastosuvannia derzhavno-pryvatnoho partnerstva yak mekhanizmu realizatsii novoi rehionalnoi polityky [Peculiarities of the use of public-private partnership as a mechanism for the implementation of a new regional policy]*. Analytical Note, February 2013. NISD website. Retrieved from: <http://www.niss.gov.ua/articles/1239/> [in Ukrainian].
4. Website of the Verkhovna Rada of Ukraine (1985). *Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia, Strasburh, 15.10.1985 [European charter of local self-government. Strasbourg, 15.10.1985]*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 [in Ukrainian].

5. *Isnuiuchi mekhanizmy spivpratsi orhaniv derzhavnoi vlady z orhanizatsiiamy hromadianskoho suspilstva v konteksti realizatsii Natsionalnoi stratehii spryannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini 2016-2020* [Existing mechanisms of cooperation between state authorities and civil society organizations in the context of the implementation of the National Strategy for the Promotion of Civil Society Development in Ukraine 2016-2020]. (2016). Kyiv, Vaite.
6. Huba, M.I. (2021). Prohramno-tsilovyi pidkhid yak instrument upravlinnia hromadoiu [Program-targeted approach as a tool of community management]. *Bulletin of KhNTU*, 2(77), 120–126. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2021.2.15> [in Ukrainian].
7. Kotina, H.M., Stepura, M.M., & Hyrenko, Kh.V. (2020). Prohramno-tsilove biudzhetuвання ta efektyvnist biudzhetnykh prohram v Ukraini: problemy ta protyrichchia v implementatsii [Program-target budgeting and effectiveness of budget programs in Ukraine: problems and contradictions in implementation]. *Efficient economy*, 7. DOI: 10.32702/2307-2105- 2020.7.63.
8. The website of the Representation of the Council of Europe in Ukraine. Posylenia demokratychnoho vriaduvannia na mistsevomu rivni v Ukraini [Strengthening democratic governance at the local level in Ukraine]. Retrieved from: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/strengthening-local-democratic-governance-in-ukraine> [in Ukrainian].
9. Lopushniak, H. (2010). Biudzhetni vydatky yak instrument derzhavnoho rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [Budget expenditures as a tool of state regulation of social and economic development of Ukraine]. *Democratic governance*, 6. Retrieved from: <https://science.lpnu.ua/uk/dg/vsi-vypusky/vypusk-6-2010> [in Ukrainian].
10. The official website of the Transcarpathian Regional Military Administration. Rehionalni prohramy rozvytku [Regional development programs]. Retrieved from: <https://carpathia.gov.ua/diyalnist/ekonomichniy-blok/regionalni-programi-rozvitku> [in Ukrainian].

УДК 351.77:81'42:001.891

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-303-317](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-303-317)

Лаврентій Дмитро кандидат наук державного управління, доцент кафедри менеджменту та публічного адміністрування, Чернігівський інститут інформації, бізнесу і права ЗВО МНТУ, тел.: (050) 462-27-22, <https://orcid.org/0000-0003-3414-6705>

МІСЦЕ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ ПРОСТОРІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сутності, форм і методів забезпечення права людини на охорону здоров'я в європейському та світовому конституційно-правовому й публічно-політичному просторі, визначення ключових підходів, на яких має базуватися державна охороноздоровча політика України в повоєнний період.

Зазначається, що забезпечення здоров'я нації, продовження тривалості життя в країні відноситься до числа найважливіших соціальних функцій держави, а саме право життя і право на охорону здоров'я належать до категорії природних і невід'ємних прав людини. Визнання невід'ємного права на охорону здоров'я кожної людини закріплено в міжнародних нормативно-правових документах на найвищому рівні та в конституціях більшості країн світу. Обґрунтовується, що реалізація права на охорону здоров'я – це не лише можливість отримання медичних послуг та лікування в разі захворювання; це також заходи із запобігання виникненню загроз здоров'ю, зміцнення здоров'я кожного та здорового способу життя членів суспільства.

Наголошується, що руйнівна війна, розв'язана російським імперіалізмом на території незалежної України поставила під загрозу життя й здоров'я українських громадян, генофонд усієї нації, що дає підстави українським політикам кваліфікувати дії кремлівського режиму як геноцид українського народу. Робиться висновок, що з урахуванням тієї гігантської шкоди, яку наносить війна здоров'ю громадян та української нації в цілому, вже зараз, а тим більше – в часи повоєнного відновлення наша держава не має іншого вибору, як зробити охороноздоровчу політику наріжним каменем національного відновлення, відновлення генофонду нації, сталого поступу України до Європейської співдружності та грона демократичних, правових, соціальних держав світу.

Ключові слова: права людини, право на охорону здоров'я, державна охороноздоровча політика, система охорони здоров'я, публічне управління.

Lavrentii Dmytro PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, Chernihiv Institute of Information, Business and Law of the ZVO MNTU, <https://orcid.org/0000-0003-3414-6705>

THE PLACE OF THE CONCEPT OF THE HUMAN RIGHT TO HEALTH CARE IN THE EUROPEAN CONSTITUTIONAL AND LEGAL SPACE

Abstract. The article is devoted to the study of the essence, forms, and methods of ensuring the human right to health care in the European and world constitutional-legal and public-political space, the definition of key approaches on which the state health care policy of Ukraine should be based in the post-war period.

It is noted that ensuring the health of the nation, extending life expectancy in the country is one of the most important social functions of the state, and the right to life and the right to health care belong to the category of natural and inalienable human rights. It is substantiated that the realization of the right to health care is not only the possibility of receiving medical services and treatment in case of illness; these are also measures to prevent the emergence of threats to health, strengthening the health of the nation and the healthy way of life of society.

It is emphasized that the devastating war unleashed by Russian imperialism on the territory of independent Ukraine endangered the lives and health of Ukrainian citizens, the gene pool of the entire nation, which gives Ukrainian politicians grounds to qualify the actions of the Kremlin regime as genocide of the Ukrainian people. It is concluded that, taking into account the enormous damage that the war causes to the health of citizens and the Ukrainian nation as a whole, already now, and even more so - in the times of post-war recovery, our state has no other choice but to make health care policy the cornerstone of national recovery, restoration of the nation's gene pool, Ukraine's steady progress towards the European Commonwealth and the group of democratic, legal, social states of the world.

Keywords: human rights, right to health care, state health care policy, health care system, public administration.

Постановка проблеми. Сучасна ліберально-демократична парадигма провідних країн світу постулює, що найвищою цінністю системи публічного врядування країни є громадянин й відповідно ключовим принципом "належного врядування" є людиноцентризм як наріжний камінь концепту прав

людини. Права людини в їх ціннісному розумінні закріплено в більшості конституцій країн світу та в численних міжнародних нормативно-правових документах найвищого рівня.

Чи не найпершими серед таких загальновизнаних цінностей є взаємопов'язані право людини на життя та право на охорону здоров'я, що мають фундаментальне значення для кожної людини. Адже не можна говорити про захист життя, не гарантуючи при цьому можливість охорони здоров'я. Здоров'я – це благо, яке фактично визначає саму можливість життя, і в той же час захист життя створює можливість ефективного використання блага, яким є здоров'я. Відтак право "на користування найвищим досяжним рівнем фізичного і психічного здоров'я" є фундаментальною частиною наших прав людини та нашого розуміння гідного життя. Як зазначає Уповноважений з прав людини ООН, "право на здоров'я є актуальним для всіх держав: кожна держава ратифікувала принаймні один міжнародний договір з прав людини, що визнає право на здоров'я. Більше того, держави взяли на себе зобов'язання захищати це право через міжнародні декларації, внутрішнє законодавство та політику, а також на міжнародних конференціях" [13].

Руйнівна війна, розв'язана російським імперіалізмом на території незалежної України поставила під загрозу життя й здоров'я українських громадян, генофонд усієї нації, що дає підстави українським політикам кваліфікувати дії кремлівського режиму як геноцид українського народу. За таких умов актуальним науково-теоретичним і практично-політичним завданням є розкриття сутності, форм і методів забезпечення права людини на охорону здоров'я в європейському та світовому конституційно-правовому й публічно-політичному просторі, визначення ключових підходів, на яких має базуватися державна охороноздоровча політика України в повоєнний період, що й виступає метою даної наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що визначена проблематика українському науковому дискурсі розвивається надзвичайно активно, зокрема Національна бібліотека імені В. Вернадського тільки за останні 5-8 років налічує понад 300 публікацій українських науковців щодо різних сторін становлення, формування та реалізації державної політики охорони здоров'я. Так, серед цих публікацій в контексті поставленої мети та завдання нашого дослідження було виокремлено роботи таких вітчизняних науковців як Д. М. Белов [4], М. М. Забаштанський [1], С. В. Кудін [11], Ю. В. Назарко [2], І. С. Пирога [4], Т. Г. Риженко [5], М. О. Стефанчук [6], О. М. Шамич [8], Ю. Ю. Швець [9-10], А. Є. Шевченко [11]. В частині розкриття європейського досвіду охороноздоровчої політики ми спиралися на публікації таких польських науковців як Павел Гживна [12], Марчін Кауч [13], Агнешка Гжемень [14], Анна Сурувка [15].

Виклад основного матеріалу. Право на життя і право на охорону здоров'я належать до категорії природних і невід'ємних прав людини. Однак важливим для людини є не стільки сам факт наявності прав і свобод, скільки визнання її життя й здоров'я базовою аксіологічною величиною на глобальному рівні [9, с. 110]. Це право закріплено в міжнародних нормативно-правових документах на найвищому рівні. Водночас, "конституційне визнання права на охорону здоров'я кожної людини стало невід'ємною рисою більшості правових систем. Його закріплення в конституціях світу є показником демократизації та соціалізації державного управління" [5, с. 91].

Забезпечення здоров'я нації, продовження тривалості життя в країні відноситься до числа найважливіших соціальних функцій держави. Реалізація зазначеної функції законодавчо окреслюється у засадах відповідної державної політики та покладається в основу діяльності органів та інституцій публічного врядування, зокрема, на систему охорони здоров'я. В узагальненому розуміння система охорони здоров'я являє собою організований та скоординований комплекс заходів органів публічного врядування держави та недержавних суб'єктів національної охороноздоровчої політики, метою яких є надання профілактичних, лікувальних та реабілітаційних послуг, спрямованих на забезпечення та покращення здоров'я людини й суспільства в цілому. Основними завданнями зазначеної системи є: формування здорового образу життя населення, задоволення потреб людей як у лікуванні, так і у попередженні захворювань, профілактиці різних видів патології, забезпечення доступності та якості медичної допомоги з урахуванням принципу її безперервності та глобального підходу, удосконалюванні умов праці і побуту людей, здійсненні комплексу заходів щодо підвищення рівня здоров'я та тривалості життя.

Варто виокремити два паралельних, але взаємопов'язаних рівня забезпечення права на охорону здоров'я: національно-державний та глобально-міжнародний. На державному рівні існує чітке розуміння, що стан і рівень здоров'я населення обумовлює відтворення й стале функціонування майбутнього людського потенціалу даного суспільства. Саме поняття здоров'я людини з точки зору державного управління є насамперед, певним набором психічних, соціальних та економічних її станів, відтак система охорони здоров'я має бути організована на засадах такої державної політики в сфері охорони здоров'я, яка б гарантувала досягнення бажаного стану соціальних та економічних умов формування здоров'я нації. Публічна політика владних інституцій у сфері охорони здоров'я спрямовується на покращення здоров'я нації, забезпечення якості життя та укріплення генофонду народу. Державна охороноздоровча політика має враховувати особливості історичного генезису суспільно-економічних та соціально-культурних особливостей країни,

усталених форм і способів забезпечення охорони здоров'я, гармонійно поєднувати публічні та приватні інтереси членів суспільства, а також бути сприятливою для більшості членів суспільства.

Право на охорону здоров'я також тісно пов'язане з принципом поваги до людської гідності, яка "визначається відправною точкою для роздумів про права людини. Принцип людської гідності виконує чотири основні функції: закріплення в Конституції природного правопорядку; вказівка на основоположне значення, що визначає процес тлумачення і застосування права; розмежування системи та обсягу прав і свобод особистості, утвердження права особи на гідність" [15, с. 98]. Людська гідність тісно пов'язана з правом на захист життя. При цьому особливе значення має охорона життя – держава може лише підкреслити важливість права на охорону життя, піддавши його особливому захисту. Державні органи зобов'язані захищати це благо. Тому важко уявити повагу до людської гідності без поваги до найдорожчих для неї благ. Здоров'я, безсумнівно, є одним з таких благ. Це благо, яке дає можливість безперешкодно користуватися іншими правами і свободами, уможлиблює належний розвиток особистості, досягнення певного "оптимального стану організму людини як з точки зору фізіологічних, так і психічних функцій, з точки зору життєвих процесів" [12, с. 172].

Як зазначає М. О. Стефанчук, "зобов'язання держави по здійсненню права на охорону здоров'я поділяються на три категорії, а саме: зобов'язання поважати, захищати та виконувати. Обов'язок поважати вимагає від держав не втручатися, прямо чи опосередковано, у право на здоров'я. Наприклад, держави не повинні відмовляти або обмежувати доступ до медичної допомоги, продавати небезпечні ліки, приховувати або фальсифікувати інформацію про здоров'я та порушувати права на конфіденційність.

Обов'язок захищати зобов'язує держави запобігати втручанню третіх сторін у право на здоров'я. Держави повинні прийняти закони чи провести інші заходи для забезпечення дотримання державними і приватними суб'єктами стандартів прав людини під час надання медичної допомоги чи інших послуг; контролювати реалізацію фізичним особам виробів медичного призначення та лікарських засобів; гарантувати, що треті сторони не обмежують доступ людей до інформації та послуг, пов'язаних зі здоров'ям, включаючи стан навколишнього середовища.

Обов'язок виконувати вимагає від держав вжиття відповідних законодавчих, бюджетних та інших заходів для повного здійснення права на охорону здоров'я. Наприклад, держави повинні прийняти національну політику або стратегію охорони здоров'я; забезпечувати надання медичної допомоги; гарантувати забезпечення рівного доступу для всіх до основних потреб у сфері охорони здоров'я, таких як безпечна їжа, санітарія та чиста

вода; а також надавати інформацію та консультації з питань, пов'язаних зі здоров'ям" [6, с. 25].

Наведені зобов'язання держави передбачають відповідні заходи як для стимулювання та активізації необхідних суспільству видів медичної діяльності, так і для обмеження або заборони нелегітимних її форм і видів. В цьому плані завдання держави – стимулювати розвиток суб'єктів надання медичної допомоги всіх форм власності, здійснювати контроль за наданням ними високоякісних послуг для вирішення соціальних проблем, пов'язаних із здоров'ям, законодавчо гарантувати рівні умови для господарської діяльності медичних підприємств і організацій. В той же час національна система охорони здоров'я переважної більшості країн має державний характер, що означає провідну роль держави як власника, роботодавця і регулятора даної сфери життєдіяльності суспільства.

На державному рівні, за твердженням польської дослідниці Анни Сурувки, "реалізація права на охорону здоров'я – це не лише можливість отримання послуг з його "виправлення". Охорона здоров'я – це також свого роду очікування і бажання запобігти виникненню загроз здоров'ю, а також прагнення до поліпшення здоров'я населення. Тому підвищення фізичної підготовленості суспільства є своєрідною гарантією існування більш здорового суспільства, а отже, свідчить про визнання позитивного аспекту охорони здоров'я, яким є зміцнення здоров'я та ведення здорового способу життя. При цьому "не може бути ситуацій, коли право на охорону здоров'я трактується лише як маніфест державної політики. Право на охорону здоров'я має бути правом, яким може скористатися кожна зацікавлена особа. Здоров'я – це благо особливої важливості, благо, від якого дуже часто залежить можливість вільного здійснення інших прав і свобод. Дії органів державної влади, спрямовані на охорону здоров'я, повинні захищати здоров'я реальним, а не ілюзорним способом. Фізична особа має бути впевнена, що у разі загрози чи втрати здоров'я вона зможе скористатися інституційними формами надання медичної допомоги – зможе скористатися послугами, які пропонують заклади охорони здоров'я, отримати консультації щодо здорового способу життя, зможе отримати допомогу у разі інвалідності тощо" [15, с. 128].

На глобально-міжнародному рівні право людини на охорону здоров'я закріплено в таких засадничих для сучасного людства міжнародних документах як: Загальна декларація прав людини (від 10 грудня 1948 р.), Конвенція про захист прав людини та основних свобод (від 4 листопада 1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (від 16 грудня 1966 р.), Декларація соціального прогресу та розвитку (від 11 грудня 1969 р.), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (від 18 грудня 1979 р.), Африканська хартія прав людини і народів (від 27 червня 1981 р.),

Конвенція про захист прав дитини (від 20 листопада 1988 р.), Європейська соціальна хартія (від 1 липня 1999 р.) [4, с. 604] та багатьох інших нормативно-правових документах.

Важливим фундаментом забезпечення високого рівня здоров'я людства є практична діяльність Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Конституцією ВООЗ поняття здоров'я людини визначається як "стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не просто відсутність хвороб або недуг" [12, с. 166]. На рівні Організації Об'єднаних Націй право на здоров'я визначається як "інклюзивне право", яке включає в себе широкий спектр факторів формування здорового способу життя людини. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (орган, відповідальний за моніторинг Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права) називає їх "основними детермінантами здоров'я". До них відносяться: безпечна питна вода та належні санітарні умови; безпечна їжа; повноцінне харчування та житло; здорові умови праці та навколишнього середовища; освіта та інформація, пов'язана з охороною здоров'я; гендерна рівність [13].

О. М. Шамич на основі аналізу міжнародно-правових актів робить висновок, що структурними елементами права людини на охорону здоров'я як загальносоціального (природного) права людини є такі можливості:

1) життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я (ст. 25 Загальної Декларації прав людини; п. 1 ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права);

2) заборона катування чи жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання, зокрема, особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам (ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, ст. 5 Загальної Декларації прав людини; ст. 3¹ Конвенції про захист прав людини та основних свобод);

3) зниження рівня мертвонароджуваності та дитячої смертності й сприяння здорового розвитку дитини (п. «а» ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; п. «а» ст. 24 Конвенції про права дитини);

4) покращення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища і гігієни праці у промисловості (п. «б» ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; п. «е» ст. 24 Конвенції про права дитини);

5) запобігання і лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьба з ними (п. 1, 3 ст. 11 Європейської соціальної хартії);

6) медична допомога (п. «д» ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; ч. 1 ст. 24 Конвенції про права дитини; ст. 13 Європейської соціальної хартії);

7) консультативні й просвітницькі послуги (п. «і» ст. 24 Конвенції про права дитини; п. 2 ст. 11 Європейської соціальної хартії);

8) справедливі й сприятливі, безпечні та здорові умови праці (ст. 23 Загальної Декларації прав людини; ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права; ст. ст. 2, 3 Європейської соціальної хартії);

9) охорона материнства (п. 2 ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права; п. «д» ст. 24 Конвенції про права дитини; ст.ст. 8, 17 Європейської соціальної хартії);

10) захист дітей і молоді у сфері охорони здоров'я (п. 3 ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; ст. 24 Конвенції про права дитини; ст.ст. 7, 17 Європейської соціальної хартії) [8, с. 86].

З урахуванням конституційно закріпленого курсу України на європейську інтеграцію, для нас принципово важливим є стан і характер публічної політики охорони здоров'я Європейського Союзу. Так, в "Основах політики досягнення здоров'я для всіх в Європейському регіоні" вказано, що "в рамках всього Європейського регіону певні загальні цінності грають центральну роль в процесі ухвалення рішень по питаннях охорони здоров'я" [3, с. 21]. Йдеться про такі цінності, як солідарність у відносинах між окремими громадянами і в рамках всього суспільства в цілому, справедливість (відносно як процесів, так і результатів), залучення пацієнтів і громадян до процесів ухвалення рішень з питань здоров'я, керівництво системою охорони здоров'я з дотриманням етичних і ціннісних принципів.

Ключовою відзнакою європейських "спільних політик" при цьому є таке амбітне й складне завдання як приділення основної уваги державних і суспільно-громадських інституцій виконанню зобов'язань відносно охорони здоров'я нації, а не просто медичної допомоги, що вимагає тривалої кропіткої роботи і об'єднання зусиль багатьох сторін, інтереси яких можуть не збігатися. Відтак в європейському розумінні реалізація права на охорону здоров'я – це не лише можливість отримання послуг з його "виправлення" в разі захворювання. Охорона здоров'я – це також свого роду очікування і бажання запобігти виникненню загроз здоров'ю, а також прагнення до поліпшення здоров'я населення. Тому підвищення фізичної підготовленості суспільства є своєрідною гарантією існування більш здорового суспільства, а отже, свідчить про визнання позитивного аспекту охорони здоров'я, яким є зміцнення здоров'я та здорового способу життя. Саме тому поняття "право на здоров'я" має більш широкий зміст, аніж доступ людини до системи охорони здоров'я, оскільки це суб'єктивне право фізичних осіб, яке включає право на користування різними можливостями, товарами, послугами та умовами, необхідними для досягнення найвищого досяжного рівня фізичного, а також психічного та соціального здоров'я [6, с. 145].

Серйозною проблемою є те, що більшість людей як в Європі, так і в Україні сприймають право на охорону здоров'я переважно через призму медичних послуг, які вони можуть отримати й звертатися по таке право у випадку, коли людина захворіла. Рідко звертається увага на існування здоров'я як певного блага, яке необхідно захищати інакше, ніж в контексті хвороби і необхідності отримання відповідної медичної послуги. Охорона здоров'я має починатися набагато раніше захворювання й така охорона має бути спільним завданням держави, суспільства та самої людини. За визначенням фахівців галузі охорони здоров'я лише на 10% стан фактичного здоров'я кожної конкретної людини формується системою охорони здоров'я. Вплив як навколишнього середовища, так і генетичних факторів становить по 20%, в той час як цілих 50% здоров'я визначається способом життя. Тому, коли йдеться про покращення функціонування служби охорони здоров'я, дискусія може обмежитися системою охорони здоров'я, але якщо метою є покращення здоров'я суспільства, виникає необхідність звернути увагу на стимулювання здорового способу життя та профілактику [14, с. 378].

Формулювання європейської охороноздоровчої стратегії – це одночасно і технічний, і політичний процес трансформації загальних цілей в конкретні завдання з урахуванням особливостей даної країни, які піддаються оцінці, забезпечуючи їх узгодження з політикою системи охорони здоров'я і зважаючи на інші політичні процеси, а також плани інших міністерств і місцевих органів влади. На таких засадах основним завданням у сфері державної політики охорони здоров'я більшості країн-членів Європейського Союзу є: збільшення кількості застрахованих; децентралізація державної системи охорони здоров'я; розширення сфери первинної допомоги, автономії стаціонарів; посилення приватного сектору в медицині; поліпшення якості медичних послуг; пріоритетність профілактики та медичної освіти перед процесом лікування. Загалом стратегія Європейського Союзу щодо охорони здоров'я передбачає такі напрями, як: удосконалення системи інформації щодо здоров'я на всіх соціальних рівнях; розроблення механізму швидкого реагування в разі виникнення загрози для здоров'я; зосередження на детермінантах здоров'я, зокрема на шкідливих чинниках, пов'язаних зі способом життя [2, с. 413].

Як зазначає Марчін Кауч, "першочерговою метою системи охорони здоров'я ЄС є продовження життя людини. При цьому узгодження інтересів усіх акторів системи охорони здоров'я в Європейському Союзі спирається на принципових конституційно закріплених положеннях про право громадян на охорону здоров'я, з якого випливає, що система охорони здоров'я будь-якої держави повинна служити реалізації місії державної політики охорони здоров'я, здійснювати організований та скоординований комплекс заходів,

метою яких є надання профілактичних, лікувальних та реабілітаційних послуг, спрямованих на забезпечення та покращення здоров'я нації та громадянина. Це означає, що система охорони здоров'я є інструментом, за допомогою якого держава реалізує свої конституційно закріплені функції" [13, с. 63].

Важливим аспектом нашого дослідження є те, що визнання на глобальному та європейському рівнях здоров'я як важливої гуманітарної цінності означає повагу до прав людини, а також рівність і соціальну справедливість. Здоров'я є природним, невідчужуваним і невід'ємним благом, без якого у тій чи іншій мірі втрачають значення інші цінності, оскільки нездорова людина так чи інакше обмежена у своїй фізіологічній і соціальній активності, у спілкуванні, у побуті, у виборі місця проживання, в освіті і трудовій діяльності тощо. Здоров'я є однією з найважливіших потреб і прагнень людини, однією з цілей розвитку суспільства, прогрес якого нерозривно пов'язаний з цим благом [8, с. 79].

Далі проаналізуємо, як наведені вище міжнародні та європейські охроноздоровчі підходи та засади корелюються з українською дійсністю.

Приєднавшись до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Україна визнає право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, що враховує як біологічні та соціально-економічні передумови розвитку індивіда, так і наявні можливості держави. Існує ціла низка аспектів, які не можуть бути вирішені виключно у відносинах між державами та фізичними особами, зокрема, гарне здоров'я або захист від усіх можливих причин погіршення здоров'я людини не можуть бути забезпечені лише державою за пасивного або ж нездорового відношення до власного фізичного й психічного стану індивіда. Отже, право на здоров'я має розумітися як право на використання цілої низки заходів, послуг і умов, необхідних для реалізації права на найвищий досяжний рівень здоров'я [6].

І. С. Пірога та Д. М. Белов подають детальний аналіз нормативно-правових засад права на охорону здоров'я в нашій країні. Так, у статті 3 Конституції України 1996 р. зафіксовано, що "Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю". Оскільки право на здоров'я належить до групи невід'ємних прав, то природно, що законодавець приділив увагу його конституційному забезпеченню вже у перших статтях розділу II. Так, у частині 3 статті 27 зазначається, що "кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань". Стаття 28, хоч прямо і не визначає право на здоров'я, тим не менше, з юридичного аналізу її тексту випливає прагнення держави забезпечити це право: "Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її

вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям" (частини 2 і 3). Із правом на здоров'я тісно пов'язані й інші права. Зокрема, у частинах 1-3 статті 49 йдеться про те, що "Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування". Із правом на здоров'я пов'язане і закріплене у статті 50 право кожного "на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди" [4, с. 372-373]. Крім того, відповідно до ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я кожний громадянин України має право на: "достойний життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини; безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; санітарно-епідемічне благополуччя території та населеного пункту, де він проживає; безпечні та здорові умови праці, навчання, побуту і відпочинку; кваліфіковану медичну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров'я тощо" [11, с. 139].

Водночас науковці та політики констатують, що реальна ситуація з охороною здоров'я нації в Україні навіть ще до початку широкомасштабного воєнного вторгнення російських окупантів була вкрай незадовільною. Так, у проекті Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я України зазначається, що Україна має один із найгірших показників серед систем охорони здоров'я в європейському регіоні, і знаходиться на другому місці за рівнем смертності (14,9 на 1000 населення), яка збільшилась на 12,7% за останні 20 років, тоді як у Європейському Союзі цей показник знизився на 6,7%. А. Є. Шевченко та С. В. Кудін наголошують, що "в цілому незадовільна ситуація у сфері медичного забезпечення охорони здоров'я спричинила до зростання кількості хворих громадян, зменшення тривалості життя серед українців – станом на травень 2018 р. вона є найнижчою в Європі; середній вік жінок становить 77 років, чоловіків – 67" [11, 370-371].

Така ситуація на переконання експертів стала можливою внаслідок того, що "постійні негаразди соціально-економічного розвитку України супроводжувалися складними умовами функціонування системи охорони здоров'я. Кризові явища в економіці, розшарування суспільства за рівнем життєзабезпечення, соціальна і політична нестабільність призвели до значного погіршення стану системи охорони здоров'я населення. Крім того наша держава катастрофічно мало бюджетних коштів закладала на систему охорони здоров'я. Так, на початку двохтисячних витрати на охорону здоров'я в Україні становили 2,8%

ВВП, у 2020-му – 3,4% ВВП в той час, як у Сполучених Штатах Америки цей показник в доковідний період складав 17,2%, у Франції – 11,6%, у Німеччині – 11,1%, навіть країна ЄС з найгіршими в цьому відношенні показниками – Румунія витрачає на медицину не менше 5% ВВП. При цьому загальносвітові тенденції полягають в тому, що "витрати на систему охорони здоров'я продовжують рости більш високими темпами, ніж загальний рівень доходів по всьому світу, що пояснюється старінням населення, впровадженням інноваційних технологій і зростаючими запитами пацієнтів" [1, с. 19-20].

З урахуванням тієї гігантської шкоди, яку наносить війна здоров'ю громадян та української нації в цілому (за різними даними в тій чи іншій формі, скажімо, від посттравматичного синдрому страждають близько 60 – 75% українців), вже зараз, а тим більше – в часи повоєнного відновлення наша держава не має іншого вибору, як зробити охороноздоровчу політику наріжним каменем національного відновлення, відновлення генофонду нації, сталого поступу України до Європейської співдружності та грона демократичних, правових, соціальних держав світу.

Висновки. Таким чином, право на здоров'я – це не просто соціальне право в строгому сенсі цього слова. Це фундамент майбутнього нашого суспільства та держави. Право на охорону здоров'я є одним з найважливіших прав серед особистих, соціальних, економічних, політичних і культурних прав людини сучасного глобалізованого світу. Його конституційне гарантування сприяє реалізації як приватного, так і суспільного блага, а самі органи державної влади зобов'язані забезпечувати загальний і рівний доступ до системи охорони здоров'я. Відтак, основні питання щодо організації управління та фінансування охорони здоров'я в кожній державі зазвичай охоплюються положеннями Конституції, в якій закріплюється право людини на охорону здоров'я та право на рівний доступ громадян до медичних послуг, що фінансуються за рахунок державних коштів. Також закріплюється, що першочерговою метою системи охорони здоров'я є забезпечення здоров'я нації, зменшення рівня дитячої смертності та продовження середньої тривалості життя.

Відповідно до Конституційних засад та Стратегічних напрямків державна охороноздоровча політика України в своїй основі закладає принципи та напрямки побудови системи державного управління системою охорони здоров'я для знаходження найбільш ефективних механізмів, що забезпечують належний рівень здоров'я нації. Основну відповідальність за забезпечення ефективної реалізації дій органів публічного управління щодо реалізації державної політики в сфері охорони здоров'я, несе уряд країни, діючи через міністерство охорони здоров'я, конкретні ж завдання, повноваження та відповідальність в рамках цієї функції можуть бути розподілені серед

інших структур, що здійснюють свою діяльність в сфері надання медичних послуг. Таким чином політичне управління системою охорони здоров'я не обов'язково означає, що всі функції стратегічного управління мають здійснюватися лише міністерством охорони здоров'я або національним урядом. Навпаки, в розвинених демократичних державах існують організаційні структури систем охорона здоров'я, в яких активну роль відіграють інші політичні сили з числа інституцій громадянського суспільства та бізнесу, органи місцевого самоврядування, установи та фонди медичного страхування, постачальники медичних послуг, волонтерські організації охорони здоров'я тощо.

Література:

1. Забаштанський М. М. Світовий досвід державного регулювання сфери охорони здоров'я. *Науковий вісник Полісся*. 2019. № 2. С. 15-21.
2. Назарко Ю. В. Гарантії реалізації права на охорону здоров'я в Україні та країнах Європейського Союзу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 405-418.
3. Основи політики досягнення здоров'я для всіх в Європейському регіоні ВООЗ. Копенгаген : Європейське регіональне бюро ВООЗ, 2005. 54 с.
4. Пирога І. С., Белов Д. М. Інституціоналізація прав людини на охорону здоров'я у міжнародно-правовому просторі. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 602 – 606.
5. Риженко Т. Г. Конституційне закріплення права на охорону здоров'я в країнах романо-германської правової сім'ї. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східно-європейського права*. 2019. № 61. С. 90 – 96.
6. Стефанчук М. О. Зміст права людини на охорону здоров'я. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 144 – 148.
7. Франція і Німеччина найбільше витрачають на охорону здоров'я серед країн ЄС. *Європейська правда*. 4 вересня 2019 р. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/09/4/7100371/>
8. Шамич О. М. Поняття та структура природного права людини на охорону здоров'я. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2014. № 11. С. 75 – 92.
9. Швець Ю. Ю. Адміністративно-правові засади права особи на охорону здоров'я: термінологічний дискурс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2019. Випуск 54. Том 2. С. 108 – 112.
10. Швець Ю. Ю. Місце права особи на охорону здоров'я в системі прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2(31). С. 138 – 142.
11. Шевченко А. Є., Кудін С. В. Конституційні засади забезпечення права людини на здоров'я: порівняльно-правове дослідження. *Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації* : колективна монографія. Національний університет "Одеська юридична академія". Львів; Торунь : Ліга-Прес, 2020. С. 369 – 391.
12. Grzywna Paweł. The Right to Health Protection and the Actual Access of Elderly People to Medical Services in Poland. *Przegląd prawa konstytucyjnego*. 2020. nr 5(57). S. 165 – 176.

13. Kautsch Marcin. Cele systemu ochrony zdrowia a efektywność w ochronie zdrowia w Polsce. *Problemy Zarządzania*. 2011. vol. 9. nr 3 (33). S. 62 – 78.

14. Krzemień Agnieszka. O potrzebie zmian instytucjonalnych w ochronie zdrowia. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2018. nr. 54. S. 378 – 379.

15. Surówka Anna. Miejsce konstytucyjnego prawa do ochrony zdrowia w systemie praw i wolności człowieka i obywatela. *Przegląd prawa konstytucyjnego*. 2012. nr 3. S. 91 – 130.

16. The Right to Health. *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. 2008. Fact Sheet No. 31. Geneva. URL : <https://www.ohchr.org/en/publications/fact-sheets/fact-sheet-no-31-right-health>

References:

1. Zabashtanskyi M. M. (2019). Svitovyy dosvid derzhavnoho rehulyuvannya sfery okhorony zdorov'ya [World experience of state regulation of health care]. *Naukovyy visnyk Polissya – Polissya scientific bulletin*. Vol. 2. Pp. 15-21. [in Ukrainian].

2. Nazarko YU. V. (2018). Harantiyi realizatsiyi prava na okhoronu zdorov'ya v Ukrayini ta krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu [Guarantees of the realization of the right to health care in Ukraine and the countries of the European Union]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav – Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*. Vol. 1. Pp. 405-418. [in Ukrainian].

3. Osnovy polityky dosyahnennya zdorov'ya dlya vsikh v Yevropeys'komu rehioni VOOZ [Foundations of the policy of achieving health for all in the WHO European Region]. (2005). Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 54 p. [in Ukrainian].

4. Pyroha I. S., Byelov D. M. (2023). Instytutsionalizatsiya prav lyudyny na okhoronu zdorov'ya u mizhnarodno-pravovomu prostori [Institutionalization of human rights to health care in the international legal space]. *Analitichno-porivnyal'ne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*. Vol. 1. Pp. 602 – 606. [in Ukrainian].

5. Ryzhenko T. H. (2019). Konstytutsiyne zakriplennya prava na okhoronu zdorov'ya v krayinakh romano-hermans'koyi pravovoyi sim'yi [Constitutional consolidation of the right to health care in the countries of the Romano-Germanic legal family]. *Zhurnal skhidnoyevropeys'koho prava – The Journal of Eastern European Law*. Vol. 61. Pp. 90 – 96. [in Ukrainian].

6. Stefanchuk M. O. (2024). Zmist prava lyudyny na okhoronu zdorov'ya [Content of the human right to health care]. *Analitichno-porivnyal'ne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*. Vol. 1. Pp. 144 – 148. [in Ukrainian].

7. Frantsiya i Nimechchyna naybil'she vytrachayut' na okhoronu zdorov'ya sered krayin YES [France and Germany spend the most on health care among EU countries]. (2019). *Yevropeys'ka pravda – European truth*. September 4. 2019. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/09/4/71100371/>[in Ukrainian].

8. Shamyach O. M. (2014). Ponyattya ta struktura pryrodnoho prava lyudyny na okhoronu zdorov'ya [The concept and structure of the natural human right to health care]. *Aktual'ni problemy navchannya ta vykhovannya lyudey z osoblyvymy potrebamy – Actual problems of education and upbringing of people with special needs*. Vol. 11. Pp. 75 – 92. [in Ukrainian].

9. Shvets' YU. YU. (2019). Administratyvno-pravovi zasady prava osoby na okhoronu zdorov'ya: terminolohichnyy dyskurs [Administrative and legal foundations of the individual's right to health care: terminological discourse]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*. Vol. 54. T. 2. Pp. 108 – 112. [in Ukrainian].

10. Shvets' YU. YU. (2020). Mistse prava osoby na okhoronu zdorov"ya v systemi prav lyudyny [The place of a person's right to health care in the system of human rights]. *Prykarpats'kyi yurydychnyy visnyk – Prykarpattia Legal Bulletin*. Vol. 2(31). Pp. 138 – 142. [in Ukrainian].
11. Shevchenko A. YE., Kudin S. V. (2020). Konstytutsiyni zasady zabezpechennya prava lyudyny na zdorov"ya: porivnyal'no-pravove doslidzhennya [Constitutional principles of ensuring the human right to health: a comparative legal study]. *Prava lyudyny v Ukrayini ta u zarubizhnykh krayinakh: problemy teorii ta normatyvno-pravovoyi rehlementatsiyi : kolektyvna monohrafiya – Human rights in Ukraine and in foreign countries: problems of theory and legal regulation: a collective monograph*. Odesa Law Academy National University. Lviv; Toruń: Liga-Pres. Pp. 369 – 391. [in Ukrainian].
12. Grzywna Paweł. (2020). The Right to Health Protection and the Actual Access of Elderly People to Medical Services in Poland. *Przegląd prawa konstytucyjnego – Review of constitutional law*. Vol. 5(57). Pp. 165 – 176. [in Engand].
13. Kautsch Marcin. (2011). Objectives of the health care system and efficiency in health care in Poland [III]. *Problemy Zarządzania – Management Problems*. T. 9. Vol. 3 (33). Pp. 62 – 78. [in Poland].
14. Krzemień Agnieszka. (2018). O potrzebie zmian instytucjonalnych w ochronie zdrowia [On the need for institutional changes in health care]. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy – Social Inequalities and Economic Growth*. Vol. 54. Pp. 378 – 379. [in Poland].
15. Surówka Anna. (2012). Miejsce konstytucyjnego prawa do ochrony zdrowia w systemie praw i wolności człowieka i obywatela [The place of the constitutional right to health care in the system of human and citizen rights and freedoms]. *Przegląd prawa konstytucyjnego – Review of constitutional law*. Vol. 3. Pp. 91 – 130. [in Poland].
16. The Right to Health. *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. 2008. Fact Sheet No. 31. Geneva. URL : <https://www.ohchr.org/en/publications/fact-sheets/fact-sheet-no-31-right-health> [in Engand].

УДК 338.124.4:334.72/.75(477.83)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-318-329](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-318-329)

Мануїлова Катерина Віталіївна доктор наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Одеський національний технологічний університет, вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, тел.: (066)223-38-62, <https://orcid.org/0000-0002-0721-7232>

Шевченко Тетяна Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел: (063)264-64-81, <https://orcid.org/0000-0001-8149-9103>

Мінчев Сергій Іванович магістр кафедри публічного управління та адміністрування, Одеський національний технологічний університет, вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, тел.: (067)-394-63-73, <https://orcid.org/0009-0005-2157-6409>

ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА CROWD-ТЕХНОЛОГІЇ У ПОВОЄННІЙ ВІДБУДОВІ УКРАЇНИ

Дослідження використання публічно-приватного партнерства (ППП) та crowd-технологій для відновлення України після воєнних подій є критично важливим. У зв'язку з воєнним конфліктом, інфраструктура України серйозно пошкоджена, існують можливості використання PPP та crowd-технологій для її відновлення. Використання crowd-технологій та PPP дозволяє швидко та ефективно поєднати фінансові та технічні ресурси. Аналіз законодавства, що регулює crowd-ініціативи та PPP, виявив недоліки та запропоновано рекомендації для їх усунення. Ці заходи важливі для збільшення довіри громадськості та приваблення інвесторів. Також відзначено потенційні корупційні ризики в цих секторах, які можуть виникнути внаслідок відсутності прозорості у громадських ініціативах та угодах. Запропоновано заходи для зменшення цих ризиків, зокрема, забезпечення прозорості на всіх етапах процесу PPP, створення незалежних органів контролю та встановлення чітких правил і процедур. Наголошено на важливості участі громадськості у прийнятті рішень та контролі за проектами PPP для забезпечення більш прозорого та відповідального процесу.

Досліджено вплив непередбачуваних змін у політичному та економічному середовищі на реалізацію проектів PPP в Україні. З'ясовано, що використання PPP та crowd-технологій є важливим для відновлення та

реконструкції вітчизняної інфраструктури після військового конфлікту в Україні. Підкреслено значення належної правової бази та постійного вдосконалення її. Висвітлено важливість прозорості та доступності інформації про умови та результати угод у проєктах ППП та crowd-ініціатив для забезпечення ефективності та довіри. Виділено необхідність адекватного захисту прав та інтересів учасників у crowd-процесах та ППП в контексті сучасної суспільно-політичної ситуації України. Висловлено потребу у системній роботі та співпраці між державою, приватним сектором та громадськістю для досягнення успішних результатів у цій сфері.

Ключові слова: публічно-приватне партнерство, crowd-технології, відновлення інфраструктури, корупційні ризики, Україна, прозорість, громадська участь, законодавче регулювання

Manuilova Kateryna Vitalivna Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, Odesa National Technological University, Kanatna St., 112, tel.: (066)223-38-62, <https://orcid.org/0000-0002-0721-7232>

Shevchenko Tetiana Viktorivna PhD in Law, associate professor, Odessa Polytechnic State University, associate professor, National University "Odessa Polytechnic", 1 Shevchenka Ave. Odesa, 65044., tel: (063)264-64-81, <https://orcid.org/0000-0001-8149-9103>

Minchev Serhii Ivanovych Master's degree in Public Management and Administration, Odesa National Technological University, 112 Kanatna St., Odesa, 65039, tel: (067)-394-63-73, <https://orcid.org/0009-0005-2157-6409>

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AND CROWD TECHNOLOGIES IN THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Abstract. The study of the use of public-private partnerships (PPPs) and crowdfunding technologies for Ukraine's post-war recovery is critically important. Due to the military conflict, Ukraine's infrastructure has been severely damaged, and there are opportunities to use PPPs and crowd technologies to restore it. The use of crowdfunding technologies and PPPs allows for a quick and efficient combination of financial and technical resources. An analysis of the legislation governing crowdfunding initiatives and PPPs has identified shortcomings and offered recommendations for their elimination. These measures are important for increasing public trust and attracting investors. The paper also highlights potential corruption risks in these sectors that may arise from a lack of transparency in public initiatives

and agreements. Measures to mitigate these risks are proposed, including ensuring transparency at all stages of the PPP process, establishing independent control bodies, and establishing clear rules and procedures. The importance of public participation in decision-making and monitoring of PPP projects is emphasised to ensure a more transparent and accountable process.

The impact of unpredictable changes in the political and economic environment on the implementation of PPP projects in Ukraine is investigated. It is found that the use of PPP and crowd technologies is important for the restoration and reconstruction of domestic infrastructure after the military conflict in Ukraine. The importance of an appropriate legal framework and its continuous improvement is emphasised. The importance of transparency and accessibility of information on the terms and results of transactions in PPP projects and crowdfunding initiatives to ensure efficiency and trust is highlighted. The author highlights the need for adequate protection of the rights and interests of participants in crowdfunding processes and PPPs in the context of the current socio-political situation in Ukraine. The author emphasises the need for systematic work and cooperation between the State, the private sector and the public to achieve successful results in this area.

Keywords: public-private partnership, crowd technologies, infrastructure restoration, corruption risks, Ukraine, transparency, civic engagement, legislative regulation.

Постановка проблеми. Дослідження використання публічно-приватного партнерства і crowd-технологій у повоєнній відбудові України є надзвичайно важливим та актуальним науково-практичним напрямом дослідження для сучасного українського суспільства, особливо в контексті необхідності відновлення після військових подій.

Використання crowd-технологій може сприяти швидкому та ефективному відновленню, поєднуючи різні ресурси, такі як фінанси, знання та технічна експертиза. Це може охоплювати такі методи, як краудфандинг, краудсорсинг і краудмапінг. Крім того, залучення приватних компаній до партнерства з державними та громадськими організаціями може прискорити впровадження інноваційних рішень і технологій у процес відновлення.

Ключовим аспектом успішного використання crowd-технологій є забезпечення відкритості та доступності інформації для всіх учасників ППП та зацікавлених сторін. Це сприяє привертанню широкого кола учасників і збільшує довіру до процесу.

При використанні crowd-технологій у післявоєнній відбудові важливо ретельно враховувати потенційні ризики, пов'язані з конфіденційністю даних та безпекою інформації.

Збір та обробка великого обсягу даних можуть створювати вразливості, які потенційно можуть бути використані для несанкціонованого доступу або

зловживань. Тому важливо розробляти та впроваджувати стратегії захисту даних, такі як шифрування та обмеження доступу. Перед використанням платформ або інструментів crowd-технологій необхідно провести оцінку їхньої безпеки та узгодити заходи забезпечення безпеки даних між урядовими та приватними суб'єктами.

Залучення місцевого населення та громадських організацій у процес відновлення є ключовим аспектом успішного застосування crowd-технологій. Важливо враховувати потреби та перспективи місцевого населення у відновленні та розвитку.

Ефективне використання crowd-технологій вимагає наявності відповідних знань і навичок у публічних та приватних секторах. Тому важливо інвестувати у навчання та розвиток кадрів з цієї сфери.

Усі ці аспекти потребують уважного розгляду та розробки стратегій з метою ефективного використання crowd-технологій у післявоєнній відбудові України через публічно-приватне партнерство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові дослідження та публікації, що стосуються викликів та перспектив використання crowd-технологій у післявоєнній реконструкції України через публічно-приватне партнерство, розглядають декілька важливих аспектів даної теми.

Так, американські науковці Чарльз П. Піс та Говард Дж. відзначили, що участь місцевих органів влади та громадянського суспільства важлива у післявоєнній відбудові. Це дозволяє враховувати місцеві пріоритети та забезпечує політичну підтримку відновлювальних заходів [1].

Андрес Родрігез-Позе та Федеріко Барталуччі дослідили різні стратегії післявоєнної відбудови різних країн. Вони розглянули виклики, пов'язані з відбудовою значно пошкодженої інфраструктури та об'єктів у деяких регіонах України, а також наголосили на зусилля щодо подолання психологічних наслідків війни та запобігання стійким втратам людського та інтелектуального потенціалу [2].

Вітчизняний державознавець М. Криштанович зазначив, що застосування crowd-технологій у місцевому самоврядуванні в умовах воєнного стану має значний потенціал. Воно сприяє демократизації процесу прийняття рішень, покращенню надання послуг та зміцненню зв'язків між спільнотами [3, С. 168-169].

Г. Зінченко, аналізуючи використання краудсорсингу у формуванні політики на регіональному рівні, прийшов до висновку, що цей метод може бути особливо ефективним, оскільки проблеми, які вирішуються, наближені до місцевого населення [4, С. 55-56].

Д. Романович проаналізувавши досвід повоєнної відбудови та реконструкції Сирії, Косово, Іраку, Хорватії та Кувейту, що постраждали від війни розробив комплексну фінансову та операційну стратегії, спрямовану на

швидке відновлення та досягнення довгострокових результатів у відбудові України [5].

С. Богуславська дослідивши можливості та ризики використання державно-приватного партнерства для повоєнного відновлення економіки України після війни. Підкреслила, що PPP має великий потенціал для сприяння ефективному та стійкому відновленню, оскільки воно може забезпечити швидкість, ефективність, залучення приватного капіталу, інновації та інші переваги у порівнянні з іншими інструментами відновлення [6].

Є. Матвіїшин та Ю. Вершигора проаналізували можливості використання PPP для відбудови України після війни та наголосили на важливості створення ефективного інституційного середовища на основі європейського досвіду [7, С. 29].

Деякі українські дослідники акцентують на важливості публічно-приватного партнерства як ефективного інструменту співпраці між державою та приватним сектором для післявоєнного відновлення України, зокрема в інфраструктурному розвитку та економіці. Вони підкреслюють, що ключовою метою публічно-приватного партнерства є заповнення прогалів в управлінні державою, а не скорочення її функцій. [8, С. 26-27].

Наведені наукові дослідження відзначають вагомість розробки ефективних стратегій щодо відбудови та відновлення України після війни, з фокусом на використанні передових crowd-технологій та публічно-приватного партнерства. Крім того, у статтях підкреслена важливість подальших досліджень та розробки рішень для розв'язання проблем, що стоять перед країною у процесі повоєнної відбудови.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз викликів та перспектив використання crowd-технологій у процесі післявоєнної відбудови України, зокрема через механізми публічно-приватного партнерства.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок широкомасштабного воєнного протистояння, що розгорнулося на території України, значні пошкодження та руйнування були завдані інфраструктурі країни. Згідно з інформацією, отриманою від Київської школи економіки та Державного агентства з відновлення та розвитку інфраструктури, станом на 26 березня 2024 року, російське вторгнення призвело до серйозних збитків, особливо в таких секторах, як будівництво житла, дорожня мережа, освітні та медичні заклади. Один з найбільш постраждалих видів інфраструктури - мостова система. За два роки війни було знищено 346 мостів, а лише 29 з них було відновлено. Це серйозно ускладнює переміщення людей та товарів, а також суттєво обмежує економічну активність та можливість надання гуманітарної допомоги. Також відзначається значна кількість руйнувань у медичній сфері. Близько 1,5 тисячі медичних закладів були пошкоджені або зруйновані, що створює серйозні

труднощі у наданні медичної допомоги населенню. Хоча було відновлено понад 500 закладів, ще 356 знаходяться у процесі відновлення або відновлені частково. Загальна вартість відновлення та реконструкції інфраструктури України після війни оцінюється на рекордні 486 мільярдів доларів. Це вимагатиме значних зусиль та ресурсів для виконання. Одним із можливих джерел фінансування цього процесу може стати конфіскація російських активів на користь України [9].

Щодня ми спостерігаємо зростання цих досить обтяжливих цифр, що ще раз підкреслює те, наскільки важливо негайно реагувати на ситуацію та шукати ефективні способи відновлення та підтримки інфраструктури.

У зазначеному контексті варто розглянути можливості використання crowd-технологій та публічно-приватного партнерства як ефективний інструмент для забезпечення необхідних ресурсів та експертизи у відновленні інфраструктури. Цей підхід дозволяє залучити широке коло зацікавлених сторін, включаючи громадські організації, інноваційні стартапи та інші суб'єкти, які можуть допомогти у розв'язанні проблем. Крім фінансових ресурсів, співпраця з приватним сектором дозволить використовувати передові технології та інноваційні рішення, що сприятимуть більш ефективному використанню доступних коштів та прискоренню темпів відновлення. У реалізації інфраструктурних проєктів через публічно-приватне партнерство може виникати складність через довгострокові договірні зобов'язання між сторонами, включаючи сторонніх кредиторів та інвесторів. У порівнянні з проєктами, які повністю фінансуються та управляються державою, у публічно-приватному партнерстві уряди не можуть самостійно приймати рішення щодо покриття додаткових витрат або зменшення своїх доходів, або змінювати стандарти обслуговування та зменшувати частоту технічного обслуговування. [10, С. 63- 64].

Аналізуючи чинне законодавство України, можна відзначити, що в країні наявна досить розвинена правова база для PPP. Ця база включає різноманітні ключові аспекти, які важливі для регулювання PPP та розвитку crowd-ініціатив. Зокрема, серед законодавства України є нормативні акти, що регулюють державне-приватне партнерство [11]. У законі про ДПП розглядаються юридичні, економічні та організаційні аспекти публічно-приватного партнерства, а також встановлюються правила співпраці між державними та приватними секторами. Цей закон впроваджує інноваційні підходи до співпраці та розробляє організаційно-правові засади такої співпраці.

Крім того, існують інші законодавчі акти, що регулюють відносини у сфері інвестування [12] та електронної комерції [13], що стимулює інноваційні технології та розвиток інфраструктури [14]. Профільні міністерства також

активно працюють над регулюванням окремих аспектів crowd-ініціатив. Міністерство цифрової трансформації України розробило нормативно-правові акти, спрямовані на регулювання краудфандингових платформ та краудсорсингових ініціатив. Міністерство економіки та інші відповідальні відомства також приймають заходи щодо підтримки інноваційних проєктів через ППП.

Отже, хоча в Україні спостерігається певний прогрес у регулюванні crowd-ініціатив та ППП, цей процес все ще потребує подальшого вдосконалення. Попри досягнуті успіхи, існують певні недоліки, які потребують уваги та вдосконалення.

Зокрема, відсутність електронної бази даних в Україні [15], де б відображалися відомості про потенційних партнерів у різних галузях економіки, може призвести до недостатньої прозорості у процесі вибору партнерів для ППП. Також, недостатній контроль [16, С. 140] за виконанням контрактів в рамках ППП може спричинити недотримання умов контракту. Крім того, відсутність чітких критеріїв [17, С. 24] для вибору проєктів укладається в Україні може призвести до вибору неефективних проєктів. Отже, недостатня прозорість може виявитися в різних аспектах реалізації проєктів через ППП та використання crowd-ініціатив. Для підвищення прозорості та впровадження ефективного контролю та моніторингу необхідно розробити відповідні механізми.

Для збільшення довіри до ініціатив ППП та crowd-проєктів необхідно забезпечити більшу відкритість у розголошенні інформації про умови та результати угод. Це може бути досягнуто шляхом публікації детальної інформації про умови угоди, витрати та результати реалізації проєкту на публічних платформах або відкритих базах даних. Також важливо забезпечити доступність інформації для широкої громадськості через різноманітні комунікаційні канали, такі як вебсайти, соціальні мережі та засоби масової інформації. Збільшена прозорість у розголошенні інформації допоможе підвищити довіру громадськості до цих ініціатив та забезпечити більшу відкритість та прозорість у відносинах між державою, приватним сектором та громадськістю.

Існує потенційний ризик, що права та інтереси учасників у crowd-процесах та ППП можуть бути недостатньо захищені. Щоб забезпечити адекватний захист і забезпечити справедливі умови для всіх сторін, необхідно посилити та вдосконалити механізми їх правового захисту. Недостатність ефективних механізмів захисту прав у сфері публічного управління може породжувати проблеми для її учасників. Ця проблема може бути пов'язана з недостатністю законодавчих засобів, недостатністю ресурсів для виконання правових вимог або недостатністю інформації про доступні

правові механізми. Для розв'язання цих проблем можна вжити заходів, спрямованих на підвищення обізнаності серед громадян. Надання інформації про їхні права та методи їх захисту є важливим кроком. Це може включати проведення освітніх кампаній, семінарів, та розповсюдження інформаційних матеріалів через різноманітні канали зв'язку. Законодавчі зміни можуть бути необхідними для поліпшення захисту прав громадян. Це може включати уточнення та удосконалення правових норм, встановлення нових механізмів захисту, а також зміцнення відповідальності за порушення прав.

Посилення ресурсів для захисту прав може включати виділення додаткових фінансових ресурсів для підтримки правозахисних організацій або розвитку системи безоплатної юридичної допомоги.

Щоб гарантувати захист прав учасників у сфері публічно-приватного партнерства та використання crowd-технологій, можливе створення та впровадження спеціальних механізмів інституційної підтримки. Ці механізми можуть включати створення незалежних агентств або комісій, що відповідають за моніторинг і регулювання діяльності учасників, розробку стандартів і правил участі, а також забезпечення доступу до правової допомоги та консультацій для захисту інтересів учасників. Такий підхід сприятиме підвищенню довіри та забезпеченню ефективного функціонування партнерських відносин між урядовими та приватними секторами та громадськістю. Це може включати формування незалежних органів, які мають за завдання захищати права громадян від можливих порушень з боку державних структур. Також може бути розвинена система судового контролю за діями владних органів. Метою цих заходів є забезпечення ефективного захисту прав учасників у сфері ППП та crowd-технологій, що може призвести до поліпшення ситуації з правовими гарантіями та захистом прав громадян. Це важливо для підтримки довіри громадськості та залучення інвесторів у подальший розвиток цих ініціатив. Умови воєнного стану ставлять під загрозу успішну реалізацію проєктів через ППП та використання crowd-ініціатив в Україні через можливий брак інфраструктури та експертизи. Для досягнення успіху в таких ініціативах необхідно докладати зусиль для реконструкції та відбудови зруйнованої інфраструктури та розвитку відповідної експертизи.

Корупційні ризики є серйозною загрозою у сфері ППП та проєктів, які базуються на участі громадськості (crowd-проєктів), через недостатню прозорість і відкритість у публічних закупівлях та угодах. Дефіцит прозорості може сприяти виникненню корупційних практик, внаслідок чого необхідно активно вдосконалювати процеси управління, забезпечення прозорості та контролю над виконанням угод для запобігання можливим корупційним діям.

Корупція у сфері ППП становить серйозний ризик, оскільки може призвести до незаконного використання державних ресурсів, зниження якості послуг та загального недовір'я до системи.

Для зниження корупційних ризиків у сфері ППП, необхідно забезпечити прозорість на всіх етапах процесу, від визначення проєкту до вибору приватного партнера. Це гарантує відкритість дій та уникнення можливості неправомірного використання влади, а також забезпечить рівні умови для всіх учасників.

Крім того, для запобігання корупційним діям у сфері ППП необхідно мати незалежні органи, які відповідатимуть за контроль процесу.

Розробка чітких правил та процедур для проведення публічно-приватного партнерства може виявитися ефективним заходом для протидії корупційним діям.

Також важливо встановлення високих етичних стандартів для всіх учасників публічно-приватного партнерства, що може допомогти запобігти корупційним діям.

Ці заходи спрямовані на зменшення корупційних ризиків у сфері ППП, проте важливо пам'ятати, що боротьба з корупцією потребує постійних зусиль.

Участь громадськості у процесі відновлення та розвитку інфраструктури може бути недостатньою через обмежені можливості для активної участі. Для забезпечення більшої включеності громадськості в прийнятті рішень та контролі за реалізацією проєктів, необхідно розробити та впровадити ефективні механізми. Це може включати проведення громадських слухань, створення платформ для збору ідей та пропозицій від громадян, а також залучення громадських організацій до процесу моніторингу та контролю за виконанням проєктів. Тільки шляхом активної участі громадськості можна забезпечити більш прозорий, відкритий та відповідальний процес відновлення та розвитку інфраструктури.

В Україні непередбачувані зміни у політичному кліматі можуть стати фактором, що підриває стабільність та надійність угод ППП. Наприклад, зміни у владі або політичні кризи можуть викликати перегляд стратегічних пріоритетів розвитку, що може призвести до перерв у реалізації проєктів ППП.

Введення воєнного стану значно змінило економічну ситуацію в країні, що може вимагати перегляду планів та пріоритетів у реалізації ППП. Наприклад, зміни у споживчому попиті або у вимогах щодо безпеки можуть створити необхідність адаптації чинних угод до нових умов.

Україна стикається з відсутністю централізованої електронної бази даних про потенційних партнерів та ресурсів, необхідних для ефективного моніторингу та оцінки ризиків. Ця проблема може ускладнювати процес вибору партнерів та оцінки їхньої надійності, оскільки відсутність доступної інформації робить процес вибору менш об'єктивним та непрозорим. Для покращення ситуації необхідно створити та підтримувати електронну базу

даних, яка б містила інформацію про потенційних партнерів, їхні попередні досягнення та репутацію, що допоможе забезпечити більш об'єктивний та здійснений вибір учасників угод ППП.

Висновки: Відновлення та реконструкція інфраструктури України після воєнного конфлікту вимагають значних фінансових зусиль, і використання ППП та crowd-технологій може стати ефективним інструментом для залучення різноманітних учасників.

1. Належна правова база є ключовою для успішної реалізації таких проєктів, але вимагає постійного вдосконалення та адаптації до змін на ринку.

2. Прозорість та доступність інформації про умови та результати угод у ППП та crowd-проєктах сприятимуть більш ефективній реалізації проєктів та підвищать довіру громадськості та інвесторів.

3. У сучасних умовах української суспільно-політичної ситуації важливо забезпечити адекватний захист прав та інтересів учасників у crowd-проєктах та ППП, щоб уникнути проблем недовіри та перешкодити ефективному функціонуванню цих механізмів.

Всі ці аспекти вимагають системної роботи та співпраці між державою, приватним сектором та громадськістю для досягнення успішних результатів у відновленні та розвитку інфраструктури України.

Література:

1. Ries C. P., Shatz H. J. Looking beyond the war: planning for ukraine's reconstruction. *Objective Analysis. Effective Solutions*. <https://www.rand.org/pubs/commentary/2023/09/looking-beyond-the-war-planning-for-ukraines-reconstruction.html>.

2. У пошуках «стратегій успіху» в післявоєнній Україні. *VoxUkraine* | «Вокс Україна» – більше ніж найкраща аналітика про Україну. <https://voxukraine.org/u-poshukah-strategij-uspihu-v-pislyavoennij-ukrayini/>

3. Криштанович М. Застосування crowd-технології в механізмі функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*. 2024. № 1(43). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-168-177](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-168-177)

4. Зінченко Г. К. Використання краудсорсингу в процесі формування політики на регіональному рівні."Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського", серія "Державне управління". 2024. Т. 1(43). С. 168-177. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-168-177](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-168-177)

5. Повоєнна відбудова: дослідження досвіду та поточного стану. *Досвід оцінки збитків та організації відновлення. KPMG*. <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2022/12/post-war-reconstruction-of-economy-case-studies.html>

6. Богуславська С. І. Використання інструментів державно-приватного партнерства для післявоєнного відновлення економіки України. *Business Inform*. 2023. Т. 10, № 549. С. 76–85. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-10-76-85>

7. Матвіїшин Ю., Вершигора Ю. Перспективи використання державно-приватного партнерства для відбудови України у післявоєнний період. *Демократичне врядування*. 2022. Т. 30, № 2. С. 29-43. <https://doi.org/10.23939/dg2022.02.029>

8. Дорош В.Ю., Махмер Р.Р., Дорош В.В. Механізм реалізації публічно-приватного партнерства у поствоєнній трансформації України. *Економічні науки. Серія "Регіональна економіка"*. 2024. № 20(79). С. 26–36. [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2023-20\(79\)-4](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2023-20(79)-4)

9. Скільки мостів та медустанов було зруйновано та відновлено під час великої війни. *Слово і Діло*. <https://www.slovoidilo.ua/2024/03/26/infografika/suspilstvo/skilky-mostiv-ta-medustanov-bulo-zrujnovano-ta-vidnovleno-velykoji-vijny#:~:text=3%20початку%20повно масштабної%20війни%20в,в%202023-му%20-%202021.>

10. Нестор О. Ю. Публічно-приватне партнерство: сутність, особливості та проблеми розвитку на тлі пандемії Covid-19. *Socio-Economic Problems Of The Modern Period Of Ukraine*. 2021. № 2. 58-68.

11. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI : станом на 3 верес. 2023 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>

12. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII : станом на 10 жовт. 2022 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>

13. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII : станом на 1 січ. 2024 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>

14. Про затвердження Порядку прийняття рішення про надання державної підтримки здійснення державно-приватного партнерства : Постанова Каб. Міністрів України від 08.02.2023 р. № 117. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2023-п#Text>

15. База знань ДПП - Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства. *Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства*. <https://pppagency.me.gov.ua/uk/knowledge-lab/>

16. Підготовка та реалізація проектів публічно-приватного партнерства: Практичний посібник для органів місцевої влади та бізнесу /С. Грищенко К., ФОП Москаленко О.М., 2011. 140 с.

17. Залознова Ю. С., Бутенко Н. В., Петрова І. П. Публічно-приватне партнерство в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. Т. 2(44). С. 21–28.

References:

1. Ries C. P., Shatz H. J. (2023) Looking beyond the war: planning for ukraine's reconstruction. *Objective Analysis. Effective Solutions*. Retrieved from <https://www.rand.org/pubs/commentary/2023/09/looking-beyond-the-war-planning-for-ukraines-reconstruction.html>.

2. U poshukakh «strategii uspihу» v pisliavoiennii Ukraini. [Towards achieving 'strategies of gain' in post-war Ukraine]. (2022). *VoxUkraine | «Voks Ukraina» – bilshе nizh naikrashcha analityka pro Ukrainu*. Retrieved from <https://voxukraine.org/u-poshukah-strategij-uspihu-v-pislyavoyennij-ukrayini/> [in Ukrainian].

3. Kryshchanovych M. (2024) Zastosuvannia crowd-tekhnologii v mekhanizmi funktsionuvannia mistsevoho samovriaduvannia v umovakh voiennoho stanu. [Application of crowd technology in the functioning mechanism of local self -government under the conditions of marital state] *Naukovi perspektivi*. № 1(43). Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-168-177](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-168-177) [in Ukrainian].

4. Zinchenko H. K. (2024) Vykorystannia kraudsorsynhu v protsesi formuvannia polityky na rehionalnomu rivni. "Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho", seriia "Derzhavne upravlinnia". [Utilization of crowdsourcing in the policy-making process at the regional level] Т. 1(43). S. 168-177. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-168-177](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-168-177)[in Ukrainian].

5. Povoienna vidbudova: doslidzhennia dosvidu ta potochnoho stanu (2022) [Post-war reconstruction: research on experience and current state]. *Dosvid otsinky zbytkiv ta orhanizatsii vidnovlennia. KPMG*. Retrieved from <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2022/12/post-war-reconstruction-of-economy-case-studies.html> [in Ukrainian].

6. Bohuslavska S. I. (2023) Vykorystannia instrumentiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva dlia pisliavoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy. [The Use of Public-Private Partnership Instruments for the Post-War Recovery of Ukraine's Economy]. *Business Inform.* T. 10, № 549. S. 76–85. Retrieved from <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-10-76-85> [in Ukrainian].

7. Matviishyn Yu., Vershyhora Yu. (2022) Perspektyvy vykorystannia derzhavno-pryvatnoho partnerstva dlia vidbudovy Ukrainy u pisliavoiennyi period [Prospects of using public and private partnership for the reconstruction of Ukraine in the post-war period]. *Demokratychnе vriaduvannia*. T. 30, № 2. S. 29–43. Retrieved from <https://doi.org/10.23939/dg2022.02.029> [in Ukrainian].

8. Dorosh V.Iu., Makhmer R.R., Dorosh V.V. (2024) Mekhanizm realizatsii publichno-pryvatnoho partnerstva u postvoiennoi transformatsii Ukrainy [The mechanism of implementation of public-private partnership in the post-war transformation of Ukraine]. *Ekonomichni nauky. Seriia "Rehionalna ekonomika"*. № 20(79). S. 26–36. Retrieved from [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2023-20\(79\)-4](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2023-20(79)-4) [in Ukrainian].

9. Skilky mostiv ta medustanov bulo zruinovano ta vidnovleno pid chas velykoi viiny [How many bridges and medical facilities were destroyed and rebuilt during the great war]. *Slovo i Dilo*. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2024/03/26/infografika/suspilstvo/skilky-mostiv-ta-medustanov-bulo-zruinovano-ta-vidnovleno-velykoyi-vijny#:~:text=3%20початку%20повно масштабної%20війни%20в,в%202023-му%20-%202021.> [in Ukrainian].

10. Nestor O. Yu. (2021) Publichno-pryvatne partnerstvo: sutnist, osoblyvosti ta problemy rozvytku na tli pandemii Sovid-19. [Public-private partnership: nature, features, and development problems in the Covid-19 pandemic] *Socio-Economic Problems Of The Modern Period Of Ukraine*. № 2. 58-68. [in Ukrainian].

11. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo : Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 r. № 2404-VI : stanom na 3 veres. 2023 r. [On public-private partnership: Law of Ukraine dated 01.07.2010 No. 2404-VI: as of 3 September. 2023 p.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> [in Ukrainian].

12. Pro investytsiinu diialnist : Zakon Ukrainy vid 18.09.1991 r. № 1560-XII : stanom na 10 zhovt. 2022 r. [On investment activity: Law of Ukraine dated 18.09.1991 No. 1560-XII: as of 10 October. 2022] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> [in Ukrainian].

13. Pro elektronnu komertsiiu : Zakon Ukrainy vid 03.09.2015 r. № 675-VIII : stanom na 1 sich. 2024 r. [On electronic commerce: Law of Ukraine of 03.09.2015 No. 675-VIII: as of 1 January. 2024] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku pryiniattia rishennia pro nadannia derzhavnoi pidtrymky zdiisnennia derzhavno-pryvatnoho partnerstva : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 08.02.2023 r. № 117. [On Approval of the Procedure for Decision-Making on Providing State Support for Public-Private Partnerships : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. of Ministers of Ukraine dated 08.02.2023 No. 117.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2023-п#Text> [in Ukrainian].

15. Baza znan DPP [PPP Knowledge Lab](2024) *Ahentsiia z pytan pidtrymky derzhavno-pryvatnoho partnerstva*. Retrieved from <https://pppagency.me.gov.ua/uk/knowledge-lab/> [in Ukrainian].

16. Pidhotovka ta realizatsiia proektiv publichno-pryvatnoho partnerstva [Preparation and implementation of public-private partnership projects] (2011.) *Praktychnyi posibnyk dlia orhaniv mistsevoi vlady ta biznesu* (2011.) 140 s. [in Ukrainian].

17. Zaloznova Yu. S., Butenko N. V., Petrova I. P. (2016). Publichno-pryvatne partnerstvo v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku. [Public-Private Partnership in Ukraine: Status, Problems and Development Prospects.] *Ekonomichni visnyk Donbasu*. T. 2 (44). S. 21–28.

УДК 351:378.321.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-330-339](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-330-339)

Назаренко Марина Олександрівна кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 21001, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, тел.: (097) 751-32-53, <https://orcid.org/0000-0003-2116-754X>

Лапшин Сергій Андрійович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 21001, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, тел.: (067) 236-16-90, <https://orcid.org/0000-0002-2578-8055>

ВПЛИВ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА МОДЕРНІЗАЦІЮ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

Анотація. Євроінтеграційні прагнення України, постійні кризи та виклики створили значні труднощі для розвитку системи управління вищою освітою, але також і стимулювали інновації та адаптацію в цій сфері.

Зазначимо, що однією із стратегічних цілей державної політики у сфері вищої освіти, згідно Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, - довіра громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти. Для її досягнення необхідно залучати представників громадянського суспільства до формування освітньої політики та управління закладами вищої освіти.

Було визначено, що система управління вищою освітою набуває якісно нових рис, у зв'язку з технологізацією та цифровізацією усіх сфер життєдіяльності суспільства та впливу викликів на неї, які сьогодні відбуваються в державі та спонукають до пошуку нової ефективної моделі функціонування вищої освіти та нової моделі управління.

З'ясовано, що модернізація системи управління вищою освітою – це удосконалення методів, інструментів, процесів та структур управління, надання їм сучасного вигляду, переробка відповідно до вимог навколишнього середовища, оновлення їх змісту, впровадження сучасних принципів і механізмів організації освітнього процесу.

Проаналізовано нормативно-правове та інституційне забезпечення, що покликане сприяти розвитку та модернізації системи управління вищою освітою.

Зазначено, що залучення громадськості дозволяє зробити процес модернізації системи управління вищою освітою більш прозорим, ефективним і орієнтованим на реальні потреби суспільства. Для цього необхідно розробляти та впроваджувати стратегічні плани розвитку університетів з урахуванням сучасних тенденцій, інновацій та потреб ринку праці; систематично проводити публічні консультації та слухання, де активно залучати громадськість у процес прийняття рішень щодо розвитку системи управління вищою освітою; ініціювати і підтримувати участь зацікавлених представників інститутів громадянського суспільства у наглядових радах та комітетах; сприяти безперешкодному доступу до інформації та забезпечувати прозорість закладів вищої освіти; залучати інститути громадянського суспільства до контролю та моніторингу діяльності системи управління вищою освітою; створювати взаємовідносини з інститутами громадянського суспільства на основі партнерства та діалогу тощо.

Ключові слова: інститути громадянського суспільства, модернізація, публічне управління, система вищої освіти, громадськість, взаємодія.

Nazarenko Maryna Oleksandrivna PhD in Public Administration, Senior Lecturer of the Department of Public Management and Administration, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 21001, Vinnytsia, St. Ostrozksky, 32, tel.: (097) 751-32-53, <https://orcid.org/0000-0003-2116-754X>

Lapshin Sergii Andriyovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 21001, Vinnytsia, St. Ostrozksky, 32, tel.: (067) 236-16-90, <https://orcid.org/0000-0002-2578-8055>

THE INFLUENCE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS ON THE MODERNIZATION OF THE HIGHER EDUCATION MANAGEMENT SYSTEM

Abstract. Ukraine's European integration aspirations, constant crises and challenges created significant difficulties for the development of the higher education management system, but also stimulated innovation and adaptation in this area.

It should be noted that one of the strategic goals of the state policy in the field of higher education, according to the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032, is the trust of citizens, the state, and business in the educational, scientific, and innovative activities of higher education

institutions. To achieve it, it is necessary to involve representatives of civil society in the formation of educational policy and management of higher education institutions.

It was determined that the management system of higher education acquires qualitatively new features, in connection with the technology and digitalization of all spheres of life in society and the impact of challenges on it, which are taking place in the state today and encourage the search for a new effective model of the functioning of higher education and a new model of management.

It was found that the modernization of the management system of higher education is the improvement of management methods, tools, processes and structures, giving them a modern appearance, reworking in accordance with the requirements of the environment, updating their content, introducing modern principles and mechanisms of the organization of the educational process.

The regulatory and institutional support designed to promote the development and modernization of the higher education management system is analyzed.

It is noted that the involvement of the public makes it possible to make the process of modernization of the higher education management system more transparent, effective and oriented to the real needs of society. For this, it is necessary to develop and implement strategic plans for the development of universities, taking into account modern trends, innovations and the needs of the labor market; systematically conduct public consultations and hearings, where the public is actively involved in the decision-making process regarding the development of the higher education management system; to initiate and support the participation of interested representatives of civil society institutions in supervisory boards and committees; promote unhindered access to information and ensure transparency of higher education institutions; to involve civil society institutions in the control and monitoring of the activities of the higher education management system; create mutual relations with institutions of civil society based on partnership and dialogue, etc.

Keywords: institutions of civil society, modernization, public administration, system of higher education, public, interaction.

Постановка проблеми. Система вищої освіти в Україні від початку свого становлення до сьогодення перебуває в стані постійних перетворень, що відображають історичні та соціально-політичні зміни в країні. Зокрема, зміна міністрів освіти та науки України сприяє частим модифікаціям у сфері вищої освіти. Це зумовлено тим, що кожен міністр має свої пріоритети, політичний погляд та підхід до реформування вищої освіти. Такі зміни мають як позитивні, так і негативні наслідки для системи вищої освіти.

До того ж, євроінтеграційні процеси в Україні мають значний вплив на реформування системи вищої освіти. Україна прагне інтегруватися до

європейської спільноти, зокрема в рамках Болонського процесу, що передбачає уніфікацію освітніх стандартів, взаємне визнання дипломів та сприяння академічній мобільності.

Постійні кризи в країні, такі як повномасштабне вторгнення російської федерації, пандемія, економічні спади, політична нестабільність, конфлікти та соціальні потрясіння, суттєво впливають на розвиток системи вищої освіти та контекст управління нею. Ці кризи створюють додаткові виклики та перешкоди для університетів, студентів та викладачів, що призводить до уповільнення прогресу в цій сфері.

Тому, саме публічне управління системою вищої освіти, яке стосується діяльності органів державної влади та інших публічних інституцій щодо регулювання, нагляду, підтримки та розвитку вищої освіти та включає різні аспекти, такі як розробка політики, законодавчі рамки, фінансування, забезпечення якості та контроль за діяльністю закладів вищої освіти, повинно сприяти розвитку та модернізації системи вищої освіти на основі європейських, демократичних, правових та гуманістичних принципів.

Публічне управління системою вищої освіти є критично важливим для забезпечення якості, ефективності та прозорості освітньої системи. Воно вимагає балансу між регулюванням та автономією, а також постійного моніторингу та адаптації до нових викликів та потреб суспільства. Тому саме включення інститутів громадянського суспільства у процес прийняття рішень щодо розвитку та модернізації системи управління вищою освітою допоможе зробити цей процес більш інклюзивним, прозорим та орієнтованим на потреби суспільства і сприятиме підвищенню ефективності та стійкості реформ у даній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формуванню та розвитку державної політики у сфері вищої освіти присвячено низку наукових праць таких вітчизняних дослідників: В.В. Кононенко [2], [3], С.А. Лапшина [2], Н. Павліхи [4], О. Тоцької [4], Питання реформування вищої освіти в Україні вивчаються гендерної політики і політичного лідерства досліджували Гошовська В. та Даниленко Л. [5].

Хоча, вивченню концептуальних засад державної політики у сфері вищої освіти присвячено велику кількість наукових праць, саме питання, що стосується впливу громадянського суспільства на модернізацію системи управління вищою освітою в контексті євроінтеграційних прагнень України є малодосліджуваним, тому потребує подальшої наукової розвідки.

Мета статті – дослідження основних аспектів впливу інститутів громадянського суспільства на модернізацію системи управління вищою освітою в умовах викликів та криз.

Виклад основного матеріалу. Державна політика у сфері вищої освіти є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, оскільки має значний вплив на соціально-економічний, культурний розвиток країни, її інтелек-

туальний потенціал та міжнародний імідж. Ефективна державна політика у цій галузі сприяє підвищенню якості освіти, підготовці висококваліфікованих кадрів, підтримці наукових досліджень та інновацій, а також забезпеченню доступності освіти для всіх громадян країни.

Метою вищої освіти в Україні є інтелектуальний, культурний і професійний розвиток особистості, формування якісного людського капіталу та згуртування суспільства для утвердження України як рівноправного члена європейської спільноти, розбудова ефективної інноваційної конкурентоспроможної економіки та забезпечення високих стандартів якості життя. Бачення вищої освіти України - конкурентоспроможна та соціально відповідальна вища освіта України, яка має високу довіру у суспільстві; формує фаховий та науково-освітній потенціал країни шляхом реалізації якісних освітніх програм, досліджень і соціальних проектів; інтегрована у європейський освітній та дослідницький простори; демонструє динамічний розвиток інституцій та академічних спільнот на принципах академічної свободи, університетської автономії, доброчесності та інклюзивності [7].

Враховуючи те, що система управління вищою освітою поступово відходить від класичної освітньої моделі, намагаючись впроваджувати інновації на основі цифровізації та технологізації в умовах криз та невизначеності, необхідно проводити зміни у підходах, методах і принципах побудови взаємовідносин держави та громадянського суспільства, визнавати громадськість рівноправним суб'єктом у реалізації сучасної освітньої державної політики [5, с. 10].

Громадянське суспільство - це сукупність незалежних від держави організацій, інституцій та спільнот, які об'єднують громадян для спільної дії, вирішення суспільних проблем та захисту своїх прав та інтересів. Громадянське суспільство грає важливу роль у зміцненні демократії, сприяє соціальному прогресу та забезпечує прозорість у публічному управлінні.

Розвинуте громадянське суспільство є невід'ємною складовою всіх демократичних, правових держав світу. В основі розвинутого громадянського суспільства лежить активна діяльність інститутів громадянського суспільства. Інститути громадянського суспільства – це суб'єкти, які в процесі своєї діяльності формують суспільні відносини, спрямовані на утвердження громадянського суспільства та об'єднують у своєму складі норми конституційного та інших галузей права, що регулюють суспільні відносини у відповідній сфері і виступають складовими елементами багатовимірної системи конституційного права України [1].

Включення інститутів громадянського суспільства в процес прийняття рішень щодо модернізації системи управління вищою освітою є важливим аспектом демократичного публічного управління, що забезпечує врахування інтересів широкого кола стейкхолдерів та зробить цей процес більш прозорим, ефективним і орієнтованим на реальні потреби суспільства.

Сучасні умови в яких здійснюється реформування системи управління вищою освітою вимагають використовувати інноваційні підходи до освітньої державної політики. І задля того, щоб ці підходи були дійсно актуальними, доцільними, необхідними, політика в сфері вищої освіти повинна бути послідовною, орієнтованою на довготривалу перспективу, різко не змінювати «правила гри».

Тому, основним механізмом стримування, контролю, ініціативи, забезпечення балансу між інноваціями та стабільністю в сфері модернізації системи управління вищою освітою повинні стати інститути громадянського суспільства.

Система управління вищою освітою включає в себе механізми, структури та процеси, за допомогою яких організовується та контролюється діяльність закладів вищої освіти. Вони мають на меті забезпечити ефективність, прозорість, та якість освіти, а також створити сприятливе середовище для навчання, досліджень та інновацій (див. рис. 1).

Варто зазначити, що сучасні виклики спонукають до пошуку нової ефективної моделі функціонування вищої освіти та нової моделі управління, інакше, якщо за університетом більше не стоять ідеї нації, національної культури, без нових ідеалів вища освіта приречена підкоритися всеохоплюючій логіці споживацтва [3, с. 164].

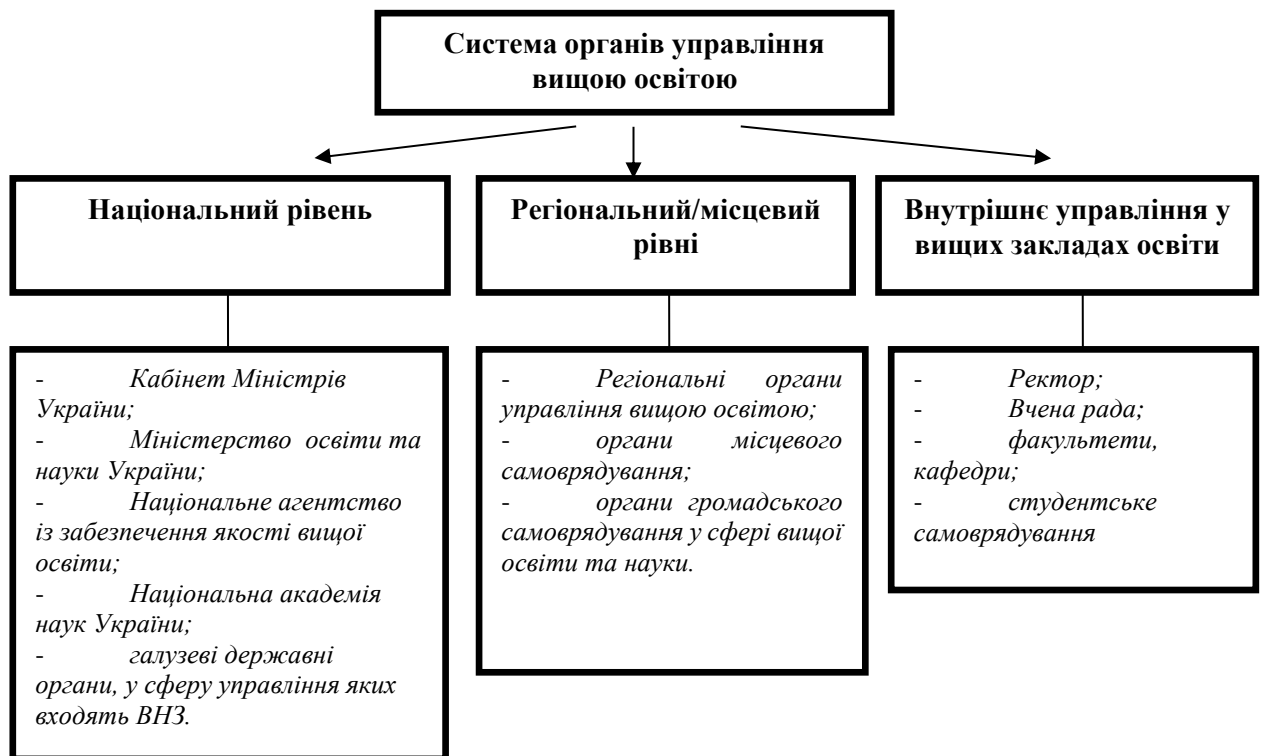

Рис. 1. Система органів управління вищою освітою

*рисунок розроблено на основі джерела [6].

Модернізація – це якісний перехід від традиційного до інноваційного, що відповідає викликам сучасності.

Модернізація системи управління вищою освітою – це удосконалення методів, інструментів, процесів та структур управління, надання їм сучасного вигляду, переробка відповідно до вимог навколишнього середовища, оновлення їх змісту, впровадження сучасних принципів і механізмів організації освітнього процесу.

Основними нормативно-правовими документами, в яких задекларовані стратегічні напрями модернізації управління вищою освітою в Україні є:

- Закон України «Про вищу освіту» [6];
- Національна доктрина розвитку освіти, де освіта визначається як стратегічний ресурс поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [8];
- Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, де закріплено курс на активізацію співпраці України та Європейського Союзу у сфері вищої освіти, зокрема щодо реформування та модернізації системи вищої освіти [7];

Інститути громадянського суспільства мають значний потенціал впливу на модернізацію системи управління вищою освітою шляхом формування державно-громадської моделі управління нею.

Державно-громадське управління – це управління, у якому поєднуються діяльність суб'єктів державних і громадських інституцій, що ґрунтується на добровільному встановленні державою та громадянами певних обов'язків в управлінні освітою в інтересах особистості, соціуму, влади. Воно передбачає тісний взаємозв'язок, співпрацю, постійний діалог і взаємодію державного (адміністративного) і громадського суб'єктів управління. Провідними принципами державно-громадського управління є науковість, професіоналізм, гуманізація, відкритість [2].

Основні проблеми, які виникають під час модернізації системи управління вищою освітою в Україні – це:

- брак фінансування. Цей аспект має системні недоліки, тому залишається неефективним, а заклади вищої освіти постійно відчують брак коштів на забезпечення функціонування та насамперед на розвиток, що вимагає здійснення невідкладних заходів щодо пошуку кардинально нових механізмів залучення ресурсів у системі вищої освіти (сталі фонди (ендаументи), співфінансування, державно-приватне партнерство тощо);
- академічна недоброчесність. У період перенасичення інформаційними ресурсами, розвитку інформаційних технологій, доступу до значної кількості джерел інформації проблема дотримання принципів академічної доброчесності, особливо у сфері вищої освіти, набуває надзвичайного масштабу;

- недостатня відкритість та гнучкість закладів вищої освіти;
- недостатнє впровадження сучасних стандартизованих моделей управління закладом;
- низький рівень студентоцентричності;
- недостатнє використання зовнішніх об'єктивних та прозорих інструментів та залучення зовнішніх зацікавлених сторін для оцінювання якості результатів навчання;
- неконкурентні заробітна плата та умови праці працівників;
- брак управлінської підготовки у керівного складу закладів вищої освіти тощо [7].

Щоб подолати вищевказані недоліки та модернізувати систему управління вищою освітою, необхідно враховувати роль інститутів громадянського суспільства під час даного процесу та його вплив і в цьому контексті проводити наступні заходи:

- розробляти та впроваджувати стратегічні плани розвитку університетів з урахуванням сучасних тенденцій, інновацій та потреб ринку праці;
- на постійній основі проводити публічні консультації та слухання, де залучати громадськість у процес прийняття рішень щодо розвитку системи управління вищою освітою. Такі консультації дозволяють зацікавленим інститутам громадянського суспільства висловлювати свої думки та пропозиції щодо освітньої політики, реформ та нових ініціатив, а на публічних слуханнях різні групи можуть представляти свої інтереси та обговорювати питання розвитку системи вищої освіти;
- ініціювати і підтримувати участь зацікавлених представників інститутів громадянського суспільства у наглядових радах та комітетах. Включення представників громадськості до наглядових рад університетів, комітетів з акредитації, чи інших органів, які впливають на прийняття рішень у системі вищої освіти сприятиме підвищенню довіри з боку суспільства, а активне залучення студентів до керівних органів університетів та організацій студентського самоврядування, де буде враховуватися їхня думка в процесі прийняття управлінських рішень, сприятиме підтримці суспільством змін в системі вищої освіти;
- сприяти безперешкодному доступу до інформації та прозорості. Надання громадськості доступу до звітів, документів та іншої інформації, що стосується діяльності університетів та державних органів, які регулюють вищу освіту. Впровадження системи відкритих даних, яка забезпечує прозорість та дає змогу громадськості аналізувати інформацію про якість освіти, фінансування та інші аспекти;
- залучати інститути громадянського суспільства до контролю та моніторингу діяльності системи управління вищою освітою, що сприятиме

виявленню недоліків і корупції. Наприклад, підтримка незалежних журналістських розслідувань та звітів, що можуть виявляти проблеми та привертати увагу до важливих питань у системі вищої освіти;

- створювати взаємовідносини з інститутами громадянського суспільства на основі партнерства та діалогу. Систематично організовувати спільні заходи з представникам громадянського суспільства. Це можуть бути конференції, семінари чи круглі столи, які об'єднують представників університетів та громадськості. Також важливим є включення інститутів громадянського суспільства у розробку та реалізацію проєктів, які сприяють розвитку системи управління вищою освітою, з урахуванням їхніх інтересів та експертизи.

Висновки. Система вищої освіти в Україні продовжує розвиватися, адаптуючись до сучасних викликів і можливостей. Збільшення автономії університетів, акцент на інновації та дослідження, а також розширення міжнародного співробітництва визначають основні напрями розвитку вищої освіти в Україні на сучасному етапі. Інститути громадянського суспільства охоплюють широкий спектр організацій та груп, таких як громадські організації, профспілки, студентські спілки, бізнес, експертні групи, батьківські комітети та інші представники суспільства, які мають інтерес у галузі вищої освіти. Їхнє залучення в процес прийняття рішень щодо модернізації системи управління вищою освітою, сприятиме більш ефективному та демократичному управлінню в цій сфері.

Література:

1. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти. // Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2009. URL: <https://www.helsinki.org.ua/2009/05/instituty-hromadyanskoho-suspilstva-ta-institut-hromadskyh-orhanizatsij-v-ukrajini-teoretyko-metodolohichni-ta-normoproektni-aspekty/>

2. Кононенко В.В., Лапшин С.А., Пилипенко Т.І. Державно-громадське управління освітою. // Державне управління: удосконалення та розвиток. № 1. 2020. URL: http://www.dyu.nauka.com.ua/pdf/1_2020/4.pdf

3. Кононенко В.В., Юськов Д.С. Концептуальні ідеї щодо реформування управлінської системи вищої освіти в країнах розвинутої демократії (кінець XX ст. – початок XXI ст.). // Актуальні питання у сучасній науці. № 2 (8). 2023, С. 157-169. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/3696/3716>

4. Павліха Н., Тоцька О. Стратегічні напрями модернізації системи управління вищою освітою в Україні. // Економіка й управління національним господарством. № 4. 2019, С. 33-41. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16685/3/Article%20.pdf>

5. Помінова І.І., Зарецька Л.М. Роль інститутів громадянського суспільства в розвитку вищої освіти. // БІЗНЕСІНФОРМ. Економіка. Економічна теорія. № 4. 2019, С. 8-13. URL: <file:///C:/Users/38097/Downloads/rol-institutiv-gromadyanskogo-suspilstva-v-rozvitku-vischoyi-osviti.pdf>

6. Про вищу освіту. Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII.// Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

7. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2023 № 286-р. // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>

8. Про Національну доктрину розвитку освіти. Указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002. // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>

References:

1. Instytuty hromadyans'koho suspil'stva ta instytut hromads'kykh orhanizatsiy v Ukraini: teoretyko-metodolohichni ta normoproektni aspekty (2009) [Institutes of civil society and the Institute of Public Organizations in Ukraine: theoretical-methodological and normative-project aspects]. Ukrayins'ka Hel'sins'ka spilka z prav lyudyny - Ukrainian Helsinki Human Rights Union. 4. Retrieved from <https://www.helsinki.org.ua/2009/05/instytuty-hromadyanskoho-suspilstva-ta-instytut-hromadskiyh-orhanizatsij-v-ukrajini-teoretyko-metodolohichni-ta-normoproektni-aspekty/> [in Ukrainian].

2. Kononenko, V.V., Lapshyn S.A. & Pylypenko, T.I. (2020). Derzhavno-hromads'ke upravlinnya osvitoju [State and public management of education]. Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok -Public administration: improvement and development. 1. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/1_2020/4.pdf [in Ukrainian].

3. Kononenko, V.V. & Yus'kov, D.S. (2023). Kontseptual'ni ideyi shchodo reformuvannya upravlins'koyi systemy vyshchoyi osvity v krayinakh rozvynenoyi demokratiyi (kinets' XX st. – pochatok XXI st.) [Conceptual ideas on reforming the management system of higher education in developed democracies (end of the 20th century - beginning of the 21st century)] Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi - Current issues in modern science. 2 (8), Pp. 157-169. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/3696/3716> [in Ukrainian].

4. Pavlikha, N. & Tots'ka, O. (2019) Stratehichni napryamy modernizatsiyi systemy upravlinnya vyshchoyu osvitoju v Ukraini [Strategic directions of modernization of higher education management system in Ukraine]. Ekonomika y upravlinnya natsional'nym hospodarstvom - Economics and management of the national economy. 4. Pp. 33-41. Retrieved from <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16685/3/Article%20.pdf> [in Ukrainian].

5. Pominova, I.I. & Zarets'ka. L.M. (2019). Rol' instytutiv hromadyans'koho suspil'stva v rozvytku vyshchoyi osvity [The role of civil society institutions in the development of higher education]. BIZNESINFORM. Ekonomika. Ekonomichna teoriya - BUSINESS INFORMATION. Economy. Economic theory. 4. Pp. 8-13. Retrieved from <file:///C:/Users/38097/Downloads/rol-institutiv-gromadyanskogo-suspilstva-v-rozvitku-vischoyi-osviti.pdf> [in Ukrainian].

6. “Pro vyshchu osvitu” vid 01.07.2014 № 1556-VII. [Law “About higher education” from July, 2014, 1556-VII] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

7. “Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku vyshchoyi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky” vid 23.02.2023 № 286-r. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032” from February 23, 2023, 286] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

8. “Pro Natsional'nu doktrynu rozvytku osvity” vid 17.04.2002 № 347/2002 [Decree of the President of Ukraine “About the National Doctrine of Education Development” from April 17, 2002, 347/2002] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> [in Ukrainian].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-340-352](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-340-352)

Поліщук Олексій Володимирович аспірант, Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, тел.: (044)-278-51-55, <https://orcid.org/0009-0007-2863-5584>

ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД

Анотація. Актуальність теми дослідження зумовлена посиленням ролі державної політики у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні на тлі глобалізаційних процесів, конфліктів і соціально-економічних трансформацій. Мета статті полягає в дослідженні еволюції соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні через історіографічний підхід, що дозволяє ідентифікувати та адаптувати історичні підходи до сучасних умов. Дослідження здійснено на основі історіографічного аналізу, який дав змогу виявити еволюцію підходів до соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні на різних історичних етапах. Зокрема, проаналізовано філософсько-етичні засади захисту дитинства та молодого покоління у працях мислителів минулого, вивчено перші соціологічні та правознавчі дослідження становища дітей та молоді у суспільстві, розглянуто розвиток ідей соціально-правового захисту у працях українських учених радянського періоду, а також доробок вітчизняних науковців у дослідженні проблем соціально-правового захисту дітей та молоді у період незалежності України. Виявлено, що дослідження державної політики у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні на різних історичних етапах характеризуються як здобутками, так і прорахунками. До недоліків віднесено ідеологічні обмеження радянського періоду, недостатню адаптацію міжнародних стандартів на початку незалежності та відсутність комплексного мультидисциплінарного підходу в сучасних дослідженнях. Встановлено, що подолання виявлених недоліків потребує розширення наукового діалогу, залучення міжнародного досвіду та застосування мультидисциплінарного підходу з метою забезпечення ефективної державної політики у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді. Наголошено на необхідності адаптації історичних підходів до сучасних умов та формування інтегрованих стратегій захисту, що враховують широкий спектр потреб молодого покоління. Практичне значення дослідження полягає в розробці теоретичної бази для подальших наукових розвідок, спрямованих

на вдосконалення державної політики у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні. Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування й реалізації державної політики, а також у навчальному процесі при підготовці фахівців з державного управління, соціальної роботи, юриспруденції. Тип статті: теоретична.

Ключові слова: державна політика, діти, історіографічний аналіз, молодь, соціально-правовий захист.

Polishchuk Oleksii Volodymyrovych PhD student, V.M. Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 01001, Kyiv, St. Triochsvayatitelska, 4, тел.: (044)-278-51-55, <https://orcid.org/0009-0007-2863-5584>

EVOLUTION OF SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF CHILDREN AND YOUTH IN UKRAINE: A HISTORIOGRAPHICAL APPROACH

Abstract. The relevance of the research topic is due to the strengthening of the role of the State policy in the field of social and legal protection of children and youth in Ukraine against the background of globalisation processes, conflicts and socio-economic transformations. The purpose of the article is to study the evolution of social and legal protection of children and youth in Ukraine through a historiographical approach that allows identifying and adapting historical approaches to modern conditions. The study is based on a historiographical analysis which made it possible to identify the evolution of approaches to social and legal protection of children and youth in Ukraine at different historical stages. In particular, the author analyses the philosophical and ethical foundations of protection of childhood and young people in the works of past thinkers, examines the first sociological and jurisprudential studies of the position of children and young people in society, considers the development of ideas of social and legal protection in the works of Ukrainian scientists of the Soviet period, and also the contribution of domestic scholars to the study of the problems of social and legal protection of children and young people during the period of Ukraine's independence. It is found that studies of the State policy in the field of social and legal protection of children and youth in Ukraine at different historical stages are characterised by both achievements and failures. The shortcomings include the ideological limitations of the Soviet period, insufficient adaptation of international standards at the beginning of independence and the lack of a comprehensive multidisciplinary approach in modern research. It is established that overcoming the identified shortcomings requires the expansion of scientific dialogue, the involvement of international experience and the application of a multidisciplinary approach to ensure an effective

state policy in the field of social and legal protection of children and youth. The author emphasises the need to adapt historical approaches to modern conditions and to develop integrated protection strategies that take into account a wide range of needs of the younger generation. The practical significance of the study lies in the development of a theoretical framework for further research aimed at improving the State policy in the field of social and legal protection of children and youth in Ukraine. The results of the study can be used in the process of formulating and implementing state policy, as well as in the educational process in the training of specialists in public administration, social work, and law. Type of article: theoretical.

Keywords: state policy, children, historiographical analysis, youth, social and legal protection.

Постановка проблеми. В сучасній Україні важливість державної політики у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді підсилюється глобалізацією, конфліктами та соціально-економічними змінами. Ця політика, охоплюючи правові та освітні ініціативи, має забезпечити розвиток, соціалізацію та інтеграцію дітей та молоді. Зусилля спрямовані на втілення європейських цінностей та забезпечення соціальної справедливості, вимагають комплексного підходу, що враховує різні аспекти життя суспільства та адаптується до нових викликів через інноваційні стратегії.

Ключовим для розробки державної політики у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді є історіографічний аналіз, оскільки він дозволяє виявити еволюцію підходів та адаптувати нові методи з урахуванням історичного досвіду України. Вивчення історії політик сприяє збагаченню сучасних досліджень та розробці ефективніших стратегій захисту молоді, враховуючи динаміку соціальних та правових змін.

Аналіз історичного розвитку державної політики в Україні у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді підкреслює значення філософсько-етичних основ, вивчення історичних та соціальних умов, які сформували поточну правову систему. Важливість розгляду розвитку цих ідей, починаючи з ХІХ століття до сучасності, лежить у забезпеченні адаптації до сучасних викликів і формуванні національної ідентичності та демократичного суспільства, враховуючи ідеологічні особливості радянського періоду та необхідність відповідності міжнародним стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі останніх досліджень і публікацій у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні можна виділити низку ключових аспектів і дослідників. К. Чепкова зосереджується на аналізі державної політики України в галузі захисту дітей під час воєнного стану, вивчаючи нормативно-правові акти, пов'язані з захистом дітей, та робить висновки про стан державно-правової політики в цій

сфері. А. Дутко вказує на основні виклики, ідентифіковані при забезпеченні захисту прав дітей під час військових умов в Україні, включаючи вплив стану війни та активних бойових дій на порушення встановленої процедури захисту прав дітей за чинним законодавством. І. Коваль вивчає заходи, що були вжиті в Україні для забезпечення всебічного захисту дітей під час війни, включаючи забезпечення освітнього процесу, підтримку соціальних груп і центрів, спільну соціальну роботу дітей з батьками та надання правової освіти. О. Корнієнко фокусується на нормативно-правовому регулюванні захисту прав дітей в Україні, підкреслюючи вразливість дітей до різних форм зловживань і експлуатації через їхній вік та психо-емоційний стан. Л. Кривачук аналізує етапи формування та реалізації державної політики щодо захисту дітей в Україні, зокрема сучасний етап, орієнтований на формування і реалізацію державної політики під час війни, трансформацію та оптимізацію соціальних послуг та кризове управління. Ці дослідження роблять значний внесок у розуміння проблематики соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні, акцентуючи увагу на потребі інтеграції міжнародних стандартів та адаптації національного законодавства до сучасних викликів.

У зв'язку з розглядом досліджень, які висвітлюють останні тенденції в соціально-правовому захисті дітей та молоді, дане дослідження вбачається актуальним. Вивчення сучасних наукових публікацій вказує на необхідність адаптації та вдосконалення національного законодавства для відповідності міжнародним стандартам, особливо в контексті динамічних змін та викликів сучасності, таких як військові агресії та соціально-економічні трансформації. Ці виклики змушують нас замислитись над важливістю інтегрованого та багатогранного підходу до реформування політик у цій сфері. Дане дослідження прагне не лише підкреслити історичний контекст та еволюцію соціально-правових механізмів захисту дітей та молоді, а й висвітлити актуальні стратегії для ефективного реагування на сучасні виклики, що вимагає глибокого розуміння потреб дітей та молоді і залучення новітніх дослідницьких методів для вдосконалення вже існуючих та розробки нових політичних рішень.

Мета статті. *Мета* статті полягає у дослідженні еволюції соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні через історіографічний підхід, що дозволяє ідентифікувати і адаптувати історичні підходи до сучасних умов.

Виклад основного матеріалу. *Філософсько-етичні засади захисту дитинства та молодого покоління у творах мислителів минулого.* Аналізуючи філософсько-етичні засади захисту дитинства та молодого покоління у творах мислителів минулого, слід звернути увагу на фундаментальні погляди, які заклали основи для розвитку сучасних концепцій захисту прав дітей та молоді. Одним з таких важливих філософів є Жан-Жак Руссо, чия праця «Еміль, або

Про виховання» стала витоком для розуміння природних прав дитини на виховання та розвиток у свободі та гармонії з природою [1]. Руссо акцентував на необхідності виховання дітей у відповідності з їхніми природними здібностями, вважаючи це основою для формування морально здорової особистості [2]. В Україні прихильниками концепцій, викладених у праці «Еміль, або Про виховання» Жана-Жака Руссо, були Пантелеймон Куліш, який інтегрував принципи Руссо у свою «хутірську філософію» [3].

Іншим значним внеском у розробку етичних засад захисту дитинства є праці Джона Локка, зокрема його «Думки про виховання», де він висвітлює ідеї про важливість освіти для розвитку розумових і моральних якостей дитини [4]. Локк вважав, що освіта повинна розвивати не лише інтелект, але й волю та самодисципліну, що є ключовими для формування відповідального громадянина [5].

Філософія Іммануїла Канта також проливає світ на моральні обов'язки дорослих перед дітьми, особливо в його творах, присвячених метафізиці моралі, де Кант обговорює ідею «поваги до особи», що безумовно поширюється і на дітей. Він підкреслює значення автономії особистості та необхідність виховання дітей у дусі поваги до моральних законів [6].

Розгляд цих мислителів минулого є виправданим через їхній безперечний вплив на формування сучасних доктрин прав дитини і молоді та розробку політик соціально-правового захисту. Їх ідеї підкреслюють важливість визнання і захисту індивідуальності дитини, молоді та її прав на розвиток, освіту та моральне виховання.

Незважаючи на великий часовий відтинок від епохи цих мислителів до наших днів, їхні ідеї щодо захисту дитинства та молоді залишаються актуальними та важливими. Водночас, необхідно враховувати зміну соціально-економічних та політичних умов, що може призводити до нових викликів у реалізації цих ідей. Переваги їх думок полягають у фундаментальному підході до розуміння природи дитинства і молодості та необхідності їх захисту, але існують і недоліки, пов'язані з історичними обмеженнями їхнього розуміння механізмів соціального захисту та реалізації прав дітей та молоді, що потребують сучасної інтерпретації та адаптації.

Перші соціологічні та правознавчі дослідження становища дітей та молоді у суспільстві (XIX – початок XX ст.). У період XIX – початку XX століття соціологічні та правознавчі дослідження становища дітей та молоді у суспільстві почали набирати обертів, відображаючи загальну тенденцію до гуманізації права та суспільних відносин. Значний внесок у цю сферу внесли такі дослідники як Генріх Песталоцці, який у своїй праці «Як Гертруда навчає своїх дітей» зосередився на важливості освіти та виховання в ранньому дитинстві, підкреслюючи необхідність розвитку природних здібностей дитини [7]. Фрідріх

Фребель, засновник концепції дитячих садків, у своїх педагогічних працях розробив ідеї виховання, спрямовані на розвиток внутрішнього світу дитини через гру [8]. Ці мислителі заклали основи педагогічної антропології, акцентуючи увагу на значенні індивідуального підходу у навчанні та вихованні.

У правознавстві значний вплив мали праці французького юриста, лауреата Нобелівської премії миру Луї Рено, який у своїй концепції соціальної функції права висвітлив ідею права як механізму соціальної справедливості, що має забезпечувати захист найбільш уразливих категорій населення, включаючи дітей та молодь [9]. Едмонд Дюркгейм, у своїх працях розглядав соціальну інтеграцію і її вплив на особистісний розвиток індивіда, наголошуючи на ролі освіти як засобу соціалізації молодого покоління [10].

Вибір саме цих дослідників для аналізу виправданий їхнім новаторським характером робіт, що заклали основи для розвитку дискусій щодо прав дитини та молоді, а також через їхню значну впливовість на подальші дослідження у цій галузі. Ці діячі не тільки формулювали ключові принципи захисту та виховання молодого покоління, але й вносили конкретні пропозиції щодо організації освітнього процесу та соціального захисту.

Отже, переваги перших соціологічних та правознавчих досліджень полягають у глибокому аналізі суспільних фундаментів виховання та захисту дітей та молоді, виокремленні ролі освіти як засобу соціалізації та формування громадянина. Недоліки цих досліджень, водночас, пов'язані з їхньою обмеженістю історичним контекстом та необхідністю подальшого розвитку та адаптації їх ідей до сучасних умов.

Розвиток ідей соціально-правового захисту дітей та молоді у працях українських вчених радянського періоду. У радянському періоді українська наукова думка у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді розвивалася у межах загальних ідеологічних принципів, втім визначалася певною специфікою, обумовленою історичними, культурними та соціально-економічними умовами України. Важливий внесок у розвиток цієї сфери зробили такі дослідники, як Микола Скрипник, що активно розробляв питання національної освіти та виховання, і Сергій Коваленко, який зосереджувався на проблемах соціалізації дітей у соціалістичному суспільстві. Їхні праці відображали спроби адаптації загальнорадянських підходів до українського контексту, включаючи збереження національної ідентичності та врахування локальних традицій у вихованні [11].

Особливу увагу слід звернути на дослідження Лева Биковського, який присвятив значну частину своєї наукової роботи розробці питань юридичного захисту дітей. Він аналізував радянське законодавство з погляду його ефективності у сфері забезпечення прав та інтересів неповнолітніх, що стало основою для подальшого розвитку юридичної думки в Україні. Роботи

Биковського підкреслювали необхідність розширення механізмів соціального захисту дітей, зокрема через систему освіти та виховання [12].

Дослідження Биковського у сфері правового захисту дітей були новаторськими і мали значний вплив на розвиток українського законодавства у цій сфері. У своїх працях Биковський проаналізував недоліки радянської правової системи у сфері захисту прав та інтересів неповнолітніх. Він вказував на те, що радянське законодавство не забезпечувало достатнього захисту дітей, особливо у сферах освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення. Биковський стверджував, що держава повинна відігравати більш активну роль у забезпеченні прав та інтересів неповнолітніх, і що цього можна досягти шляхом розвитку комплексної системи соціального захисту дітей. Одним з ключових напрямів досліджень Биковського була розробка механізмів правового захисту прав дітей. Він запропонував низку заходів щодо вдосконалення правової бази захисту прав дітей, серед яких створення спеціалізованого агентства з правового захисту дітей, розвиток системи безоплатної правової допомоги дітям, створення мережі юридичних клінік для дітей.

У своїх дослідженнях Биковський також підкреслював важливість системи освіти та виховання у забезпеченні прав та інтересів неповнолітніх. Він стверджував, що система освіти повинна бути переорієнтована на розвиток особистості дитини, і що цього можна досягти шляхом запровадження більш дитиноцентричного підходу до освіти. Биковський також запропонував розробити систему позашкільних заходів для дітей, які б надавали їм можливість для особистісного зростання і розвитку [13].

Дослідження Биковського мали значний вплив на розвиток українського законодавства у сфері правового захисту дітей. Його пропозиції щодо створення спеціалізованого органу правового захисту дітей були реалізовані при створенні Державної служби України з прав дитини, яка була заснована у 2001 році. Дослідження Биковського також сприяли розвитку системи безоплатної правової допомоги дітям, а також створенню мережі юридичних клінік для дітей.

Вибір саме цих дослідників обумовлений їхньою спроможністю розглядати актуальні проблеми соціально-правового захисту дітей та молоді не лише через призму загальних ідеологічних постулатів, але й з урахуванням специфічних умов та потреб українського суспільства. Їхні напрацювання відзначаються глибоким аналізом та пошуком оптимальних шляхів реалізації прав дітей та молоді в умовах радянської держави.

Отже, можна констатувати, що праці українських вчених радянського періоду зробили значний внесок у розвиток ідей соціально-правового захисту дітей та молоді. Однак, їхній внесок був обмежений ідеологічними межами

радянської системи, що не завжди дозволяло повною мірою реалізувати потенціал запропонованих ідей. Незважаючи на це, їхні розробки стали фундаментом для подальших досліджень у сфері прав дитини і молоді та ювенальної юстиції в незалежній Україні, вказуючи на необхідність більш відкритого та інклюзивного підходу до захисту прав молодого покоління.

Доробок вітчизняних науковців у дослідженні проблем соціально-правового захисту дітей та молоді у період незалежності України (останні дослідження і публікації). Аналіз доробку українських науковців у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді в період незалежності України виявляє значний внесок дослідників у розробку концептуальних основ, законодавчого забезпечення та практичних рекомендацій, спрямованих на захист прав та інтересів вразливих категорій населення. Роботи Головатого М., Бруцької Т., Бакало Л., Музики М., Белуги Ю., Мороза О., Бондар В., Кхатнюка Ю., Корнієнка О. засвідчують глибоке теоретичне осмислення і практичне застосування механізмів соціальної підтримки і правового захисту, адаптованих до сучасних умов і викликів, з якими стикається Україна.

Головатий М. у своїй праці «Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення» [14] розкриває основні напрями реформування державної молодіжної політики, звертаючи увагу на необхідність створення умов для розвитку та самореалізації молоді в Україні. Він підкреслює значення інтеграції молодіжної політики у ширший контекст державного управління та соціального розвитку.

Колективні дослідження Бруцької Т., Бакало Л., Музики М. [15] зосереджені на аналізі правового захисту прав дитини в Україні, виявляючи основні прогалини у законодавстві та практиці його застосування, а також пропонуючи шляхи оптимізації механізмів реалізації та захисту прав дітей.

Белуга Ю. у своїй праці «Сучасний стан правового регулювання соціального захисту дитини в умовах воєнного та збройного конфліктів в Україні» [16] розглядає специфіку правового регулювання соціального захисту дітей в умовах військових конфліктів, акцентуючи на важливості адаптації національного законодавства до викликів воєнного часу.

Дослідження Мороза О., Бондар В., Кхатнюка Ю. «Захист прав дітей як складова національної безпеки України» [17] висвітлює зв'язок між захистом прав дітей та національною безпекою держави, підкреслюючи необхідність інтеграції заходів з захисту прав дітей у стратегічні програми національної безпеки.

Корнієнко О. у роботі «Нормативно-правове регулювання захисту прав дітей в Україні» [18] аналізує існуючу систему правового регулювання захисту дітей, визначаючи основні виклики та перспективи її удосконалення.

Обрання цих дослідників для аналізу обумовлено їх вагомим внеском у розвиток наукової думки та практичного застосування концепцій соціально-

правового захисту дітей та молоді в Україні. Вони представляють різні аспекти проблематики, від теоретичного осмислення до практичних рекомендацій, що забезпечує комплексний погляд на стан та перспективи розвитку соціально-правового захисту в Україні.

У підсумку, доробок українських науковців у галузі соціально-правового захисту дітей та молоді у період незалежності України демонструє глибоке розуміння складності та багатогранності вказаної проблематики. Їхні праці сприяють формуванню науково обґрунтованої бази для подальшого розвитку законодавства та практик захисту прав дітей та молоді. Водночас, в дослідженнях відзначається необхідність подальшого розширення міждисциплінарного підходу, залучення міжнародного досвіду та розробки інноваційних рішень для вирішення існуючих та потенційних проблем у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні.

Здобутки та прорахунки досліджень державної політики у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні на різних історичних етапах. Дослідження державної політики у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні, пройшовши крізь різноманітні історичні етапи, виявляє глибоку еволюцію та трансформацію підходів, методологій та практичних застосувань у межах соціальної політики. Від періоду утворення Української Народної Республіки, де основна увага приділялася становленню національної ідентичності та освіти, до радянських часів із їх акцентом на ідеологічне виховання та соціалізацію молоді в дусі комуністичних ідей, і, нарешті, до періоду незалежності, що характеризується спробами гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами прав людини та дитини.

У радянський період фокус був зміщений на формування «нової людини», що призвело до створення великої мережі установ для дітей та молоді, таких як піонерські та комсомольські організації, хоча і з обмеженими можливостями для реалізації індивідуальних прав та свобод.

Здобуття незалежності України відкрило нову сторінку в розвитку соціально-правового захисту дітей та молоді, зосередивши увагу на адаптації міжнародних норм і стандартів у національне законодавство. Реформи охопили широкий спектр напрямів, від освіти та охорони здоров'я до соціального захисту та підтримки сімей з дітьми, включаючи впровадження системи ювенальної юстиції та створення інституту омбудсмена з прав дитини.

Однак, незважаючи на значний прогрес у законодавчому та інституційному забезпеченні прав дитини, українська система соціально-правового захисту дітей та молоді продовжує зіштовхуватися з викликами, пов'язаними з воєнними діями, нестабільністю фінансування, недостатньою координацією між різними рівнями влади та необхідністю подальшого приведення національного законодавства у повну відповідність до міжнародних зобов'язань.

Отже, здобутки дослідження державної політики у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні на різних історичних етапах демонструють еволюцію від ідеологічно обумовленого виховання до комплексного підходу, спрямованого на захист прав та інтересів молодого покоління. Попри виклики, сучасні тенденції вказують на зростання уваги до міжнародних стандартів прав дитини та активізацію зусиль з їх імплементації у національну правову систему, що свідчить про намагання України забезпечити повноцінний соціально-правовий захист молодого покоління.

Аналізуючи динаміку наукових досліджень державної політики у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні на різних історичних етапах, слід визнати наявність певних *прорахунків, прогалів та недоліків*, які впливали на ефективність формування та реалізації державної політики в цій критично важливій сфері. Основними серед них є ідеологічно обумовлена вузькість дослідницького підходу в радянський період, недостатня адаптація міжнародних стандартів у перші роки незалежності, а також відсутність комплексного та мультидисциплінарного підходу в наукових дослідженнях.

У радянський період наукові дослідження були суттєво обмежені ідеологічними межами, що перешкоджало вільному розвитку наукової думки та аналізу різноманітних аспектів соціально-правового захисту дітей та молоді з урахуванням реальних потреб суспільства. Це призвело до того, що значна частина досліджень мала формальний характер і не здатна була забезпечити ефективний захист інтересів молодого покоління.

У перші роки незалежності України основною проблемою стала недостатня адаптація міжнародних стандартів та норм у галузі захисту прав дитини до національного законодавства та практики. Хоча було зроблено певні кроки до включення міжнародних зобов'язань у внутрішнє право, дослідження часто залишались розрізненими та не забезпечували системного підходу до аналізу та розробки ефективних механізмів захисту.

Відсутність комплексного та мультидисциплінарного підходу в сучасних наукових дослідженнях також є важливою проблемою. Це стосується недостатньої уваги до взаємозв'язку різних аспектів соціального, економічного, психологічного та правового захисту молоді, що ускладнює розробку інтегрованих стратегій впливу та вдосконалення державної політики в цій сфері.

Отже, необхідним є подолання існуючих недоліків шляхом розширення наукового діалогу, залучення міжнародного досвіду, а також використання мультидисциплінарного підходу у дослідженнях. Це дозволить забезпечити глибше розуміння проблематики, розробку та впровадження ефективних механізмів соціально-правового захисту дітей та молоді, а також сприятиме створенню гнучкої та відповідальної системи державної політики, яка б враховувала широкий спектр потреб молодого покоління.

Висновки. Аналіз історіографії досліджень державної політики у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні є ключовим для розроблення ефективних стратегій в цій галузі. Огляд історичних практик і концептуальних засад дозволяє ідентифікувати важливі тенденції та помилки минулого, сприяючи розумінню специфіки соціально-економічного та культурного контексту України. Такий підхід допомагає адаптувати ефективні механізми захисту до сучасних умов і формувати міждисциплінарну систему захисту, що враховує різноманітні аспекти життя та розвитку дітей і молоді. Історіографічний аналіз також залучає широке коло зацікавлених сторін до діалогу, забезпечуючи відкритість та ефективність формування відповідної політики. В результаті, цей аналіз визначає ключові напрями для подальших досліджень та розробки стратегій, спрямованих на підтримку та захист молодого покоління.

Перспективи наукових досліджень у сфері соціально-правового захисту дітей та молоді в Україні орієнтовані на адресацію актуальних викликів, включаючи вивчення євроінтеграційного впливу на політику захисту дітей та молоді, аналіз ефективності моніторингових механізмів, розробку стратегій захисту в умовах конфліктів, інклюзію вразливих груп та використання цифровізації для покращення доступу до освіти та послуг. Здійснений аналіз сприяє розробці теоретичної бази для майбутніх досліджень, що забезпечують комплексний підхід до розв'язання проблем у цій галузі.

Література:

1. Rousseau, Jean-Jacques. *The Confessions*. Trans. J.M. Cohen. New York : Penguin (1953), 529-30
2. Jimack, Peter. *Rousseau: Émile*. London: Grant and Cutler, Ltd., 1983
3. Рубан О. Філософські ідеї Пантелеймона Куліша в умовах сьогодення. *Українознавчий альманах*. 2019. № 25. С. 90-95. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.25.14>
4. Локк, Джон. Розвідка про людське розуміння. У 4-х книгах; пер. Н. Бордукова. Харків : Акта, 2007
5. Габелко О. Взаємозв'язок розумового, морального та трудового виховання у педагогічній спадщині Джона Локка (1632-1704 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 ; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2010. 20 с.
6. Guyer, P. (2010). Moral feelings in the Metaphysics of Morals. In L. Denis (Ed.), *Kant's Metaphysics of Morals: A Critical Guide* (pp. 130-151). chapter, Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511763250.008>
7. Horlacher, R. (2011). Schooling as a means of popular education: Pestalozzi's method as a popular education experiment. *Paedagogica Historica*, 47(1-2), 65-75. DOI: <https://doi.org/10.1080/00309230.2010.530286>
8. Dar, R. (2018). Educational Works of Friedrich August Froebel. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Scientific Research (IJAMSR)* . Vol. 1, Issue 5, pp. 13-17. DOI: <https://doi.org/10.31426/IJAMSR.2018.1.5.513>

9. Бігун В. Рено. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П. С. 736 с.
10. Boote, D. (2002). Durkheim's Naturalistic Moral Education: Pluralism, Social Change, and Autonomy. *Philosophy of Education*. Pp. 319-327. DOI: <https://doi.org/10.47925/2002.319>
11. Muzyka, I. (2021). State activity and legal credo of Mykola Skrypnyk. *Yearly journal of scientific articles "Pravova derzhava"*. Vol. 32. Pp. 131-142. DOI: <https://doi.org/10.33663/0869-2491-2021-32-131-142>
12. Andrukhiv, O. (2023). Violation of the rights of minors in the soviet period. *Scientific and informational bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi*. Issue 15(27). Vol. 2. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2023.15.27.2.10-18>
13. Zhylinkova, I. (2009). Children's Rights in Post-Soviet Ukraine. *The International Journal of Children's Rights*. Vol. 17. Issue 4. Pp. 647-660. DOI: <https://doi.org/10.1163/092755609X12525796516468>
14. Головатий, М. (1993). Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. К. : Наук. думка, 237, 2
15. Бруцька Т., Бакало Л., Музика М. Правовий захист прав дитини і його реалізація в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 9. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-9-7565>
16. Beluga, Y. (2023). Modern State of Legal Regulation of Social Protection of a Child Under Conditions of The Military and Armed Conflicts in Ukraine. *Scientific Journal of Polonia University*, 56(1), 321-327. DOI: <https://doi.org/10.23856/5645>
17. Moroz, O., Bondar, V., & Khatniuk, Yu. (2023). Protection of children's rights as a component of Ukraine's national security. *Social and Legal Studios*, 6(3), 104-110. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals3.2023.104>
18. Корнієнко О. (2023). Нормативно-правове регулювання захисту прав дітей в Україні. *Legal Bulletin* № 1(7), 32-39. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-33X-2023-07-32-39>

References:

1. Rousseau, J.-J. (1953). *The Confessions*. Trans. J.M. Cohen. New York : Penguin, 529-30 [in English].
2. Jimack, P. (1983). *Rousseau: Émile*. London: Grant and Cutler, Ltd. [in English].
3. Ruban, O. (2019). *Filosofski ideji Panteleimona Kulisha v umovakh sohodennia* [Philosophical ideas of Panteleimon Kulish in contemporary conditions]. *Ukrainoznavchyi almanakh*, 25, 90-95. Retrieved from <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.25.14> [in Ukrainian].
4. Lokk, Dzh. (2007). *Rozvidka pro liudske rozuminnia* [An essay concerning human understanding]. Kharkiv, Ukraine: Akta [in Ukrainian].
5. Habelko, O. (2010). *Vzaiemozviazok rozumovoho, moralnoho ta trudovoho vykhovannia u pedahohichnii spadshchyni Dzhona Lokka (1632-1704 rr.)* [The interconnection of intellectual, moral, and labor education in the pedagogical heritage of John Locke (1632-1704)]. (Doctoral dissertation, Kirovohrad State Pedagogical University named after V. Vynnychenko). Kirovohrad, Ukraine [in Ukrainian].
6. Guyer, P. (2010). Moral feelings in the Metaphysics of Morals. In L. Denis (Ed.), *Kant's Metaphysics of Morals: A Critical Guide* (pp. 130-151). chapter, Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/CBO9780511763250.008> [in English].
7. Horlacher, R. (2011). Schooling as a means of popular education: Pestalozzi's method as a popular education experiment. *Paedagogica Historica*, 47(1-2), 65-75. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/00309230.2010.530286> [in English].

8. Dar, R. (2018). Educational Works of Friedrich August Froebel. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Scientific Research (IJAMSR)* . Vol. 1, Issue 5, pp. 13-17. Retrieved from <https://doi.org/10.31426/IJAMSR.2018.1.5.513> [in English].
9. Bihun, V. (2003). Reno [Renault]. In Yu. S. Shemshuchenko (Ed.), *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia]* (Vol. 5, p. 736). *Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana* [in Ukrainian].
10. Boote, D. (2002). Durkheim's Naturalistic Moral Education: Pluralism, Social Change, and Autonomy. *Philosophy of Education*. Pp. 319-327. Retrieved from <https://doi.org/10.47925/2002.319> [in English].
11. Muzyka, I. (2021). State activity and legal credo of Mykola Skrypnyk. *Yearly journal of scientific articles "Pravova derzhava"*. Vol. 32. Pp. 131-142. Retrieved from <https://doi.org/10.33663/0869-2491-2021-32-131-142> [in English].
12. Andrukhiv, O. (2023). Violation of the rights of minors in the soviet period. *Scientific and informational bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi*. Issue 15(27). Vol. 2. Retrieved from <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2023.15.27.2.10-18> [in English].
13. Zhylinkova, I. (2009). Children's Rights in Post-Soviet Ukraine. *The International Journal of Children's Rights*. Vol. 17. Issue 4. Pp. 647-660. Retrieved from <https://doi.org/10.1163/092755609X12525796516468> [in English].
14. Holovatyi, M. (1993). *Molodizhna polityka v Ukraini: problemy onovlennia [Youth policy in Ukraine: problems of renewal]*. *Naukova dumka* [in Ukrainian].
15. Brutska, T., Bakalo, L., & Muzyka, M. (2021). *Pravovyi zakhyst prav dytyny i yoho realizatsiia v Ukraini [Legal protection of children's rights and its implementation in Ukraine]*. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka"*. Serii: "Yurydychni nauky", 9. Retrieved from <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-9-7565> [in Ukrainian].
16. Beluga, Y. (2023). Modern State of Legal Regulation of Social Protection of a Child Under Conditions of The Military and Armed Conflicts in Ukraine. *Scientific Journal of Polonia University*, 56(1), 321-327. Retrieved from <https://doi.org/10.23856/5645> [in English].
17. Moroz, O., Bondar, V., & Khatniuk, Yu. (2023). Protection of children's rights as a component of Ukraine's national security. *Social and Legal Studios*, 6(3), 104-110. Retrieved from <https://doi.org/10.32518/sals3.2023.104> [in English].
18. Korniienko, O. (2023). *Normatyvno-pravove rehuliuвання zakhystu prav ditei v Ukraini [Regulatory and legal regulation of protection of children's rights in Ukraine]*. *Legal Bulletin*, 1(7), 32-39. Retrieved from <https://doi.org/10.31732/2708-33X-2023-07-32-39> [in Ukrainian].

УДК 35.071-043.8/9:342.22.6

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-353-367](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-353-367)

Радченко Олександр Віталійович доктор наук державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України, професор Навчально-наукового інституту прикладної економіки та менеджменту, Одеський національний технологічний університет імені Г. Є. Вейнштейна, м, Одеса <https://orcid.org/0000-0002-0437-6131>

Любченко Надія Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту освіти та права, ДЗВО "Університет менеджменту освіти" Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-4247-340X>

Козенко Роман Володимирович кандидат наук з державного управління, доцент, Заслужений працівник соціальної сфери України, доцент кафедри менеджменту освіти та права, ДЗВО "Університет менеджменту освіти" Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0146-6243>

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ СИСТЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ КРАЇНИ

Анотація. Стаття пропонує розкриття онтологічного змісту та сутності концепції децентралізації влади в системі публічного управління держави як механізму європеїзації системи територіальної організації влади держави та нашої країни в цілому.

Децентралізація розглядається як органічна побудова відносин між суб'єктами публічного управління й базується на системних принципах, зокрема, на принципі субсидіарності, призводить до обов'язковості створення конкретних наборів завдань і компетенцій, що зводиться до формули "перенесення публічних завдань зверху вниз" на нижчі ланки їх виконання. В сучасному демократичному світі децентралізація виступає спільним напрямком реформ державної системи територіальної організації влади як складний процес практичної реалізації принципів субсидіарності, демократичності та людиноцентричності.

Обґрунтовується, що в сучасних державах ключовою умовою загальної ефективності публічного управління є знаходження оптимального балансу між централізацією та децентралізацією влади, між адміністративно-командним і

демократичним управлінням. При цьому процеси децентралізації в окремих країнах завжди є співвідносними з реформуванням системи територіальної організації влади та неоднорідними для різних держав, навіть в межах європейської спільноти. Відповідно виокремлюються та характеризуються 5 моделей децентралізації (федеральна, автономічна, узгоджена, неузгоджена та обмежена), а також чотири форми децентралізації (фіскальна децентралізація, деконцентрація, делегування та деволуція).

Зроблено висновок, що процеси децентралізації влади в системі публічного управління держави виступають в якості механізму формування та розвитку демократичної моделі територіальної організації влади в країні, зокрема набуття останньою характерних рис європейського публічного врядування. Це закладає підвалини успішного повоєнного інтегрування України в публічно-політичний простір Європейського Союзу.

Ключові слова: публічне управління, система територіальної організації влади, децентралізація, європеїзація.

Radchenko Oleksandr Vitaliyovych D.Sc. of Public Administration, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Professor of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Applied Economics and Management named after G. E. Weinstein, Odessa National Technological University, Odessa, <https://orcid.org/0000-0002-0437-6131>

Liubchenko Nadiia Vasylivna Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Education Management and Law State, Higher Educational Institution “University of Educational Management” of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-4247-340X>

Kozenko Roman Volodymyrovych Ph.D. in Public Administration, Associate Professor, Honored Worker of the Social Sphere of Ukraine, Associate Professor of the Department of Education Management and Law State, Higher Educational Institution “University of Educational Management” of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-0146-6243>

DECENTRALIZATION AS A MECHANISM OF EUROPEANIZATION OF THE TERRITORIAL ORGANIZATION SYSTEM OF THE COUNTRY'S GOVERNMENT

Abstract. The article proposes the disclosure of the ontological content and essence of the concept of decentralization of power in the system of public administration

of the state as a mechanism for Europeanization of the system of territorial organization of power of the state and our country.

Decentralization is considered as an organic construction of relations between public administration entities and is based on system principles particularly on the principle of subsidiarity, leads to the mandatory creation of specific sets of tasks and competencies, which is reduced to the formula "transfer of public tasks from top to bottom" to lower levels of their implementation. In the modern democratic world, decentralization is a common direction of reforms of the state system of territorial organization of power as a complex process of practical implementation of the principles of subsidiarity, democracy, and human-centeredness.

It is substantiated that in modern states the key condition for the overall efficiency of public administration is to find the optimal balance between centralization and decentralization of power, between administrative-command and democratic management. At the same time, the processes of decentralization in individual countries are always correlated with the reform of the system of territorial organization of power and are heterogeneous for different states, even within the European community. Accordingly, 5 models of decentralization (federal, autonomous, coordinated, uncoordinated and limited), as well as four forms of decentralization (fiscal decentralization, deconcentration, delegation and devolution) are distinguished and characterized.

It is concluded that the processes of decentralization of power in the system of public administration of the State act as a mechanism for the formation and development of a democratic model of territorial organization of power in the country, particularly the acquisition by the latter of the characteristic features of European public administration. This lays the foundation for Ukraine's successful post-war integration into the public and political space of the European Union.

Keywords: public administration, system of territorial organization of power, decentralization, Europeanization.

Постановка проблеми. У важких боях проти російських окупантів Україна виборює своє право на цивілізаційне самовизначення та європейську інтеграцію. Сьогодні ми як ніколи є близькими до Європейського Союзу, а ЄС – до України. І ми розуміємо, що наближення європейської інтеграції нашої країни вирішується не тільки на полі бою, але й в практично-політичній, суспільно-ментальній та науково-теоретичній площинах, адже входження до європейської спільноти передбачає перебудову усіх сфер і сторін життєдіяльності українського суспільства на основі європейських цінностей, принципів, процедур. Однією з таких засадничих сфер є система територіальної організації влади та безпосередньо пов'язані з нею процеси децентралізації влади – ключової складової формування демократичного владно-суспільного простору Європейського Союзу.

Протягом 2015 – 2021 років Україна здійснила рішучі кроки в цій сфері та здійснила децентралізацію влади, що значною мірою обумовила реформування територіальної організації влади в нашій країні. Це реформування науковці та експерти називають однією з найважливіших реформ владних відносин в Україні. Зокрема, Л. П. Оленковська та М. О. Дурман наголошують, що "ця реформа не тільки змінює межі адміністративно-територіальних одиниць, укрупнює їх тощо, але й змінює повноваження нових адміністративно-територіальних одиниць різного рівня, надає нові ресурси та підвищує відповідальність місцевих громад за власний розвиток та якість життя їх мешканців. Децентралізація дозволила сформувати, відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування, значний дієвий і спроможний інститут місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднані територіальні громади" [2, с. 146].

Водночас також є розуміння щодо незавершеності як децентралізаційної реформи, так і реформи системи територіальної організації влади в нашій країні, адже в європейському вимірі процеси такого реформування мають сягати декількох площин публічного врядування та суспільно-владних відносин, охоплення кількох взаємопов'язаних сфер, гармонійного узгодження та досягнення необхідного балансу суверенітету держави з належною часткою суверенітетів новостворених об'єднаних територіальних громад. Зокрема, наразі вкрай важливим є дослідження проблемних питань конкретизації розмежування повноважень, з урахуванням місцевої специфіки і механізмів горизонтальної взаємодії, причому не тільки між органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування, а й неурядовими організаціями, бізнес-структурами, інститутами громадянського суспільства. З огляду на дедалі зростаючу складність взаємовідносин суспільства, держави і бізнесу підходить до побудови працездатного механізму їх взаємодії необхідно шукати на основі створення конгруентної системи інтересів всіх трьох суб'єктів взаємодії, реалізуючи при цьому принципи їх взаємної соціальної відповідальності [1, с. 13].

В європейському вимірі процеси децентралізації далеко виходять за рамки бюджетної децентралізації (на чому ми фактично зупинилися в Україні), вони мають врегульовувати стан субординації/незалежності суб'єктів публічного управління різних рівнів, державних/місцевих інтересів, правосуб'єктності та процесуальної дієздатності цих суб'єктів. Таким чином продовження реформи децентралізації в Україні перетворюється на дієвий механізм європеїзації системи територіальної організації влади держави та нашої країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в сучасному українському та зарубіжному науковому дискурсі проблематиці раціональної

територіальної організації владних інституцій та знаходження оптимального співвідношення централізації/децентралізації приділяється значна увага. Загальновідомими авторитетними експертами в цій сфері є Я. С. Богів, А. О. Двігун, Д. І. Дзвінчук, Я. А. Жаліло, В. С. Кравців, І. П. Лопушинський, В. Я. Малиновський, А. С. Матвієнко, В. А. Негода, А. П. Павлюк, О. В. Скрипнюк, серед останніх досліджень із зазначеної проблематики заслуговують на увагу роботи таких науковців як Є. В. Болотіна, С. В. Коч, І. А. Омельницька, С. А. Потапенко, А. П. Самойлов, О. Д. Сміщенко, О. Г. Турченко, Ю. В. Узун, О. В. Шубна, І. С. Щebetун, публікації яких і становлять джерельну базу даної наукової розвідки.

Метою статті є розкриття онтологічного змісту та сутності концепції децентралізації влади в системі публічного управління держави як механізму формування та розвитку демократичної моделі територіальної організації влади в країні, зокрема набуття останньою характерних рис європейського публічного врядування, виокремлення на таких засадах науково-практичних пропозиції щодо прискорення процесів європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Державно-організоване життя людини й соціуму виникає на етапі необхідності створення апарату регулювання суспільних відносин та взаємодій в процесі життєдіяльності з метою забезпечення подальшого мирного, та сталого відтворення й розвитку відповідного суспільства. Відтак інститут держави, державний апарат та державне управління вже за самим призначенням охоплює своєю юрисдикцією всю територію і все населення відповідної країни, внаслідок чого ключовою характерною рисою державного управління є повсюдна ієрархізована централізація підготовки, ухвалення та реалізації державно-управлінських рішень. Головна мета централізації влади полягає в тому, щоб сконцентрувати функцію прийняття рішень в єдиному центрі й уніфіковано управляти усім публічним простором країни задля якнайповнішої реалізації державної політики та ефективного забезпечення суспільних інтересів як в цілому в країні, так і в кожній територіальній громаді кожного регіону.

Централізоване державне управління завжди є організованим за принципом ієрархічного підпорядкування і принципу управління. В якості основних правових інструментів підлеглих органів вищі органи використовують офіційні накази, інструкції, розпорядження та інші акти так званого внутрішнього управління, а також інструменти політичного впливу [13, с. 41]. До переваг централізованого управління відносять: однаковість бачення та стратегії суспільного розвитку держави; інтеграція та стандартизація рішень в масштабі всієї країни; координація окремих видів діяльності, ефективний контроль; можливість ефективно підтримати вразливі верстви населення.

Водночас існує низка істотних недоліків такого управління, насамперед: низька гнучкість – як правило, занадто повільна реакція на зміни в регіональних підструктурах влади; ризик бюрократизації центру, відірваного від реальних проблем нижчого рівня; відносна пасивність державних службовців нижчого рівня в результаті надмірної залежності від центру [8, с. 78]. Відзначимо ще два чинники, які за певних умов роблять централізоване управління неефективним. Перший такий чинник – розміри території країни. З достатнім розростанням ареалу розселення державно-організованої спільноти неодмінно досягається межа керованості централізованого типу. Накази й розпорядження політичного центру занадто довго проходять до віддалених регіонів, ще довше відбувається їх практична реалізація. Починають розгортатися центробіжні процеси та наростати диспропорції в розвитку між територіальними громадами, наближеними до політичного центру й віддаленими від нього. Централізоване управління починає давати збої й виникає необхідність встановлювати проміжну ланку управління регіонального рівня (інколи навіть дві такі ланки).

Другий чинник має вимір локальної розмаїтості. Держави, достатньо великі за розмірами, що об'єднують історично, етнічно, виробничо, соціокультурно, тощо різноманітні регіони, мають враховувати доволі різні й відмінні особливості таких регіонів і відповідних територіальних громад. За таких умов управляти уніфіковано централізовано й одноманітно неможливо – це загрожуватиме втратою етнонаціональної самобутності окремих територій, кризою самоідентифікації, наростанням регіональних диспропорцій, сепаратистських тенденцій тощо. Отже, виникає необхідність врахування в державній політиці регіональних і територіальних особливостей. Виникає ситуація, коли ціла низка питань життєдіяльності громад краще регулюється децентралізованим управлінням, адже місцеві громади краще розуміють місцеву специфіку й здатні більш виважено здійснювати управління за Центр. Таким чином, необхідність децентралізації, її правового та фактичного існування обумовлюється категорією місцевого інтересу – його утвердженням та визнанням поряд з державним інтересом як об'єктивно існуючої категорії, а отже, як детермінанти дій законодавця, яка має забезпечити йому необхідний (належний) обсяг захисту. Місцевий інтерес (інтерес самоврядної громади) має бути визнаний чинним законодавством як окрема категорія, що підлягає правовій охороні. Як наслідок, територіальна громада стає суб'єктом прав та обов'язків з метою артикуляції, реалізації та забезпечення місцевого інтересу (інтересу громади). Отже, виправданим і навіть необхідним за таких умов є запровадження децентралізованого управління, метою якого є досягнення максимально можливої автономії унітарного адміністративного апарату.

З урахуванням зазначених чинників можемо стверджувати, що в сучасних державах ключовою умовою загальної ефективності публічного

управління є знаходження оптимального балансу між централізацією та децентралізацією влади, між адміністративно-командним і демократичним управлінням, з урахуванням того, що первинним, основним детермінантом децентралізації є державний правопорядок – конституція та закони, які регулюють правове становище децентралізованого утворення (місцевого самоврядування в цілому, областей та районів, самоврядних територіальних громад).

Так само очевидним є те, що централізація необхідна і виправдана в тих сферах функціонування держави, де суспільний інтерес і загальнодержавні завдання мають виконуватися в єдиному для всієї держави порядку. Це такі сфери, як зовнішня безпека держави та внутрішня безпека – правоохоронна діяльність, кризовий менеджмент, енергетична безпека, безпека здоров'я, транспорт тощо. Завдання, що виконуються в цих сферах, повинні бути централізовані не тільки через необхідність захисту суспільних інтересів, а й через потребу в швидкості та ефективності управління в цих сферах.

За такого розуміння генезису повстання інституту публічного управління життєдіяльністю держави децентралізація і централізація постають як концептуально однорідні явища (концепти), хоча й протилежні один одному, але в той же час взаємодоповнюючі. Це окремі концептуально-правові категорії, і для їх формулювання потрібні різні політико-правові рішення. У тих сферах, де є децентралізація, немає і не може бути одночасно централізації, а там, де є централізація, немає місця для децентралізації. Точнісінько так само, як і у взаємопов'язаних судинах – чим більше зростає, розширюється децентралізація, тим більше централізація зменшується, звужується, поки не буде досягнута певна точка рівноваги між двома категоріями. Вони мають як би спільне поле для розвитку, загальну площу, яка є організацією адміністративного апарату держави. Однак, наскільки одна з категорій займає цю площу, інша настільки ж не може її займати одночасно [13, с. 42]. Станіслав Флейтерський та Магдалена Зьоло зазначають, що проблема визначення балансу централізації та децентралізації є класичною темою досліджень в рамках наук про управління, а "також вона є центральною проблемою в контексті безперервної і, можливо, зовсім не розв'язуваної суперечки про роль держави в економіці. У багатьох країнах, у тому числі й у Польщі, спостерігається зіткнення двох протилежних тенденцій: з одного боку, йдеться про збереження централізованого контролю, оскільки це забезпечує захист інтересів держави, а також можливість поступово нівелювати відмінності між регіонами та субрегіонами, а з іншого боку, вважається, що необхідно поступово збільшувати масштаби децентралізації та самостійності одиниць місцевого самоврядування" [8, с. 77]. Альтернативну точку зору з цього приводу висловлюють Юлія Узун та Світлана Коч, на

переконання яких зазначені процеси перебувають під конкурентним впливом двох напрямків: "Модерн" та "Постмодерн". "Постмодерн" – заснований на ідеях Жана Моне – ідеї "Європи регіонів", ідеї деконструкції тотальності, роздержавлення, дерегуляції та децентралізації, а другий – "Модерн" – проявляється у занепокоєнні національною консолідацією та об'єднанням [12, с. 243].

Як згадувалося вище централізація тяжіє до авторитарних форм і методів публічного управління, в той час як децентралізація – до демократичних. Саме точу в державах з ліберальною ідеологією та ринковою економікою протягом останніх десятиліть відбуваються процеси поглиблення та розширення децентралізації влади як основної складової реформування систем публічного управління в контексті парадигми "належного врядування". Як зазначає польський експерт Гжегож Бивалець, "багато в чому це пов'язано із застосуванням канонів ліберальної економіки Мілтона Фрідмана до своїх економічних систем, які до цього часу функціонували в основному на основі правил кейнсіанської економіки. Окрім лібералізації та дерегуляції, логіка останньої передбачає поглиблення та/або розширення децентралізації" [7, с. 127]. Децентралізація при цьому розглядається як органічна побудова відносин між суб'єктами публічного управління й базується на системних принципах, зокрема, на принципі субсидіарності, призводить до обов'язковості створення конкретних наборів завдань і компетенцій, що зводиться до формули "перенесення публічних завдань зверху вниз" на нижчі ланки їх виконання. Безпосередньо принцип децентралізації публічної влади ґрунтується на повазі до територіальних самоврядних громад. В демократичних країнах місцеве самоврядування виступає невід'ємною частиною державного устрою, з конституційно гарантованою автономією одиниць місцевого самоврядування як юридичних осіб та децентралізованих суб'єктів публічної влади. Це є вираженням сучасного підходу до державного управління, елементом сучасної територіальної організації влади та функціонування держави [10, с. 27].

Радикально інший підхід до проблематики централізації/децентралізації демонструє відомий сучасний німецько-американський економіст і політичний філософ австрійського походження Ганс-Герман Хоппе – один з головних теоретиків лібертаріанської доктрини та лідерів лібертаріанства (нагадаємо, що саме лібертаріанство як ідеологію партії "Слуга народу" постулював голова фракції у Верховній Раді України Давід Арахамія). Відповідно до логіки Хоппе, люди за своєю суттю не самоорганізуються у формі державної влади. Економічний і правовий порядок формується стихійно на основі приватної власності і поділу праці, які є природними стимулами для людей до участі в обміні, кооперації, виробництві і торгівлі. Кооперація між людьми, природно, ґрунтується на сімейних фермах, селах, племенах. Тому вона має локальний, низохідний характер. Держава завжди нав'язується

"зверху" й саме існування інституту держави ґрунтується на неповазі до прав індивідів. Відповідно до лібертаріанської доктрини держава є агресором, який порушує природні права, використовуючи апарат насильства, тому з лібертаріанської точки зору, державний порядок є не тільки аморальним і несправедливим, але й децивілізуючим. Ганс-Герман Хоппе таким чином обґрунтовує демонтаж національної держави на складові елементи. Ідея самоврядування, реалізована в процесі децентралізації публічної влади, відіграє важливу роль у стратегії лібертаріанців. Ця стратегія ґрунтується на звільненні підпорядкованих територіальних одиниць від влади централізованої держави. Це можуть бути як федеративні землі, регіони, різні територіальні громади, міста, села тощо [11, с. 69]. На наш погляд це хибний, утопічний підхід, не випадково офіційно названий самим ідеологом як анархо-капіталістичний лад. Анархія, як і комунізм є ідеями, практичне втілення яких є принципово неможливим через неоднорідність людства, існування як індивідів, які здатні й хочуть жити за лібертаріанськими принципами "ненападу", особистої відповідальності, поваги до інших, так і індивідів, що сповідують категорично інші підходи до власного існування. Тому на даний момент історичного розвитку немає більш людиноцентричної форми організації державної життєдіяльності як демократичний лад у формі децентралізованої системи органів публічного управління та адміністрування.

Метою децентралізації за Олександрою Вікторовською, є "досягнення оптимальної автономії унітарного адміністративного апарату" [13, с. 46]. Децентралізація "також все частіше використовується – як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах – як інструмент пом'якшення соціальних і політичних конфліктів" [7, с. 128]. Таку позицію поділяють Юлія Узун та Світлана Коч: "при системному підході до децентралізації держава розглядається як територіально-політична система, де центр і регіони діалектично пов'язані, а баланс відносин залежить від взаємного визнання політичної суб'єктності учасників, від організації представницьких систем. Така система заснована на принципі «дозволено все, що не заборонено». Визнання територіального суб'єкта політичним суб'єктом забезпечує ефект системної інтеграції на загальнодержавному рівні та гнучкість механізму вирішення регіональних конфліктів" [12, с. 246].

Важливим моментом в контексті нашого дослідження є тісний взаємозв'язок процесів децентралізації та територіальної організації влади. Як зазначають О. Г. Турченко та І. С. Щebetун "реформа децентралізації безпосередньо пов'язана з адміністративно-територіальною реформою, оскільки відсутність механізму вирішення питання розмежування між окремими адміністративно-територіальними одиницями залишається проблемою" [6, с. 91]. У свою чергу польський науковець Іґеґеґоґ Гоґеґеґяк

вважає, що як "адміністративно-територіальний поділ" так і відповідна до нього "адміністративно-територіальна реформа" є "значним звуженням предмету розгляду", що має свої наслідки для всієї наступної аргументації. За Гожеляком необхідно говорити в більш широкому розумінні саме про "територіальну організацію влади країни", яка визначає як межі юрисдикції структурних підрозділів публічного врядування різних рівнів, так і їх компетенцію, спосіб формування органів публічної влади, їх взаємовідносини тощо. При цьому територіальний поділ є другорядним по відношенню до структури влади [9, с. 48].

Дійсно, міжнародний досвід свідчить, що процеси децентралізації в окремих країнах завжди є співвідносними з реформуванням системи територіальної організації влади. Водночас зазначені процеси є неоднорідними для різних держав, навіть в межах європейської спільноти. Диференціюючим фактором тут є межі самовизначення територіальних громад, яким передаються конкретні компетенції і завдання в сфері публічних завдань. Динаміка і характер діяльності з децентралізації залежать від багатьох умов, включаючи наступні фактори: політичний (децентралізація застосовується до країн з демократичним режимом), демографічний (країни з більшим населенням мають більшу здатність до децентралізації влади), географічно-топографічне (територіально більші країни мають більшу здатність до децентралізації влади), економічний (модель ліберальної економіки сприяє децентралізації), культурний (мультикультуралізм сприяє децентралізації). В межах ЄС дослідники нараховують 5 моделей:

Перша модель – федеральна, характерна для федеральних земель Німеччини, бельгійських регіонів та італійських регіонів з особливим статусом. Відповідно до цієї моделі регіони наділяються конституційно закріпленим правом приймати власні законодавчі акти з широкого спектру питань територіального розвитку;

Друга модель – автономічна, характерна для Шотландії, Північної Ірландії та окремих іспанських автономних регіонів, де регіональні органи публічного врядування мають право ухвалювати власні законодавчі акти, проте таке право не є закріпленим в Конституції;

Третя модель – узгоджена, вона є характерною для Чехії та Італії (за винятком регіонів з особливим статусом). Такі регіони наділені Конституцією повноваженнями приймати підзаконні акти (правові акти, узгоджені з чинним національним законодавством);

Четверта модель – неузгоджена (Польща, Уельс), передбачає наділення регіонів повноваженнями застосовувати закон та ухвалювати інші акти регіонального права в рамках чинного національного законодавства, проте такі повноваження не гарантуються Конституцією;

П'ята модель – обмежена, функціонує в Данії, Швеції, Франції та Фінляндії, де регіони не мають жодних законодавчих повноважень [8, с. 82].

Крім зазначених вище моделей виокремлюється також чотири форми (типи) децентралізації: фіскальна децентралізація, деконцентрація, делегування та деволюція.

Фіскальна децентралізація являє собою передачу фіскальних повноважень та фінансових ресурсів деконцентованим одиницям та органам місцевого самоврядування. Як правило, це є першим кроком реформи децентралізації. Роль децентралізації публічних фінансів у всьому процесі децентралізації держави є визначною, що зазвичай закладає передумови успіху усієї реформи. Децентралізація структур і компетенцій держави без децентралізації фінансів є ілюзорною, але також важко уявити протилежне, тобто децентралізацію публічних фінансів без децентралізації державної влади.

Деконцентрація означає передачу (розпорошення) влади (компетенції) з центрального (або регіонального) рівня до його територіальних або галузевих органів (філій, відомств, відомств). Ці органи мають незначну автономію або взагалі не мають її взагалі, але наділені повноваженнями щодо виконання конкретних завдань вищим рівнем і мають з нею відносини офіційної залежності.

Делегування передбачає передачу конкретних повноважень інституціям, які можуть бути, а можуть і не бути центральними чи регіональними органами влади (як у випадку з деконцентрацією). Вони не контролюються безпосередньо урядом, але підзвітні йому на принципі контролю за виконанням укладеного договору.

Деволюція визначається найвищою формою децентралізації. Це стан, коли центральна влада надає демократично обраним територіальним органам влади (регіонам, громадам) певну автономію на своїй території, що виражається у владі ухвалювати закони, забезпечувати їх виконання та контроль у конкретних сферах суспільно-економічного життя. Виконавча влада цих органів підзвітна своїм демократично обраним (регіональним, місцевим) законодавчим органам [7, 124-125].

Як правило, рівень деволюції є більш характерним для федеративних та складних держав, які мають мультикультурний характер і характеризуються видимим регіональним різноманіттям (мова, релігія, історія, національна спадщина). Унітарні країни віддають перевагу деконцентрації та делегуванню. При цьому регіональний рівень публічної влади іменується "двовладдям", оскільки управління здійснюється і чиновником (префектом, адміністратором), що призначається центральними органами державної влади, і органами місцевого самоврядування, що обираються територіальними

громадами. Сутність "двовладдя" полягає у поєднанні центрального управління на місцях і місцевого самоврядування, при цьому органи центральної влади мають право на здійснення контролю за діяльністю самоврядних органів, зокрема, й на призупинення та скасування правових актів органів місцевого самоврядування [5, с. 16].

Вітчизняні науковці визнають, що в Україні основними результатами децентралізації 2015 – 2020 років "стали адміністративно-територіальна оптимізація та укрупнення громад. Такі процеси децентралізації, як деволуція, делегування, дерегуляція, залишалися обмеженими та суперечливими. Розподіл повноважень між державою та громадами регулюється старим законом. Бюджетна реформа не призвела до бюджетної самостійності громад та не забезпечила збалансованість міжбюджетних відносин; вона залишається зосередженою на системі "розподілу податків" та бюджетній "моделі матрешок" [12, с. 257]. Водночас не можна заперечити прагнень українського уряду в продовженні децентралізаційної реформи. Але все перекреслила кремлівська імперська влада та розв'язана нею війна. Зокрема, й здобутки децентралізації, адже воєнний стан в інтересах національної безпеки та захисту Батьківщини передбачає тимчасову відмову від низки демократичних процедур на користь сильної централізованої влади. Саме тому у зв'язку із повномасштабним вторгненням російських збройних сил на суверенну територію незалежної України 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 68/2022 були утворені 24 обласні, Київська міська та районні військові адміністрації на базі усіх районних державних адміністрацій, а в подальшому також військові адміністрації населених пунктів у різних районах та областях. Військові адміністрації знаходяться в багаторівневій ієрархічній системі підпорядкування. Так, спрямування, координацію та контроль за діяльністю обласних ВА з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів правового режиму воєнного стану здійснює Генеральний штаб ЗСУ, з інших питань – Кабінет Міністрів України [3, с. 14].

Не маючи жодних сумнівів в нашій остаточній перемозі над російськими окупантами ми з оптимізмом дивимося в найближче майбутнє України, в якому, за визначенням А. П. Самойлова "використовуючи європейські принципи розподілу влади та державного управління на сучасному етапі державотворення, в умовах воєнного стану, повоєнного періоду та завершення процесів децентралізації, ефективний розподіл компетенцій органів місцевого самоврядування та органів державної влади має здійснюватися на основі принципів політичної неупередженості, відкритості та прозорості, інтеграційності, самоорганізації систем, зворотного зв'язку, принципу контролю, оптимальності управління та принципу раціональної організації, релевантності

інформації, соціальної відповідальності та обмеження цілей публічного управління" [4, с. 199].

Висновки.

Таким чином, певною ризикою під проведеним дослідженням можна зазначити, що в сучасному демократичному світі децентралізація виступає спільним напрямком реформ державної системи територіальної організації влади. Це складний процес практичної реалізації принципів субсидіарності, демократичності та людиноцентричності, виражений в суб'єктивних і об'єктивних категоріях. Заходи децентралізації влади з точки зору суб'єктивності фокусуються на інституціях публічного врядування, яким центральна влада делегувала частину своїх повноважень, ці заходи, як спільна публічна політика центральних, регіональних і місцевих органів публічного управління, спрямовані на збереження раціональних пропорцій між регіональним та місцевим рівнями влади. У свою чергу, об'єктивний критерій визначає сфери компетенції, що підлягають децентралізації, насамперед: публічних фінансів, державного управління, прийняття політичних рішень, повноважень щодо прийняття рішень та контролю, покладених на базові одиниці територіальної організації влади держави.

В той же час процеси децентралізації влади в системі публічного управління держави виступають в якості механізму формування та розвитку демократичної моделі територіальної організації влади в країні, зокрема набуття останньою характерних рис європейського публічного врядування. Це закладає підвалини успішного повоєнного інтегрування України в публічно-політичний простір Європейського Союзу.

Література:

1. Болотіна Є. В., Шубна О. В., Сміщенко О. Д., Омельницька І. А. Політологічні аспекти публічного управління та адміністрування в умовах здійснення децентралізації влади та євроінтеграції в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2023. № 1. С. 11-17. DOI: 10.12958/1817-3772-2023-1(71)-11-17
2. Оленковська Л. П., Дурман М. О. Концептуальні основи реформування територіальної організації публічної влади України у призмі зарубіжного досвіду. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2021. № 3. С. 144-152. DOI: 10.35546/kntu2078-4481.2021.3.16
3. Потапенко С. А. Особливості вирішення питань адміністративно-територіального устрою військово-цивільними та військовими адміністраціями. *Економіка та право*. 2022. № 4. С. 10-19. DOI: 10.15407/econlaw.2022.04.010
4. Самойлов А. П. Принципи діяльності та розподілу компетенцій органів місцевого самоврядування та органів державної влади у контексті децентралізації влади в Україні. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 1. С. 186-201. DOI: 10.52058/3041-1254-2024-1(1)-186-201
5. Скрипнюк О. В., Богів Я. С. Українська унітарна держава: принципи територіального устрою, характерні ознаки, специфіка децентралізації. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 11-19. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-11-19

6. Турченко О. Г., Щebetун І. С. Реформи децентралізації та адміністративно-територіального устрою: проблемні питання. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1(2). С. 87-99. DOI: 10.31558/2786-5835.2023.1.2.10
7. Bywalec, Grzegorz. Dylematy decentralizacji we współczesnym świecie. *Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics*. 2012. Vol.260 (11–12). s. 123–145.
8. Flejterski, Stanisław, Ziolo, Magdalena. Centralizacja i decentralizacja zadań publicznych w świetle wybranych rozwiązań europejskich. Próba oceny. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2008. Vol. 3(33). s. 76–94.
9. Gorzelak, Grzegorz. Terytorialna organizacja kraju – czy już czas na dyskusję? *Studia Regionalne i Lokalne*. 2018. Vol.2(72). s. 48–55. DOI: 10.7366/1509499527203
10. Kokocińska, Katarzyna. Decentralizacja jako ustrojowa zasada relacji pomiędzy organami władzy publicznej. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. 2016. Vol. 78 (2). s. 27–36.
11. Świącicki, Łukasz. Samorząd i decentralizacja w myśli politycznej Hansa-Hermann Hoppego. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne*. 2023. Vol. 78. s. 61–78. DOI: 10.15804/athena.2023.78.04
12. Uzun, Yuliia, Koch, Svetlana. Decentralization vs Centralization: Scenarios of Regional Development of Ukraine in the Context of Internal Stability Establishment. *Przegląd Strategiczny*. 2020. Vol.13. s. 243–262. DOI : 10.14746/ps.2020.1.15
13. Wiktorowska, Aleksandra Granice decentralizacji. *Studia Iuridica*. 2020. Vol. 85. s. 40–47. DOI: 10.32346/2544-3135.si.2020-85.3

References:

1. Bolotina, E. V., Shubna, O. V., Smishchenko, O. D., Omelnytska, I. A. (2023). Politolohichni aspekty publicznego upravlinnya ta administruvannya v umovakh zdiysnennya detsentralizatsiyi vlady ta yevrointehratsiyi v Ukrayini [Political science aspects of public management and administration in the conditions of decentralization of power and European integration in Ukraine]. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu – Economic Herald of Donbass*. Vol. 1. Pp. 11-17. [in Ukrainian].
2. Olenkovska, L. P., Durman, M. O. (2021). Kontseptual'ni osnovy reformuvannya terytorial'noyi orhanizatsiyi publichnoyi vlady Ukrayiny u pryuzmi zarubizhnoho dosvidu [Conceptual foundations of reforming the territorial organization of public authorities of Ukraine in the light of foreign experience]. *Visnyk Khersons'koho natsional'noho tekhnichnoho uniwersytetu – Bulletin of the Kherson National Technical University*. Vol. 3. Pp. 144-152. [in Ukrainian].
3. Potapenko, S. A. (2022). Osoblyvosti vyrishennya pytan' administratyvno-terytorial'noho ustroyu viys'kovo-tsyvil'nymy ta viys'kovymy administratsiyamy [Peculiarities of solving issues of administrative-territorial organization by military-civilian and military administrations]. *Ekonomika ta pravo – Economy and law*. Vol. 4. Pp. 10-19. [in Ukrainian].
4. Samoylov, A. P. (2024). Pryntsypy diyal'nosti ta rozpodilu kompetentsiy orhaniv mistsevoho samovryaduvannya ta orhaniv derzhavnoyi vlady u konteksti detsentralizatsiyi vlady v Ukrayini [Principles of activity and distribution of competences of local self-government bodies and state authorities in the context of decentralization of power in Ukraine]. *Uspikhy i dosyahnennya u nauksi – Successes and achievements in science*. Vol. 1. Pp. 186-201. [in Ukrainian].
5. Skrypnyuk, O. V., Bohiv, YA. S. (2023). Ukrayins'ka unitarna derzhava: pryntsypy terytorial'noho ustroyu, kharakterni oznaky, spetsyfika detsentralizatsiyi [Ukrainian unitary state: principles of territorial organization, characteristic features, specifics of decentralization]. *Al'manakh prava – Almanac of law*. Vol. 14. Pp. 11-19. [in Ukrainian].

6. Turchenko, O. H., Shchebetun, I. S. (2023). Reformy detsentralizatsiyi ta administratyvno-terytorial'noho ustroyu: problemni pytannya [Reforms of decentralization and administrative-territorial system: problematic issues]. *Pravnychu chasopys Donets'koho natsional'noho universytetu imeni Vasylya Stusa – Legal journal of Donetsk National University named after Vasyl Stus*. Vol. 1(2). Pp. 87-99. [in Ukrainian].
7. Bywalec, Grzegorz. Dylematy decentralizacji we współczesnym świecie. *Gospodarka Narodowa [Dilemmas of decentralization in the modern world. National economy]*. *The Polish Journal of Economics*. 2012. Vol.260 (11–12). Pp. 123–145. [in Poland].
8. Flejterski, Stanisław, Zioło, Magdalena. Centralizacja i decentralizacja zadań publicznych w świetle wybranych rozwiązań europejskich. Próba oceny [Centralization and decentralization of public tasks in the light of selected European solutions. Assessment attempt]. *Studia Regionalne i Lokalne – Regional and Local Studies*. 2008. Vol. 3(33). Pp. 76–94. [in Poland].
9. Gorzelak, Grzegorz. Terytorialna organizacja kraju – czy już czas na dyskusję? [Territorial organization of the country – is it time for a discussion?] *Studia Regionalne i Lokalne – Regional and Local Studies*. 2018. Vol.2(72). Pp. 48–55. [in Poland].
10. Kokocińska, Katarzyna. Decentralizacja jako ustrojowa zasada relacji pomiędzy organami władzy publicznej [Decentralization as a systemic principle of relations between public authorities]. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny – Legal, Economic and Sociological Movement*. 2016. Vol. 78 (2). Pp. 27–36. [in Poland].
11. Świącicki, Łukasz. Samorząd i decentralizacja w myśli politycznej Hansa-Hermann Hoppego [Self-government and decentralization in the political thought of Hans-Hermann Hoppe]. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne – Athenaeum. Polish Political Science Studies*. 2023. Vol. 78. Pp. 61–78. [in Poland].
12. Uzun, Yuliia, Koch, Svetlana. Decentralization vs Centralization: Scenarios of Regional Development of Ukraine in the Context of Internal Stability Establishment [in P]. *Przegląd Strategiczny – Eco*. 2020. Vol.13. Pp. 243–262. [in English].
13. Wiktorowska, Aleksandra. Granice decentralizacji [Limits of decentralization]. *Studia Iuridica – Studio Iuridica*. 2020. Vol. 85. Pp. 40–47. [in Poland].

УДК 351:354:658.3:35:007

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-368-380](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-368-380)

Синишин Михайло Миколайович доктор філософії публічного управління та адміністрування, заступник начальника кафедри прикордонної служби факультету безпеки державного кордону, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0001-5644-7504>.

Захарчук Денис Олегович кандидат військових наук, доцент, доцент кафедри прикордонної служби факультету безпеки державного кордону, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0001-6051-305X>

Торічний Вадим Олександрович доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри національної безпеки та управління факультету підготовки керівних кадрів, Національна академія Державної прикордонної служби України, 29000, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46, <https://orcid.org/0000-0003-3336-6386>.

ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМІВ УХВАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Анотація. Управління в професійній діяльності офіцерів сучасної Державної прикордонної служби України є її фундаментальною основою. За чинним законодавством вищий військовий навчальний заклад має можливість передбачати навчальні дисципліни управлінського змісту за усіма спеціальностями. Проте, необхідно зазначити, що в українській вищій військовій освіті поступово зникають такі дисципліни, а також компетентні науково-педагогічні працівники, здатні якісно підготувати управлінців-офіцерів. Основною причиною, яка може пояснити цю ситуацію – війна, що вимагає акцентування уваги на військовій складовій у підготовці офіцерів.

Для реалізації стратегії розвитку соціальної організації (структури, установи) у сучасному суспільстві дотримуються лінійного процесу. Мета такого процесу – пошук раціонального управлінського рішення. Механізм прийняття управлінського рішення передбачає виконання таких етапів: аналіз можливостей або проблеми; формування групи осіб (команди виконавців); збір інформації щодо аналізу проблеми; виокремлення потенційних варіантів вибору управлінського рішення; детальне опрацювання варіантів управлінського

рішення на основі обговорень та голосувань; уточнення ключових аргументів щодо очевидних варіантів рішення; представлення виокремлених варіантів управлінського рішення на розгляд керівництва установи (організації, структури); звернення до окремих компромісів в прийнятті управлінського рішення; формування остаточних рекомендацій, висновків та пропозицій.

У процесі прийняття управлінського рішення відбувається проходження низки етапів. Необхідно зазначити, що на жодному з цих етапів не ставлять під сумнів визначення проблеми, дослідження креативних альтернативних варіантів або повторювати пройдені етапи. У лінійній концепції прийняття управлінського рішення негативне ставлення до регресу та нездатності забезпечити розвиток.

Ключові слова: управлінське рішення, механізм прийняття управлінського рішення, прикордонна служба, органи управління, оперативно-службова діяльність, управлінська діяльність, стандарти НАТО.

Synyshyn Mykhailo Mykolayovych PhD in Public Management and Administration, Deputy Chief of the Border Service Department, Faculty of the State Border Security, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytsky, 29000, <https://orcid.org/0000-0001-5644-7504>.

Zakharchuk Denys Olegovych Candidate of Military Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Border Service Department, Faculty of the State Border Security, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytsky, 29000, <https://orcid.org/0000-0001-6051-305X>

Torichnyi Vadym Oleksandrovych Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of National Security and Management of the Faculty of Management Training, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytsky, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3336-6386>.

ON THE USE OF MANAGERIAL DECISION-MAKING MECHANISMS

Abstract. Management in the professional activities of officers of the modern State Border Guard Service of Ukraine is its fundamental basis. According to the current legislation, the higher military educational institution has the opportunity to provide for educational disciplines of managerial content in all specialties.

Nevertheless, it should be noted that such disciplines, as well as competent scientific and pedagogical workers capable of qualitatively training managerial officers, are gradually disappearing in Ukrainian higher military education. The main reason that can explain this situation – the war, which requires focusing on the military component in the training of officers.

To implement the development strategy of a social organization (structure, institution) in modern society adhere to a linear process. The purpose of such a process is to find a rational managerial solution. The mechanism of making a managerial decision involves the implementation of the following stages: analysis of opportunities or problems; formation of a group of persons (team of performers); collection of information on problem analysis; allocation of potential options for choosing a management decision; detailed study of management decision options based on discussions and votes; clarification of key arguments regarding obvious solutions; submission of the selected variants of the management decision for consideration by the management of the institution (organization, structure); appeal to individual compromises in making a managerial decision; formation of final recommendations, conclusions and proposals.

In the process of making a managerial decision, a number of stages are passed. It should be noted that at none of these stages do not question the definition of the problem, the study of creative alternatives or repeat the stages passed. In the linear concept of managerial decision-making, negative attitudes towards regression and inability to ensure development.

Keywords: management decision, management decision-making mechanism, border service, management bodies, operational and service activities, management activities, management, NATO standards.

Постановка проблеми. В українській державі існує нагальна потреба щодо збереження власної державної суб'єктності; завершити війну, що розв'язала росія; забезпечити національну безпеку; забезпечити духовно-культурний та суспільно-економічний розвиток. Одним зі стратегічних пріоритетів є модернізація управлінської освіти, а отже – проведення санації кадрового та інституційного забезпечення у системі професійної підготовки майбутніх фахівців для державних інститутів українського суспільства.

Громадянам України слід усвідомити наступне: в основі усіх кризових процесів в суспільстві лежить управлінська криза або криза інструментів ефективної діяльності. Центральним завданням управління є пошук вирішення проблеми, з якою раніше соціальна спільнота не зустрічалась.

Процес управління існує у фізичних, біологічних, хімічних, політичних та технологічних процесах та явищах, а також на основі взаємодії різноманітних ресурсів та сил у світі.

Метою статті є узагальнення результатів аналізу механізмів прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базис наукового управління закладені здобутками М. Вебера [15], Ф. Тейлора [14], А. Файоля [6], Л. Берталанфі [12], Р. Майлза [13] та ін. Ці вчені є авторами робіт, що слугують вихідним концептом для численних практичних розробок у галузі управління: нові форми організації соціального управління, спеціальна управлінська функція, управління персоналом, управління людським ресурсом.

Результати аналізу наукових праць дозволяють стверджувати, що управління – це суспільне явище, характерне для кожної країни на будь-якому етапі людської цивілізації. За хронологією появи, управління передуює появі перших держав. Основні ознаки владної та розпорядчої діяльності характерні історичним періодам первинного суспільства, в якому основою влади були родинність, вірування, звичаї та традиції. За тих часів, ключове завдання влади полягало у життєвому забезпеченні племені, а соціальна система цінностей передбачала задоволення інтересів переважної більшості спільнот в цілому. Враховуючи ці факти, розвиток управлінської діяльності в соціумі вивчається як історичне виділення специфічного різновиду діяльності з групової спільної праці.

Виклад основного матеріалу. Наукові основи управління містять два рівні знань. Перший рівень оперує теоріями соціального управління, що належить до переважної більшості загальних політико-соціальних, економічних та культурно-філософських концепцій. Такі концепції пояснюють механізми функціонування соціуму на різних етапах історичного розвитку. На другому – науково-методична база для формулювання практичних рекомендацій щодо раціоналізації професійної діяльності, удосконалення управлінського процесу на основі прикладних організаційних та управлінських теорій. І перший і другий рівні базуються на законах та закономірностях соціального розвитку та соціального управління, а також на історичному досвіді.

Багатогранність та поліаспектність соціального явища «управління» зумовлені наявністю у наукових та навчальних джерелах чималої кількості визначень згаданого поняття. Слід наголосити, що ці поняття не суперечливі, оскільки існують різні підходи у тлумаченні «управління» та різні пріоритети в основі суттєвих ознак.

Результати аналізу наукової літератури дали змогу виокремити основні визначення поняття «управління»:

як тип організації діяльності згідно із вимогами об'єктивних законів; цілісна наука та практика щодо керівництва організаціями; наука та різновид мистецтва, що поєднує об'єктивність та індивідуальність; тип організації та реалізації цілеспрямованих впливів; тип організації та координації діяльності

із застосуванням ресурсів задля досягнення необхідного результату; механізми, що реалізують комплекс інтересів кожного учасника у професійній діяльності (індивідуальних, колективних, суспільних);

як цілеспрямовану координацію у суспільному відтворенні; процедури планування, організації, мотивації праці та контролю; цілеспрямованість впливу на людські спільноти з метою забезпечення організації та координації її діяльності;

як діяльність, прийняття та реалізація управлінського рішення; процеси та форми діяльності, за яких передбачено керівництво групами людей при орієнтації її на реалізацію мети організації; сила особистого впливу керівника на поведінку членів колективу з метою досягнення певної мети (пошук конкретних управлінських рішень, контроль їх ефективності та реалізації); цілеспрямована діяльність людини, яка здійснює впорядкування та підкорення своїх інтересів елементам зовнішнього середовища – соціуму, елементів живої та неживої природи, техніки; системна та конкретна прикладна діяльність щодо свідомої організації суспільного виробництва на кожній стадії розширеного відтворення; цілеспрямований вплив на об'єкти управління щодо змін його станів або поведінки за змінюваними обставинами;

як впорядкування, регуляція системи завдяки змінам внутрішнього середовища; цілеспрямована взаємодія між суб'єктами та об'єктами в управлінській системі, є елементом організаційного процесу у досягненні мети, вирішення завдання; усвідомлена діяльність людини, що спрямована на створення оптимальних умов функціонування; діяльність органів та осіб в управлінні з метою впливу на керовані об'єкти завдяки обраним методам у досягненні сформульованої мети.

Зважаючи на таку дискусійність та певну неоднозначність таких окремих визначень поняття «управління», їх різноманітність уможливує систематизоване уявлення щодо цих підходів у тлумаченні та змістовній характеристиці зазначеного поняття, а також розподілу наукових позицій, що переважають у їх розгляді.

Отже, узагальнюючи проаналізовані вище підходи, можна звернутись до такого визначення: управління є діянням, що призводить до зміни стану певного об'єкту; впливу на об'єкти, системи, процеси тощо задля збереження їх стабільності або переведення з одного стану в інший, згідно із метою, яку треба досягти.

В управлінській діяльності виділяють об'єкти управління (підсистеми, над якими керують) та суб'єкти управління (підсистема управління), що у поєднанні становлять цілісну управлінську систему. Об'єкти управління сприймають діяння, а суб'єкти – повинні реалізувати управлінське діяння на основі управлінського рішення. В управлінському процесі можна виокремити

управління соціальною системою, управління технічною системою, управління біологічною системою.

Позиціонування особливої ролі управління в суспільному розвитку наприкінці ХХ століття сприяло появі чималої кількості наукових праць, автори яких намагались визначити сутність та зміст цього непростого явища. Результатом такої діяльності стало формування окремих наукових шкіл: класичної школи управління, наукового управління, адміністративного управління, людських взаємовідносин, соціальних систем та підсистем, прикладної математичної теорії у прийнятті рішення, проблем системного, ситуативного та процесного управління. Виникнення таких наукових шкіл відбулось не одномоментно, а було розподілене у часі та відображало процеси поглиблення процесів сприйняття та усвідомлення управління у соціумі.

За законами розвитку науки, основні поняття та категорії управління за своїм змістом доповнювались та розширювались суттєвими ознаками (функціями, принципами, структурами). Таку ситуацію можна пояснити широтою пізнання управлінської діяльності, упорядкуванням знань про неї.

Управління сьогодні супроводжує усі різновиди колективної діяльності і є присутньою в кожній галузі, а тому неодмінно віддзеркалює загальний стан суспільної культури, її специфіку та людську ментальність. У правильному веденні справ передбачено якісне управління кожним ресурсом.

Звернення до виключної ролі людини в організації управлінської діяльності зумовлює увагу науковців до вивчення цього феномену. До прикладу, було обґрунтовано низку універсальних ознак управління: здатність управлінського процесу впливати на культуру соціальних дій та взаємодії, виступати рушійною силою змін (управлінська якість); здатність управлінської діяльності утворювати та поєднувати лінійну та нелінійну, формальну та неформальну, контактну та дистанційну систему зв'язків між різновидами дій, цінностями та цілями (управлінські відносини); здатність управління до створення персоніфікованих соціокультурних конструкцій, що виступають необхідними та достатніми для утримання проблем в межах керованості, а також володіють характеристиками самоналаштування та перетворення у змінних умовах (управлінський механізм).

Управління виступає фактором змін у культурі соціальних груп і це вже давно визначили представники цих груп. Слід наголосити на тому, що управління має прямий зв'язок із культурою суспільства, а не традицій, оскільки їх змінити складно. Науковці це усвідомили та присвятили свої праці проблемам розвитку у суспільстві нового управління, опису досвіду діяльності державних інституцій і систем управління ефективних організацій.

Останніми роками, окремими фахівцями висловлюється твердження щодо створення нової управлінської парадигми. Ця парадигма повинна

базуватись на досягнення певної низки наук: економічної, політичної, соціологічної, психологічної, філософської, культурологічної.

Управління в професійній діяльності офіцерів Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) є її фундаментальною основою. За чинним законодавством вищий військовий навчальний заклад має можливість передбачати навчальні дисципліни управлінського змісту за усіма спеціальностями. Проте, необхідно зазначити, що в українській вищій військовій освіті поступово зникають такі дисципліни, а також компетентні науково-педагогічні працівники, які здатні якісно підготувати управлінців-офіцерів. Основною причиною, яка може пояснити цю ситуацію – війна, що вимагає акцентувати увагу на військовій складовій у підготовці офіцерів [1].

Запорука ефективних змін в сучасному суспільстві – знання. Важливим завданням системи вищої освіти, зокрема військової – розуміння суб'єктами освіти знань та володіння вміннями суб'єктами управління їх використовувати. Ця здатність мати вплив на соціум є універсальною характеристикою, що обумовлена наявністю управління в кожній сфері життєдіяльності людини [5].

Професійна діяльність керівників органів охорони державного кордону в ДПСУ являє собою організаційний, регулятивний та контролюючий центр і є універсальною, оскільки проникає в кожний вид діяльності, вникаючи у логіку відносин між особами та соціальними спільнотами, суспільством та його частинами, тобто суб'єктами, що мають свідомість та волю. Організаційні та контрольно-регулятивні функції управлінців у ДПСУ конкретизуються у професійних завданнях та цілях [3].

Зважаючи на подане вище, військова освіта повинна підготувати високоєфективних управлінців для прикордонного відомства.

Процеси демократизації суспільства України та війна, що розв'язана росіянами-агресорами проти України, вимагають формування нових підходів щодо підготовки управлінця за стандартами НАТО. Зміст сучасного професійного завдання, що покладені на управлінців усіх рівнів прикордонного відомства вимагає їх комплексного вирішення та розуміння усіх можливих варіантів настання наслідків. Охорона та захист державного кордону є специфічною формою втілення державної політики у сфері української національної безпеки. Вимогами до такої діяльності є захищеність особистості, спільноти та держави в цілому у прикордонному безпековому середовищі. Загалом, прикордонна безпека виконує роль фундаментального елементу державотворчого процесу, тобто після його формування можна стверджувати про факт існування суб'єктності державного інституту [2]. Сучасному поколінню в прикордонному безпековому середовищі загрожують війни, тероризм, високий рівень злочинності, наркотрафік тощо. З метою

формування української системи прикордонної безпеки враховують такі впливові чинники, з-поміж яких вартими уваги є розташування держави у південно-східній європейській частині та функціонування євразійських транспортних шляхів, незаконна міграція та різного виду контрабанда. Отже, врахування геополітичної та внутрішньої обстановки в Україні уможливило розуміння пріоритетних завдань державних інститутів: боротьбу з агресором, прогнози загроз та ризиків і своєчасне їх виявлення, попередження та нейтралізація ризиків і загроз у національній безпеці, зокрема і прикордонній [4].

Чинником розвитку прикордонного професійного середовища є прикордонник-військовослужбовець. До цієї категорії можна віднести генералів, офіцерів, сержантів та солдатів. Тому, професія «прикордонника» виступає за змістом розгалуженою та масштабною.

Засадами існування прикордонної діяльності є офіцер-прикордонник – безпосередній керівник діяльності підпорядкованого йому особового складу, що зобов'язані припинити прикордонні правопорушення [8]. Прикордонне професійне середовище є багатограним, а нині є насиченим бойовими подіями, управлінським процесом, змінними умовами на кордоні. Здатність офіцера-прикордонника прийняти рішення вступити у бій в ході здійснення охорони кордону є важливим елементом управлінського процесу. Від навичок та умінь офіцерів-прикордонників, залежить якість несення служби прикордонними нарядами [7].

Зміст професійної діяльності офіцерів-прикордонників у науковій галузі «Психологія праці» співвіднесений із конкретним соціономічним типом як «людина-людина». Цей тип характеризується подвійним характером діяльності: одна сторона – міжособистісна взаємодія, інша – прагнення володіти спеціальними знаннями та вміннями. Констатуємо, що велика частка у професійній діяльності суб'єктів такого виду професії належить до сфери обслуговування людей, керівництва їх діяльністю, їх освіти та вихованню. Отже, у змісті професійної діяльності типу «людина-людина» наголошують на умовах щодо постійного та неперервного контактування [9]. Такі особливості пояснюються реалізацією офіцерами-прикордонниками професійних завдань діяльності на засадах взаємодії з персоналом підпорядкованого підрозділу, тісними контактами з органами місцевого самоврядування, правоохоронними та військовими формуваннями [11].

Для реалізації стратегії розвитку соціальної організації (структури, установи) у сучасному суспільстві дотримуються лінійного процесу. Мета такого процесу – пошук раціонального управлінського рішення. Механізм прийняття управлінського рішення передбачає виконання таких етапів:

- аналіз можливостей або проблеми;
- формування групи осіб (команди виконавців);

- збір інформації щодо аналізу проблеми;
- виокремлення потенційних варіантів вибору управлінського рішення;
- детальне опрацювання варіантів управлінського рішення на основі обговорень та голосувань;
- уточнення ключових аргументів щодо очевидних варіантів рішення;
- представлення виокремлених варіантів управлінського рішення на розгляд керівництва установи (організації, структури);
- звернення до окремих компромісів в прийнятті управлінського рішення;
- формування остаточних рекомендацій, висновків та пропозицій.

Отже, у процесі прийняття управлінського рішення відбувається проходження низки етапів. Необхідно зазначити, що на жодному з цих етапів не ставлять під сумнів визначення проблеми, дослідження креативних альтернативних варіантів або повторювати пройдені етапи. У лінійній концепції прийняття управлінського рішення негативне ставлення до регресу та нездатності забезпечити розвиток.

Деталізуємо подані вище етапи прийняття управлінського рішення. На особливу увагу заслуговує етап «формування групи осіб (команди виконавців)». У склад таких команд варто запрошувати людей, що виконують перехресні функції, є носіями власного професійного різнопланового досвіду, здатні репрезентувати ключові аспекти професійного середовища. Тобто у питаннях формування команди важливо володіти фаховими вміннями, а докладно – специфічними вміннями. У забезпеченні корпоративної культури команди виконавців слід звертатись до їх досвіду і не брати його під сумнів, а це є фундаментом безконфліктної взаємодії і партнерства. Сучасна управлінська наука радить використовувати конструктивне протиборство ідей, але без конфліктів, що можуть вплинути негативно на єдність командної діяльності.

Етап аналітики є визначальним, а отже – пріоритетним. Виконавці – члени команди – приймають рішення щодо статусу інформації, її опрацювання. Аналіз проблеми формує фактичний матеріал, з якого створюють припущення для подальшої роботи команди. Одночасно фактичний матеріал – базис для моделі управлінського рішення, яке необхідно конструювати, акцентуючи увагу на окремих масивах інформації, продовжуючи пошук додаткової інформації, розкриваючи причинно-наслідкові зв'язки, зводячи до максимуму пріоритетні для прийняття управлінського рішення аспекти. Етап «збору інформації щодо аналізу проблеми» можна порівняти з визначенням шляху, що уможливить формулювання вузької відповіді, яка не матиме опори спрощеного погляду на проблему і даватиме відчуття контролю та прорахунків з доказовими методиками.

На етапі «виокремлення потенційних варіантів вибору управлінського рішення» перед командою виконавців виникають потужні виклики. У процесі пошуку усіх можливих варіантів рішення, відбувається розходження думок щодо правильного рішення, правильної відповіді. Обговорення протилежних думок сприяє виробленню правильного рішення, але є загрозою для появи міжособистісних конфліктів. На цьому етапі можливе звернення до голосувань та обговорень, оскільки з численної кількості варіантів – завдання обрати один, істинний. Для реалізації завдань цього етапу можна здійснити пошук додаткових аргументів, або застосування голосування за той чи інший варіант управлінського рішення як демократичної процедури.

В сучасних організаціях (установах, структурах) практика управлінської діяльності свідчить про ефективність використання методу консенсусу між опонентами певного рішення – пропозиція різних відповідей, різних варіантів. Команда змушена за такого підходу аналізувати детальніше інформацію, обговорювати усі можливі переваги та недоліки.

Щодо етапу «детального опрацювання варіантів управлінського рішення на основі обговорень та голосувань», то управлінці свідчать про те, що правильним варіантом управлінського рішення, зазвичай, виступає не відхилений в обговоренні варіант. Така ситуація призводить до того, що виникає небезпека ухвалення найменш поганого варіанту управлінського рішення. Небезпека полягає в тому, що жоден з варіантів, в результаті, не став раціональним, тобто не сприяє вирішенню проблеми і породжує подальші суперечності всередині команди виконавців. Не завжди один варіант – це розв'язок основної проблеми. Варто звернутись до комбінування декількох пропозицій, сформувавши компроміс, який може не задовільнити кожного виконавця у складі команди, але забезпечити спрощення ситуації.

Звичайно, що результати можуть з легкістю виникнути у процесі обговорення, проте зазвичай, відбувається занурення у протилежні управлінські моделі, компроміси тощо.

Наступним є етап «формування остаточних рекомендацій, висновків та пропозицій». На цьому етапі команда виконавців починає виробляти способи обмірковування та напрацювання управлінських рішень. Команда повинна дослідити усі відмінні між собою варіанти управлінських рішень, відмовитись від парадигми єдиного правильного рішення. Саме актуалізація динамічної взаємодії дає змогу збагатити розуміння та усвідомлення проблеми та сприяти розширенню можливостей її вирішення.

Необхідно наголосити на одному важливому аспекті, процес прийняття управлінського рішення – це прерогатива управлінця вищого рівня. Для прийняття правильного управлінського рішення, управлінець повинен зосередитись на найважливішому рішенні, здійснювати опрацювання концептуальних основ діяльності тощо.

Можна констатувати, що прийняття управлінського рішення – це не завжди продуманий процес, що дозволяє долати упередження та непродуктивні евристичні підходи, притаманні людському мисленню. Тому умовою прийняття правильного управлінського рішення є цілеспрямована діяльність щодо розвитку мислення (системного, критичного, інтегративного).

Управлінець, за таких умов, не має права сприймати об'єктивну дійсність крізь призму лише власних поглядів, переконуючи людей навколо себе у своїй правоті.

Висновки. Місія сучасного управління полягає в тому, щоб розвинути системи поглядів, згенерувати нові концепції, спроектувати дійсність навколо, виправити недоліки інтелектуальних моделей, забезпечити повноцінне бачення сучасних управлінських систем, сформувати середовище та простір для прийняття виважених ефективних управлінських рішень.

Для офіцерів-прикордонників особливого значення мають знання про способи та прийоми роботи з інформаційними потоками, тобто необхідно бути готовими до здійснення інформаційно-аналітичної та інтелектуальної діяльності. За результатами володіння такими знаннями, прикордонники-управлінці створюють накази, положення, інструкції, розрахунки, рішення тощо. У переважної більшості науковців простежується одностайність щодо змісту підготовки офіцерів-прикордонників для ефективного управління: не тільки оволодіння знаннями та уміннями, але й готовність до здійснення таких управлінських процедур, як визначення мети, інформаційне забезпечення, аналітична діяльність, вибір альтернативи та функцій процесу управління: планування, організація, мотивація, контроль.

Література:

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 468 с.
2. Волобуєв В. В. Методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам ВВНЗ щодо формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до проектного управління. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка».* 2022. № 10(12). С. 275–282.
3. Гармаш Т. А. Педагогічні умови формування готовності майбутніх фахівців із логістики до управлінської діяльності. *Науковий вісник Південно-українського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Серія : Педагогіка.* Одеса, 2017. Вип. 5(118). С. 17–20.
4. Дем'янюк Ю. А. Формування військово-організаторських умінь у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Нац. академія Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2010. 20 с.
5. Дияк В. В., Аніщенко В. О., Яремчук С. С. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до управлінської діяльності: проектний підхід. *Наука і техніка сьогодні (Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Педагогіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки») : електрон. журн.* 2023. № 1(15). С. 134–140. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-1\(15\)-134-140](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-1(15)-134-140).

6. Мошек Г. С., Федоренко В. Л., Коваленко О. В. та ін. Менеджмент організації. Теорія та практика. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 808 с.
7. Козаченко Т. Публічне управління на засадах проектного менеджменту: сучасний погляд. *Держава та регіони. Серія : Державне управління*. 2018. № 2(62). С. 50–52.
8. Луговий В. І. Шляхи і засади вдосконалення підготовки керівного персоналу держслужби (аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду). Підвищення кваліфікації держслужбовців : зб. наук. пр. Київ : Вид-во УАДУ, 2019. С. 108–138.
9. Луцький О. Л. Алгоритм роботи офіцерів органів управління в підпорядкованих підрозділах охорони державного кордону. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2013. № 2. С. 87–89.
10. Радванський І. Г. Шляхи та педагогічні умови підготовки офіцерів внутрішніх військ у вищих військових навчальних закладах до управлінської діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 / Нац. академія Прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2000. 196 с.
11. Тарнавський М. М. Формування культури управлінської діяльності у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02. Хмельницький, 2001. 246 с.
12. Bertalanffy L. von. *General System Theory: Foundations. Development. Application*/ Ludwig von Bertalanffy. Revised 17th Edition. New York: George Braziller, 2009. XXIV+296 p.
13. Miles R. Introduction to technology foresight. UNIDO. Workshop. Technology Foresight for Practitioners (Roadmapping). Prague. 2008.
14. Taylor F. W. The principles of scientific management. Harper, 1994. 145 p.
15. Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der Sozialökonomik*. Bd. I, II. Tübingen. 1922.

References:

1. Balabanova L. V., Sardak O. V. (2019) *Upravlinnya personalom*. [Personnel management]. Kyiv: Center for Educational Literature,. 468 p. [in Ukrainian]
2. Volobuev V. V. (2022) *Metodychni rekomendatsiyi naukovo-pedahohichnym pratsivnykam VVNZ shchodo formuvannya hotovnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do proektnoho upravlinnya*. [Methodological recommendations for scientific and pedagogical employees of VVNIZ regarding the formation of readiness of future border officers for project management]. *Scientific innovations and advanced technologies. "Public Administration" Series, "Law" Series, "Economics" Series, "Psychology" Series, "Pedagogy" Series*. No. 10(12). P. 275–282. [in Ukrainian]
3. Garmash T. A. (2017) *Pedahohichni umovy formuvannya hotovnosti maybutnikh fakhivtsiv iz lohistyky do upravlins'koyi diyal'nosti*. [Pedagogical conditions for the formation of readiness of future specialists in logistics for managerial activities]. *Scientific Bulletin of the Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskyi. Series: Pedagogy*. Odesa,. Vol. 5(118). P. 17–20. [in Ukrainian]
4. Demyaniuk Yu. A. (2010) *Formuvannya viys'kovo-orhanizators'kykh umin' u maybutnikh ofitseriv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny*. [Formation of military organizational skills in future officers of the State Border Service of Ukraine]: autoref. thesis ... candidate ped. Sciences: 13.00.04 / Nat. State Academy Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. Khmelnytskyi,. 20 p. [in Ukrainian]
5. Diyak V. V., Anishchenko V. O., Yaremchuk S. S. (2023) *Pidhotovka maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do upravlins'koyi diyal'nosti: proektnyy pidkhid*. [Training of future border officers for managerial activities: project approach]. *Science and technology today (Series "Law", Series "Economics", Series "Pedagogy", Series "Technology", Series "Physical and mathematical sciences")*: *electronic journal*. No. 1(15). P. 134–140. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-1\(15\)-134-140](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-1(15)-134-140). [in Ukrainian]

6. Moshek G. E., Fedorenko V. L., Kovalenko O. V. and others. (2019) Menedzhment orhanizatsiyi. [Management of the organization]. *Theory and practice*. Kyiv: Lira-K Publishing House., 808 p. [in Ukrainian]
7. Kozachenko T. (2018) Publichne upravlinnya na zasadakh proektnoho menedzhmentu: suchasnyy pohlyad. [Public administration on the basis of project management: a modern view]. *State and regions. Series: Public administration..* No. 2(62). P. 50–52. [in Ukrainian]
8. Lugovoi V. I. (2019) Shlyakhy i zasady vdoskonalennya pidhotovky kerivnoho personalu derzhsluzhby (analiz vitchyznyanoho ta zarubizhnoho dosvidu). Pidvyshchennya kvalifikatsiyi derzhsluzhbovtziv. [Ways and principles of improving the training of managerial personnel of the civil service (analysis of domestic and foreign experience)]. *Improvement of qualifications of civil servants: coll. of science pr.* Kyiv: Publishing House of the Ukrainian Academy of Sciences., P. 108–138. [in Ukrainian]
9. Lutsky O. L. (2013) Alhorytm roboty ofitseriv orhaniv upravlinnya v pidporyadkovanykh pidrozdilakh okhorony derzhavnoho kordonu. [Algorithm of the work of officers of management bodies in subordinate units of state border protection]. *Modern information technologies in the field of security and defense..* No. 2. P. 87–89. [in Ukrainian]
10. Radvanskyi I. G. (2000) Shlyakhy ta pedahohichni umovy pidhotovky ofitseriv vnutrishnikh viys'k u vyshchyykh viys'kovyykh navchal'nykh zakladakh do upravlins'koyi diyal'nosti. [Ways and pedagogical conditions of training officers of internal forces in higher military educational institutions for managerial activities]: diss. ... candidate ped. Sciences: 20.02.02 / Nat. Academy of the Border Troops of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. Khmelnytskyi., 196 p. [in Ukrainian]
11. Tarnavskyi M. M. (2001) Formuvannya kul'tury upravlins'koyi diyal'nosti u maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv. [Formation of management culture among future border officers]: dissertation. ... candidate ped. Sciences: 20.02.02. Khmelnytskyi., 246 p. [in Ukrainian]
12. Bertalanffy L. von. (2008) General System Theory: Foundations. Development. Application/ Ludwig von Bertalanffy. Revised 17th Edition. New York: George Braziller, 2009. XXIV+296 p. [in English]
13. Miles R. (2007) Introduction to technology foresight. UNIDO. Workshop. Technology Foresight for Practitioners (Roadmapping). Prague. [in English]
14. Taylor F. W. (1994) The principles of scientific management. Harper., 145 p. [in English]
15. Weber M. (1922) Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der Sozialökonomik. Bd. I, II. Tübingen.. [in English]

УДК 346

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-381-395](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-381-395)

Стеців Ірина Семенівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, вул. Ст. Бандери 28а,5-й н.к., кім. 2-б, <https://orcid.org/0000-0003-4982-1355>

ОБҐРУНТУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ

Анотація. Статтю присвячено обґрунтуванню та формуванню набору інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою, що відповідатиме системному підходу відповідно до цілей та завдань державного управління у даній сфері. Продовольча безпека є ключовим компонентом національної безпеки будь-якої країни, оскільки вона безпосередньо впливає на здатність держави забезпечити фізичне виживання свого населення, а також сприяє стабільності у соціальній та економічній сферах. Підвищення ефективності функціонування економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у розрізі чотирьох складових, зокрема забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства, його якості та безпечності, а також стійкості та адаптивності природних ресурсів, потребує розробки дієвих інструментів для реалізації стратегічних цілей та поставлених завдань. В Україні діючий набір інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою на сьогодні характеризується відсутністю комплексного системного підходу, що ускладнює можливість його моніторингу в контексті забезпечення продовольчої безпеки та впорядкування відповідно до цілей державного управління у сфері продовольчої безпеки. Обґрунтування вибору інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою здійснено на основі ретельного аналізу потреб, нормативної бази, ключових індикаторів результативності економічного механізму, із використанням програмно-цільового підходу, що є ключовими для ефективного планування, реалізації та оцінки державних заходів, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки в Україні. Сформований в результаті проведеного дослідження набір інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою забезпечує розподіл дії економічного механізму у розрізі складових продовольчої безпеки, дозволяє структурувати систему

моніторингу та сприяє можливості здійснення безперервного спостереження за виконанням поставлених завдань.

Ключові слова: економічний механізм державного управління, продовольча безпека, моніторинг, інструменти державного управління, субсидії, дотації, оподаткування, кредитування, санкції, штрафи

Stetsiv Iryna Semenivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, Lviv, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, <https://orcid.org/0000-0003-4982-1355>

REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF THE ECONOMIC MECHANISM OF THE FOOD SECURITY PUBLIC ADMINISTRATION: OPPOSING POLITICAL AND SOCIAL BARRIERS

Abstract. The article is dedicated to the justification and formation of a set of economic tools for public administration of food security in Ukraine, based on a comprehensive systemic approach aligned with the objectives and tasks of public administration in this field. Food security is a critical component of national security in any country, as it directly affects the state's ability to ensure the physical survival of its population and contributes to stability in social and economic areas. Enhancing the efficiency of the economic mechanism of public administration of food security across four components—including the physical and economic accessibility of food, its quality and safety, as well as the resilience and adaptability of natural resources—necessitates the development of effective tools to achieve strategic goals and set tasks. In Ukraine, the current set of tools for the economic mechanism of public administration of food security lacks a comprehensive systemic approach, complicating its monitoring in the context of ensuring food security and organization according to the goals of public administration in the field of food security. The choice of tools for the economic mechanism of public administration of food security is based on a thorough analysis of needs, regulatory framework, key performance indicators of the economic mechanism, using a program-targeted approach, which are crucial for effective planning, implementation, and evaluation of state measures aimed at ensuring food security in Ukraine. The set of tools for the economic mechanism of public administration of food security, formed as a result of the study, ensures the distribution of the economic mechanism's action across the components of food security, structures the monitoring system, and facilitates the possibility of continuous observation of the execution of set tasks.

Keywords: economic mechanism of public administration, food security, monitoring, tools of public administration, subsidies, grants, taxation, lending, sanctions, fines

Постановка проблеми. Продовольча безпека становить ключову складову національної безпеки кожної країни, адже вона забезпечує фізичне виживання громадян, сприяє стабільності в соціальній та економічній сферах, тому постійний моніторинг процесів, що забезпечують продовольчу безпеку є ваговою складовою системи державного управління. Регулярне спостереження за економічним механізмом державного управління дозволяє ефективно керувати розробкою та впровадженням державних політик, забезпечувати контроль за їх виконанням та має значення для раціонального розподілу та використання національних ресурсів, відтак питання розробки обґрунтованої системи моніторингу є вкрай важливим для державного управління. Основна ціль, на яку орієнтована система моніторингу – підвищення ефективності функціонування економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у розрізі чотирьох складових, зокрема забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства, його якості та безпечності, а також стійкості та адаптивності природних ресурсів, що потребує розробки дієвих інструментів для реалізації стратегічних цілей та поставлених завдань. В Україні діючий набір інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою на сьогодні характеризується відсутністю комплексного системного підходу, що ускладнює можливість його моніторингу в контексті забезпечення продовольчої безпеки та впорядкування відповідно до цілей державного управління у сфері продовольчої безпеки, що доводить актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інструменти державного управління розглянуті у працях багатьох вчених, зокрема науковці А. Бухтіарова, О. Пахненко, І.Белова розглядають підхід до синергії інструментів державної політики з метою управління фінансами, орієнтованого на результат [1], С.В.Свірко, Т.О.Тарасова описують державну політика як інструмент державного управління в сфері бюджетної безпеки [2, с. 49-64], А. Барзилович, досліджує інноваційні інструменти державного регулювання [3, с. 327-340], І.Косач, А.Дегтярьов розглядають програмні інструменти державної політики інноваційно-інвестиційного розвитку [4, с. 41-50]. Проведене дослідження свідчить про різноманітність напрацювань щодо інструментів державного управління, проте недостатність уваги до інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою доводить необхідність в глибшому їх аналізі.

Мета статті – сформуванати набір інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою, що відповідатиме комплексному системному підходу відповідно до цілей та завдань державного управління у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід державного управління у сфері продовольчої безпеки свідчить про більшу поширеність інструментів економічного механізму, що базуються на методах стимулу та підтримки, поряд із цим не меншою ефективністю характеризуються методи примусу у вигляді штрафів, санкцій та стягнень, але їх варто застосовувати лише за окремими напрямками в поєднанні зі методами стимулу.

Основними завданнями для забезпечення фізичної доступності на сьогодні є збільшення пропозиції продовольства, зниження втрат продовольства, відновлення та розвиток сільськогосподарської інфраструктури та НДДКР, а також зниження політичних і соціальних бар'єрів.

Важливими інструментами, які необхідно задіяти для реалізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині забезпечення фізичної доступності продовольства через збільшення пропозиції продовольства являються програми субсидіювання, пільгового кредитування, а також оподаткування для суб'єктів господарювання у агропромисловій сфері. Державні субсидії, надані аграріям, мають за мету стимулювати зростання виробництва ключових аграрних культур, включаючи прямі виплати, які допомагають фермерам покривати витрати на насіння, добрива, пестициди та інші витратні матеріали. Такі виплати слід спрямовувати на підтримку введення новітніх технологій та модернізацію обладнання, що збільшить урожайність та ефективність використання ресурсів. Податкові пільги для аграріїв створюють стимули для розширення виробництва та інвестицій у сільськогосподарський сектор. Світовий досвід державного управління свідчить, що зниження податків на землю, прибуток або введення спеціальних податкових режимів для агропромислових інвестицій значно знижує фінансове навантаження на фермерів та агробізнес, стимулюючи їх до розширення виробництва і введення інноваційних технологій. Надання доступу до низьковідсоткових кредитів є критично важливим для розвитку сільськогосподарського виробництва, що дозволяє аграріям інвестувати в модернізацію обладнання, збільшення площ під вирощування та впровадження нових технологій. Кредити можуть бути спрямовані на розширення інфраструктури, такої як системи зрошення, які збільшують урожайність навіть у періоди посухи, тим самим забезпечуючи стабільне виробництво продовольства.

Щодо зниження втрат продовольства слід виокремити інструменти економічного механізму, що спрямовуються на впровадження сучасних

технологій для зберігання та вдосконалення логістичних ланцюгів для зменшення втрат під час транспортування продукції до споживачів. Відтак інвестиції в сучасні технології зберігання є критично важливими для мінімізації втрат продуктів після збору врожаю, включаючи впровадження контрольованих атмосферних умов, холодильних і заморожувальних систем, які дозволяють продовжити термін зберігання продуктів та зберегти їхню свіжість. Також слід застосовувати інноваційні методи консервації, що забезпечують тривале збереження харчової цінності та безпечність продукції без використання шкідливих добавок. Інструменти економічного механізму повинні стимулювати застосування цих технологій через програми надання фінансових субсидій, податкових пільг для інвесторів у цю сферу, а також через регулювання стандартів зберігання продовольства. У свою чергу оптимізація логістичних ланцюжків є необхідною для зниження втрат продукції, які відбуваються під час транспортування від поля до кінцевого споживача. Впровадження GPS-моніторингу транспортних засобів, використання ізотермічних контейнерів для транспортування чутливих до температур продуктів та покращення умов доріг можуть істотно зменшити ризик пошкодження продукції. Крім того, використання передових методів планування маршрутів та автоматизації процесів допомагає скоротити час доставки та забезпечити оперативність постачання свіжих продуктів на ринки. Відтак завданням є уряду застосування інструментів економічного механізму шляхом впровадження державної політики, яка стимулює модернізацію транспортної інфраструктури та впровадження інформаційних систем для моніторингу і управління логістичними потоками. Водночас важливим є впровадження програм, що підвищують обізнаність громадян про методи правильного зберігання та консервації продуктів в домашніх умовах з метою зниження втрат продовольства, а також впровадження інтелектуальних систем моніторингу запасів продуктів у роздрібній торгівлі та на складах, що дозволяє точно прогнозувати попит і забезпечувати оптимальний оборот продукції та стимулювати добродійну передачу її надлишків благодійним організаціям для підтримки малозабезпечених верств населення.

Відновлення та розвиток сільськогосподарської інфраструктури та науково-дослідної діяльності у агропромисловості потребує активізації інструментів економічного механізму спрямованих на будівництво та модернізацію сільськогосподарської інфраструктури, включаючи системи зрошення, дороги, та зерносховища, а також програми фінансування досліджень у сфері агротехнологій, селекції нових сортів культур та розвитку біотехнологій. Вкладення в будівництво та оновлення інфраструктурних об'єктів, можуть значно збільшити врожайність культур, зменшити їх залежність від природних опадів та змін клімату. Розвиток дорожньої

інфраструктури полегшує доступ до ринків, знижуючи витрати та час доставки продукції. Також критично важливим є забезпечення належних зерносховищ, які дозволяють ефективно зберігати врожай без значних втрат якості. Описані необхідно підтримувати за рахунок державних інвестицій або через стимулювання приватних інвестицій шляхом податкових пільг та субсидій. Інвестиції в наукові дослідження в агросекторі відіграють стратегічну роль у підвищенні його конкурентоспроможності та стійкості. Фінансування проектів у сфері агротехнологій, селекції нових сортів рослин, що краще адаптовані до місцевих умов та мають вищі врожайні показники, а також розвитку біотехнологій, що можуть забезпечити більшу ефективність використання ресурсів і контроль шкідників, є важливими для довгострокового розвитку. Державне управління повинно сприяти цим процесам через пряме фінансування дослідницьких установ та університетів або надання грантів та стипендій для наукових проектів.

Щодо формування інструментів економічного механізму спрямованих на зниження політичних і соціальних бар'єрів слід виокремити такі напрями як спрощення та оновлення законодавства для усунення бюрократичних бар'єрів щодо інвестування у сільськогосподарський сектор, а також розробку програм, що спонукають місцеві спільноти до участі в аграрних проектах та рішеннях, зокрема через кооперацію та партнерства. Одним із ключових інструментів для зниження політичних бар'єрів є реформування законодавства, що врегульовує аграрний сектор. Спрощення законодавчої бази значно знижує бюрократичні перешкоди для ведення агробізнесу, зменшує час та витрати на отримання необхідних дозволів і ліцензій. Оновлення законодавства також має сприяти прозорості та відкритості ринкових механізмів, усуваючи корупційні ризики та сприяючи чесній конкуренції, що є важливим для приваблення внутрішніх та зовнішніх інвестицій у сільськогосподарський сектор. Інструментами економічного механізму державного управління тут слугуватимуть програми податкових канікул, гранти на розвиток інфраструктури та інвестиційні стимули для нових технологій. Водночас зниження соціальних бар'єрів передбачає активізацію участі місцевих громад у процесах управління та розвитку аграрного сектору. Розробка та реалізація програм, що стимулюють місцеве населення до участі у прийнятті рішень, сприяє соціальній згуртованості та оптимальному використанню місцевих ресурсів. Важливими інструментами тут є створення аграрних кооперативів, підтримка малих та середніх виробників, сумісне використання обладнання та інфраструктури, а також розвиток партнерських відносин між різними категоріями виробників, що не тільки зміцнює довіру між учасниками ринку та урядовими інституціями, але й сприяє створенню більш стійкої та адаптивної аграрної системи, здатної ефективно реагувати на соціальні та економічні виклики.

Основними завданнями, що полягають перед урядом для забезпечення економічної доступності на сьогодні є зниження цін на товари продовольчого кошика, зниження частки населення за межею бідності, зростання середнього рівня доходів, а також зростання доступності до с/г фінансових послуг.

Важливими інструментами, які необхідно задіяти для реалізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині забезпечення економічної доступності продовольства через зниження цін на товари продовольчого кошика є обмеження максимально допустимих цін на критично важливі продукти харчування та надання дотацій сільськогосподарським виробникам для компенсування їх виробничих витрат при зниженні роздрібних цін на продовольство. Для забезпечення доступності основних продуктів харчування для широких верств населення, необхідним є впроваджувати регулятивні заходи, такі як встановлення максимально дозволених роздрібних цін на. Регулювання цін запобігатиме необґрунтованому зростанню цін у періоди економічних або сезонних коливань, забезпечуючи стабільність вартості життєво необхідних продуктів. Ціноутворення повинно базуватися на необхідності покриття виробничих витрат. При цьому державна підтримка аграріїв повинна здійснюватися через надання дотацій, що дозволить виробникам компенсувати величину мінімального очікуваного прибутку. Окрім цього програми субсидіювання слід спрямовувати на покриття частини витрат на сільськогосподарську техніку, насіння, добрива, засоби захисту рослин та інші необхідні матеріали. Використання описаних інструментів економічного механізму не тільки знизить вартість продукції, але й стимулюватиме зростання виробництва та покращення якості продовольства, роблячи їжу доступнішою для населення.

Щодо інструментів спрямованих на зниження частки населення за межею бідності слід зазначити, що розробка та реалізація програм соціальної підтримки, таких як гарантований мінімальний дохід, пенсії, допомога малозабезпеченим сім'ям, а також запровадження програм харчової допомоги для вразливих груп населення сприятиме підвищенню економічної доступності продовольства. Для адресної підтримки найбільш уразливих верств населення, уряду необхідно впроваджувати комплексні соціальні програми, спрямовані на забезпечення мінімально необхідного рівня доходів для гідного життя, включаючи виплати гарантованого мінімального доходу, який визначається виходячи з прожиткового мінімуму та враховує регіональні особливості економічного розвитку, а також пенсійні програми, допомогу малозабезпеченим сім'ям та інші форми соціальної підтримки, що відіграють ключову роль у запобіганні зубожінню населення, зменшуючи ризик їхнього падіння у бідність, проте потребують значного залучення фінансових ресурсів, що у час війни є вкрай важким питанням. Тому важливими є інструменти, що

не мають прямого відношення до фінансової підтримки населення, але впливають на зниження безробіття та підвищення рівня життя населення. Окрема увага повинна приділятися вразливим групам населення, таким як особи з інвалідністю, самотні батьки, багатодітні сім'ї, літні люди, а також особи, які пережили кризові ситуації, такі як звільнення з роботи чи стихійні лиха. Для цих категорій населення розробляються програми харчової допомоги, які включають роздачу продуктових наборів, соціальні обіди або субсидії на покупку продовольства, що забезпечить не тільки мінімальне харчування, а й сприяють здоровому харчуванню, підвищуючи якість життя та знижуючи медичні витрати у довгостроковій перспективі.

Зростання середнього рівня доходів залежить від загального росту економіки і у час глобальної кризи, пов'язаної з війною, вкрай важко піддається управлінню, але одним з основних інструментів для підвищення середнього рівня доходів населення є стимулювання економічного зростання через створення сприятливих умов для бізнесу, включаючи реформування податкової системи, поліпшення інвестиційного клімату, зниження адміністративних бар'єрів та спрощення процедур реєстрації підприємств. залучення іноземних інвесторів також відіграє ключову роль, оскільки інвестиції часто призводять до створення нових високооплачуваних робочих місць і підвищення загальної продуктивності праці, що, у свою чергу, веде до збільшення заробітних плат та покращення якості життя. Сприяння вітчизняним та іноземним інвестиціям може бути досягнуто через зниження податкових ставок для нових інвестицій, надання податкових кредитів або створення спеціальних економічних зон з пільговими умовами для підприємців. Крім цього важливим є поширення пільгових програм підвищення кваліфікації і перенавчання для підвищення конкурентоспроможності робочої сили. Через програми професійної підготовки та перепідготовки необхідно забезпечувати працівників навичками, які відповідають потребам сучасного ринку праці, що сприяє підвищенню їхньої конкурентоспроможності та мобільності, дозволяє швидше адаптуватися до змін у економіці, зокрема в умовах війни, глобалізації та технологічних інновацій. Особлива увага повинна приділятися галузям, що активно розвиваються або мають великий експортний потенціал, що може призвести до зростання експортних доходів та, відповідно, до підвищення доходів працюючих. Окрім того, урядові програми можуть спонукати приватний сектор до інвестицій в підвищення кваліфікації працівників, зокрема через податкові стимули. Такі інструменти економічного механізму разом формують ефективну стратегію з підвищення доходів населення, що не лише сприяє зменшенню бідності, але й забезпечує більшу економічну стійкість та розвиток суспільства.

Зростання доступності до сільськогосподарських фінансових послуг можливе через інструменти розширення мікрофінансування та пільгового кредитування. Розширення мікрофінансування включає забезпечення доступу до мікрокредитів для малих фермерів і підприємців у сільськогосподарському секторі, що допомагає малим виробникам збільшити обсяги виробництва, покращити якість продукції і тим самим підвищити свої доходи та сприяє розширенню бізнесу і залученню нових інвестицій в агросектор. Важливим є ведення спеціалізованих програм пільгового кредитування, які націлені на підтримку сільськогосподарської інфраструктури та впровадження сучасних технологій в аграрному секторі, включаючи знижені процентні ставки або довгострокові кредити з періодом відстрочки платежів, що особливо важливо для проектів із довгим періодом окупності. Крім цього значною ефективністю характеризуються інструменти спрямовані на страхування ризиків для аграріїв через впровадження страхових програм для захисту фермерів від несприятливих погодних умов, шкідників або інших факторів, що можуть негативно вплинути на урожай, що зменшує фінансові ризики фермерів і сприяє стабільності їх доходів. Наведені інструменти слід синергувати та спрямовувати на підтримку усього ланцюга створення вартості в аграрному секторі від виробництва до споживача, сприяючи зростанню економічної доступності продовольства через покращення умов доступу до фінансових послуг.

Основними завданнями, що полягають перед урядом для забезпечення якості та безпечності продовольства на сьогодні є підвищення безпечності харчових продуктів, покращення норм харчування, збільшення дієтичного різноманіття, а також зростання доступності мікроелементів та зростання якості білка.

Важливими інструментами, які необхідно задіяти для реалізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині забезпечення якості та безпечності продовольства через підвищення безпечності харчових продуктів є економічні стимули для дотримання стандартів, розширення державного регулювання і контролю, підтримка досліджень і розвитку у сфері безпеки харчових продуктів та підвищення обізнаності громадськості. Фінансові ініціативи для виробників, які активно впроваджують і дотримуються високих стандартів безпеки, повинні включати податкові пільги, субсидії на обладнання, що забезпечує більшу чистоту виробництва, або допомогу в отриманні сертифікації відповідно до міжнародних стандартів. Крім того важливо задіювати методи примусу, зокрема штрафи та санкції за порушення стандартів безпеки, що діють як стримувальний фактор для практик, які можуть загрожувати здоров'ю споживачів. Посилення ролі державних інспекторів у перевірках виробничих

ланок, з метою забезпечення дотримання національних і міжнародних стандартів також характеризуються високою ефективністю, проте інспектори повинні мати достатні повноваження та ресурси для проведення ефективних перевірок. Слід впроваджувати системи швидкого реагування на випадки виявлення небезпечних продуктів, з можливістю оперативного вилучення таких продуктів з ринку та інформування громадськості. Важливими є інструменти державної підтримки розвитку у сфері безпеки харчових продуктів через фінансування дослідницьких програм з метою вдосконалення методів виявлення токсинів, пестицидів і інших шкідливих речовин у харчових продуктах. Така співпраця з академічними та приватними науковими установами для розробки нових технологій очищення і переробки продуктів, які можуть зменшити ризик забруднення продукції дасть позитивний довгостроковий ефект для продовольчої безпеки країни. Поряд із цим розробка і проведення інформаційних кампаній про важливість безпечного харчування, з описом ризиків пов'язаних з небезпечними харчовими продуктами, а також поширення освітніх програми для виробників про методи безпечного виробництва і переробки продуктів та навчання з правильного маркування продукції також потребує залучення додаткового фінансування з боку держави, що сприятиме підвищенню безпечності харчових продуктів, зміцненню загальної продовольчої безпеки в країні, гарантуючи високий рівень захисту здоров'я населення.

Ефективне використання економічних інструментів державного управління для покращення норм харчування, передбачає заходи, які включають надання державних грантів та субсидій школам та громадським установам для розробки і реалізації освітніх програм про здорове харчування, включаючи кошти на навчальні матеріали, тренінги для педагогів, проведення спеціалізованих занять і воркшопів, а також запровадження податкових пільг для приватних компаній, які фінансують або підтримують здорові харчові кампанії або освітні проєкти в галузі здорового харчування. Водночас важливим програми субсидіювання спрямовані на виробників, які чітко і точно маркують свою продукцію згідно з високими стандартами інформаційної відкритості, що стимулює більш детальне маркування продуктів, включаючи повну інформацію про поживну цінність. Серед інструментів, що реалізуються через методи примусу слід виокремити заходи проти недобросовісної реклами, зокрема введення штрафів для компаній, які надають неправдиву інформацію або ту яка вводить в оману на маркуванні своїх продуктів, що забезпечує дотримання чесності в інформації про продукт, важливої для здоров'я споживачів. Вищенаведені інструменти економічного механізму взаємопов'язані та спрямовані на створення екосистеми, яка сприяє здоровому харчуванню через регуляцію, освіту, фінансові стимули та

громадське залучення, дозволяє ефективно впливати на здоров'я нації, змінюючи харчові звички населення на краще.

Для впровадження дієвих інструментів економічного механізму державного управління з метою збільшення дієтичного різноманіття, слід застосовувати податкові заходи щодо зменшення податкового тягаря, торговельної політики, оптимізації імпорту. Впровадження знижених ставок ПДВ або повне звільнення від податків для малих виробників, які займаються виробництвом місцевих та традиційних продуктів зменшує виробничі витрати і сприяє збільшенню обсягів виробництва. Водночас запровадження податкових кредитів для підприємств, які інвестують у новітні агротехнології, спрямовані на збільшення дієтичного різноманіття, зокрема у частині розвитку технологій зберігання або переробки продуктів, спрямованих на підтримку їх якості та доступності протягом усього року. Значний ефект досягається за рахунок заходів спрямованих на захист від імпорту у частині встановлення тарифів або квот на імпортовані товари, які конкурують з місцевими та традиційними продуктами, що дозволяє захистити місцевих виробників від недобросовісної конкуренції та сприяє розвитку місцевого сільськогосподарського виробництва. Важливим є прийняття спеціальних законів, які підтримують дієтичне різноманіття через нормативну підтримку місцевих продуктів, включаючи закони, що обмежують використання певних хімічних добавок або пестицидів, що можуть шкодити якості традиційних продуктів. Для розвитку досліджень та впровадження інноваційних практик слід стимулювати створення фондів, які забезпечують фінансування проєктів, спрямованих на розвиток місцевих агрокультур, що є унікальними для певних регіонів, а також фінансування програм, що надають освіту та навчання щодо методів органічного виробництва, збереження біорізноманіття і використання екологічно чистих технологій серед фермерів. Застосування цих інструментів сприятиме активізації зусиль направлених на забезпечення дієтичного різноманіття, захист місцевих виробників та покращення харчових звичок населення.

Забезпечення населення необхідними мікроелементами та якісним білком є одним із ключових аспектів підвищення рівня продовольчої безпеки. Використання селекції та біотехнологій для створення сортів рослин, які природно містять вищі концентрації важливих мікроелементів, таких як залізо, цинк, і йод, значно покращують якість продовольства для населення, особливо в регіонах, де дефіцит мікроелементів є поширеним. Водночас надання державних субсидій фермерам, які вирощують бобові культури та інші високобілкові рослини, а також залучення інвестицій у стартапи, що працюють над розробкою нових технологій виробництва та переробки білкових продуктів, включаючи вегетаріанські білкові альтернативи, які

стають все більш популярними на світових ринках, не лише забезпечить фермерам стабільний дохід, але й сприятиме розширенню доступних джерел білка для місцевого населення. Відтак важливою є реалізація державних програм, спрямованих на підвищення обізнаності серед споживачів про користь білкових продуктів та їх значення для здоров'я, зокрема у вигляді фінансування інформаційних кампаній, спеціалізованих ярмарків та фестивалів.

Основними завданнями для забезпечення стійкості та адаптивності природних ресурсів на сьогодні є посилення протидії стихійним лихам, зниження демографічного стресу, посилення захисту природних ресурсів, а також зниження продовольчої імпорто-залежності.

Важливими інструментами, які необхідно задіяти для реалізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині забезпечення стійкості та адаптивності природних ресурсів через посилення протидії стихійним лихам є фінансування інфраструктури для зменшення ризиків. Інвестиції в таку інфраструктуру є критично важливими для зміцнення стійкості спільнот та зниження потенційних збитків та повинні зосереджуватися на будівництві та укріпленні дамб і водозахисних споруд, посиленні захисту від паводків шляхом створення бар'єрів, які контролюють водні потоки та запобігають затопленню населених пунктів, а також оновлені існуючої інфраструктури, такої як мости, шляхи, комунікаційні системи, для забезпечення їхньої надійності в умовах природних катастроф. Водночас важливим є зміцнення будівельних норм і стандартів для забезпечення стійкості нових і існуючих будівель до ураганів та землетрусів. Крім цього слід запроваджувати програми страхування, що допоможуть зменшити фінансовий тягар, який стихійні лиха накладають на аграріїв та власників земель, зокрема у частині надання доступних страхових покриттів, які дозволять компенсувати втрати від ураганів, паводків, землетрусів тощо, а також співпраці держави з приватними страховиками для розширення доступу до страхування та зниження його вартості через субсидії та податкові стимули. Світова практика свідчить, що дієвими є інструменти економічного механізму спрямовані на розробку та впровадження систем раннього попередження, відтак інвестиції в технології та системи раннього попередження дозволяють підготуватися до стихійних лих та вчасно реагувати на них, зокрема через розробку та впровадження передових метеорологічних і сейсмічних систем для моніторингу небезпечних умов та вчасного попередження населення., при цьому використання сучасних засобів комунікації для швидкого інформування громадян про надзвичайні ситуації відіграють важливу роль, оскільки не лише сприяють зниженню ризиків від стихійних лих, але й підвищують загальну стійкість громад і економіки країни.

Іншим важливим напрямом є посилення захисту природних ресурсів через фінансові інструменти для захисту біорізноманіття, зокрема цільові гранти та екологічне податкове стимулювання. Надання цільових грантів для проектів, які сприяють відновленню та збереженню біорізноманіття, особливо у сільськогосподарських районах повинні включати розведення місцевих і рідкісних видів рослин та тварин, а також введення податкових пільг для аграріїв, які впроваджують сталі методи господарювання, зменшуючи використання хімічних добрив і пестицидів, та застосовуючи практики органічного землеробства. Водночас варто стимулювати промоції сталого використання ресурсів через впровадження системи еко-маркування для продуктів харчування, що інформуватиме споживачів про екологічність продукту, включаючи вплив на природні ресурси в процесі виробництва та заохочуватиме споживання місцевих і сезонних продуктів через маркетингові кампанії та фінансові стимули, що зменшуватиме енерговитрати на транспортування і зберігання продукції, а також забезпечить підтримку місцевої економіки.

Розробка та впровадження стандартів та сертифікацій для дотримання методів сталого землекористування, які забезпечують збереження ґрунтів, водних та інших природних ресурсів., а також законодавча підтримка інноваційних технологій через стимулювання використання інноваційних, менш ресурсоємних технологій у сільському господарстві сприятиме законодавчому закріпленню відповідальності сторін. Застосування цих інструментів дозволить зміцнити стійкість природних ресурсів, забезпечивши продовольчу безпеку через стале використання ресурсів, мінімізуючи негативний вплив на довкілля та підтримуючи економічну стійкість у довгостроковій перспективі.

Для ефективного зниження продовольчої імпорто-залежності, слід застосувати додаткові інструменти економічного механізму спрямовані на забезпечення тарифної та податкової політики, а також маркетингової підтримки. Введення захисного мита на імпорт продукції, яка конкурує з місцевою сприятиме зростанню внутрішнього виробництва, захисту місцевих виробників та розвитку національної аграрної індустрії, а стимулювання імпорту високотехнологічного обладнання, яке не виробляється в країні, дозволить підвищити ефективність місцевого сільського господарства. Запровадження знижених ставок податку на прибуток для сільськогосподарських підприємств, що інвестують у модернізацію виробництва і заміщення імпорту, а також повернення ПДВ для аграріїв на закупівлю обладнання та сучасних технологій сприятиме підвищенню продуктивності сільськогосподарського виробництва, підвищенню його конкурентоспроможності та зниженню залежності від імпортованих продуктів, що в свою чергу підвищить продовольчу безпеку країни.

Висновки. Продовольча безпека є критичним компонентом національної безпеки, адже вона визначає здатність держави забезпечити фізичне виживання свого населення та сприяти стабільності у соціальній та економічній сферах, відтак систематичний моніторинг механізмів, що підтримують продовольчу безпеку, є вагомим елементом державного управління. Систематичний моніторинг дозволяє не лише ефективно розробляти та імплементувати державну політику, але й контролювати її впровадження, забезпечуючи раціональний розподіл та використання обмежених ресурсів. Підвищення ефективності функціонування економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у розрізі чотирьох складових, зокрема забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства, його якості та безпечності, а також стійкості та адаптивності природних ресурсів потребує розробки дієвих інструментів для реалізації стратегічних цілей та поставлених завдань. Сформований в результаті проведеного дослідження набір інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою забезпечує розподіл дії економічного механізму у розрізі складових продовольчої безпеки, дозволяє структурувати систему моніторингу та сприяє можливості здійснення безперервного спостереження за виконанням поставлених завдань.

Література:

1. Бухтіарова А., Пахненко О., Белова І. Управління фінансами, орієнтоване на результат, як підхід до синергії інструментів державної політики. Економіка та суспільство, (28). 2021. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/492>
2. Свірко С.В., Тарасова Т.О. Державна політика як інструмент державного управління в сфері бюджетної безпеки. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2021. Т.1. № 2. С. 49-64. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/2940>
3. Барзилович А. Інноваційні інструменти державного регулювання ринку медичних послуг. Наукові перспективи, (5 (5)). 2020. С. 327-340. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/75/75>
4. Косач І., Дегтярьов А. Програмні інструменти державної політики інноваційно-інвестиційного розвитку підприємництва. Наукові перспективи (8 (14)). 2021. С. 41-50. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/424/426>

References:

1. Bukhtiarova, A., Pakhenko, O., & Bielova, I. (2021). Upravlinnia finansamy, oriientovane na rezultat, yak pidkhid do synerhii instrumentiv derzhavnoi polityky [Outcome-oriented financial management as an approach to the synergy of public policy tools]. Ekonomika ta suspil'stvo [Economy and Society], vol. (28). Retrieved from: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/492> [in Ukrainian].
2. Svirko, S. V., & Tarasova, T. O. (2021). Derzhavna polityka yak instrument derzhavnoho upravlinnia v sferi biudzhethoi bezpeky [Public policy as a tool of public administration in the field of budgetary security]. Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky [Bulletin of KhNAU. Series: Economic Sciences], vol. 1(2), pp. 49-64. Retrieved from: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/2940> [in Ukrainian].

3. Barzylovyh, A. (2020). Innovatsiini instrumenty derzhavnoho rehulivannia rynku medychnykh posluh [Innovative tools of state regulation of the medical services market]. *Naukovi perspektyvy* [Scientific Perspectives], vol. 5(5), pp. 327-340. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/75/75> [in Ukrainian].

4. Kosach, I., & Dehtiariov, A. (2021). Prohramni instrumenty derzhavnoi polityky innovatsiino-investytsiinoho rozvytku pidpriemnytstva [Software tools of state policy for innovative-investment development of entrepreneurship]. *Naukovi perspektyvy* [Scientific Perspectives], vol. 8(14), pp. 41-50. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/424/426> [in Ukrainian].

УДК 351:354:658.3:35:007

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-396-405](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-396-405)

Тушко Клавдія Юріївна доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України, 29000, Україна, Хмельницька область, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46, тел.: (067) 905-03-32, <https://orcid.org/0000-0001-7684-5622>

Балагур Леся Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри загальновійськових дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України, 29000, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46, <https://orcid.org/0000-0002-1137-1670>

Мішенюк Роман Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальновійськових дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України, 29000, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46, <https://orcid.org/0000-001-8566-353X>

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ МОДЕЛІ У ПРИЙНЯТТІ УПРАВЛІНСЬКОГО РІШЕННЯ ЛІДЕРАМИ

Анотація. У статті здійснено спробу проаналізувати взаємозв'язок між мисленням, лідерством та процесом управління. Меті статті досягнуто, оскільки вивчено наукові праці із запропонованої проблеми. Представлено визначення поняття «система», а з цього виведено визначення системного мислення та його значення та характеристику в управлінській діяльності. У вигляді структурних компонентів запропоновано зміст інтелектуальної моделі прийняття управлінського рішення лідером.

Соціум зрозумів, що вплив науки на існування є визначальним. Враховуючи це, люди намагались за допомогою науки впливати на комплексні та складні системи. Іноді ця практика була невдалою (неспроможність уникнути економічної нестабільності, подолати хронічні захворювання тощо), проте заперечити необхідність сформованості системного мислення неможливо.

Системне мислення є таким способом мислення, за якого існує можливість розуміти наявні у суспільстві системи (до прикладу, управління та лідерство), але без пріоритету комп'ютерних системи або штучного інтелекту. Особливість систем полягає в тому, що вони не розвиваються лінійно, оскільки процес їх розвитку більш схожий на кущ, що може рости у різних

напрямок. Така аналогія є прийнятною для опису систем – вони одночасно пов'язані із багатьма різноманітними системами. Це є черговим підтвердженням того, що у сучасному суспільстві індивід потребує сформованості системного мислення, щоб знати «мову» системи, а все навколо – системне. Отже, за результатами аналізу сутності «системи», «системного мислення» здійснимо зв'язок із управлінським середовищем та лідерством.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є аналіз кожного елементу інтелектуальної моделі прийняття управлінського рішення лідерами у державних установах, секторі безпеки та оборони, а також їх порівняння.

Ключові слова: система, системне мислення, управління, лідерство, управлінське рішення, інтелектуальна модель.

Tushko Klavdiya Yuriivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines, National Academy of the State Border Service of Ukraine, 29000, Ukraine, Khmelnytskyi Oblast, Khmelnytskyi St. Shevchenko, 46, tel.: (067) 905-03-32, <https://orcid.org/0000-0001-7684-5622>

Balagur Lesya Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of Combined Military Disciplines, National Academy of the State Border Service of Ukraine, 29000, Khmelnytskyi, St. Shevchenko, 46, <https://orcid.org/0000-0002-1137-1670>

Roman Mykolayovych Mishenyuk Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Combined Military Disciplines, National Academy of the State Border Service of Ukraine, 29000, Khmelnytskyi, St. Shevchenko, 46, <https://orcid.org/0000-001-8566-353X>

INTELLIGENT MODELS IN MAKING MANAGERIAL DECISIONS BY LEADERS

Abstract. The article attempts to analyze the relationship between thinking, leadership and the management process. The purpose of the article is achieved, since scientific works on the proposed problem have been studied. The definition of the concept of "system" is presented, and from this, the definition of system thinking and its meaning and characteristic in managerial activity are derived. In the form of structural components, the content of the intellectual model of making a managerial decision by the leader is proposed.

Society realized that the influence of science on existence is decisive. With this in mind, people have tried through science to influence complex and complex systems. Sometimes this practice was unsuccessful (inability to avoid economic instability, overcome chronic diseases, etc.), but it is impossible to deny the need for the formation of systemic thinking.

System thinking is a way of thinking in which it is possible to understand the systems available in society (for example, management and leadership), but without the priority of computer systems or artificial intelligence. The peculiarity of the systems is that they do not develop linearly, since the process of their development is more like a bush that can grow in different directions. This analogy is acceptable for describing systems - they are simultaneously associated with many different systems. This is another confirmation that in modern society the individual needs the formation of systemic thinking in order to know the "language" of the system, and everything around is systemic. Therefore, according to the results of the analysis of the essence of "system," "system thinking," we will make a connection with the managerial environment and leadership.

Promising directions for further scientific research are the analysis of each element of the intellectual model of managerial decision-making by leaders in state institutions, the security and defense sector, as well as their comparison.

Key words: system, system thinking, management, leadership, management decision, intellectual model.

Постановка проблеми. Сучасні обсяги інформації, нарощування темпів глобалізаційних процесів, інтенсивність рівня зовнішньополітичних зв'язків України, офіційне визначення щодо західного вектору спрямування у розвитку суспільства стали основними умовами актуальності дослідження проблем лідерства, управлінського рішення та сучасного мислення.

Українське суспільство переживає нелегкі часи, оскільки війна впливає на усі без виключення сфери його життєдіяльності. Для виходу із системної кризи, для перемоги у війні із підступним та неадекватним ворогом (росіянами), українці потребують конструктивних змін, на усіх рівнях державного управління та державотворення. З метою реалізації реформ, трансформацій, українцям необхідно звернутись до досвіду західних держав, оскільки саме приклад умовного Заходу є свідченням саме продуктивного мислення і оперування тими поняттями, завдяки яким він є успішним. Актуальність проблеми формування нового типу мислення, його впливу на управління (не важливо приватне це середовище чи державні структури), а також лідерство в Україні, підтверджені реаліями часу.

Метою статті є узагальнення результатів аналізу використання інтелектуальних моделей у прийнятті управлінського рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Знання про управління представлені у здобутках західних дослідників [6; 12-13; 16] та ін. Вони є авторами робіт, що слугують вихідним концептом для численних практичних розробок у галузі управління: нові форми організації соціального управління, спеціальна управлінська функція, управління персоналом, управління людським ресурсом. Управління виступає суспільним явищем, характерним для кожної країни на будь-якому етапі людської цивілізації. За хронологією появи, управління передуює появі перших держав. Основні ознаки владної та розпорядчої діяльності характерні історичним періодам первинного суспільства, в якому основою влади були родинність, вірування, звичаї та традиції. За тих часів, ключове завдання влади полягало у життєвому забезпеченні племені, а соціальна система цінностей передбачала задоволення інтересів переважної більшості спільнот в цілому. Враховуючи ці факти, розвиток управлінської діяльності в соціумі вивчається як історичне виділення специфічного різновиду діяльності з групової спільної праці.

Виклад основного матеріалу. Управління, мислення, інтелект, лідерство – це поняття, що тісно пов'язані із системою, наукою про систему. Системна наука не є новою для людства. Системою прийнято вважати сукупність елементів, речей, людей, явищ чи процесів, які між собою таким чином, щоб через певний час сформувані власну поведінку (діяльність) та подальший розвиток. Щодо існування систем, то вони можуть бути зруйновані, обмежені, запущені або задіяні зовнішніми процесами (об'єктами/речами). Зовнішні сили можуть спричинити неочікуваний результат функціонування системи. З визначення та характеристики системи вибудуємо зв'язок із мисленнєвими процесами індивіда, що дозволяє констатувати існування такого виду мислення як системне мислення [1].

Зазвичай, у закладах освіти різного рівня відбувається навчання аналізу, використання раціональних здібностей особистості, для того щоб встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, розв'язувати проблеми, впливати на конкретні процеси та контролювати їх. Раціональне мислення характерне для людини, навіть не усвідомлюючи і не маючи знань про форми та закони логічного мислення, вона формує висновки, створює нове знання, класифікує, впорядковує, і у підсумку, – має справу із системами різного рівня та масштабу. Переважна більшість сучасних науковців стверджують, що навіть тіло людини можна позиціонувати як систему, а отже – чимала кількість об'єктів є системними. Тому можна констатувати, що індивід повинен володіти знаннями про систему, а також оптимальним рівнем системного мислення [4].

Значущість системного мислення – актуальна тема сучасних наукових пошуків, а якщо звернутись до українських доробків, то ця проблема у період

війни дотична до сфери управління. Саме сформованість та розвиненість системного мислення виступають критерієм ефективності діяльності. Україна потребує реформ, трансформацій та змін у низці галузей життєдіяльності, але не лише декларативних, а реальних та об'єктивних.

Аналіз досвіду реформ в країнах високого рівня розвитку свідчить про те, що першочергові зміни повинні відбутись на рівні мислення та свідомості. Зважаючи на представлені факти, було обрано тему аналізу інтелектуальних моделей прийняття управлінських рішень лідерами (не обов'язково керівниками на призначених посадах), але у контексті сформованості системного мислення, тобто практичного розуміння того як функціонують будь які системи і як із ними взаємодіяти. Формулювання управлінського рішення це складний поетапний процес, але зазвичай, не інтуїтивний, а осмислений [3].

Соціум зрозумів, що вплив науки на існування є визначальним. Враховуючи це, люди намагались за допомогою науки впливати на комплексні та складні системи. Іноді ця практика була невдалою (неспроможність уникнути економічної нестабільності, подолати хронічні захворювання тощо), проте заперечити необхідність сформованості системного мислення неможливо [5].

Системне мислення є таким способом мислення, за якого існує можливість розуміти наявні у суспільстві системи (до прикладу, управління та лідерство), але без пріоритету комп'ютерних системи або штучного інтелекту. Особливість систем полягає в тому, що вони не розвиваються лінійно, оскільки процес їх розвитку більш схожий на куц, що може рости у різних напрямках. Така аналогія є прийнятною для опису систем – вони одночасно пов'язані із багатьма різноманітними системами. Це є черговим підтвердженням того, що у сучасному суспільстві індивід потребує сформованості системного мислення, щоб знати «мову» системи, а все навколо – системне.

Отже, за результатами аналізу сутності «системи», «системного мислення» здійснимо зв'язок із управлінським середовищем та лідерством [8].

Системне мислення у нинішньому хаотичному, насиченому взаємозалежностями уможливорює наступне:

- a) здатність розуміння частин (складових, компонентів, елементів) цілого;
- b) визначати взаємозв'язки;
- c) формувати гіпотези (припущення) та умовні міркування (міркування, що містять умову та наслідок із неї);
- d) проявляти креативність.

Якщо детально проаналізувати кожен із поданих вище характеристик, то можна дійти висновку, що системне мислення в управлінській діяльності дозволить генерувати ідеї та смисли, а у подальшому – здійснювати позитивні зміни.

Управління – це системний процес, а отже – система. Але управлінська система – не є простою сукупністю елементів або частин, вона виходить за їх межі, а тому може бути адаптивним, цілеспрямованим, самозберезувальним тощо [7].

Щодо лідерства, то лідером є індивід, якому цей статус дало оточення, тобто він повинен здобувати легітимність. Відмінність між лідером та управлінцем полягає в тому, що першого визнають, а другого – зазвичай, призначають управляти. І не завжди посада, лідер та управлінець – тотожні між собою.

Сучасні українці, вперше в історії, замислились над тим чи здатна формувати лідерів, яка відмінність між лідерами та пасіонарями тощо [9].

У поєднанні декількох важливих аспектів у запропонованій статті – система, управління, управлінське рішення та лідер – можна сформувати такий зв'язок – звернення до інтелектуальних моделей прийняття управлінського рішення лідерами окремих організацій (структур, установ).

Лідером, на нашу думку (з урахуванням вище поданого тлумачення), є людина, яка усвідомлює мету (пріоритетну), усвідомлює відповідальність за прийняті рішення [11].

Роль системного мислення для лідера в управлінській діяльності – можливість мінімізувати хибні рішення, сприймати інформацію цілісно та адекватно, застосовувати різноманітні інструменти розуміння об'єктивної реальності, створення окремих моделей в управлінні для уникнення складності тощо [10].

Зупинимось на побудові інтелектуальних моделей прийняття управлінського рішення лідером.

Моделлю є спосіб спрощення певного об'єкту (явища, процесу, речі, системи тощо). Щодо інтелектуальних моделей, то вони створюються завдяки системному мисленню і уможливають управлінський процес, зокрема прийняття управлінського рішення [15].

Інтелектуальні моделі прийняття управлінського рішення спонукають до конкретних дій, навіть незважаючи на те, що ці моделі мають приблизний зв'язок із об'єктивною реальністю. Проте інтелектуальні моделі пов'язані із професійним та життєвим досвідом особи. І якщо мова йде про сферу управління, то із досвідом професійної або непрофесійної управлінської діяльності. Це можна сприймати як іраціональність в зазначених моделях.

Сутність інтелектуальних моделей прийняття управлінського рішення лідером полягає у тому, що лідер використовує інформацію, яку легко запам'ятати та усвідомити. Але інтелектуальні моделі повинні бути не вузькими та спрощеними, у їх змісті повинні бути аргументи, причинно-наслідкові зв'язки.

Отже, інтелектуальні моделі прийняття управлінського рішення лідерами – це процес обмірковування конкретної проблеми. Цей процес передбачає:
поглиблений аналіз проблеми і наявні до неї протилежні моделі;
пошук точок біфуркації, формулювання припущень та аналіз причинно-наслідкових зв'язків;
поєднання різних варіантів вирішення проблеми;
перевірка припущень вирішення проблем;
формулювання висновків та пропозицій.

Усі ці етапи за своїм змістом відображають мисленнєві процеси людини від аналізу до аналогії як найскладнішого різновиду умовиводу.

Лідеру необхідно влучно та концептуально вирішувати проблеми, тобто приймати управлінське рішення. Саме інтелектуальна модель як інструмент системного мислення перетворює таку діяльність на нелінійну.

Висновки. У статті здійснено спробу проаналізувати взаємозв'язок між мисленням, лідерством та процесом управління. Меті статті досягнуто, оскільки вивчено наукові праці із запропонованої проблеми. Представлено визначення поняття «система», а з цього виведено визначення системного мислення та його значення та характеристику в управлінській діяльності. У вигляді структурних компонентів запропоновано зміст інтелектуальної моделі прийняття управлінського рішення лідером.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є аналіз кожного елемента інтелектуальної моделі прийняття управлінського рішення лідерами у державних установах, секторі безпеки та оборони, а також їх порівняння.

Література:

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 468 с.
2. Волобуєв В. В. Методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам ВВНЗ щодо формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до проектного управління. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка».* 2022. № 10(12). С. 275–282.
3. Гармаш Т. А. Педагогічні умови формування готовності майбутніх фахівців із логістики до управлінської діяльності. *Науковий вісник Південно-українського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Серія : Педагогіка.* Одеса, 2017. Вип. 5(118). С. 17–20.

4. Дем'янюк Ю. А. Формування військово-організаторських умінь у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Нац. академія Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2010. 20 с.
5. Заболотний С. М., Тушко К. Ю., Тушко Д. А. До проблеми формування професійної рефлексії фахівців сектору безпеки та оборони України. «Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»): журнал. 2024. № 4(32) 2024. С. 651-659. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4\(32\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4(32)).
6. Мошек Г. Є., Федоренко В. Л., Коваленко О. В. та ін. Менеджмент організації. Теорія та практика. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 808 с.
7. Козаченко Т. Публічне управління на засадах проектного менеджменту: сучасний погляд. *Держава та регіони. Серія : Державне управління*. 2018. № 2(62). С. 50–52.
8. Луговий В. І. Шляхи і засади вдосконалення підготовки керівного персоналу держслужби (аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду). Підвищення кваліфікації держслужбовців : зб. наук. пр. Київ : Вид-во УАДУ, 2019. С. 108–138.
9. Луцький О. Л. Алгоритм роботи офіцерів органів управління в підпорядкованих підрозділах охорони державного кордону. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2013. № 2. С. 87–89.
10. Радванський І. Г. Шляхи та педагогічні умови підготовки офіцерів внутрішніх військ у вищих військових навчальних закладах до управлінської діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 / Нац. академія Прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2000. 196 с.
11. Тарнавський М. М. Формування культури управлінської діяльності у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02. Хмельницький, 2001. 246 с.
12. Bertalanffy L. von. *General System Theory: Foundations. Development. Application/* Ludwig von Bertalanffy. Revised 17th Edition. New York: George Braziller, 2009. XXIV+296 p.
13. Miles R. *Introduction to technology foresight*. UNIDO. Workshop. Technology Foresight for Practitioners (Roadmapping). Prague. 2008.
14. Taylor F. W. *The principles of scientific management*. Harper, 1994. 145 p.
15. Tushko K., Dya V., Farion O., Lysak P., Sych R., Demskyi V., Trifanina L., & Synyshyn M. Specifics of Physical Training of Future Border Guard Officers of Ukraine: Comparative Analysis. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 202315(1), 28-44. <https://doi.org/10.18662/rrem/15.1/684>
16. Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der Sozialökonomik*. Bd. I, II. Tübingen. 1922.

References:

1. Balabanova L. V., Sardak O. V. (2019) *Upravlinnya personalom*. [Personnel management]. Kyiv: Center for Educational Literature, 468 p. [in Ukrainian]
2. Volobuev V. V. (2022) *Metodychni rekomendatsiyi naukovy-pedahohichnym pratsivnykam VVNZ shchodo formuvannya hotovnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do proektnoho upravlinnya*. [Methodological recommendations for scientific and pedagogical employees of VVNIZ regarding the formation of readiness of future border officers for project management]. *Scientific innovations and advanced technologies. "Public Administration" Series, "Law" Series, "Economics" Series, "Psychology" Series, "Pedagogy" Series*. No. 10(12). P. 275–282. [in Ukrainian]

3. Garmash T. A. (2017) Pedahohichni umovy formuvannya hotovnosti maybutnikh fakhivtsiv iz lohistyky do upravlins'koyi diyal'nosti. [Pedagogical conditions for the formation of readiness of future specialists in logistics for managerial activities]. *Scientific Bulletin of the Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskiy. Series: Pedagogy*. Odesa,. Vol. 5(118). P. 17–20. [in Ukrainian]
4. Demyaniuk Yu. A. (2010) Formuvannya viys'kovo-orhanizators'kykh umin' u maybutnikh ofitseriv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. [Formation of military organizational skills in future officers of the State Border Service of Ukraine]: autoref. thesis ... candidate ped. Sciences: 13.00.04 / Nat. State Academy Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. Khmelnytskyi,. 20 p. [in Ukrainian]
5. Zabolotnyi S. M., Tushko K. Yu., Tushko D. A. (2024) Do problemy formuvannya profesiynoyi refleksiyyi fakhivtsiv sektoru bezpeky ta oborony Ukrayiny. [To the problem of formation of professional reflection of specialists in the security and defense sector of Ukraine]. "Science and technology today" (Series "Pedagogy", Series "Law", Series "Economics", Series "Physical and mathematical sciences", Series "Technology"): magazine. 2024. No. 4(32). P. 651-659. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4\(32\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4(32)). [in Ukrainian]
6. Moshek G. E., Fedorenko V. L., Kovalenko O. V. and others. (2019) Menedzhment orhanizatsiyi. [Management of the organization]. *Theory and practice*. Kyiv: Lira-K Publishing House,. 808 p. [in Ukrainian]
7. Kozachenko T. (2018) Publichne upravlinnya na zasadakh proektnoho menedzhmentu: suchasnyy pohlyad. [Public administration on the basis of project management: a modern view]. *State and regions. Series: Public administration*. No. 2(62). P. 50–52. [in Ukrainian]
8. Lugovoi V. I. (2019) Shlyakhy i zasady vdoskonalennya pidhotovky kerivnoho personalu derzhsluzhby (analiz vitchyznyanoho ta zarubizhnoho dosvidu). Pidvyshchennya kvalifikatsiyi derzhsluzhbovtziv. [Ways and principles of improving the training of managerial personnel of the civil service (analysis of domestic and foreign experience)]. *Improvement of qualifications of civil servants: coll. of science pr. Kyiv: Publishing House of the Ukrainian Academy of Sciences*., P. 108–138. [in Ukrainian]
9. Lutsky O. L. (2013) Alhorytm roboty ofitseriv orhaniv upravlinnya v pidporyadkovanykh pidrozdilakh okhorony derzhavnoho kordonu. [Algorithm of the work of officers of management bodies in subordinate units of state border protection]. *Modern information technologies in the field of security and defense*.. No. 2. P. 87–89. [in Ukrainian]
10. Radvanskyi I. G. (2000) Shlyakhy ta pedahohichni umovy pidhotovky ofitseriv vnutrishnikh viys'k u vishchyykh viys'kovykh navchal'nykh zakladakh do upravlins'koyi diyal'nosti. [Ways and pedagogical conditions of training officers of internal forces in higher military educational institutions for managerial activities]: diss. ... candidate ped. Sciences: 20.02.02 / Nat. Academy of the Border Troops of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. Khmelnytskyi,. 196 p. [in Ukrainian]
11. Tarnavskiy M. M. (2001) Formuvannya kul'tury upravlins'koyi diyal'nosti u maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv. [Formation of management culture among future border officers]: dissertation. ... candidate ped. Sciences: 20.02.02. Khmelnytskyi,. 246 p. [in Ukrainian]
12. Bertalanffy L. von. (2008) General System Theory: Foundations. Development. Application/ Ludwig von

13. Miles R. (2007) Introduction to technology foresight. UNIDO. Workshop. Technology Foresight for Practitioners (Roadmapping). Prague. [in English]
14. Taylor F. W. (1994) The principles of scientific management. Harper., 145 p. [in English]
15. Tushko K., Dyiak V., Farion O., Lysak P., Sych R., Demskyi V., Trifanina L., & Synyshyn, M. (2023). Specifics of Physical Training of Future Border Guard Officers of Ukraine: Comparative Analysis. Revista Românească pentru Educație Multidimensională , 15(1), 28-44. <https://doi.org/10.18662/rrem/15.1/684>
16. Weber M. (1922) Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der Sozialökonomik. Bd. I, II. Tübingen.. [in English]

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-406-418](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-406-418)

Христін Роман Геннадійович аспірант, спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування», кафедра адміністративного та фінансового менеджменту, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», 79000, м. Львів, вул. Степана Бандери, 12, <https://orcid.org/0009-0008-3465-4770>

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМ КРЕДИТНИХ ГАРАНТІЙ У ПІДТРИМЦІ КОРПОРАТИВНОГО СЕКТОРУ ПІД ЧАС РЕЦЕСІЇ

Анотація. Стаття присвячена питанням ефективності застосування кредитних програм у корпоративному секторі. У сучасному непередбачуваному й динамічному світі соціально-економічний розвиток країни визначається, серед іншого, її фінансовою стабільністю та доступом до необхідних ресурсів. Кредит є одним із ключових інструментів подолання фінансових труднощів та стимулювання інноваційного розвитку. Кредитні ресурси дають змогу легше й ефективніше перерозподіляти капітал між різними галузями й регіонами економіки, інвестувати в галузі, які можуть принести найбільшу економічну вигоду, сприяти збалансованому розвитку та забезпечувати конкурентоспроможність країни у світовому масштабі.

Мета статті – оцінка ефективності програм кредитних гарантій у підтримці корпоративного сектору під час рецесії. Удосконалення системи моніторингу зовнішніх запозичень корпоративного сектору та державних гарантій набуває все більшого значення. У середньостроковій перспективі необхідно обмежити максимальний дефіцит державного бюджету, враховуючи, що бюджетні видатки використовуються для фінансування державного боргу. Підвищення ефективності інструментів управління державним боргом є важливим для визначення довгострокового напрямку державної боргової політики. Банки не припинили кредитування під час війни, що здебільшого було підтримано державою. Загалом, рівень кредитування корпоративного сектору є високим як через характер його діяльності, так і через те, що його вартість є значно вищою, ніж для домогосподарств.

Урядова програма «Доступні кредити під 5-7-9 %» продовжувала залишатися основною рушійною силою кредитування бізнесу у 2023 фінансовому році. Програма відіграла ключову роль у підтримці кредитування бізнесу в найскладніший період тотальної війни. Останнім часом відновилося субсидоване кредитування. Зокрема, банки, які не були активними учасниками урядової програми, збільшили свої гривневі кредитні портфелі. Активне

впровадження інноваційних технологій у банківському секторі також призвело до створення окремих нетрадиційних банківських послуг для корпоративного сектору, таких як послуги з розвитку бізнесу, гарантії та застави, трастові послуги й бухгалтерський супровід бізнесу.

Кредитування корпоративного сектору варто розвивати та активно впроваджувати в усіх секторах економіки, оскільки воно створює значні можливості для доступу до ринків, розвитку підприємництва та стартапів. Активне впровадження програм пільгового кредитування сприятиме прискоренню економічного зростання країни.

Ключові слова: корпоративний сектор, бізнес, банк, кредитні програми, кредитні послуги.

Khristin Roman Gennadiyovych Postgraduate student, Specialty 281 «Public management and administration», Department of Administrative and Financial Management, Institute of Administration, Public Administration and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, 79000, Str. Stepana Bandery, 12, <https://orcid.org/0009-0008-3465-4770>

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF CREDIT GUARANTEE PROGRAMS IN SUPPORTING THE CORPORATE SECTOR DURING THE RECESSION

Abstract. The article is devoted to the issues of the effectiveness of the application of credit programs in the corporate sector. In today's unpredictable and dynamic world, the socio-economic development of a country is determined, among other things, by its financial stability and access to the necessary resources. Credit is one of the key tools for overcoming financial difficulties and stimulating innovative development. Credit resources make it possible to more easily and efficiently redistribute capital between different sectors and regions of the economy, invest in industries that can bring the greatest economic benefit, promote balanced development and ensure the country's competitiveness on a global scale.

The purpose of the article is to assess the effectiveness of credit guarantee programs in supporting the corporate sector during the recession. Improvement of the monitoring system of external borrowings of the corporate sector and state guarantees is gaining more and more importance. In the medium term, it is necessary to limit the maximum deficit of the state budget, taking into account that budget expenditures are used to finance the state debt. Improving the effectiveness of public debt management tools is important for determining the long-term direction of public debt policy. Banks did not stop lending in the event of a major war, which was largely supported by the state. In general, lending to the corporate sector is high,

both because of the nature of its activities and because its cost is significantly higher than for households.

The government's Affordable Loans at 5-7-9 % program continued to be the main driver of business lending in the 2023 fiscal year. The program played a key role in supporting business lending during the most difficult period of total war. In recent months, subsidized lending has resumed. In particular, banks that were not active participants in the government program increased their hryvnia loan portfolios. The active implementation of innovative technologies in the banking sector also led to the creation of certain non-traditional banking services for the corporate sector, such as business development services, guarantees and pledges, trust services and business accounting support.

Lending to the corporate sector should be developed and actively implemented in all sectors of the economy, as it creates significant opportunities for access to markets, development of entrepreneurship and start-ups. Active implementation of preferential lending programs will contribute to the acceleration of the country's economic growth.

Keywords: corporate sector, business, bank, credit programs, credit services.

Постановка проблеми. У сучасному непередбачуваному й динамічному світі соціально-економічний розвиток країни визначається, серед іншого, її фінансовою стабільністю та доступом до необхідних ресурсів. Кредит є одним із ключових інструментів подолання фінансових труднощів та стимулювання інноваційного розвитку. Кредитні ресурси дають змогу легше та ефективніше перерозподіляти капітал між різними галузями й регіонами економіки, інвестувати в галузі, які можуть принести найбільшу економічну вигоду, сприяти збалансованому розвитку та забезпечувати конкурентоспроможність країни у світовому масштабі. Цей процес не тільки уможливорює виживання різних секторів економіки, а й стимулює їх розвиток.

Протягом багатьох років проблема залучення, розміщення й хеджування тимчасово вільних коштів в економічній системі залишається актуальною. Зрозуміло, що через обмеженість ресурсів організації не можуть розвиватися виключно за рахунок власних коштів. Відповідно, необхідність зовнішніх запозичень є очевидною. Одним із найважливіших питань у сучасних умовах є проблема забезпечення економіки кредитними ресурсами. Кредит як форма руху позичкового капіталу поєднує акумуляцію тимчасово вільних коштів із їх інвестуванням або розміщенням. У розвиненій ринковій економіці кредит є невід'ємним атрибутом господарського механізму для всіх організацій.

В умовах сучасних викликів, зокрема таких, як прискорена технологічна модернізація, позичковий капітал стає невід'ємною частиною фінансової стратегії й дозволяє підприємствам долати фінансові бар'єри, продовжувати

ефективно працювати та інвестувати, навіть якщо вони ще не накопичили достатньо коштів для задоволення своїх потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями питань кредитних програм у різних секторах економіки займалися такі українські науковці, як Б. Данилишин, Є. Степанюк [3], А. Дробязко, О. Любіч [6], Т. Кричевська [10], О. Новосьолова [13], С. Сергійчук, О. Іщенко, І. Дубинська [15] та інші.

Теоретичним питанням зарубіжного досвіду використання кредитних програм в умовах економічної нестабільності приділили увагу Н. Александрова, Т. Давиденко [1], О. Дзюблюк [4], Т. Ковтун [9] та інші. Н. Дорошенко, Е. Віскарєва [5], С. Андрос та В. Герасимчук [17] дослідили вплив війни на надання кредитних програм підприємствам.

Так, Н. Воленчук, Ю. Костенко, Я. Поплюйко [2] вважають, що обсяги кредитування за період війни зменшились, але попит на кредити залишився. Цю тезу підтримує В. Ходаковський, який через узагальнення й систематизацію розкрив питання сутності фінансової політики держави в умовах економічних перетворень [16].

А. Ільїна, аналізуючи вміння використовувати інформаційно-комунікаційні технології в органах публічної влади, наголошує на необхідності запровадження цих технологій у фінансовій сфері для пришвидшення надання фінансових послуг і уникнення порушень, що, безумовно, сприятиме поліпшенню інвестиційного клімату [8].

С. Реверчук, О. Творидло [14] досліджували роль розвитку Інтернет-банкінгу та мобільного банкінгу під час оптимізації процесів віддаленого доступу до багатьох банківських послуг.

Д. Кретов [11] стверджує, що у 2023 році, якщо порівнювати з попереднім роком, у банках збільшилися залишки коштів на рахунках корпоративних клієнтів. Ці кошти здебільшого зберігаються на рахунках на вимогу, щоб бізнес мав постійний доступ до них.

Незважаючи на численні дослідження й публікації, питання ефективності застосування кредитних програм у корпоративному секторі потребує більш глибокого та конкретного аналізу.

Мета статті – оцінка ефективності програм кредитних гарантій у підтримці корпоративного сектору під час рецесії.

Виклад основного матеріалу. Країни використовують різні інструменти для заохочення й підтримки бізнесу в умовах кризи та глобальних загроз. Для розробки рекомендацій щодо підтримки бізнесу в умовах кризи й глобальних загроз було проаналізовано зарубіжний досвід підтримки бізнесу. Майже всі країни зараз зосереджені на подоланні наслідків кризи, спричиненої пандемією COVID-19 та тотальною війною в Україні [9].

Глобальний ризик, зумовлений кризою COVID-19, полягає у виникненні несприятливого циклу погіршення фінансових умов у банківському й корпоративному секторах. Унаслідок урядових обмежень економічної активності у відповідь на поширення пандемії різко скоротилися операційні прибутки підприємств різних секторів, зріс рівень безробіття та знизилася доходи населення. Відповідно, спроможність позичальників погашати банківські кредити значно погіршилася, що призвело до зростання кредитного ризику для банків та зниження готовності видавати нові кредити. Зниження здатності підприємств залучати кошти призвело до тривалої рецесії, збільшення кількості дефолтів підприємств та більших втрат у банківській системі. Вихід із цього негативного циклу полягає в поєднанні й посиленні фіскальних механізмів уряду з монетарними та макропруденційними інструментами центрального банку [3].

Водночас у випадку кризи в реальному секторі економіки, куди банки вкладають свої ресурси, труднощі можуть легко перейти на банківський сектор [13]. Низька прибутковість зменшує грошовий потік, що генерується банками, збільшує вартість залучення управлінських ресурсів та зменшує обсяги кредитування. Кредитування обмежується в усіх банках, і це впливає як на непрацюючих, так і на проблемних позичальників корпоративного сектору [17].

Незважаючи на те, що різні антикризові заходи з підтримки економічної активності під час економічних криз супроводжувалися тривалими теоретичними дискусіями й практичними пропозиціями, універсальних інструментів боротьби з кризами не розроблено. Відповідно, національні економіки регулярно й неминуче впадають у затяжні рецесії. Волатильність попиту на гроші, особливо зростання спекулятивного й запобіжного попиту на гроші під час рецесії, обмежує ефективність та передбачуваність заходів монетарного стимулювання. Для того, щоб досягти запланованого ефекту від монетарного стимулювання, кошти мають витратитися в передбачуваний спосіб, а це досягається за допомогою уряду, який виступає в ролі агента, що здійснює виплати [10].

Однак незаперечним фактом є те, що в усіх цих процесах роль центральних банків завжди була важливою, а монетарна політика завжди виступала основним важелем впливу держави на економіку. Це проявлялося через посилення інтеграції у світовий ринок, поглиблення міжнародного поділу праці та розширення торговельних і фінансових зв'язків між державами [4].

Зрозуміло, що тривала рецесія зменшує корпоративні прибутки, знижує кредитну якість, призводить до неспроможності компаній погашати свої борги та знижує вартість заміщення. Ця динаміка посилюється жорсткістю підходів банків до кредитування, що призводить до обмеження можливостей антициклічного рефінансування.

Усе більшого значення набуває вдосконалення систем моніторингу зовнішніх запозичень корпоративного сектору та державних гарантій. У середньостроковій перспективі необхідним заходом є обмеження граничного рівня бюджетного дефіциту з урахуванням того, що бюджетні видатки спрямовуються на фінансування державного боргу. Підвищення ефективності інструментів управління державним боргом є важливим для формування довгострокових напрямів державної боргової політики [16].

Усі ризики були високими на початку повномасштабної окупації, але знизилися в червні 2023 року. Макроекономічні й корпоративні кредитні ризики залишаються високими. Глибока рецесія й повільне відновлення економіки призвели до слабкого попиту на кредити. Банки обмежують кредитування наявних клієнтів та учасників програм державної допомоги. Тривала війна й масштабні руйнування енергетичної інфраструктури збільшили кредитні ризики в корпоративному секторі. Велика кількість малих та середніх підприємств (МСП) були змушені припинити свою діяльність. Попит на корпоративні кредити є низьким, а інвестиційне фінансування – ризикованим, оскільки обсяги виробництва багатьох підприємств зменшилися, що зумовило зниження потреби в оборотному капіталі. Як наслідок, загальні втрати банків від кредитного ризику продовжують зростати. Проте, згідно з фінансовою звітністю Національного банку України (НБУ), банк має ресурси для розширення своєї діяльності. Якщо попит на кредити зросте, банківський сектор зможе його задовольнити. Макроекономічні ризики є очевидними й зберігатимуться до завершення конфлікту в Україні та ще деякий час після цього. Як орган нагляду за банківським сектором НБУ відіграє важливу роль у підтримці економіки та її відновленні. Коли почалася війна, регулятор банківської системи діяв швидко та впевнено, щоб банківський сектор утримався та продовжував добре функціонувати. Заходи НБУ допомогли підтримати стабільність на валютному ринку, зокрема шляхом фіксації облікової ставки та інтервенцій на валютному ринку. Підвищення норми обов'язкового резервування забезпечило ліквідність банківського сектору [5].

Зрозуміло, що для ефективного функціонування країни необхідно мати банківську систему, яка може успішно виконувати всі свої завдання. Банківський сектор України добре втримався і виконує свої функції в дуже складних умовах, а його стабільність дозволяє функціонувати іншим секторам економіки.

За період воєнних дій на території України з лютого 2022 року по листопад 2023 року обсяг кредитів фізичним особам зменшився на 368,89 млн гривень, а підприємствам – на 487,92 млн гривень [12].

Обслуговування корпоративних клієнтів має багато переваг для комерційних банків, зокрема високі процентні й комісійні доходи, великі одноразові платежі, можливість регулярних безготівкових розрахунків, значні обсяги й залишки на рахунках, зацікавленість у довгостроковому партнерстві та доступ до бізнес-партнерів клієнта.

З погляду клієнта, йдеться також про задоволення фінансових інтересів компанії й покращення фінансово-економічного стану організації за допомогою банківських продуктів. Корпоративні клієнти й комерційні банки взаємодіють для збільшення грошових потоків своїх клієнтів і використання їх в інтересах як клієнта, так і банку. Традиційні послуги, які банки надають таким клієнтам, передбачають розрахунково-касове обслуговування, кредитування, депозитні послуги та торгівлю цінними паперами.

За даними Національного банку України, на кінець 2023 року банківська система України обслуговувала 3 мільйони корпоративних клієнтів, з яких 2 мільйони – фізичні особи-підприємці; у 2023 році значно збільшилася кількість залишків на рахунках суб'єктів господарювання, а також зросли обсяги кредитування. Таким чином, незважаючи на негативний вплив повномасштабних воєнних дій на території України, підприємства вистояли, чому значно сприяла стабільна банківська система країни [11].

Комерційні банки не припиняли кредитування під час воєнних дій, але значна частина цього кредитування здійснювалася за підтримки державних програм. Загалом, більше кредитів було надано бізнес-сектору, що цілком зрозуміло, оскільки останній має набагато більшу активність і витрати, ніж сектор домогосподарств.

Урядова програма «Доступні кредити під 5-7-9 %» залишається основним драйвером кредитування бізнесу у 2023 фінансовому році. Програма відіграла ключову роль у підтримці кредитування бізнесу в найскладніший період повномасштабної війни. Доступ до програми було максимально розширено. Банкіри стверджують, що запорукою успіху програми «Доступні кредити під 5-7-9 %» була гнучкість та трансформація у відповідь на виклики часу. Хоча більшість кредитів підприємствам було надано в межах національної програми (у гривні), а кредити підприємствам становили понад 40% від загального портфеля, деякі банки зазначили збільшення обсягів нового кредитування поза межами програми. Кредити підприємствам в іноземній валюті продовжували скорочуватися в доларовому еквіваленті. Роль МСП, які є важливими для економіки, зростає, їх частка досягла 55% чистого кредитного портфеля підприємств [2]. З 24 лютого 2022 року по грудень 2023 року банки підписали близько 42 000 договорів за програмою «Доступні кредити під 5-7-9 %».

Водночас останніми місяцями відновилося несубсидоване кредитування. Зокрема, банки, які не брали активної участі в урядовій програмі, збільшили свої гривневі кредитні портфелі. У 2023 році відновилося кредитування МСП та фізичних осіб-підприємців. Активне кредитування МСП зменшує концентрацію на балансах банків та знижує ризики. У середині 2023 року близько 20 гравців ринку пропонували ці послуги. Після лютого 2022 року деякі гравці припинили або значно скоротили кредитування через лізинг, але більшість продовжили свої програми у 2023 році.

Для того, щоб бути більш конкурентоспроможними у 2023 році, більшість банків значно вдосконалили інтернет-банкінг для корпоративних клієнтів та модернізували або розробили мобільні додатки для МСП і фізичних осіб-підприємців. Активне впровадження інноваційних технологій у банківський сектор також призвело до створення окремого набору нетрадиційних банківських послуг для корпоративного сектору, серед яких послуги з корпоративного розвитку, надання гарантій та застави, трастові послуги й бухгалтерський супровід бізнесу.

Протягом наступних кількох років програми цифрового кредитування стануть більш ефективними як для корпоративних користувачів, так і для роздрібних клієнтів. Однак зі зростанням цифрових кредитних програм та інших методів кредитування може збільшитися кількість випадків кредитного шахрайства й зловживань. Для стримування такого зростання та посилення нагляду за програмами цифрового кредитування НБУ має створити робочу групу «Цифрове кредитування, включаючи кредитування через онлайн-платформи та мобільні додатки» на основі інформації, отриманої від НБУ. НБУ має розробити та запровадити нормативно-правову базу, що охоплює суб'єктів, які регулюються НБУ, включаючи комерційні банки та небанківські фінансові компанії [14].

Повномасштабна війна наприкінці 2023 року та на початку 2024 року залишатиметься ключовим системним ризиком для української економіки та фінансового сектору. Незважаючи на ризики шахрайства та зменшення міжнародної фінансової підтримки на початку 2024 року, місцеві аналітики та оглядачі не відкидають можливості успішного схвалення пакету фінансової підтримки партнерами. Відповідно до Звіту про фінансову стабільність НБУ за грудень 2023 року, базовий сценарій НБУ на 2024 рік передбачає збереження макроекономічних передумов для стабільної роботи фінансового сектору – подальше економічне зростання, однозначову інфляцію, контрольованість валютного ринку та збереження привабливості гривневих активів [7].

За даними вітчизняних аналітиків, кошти клієнтів продовжують надходити до банків, хоча й повільнішими темпами, ніж у першій половині

року, що робить вітчизняні банки менш залежними від інших джерел фінансування. Той факт, що якісні ліквідні активи становлять трохи менше половини банківських активів, також сприяє зміцненню фінансових установ [1].

У світовій практиці для отримання повноцінного фінансування кожен підприємець повинен описати свій інвестиційний проєкт за допомогою професійно підготовленого бізнес-плану за стандартами EBRD (the European Bank for Reconstruction and Development) або UNIDO (the United Nations Industrial Development Organization). Корпоративний бізнес-план має на меті скоординувати поточну діяльність компанії, узагальнити цілі наявних стратегічних бізнес-напрямів, схарактеризувати їх ефективність та визначити перспективні сфери діяльності. Зокрема, у ньому розраховуються фінансові та матеріальні ресурси, необхідні для реалізації стратегії компанії, визначаються потенційні проблеми й сприятливі можливості для розвитку компанії, порівнюються досягнуті результати з планами та прогнозами, здійснюється моніторинг виконання бізнес-плану компанії [15]. Саме наявність правильно складеного і прорахованого бізнес-плану уможливить отримання кредиту.

Оскільки зростання ВВП вимагає поживлення ділової активності та виробництва, банківська система повинна підтримувати відновлення та розвиток бізнесу. Кредитування бізнесу має бути вдосконалене та активно впроваджене в усіх секторах економіки, щоб створити значні можливості для доступу до ринку, започаткування та перезапуску бізнесу. Активна реалізація урядової програми пільгового кредитування прискорить економічне зростання в країні. Якщо план Маршалла буде реалізовано після перемоги України, це призведе до великого надходження капіталу, що допоможе закрити дефіцит бюджету та зміцнити валюту. Завдання банківського сектору – забезпечити швидке обслуговування та безперебійний переказ коштів, оскільки всі транзакції повинні проходити через банківський сектор. З огляду на те, що всі процеси відновлення економіки взаємопов'язані, розвиток бізнесу створює нові робочі місця, що підвищує добробут населення. Крім того, сприяє посиленню інвестиційної привабливості країни, збільшенню надходжень капіталу, стабілізації цін та валютних ринків, зменшенню боргового навантаження й прискоренню економічного зростання. Банківська система є необхідним компонентом для стабільності та ефективності економічного переходу України до розвиненої ринкової економіки, оскільки вона функціонує як посередник у фінансових операціях та забезпечує необхідну для перехідного періоду інфраструктуру.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах українські банки пропонують корпоративним підприємствам увесь спектр традиційних банківських послуг, водночас клієнти все більше цікавляться нетрадиційними послугами. Аналіз

виявив, що в українській банківській системі банки активно працюють із різними компаніями. З огляду на те, що банки забезпечені новітніми фінансовими технологіями, представники бізнесу обирають їх як партнерів, виходячи з їхньої фінансової стабільності та впевненості в якості й зручності обслуговування.

Банки не припинили кредитування, коли розпочалася масштабна війна, але це відбувалося переважно за підтримки держави. Загалом, рівень кредитування бізнес-сектору є високим через специфіку його діяльності, а також через те, що його витрати є значно вищими, ніж у секторі домогосподарств.

Кредитна програма «Доступні кредити під 5-7-9%» залишається основним драйвером кредитування бізнесу у 2023 фінансовому році. Зокрема, банки, які не є активними учасниками урядової програми, нарощують свої гривневі кредитні портфелі: У 2023 році значно активізувалося кредитування корпоративного сектору та фізичних осіб-підприємців, що зменшує концентрацію на балансах банків та знижує ризики.

Для того, щоб бути більш конкурентоспроможними у 2023 році, частина банків значно вдосконалили інтернет-банкінг для корпоративних клієнтів та модернізували або розробили мобільні додатки для МСП і фізичних осіб-підприємців. Активне впровадження інноваційних технологій у банківській сектор також призвело до створення окремого набору нетрадиційних банківських послуг для корпоративного сектору, серед яких послуги з корпоративного розвитку, надання гарантій та застави, трастові послуги та бухгалтерський супровід бізнесу.

Загалом, ефективність кредитних програм полягає в тому, що вони відіграють ключову роль у підтримці кредитування бізнесу в найскладніший період повномасштабної війни. Доступ до програми «Доступні кредити під 5-7-9%» був максимально широким. Без сумніву, запорукою успіху програм стали їх гнучкість та трансформація у відповідь на виклики часу.

Оскільки вихід на ринок створює значні можливості для започаткування або перезапуску бізнесу, кредитування бізнесу має вдосконалюватися та активно впроваджуватися в усіх секторах економіки. Активна реалізація програми пільгового кредитування сприятиме прискоренню економічного зростання країни.

В умовах, коли українські банки борються за залучення перспективних клієнтів, ми вважаємо за доцільне заохочувати банківський сектор переймати зарубіжний досвід усебічного партнерства з корпоративними клієнтами.

Література:

1. Александрова Н., Давиденко Т. Вплив російсько-української війни на міжнародні фінансово-економічні відносини. Сталий розвиток економіки. 2024. № 1(48). С. 10–16. URL: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-48-2> (дата звернення: 30.04.2024).
2. Воленчук Н., Костенко Ю., Поплюйко Я. Кредитування підприємств та населення: стратегії, ризики та виклики. Наука і техніка сьогодні. 2024. № 14(28). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-14\(28\)-207-226](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-14(28)-207-226) (дата звернення: 30.04.2024).
3. Данилишин Б. М., Степанюк Є. В. Необхідні кроки для розвитку економіки та банківського сектору України в період коронакризи та після її завершення. Економіка України. 2021. № 1. С. 40-53. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.01.040> (дата звернення: 30.04.2024).
4. Дзюблюк О. Монетарне реагування федеральної резервної системи США на економічні наслідки пандемічної кризи. *Світ фінансів*. 2022. № 1(70). С. 8-21. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1491/1499> (дата звернення: 30.04.2024).
5. Дорошенко Н., Віскарєва Е. Роль банківської системи у відновленні економіки України. *Молодий вчений*. 2023. № 8 (120). С. 60–65. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-8-120-13> (дата звернення: 30.04.2024).
6. Дробязко А. О., Любич О. О. Корпоративна заборгованість реального сектору перед банківською системою в Україні: шляхи подолання. *Наукові праці НДФІ*. 2020. № 2 (91). С. 35-62. URL: https://web.archive.org/web/20201106135433id_/http://npndfi.org.ua/docs/NP_20_02_035_uk.pdf (дата звернення: 30.04.2024).
7. Звіт про фінансову стабільність. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/report> (дата звернення: 30.04.2024).
8. Ільїна А. Інвестиції в інновації в системі електронного управління людським капіталом. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 6 (12). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-37-53](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-37-53) (дата звернення: 01.05.2024).
9. Ковтун Т. Зарубіжний досвід підтримки бізнесу в період криз та глобальних загроз. *Věda a perspektivy*. 2022. № 9 (16). URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-9\(16\)-11-23](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-9(16)-11-23) (дата звернення: 30.04.2024).
10. Кричевська Т. Корекція монетарної політики під впливом коронакризи та довгострокових чинників. *Економічна теорія*. 2021. № 2. С. 65–92. DOI: 10.15407/etet2021.02.065 (дата звернення: 30.04.2024).
11. Кретов Д. Ю. Особливості обслуговування корпоративних клієнтів банками України в сучасних умовах. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2024. № 19. С. 186–194. URL: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.19.22> (дата звернення: 30.04.2024).
12. Наглядова статистика. Національний банк України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/active/> (дата звернення 13.12.2023).
13. Новосьолова О. С. Банківський сектор України: сучасні реалії та перспективи розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 42. URL: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-31> (дата звернення: 30.04.2024).
14. Реверчук С., Творидло О. Цифровізація банківського бізнесу: виклики та можливості для державного регулювання. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-45> (дата звернення: 30.04.2024).
15. Сергійчук С., Іщенко О., Дубинська І. Розвиток бізнес-планування в сфері фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30. № 1. Ч. 2. С. 140–148. URL: <https://doi.org/10.35774/> (дата звернення: 30.04.2024).

16. Ходаковський В. В. Фінансова політика держави в умовах економічних перетворень. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 5–6. С. 24–29. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/5-6_2022/6.pdf (дата звернення: 30.04.2024).

17. Andros S., Gerasymchuk V. Mechanism for settlement of problem bank credits in the conditions of war. *Economics: time realities*. 2023. Vol. 1. №. 65. P. 12–25. URL: <https://doi.org/10.15276/etr.01.2023.2> (date of access: 30.04.2024).

References:

1. Aleksandrova, N., & Davydenko, T. (2024). Vplyv rosiisko-ukrainskoi viiny na mizhnarodni finansovo-ekonomichni vidnosyny [The influence of the Russian-Ukrainian war on international financial and economic relations]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable economic development*, 1(48), 10–16. <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-48-2> [in Ukrainian].

2. Volenshchuk, N., Kostenko, Yu., & Popliuiko, Ya. (2024). Kredytuvannia pidpriemstv ta naselennia: stratehii, ryzyky ta vyklyky [Lending to enterprises and the population: strategies, risks and challenges]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and technology today*, 14(28). [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-14\(28\)-207-226](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-14(28)-207-226) [in Ukrainian].

3. Danylyshyn, B.M., & Stepaniuk, Ye.V. (2021). Neobkhidni kroky dlia rozvytku ekonomiky ta bankivskoho sektoru Ukrainy v period koronakryzy ta pislia yii zavershennia [Necessary steps for the development of the economy and the banking sector of Ukraine during the corona crisis and after its end]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 1, 40–53. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.01.040> [in Ukrainian].

4. Dziubliuk, O. (2022). Monetarne reahuvannia federealnoi rezervnoi systemy SShA na ekonomichni naslidky pandemichnoi kryzy [Monetary response of the US Federal Reserve System to the economic consequences of the pandemic crisis]. *Svit finansiv – The world of finance*, 1(70), 8–21. Retrieved from <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1491/1499> [in Ukrainian].

5. Doroshenko, N., & Viskarieva, E. (2023). Rol bankivskoi systemy u vidnovlenni ekonomiky ukrainy [The role of the banking system in the recovery of the Ukrainian economy]. *Molodyi vchenyi – A young scientis*, 8 (120), 60–65. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-8-120-13> [in Ukrainian].

6. Drobiazko, A. O., & Liubich, O. O. (2020). Korporativna zaborhovanist realnoho sektoru pered bankivskoiu systemoiu v Ukraini: shliakhy podolannia [Corporate indebtedness of the real sector to the banking system in Ukraine: ways to overcome it]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of NDFI*, 2 (91), 35–62. Retrieved from https://web.archive.org/web/20201106135433id_/http://npndfi.org.ua/docs/NP_20_02_035_uk.pdf [in Ukrainian].

7. *Zvit pro finansovu stabilnist [Report on financial stability]*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/stability/report> [in Ukrainian].

8. Iina, A. (2023). Investytsii v innovatsii v systemi elektronnoho upravlinnia liudskym kapitalom [Investments in innovation in the system of electronic management of human capital]. *Aktualni pytannia u suchasni nauksi – Current issues in modern science*, 6(12). [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-37-53](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-37-53) [in Ukrainian].

9. Kovtun, T. (2022). Zarubizhnyi dosvid pidtrymky biznesu v period kryz ta hlobalnykh zahroz [Foreign experience of business support during crises and global threats]. *Věda a perspektivy – Science and perspective*, 9(16). [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-9\(16\)-11-23](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-9(16)-11-23) [in Ukrainian].

10. Krychevska, T. (2021). Korektsiia monetarnoi polityky pid vplyvom koronakryzy ta dovhostrokovykh chynnykiv [Correction of monetary policy under the influence of the corona crisis and long-term factors]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 2, 65–92. DOI: [10.15407/etet2021.02.065](https://doi.org/10.15407/etet2021.02.065) [in Ukrainian].

11. Kretov, D. Yu. (2024). Osoblyvosti obsluhovuvannia korporatyvnykh kliientiv bankamy ukrainy v suchasnykh umovakh [Peculiarities of servicing corporate clients by Ukrainian banks in modern conditions]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika – Taurian Scientific Herald. Series: Economy*, 19, 186–194. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.19.22> [in Ukrainian].
12. *Nahliadova statystyka. Natsionalnyi bank Ukrainy [Supervisory statistics. National Bank of Ukraine]*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/active/> [in Ukrainian].
13. Novosolova, O. S. (2020). Bankivskiy sektor Ukrainy: suchasni realii ta perspektyvy rozvytku [The banking sector of Ukraine: modern realities and development prospects]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 42. <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-31> [in Ukrainian].
14. Reverchuk, S., & Tvorydlo, O. (2023). Tsyfrovizatsiia bankivskoho biznesu: vyklyky ta mozhlyvosti dlia derzhavnogo rehuliuвання [Digitization of banking business: challenges and opportunities for state regulation]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 55. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-45> [in Ukrainian].
15. Serhiichuk, S., Ishchenko, O., & Dubynska, I. (2020). Rozvytok biznes-planuvannia v sferi finansovo-kredytnei pidtrymky maloho pidpriemnytstva [Development of business planning in the field of financial and credit support of small businesses]. *Ekonomichniy analiz – Economic analysis*, 30(1), 140-148. <https://doi.org/10.35774/> [in Ukrainian].
16. Khodakovskiy, V. V. (2022) Finansova polityka derzhavy v umovakh ekonomichnykh peretvoren [Financial policy of the state in the conditions of economic transformations]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 5–6, 24–29. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/5-6_2022/6.pdf [in Ukrainian].
17. Andros, S., & Gerasymchuk, V. (2023). Mechanism for settlement of problem bank credits in the conditions of war. *Economics: time realities*, 1 (65), 12–25. <https://doi.org/10.15276/etr.01.2023.2> [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Право»

UDK 342.25 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-419-427](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-419-427)

Melnychuk Olha Fedorivna Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Public Legal Disciplines, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 21100, Vinnytsia, St. Ostrozhsky, 32, tel.: (067)960-00-25, <https://orcid.org/0000-0003-4229-621X>

Neprytskyi Oleksandr Anatoliyovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 21100, Vinnytsia, St. Ostrozhsky, 32, tel.: (097)219-98-96, <https://orcid.org/0000-0001-9536-2538>

Melnychuk Maksym Olehovych Candidate of Legal Sciences, Head of the Department of Fundamental Disciplines, Vinnytsia Institute of Clothing Design and Entrepreneurship, 21027, Vinnytsia, Cosmonauts Ave., 42, tel.: (097) 008-82-31, <https://orcid.org/0000-0003-2720-0785>

Pavlichenko Iryna Mykolaivna, Deputy Head of the Department Rights and Law Enforcement Activities, Zhytomyr Polytechnic State University, 10005, Zhytomyr, St. Chudnivska, 103, tel.: (067) 335-10-91, <https://orcid.org/0000-0002-2520-1250>

Khimich Yurii Mikolayovich, Graduate student of the Department of Public and Legal Disciplines, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 21100, Vinnytsia, St. Ostrozhsky, 32, tel.: (097)452-35-24, <https://orcid.org/0000-0002-8089-6622>

DECENTRALIZATION OF PUBLIC POWER IN UKRAINE AND ITS IMPACT ON NATIONAL SECURITY IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT

Abstract. Despite the fact that the decentralization reform in Ukraine has not been completed, it has created functional local self-government bodies, which have demonstrated resilience and capacity to execute their functions in conditions of

unprecedented military challenges. At the initial stage of the war, local self-government bodies participated in organization of national fight against the Russian aggression, in setting up of territorial defense, population evacuation and supporting the internally displaced persons etc. They have demonstrated their high capacity and resilience levels and communities have become “safe havens” responsible for ensuring the safety of their citizens. In conditions of full-scale war, local self-government bodies and military administrations joined efforts in reaching the common security goal, namely, fighting off the Russian military invasion and supporting the internally displaced persons. The unity of communities and the work of their executive committees demonstrates the efficiency of decentralization reform in creating safe environment. The promptness and constructive nature of community actions in supporting national resistance demonstrates that local self-government bodies are an effective part of the national security system. Local self-government bodies have sufficient legislative powers to create safe environment in the community. Their representative bodies approve the most important documents of local democracy - the Statute of the community, targeted territory development programmes, which may concern human security. Patriotic position of communities as well as of most local government officials, their resilience and capacity to perform their functions at the time of war increased the level of trust in the decentralization reform among the Ukrainian population and the desire to continue it in the post-war period. Thus, decentralization reform in Ukraine has to be continued; this is of interest to the national democratic forces and foreign partners as it ensures national security and stability in the eastern region.

Keywords: Ukraine, decentralisation, security, community, armed conflict

Мельничук Ольга Федорівна доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, тел.: (067)960-00-25, <https://orcid.org/0000-0003-4229-621X>

Неприцький Олександр Анатолійович кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського 21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, тел.: (097)219-98-96, <https://orcid.org/0000-0001-9536-2538>

Мельничук Максим Олегович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри фундаментальних дисциплін, Вінницький інститут конструювання одягу і підприємництва, 21027, м. Вінниця, проспект Космонавтів, 42, тел.: (097)008-82-31, <https://orcid.org/0000-0003-2720-0785>

Павліченко Ірина Миколаївна заступник завідувача кафедри правоохоронної діяльності, Державний університет «Житомирська політехніка», 10005, м. Житомир, вул. Чуднівська, 103, тел.: (067)335-10-91, <https://orcid.org/0000-0002-2520-1250>

Хіміч Юрій Миколайович аспірант кафедри публічно-правових дисциплін, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, тел.: (097)452-35-24, <https://orcid.org/0000-0002-8089-6622>

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. Попри незавершеність реформа децентралізації публічної влади в Україні створила дієві органи місцевого самоврядування, які в умовах безпрецедентних воєнних викликів проявили стійкість та спроможність виконувати свої функції і повноваження. На початковому етапі війни, який був найважчим, органи місцевого самоврядування взяли участь в організації національного спротиву російській агресії, матеріально-технічному забезпеченні територіальної оборони, евакуації населення та надання допомоги внутрішньо переміщеним особам тощо. Вони продемонстрували свою спроможність та життєстійкість, а громади стали осередком безпеки. В умовах війни відбулося об'єднання зусиль органів місцевого самоврядування та військових адміністрацій для забезпечення національної безпеки та організації відсічі російській збройній агресії. Ця згуртованість громад, конструктивне співробітництво з органами місцевої виконавчої влади існує й донині та демонструє важливість реформи децентралізації публічної влади для створення безпечного середовища. Оперативність та конструктивність дій громад під час забезпечення національного спротиву свідчить, що органи місцевого самоврядування є ефективною частиною системи національної безпеки. Органи місцевого самоврядування мають достатньо повноважень для того, щоб створити безпечне середовище в громаді. Їх представницькі органи затверджують найважливіші документи локальної демократії – статут громади, цільові програми розвитку територій, предметом яких може бути людська безпека. Патріотична позиція громад та більшості посадових осіб органів місцевого самоврядування, їхня стійкість і спроможність виконувати покладені функції і повноваження під час війни спричинила зростання довіри українців до реформи децентралізації та прагнення її продовження в післявоєнний період. У зв'язку з цим існує необхідність продовження

реформи децентралізації влади в Україні, в якій зацікавлені демократичні сили всередині країни і закордонні партнери задля забезпечення національної безпеки та стабільності в східному регіоні.

Ключові слова: Україна, децентралізація, безпека, громада, збройний конфлікт

Introduction. The full-scale invasion of the Russian Federation became not only an unprecedented threat to the independence of Ukraine, democracy and human rights, but also a test of the stability and capacity of the communities formed as a result of the decentralization reform of public power. At the initial stage of the war, which was the most difficult, local self-government bodies took part in the organization of national resistance to Russian aggression, logistical support of territorial defense, evacuation of the population and assistance to internally displaced persons, etc. This cohesion of communities, constructive cooperation with local executive authorities exists to this day and demonstrates the importance of the reform of decentralization of public power to create a safe environment.

In the context of ensuring national security, the question of continuing the reform of the decentralization of public power, which has been suspended under martial law, is of great importance. Therefore, it is necessary to investigate the significance of the decentralization reform in Ukraine for the organization of life activities of communities, local self-government bodies in the conditions of martial law, as well as its prospects in the post-war period.

Analysis of recent research and publications. When considering decentralization in the context of national security, researchers often excessively narrow the understanding of this issue and highlight it mainly in terms of separatism of regions that may want more powers, «up to decisions that will go against the national interests of Ukraine» [1, p. 20]. As of today, these fears have not been confirmed in the face of Russian aggression, and decentralization, in its current form, has demonstrated a constructive impact on stability and security. The issue of decentralization has more facets and should be considered as a tool for shaping a number of aspects of social, cultural, economic, political and other types of «soft» security. And here, in our opinion, A. Umland is right, defending the position that decentralization increases the stability of the Ukrainian state and society, strengthens democratic accountability, promotes economic development, strengthens the cohesion of citizens and supports Europeanization [2].

The analytical report of scientists of the National Institute of Strategic Studies [3] is worthy of attention, in which they revealed the impact of decentralization of public power on the stability of communities in the rear, near-front zone, and temporarily occupied territories in Ukraine in the conditions of war.

O. Melnychuk and Yu. Khimich claim that «after the end of the war, the decentralization reform should be continued» [4] .

However, the Russian-Ukrainian war caused changes in the organization and functioning of public authorities, including local self-government, and affected the course of reforms in the state. In this connection, there is a need to investigate the state of decentralization of public power, to find out the threats to this reform in the conditions of the war, and to justify the need for its continuation in the post-war period.

The purpose of this article is to reveal the state of the decentralization reform of public power in Ukraine in the conditions of armed conflict and justify the need to continue this reform in the post-war period in the context of ensuring national security.

Presentation of the main research material. Despite the incompleteness of the reform of the decentralization of public power, it is recognized by Ukrainians and the international community as «one of the most successful and consistent» [3, p. 4]. Unfortunately, its continuation was prevented by the full-scale invasion of Russian troops on the territory of Ukraine on February 24, 2022. In the face of threats to national security, the President of Ukraine signed Decree No. 64/2022 «On the introduction of martial law in Ukraine» [5], according to which military administrations with expanded powers were formed instead of civilian administrations. During the legal regime of martial law, some restrictions on the powers of local self-government bodies were introduced.

Since the full-scale invasion of Russian troops, the communities have found themselves in different situations, their level of security depends on the distance from the front line and the territory of active hostilities. In those communities where active hostilities are taking place and where officials of local self-government bodies cannot fulfill their powers, military administrations of settlements have been formed. However, it should be understood that the formation of military administrations and the strengthening of their powers does not mean the cessation of the functioning of local self-government bodies. They continue to exercise their powers in accordance with current legislation. In communities where hostilities are not taking place, the powers of village, settlement, and city heads have even been increased. This is done so that the main officials of local self-government have the ability to make operational decisions to ensure the livelihood of communities. Granting greater powers to single-person local self-government bodies than to collegial, i.e. councils, should have caused criticism if it had been in peacetime conditions. However, during the legal regime of martial law, we consider such a decision expedient and conditioned by the need to create conditions for ensuring national security. It can be stated that in the conditions of war there was a joining of efforts of local self-government bodies and military administrations to ensure the national security of

communities and the organization of resistance to Russian armed aggression. Local self-government bodies have demonstrated their capacity and viability, and communities have become the center of security.

On the one hand, the war became a challenge for the reform of the decentralization of public power and the reason for its suspension until the end of the martial law regime in Ukraine. On the other hand, in the conditions of war, Ukrainians assessed the preliminary results of this reform in the context of ensuring national security and opposing the enemy. This was especially noticeable at the beginning of the full-scale invasion of Russian troops, when the cohesion of communities ensured national resistance and prevented the implementation of the decisions of the occupying power.

The positive role of communities in providing territorial defense, providing assistance to internally displaced persons, and organizing volunteering has been repeatedly noted by experts. Thus, according to Vitaly Bezgin, People's Deputy of Ukraine and one of the key organizers of the decentralization reform, «the absolutely vertical management system of the Russians, which does not have any autonomy and promptness of decision-making, in the best traditions of the USSR, did not expect that grassroots decisions on the organization of work in Ukraine can be adopted quickly and locally, in clear coordination of state and local authorities» [6].

Noting the role of the decentralization reform of public power and local self-government bodies in the organization of the country's defense, we point to the general trend that has developed in Ukraine. The activities of local self-government bodies and their officials in the east and south of Ukraine in the first days of the Russian offensive require further study. In fact, those persons who had a pro-Russian position even before the war turned out to be traitors. However, such cases cannot be considered systemic. Moreover, there is no clear correlation between the position of communities and the treacherous decisions of individual local heads. Therefore, we believe that the patriotic position of the communities and the majority of officials of local self-government bodies, their stability and ability to perform the assigned functions and powers during the war caused the increase in the confidence of Ukrainians in the decentralization reform and the desire to continue it in the post-war period. According to the results of a public opinion poll, «76.5% of Ukrainian men and women believe that the reform of local self-government and territorial organization of power (decentralization) should be continued and that the reform played a positive role in resisting the large-scale Russian invasion» [7].

Restoration of destroyed communities, continuation of the reform of decentralization of power - the task that Ukraine faces. And Ukrainians themselves should play a significant role in its implementation in the post-war period. Therefore, it is necessary to create safe conditions in communities for their return from abroad.

We believe that local governments have enough legislative powers to create a safe community environment. Their representative bodies approve the most important documents of local democracy - the charter of the community, target programs for the development of territories, the subject of which may be human security. The executive committees of the councils have their own and delegated powers in various areas: socio-economic and cultural development, planning and accounting; budget, finance and prices; management of communal property; housing and communal services, household, trade services, catering, transport and communication; construction; education, health care, culture, youth policy, physical education and sports, affirmation of Ukrainian national and civic identity; land relations and environmental protection; social protection of the population; foreign economic activity; defense work; organization and provision of civil protection; administrative and territorial system; registration of the place of residence of individuals; ensuring legality, law and order, protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens; provision of free initial legal assistance, etc. All the powers of the executive committees of village, settlement, and city councils are directly or indirectly aimed at creating proper conditions for human life in the community, and their implementation is necessary both in peacetime and in wartime, and in the postwar period.

Analysis of Ukrainian legislation shows that local self-government bodies are capable of ensuring community security, which is the basis of national security. Moreover, considering the functions and powers of local self-government bodies, the legislator attributes them to the state security system. Local self-government bodies perform their functions of ensuring national security in cooperation with other bodies. Even before the full-scale invasion of Russian troops, according to research by scientists, Ukrainians were ready to neglect some personal rights and freedoms for the sake of a sense of stability and security [8, p. 165].

As we can see, the reform of decentralization during the war showed that it has a positive effect on national security, but the martial law created such conditions that after the end of the armed conflict there is a risk of returning to centralized management. In the conditions of the inevitable post-war economic and socio-psychological crisis, the shortage of local resources, the high popularity of the power structures and the willingness of the population to give up their freedoms, the idea of recentralization can look quite attractive both for the central government and for the population of territorial communities.

In the future, the reform of decentralization of power should be resumed, which will consist in making changes to the Constitution of Ukraine and establishing a new status of communities, which should become not only the primary subject of local self-government (as at present), but also the basic administrative-territorial unit.

There should be a change in the organization of public power, according to which the institute of prefects will be introduced to carry out a coordination and supervisory function on the ground, in contrast to the old command-administrative one, which caused interference in the affairs of local self-government. Instead, local self-government bodies will be given broad competence in the field of public management of all local affairs. In order to ensure the effectiveness of local self-government at the regional and subregional level, it will be necessary to introduce executive committees at regional and district councils. A clear definition and legislative distribution of powers between local self-government bodies at all levels and between local executive authorities will eliminate competition between them and promote greater accountability for the implementation of their powers.

Conclusion. The reform of the decentralization of public power in Ukraine (despite its incompleteness) created effective local self-government bodies that, in the conditions of unprecedented military challenges, showed stability and the ability to perform the functions and powers defined by legislation. The promptness and constructiveness of community actions providing national resistance, material and technical assistance to territorial defense, support of internally displaced persons in the conditions of a full-scale invasion of Russian troops on the territory of Ukraine shows that local self-government bodies are an effective part of the national security system. They have enough powers to ensure security in communities, which, as the experience of war shows, cannot be narrowed down to only internal aspects of the functioning of the state. In this regard, there is a need to continue the reform of power decentralization in Ukraine, in which democratic forces within the country and foreign partners (states and international organizations) are interested in ensuring national security and stability in the eastern region.

References:

1. Solodkyi, S., Levoniuk, T., Balasanian, V. et al. (2020). *Vzaiemozviazok mizh detsentralizatsiieiu ta yevropeiskoiu intehratsiieiu [The relationship between decentralization and European integration]*, Tsentr «Nova Yevropa» (Ukraine) ta Tsentr skhidnoievropeiskykh ta mizhnarodnykh doslidzhen (ZOiS, Nimechchyna) [in Ukrainian].
2. Umland, A. (2019). *Tsina svobody. Yak ukrainska detsentralizatsiia vplyvaie na postradianskyi prostir [The price of freedom. How Ukrainian decentralization affects the post-Soviet space]* [in Ukrainian].
3. Potapenko, V., Barannyk, V. & Bakhur, N. (2023). *Mistseve samovriaduvannia yak chynnyk stabilnosti tylu: analitychna dopovid [Local self-government as a factor in the stability of the rear: an analytical report]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
4. Melnychuk, O. F. & Khimich, Yu. M. (2023). *Perspektyvy rozvytku detsentralizatsii publichnoi vlady v Ukraini [Prospects for the development of decentralization of public power in Ukraine]*. *Naukovi perspektyvy* [in Ukrainian].
5. Ukaz Prezydenta Ukrainy 64/2022. (2022). *Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine]* [in Ukrainian].

6. Bezghin, V. (2022). Kraina hromad v umovakh viiny. Yakym був 2022 rik dlia detsentralizatsii ta mistsevoho samovriaduvannia [The country of communities in conditions of war. What was 2022 for decentralization and local self-government]. *Livyi bereh*, 28 hrudnia [in Ukrainian].

7. *Analitychnyi zvit (2022). Mistseve samovriaduvannia ta terytorialna orhanizatsiia vlady v umovakh shyrokomasshtabnoho rosiiskoho vtorhnennia [Analytical report (2022). Local self-government and territorial organization of power in the context of a large-scale Russian invasion]* [in Ukrainian].

8. Neprytskyi, O., Neprytska, T., Kyuenko-Romaniuk, L., Melnychuk, T. & Zayachkovskiy, V. (2021). Building the Communicative Culture of MP's Teams and the Communities. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION*. Proceedings of the International Scientific Conference, May 28th-29th, Rezekne, volume IV, 160-170 [in English].

Література:

1. Солодкий С., Левонюк Т., Баласанян В. та ін. Взаємозв'язок між децентралізацією та європейською інтеграцією, Центр «Нова Європа» (Україна) та Центр східноєвропейських та міжнародних досліджень (ZOiS, Німеччина), 2020. 30 с. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Decentralization_ukr_web-2.pdf

2. Умланд А. Ціна свободи. Як українська децентралізація впливає на пострадянський простір. 2019. URL: <https://voxukraine.org/tsina-svobodiyak-ukrayinska-detsentralizatsiya-vplivaye-na-postradyanskij-prostir>

3. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін.]; за ред. В. Г. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 54 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>

4. Мельничук О. Ф., Хіміч Ю. М. Перспективи розвитку децентралізації публічної влади в Україні. *Наукові перспективи*. 2023. №8. (38). С. 489-497. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-489-497](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-489-497)

5. Указ Президента України 64/2022. Про введення воєнного стану в Україні. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

6. Безгін В. Країна громад в умовах війни. Яким був 2022 рік для децентралізації та місцевого самоврядування. *Лівий берег*, 2022. 28 грудня. URL: https://lb.ua/news/2022/12/28/540561_kraina_gromad_umovah_viyni_yakim_buv.html

7. Аналітичний звіт (2022). Місцеве самоврядування та територіальна організація влади в умовах широкомасштабного російського вторгнення. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20221219_m/Sociology_lsg_2022.pdf

8. Neprytskyi O., Neprytska T., Kyuenko-Romaniuk L. and et al. (2021). Building the Communicative Culture of MP's Teams and the Communities. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION*. Proceedings of the International Scientific Conference, May 28th-29th, Rezekne, volume IV, p. 160-170. Retrieved from <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/view/6214/5123>

УДК 342.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-428-434](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-428-434)

Берч Вероніка Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства, юридичний факультет, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3, тел.: (0312)61-33-21, <https://orcid.org/0000-0002-3837-4724>

ГІБРИДНА МОДЕЛЬ СУДУ ПРИСЯЖНИХ: ДОСВІД АВСТРІЇ ТА ДАНІЇ

Анотація. Встановлено, особливості імплікативного зв'язку процесуальної форми здійснення судового розгляду та властивих характеристик суду присяжних дозволяють здійснювати розмежування суду присяжних на окремі моделі, однією з яких є гібридна. У процесуальному розрізі така модель виглядає як суд присяжних у класичному розумінні, однак, вирішення питання щодо вини особи здійснюється у порядку, характерному для так званих судів шефенів. Гібридна модель суду присяжних фактично є класичною моделлю із деякими субстанційними особливостями, що загалом дозволяє виокремлювати її серед інших моделей.

Зауважено, у Австрії на сьогодні суди присяжних розглядають справи, пов'язані з найтяжчими злочинами, зазначеними у Кримінально-процесуальному кодексі, серед яких державна зрада, організація масових заворушень і повстань, а також підбурювання до воєнних дій. Крім того, суди присяжних розглядають звинувачення у всіх інших злочинах, за які передбачено ув'язнення на строк понад десять років, за наявності додаткових умов, передбачених законом. Лише присяжні вирішують питання про вину обвинуваченого, у той час як питання про покарання розглядаються спільно професійними судьями і присяжними.

Визначено, у Данії справи, віднесені до предмету відання присяжних — це найсерйозніші кримінальні справи, у яких обвинувачений не визнав себе винним і де обвинувачення вимагало 4 роки позбавлення волі або більше, кримінальні справи, де йдеться про покарання, наприклад, у закладі для психічно хворих або осіб, які перебувають під вартою, а також справи щодо політичних злочинів. Після судової реформи суд присяжних наділений повноваженнями щодо розгляду кримінальних справ в окружному суді у першій інстанції за участю трьох суддів і шести присяжних. В апеляційних справах у Високому суді натомість беруть участь три судді та дев'ять присяжних. Питання щодо вини вирішують присяжні та судді спільно.

Підкреслено, гібридна модель суду присяжних відкриває нові можливості для подальшого розвитку правосуддя, покращення судових процесів і забезпечення більш справедливих рішень. Досліджувана форма безпосереднього судового народовладдя представляє собою перспективний підхід до забезпечення ефективності судової системи, поєднує переваги різних методів вирішення справ та може бути корисною для країн, котрі здійснюють реформи у сфері правосуддя.

Ключові слова: народовладдя, суд присяжних, гібридна модель, зарубіжний досвід.

Berch Veronika Viktorivna Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence, Faculty of Law, Uzhhorod National University, 88000, Uzhgorod, Sq. Narodna, 3, tel.: (0312)61-33-21, <https://orcid.org/0000-0002-3837-4724>

HYBRID MODEL OF JURY COURTS: EXPERIENCE FROM AUSTRIA AND DENMARK

Abstract. Abstract. The features of the implicational connection of the procedural form of judicial proceedings and the inherent characteristics of the jury court allow distinguishing the jury court into separate models, one of which is hybrid. In procedural terms, such a model appears as a jury court in the classical sense; however, the determination of guilt is carried out in a manner characteristic of so-called assize courts. The hybrid model of the jury court is essentially a classical model with some substantive peculiarities, which overall allows it to be distinguished among other models.

It is noted that in Austria today, jury courts consider cases related to the most serious crimes listed in the Criminal Procedure Code, including state treason, organization of mass riots and uprisings, as well as incitement to military actions. Additionally, jury courts consider accusations of all other crimes for which imprisonment for more than ten years is provided, subject to additional conditions stipulated by law. Only jurors decide on the guilt of the accused, while questions regarding punishment are jointly considered by professional judges and jurors.

It is determined that in Denmark, cases falling within the jurisdiction of jurors are the most serious criminal cases, in which the accused does not admit guilt and where the accusation requires 4 years of imprisonment or more, criminal cases involving punishment in, for example, a psychiatric institution or for individuals in custody, as well as cases related to political crimes. After the judicial reform, the jury court is empowered to consider criminal cases in the district court in the first instance with the participation of three judges and six jurors. In appellate cases in

the High Court, three judges and nine jurors participate. Questions regarding guilt are decided jointly by jurors and judges.

It is emphasized that the hybrid model of the jury court opens up new opportunities for further development of justice, improvement of judicial processes, and ensuring fairer decisions. The investigated form of direct judicial democracy represents a promising approach to ensuring the effectiveness of the judicial system, combining the advantages of different methods of case resolution, and can be beneficial for countries undergoing judicial reforms.

Keywords: people's power, jury court, hybrid model, foreign experience.

Постановка проблеми. Суд присяжних – це важливий елемент судової системи багатьох країн, спрямований на забезпечення справедливості та участі громадян у правосудді. Проте у багатьох випадках, традиційна модель суду присяжних може мати свої обмеження та недоліки. Відповідно до цього, гібридна модель суду присяжних є способом поєднання традиційної системи з новими підходами до забезпечення справедливості та ефективності правосуддя.

Особливості імплікативного зв'язку процесуальної форми здійснення судового розгляду та властивих характеристик суду присяжних дозволяють здійснювати розмежування суду присяжних на окремі моделі, однією з яких є гібридна. У процесуальному розрізі така модель виглядає як суд присяжних у класичному розумінні (тому досить часто її вважають різновидом класичної моделі), однак, вирішення питання щодо вини особи здійснюється у порядку, характерному для так званих судів шефенів. Гібридна модель суду присяжних фактично є класичною моделлю із деякими субстанційними особливостями, що загалом дозволяє виокремлювати її серед інших моделей.

Стан опрацювання. Досліджувану проблематику вивчали у своїх наукових працях такі вчені як С. Іваницький, Р. Куйбіда, О. Кучинська, В. Нор, С. Прилуцький, А. Солодков, В. Тернавська, В. Щерба, О. Яновська та інші науковці.

Метою статті є дослідження гібридної моделі суду присяжних на прикладі Австрії та Данії.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося, гібридна модель суду присяжних поєднує традиційний суд присяжних з іншими методами вирішення справ, такими як суддівський колегіальний суд або адаптивна система. Станом на сьогодні багато країн активно розглядають гібридні моделі суду присяжних як спосіб покращення судової системи. Деякі із них розвивають нові законодавчі акти, що передбачають гібридні підходи, і впроваджують їх в практику.

Гібридна модель суду присяжних відкриває широкі можливості для подальшого вдосконалення судової системи і сприяє покращенню її функціонування. Основні перспективи цієї моделі полягають у наступному:

1. Покращення ефективності судової системи – однією з ключових переваг гібридної моделі суду присяжних є можливість зменшити час на вирішення справ. Громадяни, які беруть участь у розгляді справ разом із професійними суддями, можуть сприяти прискоренню судових процедур, що особливо актуально у випадках, коли справи стосуються важливих питань, і швидке рішення має важливе значення для всіх сторін.

2. Забезпечення справедливості через різні точки зору – дозволяє поєднувати професійний підхід суддів і досвід громадян, судові рішення можуть стати більш збалансованими та обґрунтованими.

3. Підвищення довіри громадськості – активна участь громадян у прийнятті судових рішень має здатність до позитивного впливу на легітимність та авторитет судової влади.

У Австрії на сьогодні суди присяжних розглядають справи, пов'язані з найтяжчими злочинами, зазначеними у Кримінально-процесуальному кодексі [1], серед яких державна зрада, організація масових заворушень і повстань, а також підбурювання до воєнних дій. Крім того, суди присяжних розглядають звинувачення у всіх інших злочинах, за які передбачено ув'язнення на строк понад десять років, за наявності додаткових умов, передбачених законом. Склад суду присяжних включає колегію суддів, що складається з трьох професійних суддів, і саму лаву присяжних, що складається з восьми осіб, які висуваються з числа населення. Лише присяжні вирішують питання про вину обвинуваченого, у той час як питання про покарання розглядаються спільно професійними суддями і присяжними [2].

Посада присяжного є почесною посадою; здійснення таких повноважень є участю народу в судовій системі, загальним громадянським обов'язком. Присяжними можуть бути громадяни Австрії, які досягли 25 років, але не старші 65-річного віку.

Присяжними не можуть бути особи, які:

1) за фізичним або психічним станом не можуть виконувати посадові обов'язки;

2) недостатньо обізнані з мовою суду, щоб мати можливість достовірно стежити за перебігом судового засідання;

3) були піддані судовим вирокам, на які не поширюється інформація щодо судимості з обмеженим доступом, або щодо яких відкрито кримінальне провадження як підозрюваного або обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, за яке передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців.

Присяжними чи народними засідателями не призначаються: Федеральний президент, члени федерального уряду, державні секретарі, члени уряду штату та законодавчі органи федерального уряду та уряду штату, голова та віцепрезидент Рахункової палати, а також омбудсмени, духовенство та релігійні особи законно визнаних церков і релігійних товариств, судді, прокурори, нотаріуси, адвокати, кандидати у зазначені професії, інші особи, включені до списку захисників, та штатні працівники пробації, співробітники федеральних міністерств внутрішніх справ і юстиції, а також підлеглих їм федеральних установ, члени громадської охорони, особи, які не мають основного місця проживання в Німеччині.

За запитом можуть бути звільнені від обов'язку бути присяжних максимум на два роки: особи, які виконували такі повноваження у період дії попередніх щорічних списків; особи, для яких виконання їхніх обов'язків присяжних спричинило б непропорційний особистий чи економічний тягар для них самих чи третіх осіб або серйозну загрозу суспільним інтересам, якої неможливо уникнути іншим чином [3].

У Данії існує система суду присяжних функціонує, головним чином, у кримінальних справах щодо а також у деяких цивільних справах. Присяжні зазвичай складаються з групи громадян, які шляхом жеребкування обираються із списків громадян, зареєстрованих у виборчих списках. Суддя керує процесом судового засідання та надає інструкції присяжним щодо відповідних правил та процедур.

До судової реформи справи у складі суду присяжних розглядалися Високим судом як першою інстанцією за участю 12 присяжних, які одноосібно вирішували питання щодо вини, якщо ж підсудного було визнано невинним, то по справі виносився виправдовувальний вирок. У випадку ж визнання присяжними вини підсудного, необхідним було погодження трьох суддів з таким рішенням. Якщо судді встановили, що доказів недостатньо, справу передавали на новий розгляд присяжними, якщо тільки генеральний прокурор не відмовився від державного обвинувачення. Таку систему назвали *подвійною гарантією*, оскільки вона передбачала, щоб жоден підсудний не був засуджений без безпосередньої участі присяжних та суддів, які визнали його винним. Слід підкреслити, що Верховний суд як апеляційна інстанція не міг ухвалювати рішення щодо вини, а лише щодо винесення вироку та вирішення питання про те, чи були допущені формальні помилки під час провадження у Високому суді.

Після судової реформи суд присяжних наділений повноваженнями щодо розгляду кримінальних справ в окружному суді у першій інстанції за участю трьох суддів і шести присяжних. В апеляційних справах у Високому суді натомість беруть участь три судді та дев'ять присяжних. Таким чином, після

судової реформи питання про винуватість може розглядатися двічі. Зауважимо, що справи, віднесені до предмету відання присяжних — це найсерйозніші кримінальні справи, у яких обвинувачений не визнав себе винним і де обвинувачення вимагало 4 роки позбавлення волі або більше, кримінальні справи, де йдеться про покарання, наприклад, у закладі для психічно хворих або осіб, які перебувають під вартою, а також справи щодо політичних злочинів.

Питання щодо вини вирішують присяжні та судді спільно. У першій інстанції підсудний може бути визнаний винним, якщо за його засудження проголосують принаймні чотири присяжні та двоє суддів. У Високому суді принаймні шість присяжних і двоє суддів повинні проголосувати за засудження підсудного. Рішення Високого суду у справах, котрі були розглянуті судом присяжних, можна оскаржити лише у Верховному суді з дозволу Комісії з ліцензування судових інстанцій, за умови, що справа має принциповий характер або якщо на користь цього свідчать особливі причини. Верховний суд не може вирішувати питання щодо вини [4].

Висновки. Гібридна модель суду присяжних відкриває нові можливості для подальшого розвитку правосуддя, покращення судових процесів і забезпечення справедливих рішень. Шляхом поєднання професіоналізму суддів та участі громадян у судових процедурах, ця модель сприяє побудові більш ефективного та довірчого судочинства.

Досліджувана форма безпосереднього судового народовладдя представляє собою перспективний підхід та поєднує переваги різних методів вирішення справ, а також може бути корисною для країн, що здійснюють реформи у сфері правосуддя. Урахування різноманітних точок зору та відкритий діалог з громадянським суспільством є ключовими для розробки та успішної реалізації гібридної моделі суду присяжних.

Література:

1. Strafprozessrecht und das Strafverfahren. URL: [https://www.oesterreich.gv.at/themen/gesetze_und_recht/strafrecht/1/Seite.2460103.html#:~:text=Im%20Strafprozessrecht%20\(Strafprozessordnung%2C%20kurz%20StPO,welche%20Strafe%20daf%C3%BCr%20verh%C3%A4ngt%20wird.](https://www.oesterreich.gv.at/themen/gesetze_und_recht/strafrecht/1/Seite.2460103.html#:~:text=Im%20Strafprozessrecht%20(Strafprozessordnung%2C%20kurz%20StPO,welche%20Strafe%20daf%C3%BCr%20verh%C3%A4ngt%20wird.)
2. Міжнародний досвід діяльності інститутів мирового судді, суду присяжних, народних засідателів та пропозиції щодо можливостей його застосування в Україні. Регіональний громадський фонд «Право і Демократія». 2009. URL: http://www.fond.lviv.ua/wp-content/biblioteka/Doslidzh.myrovsud_prusiaznuh.pdf
3. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Geschworenen- und Schöffengesetz. 1990. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002954>
4. Nævningesag. URL: <https://denstoredanske.lex.dk/n%C3%A6vningesag>

References:

1. Strafprozessrecht und das Strafverfahren. Verfügbar unter: https://www.oesterreich.gv.at/themen/gesetze_und_recht/strafrecht/1/Seite.2460103.html [auf Deutsch].
2. Mizhnarodnyi dosvid diialnosti instytutiv myrovoho suddi, sudu prysiazhnykh, narodnykh zasidatelev ta propozytsii shchodo mozhlyvosti yoho zastosuvannia v Ukraini (2009). Rehionalnyi hromadskyi fond "Pravo i Demokratia". Retrieved from: http://www.fond.lviv.ua/wp-content/biblioteka/Doslidzh.myrovsud_prusiaznuh.pdf [in Ukrainian].
3. Bundesrecht konsolidiert (1990). Gesamte Rechtsvorschrift für Geschworenen- und Schöffengesetz. Verfügbar unter: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002954> [auf Deutsch].
4. Nævningesag. Verfügbar unter: <https://denstoredanske.lex.dk/n%C3%A6vningesag> [På dansk].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-435-448](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-435-448)

Белкін Марк Леонідович адвокат, докторант, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

Юринець Юлія Леонідівна професор кафедри конституційного та адміністративного права, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>

Белкін Леонід Михайлович адвокат, адвокат індивідуальної практики, вул. Героїв Дніпра, 26, кв. 32, м. Київ, 04209, <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКРЕЦІЙНОЇ ВЛАДИ ЗА РЕКОМЕНДАЦІЯМИ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ № R(80)2 ТА СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ

Анотація. У статті на підставі положень Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень, прийнятими Комітетом Міністрів 11 березня 1980 року на 316-й нараді, та вивчення судової практики аналізуються принципи реалізації суб'єктами владних повноважень дискреційних повноважень та засади судового контролю за такою реалізацією, запроваджені вказаними Рекомендаціями, та втілення цих Рекомендацій у Кодексі адміністративного судочинства України та правових позиціях українського Верховного Суду (Касаційного адміністративного суду)

Результати виконаних досліджень свідчать про наступне. Дискреційні повноваження суб'єктів влади можуть бути джерелом свавілля та корупції, уникнення чого досягається за рахунок судового контролю. Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 передбачено принципи уникнення реалізації владними суб'єктами дискреційних повноважень у свавільний спосіб та судовий контроль за такою реалізацією. Верховний Суд послідовно стоїть на позиції, що адміністративні суди мають перевіряти обґрунтованість реалізації дискреційних повноважень суб'єктами влади. Таке право та обов'язок адміністративних судів прямо витікають із ч. 2 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України та знаходяться у відповідності із Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2. Суб'єкти владних повноважень повинні обґрунтовувати при прийнятті конкретних рішень

відхилення від усталеної адміністративної практики, а також обґрунтовувати прийняття надмірно жорстких санкцій за порушення, які є не співмірними із наслідками можливих порушень. При перевірці законності адміністративних актів суди не втручаються у дискреційні повноваження влади, а лише перевіряють законність та обґрунтованість прийнятого акту і не приймають відповідного акту самостійно, замість суб'єкта владних повноважень. Разом із тим, якщо за наслідками розгляду справи і оцінки судом її обставин у суб'єкта владних повноважень залишається лише один законний спосіб дії чи якщо владний суб'єкт не має дискреції, суд може зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти певне рішення.

Ключові слова: Рекомендації № R(80)2, суб'єкт владних повноважень, дискреційні повноваження, свавілля, судовий контроль, Верховний Суд, Кодекс адміністративного судочинства України

Belkin Mark Leonidovych lawyer, doctoral student, National Aviation University, Lubomyra Huzara Ave., Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

Iurynets Juliya Leonidovna Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law, National Aviation University, Lubomyra Huzara Ave., Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>

Belkin Leonid Mykhailovych lawyer, lawyer in private practice, St. Heroiv Dnipro, 26, sq. 32, Kyiv, 04209, <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>

PRINCIPLES OF EXERCISE OF DISCRETIONARY AUTHORITY ACCORDING TO THE RECOMMENDATIONS OF THE COMMITTEE OF MINISTERS OF THE COUNCIL OF EUROPE No. R(80)2 AND JUDICIAL CONTROL

Abstract. In the article, based on the provisions of the Recommendation № R(80)2 of the Committee of Ministers concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities, Adopted by the Committee of Ministers on 11 March 1980 at the 316th meeting of the Ministers Deputies, and the study of judicial practice, the principles of the exercise of discretionary powers by subjects of power are analyzed the powers and principles of judicial control over such implementation, introduced by the specified Recommendations, and the implementation of these Recommendations in the Code of Administrative Procedure of Ukraine and legal positions of the Ukrainian Supreme Court (Cassation Administrative Court).

The results of the conducted research indicate the following. Discretionary powers of authorities can be a source of arbitrariness and corruption, which can be avoided by judicial control. Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe No. R(80)2 provide for the principles of avoiding arbitrary exercise of discretionary powers by powerful subjects and judicial control over such exercise. The Supreme Court consistently takes the position that administrative courts should check the validity of the exercise of discretionary powers by the subjects of government. This right and duty of administrative courts directly follows from Part 2 of Art. 2 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine and are in accordance with the Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe No. R(80)2. When making specific decisions, subjects of authority must justify deviations from established administrative practice, as well as justify the adoption of excessively harsh sanctions for violations that are not commensurate with the consequences of possible violations. When verifying the legality of administrative acts, the courts do not interfere with the discretionary powers of the authorities, but only check the legality and reasonableness of the adopted act and do not adopt the corresponding act independently, instead of the subject of the authorities. At the same time, if as a result of the consideration of the case and the court's assessment of its circumstances, the subject of power has only one legal course of action, or if the subject of power has no discretion, the court can oblige the subject of power to make a certain decision.

Keywords: Recommendations No. R(80)2, subject of power, discretionary powers, arbitrariness, judicial review, Supreme Court, Code of Administrative Procedure of Ukraine

Постановка проблеми. Сучасні суспільства нерідко стикаються з необхідністю балансувати між потребами влади та правами та інтересами громадян. В адміністративній сфері цей баланс особливо складний через наявність дискреційних повноважень, які дозволяють адміністративним органам самостійно обирати з різних законно допустимих варіантів дій при прийнятті рішень [1]. Разом із тим, така можливість є джерелом свавілля та корупції. Як зазначається у статті [2], такі апологети принципу верховенства права, як А.В. Дайсі та Ф.А. Хайєк, ототожнюють дискреційну владу із сваволею. С. Роуз-Аккерман (Rose-Ackerman Susan) [3] наголошує, що «за відсутністю у будь-кого дискреційної влади корупція була б взагалі неможливою». Отже об'єктивно виникає потреба адміністративного та/або судового контролю за реалізацією дискреційної влади. Як зазначає Е. Шмідт-Ассманн, самостійність публічної адміністрації мусить відповідати адаптованій до нього системі адміністративного контролю [4, с. 245]; у реалізації адміністративного права контроль за публічною адміністрацією – це судовий контроль [4, с. 246]. Отже, тема запропонованої статті є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реалізації дискреційних повноважень суб'єктами влади розглядалися у роботах [1-14] та ін. Зокрема, у статті [1] зазначається, що дискреційні повноваження (адміністративний розсуд) є необхідними і єдиними можливими для управлінської діяльності адміністративного органу. Ця юридична конструкція вирішує ряд важливих завдань, серед яких центральними є забезпечення справедливості, ефективності та орієнтованості на індивідуальні потреби приватних осіб у сфері правозастосовної та правотворчої діяльності відповідних суб'єктів [1, с. 115]. Разом із тим, авторка висновок, що судовий контроль за реалізацією дискреційних повноважень є важливою частиною правової системи, яка сприяє зміцненню правової дисципліни та захисту прав і інтересів громадян [1, с. 117].

У статті [12] автори приходять до висновку, що при правотворенні не вдається уникнути нормативного запровадження дискреційних повноважень суб'єктів влади. При цьому дискреційні повноваження суб'єктів влади можуть бути джерелом свавілля та корупції. У статті [7] автори наводять окремий аналіз того, як відступлення від адміністративної практики стає джерелом корупції. Отже, проблема контролю за реалізацією дискреційних повноважень суб'єктами влади є актуальною.

Мета статті – проаналізувати принципи реалізації дискреційної влади за рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень, прийнятими Комітетом Міністрів 11.03.1980 року на 316-й нараді (Recommendation № R(80)2 of the Committee of Ministers concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities) [15] та віддзеркалення цих принципів у правових позиціях українського Верховного Суду.

Виклад основного матеріалу. Верховний Суд (Касаційний адміністративний суд) неодноразово наголошував, що в умовах реалізації євроінтеграційних прагнень України принципи реалізації адміністративними органами влади дискреційних повноважень повинні узгоджуватися із Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 [15]. Так, у Постанові від 16.05.2023 р. у справі № 380/3195/22, адміністративне провадження № К/990/35853/22, Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вказано:

«67. Згідно з Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2... під дискреційними повноваженнями слід розуміти повноваження, які адміністративний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто, коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за даних обставин.

71. ... надання правової дискреції органам виконавчої влади у вигляді необмежених повноважень було б несумісним з принципом верховенства права. Отже, закон має з достатньою чіткістю визначати межі такої дискреції, наданої компетентним органам, і порядок її здійснення, з урахуванням законної мети даного заходу, щоб забезпечити особі належний захист від свавільного втручання».

Таким чином, Касаційний адміністративний суд визнав Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 джерелом права.

Рекомендації № R(80)2 [15] для захисту прав осіб від неправомірної реалізації суб'єктами влади дискреційних повноважень фіксують наступні принципи:

1-7. Під час реалізації дискреційних повноважень, орган влади: 1) не переслідує мети, відмінної від тієї, задля якої його надано такими повноваженнями; 2) дотримується принципу об'єктивності й безсторонності, враховуючи лише ті фактори, які мають відношення до даної тої справи; 3) дотримується принципу рівності перед законом, не допускаючи несправедливої дискримінації; 4) забезпечує належну рівновагу між негативними наслідками, які його рішення може мати для прав, свобод чи інтересів осіб, та переслідуваною при цьому метою; 5) приймає своє рішення в межах розумного строку з урахуванням характеру справи, яка вирішується; 6) послідовно та узгоджено застосовує загальні адміністративні приписи, одночасно враховуючи конкретні обставини кожної справи.

7. Будь-які загальні адміністративні приписи, які регулюють реалізацію дискреційних повноважень, мають: а) оприлюднюватися або б) повідомлятися особі, якої вони стосуються, у відповідний спосіб і в необхідному обсязі, якщо вона звертається з такою вимогою, чи то перед, чи після прийняття/вчинення акту стосовно неї.

8. Якщо адміністративний орган влади, реалізуючи дискреційне повноваження, вирішує відхилитися від загальних адміністративних приписів у такий спосіб, який має несприятливі наслідки для прав, свобод чи інтересів відповідної особи, її має бути повідомлено про підстави такого рішення. Такі підстави або зазначаються в акті, який стосується цієї особи, або, на її клопотання, повідомляються їй у письмовій формі протягом розумного строку.

9. Акт, прийнятий/вжитий під час реалізації дискреційних повноважень, може бути перевірений на предмет законності **судом** або іншим незалежним органом. Такий контроль не виключає можливості проведення попереднього контролю з боку адміністративного органу влади, уповноваженого вирішувати як стосовно законності, так і по суті такого акта.

10. Якщо закон не встановлює для адміністративних органів влади будь-якого строку, в межах якого вони мають приймати рішення у контексті

реалізації дискреційного повноваження, і якщо адміністративний орган влади не приймає відповідного рішення в межах розумного строку, такі його дії можуть підлягати контролю з боку уповноваженого на це органу.

Згідно Рекомендаціям, при застосуванні цих принципів має належним чином враховуватися необхідність забезпечення добросовісної та ефективної адміністративної діяльності, а також інтереси третіх сторін та важливі суспільні інтереси. Якщо така необхідність чи інтереси потребують зміни чи виключення одного або кількох таких принципів, чи то в особливих випадках, чи в певних сферах публічного управління, у будь-якому разі має бути докладено всіх зусиль для дотримання духу цієї Рекомендації.

Варто також зазначити, що вказані підходи до застосування вказаних принципів мають Роз'яснювальний коментар, наведений у Рекомендаціях.

Так, до принципу 4 наведене таке Роз'яснення (пункт 24 Роз'яснень):

«24. Цей принцип застосовується саме тоді, коли адміністративний акт, який прийнято/вжито в рамках реалізації дискреційного повноваження, **негативно впливає на права, свободи чи інтереси окремої особи**; мета цього принципу полягає в забезпеченні належного балансу між наявними інтересами, як-то, наприклад: суспільними інтересами – з одного боку, та приватними інтересами відповідних осіб – з іншого. Він означає, що адміністративний орган влади, наділений дискреційним повноваженням, **не може покладати на особу тягар, який є надмірним з точки зору переслідуваної мети**.

З іншого боку, цей принцип закликає адміністративні органи влади утримуватися від вжиття заходів у випадках, коли будь-який захід взагалі може призвести до наслідків, несприятливих для відповідної особи і непропорційних до мети, яка переслідується при цьому».

Слід наголосити, що це роз'яснення прямо кореспондується із вимогою пункту 8 ч. 2 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України, за якою (вимогою) у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони: пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія).

Отже, такий судовий контроль за здійсненням дискреційних повноважень є прямою вимогою Кодексу адміністративного судочинства України.

З цього приводу у Постанові від 26.07.2023 р. у справі № 200/3265/21-а, провадження № К/9901/43594/21 Верховного Суду у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду вказано¹:

¹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112529061>

«37. Дискреція не є довільною; вона завжди здійснюється відповідно до закону (права), оскільки згідно з частиною другою статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

38. Зв'язаність дискреції адміністративного органу законом (правом) робить можливим здійснення адміністративними судами перевірки рішень (дій), прийнятих адміністративним органом внаслідок реалізації дискреційних повноважень.

*39. У рішеннях Європейського суду з прав людини склалася практика, яка підтверджує, що дискреційні повноваження **не повинні використовуватися СВАВІЛЬНО**, а суд повинен контролювати рішення, прийняті на підставі реалізації дискреційних повноважень, максимально ефективно (див. рішення у справі «*Hasan and Chaush v. Bulgaria*» № 30985/96).*

43. Адміністративний суд, перевіряючи рішення, дію чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень на відповідність, закріпленим частиною другою статті 2 КАС України критеріям, не втручається у дискрецію (вільний розсуд) суб'єкта владних повноважень поза межами перевірки за названими критеріями. Завдання адміністративного судочинства полягає не у забезпеченні ефективності державного управління, а в гарантуванні дотримання вимог права, інакше було б порушено принцип розподілу влади.

*50. ...обов'язковість дотримання принципу пропорційності зумовлює обов'язок суб'єкта владних повноважень, при визначенні розміру санкції, **ОБҐРУНТОВУВАТИ В СВОЄМУ РІШЕННІ ступінь тяжкості вчиненого правопорушення та його небезпечність.***

76. ... колегія суддів звертає увагу на те, що орган контролю під час прийняття рішення про накладення штрафу зобов'язаний обґрунтовано вказати про причини застосування обраного розміру штрафної санкції, а також вказати на підстави неможливості застосування штрафної санкції у меншому розмірі.

77. Разом з цим, оспорювана постанова Нацкомісії не містить жодного обґрунтування щодо тяжкості вчиненого правопорушення ТОВ «ДТЕК СХІДЕНЕРґО» та відповідності вчиненого правопорушення розміру штрафу».

(Кінець цитування)²

У Постанові від 06.06.2019 року у справі № 804/7661/17, адміністративне провадження № К/9901/54913/18, Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вказано³:

² Напівжирним шрифтом при цитуванні тут і далі виділено авторами, якщо не застережене інше

³ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82223628>

*«...судом апеляційної інстанції **вірно вказано**, що з постанови Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 734 від 01.06.2017 вбачається, що відповідач при визначенні розміру штрафних санкцій лише зазначив про вчиненні позивачем правопорушення. **Однак, вказана постанова не містить жодного обґрунтування щодо тяжкості вчиненого ним правопорушення та відповідність вчиненого правопорушення розміру штрафу**».*

(Кінець цитування)

У пункті 40 Роз'яснень щодо застосування принципу 8 цей принцип тлумачиться наступним чином:

«Пояснення та обґрунтування відхилення від припису **має бути віднесене до підстав для прийняття/вчинення акту**, які повідомляються згідно з принципом IV Резолюції (77)31. Застосування цього принципу також передбачає надання особі можливості з'ясувати шляхом ознайомлення з повідомленими їй підставами акту про причини відхилення від припису в даній справі, чи вимагали цього обставини справи, чи виправданий цей відхід з об'єктивної точки зору і **чи не є він свавільним**».

Це роз'яснення прямо кореспондується із вимогою пунктів 3 та 7 ч. 2 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України, за якою (вимогою) у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони: пропорційно, зокрема:

3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії);

7) з дотриманням **принципу рівності** перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації.

Отже, такий судовий контроль за здійсненням дискреційних повноважень також є прямою вимогою Кодексу адміністративного судочинства України.

У пунктах 48-51 Постанови від 04.05.2022 р. у справі № 620/2718/20, адміністративне провадження № К/9901/16285/21 Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вказано⁴:

«48. Так, принцип «пропорційності порушення та покарання» полягає у відповідності (пропорційності) визначення міри покарання або величини штрафних санкцій за правопорушення ступеня тяжкості правопорушення.

*49. В свою чергу, наявність вказаного принципу зумовлює обов'язок суб'єкта владних повноважень, при визначенні розміру санкції, обґрунтовувати **В СВОЄМУ РІШЕННІ** ступінь тяжкості вчиненого правопорушення та його небезпечність.*

⁴ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104177966>

50. Аналогічний правовий висновок міститься в постанові Верховного Суду від 29.01.2021 у справі № 520/10318/19.

51. Таким чином, враховуючи, що орган контролю **ПІД ЧАС ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ** про накладення штрафу зобов'язаний обґрунтовано вказати про причинити застосування обраного розміру штрафної санкції, а також вказати на підстави неможливості застосування штрафної санкції у меншому розмірі, відповідачем під час прийняття рішення не було дотримано зазначених вимог».

У пунктах 45, 46 Постанови від 23 серпня 2023 року у справі № 420/1369/22, адміністративне провадження № К/990/12435/23 Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вказано⁵:

«45. ...Суд бере до уваги, що **обґрунтування** розміру штрафної санкції, а також неможливості застосування штрафної санкції у меншому розмірі, повинно наводитися у **ПОСТАНОВІ СУБ'ЄКТА ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ**. Зазначення порушень в акті перевірки чи в проектах документів не може вважатися належним обґрунтуванням розміру санкції, оскільки конкретна санкція визначається не під час перевірки, а на засіданні НКРЕКП під час вирішення питання про відповідальність суб'єкта господарювання та прийняття відповідного рішення.

46. Обґрунтування розміру санкцій та їх пропорційності у **відзиві** під час розгляду справи теж не узгоджується з вимогами закону, оскільки правомірність рішень суб'єктів владних повноважень оцінюється **на час їх прийняття**».

(Кінець цитування)

У пунктах 43, 44 Роз'яснень надані роз'яснення щодо принципу 9 Рекомендацій.

«43. Мета цього принципу полягає в забезпеченні умов, за яких суд чи інший незалежний орган має повноваження перевірити законність будь-якого адміністративного акту, прийнятого/вчиненого під час реалізації дискреційного повноваження».

«44. Принцип не виключає можливості того, що суд та інший незалежний орган (наприклад, омбудсмен), які контролюють законність дискреційного адміністративного акту, можуть та контролювати суть такого акту.

Окрім того, положення абзацу другого цього принципу, який прямо передбачає контроль як законності акту, так і його суті з боку правоможного адміністративного органу, не мають тлумачитися як такі, що виключають додатковий, подвійний контроль з боку суду чи іншого незалежного органу».

⁵ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112998591>

Таким чином, право суду контролювати реалізацію суб'єктами влади дискреційних повноважень безумовно стверджується. Заперечення з приводу того, що суд нібито не має права втручатися у здійснення дискреційних повноважень суб'єктами влади, не відповідає букві і духу Ради Європи.

У пункті 69 Постанови від 01.02.2023 р. у справі № 640/17575/19, провадження № К/9901/9883/20, Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду зазначено⁶:

«69. Перевірка судами дотримання Нацкомфінпослуг, як суб'єктом владних повноважень, положень Закону № 877-V при проведенні заходу державного контролю (нагляду) не є втручанням у повноваження суб'єкта владних повноважень та здійснено в межах обсягу судового контролю в адміністративній справі».

Тобто, при прийнятті рішення суди лише перевіряють законність та обґрунтованість прийнятого акту, але не приймають відповідного акту самостійно, замість суб'єкта владних повноважень.

Разом із тим, якщо за наслідками розгляду справи і оцінки судом її обставин у суб'єкта владних повноважень залишається лише один законний спосіб дії, суд може зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти певне рішення.

Так, у Постанові від 16.05.2019 р. у справі № 821/925/18, провадження № К/9901/845/19, Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду зазначено⁷:

«У випадку, якщо прийняття рішення на користь позивача передбачає право суб'єкта владних повноважень діяти на власний розсуд, суд зобов'язує суб'єкта владних повноважень вирішити питання, щодо якого звернувся позивач, з урахуванням його правової оцінки, наданої судом у рішенні.

За приписами вказаної правової норми слідує, що у разі, якщо суб'єкт владних повноважень використав надане йому законом право на прийняття певного рішення за наслідками розгляду звернення особи, але останнє визнане судом протиправним з огляду на його невідповідність чинному законодавству, при цьому суб'єктом звернення дотримано усіх визначених законом умов, то суд вправі зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти певне рішення.

Тобто, адміністративний суд не обмежений у виборі способів відновлення права особи, порушеного владними суб'єктами, і вправі обрати найбільш ефективний спосіб відновлення порушеного права, який відповідає характеру такого порушення з урахуванням обставин конкретної справи. Перебирання

⁶ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108752095>

⁷ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81795808>

непритаманних суду повноважень державного органу не відбувається за відсутності обставин для застосування дискреції».

(Кінець цитування)

Зокрема, з цього приводу проф. А. Монаєнко вказує наступне [13]: «Оцінка Верховним Судом мотивів та обґрунтованості оскарженого рішення ВРП⁸ не є втручанням у дискреційні повноваження ВРП, якщо цим рішенням про відмову у внесенні Президентом України подання про призначення судді на посаду **було необґрунтовано та/чи незаконно порушено** право кандидата на призначення на посаду судді».

З цього ж приводу О. Сасевич [14] зазначає, що «все частіше в судовій практиці трапляється звужене тлумачення дискреції. Так, суди не вважають втручанням в дискреційні повноваження зобов'язання суб'єкта владних повноважень до вчинення певних дій, продиктоване принципом верховенства права, необхідністю забезпечення ефективності судового рішення, **за умови відсутності** у такого суб'єкта можливості **прийняття альтернативних рішень».**

Висновки. Результати описаних досліджень свідчать про наступне. У статті вперше порівняні принципи обмеження дискреційної влади, сформульовані у Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 [15], з нормами Кодексу адміністративного судочинства України та правовими позиціями українського Верховного Суду. Наголошено, що дискреційні повноваження суб'єктів влади можуть бути джерелом свавілля та корупції, уникнення чого досягається за рахунок судового контролю. Рекомендаціями № R(80)2 [15] передбачено принципи уникнення реалізації владними суб'єктами дискреційних повноважень у свавільний спосіб та судовий контроль за такою реалізацією. Верховний Суд послідовно стоїть на позиції, що адміністративні суди мають перевіряти обґрунтованість реалізації дискреційних повноважень суб'єктами влади. Таке право та обов'язок адміністративних судів прямо витікають із ч. 2 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України та знаходяться у відповідності із Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 [15]. Суб'єкти владних повноважень повинні обґрунтовувати при прийнятті конкретних рішень відхилення від усталеної адміністративної практики, а також обґрунтовувати прийняття надмірно жорстких санкцій за порушення, не співмірних із наслідками можливих порушень. При перевірці законності адміністративних актів суди не втручаються у дискреційні повноваження влади, а лише перевіряють законність та обґрунтованість прийнятого акту і не приймають відповідного акту самостійно, замість суб'єкта владних повноважень. Разом із тим, якщо за наслідками розгляду

⁸ Вища Рада правосуддя

справи і оцінки судом її обставин у суб'єкта владних повноважень залишається лише один законний спосіб дії чи якщо владний суб'єкт не має дискреції, суд може зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти певне рішення.

Література:

1. Сасенко А.Г. Судовий контроль за реалізацією дискреційних повноважень: національний і міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 115-117.
2. Старик А.М. Дискреційна влада в сучасному світі. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2010. № 2. С. 108-113.
3. Rose-Ackerman Susan. *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. Cambridge University Press, 28.06.1999. 266 p.
4. Тополевський Р.Б., Федіна Н.В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с. ISBN 978-617-511-310-3.
5. Гавриш С.Б. Стан та проблеми антикорупційної експертизи законодавства в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. № 18. С. 3-10.
6. Баймуратов М.О., Боярський О.О. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методологічні підходи до розуміння та визначення. *Публічне право*. 2019. № 2. С. 31-41.
7. Белкін Л.М. Дискреційні повноваження органів влади як чинник корупції. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 91-100.
8. Резанов С.А. Дискреційні повноваження як корупційні ризики в діяльності органів державного управління. *Право і Безпека*. 2014. № 3. С. 88-91.
9. Грінь А.А. До питання про поняття «дискреційні повноваження органів виконавчої влади». *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 65. С. 101-107.
10. Самбор М.А. Дискреційні повноваження щодо складення протоколів про адміністративні правопорушення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 5. С. 31-39.
11. Колесник В.А. Дискреційні повноваження органів державної влади як предмет розгляду публічно-правових спорів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 5-6. С. 141-146.
12. Belkin M., Belkin L. & Iurynets Yu. Ensuring judicial control over the exercise of discretionary authorities by government subjects⁹. *Actual Issues of Modern Science. European Scientific e-Journal*. 2024. 28. 120-133. Ostrava: Tuculart Edition, European Institute for Innovation Development.
13. Монаєнко А. Чи обґрунтована відмова? Розгляд публічно-правових спорів про відмову у внесенні подання про призначення на посаду судді. *Юридична газета – online*. 05.04.2018. № 14 (616). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chi-obruntovana-vidmova.html>
14. Сасевич О. Судовий контроль за виконанням дискреційних повноважень. Протокол.UA. *Юридичний Інтернет-ресурс*. 12.11.2019. URL: https://protocol.ua/ua/sudoviy_kontrol_za_vikonannyam_diskreitsiynih_povnovagen/

⁹ Забезпечення судового контролю за здійсненням суб'єктами влади дискреційних повноважень

15. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень, прийнятими Комітетом Міністрів 11 березня 1980 року на 316-й нараді (Recommendation № R(80)2 of the Committee of Ministers concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities, Adopted by the Committee of Ministers on 11 March 1980 at the 316th meeting of the Ministers Deputies). Публікація укр. мовою: Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : Навч. посібник / За заг. редакцією Куйбіди Р.О., Шишкіна В.І. К.: Старий світ, 2006. 576 с. ISBN 966-96635-1-2; Публікація англ. мовою: <https://rm.coe.int/16804f22ae>

References:

1. Saienko A.H. (2023). Sudovy kontrol za realizatsiieiu dyskretsiiynykh povnovazhen: natsionalnyi i mizhnarodnyi dosvid [Judicial control over the exercise of discretionary powers: national and international experience]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 11. S. 115-117 [in Ukrainian].
2. Staryk A.M. (2010). Dyskretiina vlada v suchasnomu sviti [Discretionary power in the modern world]. *Chasopys Kyiv. un-tu prava*. № 2. S. 108-113 [in Ukrainian].
3. Rose-Ackerman Susan. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. Cambridge University Press, 28.061999. 266 p. [in Great Britain]
4. Topolevskiy R.B., Fedina N.V. (2020). Teoriia derzhavy i prava: navch. posibnyk. Lviv: LvDUVS, 268 s. ISBN 978-617-511-310-3 [in Ukrainian].
5. Havrysh S.B. (2008). Stan ta problemy antykoruptsiinoi ekspertyzy zakonodavstva v Ukraini [State and problems of anti-corruption examination of legislation in Ukraine]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*. № 18. S. 3-10 [in Ukrainian].
6. Baimuratov M.O., Boiarskyi O.O. (2019). Dyskretiini povnovazhennia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v sferi zakhystu prav liudyny: metodolohichni pidkhody do rozuminnia ta vyznachennia [Discretionary powers of local self-government bodies in the field of human rights protection: methodological approaches to understanding and definition]. *Publichne pravo*. № 2. S. 31-41 [in Ukrainian].
7. Belkin L.M. (2011). Dyskretiini povnovazhennia orhaniv vlady yak chynnyk koruptsii. [Discretionary powers of authorities as a factor of corruption]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*. Vyp. 24. S. 91-100 [in Ukrainian].
8. Rezanov S.A. (2014). Dyskretiini povnovazhennia yak koruptsiini ryzyky v diialnosti orhaniv derzhavnoho upravlinnia [Discretionary powers as corruption risks in the activities of state administration bodies]. *Pravo i Bezpeka*. № 3. S. 88-91 [in Ukrainian].
9. Hrin A.A. (2014). Do pytannia pro poniattia «dyskretiini povnovazhennia orhaniv vykonavchoi vlady» [Regarding the question of the concept of «discretionary powers of executive authorities»]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Vyp. 65. S. 101-107 [in Ukrainian].
10. Sambor M.A. (2018). Dyskretiini povnovazhennia shchodo skladennia protokoliv pro administratyvni pravoporushennia [Discretionary powers to draw up protocols on administrative offenses]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 5. S. 31-39 [in Ukrainian].
11. Kolesnyk V.A. (2020). Dyskretiini povnovazhennia orhaniv derzhavnoi vlady yak predmet rozghliadu publichno-pravovykh sporiv [Discretionary powers of state authorities as the subject of consideration of public legal disputes]. *Investysii: praktyka ta dosvid*. 2020. № 5-6. S. 141-146 [in Ukrainian].

12. Belkin M., Belkin L. & Iurynets Yu. (2024). Ensuring judicial control over the exercise of discretionary authorities by government subjects . Actual Issues of Modern Science. European Scientific e-Journal. 28. 120-133. Ostrava: Tuculart Edition, European Institute for Innovation Development [in czech republic].

13. Monaienko A. (2018). Chy obgruntovana vidmova? Rozghliad publichno-pravovykh sporiv pro vidmovu u vnesenni podannia pro pryznachennia na posadu suddi [Is the refusal justified? Consideration of public legal disputes about the refusal to submit an application for appointment to the position of a judge]. *Yurydychna hazeta – online*. 05.04.2018. № 14 (616). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chi-obruntovana-vidmova.html> [in Ukrainian].

14. Sasevych O. (2019). Sudovyi kontrol za vykonanniam dyskretsiinykh povnovazhen [Judicial control over the exercise of discretionary powers]. *Protokol.UA. Yurydychnyi Internet-resurs*. 12.11.2019. URL: https://protocol.ua/ua/sudoviy_kontrol_za_vikonanniam_diskretsiynih_povnovagen/ [in Ukrainian].

15. Recommendation № R(80)2 of the Committee of Ministers concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities, Adopted by the Committee of Ministers on 11 March 1980 at the 316th meeting of the Ministers Deputies. URL: <https://rm.coe.int/16804f22ae>

УДК 343.98

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-449-459](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-449-459)

Бородін Олександр Іванович ад'юнкт кафедри криміналістики та домедичної підготовки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел.: (067)631-94-59, <https://orcid.org/0009-0002-5978-7357>

СУТНІСТЬ ТА СИСТЕМА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ, ЯКА ВЧИНЯЄТЬСЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Анотація. Стаття присвячена опрацюванню проблемних питань сутності та системи криміналістичної характеристики торгівлі людьми, яка вчиняється в умовах збройних конфліктів.

Автор зазначає, що криміналістична характеристика вже більше півстоліття є досить сталою науковою категорією в методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. В той же час, серед науковців постійно точаться дискусії з приводу сутності та наповнення визначеної криміналістичної категорії. Крім того, окремі вчені-криміналісти зауважують про те, чи взагалі є потреба в її розробленні та використанні. Підтримується позиція тих дослідників, які вважають досліджувану наукову категорію обов'язковим елементом будь-якої методики розслідування протиправних діянь.

Зауважено, що на разі на окупованих досить поширені випадки передачі дітей для незаконного усиновлення, що безперечно можна трактувати як торгівлю людьми. Крім того, зросла кількість продаж жінок для «секс-індустрії», а зменшилась кількість осіб, задіяних в нелегальному трудовому секторі.

Сформульовано авторське визначення криміналістичної характеристики досліджуваного протиправного діяння як інформаційної моделі сукупності окремих відомостей стосовно криміналістично вагомих ознак торгівлі людьми, яка вчиняється в умовах збройних конфліктів, пов'язаних стійкими кореляційними зв'язками та за допомогою якої є можливість побудувати відповідні криміналістичні версії та оптимізувати діяльність правоохоронних органів в кримінальних провадженнях визначеної категорії.

Зазначено, що специфіка вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів викликає необхідність більш розширити зазначену наукову категорію. Визначено її наповнення наступними елементами: способи підготовки,

вчинення та приховування торгівлі людьми; обстановка вчинення протиправного діяння; «слідова картина» торгівлі людьми; характеристика осіб, організованих груп та злочинних організацій, що спеціалізуються на торгівлі людьми; особа потерпілого.

Ключові слова: торгівля людьми, збройний конфлікт, криміналістична характеристика, розслідування, правоохоронні органи, трафікінг.

Borodin Oleksandr Ivanovych graduate student Department of Criminalistics and Pre-medical training, Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs, 49005, Dnipro, Gagarin Ave., 26, tel.: (067) 631-94-59, <https://orcid.org/0009-0002-5978-7357>

THE ESSENCE AND SYSTEM OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF HUMAN TRAFFICKING WHICH COMMITTS IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICTS: PROBLEM ISSUES

Abstract. The article is devoted to the development of problematic issues of the essence and system of forensic characterization of human trafficking, which is committed in conditions of armed conflicts.

The author notes that forensic characterization has been a fairly stable scientific category in the methodology of investigating certain types of criminal offenses for more than half a century. At the same time, there are constant discussions among scientists about the essence and content of a certain forensic category. In addition, some forensic scientists comment on whether there is a need for its development and use at all. The position of those researchers who consider the researched scientific category to be a mandatory element of any method of investigating illegal acts is supported.

It was noted that at the moment, cases of handover of children for illegal adoption are quite common in the occupied territories, which can definitely be interpreted as human trafficking. In addition, the number of women sold for the «sex industry» has increased, and the number of people involved in the illegal labor sector has decreased.

The author's definition of the forensic characteristics of the investigated illegal act is formulated as an information model of a collection of separate information regarding forensically significant signs of human trafficking, which is committed in the conditions of armed conflicts, connected by stable correlations and with the help of which it is possible to build appropriate forensic versions and optimize the activities of law enforcement bodies in criminal proceedings of a certain category.

It is noted that the specifics of committing human trafficking in the context of armed conflicts make it necessary to further expand the specified scientific category.

Its content is determined by the following elements: methods of preparation, execution and concealment of human trafficking; the circumstances of the commission of the illegal act; «trace pattern» of human trafficking; characteristics of persons, organized groups and criminal organizations specializing in human trafficking; the person of the victim.

Keywords: human trafficking, armed conflict, forensic analysis, investigation, law enforcement agencies, trafficking.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика вже більше півсторіччя є досить сталою науковою категорією в методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. В той же час, серед науковців постійно точаться дискусії з приводу сутності та наповнення визначеної криміналістичної категорії. Крім того, окремі вчені-криміналісти зауважують про те, чи взагалі є потреба в її розробленні та використанні. Ми підтримуємо тих дослідників, які вважають досліджувану наукову категорію обов'язковим елементом будь-якої методики розслідування протиправних діянь. З огляду на це, в нашій роботі будуть опрацьовані різноманітні підходи до формулювання дефініції криміналістичної характеристики, а також виокремлення в ній відповідних складових в розрізі розслідування торгівлі людьми, яка вчиняється в умовах збройних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які опрацьовували проблематику розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, а також безпосередньо їх криміналістичної характеристики, варто виокремити таких як В. П. Бахін, В. Д. Берназ, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, І. І. Гальона, О. І. Гарасимів, П. В. Горбасенко, О. М. Дуфенюк, М. М. Єфімов, В. А. Журавель, О. В. Захарова, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, А. І. Кунтій, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, С. І. Марко, А. М. Орлеан, С. Ю. Петряєв, І. В. Пиріг, Є. В. Пряхін, В. В. Пясковський, М. В. Салтевський, Д. Б. Санакоєв, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та ін.. Але наше дослідження направлено на опрацювання окремих аспектів криміналістичної характеристики в кримінальних провадженнях зазначеної категорії через призму сучасної судово-слідчої практики та позицій різних науковців.

Мета статті – опрацювання проблемних питань сутності та системи криміналістичної характеристики торгівлі людьми, яка вчиняється в умовах збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Ще на початку 2000-х років науковці почали опрацювання проблематики торгівлі людьми як суспільно-небезпечного явища. Зокрема, А. М. Орлеан обґрунтував висновок стосовно

небезпечної тенденції до поширення кількості вказаних протиправних діянь. Автор зауважив, що встановлені випадки продажу українців за кордон вказують на те, що на той час злочинний бізнес продажу людей з України був в основному орієнтований на європейську (рідше на російську та американську) «секс-індустрію», а також нелегальний трудовий сектор. Також дослідник відмічав, що інколи траплялися випадки продажу людей з метою вилучення їх органів чи тканин для трансплантації, продажу жінок для примусової вагітності та дітей для незаконного усиновлення [10, с. 49]. В період збройної агресії нашого «східного сусіда» вказані фактори дещо поляризувалися. Для прикладу, на разі на окупованих досить поширені випадки передачі дітей для незаконного усиновлення, що безперечно можна трактувати як торгівлю людьми. Крім того, зросла кількість продаж жінок для «секс-індустрії», а зменшилась кількість осіб, задіяних в нелегальному трудовому секторі. Як бачимо, проблематика розслідування торгівлі людьми в даний період розвитку України не зменшила своєї актуальності.

З приводу сутності криміналістичної характеристики, то, як було зазначено вище, багато науковців опрацьовували вказану наукову категорію. Для прикладу, В. В. Тіщенко відзначав, що «...у розслідуванні нерозкритих кримінальних правопорушень корисливо-насильницької спрямованості криміналістичний аналіз встановлених обставин дозволяє виявити між ними спільні та особливі риси, зробити висновок про можливе скоєння цих протиправних діянь однією і тією ж особою або однією і тією ж групою осіб. Такий висновок може бути зроблений не лише на основі повної криміналістичної характеристики кожного окремого кримінального правопорушення, а й на основі криміналістичного аналізу їх окремих обставин» [14, с. 19].

В розрізі наведеного вважаємо цікавою думку І. І. Гальони, яка акцентувала увагу на тому, що «...криміналістична характеристика як накопичувач і джерело відомостей про певні види злочинів, виконуючи інформаційну функцію, являє собою єдину інформаційну систему. Використання такої системи можливе шляхом одержання та аналізу відомостей щодо окремих елементів і встановлення зв'язків між ними. У цьому розумінні всі елементи системи теоретично рівнозначні, тому поділяти їх на основні та другорядні недоцільно. У той же час використання такої інформаційної системи вимагає в кожному конкретному випадку визначення ключового елемента, через який можна здійснити «вхід» до системи з метою одержання необхідної інформації. Визначення ключового елемента для конкретного випадку залежить від слідчої ситуації, що склалася на даному етапі розслідування, від того, які вихідні дані має слідчий і які з них необхідно встановити. Аналіз кримінальних проваджень щодо злочинів різних категорій

показує, що значна частина їх вчиняється способами, ознаки яких не завжди очевидні. Тому їх виявлення і пояснення вимагають насамперед знання і використання систематизованого опису злочинних способів» [2, с. 222]. Ми погоджуємося з приведеними позиціями, оскільки вважаємо обов'язковим дослідження криміналістичної характеристики під час розслідування будь-якої категорії протиправних діянь.

Досить вірною вважаємо думку групи вчених-криміналістів (Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, С. Ю. Петряєв), які стосовно визначення досліджуваної криміналістичної категорії вказали наступне: «...це інформаційна модель типових зв'язків і закономірно сформованих джерел інформації, яка дозволяє прогнозувати оптимальний шлях та ефективні засоби розслідування окремих видів (груп) злочинів. В науковому плані криміналістична характеристика є концепцією, основою побудови описової моделі певних видів (груп) злочинів з метою розробки відповідних методик їх розслідування. Новизна цієї категорії виявляється в системному відтворенні відомостей про криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів. До її появи відомості про ознаки злочину викладалися непослідовно, їх коло було постійним, у деяких окремих методиках частина цих даних зовсім була відсутня. Застосування криміналістичної характеристики як інформаційної моделі дозволило систематизувати ці відомості у вигляді послідовно розташованих елементів, що мають певні кореляційні зв'язки. Саме в криміналістичній характеристиці на основі аналізу узагальнених відомостей про ознаки окремого виду злочинів виявляються закономірності, що належать до предмета дослідження науки криміналістики» [7, с. 209].

А вже А. Ф. Волобуєв вказує на те, що «...криміналістична характеристика як кримінально-правова й кримінологічна містить у собі інформацію про злочин у цілому, а також елементи, що його складають (об'єкт і об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону). На відміну від інших характеристик вона являє собою, по-перше, систему тільки криміналістично значимих відомостей про ознаки злочину, а не будь-яких однакових для всіх видів злочинів. У межах певного виду вони можуть сприяти його розкриттю. По-друге, відомості про ознаки елементів злочину описують на якісно-кількісному рівні. Таким чином підвищується практичне значення даної категорії криміналістики» [1, с. 32].

Відносно її формулювання, то, наприклад, окрема група авторів (В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель) надали наступне його визначення: «...система відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, яка відтворює кореляційні зв'язки між ними і служить побудові і перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинів». Основними її елементами науковці визначили наступні:

- спосіб вчинення злочину;
- місце та обстановка;
- час вчинення злочину;
- знаряддя і засоби;
- предмет посягання;
- особа потерпілого;
- особа злочинця;
- сліди злочину (у широкому розумінні) [9, с. 127].

Зі свого боку, М. М. Єфімов визначаючи криміналістичну характеристику як наукову категорію надав таке поняття: «...це система відомостей про криміналістично значущі ознаки кримінально караного діяння, яка відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування» [5, с. 14-15].

Крім того, вважаємо необхідним звернутися до думок науковців, які безпосередньо досліджували проблематику торгівлі людьми. Зокрема, В. В. Пясковський надав наступне визначення криміналістичної характеристики торгівлі людьми: «...це система відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки торгівлі людьми, яка відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові і перевірці слідчих версій в розслідуванні даних злочинів» [12, с. 70].

Досить вірною нам здається позиція П. В. Горбасенка, який визначив структуру найбільш інформативних ознак криміналістичної характеристики торгівлі людьми як «...сукупності не будь-яких відомостей про певний злочин, а криміналістично значимої інформації, яка впливає на вину злочинця, кримінально-правову оцінку його діяння, зумовлює обрання слідчим відповідних кримінально-процесуальних рішень у вигляді слідчих дій та оперативно-розшукових заходів і запропоновано до неї віднести: 1) характеристику особи злочинця та потерпілого; 2) особливості механізму слідоутворення; 3) спосіб вчинення злочину; розроблено типову криміналістичну характеристику торгівлі людьми, створену в умовах дефіциту судової та слідчої практики, яка містить такі елементи: канал торгівлі людьми, дані про слідоутворення, типові учасники злочину, типові способи вчинення злочину та його приховання, закономірні зв'язки між окремими елементами криміналістичної характеристики та механізму вчинення злочину» [3, с. 5].

В свою чергу, під криміналістичною характеристикою торгівлі людьми Д. Б. Санакоев розуміє «...модель системи зведених відомостей (знань, інформації) про криміналістично значимі ознаки торгівлі людьми, що відображає закономірні зв'язки між ними, слугує побудові й перевірці слідчих версій, має за мету оптимізацію процесу виявлення та розслідування цього злочину та ґрунтується на практиці правоохоронних органів та криміналістичних дослідженнях» [13, с. 11].

З огляду на наведені визначення сформулюємо авторське визначення криміналістичної характеристики торгівлі людьми, яка вчиняється в умовах збройних конфліктів. Отже, це інформаційна модель сукупності окремих відомостей стосовно криміналістично вагомих ознак торгівлі людьми, яка вчиняється в умовах збройних конфліктів, пов'язаних стійкими кореляційними зв'язками, та за допомогою якої є можливість побудувати відповідні криміналістичні версії та оптимізувати діяльність правоохоронних органів в кримінальних провадженнях визначеної категорії.

З приводу наповнення криміналістичної характеристики окремими складовими, то, для прикладу, А. Ф. Волобуєв під час власного дослідження методики розслідування розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності, зробив висновок, що вказана криміналістична категорія повинна базуватися традиційних елементі, як-от: «...особливості предмета посягання (матеріальні цінності, грошові кошти, цінні папери); обстановка вчинення злочину (загальноекономічні і правові умови підприємницької діяльності, організаційно-правові форми підприємств, стан контролю з боку відповідних державних органів, місце знаходження суб'єктів підприємництва та існування між ними певних відносин тощо); способи підготовки, вчинення і приховування розкрадання (прийоми створення сприятливих умов для заволодіння майном, прийоми безпосереднього заволодіння майном та його використання, заходи щодо маскування розкрадання, вчинення супутніх розкраданню злочинів); сліди розкрадання (документів та речових доказів, свідчень осіб, що вказують на протиправне заволодіння майном); особливості суб'єкта розкрадання та супутніх злочинів (підприємця-фізичної особи, посадових осіб і службовців юридичної особи – суб'єкта підприємництва); особливості потерпілого від розкрадання (підприємця, окремих громадян)» [1, с. 35]. А вже А. В. Іщенко в наповненні криміналістичної характеристики протиправних діянь вирізняв такі складові: «...слідова картина, спосіб учинення злочину, предмет злочинного посягання, дані щодо особи злочинця та особи потерпілого» [6, с. 181]. Інакше кажучи, наведені структури по суті майже не відрізняються.

Також досить цікавою вважаємо думку М. М. Єфімова, який, досліджуючи методику розслідування кримінальних правопорушень проти моральності, в її криміналістичній характеристиці виокремив три групи. Для прикладу, автор у першу групу (у сфері речових та особистісних прав громадян) включив спосіб учинення кримінального правопорушення, обстановка вчинення кримінального правопорушення, слідова картина, предмет посягання, особа злочинця. У другій групі (у сфері статевих стосунків) дослідник виділив спосіб учинення кримінального правопорушення, обстановку вчинення кримінального правопорушення, слідову картину,

особу злочинця. А в третій групі (у сфері діяльності осіб, що не досягли повноліття) науковець визначив такі складові як-от способи учинення кримінального правопорушення, обстановку вчинення кримінального правопорушення, слідову картину, особу потерпілого та особу злочинця [4, с. 245]. Тобто в кожній з наведених груп відрізняється окремими складовими (зокрема, предмет посягання наявний лише в першій групі).

Стосовно наповнення криміналістичної характеристики торгівлі людьми В. В. Пяковський приєднав до неї наступні складові: способи вчинення торгівлі людьми, «слідова картина» торгівлі людьми, характеристика особи потерпілого та особи злочинця [11, с. 8-9].

В свою чергу, окрема група науковців (О. В. Захарова, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій, С. І. Марко, Є. В. Пряхін) виділяє такі елементи визначеної наукової категорії:

- типові способи підготовки, вчинення та приховування торгівлі людьми;
- характеристика осіб, злочинних утворень, які спеціалізуються на торгівлі людьми;
- характеристика осіб, які потерпіли від торгівлі людьми;
- типові матеріальні та ідеальні сліди торгівлі людьми [8].

Зі свого боку, на основі узагальнення результатів теоретичних та емпіричних досліджень Д. Б. Санакоев зробив висновок, що структура криміналістичної характеристики визначеного протиправного діяння має наступний вигляд: «...1) характеристика організованих груп (склад, структура, особа злочинців, розподіл ролей та характер зв'язків між членами груп); 2) способи вчинення і приховання торгівлі людьми, «слідова картина»; 3) особа потерпілого» [13, с. 12]. Як бачимо, усі вищенаведені дослідники виокремили майже ідентичні елементи. В той же час, специфіка вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів викликає необхідність більш розширити зазначену наукову категорію.

Отже, криміналістична характеристика торгівлі людьми, яка вчиняється в умовах збройних конфліктів, нараховує наступні елементи:

- способи підготовки, вчинення та приховування торгівлі людьми;
- обстановка вчинення протиправного діяння;
- «слідова картина» торгівлі людьми;
- характеристика осіб, організованих груп та злочинних організацій, що спеціалізуються на торгівлі людьми;
- особа потерпілого.

Висновок. Підводячи підсумок, зазначимо, що визначена наукова категорія є обов'язковим елементом будь-якої методики розслідування протиправних діянь. Сформульовано авторське визначення криміналістичної

характеристики досліджуваного протиправного діяння як інформаційної моделі сукупності окремих відомостей стосовно криміналістично вагомих ознак торгівлі людьми, яка вчиняється в умовах збройних конфліктів, пов'язаних стійкими кореляційними зв'язками та за допомогою якої є можливість побудувати відповідні криміналістичні версії та оптимізувати діяльність правоохоронних органів в кримінальних провадженнях визначеної категорії. Визначено її наповнення наступними елементами: способи підготовки, вчинення та приховування торгівлі людьми; обстановка вчинення протиправного діяння; «слідова картина» торгівлі людьми; характеристика осіб, організованих груп та злочинних організацій, що спеціалізуються на торгівлі людьми; особа потерпілого.

Література:

1. Волобуєв А. Ф. Криміналістична характеристика розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Вип. 2. Харків. 1997. С. 26–37.
2. Гальона І. І. Деякі криміналістичні ознаки торгівлі людьми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1. Т. 5. С. 222–227.
3. Горбасенко П. В. Загальна характеристика розслідування торгівлі людьми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та юр. наук : 12.00.09. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2013. 22 с.
4. Єфімов М. М. Наукові диспути щодо побудови криміналістичної характеристики правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 242–247.
5. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
6. Іщенко А. В. Фундаментальні та прикладні криміналістичні категорії. *Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах* : Міжнародна науково-практична конференція 5 листопада 2010 р., м. Запоріжжя : матеріали у 3 част. Запоріжжя. 2010. ч. 1. С. 180–182.
7. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістика : Навчальний посібник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в двох частинах. Частина II : Криміналістична тактика. Методика розслідування. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». 2017. 505 с.
8. Методика розслідування торгівлі людьми : альбом схем / О. В. Захарова та інші. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 112 с.
9. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять і словник термінів з навчальної дисципліни «Криміналістика» (галузь знань 0304 «Право», освітньо-кваліфікаційний рівень «Бакалавр», напрям підготовки 6.030401 «Правознавство») / уклад.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 165 с.
10. Орлеан А. М. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 124-1 Кримінального кодексу України : проблеми та пропозиції. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 2000. Вип. 11. С. 48–55.

11. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : автореф. дис. на здоб. наук. ст. канд. юр. наук : 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 20 с.
12. Пясковський В. В. Поняття та криміналістична характеристика торгівлі людьми. *Вісник прокуратури*. 2003. № 5. С. 69–75.
13. Санакоєв Д. Б. Виявлення та розслідування торгівлі людьми підрозділами Національної поліції України : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 192 с.
14. Тищенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. 2008. Вип. 44. С. 18–24.

References:

1. Volobuiev, A. F. (1997) Kryminalistychna kharakterystyka rozkradan maina u sferi pidpriemnytskoi diialnosti [Forensic characteristics of theft of property in the field of business activity]. *Visnyk Universytetu vnutrishnikh sprav*. Vyp. 2. Kharkiv. pp. 26–37. [in Ukr.].
2. Halona, I. I. (2017) Deiaki kryminalistychni oznaky torhivli liudmy [Some forensic signs of human trafficking]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 1. T. 5. pp. 222–227. [in Ukr.].
3. Horbasenko, P. V. (2013) Zahalna kharakterystyka rozsliduvannia torhivli liudmy [General characteristics of human trafficking investigation] : avtoref. dys. na zdob. nauk. st. kand. yur. nauk : 12.00.09. Vidkryty mizhnarodnyi universytet rozvytku liudyny «Ukraina». Kyiv, 22 p. [in Ukr.].
4. Yefimov, M. M. (2021) Naukovi dysputy shchodo pobudovy kryminalistychnoi kharakterystyky pravoporushen proty moralnosti [Scientific debates regarding the construction of a forensic characterization of offenses against morality]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4. pp. 242–247. [in Ukr.].
5. Yefimov, M. M. (2018) Rozsliduvannia zlochyniv proty hromadskoho poriadku ta moralnosti [Investigation of crimes against public order and morality] : navch. posibnyk. 2-e vyd., dop. i pererob. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 188 p. [in Ukr.].
6. Ishchenko, A. V. (2010) Fundamentalni ta prykladni kryminalistychni katehorii [Fundamental and applied forensic categories]. *Aktualni problemy rozkryttia ta rozsliduvannia zlochyniv u suchasnykh umovakh* : Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia 5 lystopada 2010 r., m. Zaporizhzhia : materialy u 3 chast. Zaporizhzhia. ch. 1. pp. 180–182. [in Ukr.].
7. Lukianchykov, B. Ye., Lukianchykov, Ye. D., & Petriaiev, S. Yu. (2017) Kryminalistyka [Criminalistics] : Navchalnyi posibnyk dlia stud. yuryd. spets. vshch. navch. zakl. v dvokh chastynakh. Chastyna II : Kryminalistychna taktyka. Metodyka rozsliduvannia. Kyiv : Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho. 505 p. [in Ukr.].
8. Metodyka rozsliduvannia torhivli liudmy [Methods of investigating human trafficking] : albom skhem (2019) / Zakharova, O. V. ta inshi. Lviv : LvDUVS, 112 p. [in Ukr.].
9. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia samostiinoi roboty ta praktychnykh zaniat i slovnyk terminiv z navchalnoi dystsypliny «Kryminalistyka» [Educational and methodological manual for independent work and practical classes and a dictionary of terms from the academic discipline «Criminalistics»] (haluz znan 0304 «Pravo», osvितно-kvalifikatsiyni riven «Bakalavr», napriam pidhotovky 6.030401 «Pravoznavstvo») (2013) / uklad.: V. Yu. Shepitko ta in. Kharkiv : Nats. un-t Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». 165 p. [in Ukr.].

10. Orlean, A. M. (2000) Obiektyvna storona zlochynu, peredbachenoho st.124-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy : problemy ta propozyzii [The objective aspect of the crime provided for in Art. 124-1 of the Criminal Code of Ukraine : problems and proposals]. *Visnyk Universytetu vnutrishnikh sprav*. Vyp. 11. pp. 48–55. [in Ukr.].
11. Piaskovskyi, V. V. (2004) Metodyka rozsliduvannia torhivli liudmy [Methods of investigating human trafficking] : avtoref. na zdob. nauk. st. kand. yur. nauk : 12.00.09. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].
12. Piaskovskyi, V. V. (2003) Poniattia ta kryminalistychna kharakterystyka torhivli liudmy [Concept and forensic characteristics of human trafficking]. *Visnyk prokuratury*. № 5. pp. 69–75. [in Ukr.].
13. Sanakoiev, D. B. (2017) Vyiavlennia ta rozsliduvannia torhivli liudmy pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Identification and investigation of human trafficking by units of the National Police of Ukraine] : monohraf. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 192 p. [in Ukr.].
14. Tishchenko, V. V. (2008) Kryminalistychni tekhnolohii v teorii i praktytsi rozsliduvannia [Forensic technologies in the theory and practice of investigation]. *Aktualni problemy derzhavy i prava : zb. nauk. prats*. Vyp. 44. pp. 18–24. [in Ukr.].

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-460-467](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-460-467)

Вовк Діана Олександрівна студентка 1 курсу 6 групи факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, тел.: (050) 166-55-80, <https://orcid.org/0009-0007-2758-990X>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВА НА СМЕРТЬ

Анотація. В статті здійснено характеристику приписів Конституції України як Основного Закону щодо права людини на життя. Само по собі право на смерть, як специфічне явище, розглянуте в різноманітних аспектах, а саме: законодавство та судова практика; морально-етичні аспекти; релігія; громадська думка та суспільна прийнятність; права людини, у їх широкому розумінні.

Визначено, що норми Конституції України, Цивільного кодексу України, а також, Основ законодавства України про охорону здоров'я, виступають гарантом права кожної людини на життя та прямо закріплюють заборону здійснення евтаназії, медичними працівниками зокрема. В статті висвітлена вітчизняна законодавча база, яка закріплює заборону евтаназії. Проаналізоване міжнародне право, та наведена відповідна практика Європейського суду з прав людини. Такий аналіз потрібен для кращого розуміння розвитку права на евтаназію в різних юрисдикціях та ідентифікації тенденцій у міжнародному законодавстві та судовій практиці щодо цього питання. Всебічно розглянута думка прихильників евтаназії та наведені доводи її противників. Здійснено аналіз стану надходжень петицій до державних органів влади та їх підтримка українським суспільством щодо евтаназії. Наведена авторська думка щодо даного явища, яка полягає в негативному ставленні до евтаназії. Автор вважає евтаназію неприйнятним на моральному рівні, оскільки вона протирічить основним принципам поваги до життя і недопущення насильства, незалежно від обставин.

Стаття надає стислий огляд основних аспектів правового регулювання евтаназії та висвітлює різноманітні точки зору, які виникають у цьому питанні. Проаналізувавши чинне законодавство та інші дані, автором було зроблено висновки щодо негативного ставлення до закріплення на законодавчому рівні дозволу на проведення евтаназії. Попри це, в статті не ігнорується той факт, що дане питання є доволі суперечним, та, не дивлячись на те, що проблема є недосить новою, вона все одно залишається відкритою, та вочевидь буде потребувати обґрунтованого вирішення.

Ключові слова: права людини, Конституція України, право на життя, евтаназія, право на смерть, легалізація евтаназії.

Vovk Diana Oleksandrivna student of the 1st year of the 6th group of the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav the Wise National University of Law, tel.: (050) 166-55-80, <https://orcid.org/0009-0007-2758-990X>

LEGAL ASPECTS OF THE RIGHT TO DEATH

Abstract. The article describes the provisions of the Constitution of Ukraine, as the basic law, regarding human life as the highest social value. The right to die itself, as a specific phenomenon, is considered in various directions, such as: legislation and judicial practice; moral and ethical aspects; religion; public opinion and public acceptance; human rights, in their broadest sense.

It was determined that the norms of the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, as well as the foundations of Ukrainian legislation on health care, act as a guarantor of every person's right to life and directly enshrine the prohibition of euthanasia, particularly by medical workers. The work highlights the domestic legislative framework, which enshrines the prohibition of euthanasia. International law is analyzed, and the relevant practice of the European Court of Human Rights is given. Such an analysis will serve as an assistant to readers for a better understanding of the development of the right to euthanasia in different jurisdictions and to identify trends in international legislation and judicial practice on this issue. The opinion of supporters of euthanasia is comprehensively considered, and arguments indicating the opposite are presented. An analysis of the state of receipt of petitions to state authorities and their support by Ukrainian society was carried out. The author's opinion regarding this phenomenon is given, which is that the author clearly states a negative attitude towards euthanasia. After analyzing the presented material, one can understand that the author considers euthanasia unacceptable on a moral level, as it contradicts the basic principles of respect for life and the prevention of violence, regardless of the circumstances.

The article provides a concise overview of the main aspects of the legal regulation of euthanasia and highlights the various points of view that arise on this issue.

Having analyzed the current legislation and the material presented in the article, the author made certain conclusions, in which he once again indicated a negative attitude to the establishment of a permit for euthanasia at the legislative level. Despite this, the article does not ignore the fact that this issue is quite controversial, and despite the fact that the problem is not quite new, it still remains open and will obviously need a reasoned solution.

Keywords: human rights, the Constitution of Ukraine, the right to life, euthanasia, the right to die, legalization of euthanasia.

Постановка проблеми. Право на життя – це основне право людини, яке має бути захищене законом та загальновизнане як невід’ємне право кожної людини.

Розвиток сучасної медицини з новою силою провокує дискусію про евтаназію. З моменту розвитку медичних технологій суспільство мусить протистояти і ставити під сумнів концепцію евтаназії та її правовий статус.

Питання правового втручання у сферу смерті та вмирання посіло високе місце у списку сучасних дискусій. Так, тема евтаназії оповита великою кількістю саме етичних дискусій і неоднозначностей.[1]

«Не слід вбивати людину, яка вирішила покінчити життя самогубством.», говорив Томас Вудро Вільсон - 28 Президент США. Так все ж таки, чи можна вбити людину за її проханням? Дане питання є досить складним, породжує багато дискусій та широких політичних, етичних та правових дебатів. В сучасному суспільстві етика і моральність є важливими аспектами, які визначають наші погляди на права та обов'язки, включаючи право на життя та відносини між індивідуумами. Одним з найбільш спірних питань у цьому контексті є дилема про допустимість вбивства людини за її проханням, відома як евтаназія або також як активна допомога та сприяння при самогубстві. Про право людини закінчити свій життєвий шлях гідно давно говорять у багатьох куточках нашої планети, проте законодавчо дозволити евтаназію зважилися тільки деякі країни. Втім, їх список з кожним роком зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань легалізації евтаназії присвячували свої праці низка вчених, таких як: Н.Борисевич, В.Ворона, О.Пасечник, та деякі інші науковці.

Метою статті є всебічне вивчення морально етичної сторони такого явища, як «евтаназія», розглянути підходи прибічників її запровадження та їхніх опонентів, проаналізувати чинне законодавства України, на можливість внесення змін до деяких нормативно-правових актів, провести аналіз готовності суспільства до впровадження евтаназії.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи вбивство у його традиційному розумінні, відповідно до Кримінального Кодексу України, вбивство - це винне, протиправне заподіяння смерті іншій людині, яке карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.[2]

Самогубство, як таке, не є караним, проте наявність прохання або згоди потерпілого на позбавлення його життя не звільняє того, хто це вчинив, від кримінальної відповідальності за умисне вбивство. В Україні медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії - навмисного прискорення

смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань.

У більшості правових систем вбивство людини за її проханням, навіть у випадках евтаназії або активної допомоги у позбавленні життя приреченому на смерть, є незаконним і неприпустимим. Однак деякі країни і штати мають закони або судові рішення, які дозволяють евтаназію або допомогу у самогубстві в певних обставинах та за певними умовами.

Англійський філософ Френсіс Бекон для позначення легкої безболісної смерті ввів термін «евтаназія» (від грец. *euthanasia*, *eu*- добре, *thanatos*- смерть), тобто спокійна і легка смерть, без мук і страждань.

На нашу думку, вбивство, навіть за згодою потерпілого, є неприйнятним на моральному рівні, оскільки це протирічить основним принципам поваги до життя і недопущення насильства, незалежно від обставин.

В умовах сьогодення, людство стикається з розвитком законодавства у багатьох країнах, що дозволяє евтаназію та асистоване самогубство важкохворих людей, чи навіть у випадку лише психологічних проблем.

Процес прийняття рішення щодо позбавлення людини життя за її згодою вимагає ретельного аналізу різних факторів, включаючи етичні, моральні, релігійні, юридичні та медичні аспекти.

Прихильники ідеї дозволеності вбивства людини за її проханням аргументують свою точку зору тим, що евтаназії є правом на самовизначення та самостійним вирішенням питань, що стосуються власного життя та смерті. На їх думку - індивідуальна автономія та право на гідне завершення життя можуть стати важливими для людей, які стикаються з невиліковними хворобами або невмирущими стражданнями, та дозволивши евтаназію, ми можемо забезпечити індивідуумам право на відчуття контролю над власним життям та зменшення страждання.

Маємо не погодитись з таким твердженням, оскільки існують серйозні моральні та етичні обґрунтування проти дозволеності вбивства людини за її проханням. Одним з них є небезпека відкриття дверей для зловживання та можливості використання евтаназії як зручного способу позбутися важких або неприємних обов'язків. Також існує загроза для вразливих груп населення, які можуть відчувати себе приниженими або піддаватися тиску, щоб звернутися до евтаназії через відсутність адекватної підтримки або можливість отримання паліативної допомоги. Окрім цього існує ризик, що легалізація вбивства за проханням може призвести до зловживання цим правом, зокрема випадкам, коли людина не може висловити свої побажання, відчуває тиск від рідних чи інших осіб, або знаходиться у стані депресії, та потребує кваліфікованої психолого-медичної допомоги. Чи можуть медичні фахівці правильно оцінити бажання пацієнта та його здатність приймати рішення у такій важкій ситуації?

Питання про припустимість вбивства людини за її проханням є складним і суперечливим, і вимагає обґрунтованих рішень, які враховують різні сторони цієї проблеми. Захисники цих практик зазначають про право на достоїнство та самовизначення і застерігають від непотрібного страждання людей у критичних станах або з неоперабельними хворобами. Тоді вони мають працювати над розробкою ефективних механізмів та політик, що забезпечують баланс між захистом прав та гідністю індивідуума, забезпечуючи при цьому безпеку та захист вразливих груп населення.

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.[3]

Згідно з ст.281 Цивільного кодексу України, фізична особа не може бути позбавлена життя. Фізична особа має право захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом[4] Цією ж нормою закону забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя. Життя є особистим немайновим благом, яке охороняється цивільним законодавством(ч.1 ст.201 Цивільного кодексу України).

Національним законодавством не визнається будь-яка форма евтаназії в Україні, зокрема, про це йдеться в ст. 52 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», яка забороняє медичним працівникам здійснювати евтаназію - навмисне прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань. [5]

Міжнародним правом прав людини закріплена сутність та правовий статус контрольованої допомоги вмираючим. Відповідні норми прав людини можна знайти у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Існує також Загальна декларація ЮНЕСКО з біоетики та прав людини [7]. Як зазначає О.Пасечник, стаття 5 цієї Декларації говорить про автономію та індивідуальну відповідальність, зокрема, передбачаючи, що автономія осіб приймати рішення, несучи відповідальність за ці рішення та поважаючи автономію інших, має поважатися. Крім того, у цій самій статті для осіб, які не здатні здійснювати автономію, Декларація передбачає спеціальні заходи щодо захисту їхніх прав та інтересів. Але жоден із цих документів не говорить про право на евтаназію. [1]

Європейський суд з прав людини вперше стикнувся з питанням, чи змушує Європейська конвенція з прав людини легалізувати суїцид з допомогою медиків. У справі *Pretty v. the United Kingdom* Європейський суд з прав людини запропонував нове уявлення про допомогу вмирати [8]. Ми погоджуємося із тим, що незалежно від того, наскільки розширеним може бути тлумачення статті 2 ЄСПЛ, її не можна тлумачити як надання права на смерть і створювати умови для надання особі права вибрати смерть, а не життя. [1]

Проаналізувавши данні про подані електронні петиції щодо законодавчого закріплення права на евтаназію, висвітлені на офіційному сайті Кабінету Міністрів України, можна виділити наступне.[9]

Даними петиціями пропонувалось ініціювати в Україні законодавче впровадження пасивної та активної евтаназії за добровільною згодою (розробити і подати на розгляд Верховної Ради відповідні проекти законів).

Відповідно до чинного в Україні законодавства, електронні петиції розглядаються у особливому порядку за умови збору на їх підтримку не менш як 25000 підписів громадян протягом не більше трьох місяців з дня оприлюднення петиції.

В свою чергу, вищезгадані петиції щодо легалізації евтаназії, не зібрали потрібну кількість голосів, та більш того, у відсотковому відношенні «За» проголосувало не більш ніж 3% громадян.

Отже, проаналізувавши громадську думку щодо евтаназії та її прийнятності, можна твердо сказати, що на даному етапі, населення нашої країни не готове до таких кардинальних та рішучих змін.

Окрім цього, аналогічна динаміка вбачається з огляду на кількість поданих електронних петицій громадян до Президента України, Верховної Ради України. Право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування українцям гарантує ст.40 Конституції України.

Висновки. Отже, резюмуючи, маємо зазначити, що не дивлячись на велику кількість доводів, які б могли виправдати евтаназію, ставлення нашого суспільства до цього процесу залишається незмінним.

Ми маємо називати речі своїми іменами, вбивство – це вбивство. Не може бути позбавлення людини життя з добрих намірів, від цього воно не перестає бути вбивством. Навіть, поза розумнім сумнівом, термін «вбивство з добрих намірів» суперечить самій ідеології вбивства, яке завжди передбачає недоброзичливі наміри або навмисне завдання шкоди іншій особі. В будь якому разі, згода жертви на позбавлення її життя не повинна виключати відповідальності за скоєне.

Як зазначав свого часу КСУ, невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Як основні права людини вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані (абзац другий пункту 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999). [10]

Водночас не можна ігнорувати той факт, що евтаназія справді є спірним питанням. Правовий статус евтаназії в нашій країні полягає в тому, що евтаназія – це кримінальне правопорушення. Численні аргументи, які були висунуті «за» та «проти» евтаназії, дають уявлення про певні етичні аспекти цього явища.

Смерть є природною частиною людського життя, але дебати про евтаназію час від часу будуть поставати, та вимагати їх вирішенню – це те, ми не зможемо ігнорувати. Перед суспільством залишається актуальною тема щодо визначення того, де знаходиться баланс між цінністю життя та легалізацією евтаназії, керуючись моральними, релігійними, культурними та законодавчими аспектами.

Література:

1. Пасечник О.В. Етико-правові аспекти легалізації евтаназії у сучасному світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/45/8.pdf>.
2. Кримінальний Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Цивільний Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
5. Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. : Конвенція, Міжнародний документ. Офіційний вісник України. 1998. № 13, 32. С. 270.
7. Загальна декларація ЮНЕСКО з біоетики та прав людини від 19.10.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bioethics_and_hr.shtml.
8. Pretty v. the United Kingdom. Application No. 2346/02. Judgment of 29 April 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://privacylibrary.ccgmlud.org/case/pretty-vs-united-kingdom>.
9. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://petition.kmu.gov.ua/search?key=%D0%B5%D0%B2%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D1%96%D1%8F>.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>.
11. Борисевич Н.М. Проблема легалізації евтаназії як законодавчого закріплення права пацієнта на гідну смерть / Н.М. Борисевич. // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення). Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції.. – 2008. – №2. – С. 34–37.
12. Ворона В.А. Право на евтаназію як складова права людини на життя / В.А. Ворона // Право України. – 2010. – № 5. – С. 199–205.

References:

1. Pasechnyk O.V. Etyko-pravovi aspekty lehalizatsii evtanazii u suchasnomu sviti [Ethical and legal aspects of euthanasia legalization in the modern world] Retrieved from <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/45/8.pdf> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
5. Zakonu Ukrainy «Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia» [Law of Ukraine "Basics of the legislation of Ukraine on health care"] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].
6. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 r. [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950]: Konventsiiia, Mizhnarodnyi dokument. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 1998. № 13, 32. S. 270 [in Ukrainian].
7. Zahalna deklaratsiia YuNESKO z bioetyky ta prav liudyny vid 19.10.2005 r. [UNESCO's General Declaration on Bioethics and Human Rights dated October 19, 2005.] Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bioethics_and_hr.shtml [in Ukrainian].
8. Pretty v. the United Kingdom. Application No. 2346/02. Judgment of 29 April 2002 Retrieved from <https://privacylegistry.ccgmlud.org/case/pretty-vs-united-kingdom>.
9. Ofitsiinyi sait Kabinetu Ministriv Ukrainy [Official website of the Cabinet of Ministers of Ukraine] Retrieved from <https://petition.kmu.gov.ua/search?key=%D0%B5%D0%B2%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D1%96%D1%8F> [in Ukrainian].
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statei 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy v chastyni, shcho peredbachaie smertnu karu yak vyd pokarannia (sprava pro smertnu karu) vid 29 hrudnia 1999 roku № 11-rp/1999 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 51 people's deputies of Ukraine regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of Articles 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 of the Criminal Code of Ukraine in the part that provides for the death penalty as a form of punishment (case on the death penalty) dated December 29, 1999 No. 11-rp/1999] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text> [in Ukrainian].
11. Borysevych N.M. Problema lehalizatsii evtanazii yak zakonodavchoho zakriplennia prava patsiienta na hidnu smert [The problem of the legalization of euthanasia as a legislative consolidation of the patient's right to a dignified death] / N.M. Borysevych. // Medychne pravo Ukrainy: pravovyi status patsiientiv v Ukraini ta yoho zakonodavche zabezpechennia (henezys, rozvytok, problemy i perspektyvy vdoskonalennia). Materialy II Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii.. – 2008. – №2. – S. 34–37 [in Ukrainian].
12. Vorona V.A. Pravo na evtanaziiu yak skladova prava liudyny na zhyttia [The right to euthanasia as a component of the human right to life] / V.A. Vorona // Pravo Ukrainy. – 2010. – № 5. – S. 199–205 [in Ukrainian].

УДК 347.78

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-468-476](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-468-476)

Вовк Марія Зіновіївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-8740-8222>

Яновицька Анна Віталіївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (032) 261-65-00, <https://orcid.org/0000-0001-7071-4234>

ПРАВОВІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ДЛЯ НАВЧАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. Початок ХХІ століття ознаменувався стрімким розвитком інформаційних технологій та призвів до використання у багатьох сферах життєдіяльності людини систем штучного інтелекту. Останніми роками штучний інтелект все частіше використовується для творчих цілей, зокрема генерує безліч цифрового контенту – тексти, малюнки, музику, відео тощо. У процесі генерування такого нового об'єкта системи штучного інтелекту навчаються на значній кількості охоронюваних правом інтелектуальної власності творів та інших об'єктів, які слугують основою для формування його результатів.

Стаття присвячена дослідженню правових умов використання об'єктів права інтелектуальної власності для навчання штучного інтелекту. За результатами дослідження з'ясовано, що існують два підходи щодо можливості використання охоронюваних правом інтелектуальної власності творів та інших об'єктів для навчання штучного інтелекту: 1) відповідно до концепції вільного використання (ЄС, Японія, Сінгапур, Великобританія); 2) відповідно до доктрини добросовісного використання (США).

Правове регулювання використання об'єктів права інтелектуальної власності для навчання штучного інтелекту в Законі України «Про авторське право та суміжні права» базується на концепції вільного використання. Проаналізовано положення Закону України «Про авторське право та суміжні права» та директив ЄС, що допускають використання об'єктів права інтелектуальної власності для навчання штучного інтелекту.

Зроблено висновок, що Закон України «Про авторське право та суміжні права» містить деякі відмінності від директив ЄС щодо правового регулювання використання творів та об'єктів права інтелектуальної власності для навчання штучного інтелекту. У зв'язку з гармонізацією законодавства у сфері авторського права та суміжних прав доцільно увідповіднити національні підходи до положень директив ЄС.

Ключові слова: інтелектуальна власність, об'єкти авторського права та суміжних прав, штучний інтелект, вільне використання, добросовісне використання.

Vovk Mariia Zinoviivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of civil and legal disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79007, tel.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-8740-8222>

Yanovytska Anna Vitaliivna candidate of Juridical Sciences, Docent, Docent of the Department of Legal Commercial Disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79007, tel.: (032) 261-65-00, <https://orcid.org/0000-0001-7071-4234>

LEGAL REQUIREMENTS FOR TRAINING ARTIFICIAL INTELLIGENCE WITH INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS

Abstract. The fast advancement of information technology at the outset of the twenty-first century paved the way for the widespread application of artificial intelligence systems in all aspects of daily life. Artificial intelligence has been utilized for creative purposes more and more in the past several years. It produces a lot of digital content, including writings, drawings, music, films, and other types of media. Artificial intelligence systems are educated on a large number of works that are shielded by intellectual property rights as well as other objects that form the foundation of its output in order to create such a new product.

The analysis of the legal framework around the use of intellectual property objects for artificial intelligence training is the main focus of this paper. Based on the study's findings, there are two methods for the potential use of intellectual property rights-protected works and other objects for artificial intelligence training: 1) in line with the free use idea (EU, Japan, Singapore, Great Britain); 2) in line with the fair use doctrine (USA).

The Law of Ukraine On Copyright and Related Rights regulates the use of intellectual property objects for artificial intelligence training, and it does so by utilizing the concept of free use. The Law of Ukraine on Copyright and Related

Rights' regulations as well as EU directives allowing the use of intellectual property rights for artificial intelligence training are examined in this article.

It is found that there are certain distinctions between the EU directives and the Ukrainian Law on Copyright and Related Rights regarding the legal framework governing the use of intellectual property rights and objects for artificial intelligence training. Aligning national approaches with EU directive rules is beneficial when it comes to harmonizing legislation concerning copyright and related rights.

Keywords: intellectual property, objects of copyright and related rights, artificial intelligence, free use, fair use.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття ознаменувався стрімким розвитком інформаційних технологій та призвів до використання у багатьох сферах життєдіяльності людини штучного інтелекту. Впровадження штучного інтелекту має важливе значення для медицини, промисловості, безпеки та оборони тощо.

Останніми роками штучний інтелект все частіше використовується для творчих цілей, зокрема генерує безліч цифрового контенту – тексти, малюнки, музику, відео тощо. У процесі генерування такого нового об'єкта штучний інтелект навчається на значній кількості охоронюваних правом інтелектуальної власності творах та інших об'єктах, які слугують основою для формування його результатів [1].

Нині у світі є багато судових позовів про порушення авторських та суміжних прав при використанні творів та інших об'єктів для навчання штучного інтелекту [2; 3]. Для запобігання потраплянню творів та інших об'єктів у бази систем штучного інтелекту навіть була створена спеціальна програма під назвою NO AI, яка також є штучним інтелектом [4]. З огляду на наведене особливого значення набуває дослідження питання правових умов використання об'єктів права інтелектуальної власності для навчання штучного інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам правового регулювання штучного інтелекту присвятили свої праці такі вітчизняні науковці, як Ю. Бурило, В. Дмитришин, К. Зеров, Ю. Капіца, Ю. Кривицький, К. Міліцина, Д. Пилипко, Л. Тарасенко та інші. Однак дослідження цієї проблематики не втрачає своєї актуальності та потребує проведення подальших наукових пошуків.

Метою статті є визначення правових умов використання об'єктів права інтелектуальної власності для навчання штучного інтелекту.

Викладення основного матеріалу. Для навчання штучного інтелекту використовується метод «глибинного аналізу тексту та даних» («Text and Data Mining» (TDM)) [5].

У цивільному законодавстві України легальне визначення поняття методу «глибинний аналіз тексту та даних» відсутнє. Натомість відповідно до приписів ч. 2 ст. 2 Директиви Європейського парламенту і ради (ЄС) 2019/790/ЄС від 17.04.2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС (далі – Директива 2019/790/ЄС) це будь-який автоматизований аналітичний метод, призначений для аналізу тексту та даних у цифровій формі з метою отримання інформації, яка охоплює, серед іншого, моделі, тенденції та кореляції [6].

Під час глибинного аналізу тексту та даних для навчання штучного інтелекту може відбуватися відтворення об'єктів авторського права та суміжних прав з метою отримання інформації (моделі, тенденції та кореляції тощо). Водночас згідно з положеннями ст. 12 та ст. ст. 38-41 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [7] відтворення є одним із способів використання об'єктів авторського права та суміжних прав.

З приписів як міжнародних, так і національних нормативно-правових актів вбачається, що суб'єкти авторського права та суміжних прав наділені виключними майновими правами, а тому використання об'єктів цих прав іншими особами, в тому числі й способом відтворення, може здійснюватися лише з дозволу зазначених суб'єктів. Однак законодавством можуть встановлюватись винятки із цього загального правила [8].

Використання об'єктів права інтелектуальної власності без згоди їх суб'єктів у Законі України «Про авторське право та суміжні права» отримало назву «вільного використання» [9, с. 100]. Поряд із цим, у міжнародних нормативно-правових актах та наукових джерелах використовуються ще й такі терміни як «правомірне використання», «обмеження майнових прав», «винятки та обмеження», «вилучення з авторського права», «допустиме використання» [10, с. 19].

Вільне використання об'єктів авторського права та суміжних прав є важливим механізмом для дотримання балансу між інтересами автора та потребами суспільства [11, с. 114].

Всесвітня організація інтелектуальної власності відзначає, що кілька країн, переважно розвинених, нещодавно дозволили використання методу глибинного аналізу тексту та даних для захищеного авторським правом вмісту: або відповідно до доктрини добросовісного використання (наприклад, США), або відповідно до певних законодавчих норм, які містять винятки та обмеження для методу глибинного аналізу тексту та даних (наприклад, ЄС, Японія, Сінгапур, Великобританія, а також Еквадор та Україна) [12].

В Україні, як зазначає Всесвітня організація інтелектуальної власності, виняток із загального правила на відтворення творів для глибинного аналізу

тексту та даних міститься у п. 14 ч. 2 ст. 22 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [12]. Там зазначається, що без дозволу суб'єктів авторського права і безоплатно, але із зазначенням імені автора і джерела запозичення, допускається виготовлення копій творів, що зроблені із законного джерела з метою пошуку тексту і даних, включених до наукових публікацій або пов'язаних з ними, для дослідницьких цілей. Водночас законодавець зауважує, що це можливо за умови, що використання творів не було прямо заборонено суб'єктами авторського права відповідним чином, зокрема за допомогою засобів, придатних для зчитування комп'ютером з цифрового контенту, що є доступним у мережі Інтернет [7].

Цей виняток стосується тільки відтворення творів з метою пошуку тексту та даних та, відповідно, не стосується відтворення об'єктів суміжного права [13].

Положення п. 14 ч. 2 ст. 22 «Закону України «Про авторське право та суміжні права» є інтерпретацією ст. ст. 3 та 4 Директиви 2019/790/ЄС. Зокрема, у ст. 3 Директиви 2019/790/ЄС за науково-дослідними організаціями та установами зі збереження культурної спадщини закріплено право на відтворення та витягування даних у разі проведення глибинного аналізу тексту та даних творів чи інших об'єктів, до яких вони мають законний доступ. Натомість у ст. 4 відповідної Директиви передбачено, що держави-члени мають право встановлювати винятки чи обмеження щодо відтворення та витягування даних із творів та інших об'єктів, до яких вони мають законний доступ, з метою проведення глибинного аналізу тексту та даних. Ці винятки чи обмеження застосовуються за умови, що використання творів чи інших об'єктів не було чітко обмежене їх правоволодільцями у належний спосіб, такий як за допомогою засобів машинного зчитування у випадку контенту, доведеного до загального відома публіки онлайн [6].

Доцільно відзначити, що винятки встановлені Директивою 2019/790/ЄС, на відміну від Закону України «Про авторське право та суміжні права», поширюються як на використання об'єктів авторського права, так і об'єктів суміжного права.

З наведеного вище випливає, що використання (відтворення) охоронюваних авторським правом творів для навчання штучного інтелекту в Україні можливе за наявності таких умов: 1) необхідність зазначення імені автора і джерела запозичення (така умова відсутня у Директиві 2019/790/ЄС); 2) твори мають бути отримані із законного джерела; 3) текст і дані мають бути включені до наукових публікацій або пов'язаних із ними (така умова відсутня у Директиві 2019/790/ЄС); 4) такий пошук тексту і даних має здійснюватись для дослідницьких цілей; 5) відсутність прямої заборони суб'єктів авторського права щодо такого використання (така умова відсутня у ст. 3 Директиви

2019/790/ЄС. Відповідно до п. 18 преамбули та ч. 4 ст. 4 цієї Директиви заборонено обмеження праволодільцями обов'язкового винятку щодо глибинного аналізу тексту та даних для цілей наукових досліджень) [14].

Поряд із цим, на думку юристів-практиків, Закон України «Про авторське право та суміжні права» містить ще дві норми, що можуть бути віднесені до винятків з права для використання (відтворення) глибинного аналізу тексту та даних для навчання штучного інтелекту – це ст. 27 щодо тимчасового відтворення творів та п. 4 ч. 1 ст. 43 щодо тимчасового відтворення об'єктів суміжних прав [7]. Зокрема, вітчизняний законодавець передбачає, що допускаються без дозволу суб'єктів авторського права та суміжних прав та безоплатно дії з тимчасового відтворення твору або інших об'єктів права інтелектуальної власності, які мають проміжний (перехідний) або випадковий (додатковий) характер і є невід'ємною складовою частиною технологічного процесу, а також єдина мета яких полягає в тому, щоб спричинити передаванню електронної (цифрової) копії твору або іншого об'єкта права інтелектуальної власності посередником у мережі між третіми особами або правомірному їх використанню. Зазначені дії з тимчасового відтворення творів та інших об'єктів права інтелектуальної власності допускаються за умови, що вони не мають самостійного економічного значення [7].

Доцільно відзначити, що відповідні законодавчі приписи імплементовані з ч. 1 ст. 5 Директиви Європейського Парламенту та Ради 2001/29/ЄС від 22.05.2001 року про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві [15]. Адже у п. 9 преамбули Директиви 2019/790/ЄС зазначено, що ч. 1 ст. 5 Директива 2001/29/ЄС може застосовуватись до методів глибинного аналізу тексту та даних, які не передбачають виготовлення копій за межами сфери застосування такого винятку [6].

Винятки, встановлені в Законі України «Про авторське право та суміжні права» щодо використання методу глибинного аналізу тексту та даних для навчання штучного інтелекту не поширюються на комерційне використання. У наукових джерелах такий режим українського закону щодо використання методу глибинного аналізу тексту та даних для навчання штучного інтелекту називають таким, що спрямований на захист прав авторів та суб'єктів суміжних прав [14].

Деякі країни дозволяють глибинний аналіз тексту та даних для будь-яких цілей, включаючи й комерційні проекти, наприклад Японія і США (за умови, що це кваліфікується як добросовісне використання) [12].

У США використання охоронюваних правом інтелектуальної власності творів та інших об'єктів для навчання штучного інтелекту можливе на підставі

доктрини добросовісного використання (fair use). Ця доктрина не передбачає встановлення на законодавчому рівні переліку винятків, а надає можливість суду в кожному конкретному випадку проводити оцінку правових відносин, враховуючи фактори, визначені Законом про авторське право США, а саме: мета, природа, об'єм використання, вплив на ринок і цінність об'єктів авторських прав [16, с. 67].

Висновки. Отже, можна виокремити два підходи щодо можливості використання охоронюваних правом інтелектуальної власності творів та інших об'єктів для навчання штучного інтелекту: 1) відповідно до концепції вільного використання; 2) відповідно до доктрини добросовісного використання. Правове регулювання використання об'єктів права інтелектуальної власності для навчання штучного інтелекту в Законі України «Про авторське право та суміжні права» базується на концепції вільного використання. Цей закон містить деякі відмінності від директив ЄС щодо правового регулювання використання творів та об'єктів права інтелектуальної власності для навчання штучного інтелекту. У зв'язку з гармонізацією законодавства у сфері авторського права та суміжних прав доцільно увідповіднити національні підходи до положень директив ЄС.

Література:

1. Петрів О. Штучний інтелект та авторське право. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyi-intelekt-avtorske-pravo/>.
2. Художниці подали позов проти Stability AI, Midjourney та DeviantArt. URL: <https://gamedev.dou.ua/news/ai-vs-artists-lawsuit/>.
3. Getty Images is suing the creators of AI art tool Stable Diffusion for scraping its content. URL: <https://www.theverge.com/2023/1/17/23558516/ai-art-copyright-stable-diffusion-getty-images-lawsuit>.
4. Фоміна Н. Чи можуть твори, створені за допомогою ШІ, розраховувати на авторське право. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/chi-mozhut-tvori-stvoreni-za-dopomogoyu-shi-rozrahovuvati-na-avtorske-pravo.html>.
5. Мисенко О. Генеративний штучний інтелект з точки зору авторського права. URL: <https://blog.liga.net/user/amyisenko/article/51766>.
6. Директива Європейського парламенту і ради (ЄС) 2019/790 від 17.04.2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text.
7. Про авторське право та суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.
8. Троцька В.М. Умови вільного використання об'єктів авторського права і суміжних прав. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/03/Trotska.pdf>.
9. Сусліков Л.М., Студеняк І.П. Створення об'єктів інтелектуальної власності: Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 407 с.
10. Троцька В. Сутність вільного використання об'єктів авторського права та суміжних прав. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 4. С. 19-28.

11. Улітіна О.В. Деякі питання обмеження авторського права. *Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої Міжнародному дню інтелектуальної власності. (м. Київ, 26 квітня 2023 р.): ел. збірник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. С. 114-118.
12. Scoping study on the practices and challenges of research institutions and research purposes in relation to copyright. URL: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/sccr_44/sccr_44_4.pdf.
13. Штучний інтелект та авторське право. URL: https://protocol.ua/ua/shtuchnyi_intelekt_ta_avtorske_pravo/.
14. Штучний інтелект та авторське право: порівняння правових режимів. URL: <https://blog.liga.net/user/amyisenko/article/51613>.
15. Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/29/ЄС від 22.05.2001 року про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01#Text.
16. Сокурєнко В.А., Хрякова Н.О. Тенденції розвитку концепції «вільного використання» творів на цифровому ринку у сучасному авторському праві ЄС. *Форум права*. 2020. № 63(4). С. 64-74.

References:

1. Petriv, O. (n.d.). Shtuchnyi intelekt ta avtorske pravo [Artificial intelligence and copyright]. *cedem.org.ua*. Retrieved from: <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyi-intelekt-avtorske-pravo/> [in Ukrainian].
2. Khudozhnytsi podaly pozov proty Stability AI, Midjourney ta DeviantArt [The artists filed a lawsuit against Stability AI, Midjourney and DeviantArt]. *gamedev.dou.ua*. Retrieved from: <https://gamedev.dou.ua/news/ai-vs-artists-lawsuit/> [in Ukrainian].
3. Getty Images is suing the creators of AI art tool Stable Diffusion for scraping its content. *www.theverge.com*. Retrieved from: <https://www.theverge.com/2023/1/17/23558516/ai-art-copyright-stable-diffusion-getty-images-lawsuit>.
4. Fomina, N. (n.d.). Chy mozhut tvory, stvoreni za dopomohoiu ShI, rozrakhovuvaty na avtorske pravo [Can works created with the help of AI count on copyright]. *yur-gazeta.com*. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/chi-mozhut-tvori-stvoreni-za-dopomogoyu-shi-rozrahovuvati-na-avtorske-pravo.html> [in Ukrainian].
5. Mysenko, O. (2023). Heneratyvnyi shtuchnyi intelekt z tochky zoru avtorskoho prava [Generative artificial intelligence from the point of view of copyright]. *liga.net/ua*. Retrieved from: <https://blog.liga.net/user/amyisenko/article/51766> [in Ukrainian].
6. Dyrektyva Yevropeiskoho parlamentu i rady (YeS) 2019/790 vid 17.04.2019 roku pro avtorske pravo i sumizhni prava na Yedynomu tsyfrovomu rynku ta pro vnesennia zmin do dyrektyv 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС [Directive of the European Parliament and of the Council (EU) 2019/790 of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro avtorske pravo ta sumizhni prava» vid 01.12.2022 № 2811-IX [The Law of Ukraine «On copyright and related rights» from 01.12.2022 № 2811-IX]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> [in Ukrainian].

8. Trotska, V.M. (n.d.). Umovy vilnoho vykorystannia ob'ektiv avtorskoho prava i sumizhnykh prav [Terms of free use of copyright and related rights]. *ndipzir.org.ua*. Retrieved from: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/03/Trotska.pdf> [in Ukrainian].
9. Suslikov, L., & Studeniak, I. (2020). *Stvorennia ob'ektiv intelektualnoi vlasnosti [Creation of intellectual property objects]*. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla» [in Ukrainian].
10. Trotska, V. (2014). Sutnist vilnoho vykorystannia ob'ektiv avtorskoho prava ta sumizhnykh prav [The essence of the free use of copyright and related rights]. – *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti – [Theory and practice of intellectual property]*, 4, 19-28 [in Ukrainian].
11. Ulitina, O.V. (2023). Deiaki pytannia obmezhenia avtorskoho prava [Some issues of copyright restrictions]. Proceedings from: *VI Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia z mizhnarodnoiu uchastiu, prysviachena Mizhnarodnomu dniu intelektualnoi vlasnosti «Stvorennia, okhrona, zakhyst i komertsializatsiia ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti» – VI All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation, dedicated to the International Intellectual Property Day «Creation, protection, protection and commercialization of objects of intellectual property rights»* (pp. 114-118). Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho [in Ukrainian].
12. Scoping study on the practices and challenges of research institutions and research purposes in relation to copyright. *www.wipo.int*. Retrieved from: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/sccr_44/sccr_44_4.pdf.
13. Shtuchnyi intelekt ta avtorske pravo [Artificial intelligence and copyright]. *protocol.ua*. Retrieved from: https://protocol.ua/ua/shtuchniy_intelekt_ta_avtorske_pravo/ [in Ukrainian].
14. Mysenko, O. (2023). Shtuchnyi intelekt ta avtorske pravo: porivniannia pravovykh rezhymiv [Artificial intelligence and copyright: a comparison of legal regimes]. *liga.net/ua*. Retrieved from: <https://blog.liga.net/user/amyisenko/article/51613> [in Ukrainian].
15. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady 2001/29/IeS vid 22.05.2001 roku pro harmonizatsiiu okremykh aspektiv avtorskoho prava i sumizhnykh prav v informatsiinomu suspilstvi [Directive of the European Parliament and of the Council 2001/29/EC of 22 May 2001 on the harmonization of certain aspects of copyright and related rights in the information society]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01#Text [in Ukrainian].
16. Sokurenko, V., & Khriakova, N. (2020). Tendentsii rozvytku kontseptsii «vilnoho vykorystannia» tvoriv na tsyfrovomu rynku u suchasnomu avtorskomu pravi YeS [Trends in the Development of the Concept of "Free Use" of Works in the Digital Market in Modern EU Copyright Law]. – *Forum prava – [Forum of law]*, 63(4), 64-74 [in Ukrainian].

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-477-486](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-477-486)

Воронятників Олександр Олександрович доктор юридичних наук, професор кафедри публічного та міжнародного права Юридичного інституту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.
<https://orcid.org/0000-0002-3761-698X>

«ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ МОБІНГУ В УКРАЇНІ»

Анотація. У даній статті досліджені питання юридичної відповідальності за вчинення мобінгу (цькування) в Україні. Проаналізовано нормативно-правові акти, які регламентують дане питання, поняття мобінгу, форми психологічного та економічного тиску, які категорії осіб найчастіше стають жертвами цькування.

З'ясовано, що за мобінг працівників передбачена адміністративна та дисциплінарна відповідальність. Адміністративна відповідальність (штраф) передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення, яка може бути застосована до громадян, фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю та до посадових осіб. Дисциплінарна відповідальність передбачена Кодексом законів про працю України, відповідно до якої вчинення працівником мобінгу є підставою для його звільнення з ініціативи роботодавця, у випадку встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили.

З метою захисту своїх прав особи, які вважають, що вони зазнали мобінгу можуть звернутися із скаргою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю; з позовною заявою до суду щодо визнання фактів мобінгу та їх усунення; розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо роботодавець не виконує законодавство про працю, чинить мобінг стосовно працівника, або не вживає заходів щодо його припинення, а також отримати відшкодування шкоди.

До скарги/заяви обов'язково потрібно долучити відповідні докази у вигляді актів організаційно-розпорядчого характеру, письмових свідчень, відео/аудіо фіксації можливого цькування та інші додаткові відомості чи матеріали.

На підставі аналізу судової практики зроблено загальні висновки, що основною проблемою невизнання в судовому порядку факту мобінгу під час

здійснення трудової діяльності є, з однієї сторони, неналежний збір доказової бази, а з іншої сторони, працівники часто не розуміють, що вимоги роботодавця щодо належного виконання ними трудових обов'язків не вважаються мобінгом (цькуванням).

Ключові слова: юридична відповідальність, судова практика, мобінг, цькування, протидія мобінгу, психологічний тиск, економічний тиск.

Voroniatnikov Oleksandr Oleksandrovych Doctor of Sciences of Law, Professor of the Department of Public and International Law, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, <https://orcid.org/0000-0002-3761-698X>

«LEGAL RESPONSIBILITY FOR MOBBING IN UKRAINE»

Abstract. This article examines the issues of legal responsibility for committing mobbing (harassment) in Ukraine. The legal acts that regulate this issue, the concept of mobbing, forms of psychological and economic pressure, which categories of people most often become victims of bullying have been analyzed.

It was found that mobbing of employees is subject to administrative and disciplinary liability. Administrative liability (fine) is stipulated by the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which can be applied to citizens, individual entrepreneur who use hired labor, and to officials. Disciplinary liability is stipulated by the Labor Code of Ukraine, according to which mobbing by an employee is grounds for his dismissal at the initiative of the employer, in the case established by a court decision that has entered into force.

In order to protect their rights, persons who believe that they have experienced mobbing can file a complaint with the central executive body that implements state policy in the field of supervision and control of compliance with labor legislation; with a statement of claim to the court regarding recognition of mobbing facts and their elimination; to terminate the employment contract at one's own will, if the employer does not comply with the labor legislation, mobs the employee, or does not take measures to terminate it, as well as receive compensation for damages.

Appropriate evidence in the form of organizational and administrative acts, written testimonies, video/audio recordings of possible harassment and other additional information or materials must be attached to the complaint/application.

On the basis of the analysis of judicial practice, general conclusions were drawn that the main problem of non-recognition in court of the fact of mobbing during employment is, on the one hand, improper collection of the evidence base, and on the other hand, employees often do not understand that the employer's requirements for proper performance they do not consider work duties mobbing (harassment).

Keywords: legal responsibility, judicial practice, mobbing, harassment, prevention of mobbing, psychological pressure, economic pressure.

Постановка проблеми. Питання протидії різним формам насильства (психологічне, фізичне, економічне тощо) завжди є актуальною темою наукових досліджень та обговорень в суспільстві. З урахуванням упевнених євроінтеграційних кроків України, про булінг і мобінг почали говорити все частіше, висвітлюючи дані проблеми в засобах масової інформації та в онлайн площині. Крім того, з метою унормування підходів до визначення цих понять були прийняті відповідні законодавчі ініціативи, в результаті чого вони затверджені вже на офіційному рівні.

Жертвою мобінгу може стати будь-хто. Найчастіше ними стають молоді фахівці, які щойно прийшли на роботу до нового, вже сформованого, колективу, зі своїми правилами та традиціями. І таке явище, як мобінг, однаково часто спостерігається як в приватних структурах, так і в державних закладах і установах. І, як правило, чим більше ти працюєш, чим більший досвід маєш, тим більше тебе завантажують додатковою роботою, яка не завжди відповідає рівню компетенції та кваліфікації працівника. Як наслідок все більше виникає питань, яким чином протидіяти мобінгу в колективі, яка встановлена юридична відповідальність за такі дії і куди звертатися для захисту своїх прав?!

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні, соціальні та загальнотеоретичні аспекти прояву мобінгу, протидію та відповідальність за його вчинення в своїх наукових роботах досліджували Валецька О., Греков Є., Грекова М., Лещук Г., Кікінчук В., Кохан Н., Стрельченко О., Тінін Д., Темерецький В., Оверчук В., Фастовець Н., Шевченко Л., та багато інших.

Метою статті є: дослідження та аналіз юридичної відповідальності за вчинення мобінгу, а також розгляд судової практики за даними фактами.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» внесені відповідні зміни до Кодексу законів про працю України та на законодавчому рівні визначено, що мобінгом є систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність [1].

Формами психологічного та економічного тиску, зокрема, є:
створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери (погрози, висміювання, наклепи, зневажливі зауваження, поведінка загрозливого, залякуючого, принизливого характеру та інші способи виведення працівника із психологічної рівноваги);

безпідставне негативне виокремлення працівника з колективу або його ізоляція (незапрошення на зустрічі і наради, в яких працівник, відповідно до локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчих актів має брати участь, перешкоджання виконанню ним своєї трудової функції, недопущення працівника на робоче місце, перенесення робочого місця в непристосовані для цього виду роботи місця);

нерівність можливостей для навчання та кар'єрного росту;

нерівна оплата за працю рівної цінності, яка виконується працівниками однакової кваліфікації;

безпідставне позбавлення працівника частини виплат (премій, бонусів та інших заохочень);

необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу [2].

Крім того, зазначеним вище Законом України не лише офіційно затверджено поняття мобінгу та наведено його форми, а й внесені зміни до кодексу України щодо відповідальності винної особи за вчинення мобінгу.

Так, ст. 1735 «Мобінг (цькування) працівника» Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено, що вчинення мобінгу (цькування) працівника тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до тридцяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке ж порушення, тягне за собою накладення штрафу на громадян від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до п'ятдесяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин [].

Також, окрім адміністративної відповідальності існує ще й дисциплінарна, яка регламентується п. 12 ч. 1 ст. 40 КЗпП, де зазначено, що вчинення

працівником мобінгу є підставою для його звільнення з ініціативи роботодавця, у випадку встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили [2].

Ті особи, які вважають, що вони зазнали мобінгу (цькування), мають такі права:

- звернутися із скаргою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю (на даний час це Державна служба України з питань праці);

- звернутися з позовною заявою до суду щодо визнання фактів мобінгу та їх усунення;

- розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо роботодавець не виконує законодавство про працю, умови колективного чи трудового договору, чинить мобінг стосовно працівника, або не вживає заходів щодо його припинення;

- отримати відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок мобінгу у розмірі витрат, які понесла особа під час лікування (відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок заподіяння мобінгу можливе у разі підтвердження факту його вчинення на підставі судового рішення, що набрало законної сили).

Отже, якщо особа визначає дії відносно себе як цькування, вони відповідають опису форм психологічного чи економічного тиску, та підпадають під роз'яснення, які містяться на офіційному вебпорталі Державної служби України з питань праці, то потрібно писати скаргу/заяву, підкріплюючи їх відповідними доказами. В даному випадку доказами, які можуть підтвердити факти мобінгу, можуть слугувати:

- акти організаційно-розпорядчого характеру (накази, доручення, розпорядження тощо);

- письмові свідчення/показання свідків;

- відео/аудіо фіксація можливого цькування, скріншоти листування засобами електронної пошти чи месенджерів, скріншоти з соціальних мереж тощо;

- додаткові відомості та матеріали (копії листів, заяв, рапортів, актів, доповідних записок тощо);

- копії скарг/заяв, поданих в установленому порядку, а також відповіді на них керівництвом підприємств, установ та організацій чи компетентних органів.

Разом з цим варто зазначити, що українські суди не зовсім готові до визнання фактів мобінгу, і про це яскраво свідчить судова практика. Чому так? Законодавчо наведене визначення поняття мобінг (цькування) має чітке визначення та досить детально описано. І це відіграє важливу роль при доведенні відповідного факту насильства в судовому порядку.

Станом на травень 2024 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень налічується 260 постанов, 618 рішень та 422 ухвали у справах щодо доказування фактів мобінгу [].

Наприклад, рішенням Диканського районного суду Полтавської області від 29.05.2023, а пізніше і Полтавським апеляційним судом постановою від 16.01.2024 у справі №529/131/23, відмовлено у задоволенні позовних вимог про визнання факту мобінгу під час здійснення трудової діяльності. У судовому рішенні вказано, що суд не вбачає з боку відповідача ознак мобінгу (цькування) по відношенню до позивача, а саме недопущення до роботи, перенесення робочого місця в непристосоване для цього виду роботи місце, вимагання з боку директора Центру виконувати трудові обов'язки, які не передбачені посадовою інструкцією, що створює напружену, ворожу, образливу атмосферу та змушує недооцінювати свою професійну придатність, перешкоджання виконувати свої трудові обов'язки через не передання їй матеріальних цінностей. Зі справи вбачається, що відповідачем надані достатні, належні докази відсутності таких обставин.

Судом першої інстанції надано належну оцінку вимог позовної заяви та наведено в мотивувальній частині рішення спростування їх обґрунтованості, яке підтверджується долученими до матеріалів справи доказами.

В апеляційній скарзі позивач не спростував висновок суду, а по суті виразив незгоду із рішенням, обґрунтовуючи її обставинами і нормами права, аналогічними підставам звернення до суду з позовом, які були предметом перевірки суду першої інстанції, і яким суд дав повну мотивовану оцінку. [].

Таким же чином рішенням Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 30.05.2023, а пізніше і постановою Івано-Франківського апеляційного суду від 08.05.2023, у справі №344/4844/23, у задоволенні позовних вимог про визнання факту вчинення мобінгу відмовлено у повному обсязі.

Судом встановлено, що та обставина, що позивач протягом певного часу перебував на лікуванні, не свідчить про вчинення мобінгу (цькування), враховуючи захворювання, яким страждає позивач. До того ж, відповідно до цих наданих медичних довідок, позивач проходив обстеження та лікування, а не звертався за екстреною медичною допомогою.

Крім того, суд зауважує, що позивач не погоджується з діями (бездіяльністю) відповідача щодо порядку розгляду заяв про надання відпустки та грошової допомоги, не видачі службового посвідчення, не оспорує такі дії (бездіяльність) та не висуває вимог про визнання таких дій (бездіяльності) незаконними. Проаналізувавши всі викладені позивачем факти, які він пов'язує із його мобінгом (цькуванням), суд дійшов висновку, що вони ґрунтуються саме на його незгоді з діями та рішеннями роботодавця, проте не свідчать про обмеження прав і свобод позивача.

Ураховуючи всі обставини справи, суд дійшов висновку, що вимоги позивача про визнання дій посадових осіб Державної регуляторної служби України спрямованими на приниження честі та гідності, ділової репутації позивача, у тому числі вчинені з метою припинення трудових прав та обов'язків, які проявляються у формі психологічного та економічного тиску, зокрема шляхом створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери (вистіювання, поведінка принизливого характеру) та безпідставного позбавлення працівника частини виплат (премій, бонусів та інших заохочень), не знайшли свого підтвердження під час розгляду справи, а тому в задоволенні цих вимог необхідно відмовити [].

Так само, рішенням Воловецького районного суду Закарпатської області у справі № 936/204/23 від 28.07.2023 у задоволенні позову про визнання факту вчинення відповідачем мобінгу щодо позивача також відмовлено.

Судом встановлено, що у справі не вчинено дій, які б підпадали під ознаки мобінгу, і не надано суду жодного належного, допустимого, достатнього та достовірного доказу протилежного. Представником позивача вказано, що мобінг виражався у вчинення дій спрямовані на приниження честі й гідності особи, його ділової репутації, що проявлялися у формі як психологічного так і економічного тиску (притягнення до дисциплінарної відповідальності, порушення права на відпочинок, ненадання обов'язкових відпусток, зниження розміру заробітної плати, обмеження в можливості працювати, відключення службової електронної пошти, незаконне звільнення тощо). Однак, судом було встановлено, що позивача притягнуто до відповідальності за порушення трудової дисципліни у законний спосіб, а саме за невиконання ним вказівок свого безпосереднього керівника щодо необхідності фізичного прибуття на територію підприємства та за прогул без поважних причин [].

Інший приклад, рішенням Димитровського міського суду Донецької області у справі №226/584/23 від 27.09.2023 за позовом до Коомунального некомерційного підприємства «Мирноградський центр первинної медико-санітарної допомоги» про визнання дискримінації та мобінгу, та інших питань, також відмовлено в задоволенні позову.

Позивач працювала у відповідача на посаді сестри медичної загальної практики сімейної медицини. Їй була оголошена догана за неналежне виконання професійних обов'язків та порушення Правил внутрішнього трудового розпорядку підприємства, а саме, неповажне відношення до колег, не сприяння створенню позитивного психологічного клімату в колективі, недоброчливі відношення з колегами, пацієнтами та відвідувачами.

Позивач як у позовній заяві, так само й під час судових засідань у справі не розмежує, які саме дії (бездіяльність) відповідача сприймаються нею

окремо як мобінг та як дискримінація. Проявами мобінгу та дискримінації щодо себе позивач наводить складання лікарем та старшою медсестрою доповідних записок, відомості яких не відповідають дійсності та є надуманими через наявний між нею та вказаними особами конфлікт.

Разом із тим, в судовому засіданні позивач визнала факт наявності конфлікту між нею та лікарем, в ході якого вона дійсно підвищувала на лікаря голос, відмовлялася виконувати її розпорядження. Отже, стверджувати, що доповідні записки містять неправдиві відомості, підстав немає. Крім того, про вказані обставини заявлено лікарем та старшою медсестрою в судовому засіданні під час їхнього допиту в якості свідків.

Відтак, враховуючи, що конфлікт виник саме з приводу незгоди позивача як медичної сестри з обов'язком виконання доручення останньої як лікаря, доручення було прямо пов'язане з виконанням позивачем посадових обов'язків, підстави вважати цей конфлікт і його наслідки дискримінацією та/або мобінгом відсутні, оскільки доручення має ознаки вимоги роботодавця щодо належного виконання працівником трудових обов'язків, і обговорення його виконання належить здійснювати у відповідності до Правил внутрішнього трудового розпорядку підприємства.

Продовженням дискримінаційного цькування із наростанням тиску позивач вважає і дії відповідача зі скорочення її посади. З матеріалів справи вбачається, що КНП «МЦПМСД» попередило та повідомило позивача про скорочення та звільнення з посади, а також їй були запропоновані всі наявні вакантні посади на підприємстві, серед яких посади лікарів, молодшої медичної сестри та лікаря-інтерна. Таким чином, роботодавець запропонував позивачеві наявні вакантні посади одночасно із попередженням про звільнення у зв'язку із скороченням, однак позивач не скористалася даним правом та не надала згоди на переведення через невідповідність власної кваліфікації запропонованим вакансіям.

Отже, встановивши фактичні обставини справи та дослідивши всі наявні у справі докази, надавши оцінку доводам позивача по кожній позовній вимозі як по суті, так само й в контексті наявності ознак дискримінації та/або мобінгу, суд дійшов висновку, що вимога позивача про визнання факту дискримінації та мобінгу під час трудових відносин з відповідачем задоволенню не підлягає [].

Розглянувши наведені та інші результати судових рішень можна констатувати, що основною проблемою невизнання в судовому порядку факту мобінгу під час здійснення трудової діяльності є, з однієї сторони, неналежний збір доказової бази, а з іншої сторони, працівники часто не розуміють, що вимоги роботодавця щодо належного виконання ними трудових обов'язків, зміна робочого місця, посади або розміру оплати праці в порядку, встановленому законодавством, колективним або трудовим договором, не вважаються мобінгом (цькуванням).

Висновки.

Проаналізувавши національне законодавство, наукові роботи інших вчених, та провівши власні дослідження юридичної відповідальності за вчинення мобінгу, можна зробити такі висновки:

1. За мобінг, цькування, психологічний/емоційний тиск працівників передбачена адміністративна та дисциплінарна відповідальність.
2. Адміністративна відповідальність (штраф) передбачена ст. 1735 «Мобінг (цькування) працівника» Кодексу України про адміністративні правопорушення. Вона може бути застосована до громадян, фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю та посадових осіб.
3. Дисциплінарна відповідальність передбачена п. 12 ч. 1 ст. 40 Кодексу законів про працю України.
4. Вимоги роботодавця щодо належного виконання працівником трудових обов'язків не вважаються мобінгом.
5. Основним фактором доведення факту цькування є належний збір доказів вчинення психологічного та/або економічного тиску.

Література:

1. Закон України від 16.11.2022 № 2759-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)». Голос України від 10.12.2022 № 251.
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
5. Постанова іменем України від 16 січня 2024 року м. Полтава у справі № 529/131/23, номер провадження 22-ц/814/427/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116312455>
6. Рішення іменем України від 30 травня 2023 року м. Івано-Франківськ у справі № 344/4844/23, номер провадження 2/344/1692/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111187001>
7. Рішення іменем України від 28 липня 2023 року смт. Воловець у справі № 936/204/23, номер провадження 2/936/48/2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112475530>
8. Рішення іменем України від 27 вересня 2023 року Димитровського міського суду Донецької області у справі № 226/584/23, номер провадження 2/226/145/2023. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113809784?fbclid=IwAR0A9wqrNEmSxHJObD3eoQGCqqr3hazE1334MdzhNZyce_xsByEbRflu4

References:

1. Zakon Ukrayiny vid 16 lystopada 2022 roku № 2759-IX «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo zapobihannya ta protydiy mobinhu (ts'kuvannya)» [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Prevention and Counteraction to Mobbing (bullying)"] // Holos Ukrayiny vid 10.12.2022 № 251 [in Ukrainian].

2. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny vid 10 hrudnya 1971 roku № 322-VIII [Code of Labor Laws of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].

3. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya vid 07 hrudnya 1984 roku № 8073-X. [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].

4. Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified state register of court decisions]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].

5. Postanova imenem Ukrayiny vid 16 sichnya 2024 roku m. Poltava u spravi № 529/131/23, nomer provadzhennya 22-ts/814/427/24 [Resolution on behalf of Ukraine dated January 16, 2024, Poltava city in case No. 529/131/23, case number 22-ts/814/427/24.] URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116312455> [in Ukrainian]

6. Rishennya imenem Ukrayiny vid 30 travnya 2023 roku m. Ivano-Frankivs'k u spravi № 344/4844/23, nomer provadzhennya 2/344/1692/23 [Decision on behalf of Ukraine dated May 30, 2023, Ivano-Frankivsk in case No. 344/4844/23, case number 2/344/1692/23.] URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111187001> [in Ukrainian].

7. Rishennya imenem Ukrayiny vid 28 lypnya 2023 roku smt. Volovets' u spravi № 936/204/23, nomer provadzhennya 2/936/48/2023 [Decision on behalf of Ukraine dated July 28, 2023, smt. Volovets in case No. 936/204/23, case number 2/936/48/2023] URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112475530> [in Ukrainian].

8. Rishennya imenem Ukrayiny vid 27 veresnya 2023 roku Dymytrovs'koho mis'koho sudu Donets'koyi oblasti u spravi № 226/584/23, nomer provadzhennya 2/226/145/2023. [Decision on behalf of Ukraine dated September 27, 2023 of the Dymytrovsky City Court of the Donetsk region in case No. 226/584/23, case number 2/226/145/2023.] URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113809784?fbclid=IwAR0A9wqrNEMsXHJOb_D3eoQGCqqr3hazE1334MdzhNZyce_xsByEbRfluu4 [in Ukrainian].

УДК 346.7:338.4:339.922(477+4)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-487-494](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-487-494)

Гапонов Олександр Олександрович доктор філософії, Генеральний директор, ТОВ «Ексклюзив консалтинг груп», <https://orcid.org/0000-0002-7778-673X>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Анотація: здійснено компаративістський аналіз функціонування транспортної інфраструктури в Німеччині, Австрії та Японії.

Акцентовано увагу на важливості підписання міжнародних договорів предметом яких є взаємна співпраця щодо транспортної інфраструктури та налагодження взаємовигідних контрактів.

Відзначено, що на основі аналізу міжнародного досвіду транспортної інфраструктури Німеччини, Австрії та Японії, можна виділити кілька перспективних напрямків для розвитку транспортної інфраструктури України:

1. Інтеграція транспортних мереж. Враховуючи досвід Німеччини та Австрії у створенні міжнародних та внутрішніх транспортних коридорів, Україні варто активізувати роботу над інтеграцією своєї транспортної системи з європейськими та глобальними мережами. Це включає розвиток швидкісних залізничних маршрутів та покращення автомобільних шляхів для забезпечення більш ефективного транскордонного сполучення.

2. Розширення і модернізація електрифікації залізниць: Натхненні досвідом Японії, Україна могла б зосередити зусилля на розширенні та модернізації електрифікації своїх залізничних мереж, що дозволить підвищити швидкість та екологічну чистоту залізничного транспорту.

3. Розвиток внутрішніх водних шляхів. Використовуючи досвід Німеччини у розвитку річкового транспорту та великих портових комплексів на Рейні, Україна може зосередитися на розвитку своїх водних шляхів, особливо на Дніпрі, для збільшення частки внутрішніх вантажоперевезень та зменшення навантаження на автомобільні дороги.

4. Впровадження передових технологій. Інвестиції в сучасні транспортні технології, такі як інтелектуальні транспортні системи, можуть значно підвищити ефективність управління транспортними потоками та безпеку. Це включає використання ІТ-рішень для оптимізації логістики та покращення сервісів громадського транспорту.

5. Екологічний напрямок розвитку. З огляду на глобальні тенденції до зменшення викидів CO₂ і переходу на зелену енергію, Україні важливо зосередити увагу на розвитку екологічно чистих видів транспорту, зокрема на збільшення частки електромобілів та гібридних транспортних засобів у міському комунальному транспорті.

Ключові слова: транспортна інфраструктура, транспорт, національна безпека, наукове дослідження, види транспорту, компаративістський аналіз, міжнародний досвід.

Gaponov Oleksandr Oleksandrovych Doctor of Philosophy, General Director, Exclusive Consulting Group, <https://orcid.org/0000-0002-7778-673X>

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE

Abstract. A comparative analysis of the functioning of transport infrastructure in Germany, Austria and Japan was carried out.

Attention was focused on the importance of signing international agreements, the subject of which is mutual cooperation regarding transport infrastructure and the establishment of mutually beneficial contracts.

It was noted that based on the analysis of the international experience of the transport infrastructure of Germany, Austria and Japan, several promising directions for the development of the transport infrastructure of Ukraine can be identified:

1. Integration of transport networks. Taking into account the experience of Germany and Austria in creating international and domestic transport corridors, Ukraine should intensify work on the integration of its transport system with European and global networks. This includes developing high-speed rail routes and improving roads to provide more efficient cross-border connectivity.

2. Expansion and modernization of railway electrification: Inspired by the experience of Japan, Ukraine could focus its efforts on the expansion and modernization of electrification of its railway networks, which will increase the speed and environmental cleanliness of railway transport.

3. Development of inland waterways. Using Germany's experience in the development of river transport and large port complexes on the Rhine, Ukraine can focus on the development of its waterways, especially on the Dnieper, to increase the share of domestic freight traffic and reduce the burden on roads.

4. Introduction of advanced technologies. Investments in modern transport technologies, such as intelligent transport systems, can significantly improve the efficiency of traffic flow management and safety. This includes the use of IT solutions to optimize logistics and improve public transport services.

5. Ecological direction of development. Given the global trends to reduce CO₂ emissions and transition to green energy, it is important for Ukraine to focus on the development of environmentally friendly modes of transport, in particular on increasing the share of electric vehicles and hybrid vehicles in urban public transport.

Keywords: transport infrastructure, transport, national security, scientific research, types of transport, comparative analysis, international experience.

Постановка проблеми. Міжнародний досвід у сфері розвитку транспортної інфраструктури представляє значний інтерес для вивчення та аналізу. Постановка проблеми в цьому контексті включає декілька основних аспектів, що потребують глибокого дослідження: 1) різні країни впровадили успішні стратегії розвитку транспортної інфраструктури, які можуть включати інноваційні технології, ефективне планування та управління, інтеграцію різних видів транспорту, та високий рівень безпеки. Важливо з'ясувати, які з цих практик можуть бути адаптовані та застосовані в інших країнах з урахуванням місцевих умов; 2) один з ключових викликів у розвитку транспортної інфраструктури полягає у забезпеченні достатнього та стабільного фінансування. Моделі фінансування можуть варіюватися від приватно-державного партнерства до повністю державного або приватного фінансування. Аналіз міжнародного досвіду допоможе зрозуміти, які методи найефективніші та які проблеми можуть виникати при їх впровадженні; 3) інтеграція екологічних вимог та стандартів у планування та розвиток транспортної інфраструктури є критичною. Це охоплює все від використання зелених технологій та відновлювальних джерел енергії до мінімізації впливу транспортних засобів на довкілля; 4) вивчення та імплементація технологічних інновацій, таких як інтелектуальні транспортні системи, безпілотні транспортні засоби, а також передові системи управління трафіком і безпекою, є життєво необхідними для сучасних транспортних систем; 5) забезпечення доступності транспортних послуг для всіх верств населення, включаючи людей з обмеженими можливостями, людей похилого віку, та мешканців віддалених регіонів, є важливим аспектом, що вимагає уваги при вивченні міжнародного досвіду.

Все це вимагає комплексного підходу до дослідження та розуміння міжнародного досвіду, що дозволить інтегрувати перевірені світові практики в місцевий контекст для підвищення ефективності, стійкості, та інклюзивності транспортної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку транспортної інфраструктури досліджувались І.П. Садловською, Н.М. Бондар, О.М. Ложачевською, П.Ю. Беленьким, Ю.Є. Пащенко, Н.В. Кудрицька,

М.І. Котлубай, М.Т. Примачев, І.М. Аксьонов, С.І. Дорогунцов, О.Г. Кірдіна, Н.І. Богомолова, Ю.Ф. Кулаєв та ін.

Метою статті є здійснення компаративіського аналізу міжнародного досвіду розвитку транспортної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Транспортна система розвинена, густа, комплексна і максимально модернізована. Вона забезпечує не тільки внутрішні перевезення, а й транзитні, оскільки країна знаходиться в центрі Європи. Німеччина бере участь у створенні Європейської системи автострад і транс'європейських швидкісних залізниць. У ФРН розвинуті всі види транспорту, але провідна роль у перевезенні пасажирів та вантажів належить автомобільному й залізничному транспорту. Залізниця вважається найбільш екологічно чистим засобом перевезення вантажів великих обсягів. Основу транспортної системи складають залізниці, що перевозять на рік близько 2 млрд пасажирів. Головними залізничними вузлами в країні є Гамбург, Кельн, Берлін, Франкфурт-на-Майні, Лейпциг, Мюнхен. Їхня довжина - понад 39 тис. км. Вантажооборот залізничного транспорту, станом на 2010 рік, становив 107317 млн. тонно - кілометрів, а пасажирооборот - 82837 млн. пасажиро - кілометрів. Деякі дороги пристосовані для руху високошвидкісних поїздів Intercity-Express. 16 тис.км залізниць електрифіковані. Залізниці розділені між німецькою федеральною залізницею і німецькою імперською залізницею [1].

Торговий флот ФРН нараховує 2200 сучасних морських суден. На водний транспорт припадає 1/5 вантажоперевезень, що виділяє країну за цим показником в Європі. Важливе значення для здійснення економічних зв'язків у середині країни відіграє річковий транспорт. Загальна протяжність водних шляхів Німеччини — 7,4 тис. км. Найважливішим міжнародним водним шляхом, яким перевозяться близько двох третіх німецьких річкових вантажів, є Рейн, на якому знаходиться ряд великих портів, у тому числі Дуйсбург - найбільший в світі річковий порт з вантажообігом до 55 млн т на рік, Кельн, Карлсруе, Людвігсхафен, Мангейм. Канал Рейн – Ведер дав вихід Руру до Північного моря а межах державної території. середньо німецький канал, перетинаючи територію з заходу на схід, сполучає річки півночі в єдину транспортну систему. Збудовані у 90-х роках канал Рейн-Майн-Дунай сполучає Північне і Чорне моря, утворюючи транєвропейську водну магістраль. З північного порту Кіль починається глибоководний Кільський канал, що за значенням поступається тільки Суецькому і Панамському. Поромні переправи сполучають Німеччину з Данією, Швецією, Фінляндією, Литвою. Торговий флот ФРН нараховує 2200 сучасних морських суден. На водний транспорт припадає 1/5 вантажоперевезень, що виділяє країну за цим показником в Європі. Важливе значення для здійснення економічних зв'язків у середині країни відіграє річковий транспорт. Загальна протяжність водних

шляхів Німеччини — 7,4 тис. км. Найважливішим міжнародним водним шляхом, яким перевозяться близько двох третіх німецьких річкових вантажів, є Рейн, на якому знаходиться ряд великих портів, у тому числі Дуйсбург - найбільший в світі річковий порт з вантажообігом до 55 млн т на рік, Кельн, Карлсруе, Людвигсхафен, Мангейм. Канал Рейн – Ведер дав вихід Руру до Північного моря а межах державної території. середньо німецький канал, перетинаючи територію з заходу на схід, сполучає річки півночі в єдину транспортну систему. Збудовані у 90-х роках канал Рейн-Майн-Дунай сполучає Північне і Чорне моря, утворюючи транєвропейську водну магістраль. З північного порту Кіль починається глибоководний Кільський канал, що за значенням поступається тільки Суецькому і Панамському. Поромні переправи сполучають Німеччину з Данією, Швецією, Фінляндією, Литвою [1].

Торговий флот ФРН нараховує 2200 сучасних морських суден. На водний транспорт припадає 1/5 вантажоперевезень, що виділяє країну за цим показником в Європі. Важливе значення для здійснення економічних зв'язків у середині країни відіграє річковий транспорт. Загальна протяжність водних шляхів Німеччини - 7,4 тис. км. Морський транспорт обслуговує, головним чином, зовнішньо-торговельні перевезення країни. Авіаційний транспорт, як і морський, відіграє важливішу роль у зовнішніх сполученнях, ніж у внутрішніх [1].

Транспорт Австрії представлений автомобільним, залізничним, повітряним, водним (морським, річковим і озерним) і трубопровідним, у населених пунктах та у міжміському сполученні діє громадський транспорт пасажирських перевезень.

Директива Євросоюзу щодо дорожніх зборів, яка є основою для зміни системи оплати за проїзд вантажівок, має бути інтегрована в австрійське законодавство до 25 березня 2024 року. Крім того, в Австрії відбудуватиметься автоматична щорічна валоризація плати за проїзд, яка в будь-якому випадку буде різко підвищена, враховуючи високу інфляцію. До цього слід додати додаткові витрати за викиди CO₂. Ставки дорожніх зборів мають бути зафіксовані до листопада у Федеральному законі про дорожній збір, який австрійська автодорожня компанія Asfinag стягуватиме з автобанів та автомагістралей з 2024 року.

В 2009 році Україна підписала Угоду з Австрійською Республікою щодо взаємодії в сфері транспорту. Угода між Міністерством транспорту та зв'язку України та Федеральним міністерством транспорту, інновацій і технологій Республіки Австрія про співробітництво в галузі транспортної інфраструктури та обміну технологіями домовилися для реалізації спільних проектів розвитку транспортної інфраструктури та обміну технологіями Сторони сприятимуть залученню до реалізації спільних проектів промислових підприємств,

організацій та науково-дослідних установ, що працюють у сфері розвитку транспортно-дорожнього комплексу. Австрійська сторона володіє широким спектром досвіду в реалізації проектів, що зазначені в цій статті, в тому числі із залученням усіх відповідних для цього державних організацій та інституцій, а також спеціалізованих підприємств в сфері транспортної інфраструктури. Проекти в галузі транспортної інфраструктури з великою часткою технологій визначаються обома Сторонами за взаємною згодою. Такі проекти додаються у вигляді Переліку проектів, цей Додаток становить невід'ємну частину Угоди. Сторони домовилися, що реалізація вищезазначених проектів буде відбуватися на комерційних засадах.

Австрія взяла на себе зобов'язання інвестувати 30 млн євро у рамках нещодавно започаткованої Спеціальної програми для України та Молдови (SPUR) в рамках Міжнародної асоціації розвитку (МАР), суборганізації Групи Світового банку. Крім того, негайну додаткову підтримку у розмірі 10 млн євро обіцяно через Трастовий фонд допомоги, відновлення, реконструкції та реформування в Україні (URTF) [3].

Японія має ефективну транспортну систему, її особливостями є відсутність трубопроводів (вони не потрібні) і річкового транспорту (для нього немає умов). Натомість розвинені залізничний, автомобільний, морський, авіаційний види транспорту. Специфіку транспортної системи визначають гірський рельєф, зосередження населення і господарської діяльності на невеликих ділянках прибережних рівнин, а також відокремленість островів один від одного. Звичними елементами японського ландшафту стали мости, акведуки, естакади, тунелі. їхня сумарна довжина вимірюється тисячами кілометрів. У перевезенні вантажів найбільше значення мають автомобільний і каботажний транспорт, а частка залізниць мінімальна (лише 7%). У перевезенні пасажирів, навпаки, головними є залізниці, включаючи внутрішньоміські, а вже потім - автомобілі. Зростає роль повітряного флоту.

Протяжність залізниць - 30 тис. км, 30% з них електрифіковані. З 60-х років почала діяти система швидкісних пасажирських залізниць - Сінкансен. Суперекспреси розвивають на ній швидкість до 270 км/год, протяжність системи досягла майже 2000 км. Розгалужена мережа рейкового електротранспорту характерна для великих міст, дев'ять із них мають метрополітени.

Автомобілізація Японії була здійснена недавно. Створено розгалужену систему національних шосейних доріг (1,2 млн.км) і майже 5 тис. км швидкісних автострад. За кількістю автомобілів Японія посідає 2-е місце в світі після США. Складними залишаються проблеми автотранспортного руху в середині міст, паркування і високої вартості пального.

Морський транспорт для Японії має виняткове значення як у каботажних, так і в міжнародних зв'язках. За тоннажем морського флоту Японія, як

розвинена острівна держава, займала і продовжує займати перші місця в світі, хоча за останній час майже половина його передана під "дешеві прапори". Головні порти: Токіо, Йокогама, Кавасакі, Кобе, Нагоя. Загальний вантажообіг портів лише Токійської бухти перевищує 300 млн. т на рік. 120 портів мають міжнародний статус. У Японії налагоджене внутрішнє і міжнародне авіасполучення. Державна авіакомпанія "Джапан ерлайнз" здійснює прямі польоти з Токіо в більшість держав світу. Ця компанія разом з "Ніппон Ервейз" входить у число найбільших у світі [4].

В рамках міжнародної спільної співпраці України та Японії та за результатами японсько-української конференції з економічного розвитку та відбудови. Японія пообіцяла сприяти розмінуванню території України та покращенню гуманітарної ситуації, працювати над відновленням енергетичної та транспортної інфраструктури, а також підтримати Київ у боротьбі з корупцією [5].

Отже, на основі аналізу міжнародного досвіду транспортної інфраструктури Німеччини, Австрії та Японії, можна виділити кілька перспективних напрямків для розвитку транспортної інфраструктури України:

1. Інтеграція транспортних мереж. Враховуючи досвід Німеччини та Австрії у створенні міжнародних та внутрішніх транспортних коридорів, Україні варто активізувати роботу над інтеграцією своєї транспортної системи з європейськими та глобальними мережами. Це включає розвиток швидкісних залізничних маршрутів та покращення автомобільних шляхів для забезпечення більш ефективного транскордонного сполучення.

2. Розширення і модернізація електрифікації залізниць: Натхненні досвідом Японії, Україна могла б зосередити зусилля на розширенні та модернізації електрифікації своїх залізничних мереж, що дозволить підвищити швидкість та екологічну чистоту залізничного транспорту.

3. Розвиток внутрішніх водних шляхів. Використовуючи досвід Німеччини у розвитку річкового транспорту та великих портових комплексів на Рейні, Україна може зосередитися на розвитку своїх водних шляхів, особливо на Дніпрі, для збільшення частки внутрішніх вантажоперевезень та зменшення навантаження на автомобільні дороги.

4. Впровадження передових технологій. Інвестиції в сучасні транспортні технології, такі як інтелектуальні транспортні системи, можуть значно підвищити ефективність управління транспортними потоками та безпеку. Це включає використання ІТ-рішень для оптимізації логістики та покращення сервісів громадського транспорту.

5. Екологічний напрямок розвитку. З огляду на глобальні тенденції до зменшення викидів CO₂ і переходу на зелену енергію, Україні важливо зосередити увагу на розвитку екологічно чистих видів транспорту, зокрема на

збільшення частки електромобілів та гібридних транспортних засобів у міському комунальному транспорті.

Ці напрямки можуть сприяти не тільки покращенню транспортної інфраструктури України, але й забезпеченню її більшої інтеграції в європейський та світовий економічний контекст.

Література:

1. Транспортна система Німеччини. URL: <http://www.geograf.com.ua/germany/571-germany-transport>
2. Угода між Міністерством транспорту та зв'язку України та Федеральним міністерством транспорту, інновацій і технологій Республіки Австрія про співробітництво в галузі транспортної інфраструктури та обміну технологіями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/040_033#Text
3. Австрія виділить €40 мільйонів на відновлення в Україні та Молдові. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3773198-avstria-vidilit-40-miljoniv-na-vidnovlenna-v-ukraini-ta-moldovi.html>
4. Транспортна система Японії. URL: <http://www.geograf.com.ua/japan/650-japan-transport>
5. 12 млрд доларів, відбудова й технології: Японія оголосила допомогу Україні. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/12-mlrd-dolariv-vidbudova-i-tehnolohii-yaponiia-oholosyla-dopomohu-ukrayni/>

References:

1. Transportna systema Nimechchyny [Transport system of Germany]. Retrieved from <http://www.geograf.com.ua/germany/571-germany-transport> [in Ukrainian]
2. Uhoda mizh Ministerstvom transportu ta zviazku Ukrainy ta Federalnym ministerstvom transportu, innovatsii i tekhnolohii Respubliky Avstriia pro spivrobotnytstvo v haluzi transportnoi infrastruktury ta obminu tekhnolohiiamy [Agreement between the Ministry of Transport and Communications of Ukraine and the Federal Ministry of Transport, Innovation and Technology of the Republic of Austria on cooperation in the field of transport infrastructure and technology exchange]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/040_033#Text [in Ukrainian]
3. Avstriia vydilyt €40 milioniv na vidnovlennia v Ukraini ta Moldovi [Austria will allocate €40 million for reconstruction in Ukraine and Moldova]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3773198-avstria-vidilit-40-miljoniv-na-vidnovlenna-v-ukraini-ta-moldovi.html> [in Ukrainian]
4. Transportna systema Yaponii [Transport system of Japan]. Retrieved from <http://www.geograf.com.ua/japan/650-japan-transport> [in Ukrainian]
5. 12 mlrd dolariv, vidbudova y tekhnolohii: Yaponiia oholosyla dopomohu Ukraini [12 billion dollars, reconstruction and technologies: Japan announced aid to Ukraine]. Retrieved from <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/12-mlrd-dolariv-vidbudova-i-tehnolohii-yaponiia-oholosyla-dopomohu-ukrayni/> [in Ukrainian]

УДК: 347.4(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-495-508](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-495-508)

Горбова Наталя Аркадіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та публічного адміністрування, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, <https://orcid.org/0000-0003-1428-895X>

Костів Іван Ярославович кандидат юридичних наук, викладач кафедри цивільного права, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, <https://orcid.org/0009-0001-7464-8999>

Кузьменко Олена Юріївна старший викладач кафедри економіки та морського права, Херсонська державна морська академія, 73009, м. Херсон, просп. Ушакова, 20, <https://orcid.org/0000-0001-7542-7322>

ДОГОВІРНЕ ПРАВО: УКЛАДАННЯ, ВИКОНАННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ДОГОВОРІВ

Анотація. Договірне право як одна з основоположних категорій приватного права відіграє фундаментальну роль у регулюванні цивільно-правових відносин у сучасному світі. У цій статті проведено комплексний аналіз теоретичних основ договірного права України та його відображення в чинному законодавстві. Особливу увагу приділено концептуальним засадам укладання, виконання та припинення цивільних договорів.

Досліджено історичний розвиток договірного права та його основні теоретичні підходи, зокрема класичну договірну теорію, економічні та соціологічні концепції, що дозволило визначити взаємозв'язок між теорією та практикою. Аналіз укладання та виконання цивільних договорів у контексті принципів свободи договору, добросовісності та рівності сторін дав змогу окреслити сучасний стан і тенденції розвитку договірного права України. Значну увагу приділено розгляду питань забезпечення належного виконання договірних зобов'язань та відповідальності за їх порушення.

Припинення цивільних договорів в Україні досліджено через призму нормативного регулювання та судової практики. Виокремлено основні підстави припинення договорів, зокрема виконання зобов'язань, розірвання за згодою сторін або рішенням суду, неможливість виконання, смерть фізичної особи чи ліквідація юридичної особи. Проаналізовано наслідки припинення

договірних зобов'язань та розкрито роль принципів справедливості та добросовісності при вирішенні спорів щодо договорів.

У статті підкреслено актуальність систематизації договірного права України та необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема принципами UNIDROIT, Європейськими принципами договірного права та Конвенцією ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів. Запропоновано вдосконалити правове регулювання укладання, виконання та припинення цивільних договорів на основі міжнародних підходів та кращих практик.

Загалом стаття забезпечує комплексний аналіз договірного права України, надаючи цілісний погляд на виклики та перспективи розвитку цієї правової галузі у контексті укладання, виконання та припинення цивільних договорів.

Ключові слова: договірне право, цивільний договір, укладання договору, виконання договору, припинення договору, свобода договору, принцип добросовісності, систематизація договірного права.

Horbova Natalia Arkadiivna Candidate of pedagogical sciences, Associate professor, Associate professor of the Department of Management and Public Administration, Dmytro Motorny Tavria State Agrotechnological University, 69600, Zaporizhzhia, St. Zhukovsky, 66, <https://orcid.org/0000-0003-1428-895X>

Kostiv Ivan Yaroslavovych Candidate of Legal Sciences (Ph.D.), Senior Teacher of the Department of Civil Law, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 76000, Ivano-Frankivsk, St. Shevchenko, 57, <https://orcid.org/0009-0001-7464-8999>

Kuzmenko Olena Yuriivna Senior Lecturer of the Department of Economics and Maritime Law, Kherson State Maritime Academy, 73009, Kherson, Ave. Ushakova, 20, <https://orcid.org/0000-0001-7542-7322>

CONTRACT LAW: CONCLUSION, PERFORMANCE AND TERMINATION OF CIVIL CONTRACTS

Abstract. Contract law, as one of the fundamental categories of private law, plays a crucial role in regulating civil-legal relations in the modern world. This article provides a comprehensive analysis of the theoretical foundations of contract law in Ukraine and its reflection in current legislation. Particular attention is given to the conceptual principles of conclusion, performance, and termination of civil contracts.

The historical development of contract law and its main theoretical approaches, including classical contract theory, economic and sociological concepts, were examined to determine the relationship between theory and practice. An analysis of the conclusion and performance of civil contracts in the context of the principles of freedom of contract, good faith, and equality of parties enabled us to outline the current state and trends in the development of Ukrainian contract law. Significant attention is given to ensuring the proper performance of contractual obligations and liability for their breach.

The termination of civil contracts in Ukraine was studied through the lens of regulatory frameworks and judicial practice. The main grounds for termination were identified, including the fulfillment of obligations, termination by mutual agreement or court decision, impossibility of performance, death of an individual, or liquidation of a legal entity. The consequences of terminating contractual obligations were analyzed, and the role of principles of justice and good faith in resolving disputes regarding contracts was revealed.

The article emphasizes the relevance of systematizing Ukraine's contract law and the need to harmonize national legislation with international standards, including the UNIDROIT principles, European Principles of Contract Law, and the UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods. It proposes improving the legal regulation of the conclusion, performance, and termination of civil contracts based on international approaches and best practices.

Overall, the article provides a comprehensive analysis of Ukrainian contract law, offering a holistic view of the challenges and prospects for the development of this legal field in the context of concluding, performing, and terminating civil contracts.

Keywords: contract law, civil contract, conclusion of contract, performance of contract, termination of contract, freedom of contract, principle of good faith, systematization of contract law.

Постановка проблеми. Договірне право, як одна з основоположних категорій приватного права, виступає фундаментом регулювання суспільних відносин у сучасному світі. Історично договір відіграє роль засобу саморегуляції учасників правовідносин, дозволяючи їм реалізувати власні інтереси та права на засадах свободи та рівності. В умовах розвитку ринкової економіки та інтеграції України у світовий економічний простір питання правового регулювання договірних відносин набувають особливої актуальності.

Дана наукова стаття має на меті висвітлити концептуальні засади договірного права, розглядаючи його в контексті укладання, виконання та припинення цивільних договорів. Ми прагнемо дослідити різноманітні теорії

договірному права та виявити їх відображення в цивільному законодавстві України, виявивши при цьому можливі прогалини та суперечності.

Відправним пунктом для розгляду цієї тематики є аналіз основоположних теоретичних підходів до розуміння договору як правового інституту: від класичної договірної теорії до сучасних економічних та соціологічних підходів. Також важливою є оцінка впливу цих підходів на чинне законодавство України, зокрема на нормативні положення Цивільного кодексу України та практику його застосування.

Особливу увагу буде приділено таким питанням, як укладання цивільних договорів у сучасних умовах, забезпечення їх належного виконання, а також аналізу підстав і механізмів припинення договірних зобов'язань. Крім того, розглядатимуться питання забезпечення справедливого балансу між інтересами сторін договору, їх правової визначеності та ефективного захисту від порушень.

Таким чином, ця стаття має на меті забезпечити всебічний аналіз договірному права крізь призму його теоретичних основ та сучасного нормативного регулювання в Україні, пропонуючи комплексний погляд на виклики та перспективи розвитку цієї правової галузі в контексті укладання, виконання та припинення цивільних договорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання укладання, виконання та припинення цивільних договорів, які є центральними аспектами договірному права, широко досліджуються в наукових працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Так, О.А. Гриценко у своїй роботі [1, с. 5-12] акцентує увагу на важливості застосування системного підходу до аналізу договірному права, підкреслюючи, що договірне право слід розглядати як цілісну систему правових норм і принципів, яка регулює договірні відносини у суспільстві. Крім того, Гриценко звертає увагу на специфіку структурно-функційного методу, що дозволяє розкрити функції та структуру договорів у сучасному праві. І.І. Єфремова та І.Ю. Ломакіна у статті [2, с. 60-66] вказують на певні відмінності між українським законодавством та європейськими стандартами, зокрема щодо визначення свободи договору та обмежень цього принципу. Авторами також висвітлено проблему обмеження свободи договору імперативними нормами та важливість застосування принципу добросовісності у договірних відносинах. О.О. Колобиліна у своїй роботі пропонує авторське визначення цивільно-правової угоди та розкриває ключові ознаки цивільно-правового договору [3, с. 74-79]. Вона зазначає, що договір є інститутом цивільного права, який виступає важливим джерелом регулювання правовідносин. Авторка звертає увагу на такі характеристики договору, як його добровільність, персоніфікований характер та гнучкість умов.

Корифей вітчизняної цивілістики В.В. Луць відзначав, що договірне право України перебуває в стані постійного розвитку та вдосконалення, спричиненого процесом європеїзації законодавства [4, с. 52-55]. Особливу увагу автор приділяв проблемам систематизації договірного права та гармонізації його з європейськими стандартами.

С.А. Подоляк у своїй порівняльно-правовій статті зазначає, що італійське договірне право спрямоване на захист слабшого контрагента, особливо у випадках, коли одна зі сторін займає боргову позицію або має менше досвіду [5, с. 483-485]. В.О. Савченко розкриває механізми укладання договору через пропозицію (оферту) та її прийняття (акцепт) [6, с. 32-36]. Автор звертає увагу на особливості реалізації свободи волі сторін на стадії укладання договору, аналізуючи питання форми та змісту оферти. Крім того, Савченко досліджує проблему моменту укладання договору у разі отримання акцепту. А.В. Устименко досліджує принцип тлумачення неоднозначних умов договору на користь сторони, яка не складала цей договір [7, с. 113-119]. Авторка аналізує застосування принципу *contra proferentem* у вітчизняному законодавстві та практиці, підкреслюючи необхідність його гармонізації з європейськими підходами. О.Ю. Черняк аналізує проблематику форми договору та її роль у забезпеченні належного виконання зобов'язань [8, с. 117-120]. Авторка звертає увагу на важливість адаптації українського законодавства до європейських стандартів щодо форми договорів, особливо електронних.

Н.В. Шишка розглядає питання кодифікації та систематизації договірного права в Україні [9, с. 104-108]. Автор відзначає, що відсутність єдиного кодифікованого акта, присвяченого договірному праву, ускладнює процес укладання та виконання договорів. Авторка пропонує створення окремого Кодексу договірного права.

Нарешті, О.С. Яворська досліджує роль договірного права як важливого інструмента регулювання цивільних відносин [10, с. 148-158]. Професорка підкреслює, що договірне право забезпечує ефективне врегулювання відносин між учасниками цивільного обороту, створюючи правову визначеність та передбачуваність.

Таким чином, проведений огляд літератури показує, що договірне право є багатогранною та динамічною галуззю права, яка постійно розвивається. Науковці висвітлюють різні аспекти договірного права, включаючи методологічні засади, принципи, форми договорів, а також міжнародні аспекти регулювання договірних відносин.

Метою даного дослідження є комплексне вивчення договірного права України через призму укладання, виконання та припинення цивільних договорів. Особливу увагу приділено виявленню та аналізу різних теоретичних підходів до розуміння договірного права, їхньому відображенню в цивільному законодавстві України та практиці його застосування.

Методологія дослідження договірного права України базується на комплексному підході до аналізу укладання, виконання та припинення цивільних договорів. У рамках цього підходу використовуються системний, структурно-функційний та порівняльно-аналітичний методи, що дозволяє створити багатогранну картину досліджуваної теми.

Системний підхід дозволяє розглядати договірне право як цілісну систему взаємопов'язаних правових норм і принципів, що регулюють відносини між учасниками договірних зобов'язань. Структурно-функційний метод забезпечує розкриття структури договірного права та функціонування його елементів у контексті укладання, виконання та припинення цивільних договорів. В рамках цього підходу. Нарешті, порівняльно-аналітичний метод дозволяє зіставити правове регулювання договірних відносин у різних правових системах та визначити можливі напрями вдосконалення законодавства України.

Поєднання цих методів дозволяє провести всебічне дослідження договірного права України та його теоретичних основ, виявити прогалини та недоліки чинного законодавства, а також запропонувати обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання укладання, виконання та припинення цивільних договорів.

Виклад основного матеріалу. I. Теоретичні основи договірного права та їх відображення в цивільному законодавстві України. Договірне право, як частина приватного права, має давню історію та багаті теоретичні основи, що формувалися впродовж століть. Його становлення почалося ще в часи римського права, коли договір розглядався як волевиявлення сторін, спрямоване на встановлення прав і обов'язків між ними. Основні положення цього періоду були відображені в знаменитих кодексах, таких як *Corpus Juris Civilis* Юстиніана. У середньовіччі договірне право в Європі зазнало впливу канонічного права, внаслідок чого виникла концепція *pacta sunt servanda*, яка проголошувала, що договори повинні виконуватися. Новий час ознаменувався розвитком класичної договірної теорії у працях філософів-просвітників Джона Локка, Жана-Жака Руссо та інших. Ця концепція передбачала свободу укладання договорів як природне право людини та обмеження втручання держави в договірні відносини.

З розвитком цивілізації та наукової думки виникло кілька теоретичних підходів до розуміння природи договору. Класична договірна теорія ґрунтується на ідеї свободи договору та рівності сторін. Договір розглядається як акт вільного волевиявлення сторін для досягнення взаємної вигоди, а основна увага приділяється дотриманню формальних вимог та букві закону. Соціологічна договірна теорія зосереджує увагу на суспільних функціях договору та інтересах не лише сторін, але й суспільства в цілому. Вона виникла

внаслідок усвідомлення соціальних нерівностей між сторонами та необхідності забезпечення справедливого розподілу ризиків. Ця теорія вимагає активнішого втручання держави в договірні відносини для захисту слабшої сторони. Економічна договірна теорія розглядає договір як інструмент оптимального розподілу ресурсів між учасниками економічних відносин. Підхід "економічного аналізу права" (law and economics) пропонує використовувати критерії ефективності при вирішенні договірних спорів. Теорія розподілу ризиків вивчає механізми розподілу ризиків між сторонами договору та набуває важливості в умовах глобалізації й швидкозмінної економіки.

Сучасне цивільне законодавство України, зокрема Цивільний кодекс України (ЦКУ), ввібрало в себе багато теоретичних підходів до договірного права. Основними принципами договірного права в Україні є свобода договору, принцип рівності сторін та принцип добросовісності. Свобода договору означає, що сторони мають право самостійно обирати контрагентів та визначати умови договору, що закріплено у статті 627 ЦКУ. Принцип рівності сторін передбачає рівність учасників договірних відносин незалежно від їхнього соціального чи економічного статусу. Принцип добросовісності зобов'язує учасників договору діяти добросовісно та розумно при укладанні та виконанні договорів.

Питання укладання та виконання договорів регулюються загальними положеннями глави 16 ЦКУ. Договір вважається укладеним, коли сторони досягли згоди з усіх істотних умов. Згідно зі статтею 629 ЦКУ, договір є обов'язковим для виконання сторонами. Розірвання договорів можливе за взаємною згодою сторін або на підставах, передбачених законом, як-от зазначено у статті 651 ЦКУ. Договір може бути припинений унаслідок виконання зобов'язань, неможливості виконання чи смерті сторони.

Незважаючи на загальний позитивний розвиток договірного права в Україні, залишаються певні проблеми, які потребують вирішення. Серед них варто виділити суперечності між теорією та практикою, недостатнє нормативне регулювання окремих видів договорів та необхідність гармонізації з міжнародними стандартами. Свобода договору на практиці часто обмежується адміністративними та економічними чинниками, а також існує ризик одностороннього розірвання договору через недосконале формулювання істотних умов. Недостатність нормативного регулювання окремих видів договорів, таких як договори франчайзингу, аутсорсингу та ліцензування, вимагає більш чітких положень у законодавстві. Крім того, залишається неврегульованим питання електронних договорів.

Ще однією важливою проблемою є гармонізація договірного права України з міжнародними стандартами. Відсутність адаптації договірного права

до принципів UNIDROIT та стандартів Європейського Союзу, а також неврахування положень Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів вимагають негайної уваги. Адаптація українського договірного права до цих стандартів та узгодження з міжнародними практиками дозволять створити більш ефективне правове поле для регулювання договірних відносин в Україні.

Таким чином, теоретичні підходи до договірного права суттєво впливають на формування та застосування цивільного законодавства України. Їхнє подальше вдосконалення та узгодження з міжнародними стандартами сприятиме створенню більш ефективного правового поля для регулювання договірних відносин у нашій державі.

II. Укладання та виконання цивільних договорів у правовій системі України. Договірне право є серцем цивільно-правових відносин, оскільки саме укладання та виконання договорів забезпечують функціонування економіки та захист інтересів громадян. У цьому розділі розглядаються питання укладання та виконання цивільних договорів у контексті правової системи України.

Згідно з принципом свободи договору, закріпленим у статті 627 Цивільного кодексу України, сторони мають право вільно обирати контрагентів, визначати зміст та умови договору. Свобода договору, однак, не є абсолютною: вона обмежується імперативними нормами закону та моральними засадами суспільства. Наприклад, сторони не можуть укладати договори, що суперечать закону, інтересам суспільства чи порушують права третіх осіб. Укладання договору вимагає досягнення згоди між сторонами щодо його істотних умов, серед яких мета, обсяг та характер зобов'язань. Відповідно до статті 638 ЦКУ, договір вважається укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов.

Істотні умови договору залежать від його виду. Наприклад, для договору купівлі-продажу істотною умовою є предмет договору (його вид, кількість, якість). У договорі оренди істотними умовами є об'єкт оренди, розмір орендної плати та строк оренди. Для укладання окремих видів договорів закон вимагає додержання певної форми: письмової чи нотаріальної. Порушення вимог щодо форми може спричинити визнання договору недійсним.

Згідно з принципом *pacta sunt servanda*, договір є обов'язковим для виконання сторонами, а невиконання чи неналежне виконання його умов тягне за собою відповідальність. Виконання зобов'язань має здійснюватися належним чином, відповідно до умов договору та вимог закону, і в установлені строки. Стаття 526 ЦКУ проголошує обов'язок сторін виконувати зобов'язання належним чином, а стаття 530 визначає строки виконання зобов'язань. У разі порушення зобов'язань настає відповідальність, яка може виражатися у сплаті

неустойки, відшкодуванні збитків чи інших санкціях, передбачених законом або договором.

Забезпечення виконання зобов'язань є важливим аспектом договірною права, адже воно дозволяє сторонам упевнитися у надійності свого контрагента. В Україні застосовуються різні способи забезпечення виконання зобов'язань, такі як неустойка, застава, порука, гарантія, завдаток тощо. Вони регулюються главою 49 ЦКУ та іншими нормативними актами. Наприклад, у разі порушення зобов'язання щодо якості товару, передбаченого договором купівлі-продажу, покупець має право вимагати відшкодування збитків або заміни товару. Крім того, цивільне законодавство України містить положення про припинення зобов'язань, зокрема їх виконанням, зарахуванням зустрічних вимог, новацією, відмовою кредитора прийняти виконання тощо.

Відносно судової практики слід зазначити, що суди України дедалі частіше звертаються до принципу добросовісності при вирішенні договірних спорів, що знаходить своє відображення у рішенні Верховного Суду. Наприклад, добросовісність є визначальним фактором при розгляді справ про визнання договорів недійсними чи укладання договорів на несправедливих умовах. Це сприяє підвищенню рівня захисту прав сторін та зміцненню довіри до судової системи.

Водночас залишається низка проблем, пов'язаних із правовим регулюванням укладання та виконання цивільних договорів. Перш за все, на практиці часто виникають суперечки щодо тлумачення умов договору та істотності порушень зобов'язань. Недостатньо чітко врегульовані питання укладання та виконання електронних договорів, що набувають популярності у сучасних умовах. Також наявні проблеми з визначенням строків виконання зобов'язань та їх забезпеченням.

Для вдосконалення правового регулювання укладання та виконання цивільних договорів в Україні важливо враховувати міжнародні стандарти, включаючи принципи UNIDROIT, Європейські принципи договірною права та положення Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів. Гармонізація національного законодавства з цими стандартами сприятиме підвищенню ефективності договірною права та захисту прав учасників договірних відносин.

Отже, договірне право України у сфері укладання та виконання цивільних договорів ґрунтується на принципах свободи договору, добросовісності та обов'язковості виконання зобов'язань. Однак низка проблем залишається невирішеною, що вимагає подальшого вдосконалення законодавства та судової практики в контексті міжнародних стандартів.

III. Припинення цивільних договорів та наслідки припинення договірних зобов'язань. Припинення цивільних договорів є важливою

частиною договірної права, яка забезпечує баланс інтересів сторін та завершення договірних зобов'язань у правовій площині. Правове регулювання припинення цивільних договорів у правовій системі України передбачає різноманітні підстави та механізми, а також охоплює питання наслідків припинення договірних зобов'язань.

Основні підстави припинення цивільних договорів закріплені у Цивільному кодексі України. Найпоширенішою підставою припинення договірних зобов'язань є їх належне виконання, що відповідає принципу *pacta sunt servanda* (ст. 599 ЦКУ). Договір вважається виконаним, коли сторони виконали всі свої обов'язки згідно з його умовами. Окрім виконання, договори можуть припинятися за згодою сторін. Стаття 651 ЦКУ дозволяє розірвати договір за взаємною згодою сторін або за рішенням суду у випадках, передбачених законом чи самим договором. Також договір може бути припинений через неможливість виконання, смерть фізичної особи або ліквідацію юридичної особи, які були стороною договору (ст. 607–615 ЦКУ).

Припинення договору внаслідок односторонньої відмови від його виконання допускається лише у випадках, передбачених законом або договором. Так, згідно зі статтею 615 ЦКУ, кредитор має право відмовитися від договору у разі невиконання зобов'язання боржником. Однак таке право повинно бути обґрунтоване суттєвим порушенням умов договору або принципу добросовісності. Також у випадку укладання договору з порушенням законодавства чи на несправедливих умовах, договір може бути визнаний недійсним (ст. 215 ЦКУ), що також призводить до припинення договірних зобов'язань.

Наслідки припинення цивільних договорів залежать від підстав їх припинення. При належному виконанні договірних зобов'язань договір втрачає юридичну силу, і сторони звільняються від подальших обов'язків. У разі розірвання договору за взаємною згодою або рішенням суду, права та обов'язки сторін припиняються з моменту розірвання, якщо інше не передбачено умовами договору чи рішенням суду.

Важливим аспектом припинення договірних зобов'язань є відшкодування збитків та повернення майна у зв'язку з розірванням чи визнанням договору недійсним. Стаття 611 ЦКУ передбачає право на відшкодування збитків у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язань. Якщо договір визнаний недійсним, сторони зобов'язані повернути одна одній все отримане за цим договором (двостороння реституція). У випадках, коли неможливо повернути майно в натурі, його вартість відшкодовується грошима.

З погляду судової практики припинення договорів пов'язане з вирішенням низки складних питань, зокрема щодо тлумачення умов договору та оцінки суттєвості порушень. Верховний Суд України неодноразово

наголошував на важливості дотримання принципів добросовісності та справедливості при вирішенні таких спорів. Наприклад, у справах про розірвання договору у зв'язку з невиконанням зобов'язань, суди повинні оцінювати не лише юридичні аспекти, але й фактичні обставини справи, а також розглядати наміри сторін та характер їхньої взаємодії під час виконання договору.

Однак правове регулювання припинення цивільних договорів в Україні все ще має певні прогалини та недоліки. Проблеми часто виникають через нечітке формулювання істотних умов договору та відсутність єдиних критеріїв для оцінки суттєвості порушень. Недостатнє врегулювання електронних договорів також створює труднощі при визначенні моменту їх укладання та підстав припинення.

Для вдосконалення правового регулювання припинення цивільних договорів необхідно враховувати міжнародні стандарти, зокрема принципи UNIDROIT, Європейські принципи договірної права та Конвенцію ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів. Гармонізація національного законодавства з цими стандартами сприятиме створенню більш передбачуваного та ефективного правового середовища для учасників договірних відносин в Україні.

Таким чином, припинення цивільних договорів є складним процесом, який має ґрунтуватися на принципах справедливості, добросовісності та дотриманні закону. Подальше вдосконалення правового регулювання цієї сфери сприятиме посиленню захисту прав сторін та підвищенню довіри до договірних відносин в Україні.

Висновки. У результаті проведеного дослідження договірної права України в контексті укладання, виконання та припинення цивільних договорів зроблено наступні висновки.

Теоретичні засади договірної права формують фундамент для розуміння природи та функцій договору. Вони є відображенням різних історичних, філософських та економічних концепцій. Класична договірна теорія закріплює принципи свободи договору та рівності сторін. Соціологічні та економічні підходи вносять розуміння соціальної відповідальності та ефективності договору. Цивільний кодекс України інкорпорує ці теоретичні підходи, закріплюючи базові принципи та норми договірної права.

Укладання та виконання цивільних договорів здійснюється на засадах свободи договору, добросовісності та рівності сторін. Цивільне законодавство України визначає основні умови укладання договорів, зокрема істотні умови, форму та порядок досягнення згоди між сторонами. Принцип *pacta sunt servanda* проголошує обов'язковість виконання зобов'язань. У разі порушення договору сторони мають право вимагати відшкодування збитків та застосування інших заходів відповідальності.

Припинення цивільних договорів у правовій системі України регулюється низкою підстав, зокрема виконанням зобов'язань, розірванням за згодою сторін або за рішенням суду, неможливістю виконання тощо. Застосування принципів справедливості та добросовісності при вирішенні спорів щодо розірвання договорів є ключовим аспектом захисту прав сторін. Проблема неоднозначності умов договору вирішується шляхом застосування принципу *contra proferentem*.

Систематизація договірного права є нагальним завданням сучасної правової доктрини. Відсутність кодифікованого акта, присвяченого виключно договірному праву, ускладнює практику укладання та виконання договорів. З огляду на міжнародний досвід необхідно розробити та впровадити єдиний Кодекс договірного права, який би враховував європейські стандарти та принципи.

Гармонізація національного законодавства із міжнародними стандартами та практиками договірного права є важливим етапом розвитку цієї галузі. Принципи UNIDROIT, Європейські принципи договірного права та Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів мають бути враховані при вдосконаленні українського законодавства.

Судова практика у питаннях укладання, виконання та припинення цивільних договорів відіграє визначальну роль у формуванні правової доктрини договірного права. Верховний Суд України дедалі частіше застосовує принципи добросовісності та справедливості при вирішенні спорів щодо договорів, що сприяє зміцненню довіри до судової системи та забезпеченню правової визначеності.

Отже, договірне право України перебуває в стані динамічного розвитку, прагнучи відповідати сучасним міжнародним стандартам та вимогам ринкової економіки. Укладання, виконання та припинення цивільних договорів повинно здійснюватися на засадах свободи договору, добросовісності, рівності сторін та дотримання правової визначеності. Гармонізація національного законодавства з міжнародними принципами та подальше вдосконалення судової практики сприятимуть підвищенню ефективності договірного права та захисту прав учасників договірних відносин.

Література:

1. Гриценко О.А. Методологічні основи дослідження договірного права. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер.: Економічна*. 2014. № 3. С. 5–12.
2. Єфремова І.І., Ломакіна І.Ю. Принципи свободи договору і рівності сторін у договірному праві України та ЄС. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 2(54). С. 60–66. DOI: https://doi.org/10.3231/VPSP2022-2_60-66.
3. Колобиліна О.О. Цивільно-правовий договір як інститут цивільного права. *Вісник ХНУВС*. 2023. № 4(103). С. 74–79. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.4.06>.

4. Луць В.В. Договірне право України: сучасний стан і тенденції розвитку. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2009. № 2, С. 52–55.
5. Подоляк С.А. Деякі аспекти правового регулювання договорів в законодавстві Італії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 483–485. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/109>.
6. Савченко В.О. Оферта та акцепт як способи реалізації свободи волі в цивільному праві. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 1 (25). С. 32–36.
7. Устименко А.В. Contra proferentem rule у вітчизняній доктрині договірного права: Відповідність європейським підходам. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 113–119. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.17>.
8. Черняк О.Ю. Форма договору в контексті європеїзації цивільного законодавства України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 56. С. 117–120.
9. Шишка Н.В. Систематизація договірного права України. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня народження Олександра Анатолійовича Пушкіна (м. Харків, 20 трав. 2022 р.). Харків, ХНУВС, 2022. С. 104–108.
10. Яворська О.С. Договірне право як регулятор цивільних відносин. *Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України*. 2008. Вип. 6(74). С. 148–158.

References:

1. Hrytsenko, O.A. (2014). Metodolohichni osnovy doslidzhennia dohovirnoho prava [Methodological foundations of contract law research]. *Naukovi pratsi Donetskooho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ser.: Ekonomichna – Scientific works of the Donetsk National Technical University. Average: Economic*, 3, 5–12. [in Ukrainian].
2. Yefremova, I.I., & Lomakina, I.Yu. (2022). Pryntsypy svobody dohovoru i rivnosti storin u dohovirnomu pravi Ukrainy ta YeS [principles of freedom of contract and equality of parties in contract law of Ukraine and the EU]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo – BULLETIN of NTUU "KPI". Politicalogy. Sociology. Right*, 2(54), 60–66. DOI: https://doi.org/10.3231/VPSP2022-2_60-66 [in Ukrainian].
3. Kolobylyna, O.O. (2023). Tsyvilno-pravovyi dohovir yak instytut tsyvilnoho prava [Civil law contract as an institution of civil law]. *Visnyk KhNUVS – Herald of KhNUVS*, 4(103), 74–79. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.4.06> [in Ukrainian].
4. Luts, V.V. (2009). Dohovirne pravo Ukrainy: suchasnyi stan i tendentsii rozvytku [Contract law of Ukraine: current state and development trends]. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo – Legal Bulletin. Air and space law*, 2, 52–55. [in Ukrainian].
5. Podoliak, S.A. (2022). Deiaki aspekty pravovoho rehuliuвання dohovoriv v zakonodavstvi Italii [Some aspects of the legal regulation of contracts in Italian legislation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 6, 483–485. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/109> [in Ukrainian].
6. Savchenko, V.O. (2023). Oferta ta aksept yak sposoby realizatsii svobody voli v tsyvilnomu pravi [Offer and acceptance as ways of realizing freedom of will in civil law]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 1(25), 32–36. [in Ukrainian].
7. Ustymenko, A.V. (2023). Contra proferentem rule u vitchyzniani doktryni dohovirnoho prava: Vidpovidnist yevropeiskym pidkhodom [Contra proferentem rule in the domestic doctrine of contract law: Compliance with European approaches]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 1, 113–119. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.17> [in Ukrainian].

8. Cherniak, O.Yu. (2022). Forma dohovoru v konteksti yevropeizatsii tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy [The form of the contract in the context of the Europeanization of the civil legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence*, 56, 117–120. [in Ukrainian].

9. Shyshka, N.V. (2022). Systematyzatsiia dohovirnoho prava Ukrainy [Systematization of contract law of Ukraine]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchasnykiv nauk.-prakt. konf., prysviach. 97-i richnytsi vid dnia narodzhennia Oleksandra Anatoliiovycha Pushkina (m. Kharkiv, 20 trav. 2022 r.). Kharkiv, KhNUVS*, 104–108. [in Ukrainian].

10. Yavorska, O.S. (2008). Dohovirne pravo yak rehulator tsyvilnykh vidnosyn [Contract law as a regulator of civil relations]. *Sots.-ek. problemy suchas. periodu Ukrainy – Socio-ecological problems of the modern period of Ukraine*, 6(74), 148–158. [in Ukrainian].

УДК 343.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-509-517](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-509-517)

Давидюк Вадим Миколайович доктор юридичних наук, професор кафедри права, Дніпровський гуманітарний університет, вул. Василя Сліпака, 35 А, м. Дніпро, 49000, <https://orcid.org/0000-0001-8998-1981>

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджено кримінально-процесуальні аспекти запобігання кримінальним правопорушенням, з'ясовано запобіжний вплив правоохоронними органами на кримінально протиправну діяльність кримінально-процесуальними засобами.

Наголошено, що особливого значення запобігання кримінально протиправній діяльності має на стадії досудового розслідування, тобто здійснення цього виду діяльності кримінально-процесуальними засобами.

Зазначено, що кримінально-процесуальними засобами запобігання кримінальним правопорушенням є «інструменти», які передбачені кримінальним процесуальним законодавством, або використовуються у практиці запобігання кримінально протиправної діяльності під час кримінального провадження, не будучи унормованими.

З'ясовано, що кримінально-процесуальними засобами, які використовуються під час досудового розслідування, є відповідні процесуальні дії, які можуть мати змішаний характер, тобто бути спрямовані як на виявлення кримінальних правопорушень та осіб, що їх вчинили, так й на їх запобігання. До таких слідчих (розшукових) дій відносяться негласні слідчі (розшукові) дії, за допомогою яких здійснюється безпосередній вплив на осіб, які готують вчинення кримінального правопорушення, та безпосередньо під час його вчинення. Вони здійснюються під час припинення кримінально протиправної діяльності на стадії готування чи замаху на кримінальне правопорушення, а також під час нейтралізації протидії досудовому розслідуванню та судовому розгляду кримінального провадження.

Визначено, що за своєю спрямованістю найбільш доцільно під час запобігання кримінальним правопорушенням застосовувати такі види НСРД: контроль за вчиненням злочину та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

У зв'язку з відсутністю норми щодо обов'язку слідчого по кожному кримінальному провадженню встановлювати чинники, які сприяють вчиненню

конкретного кримінального правопорушення, пропонується у Кримінальному процесуальному кодексі України передбачити норму, в якій закріпити вимоги щодо виявлення органом досудового розслідування причин та умов по конкретному кримінальному правопорушенню під час кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, запобігання, профілактика, попередження, припинення, слідчий, оперативний підрозділ, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії.

Davydiuk Vadym Mykolayovych Doctor of Law, Professor of the Department of Law, Dnipro Humanitarian University, Vasyl Slipak St., 35 A, Dnipro, 49000, <https://orcid.org/0000-0001-8998-1981>

PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES: CRIMINAL-PROCEDURAL ASPECT

Abstract. The article examines the criminal-procedural aspects of the prevention of criminal offenses, finds out the preventive influence of law enforcement agencies on criminal illegal activity by criminal-procedural means.

It is emphasized that the prevention of criminally illegal activity is of particular importance at the stage of pre-trial investigation, that is, the implementation of this type of activity by criminal procedural means.

It is noted that criminal procedural means of preventing criminal offenses are "tools" that are provided for by criminal procedural legislation, or are used in the practice of preventing criminal illegal activity during criminal proceedings, without being standardized.

It has been found that the criminal procedural means used during the pre-trial investigation are the corresponding procedural actions, which can be of a mixed nature, i.e., aimed both at the detection of criminal offenses and the persons who committed them, and at their prevention. Such investigative (search) actions include covert investigative (search) actions, with the help of which direct influence is exerted on persons who are preparing to commit a criminal offense and directly during its commission. They are carried out during the termination of criminally illegal activity at the stage of preparation or attempted criminal offense, as well as during the neutralization of opposition to pre-trial investigation and judicial review of criminal proceedings.

It was determined that in terms of its focus, it is most appropriate to apply the following types of NSRD during the prevention of criminal offenses: control over the commission of a crime and the performance of a special task to uncover the criminal activity of an organized group or criminal organization.

In connection with the absence of a norm regarding the obligation of the investigator in each criminal proceeding to establish factors that contribute to the commission of a specific criminal offense, it is proposed to provide a norm in the Criminal Procedural Code of Ukraine, in which the requirements for the identification of the causes and conditions of a specific criminal investigation by the body of the pre-trial investigation offense during criminal proceedings.

Keywords: criminal offense, prevention, prevention, prevention, termination, investigator, operational unit, pre-trial investigation, investigative (search) actions, covert investigative (search) actions.

Постановка проблеми. Запобігання злочинності взагалі та кримінальним правопорушенням зокрема є одним із пріоритетних напрямів правоохоронної діяльності та складової протидії злочинності.

Запобіжна діяльність щодо злочинності безпосередньо спрямовується не проти неї у тому вигляді (обсязі), в якому вона існує на теперішній час, а стосовно чинників, що її зумовлюють. Ця діяльність здійснюється, насамперед, з метою перервати дію останніх і тим самим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності у сучасних параметрах та їхньому збільшенню [1, с. 318].

Ця діяльність здійснюється в основному ще до вчинення кримінально протиправного діяння з урахуванням можливої поведінки кримінально налаштованих осіб. Але особливого значення запобігання кримінально протиправній діяльності має на стадії досудового розслідування. Відкриття кримінального провадження, встановлення винних осіб та подальше притягнення їх до кримінальної відповідальності сприяє загальному та спеціальному запобіжному впливу на осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та на інших осіб, які повідомленні про проведення досудового розслідування.

Правильне й своєчасне відкриття кримінального провадження має не тільки процесуальне, але й велике практичне значення. Це свідчить про те, що правоохоронні органи негайно реагують на кожне кримінальне правопорушення, починаючи кримінальне переслідування винних. У цьому й полягає практичне здійснення однієї з найважливіших ознак законності і правосуддя. До того ж своєчасним викриттям кримінального правопорушення і притягненням до кримінальної відповідальності винних осіб, забезпечується запобігання можливих кримінальних правопорушень, адже схильні до цього особи, часто відмовляються від свого кримінально протиправного наміру лише через страх можливого покарання.

Крім того, як зазначив Б. А. Бурбело, слідчий у процесі проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, окрім встановлення

і доказування обставин їх учинення та винних осіб, повинен виконувати інші важливі функції, зокрема пов'язані з запобіганням кримінальних правопорушень у майбутньому [2, с. 178]. У цьому контексті з урахуванням чинного Кримінального процесуального кодексу України [3] запобіжна діяльність може також здійснюватися й щодо припинення кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-правовими та прикладними проблемами запобігання злочинності займалися А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. В. Василевич, В. О. Глушков, В. В. Голіна, Б. М. Головін, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, В. П. Ємельянов, О. Г. Кальман, О. В. Кириченко, І. П. Козаченко, О. М. Костенко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, О. О. Титаренко, В. І. Шакур, В. В. Шендрик та інші. Праці зазначених учених мають фундаментальний характер у галузі криминології та оперативно-розшукової діяльності і становлять підґрунтя для подальшого наукового пошуку.

Однак на сьогодні відсутні сучасні монографічні дослідження щодо кримінально-процесуальних засобів запобігання кримінальним правопорушенням. Лише окремі аспекти запобігання кримінальним правопорушенням кримінально-процесуальними засобами розглядали Б. А. Бурбело, В. С. Ковальчук, О. Г. Колб, О. О. Подобний, М. А. Погорецький, В. В. Топчій, О. О. Юхно та інші.

Дослідники питання щодо сутності та змісту кримінально-процесуальних засад запобігання злочинам в Україні зазначили, що вони є невід'ємною та об'єктивно обумовленою частиною більш об'ємної суспільної діяльності, яка об'єднана нормами кримінального права, процесу і кримінально-виконавчим права, та на науковому та нормативно-правовому рівнях називається «запобігання кримінальним правопорушенням», що варто усім суб'єктами наукового та правозастосовного спрямування враховувати при розробці та обґрунтуванні підходів, позицій і положень, висновків тощо [4, с. 480].

Метою статті є дослідити кримінально-процесуальні аспекти запобігання кримінальним правопорушенням, з'ясувати запобіжний вплив правоохоронними органами на кримінально протиправну діяльність кримінальними процесуальними засобами.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнаним серед фахівців в галузі протидії злочинності є те, що запобігання злочинності спрямовано на мінімізацію криминогенних факторів шляхом усунення (послаблення) причин і умов злочинності та корекцію поведінки осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень (профілактика кримінальних правопорушень), а також недопущення вчинення на різних стадіях кримінальної поведінки (попередження та припинення кримінально протиправної діяльності).

Як зазначили В.М. Куц та О.В. Кириченко, категорія «запобігання злочину» повинна об'єднувати профілактику, попередження та припинення злочину, причому саме в такій послідовності, яка характеризує, окрім іншого, і ступінь наближення діяння до його безпосереднього вчинення злочину. Після вчинення злочину розпочинається дія другого напрямку протидії злочинності – застосування кримінально-правових засобів впливу на неї, основним з яких залишається кримінальне покарання [5, с. 150-151].

Серед напрямів запобіжної діяльності правоохоронних органів виділяють наступні її види: кримінологічну, кримінально-правову, кримінально-процесуальну, оперативно-розшукову, криміналістичну.

Як ми вже зазначили, особливого значення запобігання кримінально протиправної діяльності має на стадії досудового розслідування, тобто здійснення цього виду діяльності кримінально-процесуальними засобами.

На наш погляд, до кримінально-процесуальних засобів запобігання кримінальним правопорушенням слід віднести «інструменти», які передбачені кримінальним процесуальним законодавством, або використовуються у практиці запобігання кримінально протиправної діяльності під час кримінального провадження, не будучи унормованими.

Головна особливість правового регулювання запобіжної діяльності під час досудового розслідування обумовлена специфікою суб'єкта цієї діяльності та специфікою негласної роботи, яку вони здійснюють. Саме тому суспільні відносини, які виникають під час здійснення досудового розслідування, певним чином врегульовано кримінальним процесуальним законодавством.

Слід зазначити, що органами досудового розслідування є органи, що здійснюють досудове слідство (слідчі підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, органів Державного бюро розслідувань; підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України) і дізнання (підрозділи дізнання або уповноважені особи інших підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів Бюро економічної безпеки України, органів Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України).

Крім того, відповідно до ст. 41 КПК України, оперативні підрозділи правоохоронних органів здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Під час виконання доручень слідчого, прокурора працівник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. При цьому він не має права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора [3].

Кримінально-процесуальними засобами, які використовуються під час досудового розслідування, є відповідні процесуальні дії.

Більшість слідчих (розшукових) дій можуть мати змішаний характер, тобто бути спрямовані як на виявлення кримінальних правопорушень та осіб, що їх вчинили, так й на їх запобігання.

До таких слідчих (розшукових) дій слід віднести негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД), які проводяться з моменту встановлення фактів кримінально протиправної діяльності осіб і відкриття матеріалів кримінального провадження. Використання НСРД дає змогу здійснити безпосередній вплив на осіб, які готують вчинення кримінального правопорушення, та безпосередньо під час його вчинення. Тобто, можемо говорити про припинення кримінально протиправної діяльності як форми запобігання кримінальним правопорушенням, яке здійснюється на стадії готування чи замаху на кримінальне правопорушення.

Крім того, такі дії можуть здійснюватися й під час нейтралізації протидії досудовому розслідуванню та судовому розгляду кримінального провадження. Як зазначив Є. В. Горобець, кримінальні правопорушення, які вчиняються в умовах неочевидності, потребують активного залучення оперативних підрозділів щодо їх своєчасного виявлення та припинення, а в окремих випадках – відповідних підрозділів Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України. Такі правопорушення можуть бути розподілені на дві самостійні групи:

а) готування до яких здійснюється в умовах неочевидності, а безпосереднє вчинення злочинних дій може здійснюватися у присутності інших осіб;

б) готування та вчинення яких здійснюється в умовах неочевидності, зокрема й шляхом інсценування подій з метою приховування злочину [6, с. 399].

Вітчизняний законодавець виділяє такі види НСРД:

1) пов'язані із втручанням у приватне спілкування: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст.ст. 261, 262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України);

2) інші види негласних слідчих (розшукових) дій: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272

КПК України); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України) [3].

Аналіз змісту НСРД та їх функціонального призначення дають підстави нам стверджувати про те, що за своєю спрямованістю найбільш доцільно під час запобігання кримінальним правопорушенням застосовувати такі види НСРД: контроль за вчиненням злочину та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Наприклад, контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та проводиться в таких формах: контрольована поставка; контрольована та оперативна закупка; спеціальний слідчий експеримент; імітування обстановки злочину.

Одним із позитивних моментів прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України є те, що оперативним підрозділам правоохоронних органів надано функції щодо запобігання кримінальним правопорушенням, виявлення латентних кримінальних правопорушень і встановлення осіб, що їх вчинили. Негативним моментом є те, що в нормах цього законодавчого акту відсутні вимоги до виявлення причин та умов по конкретному кримінальному правопорушенню під час досудового розслідування [7, с. 14].

Відсутність норми щодо обов'язку слідчого по встановленню чинників, які сприяють вчиненню конкретного кримінального правопорушення, по кожному кримінальному провадженню негативно впливає на запобігання кримінальним правопорушенням в частині їх профілактики з боку слідчого. Саме слідчий під час кримінального провадження повинен з одного боку встановити обставини, за яких склалася антигромадська спрямованість винної особи, а з іншого – чинники, які сприяли вчиненню кримінально протиправного діяння.

Висновки. Кримінально-процесуальними засобами, які використовуються під час досудового розслідування, є відповідні процесуальні дії, які можуть мати змішаний характер, тобто бути спрямовані як на виявлення кримінальних правопорушень та осіб, що їх вчинили, так й на їх запобігання.

До таких слідчих (розшукових) дій відносяться НСРД, за допомогою яких здійснюється безпосередній вплив на осіб, які готують вчинення кримінального правопорушення, та безпосередньо під час його вчинення. Вони здійснюються під час припинення кримінально протиправної діяльності на стадії готування чи замаху на кримінальне правопорушення, а також під час нейтралізації протидії досудовому розслідуванню та судовому розгляду кримінального провадження.

За своєю спрямованістю найбільш доцільно під час запобігання кримінальним правопорушенням застосовувати такі види НСРД: контроль за вчиненням злочину та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

У зв'язку з відсутністю норми щодо обов'язку слідчого по кожному кримінальному провадженню встановлювати чинники, які сприяють вчиненню конкретного кримінального правопорушення, пропонується у Кримінальному процесуальному кодексі України передбачити норму, в якій закріпити вимоги щодо виявлення органом досудового розслідування причин та умов по конкретному кримінальному правопорушенню під час кримінального провадження.

Література:

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. 424 с.
2. Бурбела Б. А. Поняття профілактичної діяльності слідчого та її значення. *Право і безпека*. 2010. № 3(35). С. 178–182.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 28.04.2024).
4. Топчій В. В., Колб О. Г., Ковальчук В. С. Сутність і зміст кримінально-процесуальних засад запобігання злочинам в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 477–480.
5. Куц В. М., Кириченко О. В. Неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці (кримінально-правова характеристика та заходи протидії) : монограф. Київ–Харків : Харків юридичний, 2006. 212 с.
6. Горобець Є. В. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження: поняття та структура. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 398–401.
7. Кириченко О. В. Теоретичні засади формування системи оперативно-розшукової протидії злочинності. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення* : матер. І Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 17 червня 2021 р.). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2021. С. 12–17.

References:

1. Zakalyuk A. P. (2007). Kurs suchasnoyi ukrayins'koyi kryminolohiyi: teoriya i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice] : In 3 books. Book 1: Theoretical principles and history of Ukrainian criminological science. Kyiv: "In Yure" Publishing House [in Ukrainian].
2. Burbela B. A. (2010). Ponyattya profilaktychnoyi diyal'nosti slidchoho ta yiyi znachennya [The concept of preventive activity of the investigator and its significance]. *Law and security*. 3(35). 178–182 [in Ukrainian].
3. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Procedure Code of Ukraine] (2012, April 13). No. 4651-VI. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (date of application: 04/28/2024) [in Ukrainian].

4. Topchiiy V. V., Kolb O. G., Kovalchuk V. S. (2024). Sutnist' i zmist kryminal'no-protsesual'nykh zasad zapobihannya zlochynam v Ukraini [The essence and content of the criminal procedural principles of crime prevention in Ukraine]. *Legal scientific electronic journal*. 2. 477–480 [in Ukrainian].
5. Kuts V. M., Kyrychenko O. V. (2006). Nepravdyve povidomlennya pro zahrozu hromads'kiy bezpetsi (kryminal'no-pravova kharakterystyka ta zakhody protydyiy) [False notification of a threat to public safety (criminal-legal characteristics and countermeasures)] : monograph. Kyiv–Kharkiv: Kharkiv Legal [in Ukrainian].
6. Horobets E. V. (2024). Operatyvno-rozshukove zabezpechennya kryminal'noho provadzhennya: ponyattya ta struktura [Operational investigative support of criminal proceedings: concept and structure]. *Legal scientific electronic journal*. 2. 398–401 [in Ukrainian].
7. Kyrychenko O. V. (2021). Teoretychni zasady formuvannya systemy operatyvno-rozshukovoyi protydyiyi zlochynnosti [Theoretical foundations of the formation of a system of operational and investigative countermeasures against crime. Ensuring law and order and combating crime in Ukraine and in the world: problems and ways to solve them] : Mater. And International science and practice conf. (Dnipro, June 17, 2021). Dnipro: VNPZ "Dnipro Humanitarian University" [in Ukrainian].

УДК 343.37

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-518-526](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-518-526)

Дузяк Катерина Василівна здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, <https://orcid.org/0009-0008-4988-9089>

Калганова Олена Анатоліївна к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінальних розслідувань, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08201, <https://orcid.org/0000-0001-7933-7498>

ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ВАЖЛИВЕ ЗАВДАННЯ ПРАВООХОРОННОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У статті досліджено сутність запобігання економічній злочинності як важливого завдання правоохоронного сектору в умовах сьогодення. Зазначається, що економічна злочинність впливає на систему економічної безпеки держави, оскільки є деструктивним фактором, що руйнує систему економічних відносин різних рівнів як зсередини, так і ззовні.

Наголошено, що економічна злочинність стає надзвичайно актуальною та складною проблемою, яка вимагає серйозної уваги від правоохоронних та правових структур як в Україні, так і в усьому світі. Запобігання економічній злочинності стає завданням вельми важливим для забезпечення стабільності економічного середовища та дотримання принципів справедливості.

Підкреслено, що економічна злочинність охоплює різноманітні види порушень, пов'язаних із економічними процесами, включаючи фінансові махінації, корупцію, фальсифікацію документів, легалізацію доходів, підробку товарів та послуг, а також інші правопорушення, спрямовані на отримання неправомірної вигоди в контексті бізнесу та економічної діяльності. Крім того, економічна злочинність у сучасних умовах нерідко виявляється високотехнологічною та глобальною, використовуючи різноманітні фінансові, інформаційні та технічні інструменти для скоєння злочинів. Це явище породжує великі виклики для правоохоронних органів та регуляторів, а також вимагає розвитку ефективних стратегій та міжнародного співробітництва для протидії йому.

Зазначено, що з метою запобігання економічній злочинності, правоохоронцям необхідно постійно здійснювати моніторинг та аналізувати кримінологічну ситуацію в державі, на основі результатів яких доцільно розробляти

заходи щодо викриття та виявлення осіб, котрі вчинили економічні злочини, з подальшим забезпеченням покарання та виправлення останніх.

Наголошено, що до важливих кроків щодо підвищення ефективності діяльності усієї правоохоронної системи в контексті боротьби з економічною злочинністю треба віднести: організацію економічних знань; переведення суб'єктів, які користуються фінансовою інформацією в боротьбі із економічною злочинністю, на єдину методологічну основу; фіксацію фінансової складової окремих видів кримінальних правопорушень та розроблення спеціальних прикладних методик й вибудовування їх у загальні алгоритми дій під час виявлення та розслідування економічних злочинів.

Робиться висновок, що запобігання економічній злочинності в умовах сучасності є важливим завданням для забезпечення стабільності економічної системи та правопорядку в суспільстві. Актуальність цієї проблематики підкреслюється не лише зростанням різноманітних форм економічних злочинів, але й їхньою складністю та високою технологізацією.

Ключові слова: економіка, кримінальне правопорушення, економічна безпека, правоохоронні органи, економічна діяльність, детермінанти економічної злочинності.

Duziak Kateryna Vasylivna Bachelor's degree student, State Tax University, 31 Universitetska St., Irpin, 08201, <https://orcid.org/0009-0008-4988-9089>

Kalhanova Olena Anatoliivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Investigations, State Tax University, 31 Universitetska St., Irpin, 08201, <https://orcid.org/0000-0001-7933-7498>

PREVENTION OF ECONOMIC CRIME AS AN IMPORTANT TASK OF THE LAW ENFORCEMENT SECTOR IN TODAY'S CONDITIONS

Abstract. The article examines the essence of economic crime prevention as an important task of the law enforcement sector in today's conditions. It is noted that economic crime affects the system of economic security of the state, since it is a destructive factor which destroys the system of economic relations at various levels both from within and from outside.

It is emphasized that economic crime is becoming an extremely urgent and complex problem which requires serious attention from law enforcement and legal structures both in Ukraine and around the world. Prevention of economic crime is becoming a very important task for ensuring the stability of the economic environment and adherence to the principles of justice.

It is emphasized that economic crime covers various types of violations related to economic processes, including financial fraud, corruption, document

falsification, money laundering, counterfeiting of goods and services, as well as other offenses aimed at obtaining undue advantage in the context of business and economic activity. In addition, economic crime in today's environment is often high-tech and global, using a variety of financial, information and technical tools to commit crimes. This phenomenon poses major challenges for law enforcement agencies and regulators, and requires the development of effective strategies and international cooperation to counter it.

It is noted that in order to prevent economic crime, law enforcement officers need to constantly monitor and analyze the criminological situation in the State, based on the results of which it is advisable to develop measures to expose and identify perpetrators of economic crimes, with further punishment and correction of the latter.

It is emphasized that important steps to improve the efficiency of the entire law enforcement system in the context of combating economic crime include: organization of economic knowledge; transfer of entities using financial information in the fight against economic crime to a single methodological basis; recording of the financial component of certain types of criminal offenses and development of special applied methodologies and their integration into general algorithms of actions during detection and investigation of economic crimes.

The author concludes that prevention of economic crime in today's environment is an important task for ensuring the stability of the economic system and law and order in society. The relevance of this issue is emphasized not only by the growth of various forms of economic crimes, but also by their complexity and high technologicalization.

Keywords: economy, criminal offense, economic security, law enforcement agencies, economic activity, determinants of economic crime.

Постановка проблеми. Економічна злочинність безумовно впливає на систему економічної безпеки держави, адже є деструктивним фактором, що руйнує систему економічних відносин різних рівнів як зсередини, так і ззовні. Економічна злочинність є міждисциплінарною категорією, адже займає певне місце в об'єктно-предметному полі економічних, соціологічних, політичних, правових та державно-управлінських наук. А. П. Дикий підкреслює, що, «відповідно, в системі наукових досліджень сформувалася сукупність різносторонніх підходів до розуміння економічної злочинності. Більшість підходів тлумачить зміст економічної злочинності з позиції юридичних наук у частині регулювання економічної діяльності та запобігання і протидії цим видам злочинів. В економічній науці таке поняття майже не розглядалося, проте економічна злочинність знаходиться в об'єктно-предметному полі економічних наук та є загрозою економічній безпеці держави. Сьогодні

економічну злочинність варто внести в поле економічних наук, що вивчають економічну безпеку держави, що дозволить розробити механізми забезпечення її відповідного рівня» [1, с. 3].

Дійсно, в умовах швидкого розвитку економіки та технологій економічна злочинність стає надзвичайно актуальною та складною проблемою, яка вимагає серйозної уваги від правоохоронних та правових структур як в Україні, так і в усьому світі. Запобігання економічній злочинності стає завданням вельми важливим для забезпечення стабільності економічного середовища та дотримання принципів справедливості. Саме аналіз національної та міжнародної практики становить важливий етап в розумінні шляхів оптимізації заходів, спрямованих на запобігання економічній злочинності в умовах сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питання, що розглядається, прямо чи опосередковано ставало предметом дослідження таких науковців, як Н. Л. Гула, Д. О. Грицишен, А. П. Дикий, В. В. Євдокимов, С. Ф. Денисов, К. В. Малишев, Р. Р. Кузьмін, С. М. Рогозін тощо.

Метою статті є висвітлення сутності запобігання економічній злочинності як важливого завдання правоохоронного сектору в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Цілком обґрунтованим є бачення Н. Л. Гули щодо виявлення ознак економічних злочинів, які можуть проявлятися таким чином: «1) зовні вони часто мають вид нормальних фінансово-господарських операцій; 2) більшість зазначених злочинів залишає сліди в різних документах (управлінських, бухгалтерських, технологічних, складених органами контролю тощо); 3) вчинення злочинів у зазначеній сфері є корисливим і фігурант має на меті отримання матеріальних цінностей або грошових засобів» [2, с. 323].

Досить розгорнуте визначення в своїх дослідженнях наводить Д. М. Харко та зазначає, що «економічна злочинність – це протиправна діяльність в офіційно-публічній сфері тіньової економіки, яка охоплює різні зловживання економічною владою, що посягають на порядок економічного управління; завдає суттєвої економічної шкоди інтересам держави, приватно-підприємницькій діяльності або групам громадян; скоюється постійно в межах та під прикриттям законної професійної діяльності менеджменту з метою вилучення наживи як фізичними, так і юридичними особами» [3, с. 600]. Таке визначення найбільш повно характеризує місце економічних злочинів у структурі загроз економічній безпеці держави, адже визначає значення в тіньовій економіці та суб'єктів скоєння.

В. В. Коваленко дає таке визначення поняттю «економічна злочинність», відповідно до якого «це кримінально карні винні і суспільно небезпечні діяння,

при вчиненні яких для одержання матеріальної вигоди використовуються легальні економічні інститути (правила, форми, процедури, механізми економічної діяльності)» [4, с. 81]. Це визначення найбільш доцільно характеризувати з позиції теорії суспільних відносин, в той самий час дискусійною є теза автора щодо легальних економічних інститутів, адже економічні злочини можуть здійснюватися і через нелегальну економічну діяльність, яка сама по собі є злочином.

На думку С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової та С. Г. Кулик, під економічною злочинністю слід розуміти «соціально-економічне деструктивне для економіки держави явище, що проявляється у вчиненні умисних корисливих злочинів у сфері легальної і нелегальної господарської діяльності, основним і безпосереднім об'єктом якої є майнові відносини і відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг з метою одержання злочинних доходів» [5, с. 124]. Схожої думки щодо визначення поняття «економічна злочинність» притримується й О. Г. Кальман і зазначає, що: «це деструктивне для економіки соціально-економічне явище, яке проявляється у вчиненні особами умисних корисливих злочинів у сфері легальної й нелегальної господарської діяльності, основним безпосереднім об'єктом яких виступають відносини у сфері виробництва та відносини власності, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг з метою отримання доходу» [6, с. 5].

У свою чергу Н. В. Лісова визначає поняття «економічна злочинність» як «українське небезпечне явище, яке вкоренилося в усіх сферах функціонування держави та є негативним чинником на шляху до розбудови країни європейського зразка» [7, с. 134]. Таке визначення більшою мірою схоже на політичний лозунг, але з автором можна погодитися в тому, що економічна злочинність в Україні дійсно вкорінилася в різні сфери суспільного життя та галузі економіки, а також впливає на економічний розвиток країни, адже є загрозою для економічної безпеки держави, що в результаті проявляється на ефективності правоохоронної, оборонної та соціальної функцій держави.

З оглядом на вище окреслені думки вчених, можемо констатувати, що економічна злочинність в умовах сучасності є сукупністю правопорушень та протиправних дій, спрямованих на отримання неправомірної вигоди в економічній сфері. Вона охоплює різноманітні види порушень, пов'язаних із економічними процесами, включаючи фінансові махінації, корупцію, фальсифікацію документів, легалізацію доходів, підробку товарів та послуг, а також інші правопорушення, спрямовані на отримання неправомірної вигоди в контексті бізнесу та економічної діяльності. Так, економічна злочинність у сучасних умовах нерідко виявляється високотехнологічною та глобальною, використовуючи різноманітні фінансові, інформаційні та технічні інструменти

для скоєння злочинів. Це явище породжує великі виклики для правоохоронних органів та регуляторів, а також вимагає розвитку ефективних стратегій та міжнародного співробітництва для протидії йому.

Можемо стверджувати, що сучасне суспільство, насичене високим рівнем глобалізації та швидкого темпу технологічного розвитку, стикається з рядом викликів, зокрема тими, що стосуються економічної злочинності. Зростання комплексності фінансових та економічних процесів вимагає від правоохоронних органів не лише високого рівня експертизи, але і постійного адаптування до нових реалій. Однією із важливих сфер їхньої діяльності залишається запобігання економічній злочинності.

Так, на думку С. М. Рогозіна, заходи запобігання економічним злочинним проявам необхідно реалізовувати через впровадження правового механізму, котрий зможе: зробити неможливим незаконне переміщення товарів через митний кордон України та нелегальну економічну діяльність; ліквідувати непрозорість прийняття відповідних рішень; підсилити суспільний контроль за економічною злочинністю та особами, звільненими з місць позбавлення волі; налагодити тісне співробітництво правоохоронних органів і громадян у протидії злочинності та корупції; навчати принципів моралі та правової культури через ЗМІ [8, с. 20].

Поряд з тим, Н. М. Надвірнянська називає низку чинників, які, на її думку, створюють низьку ефективність організації дієвої протидії економічній злочинності:

- недостатня кількість фахівців та високотехнологічного програмно-пошукового забезпечення в мережі;
- недоліки у правовому забезпеченні правоохоронних органів протидії використанню інтернет-мережі у протиправних цілях;
- недостатня кількість відповідних методик протидії окремим видам економічних злочинів [9, с. 182].

Для реалізації зазначених вище дій, правоохоронцям необхідно постійно здійснювати моніторинг та аналізувати кримінологічну ситуацію в державі, на основі результатів яких доцільно розробляти заходи щодо викриття та виявлення осіб, котрі вчинили економічні злочини, з подальшим забезпеченням покарання та виправлення останніх. Зазначена діяльність здійснюється по відношенню до злочинів, які вже були вчинені, але її суспільне призначення полягає у тому, аби попередити в майбутньому нові злочини і, таким чином, підвищити активність соціуму щодо протидії економічній злочинності [10, с. 62]. На наше переконання, до важливих кроків щодо підвищення ефективності діяльності усієї правоохоронної системи доцільно віднести: організацію економічних знань; переведення суб'єктів, які користуються фінансовою інформацією в боротьбі із економічною злочинністю, на єдину

методологічну основу; фіксація фінансової складової окремих видів злочинів та розроблення спеціальних прикладних методик й вибудовування їх у загальні алгоритми дій під час виявлення та розслідування економічних злочинів.

Слід врахувати, що серед економічних факторів зростання економічної злочинності найбільш вагоме місце посідає низький рівень доходів населення в країні, що безпосередньо впливає на формування корисливої мотивації та зубожіння населення. Недоліки в регулюванні кредитно-фінансових відносин, лібералізація цін, різноманітні маніпуляції з процентними ставками на кредити, ставками оподаткування, значна бюрократизація процесів державних закупівель створили підґрунтя для зростання як економічної злочинності, так і тіньової економіки [11, с. 105]. Також політичні й правові фактори є одними із основних криміногенних детермінантів економічної злочинності в Україні. Вони пов'язуються зі здійсненням державної політики у сфері економіки, гальмуванням економічних реформ, недосконалістю нормативного забезпечення запобігання економічній злочинності, недосконалістю організаційного механізму протидії [12, с. 55].

Підсумовуючи, зазначимо, що проблема економічної злочинності в умовах сучасності є серйозним викликом для економічного розвитку та соціальної стабільності. Шляхи вирішення цієї проблеми вимагають комплексного та системного підходу. Вдосконалення законодавства, зміцнення правоохоронних органів, міжнародне співробітництво, використання сучасних технологій та фінансовий моніторинг є ключовими напрямками дій. Важливо підкреслити роль громадськості та освіти у формуванні свідомого підходу до економічної безпеки. Освіта та підвищення рівня інформованості громадян та підприємців становлять важливий інструмент у запобіганні економічній злочинності та формуванні культури дотримання закону. Загалом, лише спільні зусилля держав, міжнародних організацій, підприємців та громадян можуть призвести до успішного вирішення проблем економічної злочинності та створення стійкої, прозорої та етичної економічної системи.

Висновки. Запобігання економічній злочинності в умовах сучасності є важливим завданням для забезпечення стабільності економічної системи та правопорядку в суспільстві. Актуальність цієї проблематики підкреслюється не лише зростанням різноманітних форм економічних злочинів, але й їхньою складністю та високою технологізацією. Злочинці все частіше використовують сучасні технології та глобальні фінансові мережі для скоєння правопорушень.

Економічні правопорушення представляють серйозні загрози стабільності та розвитку суспільства. Зокрема, вони впливають на економічну систему, підривають довіру до державних установ та негативно впливають на соціальну справедливість. У свою чергу, правоохоронні органи, щоб ефективно протистояти економічній злочинності, повинні постійно адаптуватися до нових

тенденцій та викликів. Використання сучасних технологій, вдосконалення аналітичних методів та збільшення міжнародної співпраці визначаються як ключові стратегії у боротьбі з економічною злочинністю. При цьому, невід'ємною частиною вирішення проблеми є також підвищення рівня свідомості громадськості та партнерства між урядовими органами, бізнес-середовищем та громадськістю. Взаємодія всіх сторін є важливою для створення ефективної системи запобігання економічній злочинності.

Література:

1. Дикий А. П. Економічна злочинність як загроза економічній безпеці держави: понятійно-змістовні положення та властивості. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 4(102). С. 3–17.
2. Гула Н. Л. Виявлення підрозділами ДСБЕЗ злочинів, що вчиняються у сфері цільових спеціалізованих державних фондів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 319–329.
3. Харко Д. М. Кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Випуск 55. С. 597–601.
4. Коваленко В. В. Організація профілактики економічної злочинності в Україні: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Харків. 2004. 398 с.
5. Денисов С. Ф. Кримінологія. Особлива частина. Навчальний посібник. Запоріжжя : КПУ, 2012. 705 с.
6. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.08. Харків, 2004. 48 с.
7. Лісова Н. В. Запобігання злочинам у сфері економічної діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 134–144.
8. Рогозін С. М. Попередження економічної злочинності. *Митна справа*. 2013. № 4. С. 17–22.
9. Надвірнянська Н. М. Заходи протидії корисливій злочинності в контексті сучасної кримінологічної політики України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 180–183.
10. Фурдей О. Окремі напрями правоохоронної діяльності у протидії економічній злочинності. *Збірник наукових праць Західноукраїнського національного університету*. 2020. № 1. С. 61–63.
11. Кузьмін Р. Р. Запобігання злочинам у сфері господарської діяльності. Монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. 408 с.
12. Маркушин О. Г. Запобігання економічній злочинності як важливий напрямок діяльності правоохоронних органів в Україні. *Юридична наука*. 2019. № 6 (96). Том 2. С. 51–57.

References:

1. Dykyu A. P. (2022). Ekonomichna zlochynnist yak zahroza ekonomichniy bezpetsi derzhavy: ponyatiyno-zmistovni polozhennya ta vlastyivosti. [Economic crime as a threat to the economic security of the state: conceptual and substantive provisions and properties]. *Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya*, 3–17. [in Ukrainian].
2. Hula N. L. (2013). Vyyavlennya pidrozdilamy DSBEZ zlochyniv, shcho vchynyayutsya u sferi tsilovykh spetsializovanykh derzhavnykh fondiv. [Detection of crimes committed in the field of specialized state funds by the SSFAES of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 319–329. [in Ukrainian].

3. Kharko D. M. (2010). Kryminolohichni problemy shchodo vyznachennya poniattya ta oznak suchasnoyi ekonomichnoyi zlochinnosti yak faktora tinizatsiyi ekonomiky Ukrayiny. [Criminological problems in defining the concept and features of modern economic crime as a factor in the shadowing of the Ukrainian economy]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 597–601. [in Ukrainian].
4. Kovalenko V. V. (2004). Orhanizatsiya profilaktyky ekonomichnoyi zlochynnosti v Ukrayini. [in Ukrainian].
5. Denysov S. F. (2012). Kryminolohiya. Osoblyva chastyna. [in Ukrainian].
6. Kalman O. H. (2004). Zlochinnist u sferi ekonomiky Ukrayiny: teoretychni ta prykladni problemy poperedzhennya. [in Ukrainian].
7. Lisova N. V. (2018). Zapobihannya zlochynam u sferi ekonomichnoyi diyalnosti. [Prevention of crimes in the sphere of economic activity]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoyi akademiyi vnutrishnikh sprav*, 134–144. [in Ukrainian].
8. Rohozin S. M. (2013). Poperedzhennya ekonomichnoyi zlochynnosti. [Prevention of economic crime]. *Mytna sprava*, 17–22. [in Ukrainian].
9. Nadvirnyanska N. M. (2018). Zakhody protydii korysliyi zlochynnosti v konteksti suchasnoyi kryminolohichnoyi polityky Ukrayiny. [Measures to counteract mercenary crime in the context of modern criminological policy of Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, 180–183. [in Ukrainian].
10. Furdey O. (2020). Okremi napryamy pravookhoronnoyi diyalnosti u protydyi ekonomichniyi zlochinnosti. [Some areas of law enforcement in combating economic crime]. *Zbirnyk naukovykh prats Zahidnoukrayinskoho natsionalnoho universytetu*, 61–63. [in Ukrainian].
11. Kuzmin R. R. (2012). Zapobihannya zlochynam u sferi hospodarskoyi diyalnosti. [in Ukrainian].
12. Markusin O. H. (2019). Zapobihannya ekonomichniyi zlochynnosti yak vazhlyvyi napryamok diyalnosti pravookhoronnykh orhaniv v Ukrayini. [Prevention of economic crime as an important area of law enforcement activity in Ukraine]. *Yurydychna nauka*, 51–57. [in Ukrainian].

УДК 343.98

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-527-536](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-527-536)

Єфімов Микола Миколайович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел.: (097)910-89-07, <https://orcid.org/0000-0003-3964-798X>

НАУКОВА ПОЛЕМІКА СТОСОВНО ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ФУТБОЛЬНИМИ ВБОЛІВАЛЬНИКАМИ

Анотація. Стаття присвячена розгляду деяких аспектів розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками. Аналізується проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також діяльність уповноважених осіб під час їх підготовки в досліджуваній категорії кримінальних проваджень.

Зазначено, що розслідування будь-якого кримінального правопорушення потребує проведення відповідного переліку слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів. Не є виключенням і випадки вчинення хуліганських дій футбольними вболівальниками. Серед обов'язкових слідчих (розшукових) дій, що необхідно реалізувати в зазначеній категорії кримінальних проваджень, визначено такі як-от: огляд місця події; допити підозрюваних; слідчий експеримент.

Наголошено на тому, що індивідуальність матеріальної обстановки є основою для кожної розслідуваної події. Адже взаємозв'язок футбольних вболівальників, які вчинили хуліганство, та інших учасників даної події в будь-якому випадку буде різним залежно від багатьох умов. Саме тому уповноважена особа, досліджуючи обстановку під час огляду місця події, може відновити їх механізм, з'ясувати ймовірних учасників, їх психологію тощо.

Надано перелік обставин, які необхідно встановити під час допитів підозрюваних у вчиненні хуліганських дій. Зауважено, що при допиті підозрюваних, що об'єднані круговою порукою (характерно для ультрас футбольних клубів), виникають труднощі для отримання об'єктивних показань, тому бажано застосовувати відповідні тактичні прийоми, зокрема, пред'явлення доказів.

Відмічено, що доречно використовувати натурні моделі. По-перше, цей тактичний прийом спрямований на актуалізацію у пам'яті моменту вчинення

протиправного діяння. По-друге, це певним чином впливає на психологічні позиції правопорушників, може викликати у них переживання, які виливаються у щире зізнання.

Ключові слова: хуліганство, футбольні вболівальники, слідчі (розшукові) дії, огляд місця події, допит, підозрюваний, слідчий експеримент.

Yefimov Mykola Mykolayovych Doctor of Science of Law, Professor, Professor of the Department of Criminalistics and Pre-medical training, Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs, 49005, Dnipro, Gagarin Ave., 26, тел.: (097)910-89-07, <https://orcid.org/0000-0003-3964-798X>

SCIENTIFIC CONTROVERSY REGARDING THE CONDUCT OF INDIVIDUAL INVESTIGATORS (DETECTIVE) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF HOOLINESS COMMITTED BY FOOTBALL FANS

Abstract. The article is devoted to consideration of some aspects of the investigation of hooliganism committed by football fans. The conduct of individual investigative (search) actions, as well as the activities of authorized persons during their preparation in the investigated category of criminal proceedings, are analyzed.

It is noted that the investigation of any criminal offense requires a corresponding list of investigative (search) actions, covert investigative (search) actions and other procedural measures. Cases of hooligan acts by football fans are no exception. Among the mandatory investigative (search) actions that must be implemented in the specified category of criminal proceedings, the following are defined: inspection of the scene of the incident; interrogation of suspects; investigative experiment.

It is emphasized that the individuality of the material situation is the basis for each investigated event. After all, the relationship between football fans who committed hooliganism and other participants of this event will in any case be different depending on many conditions. That is why the authorized person, investigating the situation during the inspection of the scene of the incident, can restore their mechanism, find out the likely participants, their psychology, etc.

A list of circumstances that must be established during interrogations of suspects in hooligan acts is provided. It was noted that during the interrogation of suspects united by a circular bond (typical of ultras football clubs), there are difficulties in obtaining objective testimony, therefore it is desirable to use appropriate tactical techniques, in particular, the presentation of evidence.

It was noted that it is appropriate to use full-scale models. First, this tactical technique is aimed at actualizing in memory the moment of committing an illegal

act. Secondly, it affects the psychological positions of offenders in a certain way, it can cause them experiences that result in a sincere confession.

Keywords: hooliganism, football fans, investigative (search) actions, inspection of the scene, interrogation, suspect, investigative experiment.

Постановка проблеми. Розслідування будь-якого кримінального правопорушення потребує проведення відповідного переліку слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів. Не є виключенням і випадки вчинення хуліганських дій футбольними уболівальниками. Серед обов'язкових слідчих (розшукових) дій, що необхідно реалізувати в зазначеній категорії кримінальних проваджень, будуть такі як-от: огляд місця події; допити підозрюваних; слідчий експеримент. Тактика їх проведення залежить від багатьох факторів та потребує детального уточнення. Оскільки максимально повне зібрання оптимальної кількості доказової інформації забезпечить якісне складання обвинувального акту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацюванням тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій займалися такі вітчизняні науковці як В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, Є. І. Макаренко, М. В. Салтевський, С. М. Стахівський, Р. Л. Степанюк, В. М. Тертишник, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та інші. В той же час, в розслідуванні окремих кримінальних правопорушень (в тому числі й хуліганських дій, учинених футбольними вболівальниками) відбулися певні зміни, які викликані правовими, соціальними, політичними та економічними змінами в суспільстві останніх десятиріч. В свою чергу, представлена стаття характеризується комплексним підходом до визначення тактики окремих слідчих (розшукових) дій в кримінальних провадженнях визначеної категорії через призму дослідження різних думок науковців та емпіричного матеріалу.

Мета статті – дослідження проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до висвітлення окремих слідчих (розшукових) дій, одразу розпочнемо з опрацювання огляду місця події. Зокрема, згідно ч. 1 ст. 237 КПК України з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів [8]. В свою чергу, Є. І. Макаренко зауважував, що огляд місця події, є невідкладною процесуальною дією, спрямованою на дослідження території (помешкання або споруди), де сталася подія, що містить ознаки злочину [9, с. 32]. Підтримуючи

зазначену позицію, відмітимо, що дійсно індивідуальність матеріальної обстановки є основою для кожної розслідуваної події. Адже взаємозв'язок футбольних вболівальників, які вчинили хуліганство, та інших учасників даної події в будь-якому випадку буде різним залежно від багатьох умов. Саме тому уповноважена особа, досліджуючи обстановку під час огляду місця події, може відновити їх механізм, з'ясувати ймовірних учасників, їх психологію тощо.

Під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень, порушених за ст. 296 КК України [7], нами було встановлено, що під час проведення огляду місця події допускаються помилки у визначенні його меж. Це здебільшого трапляється внаслідок фіксування слідів і обстановки на місці події без їх осмислення. В той час, як характер подій і обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яка повинна ретельно оглядатися. Через безпідставне звуження меж залишаються без огляду ті ділянки місцевості, на яких можуть знаходитися сліди та предмети, які безпосередньо пов'язані з хуліганськими діями. Адже специфіка розслідування хуліганства полягає у тому, що правопорушники іноді переміщуються по досить значній території протягом певного проміжку часу [4, с. 277]. Даний аспект має важливе значення й при розслідуванні хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками.

Для прикладу, 1 червня 2019 р., близько 15-ї год., гр. О., гр. Б. та гр. Ю. на муніципальному стадіоні, на вулиці Фізкультурній в смт. Дубове, Тячівського району, після закінчення футбольного матчу вищої ліги Закарпаття з футболу між командами ФК «Карпати» та ФК «Поляна», що відбувався на вищезазначеному муніципальному стадіоні, будучи незадоволеним рішеннями футбольного арбітра матчу один з вболівальників гр. О. вийшов на футбольне поле, де підійшов до арбітра та, поваливши його на землю, схопив за одяг почав волочити по землі. В цей час, з тих же мотивів та спонукань, до них підбіг гр. Б., який правою ногою наніс один удар потерпілому в область голови. Після цього, гр. Ю., який також був незадоволеним рішеннями арбітра матчу, вийшов на футбольне поле, підійшов до того місця де лежав потерпілий, відштовхнув гр. Б. та правою ногою наніс один удар потерпілому в область грудей [11]. Кримінальне провадження за приведеним фактом продовжувалося близько 4 років через звуження меж огляду місця події, в зв'язку з чим була втрачена можливість зібрати достатню кількість матеріальної доказової інформації.

Також ми поділяємо думку Б. В. Клімова з приводу того, що носії цифрової інформації про подію вчиненого кримінального правопорушення повинні бути виявлені та вилучені під час огляду місця події, а не після відкриття кримінального провадження. Автор наводить приклад, в якому лише

через три місяці після внесення відомостей в ЄРДР прес-аташе одного з футбольних клубів надав інформацію про те, що під час матчу один з вболівальників здійснював фотозйомку, в тому числі й подію бійки, що почалась на трибуні, а продовжилась на полі. Крім того, науковець вказує, що зазначені фото через деякий час після події також були розміщені на інтернет-сайті одного з футбольних клубів. Як висновок, дослідник підсумував, що на початковому етапі розслідування визначеного протиправного діяння уповноваженими особами не було приділено достатньо уваги виявленню усіх можливих джерел доказової інформації, необхідних для притягнення винних до кримінальної відповідальності [6, с. 400-401].

З приводу питань проведення допиту підозрюваного, відмітимо, що вивчення матеріалів кримінального провадження дозволяє визначити його предмет, сформулювати запитання допитуваному, встановити коло осіб, які підлягають допиту тощо. Це дозволяє, як зазначає Ю. А. Чаплинська, виявити існуючі прогалини, розбіжності та суперечності між учасниками процесу та своєчасно вжити заходів щодо їх усунення [14, с. 222]. В свою чергу, Б. В. Клімов, дослідивши криміналістичну характеристику хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, визначив найбільш криміналістично значимі її складові. Серед них автор вирізняє центральним елементом особу «футбольного хулігана», яка, на думку дослідника, найперше відображає його специфіку, оскільки інші визначені елементи завжди пов'язані з особистісними ознаками та закономірностями його поведінки, у тому числі мотивацією вчинення протиправних діянь [5, с. 323].

Узагальнення практики показує, що під час допиту підозрюваних у вчиненні хуліганських дій та встановлення їх осіб найчастіше існують два істотних недоліки. По-перше, у випадках очевидності хуліганського вчинку уповноважені особи нерідко обмежуються загальним визнанням вини з боку підозрюваного. По-друге, під час допитів і в ході подальшого розслідування не завжди з належною повнотою встановлюються біографічні та інші відомості про підозрюваного, зокрема, точний вік, сімейний стан, психологічні особливості тощо. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволив нам виділити наступні обставини, які необхідно встановити під час допитів підозрюваних у вчиненні хуліганських дій: дані про підозрюваного (сімейний стан, футбольний клуб, за який він вболіває, стан здоров'я, освіта, місце роботи, заохочення, стягнення, судимості і т.п.); чи знайомий він із потерпілим і в які має з ним стосунки; чи виникали між ними конфліктні ситуації; що відомо підозрюваному про потерпілого, який він чинив опір та ін.; які конкретно хуліганські дії було ним учинено, за яких обставин, мотивів та метою; умисел хуліганських дій, тобто яка переслідувалась мета і як оцінює правопорушник свої дії; чи був підозрюваний тверезий чи перебував у стані

алкогольного сп'яніння; з якого приводу, де, коли і з ким уживав спиртні напої; чи мав при собі зброю або які-небудь предмети, спеціально пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень, якщо так, то які саме, де і коли їх придбав чи виготовив; чи вчиняв опір особам, що намагалися припинити його хуліганські дії, якщо так, то кому саме та у якій формі; яку шкоду, на його думку, він заподіяв своїми діями; його ставлення до своїх дій, їхня оцінка; чи вчиняв він раніше які-небудь правопорушення та до якого виду відповідальності притягався; обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність: чи кається у вчиненому; як оцінює скоєне протиправне діяння [3, с. 210].

Також не слід забувати про виховну роль допиту підозрюваного. Оскільки реалізація виховного впливу на дану категорію осіб (особливо футбольних вболівальників, які вчинили хуліганські дії) полягає в недопущенні в майбутньому повторення з їхнього боку подібних та інших протиправних діянь. З даного приводу, Р. Л. Степанюк доречно акцентує увагу, що вказане зводиться до правильного вибору уповноваженою особою тактичних і психологічних прийомів спілкування з метою звернення до позитивних якостей особистості, роз'яснення аморальності та недопустимості вчиненого, можливої міри покарання за вчинене та за повторність злочинів [13, с. 521].

Найбільш ефективним тактичним прийомом викриття підозрюваного у вчиненні хуліганських дій, який заперечує свою провину, на нашу думку, є пред'явлення доказів. Серед доказів, що можна пред'явити особі, варто виокремити такі, як-от: докази, що свідчать про його хуліганські дії або участь у хуліганстві (показання потерпілого та свідків, протокол огляду, висновок судово-медичної експертизи про тяжкість заподіяних ним тілесних ушкоджень; особисті предмети і документи, що він обронив на місці протиправного діяння, та ін.); докази, що свідчать про застосування або спробу застосування ним зброї або предметів, пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень (зброя та предмети нападу, а також показання свідків щодо їх приналежності підозрюваному; висновок криміналістичної експертизи про те, що виявлені на зброї відбитки пальців належать підозрюваному, і т.д.); документи, що характеризують особу допитуваного як хулігана (довідки про приводи, судимості, постанови про притягнення до адміністративної відповідальності за дрібне хуліганство, характеристики і т.п.). Крім того, при допиті підозрюваних, що об'єднані круговою порукою (характерно для ультрас футбольних клубів), виникають труднощі для отримання об'єктивних показань [1, с. 136-138]. Тому в таких ситуаціях бажано застосовувати відповідні тактичні прийоми, зокрема, пред'явлення доказів.

Стосовно слідчого експерименту, то його проводити доречно тоді, коли хуліганство вчинено групою футбольних вболівальників, а кожен її член

намагається взяти провину на себе. В даному випадку потрібно запропонувати таким особам виїхати на місце події та засвідчити, яким чином і де вони вчиняли відповідні дії. Якщо особа не може продемонструвати конкретні місця вчинення протиправних дій та не вказує відповідні їм дії, стає зрозуміло, що кримінальне правопорушення учинено іншою особою. Під час розслідування хуліганства слідчий експеримент проводиться для досягнення наступних цілей: для встановлення механізму вчинення протиправного діяння; для визначення меж поінформованості або необізнаності хуліганів про подію кримінального правопорушення; для перевірки та оцінки висунутих версій; встановлення та усунення суперечностей у показаннях потерпілих, підозрюваних, свідків [2, с. 204].

Відносно окремих його видів, то, наприклад, слідчий експеримент по встановленню меж поінформованості особи про факти, що цікавлять працівників правоохоронних органів, є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Підтримуємо позицію М. В. Салтевського, який зауважував, що вказаний експеримент передбачає штучне створення обстановки, що спонукає особу добровільно виконувати дії, які розкривають зміст відомої тільки їй інформації, зокрема, про підготовку, вчинення та приховування протиправних діянь, наявність попередньої злочинної змови та ін. [10, с. 389-390].

Крім того, під час розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, досліджувана процесуальна дія може проводитися для встановлення механізму вчинення протиправного діяння. В даному випадку, як доречно вказував С. М. Стахівський, варто по можливості відновити попередні умови, якщо вони були порушені, попередити власників відповідних приміщень про час передбачуваного експерименту. Також автор відмічав, що у деяких випадках бажано попередньо ознайомитися з місцем проведення, щоб визначити найбільш доцільне розміщення учасників експерименту, необхідність використання між ними засобів зв'язку [12, с. 32].

Одним із найбільш доцільних тактичних прийомів при проведенні слідчого експерименту під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень є залучення відповідних спеціалістів. Якщо хуліганство було вчинене із застосуванням зброї або інших засобів, заздалегідь заготовлених для нанесення тілесних ушкоджень, і ушкодження дійсно були нанесені учасникам злочину, то потрібно залучати судово-медичного експерта. Крім того, доречно використовувати натурні моделі. По-перше, цей тактичний прийом спрямований на актуалізацію у пам'яті моменту вчинення протиправного діяння. По-друге, це певним чином впливає на психологічні позиції правопорушників, може викликати у них переживання, які виливаються у щире зізнання [2, с. 204].

Під час вчинення хуліганства групою футбольних вболівальників ми вважаємо обов'язковим тактичним прийомом проведення слідчого експерименту окремо з кожною особою. Стосовно визначеної ситуації К. О. Чаплинський зауважує, що проведення експериментальних дій за участю кількох правопорушників одночасно є неприпустимим, адже тягне за собою можливість узгодження між ними своїх позицій та дій. Автор наголошує на тому, що пояснення одного учасника експерименту матимуть навідний характер для інших підозрюваних [15, с. 422]. Як бачимо, вказаний тактичний прийом крім запобігання негативному впливу співучасників один на одного також зменшує можливість їх попередньої змови.

В розрізі зазначеного вважаємо за необхідне визначити проблемні питання стосовно осіб, які можуть брати в ньому участь, що виникають під час підготовки та безпосереднього проведення слідчого експерименту, як-от:

- питання щодо понять, а також їх кількості;
- питання необхідності залучення підозрюваного чи потерпілого;
- питання необхідності участі свідків, які сприймали відповідні події або явища, що перевіряються;
- питання залучення відповідного спеціаліста або експерта (НДЕКЦ, СМЕ).

Висновок. Підводячи підсумок, зазначимо, що серед обов'язкових слідчих (розшукових) дій, що необхідно реалізувати в зазначеній категорії кримінальних проваджень, визначено такі як-от: огляд місця події; допити підозрюваних; слідчий експеримент. Наголошено на тому, що індивідуальність матеріальної обстановки є основою для кожної розслідуваної події. Адже взаємозв'язок футбольних вболівальників, які вчинили хуліганство, та інших учасників даної події в будь-якому випадку буде різним залежно від багатьох умов. Саме тому уповноважена особа, досліджуючи обстановку під час огляду місця події, може відновити їх механізм, з'ясувати ймовірних учасників, їх психологію тощо. Надано перелік обставин, які необхідно встановити під час допитів підозрюваних у вчиненні хуліганських дій, як-от: дані про підозрюваного (сімейний стан, футбольний клуб, за який він вболіває, стан здоров'я, освіта, місце роботи, заохочення, стягнення, судимості і т.п.); чи знайомий він із потерпілим і в які має з ним стосунки; чи виникали між ними конфліктні ситуації; що відомо підозрюваному про потерпілого, який він чинив опір та ін.; які конкретно хуліганські дії було ним учинено, за яких обставин, мотивів та метою. Зауважено, що при допиті підозрюваних, що об'єднані круговою порукою (характерно для ультрас футбольних клубів), виникають труднощі для отримання об'єктивних показань, тому бажано застосовувати відповідні тактичні прийоми, зокрема, пред'явлення доказів. Відмічено, що доречно використовувати натурні моделі.

По-перше, цей тактичний прийом спрямований на актуалізацію у пам'яті моменту вчинення протиправного діяння. По-друге, це певним чином впливає на психологічні позиції правопорушників, може викликати у них переживання, які виливаються у щире зізнання.

Література:

1. Єфімов М. М. Методика розслідування хуліганства : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 216 с.
2. Єфімов М. М. Організаційно-тактичні особливості проведення слідчого експерименту при розслідуванні хуліганства. *Наук. вісн. Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ.* 2016. № 2. С. 202–209.
3. Єфімов М. М. Особливості проведення подальших слідчих (розшукових) дій при розслідуванні хуліганства. *Право і суспільство.* 2016. № 4 (ч. 2). С. 208–213.
4. Єфімов М. М. Особливості проведення слідчих дій на початковому етапі розслідування хуліганства. *Наук. вісн. Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ.* 2012. Спец. вип. (№ 1). С. 275–283.
5. Клімов Б. В. Елементи криміналістичної характеристики хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 7. С. 321–324.
6. Клімов Б. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, та алгоритми їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 12. С. 397–401.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page#Text>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
9. Макаренко Є. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Огляд місця події : навч. посібник. Дніпропетровськ : Дніпропетровський юридичний інститут МВС України, 2001. 156 с.
10. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
11. Справа № 307/2731/19. Архів Тячівського районного суду Закарпатської обл., 2023 р.
12. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : науково-практичний посібник. Київ : Атіка, 2009. 64 с.
13. Степанюк Р. Л. Запобігання злочинам у бюджетній сфері України : криміналістичний аспект. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі* : м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.). Харків : ХНУВС, 2012. С. 519–523.
14. Чаплинська Ю. А. Організаційне забезпечення проведення допиту. *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : проблеми теорії і практики* : матеріали Всеукр. наук. практ. конф. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 221–224.
15. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

References:

1. Yefimov, M. M. (2015) *Metodyka rozsliduvannia khulihanstva* [Methods of hooliganism investigation] : monohraf. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 216 p. [in Ukrainian].
2. Yefimov, M. M. (2016) *Orhanizatsiino-taktychni osoblyvosti provedennia slidchoho eksperymentu pry rozsliduvanni khulihanstva* [Organizational and tactical features of an investigative experiment in the investigation of hooliganism]. *Nauk. visn. Dniprop. derzh. un-tu vnutr. sprav.* № 2. 202–209. [in Ukrainian].
3. Yefimov, M. M. (2016) *Osoblyvosti provedennia podalshykh slidchykh (rozshukovykh) dii pry rozsliduvanni khulihanstva* [Peculiarities of further investigative (search) actions in the investigation of hooliganism]. *Pravo i suspilstvo.* № 4 (ch. 2). 208–213. [in Ukrainian].
4. Yefimov, M. M. (2012) *Osoblyvosti provedennia slidchykh dii na pochatkovomu etapi rozsliduvannia khulihanstva* [Peculiarities of conducting investigative actions at the initial stage of hooliganism investigation]. *Nauk. visn. Dniprop. derzh. un-tu vnutr. sprav.*. Spets. vyp. (№ 1). 275–283. [in Ukrainian].
5. Klimov, B. V. (2022) *Elementy kryminalistychnoi kharakterystyky khulihanstva, vchynenoho futbolnymi vbolivalnykamy* [Elements of forensic characteristics of hooliganism committed by football fans]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 7. 321–324. [in Ukrainian].
6. Klimov, B. V. (2023) *Typovi slidchi sytuatsii pochatkovoho etapu rozsliduvannia khulihanstva, vchynenoho futbolnymi vbolivalnykamy, ta alhorytmy yikh vyrishennia* [Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of hooliganism committed by football fans, and algorithms for their resolution]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 12. 397–401. [in Ukrainian].
7. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine] vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page#Text> [in Ukrainian].
8. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
9. Makarenko, Ye. I., Nehodchenko, O. V., & Tertyshnyk, V. M. (2001) *Ohliad mistsia podii* [Overview of the scene] : navch. posibnyk. Dnipropetrovsk : Dnipropetrovskiyi yurydychnyi instytut MVS Ukrainy. 156 p. [in Ukrainian].
10. Saltevskiy, M. V. (2005) *Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi)* [Criminalistics (modern version)] : pidruch. Kyiv : Kondor. 588 p. [in Ukrainian].
11. *Sprava № 307/2731/19.* Arkhiv Tiachivskoho raionnoho sudu Zakarpatskoi obl., 2023.
12. Stakhivskiy, S. M. (2009) *Slidchi dii yak osnovni zasoby zbyrannia dokaziv* [Investigative actions as the main means of gathering evidence] : naukovo-praktychnyi posibnyk. Kyiv : Atika. 64 p. [in Ukrainian].
13. Stepaniuk, R. L. (2012) *Zapobihannia zlochynam u biudzhethnii sferi Ukrainy : kryminalistychnyi aspekt* [Crime prevention in the budgetary sphere of Ukraine : criminalistics aspect]. *Aktualni problemy zastosuvannia novoho kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy ta tendentsii rozvytku kryminalistyky na suchasnomu etapi* : m-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 5 zhovt. 2012.). Kharkiv : KhNUVS. 519–523. [in Ukrainian].
14. Chaplynska, Yu. A. (2013) *Orhanizatsiine zabezpechennia provedennia dopytu* [Organizational support for the interrogation]. *Operatyvno-rozshukova diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav : problemy teorii i praktyky* : materialy Vseukr. nauk. prakt. konf. Dnipropetrovsk : Dnipropetrovskiyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 221–224. [in Ukrainian].
15. Chaplynskiy, K. O. (2010) *Taktychne zabezpechennia provedennia slidchykh dii* [Tactical support for investigative actions] : monohraf. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD. 560 p. [in Ukrainian].

УДК 347.952

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-537-546](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-537-546)

Каращук Катерина Леонідівна медіатор, адвокат, приватний виконавець, Виконавчий округ м. Києва, 01033, м. Київ, вулиця Тарасівська, 2, оф. 21, тел.: (044)288-07-61, <https://orcid.org/0009-0008-6445-5836>

ІНСТИТУТ МЕДІАЦІЇ У БЕЛЬГІЇ

Анотація. У статті проаналізовано бельгійське законодавство, за яким виокремлено три типи медіації, два з яких регулюються законом, а один регулюється виключно угодою сторін (Несудова медіація (позасудова медіація) (статті 1730–1733 Судового кодексу Бельгії); судова медіація (статті 1734–1737 Судового кодексу Бельгії); повністю добровільна медіація за межами Судового кодексу Бельгії).

на основу здійсненого аналізу норм бельгійського законодавства запропоновано запозичення у вітчизняне законодавство бельгійських норм щодо можливості примусового виконання угоди, укладеної за результатами медіації. За законодавством Бельгії, угода, укладена за результатами «несудової медіації» або «судової медіації», може бути ратифікована (затверджена) компетентним судом, що надає цій угоді силу та дію остаточного судового рішення. Відповідно до принципу *res judicata*, сторони не можуть подати свою угоду, укладену за результатами медіації, до суду для подальшого судового розгляду. Угоди, укладені за результатами «повністю добровільної медіації», а також нератифіковані судом угоди, укладені в межах «позасудової» або «судової медіації», виконуються як контракти. Будь-які спори, що виникають з такої угоди або у зв'язку з нею, можуть бути передані в компетентний «державний» суд або арбітражний суд.

За зразком Федеральної комісії з медіації у Бельгії, яка складається з «постійних комісій» і «ad hoc комісій», запропоновано створення аналогічного органу в Україні для виконання таких завдань на урядовому рівні: акредитація установ, які навчають медіаторів, а також акредитація їхніх програм підготовки та навчання; акредитація медіаторів; визначення правил і процедур акредитації медіаторів та анулювання акредитацій; ведення уніфікованого реєстру медіаторів та приватних виконавців-медіаторів; уніфікація правил притягнення медіаторів до дисциплінарної відповідальності.

Ключові слова: виконавче провадження; виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів; медіація; суд; виконавець; стягувач; боржник; звернення стягнення; альтернативні способи вирішення спорів; мирова угода; угода за результатами медіації.

Karaschuk Kateryna Leonidivna mediator, advocate, private enforcement officer, Enforcement District of Kyiv, 01033, Kyiv, Tarasivska St., 2, office 21, tel.: (044) 288-07-61, <https://orcid.org/0009-0008-6445-5836>

INSTITUTION OF MEDIATION IN BELGIUM

Abstract. The article analyzes Belgian legislation, according to which three types of mediation are distinguished, two of which are regulated by law, and one is regulated exclusively by the agreement of the parties (Non-judicial mediation (out-of-court mediation); judicial mediation; completely voluntary mediation outside the Belgian Judicial Code).

On the basis of the performed analysis of the norms of Belgian legislation, it is proposed to borrow from the domestic legislation the Belgian norms regarding the possibility of enforcement of an agreement concluded as a result of mediation. Under Belgian law, an agreement concluded as a result of "non-judicial mediation" or "judicial mediation" can be ratified (approved) by a competent court, which gives the agreement the force and effect of a final judgment. According to the principle of *res judicata*, the parties cannot submit their mediation agreement to the court for further judicial review. Agreements concluded as a result of "fully voluntary mediation", as well as non-court-ratified agreements concluded within the framework of "out-of-court" or "judicial mediation", are executed as contracts. Any dispute arising out of or in connection with such agreement may be submitted to a competent "state" court or arbitral tribunal.

Based on the example of the Federal Mediation Commission in Belgium, which consists of "permanent commissions" and "ad hoc commissions", it is proposed to create a similar body in Ukraine to perform the following tasks at the government level: accreditation of institutions that train mediators, as well as accreditation of their training programs and training; accreditation of mediators; determination of rules and procedures for accreditation of mediators and cancellation of accreditations; maintaining a unified register of mediators and private executors-mediators; unification of the rules for bringing mediators to disciplinary responsibility.

Keywords: enforcement proceedings; decisions of courts and other jurisdictional bodies enforcement; mediation; court; enforcement officer; enforcement creditor; debtor; foreclosure; alternative methods of disputes resolution; the settlement agreement; an agreement based on the results of mediation.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях глобалізації суспільства особливе зацікавлення викликають дослідження питань досягнення якісного

спілкування, ефективної комунікації, плідної взаємодії суб'єктів, швидкого врегулювання конфліктів, оптимального вирішення комерційних спорів тощо, в основі яких лежать альтернативні способи вирішення спорів, зокрема – медіація.

За своєю сутністю медіація, як процедура примирення, забезпечує сторонам збереження партнерських взаємовідносин, можливості проводити спільну діяльність у різних сферах: сімейній, трудовій, медичній, економічній, корпоративній, фінансовій, промисловій, туристичній, будівельній тощо.

Актуалізація медіації у суспільстві зумовлена, серед іншого, глобалізацією суспільного життя.

В Україні значна увага юридичного співтовариства приділяється світовим тенденціям розвитку правових інститутів за кордоном та їх імплементації до вітчизняного законодавства.

Позитивний досвід правового регулювання процедури медіації у зарубіжних країнах викликає значний науковий інтерес серед представників правової доктрини та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різних питань проблематики медіації у зарубіжних країнах присвятили свої наукові праці такі науковці: О. Б. Верба, А. В. Гайченко, С. О. Лисенко, Ю. Д. Притика та інші.

Проте, інститут медіації в Бельгії не був предметом дослідження. Наведеними аргументами зумовлена актуальність обраної теми статті.

Мета статті – вивчення та аналіз бельгійського нормативного регулювання процедури медіації та, зокрема, виконаності угоди, укладеної сторонами, за результатами медіації.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо інститут медіації за законодавством Бельгії.

З огляду на принцип договірної свободи сторін, відповідно до статті 1134 Цивільного кодексу Бельгії сторони можуть домовитися про медіацію як форму вирішення спору до або після виникнення спору.

У 2005 році законодавцем Бельгії встановлено, що медіація є одним із альтернативних способів вирішення спорів згідно з бельгійським законодавством, і Судовий кодекс Бельгії доповнено новим розділом, який передбачає основні правила та принципи медіації (статті 1724–1737 Судового кодексу Бельгії). Цей розділ було оновлено Законом від 18 червня 2018 року, який набув чинності 01 січня 2019 року. Відповідно до статті 1724 Судового кодексу Бельгії будь-який спір може бути предметом медіації, якщо спір не стосується питання, яке підпадає під сферу дії винятку публічного порядку і, отже, виключена з приватної договірної сфери. Публічні установи також можуть передати свої спори на медіацію.

Статті 1727–1727/6 Судового кодексу Бельгії передбачають створення *Федеральної комісії з медіації*, яка складається з трьох «постійних комісій» і «ad hoc комісій».

Федеральна комісія з медіації, серед іншого, має такі завдання:

- 1) акредитація суб'єктів та органів, відповідальних за підготовку медіаторів, а також акредитація їхніх програм підготовки та навчання;
- 2) акредитація медіаторів, які відповідають вимогам;
- 3) визначення правил і процедур акредитації медіаторів та анулювання акредитацій;
- 4) складання списку акредитованих медіаторів та розповсюдження списку серед судів;
- 5) розробка кодексу поведінки медіаторів;
- 6) визначення правил, процедур і санкцій щодо дисциплінарних справ; і
- 7) сприяння розвитку медіації в Бельгії.

Три постійні комісії відповідають, відповідно, за:

- 1) акредитацію бельгійських та іноземних медіаторів,
- 2) акредитацію та нагляд за програмами навчання та
- 3) дисципліну та розгляд скарг.

Стаття 1726 Судового кодексу Бельгії містить перелік мінімальних вимог, яким повинен відповідати кожен медіатор, щоб отримати право на акредитацію загальною комісією, зокрема:

- 1) пройти акредитовану теоретичну та практичну підготовку та скласти іспити;
- 2) надати докази необхідних гарантій щодо нейтральності, незалежності та неупередженості;
- 3) не був засуджений за будь-які кримінальні злочини, несумісні з посадою акредитованого медіатора;
- 4) не зазнав жодних дисциплінарних чи адміністративних санкцій, несумісних з посадою акредитованого медіатора, і не мав відкликаної акредитації; і
- 5) письмове зобов'язання дотримуватися кодексу поведінки медіаторів.

Після акредитації медіатори повинні відвідувати програми постійного навчання, визнані комісією.

Дослідимо процедуру медіації відповідно до бельгійського законодавства.

Так, бельгійське законодавство виокремлює *три типи медіації*, два з яких регулюються законом, а один регулюється виключно угодою сторін.

I. «Несудова медіація» (позасудова медіація) (статті 1730–1733 Судового кодексу Бельгії).

Кожна сторона може до, під час або після судового чи арбітражного розгляду запропонувати іншим сторонам провести так звану «позасудову медіацію».

Під час несудової медіації сторони повинні спочатку домовитися про призначення медіатора або повинні доручити третій особі призначити медіатора.

Після цього сторони мають визначити, обговоривши із призначеним медіатором, процедурні правила та графік медіації. Їхня згода щодо цих аспектів фіксується в письмовому «протоколі медіації», який має бути підписаний сторонами та медіатором не пізніше, ніж на початку медіації.

Протокол про проведення медіації повинен містити щонайменше такі елементи:

- найменування та місце проживання сторін та їхніх адвокатів;
- ім'я, посада та адреса медіатора та зазначення того, що посередник визнаний Федеральною комісією з медіації, якщо так;
- чітке застереження про принцип, що медіація проводиться на добровільній основі;
- стислий огляд спору;
- рівень конфіденційності поданих документів та заяв, зроблених у межах медіації;
- відомості про винагороду (гонорар) медіатора та порядок її сплати;
- положення про те, що підписання протоколу призупиняє перебіг строку позовної давності під час медіації та що, якщо сторони не погодили чітко, призупинення строку позовної давності закінчується через місяць після повідомлення однієї зі сторін або медіатор повідомляє іншій стороні чи сторонам про бажання припинити медіацію. Це повідомлення повинно бути надіслано рекомендованим листом;
- дату; і
- підписи сторін та медіатора.

У протоколі про проведення медіації також зазначається:

1) зобов'язання сторін, медіатора, адвокатів і зовнішніх експертів не допускати будь-якої іншої присутності, крім їх власної, у разі віртуальних сесій, і

2) можливість для медіатора припинити проведення медіації.

З моменту підписання протоколу про проведення медіації перебіг позовної давності щодо спору зупиняється на час проведення медіації.

Якщо спір вирішено між сторонами по суті спору в результаті проведення медіації, це фіксується у письмовому договорі – угоді за результатами медіації, який датується та підписується сторонами і медіатором. Угода за результатами медіації має містити детальний опис зобов'язань

кожної зі сторін і, знову ж таки, якщо це можна застосувати, має бути зазначено, що медіатор визнаний Федеральною комісією з медіації.

Якщо сторони уклали угоду за результатами медіації та якщо медіатор визнаний Федеральною комісією з медіації, кожна зі сторін може звернутися до компетентного суду з клопотанням ратифікувати таку угоду. Суд може відмовити у ратифікації лише в тому випадку, якщо угода за результатами медіації суперечить публічним інтересам або, у сфері сімейної медіації, якщо угода за результатами медіації порушує інтереси неповнолітніх.

Після ратифікації угода за результатами медіації має силу та дієвість остаточного судового рішення.

II. «Судова медіація» (статті 1734–1737 Судового кодексу Бельгії).

На будь-якій стадії провадження (за винятком провадження у Верховному суді та трибуналі округу/окружному суді) компетентний суд може за спільним клопотанням сторін або *ex officio* (але за згодою сторін), призначити медіацію. Суд може призначити медіацію за умови, що провадження у справі не закрито.

Компетентний суд може також на вступному слуханні або слуханні з розгляду справи (призначеному не пізніше останнього дня місяця, що настає за місяцем подання першої судової заяви відповідача), за клопотанням однієї зі сторін або *ex officio* (за посадою) (якщо сторони не відмовляються), призначити медіацію. Це нове положення було введено бельгійським законодавцем у 2018 році з метою сприяння медіації. Однак медіація залишається добровільною процедурою, і кожна зі сторін може вирішити припинити медіацію на будь-якому етапі.

Судова медіація може стосуватися всього спору або його частини. Якщо судову медіацію призначено за спільним клопотанням сторін, строки, надані сторонам для подання судових довідок та організації слухання, призупиняються з дати спільного клопотання про медіацію.

Сторони повинні спільно погодити призначення медіатора, який має бути визнаний Федеральною комісією з медіації, хоча є певні винятки. Після цього суд затверджує вибір сторонами медіатора в так званому **«розпорядженні про медіацію»**, яке містить, окрім чіткої згоди сторін на медіацію, також ім'я, посаду та адресу медіатора. У розпорядженні про медіацію також визначається початковий строк призначення медіатора, який не може перевищувати шести місяців, і вказується дата, коли сторони повинні повідомити суду про результати медіації.

Призначеного медіатора необхідно повідомити про його призначення протягом восьми днів з дати розпорядження про медіацію. Протягом наступних восьми днів призначений медіатор повинен повідомити сторін та суд про місце, дату та час початку медіації.

Протягом усього строку на медіацію суд залишається компетентним вживати будь-яких заходів, які він вважає необхідними, для сприяння медіації. На вимогу медіатора або однієї зі сторін суд може припинити медіацію до закінчення зазначеного строку медіації. Якщо сторони не дійдуть згоди протягом початкового строку медіації, вони можуть просити суд або надати додатковий строк на проведення медіації, або поновити провадження. Ці заходи оскарженню не підлягають.

У разі укладення сторонами угоди за результатами медіації будь-яка сторона може звернутися до суду з проханням ратифікувати цю угоду. Знову ж таки, суд може відмовити у ратифікації, лише якщо угода суперечить суспільним інтересам або, у сфері медіації у сімейних справах, якщо угода порушує інтереси неповнолітніх. Після ратифікації угоди за результатами медіації судом вона набирає сили судового рішення, що набрало законної сили.

III. «Повністю добровільна медіація» за межами Судового кодексу Бельгії.

Сторони можуть домовитися передати свій спір на медіацію за межами Судового кодексу Бельгії. У цьому випадку всі аспекти медіації будуть вирішуватися сторонами, без втручання медіатора чи суду, відповідно до принципу договірної свободи (стаття 1134 Цивільного кодексу Бельгії). Однак будь-яка угода, досягнута за результатами цього типу медіації, не підлягає ратифікації (затвердженню, визнанню) компетентним судом.

У сфері права захисту прав споживачів Бельгія транспонувала Директиву 2013/11/EU Європейського парламенту та Ради від 21.05.2013 року про альтернативне вирішення спорів щодо споживчих спорів та внесення змін до Регламенту (ЄС) No 2006/2004 та Директиви 2009/22/ЄС бельгійським Законом від 04.04.2014 року про позасудове вирішення споживчих спорів, прийнятого як Книга XVI Бельгійського господарського кодексу. Він встановлює стандарти для процедур розгляду скарг споживачів, вимоги до якості, яким повинні відповідати органи ADR (доступність, експертність, незалежність, неупередженість, прозорість, ефективність, справедливість і свобода), а також засновує *Службу медіації для споживачів (Consumer Mediation Service)*.

Дія Закону поширюється лише на вирішення споживчих спорів, тобто спорів між споживачем і продавцем, пов'язаних з виконанням договору купівлі-продажу чи надання послуг, або щодо використання товару (товару чи послуги). Отже, внутрішні процедури розгляду скарг, прямі переговори між споживачем і продавцем, спори між компаніями (B2B) і споживачі (C2C) виходять за сферу дії Закону.

Служба медіації для споживачів є державним органом зі статусом юридичної особи, який виконує три основні функції:

1) інформування споживачів і продавців про їхні права та обов'язки, зокрема про доступні варіанти позасудового вирішення споживчих спорів;

2) отримання всіх запитів на позасудове вирішення споживчих спорів і передача їх будь-якому відповідному існуючому органу з альтернативного вирішення спорів (ADR); і

3) обробка всіх запитів на позасудове вирішення спорів, щодо яких не має компетенції жоден існуючий орган ADR. Тобто, Служба медіації для споживачів діє як фронт-офіс Бельгії та остаточний орган ADR для всіх скарг споживачів.

З огляду на процедуру, якої необхідно дотримуватися, Закон визначає процедурні правила розгляду споживчих спорів Службою медіації для споживачів і перераховує основні вимоги, яким мають відповідати процедурні правила різних органів ADR.

Інші послуги та процедури медіації для споживачів були створені в окремих секторах, таких як енергетика та фінансовий сектори.

Найбільш ефективним інструментом для поновлення права сторони є угода, укладена сторонами за результатами медіації, в межах «несудової медіації» або «судової медіації», ратифікована компетентним судом. Після ратифікації така угода має силу остаточного рішення. Відповідно до принципу *res judicata*, сторони не можуть подавати свою угоду, укладену за результатами медіації, до суду для подальшого судового розгляду.

Як наводилося вище, суди мають певні повноваження в межах «судової медіації». Вони можуть приписати сторонам передати спір на медіацію (у тому числі за посадою), консультувати щодо призначення медіатора, а також контролювати та керувати процесом медіації. Однак, у більшості випадків суд може видавати дорадчі (рекомендаційні) накази, за умови згоди сторін.

Згідно зі статтею 1728 Судового кодексу Бельгії усі складені документи та всі заяви, зроблені під час і з метою медіації, що проводиться в межах Судового кодексу Бельгії, є конфіденційними. Вони не можуть бути використані в судовому, адміністративному чи арбітражному процесі або в будь-якій іншій процедурі вирішення спорів, і вони неналежні як докази. Документи, використані з порушенням зобов'язання щодо конфіденційності, будуть *ex officio* виключені з розгляду. Зобов'язання щодо конфіденційності можна скасувати лише за умови письмової згоди всіх сторін.

Протокол про проведення медіації, угода, укладена за результатами медіації, та документ медіатора, який фіксує невдачу медіації, не є конфіденційними, якщо сторони не домовилися про інше в письмовій формі.

Якщо сторона порушує зобов'язання щодо конфіденційності, суд або арбітражний суд вирішить, чи слід надавати будь-яку компенсацію іншій стороні або сторонам.

На медіатора поширюються зобов'язання щодо конфіденційності та обов'язок зберігати професійну таємницю, порушення якої карається притягненням до кримінальної відповідальності (стаття 458 Кримінального кодексу Бельгії). Медіатор не може бути викликаний сторонами як свідок у подальшому судовому, адміністративному чи арбітражному розгляді.

Якщо під час медіації та за згодою сторін медіатор викликав третіх осіб як свідків або експертів, ці сторони також зобов'язані дотримуватися конфіденційності. Крім того, сторонній експерт також буде зв'язаний зберігати професійну таємницю та не може бути викликаний сторонами для виступу в якості свідка в подальшому судовому, адміністративному чи арбітражному процесах.

Зясуємо, чи тягне які-небудь несприятливі фінансові наслідки відмова сторін від медіації. Так, відповідно до норм чинного бельгійського законодавства якщо сторони не зобов'язані передавати свій спір на медіацію (наприклад, згідно із застереженням про медіацію в їхньому контракті), дуже малоймовірно, що відмова однієї сторони розпочати медіацію призведе до того, що суд або арбітражний суд зобов'яже цю сторону виплатити компенсацію іншій стороні. Однак, суд або арбітражний трибунал може вчинити так (зобов'яже цю сторону виплатити компенсацію іншій стороні), якщо відмова співпрацювати з процедурою медіації є явним зловживанням правом або порушенням попередньо узгоджених положень.

Висновки. Наголошуємо на важливості запозичення у вітчизняне законодавство бельгійських норм щодо можливості примусового виконання угоди, укладеної за результатами медіації. Як ми зазначали вище, угода, укладена за результатами «несудової медіації» або «судової медіації», може бути ратифікована (затверджена) компетентним судом, що надає цій угоді силу та дію остаточного судового рішення. Відповідно до принципу *res iudicata*, сторони не можуть подати свою угоду, укладену за результатами медіації, до суду для подальшого судового розгляду. Угоди, укладені за результатами «повністю добровільної медіації», а також нератифіковані судом угоди, укладені в межах «позасудової» або «судової медіації», виконуються як контракти. Будь-які спори, що виникають з такої угоди або у зв'язку з нею, можуть бути передані в компетентний «державний» суд або арбітражний суд.

За зразком Федеральної комісії з медіації у Бельгії, яка складається з «постійних комісій» і «ad hoc комісій», запропоновано створення аналогічного органу в Україні для виконання таких завдань на урядовому рівні: акредитація установ, які навчають медіаторів, а також акредитація їхніх програм

підготовки та навчання; акредитація медіаторів; визначення правил і процедур акредитації медіаторів та анулювання акредитацій; ведення уніфікованого реєстру медіаторів та приватних виконавців-медіаторів; уніфікація правил притягнення медіаторів до дисциплінарної відповідальності.

Література:

1. Part 7 of the Belgian Judicial Code. Mediation. URL : <https://www.uv.es/medarb/observatorio/leyes-mediacion/europa-resto/belgium-judicial-code-mediation.pdf>.
2. Raes, Sofie (2019) Legal tools for amicable dispute resolution in Belgian (family) courts. URL : <https://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/fenr/2019/02/FENR-D-18-00005>.

References:

3. Part 7 of the Belgian Judicial Code. Mediation. URL : <https://www.uv.es/medarb/observatorio/leyes-mediacion/europa-resto/belgium-judicial-code-mediation.pdf>.
4. Raes, Sofie (2019) Legal tools for amicable dispute resolution in Belgian (family) courts. URL : <https://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/fenr/2019/02/FENR-D-18-00005>.

УДК 341/174(4):341.018

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-547-556](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-547-556)

Кирилюк Дмитро Володимирович кандидат юридичних наук,
приватний нотаріус, <https://orcid.org/0009-0008-7664-8336>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ВПЛИВУ НА ДЕРЖАВУ-ПОРУШНИЦЮ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Анотація. Міжнародні санкції є інструментом невоєнного впливу на державу-порушника норм міжнародного права з метою примусити її до припинення протиправної поведінки, у тому числі, - через обмеження ресурсів і можливостей, що можуть бути використані як ресурси для продовження агресії. Виникнення санкцій як інструменту впливу на країну-агресора відноситься до початку ХХ століття, коли початок агресивної війни перестає розглядатися як такий, що не порушує норми міжнародного права. Дослідження показують, що глобальний перегляд причин, проблем та пошук нових шляхів застосування санкційного механізму відбувається на міжнародному рівні приблизно кожні тридцять років. Й хоча агресивна війна продовжує залишатися основною причиною запровадження санкцій, проблеми, з якими стикається міжнародне співтовариство, є різними на кожному з етапів. Зокрема, на сучасному етапі при застосуванні санкцій мають бути враховані умови так званої гібридної війни, широкі можливості для інформаційного впливу, прагнення забезпечення дотримання балансу між збереженням «колективної безпеки» й забезпеченням прав держави-жертви агресії, забезпечення при застосуванні санкцій дотримання прав людини. Статистика показує, що наявність правового механізму застосування санкцій, яка значною мірою дозволяє забезпечити дотримання всіх правових вимог, програє, стикаючись з відсутністю політичної волі при прийнятті рішень стосовно застосування міжнародних санкцій. Досліджено міжнародний досвід використання санкцій як засобу впливу на держави, що порушують міжнародне право. Автор аналізує різні аспекти санкцій, включаючи їх правові основи, види та ефективність. Особлива увага приділяється кейсам, де санкції були застосовані міжнародними організаціями, такими як ООН або Європейський Союз, та розглядаються наслідки цих заходів для економіки та політики держав-цілей. Також аналізуються сценарії, коли санкції не досягли бажаних цілей, і висвітлюються потенційні причини таких невдач. Дослідження має на меті внести вклад у розуміння міжнародних санкцій як інструменту дипломатичної та економічної взаємодії у світовій політиці.

Ключові слова: санкції, міжнародне право, засоби впливу, російська агресія, права людини.

Kyryliuk Dmytro Volodymyrovych candidate of legal sciences, private notary, <https://orcid.org/0009-0008-7664-8336>

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE APPLICATION OF SANCTIONS AS A TOOL OF INFLUENCE ON A STATE VIOLATING INTERNATIONAL LAW

Abstract. International sanctions are a tool of non-military influence on a state that violates the norms of international law with the aim of forcing it to stop illegal behavior, including by limiting resources and opportunities that can be used as resources for continued aggression. The emergence of sanctions as a tool of influence on the aggressor country dates back to the beginning of the 20th century, when the beginning of an aggressive war ceased to be considered as not violating the norms of international law. Research shows that a global review of the causes, problems and search for new ways of applying the sanctions mechanism occurs at the international level approximately every thirty years. And although aggressive war continues to be the main reason for the introduction of sanctions, the problems faced by the international community are different at each stage. In particular, at the current stage, when applying sanctions, the conditions of the so-called hybrid war, wide opportunities for informational influence, the desire to ensure the balance between preserving "collective security" and ensuring the rights of the state victim of aggression, and ensuring the observance of human rights when applying sanctions should be taken into account. Statistics show that the presence of a legal mechanism for the application of sanctions, which largely allows for compliance with all legal requirements, loses when faced with the lack of political will when making decisions regarding the application of international sanctions. The international experience of using sanctions as a means of influencing states that violate international law has been studied. The author analyzes various aspects of sanctions, including their legal basis, types and effectiveness. Particular attention is paid to cases where sanctions have been applied by international organizations such as the UN or the European Union, and the consequences of these measures for the economy and politics of the target states are considered. Scenarios where sanctions have failed to achieve their desired goals are also analyzed and potential reasons for such failures are highlighted. The research aims to contribute to the understanding of international sanctions as a tool of diplomatic and economic interaction in world politics.

Keywords: sanctions, international law, means of influence, Russian aggression, human rights

Постановка проблеми. Санкції, як реакція на протиправні дії певної держави з метою примусити її до припинення протиправних дій, є сьогодні поширеним міжнародно-правовим механізмом. Такі санкції можуть мати як односторонній (коли рішення про їх застосування приймається однією країною) та й регіональний (наприклад, санкції з боку Європейського Союзу) або колективний характер (коли рішення про застосування санкцій приймається Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй, і тоді такі санкції стають обов'язковими для всіх країн-членів ООН). Вивчення будь-якого явища потребує звернення до історичних коренів його виникнення, визначення основних етапів його розвитку та звернення до міжнародного досвіду його застосування, що дозволяє глибше зрозуміти його сутність та уникнути помилок в застосуванні. Як і будь-який правовий інститут, механізм міжнародних санкцій пройшов тривалий шлях й не завжди мав позитивний ефект. Так, зокрема, історія застосування санкцій знає приклади, коли, замість посилення процесів демократизації й примушення урядів до забезпечення прав людини, санкції мали ледве не протилежний вплив, що призвело зрештою до необхідності такого вдосконалення санкційного механізму, щоб зробити його спрямованість максимально націленою саме на тих суб'єктів, що безпосередньо причетні до прийняття рішень, що порушують міжнародне право [11]. Сьогодні розвиток цього механізму продовжується, стикаючись з новими реаліями політичного життя й новими умовами міждержавної агресії (зокрема, на сучасному етапі йдеться про таке явище, як гібридна війна, інформаційна війна тощо), що змушує міжнародну спільноту включати до порядку денного все нові питання, пов'язані з розвитком санкційного механізму як інструменту регулювання поведінки учасників міжнародних відносин. Так, в постійному фокусі уваги перебувають питання, пов'язані з ефективністю санкцій, їх відповідності як внутрішньому законодавству країн, що приймають рішення про їх застосування, так й міжнародному праву. Особлива увага приділяється неприпустимості при застосуванні санкцій порушенню прав людини. Слід також відмітити, що, незважаючи на тривале існування санкційного механізму в міжнародному праві, само воно й досі не отримало чіткого визначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування санкцій розглядали в своїх працях С.Андрейченко, О.Баїк, О.Баженова, А. Бобровицький, М.Гнатюк, А.Гончарук, К.Громовенко, О.Філіпенко, Р. Юлдашев, Н.Якимчук та інші. Питання судової практики, пов'язаної із застосування санкцій, розкривають в своїх дослідженнях С.Короєд, Н.Задирака та І.Мацелюх. Комплексним монографічним дослідженням питання застосування міжнародних санкцій у світовій політиці є праця Ю.О.Седляр.

Метою статті є огляд міжнародного досвіду застосування санкцій в міжнародному праві, визначення основних етапів розвитку їх застосування та сучасних проблем.

Виклад основного матеріалу. Санкції в теорії міжнародного права визначаються по-різному, зберігаючи при цьому загальний сенс, як заходи примусу, що застосовуються на міждержавному рівні однією державою (або групою держав) до іншої, з метою примушення останньої до припинення дій, що полягають у порушенні міжнародно-правових норм [8]. Деяко конкретизує такі заходи визначення санкцій як «недружніх заходів невоєнного характеру, що зазвичай полягають у застосуванні інструментів економічного впливу» [12]. К.В.Громовенко визначає їх як економічні санкції, колективну реакцію міжнародної спільноти на випадки порушення таких норм міжнародного права, що можуть розцінюватись як загроза глобальній безпеці [1, с.71]. Термінологія, що використовувалась поряд з терміном «санкції» також розрізняється. Так, наряду зі словом «санкція» використовуються терміни «ембарго», «блокада», «бойкот», «тарифні війни», «економічний примус» та інші [15].

Як відмічається в аналітичній доповіді щодо застосування міжнародних санкцій для стримування російської агресії проти України, сучасні умови існування міжнародної спільноти є такими, що часто санкційні інструменти залишаються єдиним доступним засобом впливу на державу-агресора [2, с. 4]. Сьогодні ми спостерігаємо досить активне застосування санкцій задля впливу на російську федерацію як з боку самої України, так і з боку міжнародної спільноти. При всієї багатозначності терміну «санкції», в контексті сучасних історичних та політичних подій, насамперед слово «санкції» зазвичай сприймається саме у зв'язку зі здійсненням тиску на осіб, причетних до воєнної агресії проти України. Водночас санкційний механізм не є винаходом сьогодення й має досить тривалу історію, тісно пов'язану з історією як політичних змін у міжнародному житті, так й розвитком правосвідомості, що змушує міжнародну спільноту змінювати ставлення до порушення норм міжнародного права й шукати нові шляхи для примушення порушника до припинення протиправних дій, не пов'язаних з прямою агресією.

Історія санкцій як реакція на протиправне воєнне вторгнення існує трохи більше століття. Як відмічає Д.Кунц, до 1914 року сам по собі початок війни з будь-якої причини не вважався дією, що суперечить міжнародному праву. Принциповою умовою було лише дотримання самих правил та звичаїв ведення війни. Водночас 1914 рік стає початком істотних змін в регулюванні міжнародних відносин, що характеризується, у тому числі, принциповою зміною вектора ставлення до питання законності чи незаконності застосування неспровокованої воєнної сили й агресивної війни та переведення вирішення цього питання з рівня індивідуального рішення окремої країни під контроль

міжнародної спільноти [13]. Розглядаючи питання застосування санкцій в історичній ретроспективі, П.Волленштен звертає увагу на інтенсифікацію дебатів навколо санкцій з тридцятирічними періодами. Так, він спостерігає зростання зацікавленості до санкційних питань відповідно в 1930-ті, 60-ті та 90-ті роки [15].

Таблиця 1.

Основні етапи розвитку застосування міжнародних санкцій (на основі дослідження П.Волленштена) [15]

Період	Основні події	Основні питання
1930-ті	Визнання ефективності економічної блокади Німеччини в період I Світової війни. Основний орган застосування санкцій - Ліга Націй, проте майже всі спроби були невдалими або малоефективними.	Питання про територіальну агресію: якою має бути реакція міжнародної спільноти в разі агресії крупних держав з метою окупації території інших країн.
1960-ті	Перше застосування санкцій ООН. Самими всеохоплюючими стали санкції проти Родезії.	Питання про деколонізацію, дискримінацію, необхідність демократичного правління. Специфіка полягала у тому, що ключовим питанням була не сама необхідність деколонізації, а дії колоніальних режимів стосовно місцевого населення та доволі агресивна зовнішня політика, часто заснована на альянсах.
1990-ті	Рішення Ради Безпеки. ООН про введення санкцій проти Іраку.	Питання про територіальну агресію.

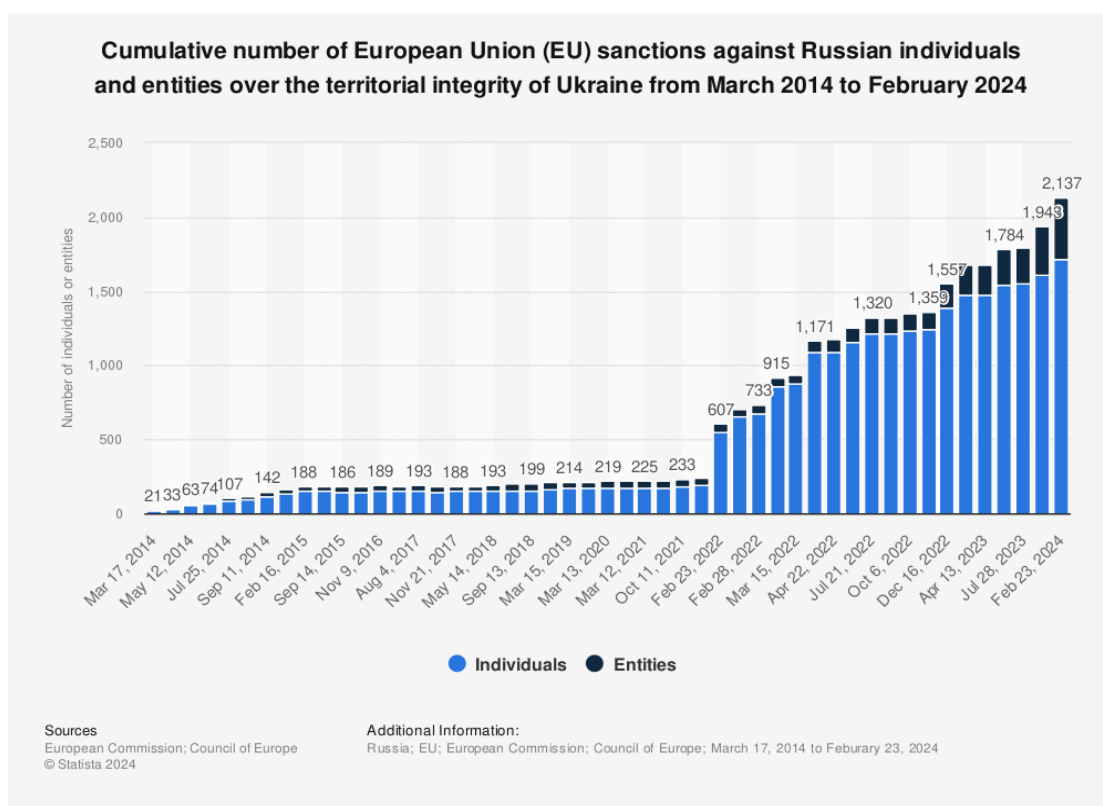
2020-ті роки XXI століття можна розглядати як четвертий етап посилення міжнародних дебатів навколо питання про санкції. Вони знов пов'язані з питанням територіальної агресії, але не стільки з метою розширення територій, скільки зі спробою зміни геополітичної ситуації. Виникли й нові проблемні питання. Так, при розгляді застосування міжнародних санкцій в глобальному масштабі, виникає дискусія навколо їх застосування, пов'язана з вирішенням питання про співвідношення проблеми «колективної безпеки» з проблемою дотримання справедливості [13] (і, в першу

чергу, – це має бути питання справедливості щодо жертви агресії), а також наслідків застосування санкційних механізмів для світової економіки в цілому [9]. Окреслюючи концептуальні аспекти санкційної політики, О.О.Шморгун звертає увагу на такі проблемні моменти застосування санкційних механізмів, як настання неочікуваних негативних наслідків не лише для держави-агресора, а й для третіх країн, тим чи іншим чином пов'язаним з нею, зокрема – економічними відносинами [6, с.378]. І.Камерон і А.Моїсеєнко у якості двох основних проблем застосування санкцій визначають їх ефективність, законність та можливість впливу на права людини [12]. І тут слід відмітити, що, розглядаючи сьогодні позови щодо оскарження рішень РНБО, українські суди приділяють значну увагу як питанням законності, так й питанням, пов'язаним з можливістю порушення прав людини. Яскравим прикладом такого детального аналізу може бути названа постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 січня 2021 року по справі N9901/405/19 [3]. Слід відмітити, що всі справи, пов'язані із санкціями, розглядаються через призму їх відповідності Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 20 березня 1952 року.

Слід також відмітити, що на сучасному етапі розвитку цивілізації, міжнародні санкції, як реакція на порушення норм міжнародного права, є не лише засобом впливу на поведінку держави-порушника, а й демонстрація країнами, що перебувають поза межами безпосередньо конфлікту, своєї позиції стосовно таких явищ, як порушення суверенітету інших країн, порушення прав людини та інші глобальні порушення норм співіснування націй та народів [9], демонстрацією своєї готовності вступати в боротьбу за ідеали сучасного цивілізованого вільного та незалежного суспільства. Так, наприклад, станом на лютий 2024 року Європейським Союзом було запроваджено 13 пакетів санкцій проти російської федерації, перший з яких, прийнятий 21 лютого 2022 року, став реакцією на прийняття державною думою рф рішення про незалежність Донецької та Луганської областей. В цілому, за історію застосування міжнародних санкцій, росія є сьогодні незаперечним лідером в світі [14]. Станом на початок травня 2024 року Європейською комісією було направлено на розгляд країн-членів ЄС черговий, чотирнадцятий, пакет санкцій.

Водночас, слід відмітити, що динаміка застосування міжнародних санкцій показала свою досить низьку ефективність, якщо оцінювати її з позиції превентивних дій. Фактично воєнна агресія Росії проти України розпочалася ще у 2014 році, проте саме санкцій на реакція була настільки незначною, що фактично не мала впливу на подальші дії країни-агресора. Це наглядно демонструє діаграма, представлена на сайті Statista.

*Джерело: Сукупна кількість санкцій Європейського Союзу (ЄС) проти російських фізичних та юридичних осіб щодо територіальної цілісності України з березня 2014 року по лютий 2024 року [7]

До основних, умовно кажучи, «методичних» моментів запровадження міжнародних санкцій відноситься й поетапність їх введення з поступовим посиленням впливу в разі відсутності адекватної реакції з боку країни-порушниці [2, с. 4]. Правовою основою застосування колективних міжнародних санкцій є Розділ VII Статуту Організації Об'єднаних Націй [5]. Так, в разі наявності існування загрози миру, його порушення чи факту акту агресії, Рада Безпеки ООН визначає факт існування такої загрози та надає рекомендації або прямо визначає заходи, що мають бути вжиті для відновлення миру (ст.39). Причому, у якості превентивного заходу, Рада Безпеки може одразу звернутися до зацікавлених сторін з вимогою виконання визначених нею заходів, спрямованих на подолання кризової ситуації (ст.39). Статті 41 та 42 містять відповідно перелік заходів, що можуть бути застосовані до країни-порушника. Перший етап включає більш «м'які» заходи і може включати «повне або часткове припинення економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо та інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин» (ст.41). В разі, якщо такі заходи виявляються недостатніми, можливе подальше посилення

тиску, яке дозволяє «вжити такі дії повітряними, морськими або сухопутними силами, які видаляються необхідними для підтримки або відновлення міжнародного мира й безпеки. Такі дії можуть включати демонстрації сили, блокаду й інші операції повітряних, морських або сухопутних сил» (ст.42).

Механізм прийняття рішення щодо застосування санкцій ЄС включає шість основних етапів [10]. Перший етап полягає у внесенні відповідної пропозиції Вищим представником Співтовариства з питань міжнародних питань та безпекової політики. Другий етап включає роботу з дослідження запропонованих заходів відповідальними структурними підрозділами. Зокрема йдеться про робочі групи, до компетенції яких належить контроль й оцінка ситуації в конкретних регіонах, робочу групу з питань міжнародних відносин. В разі необхідності до обговорення можуть залучатися представники Комітету з питань політики та безпеки та Комітету постійних представників. Прийняття рішення про застосування санкцій має бути одноголосним. Рішення має включати точний опис санкцій та деталі їх реалізації. Якщо санкційні заходи включають блокування активів або інші види економічних чи фінансових санкцій, це має бути окремо зазначено в рішенні. Третій етап полягає у прийнятті Вищим представником Співтовариства з питань міжнародних питань та безпекової політики спільного з Європейською Комісією рішення стосовно представленого їм рішення, прийнятого на підставі висновків, зроблених робочими групами. Таке рішення підлягає додатковому розгляду Робочою групою консультантів з питань міжнародних відносин (RELEX), після чого, на четвертому етапі, воно приймається Радою. П'ятий етап – публікація рішення в Офіційному віснику ЄС. Саме з цього моменту воно набуває чинності. Останнім етапом є інформування про прийняте рішення Європейського Парламенту.

Таким чином, на сьогодні існує процесуальний міжнародно-правовий механізм, що чітко визначає послідовність процедури застосування міжнародних санкцій та дозволяє повне та всебічне дослідити обґрунтованість їх застосування.

Висновки. Застосування санкцій є міжнародним інститутом невоєнного тиску на порушника норм міжнародного права, розвиток якого починається з моменту усвідомлення міжнародним співтовариством неприпустимості немотивованої воєнної агресії. Аналіз академічної літератури дозволяє говорити про чотири основні етапи міжнародної дискусії стосовно причин й проблем застосування санкцій. На сьогодні напрацьований й діє чіткий механізм застосування санкцій як на рівні ООН, так і на рівні ЄС, який дозволяє шляхом ретельної перевірки всіх обставин та причин застосування санкцій зробити обґрунтовані висновки щодо їх обґрунтованості та відповідності нормам міжнародного права, а також уникнути порушення прав

людини. Водночас статистика показує, що ефективність санкцій часто обмежується не відсутністю правових інструментів впливу, а відсутністю політичної волі, що може призвести до таких затримок в їх застосуванні, що здатні істотним чином вплинути на ескалацію конфлікту. Крім того, потребує додаткового вивчення питання здійснення контролю за виконанням санкцій та можливостей примусового забезпечення їх виконання.

Література:

1. Громовенко К.В. Економічні санкції: міжнародно-правові аспекти ефективності. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Випуск 4. С. 70–77. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2021/19.pdf
2. Міжнародні санкції як інструмент стримування російської агресії проти України: аналіт. доп. / [А.Бобровицький, Н.Гавриленко, А. Гончарук, І.Ус, Г.Широкий, Р.Юлдашев]; за заг. ред. М.Паламарчука. Київ : НІСД, 2023. 76 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-11/ad_sanktsii_do_verstky_na_site_17_11_2023.pdf
3. Постанова ВСУ від 13 січня 2021 року N 9901/405/19 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/94377744>
4. Седляр Ю.О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика : [монографія] / Ю.О. Седляр. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, . 412 с.
5. Статут Організації Об'єднаних Націй. ООН. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
6. Шморгун О.О. Міжнародні санкції як інструмент впливу на агресора: історія і сьогодення. *Суспільно-політичні процеси*. 2023. N1(11). С. 377–457. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/5045/1/Mizhnarodni%20sanktsii%20yak%20instrument.pdf>
7. Cumulative number of European Union (EU) sanctions against Russian individuals and entities over the territorial integrity of Ukraine from March 2014 to February 2024. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/1293589/eu-sanctions-against-russia/>
8. Ilieva, J., Dashtevski, A., Kokotovic, F. 2018. Economic sanctions in international law. *UTMC Journal of Economics*. Volume 9 (2). P.201–211 URL: <https://www.utmsjoe.mk/files/Vol.%209%20No.%202/UTMSJOE-2018-0902-09-Ilieva-Dashtevski-Kokotovic.pdf>
9. Filipenko, A., Bazhenova, O., Stakhanovite, R. 2020. Economic sanctions: theory, policy, mechanisms. *Baltic Journal of Economic Studies*. Volume 6(2). P. 69–80. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-2-69-80>
10. How the EU adopts and reviews sanctions. *European Council*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-adoption-review-procedure/>
11. Juma, M.J. 2023. The use of sanctions in enforcing international law: a shift to individual responsibility. *SSRN*. 109 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4520685
12. Kameron, I., Moiseienko, A. 2021. International Sanctions. *Oxford Bibliographies*. DOI: 10.1093/OBO/9780199796953-0220
13. Kunz, J.L. 1960. Sanctions in International Law. *The American Journal of International Law*. Volume 54. N2. P.324–347 URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/abs/sanctions-in-international-law/A14D96D013DD042BE8DE8DCD5598162A>
14. Sanctions on Russia over the war in Ukraine – statistics & facts. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/topics/10518/sanctions-on-russia-over-the-war-in-ukraine/#topicOverview>
15. Wallensteen, P. 2000. A Century of Economic Sanctions: A Field Revisited. *Uppsala Peace Research Papers*. N1. 25 p. URL: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:76170/FULLTEXT01.pdf>

References:

1. Hromovenko K.V. Ekonomichni sanktsii: mizhnarodno-pravovi aspekty efektyvnosti [Economic sanctions: international legal aspects of effectiveness]. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Vypusk 4. S. 70–77. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2021/19.pdf [in Ukrainian].
2. Mizhnarodni sanktsii yak instrument strymuvannia rosiiskoi ahresii proty Ukrainy [International sanctions as a tool to deter Russian aggression against Ukraine]: analit. dop. / [A.Bobrovyskyi, N.Havrylenko, A. Honcharuk, I.U., H.Shyrokyi, R.Iuldashev]; za zah. red. M.Palamarchuka. Kyiv : NISD, 2023. 76 s. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-11/ad_sanktsii_do_verstky_na_site_17_11_2023.pdf [in Ukrainian].
3. Postanova VSU vid 13 sichnia 2021 roku N 9901/405/19 [Resolution of the Armed Forces of Ukraine dated January 13, 2021] URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/94377744> [in Ukrainian].
4. Sedliar Yu.O. Mizhnarodni sanktsii u svitovii politytsi: teoriia i praktyka [International sanctions in world politics: theory and practice] : [monohrafiia] / Yu.O. Sedliar. Mykolaiv : Vyd-vo ChDU yim. Petra Mohyly, . 412 s. [in Ukrainian].
5. Statut Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii [Charter of the United Nations]. OON. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf [in Ukrainian].
6. Shmorhun O.O. Mizhnarodni sanktsii yak instrument vplyvu na ahresora: istoriia i sohodennia [International sanctions as a tool of influence on the aggressor]. *Suspilno-politychni protsesy*. 2023. N1(11). C. 377–457. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/5045/1/Mizhnarodni%20sanktsii%20yak%20instrument.pdf> Cumulative number of European Union (EU) sanctions against Russian individuals and entities over the territorial integrity of Ukraine from March 2014 to February 2024. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/1293589/eu-sanctions-against-russia/> [in Ukrainian].
7. Ilieva, J., Dashtevski, A., Kokotovic, F. 2018. Economic sanctions in international law. *UTMC Journal of Economics*. Volume 9 (2). P.201–211 URL: <https://www.utmsjoe.mk/files/Vol.%209%20No.%202/UTMSJOE-2018-0902-09-Ilieva-Dashtevski-Kokotovic.pdf>
8. Filipenko, A., Bazhenova, O., Stakhanovite, R. 2020. Economic sanctions: theory, policy, mechanisms. *Baltic Journal of Economic Studies*. Volume 6(2). P. 69–80. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-2-69-80>
9. How the EU adopts and reviews sanctions. *European Council*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-adoption-review-procedure/>
10. Juma, M.J. 2023. The use of sanctions in enforcing international law: a shift to individual responsibility. *SSRN*. 109 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4520685
11. Kameron, I., Moiseienko, A. 2021. International Sanctions. *Oxford Bibliographies*. DOI: 10.1093/OBO/9780199796953-0220
12. Kunz, J.L. 1960. Sanctions in International Law. *The American Journal of International Law*. Volume 54. N2. P.324–347 URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/abs/sanctions-in-international-law/A14D96D013DD042BE8DE8DCD5598162A>
13. Sanctions on Russia over the war in Ukraine – statistics & facts. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/topics/10518/sanctions-on-russia-over-the-war-in-ukraine/#topicOverview>
14. Wallenstein, P. 2000. A Century of Economic Sanctions: A Field Revisited. *Uppsala Peace Research Papers*. N1. 25 p. URL: http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:76170/FULL_TEXT01.pdf

УДК 343.34

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-557-566](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-557-566)

Коваленко Олена Олександрівна доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені професора О.І. Процевського, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, м. Харків, вул. Алчевських 29, тел.: (050) 598-98-75, <https://orcid.org/0000-0002-0883-9869>

Плотнікова Аліна Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін, кримінального права і процесу Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, м. Харків, вул. Алчевських 29, тел.: (096)110-63-33, <https://orcid.org/0000-0003-0652-7316>

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЕКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 270 КК УКРАЇНИ «ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ АБО ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ».

Анотація. В статті у якості предмету наукового дослідження виступає суб'єкт як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 Кримінального кодексу України. Констатується, що у сучасному кримінальному праві України спостерігається зменшення наукової уваги щодо дослідження суб'єкту як елементу складу кримінального правопорушення, так і суб'єктів конкретних кримінальних правопорушень. Визначається майже абсолютна відсутність сучасних наукових розробок, щодо аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки». Виявлено певну неузгодженість розуміння суб'єкту кримінального правопорушення між окремими науковцями та правозастосовником. Основною проблемою виступає розуміння суб'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України як загального чи як спеціального. У статті аналізується розуміння поняття «пожежна безпека» та техногенна безпека». Визначається, що поняттяутворюючим нормативно-правовим актом в даному випадку виступає Кодекс цивільного захисту України. На ґрунті аналізу чинного законодавства встановлюється різноманітність підходу до урозуміння кола суб'єктів, відповідальних за дотримання вимог пожежної та техногенної безпеки. Чинне законодавство

визначає і практика призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки» утверджує факт, що відповідальним за порушення вимог пожежної безпеки може бути будь яка особа, яка володіє ознаками суб'єкту кримінального правопорушення, передбаченими у ст. 18 КК України (фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність). Щодо суб'єкта, який може бути притягнутий до відповідальності за порушення вимог техногенної безпеки – то законодавство чітко визначає, що ними можуть бути тільки чітко визначені особи, відповідальні за дотримання вищевказаних вимог (спеціальний суб'єкт). Тим не менш – законодавство про кримінальну відповідальність не диференціює ці суб'єкти в межах однієї кримінально-правової норми. Все це призводить до висновку про необхідність зміни підходу до нормативного визначення кола суб'єктів які можуть притягувати до відповідальності за порушення вимог пожежної або техногенної безпеки.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, склад кримінального правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, спеціальний суб'єкт, вимоги пожежної безпеки, вимоги техногенної безпеки.

Kovalenko Olena Oleksandrivna Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Department of Civil Law and Labor Law named after Professor O.I. Protsevsky, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv St. Alchevskih 29, tel.: (050) 598-98-75, <https://orcid.org/0000-0002-0883-9869>

Plotnikova Alina Volodymyrivna candidate of legal sciences, associate professor of the department of state-legal disciplines, criminal law and process, Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda, Kharkiv, St. Alchevsky 29, tel.: (096)110-63-33, <https://orcid.org/0000-0003-0652-7316>

**ON DETERMINING THE SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE
UNDER ART. 270 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE
"VIOLATION OF FIRE OR INDUSTRIAL SAFETY
REQUIREMENTS ESTABLISHED BY LAW"**

Abstract. The subject of the article is the subject as an element of a criminal offense under Article 270 of the Criminal Code of Ukraine. It is stated that in modern criminal law of Ukraine there is a decrease in scientific attention to the study of the subject as an element of a criminal offense, as well as to the subjects of specific criminal offenses. The author identifies an almost absolute absence of modern

scientific developments regarding the analysis of the elements of a criminal offense under Article 270 of the Criminal Code of Ukraine "Violation of the fire or industrial safety requirements established by law". There is a certain inconsistency in the understanding of the subject of a criminal offense between individual scholars and law enforcement officers. The main problem is the understanding of the subject of a criminal offense under Art. 270 of the Criminal Code of Ukraine as a general or a special one. The article analyzes the understanding of the concepts of "fire safety" and "technogenic safety". It is determined that the concept-forming legal act in this case is the Civil Protection Code of Ukraine. Based on the analysis of current legislation, the author establishes a diversity of approaches to understanding the range of entities responsible for compliance with fire and industrial safety requirements. Based on the analysis of the current legislation, the author establishes a diversity of approaches to understanding the range of entities responsible for compliance with fire and industrial safety requirements. The current legislation also determines the practice of imposing punishment for committing a criminal offense under Art. 270 of the Criminal Code of Ukraine "Violation of fire or industrial safety requirements established by law" states that any person who possesses the characteristics of a criminal offense subject provided for in Art. 18 of the Criminal Code of Ukraine (a natural sane person who committed a criminal offense at the age from which, in accordance with this Code, criminal liability may be imposed) may be held liable for violation of fire or industrial safety requirements. As for the entity that can be held liable for violation of industrial safety requirements, the legislation clearly defines that they can only be clearly defined persons responsible for compliance with the above requirements (special entity). Nevertheless, the legislation on criminal liability does not differentiate these subjects within the same criminal law provision. All this leads to the conclusion that it is necessary to change the approach to the regulatory definition of the circle of entities which may be held liable for violation of fire or industrial safety requirements.

Keywords: criminal liability, corpus delicti of a criminal offense, subject of a criminal offense, special subject, fire safety requirements, technogenic safety requirements

Постановка проблеми. В науці кримінального права в продовж століть значна увага приділялася дослідженню особи яка вчиняє суспільно небезпечне діяння. В літературі таку особу прийнято іменувати суб'єктом кримінального правопорушення. Цей правовий феномен почав виділятися вченими у галузі кримінального права після виникнення і формування доктрини складу кримінального правопорушення (*corpus delicti*). Разом із поняттям суб'єкту кримінального правопорушення у науці виділяються і інші поняття наближені до нього, як: особа винного, особа правопорушника, винна особа, особа, яка

вчинила кримінальне правопорушення. Але, при цьому вирішальне значення для кримінально-правової кваліфікації і встановлення складу кримінального правопорушення грає саме суб'єкт. При чому, незважаючи на нібито повне урозуміння правової природи вказаного феномену і зниження до нього уваги вчених, тим не менш існує певне коло питань, що підлягають більш глибокій науковій розвідки. Про це вказують і сучасні дослідники, зазначаючи, що: «останнім часом з усіх елементів складу злочину (кримінального правопорушення – авт.) найменш проблемно-дискусійний характер носить суб'єкт злочину (кримінального правопорушення – авт.). Все, що пов'язано із суб'єктом як елементом складу злочину (кримінального правопорушення – авт.) почало сприйматись у теорії та практиці боротьби зі злочинністю аксіоматично, без найменшого натяку на критику... Але, як справедливо зауважує В. М. Куц, «у дослідженнях на тему суб'єкта крапку ставити рано»[1]. Саме тому, предметом наукового пошуку у представленій науковій статті є суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст.270 КК України, який, на жаль, не викликав досі широкої уваги сучасних науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід констатувати, що аналізу суб'єкту кримінального правопорушення передбаченого ст. 270 КК України у сучасній правовій літературі значна увага не приділялася. Але, серед дослідників, які займалися розглядом наукової проблематики, пов'язаної із нормативно правовим регулюванням складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України можна виділити: Сердюк С.С., Шиян Д.С., Шиян О.Ю, Яценка А.М.

Мета статті – окреслення кола суб'єктів, які можуть притягуватися до відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки».

Виклад основного матеріалу. Відсутність наукового диспуту щодо правового визначення суб'єкту кримінального правопорушення, про що вказувалося вище, пояснюється як правило наявністю легальної нормативізації його поняття, що здійснено у ст. 18 чинного КК України: «Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність». Виходячи із наведеного поняття, суб'єкту кримінального правопорушення характерні три обов'язкові ознаки: а) фізична особа; б) осудна особа; в) особа, що досягла відповідного віку. Сукупність знак суб'єкта кримінального правопорушення є обов'язковою для всіх складів, передбачених Особливою частиною КК України. Такого роду суб'єкт у науці кримінального права іменується як загальний. Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична

осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

При розгляді конкретних складів кримінальних правопорушень ключовим моментом наукової дискусії як раз і може виступати віднесення суб'єкта до кола загальних або спеціальних.

На жаль, у сучасній правовій літературі ст.270 КК України залишається однією із найменш досліджених оскільки не є «гарячою» та «модною». Але, при цьому існує практика призначення покарання за це правопорушення і її дослідження викликає певні запитання, зокрема і про суб'єкт цього правопорушення.

Єдиними авторами, у наукових розробках яких простежується науковий інтерес до аналізу складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 270 КК України, та окремо його суб'єкта - є Д.С. Шиян, та О.Ю. Шиян. Вони у своїй науковій праці зазначають, що «згідно з ч. 2, 3, 5, 6 ст. 55 Кодексу цивільного захисту України діяльність із забезпечення пожежної безпеки є складовою виробничої та іншої діяльності посадових осіб і працівників підприємств, установ та організацій. Зазначена вимога відображається у трудових договорах (контрактах), статутах та положеннях. Забезпечення пожежної безпеки суб'єкта господарювання покладається на власників та керівників таких суб'єктів господарювання. Обов'язок із забезпечення пожежної безпеки під час проектування та забудови населених пунктів, будівництва будівель і споруд покладається на органи архітектури, замовників, забудовників, проектні та будівельні організації. Обов'язок із забезпечення пожежної безпеки в жилих приміщеннях державного, комунального, громадського житлового фонду, фонду житлобудівельних кооперативів покладається на квартиронаймачів і власників квартир, а в жилих приміщеннях приватного житлового фонду та інших спорудах, приватних житлових будинках садибного типу, дачних і садових будинках з господарськими спорудами та будівлями – на їх власників або наймачів, якщо це обумовлено договором найму» [2]. Це призводить їх до переконання про те, що «суб'єктом будь-якого порушення встановлених законодавством вимог повинна бути не будь-яка особа, а лише та, на яку покладено обов'язки з їхнього забезпечення (дотримання)... Таким чином, вважаємо, що суб'єкт злочину (кримінального правопорушення – авт.), передбаченого ст. 270 КК України, – спеціальний; ним є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, на яку покладено обов'язки із забезпечення пожежної безпеки. Коло осіб, на яких покладається забезпечення пожежної безпеки, встановлюються законодавством, зокрема, окреслено в Кодексі цивільного захисту України. У матеріалах кримінального провадження (кримінальної справи) повинна

міститися вказівка на те, на підставі яких нормативно-правових актів (та документів), та які саме на особу покладено обов'язки із забезпечення пожежної безпеки, а також які її вимоги порушено винною особою» [2]. Така позиція в цілому видається зрозумілою і логічно побудованою, але вона вступає в дисонанс із наявною практикою призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України.

У якості прикладу можна розглянути наступну ситуацію: «Військовослужбовець, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, погрожував іншому вбивством. Після цього він спричинив пожежу в наметі свого підрозділу, полум'я від якої поширилось на чотири сусідні намети. Внаслідок цього шестеро військовослужбовців загинули, одинадцятьоро – отримали тілесні ушкодження різних ступенів тяжкості. Також під час пожежі була знищена зброя, бойові припаси та інше військове майно. Відповідно до вироку місцевого суду військовослужбовець був засуджений за ч. 1 ст. 129 КК України (погроза вбивством) та за ч. 2 ст. 412 КК України (необережне знищення або пошкодження військового майна). Але за ч. 2 ст. 270 КК України військовослужбовець був виправданий.

Приймаючи таке рішення, суд першої інстанції виходив з того, що суб'єктом зазначеного злочину є особа, на яку покладаються обов'язки щодо дотримання відповідних правил. У зв'язку з тим, що на засудженого такі обов'язки покладені не були, суд прийняв рішення про відсутність у діях останнього складу зазначеного правопорушення. З таким висновком погодився і апеляційний суд.

Однак колегія суддів ККС ВС, розглянувши касаційну скаргу потерпілих, не погодилася з таким висновком місцевого суду з огляду на таке.

У ст. 187 Закону України від 24 березня 1999 року № 548-XIV «Про статут внутрішньої служби Збройних Сил України» зазначається: пожежна безпека в Збройних Силах України забезпечується здійсненням комплексу організаційних і технічних заходів, спрямованих на запобігання виникненню пожежі та системою пожежного захисту. Усі військовослужбовці повинні знати й виконувати вимоги пожежної безпеки і вміти користуватися засобами пожежогасіння. Їм забороняється користуватися несправними печами, застосовувати для розпалення вогню запалювальні рідини, залишати матеріали, що можуть горіти, й майно поблизу печей та самі печі без нагляду.

Крім того, відповідно до положень Кодексу цивільного захисту України громадяни зобов'язані виконувати правила пожежної безпеки.

З огляду на наведене ВС зауважив - при вирішенні питання щодо кваліфікації дій за ст. 270 КК України слід виходити з того, що суб'єктом зазначеного злочину є будь-яка фізична особа, яка досягла шістнадцятирічного віку.

ВС скасував ухвалу апеляційного суду і призначив новий розгляд у суді апеляційної інстанції»[3].

І з таким рішенням та його аргументацією також важко не погодитися. Суд зазначив, що: «згідно з рекомендаціями п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» № 4 від 02 липня 1976 року, суб'єктом порушення правил пожежної безпеки можуть бути як посадові особи, так і громадяни, винні в порушенні встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.

Відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 21 Кодексу цивільного захисту України громадяни України зобов'язані виконувати правила пожежної безпеки.

Враховуючи зазначене, висновок суду про те, що ОСОБА_9 не є суб'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 270 КК України, так як на нього не покладено обов'язків по дотриманню правил пожежної безпеки, є неправильним.... При вирішенні питання щодо кваліфікації дій за ст. 270 КК України слід мати на увазі, що суб'єктом зазначеного злочину є будь-яка фізична особа, яка досягла шістнадцятирічного віку» [4].

Але, суд мотивуючи своє рішення вказуючи, що суб'єктом вказаного правопорушення є загальний суб'єкт кримінального правопорушення, констатує це виключно щодо порушення правил пожежної безпеки. Але ст. 270 КК України відповідальність передбачається не тільки за порушення правил пожежної безпеки, а й за порушення правил техногенної безпеки. Відповідно об'єктом цього правопорушення є пожежна або техногенна безпека. При чому, необхідно звернути увагу, що вони розділені у диспозиції словом або, що підштовхує до висновку про різність цих двох видів безпеки, а також до того, що спричинення шкоди пожежній безпеці не означає одночасного спричинення шкоди техногенній безпеці, так і навпаки.

Законодавством ці два види безпеки також розглядаються окремо. Так у Кодексі цивільного захисту України визначається, що «пожежна безпека – стан захищеності життя та здоров'я людини, майна, навколишнього природного середовища від пожеж, що характеризується досягненням прийняттого рівня ризику виникнення пожежі», дається у ньому і поняття техногенної безпеки, яка розуміється як: «відсутність ризику виникнення аварій та/або катастроф на об'єктах, що можуть створити реальну загрозу їх виникнення. Техногенна безпека характеризує стан захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Забезпечення техногенної безпеки є особливою (специфічною) функцією захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій» [5].

Слід підкреслити, що названий Кодекс має ключове значення для розуміння змісту понять пожежна та техногенна безпека. Зміст Кодексу цивільного захисту частково підтверджує той факт, що суб'єктами дотримання вимог пожежної безпеки є будь-яка особа. Так, Кодекс цивільного захисту у ч. 3 ст. 55 «Заходи щодо забезпечення пожежної безпеки» визначає, що «забезпечення пожежної безпеки покладається на власника (власників) земельної ділянки та іншого об'єкта нерухомого майна або наймачів (орендарів) земельної ділянки та іншого об'єкта нерухомого майна, якщо це обумовлено договором найму (оренди), а також на керівника (керівників) суб'єкта господарювання, а щодо фізичних осіб - підприємців - особисто.», ч. 6, 7, 11 цієї ж статті визначають, що: «Обов'язок із забезпечення пожежної безпеки в житлових приміщеннях державного, комунального, громадського житлового фондів, фонду житлово-будівельних кооперативів та об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, житлових приміщеннях приватного житлового фонду та інших спорудах, приватних житлових будинках садибного типу, дачних і садових будинках з господарськими спорудами та будівлями покладається на їхніх власників (співвласників), користувачів або наймачів, якщо це обумовлено договором найму», «обов'язок із забезпечення пожежної безпеки в багатоквартирному будинку (крім житлових приміщень та нежитлових приміщень громадського призначення) покладається на житлово-будівельний кооператив, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку та/або управителя багатоквартирного будинку», «власники земельної ділянки та іншого об'єкта нерухомого майна або наймачі (орендарі) земельної ділянки та іншого об'єкта нерухомого майна, керівники суб'єктів господарювання та їх працівники (робітники), що порушують (не виконують) встановлені законодавством вимоги пожежної безпеки, несуть відповідальність відповідно до закону»[5].

Щодо розуміння поняття та змісту техногенної безпеки, то з цим питанням значно складніше. В даному випадку їх зміст можна розкрити шляхом аналізу як Кодексу цивільного захисту України, так і «Правил техногенної безпеки», затверджених Наказом Міністерства внутрішніх справ України 05 листопада 2018 року № 879 [6].

У ст. 51 «Забезпечення техногенної безпеки органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання» Кодексу Цивільного захисту України вказується, що «1. Діяльність із забезпечення техногенної безпеки є складовою виробничої, експлуатаційної та іншої діяльності відповідних посадових осіб і працівників підприємств, установ, організацій. Ця вимога відображається у відповідних статутах або положеннях. 2. Забезпечення техногенної безпеки суб'єкта господарювання покладається на його керівника. 3. Забезпечення вимог техногенної безпеки та

цивільного захисту під час проектування, будівництва об'єктів, будівель і споруд покладається на уповноважені органи містобудування та архітектури, замовників, забудовників, проектувальників та будівельні організації. 4. Забезпечення техногенної безпеки в жилих приміщеннях державного, комунального, приватного житлового фонду, фонду житлово-будівельних кооперативів покладається на житлово-експлуатаційні організації, квартиронаймачів та власників квартир, а в жилих будинках приватного житлового фонду - на їх власників або наймачів, якщо це обумовлено договором найму»[5]. Зазначені вище Правила, фактично наслідують положенням, вказаним у Кодексі визначаючи, що правила техногенної безпеки зобов'язані «виконуватися керівниками, посадовими особами і працівниками міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування (далі - органи влади), фізичними особами - підприємцями, власниками, керівниками (далі - суб'єкти господарювання) та працівниками підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності», а «забезпечення техногенної безпеки - сукупність дій органів влади, суб'єктів господарювання, керівників (власників) та відповідальних осіб об'єктів, спрямованих на запобігання аваріям, аварійним та надзвичайним ситуаціям техногенного характеру на небезпечних об'єктах та небезпечних територіях»[6].

Висновки: зміст пропонованого дослідження, аналіз наукової літератури та законодавства дозволив прийти до окремих результатів загальнотеоретичного та практичного характеру:

1. У якості безпосередніх об'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 170 КК України можуть виступати альтернативно: вимоги пожежної безпеки або вимоги техногенної безпеки;
2. Суб'єктом дотримання вимог пожежної безпеки є будь-яка особа, яка володіє деліктоздатними властивостями, тобто здатна нести за них відповідальність, в тому числі кримінально-правову;
3. Суб'єктом дотримання вимог техногенної безпеки є чітко окреслене законодавством коло осіб, які покладено певні обов'язки у зв'язку із виконання ними певних службових функцій.
4. Відсутність чітко визначеної теоретико-правової позиції призводить до неточного у розумінні суб'єктного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України.
5. У зв'язку із вищезазначеним про проведенні подальших наукових досліджень необхідно узгодити розуміння єдиного підходу до визначення суб'єкту кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст.270 КК України.

Література:

1. Кондратов Д.Ю. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 163 КК України. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/65d27248-3a0b-407f-af2c-2450ec626cb2/content>.
2. Шиян Д.С., Шиян О.Ю. Проблема суб'єкта порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку*. Харків, 2019. С. 231 URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/18_04_2019/pdf/109.pdf.
3. Протокол УА. Юридичний інтернет ресурс. URL: [https://protocol.ua/ua/vs_kks_st_220_kk_ukraini_\(porushennya_vstanovlenih_zakonodavstvom_vimog_pogegnoi_bezpeki\)_sub_ektom_zaznachenogo_zlochynu_e_bud_yaka_fizichna_osoba_yaka_dosyagla_16_richnogo_viku_\(vs_kks_sprava_657_692_15_k_17_05_18\)/](https://protocol.ua/ua/vs_kks_st_220_kk_ukraini_(porushennya_vstanovlenih_zakonodavstvom_vimog_pogegnoi_bezpeki)_sub_ektom_zaznachenogo_zlochynu_e_bud_yaka_fizichna_osoba_yaka_dosyagla_16_richnogo_viku_(vs_kks_sprava_657_692_15_k_17_05_18)/)
4. Постанова Колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 657/692/15-к, провадження № 51-3781 км 18 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74188541>
5. Кодекс цивільного захисту України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 34-35, ст.458. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
6. Правила техногенної безпеки. Наказ Міністерства внутрішніх справ України. 05 листопада 2018 року № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1346-18#Text>

References:

1. Kondratov D.Y. Sub`jekt zlochinu, peredbachenogo st.63 KK Ukrainy [The subject of the crime provided for in Art. 163 of the Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/65d27248-3a0b-407f-af2c-2450ec626cb2/content>. [in Ukrainian].
2. Shijan D.S., Shijan O.U. (2019) Problema sub`jekta porushennja vstanovlenih zskonodavstvom vimog poejnoji bezpeki [The problem of the subject of violation of the fire safety requirements established by law]. *Kriminalno-pravovi ta kriminologichni zasibi protidiji zlochynam proti gromadskoi bezpeki u publichnogo porjadku*, 231. Retrieved from: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/18_04_2019/pdf/109.pdf. [in Ukrainian].
3. Protokol.ua. Retrieved from: Uridichni internet resurs. Retrieved from: [https://protocol.ua/ua/vs_kks_st_220_kk_ukraini_\(porushennya_vstanovlenih_zakonodavstvom_vimog_pogegnoi_bezpeki\)_sub_ektom_zaznachenogo_zlochynu_e_bud_yaka_fizichna_osoba_yaka_dosyagla_16_richnogo_viku_\(vs_kks_sprava_657_692_15_k_17_05_18\)/](https://protocol.ua/ua/vs_kks_st_220_kk_ukraini_(porushennya_vstanovlenih_zakonodavstvom_vimog_pogegnoi_bezpeki)_sub_ektom_zaznachenogo_zlochynu_e_bud_yaka_fizichna_osoba_yaka_dosyagla_16_richnogo_viku_(vs_kks_sprava_657_692_15_k_17_05_18)/) [in Ukrainian].
4. Postanova Kollegii suddiv Drugoi sudovoi palati Kasatsinogo kriminalnogo sudu Verhovnogo sudu u spavi № 657/692/15-к provadjennja № 51-3781 км 18/ [Resolution of the Panel of Judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in case No. 657/692/15-к, proceedings No. 51-3781 km 18]. (2018, May 19). Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74188541>. [in Ukrainian].
5. Kodeks tzivinogo zahistu Ukrainy [Civil Defense Code]. (2013). *Vidomosti Verhovnoi Radi*. 2013№ 34-35, st.458/ zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>. [in Ukrainian].
6. Pravila tehnogennoi bezbeki [Rules of technogenic safety]. (2018, November 5). *Nakaz Ministerstva vnutrishih sprav Ukraini*. 05 listopada 2018r. № 879. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1346-18#Text>.

УДК 343.983:344.13

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-567-576](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-567-576)

Колосовський Євген Юрійович кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кримінального судочинства та аналітичної діяльності, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08200, тел.: (050) 948-15-38, <https://orcid.org/0009-0007-5720-6367>

Дмитерко Аліна Сергіївна студентка IV курсу Навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08200, тел.: (068) 042-69-04, <https://orcid.org/0009-0009-4664-4139>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЕНІ КРАЇНОЮ-АГРЕСОРОМ

Анотація. У статті проаналізовано особливості розслідування військових правопорушень, які були скоєні з боку країни-агресора (рф). У сучасному геополітичному контексті проблема військових правопорушень, вчинених країною-агресором, набуває особливого значення та актуальності. Дана проблема не лише ставить під загрозу міжнародний мир та безпеку, але й порушує основні принципи міжнародного права, відображені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Гаазьких конвенціях.

Визначено систему військових кримінальних правопорушень, яка передбачена особливою частиною Кримінального кодексу України. Наголошено, що боротьба зі злочинністю в умовах військового конфлікту неможлива без належної організації досудового розслідування і розкриття цих правопорушень, що визначає весь подальший процес кримінального провадження. Також розглянуто позиції вітчизняних науковців щодо сутності та розуміння організації розслідування військових правопорушень. Виокремлено, що відмінною рисою розслідування правопорушень, що розглядаються, є широке залучення до розслідування експертів, спеціалістів тощо.

Зазначено, що міжнародні організації відіграють вирішальну роль у розслідуванні військових правопорушень на сучасному етапі. Вклад міжнародних організацій в розслідування військових правопорушень та забезпечення глобального правосуддя відображає глибоку еволюцію міжнародного гуманітарного права та взаємодії держав на міжнародній арені. У висновках вказано, що розслідування військових правопорушень, вчинених з боку росії, є складним завданням, яке вимагає від правоохоронних та військових органів

високого рівня професійності, координації та використання спеціалізованих методів та засобів розслідування. Успішне розслідування військових правопорушень відіграє важливу роль у забезпеченні міжнародного правопорядку та захисті прав людини, а також сприяє відновленню миру та стабільності в регіоні. Наголошено, що здійснення ефективного розслідування вимагає спільних зусиль міжнародної спільноти та сильного міжнародного тиску. Необхідно продовжувати здійснювати тиск на країну-агресора та вдосконалювати дієві механізми забезпечення об'єктивного та незалежного розслідування. Співробітництво міжнародних організацій, держав та правозахисних груп також є ключовим у забезпеченні справедливості та дотриманні міжнародного права.

Ключові слова: розслідування, організація, військові правопорушення, війна.

Kolosovskyi Yevhen Yuriiovich Candidate of Law, Head of the Department of Criminal Procedure and Analytical Activity, State Tax University, 31 Universytetska St., Irpin, 08200, tel.: (050) 948-15-38, <https://orcid.org/0009-0007-5720-6367>

Dmyterko Alina Serhiivna Student of the 4th year of the Educational and Scientific Institute of Economic Security and Customs Affairs, State Tax University, University St., 31, Irpin, 08200, <https://orcid.org/0009-0009-4664-4139>

SPECIAL FEATURES OF INVESTIGATING MILITARY VIOLATIONS COMMITTED BY AN AGGRESSOR COUNTRY: PRACTICAL ASPECT

Abstract. The study addresses the issues concerning the investigation of military offenses committed by an aggressor country. In the current geopolitical environment, the problem of military offenses committed by an aggressor country gains particular significance and urgency. This problem not only threatens international peace and security but also violates the fundamental principles of international law, as reflected in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Hague Conventions.

The study identifies a system of military criminal offenses outlined in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. It emphasizes that combating criminality in conditions of armed conflict is impossible without proper organization of pre-trial investigation and disclosure of these offenses, which shapes the entire subsequent process of criminal proceedings. The study examines the opinions of domestic scholars on the essence and understanding of the organization of the investigation of military offenses. It is highlighted that a distinctive feature of the

investigation of the offenses under consideration is the extensive involvement of experts, specialists, etc., in the investigation.

Furthermore, the study underscores that international organizations play a crucial role in investigating military offenses in the modern era. The contribution of international organizations to the investigation of military offenses and ensuring global justice reflects the profound evolution of international humanitarian law and state interaction on the international stage.

In conclusion, it has been noted that investigating military violations committed by Russia is a challenging task that requires law enforcement and military agencies to have a high level of professionalism, coordination, and the use of specialized investigation methods and tools. Successful investigation of military violations plays an important role in ensuring international order and human rights protection, as well as contributing to the restoration of peace and stability in the region. It is emphasized that effective investigation requires joint efforts of the international community and strong international pressure. Continued pressure on the aggressor country and improvement of effective mechanisms to ensure objective and independent investigation are necessary. Cooperation among international organizations, states, and human rights groups is also key to ensuring justice and compliance with international law.

Keywords: investigation, organization, military offenses, war.

Постановка проблеми. Початок повномасштабної війни рф проти України призвів до масштабних втрат, які супроводжувались військовими правопорушеннями. Війна, як неосяжна руйнівна сила змінили наше суспільство, торкнулась кожної домівки, кожної родини, кожної людини. З початку війни загинули тисячі людей, було зруйновано безліч мирних населених пунктів та інфраструктури, мільйони людей були вимушені покинути свої міста та переселитися в інші регіони країни або за кордон [1, с. 101].

Дійсно, в умовах сучасного геополітичного середовища проблема військових правопорушень, вчинених рф, набуває особливого значення та актуальності. Дана проблема не лише ставить під загрозу міжнародний мир та безпеку, але й порушує основні принципи міжнародного права, відображені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Гаазьких конвенціях. В реаліях сьогодення необхідно докладати особливих зусиль для розслідування та припинення військових правопорушень, вчинених з боку росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації розслідування військових правопорушень вчинених з боку рф досліджували такі вітчизняні: Ю. В. Васюта, М. О. Висоцький, Д. А. Зінченко, Г. В. Звірянський. Д. В. Казначєєва, І. С. Сиводєд, Н. М. Татарин та інші.

Метою статті є окреслення сучасної практики особливостей розслідування військових правопорушень вчинених з боку країни-агресора.

Виклад основного матеріалу. Широкомасштабна збройна агресія рф проти України створила нагальну потребу для правоохоронних органів України в забезпеченні швидкого, повного та безперешкодного розслідування кримінальних порушень проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку та основ національної безпеки. Це включає в себе військові злочини, порушення прав людини, прояви сепаратизму, колабораціонізму та державної зради [2, с. 285]. Починаючи з 24 лютого 2022 року, за наявними даними, слідчі Служби безпеки України проводили досудове розслідування у більше ніж 30 тис. кримінальних провадженнях за фактами вчинення правопорушень, пов'язаних із відкритою воєнною агресією рф проти України, більше третини з яких – за фактами вчинення правопорушення, передбаченого статтею 438 Кримінального кодексу України (порушення законів та звичаїв війни). З початку повномасштабного вторгнення та станом на 01.01.2024 р. слідство триває у майже 20 тис. провадженнях, поліцейські розпочали 47 212 кримінальних проваджень за фактами вчинення на території України правопорушень військовослужбовцями рф та їхніми пособниками, з них: «35 793 – за ст. 438 Кримінального кодексу України (порушення законів та звичаїв війни) 9100 – за ст. 110 Кримінального кодексу України (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України) 2134 – за ст. 111-1 Кримінального кодексу України (колабораційна діяльність) 100 – за ст. 111 КК України (державна зрада) 37 – за ст. 113 Кримінального кодексу України (диверсія) [3]. За даними Міністерства внутрішніх справ, на цей час на деокупованих територіях виявлено 48 місць, де війська рф незаконно утримували і катували громадян» [3]. Також відкрито 47 кримінальних проваджень за фактами вчинення військовими рф сексуального насильства [2, с. 286; 4].

Система військових кримінальних правопорушень, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України має на даний час такий вигляд: кримінальні правопорушення проти порядку підлеглості (ст.ст. 402-405 Кримінального кодексу України); кримінальні правопорушення проти порядку дотримання статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінальні правопорушення проти порядку дотримання військової честі) – ст. 406 Кримінального кодексу України; кримінальні правопорушення проти порядку проходження або несення військової служби (ст.ст. 407-409 Кримінального кодексу України), пов'язані з місцем перебування або виконання обов'язків військової служби; кримінальні правопорушення, що передбачають посягання на військове майно (кримінальні правопорушення проти порядку користуванням військовим майном або збереження військового майна (ст.ст. 410-413 Кримінального

кодексу України); кримінальні правопорушення проти порядку поведження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою (ст.ст. 414-417 Кримінального кодексу України); кримінальні правопорушення проти порядку несення спеціальних служб (ст.ст. 418-421 Кримінального кодексу України); кримінальні правопорушення проти порядку зберігання державної таємниці у військової сфері (ст. 422 Кримінального кодексу України); військові службові кримінальні правопорушення (ст.ст. 425-426-1 Кримінального кодексу України); кримінальні правопорушення проти порядку виконання військового обов'язку в умовах бою або за інших обставин особливого періоду (ст.ст. 427-432 Кримінального кодексу України); кримінальні правопорушення відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (кримінальні правопорушення проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) (ст.ст. 433-435 Кримінального кодексу України) [4].

О. В. Батюк та С. О. Дмитрів відзначають, що боротьба зі злочинністю в умовах військового конфлікту неможлива без належної організації досудового розслідування і розкриття цих правопорушень, що визначає весь подальший процес кримінального провадження [5, с. 79]. Погоджуємось з тим, що виокремлені чотири рівні організації розслідування правопорушень є найбільш дієвими:

– на першому, найвищому рівні організації розслідування стоїть специфічна форма діяльності органів досудового розслідування та дізнання всіх відомств. Цей рівень визначається у вигляді системи заходів, спрямованих на забезпечення ефективності функціонування її елементів і досягнення поставлених перед ними завдань;

– на другому, або «управлінському» рівні організації розслідування зосереджено конкретний зміст, що становить основну функцію органів розслідування. Цей рівень визначається як комплекс заходів, спрямованих на забезпечення оптимальної структури органів, належного рівня управління ними, ефективності їх діяльності та постійного удосконалення засобів і методів;

– на третьому рівні організації розслідування визначається криміналістична методика, що охоплює конкретний акт розслідування і реалізується через комплекс заходів. Ці заходи спрямовані на створення оптимальних умов для визначення та застосування найбільш ефективних та доцільних рекомендацій криміналістичної методики у конкретній ситуації розслідування. Головна мета полягає в досягненні максимальних результатів за мінімальних витрат часу, зусиль і ресурсів;

– четвертий рівень організації розслідування, або тактичний рівень, охарактеризований організацією окремих слідчих дій чи організаційно-технічних заходів в межах конкретного акту розслідування. Цей рівень

визначається як комплекс заходів, спрямованих на вибір та застосування найбільш ефективних і доцільних техніко-криміналістичних і тактичних засобів і прийомів для досягнення цілей конкретної слідчої дії [5, с. 80].

Слід відзначити, що під час розслідування військових правопорушень, вчинених сторонами збройного конфлікту, доводиться вживати й інших організаційних заходів, що виходять за рамки окремих кримінальних проваджень. Так, М. З. Луців вважає, що «організація розслідування військових правопорушень, як і будь-яка діяльність, полягає у внутрішній підпорядкованості, узгодженості, взаємодії, а основним завданням такої організації є її ефективність. Крім єдиної мети, яка є основною в організації взаємодії, потрібно враховувати й такі критерії, як особливості співробітництва слідчих, оперативних та інших підрозділів між собою; строки вжиття спільних заходів; функції підрозділів, що взаємодіють; зв'язок із системою органів, які провадять оперативно-розшукову діяльність; ступінь конспірації; етапи здійснення спільних слідчих й оперативно-розшукових заходів; суб'єкти взаємодії; форми взаємного інформаційного обміну» [6].

У свою чергу, А. І. Звегінцев та В. В. Вінчук відзначають, що «організація розслідування військових правопорушень у військових конфліктах вимагає комплексного підходу та забезпечення необхідних ресурсів на кількох рівнях. Правове забезпечення розслідування включає врахування труднощів, з якими стикаються правоохоронні органи в умовах воєнного стану та відповідність міжнародним стандартам. Матеріально-технічне забезпечення включає збільшення фінансування та забезпечення технічними засобами підрозділів, що беруть участь у розслідуванні. Кадрове забезпечення передбачає підготовку та обмін досвідом для ефективного розслідування воєнних злочинів. Співпраця національних та міжнародних органів є ключовою для успішного ведення розслідування в умовах збройного конфлікту. Співпраця між різними правоохоронними органами, а також активне використання технічних засобів слугує для ефективного фіксування дій і збереження доказів. Підстави для звільнення від відбування покарання та процедура обміну осіб як військовополонених, регламентовані законодавчими актами, сприяють більш ефективному управлінню військовими справами та забезпечують дотримання міжнародних норм» [7, с. 91].

Погоджуємось з думкою І. С. Сиводеда, що «розслідуванню правопорушень в, як і всьому кримінальному процесу, притаманні організованість, плановість, як важливих чинників забезпечення його ефективності. Планування – це організаційна та творча робота слідчого і прокурора, яка починається з початку розслідування і триває до його закінчення. Воно передбачає: а) побудову версій; б) з'ясування всіх обставин та питань, що підлягають вивченню, які витікають з аналізу версій; в) визначення слідчих

дій, необхідних для відпрацювання висунутих версій, встановлення предмету доказування; г) визначення безпосередніх виконавців запланованих заходів, строків та черговості виконання. У зв'язку з необхідністю проведення одночасно багатьох слідчих дій і заходів, розслідування проваджень цієї категорії з самого початку доцільно проводити групою слідчих з залученням до її складу оперативних працівників відповідних правоохоронних органів» [2, с. 290].

Однією з ключових характеристик дослідження порушень, які перебувають у процесі, є широке використання експертів і фахівців. Під час розслідування слідчому слід враховувати фактор несподіваності, коли дані, які відомі слідству, були зібрані таємно, і особи, винні у правопорушенні, не повинні бути цього знати. Також важливо організувати спеціальні операції для затримання злочинців у «гарячому» моменті, коли існує загроза їхнього втечі. Проведення невідкладних слідчих дій, таких як огляд місця події, майна, документів та обшуки, також є необхідним для закріплення зібраних таємно отриманих даних. У разі потреби слідчим призначаються криміналістичні та інші експертизи. Крім того, на початковому етапі досудового розслідування слідчий формулює різні версії, які стають основою для подальшого планування розслідування. Це дозволяє чітко організувати проведення досудового слідства і визначити найбільш ефективні шляхи для розкриття правопорушення та встановлення всіх обставин, що мають значення для справи. Подальше розслідування зосереджується на визначенні мотивів правопорушення та уточненні обставин події та заподіяної шкоди [2, с. 291].

До перших заходів слідчого характеру також включаються огляд місця події, опитування осіб, які стали свідками події, видача відповідних доручень для проведення оперативно-розшукових заходів для вивчення оточення підозрюваних чи обвинувачених, їх способу життя, а також проведення допитів свідків. У процесі розслідування, як було вище зазначено, виникає необхідність у проведенні різних слідчих заходів: огляд місцевості, приміщень, предметів, документів; відтворення обставин події, обшуків, вилучення доказів, арешту майна, одночасних допитів, призначення судових експертиз та інше. Проте, не слід глибоко вдаватися у деталізацію тактики їх проведення в даному контексті [2, с. 292].

У процесі розслідування військових правопорушень важливо встановити кілька ключових аспектів: 1) суб'єкт правопорушення: ідентифікація особи, яка вчинила військове правопорушення, розкриття ролі кожного учасника або співвиконавця та їхніх характеристик. Докази, що підтверджують статус військової службової особи, якщо вона вчинила правопорушення; 2) суб'єктивна сторона: Встановлення наявності прямого умислу, можливої змови з іншими учасниками чи співвиконавцями, мотивів та мети правопорушення; 3) об'єкт правопорушення: Опис конкретного

посягання на життя військової чи цивільної особи; 5) об'єктивна сторона: Пояснення підготовки до вчинення правопорушення, місця, часу, способу та приховування його, деталі кожного епізоду військового правопорушення, документальне підтвердження слідів чи ознак протиправних дій, а також матеріальної шкоди та інших наслідків [2, с. 292-293].

Варто наголосити, що міжнародні організації відіграють вирішальну роль у розслідуванні військових правопорушень на сучасному етапі. Їхня діяльність спрямована на забезпечення прав індивідів, жертв військових правопорушень, тана створення системиміжнародного правосуддя, якоможе відповідати на найбільш складні та серйозні виклики глобального співтовариства. У свою чергу, вклад міжнародних організацій в розслідування військових правопорушень та забезпечення глобального правосуддя відображає глибоку еволюцію міжнародного гуманітарного права та взаємодії держав на міжнародній арені. Від моменту свого створення міжнародні організації стали ключовими інструментами у відповіді на глобальні виклики, що стосуються прав людини, правосуддя та міжнародної безпеки [10, с. 107]. Можемо погодитись та врахувати, що міжнародні організації відіграють критично важливу роль у розслідуванні військових правопорушень під час активних бойових дій. Їх участь не лише сприяє притягненню до відповідальності осіб, винних у скоєнні жахливих правопорушень, але й підтримує міжнародний порядок, базуючись на принципах права та справедливості. Міжнародний кримінальний суд, Організація Об'єднаних Націй та інші глобальні інституції демонструють зобов'язаність до захисту невинних цивільних осіб і підтримки правил, які забороняють військові правопорушення.

З огляду на правові аспекти організації розслідування військових правопорушень, Н. М. Татарин рекомендує врегулювати положення кримінального законодавства відповідно до міжнародно-правових стандартів, які можуть виражатися у визначенні терміна військового правопорушення у КК України, вимогах щодо збирання доказової інформації вчинення військових правопорушень, з метою передачі матеріалів у Міжнародний кримінальний суд для подальшого розгляду, встановленні процедури відшкодування шкоди, внаслідок вчинення злочинних дій [8, с. 42].

Ю. В. Васюта відзначає, що «розслідування військових правопорушень є цілеспрямованою і динамічною діяльністю уповноважених суб'єктів, зокрема спільних слідчих груп, яка реалізується завдяки проведенню системи дій зі створення сприятливих умов упродовж процесу розслідування (на кожному з його етапів). Передусім для забезпечення повного та неупередженого розслідування військових правопорушень слід визначити їх кримінально-правову природу (понятійний апарат), удосконалити кримінальне

законодавство, завдяки внесенню відповідних змін у положення КК України» [9, с. 279].

Висновок. Розслідування військових правопорушень, вчинених з боку росії, є складним завданням, яке вимагає від правоохоронних та військових органів високого рівня професійності, координації та використання спеціалізованих методів та засобів розслідування. Успішне розслідування військових правопорушень відіграє важливу роль у забезпеченні міжнародного правопорядку та захисті прав людини, а також сприяє відновленню миру та стабільності в регіоні.

Аналіз сучасної практики розслідування військових правопорушень, вчинених з боку РФ, вказує на складність та важливість цієї проблеми у міжнародному контексті. Здійснення ефективного розслідування вимагає спільних зусиль міжнародної спільноти та сильного міжнародного тиску. Необхідно продовжувати здійснювати тиск на країну-агресора та вдосконалювати дієві механізми забезпечення об'єктивного та незалежного розслідування. Співробітництво міжнародних організацій, держав та правозахисних груп також є ключовим у забезпеченні справедливості та дотриманні міжнародного права. Уникнення безкарності за військові правопорушення та відновлення міжнародного правопорядку залишається однією з головних викликів сьогодення. Тільки через спільні зусилля та рішучі дії міжнародної спільноти можна досягти прогресу в цьому напрямку та запобігти подальшому порушенню міжнародного миру та стабільності.

Література:

1. Казначеева Д. В. Сучасні тенденції військової злочинності в Україні. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри*. Харків: ХНУВС, 2023. С. 101-105.
2. Сиводед І.С. Розслідування військових правопорушень, які вчинені на окупованій території України. *Актуальні питання у сучасній науці*, № 1(7). 2023. С. 283-292.
3. Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційна веб-сторінка*. URL: <https://mvs.gov.ua/> (дата звернення 17.03.2024 р.)
4. Кримінальний кодекс України від 01.01.2024 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 17.03.2024 р.)
5. Батюк О. В., Дмитрів С. О. До питання організації розслідування злочинів. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 3 (13). С. 77–87.
6. Луців М. З. До створення в Україні дієвої системи органів військової юстиції. *Українське право*. URL: <https://ukrainepravo.com> (дата звернення 17.03.2024 р.)
7. Звєгінцев А. І., Вінчук В.В. Особливості розслідування воєнних злочинів в умовах активних бойових дій. *Збірник наукових праць ХНУВС*. Харків. 2023. С. 89-91.
8. Татарин Н. М. Особливості організації розслідування воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*. ХНУВС, Харків. 2022. С. 40-44.

9. Васюта Ю.В. Окремі аспекти розслідування воєнних злочинів: законодавство, доктрина, практика. *Актуальні проблеми кримінального права*. Київ. 2023. С. 277-280.

10. Зінченко Д.А., Висоцький М.О., Звірянський Г.В. Роль міжнародних організацій у розслідуванні воєнних злочинів під час активних бойових дій. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану*. Вінниця. 2023. С. 106-108.

References:

1. Kaznacheieva D. V. (2023). Suchasni tendentsii viiskovoi zlochynnosti v Ukraini [Modern trends of military crime in Ukraine]. *Zlochinnist i protydiia yii v umovakh viiny: hlobalnyi, rehionalnyi ta natsionalnyi vymiry* [Crime and counteraction to it in the conditions of war: global, regional, and national dimensions]. Kharkiv: KhNUVS, pp. 101-105.

2. Sivodiied I.S. (2023). Rozsliduvannia viiskovykh pravoporushen, yaki vchyneni na okupovaniu terytorii Ukrainy [Investigation of military crimes committed in the occupied territory of Ukraine]. *Aktualni pytannia u suchasni nauzi*, No. 1(7), pp. 283-292.

3. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Official website. URL: <https://mvs.gov.ua/> (Accessed on March 17, 2024).

4. Criminal Code of Ukraine dated January 1, 2024, No. 2341-III. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Accessed on March 17, 2024).

5. Batiuk O. V., Dmytriv S. O. (2021). Do pytannia orhanizatsii rozsliduvannia zlochyniv [On the issue of organizing crime investigation]. *Sotsialno-pravovi studii* [Socio-legal studies], Issue 3 (13), pp. 77-87.

6. Lutsiv M. Z. (n.d.). Do stvorennia v Ukraini diievoi systemy orhaniv viiskovoi yustitsii [Towards the creation of an effective system of military justice in Ukraine]. *Ukrainian Law*. URL: <https://ukrainepravo.com> (Accessed on March 17, 2024).

7. Zvehintsiev A. I., Vintsuk V.V. (2023). Osoblyvosti rozsliduvannia voiennykh zlochyniv v umovakh aktyvnykh boiovykh dii [Features of investigating war crimes in conditions of active hostilities]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNUVS* [Collection of scientific works of KhNUVS], Kharkiv, pp. 89-91.

8. Tatarin N. M. (2022). Osoblyvosti orhanizatsii rozsliduvannia voiennykh zlochyniv [Features of organizing investigation of war crimes]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu v umovakh viiennoho stanu* [Current trends in the development of forensic science and criminal procedure in wartime conditions]. KhNUVS, Kharkiv, pp. 40-44.

9. Vasiuta Yu.V. (2023). Okremi aspekty rozsliduvannia voiennykh zlochyniv: zakonodavstvo, doktryna, praktyka [Certain aspects of investigating war crimes: legislation, doctrine, practice]. *Aktualni problemy kryminalnoho prava* [Current issues of criminal law], Kyiv, pp. 277-280.

10. Zinchenko D.A., Vysotskyi M.O., Zvirianskyi H.V. (2023). Rol mizhnarodnykh orhanizatsii u rozsliduvanni voiennykh zlochyniv pid chas aktyvnykh boiovykh dii [The role of international organizations in investigating war crimes during active hostilities]. *Zakhyst ta dotrymanna prav hromadian orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v umovakh viiennoho stanu* [Protection and observance of the rights of citizens by the bodies of the National Police of Ukraine in wartime conditions]. Vinnytsia, pp. 106-108.

УДК 343.35(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-577-587](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-577-587)

Кузик В'ячеслав Васильович кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник 1-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії криміналістичної та спеціальної техніки, Державний науково-дослідний інститут МВС України, провулок Євгена Гуцала, 4-А, м. Київ, 01011, <https://orcid.org/0000-0001-5110-8220>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ НЕЗАКОННОГО ПРИДБАННЯ, ЗБУТУ АБО ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті надана кримінально-правова характеристика об'єктивної сторони незаконного придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації.

Встановлено, що зазначене кримінальне правопорушення проявляється лише у своїй активній формі, тобто як дія, яка виражається у незаконному придбанні, збуті та використанні спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

Визначено, що воно належить до кримінальних правопорушень з альтернативними діями, що вчиняються без передбачених нормативно-правовими актами України дозволу: 1) збут (будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика тощо), що здійснюються всупереч законній господарській діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації); 2) придбання (будь-які умисні дії, що здійснюються всупереч законній господарській діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації та пов'язані з купівлею, обміном, привласненням знайденого, одержанням як подарунок, відшкодуванням боргу тощо); 3) використання (дія або процес, коли особа незаконно застосовує зазначені предмети для досягнення певної мети).

За результатами дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 359 КК України, пропонується декриміналізувати діяння, що підпадають під ознаки незаконного придбання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

З'ясовано, що об'єктивними кваліфікуючими ознаками є вчинене повторно або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб.

Ознаками повторності при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 359 КК України, є такі дії, коли кожна з них має самостійний характер, а не є повторенням. Не є повторенням послідовне вчинення різних діянь стосовно одного предмету.

Наголошено, що заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб характерно як наслідок для використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

З метою запобігання незаконному обігу спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації пропонується у ст. 359 КК України встановити спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, а саме: якщо особа добровільно здала органам влади спеціальний технічний засіб негласного отримання інформації.

Ключові слова: кримінально-правова характеристика, кримінальна відповідальність, об'єктивна сторона, спеціальні технічні засоби, отримання інформації, незаконне, придбання, збут, використання.

Kuzyk Viacheslav Vasyliovych candidate of legal sciences, senior researcher of the 1st research department of the Research Laboratory of Forensic and Special Techniques, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Yevgena Hutsal lane, 4-A, Kyiv, 01011, <https://orcid.org/0000-0001-5110-8220>

CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF THE OBJECTIVE SIDE OF ILLEGAL ACQUISITION, SALE OR USE OF SPECIAL TECHNICAL MEANS OF OBTAINING INFORMATION

Abstract. The article provides a criminal law description of the objective side of illegal acquisition, sale or use of special technical means of obtaining information.

It was established that the specified criminal offense is manifested only in its active form, that is, as an action expressed in the illegal acquisition, sale and use of special technical means of secretly obtaining information.

It was determined that it belongs to criminal offenses with alternative actions, which are committed without the permission stipulated by the normative legal acts of Ukraine: 1) sale (any paid or unpaid forms of their implementation (sale, donation, exchange, payment of debt, loan, etc.), that are carried out contrary to the legal economic activity related to the development, manufacture, supply of special

technical means for removing information from communication channels and other technical means of covertly obtaining information); 2) acquisition (any intentional actions carried out contrary to the legal economic activity related to the development, manufacture, supply of special technical means for removing information from communication channels and other technical means of secretly obtaining information and related to the purchase, exchange, appropriation of what was found, receiving as a gift, debt repayment, etc.); 3) use (action or process when a person illegally uses the specified items to achieve a certain goal).

According to the results of the study of the objective side of the criminal offense provided for in Art. 359 of the Criminal Code of Ukraine, it is proposed to decriminalize acts that fall under the signs of illegal acquisition of special technical means of secretly obtaining information.

It has been found that the objective qualifying features are repeated acts or if they have caused significant damage to the legally protected rights, freedoms or interests of individual citizens, state or public interests or the interests of individual legal entities.

Signs of repetition when committing a criminal offense provided for in Art. 359 of the Criminal Code of Ukraine, there are such actions when each of them has an independent character and is not a repetition. Successive performance of different actions in relation to the same subject is not repetition.

It is emphasized that causing significant damage to the rights, freedoms or interests of individual citizens protected by law, state or public interests or the interests of individual legal entities is a characteristic consequence of the use of special technical means of covertly obtaining information.

In order to prevent the illegal circulation of special technical means of secretly obtaining information, it is proposed in Art. 359 of the Criminal Code of Ukraine to establish special grounds for exemption from criminal liability, namely: if a person voluntarily surrendered to authorities a special technical means of covertly obtaining information.

Keywords: criminal law characteristics, criminal liability, objective side, special technical means, obtaining information, illegal, acquisition, sale, use.

Постановка проблеми. Одним із видів кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян є незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації.

Суспільна небезпечність цього кримінально протиправного діяння полягає в тому, що незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації посягає на встановлений органами державної влади порядок обігу зазначених засобів, заподіює шкоду

охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, у тому числі порушує недоторканість приватного життя [1, с. 636].

Кримінальна відповідальність за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації передбачено у ст. 359 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [2].

У диспозиції кримінально-правової норми фіксується насамперед об'єктивна сторона кримінального правопорушення. Так, ст. 359 КК України складається з трьох частин, де у частині 1 передбачено кримінальну відповідальність за незаконне придбання або збут спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а також незаконне їх використання; у частині 2 – за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб; у частині 3 – за дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, вчинені організованою групою або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами кримінальної відповідальності за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації займалися А. В. Боровик, В. І. Возний, В. Г. Кондратов, Б. Д. Леонов, В. І. Павликівський, В. С. Серьогін, І. М. Чуб та інші дослідники. Роботи цих авторів мали велике наукове та практичне значення. Але більшість дослідників з даної проблематики розглядали питання щодо об'єкту та предмету цього кримінального правопорушення, залишивши поза увагою розгляд питань щодо характеристики об'єктивної сторони даного кримінально протиправного діяння. Окрім того, на актуальність зазначеної проблематики вказує й те, що на сьогодні потребує удосконалення кримінально-правова норма, передбачена ст. 359 КК України.

Метою статті є охарактеризувати об'єктивну сторону незаконного придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації, а також визначити напрями удосконалення кримінально-правової норми, передбаченої ст. 359 КК України.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивною стороною кримінального правопорушення є сам процес його вчинення та результат, який настає внаслідок цього, якщо розглядати їх із зовнішньої сторони. Об'єктивна сторона конкретного кримінального правопорушення має індивідуальні особливості, пов'язані зі способом, місцем, часом його вчинення, характером наслідків тощо [3, с. 78].

Аналіз ч. 1 ст. 359 КК України дають підстави стверджувати, що зазначене кримінально протиправне діяння проявляється лише у своїй активній формі, тобто як дія, яка виражається у незаконному придбанні, збуті

та використанні спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

Виходячи з диспозиції цієї кримінально-правової норми можна зробити висновок, що кримінальне правопорушення належить до так званих кримінальних правопорушень з альтернативними діями (придбання, збут, використання).

Зазначені дії повинні бути незаконними, тобто вчиняються без передбачених нормативно-правовими актами України дозволу. Винний не має ні дійсного, ні уявного права на їх здійснення. При цьому варто наголосити, що дозвіл на право розроблення, виготовлення, постачання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації визначено у Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації та поширюється на всіх суб'єктів господарювання незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, які провадять повністю або частково господарську діяльність у цій сфері [4].

Найбільш небезпечною формою незаконного обігу спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації є збут цих заборонених предметів. Наприклад, збут визначається як будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації, тобто це продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика тощо [5, с. 54].

На сьогодні існують роз'яснення Верховного Суду України щодо незаконного збуту та придбання заборонених предметів. Так, Пленум Верховного Суду України у постанові від 26.04.2002 року № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [6] надав роз'яснення щодо тлумачення вищезазначених форм незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, зокрема: а) незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також прекурсорів – будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації всупереч чинному антинаркотичному законодавству (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика, введення володільцем цих засобів або речовин ін'єкцій іншій особі за її згодою тощо); б) незаконне придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів – їх купівля, обмін на інші товари або речі, прийняття як плати за виконану роботу чи надані послуги, позика, подарунка або сплати боргу, привласнення знайденого; збирання залишків наркотиковмісних рослин на пожнивних земельних площах після зняття з них охорони, на земельних ділянках

громадян, а також збирання таких дикорослих рослин чи їх частин на пустирях.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 року № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» [7] визначено, що: а) незаконний збут холодної, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв полягає в умисній передачі їх іншій особі поза встановленим порядком шляхом продажу, обміну, дарування, сплати боргу тощо; б) незаконним придбанням вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв слід вважати умисні дії, пов'язані з їх набуттям (за винятком викрадення, привласнення, вимагання або заволодіння шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем) всупереч передбаченому законом порядку – в результаті купівлі, обміну, привласнення знайденого, одержання як подарунок, на відшкодування боргу тощо.

Таким чином, під незаконним збутом спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації слід розуміти будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика тощо), що здійснюються всупереч законній господарській діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації; а під незаконним придбанням цих заборонених предметів – будь-які умисні дії, що здійснюються всупереч законній господарській діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації та пов'язані з купівлею, обміном, привласненням знайденого, одержанням як подарунок, відшкодуванням боргу тощо.

Серед науковців існує думка про доцільність декриміналізації дій щодо придбання та зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. Як зазначили Б. Д. Леонов та В. С. Серьогін, ступінь суспільної небезпечності дій, пов'язаних з незаконним придбанням, збутом або використанням спеціальних технічних засобів, не є однаковим. Незаконне придбання або збут спеціальних технічних засобів являють приклад надмірної криміналізації. Ці діяння посягають на адміністративні правовідносини, які виникають в процесі розроблення, виготовлення, постачання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації. Фактично йдеться про провадження

певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону. З точки зору теорії кримінального та адміністративного права, лише сам факт вчинення таких дій, як придбання чи зберігання предмета посягання (якщо не зважати на кількість спеціальних технічних засобів, що придбані чи зберігаються), за відсутності інших ознак, що вказують на підвищений характер суспільної небезпеки, очевидно, може охоплюватися ознаками адміністративного проступку [8, с. 141].

На сьогодні незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації не є кримінально караним діянням, а є адміністративним правопорушенням (ст. 195-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [9]. Що стосується незаконного придбання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, то ми підтримуємо точку зору щодо декриміналізації цього діяння, оскільки воно посягає на встановлений порядок управління (в частині розроблення, виготовлення, постачання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації), що поставлено під адміністративно-правову охорону, та характеризується низьким ступенем суспільної небезпечності (в частині спричинення суспільно шкідливих наслідків).

Кримінально протиправними діями є використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, яке також є найбільш небезпечною формою вчинення цього кримінального правопорушення, оскільки можуть бути порушені конституційні права людини.

У науково-практичних коментарях до Кримінального кодексу України використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації визначається як застосування їх у супереч нормативно-правовим актам [10, с. 826]; як застосування їх, залежно від конкретного виду, за прямим призначенням, але всупереч оперативно-розшукового законодавства [11, с. 829-830]. Тобто, використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації можна розглядати як дію або процес, коли особа незаконно застосовує зазначені предмети для досягнення певної мети.

Об'єктивними кваліфікуючими ознаками є вчинене повторно (ч. 2 ст. 359 КК України) або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб (ч. 3 ст. 359 КК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 32 КК України повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України [2]. Повторність має місце тоді, коли нема перешкод для притягнення особи до кримінальної відповідальності за перше кримінальне правопорушення.

Ознаками повторності при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 359 КК України, є такі дії, коли кожна з них має самостійний характер, а не є повторенням. Не є повторенням послідовне вчинення різних діянь стосовно одного предмету. Наприклад, придбання з подальшим збутом одного ж самого предмету, якщо такі дії були об'єднані єдиним умислом.

Істотна шкода охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб – це оцінке поняття, яке не має чітких меж тлумачення. На наш погляд, заподіяння такої істотної шкоди характерно як наслідок для використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

З метою запобігання кримінально протиправній діяльності кримінальним законодавством України передбачено спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення ряду кримінальних правопорушень, у тому числі й кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом заборонених до обігу предметів. Наприклад, у ч. 3 ст. 263 КК України передбачено звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами у разі, якщо особа добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої [2].

Відповідно до ч. 4 ст. 307 КК України особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю кримінальних правопорушень, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 309 КК України) [2].

На наш погляд, потрібно встановити такі підстави звільнення від кримінальної відповідальності й за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 359 КК України. При цьому слід враховувати, що особа за власним бажанням передає спеціальний технічний засіб негласного отримання інформації відповідному державному органу.

Висновки. Незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації належить до кримінальних правопорушень з альтернативними діями, що вчиняються без передбачених нормативно-правовими актами України дозволу:

1) збут – будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика тощо), що здійснюються всупереч законній господарській діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації;

2) придбання – будь-які умисні дії, що здійснюються всупереч законній господарській діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації та пов'язані з купівлею, обміном, привласненням знайденого, одержанням як подарунок, відшкодуванням боргу тощо;

3) використання – дія або процес, коли особа незаконно застосовує зазначені предмети для досягнення певної мети.

За результатами дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 359 КК України, пропонуємо декриміналізувати діяння, що підпадають під ознаки незаконного придбання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, та встановити спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, а саме: якщо особа добровільно здала органам влади спеціальний технічний засіб негласного отримання інформації.

Література:

1. Кузик В. В. Кримінально-правова характеристика об'єкта й предмета незаконного придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 4(22). С. 634–647.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
3. Кириченко О. В., Чорний О. М., Шамара О. В. Протидія терористичним актам в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади : монограф. Дніпро : Дніпров. гум. ун-т, ЛІРА, 2022. 181 с.
4. Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації : постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 669. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#n178> (дата звернення: 12.03.2024).
5. Кириченко О. В., Міщанинець О. М. Кримінально-правові засоби протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються організованими групами та злочинними організаціями. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск 1 (№ 91) «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». С. 52–56.
6. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 4. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 4. С. 10–21.
7. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 3. *Відомості Верховного Суду України*. 2002. №4. С. 2–9 (вкладка).
8. Леонов Б. Д., Серьогін В. С. Кримінально-правова протидія незаконній діяльності зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації. *Інформація і право*. 2016. № 2(17). С. 139–146.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8074-Х. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 13.04.2024).

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 1064 с.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Атіка, 2005. 1064 с.

References:

1. Kuzyk V. V. (2024). Kryminal'no-pravova kharakterystyka ob'yekta y predmeta nezakonnoho prydbannya, zbutu abo vykorystannya spetsial'nykh tekhnichnykh zasobiv otrymannya informatsiyi [Criminal law characteristics of the object and subject of illegal acquisition, sale or use of special technical means of obtaining information]. *Current issues in modern science*. 4(22). 634–647 [in Ukrainian].

2. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Code of Ukraine] (2001, April 5). No. 2341-III. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of application: 02/25/2024) [in Ukrainian].

3. Kyrychenko O. V., Chornyi O. M., Shamara O. V. (2022). Protydiya terorystychnym aktam v Ukrayini: kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zasady [Countering terrorist acts in Ukraine: criminal law and criminological foundations]: monograph. Dnipro: Dnipro. rubber university, LIRA [in Ukrainian].

4. Deyaki pytannya shchodo spetsial'nykh tekhnichnykh zasobiv dlya znyattya informatsiyi z kanaliv zv'yazku ta inshykh tekhnichnykh zasobiv nehlasnoho otrymannya informatsiyi [Some questions regarding special technical means for removing information from communication channels and other technical means of secretly obtaining information] (2016, September 22). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 669. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#n178> (date of application: 03/12/2024) [in Ukrainian].

5. Kyrychenko O. V., Mishchanynets O. M. (2018). Kryminal'no-pravovi zasoby protydiyi nezakonnomu zbutu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analogiv abo prekursoriv, shcho vchynyuyut'sya orhanizovanymy hrupamy ta zlochynnymy orhanizatsiyamy [Criminal law means of combating the illegal sale of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors committed by organized groups and criminal organizations]. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special issue 1(91) "Combating drug crime in Ukraine and the world: problems and ways to solve them." 52–56 [in Ukrainian].

6. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analogiv abo prekursoriv [On judicial practice in cases of crimes in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors] : Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated 04/26/2002 No. 4 (2002). *Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*. 4. 10–21 [in Ukrainian].

7. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vykradennya ta inshe nezakonne povodzhennya zi zbroyeyu, boyovymy pryapasamy, vybukhovymy rehovynamy, vybukhovymy prystroyamy chy radioaktyvnymy materialamy [On judicial practice in cases of kidnapping and other illegal handling of weapons, ammunition, explosives, explosive devices, or radioactive materials] : Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated April 26, 2002 No. 3 (2002). *Information of the Supreme Court of Ukraine*. 4. 2–9 (tab) [in Ukrainian].

8. Leonov B. D., Seryogin V. S. (2016). Kryminal'no-pravova protydiya nezakonnny diyal'nosti zi spetsial'nymy tekhnichnymy zasobamy nehlasnoho otrymannya informatsiyi [Criminal-legal counteraction to illegal activity with special technical means of obtaining information secretly]. *Information and law*. 2(17). 139–146 [in Ukrainian].

9. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (1984, December 07). No. 8074-X. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (date of application: 04/13/2024) [in Ukrainian].

10. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (2015) / ed. O. M. Dzhuzhi, A. V. Savchenko, V. V. Cherneya. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

11. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (2005) / ed. M. I. Melnik, M. I. Havronyuk. 3th ed., Reworked. and add. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

УДК 340+656,6

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-588-597](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-588-597)

Кузьменко Валентин Сергійович асистент кафедри безпеки життєдіяльності та професійно-прикладної фізичної підготовки, Херсонська державна морська академія, проспект Ушакова, 20, Херсон, Херсонська область, 73009, <https://orcid.org/0000-0003-3515-2912>

Кузьменко Олена Юріївна старший викладач кафедри економіки та морського права, Херсонська державна морська академія <https://orcid.org/0000-0001-7542-7322>

ОЦІНКА ВІДПОВІДНОСТІ УМОВ ПРАЦІ НА МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ ВИМОГАМ МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ОХОРОНИ ПРАЦІ

Анотація. Дослідження оцінки відповідності умов праці на морському транспорті вимогам міжнародного законодавства з охорони праці є невід'ємною складовою забезпечення безпеки та захисту прав моряків. Завдяки розширенню світової торгівлі та зростанню обсягів перевезень морським транспортом, питання забезпечення гідної праці на судах стає все більш актуальним. Розвиток міжнародного законодавства з охорони праці на морському транспорті, потребує постійного моніторингу та оцінки відповідності національних нормативно-правових актів міжнародним стандартам.

Розробка цієї теми в сучасному суспільстві є необхідною для реалізації зобов'язань перед міжнародним співтовариством щодо забезпечення безпеки та охорони праці моряків. Посилення контролю та нагляду за умовами праці на морських судах сприятиме покращенню стану безпеки на морі, зменшенню ризиків, пов'язаних із життям та здоров'ям моряків та забезпеченням їм гідних умов праці. Розробка нових підходів та методів оцінки відповідності умов праці міжнародним стандартам пришвидшить виявлення та усунення порушень прав моряків, сприяючи зміцненню міжнародної довіри та співпраці в заданій галузі. Прийняття та ратифікація міжнародних конвенцій, низки інших нормативно-правових актів, що регулюють умови праці на морі, свідчать про стан важливості цього питання для України.

Зазначено, що приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів гарантуватиме права моряків, покращить умови

праці, в тому числі й в галузі охорони праці, та забезпечить безпеку на морі. Вирішення цього завдання сприятиме зменшенню ризиків податкових, економічних та соціальних проблем, пов'язаних з невідповідністю законодавства, застарілими нормами та балансом між вітчизняними та міжнародними нормативно-правовими актами, які регулюють питання охорони праці моряків. Такий крок відобразить зобов'язання України перед міжнародним співтовариством у підтримці прав людини та забезпеченні безпеки на морі.

Ключові слова: міжнародне право, охорона праці, трудові відносини, ризики, морський транспорт.

Kuzmenko Valentyn Serhiyovych Assistant of the Department, Department of Health and Safety, Professional and Applied Physical Training, Kherson State Maritime Academy, <https://orcid.org/0000-0003-3515-2912>

Kuzmenko Olena Yuriivna Senior lecturer, Department of Economics and Maritime Law, Kherson State Maritime Academy, <https://orcid.org/0000-0001-7542-7322>

ASSESSMENT OF COMPLIANCE OF WORKING CONDITIONS IN MARINE TRANSPORT WITH THE REQUIREMENTS OF INTERNATIONAL LABOR SAFETY LEGISLATION

Abstract. The study of the assessment of compliance of working conditions on sea transport with the requirements of international legislation on labor protection is an integral component of ensuring the safety and protection of the rights of seafarers. Thanks to the expansion of world trade and the growth of the volume of transportation by sea, the issue of ensuring decent work on ships is becoming more and more urgent. The development of international legislation on labor protection in maritime transport requires constant monitoring and assessment of compliance of national regulatory legal acts with international standards.

The development of this topic in modern society is necessary for the implementation of obligations to the international community to ensure the safety and health of seafarers. Strengthening control and supervision of working conditions on sea vessels will contribute to the improvement of safety at sea, reduction of risks related to the life and health of seafarers and providing them with decent working conditions. The development of new approaches and methods for assessing the compliance of working conditions with international standards will speed up the identification and elimination of violations of seafarers' rights, contributing to the strengthening of international trust and cooperation in the given field. The adoption

and ratification of international conventions, a number of other legal acts regulating working conditions at sea, testify to the state of importance of this issue for Ukraine.

It is noted that bringing national legislation into line with international standards will guarantee seafarers' rights, improve working conditions, including in the field of labor protection, and ensure safety at sea. Solving this task will contribute to reducing the risks of tax, economic and social problems associated with the inconsistency of legislation, outdated norms and the balance between domestic and international legal acts that regulate the issue of seafarers' labor protection. Such a step will reflect Ukraine's commitment to the international community in supporting human rights and ensuring safety at sea.

Keywords: international law, labor protection, labor relations, risks, maritime transport.

Постановка проблеми. Морський транспорт є досить важливим сегментом світової економіки, що забезпечує торгівлю та перевезення пасажирів. Торговельна діяльність як вид трудової діяльності має на меті захистити права працівників, встановивши для них нормальні трудові умови, захистити їх право на працю, оскільки умови праці на морському транспорті можуть бути складними та небезпечними. Погодні умови, довготривалі перевезення, ізоляція та вимоги безпеки є тими елементами, які так чи інакше впливають на умови праці, провокуючи появу несприятливих факторів для працівників на морському транспорті. Актуальність дослідження визначеного питання полягає у специфічних трудових відносинах, які регулюються окремими нормами вітчизняного та міжнародного права.

Важливо дослідити відповідності умов праці на морському транспорті вимогам міжнародного законодавства з охорони праці, трудових відносин тощо. Здійснення ефективної діяльності має на меті сприяти покращенню умов праці на морському транспорті, зменшенню ризиків для здоров'я працівників, забезпечити відповідність трудових норм, які регулюють трудові відносини на морському транспорті, вимогам міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість дослідження оцінки відповідності умов праці на морському транспорті вимогам міжнародного законодавства з охорони праці відведена значна частина наукових праць. Їх авторами є вітчизняні науковці Т. Іванова [13], С. Кузнецов [9], Т. Новак [4], М. Ханін [1], Я. Яценко [10]. Однак реального результату, який би визначав гармонізацію вітчизняного і міжнародного права немає, а тому питання оцінки відповідності умов праці на морському транспорті вимогам міжнародного права залишається відкритим і потребує додаткового опрацювання.

Мета статті полягає у проведенні оцінки відповідності умов праці на морському транспорті вимогам міжнародного законодавства з охорони праці,

її спрямованості на виявлення рівня відповідності національних законодавчих актів та положень у сфері охорони праці моряків міжнародним стандартам та конвенціям, які регулюють умови праці на морському транспорті.

Виклад основного матеріалу. Близько 90% міжнародної торгівлі здійснюється через морський або річковий транспорт. Цей факт підкреслює важливе значення моряків в глобальній економічній системі. Морський транспорт є першим справжнім глобалізованим сектором. Для захисту моряків і їхнього внеску у міжнародну торгівлю Міжнародна організація праці (МОП) прийняла понад 70 документів, включаючи 41 конвенцію та рекомендації на спеціальних морських сесіях. Міжнародні стандарти МОП встановлюють мінімальні умови для безпечної праці моряків, охоплюючи майже всі питання їхнього працевлаштування та життя на судні, в тому числі мінімальний вік, медичну придатність, час праці та відпочинку, заробітну плату, відпустки, репатріації, умови проживання, харчування, охорону праці, соціальне забезпечення та соціальний захист [1, с. 139].

Законодавство з охорони праці містить не лише норми вітчизняного права, але й норми міжнародних нормативно-правових актів. Конституція України в ст. 9 визначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, належать до частини вітчизняного законодавства України [2]. Подібне твердження містить і ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [3]. Варто наголосити на тому, що у випадку, коли міжнародним договором чи міжнародною угодою, до яких Україна доєдналася і визнала частинкою національного законодавства, встановлено інші правила, ніж ті, які містить законодавство України про працю, в такому випадку застосовуються норми міжнародного договору чи угоди [4].

Міжнародними нормативно-правовими актами, які закріплюють право на охорону праці є Загальна декларація прав людини. Відповідно до статті 23 юридично значущого нормативно-правового акту встановлено, що людина має право на справедливі та сприятливі умови праці [5].

Наступним нормативно-правовим актом, який закріплює право на справедливі та сприятливі умови праці, охоплюючи й умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни, є Міжнародний пакт про економічні, соціальні культурні права [6]. Вказаний нормативно-правовий документ є підґрунтям для захисту прав працівників, їх прав на охорону праці на найвищому – на міжнародному рівні.

Стаття 3 Європейської соціальної Хартії [6] визначає право на безпечні та здорові умови праці, здійснюючи перелік заходів, які сторони (держави, що ратифікували Хартію) зобов'язуються виконувати для забезпечення ефективного здійснення прав на охорону праці. Вказані заходи повинні розроблятися й

реалізовуватися для подолання колізій під час виникнення певних питань з охорони праці, які містять елементи міжнародного характеру.

Декларація МОП [8] містить обов'язкову умову дотримання всіма членами МОП Статуту Міжнародної організації праці, закріплюючи у своїх положеннях захист права на життя та здоров'я працівника на всіх роботах.

Визначені вище нормативно-правові акти міжнародного характеру можна застосовувати й для охорони праці на морському транспорті. Україна, як морська держава бере участь у вивченні, освоєнні та використанні ресурсів Світового океану. Цей процес потребує визначення і законодавчого закріплення норм, які регулюють відносини у сфері морського права, в тому числі й відносини працівників, які виконують трудові обов'язки на суднах [9, с. 25].

За словами Я. Яценка, Україна це морська держава, яка активно займається питанням забезпечення регулювання прав моряків. В силу різних обставин громадяни України укладають трудові відносини із власниками іноземних суден, тим самим наймаючись на роботу в іноземну кампанію. Правове регулювання праці під іноземним прапором засновано переважно на внутрішньодержавному законодавстві держави прапора судна, а також на міжнародних договорах, ратифікованих Україною.

Визначена ситуація є не зовсім позитивною, оскільки українці, працюючи під прапором іноземної держави, не завжди забезпечені достатнім рівнем захисту. Зважаючи на це, виникла необхідність ратифікації Україною Конвенції Міжнародної організації праці про працю в морському судноплаванні 2006 р., яка в порівнянні із Конвенцією про трудові договори моряків №22, є чинною в Україні, і регулює трудові договори й визначає ширші права моряків і дієвіший механізм їх захисту [10].

Варто відзначити, що Україна є носієм вагової частки міжнародних морських перевезень, в процесі яких нерідко виникають правові питання, врегулювання яких здійснюється не лише на підставі норм вітчизняного законодавства, а й нормативної бази міжнародного права. Зважаючи на це, все частіше у правовому дискурсі лунають питання стосовно необхідності вдосконалення законодавства України та норм міжнародного права в частині регулювання гармонізації цих норм і приведення їх відповідність до Європейських стандартів.

Разом з тим, стаття 52 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначає, що до трудових відносин застосовується право держави, у якій виконується робота, якщо законом чи міжнародним договором не передбачено інше [11].

Досліджуючи питання відповідності умов праці на морському транспорті вимогам міжнародного законодавства з охорони праці варто сказати, що згідно зі ст. 48 Кодексу торговельного мореплавання України [12],

правове становище екіпажу судна, що ходить під прапором України, визначається вітчизняним законодавством. Разом з тим, відносини, що виникають на судні, яке перебуває в територіальних морських водах або внутрішніх водах України та має прапор іншої держави, підпадають під законодавство держави, під яким ходить судно. Це визначено угодами між власником судна та його екіпажем, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України. У деяких країнах ця прив'язка часто називається «законом прапора», а тому в разі виникнення певних правових питань, які потребують детального розгляду, застосовується законодавство країни, де зареєстровано судно.

Ця правова аксіома серед вітчизняних вчених створює низку дискусійних питань. Якщо екіпаж український, а судовласник іноземна країна, то яким чином у разі виникнення певної ситуації, справедливо розглянути її й винести вмотивоване рішення. Іванова Т. В. вказує, що у певних випадках можливо застосовувати законодавство третьої держави для вирішення питання і надання автономії волі сторін за договором. Окрім того, якщо іноземна компанія однієї країни надає моряка для роботи, що ходить під прапором третьої країни, прив'язка до аксіоми «закон прапора» втрачає свій сенс. Загалом, правове регулювання трудових відносин в морській галузі, охорона й захист прав моряків здійснюється на підставі використання колізійної норми, яка передбачає застосування права держави прапора судна. З цього випливає, що суб'єкти трудових відносин, укладаючи контракти з іноземними компаніями не мають належного захисту своїх прав, і у разі чого їм буде важко довести чи захистити себе [13, с. 67].

Розглядаючи та аналізуючи вітчизняне і міжнародне законодавство, варто сказати, що ефективна співпраця України та інших держав може забезпечити захист прав і законних інтересів своїх громадян під час здійснення ними трудових обов'язків з іншими міжнародними організаціями. Будучи працівником міжнародної організації людина не втрачає статусу «громадянин України», а тому завданням України є всебічна підтримка і захист громадян як на національному, так і на міжнародному рівнях. Це правило головним чином стосується моряків, які ходять під прапорами інших країн. Однак навіть станом на 2024 рік Україна не застосовує низку документів, які б сприяли захисту прав моряків, розроблених МОП, в тому числі й права на охорону праці. Так, ратифікація не була здійснена щодо Конвенції МОП №134 про запобігання виробничим нещасним випадкам серед моряків [14]. Окрім того, не ратифікованою нині залишається Конвенція МОП № 179 про найм та працевлаштування моряків 1996 року [15].

Україна вже стала учасником трьох основних міжнародних конвенцій, які спрямовані на забезпечення захисту прав моряків. Серед цих конвенцій

варто виокремити Міжнародну конвенцію з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS) [16], Конвенцію про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року (STCW'78) [17] і Міжнародну конвенцію щодо запобігання забрудненню з суден 1973 року (MARPOL) [18]. Однак, до цього часу Україна ще не ратифікувала Конвенцію «Про працю в морському судноплаванні» 2006 року (MLC 2006) [19]. Ця конвенція встановлює міжнародні стандарти для умов праці й життя моряків, включаючи їхні права на безпечні та гідні умови праці, відпочинок і медичний догляд. Ратифікація MLC 2006 є важливим кроком для забезпечення відповідності українського законодавства міжнародним стандартам та забезпеченням високого рівня захисту прав моряків, що працюють на суднах під українським прапором.

У разі, коли Україна визріє на ратифікації Конвенції МОП «Про працю в морському судноплаванні» (MLC 2006) [19], це стане важливим кроком, який сприятиме забезпеченню відповідності умов праці на морському транспорті міжнародним стандартам охорони праці. Визначена Конвенція передбачає механізми соціального захисту моряків та створення системи обов'язкового страхування, що сприяє поліпшенню їхнього соціального статусу. Окрім того, вказаний міжнародно-правовий акт зобов'язує судовласників укладати контракти, легалізувати зарплату та виплачувати компенсації сім'ям моряків у разі необхідності. Загалом, ратифікація цієї Конвенції сприятиме покращенню умов праці та соціального захисту моряків, які працюють на морському транспорті, і забезпечити відповідність їхніх прав та інтересів нормам міжнародного права.

Отже, робота моряків пов'язана із постійними ризиками у відкритому морі та низкою технічних проблем, які можуть мати серйозні наслідки та навіть забрати життя. Зважаючи на це, обов'язком держави має стати забезпечення високих стандартів охорони праці, які б сприяли запобіганню нещасних випадків та підсилювали охорону праці та морському транспорті.

Доцільність охорони праці моряків визначається не лише з погляду безпеки судноплавства, але й з позиції забезпечення гідних умов праці та захисту соціальних прав моряків. Відповідно до міжнародно-правових актів, моряки мають право на гідні умови праці, включаючи адекватну оплату праці, час на відпочинок та відновлення сил, а також доступ до медичної допомоги.

Удосконалення охорони праці моряків має надважливе значення з погляду збереження їх здоров'я та психоемоційного стану. Довготривала робота на судні, відсутність зв'язку з сім'єю та обмежені можливості для відпочинку можуть призвести до стресу й погіршення психічного здоров'я.

Охорона праці моряків має й економічну доцільність, оскільки сприяє запобіганню нещасних випадків та захворювань серед моряків, уникнення матеріальних збитків, пов'язаних з аваріями на морі та іншими ризиками, що мають правові й соціальні наслідки.

Загалом, охорона праці моряків є важливим питанням у сфері морського транспорту, який сприяє загальній безпеці судноплавства, та забезпеченню соціальних і економічних прав моряків. Дотримання міжнародно-правових норм у галузі охорони праці є важливим завданням для уряду та власників суден з урахуванням розвитку морського транспорту та посилення вимог до безпеки й соціального захисту моряків.

Висновки. Оцінка відповідності умов праці на морському транспорті вимогам міжнародного законодавства з охорони праці є визначальним аспектом забезпечення безпеки та соціального захисту моряків. Ратифікація міжнародних конвенцій, таких як SOLAS [16], STCW [15] та MLC 2006 [19], свідчить про зобов'язання країн забезпечити виконання встановлених міжнародних стандартів у сфері охорони праці на морі.

Охорона праці моряків є надзвичайно важливою та актуальною проблемою в сучасному світі. Моряки відіграють ключову роль у міжнародній торгівлі та економічному розвитку будь-якої держави, тому їхнє здоров'я та безпека повинні бути належним чином захищені. Розробка та виконання стандартів охорони праці на морі є важливим кроком у забезпеченні гідних умов праці та захисту прав моряків. Такий підхід не лише сприятиме збереженню їх життя та здоров'я, але й подальшому розвитку морського транспорту та забезпеченню безпеки судноплавства. Тому важливо продовжувати зусилля у напрямку покращення умов праці моряків та виконання міжнародних стандартів охорони праці на морі.

Поряд із цим, необхідність приведення вітчизняного законодавства у відповідність до вимог міжнародного права у сфері забезпечення охорони праці моряків є невідкладною і важливою задачею. Прийняття та ратифікація міжнародних конвенцій, що регулюють умови праці на морі, вже вказують на визнання важливості цього питання для України. Приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів забезпечить гарантії та захист прав моряків, покращить умови їх праці та забезпечить безпеку на морі, зменшить ризики податкових, економічних та соціальних проблем, пов'язаних з невідповідністю законодавства. Такий крок демонструватиме зобов'язання України перед міжнародним співтовариством у підтримці прав людини та забезпеченні безпеки на морі.

Література:

1. Ханін М. С. Сучасний стан та перспективи розвитку міжнародних морських транспортних зв'язків: навч. посіб. Х: Транспорт, 2010. С. 139-143.
2. Конституція України: станом на 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). Офіц. вид. К.: Освіта і право. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 26.04.24).
3. Закон України «Про міжнародні договори України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 26.04.24).

4. Новак Т. С. Міжнародне законодавство з охорони праці. URL: <https://ohoronapraci.com.ua/articles/286156-mizhnarodne-zakonodavstvo-z-okhorony-pratsi> (дата звернення 26.04.24).
5. Загальна декларація прав людини URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 26.04.24).
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 26.04.24).
7. Європейська соціальна Хартія. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення 28.04.24).
8. Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260#Text (дата звернення 28.04.24).
9. Кузнецов С.О. Морське право: навч. посіб. Фенікс, 2011. 382 с.
10. Яценко Я. Захист прав моряків: правове регулювання укладання трудових договорів з моряками. *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/134318.html> (дата звернення 28.04.24).
11. Закон України «Про міжнародне приватне право». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 28.04.24).
12. Кодекс торговельного мореплавства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр#Text> (дата звернення 28.04.24).
13. Іванова Т. В. Особливості колізійно-правового регулювання трудових відносин у морській галузі. 2021. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/88f882eb-a7f0-495c-986a-0bcd9a12c09d/content> (дата звернення 28.04.24).
14. Конвенція МОП «Про запобігання виробничим нещасним випадкам серед моряків». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_115#Text (дата звернення 28.04.24).
15. Конвенція МОП «Про найм та працевлаштування моряків». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_048#Text (дата звернення 28.04.24).
16. Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS). URL: <https://marad.gov.ua/ua/npa/mizhnarodna-konvenciya-pro-okhoronu-lyudskogo-zhittya-na-mori-1974-roku-solas-74> (дата звернення 28.04.24).
17. Міжнародна конвенція 1978 року «Про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (STCW'78)». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_053#Text (дата звернення 28.04.24).
18. Міжнародна конвенція «Щодо запобігання забрудненню з суден (MARPOL). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text (дата звернення 28.04.24).
19. Конвенції МОП «Про працю в морському судноплаванні (MLC 2006)». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU06257> (дата звернення 28.04.24).

References:

1. Khanin, M. S. (2010). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku mizhnarodnykh morskykh transportnykh zviazkiv [*The current state and prospects for the development of international maritime transport links*]. Kharkiv: Transport [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy [*Constitution of Ukraine. Education and law*]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Zakon Ukrainy «On international treaties of Ukraine» [*The Law of Ukraine «On international treaties of Ukraine»*]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
4. Novak, T. S. Mizhnarodne zakonodavstvo z okhorony pratsi [*International legislation on labor protection*]. Retrieved from: <https://ohoronapraci.com.ua/articles/286156-mizhnarodne-zakonodavstvo-z-okhorony-pratsi> [in Ukrainian].

5. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [*Universal Declaration of Human Rights*]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
6. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava [*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].
7. Yevropeiska sotsialna Khartiia [*European Social Charter*]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text [in Ukrainian].
8. Deklaratsiia MOP osnovnykh pryntsyviv ta prav u sviti pratsi [*ILO Declaration of Basic Principles and Rights in the World of Work*]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260#Text [in Ukrainian].
9. Kuznetsov, S.O. (2011). Morske pravo [*Maritime law*]. Odesa.: Phoenix [in Ukrainian].
10. Yatsenko Ya. Zakhyst prav moriakiv: pravove rehuliuвання ukladannia trudovykh dohovoriv z moriakamy [*Protection of seafarers' rights: legal regulation of labor contracts with seafarers*]. Retrieved from: <https://zib.com.ua/ua/134318.html> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy «Pro mizhnarodne pryvatne pravo» [*Law of Ukraine «On International Private Law»*] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> [in Ukrainian].
12. Kodeks torhovelnoho moreplavstva Ukrainy [*Merchant Shipping Code of Ukraine*]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр#Text> [in Ukrainian].
13. Ivanova, T.V. (2021). Osoblyvosti koliziino-pravovoho rehuliuвання trudovykh vidnosyn u morskii haluzi [*Peculiarities of conflict-of-law regulation of labor relations in the maritime industry*]. Retrieved from: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/88f882eb-a7f0-495c-986a-0bcd9a12c09d/content> [in Ukrainian].
14. Konventsiia MOP «Pro zapobihannia vyrobnychym neshchasnym vypadkam sered moriakiv» [*ILO Convention «On the prevention of industrial accidents among seafarers»*]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_115#Text [in Ukrainian].
15. Konventsiia MOP «Pro naim ta pratsevlashtuvannia moriakiv». [*ILO Convention «On Recruitment and Employment of Seafarers»*]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_048#Text [in Ukrainian].
16. Mizhnarodna konventsiia z okhorony liudskoho zhyttia na mori 1974 roku (SOLAS) [*International Convention for the Safety of Life at Sea of 1974 (SOLAS)*]. Retrieved from: <https://marad.gov.ua/ua/npa/mizhnarodna-konvenciya-pro-ohoronu-lyudskogo-zhittya-na-mori-1974-roku-solas-74> [in Ukrainian].
17. Mizhnarodna konventsiia 1978 roku «Pro pidhotovku i dyplovuvannia moriakiv ta nesennia vakhty (STCW78)» [*International Convention of 1978 «On the Training and Certification of Seafarers and Watchkeeping (STCW'78)»*]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_053#Text [in Ukrainian].
18. Mizhnarodna konventsiia «Shchodo zapobihannia zabrudnennia z suden (MARPOL)» [*International Convention on the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL)*]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text [in Ukrainian].
19. Konventsii MOP «Pro pratsiu v morskomu sudnoplavstvi (MLC 2006)» [*ILO Conventions «On Labor in Maritime Shipping (MLC 2006)»*]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU06257> [in Ukrainian].

УДК 342.951:351.88J(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-598-606](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-598-606)

Лиськов Іван Максимович помічник адвоката, Адвокатське бюро «Ірини Бігунець», <https://orcid.org/0009-0002-1307-3906>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВНУТРІШНІХ ПЕРЕМІЩЕНЬ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація: В умовах воєнного стану в Україні значні виклики виникають перед системою адміністративно-правового регулювання внутрішніх переміщень населення. Це обумовлено необхідністю забезпечення безпеки громадян та оптимізації ресурсів держави в умовах військового конфлікту. Важливість даного аспекту посилюється з кожним днем війни, оскільки кількість переміщених осіб зростає. Держава має гарантувати права та свободи переселенців, надаючи їм необхідну юридичну, соціальну та економічну підтримку. Структуризація та законодавче упорядкування процесів евакуації та переселення визначають ступінь ефективності державного управління в цих умовах.

Наразі Україна розробила ряд нормативно-правових актів, що регулюють питання внутрішніх переміщень під час воєнного стану. Ці документи включають зміни до адміністративного законодавства, спрямовані на підтримку переміщених осіб і регуляцію їхнього статусу. Однак, практичне втілення цих норм часто стикається з труднощами, викликаними динамікою воєнних подій та обмеженими ресурсами. Актуальним залишається питання забезпечення правової визначеності та прозорості процедур, які б знизили ризики для здоров'я та безпеки людей.

У процесі адміністративно-правового регулювання внутрішніх переміщень важливу роль відіграють місцеві органи влади. Вони стикаються з необхідністю координації дій у межах областей та громад, що часто вимагає швидкого прийняття рішень. Така децентралізація відповідальності сприяє більш гнучкій та ефективній реакції на потреби переселенців. Розвиток місцевих ініціатив та підтримка з боку центрального уряду є ключовими для створення належних умов для переміщених осіб. Це також включає створення інформаційних систем та баз даних для моніторингу та аналізу поточної ситуації.

Крім того, проблема взаємодії різних відомств та організацій, які займаються питаннями внутрішніх переміщень, вимагає особливої уваги.

Часто виникає потреба в більшій координації та обміні інформацією між цивільними, військовими та міжнародними структурами. Встановлення ефективної співпраці може значно підвищити швидкість та якість вирішення проблем, пов'язаних з евакуацією та розміщенням населення. Також це дозволяє краще враховувати гуманітарні аспекти і зменшувати негативний вплив воєнних дій на цивільне населення. Підвищення юридичної обізнаності серед переміщених осіб також сприяє їх захисту та адаптації.

Треба зазначити, що адміністративно-правове регулювання внутрішніх переміщень населення в Україні не може бути переоцінено. Успіх в цій сфері залежить від гармонійної взаємодії між усіма рівнями управління та інтеграції зусиль різних секторів суспільства. Це включає не тільки державні, але й громадські ініціативи, залучення міжнародної допомоги та використання сучасних технологій. Вирішення цих завдань забезпечить ефективний захист та підтримку тисячам людей, що змушені залишити свої домівки внаслідок російської агресії в Україні. Таке регулювання є ключем до відновлення стабільності та мирного розвитку країни в поствоєнний період.

Ключові слова: адміністративне регулювання, внутрішнє переміщення, воєнний стан, Україна, евакуація, переселенці, права, захист, координація, стабільність.

Lyskov Ivan Maksimovych assistant attorney, Iryna Bigunets Law Office,
<https://orcid.org/0009-0002-1307-3906>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF INTERNAL MOVEMENTS OF THE POPULATION DURING THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE

Abstract. In conditions of martial law in Ukraine, significant challenges arise for the system of administrative and legal regulation of internal population displacements. This is due to the necessity to ensure the safety of citizens and optimize state resources under military conflict conditions. The importance of this aspect increases with each day of the war as the number of displaced persons grows. The state must guarantee the rights and freedoms of displaced persons, providing them with the necessary legal, social, and economic support. The structuring and legislative organization of evacuation and resettlement processes determine the effectiveness of state management in these conditions.

Currently, Ukraine has developed a series of regulatory acts that govern the issues of internal displacement during martial law. These documents include amendments to administrative legislation aimed at supporting displaced persons and regulating their status. However, the practical implementation of these norms often

faces difficulties caused by the dynamics of military events and limited resources. The issue of ensuring legal certainty and transparency of procedures that would reduce health and safety risks remains current.

In the process of administrative and legal regulation of internal displacements, local authorities play an important role. They face the need to coordinate actions within regions and communities, often requiring rapid decision-making. Such decentralization of responsibility contributes to a more flexible and effective response to the needs of displaced persons. The development of local initiatives and support from the central government are key to creating proper conditions for displaced persons. This also includes the creation of information systems and databases for monitoring and analyzing the current situation.

Furthermore, the problem of interaction between various departments and organizations dealing with internal displacement issues requires special attention. There is often a need for greater coordination and information exchange between civilian, military, and international structures. Establishing effective cooperation can significantly increase the speed and quality of problem resolution related to evacuation and placement of the population. It also allows better consideration of humanitarian aspects and minimizes the negative impact of military actions on the civilian population. Increasing legal awareness among displaced persons also aids their protection and adaptation.

It should be noted that the administrative and legal regulation of internal population displacements in Ukraine cannot be overestimated. Success in this area depends on the harmonious interaction between all levels of management and the integration of efforts across various sectors of society. This includes not only state initiatives but also community initiatives, international aid, and the use of modern technologies. Addressing these tasks will ensure effective protection and support for thousands of people forced to leave their homes due to Russian aggression in Ukraine. Such regulation is key to restoring stability and peaceful development of the country in the post-war period.

Keywords: administrative regulation, internal displacement, martial law, Ukraine, evacuation, displaced persons, rights, protection, coordination, stability

Постановка проблеми. Проблематика вирішення адміністративно-правових аспектів внутрішніх переміщень населення в Україні під час воєнного стану має важливе значення у контексті російської військової агресії. Війна в Україні спричинила масштабні внутрішні переміщення, що поставило перед урядом складну задачу щодо регулювання цих процесів, забезпечуючи одночасно безпеку, права та потреби переміщених осіб. Основні труднощі полягають у визначенні юридичних рамок, які б дозволяли швидко та ефективно реагувати на зміни у воєнних умовах і координувати різні рівні

влади для вирішення кризових ситуацій. Додатково, існує проблема недостатньої координації між державними органами, місцевими адміністраціями та міжнародними партнерами, що ускладнює процеси евакуації та адаптації переселенців. Розробка чітких процедур та правил, адаптація існуючих законів до реалій воєнного часу, забезпечення прозорості та доступу до інформації для переміщених осіб є ключовими факторами, які можуть сприяти кращій організації внутрішніх переміщень. Недоліки в регулюванні можуть призвести до правової невизначеності та збільшення вразливості цієї категорії громадян. Також важливим є врахування гуманітарних аспектів та захисту основних прав людини, що є особливо критичним під час військового конфлікту. Відсутність ефективних механізмів адаптації законодавства може спричинити затягування процесів допомоги та відновлення, що негативно вплине на соціально-економічний розвиток країни. Саме тому на сьогодні існує гостра потреба в комплексному підході до розробки та впровадження ефективних адміністративно-правових механізмів, що забезпечать належну відповідь держави на виклики внутрішніх переміщень у воєнний час. Удосконалення цих процесів має бути спрямоване на мінімізацію ризиків для переміщених осіб та підвищення ефективності реагування на кризові ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове становище внутрішньо переміщених осіб в Україні ще не достатньо досліджене в сучасній правовій науці. Проблематика стала особливо актуальною, оскільки Україна лише нещодавно зіткнулася з масштабним феноменом внутрішнього переміщення через військові конфлікти. Серед дослідників цієї теми можна виокремити таких вчених як І. Басова, Н. Болотіна, В. Буткевич, О. Задорожній, Н. Ісаєв, М. Кобець, М. Малиха, В. Мицик, Ф. Мейдін, М. Менджул, Р. Наджафгулієв, Л. Наливайко, М. Ніколайчук, А. Орешкова, Ю. Паніна, Ю. Римаренко, М. Сірант та інші. Ці автори вивчають різні аспекти правового статусу внутрішньо переміщених осіб, включаючи їх соціальний захист, доступ до послуг, інтеграцію в нові спільноти та правові питання, пов'язані з їхнім становищем. Проте більшість наявних робіт розглядають лише окремі аспекти зазначеної проблематики, що вказує на потребу в комплексніших дослідженнях цього питання з огляду на нагальність і складність викликів, які стоять перед Україною в цей критичний період.

Метою статті є аналіз правових та адміністративних проблем, пов'язаних з внутрішніми переміщеннями населення в Україні в умовах воєнного стану, а також виявлення шляхів їх розв'язання для покращення умов життя та захисту прав переселенців.

Виклад основного матеріалу. Від початку воєнних дій у 2014 році, включаючи анексію Криму та конфлікт на Донбасі, в Україні спостерігається значна вимушена міграція. Згідно з даними Міжнародної організації з міграції,

ситуація значно погіршилася після повномасштабного вторгнення Росії у лютому 2022 року. Внаслідок збройних конфліктів, загалом майже 10 мільйонів українців, або приблизно чверть всього населення країни, були змушені покинути свої домівки. При цьому, близько 6,5 мільйонів людей стали внутрішніми переселенцями, в той час як 3,2 мільйони перетнули кордони України у пошуках безпеки. Ці цифри свідчать про масштабну гуманітарну кризу та величезні виклики, які стоять перед українською державою і суспільством у зв'язку з потребою адаптації та інтеграції мільйонів переміщених осіб[1].

Зіткнення з необхідністю вимушеного переселення не є першим для деяких громадян. Зокрема, ряд областей, які зараз знаходяться у зоні активних бойових дій, вже надавали притулок внутрішньо переміщеним особам з 2014 року. За інформацією Міністерства соціальної політики, у 2021 році близько 1,46 мільйона осіб було зареєстровано як внутрішньо переміщені з окупованих територій Донецької і Луганської областей, а також з Криму і Севастополя. Найбільше таких осіб проживало у Донецькій (512 тис.), Луганській (282 тис.) областях, у Києві (163 тис.) та у Харківській області (136 тис.) [2].

Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» встановлено, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [3].

Однак, цей закон не охоплює випадки, коли переселення відбувається через релігійні або етнічні переслідування, які також можуть бути причиною вимушеного переїзду осіб з їх постійних місць проживання. Це створює прогалину у захисті прав цих категорій осіб, які потребують визнання та захисту на державному рівні в умовах сучасних викликів.

Також у зазначеній дефініції внутрішньо переміщеної особи, визначеної законом України, використовується формулювання «особу змусили залишити або покинути своє місце проживання», що вносить певну невизначеність у розуміння причин переміщення. Слова «залишити» та «покинути» можуть здаватися синонімами, але на практиці відображають широкий спектр обставин, від вимушеної евакуації до добровільного виїзду з міркувань безпеки. Однак, ключове слово «змусили» вказує на примусовий характер переміщення, не залишаючи місця для випадків, коли особи самостійно прийняли рішення виїхати через реальну загрозу життю або здоров'ю.

Додатково, ця формулювання не враховує складні сценарії виїзду з тимчасово окупованих територій. Наприклад, виїзд через території третіх країн, таких як Росія або Польща, може ставити питання щодо «законності перебування». Законодавство має чітко визначати, чи вважається такий виїзд законним для здобуття статусу внутрішньо-переміщеної особи, що є важливим для доступу до соціальних послуг та правової підтримки у місцях нового поселення.

Враховання цих аспектів є критичним для створення ефективної системи захисту та підтримки внутрішньо переміщених осіб, адже відсутність чіткості у законодавчих дефініціях може призвести до юридичної невизначеності та обмеження доступу до необхідних ресурсів для значної частини вимушених мігрантів.

Представництво Управління Верховного комісара ООН у справах біженців встановлює, що внутрішньо переміщені особи – це люди, які залишили свої домівки, рятуючись від небезпеки, але не перетнули міжнародний кордон, а залишилися на території рідної країни. Внутрішньо переміщені особи перебувають під законним захистом свого уряду. Вони зберігають усі права та захист відповідно до міжнародного законодавства з прав людини[4].

Ю. І. Римаренко доводить, що внутрішньо переміщена особа – це людина, яка вимушено переміщується з місця постійного проживання всередині своєї країни внаслідок збройного конфлікту, внутрішнього безладдя, систематичного порушення прав людини, а також внаслідок природних катаклізмів [5, с. 95]. Наведена дефініція є широкою та відображає правильний, на нашу думку, підхід до розуміння цього феномену. Вона охоплює не лише збройні конфлікти, які часто є причиною вимушеного переміщення, але й внутрішнє безладдя та систематичне порушення прав людини, що розширює контекст і включає різноманітні ситуації, з якими можуть стикатися люди у своїй країні. Також залучення факторів природних катаклізмів визнає вплив неконтрольованих обставин, які можуть змусити осіб покинути свої домівки. Ця дефініція сприяє глибшому розумінню та адекватному реагуванню на потреби внутрішньо переміщених осіб, забезпечуючи їм необхідну правову та соціальну підтримку.

Враховуючи викладене, вважаємо, що **внутрішньо переміщена особа** — це індивід, який змушений покинути своє постійне місце проживання всередині країни через збройний конфлікт, внутрішні заворушення, систематичні порушення прав людини або природні катаклізми, така особа потребує захисту своїх прав та свобод з боку держави через розроблення та реалізацію цілеспрямованих програм, які б забезпечували соціальну підтримку, доступ до житла, медичних та освітніх послуг, а також сприяли б їхній економічній інтеграції та соціальній адаптації в нових місцях проживання.

З 2014 року Україна вжила правові заходи для підтримки внутрішньо переміщених осіб, серед яких важливе місце займає Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який був прийнятий 20 жовтня 2014 року під номером 1706-VII. Цей закон встановив основні правові рамки для захисту і підтримки переміщених осіб.

8 листопада 2023 року, було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо деяких питань забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом для тимчасового проживання» під номером 3446-IX[6], який входить у дію 30 грудня 2023 р. Цей закон доповнює існуючі положення, зокрема, щодо формування житлових фондів органами місцевого самоврядування та введення нового механізму оренди житла.

Попри наявність постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 року № 495[7], яка врегульовує порядок формування та надання житла для тимчасового проживання, виникають складнощі зі встановленням чітких критеріїв та механізмів контролю за їх виконанням. Це створює додаткові перешкоди для ефективної допомоги тим, хто цього потребує.

Необхідно зауважити, що з введенням додаткових норм до існуючого законодавства передбачено надання безоплатного житла внутрішньо переміщеним особам під час дії воєнного стану та протягом шести місяців після його завершення. Ці зміни покликані полегшити тягар від вимушеної міграції для найбільш уразливих груп населення. Проте, практична реалізація цих положень наштовхується на складнощі, особливо через бюрократичні бар'єри та недостатнє фінансування, що гальмує процеси придбання та розподілу житла.

Наразі існує також проблема з чіткістю у визначенні категорій осіб, які мають право на таке житло. Невизначеність у законодавчих термінах може призвести до того, що допомога не досягне тих, хто в ній найбільше потребує. Це вимагає від Кабінету Міністрів України додаткових уточнень і розробки детальніших критеріїв для забезпечення справедливого доступу до житлових ресурсів.

Для усунення цих проблем, необхідно також посилити контроль за виконанням законодавчих положень та забезпечити фінансування програм, спрямованих на підтримку внутрішньо переміщених осіб. Також важливо вдосконалити механізми звітності та моніторингу реалізації програм з надання житла, щоб гарантувати, що всі кошти та ресурси використовуються ефективно та прозоро.

Висновки. Адміністративно-правове регулювання внутрішніх переміщень населення в умовах воєнного стану в Україні має критичне значення для захисту прав та інтересів переміщених осіб. Існуюче законодавство, включаючи

зміни, що були внесені для підтримки внутрішньо переміщених осіб, спрямоване на забезпечення їм доступу до житла, соціальних послуг та інтеграції в нові спільноти. Однак, реалізація цих нормативних актів стикається з викликами, такими як недостатнє фінансування, бюрократичні перешкоди та потреба в більшій координації між різними органами влади. Це підкреслює необхідність подальшого удосконалення законодавства, зміцнення інституційних механізмів і забезпечення адекватних ресурсів для ефективного вирішення питань внутрішньо переміщених осіб. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, який забезпечить дотримання прав людини та сприятиме соціальній стабільності в умовах кризи.

Література:

1. Міжнародна організація з міграції. 1951 р. URL: <https://iom.org.ua/ua>
2. Міністерство соціальної політики України від 09 грудня 2010 р. Київ. URL: <https://www.msp.gov.ua/>
3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
4. Представництво Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) в Україні від 1994 року. Внутрішньо переміщені особи (ВПО). URL: <https://www.unhcr.org/ua>
5. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний вимір. Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика : енциклопедія / за ред. Ю. І. Римаренка. Київ : Довіра, 1998. 184 с.
6. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо деяких питань забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом для тимчасового проживання. Закон України від 8 листопада 2023 року № 3446-IX. Відомості Верховної Ради. 2023. № 96. Ст.387
7. Порядок формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання, обліку та надання такого житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 № 495 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022>

References:

1. Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii [International Organization for Migration]. 1951 r. Retrieved from <https://iom.org.ua/ua> [in Ukrainian]
2. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy [Ministry of Social Policy of Ukraine] vid 09 hrudnia 2010 r. Kyiv. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/> [in Ukrainian]
3. Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons. Law of Ukraine] vid 20 zhovtnia 2014 r. № 1706-VII. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> [in Ukrainian]
4. Predstavnytstvo Upravlinnia Verkhovnoho komisara OON u spravakh bizhentsiv (UVKB OON) v Ukraini vid 1994 roku [Representation of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) in Ukraine since 1994]. Vnutrishno peremishcheni osoby (VPO) - Internally displaced persons (IDPs). Retrieved from <https://www.unhcr.org/ua> [in Ukrainian]

5. Mihratsiini protsesy v suchasnomu sviti: svitovyi, rehionalnyi ta natsionalnyi vymir. Poniatiinyi aparat, kontseptualni pidkhody, teoriia i praktyka [Migration processes in the modern world: global, regional and national dimensions. Conceptual apparatus, conceptual approaches, theory and practice]: entsyklopediia / za red. Yu. I. Rymarenka. Kyiv : Dovira, 1998. 184 s. [in Ukrainian]

6. Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib» shchodo deiakykh pytan zabezpechennia vnutrishno peremishchenykh osib zhytлом dlia tymchasovoho prozhyvannia [Law of Ukraine On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons" regarding some issues of providing internally displaced persons with housing for temporary residence] vid 8 lystopada 2023 roku № 3446-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2023. № 96. St.387. [in Ukrainian]

7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Poriadok formuvannia fondiv zhytla, pryznachenoho dlia tymchasovoho prozhyvannia, obliku ta nadannia takoho zhytla dlia tymchasovoho prozhyvannia vnutrishno peremishchenykh osib [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine The procedure for the formation of housing funds intended for temporary residence, accounting and provision of such housing for temporary residence of internally displaced persons] vid 29 kvitnia 2022 № 495 Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022> [in Ukrainian]

УДК 340.13 / 352

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-607-616](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-607-616)

Михальчук Богдан Сергійович аспірант кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового інституту права імені Іоанікія Малиновського, Національний університет «Острозька академія», 35800, вул. Семінарська, 2, м. Острог, <https://orcid.org/0000-0001-5283-3547>.

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСНИЦЬКИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено загальний огляд чинного законодавства під час воєнного стану в Україні в контексті застосування форм учасницької демократії у діяльності органів місцевого самоврядування. Проаналізовано окремі інструменти учасницької демократії на місцях у контексті впливу воєнного стану на застосування таких інструментів. Також окреслено основні законодавчі виклики у процесах залучення населення до безпосередньої участі у прийнятті рішень в територіальній громаді. Серед таких викликів можна виокремити обмежений доступ до інформації, низький рівень організаційної спроможності на місцях, відсутність якісної горизонтальної комунікації між зацікавленими сторонами, безпекові ризики тощо. Особливу увагу приділено необхідності чіткої регламентації учасницьких механізмів на рівні національного законодавства і, водночас, важливості врахування локального контексту окремої територіальної громади. У цьому контексті здійснено аналіз актуального законопроекту №7283 «Про внесення змін до Закону та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування», що був проголосований у другому читанні Верховною Радою України та на сьогодні очікує підпису Президента України.

Розвиток механізмів громадської участі є важливим завданням для забезпечення демократії та стійкості громад у складних умовах воєнного часу. Водночас їх подальше застосування слід розглядати не лише як можливість для активних громадян долучатися до процесів управління громадою, а й у контексті посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування та побудови нових горизонтальних зв'язків між органами самоврядування, медіа, громадянським суспільством представниками бізнесу та загальним населенням.

Ключові слова: місцеве самоврядування, територіальна громада, учасницька демократія, інструменти участі, децентралізація, громадянське суспільство, воєнний стан, інструменти участі, правотворчість.

Mykhalchuk Bohdan Serhiyovych Postgraduate student, National University of Ostroh Academy, Seminarska St., 2, Ostroh, 35800, <https://orcid.org/0000-0001-5283-3547>.

GENERAL OVERVIEW OF LEGAL REGULATION OF PARTICIPATORY INSTRUMENTS AT THE LOCAL LEVEL DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE

Abstract. The article provides a general overview of the current legislation during martial law in Ukraine in the context of application of participatory democracy in the activities of local self-government bodies. The author analyzes certain instruments of participatory democracy at the local level in the context of the impact of martial law on the use of such instruments. The author also outlines the main legislative challenges in the processes of involving the population in direct participation in decision-making in the territorial community. Among these challenges are limited access to information, low level of organizational capacity on the ground, lack of quality horizontal communication between stakeholders, security risks, etc. Particular attention is paid to the need for clear regulation of participatory mechanisms at the level of national legislation and, at the same time, the importance of taking into account the local context of a particular territorial community. In this context, the author analyzed the current draft law No. 7283 «On Amendments to the Law and Other Legislative Acts of Ukraine on Democracy at the Local Self-Government Level», which was voted in the second reading by the Verkhovna Rada of Ukraine and is currently awaiting the signature of the President of Ukraine. The development of public participation mechanisms is an important task for ensuring democracy and community resilience in difficult wartime conditions. At the same time, their further application should be seen not only as an opportunity for active citizens to engage in community governance processes, but also in the context of strengthening the institutional capacity of local governments and building new horizontal links between local governments, media, civil society, business representatives and the general population.

Keywords: local self-government, territorial community, participatory democracy, participation tools, decentralization, civil society, martial law, participation tools, lawmaking.

Постановка проблеми. Запроваджений режим воєнного стану через російське повномасштабне вторгнення в Україну створює обмеження окремих прав і свобод, зокрема в питаннях участі громадян у процесах управління на місцях, та ряду обмежень у доступі до публічної інформації.

Питання правового регулювання інструментів участі у громаді є важливим у контексті забезпечення прав людини та спроможності органів

місцевого самоврядування реагувати на нові виклики, спричинені війною. Здатність українського населення до побудови горизонтальних зв'язків та взаємодії в часі критичних подій неодноразово підтверджувалася на етапах розвитку демократичних інститутів в Україні. Співпраця органів місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства, медіа, представників бізнесу та загального населення є однією з критичних основ стійкості українських громад.

За умов тривалої, затяжної та інтенсивної війни критично важливою є наявність відповідної правової бази, яка відповідатиме викликам сьогодення і, водночас, забезпечить гнучкість та адаптивність до реалій та контексту кожної громади. Тому виникає потреба окреслити сучасний стан правового регулювання органів місцевого самоврядування, які відіграють ключову роль у формуванні учасницьких політик на місцях. Окрім цього, питання формування якісних політик на місцевому рівні та відповідної правової бази набувають додаткової актуальності під час тривалих децентралізаційних та євроінтеграційних процесів в Україні. Визначення чіткої законодавчої основи на рівні національного законодавства покращить подальшу розробку та впровадження політик на місцях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку територіальних громад та децентралізаційних процесів тематика правового регулювання органів місцевого самоврядування та застосування форм учасницької демократії розглядалася такими науковцями, як: В. Ковальчук, В. Кравченко, І. Богів, І. Дробуш, О. Батанов, О. Биков, О. Койдель, О. Роговенко, О. Скрипнюк, Л. Нікітенко, Р. Фросіняк, Т. Андрійчук та інші.

Серед важливих дослідницьких напрацювань у сфері застосування учасницьких форм на місцях є низка робіт аналітичних центрів та міжнародних організацій, що займаються аналітичними та прикладними дослідженнями у громадах, зокрема Рада Європи та проєкт «Зміцнення стійкості демократичних процесів через громадську участь під час війни», незалежний аналітичний центр CEDOS тощо.

Мета статті – проаналізувати поточний стан правового регулювання учасницьких інструментів на місцевому рівні та окреслити шляхи для його вдосконалення для підвищення рівня участі громадян у прийнятті рішень.

Виклад основного матеріалу. Для загального правового огляду учасницької демократії на місцях важливо окреслити правову основу місцевого самоврядування, яка формує можливість та засади для подальшої реалізації участі населення у громаді. Унікальність досвіду правового регулювання місцевого самоврядування в Україні під час війни та створення суттєвої основи для можливості удосконалення системи унормування юридичних приписів у своїй статті розглядає В. Ковальчук. Науковець

зазначає про достатньо усталений механізм функціонування органів місцевого самоврядування, який сформувався за час незалежності. Водночас він стверджує про «...низький рівень законопроектних та законотворчих робіт, високий рівень їх узагальнення, декларативності і формалізму, внутрішньої суперечливості та відвертого нівелювання інтересами територіальної громади та її членів...» [5, С. 38]. Це має негативний вплив на процес реалізації повноважень органів місцевого самоврядування загалом та сферу захисту прав і свобод людини в межах локального соціуму зокрема [5].

Правову основу органів місцевого самоврядування в Україні складають міжнародні ратифіковані акти, конституційні гарантії та національне законодавство. Ратифікована Україною Європейська хартія місцевого самоврядування є одним із ключових засадничих актів, що сприяє розвитку учасницької демократії на місцях та встановлює принципи місцевого самоврядування. Хартія визначає важливість охорони та посилення місцевого самоврядування як важливого елементу демократії та розвитку суспільства на принципах самоврядування та учасницької демократії. Важливим у контексті формування основних засад участі в громаді є Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» [10], яка визначає основні принципи для формування політик місцевої участі. Водночас реалії повномасштабної війни унеможливають повне дотримання наведеного переліку Радою Європи, зокрема, у частині доступу до інформації.

Конституційні гарантії функціонування інституту місцевого самоврядування передбачають право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення. Також передбачається можливість здійснення самоврядування як безпосередньо, так і через органи самоврядування. Конституція закріплює можливість органів місцевого самоврядування створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення для надання їм частини власних компетенцій, фінансів, майна [6]. Ці конституційні норми складають основу для подальшого формування та застосування учасницьких інструментів у громадах.

Описуючи функціонування органів місцевого самоврядування в часі війни, дослідники В. Самань та О. Биков зауважують, що «місьцеве самоврядування не є ієрархічним, не має вертикалі, має децентралізований управлінський характер, прив'язане до певної території» [1, С. 267]. При цьому вони наголошують на важливості участі населення у часі воєнного стану [1]. Науковиця І. Дробуш зазначає, що важливо саме на місцевому рівні проводити основну роботу щодо задоволення потреб особи в економічній, політичній, соціальній сферах, а органи місцевого самоврядування мають бути наділені широкими повноваженнями та інструментарієм у сфері охорони та реалізації прав громадян у часі війни [3, С. 68].

Основним законом, що формує систему місцевого самоврядування, засади, правовий статус посадових осіб, є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – Закон) [9]. Цей Закон визначає основні на сьогодні види інструментів учасницької демократії на місцях: місцевий референдум; загальні збори громадян; місцеві ініціативи; громадські слухання. Питання юридичного закріплення та розширення переліку інструментів участі неодноразово та тривало озвучувались науковцями та практиками. Відтак проголосований у другому читанні Верховною Радою України законопроект №7283 «Про внесення змін до Закону та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» [8] суттєво доповнює наявні прогалини та розширює рівень участі в українських громадах.

Воєнний стан як особливий правовий режим, введений у часі російського повномасштабного вторгнення Україну, визначає Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон №389) [11]. Згідно зі ст. 2 Закону № 389 правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, Закон №389 та Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 (далі – Указ Президента) [7], затверджений Верховною Радою України.

Відтак, п. 3 Указу Президента вказує на можливість обмеження конституційних прав і свободи людини і громадянина, передбачені ст. 30– 34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону №389.

У контексті громадської участі на місцях норми Конституції України, які передбачають право громадян брати участь в управлінні державними справами, у місцевих референдумах, право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39) може обмежуватися відповідно до порядку визначеного у п. 8. ч. 1 ст. 8 Закону №389 – самостійно військовим командуванням, із військовими адміністраціями (у разі їх створення) або із залученням органів місцевого самоврядування та виконавчої влади.

Резюмуючи, мирні зібрання можуть бути заборонені під час воєнного стану за рішенням суду (конституційна норма); військовим командуванням або військовою адміністрацією, у разі її створення (норма Закону №389), а також відповідно до Закону України «Про національну поліцію» у випадку порушення громадського порядку [10]. Водночас за умов відсутності перелічених вище обставин мирні зібрання, мітинги, маніфестації, демонстрації, спортивні, видовищні та інші масові заходи можуть відбуватися

за умов своєчасного погодження із виконавчими органами місцевого самоврядування або військової адміністрації (у разі її створення). Строки такого повідомлення визначаються відповідним виконавчим органом на місцях і не повинні обмежувати конституційне право громадян, а навпаки, створювати умови для безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів тощо.

У своєму дисертаційному дослідженні «Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні» І. Дробуш зазначає, що «існуюча в Україні модель місцевого самоврядування сьогодні не відповідає соціальним очікуванням та потребам суспільства. Функціонування місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримки сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання якісних та доступних соціальних послуг, сталого розвитку сіл, селищ, міст тощо» [2, С. 5]. У цьому контексті інструменти учасницької демократії варто розглядати як дієвий механізм для підвищення рівня взаємодії у громаді, що своєю чергою вплине і на формування сприятливого життєвого середовища.

Після проведеного загального огляду законодавства, що регулює діяльність органів місцевого самоврядування у часі воєнного стану, наступним кроком є аналіз застосування форм учасницької демократії в українських громадах. Подальший огляд правових норм учасницьких інструментів враховує поточну редакцію Закону України «Про місцеве самоврядування», а також прийнятий у другому читанні законопроект №7283, який суттєво розширює та деталізує систему участі населення у громадах і очікує підписання Президентом України.

Отож розширення учасницьких інструментів на місцях передбачатиме: місцеві референдуми; загальні збори; місцеві ініціативи; громадські слухання; електронні петиції; участь жителів у розподілі місцевого бюджету; публічні консультації; громадську експертизу; консультативно-дорадчі органи при органах місцевого самоврядування; інші форми участі, що не суперечать законодавству. Передбачений невичерпний перелік форм участі є важливим у контексті подальшого широкого застосування та адаптивності учасницьких процесів у громадах до реалій часу. Такий підхід, насамперед, відповідає сутності теорії учасницької, дорадчої демократії та демократичним інноваціям загалом.

Реалізація більшості інструментів участі (загальні збори, місцева ініціатива, громадські слухання, громадське бюджетування, публічні консультації, громадська оцінка, створення консультативно-дорадчих органів та залучення молоді до участі у місцевому самоврядуванні) у часі воєнного стану не передбачатиме окремих обмежень у громадах (окрім як безпекових

та необхідності враховувати наявність/відсутність заборони з боку військового командування), які знаходяться у відносній безпеці. Проте ключовим у цьому процесі стане якісне впровадження та оновлення статутів громад, які відповідатимуть передбаченій в оновленому законодавстві структурі. Важливо також враховувати необхідність проведення якісних комунікаційних кампаній з поінформованості населення громади. Окрім цього, застосування учасницьких форм на місцях прямо залежатиме від контексту та рівня організаційної спроможності окремих територіальних громад.

Варто зазначити і про неможливість проведення місцевих референдумів як ще однієї форми учасницької демократії на місцях. Водночас цей механізм не може бути використаний не лише через наявні обмеження ч 1 ст. 19 Закону №389, яка прямо забороняє проведення референдумів у часі воєнного стану, а й через відсутність правового регулювання – відсутність окремого закону, згідно ст. 7 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [9].

Серед окремих обмежень, що можуть впливати на подальше застосування інструментів участі у громадах, варто виокремити виклик із формуванням кворуму відповідної ради територіальної громади. Проте застосування інформаційно-комунікаційних технологій може мінімізувати такі ризики. Окремо варто зазначити, що рівень прозорості та підзвітності органів місцевого самоврядування є критично важливим чинником для забезпечення ефективного застосування інноваційних форм демократії у громадах. У контексті цього наявні безпекові обмеження щодо доступу до інформації (можливості органів місцевого самоврядування не оприлюднювати локальні акти) можуть мати негативний вплив на ефективність передбачених законодавцем інструментів.

Висновки. Таким чином, в умовах воєнного стану важливо забезпечити баланс між збереженням прав і свобод громадян та необхідністю прийняття заходів для забезпечення національної безпеки. У контексті формування правової бази для подальшого застосування інноваційних демократичних форм у громадах, в тому числі форм учасницької (партисипативної), дорадчої (деліберативної) демократії, важливо забезпечити адаптивність та гнучкість нормативної бази на місцях для врахування окремих контекстів кожної із громад. Рішення щодо обмежень прав і свобод повинні ґрунтуватися на принципах пропорційності та необхідності.

Наявні правові обмеження під час воєнного стану не є критичними під час застосування учасницьких форм на місцевому рівні, а стосуються загальних норм щодо необхідності погодження із виконавчими органами місцевого самоврядування або військової адміністрації (у разі її створення) під час організації мирних зібрань, мітингів тощо. Неможливість проведення

місцевого референдуму не пов'язана із введеним режимом воєнного стану, а стосується неможливості використовуватися і у мирний час через відсутність належного правового регулювання. Окрім цього, норма ч. 1 ст. 19 Закону №389 прямо забороняє проведення як національних, так і місцевих референдумів в умовах воєнного стану.

Розвиток механізмів громадської участі є важливим завданням для забезпечення демократії та стійкості громад у складних умовах воєнного часу. Водночас їх подальше застосування слід розглядати не лише як можливість для активних громадян долучатися до процесів управління громадою, а й у контексті посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування та побудови нових горизонтальних зв'язків між органами самоврядування, медіа, громадянським суспільством представниками бізнесу та загальним населенням. Ширша регламентація та застосування інноваційних демократичних форм може сприяти створенню проєктних відділів у громадах, формуванню або перегляду планів організаційного розвитку та стратегій громад.

Література:

1. Биков О., Самань В. Функціонування місцевого самоврядування в Україні у період правового режиму воєнного стану. *Право та державне управління*. 2022. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2022/40.pdf (дата звернення: 05.05.2024).
2. Дробуш І. Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.02. Київ, 2017. 478 с.
3. Дробуш І. Функціональна роль муніципальної влади в реалізації прав та свобод людини на рівні громади в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. URL: http://lsej.org.ua/2_2024/15.pdf (дата звернення 06.05.2024).
4. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення 06.05.2024).
5. Ковальчук В. Особливості правового регулювання функціонування органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2023. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2023/osoblyvosti-pravovoho-rehulivannia-funktsionuvannia-orhaniv-mistsevoho/> (дата звернення: 05.05.2024).
6. Конституція України : офіц. текст. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 05.05.2024).
7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 05.05.2024).
8. Про внесення змін до Закону та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування : законопроект про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування від 13 квітня 2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39362> (дата звернення: 05.05.2024).
9. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.05.2024).

10. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 05.05.2024).
11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 05.05.2024).
12. Про участь громадян у місцевому публічному житті : Рекомендація Rec(2001) 19 Комітету міністрів Ради Європи від 6 грудня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text (дата звернення: 05.05.2024).
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) від 19 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#n54> (дата звернення: 05.05.2024).

References:

1. Bykov, O. & Saman', V. (2022). Funktsionuvannia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini u period pravovoho rezhymu voiennoho stanu [The functioning of local self-government in Ukraine during the legal regime of martial law]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. Retrieved from http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2022/40.pdf [in Ukrainian].
2. Drobush, I. (2017). Sotsial'na funktsiia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Social Function of Local Self-Government in Ukraine: Problems of Theory and Practice]. *Doctor's thesis*. Kyiv: the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
3. Drobush, I. (2024). Funktsional'na rol' munitsypal'noi vlady v realizatsii prav ta svobod liudyny na rivni hromady v umovakh voiennoho stanu [The functional role of the municipal authority in the implementation of human rights and freedoms at the level of the community under the conditions of marital law]. *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*. Retrieved from http://lsej.org.ua/2_2024/15.pdf [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. *president.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> [in Ukrainian].
5. Kovalchuk, V. (2023). Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання funktsionuvannia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v period voiennoho stanu v Ukraini [Features of the legal regulation of the functioning of local government bodies during the period of marital state in Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsijnoho prava*. Retrieved from <https://www.constjournal.com/pub/4-2023/osoblyvosti-pravovoho-rehuliuвання-funktsionuvannia-orhaniv-mistsevoho/> [in Ukrainian].
6. Rekomendatsiia Rec(2001) 19 Komitetu ministriv Rady Yevropy «Pro uchast' hromadian u mistsevomu publicnomu zhytti» [Recommendation Rec(2001)19 of the Committee of Ministers of the Council of Europe «On the participation of citizens in local pulic life»]. (2001, December 6). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text [in Ukrainian].
7. Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsijnym podanniam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy schodo ofitsijnoho tлумачення polozhennia chastyny pershoi statii 39 Konstytutsii Ukrainy pro zavchasne spovischennia orhaniv vykonavchoi vlady chy orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pro provedennia zboriv, mitynhiv, pokhodiv i demonstratsij (sprava schodo zavchasnoho spovischennia pro myrni zibrannia) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Ministry of Internal

Affairs of Ukraine on the official interpretation of the provision of part one of Article 39 of the Constitution of Ukraine on the advance notification of executive authorities or local self-government bodies on holding meetings, rallies, marches and demonstrations (case on advance notification of peaceful assemblies)]. (2001, April 19). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#n54> [in Ukrainian].

8. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini» [Decree of the President of Ukraine «On the imposition of martial law in Ukraine»]. (2022, February 24). *president.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].

9. Yevropejs'ka khartiia mistsevoho samovriaduvannia [The European Charter of Local Self-Government]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini» [Law of Ukraine «On local self-government in Ukraine»]. (1997, May 21). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy «Pro Natsional'nu politsiiu» [Law of Ukraine «On the National Police»]. (2015, August 20). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy «Pro pravovyj rezhym voiennoho stanu» [Law of Ukraine «On the legal regime of martial law»]. (2015, May 12). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

УДК: 336.6:347.73

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-617-628](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-617-628)

Озюменко Євген Юрійович адвокат, аспірант денної форми навчання, відділ господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки, Державна установа "Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України", 01032, м. Київ, бульв. Тараса Шевченка, буд. 60, <https://orcid.org/0009-0008-5122-9207>

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ: КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРИКЛАДИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню основних аспектів господарсько-правових засобів детінізації економіки, включаючи їх концепції та приклади застосування. Актуальність дослідження зумовлена високим рівнем тіньової економіки в Україні та потребою в ефективних заходах боротьби з цим явищем.

Мета статті полягає у наданні рекомендацій щодо вдосконалення господарсько-правових засобів детінізації економіки з метою забезпечення прозорості та чесності в економічних відносинах.

Для досягнення мети в ході дослідження було вирішено ряд завдань: визначено сутність поняття «детінізація економіки»; проаналізовано стан та траєкторія змін у тіньовій економіці України за останні роки; виявлено проблеми, які гальмують процес виходу економіки з тіні; описано господарсько-правові засоби, які застосовуються державними органами з метою детінізації економіки; надано рекомендації щодо їх вдосконалення. В ході дослідження використано наступні загальнонаукові методи пізнання: аналіз, синтез, порівняння, індукція та дедукція.

За результатами дослідження встановлено, що на сьогоднішній день існує нагальна потреба в активізації зусиль для виведення економіки з тіні. Важливу роль у цьому відіграють державні органи, які, незважаючи на складну соціально-економічну та політичну ситуацію, активно працюють над цим, здійснюючи різні економічні та правові заходи, такі як нормативне забезпечення, стимулювання, регулювання та контроль. Проте, враховуючи високий рівень тіньової економіки в Україні, ефективність та результативність їх роботи залишається недостатньою. Рекомендується подальше вдосконалення таких заходів шляхом продовження реформ податкової, митної та судової системи, налагодження координації між державними органами, посилення контролю за виконанням законодавства, залучення громадськості

до моніторингу та надання більш прозорих та доступних засобів звітності. Також слід активізувати міжнародну співпрацю в цій сфері для обміну найкращими практиками та отримання підтримки від партнерів.

Практичне значення дослідження полягає в формулюванні конкретних рекомендацій для владних структур, які сприятимуть покращенню ефективності господарсько-правових заходів детінізації економіки та сприятимуть побудові прозорості та стійкої економічної системи в Україні.

Ключові слова: детінізація економіки, господарсько-правові засоби, стимулювання бізнесу, Міністерство цифрової трансформації, Антикорупційна стратегія, eАкциз.

Oziumenko Yevhen Yuriyovych Lawyer, Postgraduate Student, Department of Economic and Legal Studies of Economic Security Problems, State Institution "V.K. Mamutov Institute of Economic and Legal Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine," 01032, Kyiv, Blvd. Taras Shevchenko, 60, <https://orcid.org/0009-0008-5122-9207>

MAIN ASPECTS OF ECONOMIC AND LEGAL MEANS OF DE-SHADOWING THE ECONOMY: CONCEPTS AND EXAMPLES

Abstract. The article is devoted to the study of the main aspects of economic and legal means of economic de-shadowing, including their concepts and examples of application. The relevance of the study is due to the high level of the shadow economy in Ukraine and the need for effective measures to combat this phenomenon.

The purpose of the article is to provide recommendations on how to improve the economic and legal means of unshadowing the economy with a view to ensuring transparency and honesty in economic relations.

To achieve this goal, the study solved a number of tasks: the author defines the essence of the concept of "unshadowing of the economy"; analyzes the status and trajectory of changes in the shadow economy of Ukraine in recent years; identifies the problems which hinder the process of economy's coming out of the shadow; describes the economic and legal means used by governmental authorities with a view to unshadowing the economy; and provides recommendations for their improvement. The study uses the following general scientific methods of cognition: analysis, synthesis, comparison, induction and deduction.

The study found that today there is an urgent need to intensify efforts to bring the economy out of the shadows. An important role in this is played by government agencies, which, despite the difficult socio-economic and political situation, are actively working on this, using various economic and legal measures, such as

regulatory support, incentives, regulation and control. However, given the high level of the shadow economy in Ukraine, the efficiency and effectiveness of their work remains insufficient. It is recommended to further improve such measures by continuing reforms of the tax, customs and judicial systems, establishing coordination between state bodies, strengthening control over the implementation of legislation, involving the public in monitoring and providing more transparent and accessible reporting tools. International cooperation in this area should also be intensified to share best practices and receive support from partners.

The practical significance of the study lies in the formulation of specific recommendations for the authorities that will help improve the effectiveness of economic and legal measures to de-shadow the economy and contribute to building a transparent and sustainable economic system in Ukraine.

Keywords: unshadowing of the economy, economic and legal means, business incentives, Ministry of Digital Transformation, Anti-Corruption Strategy, eAcces.

Постановка проблеми. «Тіньова економіка», також відома як неформальна або підпільна економіка - це сукупність видів економічної діяльності, які здійснюються без офіційного державного регулювання або обліку і навмисно приховуються від контролюючих органів. На практиці ця діяльність охоплює широкий спектр неправомірних дій: від нелегальних торговельних операцій до ухилення від сплати податків та відмивання грошей. Уряди все частіше визнають необхідність детінізації економіки з огляду на її зв'язок з такими проблемами, як втрата податкових надходжень, зниження продуктивності та загроза національній безпеці. Однак через те, що ця економічна діяльність дуже добре прихована, часто буває важко її виявити, відстежити масштаби та ефективно вирішити цю проблему. Управління тіньовою економікою, яке здійснюється за допомогою різноманітних господарсько-правових засобів, має вирішальне значення для урядів, які прагнуть підтримувати прозорість, підзвітність та суспільну довіру, одночасно сприяючи загальному суспільному добробуту в економічному ландшафті.

Для України, частка тіньової економіки якої становить значну частину ВВП, детінізація економіки стає пріоритетною метою. Постійний ріст цього явища породжує загрозу стабільності економіки та загального благополуччя суспільства. Завдяки господарсько-правовим механізмам влада має можливість вплинути на цей процес, забезпечуючи не лише більшу економічну стабільність, але й підвищуючи рівень довіри як у міжнародному, так і внутрішньому співтоваристві. Саме тому дослідження господарсько-правових засобів детінізації економіки в Україні є надзвичайно важливим, оскільки від їхнього успіху залежить майбутнє країни та її місце у світовій економічній системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про значну увагу наукової спільноти до проблеми тінізації економіки. Багато науковців досліджують різні аспекти цієї проблеми, зокрема, механізми її виникнення, наслідки для економіки та шляхи боротьби з нею. Такими науковцями є Буркальцева Д. Д. [1], Мазур І. І. [2], Варналій З. С. [3], Рижкова А. [6], Савич О. В., Савич І. В. [8], Вінокуров Я. [9], Задворних С. С. [11], Перун В. [13], Федоров М. [15], Свириденко Ю. [15]. Однак, недостатньо вивченими залишаються аспекти господарсько-правових засобів детінізації економіки. Вони потребують додаткового дослідження та аналізу для розкриття їхнього потенціалу, ефективності та можливих перешкод у реалізації.

Мета статті - надання рекомендацій щодо вдосконалення господарсько-правових засобів детінізації економіки з метою забезпечення прозорості та чесності в економічних відносинах.

Виклад основного матеріалу. «Детінізація економіки» є поняттям, яке переважно вживається в українському дискурсі та майже не зустрічається в зарубіжній науковій літературі. Дослідниця Буркальцева Д. розглядає його як комплексну систему заходів, спрямованих на усунення першопричин тіньових явищ [1]. Мазур І. визначає це поняття, як процес, що передбачає застосування адміністративних та обмежувальних заходів щодо кримінального аспекту тіньової економіки, поєднаних із стимулюванням економічної діяльності в рамках правового поля [2]. Варналій З. надає комплексний аналіз цієї концепції, описуючи її як багатогранний комплекс заходів на макро- і на мікрорівнях, що охоплює економічні, організаційні, управлінські, технічні, технологічні та правові втручання. Ці заходи спрямовані на сприяння переходу неформальної економічної діяльності в легальну сферу, а також на створення організаційної та правової інфраструктури для запобігання повторенню умов, що сприяють розвитку тіньової економіки [3].

Отже, враховуючи визначення вітчизняних дослідників, «детінізація економіки» може бути описана як комплексна система заходів, що поєднує адміністративні, обмежувальні та стимулюючі заходи з метою усунення тіньових явищ і сприяння переходу неформальної економічної діяльності в легальну сферу, а також на створення необхідної організаційної та правової інфраструктури для запобігання повторенню умов, що сприяють розвитку тіньової економіки.

Аналіз стану та траєкторії змін у тіньовій економіці України за останні роки демонструє наступну тенденцію: тінізація економіки зростає в періоди загострення соціально-економічної та соціально-політичної кризи всередині країни (рис. 1).

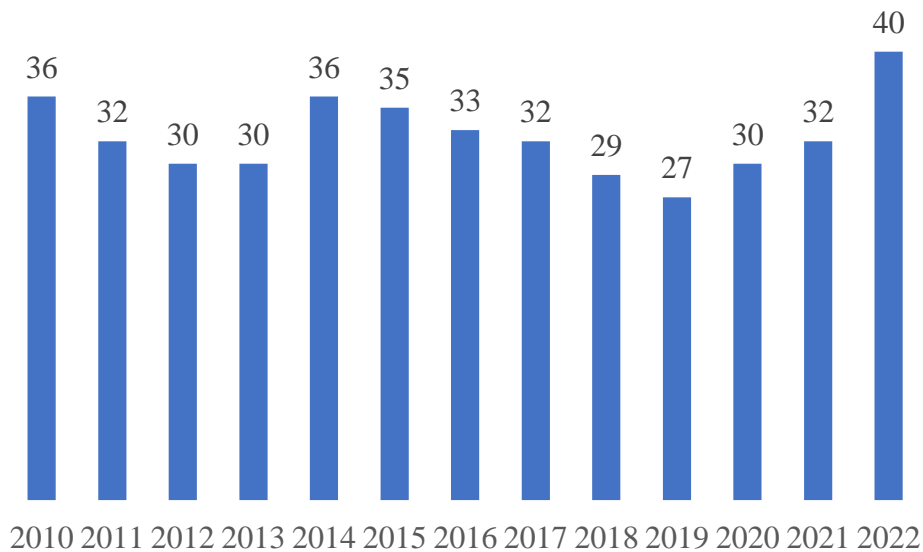

Рис. 1. Рівень тіньової економіки, % до обсягу офіційного ВВП [4; 5]

Примітка: систематизовано автором

Так, у період з 2013 по 2015 рік, який ознаменувався Революцією Гідності, глибокою політичною нестабільністю, анексією Автономної Республіки Крим і початком війни Росії проти України, тіньова економіка пережила помітне зростання.

Протягом 2020 і 2021 років пандемія COVID-19 охопила весь світ, що спонукало до впровадження масштабних карантинних заходів, які суттєво вплинули на бізнес і порушили його фінансову та економічну діяльність.

У 2022 році ситуація погіршилася ще більше. Повномасштабне військове вторгнення Росії в Україну призвело до масового руйнування інфраструктури, втрати людського капіталу та введення українською владою обмежень на доступ до багатьох регіонів країни [6]. Загострилися проблеми, які гальмували процес виходу економіки України з тіні ще до початку війни. До таких проблем належать:

- **системні вади податкової політики.** Чинна податкова система орієнтована на максимізацію бюджетних надходжень без урахування потенційних негативних наслідків надмірного фіскального тиску на бізнес та громадян;

- **відсутність повноцінного ринкового середовища.** Повільні інституційні, структурні та економічні зміни, а також недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості між економічною політикою держави та інтересами суб'єктів господарювання. Це змушує бізнес розвивати неформальні механізми співпраці;

• **високий рівень корупції.** Значна поширеність корупції в Україні є другою за актуальністю проблемою для українців, поступаючись лише збройній агресії, організованій Російською Федерацією. Про це йдеться в дослідженні «Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність», оприлюдненому Національним агентством з питань запобігання корупції. Згідно з його результатами, корупція посідає друге місце серед основних проблем України (71,6%) після вторгнення Російської Федерації (89,7%). 71,6% населення та 73% представників бізнесу вважають корупцію надзвичайно серйозною проблемою, яка впливає на розвиток України та перешкоджає її інтеграції у світове співтовариство [7];

• **нестабільність інвестиційного та бізнес-клімату.** Невизначений та нестабільний інвестиційний клімат не спонукає вітчизняних та іноземних інвесторів брати на себе довгострокові зобов'язання щодо інвестування в українську економіку;

• **недостатній захист інвесторів.** Слабка законодавча база та механізми правозастосування не забезпечують належного захисту прав та інтересів інвесторів, що підриває довіру до інвестиційного середовища;

• **нерозвиненість безготівкових розрахунків.** Залежність від готівкових розрахунків, особливо в таких секторах, як продуктові магазини, кафе та громадський транспорт, призводить до значного ухилення від сплати податків. Крім того, споживачі часто не вимагають фіскальних чеків за свої покупки, що ще більше загострює проблему;

• **високі витрати на ведення легального бізнесу.** Складний та неефективний процес отримання дозволів на різні види економічної діяльності перешкоджає зростанню бізнесу та інноваціям, сприяючи поширенню неформальних економічних практик;

• **порушення у зовнішньоекономічній діяльності та слабка міжвідомча співпраця.** Корупція в митних органах підриває добросовісність торгівлі та сприяє контрабанді, що призводить до втрат надходжень до бюджету;

• **приховане безробіття.** Неформальна зайнятість, поширена в таких секторах, як будівництво, транспорт і сезонне сільське господарство, сприяє зростанню тіньової економіки, надаючи можливості працевлаштування за межами формального сектору. Крім того, зростанню неформальної зайнятості сприяє мобілізація. Зокрема, нещодавно прийнятий Закон про мобілізацію передбачає більш жорстку взаємодію між роботодавцями, територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки й військовозобов'язаними. Відповідно до нього, підприємства, установи і організації зобов'язані забезпечувати своєчасне прибуття працівників, які залучаються до виконання обов'язку щодо мобілізації, на збірні пункти та до військових частин [8; 9; 10].

Як наслідок, існує нагальна потреба в активізації зусиль щодо детінізації економіки, щоб ефективно протидіяти зазначеним проблемам. Важливу роль у цьому відіграють державні органи, які за допомогою господарсько-правових засобів, таких як нормативне забезпечення, стимулювання, регулювання та контроль, сприяють створенню та впровадженню ефективних стратегій, спрямованих на зменшення рівня тіньової економіки, забезпечення прозорості та чесності у фінансових відносинах.

Такими органами є:

- **Національний банк України** (боротьба з порушеннями та тіньовою діяльністю у банківському секторі);
- **Міністерство економіки України** (розрахунок фінансових показників, розробка правил та норм, забезпечення впровадження механізмів запобігання відмиванню грошей);
- **Міністерство фінансів України** (координація та контроль у справах, пов'язаних з фінансовою політикою держави та детінізацією економіки);
- **Державна аудиторська служба** (здійснення незалежного державного фінансового контролю за тіньовою діяльністю та забезпечення впровадження державної політики у сфері фінансового контролю за економічними порушеннями);
- **Державна служба фінансового моніторингу** (контроль за виконанням законодавчих рішень, норм, розпоряджень та інших документів щодо детінізації);
- **Державна фіскальна служба** (здійснення моніторингу та детінізаційної діяльності у сфері оподаткування та митних процедур);
- **Національне антикорупційне бюро** (моніторинг та боротьба з корупційними діяннями);
- **Верховна Рада України** (встановлення норм та нормативів, прийняття законів щодо детінізації та протидії корупції);
- **Кабінет Міністрів України** (встановлення норм та правил щодо детінізації);
- **Служба безпеки України та Міністерство внутрішніх справ України** (протидія тіньовим схемам);
- **Антимонопольний комітет України** (боротьба з тіньовими схемами в господарській діяльності);
- **Міністерство цифрової трансформації** (розробка та запровадження онлайн-послуг) [11].

Наведемо приклади господарсько-правових засобів, які застосовуються державними органами для боротьби з тіньовою економікою.

Затвердження Національної стратегії доходів на 2024-2030 роки.

Метою документу є посилення фіскальної спроможності держави, адаптації податкового і митного законодавства до стандартів ЄС та створення стимулів для післявоєнного відновлення та економічного зростання. Реалізація стратегії буде проводитися послідовно. Насамперед, планується внутрішня реформа податкових та митних органів, яка передбачає обмеження втручання контролюючих органів у діяльність бізнесу шляхом консолідації даних та переходу на роботу зі знеособленою інформацією. Потім планується відновлення довіри платників податків до податкових органів, що є критичним для успішності нових податкових ініціатив. Тільки після цього будуть впроваджені заходи податкової та митної політики.

Затвердження Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки та Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки. Прийняття парламентом та урядом цих документів не лише заклало основу для системної та скоординованої державної політики у сфері запобігання та протидії корупції, а й сприяло євроінтеграційним зусиллям України [12].

Підписання Указу про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року «Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя». Реформа передбачає посилення кримінальної відповідальності за корупцію в судовій системі, розширення ролі присяжних, перевірку суддів Верховного Суду на наявність дисциплінарних проступків, удосконалення процедури їх обрання та відкликання, перегляд дисциплінарних процедур, проведення прозорого кваліфікаційного оцінювання, запровадження періодичних психофізіологічних оглядів суддів та встановлення справедливих процедур розгляду етичних порушень членами Вищою радою правосуддя [13].

Відновлення декларування посадовців, що є важливим антикорупційним заходом у державному секторі. Ця ініціатива дозволяє громадянам перевіряти статки чиновників, а Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) - відповідність їхніх витрат законним доходам [14].

Розробка та запровадження онлайн-послуг. Варто відзначити запуск державного будівельного реєстру та Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, яка вважається однією з найкорумпованіших галузей в Україні. Також Міністерство цифрової трансформації працює над проектом розмитнення авто в Дії, адже лише на розмитненні транспортних засобів обсяги корупції на митниці сягають до 150 млн доларів на рік. Крім того, триває робота над електронною системою простежуваності та впровадження електронних акцизних марок для тютюну та алкоголю eАкциз. Ця ініціатива має на меті збільшити надходження до бюджету на десятки мільярдів гривень, втрачених через нелегальний тютюновий та нелегальний ринок. Необхідно

відзначити роботу Міністерства цифрової трансформації над автоматизацією процесу отримання ліцензій та дозволів, що значно полегшить ведення бізнесу та скоротить потенційні ризики та маніпулювання [15].

Стимулювання бізнесу шляхом використання механізмів прямої підтримки. До них відносяться доступні кредити (програма «Доступні кредити 5-7-9»), мікрогранти та гранти, які сприяють економічній активізації українців, компенсація вартості української сільгосптехніки, підтримка індустріальних парків тощо [16].

Як бачимо, незважаючи на складну соціально-економічну та політичну ситуацію, державні органи активно працюють над детінізацією економіки, здійснюючи різноманітні господарсько-правові заходи. Проте, зважаючи на високий рівень тіньової економіки в Україні, ефективність та результативність їхньої роботи залишаються недостатніми. Рекомендується подальше вдосконалення таких заходів шляхом продовження реформ податкової, митної та судової системи, налагодження координації між державними органами, посилення контролю за виконанням законодавства, залучення громадськості до моніторингу та надання більш прозорих та доступних засобів звітності. Також слід активізувати міжнародну співпрацю в цій сфері для обміну найкращими практиками та отримання підтримки від партнерів.

Висновки. В Україні, де частка тіньової економіки складає значну частину ВВП, детінізація стає важливим національним пріоритетом. Державні органи активно займаються цією проблемою, здійснюючи різні господарсько-правові заходи. Однак, з урахуванням зростання рівня тіньової економіки, ефективність їх роботи залишається недостатньою. Тому важливо продовжувати реформи в системі оподаткування, митниці та судочинства, підвищувати координацію між державними органами, посилювати контроль за виконанням законодавства та залучати громадськість до моніторингу. Крім того, активізація міжнародної співпраці є необхідною для обміну найкращими практиками та отримання підтримки від партнерів. Практичне значення дослідження полягає в розробці конкретних рекомендацій для владних структур, що сприятимуть покращенню ефективності господарсько-правових заходів детінізації економіки та сприятимуть побудові прозорої та стійкої економічної системи в Україні.

Література:

1. Буркальцева Д. Д. Методологія розрахунку інтегральних показників безпеки за сферами економіки. Проблеми економіки транспорту: Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. 2013. Вип. 6. С. 107-111.
2. Мазур І. І. Детінізація економіки як пріоритет економічної безпеки України. *Стратегічні пріоритети*. №3 (8). 2008. С. 76-83.
3. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. №1. С. 46-53.

4. Як змінювався рівень тіньової економіки в Україні за останні 11 років. Слово і Діло. 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/08/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsvyav-riven-tinovoju-ekonomiku-ukrayini-ostanni-11-rokiv>
5. Частка тіньової економіки у 2021 році зросла до 32% від ВВП. Скільки-скільки. 2022. URL: <https://skilky-skilky.info/chastka-tinovoї-ekonomiky-u-2021-rotsi-zrosla-do-32-vid-vvp/>
6. Рижкова А. Стратегічні напрямки детінізації економіки України в контексті зміцнення фінансової безпеки держави. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2023. № 2 (70). С. 38-43. DOI: 10.31732/2663-2209-2022-70-38-43
7. В Україні другою найбільшою проблемою після війни є корупція. Укрінформ. 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3843018-v-ukraini-drugou-najbilsou-problemou-pisla-vijni-e-korupcia.html>
8. Савич О. В., Савич І. В. Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України. *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3827>
9. Вінокуров Я. Тінізація замість мобілізації: чи приховують трудові відносини працевлаштовані чоловіки. *Економічна Правда*. 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/03/21/711408/>
10. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-ХІІ. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#n407>
11. Задворних С. С. Фінансова політика держави у забезпеченні детінізації економіки України: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Черкаси, 2015. С. 87–88.
12. Чотири роки НАЗК 2.0: Антикорупційна стратегія, Державна антикорупційна програма та моніторинг її виконання. НАЗК. 2024. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/chotyry-roky-nazk-2-0-antykoriupciyna-strategiya-derzhavna-antykoriupciyna-programa-ta-monitoring-ii-vykonannya/>
13. Перун В. Що чекає на суддів: Зеленський ввів у дію рішення РНБО про прискорення реформи та подолання корупції в судах. *LB*. 2023. URL: https://lb.ua/pravo/2023/07/01/563140_shcho_chekaie_suddiv_zelenskiy_vviv.html
14. Відновлення декларацій: які декларації необхідно подати? НАЗК. 2023. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/vidnovlennya-deklaruvannya-yaki-deklaratsiyi-neobhidno-podaty/>
15. Федоров М. Діджиталізація проти корупції. Як цифрова трансформація сприяє прозорій роботі держави. Укрінформ. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3707925-didzitalizacia-proti-korupcii-ak-cifrova-transformacia-spriae-prozorij-roboti-derzavi.html>
16. Свириденко Ю. Допомога бізнесу на понад 41 млрд грн. Міністерка економіки Юлія Свириденко про шість основних економічних програм у проекті держбюджету-2024. *Forbes Ukraine*. 2023. URL: <https://forbes.ua/money/dopomoga-biznesu-na-ponad-41-mlrd-griven-ministerka-ekonomiki-yuliya-sviridenko-pro-shist-osnovnikh-ekonomichnikh-program-u-proekti-derzhbyudzhetu-2024-26092023-16256>

References:

1. Burkal'tseva, D. D. (2013). Metodolohiya rozrakhunku intehral'nykh pokaznykiv bezpeky za sferamy ekonomiky [Methodology for calculating integral safety indicators by spheres of economy]. *Problemy ekonomiky transportu: Zbirnyk naukovykh prats' Dnipropetrovs'koho natsional'noho universytetu zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazaryana - Problems of transport economics: Collection of scientific works of Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after academician V. Lazaryan.*, 6, 107-111 [in Ukrainian].

2. Mazur, I. I. (2008). Detinizatsiya ekonomiky yak priorytet ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy [Detinization of the economy as a priority for the economic security of Ukraine]. *Stratehichni priorytety - Social priorities*, 3 (8), 76-83 [in Ukrainian].
3. Varnaliy, Z. C. (2014). Teoretychni zacady detinizatsiyi ekonomiky Ukrainy [Theoretical tasks of the detinization of the economy of Ukraine]. *Vicnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho inctytutu - Vicnyk of Vinnytsia Political Institute*, 1, 46-53 [in Ukrainian].
4. Yak zminyuvavsya riven' tin'ovoyi ekonomiky v Ukraini za ostanni 11 rokiv. (2021). [How the level of the shadow economy in Ukraine has changed over the past 11 years]. *Slovo i Dilo - Word and Deed*. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/08/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-tinovoyi-ekonomiky-ukrayini-ostanni-11-rokiv> [in Ukrainian].
5. Chastka tin'ovoyi ekonomiky u 2021 rotsi zrosla do 32% vid VVP. (2022). [The share of the shadow economy in 2021 increased to 32% of GDP]. *Skil'ky-skil'ky - How many-how many*. Retrieved from: <https://skilky-skilky.info/chastka-tinovoi-ekonomiky-u-2021-rotsi-zrosla-do-32-vid-vvp/> [in Ukrainian].
6. Ryzhkova A. (2023). Stratehichni napryamky detinizatsiyi ekonomiky Ukrainy v konteksti zmitsnennya finansovoyi bezpeky derzhavy [Strategic directions of detinization of the economy of Ukraine in the context of strengthening the financial security of the state]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» - Scientific notes of the University "KROK"*, 2 (70), 38-43. DOI: 10.31732/2663-2209-2022-70-38-43 [in Ukrainian].
7. V Ukraini druhoyu naybil'shoyu problemoyu pislya viyny ye koruptsiya. (2024). [In Ukraine, the second biggest problem after the war is corruption]. *Ukrinform- Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3843018-v-ukraini-drugou-najbilsou-problemou-pisla-vijni-e-korupcia.html> [in Ukrainian].
8. Savych, O. V., Savych, I. V. (2015). Osnovni chynnyky ta shlyakhy protydiy tinizatsiyi ekonomiky Ukrainy [The main factors and ways of counteracting the shadowing of the economy of Ukraine]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy.*, 2. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3827> [in Ukrainian].
9. Vinokurov, YA. (2024). Tinizatsiya zamist' mobilizatsiyi: chy prykhovuyut' trudovi vidnosyny pratsevlashтовani choloviky [Tinization instead of mobilization: do employed men hide labor relations]. *Ekonomichna Pravda - Economic Truth.* Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/03/21/711408/> [in Ukrainian].
10. Pro mobilizatsiynu pidhotovku ta mobilizatsiyu: Zakon Ukrainy vid 21 zhovtnya 1993 roku № 3543-XII. (2024). [On mobilization training and mobilization: Law of Ukraine dated October 21, 1993 No. 3543-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#n407> [in Ukrainian].
11. Zadvornyykh, S. S. (2015). Finansova polityka derzhavy u zabezpechenni detinizatsiyi ekonomiky Ukrainy: dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.08. [Financial policy of the state in ensuring the detinization of the economy of Ukraine: diss. ... candidate economy Sciences: 08.00.08.]. Cherkasy, 87–88 [in Ukrainian].
12. Chotyry roky NAZK 2.0: Antykoruptsiyna stratehiya, Derzhavna antykoruptsiyna prohrama ta monitorynh yiyi vykonannya. (2024). [Four years of NAZK 2.0: Anti-corruption strategy, State anti-corruption program and monitoring of its implementation]. NAZK. Retrieved from: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/chotyry-roky-nazk-2-0-antikoruptsiyna-strategiya-derzhavna-antikoruptsiyna-programa-ta-monitoryng-ii-vykonannya/> [in Ukrainian].
13. Perun, V. (2023). Shcho chekaye na suddiv: Zelens'kyy vviv u diyu rishennya RNBO pro pryskorennya reformy ta podolannya koruptsiyi v sudakh [What awaits judges: Zelensky implemented the decision of the National Security Council to accelerate reform and combat corruption in the courts]. LB. Retrieved from: https://lb.ua/pravo/2023/07/01/563140_shcho_chekaie_suddiv_zelenskiy_vviv.html [in Ukrainian].

14. Vidnovlennya deklaruvannya: yaki deklaratsiyi neobkhidno podaty? (2023). [Renewal of declaration: what declarations must be submitted?]. NAZK. 2023. Retrieved from: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/vidnovlennya-deklaruvannya-yaki-deklaratsiyi-neobhidno-podaty/> [in Ukrainian].

15. Fedorov, M. (2023). Didzhytalizatsiya proty koruptsiyi. Yak tsyfrova transformatsiya spryyaye prozoriy roboti derzhavy [Digitalization against corruption. How digital transformation contributes to the transparent work of the state]. Ukrinform. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3707925-didzitalizacia-proti-korupcii-ak-cifrova-transformacia-spriae-prozorij-roboti-derzavi.html> [in Ukrainian].

16. Svyrydenko, YU. (2023). Dopomoha biznesu na ponad 41 mlrd hrn. Ministerka ekonomiky Yuliya Svyrydenko pro shist' osnovnykh ekonomichnykh prohram u proyekti derzhbyudzhetu-2024 [Business aid for over UAH 41 billion. Minister of Economy Yuliya Svyridenko about the six main economic programs in the 2024 state budget project]. Forbes Ukraine. Retrieved from: <https://forbes.ua/money/dopomoga-biznesu-na-ponad-41-mlrd-griven-ministerka-ekonomiki-yuliya-sviridenko-pro-shist-osnovnikh-ekonomichnikh-program-u-proekti-derzhbyudzhetu-2024-26092023-16256> [in Ukrainian].

УДК 343.22

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-629-642](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-629-642)

Павлова Тетяна Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, тел.: (050) 978-43-60, <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ЦЕНТРАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. У статті досліджено ознаки суб'єкта кримінального правопорушення та їх вплив на відповідальність. Окрема увага приділена стану сп'яніння як ознаки, яка впливає на здатність бути суб'єктом кримінальної відповідальності.

Попри відсутності послідовності законодавця щодо закріплення усіх елементів складу кримінального правопорушення, їх визначення та ознак у чинному Кримінальному кодексі України, слід зазначити, що визначення поняття, видів та ознак суб'єкта кримінального правопорушення є першим кроком на шляху до удосконалення норм Кримінального кодексу України. Розглянуто норми, присвячені визначенню та характеристиці ознак суб'єкта кримінального правопорушення, а також їх вплив на характер кримінальної відповідальності суб'єкта.

Зроблено наступні висновки: 1) суб'єкт кримінального правопорушення є центральним елементом складу кримінального правопорушення, оскільки саме через діяння суб'єкта виникають кримінально-правові відносини, в межах яких винна особа притягається до кримінальної відповідальності; 2) пропонується викласти ч. 1 ст. 19 КК України в новій редакції; 3) осудність поділяється на повну та неповну (обмежену); аналіз ч. 1 ст. 20 КК України свідчить про нечітке визначення критеріїв обмеженої осудності та необхідність їх удосконалення; 4) ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення впливають на процес кваліфікації та закріплюються у диспозиціях відповідних норм Особливої частини Кримінального кодексу України та потребують обов'язкового встановлення у кожному кримінальному провадженні; 5) особливу категорію суб'єктів кримінального правопорушення складають особи, які вчинили кримінальне правопорушення у стані сп'яніння; кримінально-правове значення стану сп'яніння проявляється в

наступному: а) впливає на процес кваліфікації (ст. 286-1 КК України); б) за загальним правилом вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває в стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, враховується судом при призначенні покарання (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України).

Ключові слова: кримінальна відповідальність, склад кримінального правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, загальний суб'єкт кримінального правопорушення, спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, осудність, вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, стан сп'яніння, дорожньо-транспортна пригода, процес кваліфікації, покарання, призначення покарання

Pavlova Tetiana Oleksandrivna Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boule, 24/26, Odesa, tel.: (050) 978-43-60, <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

CRIMINAL OFFENDER AS A CENTRAL ELEMENT OF A CRIMINAL OFFENSE

Abstract. The article explores the characteristics of a criminal offender and their impact on liability. Particular attention is paid to the state of intoxication as a feature that affects the ability to be a subject of criminal liability.

Despite the lack of legislative consistency in enshrining all elements of a criminal offense, their definition and characteristics in the current Criminal Code of Ukraine, it should be noted that the definition of the concept, types and characteristics of a criminal offender is the first step towards improving the provisions of the Criminal Code of Ukraine. Considered are the norms dedicated to the determination and characterization of the features of a criminal offender, as well as their influence on the nature of the criminal liability of the subject.

The following conclusions are drawn: 1) a criminal offender is a central element of a composition of a criminal offense, since it is through the subject's actions that criminal law relations arise within which a guilty person is brought to criminal liability; 2) it is proposed to restate Part 1 of Art. 19 of the Criminal Code of Ukraine in a new wording; 3) criminal sanity is divided into full and incomplete (partial insanity); the analysis of Part 1 of Art. 20 of the Criminal Code of Ukraine indicates an unclear definition of the criteria of partial insanity and the need to improve them; 4) signs of special criminal offender affect the qualification process and are enshrined in the relevant dispositions of the provisions of the Special Part of

the Criminal Code of Ukraine and require mandatory establishment in each criminal proceeding; 5) a special category of criminal offender is made up of persons who have committed a criminal offense while intoxicated; the criminal law significance of the state of intoxication is as follows: a) it affects the qualification process (Article 286-1 of the Criminal Code of Ukraine); b) as a general rule, the commission of a criminal offense by a person who is in a state of intoxication or in a state caused by the use of narcotic or other intoxicating drugs is taken into account by the court when imposition of punishment (paragraph 13 of Part 1 of Article 67 of the Criminal Code of Ukraine).

Keywords: criminal liability, element of a criminal offense, criminal offender, general criminal offender, special criminal offender, criminal sanity, age of criminal liability, state of intoxication, road traffic accident, qualification process, punishment, imposition of punishment

Постановка проблеми. Кримінальне право є особливою галуззю української системи права. Охороняючи суспільні відносини, що виникають у суспільстві (ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України), кримінальне законодавство закріплює найсуворіші засоби впливу щодо правопорушників, які вчинили кримінальні правопорушення. Саме суспільно небезпечні діяння особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (суб'єкта), активують можливості кримінального права, за допомогою яких держава намагається відновити порушений у суспільстві баланс справедливості, відновити суспільний порядок та запобігти у подальшому вчиненню нових кримінальних правопорушень як особою, що вчинила певне кримінальне правопорушення, так і іншими особами тощо.

Ознаки суб'єкта кримінально-правових відносин виступають критерієм, за допомогою якого держава обирає певну форму (форми) реакції, через яку (які) вона реагує на вчинене кримінальне правопорушення або суспільно небезпечне діяння, яке передбачено у чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) як кримінальне правопорушення. З цього слід, що кожний суб'єкт кримінальної відповідальності є суб'єктом кримінально-правових відносин, але не кожний суб'єкт кримінально-правових відносин визнається судом суб'єктом кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ознак суб'єкта кримінального правопорушення присвячені праці В.М. Бурдіна, О.О. Дудорова, Н.А. Мирошниченко, В.О. Меркулової, В.А. Мисливого, Н.А. Орловської, В.О. Навроцького, Т.М. Приходько, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова та інших вчених.

Правовий аналіз праць вітчизняних вчених свідчить про те, що вони головним чином займаються дослідженням ознак суб'єкту через призму

певного виду кримінального правопорушення або досліджують окремі ознаки суб'єкта, тому у статті з використанням методу системного аналізу досліджено ознаки суб'єкта кримінального правопорушення та їх вплив на характер кримінальної відповідальності.

Метою статті є дослідити ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, вплив стану сп'яніння на визнання можливості бути суб'єктом кримінальної відповідальності, вплив вказаних ознак на характер відповідальності.

Виклад основного матеріалу. У Загальній частині чинного Кримінального кодексу України вперше передбачено самостійний розділ IV, який присвячений суб'єкту кримінального правопорушення (особа, яка підлягає кримінальній відповідальності). Вказаний розділ містить статті 18-22, в яких закріплено: поняття загального суб'єкта кримінального правопорушення, а саме «Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність» (ч. 1 ст. 18); поняття спеціального суб'єкта, а саме «Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [1, ч. 2 ст. 18]; види такого спеціального суб'єкта як службові особи (ч. ч. 3, 4 ст. 18 КК України); поняття осудності, обмеженої осудності та неосудності (ст.ст. 19-20 КК України); особливості кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (ст. 21 КК України); диференціація віку кримінальної відповідальності (ст. 22 КК України) [1].

Аналіз змісту Загальної частини чинного Кримінального кодексу України свідчить проте, що серед усіх чотирьох елементів складу кримінального правопорушення законодавець присвятив самостійний розділ тільки суб'єкту кримінального правопорушення. Щодо інших елементів складу кримінального правопорушення, то поняття об'єкту не надано; об'єктивна сторона: закріплено законодавче визначення тільки кримінального правопорушення як обов'язкової ознаки будь-якого складу – ст. 11 КК України; суб'єктивна сторона: дано поняття вини – ст. 23 КК України, визначено форми та види вини як обов'язкової ознаки кримінального правопорушення (ст.ст. 24, 25 КК України).

Попри відсутності послідовності законодавця щодо закріплення усіх елементів складу кримінального правопорушення, їх визначення та ознак у чинному Кримінальному кодексі України, слід зазначити, що визначення

поняття та ознак суб'єкта кримінального правопорушення є першим кроком на шляху до удосконалення норм Кримінального кодексу України. Розглянемо докладніше норми, присвячені визначенню та характеристиці ознак суб'єкта кримінального правопорушення, а також їх вплив на характер кримінальної відповідальності суб'єкта.

Законодавець поділяє суб'єктів кримінальних правопорушень на два види: загальний та спеціальний. Такому поділу передували тривалі дискусії у науці кримінального права.

Вітчизняний законодавець знаходиться на позиції визнання загальним суб'єктом кримінального правопорушення виключно фізичної особи, це пов'язано з реалізацією основних принципів кримінального права як публічної галузі, а саме особистої (індивідуальної) відповідальності суб'єкта, суб'єктивного ставлення, в основу якого покладена психологічна теорія вини, індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання.

Окрім вказівки на те, що суб'єктом кримінального правопорушення визнається фізична особа, ознаками загального суб'єкта визнаються ще *осудність (обмежена осудність)* та *вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність*.

У зв'язку з тим, що поняття осудності та обмеженої осудності до прийняття чинного Кримінального кодексу України не визначалося, в юридичній літературі висловлювалися різні точки зору стосовно змісту та критеріїв цих понять.

Протягом історичного розвитку кримінального законодавства України, осудність розглядалася як абсолютно зрозуміла вимога, якої слід дотримуватися при притягненні винної особи до кримінальної відповідальності. Ми підтримуємо точку зору тих вчених-юристів, які вважають, що осудність не можна розглядати як антипод неосудності, тому що це самостійна ознака суб'єкта кримінального правопорушення. Осудність не є передумовою вини, тому що її може і не бути, вона свідчить про вчинення кримінального правопорушення та наявність суб'єкта. З іншого боку, осудність та вина забезпечують дію принципу суб'єктивного ставлення.

Згідно з ч. 1 ст. 19 КК України, «Осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними» [1]. Аналізуючи назву та зміст ст. 19 КК України, слід зазначити про певні недоліки законодавчої техніки. Так, по-перше, назва ст. 19 КК України не відповідає її змісту, оскільки поряд із критеріями осудності у частині 2 ст. 19 КК України визначено критерії неосудності, по-друге, у ч. 1 ст. 19 КК України надано невдале формулювання інтелектуального критерію осудності, а саме «могла усвідомлювати свої дії». Більш вдалим, на нашу думку, є наступне визначення «була здатна

усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння та наслідків», тому що інтелектуальний критерій осудності характеризує свідоме ставлення особи до фактично вчиненого кримінального правопорушення, а не стан свідомості взагалі.

Уявлення про існування зменшеної осудності з'явилося ще у 40-х роках ХІХ століття коли кодекси германських держав (Брауншвейгський 1840 р. § 66; Саксе-Альтенбурзький 1841 р. § 41; Гесенський 1841 р. § 114 та ін.) передбачили зменшену караність слабоумних, недорозвинутих та морально збудливих суб'єктів. У кримінальному законодавстві багатьох іноземних держав було дано різну правову оцінку стану особи, яка під час вчинення злочину була визнана нездатною повною мірою усвідомлювати свої дії/бездіяльність та/або керувати ними. Йдеться про таку ознаку суб'єкта злочину (кримінального правопорушення) як обмежена, зменшена та погранична осудність. У частині 1 ст. 20 КК України вперше було передбачено наступне визначення обмеженої осудності «підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто та, яка під час вчинення кримінального правопорушення, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними» [1]. Тобто *обмежена осудність* характеризує такий психічний стан особи, яким охоплюються психічні розлади, що не виключають можливість особи, яка на них страждає, усвідомлювати свої дії/бездіяльність та/або керувати ними.

Виходячи з класифікації осудності на повну і неповну (обмежену) осудність та аналізуючи правову природу обмеженої осудності, зазначимо, що вона представляє собою знижену психічним розладом здатність винної особи діяти усвідомлено та/або керувати своїми діями під час вчинення кримінального правопорушення. Можна зробити висновок, що обмежена осудність – це вид осудності, яка відрізняється тим, що обмежено осудна особа під час вчинення кримінального правопорушення не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії/бездіяльність та/або керувати ними, тому що психічне захворювання обмежує її інтелектуально-вольові можливості. При цьому законодавець у ст. 20 КК України не визначає види психічних розладів, які відносяться до медичного критерію обмеженої осудності, як це зроблено при визначенні неосудності. Ми вважаємо, що під психічними розладами у межах обмеженої осудності розуміються психічні порушення, які не досягли рівня психозу, але разом з тим обмежують здатність повною мірою свідомо керувати своїми діями під час вчинення кримінального правопорушення. Відсутність чітких критеріїв обмеженої осудності у Кримінальному кодексі України призвело до того, що особи, які страждають на психічні розлади, що знаходяться поза межами неосудності, фактично не визнаються обмежено

осудними, а відтак їм не може бути обраний ефективний захід впливу, оскільки вони направляються для відбування покарання на загальних засадах з психічно здоровими засудженими.

Наступною ознакою, що характеризує суб'єкта кримінального правопорушення, є вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Згідно з ч. 1 ст. 22 КК України «Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років», у ч. 2 ст. 22 КК України закріплено знижений вік, досягаючи якого неповнолітній може підлягати кримінальній відповідальності, у вказаній нормі визначено вичерпний перелік кримінальних правопорушень, вчинення яких тягне за собою притягнення до кримінальної відповідальності з чотирнадцяти років. Неповнолітніх правопорушників у першу чергу відрізняють не стільки ознаки інтелектуального недорозвитку або виражені емоційно-вольові порушення (доля яких теж є значною), скільки особливості їхньої соціалізації, під якою розуміють певний рівень розвитку свідомості та його вираження в діях. У зв'язку з цим необхідне вивчення в кожному випадку змісту моральної та правової свідомості підлітків, що вчинили суспільно небезпечне діяння, яке передбачено Кримінальним кодексом України як кримінальне правопорушення. У разі сумніву щодо осудності неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння, що передбачено як кримінальне правопорушення, необхідно призначати проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи, у ході якої установлювався б не тільки ступінь інтелектуального дефекту, а й сформованість інтересів, стійкість ціннісних орієнтацій, рівень морально-правової поінформованості як внутрішнього регулятора поведінки неповнолітнього, ступінь диференціації емоційної сфери. У разі такого підходу підліток з інтелектуальною недостатністю може бути визнаний осудним, але за критерієм розвитку психіки у цілому (а не тільки інтелекту) таким, що не досяг рівня 14-річних психічно здорових ровесників; тобто, таким, що не досяг віку кримінальної відповідальності, а тому таким, що не підлягає кримінальній відповідальності.

Визначенню поняття спеціального суб'єкта кримінального правопорушення у ч. 2 ст. 18 КК України передувало його дослідження у науці кримінального права. Наприклад, Н.А. Мирошниченко вважає, що «Особливістю спеціального суб'єкта є його службове становище або професія (військовий, робітник правоохоронного органу, службова особа), демографічні дані (а не природні якості, які властиві людині, не психологічні риси, що сформувалися в процесі життєдіяльності). При цьому визначення певних категорій осіб спеціальними суб'єктами обумовлене не їх положенням (принцип рівності виключає нерівну відповідальність за однакові злочини), а тим, що ці особи

внаслідок займаного положення можуть вчинити такі злочинні діяння, які не можуть бути вчинені іншими особами» [2].

Є.Л. Стрельцов пише, що «В цілому ознаки спеціального суб'єкту можуть бути закріплені в основному складі злочину, без наявності якого цей склад злочину взагалі відсутній. Такі ознаки, можуть бути закріплені в якості кваліфікуючих ознак відповідного злочину. Вони можуть виступати в якості обставин, які пом'якшують або посилюють покарання та ін. Такі достатньо відомі підходи до визначення поняття та ознак спеціального суб'єкту, якими ми користуємось» [3, с. 94].

На думку В.Я. Тація, «Спеціальні ознаки доповнюють загальне поняття суб'єкта злочину, виступаючи як додаткові. Ці спеціальні ознаки можуть стосуватися, наприклад, службового становища, фаху (лікар), характеру певної діяльності (підприємець), родинних стосунків (мати новонародженої дитини) тощо. Ознаки спеціального суб'єкта злочину певною мірою є обмежувальними, тому що вони визначають, що певний злочин може вчинити не будь-яка особа, а лише та, яка володіє такими ознаками [4, с. 162-163].

Якщо узагальнити бачення вітчизняних науковців щодо ознак спеціального суб'єкту кримінального правопорушення, то вони можуть бути представлені наступним чином: 1) громадянство суб'єкта; 2) правовий стан суб'єкта у сфері організаційно-розпорядницькій, адміністративно-господарській або іншій службовій діяльності; 2) колишня кримінальна протиправна діяльність; 3) правове становище особи у системі правоохоронних органів та при здійсненні правосуддя; 5) правовий стан особи у сфері шлюбно-сімейних відносин, що складаються внаслідок певної залежності; 6) біологічні особливості суб'єкта або особливий психофізіологічний стан жінки; 7) правовий стан у сфері медицини; 8) суб'єкти господарської та підприємницької діяльності; 9) професійна діяльність, наявність певних обов'язків; 10) правовий стан особи у сфері транспорту; 11) правовий стан особи у сфері оборони держави; 12) інші категорії суб'єктів.

Згідно з ч. 2 ст. 18 КК України, «Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [1].

Дослідивши зміст ст. 18 КК України вважаємо, що ч. 3, ч. 4 ст. 18 КК України потребують виключення, оскільки ознаки спеціального суб'єкта прямо зазначаються у відповідних диспозиціях норм Особливої частини КК України та впливають на кваліфікацію, а загальне поняття службової особи та їх класифікація на види надана у примітці до ст. 364 КК України.

Особливу категорію суб'єктів кримінального правопорушення складають особи, які вчинили кримінальне правопорушення у *стані сп'яніння*.

Згідно зі ст. 21 КК України, «Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, підлягає кримінальній відповідальності». Виходячи із змісту вказаної статті слід зазначити, що законодавець виділяє три групи небезпечних станів, які впливають на визнання особи суб'єктом кримінальної відповідальності, а саме 1) алкогольне сп'яніння; 2) наркотичне сп'яніння; 3) інші види сп'яніння, наприклад під впливом токсичних речовин; 4) вплив лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. № 2617-VIII (далі – Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII) ст. 21 КК України була викладена у новій редакції. Зміни були внесені в частині вказівки на те, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, підлягає кримінальній відповідальності. Вказані зміни відбулися у зв'язку із прийняттям Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, затвердженої наказом МВС України, МОЗ України від 09.11.2015 № 1452/735 (далі – Інструкція). Згідно з п. п. 3, 4 Інструкції, «ознаками алкогольного сп'яніння є: запах алкоголю з порожнини рота; порушення координації рухів; порушення мови; виражене тремтіння пальців рук; різка зміна забарвлення шкірного покриву обличчя; поведінка, що не відповідає обстановці» (п. 3 Інструкції). Ознаками наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, є: наявність однієї чи декількох ознак стану алкогольного сп'яніння (крім запаху алкоголю з порожнини рота); звужені чи дуже розширені зіниці, які не реагують на світло; сповільненість або навпаки підвищена жвавість чи рухливість ходи, мови; почервоніння обличчя або неприродна блідість» (п. 4 Інструкції) [5].

Наука кримінального права виділяє два види сп'яніння, які мають різне правове значення та різні юридичні наслідки, а саме *фізіологічне та патологічне сп'яніння*.

У ст. 21 КК України йдеться про так зване просте (фізіологічне) сп'яніння (гостра інтоксикація) внаслідок прийому алкоголю, наркотиків або токсичних речовин чи під впливом лікарських препаратів, які можуть викликати помітні зміни в більшості сфер психіки, а саме в сфері орієнтації та уваги, мислення, мови, сприйняття, контролю, пам'яті. Вчинення кримінального правопорушення в стані фізіологічного сп'яніння (алкогольного,

наркотичного, токсичного чи під впливом лікарських препаратів) не виключає кримінальної відповідальності та покарання. Це пояснюється тим, що порушення психіки, яке виключає осудність, у цьому стані не спостерігається.

У науці кримінального права поряд з фізіологічним сп'янінням виділяють патологічне сп'яніння. Патологічне сп'яніння – це гострий короткочасний психоз, викликаний прийомом алкоголю (наркотичних засобів) та супроводжуваний глибоким хворобливим порушенням свідомості, невмотивованою поведінкою. Патологічне сп'яніння належить до однієї з ознак медичного критерію неосудності – тимчасового розладу психічної діяльності. Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані патологічного сп'яніння, як правило, визнається неосудною.

З правової точки зору має значення чи могла особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, що передбачено Кримінальним кодексом України, у стані сп'яніння, під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння та наслідків або керувати ними. Тобто чи не розвилось на фоні зловживання алкоголю, наркотиків або токсичних речовин чи під впливом лікарських препаратів будь-яке психічне захворювання, що виключає осудність та кримінальну відповідальність.

Алкоголізм – хронічне захворювання, обумовлене систематичним вживанням спиртних напоїв, та проявляється у фізичній та психічній залежності від алкоголю, патології внутрішніх органів і соціальної деградації, порушенні центральної і периферичної нервової системи, обміну речовин. Алкогольне сп'яніння насамперед впливає на гальмові реакції. У цьому стані людина нерідко стає нестриманою, втрачає здатність до самоконтролю, що може з'явитися причиною вчинення кримінального правопорушення. Подальше отруєння алкоголем приводить до спотворення відповідних реакцій нервової системи на зовнішні подразники. З часом хвороблива пристрасть проявляється нестримним прагненням до вживання алкоголю, що приводить до запоїв, формування алкогольних психозів (алкогольний делірій, алкогольний галюциноз, маревні психози, алкогольні енцефалопатії тощо).

Наркоманія – це захворювання, яке виникає в наслідок зловживання наркотичними засобами. Термін «наркотичні засоби» містить у собі три критерії: медичний, соціальний, юридичний. Вони взаємозалежні й у правовому аспекті зобов'язують визнавати засіб наркотичним тільки при єдності наступних трьох критеріїв: медичного, якщо відповідний засіб, речовина, лікарська форма чинять специфічну дію на центральну нервову систему (стимулююче, седативне, галюциногенне тощо), що є причиною їх вживання; соціального, якщо їх негайне застосування приймає такі масштаби, що набуває соціальної значимості; юридичного, якщо певна речовина включена до переліку наркотичних засобів.

Медичні дослідження свідчать, що наркоманія є станом періодичної або хронічної інтоксикації організму, яка викликана багаторазовим вживанням природних або штучних наркотичних засобів; психотропних речовин, що переважно впливають на психічні функції людини (седативні засоби, транквілізатори тощо); прекурсорів (хімічні препарати і засоби, з яких можуть бути виготовлені наркотичні засоби й психотропні речовини). У зв'язку з цим у наркоманів постійно виникає нездоланна потреба у вживанні наркотиків, необхідність у збільшенні дози звичного наркотику або у переході на більш сильний наркотик, що приводить до формування полінаркоманії (вживання декількох наркотичних засобів), появи фізичної та психічної залежності від прийому наркотиків.

Токсикоманія – захворювання, обумовлене зловживанням лікарськими засобами або іншими речовинами хімічного або біологічного походження, але не визнаними у встановленому порядку наркотичними засобами. Вказані речовини здатні викликати в людини подобу сп'яніння, але не тягнуть абстиненцію. Потяг токсикомана до певної речовини ґрунтується на звиканні. Таким чином, особи, що вживають хімічні препарати, не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів від 06.05.2000 р. № 770 із змінами та доповненнями від 01.05.2024 р., вважаються токсикоманами. Поєднання зловживання токсичних або наркотичних засобів з алкогольними напоями і залежність від них – це ускладнена токсикоманія або наркоманія.

Вчинення кримінального правопорушення під впливом лікарських препаратів означає, що особа вчинила кримінальне правопорушення, коли перебувала під впливом медичних препаратів, які мають властивість знижувати її рівень уваги та швидкість реакції. Такий вплив може призвести до нездатності до безпечного керування транспортними засобами або виконання інших дій, які вимагають концентрації уваги та швидких реакцій.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» від 16.02.2021 р. № 1231-ІХ (далі – Закон України від 16.02.2021 р. № 1231-ІХ) Кримінальний кодекс України було доповнено новою статтею 286-1. Керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Головною особливістю цієї статті, порівняно із ст. 286 КК України, є спеціальний суб'єкт, який знаходився під час вчинення дорожньо-транспортної пригоди (ДТП) в особливому стані – стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Законом України від 16.02.2021 р. № 1231-ІХ було посилено кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху в стані

алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, а саме *порушення правил безпеки дорожнього руху прирівняли до корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією*. Так, особа, яка вчинила порушення правил дорожнього руху в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, не може бути: 1) звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45-48 КК України; 2) звільнена від покарання або його відбування на підставі ч. 4 ст. 74, ч.1 ст. 75, ст. 81, п.п.1,2 ч. 4 ст. 82, ч. 4 ст. 86, ч. 3 ст. 87 КК України.

Кримінально-правове значення стану сп'яніння проявляється в наступному: 1) вперше вказаний стан став впливати на процес кваліфікації (ст. 286-1 КК України); 2) за загальним правилом вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває в стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, враховується судом при призначенні покарання (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України), при цьому «Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує» (ч. 4 ст. 67 КК України) [1]. Вважаємо, що зміст п.13 ч. 1 ст. 67 КК України, а саме вказівка на «стан алкогольного сп'яніння або стан, викликаний вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів» потребує свого узгодження з положеннями ст. 21 КК України та іншими нормами, в яких йдеться про «стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів».

Отже, розділ IV Загальної частини чинного Кримінального кодексу України передбачає обов'язкові ознаки суб'єкта виключно як фізичної особи. Вважаємо, що для більш сутнісного та повного розуміння людини та її поведінки через призму досягнень суміжних з кримінальним право наук, виникла необхідність розуміння людини як біоенергоінформаційної структури, оскільки розуміння суб'єкта правовідносин, у тому числі кримінально-правових, тільки через призму фізичного тіла та споживацьке ставлення людини до усього оточуючого призвело до вчинення великої кількості кримінальних правопорушень, збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, природних катаклізмів, з якими виникла реальна небезпека знищення людства.

Висновки. Дослідження поняття, видів та ознак суб'єкта кримінального правопорушення дозволило зробити наступні висновки: 1) суб'єкт кримінального правопорушення є центральним елементом складу кримінального правопорушення, оскільки саме через діяння суб'єкта виникають криміна-

льно-правові відносини, в межах яких винна особа притягається до кримінальної відповідальності; 2) загальним суб'єктом кримінального правопорушення визнається тільки фізична, осудна (обмежена осудна) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність; 3) пропонується викласти ч. 1 ст. 19 КК України в новій редакції; 3) осудність поділяється на повну та неповну (обмежену); аналіз ч. 1 ст. 20 КК України свідчить про нечітке визначення критеріїв обмеженої осудності, за якими вона має відрізнитися від неосудності, що потребує залучення до обговорення та сумісної роботи фахівців суміжних з кримінальним правом наук, наприклад, квантової психології тощо; 4) ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення впливають на процес кваліфікації, закріплюються у диспозиціях відповідних норм Особливої частини Кримінального кодексу України та потребують обов'язкового встановлення у кожному кримінальному провадженні; 5) особливу категорію суб'єктів кримінального правопорушення складають особи, які вчинили кримінальне правопорушення (або діяння, яке передбачено як кримінальне правопорушення) у стані сп'яніння (фізіологічне або патологічне); Законом України від 16.02.2021 р. № 1231-ІХ було посилено кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, а саме вказана категорія осіб не може бути: а) звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45-48 КК України; б) звільнена від покарання або його відбування на підставі ч. 4 ст. 74, ч.1 ст. 75, ст. 81, п.п.1,2 ч. 4 ст. 82, ч. 4 ст. 86, ч. 3 ст. 87 КК України; кримінально-правове значення стану сп'яніння проявляється в наступному: а) вперше вказаний стан впливає на процес кваліфікації (ст. 286-1 КК України); б) за загальним правилом вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває в стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, враховується судом при призначенні покарання (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України).

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 28.03.2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Мирошниченко Н.А. Особливості у визначенні ознак суб'єктів кримінальних правопорушень. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/045d1db5-bf86-4f1f-9e00-ec89ef1ea130/content>
3. Стрельцов Є.Л. «Нові» категорії спеціального суб'єкту та традиційні оцінки їх ознак. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 3. С. 96-98. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/01/25/ye-streltsov-novi-kategoriyi-spetsialnogo-sub-yektu-ta-tradytsijni-otsinky-yih-oznak.pdf>

4. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник /В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.

5. Про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції: Інструкція затверджена наказом МВС України, МОЗ України від 09.11.2015 р. № 1452/735. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine from 05 April 2001]. Data onovlennia: 28.03.2024 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

2. Myroshnychenko, N.A. Osoblyvosti u vyznachenni oznak subiektiv kryminalnykh pravoporushen [Peculiarities in determining the characteristics of criminal offenders]. Retrieved from: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/045d1db5-bf86-4f1f-9e00-ec89ef1ea130/content> [in Ukrainian].

3. Streltsov, Ye.L. (2012). «Novi» katehorii spetsialnoho subiektu ta tradytsiini otsinky yikh oznak [«New» categories of special subject and traditional assessments of their features]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 3, 96-98 [in Ukrainian].

4. Borysov, V.I., Tatsii, V.Ia., Tiutiuhin, V.I. ta in. (2015). *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine: General Part]* (5nd ed., rev.). Kh.: Pravo [in Ukrainian].

5. Pro poriadok vyjavlennia u vodiiv transportnykh zasobiv oznak alkoholnoho, narkotychnoho chy inshoho spianinnia abo перебування під впливом лікарських препаратів, shcho znyzhuiut uvahu ta shvydkist reaktsii [Regarding the procedure for detecting signs of alcohol, drug, or other intoxication among drivers of vehicles, or those under the influence of medication impairing attention and reaction speed: Instruction from 09 November 2015]: Instrukttsiia zatverdzhena nakazom MVS Ukrainy, MOZ Ukrainy vid 09.11.2015 № 1452/735. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text> [in Ukrainian].

УДК: 341.215.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-643-652](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-643-652)

Петков Сергій Валерійович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових та гуманітарних наук, навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 01042, м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33, тел.: (066) 804-70-77, <https://orcid.org/0000-0003-4160-767X>

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено висвітленню окремих питань, пов'язаних із визначенням напрямків удосконалення національного законодавства у сфері регулювання порядку визначення місця проживання дитини.

Автором проведено аналіз деяких випадків із судової практики щодо вирішення спорів про визначення місця проживання дитини. На підставі проведеного аналізу виявлено окремі недоліки та прогалини національного законодавства у сфері регулювання порядку визначення місця проживання дитини.

Доведено, що найбільш сприятливим для психо-емоційного стану дитини є позасудовий порядок вирішення питання про визначення її місця проживання. З огляду на таке визначено окремі напрямки розвитку законодавства, що регулює позасудові способи вирішення цього питання, включаючи законодавство, що регулює сімейну медіацію.

У статті проведено огляд поданих до Верховної Ради України законопроектів щодо удосконалення процедури вирішення питання про визначення місця проживання дитини. На підставі такого огляду та з урахуванням вивчення наукових підходів та думок експертів сформульовано висновки щодо відповідних законопроектів, доцільності їх прийняття або необхідності доопрацювання.

Автором ураховано особливі потреби та умови регулюванні питання про визначення місця проживання дитини під час дії правового режиму воєнного стану та запропоновано деякі шляхи удосконалення законодавства у цій сфері з урахуванням особливого періоду.

У статті також окрема увага приділяється необхідності врахування міжнародного законодавства під час розробки заходів щодо удосконалення національного законодавства у сфері регулювання порядку визначення місця

проживання дитини. Автором обґрунтовано доцільність упровадження рекомендацій Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо закріплення можливості почергового проживання дитини з кожним із батьків.

Ключові слова: удосконалення законодавства, місце проживання дитини, безспірний порядок, позасудовий порядок, медіація.

Petkov Sergey Valeriyovych doctor of legal sciences, professor, professor of the department of state-legal and humanitarian sciences, educational and scientific humanitarian institute, V.I. Vernadskyi Tavra National University, 01042, Kyiv, St. John McCain, 33, tel.: (066)804-70-77, <https://orcid.org/0000-0003-4160-767X>

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE LEGISLATION REGULATING THE PROCEDURE FOR DETERMINING THE PLACE OF RESIDENCE OF A CHILD IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the coverage of certain issues related to the determination of directions for improvement of national legislation in the sphere of regulation of the procedure for determining the child's place of residence.

The author analyzed some cases from judicial practice regarding the resolution of disputes about determining the child's place of residence. On the basis of the conducted analysis, certain shortcomings and gaps in the national legislation in the field of regulation of the procedure for determining the child's place of residence were identified.

It has been proven that the most favorable for the psycho-emotional state of the child is the out-of-court procedure for determining the place of residence. In view of this, separate areas of development of legislation regulating out-of-court methods of solving this issue, including legislation regulating family mediation, have been identified.

The article reviews the draft laws submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine on improving the procedure for determining the place of residence of a child. On the basis of such a review and taking into account the study of scientific approaches and opinions of experts, conclusions were formulated regarding the relevant draft laws, the expediency of their adoption or the need for revision.

The author took into account the special needs and conditions for regulating the issue of determining the child's place of residence during the legal regime of martial law and proposed some ways to improve the legislation in this area, taking into account the special period.

The article also pays special attention to the need to take international legislation into account when developing measures to improve national legislation in the sphere of regulating the procedure for determining the child's place of

residence. The author substantiates the expediency of implementing the recommendations of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe regarding establishing the possibility of a child living alternately with each parent

Keywords: improvement of legislation, place of residence of the child, undisputed order, out-of-court order, mediation.

Постановка проблеми. Процедура визначення місця проживання дитини у надільному законодавстві урегульована, головним чином, Сімейним, Цивільним та Цивільним процесуальним кодексами України [1; 2; 3]. Крім того, окремі аспекти цього питання визначаються Законом України «Про медіацію» [4] та деякими іншими законодавчими актами. Аналіз цих нормативно-правових актів дає підстави дійти висновку про те, що поточний стан правового регулювання порядку визначення місця проживання дитини є недосконалим та потребує розробки науково-прикладних пропозицій щодо підвищення ефективності такого регулювання, включаючи врахування окремих положень та рекомендацій інституцій Ради Європи.

Зокрема, найбільше прогалин має місце у законодавчому регулювання позасудових та безспірних способах визначення місця проживання дитини з одним із батьків або з іншим родичем, що потребує приведення, передусім, законодавства у цій сфері у відповідність до європейських вимог.

З урахуванням викладеного, визначення напрямків удосконалення національного законодавства у сфері регулювання порядку визначення місця проживання дитини є актуальним напрямком дослідження науки сімейного та цивільного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти удосконалення національного законодавства у сфері регулювання порядку визначення місця проживання дитини досліджувати такі науковці, як К. М. Аніщенко, М. Бурлак, А. О. Мінченко, Д. Свояк, Є. В. Синельников, О. Г. Турченко та ін. Огляд наукових робіт показує, що деякі з них присвячені основним засадам визначення місця проживання дитини в сімейному праві України (К. М. Аніщенко), в інших досліджено питання забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні, включаючи визначення їх місця проживання (О. Г. Турченко). Разом з тим, необхідно констатувати, що наукових досліджень, в яких розроблені конкретні обґрунтовані рекомендації щодо удосконалення національного законодавства у сфері регулювання порядку визначення місця проживання дитини, не достатньо.

Метою статті є визначення напрямків удосконалення національного законодавства у сфері регулювання порядку визначення місця проживання дитини. Для цього виконані такі завдання: виявлено проблеми та прогалини сучасного стану правового регулювання у відповідній сфері; проведено огляд

поданих до Верховної Ради України законопроектів щодо удосконалення процедури вирішення питання про визначення місця проживання дитини; розроблено рекомендації щодо удосконалення національного законодавства у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи напрямки удосконалення національного законодавства у сфері регулювання порядку визначення місця проживання дитини, необхідно погодитися з думкою деяких науковців, які зауважують, що найбільш доцільними способами визначення місця проживання дитини, з точки зору збереження психічного здоров'я дитини, її психоемоційного стану, договірний спосіб та використання процедури медіації [5, С. 128].

З огляду на це, особливу увагу необхідно приділити визначенню саме такого (безспірного, позасудового) порядку встановлення місця проживання дитини.

Так, на сьогодні деякі аспекти позасудового врегулювання порядку встановлення місця проживання дитини визначені у Сімейному кодексі України та Цивільному процесуальному кодексі України.

З метою удосконалення положень цих законодавчих актів в аспекті врегулювання безспірного порядку визначення місця проживання дитини до Верховної Ради України було подано законопроект, зареєстрований 25 вересня 2020 р. за № 4154 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення місця проживання дитини в безспірному порядку» [6].

У Пояснювальній записці до цього законопроекту його розробники на обґрунтування доцільності прийняття вказано акта звернули увагу, що поточне законодавче урегулювання не охоплює всіх випадків сімейно-правових відносин, що склалися між батьками та дітьми. Зокрема, з огляду на те, що Сімейним кодексом України врегульовано процедуру визначення місця проживання дитини державними органами (зокрема судом) лише в разі наявності спору між батьками, однак офіційної процедури визначення місця проживання дитини в разі відсутності спору із залученням державного апарату не існує. Також у Пояснювальній записці наголошується, що діти, чиє місце проживання визначене за згодою батьків, позбавлені ряду привілеїв, які мають діти, чиє місце проживання визначене судом (наприклад, це стосується можливості виїзду за межі України без згоди того із батьків, хто проживає окремо) [7].

У зв'язку з цим законопроектом № 4154 пропонується доповнити Сімейний кодекс України статтею 160-1, якою регламентувати визначення місця проживання дитини в безспірному порядку. Зокрема, таким відповідно до запропонованих доповнень є ухвалення судового рішення в порядку окремого провадження за спільною заявою батьків про визначення місця

проживання дитини. Крім того, у цій статті врахована можливість розгляду справи судом без виклику учасників справи за умови подання ними нотаріально посвідченого договору між батьками, в якому визначено місце проживання дитини [6].

Крім того, деякі уточнення пропонується внести до Цивільного процесуального кодексу України, зокрема до статті 293, в якій частину третю після слів «про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя» доповнити після коми словами «про визначення місця проживання дитини в безспірному порядку» [6].

Аналізуючи запропоновані законопроектom № 4154 зміни, деякі науковці-теоретики та правники досить критично оцінюють наведений підхід.

Наприклад, представники Національної асоціації адвокатів України обґрунтовано зауважують, що запропоновані зміни до Сімейного кодексу України шляхом визначення безспірного порядку вирішення питання про встановлення місця проживання дитини в межах судового окремого провадження, фактично є намаганням ініціатора законопроекту включити норми процесуального характеру до акту, що містить, переважно норми матеріального права, що є недопустимим. На думку правників, такі визначення, як «окреме провадження», «строк розгляду справи», «розгляд справи без виклику учасників справи», не притаманні суті Сімейного кодексу України [8].

Необхідно погодитися з наведеною думкою, враховуючи також те, що порядок розгляду та вирішення безспірних справ у суді цивільної юрисдикції у порядку окремого провадження наразі врегульований Цивільним процесуальним кодексом України. Позаяк, закріплення у Сімейному кодексі України іншого підходу до вирішення окремої категорії справ (у цьому випадку, справ про визначення місця проживання дитини), ніж той, що визначений у Цивільному процесуальному кодексі України, призведе до можливого виникнення законодавчої колізії.

У цьому контексті більш доцільним є включення відповідних норм, що урегульовують деякі особливості безспірного вирішення судом питання про визначення місця проживання дитини до Розділу IV «Окреме провадження» Цивільного процесуального кодексу України.

Зокрема, ч. 2 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України необхідно доповнити словами: «визначення місця проживання дитини, якщо між батьками відсутній спір». Відповідно, Розділу IV Цивільного процесуального кодексу України необхідно доповнити статтею «Порядок розгляду справ про визначення місця проживання дитини у безспірному порядку з одним із батьків», в якій визначити особливості розгляду цієї категорії справ.

Натомість, у Сімейному кодексі України, а саме – у ст. 160 необхідно закріпити, що у разі відсутності між батьками спору щодо визначення місця

проживання дитини, то батьки можуть укласти нотаріально посвідчений договір, в якому передбачити відповідні умови щодо проживання дитини.

Крім того, з огляду на проблему, яка спонукала розробників законопроекту № 4154 внести зміни до Сімейного кодексу України, зокрема недосконалість регулювання можливості виїзду за кордон дитини з одним із батьків без згоди іншого, доцільно внести зміни до ст. 157 Сімейного кодексу України.

Так, ч. 5 ст. 157 Сімейного кодексу України необхідно після слів «та піклування» доповнити словами «або нотаріально посвідченим договором». Таке доповнення дасть можливість тому з батьків, з ким визначено місце проживання дитини, самостійно, без згоди іншого з батьків, вивозити дитину тимчасово за кордон з відповідною метою.

Однією з актуальних проблем сьогодення є питання про те, які правові наслідки має визначення місця проживання з військово зобов'язаною особою, зокрема в аспекті виникнення у такої особи права на відстрочку від мобілізації відповідно до законодавства України – ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [9].

Деякі дослідники небезпідставно зауважують, що визначення місця проживання разом із батьком (матір'ю) само по собі не створює умов для застосування відповідних положень законодавства для надання військовозобов'язаному відстрочки від мобілізації, оскільки визначення місця проживання дитини з одним із батьків не свідчить про відсутність участі матері (батька) у вихованні дитини [10].

Подібний правовий висновок викладений у низці постанов Верховного Суду. Наприклад, у постанові від 13 червня 2018 року у справі № 822/2446/17 Верховний Суд зазначив, що встановлення місця проживання дитини з батьком, не доводить факту відсутності участі матері у вихованні дитини, тоді як рішення суду про позбавлення особи батьківських прав є належним підтвердженням факту самостійного виховання дитини одним з батьків. При цьому Суд наголосив, що законодавстві відсутнє формулювання поняття «самостійне виховання дітей одним з батьків», а тому вказав на необхідність застосування аналогії законодавства [11].

Зокрема, визначення «одинокого батька (матері)» міститься у Порядку надання відпустки при народженні дитини, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 7 липня 2021 року № 693, та означає батька (матір) дитини, матір (батько) якої померла, відповідно до рішення суду позбавлена батьківських прав, визнана безвісно відсутньою або оголошена померлою, якщо ця дитина не була усиновлена іншою жінкою (чоловіком) [12].

Таким чином, визначення місця проживання дитини з одним із батьків не означає, що останній здійснює самостійне виховання дитини. Проте, з

метою уникнення правової невизначеності, доцільно у Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначити поняття «самостійне виховання дитини», передбачивши деякі життєві ситуації, які не враховані у вищенаведеному Порядку. Зокрема, випадки, коли матір дитини перебуває за кордоном або на тимчасово окупованій території тощо.

Ще одним питанням, на якому варто зосередити увагу в аспекті цього дослідження, це необхідність врахування в національному законодавстві, що регламентує порядок визначення місця проживання дитини, європейських вимог у цій сфері.

Так, наприклад, у Резолюції «Рівність і спільна батьківська відповідальність: роль батька», що була ухвалена Парламентською Асамблеєю Ради Європи 2 жовтня 2015 року № 2079 [13], містяться рекомендації державам-членам щодо закріплення у внутрішньому законодавстві положень про право батьків обирати почерговий режим проживання дитини з кожним із батьків після їх розлучення за винятком випадків, якщо має місце жорстоке поводження чи побутове насильство над дитиною з боку одного із батьків. При цьому час, який дитина проводить з кожним із батьків рекомендовано визначати, виходячи з потреб та інтересів дитини [14, С. 36].

З практичної точки зору такий підхід може супроводжуватися деякими труднощами, зважаючи на особливості національного сімейного законодавства.

З огляду на це, у судовій практиці застосовуються схожі підходи, однак, з урахуванням особливостей національного правового регулювання. На це, зокрема звертає увагу Є. Синельников у презентації на тему «Вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини» [15].

У якості прикладу наводиться постанова Верховного Суду від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20, в якій Суд під час визначення місця проживання дитини застосував режим спільної опіки з почерговим проживанням дитини в помешканні кожного з батьків за відповідним графіком [16].

Також необхідно звернути увагу на Рекомендацію № R(98)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах [17], в якій наголошується на доцільності розвитку сімейної медіації як способу вирішення спорів між батьками чи іншими членами родини про визначення місця проживання дитини.

У чинній редакції Закону України «Про медіацію» передбачено можливість вирішення сімейних спорів за допомогою процедури медіації, проте, не визначено поняття та особливості проведення сімейної медіації. З огляду на це, необхідно доповнити Закон України «Про медіацію» відповідними положеннями про сімейну медіацію.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дає підстави дійти висновку, що законодавче регулювання порядку визначення місця проживання

дитини в Україні є недосконалим та потребує внесення змін та доповнень до низки законодавчих актів. Головним недоліком вітчизняного сімейного та цивільного законодавства є недостатня урегульованість позасудового вирішення спорів та безспірного урегулювання питання про визначення місця проживання дитини.

З метою усунення наведених прогалин та недоліків правового регулювання порядку визначення місця проживання дитини доцільно розглянути можливість внесення змін та доповнень до: Цивільного процесуального кодексу України, в якому визначити особливості окремого провадження у справах про визначення місця проживання дитини в безспірному порядку; до Сімейного кодексу України, передбачивши можливість засвідчення факту проживання дитини з одним із батьків у нотаріально посвідченому договорі та надання такому з батьків права без згоди іншого вивозити тимчасово дитину за кордон; до Закону України «Про медіацію», закріпивши поняття сімейної медіації та особливостей процедури її проведення.

Література:

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
4. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text>.
5. Аніщенко К. М. Засади визначення місця проживання дитини. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 3. С. 124-128.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення місця проживання дитини в безспірному порядку: проект Закону від 25.09.2020, реєстр. № 4154. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=70057.
7. Пояснювальна записка до законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення місця проживання дитини в безспірному порядку» від 25.09.2020, реєстр. № 4154. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=70057.
8. Зауваження Національної асоціації адвокатів України до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення місця проживання дитини в безспірному порядку» (реєстр. № 4154 від 25.09.2020). URL : <https://unba.org.ua>.
9. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.
10. Бурлак М., Свояк Д. Актуальність визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану. Вища школа адвокатури НААУ. 2024. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/aktualnist-viznacennia-miscia-prozivannia-ditini-v-umovax-vojenного-stanu>.
11. Постанова Верховного Суду від 13 червня 2018 року у справі № 822/2446/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74784677>.

12. Про затвердження Порядку надання відпустки при народженні дитини: постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2021 № 693. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2021-%D0%BF#Text>

13. Equality and shared parental responsibility: the role of fathers. Assembly debate on 2 October 2015 (36th Sitting). URL : <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=22220>.

14. Синельников Є. В. Деякі аспекти вирішення спорів щодо визначення місця проживання малолітньої дитини (за матеріалами судової практики Верховного Суду). *Правова позиція*. 2022. № 1(34). С. 33-37.

15. Синельников Є. Вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини. Матеріали презентації. Верховний Суд, 2023. URL : <https://supreme.court.gov.ua>.

16. Постанова Верховного Суду від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107011850>.

17. Рекомендація № R(98)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах. Верховний Суд України. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf.

References:

1. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 № 2947-III [Family Code of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].

2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV [Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV [Civil Procedure Code of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

4. Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IX [On mediation: Law of Ukraine dated November 16, 2021 No. 1875-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text> [in Ukrainian].

5. Anishchenko, K.M. (2023) Zasady vyznachennia mistsia prozhyvannia dytyny [Principles of determining the child's place of residence]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 3, 124-128 [in Ukrainian].

6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyznachennia mistsia prozhyvannia dytyny v bezspornomu poriadku: proiekt Zakonu vid 25.09.2020, reiestr. № 4154 [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the determination of a child's place of residence in an undisputed manner: draft Law from September 25, 2020, №. 4154]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=70057 [in Ukrainian].

7. Poiasnivualna zapyska do zakonoproiektu «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyznachennia mistsia prozhyvannia dytyny v bezspornomu poriadku» vid 25.09.2020, reiestr. № 4154 [Explanatory note on making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the determination of a child's place of residence in an undisputed manner: draft Law from September 25, 2020, №. 4154]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=70057 [in Ukrainian].

8. Zauvazhennia Natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyznachennia mistsia prozhyvannia dytyny v bezspornomu poriadku» (2020) [Remarks of the National Association of Lawyers of Ukraine to the draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Determining the Place of Residence of a Child in an Undisputed Procedure"]. Retrieved from <https://unba.org.ua> [in Ukrainian].

9. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy vid 21.10.1993 № 3543-XII [On mobilization training and mobilization: Law of Ukraine from October 21, 1993, № 3543-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> [in Ukrainian].
10. Burlak, M., Svoiak, D. (2024) Aktualnist vyznachennia mistsia prozhyvannia dytyny v umovakh voiennoho stanu [The relevance of determining the child's place of residence in the conditions of martial law]. *Vyshcha shkola advokatury NAAU - NAAU Higher School of Advocacy*. Retrieved from: <https://www.hsa.org.ua/blog/aktualnist-viznacennia-miscia-prozivannia-ditini-v-umovax-vojennoho-stanu> [in Ukrainian].
11. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 13 chervnia 2018 roku u spravi № 822/2446/17 [Resolution of the Supreme Court of June 13, 2018 in case No. 822/2446/17]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74784677> [in Ukrainian]
12. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia vidpustky pry narodzhenni dytyny: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.07.2021 № 693 [On approval of the Procedure for granting maternity leave: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 07.07.2021 №. 693]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
13. Equality and shared parental responsibility: the role of fathers. Assembly debate on 2 October 2015 (36th Sitting). Retrieved from: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=22220>.
14. Synelnykov, Ye. V. (2022) Deiaki aspekty vyrishennia sporiv shchodo vyznachennia mistsia prozhyvannia malolitnoi dytyny (za materialamy sudovoi praktyky verkhovnoho sudu) [Some aspects of resolving disputes regarding the determination of the place of residence of a minor child (based on the case law of the Supreme Court)]. *Pravova pozysiiia - Legal position*, 1(34), 33-37 [in Ukrainian].
15. Synelnykov, Ye. (2023) Vyrishennia sporiv pro vyznachennia mistsia prozhyvannia malolitnoi dytyny [Resolution of disputes about determining the place of residence of a minor child]. *Materialy prezentatsii Verkhovnyi Sud - Presentation materials. Supreme Court*. Retrieved from: <https://supreme.court.gov.ua> [in Ukrainian].
16. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 26 zhovtnia 2022 roku u spravi № 750/9620/20 [Resolution of the Supreme Court from October 26, 2022 in case № 750/9620/20]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107011850> [in Ukrainian].
17. Rekomendatsiia № R (98) 1 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo mediatsii v simeinykh spravakh [Recommendation No. R (98) 1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding mediation in family matters]. *Verkhovnyi Sud Ukrainy*. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf [in Ukrainian].

УДК: 343.98

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-653-665](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-653-665)

Самойленко Олена Анатоліївна професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, Національний університет «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, 65000, м. Одеса, Фонстанська дорога, 23 тел.: (099) 400-67-81, <https://orcid.org/0000-0002-8925-4116>

Тітуніна Катерина Вікторівна головний науковий співробітник відділу дослідження проблем протидії кіберзлочинам та загрозам інформаційної безпеці, Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, кандидат юридичних наук, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна, 03035, <https://orcid.org/0000-0003-2800-345X>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НАСИЛЬСТВОМ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ПРО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ АБО ЗА ЇХ УЧАСТЮ)

Анотація. В статті визначаються особливості методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством (за матеріалами кримінальних справ про вбивства, вчинені неповнолітніми або за їх участю). В результаті аналізу теоретичної складової обраного напрямку дослідження та матеріалів судово-слідчої практики здійснюється визначення кореляційних залежностей криміналістичнозначущих елементів вбивства, вчиненого неповнолітнім або за його участю. На підставі матеріалів судової практики в роботі доведено, що важливою особливістю тактики розслідування таких злочинів є налагодження комунікації слідчого або слідчого судді із неповнолітнім підозрюваним, який вчинив тяжкий насильницький злочин. Як показав аналіз матеріалів судово-слідчої практики 90% неповнолітніх осіб, які вчинили вбивства, винними себе у вчиненні злочину не визнають, обирають шлях відкритого конфлікту з правоохоронними органами та в судовому розгляді. Наведені показові приклади з практики. Окрема увага приділяється факторам, що зумовлюють таку конфліктність неповнолітньої особи.

Формулюються тактичні завдання, пов'язані із процесом управління прогнозованого конфлікту. Констатується, що безпосередньо практична діяльність із зняття протиріччя та завершення конфлікту буде спрямована

типово на підлітка, переважно у віці з 16 до 18 років чоловічої статі, який вчинив вбивство самостійно, конфліктність якого зумовлена помірними розладами поведінки підліткового віку або стійкими шкідливими звичками, іншими негативними практиками. Рівень складності однойменних тактичних завдань високий.

Також приходять до висновку про важливість отримання доступу до інформації в мобільному телефоні підозрюваного та жертви, аналізу змісту сторінок у їх соціальних мережах. Мотив неповнолітнього та його звички, які зумовлюють специфічний психологічний стан, також конкретизується в результаті слідчого огляду електронних джерел інформації (безпосередньо засобів техніки або віддалених інформаційних джерел).

Формулюється теза про те, що методика розслідування тяжких кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством, вчиненим неповнолітніми або за їх участю, зокрема вбивств, є специфічною, адресована спеціальним суб'єктам, може містити методи управління конфліктною ситуацією на різних етапах розслідування, тактичні рекомендації з проведення допитів неповнолітніх підозрюваних та свідків. Останні повинні містити ефективні способи розв'язання потенційних або прогнозованих проблем комунікації.

Ключові слова: вбивство, злочин, злочинець, насильство, неповнолітня особа, конфліктна ситуація, криміналістична методика, кримінальне правопорушення, розслідування, досудове та судове слідство, тактичне завдання, тактична рекомендація, особлива жорстокість.

Samoilenko Olena Anatolyivna Doctor of Laws, Professor, Professor of the Department of Criminalistics, Detective and Operational and Search Activity, National University «Odesa Law Academy», Fontanska Doroga St., 23, Odesa, 65009, <https://orcid.org/0000-0002-8925-4116>

Titunina Kateryna Viktorivna chief researcher of Research Department for Combating Cybercrime and Information Security Threats Interdepartmental Research Center for Combating Organized Crime under the National Security and Defense Council of Ukraine, Ph.D of Laws pl. Solomyanska, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0003-2800-345X>

CURRENT TRENDS IN IMPROVING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO VIOLENCE (BASED ON THE MATERIALS OF CRIMINAL CASES ON MURDER COMMITTED BY OR WITH THEIR PARTICIPATION)

Abstract. The article defines the peculiarities of the methodology of investigation of criminal offenses related to violence (based on the materials of criminal cases on murders committed by or with the participation of minors). As a

result of the analysis of the theoretical component of the chosen field of research and the materials of forensic practice, correlational dependencies of forensically significant elements of a murder committed by or with the participation of a minor are determined. Based on the materials of judicial practice, the work proves that an important feature of the tactics of investigating such crimes is the establishment of communication between an investigator or an investigating judge with a minor suspect who has committed a serious violent crime. As the analysis of the materials of the judicial and investigative practice showed, 90% of minors who committed murders do not recognize themselves as guilty of the crime, choosing the path of open conflict with law enforcement agencies and in court proceedings. Demonstration examples from practice are given. Particular attention is paid to the factors that cause such a conflict of a minor.

Tactical tasks related to the process of managing the predicted conflict are formulated. It is stated that the direct practical activity to remove the contradiction and end the conflict will be aimed typically at a teenager, mostly between the ages of 16 and 18, male, who committed a murder on his own, whose conflict is caused by moderate behavioral disorders of adolescence or persistent bad habits, other negative practices. The level of complexity of tactical tasks of the same name is high.

They also come to the conclusion about the importance of gaining access to information in the mobile phone of the suspect and the victim, analyzing the content of pages in their social networks. The motive of the minor and his habits, which cause a specific psychological state, are also specified as a result of the investigative review of electronic sources of information (directly from technical means or remote information sources).

The thesis is formulated that the method of investigation of serious criminal offenses related to violence committed by or with the participation of minors, in particular murders, is specific, addressed to special subjects, may contain methods of conflict management at various stages of the investigation, tactical recommendations on conducting interrogations of minor suspects and witnesses. The latter should contain effective ways of solving potential or anticipated communication problems.

Keywords: murder, crime, criminal, violence, minor, conflict situation, forensic technique, criminal offense, investigation, pre-trial and judicial investigation, tactical task, tactical recommendation, special cruelty.

Постановка проблеми. Збройна агресія проти України спричинила загострення у соціальній сфері багатьох важливих питань, зокрема, розпад сімей, загибель рідних, появу великої кількості біженців та переселенців, системне порушення фундаментальних законних прав (на життя, на гідність, на вільний доступ до освіти, на вільний національний розвиток, на здоров'я, на відпочинок тощо). Всі обставини мають несприятливі наслідки та турбулентний вплив на психіку як дорослої, так й неповнолітньої людини. З

огляду на це виникає потреба переглянути та вдосконалити окремі аспекти методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством, особливо за умови участі в них неповнолітньої особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних питань розслідування насильницьких злочинів, зробили такі вчені-криміналісти України як Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, В. І. Бояров, О. Ю. Булуков, В. К. Гавло, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, С. Ф. Здоровко, А. В. Іщенко, В. П. Колмаков, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтевський, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько та ін. Втім, хочемо зазначити, що в криміналістиці відсутні сучасні розробки щодо розслідування вбивств, які вчиняються неповнолітніми особами або за їх участю, тому відчувається потреба вдосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством, шляхом розроблення окремих таких методик.

Мета статті – визначити особливості методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством (за матеріалами кримінальних справ про вбивства, вчинені неповнолітніми або за їх участю).

Виклад основного матеріалу. На думку М. Карп'юк в юридичній літературі, склалося декілька підходів до тлумачення поняття «насильство»: 1) насильство як будь-який примус злочинцем іншої людини до дії або бездіяльності проти її волі за допомогою фізичного або психічного впливу на останню; 2) насильство як засіб досягнення злочинної мети шляхом застосування фізичної сили; 3) насильство не тільки як засіб вчинення злочинів, а й як мета їх вчинення [1, с. 307].

Нажаль, сьогодні насильство висвітлюється, як звичайна подія або воно актуалізується в суспільстві з метою привернення більшої, ніж зазвичай, аудиторії, іноді передається засобами масової інформації без жодної для цього причини, окремий його показ жодним чином не виправдовується контекстом, досягаючи неприйняттого, нелюдського й образливого рівня. Воно відмежовується за проявом на: фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, словесне насильство, опосередковане насильство погрози, акт за суттю (наприклад, фізичної агресії), або тільки результат (наприклад, тілесне ушкодження чи смерть, матеріальні збитки).

Відповідно до Постанови Верховного Суду від 3 квітня 2018 року у справі № 760/12040/16к фізичне насильство, небезпечне для життя чи здоров'я охоплює: легке тілесне ушкодження, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або небезпечну втрату працездатності; середньої тяжкості та тяжкі тілесні ушкодження, замах на вбивство, вбивство. Вбивство є найтяжчим проявом фізичного насильства.

Вивчення стандартних статистичних даних Державної судової адміністрації та Офісу Генерального прокурора України дало можливість представити наявну сьогодні динаміку та співвідношення елементів, що характеризують

вбивства, вчинені неповнолітніми особами або за їх участю в період з 2019 по 2023 роки (за останні п'ять років).

Спираючись на статистичні відомості та в результаті їх візуалізації при характеристиці вбивств, вчинених неповнолітніми особами або за їх участю, з точки зору кореляційних залежностей її криміналістичнозначущих елементів визначимо наступні важливі позиції.

По-перше, в загальній структурі насильницьких злочинів вбивства, вчинених неповнолітніми особами або за їх участю, за останні п'ять років посідають незначе місце (Рис.1).

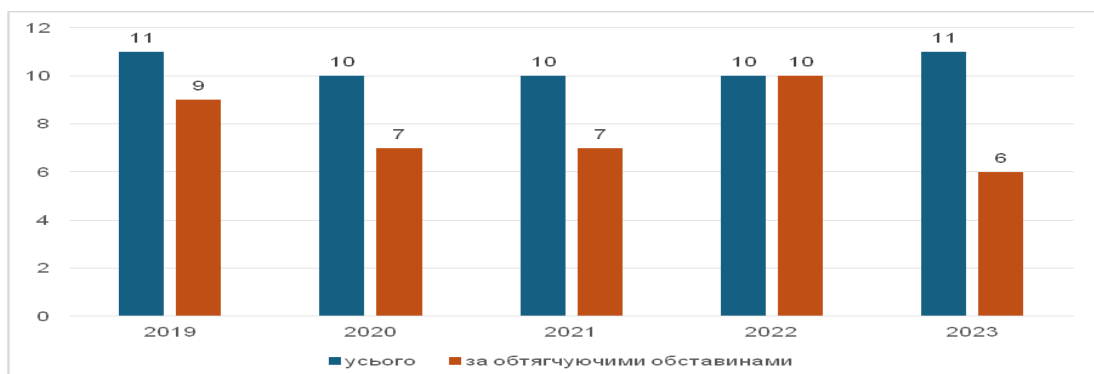

Рис.1. Динаміка кількості неповнолітніх, засуджених за умисне вбивство в період з 2019 до 2023 рр.

По-друге, аналіз проваджень свідчить про те, що досліджувані злочини не мали відповідно такої попередньої кваліфікації. Лише під час слідства було остаточно встановлено характер злочину та ступінь його суспільної небезпеки. Також можна акцентувати увагу на тому, що такі неповнолітні у більшості випадків не мали кримінального досвіду, тобто, раніше не притягувались до кримінальної відповідальності (Рис.2).

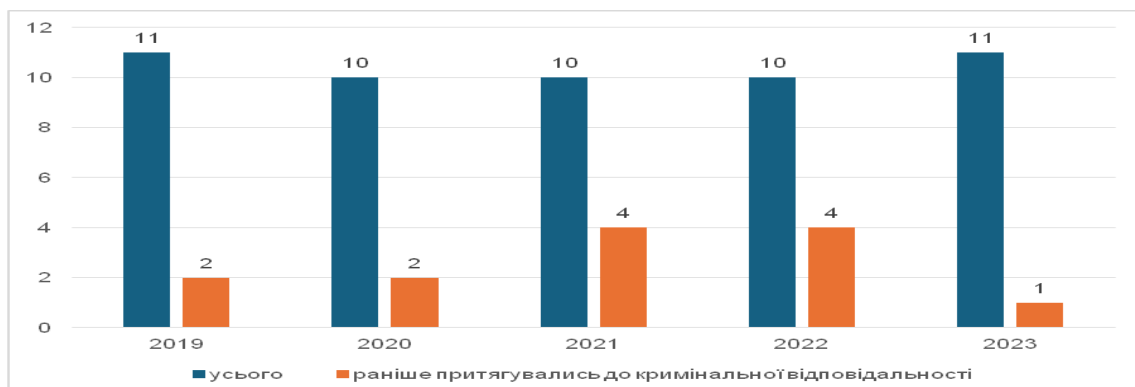

Рис.2. Співвідношення загальної кількості неповнолітніх, яких було засуджено за умисне вбивство до таких, що раніше притягувались до кримінальної відповідальності

По-третє, дві третини вбивств, що вчинені неповнолітніми особами, кваліфіковано як «за наявності обтяжуючих обставин» (Мал.1). В результаті аналізу матеріалів судово-слідчої практики можна визначити, що такими обставинами частіше за все виступали: 1) вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку (10%); 2) тяжкі наслідки, завдані злочином (10%); 3) вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини (10%); 4) вчинення злочину з особливою жорстокістю (70% ознайомленого матеріалу відзначається у вироках). Тому останню обставину можна вважати типовою щодо неповнолітнього вбивці.

По-четверте, третина з кримінальних проваджень, що були кваліфіковані за наявності обтяжуючих обставин були вчинені неповнолітнім, що перебував у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів (Рис.3). Тому на відміну від насильницьких злочинів, вчинених дорослою людиною, стан алкогольного або наркотичного сп'яніння не є типовим для неповнолітнього в момент вчинення вбивства.

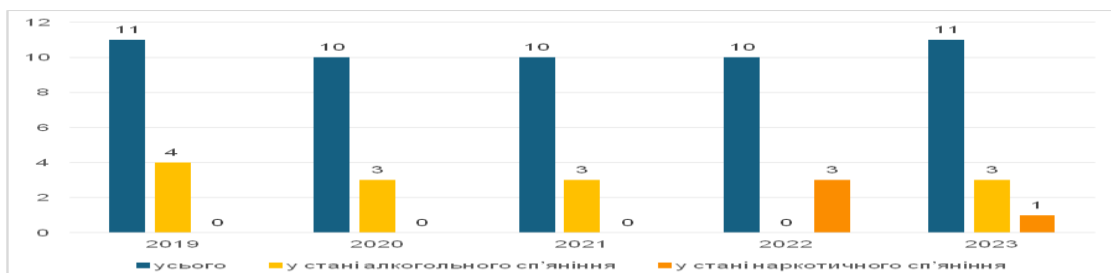

Рис. Співвідношення загальної кількості неповнолітніх, яких було засуджено за умисне вбивство до таких, що вчинили злочини у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння

По-п'яте, суттєвої статистичної закономірності вчинення неповнолітньою особою вбивства у складі групи немає (Мал.4).

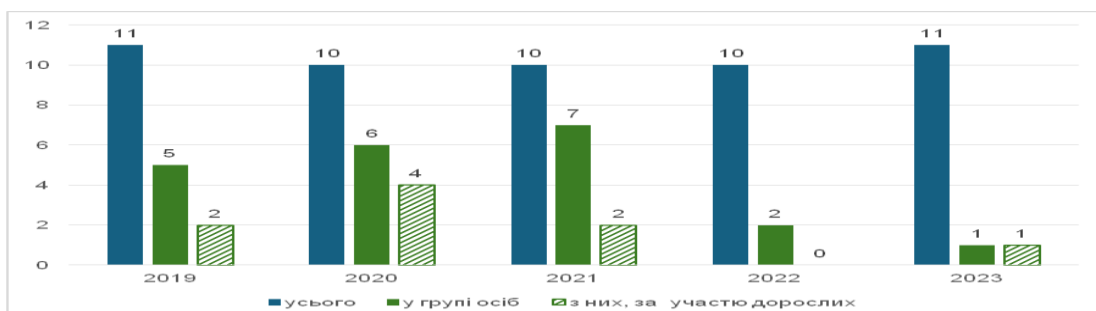

Рис.4. Співвідношення загальної кількості неповнолітніх, яких було засуджено за умисне вбивство до таких, що вчинили злочини у групі осіб

По-шосте, у біологічних, психічних та соціальних ознаках неповнолітнього злочинця, що вчиняє вбивства, виділяються певні типові характеристики. Їм потрібно приділяти увагу і в криміналістичних дослідженнях, адже майже традиційним у криміналістиці став опис особи злочинця за статтю, віком, інтелектом, емоційним та вольовим рівнем розвитку, характеристика родинного стану та взаємини з іншими людьми [2, с. 105]. Тож, при дослідженні неповнолітнього, що вчиняє вбивство, прослідковується наступна типовість таких ознак:

- дві третини вбивств вчиняється неповнолітнім у віці від 16 до 18 років, інша частина – з 14 до 16 років (Мал.5);
- типово 90 % неповнолітніх, які вчинили вбивства, є чоловічої статі (Мал.6);
- однаково поширеним є виховання неповнолітнього, що вчинив вбивство, у повній родині або одним з батьків (Мал.7); в більшості злочинці отримали повний рівень освіти (Рис.8). При цьому родини таких неповнолітніх, як правило, не перебували на обліку в правоохоронних або соціальних органах, візуально мали цілком здоровий психологічний клімат.

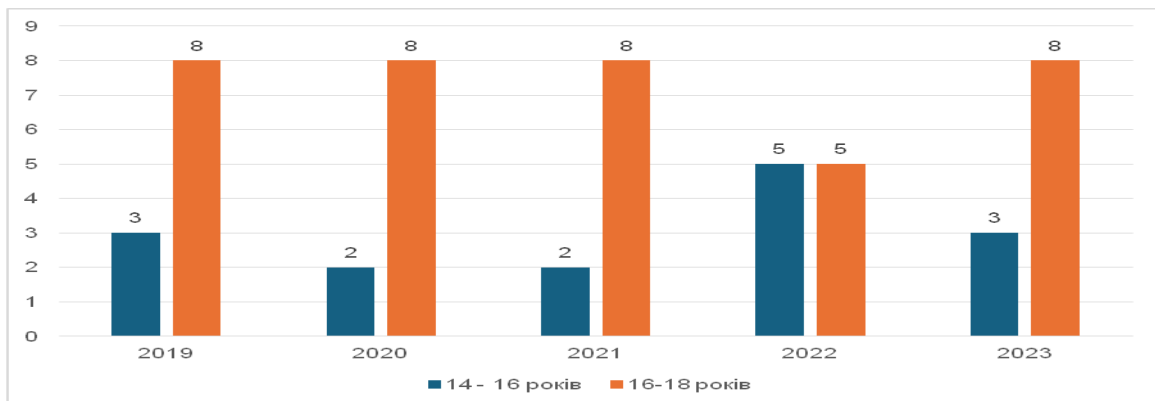

Рис.5. Вікова характеристика неповнолітніх, яких було засуджено за умисне вбивство

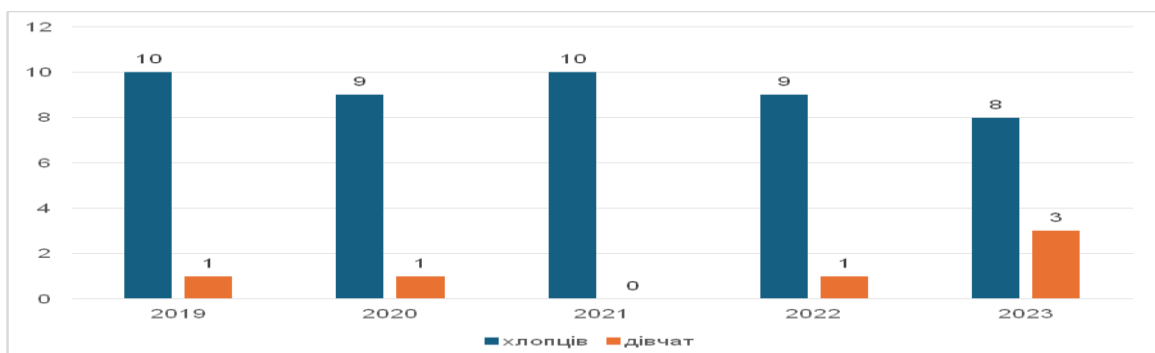

Рис. 6. Гендерне співвідношення неповнолітніх, яких було засуджено за умисне вбивство

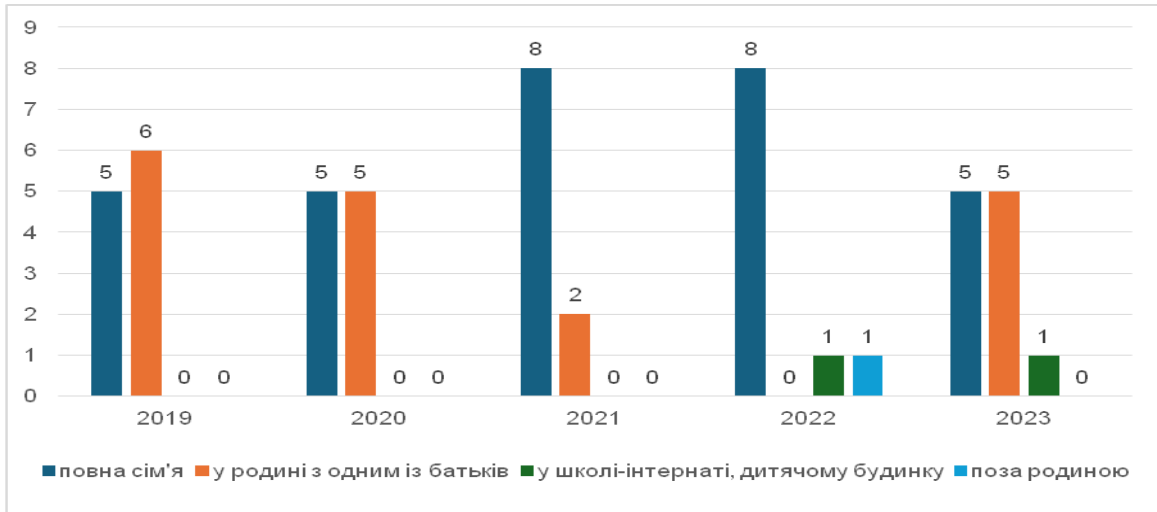

Рис.7. Соціалізація неповнолітніх, яких було засуджено за умисне вбивство в період з 2019 до 2023 рр..

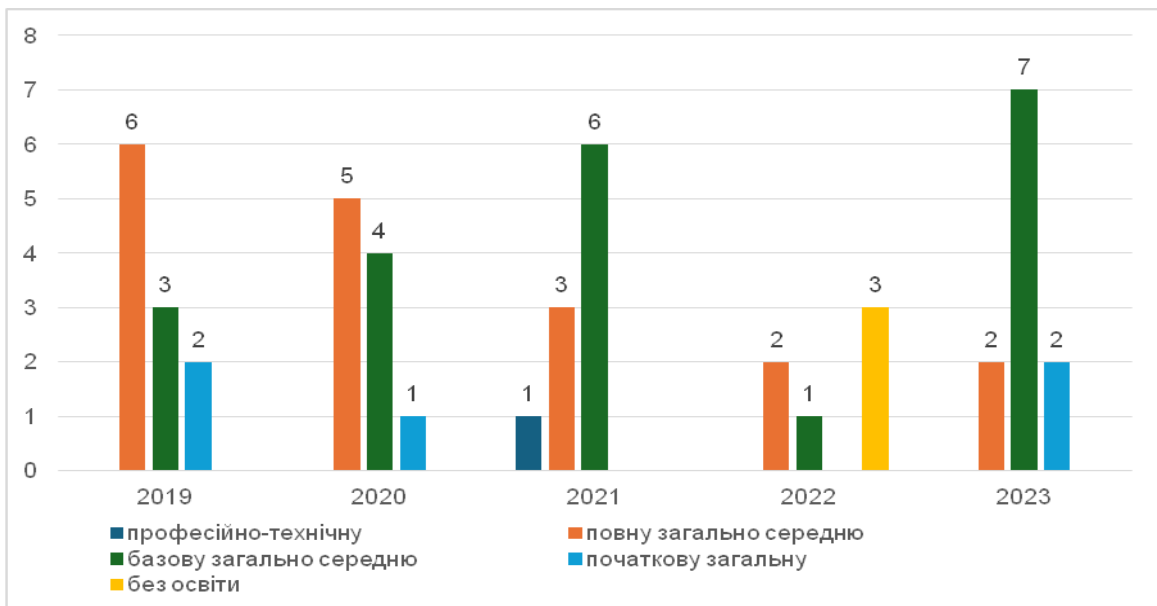

Рис.8. Освітній рівень неповнолітніх, яких було засуджено за умисне вбивство в період з 2019 до 2023 рр.

Фактично вказані характеристики можна використовувати не тільки для запобігання потенційно насильницьким протиправним діям неповнолітніх, а й розслідування таких злочинів, зокрема версійної роботи. Виявлення інших залежностей та типізація інших елементів криміналістичної характеристики дозволить ретельно та об'єктивно аналізувати інформацію про конкретне вбивство, а також виявляти підозрюваних, причинно-наслідкові зв'язки у конкретному кримінальному провадженні.

Важливою особливістю тактики розслідування таких злочинів є налагодження комунікації слідчого або слідчого судді із неповнолітнім підозрюваним, який вчинив тяжкий насильницький злочин. Як показав аналіз матеріалів судово-слідчої практики 90% неповнолітніх осіб, які вчинили вбивства, винними себе у вчиненні злочину не визнають, обирають шлях відкритого конфлікту з правоохоронними органами та в судовому розгляді. Наведемо такий показовий приклад [3]. Коростенський міськрайонний суд Житомирської області дослідивши матеріали кримінального провадження з точки зору належності, допустимості, достовірності та взаємозв'язку та давши їм належну оцінку, прийшов до висновку про повну доведеність вини обвинуваченої Д. Вказана особа, будучи учинницею 8 класу, 12 липня 2021 року клинком ножа нанесла багато чисельні смертельні тілесні ушкодження гр.К., які за ознаками небезпеки для життя та знаходяться в прямому причинному зв'язку з настанням смерті, жертва відчувала сильний фізичний біль та особливі страждання, в результаті вчинила умисне вбивство з особливою жорстокістю. Втім, на допитах підозрювана не визнала вини та стверджувала, що мала статеві відносини із своїм однокласником К але його не вбивала. 12 липня 2021 року перебувала в с. Грозине К. призначив зустріч у недобудованому приміщенні, там де вони зустрічалися раніше. Вони зустрілись і пішли на другий поверх недобудованого приміщення, де К. висміював її, що вона грається в дитячі ігри. Побачивши в телефоні К. переписку між ними, вона просила його не афішувати їхні стосунки. Вона кинула йому телефон і пішла додому, по дорозі вимазалася в грязь, порвала босоніжок. Після цього вона прийшла на квартиру до бабусі, де одягнула інші речі, зокрема шорти, в тих шортах вже лежав скотч і ніжик, який потім був вилучений працівниками поліції. Саме цей ніж був використаний при вчиненні злочину, всі показання були спростовані наявними доказами в справі, але підозрювана не змінила їх та не визнала вини. Згідно висновку судово-психіатричного експерта видно, що неповнолітня підозрювана в минулому будь-якими психічними захворюваннями не страждала та не страждає ними в час проведення слідства, але виявляє клінічні ознаки змішаного розладу поведінки та емоцій. При цьому вищевказані зміни зі сторони поведінки не досягають ступеню психічного захворювання, знаходяться в межах формування патології характеру та не позбавляють її здатності усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Аналогічних прикладів можна навести чимало, тому на підставі результатів аналізу матеріалів судово-слідчої практики фактори, що зумовлюють таку конфліктність неповнолітньої особи, можна умовно поділити на дві групи.

Перша група пов'язана з емоційними розладами та розладами поведінки підліткового віку. Такі неповнолітні відчувають стійку нездатність планувати

і контролювати власну поведінку, не можуть вибудовувати соціальні взаємини з іншими людьми, часто із родичами та друзями, відчувають проблему зниження розумових здібностей. Емоційні розлади змінюють поведінкові образи, останні є стійкими та їх складно змінити, особливо такі, що суперечать загально визнаним соціальним нормам та супроводжується «поведінковими розладами». Вікові властивості психіки неповнолітнього (егоцентризм, низький рівень емпатії, схильність до імпульсивних, іноді агресивних дій, недостатність критики) також можуть вплинути на характер дій злочинця.

Друга група – біологічними або набутими психічними аномаліями неповнолітнього, зокрема це: 1) генетична спадковість, хромосомні порушення; 2) негативні фактори внутрішньоутробного розвитку плода: паління, уживання майбутньою матір'ю алкоголю, наркотиків, медичних препаратів, а також фактори, які провокують уроджену патологію; 3) перенесені набуті (фізичні та психічні) захворювання та травми; 4) шкідливі звички та інші негативні практики: вживання алкоголю, наркотичних та токсичних речовин, перенапруга, стреси, неправильне харчування, зловживання комп'ютерними іграми тощо [4].

Оскільки однією з особливостей розслідування вбивств, вчинених неповнолітньою особою, є наявність конфліктної ситуації, то розуміння суб'єктом розслідування основ управління конфліктом лежить в основі розв'язання всіх тактичних завдань розслідування. Поняття «управління конфліктом» є досить багатоплановим – це «цілеспрямований вплив на процеси конфліктної взаємодії, що прагне забезпечити конструктивне вирішення соціально важливих завдань, котрі актуалізувалися за умов конфлікту» [5, с. 101]. В теорії конфліктології вважають, що управління конфліктами як процес містить багато структурних елементів, серед яких в процесі розслідування цікавим нам уявляється етап врегулювання або розв'язання конфлікту як акт свідомої активності, спрямований на спонукання неповнолітнього підозрюваного до співпраці зі слідством, сприянні розслідуванню та викриттю злочину, свідоме каяття злочинця. «Розв'язання конфлікту є багатоетапним процесом; виокремлюють як мінімум три етапи: 1) діагностика в ході регулювання; 2) вибір стратегій розв'язання та відповідних технологій; 3) безпосередня практична діяльність із зняття протиріччя та завершення конфлікту» [5, с. 110]. Названі форми діяльності будуть спрямовані на підлітка, переважно у віці з 16 до 18 років чоловічої статі, який вчинив вбивство самостійно, конфліктність якого зумовлена помірними розладами поведінки підліткового віку або стійкими шкідливими звичками, іншими негативними практиками. Враховуючи вищенаведені криміналістичнозначущі ознаки, рівень складності тактичних завдань розслідування є високим. Це й зумовлює окремі вимоги процесуального законодавства. Так, згідно ч. 2 ст. 484 КПК України «кримінальне провадження щодо

неповнолітньої особи, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, дізнавачем, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх». Аналогічне правило застосовується й щодо судових проваджень [6]. Згідно ч. 3, 4 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх [7]. Таких суддів обирають з числа суддів відповідного суду зборами його суддів за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років із можливістю переобрання. Такий слідчий або суддя повинен розумітися в існуючих сьогодні методах управління конфліктом, окремі методики розслідування насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми повинні містити аспекти управління конфліктом.

Крім того, на підставі ознайомлення із матеріалами судово-слідчої практики відзначимо, що беззаперечно важливого значення набуває отримання доступу до інформації в мобільному телефоні підозрюваного та жертви, аналіз змісту сторінок у їх соціальних мережах. Адже не дивлячись на те, що в момент виявлення насильницького злочину (80% матеріалів щодо вбивства неповнолітнім), підозрювана особа відома, є певне коло осіб, які з різних причин можуть розглядатися як причетні до вчинення злочину. До того ж однаково поширеним є вбивства як близької, так й сторонньої до неповнолітнього злочинця особи. Тому в межах початкового етапу розслідування тактичне завдання, що пов'язано з встановленням зв'язків жертви та злочинця, набуває окремого значення.

Мотив неповнолітнього та його звички, які зумовлюють специфічний психологічний стан, також конкретизується в результаті слідчого огляду електронних джерел інформації (безпосередньо засобів техніки або віддалених інформаційних джерел). Так, наприклад, в кримінальній справі, що розглянута Луцьким міськрайонним судом Волинської області про обвинувачення неповнолітнього К. у вчиненні вбивства однієї особи та закінченому замаху на умисне вбивство двох інших осіб [8]. При огляді мобільного телефону підозрюваного увагу слідчого привернула відеогра в жанрі симулятора вбивці, що поєднує жанри стелс-кшна та шутера від першої і третьої особи з серії «Hitman» (укр. «Найманий вбивця»). Дія ігор розвивається навколо професійного кілера, який отримав попередньо замовлення за сюжетом гри, що відповідала картині фактичного вбивства: підозрюваний вчинив зовнішньо без причини фізичний напад з ножем на своїх сусідів (подружжя та їх доньку), в ході реалізації свого злочинного умислу,

спрямованого на умисне вбивство, вчинив вбивство жінки та спричинив поранення її чоловіку та доньки. В іншій справі в результаті огляду мобільного телефону було встановлено, що підозрюваний визначався з ціною телефону, яким заволодів в результаті вчинення вбивства малознайомої дівчини [9].

Висновки. Вважаємо, що методика розслідування тяжких кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством, вчиненим неповнолітніми або за їх участю, зокрема вбивств, є специфічною, адресована спеціальним суб'єктам, може містити методи управління конфліктною ситуацією на різних етапах розслідування, тактичні рекомендації з проведення допитів неповнолітніх підозрюваних та свідків, які будуть містити ефективні способи розв'язання потенційних або прогнозованих проблем комунікації з такими особами. Адже потрібно враховувати саме особливий психологічний та розумовий рівень неповнолітнього, що, або був причиною трагічних наслідків події, або настав в результаті таких наслідків. Окремі слідчі (розшукові) дії також заслуговують в тактичному плані більшої уваги, адже є типовими і дозволяють встановити важливі обставини, наприклад, зв'язки жерви та злочинця та мотиви вбивства.

Література:

1. Карп'юк М. Поняття насильства як способу вчинення злочинів проти власності за кримінальним правом України та республіки Польща. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 305–314.
2. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2003. 445 с.
3. Вирок Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 8 листопада 2022 р. Провадження №1-кп/279/254/22. *Єдержавний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107180159>
4. Шевчук Т. Психічні аномалії. *Кримінологічний довідник*: [сайт]. URL : <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/psikhichni-anomaliji/>
5. Конфліктологія: навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. Харків : Право, 2012. 128 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
8. Вирок Луцький міськрайонний суд Волинської області від 27 квітня 2022 р. Справа № 159/1506/20. *Єдержавний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104099342>
9. Вирок Суворовського районного суду міста Одеси від 8.02.2022 р. Справа № 504/834/20. *Єдержавний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103108645>

References:

1. Karpiuk M. (2010) Poniattia nasylstva yak sposobu vchynennia zlochyniv proty vlasnosti za kryminalnym pravom Ukrainy ta respubliky Polshcha [The concept of violence as a way of committing crimes against property under the criminal law of Ukraine and the Republic of Poland]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 1, 305–314[in Ukrainian]

2. Tishchenko V. V. (2003) Kontseptualni osnovy rozsliduvannia koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv [Conceptual foundations of the investigation of selfish and violent crimes]/ Doctor's thesis. Odesa [in Ukrainian]
3. Vyrok Korostenkoho miskraionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 8 lystopala 2022 r. Provadzhennia №1-kp/279/254/22. [site *Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen*]. reyestr.court.gov.ua Retrieved from : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107180159>
4. Shevchuk T. Psykhichni anomalii [Mental abnormalities]. Kryminolohichni dovidnyk. [Criminological handbook]. *Visnikkau*. Retrieved from <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/psikhichni-anomaliji/>
5. Herasina L., Trebin M., Vodnik V., Savytska O., Sakhan O., Zymohliad V., Vasyliiev H. (2012) Konfliktolohiia [Conflictology]. Navch. posib. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. (2012, Kvitnya 13) [site Verhovnoyi radi Ukrayini]. zakon.rada.gov.ua/laws. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
7. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 r. № 1402-VIII. [On the judiciary and the status of judges: Law of Ukraine dated June 2, 2016 № 1402-VIII] (2016) [site Verhovnoyi radi Ukrayini]. zakon.rada.gov.ua/laws. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
8. Vyrok Suvorovskoho raionnoho sudu mista Odesy vid 8.02.2022 r. Sprava № 504/834/20 [site *Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen*]. reyestr.court.gov.ua Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104099342>
9. Vyrok Suvorovskoho raionnoho sudu mista Odesy vid 8.02.2022 r. Sprava № 504/834/20 [site *Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen*]. reyestr.court.gov.ua Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104099342>

УДК 342.721

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-666-676](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-666-676)

Санжаровська Лідія Ігорівна аспірантка кафедри приватного та публічного права, Київський національний університет технологій та дизайну, 01011, м. Київ, вул. Мала Шияновська (Немировича-Данченка), 2, тел.: (044) 256-29-98, <https://orcid.org/0009-0005-6947-7231>

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У ЗВ'ЯЗКУ З ОБРОБКОЮ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню правових особливостей захисту фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних у сфері охорони здоров'я.

Встановлено, що обробка персональних даних у сфері охорони здоров'я здійснюється за умови надання пацієнтом однозначної згоди на обробку таких даних або на підставі закону. Обробка персональних даних у сфері охорони здоров'я без згоди пацієнта здійснюється: 1) коли медичні відомості необхідні в цілях охорони здоров'я; 2) для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних. Зауважено, що обробляти персональні дані без згоди пацієнта можна до часу, коли отримання згоди стане можливим. Наголошено, що обмеження щодо обробки персональних даних у сфері охорони здоров'я може здійснюватися у випадках, передбачених законом, наскільки це необхідно у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, економічного добробуту або захисту прав і свобод суб'єктів персональних даних чи інших осіб.

Зазначено, що законодавством про захист персональних даних регламентовано умови захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я володільцями, розпорядниками, третіми особами, у разі транскордонної передачі таких даних, а також передбачено здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист персональних даних та встановлено юридичну відповідальність за порушення законодавства про захист персональних даних, в тому числі у сфері охорони здоров'я.

Констатовано, що окремі положення законодавства про захист персональних даних та охорону здоров'я щодо захисту фізичних осіб у зв'язку з обробкою медичних даних потребують удосконалення, що зумовлено відсутністю чіткого розуміння конструкції «захист персональних даних», необхідністю унормування ст. 7 та ст. 11 Закону України «Про захист

персональних даних» стосовно умов обробки персональних даних, прогресом інформаційних технологій, необхідністю оновлення Закону України «Про захист персональних даних» відповідно до вимог Загального регламенту захисту персональних даних Європейського Союзу (GDPR) від 27 квітня 2016 року № 2016/679.

Ключові слова: персональні дані, охорона здоров'я, медичні дані, захист, обробка, правове регулювання, медична інформація, медичне обслуговування, стан здоров'я.

Sanzharovska Lidiia Ihorivna postgraduate at the Department of private and public law, Kyiv National University of Technologies and Design, 01011, Kyiv, St. Mala Shyianovska (Nemyrovycha-Danchenka), 2, tel.: (044) 256-29-98, <https://orcid.org/0009-0005-6947-7231>

LEGAL FEATURES OF THE PROTECTION OF NATURAL PERSONS IN CONNECTION WITH THE PROCESSING OF PERSONAL DATA IN THE FIELD OF HEALTH PROTECTION

Abstract. The article is devoted to clarifying the legal features of the protection of natural persons in connection with the processing of personal data in the field of health care.

It is established that the processing of personal data in the field of health care is carried out on the condition that the patient gives unequivocal consent to the processing of such data or on the basis of the law. Processing of personal data in the field of health care without the patient's consent is carried out: 1) when medical information is necessary for health care purposes; 2) to protect the vital interests of the subject of personal data. It is noted that it is possible to process personal data without the patient's consent until the time when obtaining consent becomes possible. It is emphasized that restrictions on the processing of personal data in the field of health care can be implemented in cases provided for by law, as far as it is necessary in a democratic society in the interests of national security, economic well-being or protection of the rights and freedoms of the subjects of personal data or other persons.

It is noted that the legislation on the protection of personal data regulates the conditions for the protection of personal data in the field of health care by owners, administrators, and third parties in the case of cross-border transfer of such data, as well as provides for monitoring compliance with the legislation on the protection of personal data and establishes legal responsibility for violation of the legislation on the protection of personal data, including in the field of health care.

It was established that certain provisions of the legislation on the protection of personal data and health protection regarding the protection of natural persons in connection with the processing of medical data require improvement, which is due to the lack of a clear understanding of the construction of «personal data protection», the need to standardize Art. 7 and Art. 11 of the Law of Ukraine «On the Protection of Personal Data» regarding the conditions of personal data processing, the progress of information technologies, the need to update the Law of Ukraine «On the Protection of Personal Data» in accordance with the requirements of the General Regulation of the Protection of Personal Data of the European Union (GDPR) dated April 27, 2016 No. 2016/ 679.

Keywords: personal data, health care, medical data, protection, processing, legal regulation, medical information, medical care, state of health.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 32 Конституції України не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1]. Однією з проблем суспільних відносин, пов'язаних із збиранням, зберіганням, використанням та поширенням конфіденційної інформації про особу, є захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних у сфері охорони здоров'я, що зумовлено ризиком несанкціонованого втручання в особисте життя осіб та неправомірним поширенням і використанням їх медичних даних. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання належного правового регулювання відносин, пов'язаних із захистом і обробкою персональних даних у сфері охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту персональних даних в цілому та у сфері охорони здоров'я було предметом досліджень таких учених, як Ю.Д. Белова, Т.О. Гуржій, О.С. Дяковський, К.С. Мельник, А.Л. Петрицький, М.В. Різак, О.О. Шевчук, А.О. Щербина, Т.М. Ямненко та ін. Проте через недостатню розробленість особливостей захисту фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних у сфері охорони здоров'я практична значущість цього питання є актуальною.

Метою статті є з'ясування правових особливостей захисту фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» обробка персональних даних – це будь-яка дія або сукупність дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання і поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем [1]. Відповідно

до законодавства про захист персональних даних обробка персональних даних охоплює такі її види: обробка персональних даних, що ведеться повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів; обробка персональних даних, що містяться у картотеці; обробка персональних даних, що призначені до внесення до картотеки [2].

Обробка персональних даних у сфері охорони здоров'я здійснюється у випадках та на умовах, передбачених ст. 7 та ст. 11 Закону України «Про захист персональних даних», згідно яких обробка медичних даних можлива за умови надання пацієнтом однозначної згоди на обробку таких даних або на підставі закону.

Згода суб'єкта персональних даних – це добровільне волевиявлення фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди [2]. У ч. 1 ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних» передбачено, що забороняється обробка персональних даних, що стосуються здоров'я, статевого життя, біометричних або генетичних даних [2]. Наприклад, декларація про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу є документом, що підтверджує реалізацію права пацієнта (його законного представника) на вибір лікаря, заповнюється і підписується за умови згоди на обробку персональних даних, що містяться в електронній системі охорони здоров'я, обраному лікарю, а також іншим лікарям за його направленням у межах, необхідних для надання медичних послуг такими лікарями [3]. Тому обробка персональних даних у сфері охорони здоров'я, за виключенням умов, встановлених законодавством про захист персональних даних (п. 3, п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних»), здійснюється виключно за згодою пацієнта на обробку його персональних даних.

Слід відмітити, що у ч. 1 ст. 11 Закону України «Про захист персональних даних» серед підстав для обробки персональних даних наведено такі: дозвіл на обробку персональних даних, наданий володільцю персональних даних відповідно до закону виключно для здійснення його повноважень; укладення та виконання правочину, стороною якого є суб'єкт персональних даних або який укладено на користь суб'єкта персональних даних чи для здійснення заходів, що передують укладенню правочину на вимогу суб'єкта персональних даних; необхідність виконання обов'язку володільця персональних даних, який передбачений законом; необхідність захисту законних інтересів володільця персональних даних або третьої особи, якій передаються персональні дані, крім випадків, коли потреби захисту основоположних прав і свобод суб'єкта персональних даних у зв'язку з

обробкою його даних переважають такі інтереси [2]. Зауважимо, що всі ці підстави обробки персональних даних у сфері охорони здоров'я можливі за умови згоди суб'єкта персональних даних на обробку його персональних даних.

Наприклад, розглянемо таку підставу обробки персональних даних як дозвіл на обробку персональних даних, наданий володільцю персональних даних відповідно до закону виключно для здійснення його повноважень. Володільць персональних даних – це фізична або юридична особа, яка визначає мету обробки персональних даних, встановлює склад цих даних та процедури їх обробки, якщо інше не визначено законом [2]. Володільцем персональних даних у сфері охорони здоров'я можуть бути органи публічної влади (наприклад, володільцем персональних даних, які містяться в Реєстрі пацієнтів в електронній системі охорони здоров'я, є Національна служба здоров'я України [4]), заклади охорони здоров'я (юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників і фахівців з реабілітації) та фізичні особи – підприємці, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію у встановленому законом порядку, у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою та/або реабілітаційною допомогою, але безпосередньо пов'язана з їх наданням [5]. Така обробка персональних даних у сфері охорони здоров'я можлива виключно за умови згоди пацієнта на обробку його персональних даних, тобто дозвіл на обробку персональних даних надає суб'єкт персональних даних володільцю виключно для здійснення його повноважень.

Обробка персональних даних у сфері охорони здоров'я без згоди пацієнта здійснюється: 1) коли медичні відомості необхідні в цілях охорони здоров'я для: а) встановлення медичного діагнозу, для забезпечення піклування чи лікування або надання медичних послуг, моніторингу відповідності встановленим умовам надання таких послуг (у тому числі умовам договорів про медичне обслуговування населення та договорів про реімбурсацію за програмою медичних гарантій), функціонування електронної системи охорони здоров'я за умови, що такі дані обробляються медичним працівником, фахівцем з реабілітації або іншою особою закладу охорони здоров'я, реабілітаційного закладу чи фізичною особою – підприємцем, яка одержала ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, та її працівниками, на яких покладено обов'язки щодо забезпечення захисту персональних даних та поширюється дія законодавства про лікарську таємницю, працівниками центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного

обслуговування населення, працівниками закладу, що здійснює державний санітарно-епідеміологічний нагляд та діяльність у галузі громадського здоров'я, який одержав ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, на яких покладено обов'язки щодо забезпечення захисту персональних даних; б) контролю якості надання медичних послуг за умови, що такі дані обробляються працівниками центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері контролю якості надання медичних послуг; в) обміну інформацією про фінансування медичних послуг та послуг у сфері охорони здоров'я за умови, що такі дані обробляються працівниками Фонду соціального страхування України, Пенсійного фонду України, Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову та бюджетну політику, на яких покладено обов'язки щодо забезпечення захисту персональних даних; 2) для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних [2].

Прикладом захисту життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних є надання невідкладної медичної допомоги. У ст. 37 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» передбачено, що медичні працівники зобов'язані невідкладно надавати необхідну медичну допомогу у разі виникнення невідкладного стану людини [5]. Невідкладний стан людини – це раптове погіршення фізичного або психічного здоров'я, яке становить пряму та невідворотну загрозу життю та здоров'ю людини або оточуючих її людей і виникає внаслідок хвороби, травми, отруєння або інших внутрішніх чи зовнішніх причин [5]. Згідно ст. 43 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» згода пацієнта чи його законного представника на медичне втручання не потрібна лише у разі наявності ознак прямої загрози життю пацієнта за умови неможливості отримання з об'єктивних причин згоди на таке втручання від самого пацієнта чи його законних представників [5]. Тому у випадку надання невідкладної медичної допомоги за умови неможливості отримання з об'єктивних причин згоди від пацієнта медичне втручання та обробка персональних даних здійснюється без згоди суб'єкта персональних даних. Однак, слід зауважити, що обробляти персональні дані без згоди пацієнта можна до часу, коли отримання згоди стане можливим [2].

Необхідно звернути увагу на те, що згідно ч. 1 ст. 25 Закону України «Про захист персональних даних» обмеження щодо обробки персональних даних у сфері охорони здоров'я може здійснюватися у випадках, передбачених законом, наскільки це необхідно у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, економічного добробуту або захисту прав і свобод суб'єктів персональних даних чи інших осіб [2]. Відповідно, у разі дотримання

цих умов обробка персональних даних у сфері охорони здоров'я може здійснюватися у випадках, не передбачених ч. 2 ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних». Наприклад, застосування ч. 1 ст. 25 Закону України «Про захист персональних даних» можливе у разі звернення Пенсійного фонду України до суб'єкта господарювання у сфері охорони здоров'я щодо надання доступу до медичних документів, що стали підставою для видачі особі листка непрацездатності, з метою перевірки обґрунтованості його видачі та наявності підстав для нарахування відповідних виплат.

Законом України «Про захист персональних даних» [2] передбачено, що володільці, розпорядники персональних даних та треті особи зобов'язані забезпечити захист цих даних від випадкових втрати або знищення, від незаконної обробки, у тому числі незаконного знищення чи доступу до персональних даних (ч. 1 ст. 24); володільць персональних даних зобов'язаний повідомляти Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про обробку персональних даних, яка становить особливий ризик для прав і свобод суб'єктів персональних даних, упродовж тридцяти робочих днів з дня початку такої обробки (ч. 1 ст. 9); володільцю забороняється розголошувати відомості стосовно суб'єктів персональних даних, доступ до персональних даних яких надається іншим суб'єктам відносин, пов'язаних з такими даними (ч. 2 ст. 10); працівники суб'єктів відносин, що пов'язані з персональними даними, зобов'язані не допускати розголошення у будь-який спосіб персональних даних, які їм було довірено або які стали відомі у зв'язку з виконанням професійних чи службових або трудових обов'язків (ч. 3 ст. 10). Заходи захисту персональних даних, спрямовані на запобігання їх випадкових втрати або знищення, незаконної обробки, у тому числі незаконного знищення чи доступу до персональних даних, які повинні вживати всі володільці, передбачені Типовим порядком обробки персональних даних, затвердженим наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 8 січня 2014 року № 1/02-14 [6].

Порядок доступу до персональних даних у сфері охорони здоров'я третіх осіб визначається умовами згоди суб'єкта персональних даних на обробку цих даних, наданої володільцю персональних даних, або відповідно до вимог закону. Доступ до персональних даних третій особі не надається, якщо зазначена особа відмовляється взяти на себе зобов'язання щодо забезпечення виконання вимог Закону України «Про захист персональних даних» або неспроможна їх забезпечити. Персональні дані у сфері охорони здоров'я третім особам можуть бути надані володільцем таких даних на підставі запиту [2]. Отже, персональні дані у сфері охорони здоров'я третім особам можуть бути надані за згодою особи або за наявності підстав, визначених ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних».

Транскордонна передача персональних даних у сфері охорони здоров'я здійснюється лише за умови забезпечення відповідною державою належного захисту персональних даних у випадках, встановлених законом або міжнародним договором України. Держави – учасниці Європейського економічного простору, а також держави, які підписали Конвенцію Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, визнаються такими, що забезпечують належний рівень захисту персональних даних. Кабінет Міністрів України визначає перелік держав, які забезпечують належний захист персональних даних. Персональні дані не можуть поширюватися з іншою метою, ніж та, з якою вони були зібрані. Персональні дані можуть передаватися іноземним суб'єктам відносин, пов'язаних з персональними даними, також у разі: 1) надання суб'єктом персональних даних однозначної згоди на таку передачу; 2) необхідності укладення чи виконання правочину між володільцем персональних даних та третьою особою - суб'єктом персональних даних на користь суб'єкта персональних даних; 3) необхідності захисту життєво важливих інтересів суб'єктів персональних даних; 4) необхідності захисту суспільного інтересу, встановлення, виконання та забезпечення правової вимоги; 5) надання володільцем персональних даних відповідних гарантій щодо невтручання в особисте і сімейне життя суб'єкта персональних даних [2].

Передача персональних даних у сфері охорони здоров'я до України здійснюється в межах Конвенції Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28 січня 1981 року [7]; Регламенту Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) [8]; національного законодавства окремих країн.

Контроль за додержанням законодавства про захист персональних даних, в тому числі у сфері охорони здоров'я, здійснюють Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та суди. Перелік повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту персональних даних визначено у ст. 23 Закону України «Про захист персональних даних» [2]. Порядок здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних регламентовано наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 8 січня 2014 року № 1/02-14 [9].

За порушення законодавства про захист персональних даних, в тому числі у сфері охорони здоров'я, передбачена адміністративна (ст. 188³⁹ Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення законо-

давства у сфері захисту персональних даних») [10] та кримінальна відповідальність (ст. 182 Кримінального кодексу України «Порушення недоторканності приватного життя») [11].

Висновки. Обробка персональних даних у сфері охорони здоров'я здійснюється за умови надання пацієнтом однозначної згоди на обробку таких даних або на підставі закону. Обробка персональних даних у сфері охорони здоров'я без згоди пацієнта здійснюється: 1) коли медичні відомості необхідні в цілях охорони здоров'я; 2) для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних. Обробляти персональні дані без згоди пацієнта можна до часу, коли отримання згоди стане можливим. Обмеження щодо обробки персональних даних у сфері охорони здоров'я може здійснюватися у випадках, передбачених законом, наскільки це необхідно у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, економічного добробуту або захисту прав і свобод суб'єктів персональних даних чи інших осіб. Законодавством про захист персональних даних регламентовано умови захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я володільцями, розпорядниками, третіми особами, у разі транскордонної передачі таких даних, а також передбачено здійснення контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних та встановлено юридичну відповідальність за порушення законодавства про захист персональних даних, в тому числі у сфері охорони здоров'я. Втім, необхідно відмітити, що окремі положення законодавства про захист персональних даних та охорону здоров'я щодо захисту фізичних осіб у зв'язку з обробкою медичних даних потребують удосконалення, що зумовлено відсутністю чіткого розуміння конструкції «захист персональних даних», необхідністю унормування ст. 7 та ст. 11 Закону України «Про захист персональних даних» стосовно умов обробки персональних даних, прогресом інформаційних технологій, необхідністю оновлення Закону України «Про захист персональних даних» відповідно до вимог Загального регламенту захисту персональних даних Європейського Союзу (GDPR) від 27 квітня 2016 року № 2016/679.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#top>.
3. Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19 березня 2018 року № 503. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0347-18#Text>.
4. Про затвердження Порядку ведення Реєстру пацієнтів в електронній системі охорони здоров'я: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 30 листопада 2020 року № 2755. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-21#Text>.

5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#top>.
6. Типовий порядок обробки персональних даних: наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 8 січня 2014 року № 1/02-14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#Text.
7. Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28 січня 1981 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text.
8. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_00816?find=1&text=персональні+дані#Text.
9. Порядок здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних: наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 08 січня 2014 року № 1/02-14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#Text.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української РСР від 7 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

References:

1. Constitucija Ukraini vid 28 chervnya 1996 roku. [Constitution of Ukraine, 28, 1996] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
2. Pro zahist personalnih danih: Zakon Ukraini vid 1 cervnya 2010 roku № 2297-VI. [About the protection of personal data, 1, 2010] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#top> [in Ukrainian].
3. Pro zatverdgenya Poryadku vioru likarya, jakiy nadae pervinu medichnu dopomogu: nakaz Ministerstva ohoroni zdorovya Ukraini vid 19 bereznja 2018 roku № 503. [On the approval of the Procedure for the selection of a doctor who provides primary medical care and the declaration form on the selection of a doctor who provides primary medical care, 19, 2018] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0347-18#Text> [in Ukrainian].
4. Pro zatverdgenya Poryadku vedenya Reestru pacientiv v elektronii sistemi ohoroni zdorovya: nakaz Ministerstva ohoroni zdorovya Ukraini vid 30 listopada 2020 roku № 2755. [On the approval of the Procedure for maintaining the Register of patients in the electronic health care system, 30, 2020] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-21#Text> [in Ukrainian].
5. Osnovi zakonodavstva Ukraini pro ohoronu zdorovya: Zakon Ukraini vid 19 listopada 1992 roku № 2801-XII. [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care, 9, 1992] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#top> [in Ukrainian].
6. Tipoviy poryadok obrobki personalnih danih: nakaz Upovnovagenogo Verhovnoi Radi Ukraini z prav ludini vid 8 sichnya 2014 roku № 1/02-14. [Typical procedure for processing personal data, 8, 2014] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#Text [in Ukrainian].
7. Convencija Radi Evropi pro zahist osib u zvyazku z avtomatizovanoyu obrobkou personalnih danih vid 28 sichnya 1981 roku. [Council of Europe Convention on the Protection of Individuals in Connection with Automated Processing of Personal Data, 28, 1981] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text [in Ukrainian].

8. Pro zahist fizichnih osib u zvyazku z opracuvanyam personalnih danih i pro vilnii ruh takih danih, ta pro skasuvanya Direktivi 95/46/EU: Reglament Evropeiskogo parlamentu i Radi vid 27 kvitnya 2016 roku № 2016/679. [On the protection of natural persons in connection with the processing of personal data and on the free movement of such data, and on the repeal of Directive 95/46/EC, 27, 2016] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16?find=1&text=персональні+дані#Text [in Ukrainian].

9. Poryadok zdiysnenya Upovnovagenim Verhovnoi Radi Ukraini z prav ludini controlu za doderganyam zakonodavstva pro zahistb personalnih danih: nakaz Upovnovagenogo Verhovnoi Radi Ukraini z prav ludini vid 8 sichnya 2014 roku № 1/02-14. [Procedure for monitoring compliance with the legislation on personal data protection by the Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine, 8, 2014] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#Text [in Ukrainian].

10. Kodeks Ukraini pro administrativni pravoporushenya: Zakon Ukrainskoi RSR vid 7 grudnya 1984 roku № 8073- X. [Code of Ukraine on administrative offenses, 7, 1984] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].

11. Kriminalniy Kodeks Ukraini: Zakon Ukraini vid 5 kvitnya 2001 roku № 2341-III. [Criminal codex of Ukraine, 5, 2001] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

УДК 342.95

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-677-692](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-677-692)

Чохрій Вікторія Степанівна адвокат, аспірантка кафедри цивільного права та процесу, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», вулиця Князя Романа, 1/3, м. Львів, 79005, тел.: (093) 382-65-23, <http://orcid.org/0009-0007-7868-5715>

ПРИТЯГНЕННЯ ОСОБИ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕСПЛАТУ АЛІМЕНТІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Анотація. У статті проведено порівняльний аналіз законодавства України та Республіки Польща щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності за несплату аліментів.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що українська і польська модель є схожими. Згідно з українським законодавством значно більшою є кількість санкцій за вчинення правопорушень щодо несплати аліментів.

Загалом в Україні за несплату аліментів передбачено такі види відповідальності: – цивільна відповідальність: неустойка за несплату аліментів (ст. 196 СК України); – адміністративна відповідальність: суспільно корисні роботи (ст. 183-1 КУпАП); – обмеження боржника у праві виїзду за межі України, у праві керування транспортними засобами, користування зброєю та полювання, штрафи (ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження»); відмова та позбавлення права на субсидію згідно з п. 7 ч. 14 постанови Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 р. № 848; – кримінальна відповідальність: покарання у вигляді громадських робіт на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин, арешт на строк до трьох місяців або обмеження волі на строк до двох років (ст. 164 Кримінального кодексу України).

Водночас у Республіці Польща за несплату аліментів можна притягнути боржника до таких видів відповідальності: – адміністративної відповідальності: позбавлення водійських прав, зобов'язання стати на облік у центрі зайнятості (ст. 5 Закону «Про допомогу особам, які мають право на аліменти» від 7 вересня 2007 р.); – кримінальної відповідальності: штраф, обмеженням волі або позбавлення волі на строк до одного року (ст. 209 § 1 Кримінального кодексу Республіки Польща).

Отже, основною відмінністю адміністративної відповідальності за несплату аліментів в Україні та Республіці Польща є зобов'язання безробітного боржника стати на облік до центру зайнятості в Польщі. Тому, окреслюється потреба впровадження такого зобов'язання в Україні.

Проаналізовано положення, які закріплено у Договорі про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р., підписаного між Україною та Польщею, з огляду на виконання рішення суду про стягнення аліментів, отриманого в Україні, якщо боржником є громадянин Республіки Польща. Сьогодні простежується тенденція до зростання кількості шлюбів, які укладаються українськими громадянами з іноземцями, та народження у такого подружжя спільних дітей.

Ключові слова: аліменти, боржник зі сплати аліментів, адміністративна відповідальність, несплата аліментів, ухилення від сплати аліментів.

Chokhrii Victoriia Stepanivna Attorney, Graduate student of the Department of Civil Law and Process Educational and Scientific Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education Lviv Polytechnic National University, 1/3 Knyazya Roman St., Lviv, 79005, tel.: (093) 382-65-23, <http://orcid.org/0009-0007-7868-5715>

BRINGING A PERSON TO ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR NON-PAYMENT OF ALIMONY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF LEGISLATION OF UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND

Abstract. The article provides a comparative analysis of the legislation of Ukraine and the Republic of Poland on bringing a person to administrative responsibility for non-payment of alimony.

Based on the analysis, it was concluded that the Ukrainian and Polish models are similar. According to Ukrainian legislation, there is a much greater number of sanctions for non-payment of alimony. In general, the following types of liability are provided for in Ukraine: – civil liability: penalty for non-payment of alimony (Article 196 of the Family Code of Ukraine of Ukraine); – administrative responsibility: socially useful works (Article 183-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses); – restriction of the debtor's right to travel outside Ukraine, the right to drive vehicles, use weapons and hunt, fines (Article 71 of the Law of Ukraine «On Enforcement Proceedings»); refusal and deprivation of the right to a subsidy in accordance with Clause 7 Part 14 of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 21, 1995 № 848; – criminal liability: punishment in the form of community service for a term of eighty to one hundred and twenty hours, arrest for a term of up to three months or restriction of freedom for a term of up to two years (Article 164 of the Criminal Code of Ukraine).

In the Republic of Poland, non-payment of alimony can subject the debtor to the following types of liability: – administrative responsibility: deprivation of driver's license, obligation to register at the employment center (Article 5 of the Law «On Assistance to Persons Entitled to Alimony» dated September 7, 2007); – criminal liability: a fine, restriction of liberty or deprivation of liberty for a term of up to one year (Article 209 § 1 of the Criminal Code of the Republic of Poland).

That is, the main difference between administrative liability for non-payment of alimony in Ukraine and the Republic of Poland is the obligation of the unemployed debtor to register with the employment center in Poland. Therefore, the possibility of implementing this mechanism in Ukraine is outlined.

The provisions enshrined in the Agreement on Legal Assistance and Legal Relations in Civil and Criminal Matters dated May 24, 1993, signed between Ukraine and Poland with regard to the execution of a court decision on the recovery of alimony received in Ukraine, if the debtor is a citizen of the Republic of Poland, through the tendency towards an increase in the number of marriages concluded between Ukrainian citizens and foreigners, and the birth of joint children in such couples.

Keywords: alimony, alimony debtor, administrative liability, non-payment of alimony, alimony evasion.

Постановка проблеми. Сьогодні питання щодо сплати аліментів можна віднести до одних із найактуальніших чи не у всіх куточках світу. Законодавство у цій сфері відносин є доволі розвиненим у багатьох країнах. Водночас одним із ефективних засобів, який спонукає до своєчасної сплати аліментів, є притягнення до відповідальності боржника. У цьому контексті доволі цікавим є порівняння відповідних санкцій за несплату аліментів в Україні та Республіці Польща. Вважаємо, що про актуальність проведення такого порівняльного аналізу свідчить наявність певних причин, зокрема: 1) подібність національних правових систем обох країн; 2) наявність доволі схожих санкцій за вчинення правопорушення щодо несплати аліментів; 3) міграційні процеси громадян України в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. Крім того, варто зауважити про можливість запозичення для України позитивного досвіду Польщі, зокрема, щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності за несплату аліментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питання про відповідальність за несплату аліментів в Україні розглядали у своїх працях І. Апопій, Л. Афанасьєва, В. Ватрас, Н. Гресь, В. Спасенко, І. Яковець, А. Ярошенко та інші. У Республіці Польща дослідженням відповідальності за несплату аліментів займалися Т. Косоцький, А. Сильвестржак, Т. Смичинський

та інші. Їхні праці хоча й стали підґрунтям для проведення порівняльного аналізу законодавства України та Республіки Польща щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності за несплату аліментів, однак сьогодні наявна потреба в аналізі практичного застосування правових норм щодо притягнення особи до відповідальності за несплату аліментів, які закріплено у Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), Сімейному кодексі України (далі – СК України), Цивільному кодексі України, Кодексі про сім'ю та опіку (Республіки Польща) та Законі Республіки Польща «Про допомогу особам, які мають право на аліменти». Це дасть можливість визначити тотожності й відмінності законодавства України та Польщі щодо сприяння у захисті прав осіб на аліменти крізь призму притягнення боржника до відповідальності за несплату аліментів.

Мета статті полягає у проведенні порівняльного аналізу законодавства України та Республіки Польща щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності за несплату аліментів. Проведений аналіз сприятиме можливості інтеграції позитивного досвіду Республіки Польща у адміністративне законодавство України щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності за несплату аліментів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні відсутнє законодавче закріплення поняття «аліменти». Однак, за загальним правилом, вважають, що аліменти (від лат. Alimentum – харчування, утримання) – це утримання, яке у визначених законом або договором випадках надається одним членом сім'ї іншому, якщо останній не має власних коштів для існування [1, с. 24]. Відтак зазначене дає нам можливість широкого розуміння поняття «аліменти» з поєднанням поняття «утримання».

В Україні тривають наукові обговорення щодо визначення понять «аліменти» та «утримання», а також їхнього співвідношення. Так, Т. Малярчук зазначає, що загальне визначення поняття не можна вважати цілком правильним через ототожнення в ньому понять «аліменти» й «утримання». Вона вважає, що, «з одного боку, аліменти – це утримання, яке надається добровільно одним членом сім'ї іншому та яке може здійснюватись як шляхом надання їжі, забезпечення одягом, догляду тощо у натурі й у грошах, а з іншого боку, аліменти – це кошти або майно, що надається аліментозобов'язаною особою примусово на утримання іншої особи» [2, с. 113]. Однак С. Фурса, вважає, що згідно з аналізом ч.ч. 2 і 3 ст. 181 СК України аліменти – це сума, яку має виплачувати той з батьків, який проживає окремо від дитини, а саме поняття «аліменти» вона пов'язує з рішенням суду [3, с. 560]. На нашу думку, з огляду на законодавство України, можна вважати, що «аліменти» – це кошти або майно, що надається особою примусово за рішенням суду, а поняття «утримання» є більш ширшим та містить у собі обов'язок доглядати,

забезпечувати членів сім'ї засобами до існування, який виконується як добровільно, так і примусово. Водночас підтримуємо наукові підходи, запропоновані І. Лакей та І. Чеховською, в тому, що під «аліментами на утримання дитини» доцільно розуміти «забезпечення в грошовій чи натуральній формах, яке призначається і стягується за рішенням суду з одного з батьків на користь іншого з батьків на утримання дитини». Із запропонованого визначення, на думку науковців, випливає, що поняття «аліменти» й «утримання» перебувають у стосунку підпорядкування, адже обсяг поняття «аліменти» входить в обсяг поняття «утримання», однак не вичерпує його [4, с. 89].

Як зауважує Т. Смичинський, у Республіці Польща поняття «аліменти» також чітко не врегульоване та законодавчо не закріплене його визначення. Загалом вважають, що «аліменти – це зобов'язання надавати утримання особі, яка не здатна себе утримувати або перебуває в нужденності» [5, с. 121]. На його думку, «аліментний обов'язок виникає як у випадку перебування членів сім'ї у спільному господарстві, так і за відсутності такої побутової спільності. Це пояснюється тим, що воно є наслідком сімейних правовідносин незалежно від способу задоволення потреб та організації сімейного життя» [5].

Саме поняття «аліментне зобов'язання» в польській науковій літературі розуміють також неоднозначно. Власне, розрізняють широке та вузьке розуміння цього терміна. У широкому значенні «аліментне зобов'язання» розуміють як надання утримання, що впливає як із сімейних, так і з цивільних правовідносин. Натомість вузьке значення, яке впливає зі змісту ст. 128 Кодексу про сім'ю та опіку (примітка автора – Республіки Польща), поширюється передусім на сімейні відносини між стягувачем та боржником [6, с. 122]. Водночас, на думку А. Сильвестржака, в Кодексі про сім'ю та опіку Республіки Польща відсутнє поняття аліментного зобов'язання, натомість акцент зроблено на одному з його елементів – зобов'язанні з утримання, яке в цьому зобов'язанні є боргом, що охоплюється легальним визначенням, наведеним у ст. 128 Кодексу про сім'ю та опіку. Він вважає, що у цьому визначенні поведінка боржника полягає в тому, щоб «надавати кошти» на утримання та виховання особи, яка має право на утримання. Однак у подальших положеннях розділу III Кодексу про сім'ю та опіку зазначено інше формулювання, що описує виконання зобов'язання з утримання, а саме «покриття витрат на утримання та виховання» (ст. 133 § 1 та ст. 135 § 2 Кодексу про сім'ю та опіку Республіки Польща). Це викликає сумніви щодо зв'язку між цими двома поняттями [7, с. 532]. Так, А. Сильвестржак робить висновок, що виконання аліментного зобов'язання може проявлятися як у грошовій формі, так і в забезпеченні особистої участі у житті дитини [7, с. 533].

Узагальнюючи наукові підходи щодо визначення поняття «аліменти», зауважимо, що в Україні науковці його розглядають як добровільне чи примусове виконання обов'язку, а в Республіці Польща – здебільшого обговорюють те, що саме включено у поняття «аліменти», в той час, коли в Україні це питання вже досліджено. Отже, проблематика визначення поняття «аліменти» в Україні та Польщі відрізняється.

Варто підкреслити, що обов'язок утримувати дитину до досягнення нею повноліття в Україні закріплено статтею 180 СК України [8]. Крім цього, відповідно до ст. 199 СК України передбачено обов'язок утримувати повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчання до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу [8]. Своєю чергою, у Польщі обов'язок утримувати дитину до досягнення повноліття встановлено Кодексом про сім'ю та опіку Республіки Польща, зокрема у ч. 1 ст. 133 передбачено, що батьки зобов'язані утримувати дитину, яка ще не в змозі сама себе утримувати, крім випадків, коли дохід від майна дитини є достатнім для покриття витрат на її утримання та виховання [9].

У законодавстві Республіки Польща відмінним від законодавства України є те, що не встановлено граничного віку дитини для отримання аліментів. Якщо в Україні передбачено обов'язок утримання повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчання до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 199 СК України) [8], то можна зробити висновок, що відповідно до законодавства Польщі суд може підтвердити зобов'язання щодо аліментів для 30-річної дитини, яка все ще навчається, тоді як за інших обставин він може звільнити 21-річну особу, яка не виконує належним чином своїх освітніх зобов'язань (ст. 133 Кодексу про сім'ю та опіку Республіки Польща) [9].

Проте відповідно до ч. 3 ст. 133 Кодексу про сім'ю та опіку Республіки Польща батьки можуть відмовитися від виплати аліментів повнолітній дитині, якщо це завдає їм надмірної шкоди або якщо дитина не докладає жодних зусиль, щоб мати можливість утримувати себе самостійно [9].

Норми ж сімейного законодавства України визначають основні права та обов'язки й інших членів сім'ї та родичів. До них законодавством віднесені: баба, дід, прабаба, прадід, брати, сестри, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, брати, сестри та інші родичі. Так, питання майнових прав або обов'язків по утриманню інших членів сім'ї та родичів регулюються ст.ст. 265–274 СК України. Законодавством передбачено, що такий обов'язок може здійснюватись як добровільно, так і примусово.

У Республіці Польщі також аліменти можуть отримувати не лише діти а й інші родичі, які потребують допомоги. Такі правовідносини регулюються ст.ст. 128–144-1 Кодексу про сім'ю та опіку Республіки Польща.

Отже, за законодавством України та Республіки Польща встановлено обов'язок батьків щодо утримування дитини. Однак, за домовленістю між батьками, той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні добровільно. Також батьки можуть узгодити питання щодо надання аліментів, уклавши нотаріально завірений договір про сплату аліментів на дитину (дітей), без звернення до суду. Проте, у разі недосягнення згоди між батьками щодо порядку сплати чи розміру суми для сплати аліментів на утримання дитини, той з батьків, з ким проживає дитина, може звернутися до суду.

Зрозуміло, що за невиконання обов'язку зі сплати аліментів в Україні та Республіки Польща настає відповідальність. Загалом в Україні передбачено такі види відповідальності: – цивільна відповідальність: неустойка за несплату аліментів (ст. 196 СК України) [8]; – адміністративна відповідальність: суспільно корисні роботи (ст. 183-1 КУпАП [10]); – обмеження боржника у праві виїзду за межі України, у праві керування транспортними засобами, користування зброєю та полювання, штрафи (ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» [11]); відмова та позбавлення права на субсидію згідно п. 7 ч. 14 постанови Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 р. № 848 [12]; – кримінальна відповідальність: покарання у вигляді громадських робіт на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин, арешт на строк до трьох місяців або обмеження волі на строк до двох років (стаття 164 Кримінального кодексу України) [13].

У Республіці Польщі за несплату аліментів можна притягнути боржника до таких видів відповідальності: – адміністративної відповідальності: позбавлення водійських прав, зобов'язання стати на облік у центрі зайнятості (ст. 5 Закону «Про допомогу особам, які мають право на аліменти» від 7 вересня 2007 року); – кримінальної відповідальності: штраф, обмеженням волі або позбавлення волі на строк до одного року (ст. 209 § 1 Кримінального кодексу Республіки Польща).

Проаналізуємо детальніше процедуру притягнення особи до адміністративної відповідальності та застосування до неї заходів впливу з метою якнайшвидшого погашення заборгованості.

Згідно із законодавством України, за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму платежів за три місяці, відповідно до ч. 2 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» стягнення може бути звернено на майно боржника [11]. Відповідно до розділу X Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 5 серпня 2016 року № 2432/5 за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму платежів за три місяці, відомості про боржника вносяться до Єдиного реєстру боржників [14].

Своєю чергою, щодо наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за чотири місяці, то державний виконавець до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі виносить вмотивовані постанови, зокрема, про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України, у праві керування транспортними засобами, у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та охолощеною зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії та про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві полювання [11].

Також відповідно до ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один рік, виконавець виносить постанову про накладення на боржника штрафу у розмірі 20 % суми заборгованості зі сплати аліментів; за два роки – у розмірі 30 % суми заборгованості зі сплати аліментів; за три роки – у розмірі 50 % суми заборгованості зі сплати аліментів [11].

Варто зазначити, що статтею 196 СК України передбачено відповідальність за прострочення сплати аліментів. Так, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі 1 відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості [8].

Водночас Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачена і адміністративна відповідальність за несплату аліментів. Так, статтею 183-1 цього Кодексу встановлено, що «несплата аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання – тягне за собою виконання суспільно корисних робіт на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин. За несплату аліментів на утримання дитини з інвалідністю, дитини, яка хворіє на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, або на утримання дитини, яка отримала тяжкі травми, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці з дня пред'явлення виконавчого документа до

примусового виконання, тягне за собою виконання суспільно корисних робіт на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин» [10].

Відповідно до ч. 12 ст. 71 Закону «Про виконавче провадження» у разі наявності в діях боржника ознак адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 183-1 КУпАП, державний виконавець складає протокол про адміністративне правопорушення та надсилає його для розгляду до суду за місцезнаходженням органу державної виконавчої служби [11].

Якщо ж особа ухиляється від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, то це тягне за собою адміністративний арешт строком до десяти діб (ст. 183-2 КУпАП) [10].

До кримінальної відповідальності можна притягнути особу за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму платежів за три місяці, заяви про вчинення злочину в органи внутрішніх справ (поліції) та злісний характер ухилення від сплати аліментів, що може виражатись у будь-яких діяннях боржника, які спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця). Так, статтями 164–165 Кримінального кодексу України передбачено покарання «за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацевдатних дітей, що перебувають на їх утриманні, карається громадськими роботами на строк від 80 до 120 годин або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до двох років». Своєю чергою, «за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацевдатних батьків карається штрафом від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від 80 до 120 годин або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років». За ті самі діяння, вчинені повторно, передбачено ще суворіші санкції [13].

Доцільно зауважити, що не може визнаватися злісним ухилення від сплати аліментів, яке було вимушеним, з боку особи, на яку такий обов'язок покладено законом чи рішенням суду. До таких випадків варто відносити несплату аліментів особою через неможливість знайти роботу у зв'язку з хворобою, невиділення із сімейного бюджету коштів, необхідних для придбання одягу неповнолітній дитині чи для лікування непрацевдатної дитини у зв'язку з їх відсутністю тощо.

Щодо відповідальності за несплату аліментів в Республіці Польща, то процедура визнання боржника за аліментами такими, що ухиляються від сплати аліментів, є адміністративною процедурою, яка ґрунтується на положеннях Кодексу адміністративного судочинства, а також Закону

Республіки Польща від 7 вересня 2007 року «Про допомогу особам, які мають право на аліменти» [15]. Зокрема, цим Законом передбачено, що притягнення особи до адміністративної відповідальності може відбуватись залежно від виконання декількох передумов, які повинні бути дотриманні в сукупності [15].

Водночас для того, щоб орган публічної адміністрації міг розпочати адміністративне провадження, як зазначено в ч. 1 ст. 3 Закону Республіки Польща «Про допомогу особам, які мають право на аліменти», є подання особою, яка має право на аліменти, або її представником заяви до компетентного органу кредитора про вжиття заходів до боржника аліментів у разі неефективного примусового стягнення заборгованості з аліментів. Компетентний орган кредитора не має повноважень вчиняти дії самостійно [15].

Е. Томашевська зазначає, що судовий виконавець, який здійснює виконавче провадження, що в принципі розглядає справи в порядку їх надходження, повинен – з огляду на важливий інтерес особи, яка має право на аліменти, – взяти на себе зобов'язання розглянути відповідну заяву негайно після її надходження [16].

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону Республіки Польща «Про допомогу особам, які мають право на аліменти», після отримання заяви від особи, яка має право на аліменти, компетентний орган боржника проводить з боржником співбесіду про сплату аліментів. Метою такої співбесіди є, перш за все, з'ясування сімейного стану, доходів та зайнятості боржника, а також його або її стан здоров'я та причини невиконання аліментного зобов'язання [16].

Якщо за результатами вищевказаної консультації стає зрозуміло, що боржник безробітний і це є причиною несплати ним аліментів, то відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 5 Закону Республіки Польща «Про допомогу особам, які мають право на аліменти» компетентний орган зобов'язує боржника зареєструватись як безробітним або як особою, яка шукає роботу та інформує компетентний районний центр зайнятості про необхідність працевлаштування боржника за несплату аліментів [16].

У випадках, коли боржник перешкоджає діяльності органу публічної адміністрації, зокрема, перешкоджає проведенню співбесіди про сплату аліментів, відмовляється реєструватися, відмовляється стати на облік у місцевому районному центрі зайнятості або відмовляється працевлаштуватись, компетентний орган боржника повинен відкрити провадження про визнання боржника таким, що ухиляється від сплати аліментів та передати справу до суду.

Якщо рішення суду про визнання боржника таким, що ухиляється від сплати аліментів, є остаточним, то компетентний орган боржника його виконує, зокрема: подає клопотання про притягнення до кримінальної відповідальності за правопорушення, передбачене ст. 209 Кримінального

кодексу Республіки Польща, та після отримання інформації з центрального реєстру водіїв про те, що неплатник аліментів має право керувати транспортними засобами, надсилає заяву на ім'я старости повіту про вилучення посвідчення водія у неплатника аліментів разом з копією цього рішення [16].

Крім цього, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 8а Закону Республіки Польща «Про допомогу особам, які мають право на аліменти» здійснюється внесення боржника по аліментах у Національний реєстр боржників, якщо боржник не виконує зобов'язання зі сплати аліментів, а заборгованість утворилась більш ніж за 3 місяці [16].

За несплату аліментів нараховується пеня, якщо загальна сума виниклої внаслідок цього заборгованості дорівнює щонайменше трьом періодичним виплатам або коли затримка виплати допомоги, крім періодичної, становить не менше трьох місяців.

Кримінальна відповідальність, передбачена ст. 209 Кримінального кодексу, є доволі ефективним способом спонукання уповноваженими особами до сплати аліментів. Як бачимо, несплата аліментів пов'язана не тільки з ризиком накопичення боргів, а й з відбуванням покарання у вигляді позбавлення волі [17].

Відтак, можна зробити висновок, що притягнення до адміністративної відповідальності в Україні та в Республіці Польща є доволі схожими. Загалом, відмінним є те, що відповідно до польського законодавства безробітного боржника можна зобов'язати стати на облік у центрі зайнятості та знайти роботу, а в Україні таке зобов'язання не передбачено. Крім цього, варто зауважити, що в Україні передбачено значно більше санкцій за несплату аліментів.

Щодо можливості впровадження зобов'язання безробітного боржника стати на облік у центрі зайнятості в Україні, то це може бути ефективним з точки зору забезпечення прав осіб на утримання, збільшення виплат, зменшення заборгованості перед утриманцями тощо. Крім того, впровадження цього механізму в подальшому сприятиме зменшенню безробіття в Україні та зменшенню неофіційного працевлаштування, приховування доходів боржників, що є доволі суттєвою проблемою.

Водночас важливо також врахувати потенційні негативні наслідки впровадження цієї процедури. Зокрема, можуть виникати проблеми з працевлаштуванням, забезпеченням робочими місцями та стигматизацією осіб, які перебувають на обліку через цю причину. Також, запровадження цього зобов'язання вимагатиме розвинутої системи підтримки та нагляду, щоб уникнути можливих зловживань, корупційних механізмів та збільшення штату працівників у центрі зайнятості.

Узагальнюючи, варто зазначити, що запровадження аналогічного механізму зобов'язання безробітного боржника стати на облік у центрі зайнятості в Україні потребуватиме не лише уваги до цього способу стягнення аліментів, але й ґрунтовного аналізу його доцільності, соціально-економічних наслідків та розробки відповідної інфраструктури.

Варто зауважити й про те, що останнім часом спостерігається тенденція до зростання кількості шлюбів, які укладаються українськими громадянами з іноземцями, та народження спільних дітей у такого подружжя. Вважаємо, що під час вирішення аліментних спорів між ними у сфері сімейного права матимемо справу з іноземним елементом.

Враховуючи те, що законодавство України та Республіки Польща щодо притягнення особи до відповідальності за несплату аліментів все ж таки відрізняється, виникає складність у застосуванні правових норм, спрямованих на захист прав та інтересів дитини. Як видається, у такому випадку варто застосовувати колізійні прив'язки.

Нагадаємо, що між Україною і Республікою Польща укладено Договір про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 року [18]. Статтею 28 цього Договору встановлено, що у правових стосунках між батьками й дітьми, зокрема, аліментних обов'язках батьків, застосовується законодавство тієї Договірної Сторони, громадянином якої є дитина. Водночас щодо місця розгляду справ, то п. 5 ст. 26 Договору передбачено, що суд, до компетенції якого належить винесення рішення про розірвання шлюбу, є також компетентним у винесенні рішення про батьківські права та аліменти на користь малолітніх дітей.

При отриманні рішення суду про стягнення аліментів в Україні, якщо боржником є громадянин Республіки Польща, виконувати рішення суду можна й на території Польщі, а також притягувати до відповідальності за невиконання рішення суду та несплату аліментів. Зрозуміло, що притягнути іноземця до адміністративної відповідальності в Україні буде вкрай неефективно, бо він, можливо, ніколи не прибуде на територію України і ці санкції будуть не застосовані, а ось передати рішення суду в країну його громадянства, звісно, є ефективнішим та може посприяти реалізації захисту прав дитини на отримання аліментів та забезпечення якнайкращих її інтересів.

Висновки. Узагальнюючи, зазначимо, що, перш за все, законодавством як України, так і Республіки Польща передбачена відповідальність за несплату аліментів. Водночас врегулювання наявної проблеми щодо несплати аліментів в обох державах законодавчо закріплено і процедури притягнення винної особи до адміністративної відповідальності за таке правопорушення є доволі схожими. По-друге, в Україні передбачено ширше коло обмежень за несплату аліментів, проте в Республіці Польща наявний цікавий та відмінний від

України механізм щодо зобов'язання боржника встати на облік у центрі зайнятості. Це свідчить про потребу подальших наукових досліджень у цій сфері відносин. По-третє, враховуючи ситуацію, яка склалась з міграційними процесами, потрібно застосовувати колізійні прив'язки, зокрема, щодо притягнення боржника до відповідальності за несплату аліментів, з метою ефективного виконання рішень національних судів. Водночас варто використовувати Договір про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах, укладений між Україною та Республікою Польща.

Література:

1. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. Київ: Гол. Редакція української радянської енциклопедії, 1983. 1342 с.
2. Малярчук Т. М., Рогів Х. К. Актуальні проблеми сплати аліментів дітям і можливі шляхи їх подолання. *Сучасні питання економіки і права*. 2013. Вип. 2. С. 113–118. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Sper_2013_2_21 (дата звернення: 14.04.2024).
3. Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : [наук.-практ. посіб. з інформ. додатком на лазерному носії] : у 2 кн. / [Л. Ю. Драгнєвич, О. С. Пульнева, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса та ін.]; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я., 2005. Кн. 1. 2005. 896 с.
4. Лакей І. А., Чеховська І. В. Аліментне зобов'язання на утримання дитини як вид сімейного правовідношення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. Вип. 4. С. 88–91. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/10/5.pdf> (дата звернення: 15.04.2024).
5. Smoczyński T. Obowiązek alimentacyjny, [w:] Smoczyński T. (red.), System Prawa Prywatnego, t. 12, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2011.
6. Kosocki T. Administracyjnoprawne instrumenty dyscyplinowania dłużników alimentacyjnych – wybrane zagadnieniamaterialnoprawne i procesowe. *Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych Miscellanea*. 2019. December. DOI: 10.5604/01.3001.0013.7200. URL: https://www.researchgate.net/profile/Tomasz-Kosicki/publication/338806611_ADMINISTRACYJNOPRAWNE_INSTRUMENTY_DYSCYPLINOWANIA_DLUZNIKOW_ALIMENTACYJNYCH_-_WYBRANE_ZAGADNIENIA_MATERIALNOPRAWNE_I_PROCESOWE/links/61f9b3cf1e98d168d7e61bf2/ADMINISTRACYJNOPRAWNE-INSTRUMENTY-DYSCYPLINOWANIA-DLUZNIKOW-ALIMENTACYJNYCH-WYBRANE-ZAGADNIENIA-MATERIALNOPRAWNE-I-PROCESOWE.pdf?_sg%5B0%5D=started_experiment_milestone&origin=journalDetail (дата звернення: 16.04.2023).
7. Sylwestrzak A. Studia Prawnoustrojowe Obowiązek alimentacyjny rodziców wobec małoletniego dziecka – uwagi konstrukcyjne. *Studia Prawnoustrojowe*. 2022. 58 UWM. S. 531–545. <https://doi.org/10.31648/sp.8113>. URL: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sp/article/view/8113> (дата звернення: 14.12.2023).
8. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 20.04.2024).
9. Kodeks rodzinny i opiekuńczy: USTAWA z dnia 25 lutego 1964 roku. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640090059/U/D19640059Lj.pdf> (дата звернення: 20.04.2024).
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 21.04.2024).

11. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 року № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 21.04.2024).
12. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 року № 848. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.04.2024).
13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.04.2024).
14. Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження, затвердженого наказом міністерства юстиції України затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 05 серпня 2016 року № 2432/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1126-16#Text> (дата звернення: 25.04.2024).
15. Ustawa z dnia 7 września 2007 roku o pomocy osobom uprawnionym do alimentów. Dz. U. 2007. Nr 192. Poz. 1378. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20071921378/U/D20071378Lj.pdf> (дата звернення: 30.04.2024).
16. Tomaszewska T. E. Ustawa o pomocy osobom uprawnionym do alimentów. Komentarz, wyd. II. 2019. 6 maja. URL: <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/komentarze/ustawa-o-pomocy-osobom-uprawnionym-do-alimentow-komentarz-wyd-ii-587385435> (дата звернення: 25.04.2024).
17. Kodeks karny: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku. Dz. U. 1997. Nr 88. Poz. 553. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> дата звернення: 25.04.2024).
18. Договір про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993 року, ратифіковано Постановою ВР № 3941-XII (3941-12) від 04.02.1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text (дата звернення: 30.04.2024).

References:

1. Babii, B. M., Burchak, F. H., Koretskyi, V. M. & Tsvietkov, V. V. (1983). Yurydychnyi slovnyk [Legal dictionary]. Kyiv: Hol. Redaktsiia ukrainskoi radianskoi entsyklopedii [in Ukrainian].
2. Maliarchuk, T. M. & Rohiv, Kh. (2013). Aktualni problemy splaty alimentiv ditiam i mozhlyvi shliakhy yikh podolannia [Actual problems of paying child support and possible ways to overcome them]. *Suchasni pytannia ekonomiky i prava – Actual problems of paying child support and possible ways to overcome them*, 2, 113–118. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Spep_2013_2_21 [in Ukrainian].
3. Drahnevich, L. Yu. (ed.) (2005). Simeine pravo: Notariat. Advokatura. Sud : nauk.-prakt.posib. z inform. dodatkom na lazernomu nosii [Family law: Notary. Advocacy. Court: scientific-practical aid. with information application on laser carrier]. Kyiv : Vydavets Fursa S. Ya., Kn. 1 [in Ukrainian].
4. Lakei, I. A. & Chekhovska, I. V. (2016). Alimentne zoboviazannia na utrymannia dytyny yak vyd simeinoho pravovidnoshennia [Child support obligation as a type of family legal relationship. Comparative and analytical law]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*, 4, 88–91. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/10/5.pdf> [in Ukrainian].

5. Smyczyński, T. (2011). Obowiązek alimentacyjny [Maintenance obligation]. Warszawa, t. 12 [in Poland].
6. Kosocki, T. (2019). Administracyjnoprawne instrumenty dyscyplinowania dłużników alimentacyjnych – wybrane zagadnieniamaterialnoprawne i procesowe [Administrative and legal instruments for disciplining maintenance debtors - selected material, legal and procedural issues]. *Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych Miscellanea – Studies in the field of legal sciences Miscellanea*. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Tomasz-Kosicki/publication/338806611_ADMINISTRACYJNOPRAWNE_INSTRUMENTY_DYSCYPLINOWANIA_DLUZNIKOW_ALIMENTACYJNYCH_-_WYBRANE_ZAGADNIENIA_MATERIALNOPRAWNE_I_PROCESOWE/links/61f9b3cf1e98d168d7e61bf2/ADMINISTRACYJNOPRAWNE-INSTRUMENTY-DYSCYPLINOWANIA-DLUZNIKOW-ALIMENTACYJNYCH-WYBRANE-ZAGADNIENIA-MATERIALNOPRAWNE-I-PROCESOWE.pdf?_sg%5B0%5D=started_experiment_milestone&origin=journalDetail[in Poland].
7. Sylwestrzak, A. (2022). Studia Prawnoustrojowe Obowiązek alimentacyjny rodziców wobec małoletniego dziecka – uwagi konstrukcyjne [Legal Studies. Parents' maintenance obligation towards a minor child - constructional notes]. *Studia Prawnoustrojowe – Legal Studies*, 58, 531–545. Retrieved from <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sp/article/view/8113>[in Poland].
8. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10 sichnia 2002 roku № 2947-III [Family Code of Ukraine dated January 10 2002, № 2947-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
9. Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 roku [Family and Guardianship Code dated February 25 1964]. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640090059/U/D19640059Lj.pdf> [in Poland].
10. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 roku № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses dated December 7 1984, №. 8073-X]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
11. Pro vykonavche provadzhennia: Zakon Ukrainy vid 21 kvitnia 1999 roku № 1404-VIII [On executive proceedings: Law of Ukraine dated April 21 1999, № 1404-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> [in Ukrainian].
12. Pro sproshchennia poriadku nadання naseleńniu subsydii dlia vidshkoduvannia vytrat na oplatu zhytlovo-komunalnykh posluh, prydbannia skraplenoho hazu, tverdoho ta ridkoho pichnoho pobutovoho palyva: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 zhovtnia 1995 roku № 848 [On simplifying the procedure for providing subsidies to the population to reimburse the costs of paying for housing and communal services, the purchase of liquefied gas, solid and liquid stove fuel: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 21 1995, № 848]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated April 5 2001, № 2341-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n3053> [in Ukrainian].
14. Polozhennia pro avtomatyzovanu systemu vykonavchoho provadzhennia, zatverdzenoho nakazom ministerstva yustytsii Ukrainy zatverdzhene Nakazom Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 05 serpnia 2016 roku № 2432/5 [Regulation on the automated system of executive proceedings approved by the order of the Ministry of Justice of Ukraine approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated August 5 2016, № 2432/5]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1126-16#Text> [in Ukrainian].

15. Ustawa z dnia 7 września 2007 roku o pomocy osobom uprawnionym do alimentów. Dz. U. 2007. Nr 192. Poz. 1378 [Act of September 7, 2007 on assistance to persons entitled to alimony. Journal U. 2007. № 192. Item 1378]. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20071921378/U/D20071378Lj.pdf> [in Poland].

16. Tomaszewska, T. E (2019). Ustawa o pomocy osobom uprawnionym do alimentów. Komentarz [Act on assistance to persons entitled to alimony. Comment]. Retrieved from <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/komentarze/ustawa-o-pomocy-osobom-uprawnionym-do-alimentow-komentarz-wyd-ii-587385435> [in Poland].

17. Kodeks karny: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku [Criminal Code: Act of 6 June 1997]. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> [in Poland].

18. Dohovir pro pravovu dopomohu ta pravovi vidnosyny u tsyvilnykh i kryminalnykh spravakh vid 24 travnia 1993 roku, ratyfikovano Postanovoioi VR № 3941-XII (3941-12) vid 04.02.1994 roku [Agreement on legal assistance and legal relations in civil and criminal cases dated May 24 1993, ratified by Verkhovna Rada Resolution № 3941-XII (3941-12) dated February 4, 1994]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 378.018.8:373.2.011.3-051]:373.2.016:81'243](477)](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-693-703](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-693-703)

Bezliudna Vita Valeriivna Doctor of Pedagogics, professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0002-4333-9026>

Muzyka Yana Viktorivna PhD student, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0001-7150-460X>

FEATURES OF THE PROFESSIONAL FUTURE EARLY CHILDHOOD EDUCATORS' TRAINING FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO PRESCHOOLERS IN UKRAINE

Abstract. This article explores the unique characteristics and challenges involved in training future early childhood educators for teaching foreign languages to preschool-aged children in Ukraine's educational landscape. It delves into the specific methodologies, pedagogical approaches, and curriculum considerations required to effectively impart language skills to young learners within the context of early childhood education. Drawing upon current research and educational practices, the article examines the interdisciplinary nature of language acquisition and early childhood development, highlighting the importance of integrating linguistic principles with age-appropriate teaching strategies. Furthermore, it discusses the role of cultural sensitivity and multilingualism in fostering a supportive learning environment for preschoolers, emphasizing the need for educators to possess not only linguistic proficiency but also a deep understanding of diverse cultural contexts. Additionally, the article addresses the practical aspects of future early childhood educators preparation, including pre-service training programs, professional development initiatives, and ongoing support systems aimed at enhancing pedagogical competencies and promoting reflective teaching practices. The article underscores the significance of continuous assessment and evaluation practices to monitor student progress and adapt teaching strategies accordingly, ensuring the effectiveness of language instruction in preschool settings. Furthermore, it explores the potential challenges faced by future early childhood educators in addressing the diverse needs and abilities of young language learners, including those with special educational requirements or linguistic backgrounds. By offering insights into the

multifaceted aspects of professional training for future early childhood educators, this article aims to inform educational policies and practices that promote inclusive, culturally responsive, and effective foreign language education for preschoolers in Ukraine.

Keywords: professional training, future early childhood educators, foreign languages, preschoolers, pedagogical techniques, language acquisition, early childhood education, cultural sensitivity, cultural diversity, curriculum integration.

Безлюдна Віта Валеріївна доктор педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0002-4333-9026>

Музика Яна Вікторівна аспірантка III курсу, викладач-стажист кафедри іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0001-7150-460X>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИМ МОВАМ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовані характеристики та проблеми, пов'язані з підготовкою майбутніх педагогів дошкільної освіти для викладання іноземних мов дітям дошкільного віку в контексті освітньої системи України. У статті розглядаються конкретні методологічні підходи, педагогічні стратегії та аспекти навчальної програми, які необхідні для успішного формування мовних та мовленнєвих навичок у дітей дошкільного віку. Засновуючись на актуальних наукових дослідженнях та практичних знаннях, у статті охарактеризовано міждисциплінарний характер процесу засвоєння мови та розвитку дитячого мозку, акцентуючи увагу на важливості поєднання лінгвістичних принципів з педагогічними стратегіями, що відповідають віковим особливостям дітей дошкільного віку. Окрім того, розглядається роль культурного різноманіття та багатомовності в створенні сприятливого навчального середовища для дітей дошкільного віку, зокрема, важливість для педагогів володіти не лише мовними навичками, а й глибоким розумінням різноманітних культурних контекстів. Попереднє підготовче навчання, професійний розвиток та системи підтримки є ключовими аспектами якісної професійної підготовки майбутніх педагогів дошкільної освіти в Україні. У статті підкреслено значення систематичного оцінювання та використання результатів для адаптації навчальних стратегій з метою забезпечення ефективності мовного навчання в дошкільних установах. Також,

досліджуються можливі виклики, з якими стикаються майбутні педагоги закладів дошкільної освіти при роботі з різними потребами та здібностями дітей дошкільного віку, включаючи тих, хто має спеціальні освітні потреби. Шляхом розкриття різноманітних аспектів професійної підготовки майбутніх педагогів дошкільної освіти, стаття спрямована на підтримку освітніх політик та практики, що сприяють ефективності навчання іноземних мов дітей дошкільного віку в Україні.

Ключові слова: професійна підготовка, педагог закладу дошкільної освіти, діти дошкільного віку, іноземні мови, педагогічні техніки, мовленнєві навички, дошкільна освіта, культурна різноманітність, інтеграція навчальних програм.

Introduction. The training of future early childhood educators for teaching foreign languages to preschool-aged children in Ukraine represents a multifaceted and critical aspect of early childhood education. As the world becomes increasingly interconnected, the demand for early language proficiency grows, emphasizing the importance of adequately preparing future early childhood educators to meet the unique challenges of language instruction in the preschool setting.

This research will be beneficial for those scholars who are engaged in comparative pedagogy. Our dissertation study is based on comparing the systems of professional training for future early childhood educators in the United States and in Ukraine. This research explores the key features and considerations involved in the professional training of future early childhood educators tasked with imparting foreign language skills to young learners in Ukraine. It delves into pedagogical techniques, cultural sensitivity, curriculum integration, and the interdisciplinary nature of language acquisition and early childhood development, all of which are essential components in shaping effective language education strategies for preschoolers. By examining these features, we aim to provide insights into the nuanced approach required to equip future teachers with the competencies needed to foster linguistic proficiency and cultural understanding among preschool-aged children in Ukraine.

Recent researches. “Preparation of Future Educators Using Information and Communication Technologies for Teaching Foreign Languages to Children” by Vittenberh K. [3] delves into the integration of information and communication technologies (ICT) in the training process of prospective early childhood educators, particularly focusing on their preparedness for instructing children in foreign languages. The study investigates the role of ICT tools, methods, and strategies in enhancing the proficiency and effectiveness of language instruction within early childhood education settings. Through an examination of pedagogical approaches, curriculum development, and practical applications, the research aims to provide

insights into how ICT can be leveraged to optimize language learning outcomes for young learners.

The author did not provide a detailed analysis of the psychological aspects' impact on the effectiveness of using information and communication technologies in teaching foreign languages to children. This is important to investigate because understanding psychological factors can influence the effectiveness of technology use in the educational process. Such analysis will help determine how best to implement information and communication technologies to achieve optimal results in teaching foreign languages to children.

Trofaïla N. [9] in her research “Modern Professional Training of Future Educators in the Preschool Education System in Ukraine” examines contemporary approaches to preschool education in modern pedagogical science and reveals the professional functions and modern requirements for educators in preschool institutions. However, the peculiarities of professional training of future early childhood educators in Ukrainian universities were not investigated. A more thorough study of the content and training technologies for students is important for a better understanding of the current state of professional training of future early childhood educators for working with children in order to identify the strengths and weaknesses of such training with further propositions for correction.

Some aspects of this problem also were studied by Boichyk N., Borova V., Chomsky N., Krasovska O., Shkabarina M., Havrysh I., Kotenko O., Pochynok E. and others.

Aim and tasks. The aim of this study is to investigate the key features of professional training programs for future early childhood educators tasked with teaching foreign languages to preschool-aged children in Ukraine. By examining these features, the study aims to provide insights into the effectiveness and adequacy of current training methods and identify areas for improvement in preparing early childhood educators for the unique challenges of language instruction in the preschool setting.

According to the aim we identified such tasks:

1. To conduct a comprehensive review of existing literature on professional training for teachers of foreign languages to preschoolers, both globally and within the context of Ukraine.

2. To identify the specific methodologies, pedagogical approaches, and curriculum considerations utilized in professional training programs for future early childhood educators in Ukraine.

3. To investigate the role of cultural sensitivity and multilingualism in professional training programs and their impact on language instruction for preschool-aged children in Ukraine.

4. To explore the challenges faced by early childhood educators in addressing the diverse needs and abilities of young language learners, including those with special educational requirements or linguistic backgrounds.

5. To analyze the strategies employed for continuous assessment and evaluation of student progress within professional training programs, and their implications for effective language instruction in preschool settings.

6. To contribute to the development of educational policies and practices that promote inclusive, culturally responsive, and effective foreign language education for preschool-aged children in Ukraine.

Methods and materials. A variety of sources of information were utilized, including scholarly articles, books, official documents from the Ministry of Education and Science of Ukraine, future early childhood educators' training programs, regulatory acts, and teaching methodological materials. The primary data sources for analysis were the future early childhood educators' training programs for foreign languages in Ukrainian universities, as well as recommendations and guidelines for educational courses and teaching methods for foreign languages in preschool educational institutions.

Such methods have been used:

– Literature Review. A systematic analysis of scholarly literature on professional training for early childhood educators of foreign languages for preschool educational institutions in Ukraine and abroad was conducted. This analysis identified key aspects and trends in the training of future language teachers.

– Analysis of official documents. The analysis of official documents from the Ministry of Education and Science of Ukraine related to standards for training future early childhood educators, educational programs, and other regulatory acts defining the requirements for teacher training in preschool institutions was conducted.

– Comparative Analysis. The comparative analysis of the system of training future early childhood educators for preschool educational institutions in Ukraine and other countries, including the United States was conducted. This analysis identified differences and commonalities in approaches to professional early childhood educators training.

– Data Systematization and Analysis. The obtained data were systematized and analyzed to identify the main characteristics of the system of training future early childhood educators. This analysis allowed us to draw conclusions regarding the main features and potential directions for further research in this area.

These methods allowed us thoroughly to study and describe the main aspects of professional training for future early childhood educators for preschool educational institutions in Ukraine, ensuring the completeness and objectivity of our research.

Results and discussion. At the present stage of world development, knowledge of foreign languages has become particularly relevant for all segments of society. Especially important is the preparation of future early childhood educators for teaching foreign languages to children in preschool institutions in Ukraine.

Under the conditions of properly organized associative learning, preschool-age children, without knowing grammar rules, quickly learn the language to the level of fluent proficiency. This is explained by the nature of the initial cognitive activity of elementary school students. A child learns a foreign language better compared to adults, especially through motor exercises, artistic activities, games, and familiarization with the surrounding world [10, p. 27]. As a result, with a good foundation, they can continue their studies much easier in secondary school. Therefore, there is significant demand for high-quality early childhood education specialists. It is worth noting that the teaching of foreign languages to preschoolers is a priority direction of our state's educational policy.

In the educational sector's regulatory documents such as “National Strategy for the Development of Education in Ukraine for 2012-2021” (2013), the Law of Ukraine “On Higher Education” (2014), the Laws of Ukraine “On Education” (2017), “On Preschool Education” (2018), the “Concept of Development of Pedagogical Education” (2018), the Law of Ukraine “On Complete General Secondary Education” (2020), emphasis is placed on the necessity of shaping a new generation of teaching professionals prepared to effectively meet the educational needs of children, fostering their intellectual, cultural, and communicative potential. Addressing this issue in modern conditions requires future educators to deeply understand the advantages of a person-centered educational paradigm, adopt a competency-based approach to organizing educational processes, demonstrate professional pedagogical creativity, and embrace innovative pedagogical technologies [2, p. 5].

The preparation of future early childhood educators for teaching foreign languages to preschool children depends on the level of mastery of the knowledge system by students, their understanding of the essence and peculiarities of preschoolers' development, as well as their proficiency in methods and forms of teaching foreign languages to children. In the educational curriculum for bachelor's degree programs in the field of preschool education (Specialty 012), students are required to study subjects such as “Foreign Language”, “Professional-oriented Foreign Language” and “Methods of Teaching Children a Foreign Language”. The teaching of these disciplines involves a combination of lectures, seminars, practical sessions, and laboratory classes using both traditional and innovative teaching methods [7].

According to Kotenko O., the professional competence of future early childhood educators in preschool institutions includes the following components: motivational, which is expressed in the purposeful development of the student's educational-professional activity, based on the priority of developing the personality of preschool children; personal (qualities, pedagogical and special abilities, etc.); content-related (mastery of learning content, skills, abilities); professional-activity, containing a system of educational-professional actions. These components entail, among other things, the acquisition by students of specific analytical skills that allow them to perceive and analyze pedagogical situations as multi-component, modern realities [5, p. 63]

The following prerequisites can be identified for the effective implementation of the professional functions of an early childhood educator:

1) Cognitive-research, aimed at studying the individual-personal characteristics of children, collecting and analyzing facts of their behavior, establishing the causes and consequences of their actions, as well as designing the development of the personality of each child and the group as a whole. It also includes the acquisition of advanced experience and new pedagogical technologies.

2) Educational prerequisite, which is manifested in the development and implementation of educational and teaching content, the selection of new forms and methods for shaping the child's attitude towards nature, the surrounding world, other people, and oneself, as well as fostering interest and a culture of cognition.

3) Design-organizational prerequisite, aimed at organizing the pedagogical process in a preschool institution, using new forms for the effective development of children, modeling and guiding various types of their activities, as well as pedagogical management of their behavior and activity.

4) Diagnostic prerequisite, which involves determining the level of children's development, the state of the pedagogical process, the tasks of educational work with children and parents, as well as the use of corrective methods.

5) Coordinating prerequisite, which ensures the unity of the work of the preschool educational institution and the family to create a full-fledged educational environment conducive to the formation of an independent, creative personality of the child, as well as the use of pedagogically appropriate forms of work with parents based on a differentiated approach to different types of families [8, p. 42].

During the training of future early childhood educators, significant attention is paid to their proficiency in a foreign language. They should have a level ranging from B2 to C1 according to the "Common European Framework of Reference for Languages", as teaching children relies heavily on oral instruction, and it is crucial for early childhood educators to be able to converse fluently and without errors. Thus, the implementation of pedagogical conditions, both external and internal, is necessary to achieve the goal of educational activity. The implementation of

pedagogical conditions should ensure the fulfillment of tasks and the achievement of research goals based on methodological approaches and didactic principles.

The educational-professional training in higher educational institutions involves shaping the future early childhood educator as an individual characterized by humanity, spirituality, and creativity. They should acquire the necessary professional knowledge, skills, and abilities for work in preschool institutions. The content of education in higher education institutions should meet such requirements as prioritizing national and universal spiritual values, integrating specialized courses with the national culture, history, and traditions of the Ukrainian people, fostering students' needs for abilities in cognitive creativity, establishing criteria for a scientific worldview that prioritizes human values. The social-humanitarian disciplines should have a scientific and secular character, independent of political parties, public, and religious organizations. The teaching system of disciplines should be democratic, allowing students the freedom to choose forms of study and educational courses. There should be a continuous system of higher pedagogical education: pre-university, university, and post-university [4, p. 50].

Among the array of contemporary teaching methodologies, it is imperative to underscore those whose efficacy has been substantiated through the practical application within higher education institutions, including personalized, integrative, collaborative, informational, distance, creative, modular-developmental techniques, PPP (presentation, practice, and production) and more. Let us do the concretization:

- Integrative technologies: educational systems that ensure the integration of interdisciplinary knowledge and skills, various types of activities at the level of integrated courses (including electronic ones).
- Professional-business game technologies: educational systems utilizing various games where skills are developed through solving tasks based on compromise choices.
- Training technologies: a system of activities for practicing specific algorithms of solving typical practical tasks using a computer.
- Information-computer technologies implemented in educational systems of computer-based learning through a 'man-machine' dialogue using various educational programs (training, monitoring, informational, etc.).
- Moreover, progressive teaching techniques are also utilized in instructing higher education students in foreign languages to foster their proficiency. These include the PPP (presentation, practice, and production) method, the communicative approach, and task-based learning [6, p. 121].

Recently, in higher education practice, the contextual approach has gained popularity, according to which the acquisition of declarative and procedural knowledge by students occurs during academic, quasi-professional, and educational-professional activities [1].

According to the detailed analysis and research we can summarize main features of the professional future early childhood educators' training for teaching foreign languages to preschoolers in Ukraine.

These *features* include: emphasis on early language acquisition, recognizing the unique cognitive and developmental stages of preschool-aged children; adoption of a child-centered approach, prioritizing individual needs, interests, and developmental level; development of language proficiency among future early childhood educators, ensuring effective communication and engagement with preschoolers in the target language; integration of play-based learning activities to facilitate hands-on, interactive experiences for language development; utilization of multisensory techniques, including visual aids, auditory stimuli, and movement-based activities, to engage preschoolers' senses; consideration of cultural context in language instruction, promoting cultural awareness and sensitivity among early childhood educators; integration of technology as a tool to enhance language instruction, providing educators with skills to utilize digital resources and interactive platforms; emphasis on assessment and feedback mechanisms to monitor preschoolers' language progress and provide constructive support; promotion of collaboration with families and communities to enrich the language learning experience both inside and outside the classroom; encouragement of lifelong learning and professional development to ensure early childhood educators are equipped to meet the evolving needs of preschoolers effectively.

Further research in the field of training future early childhood educators to teach foreign languages to preschoolers in Ukraine has been focused on several key areas: teaching methods effectiveness, cultural integration impact, technology in language learning, parental involvement, long-term language development impact, future early childhood educators' training program Evaluation. Exploring these research areas holds practical significance for future early childhood educators' training and language education practices in preschool settings in Ukraine. By investigating these topics, early childhood educators and policymakers can gain valuable insights to improve language instruction and support the linguistic development of preschoolers effectively.

Conclusion. Thus the features of professional future early childhood educators' training for teaching foreign languages to preschoolers in Ukraine are multifaceted and crucial for fostering effective language education in early childhood settings. The training emphasizes the development of essential competencies such as cultural sensitivity, pedagogical creativity, and proficiency in teaching methodologies tailored to young learners. Furthermore, the emphasis on integrating Ukrainian cultural elements into language instruction underscores the importance of creating culturally relevant and engaging learning experiences for preschoolers. Additionally, the utilization of innovative teaching methods, such as

task-based learning, reflects a commitment to dynamic and interactive language acquisition approaches.

The practical application of these training features equips future early childhood educators with the necessary skills and knowledge to address the diverse needs and abilities of preschool-aged language learners effectively. By fostering inclusive and culturally responsive language education practices, the professional training of future early childhood educators plays a pivotal role in nurturing language proficiency and cultural understanding among preschoolers in Ukraine.

References:

1. Boichuk, N. Profesiina kompetentnist vchytelia yak zaporuka uspishnosti suspilstva [Professional Competence of Teachers as a Guarantee of Society's Success]. *Zhurnal «Naukovyi ohliad» – Journal “Scientific Review”*. Retrieved from: <http://intkonf.org/boychuk-niprofesiynna-kompetentnist-vchytelya-yakzaporuka-uspishnosti-suspilstva/> [in Ukrainian].
2. Borova, V., Iliuk, L., Kyrylovych, O., Krasovska, O., Maksymchuk, N., Marchuk, O., Shkabarina, M. (2021). Teoriia i praktyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv zakladiv doshkilnoi osvity ta pochatkovoї shkoly v umovakh stupenevoho navchannia [Theory and Practice of Professional Training of Future Teachers of Preschool Education Institutions and Primary School in the Conditions of Staged Learning]. *Monohrafiia – Monograph*. Rivne : O. Zen, 560 [in Ukrainian].
3. Vittenberh, K. (2010). Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii do navchannia ditei inozemnykh mov [Preparation of Future Educators Using Information and Communication Technologies for Teaching Foreign Languages to Children]. Retrieved from: <https://library.vspu.net/jspui/handle/123456789/741> [in Ukrainian].
4. Havrysh, I. (2010). Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv doshkilnogo profilu do innovatsiinoi diialnosti yak pedahohichna problema [Preparation of Future Specialists of Preschool Profile for Innovative Activities as a Pedagogical Problem]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ. Naukovo-teoretychnyi zbirnyk – Humanities Bulletin of the University. Scientific-Theoretical Collection*. Pereiaslav-Khmelnyskyi, Vyp. 14, 50-56 [in Ukrainian].
5. Kotenko, O. (2011). Do problemy formuvannia profesiino znachushchykh yakosti maibutnoho vchytelia inozemnoi movy [On the Issue of Formation of Professionally Significant Qualities of Future Foreign Language Teachers]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of a Modern Teacher*, № 10, 62–64. Retrieved from: <https://khnnra.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/Pidgotovka-fahivtsiv-doshkilnoyi-ta-poch.-galuzi-v-konteksti-such.-tendentsij-rozvitku-ped.-osviti.pdf> [in Ukrainian].
6. Muzyka, Ya. (2022). Osvitni innovatsii u protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnikh vykhovateliv do vykladannia inozemnykh mov ditiam u ZDO Ukrainy [Educational Innovations in the Process of Professional Training of Future Teachers for Teaching Foreign Languages to Children in Early Childhood Education Institutions in Ukraine]. *Innovatsii v suchasni osviti: ukraïnskyi ta svitovyi kontekst : materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. – Innovations in Modern Education: Ukrainian and World Context: proceedings of the V Intern. Sci.-Pract. Internet Conf.*, 118-122 [in Ukrainian].
7. Osvitno-profesiina prohrama «Doshkilna osvita» [Educational-Professional Program “Preschool Education”]. *Osvitno-profesiina prohrama – Educational-Professional Program*. Retrieved from: <https://fdo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/OPP-Doshkilnaosvita-bakalavr.pdf> [in Ukrainian].

8. Pochynok, Ye. (2012). Kompetentnist yak fundamentalna profesiina yakist maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv [Competence as a Fundamental Professional Quality of Future Elementary School Teachers]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of a Modern Teacher*, № 7 (126), 41–43 [in Ukrainian].

9. Trofaïla, N. (2019). Suchasna profesiina pidhotovka maibutnikh vykhovateliv u systemi doshkilnoi osvity Ukrainy [Modern Professional Training of Future Educators in the System of Preschool Education in Ukraine]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of Formation of Creative Personality in Higher and Secondary Schools*, 1(65), 89-92 [in Ukrainian].

10. Chomsky, N. (1980). Rules and representations. Columbia University Press, 302 p. [in English].

Література:

1. Бойчук, Н. Професійна компетентність вчителя як запорука успішності суспільства. Журнал «Науковий огляд»: веб-сайт. URL: <http://intkonf.org/boychuk-niprofesiyna-kompetentnist-vchytelya-yakzaporuka-uspishnosti-suspilstva/>

2. Борова, В., Ілюк, Л., Кирилович, О., Красовська, О., Максимчук, Н., Марчук, О., Шкабаріна, М. (2021). Теорія і практика професійної підготовки майбутніх педагогів закладів дошкільної освіти та початкової школи в умовах ступеневого навчання. *Монографія*. Рівне: О. Зень, 560 с.

3. Віттенберг, К. (2010). Підготовка майбутніх вихователів засобами інформаційно-комунікаційних технологій до навчання дітей іноземних мов. URL: <https://library.vspu.net/jspui/handle/123456789/741>

4. Гавриш, І. (2010). Підготовка майбутніх фахівців дошкільного профілю до інноваційної діяльності як педагогічна проблема. *Гуманітарний вісник ДВНЗ. Науково-теоретичний збірник*. Переяслав-Хмельницький, Вип. 14. С. 50–56.

5. Котенко, О. (2011). До проблеми формування професійно значущих якостей майбутнього вчителя іноземної мови. *Імідж сучасного педагога*. № 10. С. 62–64. URL: <https://khnnra.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/Pidgotovka-fahivtsiv-doshkilnoyi-ta-poch.-galuzi-v-konteksti-such.-tendentsij-rozvitku-ped.-osviti.pdf>

6. Музика, Я. (2022). Освітні інновації у процесі професійної підготовки майбутніх вихователів до викладання іноземних мов дітям у ЗДО України. *Інновації в сучасній освіті: український та світовий контекст : матеріали V Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Умань, 20 жовтня 2022 р.)*, С. 118-122.

7. Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта». Освітньо-професійна програма: веб-сайт. URL: <https://fdo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/OPP-Doshkilnaosvita-bakalavr.pdf>

8. Починок, Є. (2012). Компетентність як фундаментальна професійна якість майбутнього вчителя початкових класів. *Імідж сучасного педагога*. № 7 (126). С. 41–43.

9. Трофаїла, Н. (2019). Сучасна професійна підготовка майбутніх вихователів у системі дошкільної освіти України. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 1(65), 89-92.

10. Chomsky, N. (1980). Rules and representations. Columbia University Press, 302 p.

UDC- 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-704-718](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-704-718)

Chernionkov Yaroslav Olexandrovych Ph.D in Education, Candidate of Pedagogical Sciences, Head of Foreign Languages Department, Associate Professor, Donetsk State University of Internal Affairs, Velyka Perspektyvna St., 1, Kropyvnytskyi, tel.: (099)498-92-77, <https://orcid.org/0000-0001-6598-1581>

FOREIGN LANGUAGE TEACHING AT THE INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION ACCORDING TO DRAFT LAW № 9432

Abstract. This study was conducted to define and outline the main theoretical and practical characteristics of implementing the draft law № 9432 "On the Usage of English in Ukraine" in a system of institutions of higher education. The author researched, analyzed and determined the leading role and conceptual impact of implementing this very draft law into the educational process and the participation of seekers of high education in various activities on the formation of foreign language communicative competence and increasing the level of foreign language proficiency of the future specialists of different areas and the teaching staff. Some of the main components of the created formation system of the studied entity at the Donetsk State University of Internal Affairs have been emphasized.

It was noted that Future Specialist's Foreign Language Communicative Competence can be defined: as a complex integrative whole that provides competent professional communication in the language of a specialty in the context of intercultural communication; as the ability of future specialists in the field of legal and law enforcement activities to apply their foreign languages knowledge in any situation according to professional activity.

The following system of future specialist's formation of foreign language communicative competence has been worked out: participation in the Discussion Club; providing independent work of applicants on the online educational platform "HELP" from the Council of Europe; participation in away offline binary classes as a practical component of the educational process; conducting an optional course to prepare applicants for admission to a master's degree; participation in International program CEPOL and TOPCOP; creation of electronic courses and educational videos in a foreign language for masters and postgraduate students; participation in scientific conferences of various levels; implementation of the NATO language standard «STANAG 6001»; conducting an essay contest in a foreign language; conducting thematic colloquiums in a foreign language.

The author outlined the main role of the creation of the "Speaking Club" for the teaching staff in the context of the implementation of the research project in the educational process of DonSUUA.

Key words: draft law № 9432 "On the Usage of English in Ukraine", competence, foreign language communicative competence, English language proficiency, institutions of higher education, seekers of high education, future specialists in different areas, Discussion Club, Speaking Club, NATO language standard, classroom and extra-auditory communicative activities, created system.

Черньонков Ярослав Александрович Ph.D, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри іноземних мов, доцент, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький, вул. Велика Перспективна, 1, тел.: (099)498-92-77, <https://orcid.org/0000-0001-6598-1581>

НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗВО ЗГІДНО З ЗАКОНОПРОЕКТОМ № 9432

Анотація. Дане дослідження було проведено з метою визначення та окреслення основних теоретичних і практичних особливостей впровадження законопроекту № 9432 «Про використання англійської мови в Україні» в системі закладів вищої освіти. Автором досліджено, проаналізовано та визначено провідну роль і концептуальний вплив впровадження цього законопроекту в освітній процес та участі здобувачів вищої освіти в різноманітних заходах щодо формування іншомовної комунікативної компетенції та підвищення рівня володіння іноземною мовою майбутніх спеціалістів різних напрямків та професорсько-викладацького складу. Наголошено на деяких основних складових створеної системи формування досліджуваного утворення в Донецькому державному університеті внутрішніх справ.

Зазначено, що іншомовну комунікативну компетентність майбутнього спеціаліста можна визначити: як складну інтегративну цілісність, що забезпечує компетентне професійне спілкування мовою спеціальності в контексті міжкультурної комунікації; як здатність майбутніх фахівців у різних сферах застосовувати знання іноземних мов у будь-якій ситуації відповідно до професійної діяльності.

Розроблено таку систему формування іншомовної комунікативної компетенції майбутнього фахівця: участь у дискусійному клубі; забезпечення самостійної роботи абітурієнтів на освітній онлайн-платформі «HELP» від Ради Європи; участь у виїзних офлайн бінарних заняттях як забезпечення практичної складової освітнього процесу; проведення факультативного курсу

для підготовки здобувачів до вступу в магістратуру; участь у Міжнародних програмах CEPOL та TOPCOR; створення електронних курсів та навчальних відеофільмів іноземною мовою для магістрів та аспірантів; участь у наукових конференціях різного рівня; впровадження мовного стандарту НАТО «STANAG 6001»; проведення конкурсу есе з іноземної мови; проведення тематичних колоквиумів з іноземної мови.

Автор окреслив визначальну роль створення «Speaking Club» для педагогічного колективу в контексті імплементації досліджуваного законопроекту в освітній процес ДонДУВС.

Ключові слова: законопроект № 9432 «Про використання англійської мови в Україні», компетентність, іншомовна комунікативна компетентність, володіння англійською мовою, заклади вищої освіти, здобувачі вищої освіти, майбутні спеціалісти різних напрямків, дискусійний клуб, Speaking Club, Мовний стандарт НАТО, аудиторна та позааудиторна комунікативна діяльність, створена система.

Defining of the problem and the analysis of the last researches and publications. The European choice of Ukraine, the Europeanization of the education sector, the leveling of European and world borders, the desire of the people of our country to gain freedom in the war with the aggressor, the desire of our country to enter the EU and join the NATO alliance, the efforts of specialists in various fields to work on the European labor market, all this, in our opinion, will create conditions for defining English as the second state language. Ukrainians must know English, at least at a basic level. This factor should attract foreign investors for the reconstruction of Ukraine. In addition, Ukraine will have a chance to develop tourism. Foreigners will have more opportunities and feel less alienated if the population understands English. If Ukraine becomes bilingual in the future, it will contribute to its development as a state. The Ukrainian government is already starting a policy of Anglicization. Ukrainians need to start deepening their knowledge of the English language - in the coming decades; almost everywhere will require at least a basic level of proficiency when getting a job.

From July 5 to 11, 2023, the sociological service of the Razumkov Center conducted a survey within the framework of the MATRA program project, financed by the Embassy of the Kingdom of the Netherlands in Ukraine. In total, 2017 respondents aged 18 and over were interviewed. The theoretical sampling error does not exceed 2.3%. They conducted a survey on how citizens themselves would rate their own level of English proficiency. The results show that almost 44% of the respondents, i.e. the absolute majority, stated that they do not know the English language at all." At the same time, 26.9% of the respondents stated that they are oriented in individual words and simple phrases, but they can't read, write or speak

in English. 19.2% of Ukrainians answered that they can read, write or speak English poorly. Among the respondents, 7.5% can read, write and speak English, but are not fluent in it. Instead, only 1.1% of respondents are fluent in English [5]. Recently, the number of people interested in learning English has increased. However, the indicator for the country is still small, and in order to increase it, on June 28, 2023 the draft law on "On the Usage of English in Ukraine" was submitted to the Verkhovna Rada.

The issue of the development of the English language in Ukraine and the world, its acquisition of the status of the language of international communication was studied by the following scientists: N.Pozhidayeva, O.Pershukova, M. Pradivlyannyi, V. Gamanyuk, L.Pukhovska, V. Redko, N. Galskova. At the same time, a holistic study on the granting of a special status in the legal system of Ukraine to a legal institution - as an institution in the English language was reflected fragmentarily.

The analysis of scientific sources on the problem of research indicates a considerable interest in the issue of learning foreign languages in Europe and Ukraine in particular. The works of Ukrainian scientists M. Vedernikov, D. Guest, O. Kuchai, S. Leyko, D. McClelland, O. Mantur-Chubata, A. Oleshko, E. Rummyantseva, A. Usatenko, O. Chernushkina and many others have been devoted to this problem. In modern science, various aspects of the competence approach in the field of foreign languages have been studied by such authors as N. Bibik, L. Vashchenko, O. Lokshyna, O. Ovcharuk, L. Parashchenko, N. Kuzmina, O. Polunina, V. Rybalka, V. Sayuk, K. Sharapenko and others. V. Aitov, N. Artikutsa, P. Atutov, O. Badurka, H. Boroznets, O. Herasymenko, O. Hrosh, D. Demchenko, H. Kozlakova, N. Kostenko, T. Kostiuukov, L. Nahorniuk, N. Nychkalo, A. Petrova, O. Poliakov, Y. Pradid, M. Pradivliannyi, I. Sekret, A. Waters have dealt with the problems of improving vocationally oriented learning of foreign languages. However, the problem of the formation of the foreign language communicative competence of future lawyers and policemen remains insufficiently studied.

Competence as an integral characteristic of the effectiveness of human activity, a measure of success in achieving a goal is the subject and object of study of many sciences. Yes, Bakum Z.P., Palchykova O.O. present a system of competencies at different levels of educational content. According to the authors, such a system consists of: extra-subject ("trans", "inter-subject") competencies - they can be presented in the form of an "umbrella" over the entire learning process, they are often called "key", "basic"; general subject competences – they are acquired by the student during the study of one or another subject / educational field in all classes of secondary school; special subjects - those acquired by a student when studying a certain subject during a specific academic year or degree. Subject-specific competencies are outlined for each subject; they develop for each year of

study, based on general subject competencies, and are stages, levels of their acquisition [1, 20-88].

Problematic aspects of training specialists for bodies of internal affairs of Ukraine, and now of the National Police, represented by the weighty specialists in administrative law, pedagogy, service and combat activity of the law enforcement activity, etc. Among others it is worth noting the research of such specialists, as O. Bandurko, V. Glukhover, R. Kalyuzhny, A. Manzhula, V. Petkov, O. Sinyavska, O. Chervyakov. Along with that further reform of the National Police of Ukraine requires the introduction of new standards of police training, in particular foreign languages. So the problems related to the development of foreign languages communicative competence of law enforcement students still remain unsolved.

In our opinion, *Future Qualified Specialist's Foreign Language Training* can be defined as a complex integrative whole that provides competent professional communication in the language of a specialty in the context of intercultural communication; as the ability of future specialists in the field of legal and law enforcement activities to apply their foreign languages knowledge in any situation according to professional activity.

So the *main goal of a discipline* «Foreign Languages for Specific Purposes» for any specialist of any institution of high education is: increasing the general level of knowledge of a foreign language according to generally accepted European standards; formation of writing, reading, communication and listening skills through classroom and non-auditory classes; formation of professionally oriented lexical awareness; formation of intercultural communicative competence different areas specialists. However, the problem of future specialist's forming the foreign language communicative competence in the process of learning foreign languages remains insufficiently researched in the field of modern pedagogical science. This determined the relevance of the study [9, 441-455].

The main communication skills are:

- the ability to perform oral communication (in monologic and dialogic forms);
- the ability to understand the content of authentic texts by ear;
- the ability to read and understand authentic texts of various genres and types with different levels of understanding of the content, considering them as a source of various information and as a means of mastering it;
- the ability to communicate in writing in accordance with the assigned tasks;
- the ability to adequately use the experience gained in learning the native language, considering it as a means of consciously mastering a foreign language;
- the ability to use, if necessary, non-verbal means of communication in the event of a shortage of available language means.

The purpose of writing the article is:

- to analyze the conceptual role and qualitative impact of Draft Law № 9432 for foreign language training of specialists in various fields;
- to investigate theoretical and practical conceptual foundations of the studied theme at the Institutions of High Legal Education.

The main material of the study. The scope of state policy on the development of the English language in higher education in Ukraine includes: – Teaching English as a foreign language, including English for Special Purposes (ESP); – Teaching professional disciplines in English as part of the Ukrainian-language program (English as Medium of Instruction for Ukrainians (EMI-u); – Providing a full educational program in English for foreign students (English as Medium of Instruction for Foreigners – EMI-f) [10, 171-175].

Over the past two and a half years, a company *EF Education First* has learned to appreciate connection: the ties that bind us to family and friends, but also chatting with colleagues and neighbors, feeling part of the wider world. Language enables these connections, and when it comes to connecting beyond borders, English often takes center stage. It lets us work on multinational projects, enjoy media from abroad, travel, engage with new research, participate in global communities. Organizations and governments invest massively in English instruction. So do individuals, at their own level. For if English leads to international connection, and then no English leads to what? This report investigates how and where English proficiency is developing around the world. To create the 2022 edition of the EF English Proficiency Index, we have analyzed the results of 2.1 million adults who took our EF SET English tests in 2021 [8].

The EF English Proficiency Index places the surveyed countries and territories *into five proficiency bands*, from Very High to Very Low. The bands make it easier to identify countries and regions with similar skill levels and to draw comparisons between and within regions. In the chart on the right, we give examples of tasks that an individual could accomplish at each proficiency band. The selection of tasks is not meant to be exhaustive, but it is a useful reference for understanding how skills advance across the bands. It is important to keep in mind that a proficiency band merely indicates the level of the “average” person. The EF EPI seeks to compare countries and territories, which necessitates overlooking individual strengths and weaknesses [8].

The results show that, by adding and subtracting the average value of all indicators and taking into account gender indicators, Ukraine ranks 35th in the world. This corresponds to the **MODERATE LEVEL OF PROFICIENCY:**

Proficiency	Sample Tasks
<i>Very High</i> Germany Netherlands Singapore	Use nuanced and appropriate language in social situations; Read advanced texts with ease; Negotiate a contract with a native English speaker.
<i>High</i> Argentina Nigeria Philippines	Make a presentation at work; Understand TV show.
<i>Moderate</i> Brazil India Ukraine	Participate in meetings in one's area of expertise; Understand song lyrics ; Write professional emails on familiar subjects.
<i>Low</i> China Pakistan Turkey	Navigate an English-speaking country as a tourist ; Engage in small talk with colleagues; Understand simple emails from colleagues.
<i>Very</i> Mexico Saudi Arabia Thailand	Introduce oneself simply (name, age, country of origin); Understand simple signs; Give basic directions to a foreign visitor.

It is no secret that Ukrainians do not know English well. Not a very large percentage of Ukrainians are in demand on the global labor market in various fields. A small number of our compatriots can understand movies and songs by ear, and get along with representatives of different countries and cultures. It was for this purpose that the President submitted draft law No. 9432 "Usage of the English Language in Ukraine" to the Verkhovna Rada.

Volodymyr Zelenskyy submitted this bill to the Verkhovna Rada on June 28, 2023, on the Constitution Day of Ukraine [4]. It is worth noting that if the law is adopted, the requirement of English language proficiency at a sufficient level will apply to the following positions:

- civil service category "A";

- civil service of categories "B" and "B", the list of which will be established by the Cabinet of Ministers;
- heads of local state administrations and their deputies;
- military servicemen of the officer ranks, contract employees (the list is established by the CMU);
- policemen of middle and higher ranks in the National Police, chiefs in other law enforcement agencies and civil protection services (the list is established by the government);
- prosecutors;
- employees of customs and tax authorities (the list is established by the CMU);
- heads of state enterprises and organizations of the state sector of the economy (the list is determined by the Cabinet of Ministers).

Also, the requirement of knowledge of the English language can be presented in local self-government bodies, if the position involves international cooperation (with the exception of elected positions). The level of English language proficiency required by those aspiring to public office will be determined by the Cabinet of Ministers. The corresponding requirements will be developed taking into account the recommendations of the Council of Europe on language education [7]. The military will also be required to comply with the NATO standard STANAG 6001 [11].

During the period of martial law and mobilization, the requirement to know the English language will not apply to military personnel and law enforcement officers. In other areas, knowledge of the English language is encouraged, but not mandatory according to the future law. The requirement of knowledge of the English language for civil servants of category "A" and heads of local state administrations and their deputies will enter into force 2 years after the end of martial law, and for others - after 4 years. This is determined by transitional provisions. According to Clause 2. Article 4 of the draft Law, the English language exam for civil servants will be held free of charge. It can be compiled no more than once every 4 months, without limits on the number of attempts [3].

As we all know, the Ministry of Education and Science developed and approved at a meeting of the Board of the Ministry of Education and Culture the Concept of English Language Development in Universities. This document aims to implement intensive language courses. English proficiency at a level of at least B1 becomes a mandatory condition for admission to higher education institutions. As a result, B2 is for release. **It is also proposed to make part of the profile disciplines English-speaking and to conduct regular "knowledge screenings"**. In addition, a mandatory external language examination after the bachelor's degree was introduced.

Minister Oksen Lisovyi emphasized that giving the English language international status is an important step both for the global development of Ukrainian education and science, and for European integration. The minister emphasized that

English is the language of science and the global world. All modern research in various fields is published in English. *"Knowing the language makes it possible to read primary sources and be in the context of modern politics, and this allows not only to catch up with the world, but also to shape trends. To be active players in the international arena. To be subjects," he added [6].*

In this context, the state's decision to finance English language courses through the isSupport (DIYA) program is quite timely. This was announced by Prime Minister of Ukraine Denys Shmyhal at a government meeting: *"We will do everything to ensure that every Ukrainian has the opportunity to speak English" [2].*

At the Department of Foreign Languages, the Faculty of Specialist Training for Pre-Trial Investigation Units of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi), we see the following system of formation of foreign language communicative competence and improving the level of English language proficiency of future specialists in different fields:

- ✓ participation in the Discussion Club;
- ✓ providing independent work of applicants on the online educational platform "HELP" from the Council of Europe;
- ✓ participation in away offline binary classes as a practical component of the educational process;
- ✓ conducting an optional course to prepare applicants for admission to a master's degree;
- ✓ participation in International programs CEPOL and TOPCOP;
- ✓ creation of electronic courses and educational videos in a foreign language for masters and postgraduate students;
- ✓ participation in scientific conferences of various levels;
- ✓ implementation of the NATO language standard «STANAG 6001» in the educational process;
- ✓ conducting an essay contest in a foreign language;
- ✓ conducting thematic colloquiums in a foreign language;
- ✓ "Speaking Club" for the teaching staff of the university.

1. Participation in the Discussion Club. The teachers of Foreign Languages Department of the Donetsk State University of Internal Affairs conducted large-scale preparation for the discussion club's creation in several stages:

Stage I – implementation of dialogic and monologic speech in each lesson;

Stage II – implementation of small discussion questions at each lesson;

Stage III – implementation of the practical component (binary classes, meetings with native speakers);

Stage IV – creation of the "English Discussion Club" at the university.

All stages are interconnected and complement each other. During the first three stages, the knowledge, abilities and skills of first (bachelor) level higher

education students were monitored. This ended with the selection of a group of first-year students (the wishes of cadets and students coincided with their results). We plan to work with this group of discussion club participants throughout the 4 years of studying.

Participants of the **DISCUSSION CLUB** (cadets/students of all 4 faculties of the university) meet once a month. Sometimes guests are invited who are not among the teachers of foreign languages department. The relaxed atmosphere of the discussion club encouraged the participants (cadets and students of faculties No. 1, 2, 3, 4) to actively discuss in English. During which the cadets presented their vision of their own future profession and ways to improve a foreign language. The topics of the meetings were: «NATO Language Standards», «CEPOL», «The European Court of Human Rights», «The Red Cross Mission» and other.

The participants of the event «NATO Language Standards», were presented with: general characteristics of NATO language standards; foreign language proficiency levels according to NATO standards with their differentiation; basic provisions of the language standard STANAG 6001; requirements for preparing and passing the test exam from this standard.

The topic of the next meeting was «CEPOL». Participants were introduced to the main characteristics and facts of this organization; the main mission and values of CEPOL; types, directions (categories) of education and exchange of experience. During the discussion, the cadets were able to choose the field of study that they liked the most. Also, all participants of the English Discussion Club were able to register for participation in the international CEPOL program right at the meeting, using computers and their gadgets.

«The European Court of Human Rights» became the next topic of the English Discussion Club. English versions of some high-profile cases that fall under the jurisdiction of this judicial body were distributed to club members two weeks before the meeting. During the meeting, the participants were introduced to the structure of the European Court of Human Rights. Some cadets presented abbreviated versions of these cases and decisions on them and all together discussed the legal component of each case. These are such cases, for example: "CASE OF KUZNETSOV AND OTHERS v. UKRAINE", "CASE OF BABIN v. UKRAINE", "CASE OF DUBAS v. UKRAINE".

One of the topics was «The Red Cross Mission». The cadets of DonSUIA discussed the activities of the International Committee of the Red Cross, key dates, facts, structure, wartime activities of the International Committee of the Red Cross and the cooperation of its representatives with the university, the role of the Red Cross in modern conditions, assistance to deported children, and support for doctors [9, 441-455].

2. Providing independent work of applicants on the online educational platform "HELP" from the Council of Europe. The European Human Rights Training Program for Legal Professionals (HELP) supports the member states of the Council of Europe (CoE) in the implementation of the European Convention on Human Rights (ECHR) at the national level, in accordance with the Recommendation of the Committee of Ministers (2004) 4, Interlaken Declaration 2010, the Brighton Declaration of 2012 and the Brussels Declaration of 2014. Indeed, lawyers who are at the forefront of protecting human rights, including the rights of victims of violations, should be able to receive high-quality training. This is necessary so that they are always aware of the standards and practices of the European Court of Human Rights, which are constantly evolving. The HELP program is specifically aimed at providing high-quality and individualized training tools for all European lawyers. The HELP methodology takes into account the heavy time pressure imposed on legal professionals in their daily work. Its **added value** is that curricula are drafted on a tailor-made basis, meeting participants' specific training needs and learning pace, allowing flexibility. The HELP methodology and resources are systematically used in all CoE capacity building activities on the ECHR, organized in the Member States, including within the framework of EU/CoE Joint Programmes.

The teachers of the department independently selected a list of courses (up to 16 hours) only in a foreign language, so that applicants did not have a chance to complete them in their native language. At the end, everyone received experience and certificates that they can use in their future careers.

3. Participation in away offline binary classes as a practical component of the educational process. Binary classes for cadets and students of various specialties with native speakers take place every month, which allow students of higher education to improve their listening and communication skills once again. The subjects of classes are quite diverse:

- "Human Rights"
- "Court Proceeding"
- "US Police"
- "K-9 Division"
- "Team building"
- "Stress resistance"
- "Company Management" and others.

4. Conducting an optional course to prepare applicants for admission to a master's degree. During the last year of undergraduate study, the leading teachers of the department additionally conduct an optional course for applicants of all specialties in order to prepare for the "Foreign Language" part of the exam for admission to the master's degree in the chosen specialty. Applicants can additionally

repeat the grammatical and lexical structures of the English language and familiarize themselves with the features of the entrance exam.

5. Participation in International programs CEPOL and TOPCOP. All teachers of the Foreign Languages Department and a certain group of cadets are registered on the «CEPOL-LEEd» and TOPCOP platforms and participate in webinars and seminars. The *subjects of webinars are quite diverse*: "Money Laundering", "Cyber Safety", "Immigration Processes", "Fundamentals of Scientific Research", "European Drug Market", "Joint Investigative Groups". Cadets and students can significantly expand their knowledge and their own vocabulary on various topics. They can use the acquired knowledge in the educational process and during participation in scientific conferences.

6. Participation in scientific conferences of various levels. All teachers of the Foreign Languages Department and a certain group of cadets (participants of department's scientific circle) take active part in different conferences. In this way, communication skills and experience of public speaking are improved.

7. Implementation of the NATO Language Standard «STANAG 6001» in the educational process. The aim of this standard is to provide NATO forces with a table describing language proficiency levels. Participating nations adopt the table of language proficiency levels for the purpose of: a) Communicating language requirements for international staff appointments; b) Recording and reporting, in international correspondence, measures of language proficiency; c) Comparing national standards through a standardized table while preserving each nation's right to maintain its own internal proficiency standards. The given detailed definitions of the proficiency levels of the commonly-recognized language proficiency skills: «listening», «speaking», «reading», and «writing».

In our practical activities, we distinguish several levels of foreign language proficiency according to the given standards:

- (0) NO PROFICIENCY.
- (1) SURVIVAL.
- (2) FUNCTIONAL.
- (3) PROFESSIONAL.
- (4) EXPERT.
- (5) HIGHLY-ARTICULATE NATIVE.

The most spoken language standard now is STANAG 6001. STANAG (Standartization Agreement, Standart NATO) is an international agreement valid in NATO countries and partner countries. One of the many agreements in this treaty, namely STANAG 6001, deals with foreign language proficiency standards for military personnel. According to the STANAG standard, testing is carried out and a corresponding certificate is issued. In Ukraine, the exam is conducted in accordance with the order of the Minister of Defense of Ukraine:

- candidate applies to be sent to work abroad as part of national contingents, national personnel, multinational military administration bodies, in foreign diplomatic institutions of Ukraine, international organizations, for training;

- candidate holds a position that requires the use of a foreign language, or is in the reserve of candidates for such a position;

- candidate participates in international events.

8. Conducting an essay contest in a foreign language. Essay contests in a foreign language, at least once a semester, allow students of higher education of DonSUUA to improve their written communication skills, which they will need in their professional activities. Competitions are held, for example, for the World Action "16 Days of Nonviolence", University Day, Europe Day, Teacher's Day.

9. Conducting thematic colloquiums in a foreign language. Conducting thematic colloquiums of various orientations both in classes and in extracurricular period allows participants of the educational process to be thoroughly and comprehensively informed about general and professionally-oriented topics. Preparation for them improves their communicative competence, which is the cornerstone of training specialists at the institutions of higher education.

10. "Speaking Club" for the teaching staff of the university. According to Draft Law No. 9432 "On the Use of the English Language in Ukraine", a certain proportion of professionally oriented disciplines at each department must be taught in a foreign language. For this purpose, the leading teachers of the department have introduced a Speaking Club for the teaching staff of DonSUUA, where they can recall, study, update, and improve their own level of foreign language proficiency. Emphasis is primarily placed on grammatical structures, lexical professionally oriented units and communicative competence.

Conclusions and prospects for further researches. Therefore, the implementation of the system of formation of foreign language communicative competence and increasing the level of foreign language proficiency will allow improving the continuous training of seekers of institutions of higher education and achieving high performance. A foreign language has an important applied value for future professionals in various fields, for whom the language is a kind of "professional weapon". Of special importance is the professional component of learning a foreign language as the basis of intercultural professional communication in the context of modern international integration processes and the authorization of draft law No. 9432. We see further research in the future analysis of the results of the implementation of this draft law.

References:

1. Bakum, Z. P., Palchykova O. O. , Kostiuk S. S. (2019) Navchannia inozemnykh mov: kros-kulturnyi pidkhid: monohrafiia [Learning foreign languages: a cross-cultural approach: monograph]. Ternopil: FOP Osadtsa Yu. V. 288 s.[in Ukrainian].

2. V Uriadi zaiavyly, shcho derzhava profinansuie ukraintsiam kursy anhliiskoi movy: navishcho tse rishennia. Rubryka. 01.07.2023. [The Government announced that the state will finance English language courses for Ukrainians: why this decision. Rubryka. 07/01/2023]. URL: <https://rubryka.com/2023/07/01/v-uryadi-zayavyly-shhoderzhava-profinansuye-ukrayintsyam-kursy-anglijskoyi-movy-navishho-tse-rishennya/> [in Ukrainian].

3. Zakonoproekt pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo statusu anhliiskoi movy. ITD Rada (n. d.). [Draft Law on the Use of the English Language in Ukraine. Number, date of registration: 9432-1 dated 07/12/2023]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42201> [in Ukrainian].

4. Zelenskyi proponuie zrobyty anhliisku movu obov'iazkovoioiu dlia chynovnykiv. Ukrayinska Pravda. 28.06.2023. [Zelensky proposes to make English mandatory for officials. Ukrainian Pravda. 06/28/2023]. URL: <https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2023/06/28/7408903/index.amp> [in Ukrainian].

5. Maizhe 44 % ukraintsiv ne znaiut anhliiskoi movy – Tsentrazumkova. Suspilne. (n. d.). [Almost 44% of Ukrainians do not know English - Razumkov Center. Suspilne. (n.d.)]. URL: <https://suspilne.media/537123-majze-44-ukrainciv-ne-znaut-anglijskoi-movi-centr-razumkova/> [in Ukrainian].

6. Minosvity maie chitkyi plan iz vprovadzhennia anhliiskoi movy – Lisovyi. Ukrinform. 28.06.2023. [The Ministry of Education has a clear plan for the introduction of the English language - Forestry. Ukrinform. 06/28/2023]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3728863-minosviti-mae-citkijplan-iz-vprovadzenna-anglijskoi-movi-lisovij.html> [in Ukrainian].

7. Proekt Zakonu pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini. Nomer, data reiestratsii: 9432-1 vid 12.07.2023. [Draft Law on the Use of the English Language in Ukraine. Number, date of registration: 9432-1 dated 07/12/2023]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42201> [in Ukrainian].

8. EF English Proficiency Index 2022 EF Education First. 2022. URL: <https://www.ef.com/assetscdn/WIBIwq6RdJvcD9bc8RMd/cefcom-epi-site/reports/2022/ef-epi-2022-english.pdf> [in English].

9. Chernionkov Yaroslav. (2023). [Formation of Foreign Language Communicative Competence of Future Policemen and Lawyers]. // Current issues in modern science (Pedagogy Series, Law Series, Economics Series, State Administration Series, Technology Series, History and Archeology Series): journal, 2023. No. 6(12). 2023. P. 441-455. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-441-455](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-441-455) [in English].

10. Chernionkov Yaroslav. (2021). [Conceptual theoretical characteristics of distance studying of foreign languages at non-linguistic faculties]. // Academic notes / Ed. Board: V.F. Cherkasov, V.V. Radul, N.S. Savchenko, etc. – Edition 199. Series: Pedagogical Sciences. – Kropyvnytskyi: EPC of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, 2021. – P. 171-175 <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-199-171-175> [in English].

11. STANAG 6001 National University of Defense of Ukraine. 5-е видання. 11.12.2014. URL: https://nuou.org.ua/assets/documents/dodb_stanag_6001.pdf [in English].

Література:

1. Бакум З. П. Навчання іноземних мов: крос-культурний підхід: монографія / З. П. Бакум, О. О. Пальчикова, С. С. Костюк. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2019. 288 с.

2. В Уряді заявили, що держава профінансує українцям курси англійської мови: навіщо це рішення. Rubryka. 01.07.2023. URL: <https://rubryka.com/2023/07/01/v-uryadi-zayavyly-shhoderzhava-profinansuye-ukrayintsyam-kursy-anglijskoyi-movy-navishho-tse-rishennya/>

3. Законопроект про внесення змін до Конституції України щодо статусу англійської мови. ITD Rada (n. d.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1854364>
4. Зеленський пропонує зробити англійську мову обов'язковою для чиновників. Ukrayinska Pravda. 28.06.2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2023/06/28/7408903/index.amp>
5. Майже 44 % українців не знають англійської мови – Центр Разумкова. Suspilne. (n. d.). URL: <https://suspilne.media/537123-majze-44-ukrainciv-ne-znaut-anglijskoi-movi-centr-razumkova/>
6. Міносвіти має чіткий план із впровадження англійської мови – Лісовий. Ukrinform. 28.06.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3728863-minosviti-mae-citkijplan-iz-vprovadzenna-anglijskoi-movi-lisovij.html>
7. Проект Закону про застосування англійської мови в Україні. Номер, дата реєстрації: 9432-1 від 12.07.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42201>
8. EF English Proficiency Index 2022 EF Education First. 2022. URL: <https://www.ef.com/assetscdn/WIBIwq6RdJvcD9bc8RMd/cefcem-epi-site/reports/2022/ef-epi-2022-english.pdf>
9. Chernionkov Yaroslav. Formation of Foreign Language Communicative Competence of Future Policemen and Lawyers. // *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал, 2023. No 6(12). 2023. С. 441-455.* [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-441-455](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-441-455)
10. Chernionkov Yaroslav. (2021). [Conceptual theoretical characteristics of distance studying of foreign languages at non-linguistic faculties]. Academic notes / Ed. Board: V.F. Cherkasov, V.V. Radul, N.S. Savchenko, etc. – Edition 199. Series: Pedagogical Sciences. – Kropyvnytskyi: EPC of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, 2021. – P. 171-175 <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-199-171-175>
11. STANAG 6001 National University of Defense of Ukraine. 5-е видання. 11.12.2014. URL: https://nuou.org.ua/assets/documents/dodb_stanag_6001.pdf

UDC 911/332.3:004.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-719-729](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-719-729)

Melnyk Iryna Gennadiyevna candidate of geographical sciences, associate professor, associate professor of the department of chemistry, geography and Earth sciences, Luhansk Taras Shevchenko National University, 36003, Poltava, Koval St., 3, <https://orcid.org/0000-0002-5349-0897>

Havriushenko Hanna Volodymyrivna candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the department of chemistry, geography and Earth sciences, Luhansk Taras Shevchenko National University, 36003, Poltava, Koval St., 3, <https://orcid.org/0000-0003-1411-5119>

Mohylnyi Serhii Heorhiyovych doctor of technical sciences, professor, professor of the department of land resources management, geodesy and cadastre, State Biotechnological University, 61002, Kharkiv, Alchevskih St., 44, <https://orcid.org/0000-0003-0158-5672>

Grek Maria Oleksandrivna candidate of technical sciences, assistant of the department of land resources management, geodesy and cadastre, State Biotechnological University, 61002, Kharkiv, Alchevskih St., 44, <https://orcid.org/0000-0001-8243-8273>

Cherednychenko Iryna Vasylivna candidate of agricultural sciences, associate professor of the department of chemistry, geography and Earth sciences, Luhansk Taras Shevchenko National University, 36003, Poltava, Koval St., 3, <https://orcid.org/0009-0005-6325-4870>

Sopov Dmytro Serhiyovych doctor of philosophy in Earth sciences, associate professor, head of the department of chemistry, geography and Earth sciences, Luhansk Taras Shevchenko National University, 36003, Poltava, Koval St., 3, <https://orcid.org/0000-0002-2684-4688>

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY IN GEOGRAPHIC AND LAND MANAGEMENT EDUCATION

Abstract. The article is devoted to studying and highlighting the opportunities and challenges of using artificial intelligence (AI) technology in the field of geography and land management education. The authors examine current trends in

the use of AI to optimize educational processes, increase the availability of educational resources, and improve students' ability to understand and analyze geographic and land management issues.

The research highlights various aspects of AI implementation in geography and land management education, including the use of intelligent systems for geodata analysis, creation of virtual environments for practical learning of geographic and land management concepts and development of innovative teaching methods. The study also draws attention to the challenges and prospects of introducing AI in geographic and land management education, taking into account the ethical and social aspects of this process.

The obtained research results open wide opportunities for further improvement and development of strategies for the implementation of artificial intelligence technologies in the field of geographic and land management education. These data will be a valuable source of information for discussions among experts and stakeholders regarding the optimal ways of applying innovative solutions in this area. Given the growing importance of digital technologies in the educational process, these results can serve as a guideline for the development of programs aimed at improving the quality of education and training qualified specialists in the field of geography and land management.

Keywords: artificial intelligence, geographic and land management education, ChatGPT, chatbot.

Мельник Ірина Геннадіївна, кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри хімії, географії та наук про Землю, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 36003, м. Полтава, вул. Ковалю, 3, <https://orcid.org/0000-0002-5349-0897>

Гаврюшенко Ганна Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри хімії, географії та наук про Землю, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 36003, м. Полтава, вул. Ковалю, 3, <https://orcid.org/0000-0003-1411-5119>

Могильний Сергій Георгійович доктор технічних наук, професор, професор кафедри управління земельними ресурсами, геодезії та кадастру, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, вул. Алчевських, 44, <https://orcid.org/0000-0003-0158-5672>

Грек Марія Олександрівна, кандидат технічних наук, асистент кафедри управління земельними ресурсами, геодезії та кадастру, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, вул. Алчевських, 44, <https://orcid.org/0000-0001-8243-8273>

Чередниченко Ірина Василівна кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри хімії, географії та наук про Землю, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 36003, м. Полтава, вул. Коваля, 3, <https://orcid.org/0009-0005-6325-4870>

Сопов Дмитро Сергійович доктор філософії з наук про Землю, доцент, завідувач кафедри хімії, географії та наук про Землю, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 36003, м. Полтава, вул. Коваля, 3, <https://orcid.org/0000-0002-2684-4688>

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ГЕОГРАФІЧНІЙ ТА ЗЕМЛЕВПОРЯДНІЙ ОСВІТІ

Анотація. Стаття присвячена вивченню і висвітленню можливостей та викликів застосування технології штучного інтелекту (скорочено – ШІ) в галузі географічної та землевпорядної освіти. Автори розглядають сучасні тенденції використання ШІ для оптимізації навчальних процесів, підвищення доступності освітніх ресурсів та покращення здатностей здобувачів у розумінні та аналізі географічних та землевпорядних питань.

Наукове дослідження висвітлює різноманітні аспекти впровадження ШІ у географічну та землевпорядну освіту, включаючи використання інтелектуальних систем для аналізу геоданих, створення віртуальних середовищ для практичного вивчення географічних та землевпорядних концепцій та розвитку інноваційних методів викладання. Дослідження також звертає увагу на виклики та перспективи впровадження ШІ у географічну та землевпорядну освіту, враховуючи етичні та соціальні аспекти цього процесу.

Отримані результати дослідження відкривають широкі можливості для подальшого вдосконалення та розвитку стратегій впровадження технологій штучного інтелекту в галузі географічної та землевпорядної освіти. Ці дані стануть цінним джерелом інформації для обговорень серед експертів і зацікавлених сторін щодо оптимальних шляхів застосування інноваційних рішень у цій сфері. Враховуючи зростаючу важливість цифрових технологій в освітньому процесі, ці результати можуть служити орієнтиром для розробки програм, спрямованих на підвищення якості навчання та підготовку кваліфікованих фахівців у галузі географії та землевпорядкування.

Ключові слова: штучний інтелект, географічна та землевпорядна освіта, ChatGPT, чат-бот.

Relevance of the research. Artificial intelligence is the most significant feature of knowledge, technology and communications revolution. The rapid development of digital technologies in the field of artificial intelligence development opens up many new opportunities for all participants in the educational process, makes adjustments to models, style and teaching methods, *"has the potential to*

solve many problems in education, introduces innovative methods of teaching, learning and acceleration progress on the way to the Sustainable Development Goals” [1]. At the same time, in connection with the spread of AI resources, many questions arise that concern educators: these are questions of academic integrity, ethics, authorship, transparency of education, achievements assessment of higher education students, recognition of the teaching staff achievements of higher education institutions (abbreviated as HEI), their status, etc. In this regard, UNESCO is developing a new artificial intelligence roadmap to *”ensure the integration of new technologies and AI in education on our terms*” [2]. In 2019-2021, three forums were held in Beijing (China). In 2022, UNESCO published recommendations on the implementation of artificial intelligence in education [3]. The Cabinet of Ministers of Ukraine approved the concept of artificial intelligence development until 2030. All this confirms the relevance of our research topic.

Purpose of the research. Is to draw the attention of educators to the possibilities and advantages of using artificial intelligence programs as a useful tool and resource in geographic and land management education, as well as to determine certain features of AI usage that should be taken into account by all participants in the educational process.

Outline of the main material. One of the first to draw attention to the problem of artificial intelligence was Alan Turing, who in his work *”Computing Technology and Intelligence*” (1950) formulated a provocative question at the time: *”Can machines think?”* [4]. Since then, many programs and systems have been developed, endowed with intellectual processes characteristic of humans, or those that even surpass human capabilities. The electronic encyclopedia *”Britannica*” (<https://www.britannica.com>) distinguishes the following among such processes: the ability to reason, find meaning, generalize or learn from past experience [5].

Nowadays, AI programs can interpret language, play games, identify patterns, plan, develop models, warn about risks, and more. Importantly, built-in intelligence is constantly *”learning*” how to do this, processing huge amounts of data, looking for patterns to model in its own decision-making. A significant number of programs (Siri, Alexa, Google search and translators, conversational bots, email spam filters, etc.) have long been and are actively used by ordinary people. Services for constructing tests, crosswords and puzzles, creating presentations are successfully mastered by educators. As the technologies embodied in applications become more sophisticated, some routine tasks (recognition, translation, computation) are gradually removed from the tasks that *”require intelligence*” in the definition of AI [6].

On June 1, 2023 **ChatGPT** (*eng. Generative Pretrained Transformer*) for iOS operating systems started working in Ukraine. The chatbot is already available on the App Store and runs on iOS 16.1 or higher. It was created by the American company OpenAI. Soon chatbots will begin to be widely used in the educational process by both teachers of higher education institutions and students of higher education, which requires an appropriate response.

The analysis of publications devoted to artificial intelligence in education allowed to generalize the advantages of AI for use in geographic and land management education:

1. Amazing possibilities in terms of simplicity, accuracy and speed of obtaining answers to the given question (task) [7]. So, for example, ChartGPT prints answers faster than you can read them.

2. Assistance in planning and modeling, as well as providing algorithms for task performance. 3. Creativity (in particular, generating ideas about the optimal use of teaching methods and techniques when studying a certain topic), creating fundamentally new, in different styles, images and texts, which will stimulate the teacher to creative work and innovation.

4. The ability to process large sets of geographic and cartographic data, identify dependencies and make predictions based on this data.

5. Creation of visual materials, such as worksheets, animated educational videos, graphs, interactive maps, presentations and other high-quality and modern didactic materials that bring learning to a higher quality level and add interactivity to it. For geographic and land management education, which operate with images of countries and regions, land cadastral information, a large volume of statistical and factual data, visual content is absolutely necessary. 3D relief models, climatic, demographic and other trends help higher education students to see and understand geographic and land management processes.

6. Combining AI with virtual and augmented reality technologies. This allows to create an immersive environment for studying geo-disciplines and creating realistic scenarios.

7. Automated verification of applicants' works and quick feedback. Such digital services from AI free up time that teachers can redirect to performing other tasks.

8. Ensuring inclusiveness and equality of education for all categories of applicants, improving access to education for vulnerable groups.

9. Providing learning in the form of a game.

10. Creating a competitive environment, etc.

The emergence of new tools can inspire teachers to rethink the content of the educational materials offered to students, in particular, to reduce the share of tasks of a descriptive nature and increase the share of tasks of a higher cognitive level, tasks with elements of creativity. AI will help and improve field research, for which a large number of mobile applications have been created to identify plants, animals, minerals, etc.

A big advantage of programs with built-in artificial intelligence for students is the provision of personalized learning. AI improves the ability to acquire, retain and recall knowledge when needed, which promotes academic achievement, works to free learners from a one-way learning method [7].

ChartGPT provides step-by-step algorithms for obtaining tasks. For example, on requests "How to build a profile using a topographic map?" (Figure 1), "How

to conduct a local history study of your street?” and “Local lake research plan?” the chatbot provided good recommendations and advice.

The chatbot deals well with the tasks of creating virtual tours of countries and regions, offering the user to supplement the generated text with photos and videos. Other tasks that can safely be entrusted to the program include the following: classifying the geographical objects of the research, brainstorming (for questions such as “what can it affect?”), comparing territories according to certain characteristics, determining factors affecting development and geography of various types of economic activity, give an assessment of the situation (geoecological, geopolitical, demographic, economic, etc.) that existed in the country and region, for example, until 2022.

Let’s note some websites (programs) with built-in AI that are *useful for teaching geo- disciplines* (Figure 2).

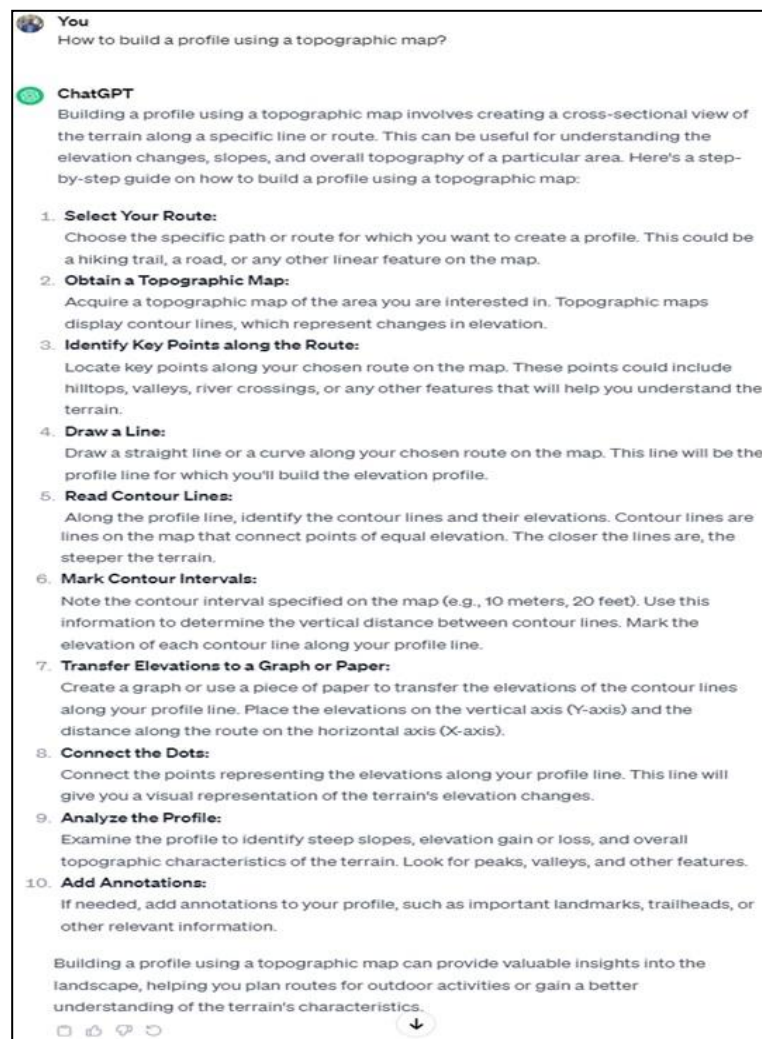

Fig. 1. ChatGPT answer to the question “How to build a profile using a topographic map?”

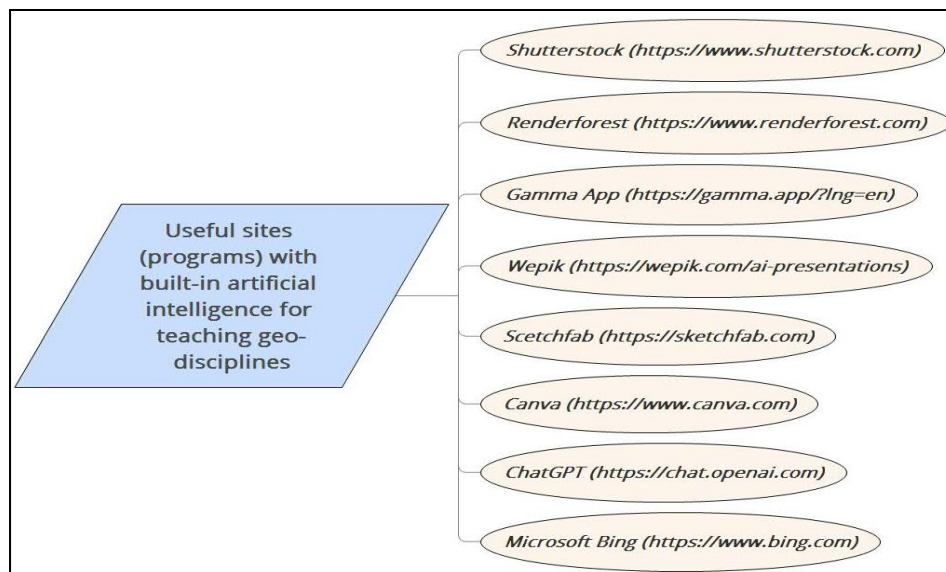

Fig. 2. Useful sites (programs) with built-in artificial intelligence for teaching geo-disciplines

The **Shutterstock** program (<https://www.shutterstock.com>) contains stock photos, drawings, videos, including those made with the help of AI. Such photos will elevate any presentation. The program generates exclusive photos according to the description.

The **Renderforest** program (<https://www.renderforest.com>) will help the teacher to create animated educational videos, graphics, build sites in a personal browser, etc.

If you need to quickly make a presentation, you can use the services of the **Gamma App** website (<https://gamma.app/?lng=en>). To create a presentation in this service, you need to enter a request, and the more detailed it is, the better the output will be. The neural network generates a presentation in 8 slides and adds videos, images, lists and tables on the requested topic. After creating a presentation, if you don't like the design and content, you can edit it and add slides.

A similar but better design tool than Gamma App is **Wepik**, especially its presentation generator (**AI Presentation Maker**: <https://wepik.com/ai-presentations>). In less than a minute, it develops a presentation made in a certain style (professional, creative, ordinary, etc.), with high-quality photos and ready-made text. Moreover, the tool is free, and the presentations generated by it can be downloaded or opened using the link.

Excellent 3-D models and simulations, including geographic models, are available for free at **Scetchfab** (<https://sketchfab.com>). At the request of the user, the program will select several models, among which you can choose the best ones for educational content and demonstration. It can be a model of a volcano, a theodolite,

a model of a river valley, minerals, etc. All these models can be rotated, viewed, including in 3-D glasses.

Artificial intelligence is constantly expanding its functions in the *Canva* service (a cross- platform service for graphic design, <https://www.canva.com>), which now, according to the user's description, generates photos in various options and styles, quickly translates English-language presentations or documents downloaded in **pdf* format to the site (downloading is done by simply dragging and dropping the document).

The above-mentioned *ChatGPT* (<https://chat.openai.com>) will help create a glossary for a certain topic, suggest the best (in its opinion) methods for teaching the selected educational material, find literature and links to video materials, and offer ideas for projects and research for students of higher educational institutions.

A similar resource, not inferior to *ChatGPT* in terms of intelligence, is *Microsoft Bing* (<https://www.bing.com>). It has a very convenient search tool (by voice, image or text), chat (in which you can communicate with AI), an unlimited number of videos, photos, maps, which are quickly filtered by the selected criterion.

Despite the advantages, the use of AI has certain disadvantages. A serious concern is the risk that learners will rely too much on AI-generated material and fail to acquire critical thinking skills. In this regard, it is important for applicants to know how to ask questions of an AI program in order to get relevant and meaningful answers [8], and critically evaluate these answers.

Our testing of *ChartGPT* has shown that it gives inaccurate or incorrect answers to some questions related to geography and land management. The simple demographic task offered to the chatbot to determine the growth rate of the country's population was incorrectly solved (instead of the growth rate, *ChartGPT* calculated the population growth rate). The answer it generated regarding the assessment of the country's geographical position was also incorrect: after the correct two points, the chatbot began to describe the country's climate and natural resources, which it was not asked about. When asked about changes in the geography of the global chemical industry, we received a meaningful, but not entirely accurate answer, which indicates that the chatbot (so far) does not see the difference between changes in the geography of the industry and the factors that cause these changes.

A chatbot is able to maintain a dialogue and teach students to formulate questions, but it cannot replace communication between students and teachers and between students.

Assessing the challenges associated with the spread of programs with built-in AI, one cannot fail to mention the difficulties in evaluating learning outcomes. *How to make sure you're checking a higher education applicant's response to an open-ended question, not a ready-made chatbot response?* We asked *ChartGPT* such a question and received the following answer (pay attention to its conclusion):

Checking that you are getting a real response from a student and not from a chatbot can be a tricky task due to the nature of the interaction. However, here are some tips:

1. Ask for specific details: Ask the student to expand the answer by providing specific details or examples. This can help you determine if the student really understands the topic and can provide insightful feedback.

2. Ask for arguments or evidence: Ask the student about the arguments that support his answer. This may require him to further develop opinions and point to specific facts.

3. Check the general logic: Evaluate the logic of the answer. If it seems dissonant or contains inaccuracies, this may indicate that it is not an automatic response.

4. Change the wording of the questions: Repeat the question, phrasing it differently. This can help to identify inconsistencies in responses.

5. Analyze the response for context: Consider the specific context of the question and check whether the answer fits that context. Automated responses may be drawn from general databases and may not always take into account the context of your question [8].

6. Use speech recognition tests: You can include tests for speech recognition for the first time. For example, ask the student to answer your question in the form of an audio or video recording.

Even so, it can sometimes be difficult to tell whether a person or a chatbot is responding, especially if the response is very general.

It must be mentioned that the chatbot's answer (unlike the answer of the student) is always correctly structured, has a somewhat monotonous presentation style, lacks slang, emotions and creativity.

To help educators, a free resource **GPT Zero** (<https://gptzero.me>) has also recently appeared, which checks writing for the presence of text created by artificial intelligence and humans (Figure 3).

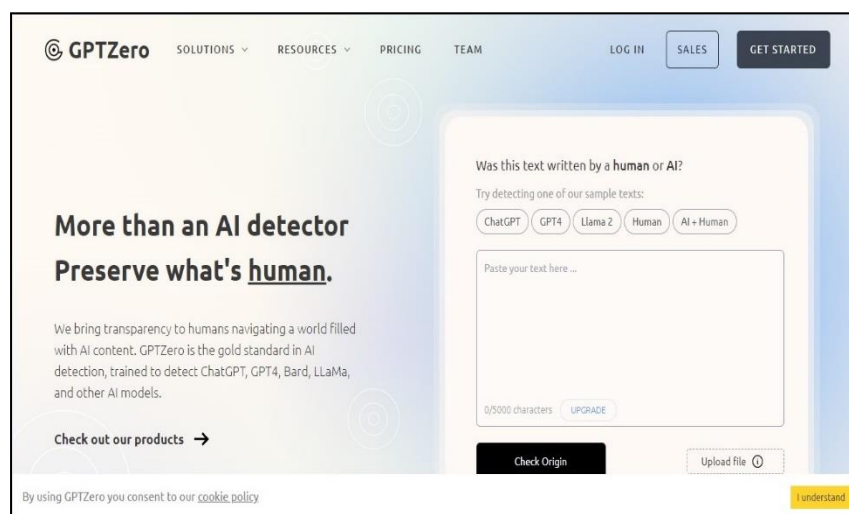

Fig. 3. GPT Zero's free resource for checking written text for artificial intelligence and human-generated text

The service defines one of three options:

- 1) the work is unique (written by a person);
- 2) work is a combination of human work and artificial intelligence;
- 3) completely generated by artificial intelligence.

Conclusion. Finally, being in the trend of modern technological changes means being aware of new technology features and being able to use them rationally. Given the rapid development of artificial intelligence programs, teachers should be at the forefront of AI users, constantly test various programs and find options for their rational use in education and science. Today, it is clear that programs with built-in artificial intelligence can take over routine work, save teachers' time and provide many ideas for improving learning productivity in geographic and land management education. However, responses generated by AI must be monitored. The results of testing programs with built-in AI for the educational components of the geofield disciplines (as well as other disciplines) should be the subject of continuous discussion and exchange of experience.

References:

1. Artificial Intelligence in education. *UNESCO* : web-site. URL: <https://www.unesco.org/en/digital-education/artificial-intelligence> (Last accessed: 10.01.2024) [in English].
2. UNESCO unveils new AI roadmap for classrooms. *UN News* : web-site. URL: <https://news.un.org/en/story/2023/05/1137117> (Last accessed: 21.12.2023) [in English].
3. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: *UNESCO* : web-site. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137> (Last accessed: 14.12.2023) [in English].
4. Artificial Intelligence. *Britannica* : web-site. URL: <https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence> (Last accessed: 28.01.2024) [in English].
5. What AI is, why it matters, how it works. *Builtin* : web-site. URL: <https://builtin.com/artificial-intelligence> (Last accessed: 08.04.2024) [in English].
6. Almelweth H. (2022) The Effectiveness of a Proposed Strategy for Teaching Geography through Artificial Intelligence Applications in Developing Secondary School Students' Higher-Order Thinking Skills and Achievement. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 12(3), 169–176. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1362619.pdf> (Last accessed: 19.10.2023) [in English].
7. Chang C-H. (2023) The rise of generative artificial intelligence (AI) language models – challenges and opportunities for geographical and environmental education. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 32(2), 85–88. DOI: <https://doi.org/10.1080/10382046.2023.2194036> (Last accessed: 30.03.2024) [in English].
8. Sirenko P.O. Innovative technologies in the physical training of qualified football players. Cand. Diss. Lviv; 2015. [in English].

Література:

1. Artificial Intelligence in education. URL: <https://www.unesco.org/en/digital-education/artificial-intelligence> (Last accessed: 10.01.2024).
2. UNESCO unveils new AI roadmap for classrooms. URL: <https://news.un.org/en/story/2023/05/1137117> (Last accessed: 21.12.2023).
3. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137> (Last accessed: 14.12.2023).

4. Artificial Intelligence. URL: <https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence> (Last accessed: 28.01.2024).

5. What AI is, why it matters, how it works. URL: <https://builtin.com/artificial-intelligence> (Last accessed: 08.04.2024).

6. Almelweth H. The Effectiveness of a Proposed Strategy for Teaching Geography through Artificial Intelligence Applications in Developing Secondary School Students' Higher-Order Thinking Skills and Achievement. *Pegem Journal of Education and Instruction*. Vol. 12. № 3. 2022. P. 169–176. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1362619.pdf> (Last accessed: 19.10.2023).

7. Chang C-H. The rise of generative artificial intelligence (AI) language models – challenges and opportunities for geographical and environmental education. *International Research in Geographical and Environmental Education*. Vol. 32. 2023. № 2. P. 85–88. DOI: <https://doi.org/10.1080/10382046.2023.2194036> (Last accessed: 30.03.2024).

8. Сіренко П.О. Інноваційні технології в фізичній підготовці кваліфікованих футболістів. Канд. Дис. Львів; 2015

UDC 371.2:802.09:004.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-730-743](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-730-743)

Nykporets Svitlana Stepanivna the senior English language lecturer, Vinnytsia National Technical University, 95, Khmelnytske shose, Vinnytsia, 21021, <https://orcid.org/0000-0002-3546-1734>.

Kot Sergii Oleksandrovych PhD in Philology, Assistant professor, Vinnytsia National Technical University, 95, Khmelnytske shose, Vinnytsia, 21021, <https://orcid.org/0009-0001-6579-0360>.

Hadaichuk Nataliia Mykolaivna the senior English language lecturer, Vinnytsia National Technical University, 95, Khmelnytske shose, Vinnytsia, 21021, <https://orcid.org/0000-0001-8193-2376>.

Melnyk Maryna Borysivna the English language lecturer, Vinnytsia National Technical University, 95, Khmelnytske shose, Vinnytsia, 21021, <https://orcid.org/0009-0003-6940-4070>.

Boiko Yuliia Vasylivna the senior English language lecturer, Vinnytsia National Technical University, 95, Khmelnytske shose, Vinnytsia, 21021, <https://orcid.org/0000-0003-3446-9942>.

INNOVATIVE PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR UTILIZING ONLINE PLATFORMS IN FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION

Abstract. The rapid integration of digital technologies into education presents unique opportunities for enhancing foreign language acquisition. This article investigates the effective use of digital platforms in language learning, focusing on virtual reality (VR), gamified learning environments (GLE), and adaptive learning systems (ALS). The study evaluates the pedagogical benefits and challenges associated with these technologies, offering a comprehensive analysis of their impact on learner engagement, proficiency, and retention.

Empirical data from multiple case studies illustrate how VR can create immersive learning experiences that enhance language retention and practical application. Gamification, through mechanisms like points systems and leaderboards, has been shown to significantly increase learner motivation and course completion rates. Adaptive learning technologies provide personalized educational experiences that accelerate learning progress by adjusting to individual performance and feedback.

The findings suggest that a strategic integration of these digital tools can revolutionize language learning pedagogies, making them more engaging, efficient, and adaptable to diverse educational needs. The article proposes an integrated framework for the application of these technologies in language education and discusses the implications for future pedagogical practices.

Future research directions include longitudinal studies to evaluate the long-term effects of these technologies, exploration of their cross-cultural applicability, and the potential integration with traditional teaching methods to create hybrid learning environments. This study not only contributes to the academic field of educational technology but also provides practical insights for educators seeking to incorporate digital innovations into their language teaching strategies.

Keywords: digital education, online learning platforms, foreign language acquisition, virtual reality, gamified learning, adaptive learning systems, educational technology, language pedagogy, learner engagement, personalized learning.

Никипорець Світлана Степанівна старший викладач кафедри іноземних мов, Вінницький національний технічний університет, 21021, Україна, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, <https://orcid.org/0000-0002-3546-1734>.

Кот Сергій Олександрович кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Вінницький національний технічний університет, 21021, Україна, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, <https://orcid.org/0009-0001-6579-0360>.

Гадайчук Наталія Миколаївна старший викладач кафедри іноземних мов, Вінницький національний технічний університет, 21021, Україна, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, <https://orcid.org/0000-0001-8193-2376>.

Мельник Марина Борисівна викладач кафедри іноземних мов, Вінницький національний технічний університет, 21021, Україна, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, <https://orcid.org/0009-0003-6940-4070>.

Бойко Юлія Василівна старший викладач кафедри іноземних мов, Вінницький національний технічний університет, 21021, Україна, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, <https://orcid.org/0000-0003-3446-9942>.

ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Анотація. Швидка інтеграція цифрових технологій в освіту відкриває унікальні можливості для покращення вивчення іноземних мов. У статті

досліджується ефективне використання цифрових платформ у вивченні іноземних мов з акцентом на віртуальну реальність (VR), гейміфіковані навчальні середовища (ГНС) та адаптивні навчальні системи (АНС). Дослідження оцінює педагогічні переваги та виклики, пов'язані з цими технологіями, пропонуючи комплексний аналіз їхнього впливу на залучення учнів, рівень володіння мовою та утримання знань.

Емпіричні дані з численних тематичних досліджень ілюструють, як віртуальна реальність може створити імерсивний навчальний досвід, який покращує запам'ятовування мови та її практичне застосування. Гейміфікація, завдяки таким механізмам, як система балів і таблиці лідерів, значно підвищує мотивацію учнів і рівень завершення курсу. Адаптивні технології навчання забезпечують персоналізований освітній досвід, який прискорює прогрес у навчанні, пристосовуючись до індивідуальних особливостей та зворотного зв'язку.

Результати дослідження свідчать про те, що стратегічна інтеграція цих цифрових інструментів може революціонізувати педагогіку вивчення мов, зробивши її більш цікавою, ефективною та адаптованою до різноманітних освітніх потреб. У статті запропоновано інтегровану структуру для застосування цих технологій у мовній освіті та обговорено наслідки для майбутніх педагогічних практик.

Майбутні напрямки досліджень включають лонгітюдні дослідження для оцінки довгострокових наслідків цих технологій, вивчення їхньої крос-культурної застосовності та потенційної інтеграції з традиційними методами викладання для створення гібридних навчальних середовищ. Це дослідження не лише робить внесок в академічну сферу освітніх технологій, але й надає практичну інформацію для викладачів, які прагнуть включити цифрові інновації у свої стратегії викладання мов.

Ключові слова: цифрова освіта, платформи онлайн-навчання, вивчення іноземних мов, віртуальна реальність, гейміфіковане навчання, адаптивні системи навчання, освітні технології, мовна педагогіка, залучення учнів, персоналізоване навчання.

Problem statement. The accelerated integration of digital technology into educational frameworks has catalysed significant shifts in teaching methodologies across the globe. This is particularly evident in the domain of foreign language acquisition, where online platforms present a fertile ground for pedagogical innovation. The proliferation of such technologies promises to redefine traditional language learning paradigms, providing both opportunities and challenges that necessitate thorough investigation and understanding.

This article explores the intersection of digital technology and language education. It aims to dissect how these tools can be harnessed to enhance the effectiveness and efficiency of language learning processes. Amidst a backdrop of global interconnectedness, the ability to communicate across cultural and linguistic boundaries is more crucial than ever. [1] Thus, the enhancement of foreign language education through innovative online platforms is not only a pedagogical concern but also a strategic imperative in cultivating global citizens.

Our inquiry is structured around several core objectives: firstly, to delineate the current landscape of online tools available for language learning; secondly, to evaluate their pedagogical impacts through empirical research; and thirdly, to propose refined strategies that maximize their educational potential. By marrying theoretical frameworks from educational technology with practical insights from applied linguistics, this study contributes to a nuanced understanding of digital platforms' roles in foreign language acquisition.

This article also considers the broader implications of digital education tools, including issues of accessibility, scalability, and customization, ensuring that the proposed strategies are viable across different educational contexts and learner demographics. Through a meticulous synthesis of existing literature and innovative empirical research, this study seeks to forge pathways toward more effective, engaging, and inclusive language education practices.

The formulation of the problem addressed in the study concerns the integration of digital technologies into the pedagogical processes of language education. This research investigates how online platforms can be effectively leveraged to enhance the acquisition of foreign languages, a topic that intersects with both educational technology and applied linguistics.

The significance of this problem is rooted in the ongoing digital transformation affecting all levels of education. The rapid evolution of technology offers unprecedented opportunities for facilitating and enhancing learning processes, especially in the context of language acquisition where interactive and immersive experiences can significantly boost learner engagement and outcomes. However, despite the potential benefits, the effective integration of these technologies in pedagogical strategies remains insufficiently explored and understood.

This research contributes to important scientific tasks by aiming to:

1. Identify the pedagogical benefits and challenges associated with the use of online platforms in language learning.
2. Develop evidence-based methodologies that can be employed to optimize the use of these technologies in foreign language curricula.

On a practical level, the study addresses crucial tasks by:

1. Providing educators and curriculum developers with data-driven insights and methodologies that can improve language learning outcomes.

2. Offering scalable and flexible educational solutions that can be adapted to diverse learning environments and needs.

Ultimately, this research seeks to bridge the gap between technological advancement and pedagogical practice, thereby enhancing the efficacy and accessibility of foreign language education in a globally connected digital era.

The rapid expansion of online learning platforms has spurred a considerable amount of research in the field of foreign language acquisition. Recent studies have focused on diverse aspects of this intersection, investigating the effectiveness of these platforms in enhancing language learning outcomes, the role of interactive features in student engagement, and the integration of adaptive learning technologies. This article builds upon these foundational insights, aiming to further refine and expand the understanding of how digital platforms can be optimized for language learning.

Analysis of latest research and publications. Several key publications form the bedrock of the current study. For instance, research by Wong and Notari (2023) explores [2] the use of virtual reality (VR) environments for immersive language learning experiences, demonstrating significant improvements in language retention and practical usage skills among learners. Their work explores the application of computer-mediated reality (CMR) technologies, such as virtual reality (VR), augmented reality (AR), and mixed reality, in language teaching and learning. It details how these technologies enhance language skills through immersive, three-dimensional environments that offer contextualized, realistic experiences. The discussion includes a review of common CMR technologies and examines their specific affordances for improving language skills in reading, speaking, and writing. Two ongoing projects are presented as examples to demonstrate how CMR environments can be effectively utilized in language education and to outline potential research objectives. Finally, the article identifies and discusses potential research problems, aiming to guide future explorations and advancements in the field of CMR-supported language learning.

Another influential study by Huseinović (2023) analyses [3] the impact of gamification on learner motivation and outcomes in online language courses. Their findings suggest that gamified elements can lead to higher engagement rates and better achievement in language assessments. Their article presents a bibliometric and network analysis of 2,419 publications from the Scopus database, spanning from 2000 to 2023, to explore the field of gamification in online distance learning. It identifies key journals, influential articles, and dominant topics, highlighting a surge in international collaboration and significant contributions from the United States, the United Kingdom, China, Spain, and Canada. The research clusters defined through keyword co-occurrence include various aspects of gamification such as its implementation in learning contexts, its integration with artificial intelligence tools,

and strategies for creating engaging learning environments. The study also categorizes the most cited research into three themes: gamification-based learning platforms, measurement of user satisfaction, and 3D virtual immersive learning environments. Overall, this analysis provides a comprehensive overview of the current trends and future directions in the research of gamification in online education.

Furthermore, the work of Bakkar & Ziden, (2023) provides [4] critical insights into the scalability of online language learning tools, highlighting the potential for these technologies to reach underserved populations. Their work provides an in-depth analysis of the e-learning landscape over the past decade, examining the perspectives of educators, students, and parents on the digital education revolution. It outlines the scope, benefits, and challenges of e-learning, highlighting its role in transforming educational environments and addressing potential limitations. Using thematic analysis of existing literature, the study finds that e-learning promotes personalized learning experiences but struggles with issues of social interaction and technological accessibility. The research identifies significant gaps, particularly concerning the long-term effects of e-learning and its impact on different demographic groups. Finally, the paper concludes with recommendations for future research and suggests policy changes to better integrate technology in educational frameworks, aiming to address the identified challenges and optimize e-learning outcomes. The authors also point out the variability in access and efficacy across different demographic groups, suggesting a need for more targeted research in this area.

Selection of previously unsolved parts of the general problem. Despite the progress made, several significant gaps remain in the research landscape. One such area is the lack of comprehensive strategies that integrate these diverse technological tools into cohesive and effective learning programs. Many studies focus on isolated aspects of technology use in language learning without addressing how these elements can be synergistically combined to enhance overall educational outcomes.

Another underexplored area is the long-term impact of these technologies on language retention and real-world language use. While initial findings are promising, there is a need for longitudinal studies to assess the sustainability of learning gains and the practical applicability of language skills acquired through online platforms.

This article addresses these gaps by proposing a holistic framework that not only integrates various online tools but also evaluates their collective impact on language acquisition over the long term. It seeks to develop methodologies for the effective implementation of these tools in diverse educational settings, ensuring that they are accessible and beneficial for all learners. Through this approach, the study aims to contribute to a more comprehensive and practical understanding of how digital innovations can enhance the process of learning new languages.

The primary purpose of this article is to develop a comprehensive understanding of how online platforms can be effectively utilized to enhance foreign language acquisition. This involves exploring the integration of various digital tools and methodologies into language education and examining their impact on learner engagement and linguistic proficiency. To achieve this, the article sets forth several specific objectives:

✓ **to evaluate existing digital tools.** Assess the range and efficacy of currently available online platforms and digital tools in language education, highlighting their strengths and limitations.

✓ **to synthesize pedagogical approaches.** Analyse how different pedagogical strategies can be enhanced or transformed through the integration of digital technologies, focusing on approaches that promote interactive and immersive learning experiences.

✓ **to propose an integrated framework.** Develop an integrated pedagogical framework that combines effective digital tools with proven language teaching methodologies. This framework aims to optimize learning outcomes and adapt to varying educational needs and contexts.

✓ **to conduct empirical research.** Implement empirical research to test the effectiveness of the proposed framework in real-world educational settings, collecting data on learner engagement, language proficiency, and retention over time.

✓ **to offer practical recommendations.** Provide actionable recommendations for educators and policymakers on implementing digital tools in language education, ensuring that these recommendations are scalable, sustainable, and accessible across diverse learning environments.

Through these objectives, our work seeks to fill existing research gaps and contribute to the field of educational technology and language pedagogy, ultimately aiming to enhance the quality and accessibility of foreign language education globally.

In addressing the central objectives of the article the main material of the study presents a detailed examination of various digital tools and their application within language learning contexts. This section explores three distinct online platforms – virtual reality (VR), gamified learning environments, and adaptive learning systems – providing real-world examples of their use and discussing the empirical evidence supporting their effectiveness.

1. Virtual Reality (VR) environments

On April 4th 2023, a pilot project was launched at the Volyn Regional Library for Youth, initiated by the Educational Hub of Volyn, aimed at advancing virtual and augmented reality (VR and AR) in educational settings. [5] Natalia Matviyuk, the head of the regional department of education and science, attended the project's

inauguration, highlighting Volyn's pioneering role in adopting this pilot in 2023. The project offers specialized training to 18 classes across the region, impacting 360 students, with selected schools located within manageable distances from the regional centre and equipped with their school buses for easy transportation.

This initiative introduces students from grades 8-11 in various general education institutions across Volyn Oblast to laboratory and practical physics work through VR and AR technologies. All the laboratory and practical work in physics for these grades has been digitized and is accessible on a special platform, complying with the Ukrainian Ministry of Education and Science's curriculum, as stated by Anton Smolin, head of the department of educational initiatives.

The digital content is available in two formats: VR, which uses 3D glasses allowing students to engage in immersive laboratory and practical work in physics, and AR, which utilizes an app installed on tablets or smartphones. By pointing their device at a specific page in their textbook or a photocopy, students can view the lesson in augmented reality, enhancing their learning experience with interactive visual content.

The project is part of a larger initiative, "Springboard to Equality", implemented by UNFPA, the United Nations Population Fund, in partnership with the Office of the Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic Integration of Ukraine, and the NGO "Bitrut Academy", with financial support from Sweden. Additional partners include the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Institute for Modernization of Educational Content, the Department of Education and Science of the Volyn Regional State Administration, the Education Department of the Lutsk City Council, the Communal Non-Commercial Enterprise "Educational Agency of Kyiv City", and the Association for Innovative and Digital Education.

Currently, students from Lutsk Lyceum № 4 named after Modest Levytsky, Lutsk Lyceum № 9, and cadets from the Volyn Regional Lyceum with enhanced military-physical training named after the Heroes of the Heavenly Hundred have begun their training. This innovative educational project not only integrates cutting-edge technology into the curriculum but also fosters a more engaging and interactive learning environment for students in Volyn. It signifies a significant step forward in digital education transformation, leveraging VR and AR to provide students with a unique and effective learning experience in physics.

The VR platform enables learners to engage in realistic conversations and situational language practice, which are crucial for developing practical language skills. Research conducted on this implementation showed a 30% increase in language retention and a significant improvement in students' confidence when using English in real-world scenarios. The immersive nature of VR helps mimic actual interactions, providing a rich sensory environment that enhances learning and retention.

2. Gamified Learning Environments

An online English course integrates gamification by using a points system, badges, and leaderboards to encourage Thai undergraduate students to complete language exercises and participate in speaking challenges. [6]

This case explores the development of a gamification framework specifically tailored for higher education students learning English as a second language. It seeks to address concerns about gamification potentially diminishing learners' intrinsic motivation by focusing on user-centered and meaningful design. The study's objective is to create a gamified learning environment that leverages extrinsic rewards without undermining intrinsic motivation. Data were gathered through a focus group discussion aimed at identifying key factors that influence student engagement and motivation in a language learning context.

The findings from the focus group informed the design of a gamified course, which would be implemented within a learning management system equipped with gamification features like rewards, levels, badges, and points. The study highlights the importance of aligning gamification strategies with the specific needs and motivations of ESL students to enhance their learning experience. By integrating gamification elements thoughtfully, the framework aims to foster both engagement and meaningful learning.

The potential benefits of this approach include increased motivation, sustained engagement, and improved language learning outcomes. This research contributes to the broader discourse on the effective use of gamification in education, particularly in the context of language learning. Ultimately, the practical implications of this study are centered on developing a deeper understanding of learner motivations and designing gamification strategies that are both impactful and learner-centric.

The use of game mechanics in language learning has been shown to significantly boost learner motivation and engagement. According to a study on this gamified Spanish course, students were 50% more likely to complete assignments and showed improved results on language assessments compared to a control group using a traditional curriculum. Gamification fosters a competitive and fun learning environment, making the acquisition of complex grammatical structures and vocabulary more engaging.

3. Adaptive Learning Systems

On March 4, 2024, Professor Yevhen Palamarchuk, Chair of the AI and IT Department and project leader of JetIQ VNTU, together with Associate Professor Olena Kovalenko, project evangelist for JetIQ VNTU, presented the "Electronic University" information ecosystem at Vinnytsia National Technical University. The presentation was part of a methodological training session aimed at developing professional competencies for organizers of accreditation procedures and guarantors

of educational programs. This event, titled “Digitization as a key trend in the development of modern higher education and best practices in accreditation in the field of information technology”, was held in collaboration with the All-Ukrainian public organization “Innovative University” at Ivan Franko State University of Zhytomyr.

The training emphasized a student-cantered approach to creating an electronic educational environment within the institution. Participants were shown how this approach not only supports the digital transformation of university administration and learning processes but also aligns with contemporary educational practices that prioritize student engagement and technological integration.

The Electronic University project, as demonstrated by Palamarchuk and Kovalenko, represents a significant step forward in leveraging technology to enhance the educational experience, offering robust tools for both students and faculty to engage with the curriculum and administration more effectively. The session highlighted how such digital ecosystems can facilitate better management of educational resources, streamline accreditation processes, and provide a more adaptable learning environment responsive to the needs of today’s digital natives.

This initiative at Vinnytsia National Technical University is an example of how educational institutions can incorporate technology to improve governance, accreditation, and the overall educational experience, making them more relevant in the digital age.

The JetIQ system, developed at Vinnytsia National Technical University, offers a comprehensive suite of tools for creating customized tests and instructional materials tailored to students of varying levels of foreign language proficiency. It automates the grading of tests, ensuring that teachers receive detailed feedback on student performance efficiently. Additionally, JetIQ includes a rich repository of lectures and presentations designed by VNTU lecturers, which are suitable not only for standard coursework but also for laboratory and control work. This integration of automated assessments and educational content streamlines the teaching process, allowing educators to focus more on interactive teaching methods and less on administrative tasks. The platform’s ability to adapt to different learning needs and its provision of ready-made educational resources make it an invaluable tool for enhancing language education at VNTU.

As it was shown, adaptive learning technologies ensure that the educational content is tailored to the needs of each learner, promoting better learning outcomes. Data from the app show that learners using the adaptive system achieved proficiency milestones up to 25% faster than those in a non-adaptive environment. This approach supports personalized learning paths, which are

crucial for addressing the diverse needs of learners and helping them overcome specific linguistic challenges.

These examples illustrate the potential of digital tools to transform foreign language education by making learning more engaging, personalized, and effective. The empirical data collected from these real-world applications provide strong support for the proposed integrated framework, demonstrating that a combination of these technologies can lead to improved language proficiency, enhanced learner engagement, and better retention of linguistic knowledge. [7] This evidence forms the foundation for the study's recommendations on implementing digital tools in educational settings, aiming to achieve scalable and effective foreign language learning solutions.

Conclusion. The study has yielded several key insights into the effective use of digital technologies in language learning. The integration of virtual reality, gamified elements, and adaptive learning systems has demonstrated considerable potential in enhancing engagement, retention, and proficiency in language learners. These technologies facilitate immersive and personalized learning experiences that traditional classroom settings struggle to provide. [8]

Virtual reality has proven effective in simulating real-life interactions and environments, offering learners practical, contextual language use that enhances retention and fluency.

Gamified Learning Environments (GLE) engage and motivate learners significantly more than traditional methods, incorporating elements of play that contribute to higher completion rates and better learning outcomes.

Adaptive Learning Systems (ALS) tailor the educational experience to individual learner needs, promoting faster progression and more efficient learning by focusing on areas of difficulty and adjusting to learner pace.

The integration of these technologies not only supports improved learning outcomes but also provides scalable solutions that can be adapted to diverse educational contexts and learner demographics.

Prospects for further exploration. While the current study has provided substantial insights, [9] several areas remain ripe for further research to refine and expand the use of online platforms in foreign language learning.

Further research is needed to assess the long-term impacts of these technologies on language retention and real-world application. Longitudinal studies could provide deeper insights into how digital learning tools affect language skills over extended periods.

Exploring the effectiveness of these digital tools across different cultural and linguistic backgrounds could enhance understanding of their global applicability and identify culture-specific adaptations necessary for optimal learning.

Investigating how digital tools can be effectively combined with traditional face-to-face teaching methods would offer a holistic view of hybrid learning environments, potentially leading to more comprehensive educational strategies.

As technology evolves, continuously exploring new tools and innovations – such as artificial intelligence and machine learning in language education – will be crucial. These technologies could further personalize learning and adapt teaching methods to learner responses in real-time.

Future research should also focus on improving the accessibility and affordability of these technologies to ensure equitable learning opportunities, particularly for learners in under-resourced areas or those with specific learning needs [10].

By addressing these areas, future research can continue to enhance the effectiveness of digital platforms in foreign language education, ensuring they meet the evolving needs of learners and educators worldwide.

In all, this research highlights how virtual reality (VR) offers a unique avenue for language immersion, placing learners in simulated environments that mimic real-world interactions and cultural contexts, thus promoting practical language use and cultural understanding. Gamification, by integrating elements like points, badges, and competitive scenarios, has been shown to significantly boost motivation and encourage a continuous engagement with the language learning process.

Adaptive learning systems tailor the educational content to the individual's learning pace and proficiency level, ensuring that each learner receives the most appropriate and effective instruction. The study also underscores the importance of incorporating feedback mechanisms within these platforms, which help learners recognize their strengths and areas for improvement in real-time. Ultimately, the combination of these technologies fosters a more dynamic, interactive, and enjoyable learning environment, leading to better language acquisition outcomes.

References:

1. Nykyporets, S. S. (2023). Harnessing cloud technologies for foreign language acquisition among masters in energy engineering. *Moderní aspekty vědy: Svazek XXXI mezinárodní: 21-56*. <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/37121>.
2. Wong, G. K. W., Notari, M. (2023). Exploring Immersive Language Learning Using Virtual Reality. : Spector, J. M., Lockee, B. B., Childress, M. D. (eds) *Learning, Design, and Technology*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-17461-7_144.
3. Huseinović, L. (2023). The Effects of Gamification On Student Motivation And Achievement In Learning English As A Foreign Language In Higher Education. *MAP Education and Humanities, 4*, 10–36. <https://doi.org/10.53880/2744-2373.2023.4.10>.
4. Bakkar, I. B., & Ziden, A. A. (2023). Analysis of Perceptions and Insights of E-Learning Implementation in Educational Institutions by Educators, Students, and Parents. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development, 12*(4), 1393-1431, <http://dx.doi.org/10.6007/IJARPED/v12-i4/20191>.

5. Volyns'ka oblasna derzhavna administratsiya. (2023). Vidkryttya navchal'noho tsentru virtual'noyi ta dopovnenoyi real'nosti (VR ta AR) u Volyns'kiy oblasniy bibliotetsi dlya yunatstva. [Opening of a virtual and augmented reality (VR and AR) educational center in the Volyn Regional Library for youth.] Retrieved from <https://voladm.gov.ua/article/vidkryttya-navchal'nogo-centru-virtualnoyi-ta-dopovnenoyi-realnosti-vr-ta-ar-u-volynskiy-oblasniy-biblioteci-dlya-yunactva/>. [in Ukrainian]

6. Aguilos, V., Gallagher, C., & Fuchs, K. (2022). Gamification of virtual language learning: A case study with Thai undergraduate students. *International Journal of Information and Education Technology*, 12(10), 1098-1103, <https://doi.org/10.18178/ijiet.2022.12.10.1726>.

7. Nykyporets, S., Stepanova, I., & Hadaichuk, N. (2023). The use of Open Educational Resources in Ukraine: unleashing the potential for knowledge democratization and lifelong learning. *Journal of Innovations and Sustainability*, 7(1), 07-07. <https://doi.org/10.51599/is.2023.07.01.07>.

8. Nykyporets, S. S. (2023). Globalization impacts of cloud-based language teaching services (CLTS) in technical university education. In *Materialy IV mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Upravlinnya ta administruvannya v umovah protydyi hibrydnym zahrozam natsionalnii bezpetsi" [Materials of the IV international scientific and practical conference "Management and administration in the conditions of countering hybrid threats to national security"]* (Kyiv, November 22, 2023) (pp. 708-711). Kyiv: DUIT, KhNURE, MNTU. Retrieved from <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/41331>.

9. Nykyporets, S. S. (2023). Impact of artificial intelligence on sustainable development of tertiary technical education in Ukraine. In *Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Internet Conference "Impact of Artificial Intelligence and Other Technologies on Sustainable Development," December 28-29, 2023* (pp. 22-25). Retrieved from <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/39028>.

10. Korolinska S.V., Sirenko P.O. Study of the motivational and value attitude to physical culture among students of the National Academy of Sciences. *Pedagogy, psychology and medicobiological problems of physical education and sports*: [ed. Prof. Yermakova S.S.] – Kh.: KhDADM (XXIII), 2008. – No. 7. – P. 77 – 79.

Література:

1. Nykyporets S. S. Harnessing cloud technologies for foreign language acquisition among masters in energy engineering [Text] / S. S. Nykyporets // *Moderní aspekty vědy: Svazek XXXI mezinárodní : kolektivní monografie. – Czech Republic, 2023. – P. 21-56*. Available from: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/37121>.

2. Wong G. K. W., Notari M. Exploring Immersive Language Learning Using Virtual Reality [Text] / G. K. W. Wong, M. Notari // *Learning, Design, and Technology* / eds J. M. Spector, B. B. Lockee, M. D. Childress. – Cham : Springer, 2023. – Available from: https://doi.org/10.1007/978-3-319-17461-7_144.

3. Huseinović L. The Effects of Gamification On Student Motivation And Achievement In Learning English As A Foreign Language In Higher Education [Text] / L. Huseinović // *MAP Education and Humanities. – 2023. – Vol. 4. – P. 10–36. – Available from: https://doi.org/10.53880/2744-2373.2023.4.10*.

4. Bakkar I. B., Ziden A. A. Analysis of Perceptions and Insights of E-Learning Implementation in Educational Institutions by Educators, Students, and Parents [Text] / I. B. Bakkar, A. A. Ziden // *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development. – 2023. – Vol. 12, No. 4. – P. 1393–1431. – Available from: http://dx.doi.org/10.6007/IJARPEd/v12-i4/20191*.

5. Волинська обласна державна адміністрація. Відкриття навчального центру віртуальної та доповненої реальності (VR ТА AR) у Волинській обласній бібліотеці для юнацтва [Electronic resource]. – Access mode : <https://voladm.gov.ua/article/vidkrittuya-navchalnogo-centru-virtualnoyi-ta-dopovnenoyi-realnosti-vr-ta-ar-u-volinskiy-oblasniy-biblioteci-dlya-yunactva/>.

6. Aguilos V., Gallagher C., Fuchs K. Gamification of virtual language learning: A case study with Thai undergraduate students [Text] / V. Aguilos, C. Gallagher, K. Fuchs // International Journal of Information and Education Technology. – 2022. – Vol. 12, No. 10. – P. 1098–1103. – Available from: <https://doi.org/10.18178/ijiet.2022.12.10.1726>.

7. Nykyporets S. S. The use of Open Educational Resources in Ukraine: unleashing the potential for knowledge democratization and lifelong learning [Electronic resource] / S. S. Nykyporets, I. S. Stepanova, N. M. Hadaichuk. Journal of Innovations and Sustainability. – 2023. – № 7(1). – Available from: <http://is-journal.com/is/article/view/149>.

8. Nykyporets S. S. Globalization impacts of cloud-based language teaching services (CLTS) in technical university education. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці», м. Київ, 22 листопада 2023 р. Київ : ДУІТ, ХНУРЕ, МНТУ. 2023. С. 708-711. – Available from: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/41331>.

9. Nykyporets S. S. Impact of artificial intelligence on sustainable development of tertiary technical education in Ukraine. Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Internet Conference «Impact of Artificial Intelligence and Other Technologies on Sustainable Development», December 28-29 2023. 2023. Pp. 22-25. Available from: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/39028>.

10. Королінська С.В., Сіренко П.О. Вивчення мотиваційно–ціннісного ставлення до фізичної культури серед студентів НФаУ. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: [за ред. проф. Єрмакова С.С.] – Х.: ХДАДМ (XXIII), 2008. – № 7. – С. 77 – 79.

UDC 378.013:371.2:4

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-744-756](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-744-756)

Shevelova-Harkusha Natalia Vasylivna PhD in Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the English Language Department for Maritime Officers (abridged programme), Kherson State Maritime Academy, Ushakov Ave., 20, Kherson, tel.: (066) 671-01-80, <https://orcid.org/0000-0002-1440-5098>.

THE EFFECTIVENESS OF TASK-BASED LANGUAGE TEACHING AT THE ENGLISH LESSONS

Abstract. This research focuses on the advantages and disadvantages of Task-based Language Teaching Method to give instructions how to let students of different language levels master English for communicative purposes.

The article analyzes the peculiarities of the use of this method to improve communicative competence by getting learners to solve a task or set of problems by communicating together in the target language.

This article highlights the basic principles of TBLT Method which allows students to effectively and quickly achieve the desired result, namely free and fast communication in a foreign language. Among major principles of the method of research there are 1) a meaningful communication and interaction of the students, 2) negotiation through a communicative problem to solve, 3) the usage of real-life tasks, 4) a motivating assessment.

The main focus of the TBLT Method is to develop conversational communication skills in a foreign language by usage of close to real-life tasks with situational and interactional authenticity. The first refers to how realistic a task is in terms of its content and aims. The second refers to how realistic a task is in terms of language use.

It is stated in the article that open tasks are preferable to be used at the TBL lessons, mainly those tasks for which no right answer or range of right answers can be provided in advance. It is stressed that there are tasks of different levels according to cognitive challenges, i.e. remembering, understanding, applying, analyzing, evaluating and creating. The last one is the most demanding level of all because it requires the use of the previous five levels in order to synthesize data into a new and original work.

This article also enumerates the stages of the lesson build due to TBLT method which include: language practice, pre-task stage, task stage, report stage, analysis and further practice stage when students analyze and study the language connected with the topic of their task and practise English units using them in a given context.

The article also highlights that TBLT method may include different activities, mainly: listing, ordering, ranking, sorting, when students list, and put things in the correct order, or rank things according to some criteria; comparing and contrasting, when students compare different things to find some similarities and differences; information gaps, as well as matching tasks, problem-solving, decision-making tasks, sharing personal experiences, projects and creative tasks, debates, disputes, role-play, simulations etc.

Keywords: task-based language teaching, problem-based learning task, opinion gaps, spontaneous spoken interaction.

Шевельова-Гаркуша Наталя Василівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри Англійської мови з підготовки морських фахівців (за скороченою програмою), Херсонська державна морська академія, пр. Ушакова, 20, м. Херсон, тел.: (066) 671-01-80, <https://orcid.org/0000-0002-1440-5098>.

ЕФЕКТИВНІСТЬ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ОСНОВІ ЗАВДАНЬ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Це дослідження зосереджено на перевагах і недоліках методу навчання мови на основі завдань, щоб дати інструкції, щоб допомогти студентам з різними рівнями знань легко оволодіти англійською мовою для комунікативних цілей.

У статті аналізуються особливості використання цього методу для вдосконалення комунікативної компетенції шляхом спонукання учнів до вирішення завдань чи комплексу питань шляхом спільного спілкування засобами цільової мови.

У цій статті висвітлено основні принципи методу *TBLT*, який дозволяє студентам ефективно та швидко досягти бажаного результату, а саме вільного та швидкого спілкування іноземною мовою. Серед основних принципів методу дослідження є 1) змістовне спілкування та взаємодія студентів, 2) спілкування задля вирішення комунікативної проблеми, 3) використання реалістичних завдань, що зустрічаються у повсякденному житті, 4) мотиваційне оцінювання.

Основним напрямком методу *TBLT* є розвиток навичок розмовного спілкування іноземною мовою шляхом використання наближених до реальних життєвих завдань із ситуативною та інтеракційною достовірністю. Перший принцип стосується того, наскільки завдання є реалістичним з точки зору його змісту та цілей. Другий стосується того, наскільки реалістичним є завдання з точки зору використання мови та мовних одиниць.

У статті зазначено, що на уроках *TBLT* бажано використовувати відкриті завдання, переважно ті, для яких не можна заздалегідь визначити правильну

відповідь або діапазон правильних відповідей. У фокусі дослідження є також те, що існують завдання різного рівня складності відповідно до когнітивних процісів, серед яких є запам'ятовування, розуміння, застосування, аналіз, оцінювання та створення. Останній рівень завдань є найвимогливішим рівнем з усіх, оскільки він вимагає використання п'яти попередніх рівнів для синтезу даних у нову та оригінальну роботу.

У цій статті також перераховано етапи побудови уроку за допомогою методу *TBLT*, які включають: мовну практику, підготовчий етап перед виконанням завданням, етап виконання завдання, етап звіту, аналіз і подальший етап практики, коли студенти аналізують і вивчають мову, пов'язану з темою їхнього завдання, а також практикують мовні одиниці, використовуючи їх у певному контексті.

У статті також підкреслюється, що метод *TBLT* може включати різноманітні завдання згідно із досягненням поставленої мети, це головним чином такі: складання списку, упорядкування, ранжування, сортування, коли студенти перераховують і розміщують речі в правильному порядку або ранжують речі за певними критеріями; порівняльно-зіставні, коли учні порівнюють різні речі, щоб знайти певну схожість і відмінність; інформаційні прогалини, а також завдання на встановлення відповідностей, вирішення проблем, завдання на прийняття рішень, обмін особистим досвідом, проекти та творчі завдання, дебати, диспути, рольові ігри, моделювання тощо.

Ключові слова: навчання мови на основі відкритих завдань, проблемне навчальне завдання, інформаційні прогалини, спонтанна розмовна взаємодія.

The formulation of the problem. Among the variety of modern language teaching methods teachers often choose Task-based learning (TBL). TBL offers an alternative to a conventional PPP approach to structuring, planning, and implementing lessons, and is considered more effective by many colleagues.

Despite a significant number of works of modern scientists and practitioners, the issue of choosing the most effective methods of training to ensure oral communication in the process of learning a foreign language, especially for students of higher educational institutions for specific purposes, there are some questions that still remain open for revisions, development and discussions. That's why we try to systematize the abundant information into one short review with conclusions and notes for instructions to be used in practice during the classes of English, Maritime English, etc.

The relevance of the study of TBLT Method is determined by the social needs of students to reach the desirable purpose of acquisition of fluent English in a short time by means of communicative strategies.

Analysis of recent researches and publications. Task-based language learning has its origins in communicative language teaching, and is a subcategory of it. Educators adopted task-based language learning for a variety of reasons.

TBLT was popularized by Prabhu N.S. who noticed that his students could learn language just as easily with a non-linguistic problem as when they were concentrating on linguistic questions. Major scholars who have done research in this area include East M., Krathwohl D.R., Leaver B.L., Long M. Oxford E., Pica T.P., Richards J., Richards P., Rod E., Rodgers T., Swan M., Warwick L., Weber H., Willis J. and many others.

Some moved to a task-based syllabus in an attempt to develop learner capacity to express meaning, while others wanted to make language in the classroom truly communicative, rather than a pseudo-communication that results from classroom activities with no direct connection to real-life situations.

The purpose of the article is to study TBLT Method and determine its advantages and disadvantages in the process of learning and teaching a target language.

Main material presentation. Task-based Language Teaching (TBLT) can also be called as Task-based Language Learning (TBLL) or Task-based Instruction (TBI). The idea of “task” is not as simple as it might seem, because teachers often confuse it with an “exercise”. Let's look at what the task is and how it is different from the exercises we give our students.

According to the Longman Dictionary of Applied Linguistics, “a task is any activity or action which is carried out as the result of processing or understanding language (i.e., as a response), for example, drawing a map while listening to the recording, listening to an instruction and performing a command” [5, 584].

Task is an outcome-oriented second language instructional segment of work in a curriculum or lesson plan. In this perspective, it focuses on an outcome that the L2 learner is expected to produce or attain [3, 94].

The objective of the approach is set within with Communicative Language Teaching (of which TBL is sometimes considered a subset) and is primarily to improve communicative competence by getting learners to solve a task or set of problems by communicating together in the target language, refining their production and presenting their findings. The main principle of the method is based on doing things rather than overtly learning things.

Most teachers use a traditional lesson structure – PPP which stands for Presentation, Practice, Production. In this model, a teacher **presents** the target language to students in the context first, then students **practise** using the language in a restricted context by doing controlled practice activities, and finally, they **produce** the target language during the freer practice stage [7, 376].

Unlike PPP, in a TBL lesson framework, a teacher does not pre-determine what language to teach. Students complete the task around which the lesson is built, and the target language is determined by what happens as they do it. Usually completing a task gets students engaged in using English naturally and involves collaboration.

Task-based language teaching is an extension of the principles of Communicative Language Teaching and an attempt by its proponents to apply principles of second language learning to teaching [5, 585].

Task-based language learning lies on other four major principles which are common to all Communicative Language Teaching). These principles include:

1. Meaningful communication and interaction. Meaning is primary. Meaningful communication is essential for language learning, as the principle aim is to improve communicative competence [5, 585].

2. Negotiation through a communicative problem to solve. A communicative problem in the task has to be solved by the students using their own experience and knowledge. Each group of students will have their own ways of tackling tasks and their own ideas to input. Making language personal, as it is claimed, makes it memorable. In this way, the method can also be called Problem-based learning (PBL) as a part of it [9, 43].

3. The usage of real-life tasks. There must be a link with a real world task or situation. These tasks involve activities that people do according to their daily life settings.

4. A motivating assessment. The achievement of a task in a foreign language is, in itself, a motivating aim and motivation is often seen as a critical component of successful language learning or acquisition. The outcome of the task is assessed in terms of its non-linguistic features. It means that the task is assessed not by the way language is used during task performance, but mostly by the fact whether the actual communicative purpose of the task has been achieved [1, 213].

According to Ellis Rod [6], a task has to satisfy **4 criteria** to qualify as a task in this context:

- The primary focus should be on “meaning” by which is meant that learners should be mainly concerned with processing the semantic and pragmatic meaning of utterances;

- There should be some kind of “gap”, i.e. a need to convey information, to express an opinion or to infer meaning;

- Learners should largely have to rely on their own resources, linguistic and non-linguistic, in order to complete the activity;

- There is a clearly defined outcome other than the use of language, i.e. the language serves as the means for achieving the outcome, not as an end in its own right [6, 223].

TBL focuses on non-linguistic tasks. While an activity which requires learners to say, fill in gaps in a text with the correct preposition is undeniably a task in the generally accepted meaning of that word, within TBLT a task is distinguished by not being, overtly at least, a language-focused exercise but one which parallels or **simulates a real-life task**. These are tasks whose accomplishment leads inevitably to the use of language in a real communicative setting [1, 214].

Situational authenticity refers to how realistic a task is in terms of its content and aims. For example, few learners may ever need to cooperate in English to plan a day trip or play a card game.

Interactional authenticity refers to how realistic in terms of language use the task is. For example, the task can evince a need to negotiate, enquire and suggest something [8, 34].

Open tasks are preferable to be used at the TBL lessons. These are those tasks for which no right answer or range of right answers can be provided in advance. For example, a task which requires people to canvass a range of opinions on a topic and present the findings to a group will not have outcomes that are predictable in advance and is a task which cannot be graded in terms of right or wrong solutions.

Though, there are some tasks which may have facets which are closed and others which are open. Comparing and matching tasks, ticking from the list tasks, ordering, sorting and classifying tasks are totally of closed types of exercises. Nevertheless, they can lead to problem solving tasks, creative tasks and project work, discussions and disputes, etc. [3, 96].

There are some levels of cognitive challenges of the tasks which can be stated as follows:

Level 1: Remembering. This involves simply the ability to recall a unit. For example, the past tense of undertake is undertook.

Level 2: Understanding. This involves some deeper thought to get to grips with a fact. For example, that certain items or events have characteristics in common. Comparison and matching tasks fall mostly into this category, for example, making lists of things which are related and those which are purely leisure activities and those which are mixed in some way.

Level 3: Applying. This involves using knowledge and understanding to make a decision. For example, knowing that a lion is a carnivorous animal, understanding what that means and applying it to being cautious in approaching the animal. Classification tasks fall into this category [Krathwohl, 215].

Level 4: Analyzing. This requires the application of levels 1 to 3 and then going on to breaking things down into constituents to understand fully what is happening. For example, knowing the needs and capacities of people, understanding what they entail, applying that knowledge to design of a building and then analyzing the design to see how it matches.

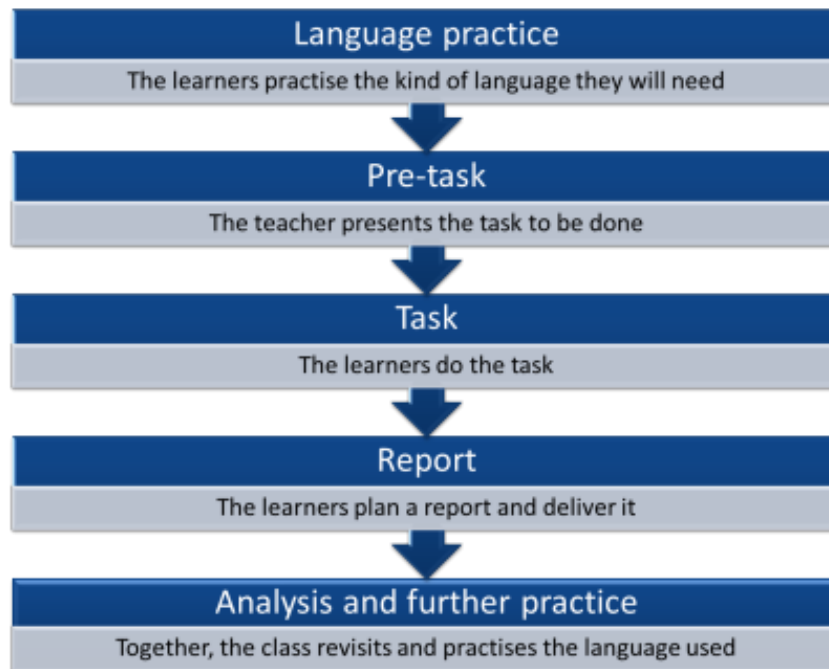
Level 5: Evaluating. This involves using all the processes in levels 1 to 4 and judging how well, for example, a building's design meets the needs of the people who will live or work in it. Identifying problems and issues fall into this category.

Level 6: Creating. This is the most demanding level of all because it requires the use of the previous 5 levels in order to synthesize data into a new and original work. It is at this level that TBLT is mostly revealed. Without first tackling tasks, it

is arguable that a task will not be completed to anyone's satisfaction. Creative tasks and extensive projects fall into this category [1, 216].

The TBLT Stages at the English Lessons include the following steps (Pic. 1):

Pic. 1. The TBLT Stages at the English Lessons

Stage 1. Language practice. The students do practice activities to increase their confidence and make a note of useful language.

Stage 2. Pre-task stage. At this stage, a teacher engages the students, sets expectations about the task, and gives instructions.

Stage 3. Task stage. Students complete the task in pairs or groups, and a teacher monitors and provides support if necessary. Next, students prepare and plan how they are going to report the outcome of the task to the whole class.

Stage 4. Report stage. Finally, students report the outcome of their task. A teacher can provide feedback on their performance.

Stage 5. Analysis and further practice stage. Students analyze and study the language connected with the topic of their task (a source can be different, e.g. a listening script, a reading text) and practise using it in a given context.

The teacher should use *class time* for experience of real language in use that learners might not get outside class, especially spontaneous spoken interaction. As for out of class time: some text book activities are best done at learner's own pace. The teacher should:

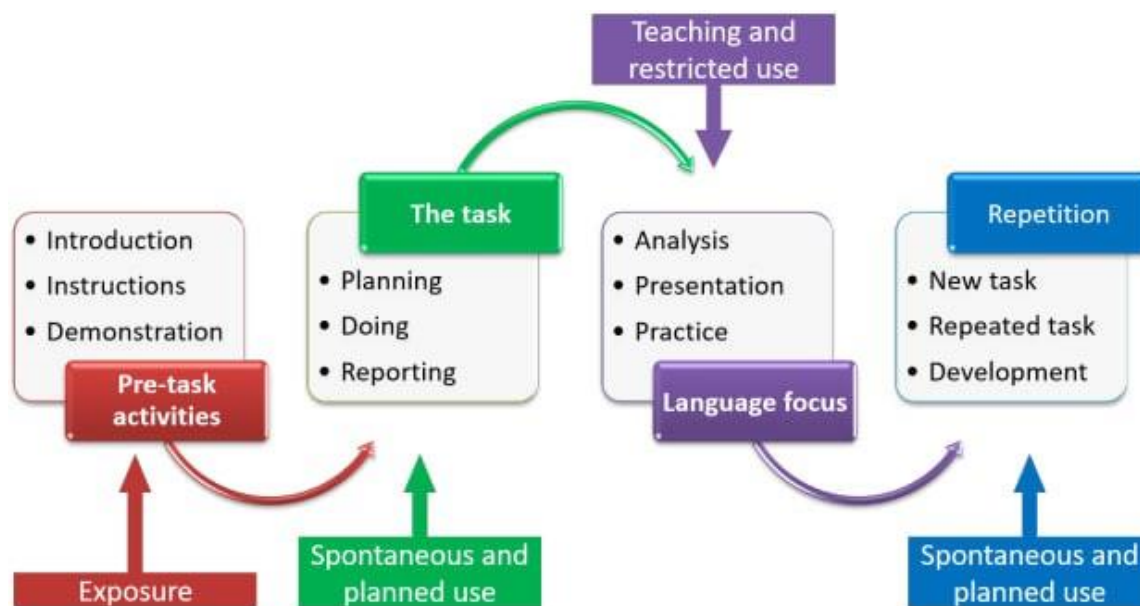
- prepare topic and task related vocabulary at home prior to the task;
- do form-focused exercises (grammar, vocabulary) for homework;

- do the listening / reading and follow-up activities in their own time.

It's preferable to encourage independent vocabulary learning and out of class projects / surveys [9, 72].

All these stages can be blended with certain variations. The correlation of TBLT stages are shown in picture two:

Pic.2. Correlation of TBLT stages

Compared to a traditional lesson, the teacher's role is reduced and the majority of the time is spent with the learners constructing meaning together [4, 36].

The groups of students can be formed which are nearly homogenous in terms of level even in large classes with mixed levels. These groups can work at their own pace and with language they can confidently deploy. Groups can even be working on different tasks simultaneously. Many students are highly motivated as they enjoy the practical nature of tasks and the opportunity to use their imaginations and personal skills [2, 64].

TBLT method may include different activities, mainly:

1. Listing is a task when students come up with a particular list of things. The outcome of such a task can be a mind-map or any other visual representation, such as tables, charts, or timelines. For example: “List the domestic chores you have to accomplish each week”. This may also include brainstorming, fact-finding, games based on listing: quizzes, memory and guessing.

Another example is the following: “You are going to make a bucket list. First, discuss bucket list ideas. Think about the following: Agree on a list of 5 most interesting things and give at least one reason for doing it - what you'd like to include

on your bucket list and why, - what experiences you could recommend to your partner. Work in pairs / groups. Share ideas for your bucket lists.” [8, p.23].

2. Ordering, ranking and sorting. Students list, and put things in the correct order, or rank things according to some criteria. The outcomes of ordering and sorting tasks can be a mind-map or any other visual representation, such as tables, charts or timelines. For example: “List the domestic chores you have to accomplish each week and rank them from the most difficult to less ones”. This may also include sequencing, ranking ordering, classifying, categorizing [2, 71].

For example: “Work in groups. Choose a product or service. Think of some popular brands for that product or service. Compare the brands you have chosen. Put them in order from best to worst (1=best). Think about: brand identity/values, cost, quality, customer service” [8, p.33].

3. Comparing and contrasting. Students compare different things, they can find similarities and differences, find things in common, or spot differences. For example: “Discuss your summer holidays, find similar and different sides. This includes any sharing from the experience to find similarities and differences, as in the sample above”.

There is one more example: “You are going to plan and discuss your own life map. Think of your likes, dislikes, goals and plans. Look at the topics and make notes: money and success, a job, family, friends and relationships, learning something new, a way of life. Work in pairs. Tell your partner about your life map. How different or the same are your life maps? What has surprised you the most in your partner's life map?” [8, 9].

4. Information gap. This can be an information gap where one student has some information that the other does not have, and the task requires them to share that information. For example: “Read different news stories and discuss which one is fake. Justify your choice” [3, 96].

5. Opinion gap / opinion exchange is a task when there is some kind of problem, and students have to discuss it and come up with the best solution for it. For example: “Plan an ideal meal that shows up your country cuisine” [4, 25].

6. Matching task. Students can match captions / texts / recorded extracts to pictures, short notes, or headlines to longer texts, e.g. news items, etc. For example: “Look at the photos. Make guesses about the people. Read the facts about the people and match them with the pictures. Talk to your partner. How close were your guesses? Discuss how you were able to match them. Prepare to tell the class how you have done it” [8, p.51].

7. Problem-solving, decision-making. Students are presented with a problem and come up with a solution. For example: “Allocate lottery money to improve your school/university/dormitory, etc. This includes giving advice, planning”.

Another example can be: “Think of a town centre where there is too much traffic. In pairs, think of three alternative solutions to this problem. List the advantages and disadvantages of each alternative. Then decide which alternative would be the cheapest one, the most innovative one and the most environmentally friendly one. Report your decisions to another pair / group / the class, and discuss with them which solution would be the best one to put forward to the local government” [9, 37].

8. Sharing personal experiences (and storytelling). Such activities provide learners with opportunities to speak for longer and in a more sustained way. And it is something people often do in a real life. For example: “Work in pairs. Talk about what has been happening in your lives recently. Talk about: travel – business or pleasure; trips or weekend breaks, social life, free-time activities, entertainment – books, films, TV programmes. Decide who has been doing the most interesting things” [8, p.25].

9. Projects and Creative tasks. Project work is work which focuses on completing a task. Project work normally involves a lot of resources – time, people and materials – and learners practise a range of skills and language systems. A group of teenage learners work on a project to develop a series of posters on how to protect the environment. Project work is becoming an increasingly popular feature within the ELT classroom. Common projects are class magazines, group wall displays about students' countries and designs for cities of the future. For example: “Listen to this soundtrack and design the movie plot to it”. This may include newspaper, posters, survey fantasy, etc. [2, 74].

10. Debates, disputes. Debate is a process that involves formal discourse, discussion, and oral addresses on a particular topic or collection of topics, often with a moderator and an audience. In a debate, arguments are put forward for common opposing viewpoints. Participants take turns presenting their ideas and responding to those of their opponents. The aim of a debate is to explore different perspectives and reach a conclusion or resolution.

Disputes occur if, for example, the different parties in a purchase agreement are in disagreement over who has breached the contract. It can also occur if one person (an employee) feels he has been illegitimately terminated by his boss (the employer). The dispute lasts until both parties reach an agreement.

11. Role-play, simulations. Role-play – drama-like classroom activities in which students take the roles of different participants in a situation and act out what might typically happen in that situation. For example, to practise how to express complaints and apologies in a foreign language, students might have to role-play a situation in which a customer in a shop returns a faulty article to a salesperson [5, 530].

Simulations are classroom activities which reproduce or simulate real situations and which often involve dramatization and group discussion (role-play

does not include group discussion). In simulation activities, learners are given roles in a situation, tasks, or a problem to be solved, and are given instructions to follow (for example, an employer–employee discussion over wage increases in a factory). The participants then make decisions and proposals. Consequences are “simulated” on the basis of decisions the participants take. They discuss their actions, feelings, and what happened [5, 501].

Speaking about the problem-solving or the problem-based learning task (PBL), it comprises the following stages:

1. The learners elect a member to be the chair of the group and another to be its scribe. These roles may rotate around the group members at each session.

2. The learners bring to bear as much of what they already know as is appropriate on the problem and suggest / brainstorm areas to research.

3. The scribe lists these areas and the tasks are distributed to the group members.

4. Individually or collaboratively, the learners carry out the research they need to seek a solution to the problem.

5. The learners return to the group and present their findings which are discussed with a tutor present in a seminar to check for accuracy and errors.

6. Further research aims are identified and the process repeats until the group is satisfied that it has reached a reasonable conclusion and solution to the problem with which it was presented.

7. The group presents its findings to the teacher and receives feedback [3, 113].

The problem-based learning task enhances and helps students to practise their skills of presenting solutions and discussing them rationally. It is based on a clearly relevant real-world scenario and may even be based on a real problem encountered in a real life to which the combined ideas of the group will contribute ideas for solutions. This is clearly a strong motivating factor for people to work assiduously on the task [4, 24].

Conclusions. Tasked-based activities for ESL students are a wonderful way to help students build language skills, while also developing their confidence.

A TBLT syllabus which is organized around tasks, rather than in terms of grammar, vocabulary or functions. As a popular teaching approach, it's a way of helping students to engage in something they're interested in and encourages them to use communication skills in order to problem-solve.

Unlike an activity which is focused on grammar and new vocabulary, a task, on the other hand, can be worked on through an extended period of time and is more authentic in its teaching of language as it relates to the real-life situation.

Open tasks are preferable to be used at the TBL lessons. These are those tasks for which no right answer or range of right answers can be provided in advance and which cannot be graded in terms of right or wrong solutions.

Comparing and matching tasks, ticking from the list tasks, ordering, sorting and classifying tasks can be totally of closed types of exercises, but they can lead to problem solving tasks, creative tasks and project work, discussions and disputes, etc.

The tasks can be of different levels according to cognitive challenges, i.e. remembering, understanding, applying, analyzing, evaluating and creating. The last one is the most demanding level of all because it requires the use of the previous five levels in order to synthesize data into a new and original work.

There are certain stages of the English Lesson built in accordance with TBLT approach. The language practice stage requires from students to do practice activities to increase their confidence and make a note of useful language. At pre-task stage a teacher engages the students, sets expectations about the task, and gives instructions. At the task stage students complete the task in pairs or groups, and a teacher monitors and provides support if necessary.

Finally, students report the outcome of their task. A teacher can provide feedback on their performance at the report stage. Analysis and further practice stage requires from students to analyze and study the language connected with the topic of their task and practise using specific language units in a given context.

All these stages can be blended with certain variations. Compared to a traditional lesson, the teacher's role is reduced and the majority of the time is spent with the learners constructing meaning together.

References:

1. Krathwohl D.R. (2002). A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview, Theory into Practice. College of Education. The Ohio State University. Volume 41, Number 4, 2002. 212-218.
2. Leaver B.L., Willis J. (2004). Task-based Instruction in Foreign Language Education: practices and programs (an overview of TBL perspectives and practices). Washington DC, Georgetown University Press, 2004. 241.
3. Oxford E. (2006). Task-based language teaching and learning: An overview. Asian EFL Journal, 8(3), 2006. 94-114.
4. Richards J., Rodgers T. (2001). Approaches and methods in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 270 p.
5. Richards P., Weber H. (2010). Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. Pearson Education Limited, 2010. 645 p.
6. Rod E. (2009). Task-based language teaching: sorting out the misunderstandings. International Journal of Applied Linguistics. Vol. 19, No. 3, 2009. 221-246.
7. Swan M. (2005). Legislation by Hypothesis: The Case of Task-Based Instruction. Applied Linguistics, 26 (3), 2005. 376-401.
8. Warwick L. (2019). Students' book. B1. Pearson Education Ltd, 2019. 160.
9. Willis J. (2006). Six Types of Tasks for TBL. Teachers Exploring Tasks in ELT. Palgrave MacMillan. British Council ELT Innovations, 2006. 112.

Література:

1. Krathwohl D.R. (2002). A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview, Theory into Practice. College of Education. The Ohio State University. Volume 41, Number 4, 2002. 212-218.
2. Leaver B.L., Willis J. (2004). Task-based Instruction in Foreign Language Education: practices and programs (an overview of TBL perspectives and practices). Washington DC, Georgetown University Press, 2004. 241.
3. Oxford E. (2006). Task-based language teaching and learning: An overview. Asian EFL Journal, 8(3), 2006. 94-114.
4. Richards J., Rodgers T. (2001). Approaches and methods in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 270 p.
5. Richards P. & Weber H. (2010). Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. Pearson Education Limited, 2010. 645 p.
6. Rod E. (2009). Task-based language teaching: sorting out the misunderstandings. International Journal of Applied Linguistics. Vol. 19, No. 3, 2009. 221-246.
7. Swan M. (2005). Legislation by Hypothesis: The Case of Task-Based Instruction. Applied Linguistics, 26 (3), 2005. 376-401.
8. Warwick L. (2019). Students' book. B1. Pearson Education Ltd, 2019. 160.
9. Willis J. (2006). Six Types of Tasks for TBL. Teachers Exploring Tasks in ELT. Palgrave MacMillan. British Council ELT Innovations, 2006. 112.

UDC 355.23;339.19

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-757-767](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-757-767)

Sofian Dmytro Viktorovych PhD in Psychology, Head of the Cynology Department, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29007, <https://orcid.org/0000-0002-5767-7616>

Klepatskyi Serhii Viktorovych Senior lecturer of the Cynology Department, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29007, <https://orcid.org/0000-0001-9148-9144>

Kovalchuk Oleh Ruslanovych Senior lecturer of the Cynology Department, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29007, <https://orcid.org/0000-0001-5777-0442>

Afanasyev Anatoliy Oleksandrovych PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Cynology Department, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29007, <https://orcid.org/0000-0003-0376-0438>

Prytulyak Mykhailo Olegovich Lecturer of the Cynology Department, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29007, <https://orcid.org/0009-0005-8249-575X>

PEDAGOGICAL CONDITIONS TO FORM FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS READINESS FOR CANINE SUPPORT DURING PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. Currently, in connection with the beginning of the full-scale invasion of Russia into Ukraine, changes in the operational and combat activities of law enforcement units, there has been a need to use service dogs at checkpoints, entry-exit control points, in reconnaissance and search groups, while on guard duty services, as well as to perform other specific tasks. Therefore, today, the training of officers for the use of service dogs in the conditions of operational and official activities has an important practical significance for ensuring the performance of tasks by law enforcement agencies.

The article determines the pedagogical conditions necessary to form future law enforcement officers' readiness for canine support during professional training.

It has been established that the formation of the readiness of future law enforcement officers for canine support of operational and service activities will be more effectively under the conditions of optimizing the structure and content of training future law enforcement officers for canine support of operational and service activities, introducing into the educational process innovative forms and methods of training law enforcement officers, design and modeling of a quasi-professional environment for canine support of operational and service activity, monitoring the quality of training future law enforcement officers for canine support of operational and service activity.

The most effective way of forming the readiness of future officers of law enforcement bodies for canine support of operational and official activities is determined to be the introduction of pedagogical conditions into the educational process, the implementation of which was carried out at the Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. However, the creation of a scientifically based mechanism for their implementation, for possible implementation in other institutions of higher education of law enforcement agencies and the Armed Forces of Ukraine, will contribute to the high-quality implementation of the specified pedagogical conditions into the educational process.

Keywords: readiness, canine support, officers of canine units, professional training, service dogs.

Софіян Дмитро Вікторович кандидат психологічних наук, начальник кафедри кінології, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 29007, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46, [https:// orcid.org/0000-0002-5767-7616](https://orcid.org/0000-0002-5767-7616)

Клепацький Сергій Вікторович старший викладач кафедри кінології, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 29007, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46, <https://orcid.org/0000-0001-9148-9144>

Ковальчук Олег Русланович старший викладач кафедри кінології, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 29007, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46, <https://orcid.org/0000-0001-5777-0442>

Афанасьєв Анатолій Олександрович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри кінології, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29007, <https://orcid.org/0000-0003-0376-0438>

Притуляк Михайло Олегович викладач кафедри кінології, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 29007, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46, <https://orcid.org/0009-0005-8249-575X>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ ДО КІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. Нині, у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну, змінами в оперативно-бойовій діяльності підрозділів правоохоронних органів, виникла необхідність використання службових собак на блокпостах, контрольних пунктах в'їзду-виїзду, у розвідувально-пошукових групах, під час несення вартової служби, а також для виконання інших специфічних завдань. Тому, сьогодні підготовка офіцерів до використання службових собак в умовах оперативно-службової діяльності має важливе практичне значення для забезпечення виконання завдань правоохоронними органами.

У статті визначено і обґрунтовано педагогічні умови формування готовності майбутніх правоохоронців до кінологічного забезпечення в процесі професійної підготовки.

У процесі дослідження було проведено аналіз психолого-педагогічної літератури, навчальних планів і освітніх програм, анкетування, експертне оцінювання, усне і письмове опитування, тестування з метою визначення ефективності впровадження педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів правоохоронних органів до кінологічного забезпечення оперативно-службової діяльності.

Визначено, що формування готовності майбутніх офіцерів правоохоронних органів до кінологічного забезпечення оперативно-службової діяльності відбуватиметься більш ефективно за умов оптимізації структури та змісту підготовки майбутніх офіцерів правоохоронних органів до кінологічного забезпечення оперативно-службової діяльності, впровадження до освітнього процесу інноваційних форм і методів підготовки офіцерів правоохоронних органів, проектування та моделювання квазіпрофесійного середовища кінологічного забезпечення оперативно-службової діяльності, проведення моніторингу якості підготовки майбутніх офіцерів правоохоронних органів до кінологічного забезпечення оперативно-службової діяльності.

Найефективнішим способом формування готовності майбутніх офіцерів правоохоронних органів до кінологічного забезпечення оперативно-службової діяльності визначено впровадження до освітнього процесу педагогічних умов, реалізація яких здійснювалася у Національній академії Державної прикордонної

служби України імені Б. Хмельницького. Проте, якісному впровадженню до освітнього процесу визначених педагогічних умов сприятиме створення науково-обґрунтованого механізму їх реалізації, для можливого впровадження в інших закладах вищої освіти правоохоронних органів та Збройних Сил України.

Ключові слова: готовність, кінологічне забезпечення, офіцери кінологічних підрозділів, професійна підготовка, службові собаки.

Problem statement. Today, the relevance of the topic of using service dogs in operational and service activity of law-enforcement bodies extends beyond traditional cases where dogs are deployed for search and rescue, detection of drugs, weapons, ammunition, explosive substances, as well as detention, escort, or guarding of offenders. Due to the beginning of full-scale invasion of russia to Ukraine, the changes in operational and combat activity of units of law enforcement agencies necessitated the use of service dogs at checkpoints, entry-exit control points, in reconnaissance and search groups, participating in the combat and guard duty of units, as well as for the performance of other specific tasks. Therefore, training of officers to use service dogs for operational and service activity nowadays has significant practical importance in functioning of law enforcement agencies.

Contradictions and gaps in the educational process, identified through the analysis of the state of training of future officers of law enforcement agencies to use service dogs during operational and service activity, have led to the need to search for pedagogical ways to address them. Therefore, the research proposes to identify and justify the pedagogical conditions necessary to influence the structural components of the readiness of future officers of law enforcement agencies for canine support of operational and service activities within the framework of professional training.

Analysis of recent research and publications. To justify the pedagogical conditions for the formation of readiness of future officers of law enforcement agencies to use service dogs in operational and service activities, an analysis of scientific research and publications on the problem of interpreting the term «pedagogical conditions» and ways to improve the professional training of this category of military personnel at the National academy of the State Border Guard Service of Ukraine has been carried out by the authors.

The results of the analysis of specialized literature allows to state that the issue of interpreting the term «pedagogical conditions» is discussed in the works of Y. Babansky, A. Verbitsky, I. Ziaziun, N. Kuzmina, V. Slaktionin, I. Frolov, A. Khutorsky, and other researchers. Among the considerable number of works, those focusing on the formation of readiness of future officers of law enforcement agencies for professional activities attracted our attention. However, the results of

the analysis of recent research and publications show that the definition and search for the most effective ways of preparing future officers of law enforcement agencies to use service dogs in operational and service activities still remain beyond the attention of researchers, underscoring the relevance of the study. Thus, a considerable interest to the problem and the lack of scientific research and methodological sources on service dog handling training of future border guard officers justified detailed study of this problem.

Research results. In order to solve the raised problem first of all we have to define the concept of "pedagogical conditions". It refers to various components of the process of education, upbringing and personality development: goals, content, principles, methods, forms, means, etc. It can be used in relation to the whole educational process when characterizing the pedagogical system or its individual aspects or elements. As a rule, pedagogical conditions are specially created in the educational process in order to increase its effectiveness or implement certain innovations [1]. To ensure the effective functioning of the system of the educational process, researchers use such concept as pedagogical conditions. The results of the analysis of psychological and pedagogical literature allowed us to come to the conclusion that scientists define pedagogical conditions as a set of external circumstances of the educational process and internal features of the learner's personality, on which formation of professional qualities and personal skills depends [2]; as interconnected circumstances and ways of organizing the pedagogical process, which form a certain system and determine the effectiveness of this process [3]; a set of objective possibilities of the content of training, methods, organizational means of its implementation, when a successful solution to the pedagogical task is ensured, under which pedagogical conditions appear as a dynamic regulator of informational, personal, psychological and pedagogical factors of training.

It should be noted that some scientists distinguish between external and internal factors affecting the educational process. External factors include the organization of the educational process, interaction in the team, and the educational material. External factors include interpersonal interactions in the link: teacher - cadet and study group - teacher. Internal ones include professionally significant motivation, the need for self-improvement, inclinations, preferences, abilities, interest in professional development. However, it should be noted that pedagogical conditions cannot be reduced only to external or internal circumstances that affect the educational process, since personality development is a unity of subjective and objective, internal and external parts [4].

On the basis of the results of the analysis of scientific approaches to the research problem, under the pedagogical conditions of formation of the readiness of future law enforcement officers for using service dogs for operational and service activities, we understand a set of interrelated educational activities that contribute to

the activation of educational and cognitive activities of future specialists, their independence, initiative and which are directed to formation of readiness of the specified category of servicemen for the outlined type of professional activity.

In order to determine the pedagogical conditions for the formation of the readiness of future officers of law enforcement agencies for using service dogs for operational and service activities, an expert survey of scientific and pedagogical employees of the dog-handling departments, border guard academy, border guard officers-dog handlers of the headquarters of the border protection bodies and other law enforcement agencies was conducted.

Based on the generalization of the results of scientific and pedagogical research, the experts were asked to identify among 14 pedagogical conditions the most important in the context of the formation of the readiness of future law enforcement officers for using service dogs for operational and official activities, which allowed to single out the following pedagogical conditions: optimization of the structure and the content of the training of future officers of law enforcement agencies for using service dogs for operational and official activities; introduction into the educational process of innovative forms and methods of training future law enforcement officers; design and modeling of a quasi-professional environment for using service dogs for operational and service activities; monitoring of the quality of training of future law enforcement officers for using service dogs for operational and official activities.

Implementation of the specified pedagogical conditions in research work involved determining the purpose and content of the training of future law enforcement officers in the context of using service dogs for operational and service activities; the maximum consideration during professional training of the peculiarities of using service dogs for operational and service activities of law enforcement agencies; optimization of the structure and content of the educational process in the context of forming the readiness of future officers of law enforcement agencies for using service dogs for operative-service activities, which will ensure the search for original and effective forms, methods and means of training cadets; involving them in research activities; implementation during the training of the specified category of servicemen of a system of professionally oriented exercises that have an impact on the components of the outlined readiness; the development of methodological recommendations for scientific and pedagogical workers of a military educational institution regarding formation of the readiness of future officers of law enforcement agencies for using service dogs for operational and official activities.

In accordance with the first pedagogical condition, it is proposed to optimize the structure and content of dog-handling training of future officers through quantitative and qualitative changes in the teaching of cynological disciplines, with

the aim of modernizing the training process and improving the expected results of training. So, training of cadets under the existing system includes the sequential study of the educational disciplines "Using dog handlers and service dogs in the protection of the state border", "Cynological support of the operational and service activity of units of the state border protection".

We have elaborated proposals to optimize the system of training future law enforcement officers for canine support of operational and service activities by integrating these disciplines. Thus, starting from 2021, training of cadets will be conducted within the discipline «Border Guard Cynology», aimed at formation of professional competencies regarding organisation of canine support for operational and service activities.

Mastering the specified academic discipline involves studying three modules (1–3 courses). A novelty in the formation of the readiness of future law enforcement officers for canine support of operational and service activities according to the optimized structure is that in the second, fourth, sixth, and eighth semesters of training, issues of canine support of operational and service activities of structural units of the law enforcement agency are considered during comprehensive practical classes, as well as role-plays and business games in close connection with the practical issues of the disciplines of professional training (interdisciplinary connection), namely: «Fundamentals of State Border Protection», «Border Unit Management» – at the department of the border service tactics; «Service of Border Patrols at Checkpoints Across the State Border» – at the department of border control; «Technical Means of Border Protection» – at the department of engineering support and technical means of state border protection. For the first time, questions aimed at improving, deepening and consolidating the acquired knowledge, abilities and skills of canine support operationally have been added to the tasks for training cadets of the state border guard units (after the 1st, 2nd, 3rd courses of study) [5].

Therefore, implementation of the first pedagogical condition involves creation of an integrated course, a rational division of the material of the educational discipline «Border Guard Cynology» into modules, and a quality check of the assimilation of the theoretical and practical material of each module.

According to the second pedagogical condition of training future officers for canine support of operational and service activities, the use of active and interactive learning methods (methods of educational activity activation) aimed at developing cadets' creative independent thinking, activation of educational and cognitive activity, formation of skills and skills of solving professional non-standard tasks.

The results of analysis of scientific literature made it possible to state that the use of interactive learning in the educational process, unlike other learning systems, allows to significantly increase the percentage of information assimilation. Training is oriented, unlike the traditional one, not only on the assimilation of knowledge, but

also on the analysis, synthesis, evaluation of the acquired knowledge, and the presence of the cadet's own motivation and interest in training is the result of an activity enhancement. In such a situation, the cadet becomes not an object, but a subject of learning, he feels like an active participant of his own education and development.

Expert opinion, the results of the analysis of scientific literature and practical activities made it possible to single out the most effective methods of activating educational and cognitive activities, which were used by us during the organization and conduct of training classes, namely: analysis of a specific situation, «brainstorming», solving situational tasks, working in small groups.

Thus, the analysis of a specific situation was used by us as a kind of simulation non-game learning methods when proving the description of examples of positive actions of border units regarding the effective use of canine inspectors with service dogs. Real examples from the operational and service activities of the state border guard units contributed to the preparation of reasonably correct decisions by the cadets, which made it possible to develop the ability to use the acquired theoretical knowledge. In addition, the use of the method of analysis of a specific situation was closely intertwined with «brainstorming», because cadets were given the opportunity to express their thoughts about a specific situation. This helped prepare the groundwork for high-quality practical classes, when cadets consolidated the acquired theoretical knowledge by solving situational tasks.

Working in small groups was used during training sessions in order to quickly process large volumes of management documents. For this purpose, the study group was divided into subgroups, the task of each was to study a certain section of the law, resolution, order. Depending on the amount of information that needed to be processed, cadets were given from ten to twenty minutes for individual work, after which the class leader revealed the general structure of the governing document and its purpose, and two representatives from each subgroup gave a report on their section. After the cadets' speeches, the class leader conducted an express survey and summed up the general results, in which he repeated the general structure of the guiding document and its purpose, as well as its summary.

The peculiarities of training future officers for canine support of operational service activities in the presence of experimental factors (pedagogical conditions) also include the individual task of cadets during an internship in the structural units of a law enforcement agency, which is aimed at improving, deepening and consolidating the acquired knowledge, skills and abilities of canine support of operational and service activity, as well as to familiarize with the issues they will study in the future. After the internship, we checked the quality of the cadets' individual tasks and held discussions aimed at determining connection between the content of the educational material offered in the classes and the modern needs of the structural divisions of the law enforcement agency.

However, we note that the content and nature of the cadets' educational activities during classes are to some extent regulated by the work program. Therefore, during extracurricular work, future law enforcement officers have more opportunities to satisfy their needs for self-improvement. These classes are used to interest cadets in a deeper mastery of the material studied during planned classes. The implementation of such a pedagogical condition as the design and modeling of a quasi-professional environment for canine support for operational and service activities involves development of an album of schemes, educational and methodological guides, methodological recommendations to access the information environment to systematize information on canine support for operational and service activity. The main goal of implementing this pedagogical condition is the consistent modeling of the subject and professional content of the professional activity of future law enforcement officers. At the same time, what is important is not the cadets' assimilation of information, but development of their abilities to competently perform professional functions, solve professional problems and tasks, and master a holistic idea of canine support for operational and service activity.

The fourth pedagogical condition is the practical implementation of monitoring in higher education institutions, which can be carried out at several levels, however, we will focus on the levels of a department and faculty, namely on their indicators.

In particular, the main indicators of the faculty level of monitoring include: correspondence of personal qualities, professional knowledge and skills of graduates to the requirements of the profession; graduates' ability to innovate; rating of graduates among employees of the structural unit of the law enforcement agency; personal achievements of graduates. Among the main indicators of monitoring at the departmental level, the following are determined: the level of knowledge and skills of the graduates (in accordance with the qualification characteristics and the list of professional competencies); positive features and shortcomings in the graduate's work; attitude of managers towards graduates.

Quality monitoring of the training of future officers of law enforcement agencies for canine support of operational and service activity involves the use of appropriate forms of control, taking into account the impact of evaluation on the development of personality of cadets and active use of the stimulating function of evaluation. For this purpose, it is proposed to carry out the following measures: surveys of different groups of respondents; testing participants of the experiment; collection of other statistical data on the state of training of future officers for canine support of operational and service activities according to the established form; study of documents of educational institutions, administrative bodies, etc.

Thus, monitoring of the quality of training of future law enforcement officers for canine support of operational and service activities is planned to be carried out

in three directions: cognitive (assessment of the effectiveness and quality of knowledge acquired by cadets in the context of canine support of operational and service activities), motivational (assessment of professional needs, interests, motives of the future law enforcement officers, aimed at constant self-development and self-realization, their attitude to the profession and canine support of operational and service activities), activity (assessment of abilities and skills, which are necessary for the future officers to effectively solve practical tasks of professional activity, related to canine support).

The introduction of monitoring into the professional training of future law enforcement officers in the context of canine support of operational and service activity allows to track and understand the dynamics, content, trends of changes that occur among cadets during training; to systematize the necessary information about the adequacy of the didactic tools used in the educational process (content, forms, teaching methods), individual and psychological characteristics of cadets and, on this basis, direct the educational process taking into account a person-oriented approach to education, adjust the course of introducing innovative forms and methods into the training of future law enforcement officers.

Therefore, within the framework of the study, monitoring of the quality of training of future law enforcement officers for canine support of operational and service activities in five stages was determined. For this purpose, the aim, tasks, terms, procedure, methods of monitoring and evaluation criteria were initially determined. Also, methodological materials on conducting monitoring were prepared, the monitoring procedure and the analysis of its results were carried out, statistical and analytical information on the quality of the specified process was prepared. The last stage was publication of the monitoring results and delivery of information to interested parties.

Conclusions. It has been established that formation of the readiness of future law enforcement officers for canine support of operational and service activities will take place more effectively under the following conditions: optimizing the structure and content of training future law enforcement officers for canine support of operational and service activities, introducing into the educational process innovative forms and methods of training law enforcement officers, design and modeling of a quasi-professional environment for canine support of operational and service activity, monitoring the quality of training future law enforcement officers for canine support of operational and service activity.

References:

1. Lytvyn, A. V. Metodolohichni zasady ponyattya «pedahohichni umovy», [Methodological foundations of the concept of "pedagogical conditions"], Pedagogy and psychology of professional education. 2013. No. 4. P. 43–63 [in Ukrainian].

2. Romanovska, O. O. Orhanizatsiyno-pedahohichni umovy pidhotovky konkurentozdatnoho fakhivtsya v inzhenerno-pedahohichnykh navchal'nykh zakladakh [Organizational and pedagogical conditions for training a competitive specialist in engineering and pedagogical educational institutions]: thesis for obtaining PhD, spec. 13.00.04 "Theory and methodology of professional education", Kharkiv. Ped. University named after G. Skovorody. Kh., 2011. 20. [in Ukrainian].

3. Voitsekhivskiy, O. L. Pidhotovka maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do profesiyanoi diyal'nosti v punktakh propusku cherez derzhavnyy kordon [Preparation of future border officers for professional activities at checkpoints across the state border]: thesis for obtaining PhD spec. 13.00.04 "Theory and methodology of professional education", NADPSU. Khmelnytskyi, 2012. 16. [in Ukrainian].

4. Afanasyev A., Serkhovets S., Sofiyan D. Vykorystannya kinolohichnykh pidrozdiliv dlya protydyi nezakonnomu peremishchennyu vybukhovyykh rehovyn na derzhavnomu kordonі. [The use of canine units to counter the illegal movement of explosives on the state border: Explosive objects as an element of hybrid threats: challenges and countermeasures]. Materials of the 1st International Scientific and Practical Conference (Kyiv, April 27, 2021). Kyiv: NUOU named after Ivan Chernyakhovsky, 2021. P. 24-25. [in Ukrainian].

5. Polozhennya z orhanizatsiyi ta provedennya praktychnoyi pidhotovky kerivnoho, naukovo-pedahohichnoho skladu, slukhachiv kursantiv ta studentiv Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny imeni Bohdana Khmel'nyts'koho [Regulations on the organization and practical training of the management, scientific and pedagogical staff, trainees and students of the National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi]: order of the rector of the National Academy of the State Border Service of Ukraine dated January 26, 2011 No. 106. Khmelnytskyi, 2011. 50 p. [in Ukrainian].

Література:

1. Литвин, А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови», Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. № 4. С. 43–63

2. Романовська, О. О. Організаційно-педагогічні умови підготовки конкурентоздатного фахівця в інженерно-педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти», Харк. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. Х., 2011. 20 с.

3. Войцехівський, О. Л. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності в пунктах пропуску через державний кордон : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти», Нац. акад. Держ. прикордон. служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2012. 16 с.

4. Афанасьев А., Серховец С., Софиан Д. Використання кінологічних підрозділів для протидії незаконному переміщенню вибухових речовин на державному кордоні: Вибухонебезпечні предмети як елемент гібридних загроз: виклики та протидія. *Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 27 квітня 2021 р.)*. Київ : НУОУ ім. І. Черняхівського, 2021. С. 24 – 25.

5. Положення з організації та проведення практичної підготовки керівного, науково-педагогічного складу, слухачів курсантів та студентів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького : наказ ректора Національної академії Державної прикордонної служби України від 26 січня 2011 р. № 106. Хмельницький, 2011. 50 с.

УДК 373/.5.011-051:81'243]:37.013.43](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-768-780](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-768-780)

Білецька Ірина Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 20300, м. Умань, вул. Садова, 2, тел.: (097) 997-92-33, <https://orcid.org/0000-0002-3372-9100>

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА ЯК СКЛАДНИК ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація. У статті здійснено огляд сутності основних підходів до визначення поняття «педагогічна культура» та з'ясовано особливості полікультурної освіти вчителя іноземних мов як невід'ємного складника його педагогічної культури. З'ясовано, що дослідження педагогічної культури може здійснюватися з різних позицій, зокрема, соціально-педагогічної, науково-педагогічної, професійно-педагогічної, особистісної. Вивчаючи педагогічну культуру, варто акцентуватися на наступних аспектах: це соціальна сфера суспільства, спосіб збереження стосунків між поколіннями і людьми та передання соціально-педагогічного досвіду; частина загальнолюдської та національної духовної культури, сфера педагогічних цінностей; сфера професійної діяльності, яка охоплює суспільні вимоги до неї, закономірності культурної ідентифікації педагога, культуровідповідні освітні системи, педагогічні технології, способи створення культурних моделей суспільного життя і педагогічної практики; особистісна якість, інтегруюча педагогічну позицію, професійні вміння, поведінку, індивідуальні досягнення у творчості.

Досліджено, що в умовах багатокультурного світу та поліетнічного українського суспільства полікультурна освіта стає невід'ємною частиною педагогічної культури вчителя іноземної мови. Крім суто лінгвістичних знань, умінь та навичок, вона передбачає культурологічні, етноісторичні знання, усвідомлення важливості культурного плюралізму, вміння виділяти і додавати у зміст іншомовної освіти ідеї, які відображають культурне розмаїття світу, а також вміння організовувати педагогічний процес як діалог носіїв різних мов і культур у часі та просторі. Стверджується, що саме вчитель іноземних мов повинен уособлювати в собі ту полікультурну особистість, визначальною рисою якої є знання багатьох культур і мов полікультурного спілкування, та покликаний на своїх заняттях формувати як мінімум білінгвальну соціокультурну особистість в умовах контактного середовища. Переорієнтації мети іншомовної освіти на формування суб'єкта міжкультурної комунікації,

вибір в якості змісту іншомовної освіти «культуру через мов» і багато інших чинників зумовили кардинальний перегляд методології іншомовної освіти, її базових понять і категорій, педагогіки та методики навчання.

Ключові слова: полікультурна освіта, педагогічна культура, вчитель, іншомовна освіта, діалог культур, міжкультурна комунікація.

Biletska Iryna Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Foreign Languages Theory and Practice, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 20300, Uman, 2 Sadova St., tel.: (097) 997-92-33, <https://orcid.org/0000-0002-3372-9100>

MULTICULTURAL EDUCATION AS A COMPONENT OF A FOREIGN LANGUAGE TEACHER'S PEDAGOGICAL CULTURE

Abstract. The article reviews the essence of the main approaches to the definition of the concept of “pedagogical culture” and identifies the features of multicultural education of foreign language teachers as an integral part of their pedagogical culture. It has been found that the study of pedagogical culture can be carried out from different perspectives, in particular, socio-pedagogical, scientific-pedagogical, professional-pedagogical, and personal. When studying pedagogical culture, it is worth focusing on the following aspects: it is a social sphere of society, a way of preserving relations between generations and people and transferring socio-pedagogical experience; part of the universal and national spiritual culture, the sphere of pedagogical values; the sphere of professional activity, which covers social requirements for it, patterns of cultural identification of the teacher, culturally appropriate educational systems, pedagogical technologies, ways of creating cultural models of social life and pedagogical practice.

It is proved that in the conditions of a multicultural world and multiethnic Ukrainian society, multicultural education becomes an integral part of the pedagogical culture of a foreign language teacher. In addition to purely linguistic knowledge, skills and abilities, it involves cultural and ethnohistorical knowledge, awareness of the importance of cultural pluralism, the ability to identify and add ideas that reflect the cultural diversity of the world to the content of foreign language education, as well as the ability to organize the pedagogical process as a dialogue between speakers of different languages and cultures in time and space. It is argued that it is the foreign language teacher who should personify the multicultural personality whose defining feature is knowledge of many cultures and languages of multicultural communication, and is called upon to form at least a bilingual socio-cultural personality in the contact environment. The reorientation of the goal of foreign language education to the formation of a subject of intercultural

communication, the choice of “culture through languages” as the content of foreign language education and many other factors have led to a radical revision of the methodology of foreign language education, its basic concepts and categories, pedagogy and teaching methods.

Keywords: multicultural education, pedagogical culture, teacher, foreign language education, dialogue of cultures, intercultural communication.

Постановка проблеми. Проблема полікультурної особистості, для розуміння якої важливі шляхи взаємодії особистості і культури, надзвичайно актуалізується в епоху глобалізації та інтеграції, соціокультурних явищ, що ставлять перед сучасною освітою завдання виховання підростаючого покоління нового типу, здатного творчо мислити і працювати в умовах полікультурного світу. Знання іноземної мови, розуміння та сприйняття інших культур є важливою запорукою ефективності виховання полікультурної особистості.

Реалізація такого завдання можлива завдяки підготовці високопрофесійних учителів, насамперед іноземних мов, з високим рівнем педагогічної культури, здатних працювати в полікультурному середовищі, формувати у своїх вихованців соціальну стійкість, систему моральних цінностей, умінь жити в суспільстві, яке постійно піддається трансформаціям. Акцент необхідно робити на оволодінні майбутніми вчителями іноземної мови певним рівнем полікультурної компетенції, необхідної для взаєморозуміння та адекватної інтерпретації культурних особливостей і відмінностей у ціннісному та поведінковому планах. Вже доведено, що ігнорування відмінностей у лінгвістичному та культурному плані є основною причиною порушення комунікації та призводить до конфліктів на національному та релігійному ґрунті.

Аналіз актуальних досліджень. Пілотажний аналіз наукової літератури свідчить про значний інтерес сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців до проблем педагогічної культури вчителів в цілому та полікультурної освіти зокрема. Питання формування професійної культури особистості розглядаються в дослідженнях А. Барабанщикова, В. Гриньової, І. Ісаєва та ін. У полі уваги багатьох науковців перебували особливості формування педагогічної культури вчителів (П. Блонський, А. Луначарський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький та ін.). Але в різні часи розуміння культури, а тому числі педагогічної, змінювалось.

У науковому доробку сучасних учених відображено різноманітні аспекти педагогічної культури та специфіку її формування у майбутніх учителів, у тому числі іноземної мови (Т. Білоусова, О. Бондаревська, М. Лещенко, О. Рудницька та ін.).

Окремі аспекти полікультурної освіти майбутніх учителів стали предметом досліджень вітчизняних (І. Бех, Л. Голік, І. Зязюн, О. Коваленко,

М. Красовицький, І. Лощенова, О. Сухомлинська, Н. Якса, Н. Щерба та ін.) і зарубіжних (Дж. Бенкс, Ж. Гей, М. Гібсон, К. Грант, С. Ністо та ін.) учених.

Незважаючи на посилений науковий інтерес до цієї проблеми, досвід формування високого рівня педагогічної культури вчителів іноземної мови, які в процесі професійної діяльності покликані забезпечувати полікультурну освіту своїх вихованців, залишається недостатньо узагальненим і систематизованим. Тому у своїй статті ми ставимо за мету здійснити огляд сутності основних підходів до визначення поняття «педагогічна культура» та з'ясувати особливості полікультурної освіти вчителя іноземних мов як невід'ємного складника його педагогічної культури.

Виклад основного матеріалу. Не можна не погодитись із думкою Т. Білоусової, яка стверджує про те, що учитель з високим рівнем педагогічної культури – це вчитель, який володіє необхідними для педагогічної діяльності особистісними якостями, здійснює педагогічну діяльність на професійному рівні, веде творчий пошук вирішення педагогічних задач, має стійку потребу в креативності, досягає високих результатів у навчанні і вихованні учнів [3].

У своїй концепції педагогічної культури О. Бондаревська трактує це поняття як частину загальнолюдської культури, в якій найбільшою мірою зафіксувались духовні й матеріальні цінності, а також способи творчої педагогічної діяльності людей, необхідні людству для обслуговування історичного процесу зміни поколінь і соціалізації (дорослішання, становлення) особистості [3, с. 53].

О. Сухомлинський не ототожнював педагогічну культуру ні з етикою, ні з педагогічною майстерністю. У ній він убачав комплекс різноманітних якостей педагога. Одним із важливих умінь, яке, на думку науковця, повинне входити до складу педагогічної культури, є вміння вчителя орієнтуватися в складних питаннях предмету, який він викладає. Також важливим елементом педагогічної культури О. Сухомлинський вважав здатність учителя звертатися до розуму і серця учня, застосовувати різні методи вивчення його особистості в процесі розумової та фізичної праці. Він зазначав, що вчителі повинні розвивати, поглиблювати в своїх колективах педагогічну етику, стверджувати гуманізм у вихованні як найважливішу рису педагогічної культури кожного вчителя [7].

Аналіз наукових досліджень, здійснений О. Гомонюк, дало підстави стверджувати, що педагогічна культура також визначається як характеристика цілісної особистості педагога, показник його гуманної педагогічної позиції, що поєднується з творчим ставленням до справи та проявляється як у професійній діяльності, так і в педагогічному спілкуванні (особистісний підхід); умова готовності до професійної діяльності, показник її ефективності й високого рівня самореалізації особистості (діяльнісний підхід); система цінностей педагогічної діяльності (аксіологічний підхід) [3, с. 54].

Педагогічна культура вчителя на засадах діяльнісного підходу розглядається як показник високого рівня сформованості спеціальних умінь учителя, професійно значущих якостей, володіння сучасними методами й передовими технологіями навчання, що у своїй сукупності забезпечує переконливу результативність їхньої роботи [3, с. 54].

Ряд харківських науковців (А. Рижанова, Ю. Соловйова) вважають, що при формуванні культури майбутнього вчителя необхідно брати до уваги культурологічний та аксіологічний підходи [5; 6]. Аксіологічний підхід передбачає орієнтацію педагога на загальнолюдські, національні й професійні цінності, ціннісну спрямованість у педагогічній діяльності. Провідною ідеєю акмеологічного підходу є конструктивна інтеграція особистісної й професійної основ на підставі реалізації творчого потенціалу. Тобто цей підхід дозволяє розглядати питання розвитку та вдосконалення педагогічної культури на різних вікових етапах онтогенезу особистісної зрілості суб'єкта педагогічної діяльності: від професійного самовизначення, отримання професійної освіти до самоактуалізації в професійній діяльності [3, с. 55].

На думку А. Ісмаїлова, під культурою педагога варто розуміти рівень розвитку його особистості, а також професіоналізм, рівень освіченості та дотримання норм мовленнєвого етикету. Як і в кожній людині, в учителя можна виділити загальну культуру і професійну, тобто педагогічну культуру. Тому науковець наголошує, що для вчителя з високим рівнем загальної та педагогічної культури характерним є:

1. Начитаність, ерудиція, розуміння різних видів мистецтва і досить широкий кругозір. Читання художньої літератури, публіцистичних і наукових текстів, безсумнівно, впливає на культуру педагога, який може відповісти на запитання, які стосуються не тільки його навчальної дисципліни (в нашому випадку – іноземної мови), а й інших аспектів і сфер людської діяльності.

2. Досконале володіння своїм предметом, в нашому випадку – іноземною мовою. Окрім іноземної та рідної мови, він може знати й інші мови масового спілкування людей у суспільстві. Чим більше мов знає вчитель, тим більше інформації він може отримати і тим ширше його фонові знання, адже знання мови означає знання культури її носіїв.

3. Самовладання, тобто вміння стримувати свої почуття й емоції, здатність контролювати свою мовленнєву поведінку та дотримуватися норм мовленнєвого етикету, незалежно від суб'єктивного ставлення до мовця і до змісту спілкування. У процесі навчання можуть виникати різні непорозуміння або конфліктні ситуації, під час яких учитель повинен бути більш стриманим і не допускати розвитку конфлікту в будь-якому випадку.

4. Відповідність зовнішнього вигляду вчителя рівню його культури та вимогам: стиль одягу, зачіска, вибір аксесуарів, прикрас та макіяжу (для

представниць жіночої статі). Найбільш прийнятний стиль – класичний, строгий. Аксесуари та зачіска, макіяж і прикраси не повинні бути вульгарними і не виходити за межі норми.

5. Ввічливе ставлення до колег, учнів, їхніх батьків і взагалі до всіх оточуючих людей, що створює сприятливу атмосферу спілкування і свідчить про високу загальну культуру педагога.

6. Багатий словниковий запас, що включає мовні формули та ввічливі фрази культурного спілкування, які відповідають певній ситуації. Педагог з високим рівнем культури повинен знати доречність або недоречність тієї чи іншої фрази в конкретній ситуації і передбачати реакцію співрозмовника.

7. Педагогічно спрямована діяльність на досягнення позитивних результатів у навчанні, в тому числі з іноземної мови. Такий учитель володіє хорошою методикою навчання і має знання з психології. Крім того, він вміє використовувати інноваційні, інформаційні та комп'ютерні технології.

8. Педагогічні вміння та організаторські якості, які є основою для створення різноманітних комунікативних ситуацій та організації різних видів діяльності [11].

Таким чином, стверджує А. Ісмаїлов, портрет учителя з високим рівнем педагогічної культури включає: 1) начитаність, ерудицію і широкий кругозір; 2) знання хоча б однієї іноземної мови, її літератури і мовленнєвої культури; 3) самовладання і контроль над собою та своєю мовленнєвою поведінкою; 4) належний зовнішній вигляд; 5) ввічливе ставлення до учнів і оточуючих людей; 6) знання мовленнєвих формул спілкування; 7) володіння методикою навчання; 8) педагогічні здібності та організаторські якості.

Комунікативна культура майбутніх учителів іноземної мови формується і розвивається завдяки таким факторам: читання, переговори, семінари, зустрічі в рамках науково-освітніх проєктів і художньої класики, заняття з іноземної мови на основі хороших підручників і навчальних посібників, що включають правила і рекомендації з культури спілкування, практику спілкування з іноземцями [11].

Можна стверджувати, що дослідження педагогічної культури може здійснюватися з різних позицій, зокрема, соціально-педагогічної, науково-педагогічної, професійно-педагогічної, особистісної.

Вивчаючи педагогічну культуру, варто акцентуватися на наступних аспектах:

- це соціальна сфера суспільства, спосіб збереження стосунків між поколіннями і людьми (в тому числі внутрішньосімейних і міжнаціональних) та передання соціально-педагогічного досвіду;
- частина загальнолюдської та національної духовної культури, сфера педагогічних цінностей, що містять педагогічні теорії,

педагогічне мислення, педагогічну свідомість суспільств, культурні зразки практичної діяльності;

- сфера професійної діяльності, яка охоплює суспільні вимоги до неї, закономірності культурної ідентифікації педагога, культуро-відповідні освітні системи, педагогічні технології, способи створення культурних моделей суспільного життя і педагогічної практики;

- особистісна якість учителя, вихователя, викладача закладу вищої освіти, керівника, батьків, інтегруюча педагогічну позицію, професійні вміння, поведінку, індивідуальні досягнення у творчості.

У новому тисячолітті світовому освітньому процесу все більше стають притаманними такі тенденції проєктування і розвитку освіти, що базуються на культурологічному підході та потребують від сучасної людини діалогічності, розуміння, поваги до культурної ідентичності інших. Тобто мова йде про полікультурну освіту як важливу складову нинішньої освіти, яка сприяє засвоєнню знань про інші культури, розумінню загального і специфічного в традиціях, вихованню молоді в дусі поваги інших культурних систем.

Безумовно, що в умовах багатокультурного світу та поліетнічного українського суспільства полікультурна освіта стає невід'ємною частиною педагогічної культури вчителя іноземної мови. Крім суто лінгвістичних знань, умінь та навичок, вона передбачає культурологічні, етноісторичні знання, усвідомлення важливості культурного плюралізму, вміння виділяти і додавати у зміст іншомовної освіти ідеї, які відображають культурне розмаїття світу, а також вміння організовувати педагогічний процес як діалог носіїв різних мов і культур у часі та просторі. Полікультурна освіта сприяє тому, щоб допомогти побачити спільне у різноманітті.

Полікультурна освіта викликає значний інтерес у суспільно-політичних діячів та науковців. Це зумовлено, в першу чергу, гострими конфліктними напруженнями, що спостерігаються між націями, етнічними, конфесійними та іншими спільнотами як в окремих державах, так і на глобальному рівні.

На міжнародному рівні проблеми полікультурної освіти набули утвердження в Статуті Організації Об'єднаних Націй, у Преамбулі Статуту ЮНЕСКО, у Загальній декларації прав людини, Конвенції про права дитини, Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії та переконань, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Декларації принципів толерантності та ін.

Термін «полікультурна освіта» починає інтенсивно розвиватися в 50–60-ті роки ХХ століття. В науковій літературі початку 60-х років минулого століття педагоги, здебільшого зарубіжні, звертаються до таких понять, як «різноманітність», «культурний плюралізм» та «етнічний зміст». Багато з того, що вносилося у розробку цих термінів, зводилося до того, що необхідно

зробити у цьому напрямку – змінити позиції педагога, навчальний план, підібрати підручники. Нечітко були сформульовані конкретні напрями і визначення щодо особливостей змісту або підходів, які мають бути покладені в основу такої освітньої практики. Дискусії, що точилися навколо «етнічного змісту» в шкільному навчальному плані, обмежувались навчанням негрів, американців мексиканського походження, корінних американців та азіатів.

У середині 60-х років ХХ століття почали зустрічатися терміни «освіта етнічної меншості», «етнічна освіта» і, подекуди, «полікультурна освіта». До початку 70-х років поняття «етнічне навчання», «етнічна освіта» і «полікультурна освіта» набули популярності в літературі та стали прийнятною термінологією, посилаючись на включення етнічного змісту в наявні шкільні навчальні плани.

Найбільш вагомою на той час зарубіжною публікацією про етнічне навчання та етнічну освіту була стаття Дж. Бенкса «Імперативи етнічної освіти», яка була опублікована у січні 1972 року в «Phi Delta Kappan». Автори, які долучилися до підготовки цієї праці, використали міріад термінів, що в основному стосувалися навчання етнічних груп у Сполучених Штатах Америки [8].

Дж. Фобса можна вважати одним з перших, хто вжив термін «полікультурна освіта». Його дослідження під назвою «Освіта тих, хто відрізняється культурою: полікультурний підхід», надруковане у 1969 році, розцінюється як один з найбільш вагомих внесків у розвиток цього поняття [55].

У сучасній філософській, педагогічній та політичній літературі паралельно з поняттям «полікультурна освіта» можна зустріти терміни «багатокультурна освіта», «мультикультурна освіта», «інтеркультурна освіта», «транскультурна освіта», причому три останні прийшли у вітчизняну педагогіку з Заходу, де з 70-х років ХХ століття вони стали предметом суперечок і основами для певних політичних рішень.

Проведене дослідження підтверджує існування різноманітних дефініцій поняття «полікультурна освіта», які пропонуються широким колом науковців: від освітян до юристів. Тому закономірно, що всі вони мають різні погляди при обговоренні етнічного розмаїття та культурного плюралізму. Деякі з них базуються на культурних характеристиках різноманітних груп, у той час як інші підкреслюють соціальні проблеми (особливо пов'язані з утисками), політичною владою і перерозподілом економічних ресурсів. Окремі дослідники беруть до уваги у своїх поглядах лише колір шкіри людей, а інші включають всі основні групи. Існують визначення, що обмежують полікультурну освіту характеристиками місцевих шкіл, тим не менше, інші передбачають напрями шкільної реформи у всіх сферах, незалежно від їх особливостей. Ці види полікультурної освіти ставлять перед собою різні цілі:

починаючи з того, щоб розміщувати в підручниках більше інформації про різноманітні групи, до боротьби з расизмом, до повного реконструювання шкільництва і реформування суспільства, щоб зробити школи більш культурно збалансованими.

Концепції полікультурної освіти та погляди, які на них базуються, окреслюють обсяг, рівні та межі цього поняття. Полікультуралісти реально оцінюють розмаїття і погоджуються, що специфічний зміст, структура і методи, які використовуються з метою досягнення полікультурної освіти, різняться залежно від ситуації. Вони також стверджують, що полікультурна освіта має значення для прийняття рішень, які торкнуться дій на всіх рівнях освіти, включаючи навчання, адміністрацію, управління, консультування, укладання програм, оцінку виконання роботи та шкільний клімат. Таким чином, кожен, хто задіяний у цьому процесі, повинен відігравати активну роль у здійсненні полікультурної освіти. Дії на рівні школи з метою прийняття полікультурної освіти повинні враховувати расу, мову, етнічність, звички і традиції етнічних груп у всьому глобальному суспільстві. У своєму дослідженні ми притримуємось трактування полікультурної освіти як процесу цілеспрямованого й планомірного формування й розвитку світогляду, переконань і почуттів особистості, що ґрунтуються на визнанні багатоманітності культур, збагачує її почуття, формує особливе ставлення до навколишнього світу і людей у ньому та супроводжується сприйманням та осмисленням життєво важливих парадигм буття, перетворенням зовнішніх культурних смислів у внутрішній морально-етичний світ.

Отже, полікультурна освіта – складне, багатоаспектне поняття, яке поєднує різноманітні підходи до вирішення проблем, пов'язаних із культурною неоднорідністю сучасного суспільства, і є невід'ємною складовою педагогічної культури вчителя іноземних мов.

Ідея про зв'язок вивчення мови з культурою народу знайшла відображення у працях Ш. Швейцера, Е. Сімоні, які запропонували конкретну схему навчання, що містить основні відомості про звичаї й особливості носіїв мови, яка вивчається [9]. Ф. Аронштейн та Е. Отто стверджували існування культурознавчого аспекту в основі навчання мови, яка є відбитком духу народу, засобом пізнання його культури і мислення. У процесі оволодіння мовою людина набуває додаткових екстралінгвістичних знань щодо вживання мовних засобів [10].

Ми переконані, що мова не може вивчатися без виявлення особливостей культури народу, який нею розмовляє. Вона відображає не лише фрагмент реальної дійсності, даний етнічній спільноті, а й образ життя, світобачення, національний характер, систему цінностей, менталітет народу, його суспільну самосвідомість у цілому [2, с. 35]. Слід зазначити, що культуру народу також

неможливо комплексно досліджувати без вивчення тієї мови, якою він розмовляє. Тобто мова не існує поза культурою, взаємовплив мови і культури є, дійсно, комплексним і він має розглядатися саме з різних позицій, тому ми вважаємо такий підхід до вивчення цієї проблематики найбільш доцільним та об'єктивним.

Цікавою у контексті полікультурної іншомовної освіти є позиція американських учених, лінгвіста-структураліста Ч. Фріза та методиста Р. Ладо, авторів добре відомого аудіо-лінгвального методу вивчення іноземних мов, які займалися переважно питаннями навчання мов дорослих, але їх концепція мала вплив і на шкільну методику. Вони розглядали мову як відображення історії, культури та побуту народу-носія мови. Тому Р. Ладо вважає, що вивчення іноземної мови нерозривно пов'язане з проникненням у культуру її народу, оскільки їх неможливо зрозуміти поодиноці. Важливим є не просто знайомство з реаліями, а розуміння системи понять, що склалися у певній мові та культурі (*elementary meaning units in the culture*). Без такого знання неможливо зрозуміти інший народ та його мову, адже носії цієї мови оперують іншими поняттями. Для оволодіння системою понять автори пропонують різні теми, наприклад, «Ігри, популярні в країні, мова якої вивчається», «Казки та оповідання, які знають діти у країні, мова якої вивчається», «Загальноприйняті форми звернення до батьків, товаришів та дорослих» тощо. Для підлітків рекомендується така тематика: «Оповідання та романи, які є найпопулярніші в країні, мова якої вивчається», «Позитивні та негативні герої літератури», «Відпочинок та спорт». Для випускників шкіл можна запропонувати такі теми: «Вибір професії та кар'єра», «Соціальні відмінності, характерні для країни, мова якої вивчається», «Мовні штампи, що використовуються в різних життєвих ситуаціях» [4].

На нашу думку, саме вчитель іноземних мов повинен уособлювати в собі ту полікультурну особистість, визначальною рисою якої є знання багатьох культур і мов полікультурного спілкування, та покликаний на своїх заняттях формувати як мінімум білінгвальну соціокультурну особистість в умовах контактного середовища. Переорієнтації мети іншомовної освіти на формування суб'єкта міжкультурної комунікації, вибір в якості змісту іншомовної освіти «культуру через мов» і багато інших чинників зумовили кардинальний перегляд методології іншомовної освіти, її базових понять і категорій, педагогіки та методики навчання.

На заняттях з іноземної мови педагог повинен акцентувати увагу учнів на тому, що в світі існує безліч цінностей, які відрізняються від їхніх особистих, що будь-які цінності укорінюються в традиціях того чи іншого народу і є для нього закономірним результатом його досвіду та історичного розвитку. Саме через діалог культур можливо досягти певного рівня

самопізнання та взаємозбагатитися. Засобами іноземної мови можна сприяти полікультурному вихованню школярів, що передбачає толерантне і позитивне ставлення до представників інших культур.

Зокрема, з цією метою на ранніх етапах вивчення іноземної мови велике значення має стимулювання потреб у знайомстві зі світом закордонних однолітків та використанні для цього іноземної мови, а також формування елементарних умінь іншомовного спілкування з використання рідної мови в якості допоміжної. У подальшому велике значення має вивчення іноземної мови як засобу міжнародного спілкування через соціокультурний, культурознавчий, художньо-естетичний розвиток школярів під час знайомства з культурною спадщиною країн, мова яких вивчається. Крім цього, важливу роль відіграє формування умінь продемонструвати рідну культуру і свою державу в умовах іншомовного міжкультурного спілкування. Завершальний етап вивчення іноземної мови повинен сприяти вдосконаленню іншомовної комунікативної компетенції, яка забезпечуватиме використання іноземної мови в ситуаціях офіційного та неофіційного спілкування. При цьому в центрі уваги – поглиблення знань культурного спрямування про стиль життя в зарубіжних країнах, мова яких вивчається. При цьому завдання і зміст іншомовного навчального спілкування розширюються за рахунок міждисциплінарного підключення іноземної мови до вивчення інших предметів.

Можна сказати, що основна мета, якої повинен досягти учитель іноземної мови, – це навчання підростаючого покоління умінню жити, а значить – умінню спілкуватися у полікультурному суспільстві.

Виходячи з цілей полікультурної освіти, всю різноманітність методів, які використовуються, можна звести до чотирьох груп: методи актуалізації культурного самовизначення і цілепокладання учнів; методи отримання нових знань, практичних умінь та навичків взаємодії з суб'єктами полікультурного соціуму; рефлексивні методи; методи моделювання і проектування в умовах полікультурності.

Технології полікультурної освіти передбачають ставлення до освіти як до культурного процесу, рушійними силами якого є діалог і співпраця його учасників; ставлення до закладу освіти як до цілісного полікультурного простору, де відтворюються культурні зразки полікультурного соціуму. Основне завдання актуалізації культурного самовизначення може бути досягнуте в результаті використання бесід, дискусій, формування діалогових способів спілкування, оснований на повазі різноманітних культур і традицій різних людей, народів через мови та культури, заперечення негативних стереотипів щодо будь-якої культури, навчання учнів критичному мисленню.

При відборі форм навчальної діяльності варто спиратися на зворотний зв'язок, який може бути організований через діалогові форми роботи. Одна з

головних вимог при цьому – створення комфортних умов, що виключають недовіру й емоційно-моральну напругу, а також використання можливостей культурно-освітнього середовища [12].

Висновки. Таким чином, полікультурна освіта є невід’ємним і важливим складником педагогічної культури вчителя іноземної мови, яка визначається комплексом знань, навичок, цінностей, підходів та професійних якостей, що характеризують його як кваліфікованого та ефективного педагога, а також передбачає відкритість до постійного самовдосконалення, професійного розвитку та взаємодії з колегами та фахівцями у галузі освіти. Крім того, вона включає в себе розвиток міжкультурної компетенції, вміння ефективно комунікувати з учнями з різних культурних та мовних середовищ, а також адаптувати процес навчання до їхніх потреб і можливостей.

Забезпечуючи іншомовне навчання на засадах полікультурної освіти, вчитель повинен допомогти учням розуміти культурну різноманітність, навчити цінувати та поважати її. На своїх заняттях він має акцентувати увагу на вивченні культурних аспектів мови, традицій, звичаїв та історії країн, де говорять мовою, що опановується, таким чином сприяючи формуванню толерантного та відкритого світогляду учнів, підвищуючи їх культурну компетентність та готовність до спілкування в полікультурному середовищі.

Перспективи подальших досліджень убачаються у вивченні особливостей використання різноманітних форм та методів, інноваційних і комп’ютерних технологій іншомовного навчання на засадах полікультурної освіти, а також специфіки його здійснення на різних етапах.

Література:

1. Бойченко В. В. Полікультурне виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2006. 198 с.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. К. : Логос, 2004. 284 с.
3. Гомонюк О. М. Основні підходи до визначення поняття «педагогічна культура». *Зб. наук. пр. Хмельниц. ін-ту соц. технологій Ун-ту «Україна»*. Хмельницький : ХІСТ, 2012. С. 53–58.
4. Першукова О. О. З історії розвитку соціокультурних аспектів вивчення іноземних мов у Європі. *Іноземні мови*. 1999. № 4. С. 16–19.
5. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Харків, 2004. 442 с.
6. Соловійова Ю. О. Формування аксіологічної культури майбутнього вчителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2005. 212 с.
7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю. К. : Рад. шк., 1988. 304 с.
8. Banks J. A. *Multicultural education: Theory and practice*. Toronto : Allyn and Bacon, 1981. 502 p.
9. Committee on multicultural education. *Educators’ preparation for cultural and linguistic diversity : A call to action*. URL: <http://aacte.org/pdf/Programs/Multicultural/culturallinguistic.pdf>

10. Edwards V. Speaking and listening in multilingual classrooms. London : Kogan Page, 1995. 28 p.
11. Ismailov A. R. The Formation of Pedagogical Culture of a Foreign Language Teacher in the System of Higher Education. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*. 2022. Volume 13. URL: <https://zienjournals.com/index.php/jpip/article/view/2520/2116>
12. Сіренко П.О. Розвиток рухових якостей у кваліфікованих футболістів: Методичні рекомендації. Харків : Нове слово, 2012. 82с.

References:

1. Boychenko, V. V. (2006). Polikulturene vykhovannia molodshykh shkoliariv u navchalno-vykhovnomu protsesi shkoly [Multicultural education of junior schoolchildren in the educational process of school]. *Kandydats'ka dysertatsiia [Candidate's thesis]*. Uman [in Ukrainian].
2. Holubovska, I. O. (2004). *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu [Ethnic peculiarities of language pictures of the world]*. Kyiv: Logos [in Ukrainian].
3. Homoniuk, O. M. (2012). Osnovni pidkhody do vyznachennia poniattia "pedahohichna kultura" [Main approaches to defining the concept of "pedagogical culture"]. *Zb. nauk. pr. Khmelnyts. in-tu sots. tekhnolohii Un-tu "Ukraina" [Col. of scient. art.]*. Khmelnytskyi: HIST, 53–58 [in Ukrainian].
4. Pershukova, O. O. (1999). Z istorii rozvytku sotsiokulturnykh aspektiv vyvchennia inozemnykh mov u Yevropi [From the history of the development of socio-cultural aspects of foreign language learning in Europe]. *Inozemni movy [Foreign languages]*, 4, 16–19 [in Ukrainian].
5. Ryzhanova, A. O. (2004). Rozvytok sotsialnoi pedahohiky v sotsiokulturnomu konteksti [Development of social pedagogy in the socio-cultural context]. *Doktors'ka dysertatsiia [Doctoral thesis]*. Kharkiv [in Ukrainian].
6. Soloviova, Yu. O. (2005). Formuvannia aksiolohichnoi kultury maibutnoho vchytelia [Formation of the future teacher's axiological culture]. *Kandydats'ka dysertatsiia [Candidate's thesis]*. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Sukhomlynskyi, V. O. (1988). *Sto porad uchytelevi [A hundred tips for a teacher]*. Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
8. Banks, J. A. (1981). *Multicultural education: Theory and practice*. Toronto: Allyn and Bacon [in English].
9. Committee on multicultural education. Educators' preparation for cultural and linguistic diversity : A call to action. URL: <http://aacte.org/pdf/Programs/Multicultural/culturallinguistic.pdf> [in English].
10. Edwards, V. (1995). *Speaking and listening in multilingual classrooms*. London: Kogan Page [in English].
11. Ismailov, A. R. (2022). The formation of pedagogical culture of a foreign language teacher in the system of higher education. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 13. URL: <https://zienjournals.com/index.php/jpip/article/view/2520/2116> [in English].
12. Sirenko P.O. Development of motor skills in qualified football players: Methodical recommendations. Kharkiv: Nove Slovo, 2012. 82 p.

УДК 37.018.26

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-781-791](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-781-791)

Білошицька Тетяна Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов і новітніх технологій навчання, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0003-0576-7342>

Литньова Тамара Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов і новітніх технологій навчання, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0001-5150-467X>

Галецький Сергій Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації, Національний університет "Острозька академія", вул. Семінарська, 2, м. Острог, 35800, тел.: +38 (03654) 2-29-49, <https://orcid.org/0000-0001-6532-3108>

ЕТАПИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПЕДАГОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

Анотація. У статті порушується проблема підготовки майбутніх учителів до педагогічного консультування суб'єктів навчально-виховної діяльності. Мета статті полягає у визначенні етапів підготовки майбутніх учителів до педагогічного консультування. Авторами запропоновано чотири етапи технології підготовки майбутніх учителів до педагогічного консультування: аналіз теоретичних та прикладних аспектів педагогічного консультування під час вивчення курсу «Педагогіка»; історичний аспект педагогічного консультування у курсі «Історія педагогіки»; формування умінь та навичок педагогічного консультування у процесі проведення тренінгових вправ на заняттях з предмету «Основи педагогічної майстерності»; комплексна підготовка під час проведення спецкурсу «Підготовка майбутніх учителів до педагогічного консультування».

Спецкурс «Підготовка майбутніх учителів до педагогічного консультування» побудовано на базі поліструктурної моделі підготовки студентів В. Семиченко. Виділено наступні підструктури: тематична (теоретична), діяльнісна, рефлексивна. Підструктура тематична (теоретична) представлена у вигляді послідовності тем, де кожен елемент (окреме заняття) містить свою окрему проблему. Діяльнісна підструктура визначає процес оволодіння

студентами навичками, уміннями, прийомами організації взаємодії і виконання професійних дій на прикладі педагогічної діяльності. Рефлексивна підструктура передбачає осмислення студентом своїх індивідуальних особливостей, а також ускладнень, що виникають при виконанні фрагментів завдань, тренування в утриманні контролю над своєю поведінкою і переживаннями при виконанні завдань, здійснення самоаналізу та самооцінки, отримання і осмислення зворотнього зв'язку від викладача та інших членів групи про успішність своїх дій, формування здатності неупереджено і об'єктивно розглядати свою поведінку з позицій професійної та психологічної доцільності, оволодіння інструментарієм доброзичливої, особистісно орієнтованої поведінки у ситуаціях взаємодії з іншими членами групи та викладачем. Програма курсу "Підготовка майбутніх учителів до педагогічного консультування" містить 8 модулів.

Ключові слова: педагогічне консультування, етапи підготовки до педагогічного консультування, поліструктурна модель підготовки майбутніх учителів до педагогічного консультування, суб'єкти навчально-виховної діяльності.

Biloshytska Tetiana Yuriiivna PhD in Pedagogy, Associate Professor at The Department of Foreign Languages and Modern Teaching Techniques, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10008, tel.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0003-0576-7342>

Lytnyova Tamara Viktorivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages and Modern Teaching Techniques, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10008, tel.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0001-5150-467X>

Galetskiy Sergii Mykolaiovych PhD in Pedagogy, Associate Professor at The Department of Intercultural Communication, The National University of Ostroh Academy, Seminarska St., 2, Ostroh, Rivne region, 35800, tel.: (03654) 2-29-49, <https://orcid.org/0000-0001-6532-3108>

STAGES OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR PEDAGOGICAL COUNSELING

Abstract. The article deals with the problem of preparing future teachers for pedagogical counseling of subjects of educational process. The purpose of the article is to determine the stages of training future teachers for pedagogical counselling. The authors propose four stages of the technology of training future teachers for

pedagogical counseling: analysis of theoretical and applied aspects of pedagogical counseling in the course "Pedagogy"; historical aspect of pedagogical counselling in the course "History of Pedagogy"; formation of skills and abilities of pedagogical counseling in the process of conducting training exercises in the course "Fundamentals of Pedagogical Skills"; comprehensive training in the course "Preparation of Future Teachers for Pedagogical Counselling".

The special course "Preparing Future Teachers for Pedagogical Counselling" is based on V. Semichenko's polystructural model of student training. The following substructures are distinguished: thematic (theoretical), activity and reflective. The thematic (theoretical) substructure is presented in the form of a sequence of topics, where each element (separate lesson) contains its own separate problem. The activity substructure determines the process of mastering the skills, abilities, techniques of organising interaction and performing professional actions on the example of pedagogical activity. The reflexive substructure involves the student's understanding of their individual characteristics, as well as the difficulties that arise when performing fragments of tasks, training in maintaining control over their behaviour and feelings when performing tasks, conducting self-analysis and self-assessment, receiving and understanding feedback from the teacher and other group members on the success of their actions, developing the ability to impartially and objectively consider their behaviour from the standpoint of professional and psychological expediency, mastering the tools. The programme of the course "Preparing Future Teachers for Pedagogical Counselling" includes 8 modules.

Keywords: pedagogical counseling, stages of preparation for pedagogical counseling, polystructural model of future teachers preparation for pedagogical counseling, subjects of educational activity.

Постановка проблеми. Формування особистості майбутнього педагога відбувається у процесі навчання, яке є невід'ємним складником його професійно-педагогічного становлення. Головне завдання професійно-педагогічної підготовки студентів до педагогічного консультування – це оволодіння певним обсягом теоретичних знань з дисциплін педагогічного циклу, а також практичними вміннями і навичками для роботи у школі, формування особистісних якостей, потрібних майбутньому вчителю для педагогічного консультування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть проблемі консультування присвячено чимало наукових праць (С. Гледдінг, Д. Вудс, К. Клеппін, Р. Кочюнас, У. Рампіллон, К. Роджерс). Проблему професійної підготовки майбутніх учителів досліджували такі науковці як А.Алексюк, Г. Балл, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Н. Ничкало. Проте, поза увагою науковців залишилися питання щодо етапів підготовки

майбутніх учителів до педагогічного консультування, розробки спецкурсів та створення навчально-методичного забезпечення для організації самостійної роботи студентів.

Мета статті – визначити етапи підготовки майбутніх учителів до педагогічного консультування суб'єктів навчально-виховної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Технологія підготовки майбутніх учителів до педагогічного консультування передбачає наступні етапи: 1) аналіз теоретичних та прикладних аспектів педагогічного консультування розглядається під час вивчення курсу «Педагогіка»; 2) історичний аспект педагогічного консультування досліджується у курсі «Історія педагогіки»; 3) формування умінь та навичок педагогічного консультування відбувається у процесі проведення тренінгових вправ на заняттях з предмету «Основи педагогічної майстерності»; 4) комплексна підготовка відбувається під час проведення спецкурсу «Підготовка майбутніх учителів до педагогічного консультування».

Перший етап підготовки передбачає вивчення курсу «Педагогіка» де майбутні вчителі ознайомлюються з базовими категоріями та поняттями з педагогіки. Підготовка передбачає вивчення дев'яти тем. Теми практичних занять та зміст навчального матеріалу для ознайомлення подано у таблиці 1.

Таблиця 1.

Підготовка майбутніх педагогів до педагогічного консультування на практичних заняттях з педагогіки

Тематика практичних занять з курсу «Педагогіка»	Зміст навчального матеріалу для ознайомлення майбутніх вчителів з педагогічним консультуванням
1	2
Тема 1. Предмет та основні категорії педагогіки	Під час вивчення Темі 1 студенти ознайомлюються з педагогічною діяльністю. Формуються вміння розуміти специфіку педагогічного консультування у співвіднесенні з предметом педагогічної науки.
Тема 2. Проблеми розвитку особистості та їх значення для виховання	У Темі 2 розглядаються поняття «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність», «розвиток особистості». Вивчаються основні закономірності, фактори та рушійні сили процесу розвитку особистості та взаємозв'язок розвитку, виховання та навчання. Педагог як консультант ознайомлюється з видами діяльності учнів та роллю діяльності, власної активності в розвитку особистості. Майбутні вчителі вчать враховувати закономірності вікового та індивідуального розвитку дітей та психолого-педагогічні характеристики різних вікових груп під час консультативного процесу.

1	2
Тема 3. Педагогічна професія у сучасному суспільстві та її особливості	Тема 3 ознайомлює студентів з особливістю та специфікою педагогічної професії. Оскільки педагог як консультанта є, перш за все, вчителем, то студенти вивчають функції вчителя, вимоги до його роботи, сутність педагогічної майстерності. У розвитку особистості вчителя, особливо консультанта значну роль відіграє самоосвіта та самовиховання. Тому у даній темі розглядається сутність поняття «самовиховання», «самоосвіта». Майбутні вчителі оволодівають основними методами самовиховання, видами самоосвітньої роботи вчителя.
Тема 4. Сутність і зміст процесу виховання. Закономірності і принципи виховання. методи, засоби виховання. Напрями виховання.	Під час вивчення Темі 4 майбутні вчителі ознайомлюються зі структурою процесу виховання, проблемами мети виховання, закономірностями, принципами та основними напрямками виховання. Студенти вивчають форми, методи і засоби виховної діяльності.
Тема 5. Формування колективу і його вплив на особистість. Теорія і практика колективу А. Макаренка.	У Темі 5 вивчаються форми виховання. Значна увага приділяється колективу як формі виховання. Розглядається колектив і його види, педагогічне управління колективом. Значна увага приділяється працям А. Макаренка, проте більш детально його спадщина вивчається під час вивчення історії педагогіки та спецкурсу «Підготовка майбутніх учителів до педагогічного консультування».
Тема 6. Сутність процесу навчання. Основні категорії і поняття. Закономірності і принципи навчання.	Тема 6 ознайомлює майбутніх учителів з процесом навчання, його методологічними основами. Студенти вивчають функції, закономірності та принципи навчання.
Тема 7. Зміст освіти у сучасній школі. Методи навчання.	Під час вивчення Темі 7 майбутні консультанти дізнаються про зміст загальної середньої освіти, види і стандарти освіти. Студенти вивчають методи, функції навчання.
Тема 8. Форми організації навчання. Урок як основна форма організації навчання.	Тема 8 надає поняття про форми організації навчання, історію їх розвитку. Знання про урок, його типологію і структуру, шляхи підвищення ефективності уроку допоможуть консультанту ефективніше вирішувати навчальні проблеми.
Тема 9. Загальні тенденції світової педагогіки кінця XIX–XX століття	Під час вивчення Темі 9 Майбутні вчителі ознайомлюються з гуманістичними засадами освіти й виховання. Вивчаючи ідеї провідних педагогів, педагог як консультант має можливість використовувати їх досвід у консультативній діяльності.

Зміст практичних занять бажано доповнити ідеями педагогів-новаторів щодо проблеми педагогічного консультування у формі реферативних повідомлень.

Наступний етап підготовки передбачає вивчення досвіду окремих педагогів стосовно проблеми педагогічного консультування під час вивчення курсу «Історія педагогіки». У процесі вивчення теми «Педагогічна спадщина А. Макаренка, В. Сухомлинського» з курсу «Історія педагогіки» рекомендується розглянути проблему педагогічного консультування у формі реферативних повідомлень та проведення ділової гри «Зустріч за круглим столом» [3; 5].

Ідеї В. Сухомлинського отримали наукову інтерпретацію у теорії педагогічного консультування. Оскільки педагогічне консультування будується на гуманістичних засадах, його досвід є важливим як для педагогів та вихователів, так і для батьків. Вивчення і дослідження ідей творів «Павлиська середня школа», «Батьківська педагогіка», «Серце віддаю дітям», «Розмова з молодим директором школи» та інших мають важливе значення як для удосконалення сучасної системи освіти, так і для педагогічного консультування зокрема. «Сто порад учителю» – праця, яка має стати постійним порадищем педагога як консультанта, як і інші його визначні твори, що мають пізнавальне значення для працівників освіти, педагогічної громадськості.

В. Сухомлинський один з перших у педагогіці обґрунтував концепцію, яка будується на глибокому аналізі сімейних відносин, співдружності сім'ї і школи у вихованні дітей та процесі формування їх особистості. Він розкрив сутність таких понять як «педагогічна культура батьків», «шкільно-сімейне виховання», «цінності сімейного виховання» і т.д. Цей досвід є безцінним для розвитку теорії і практики педагогічного консультування.

Ідеї А. Макаренка, висвітлені в працях “Педагогічна поема”, “Прапори на баштах”, “Книга для батьків”, “Лекції про виховання” та інших, і сьогодні залишаються актуальними, оскільки відображають складний характер педагогічної діяльності, зумовлений ситуацією невизначеності, виникненням нестандартних педагогічних задач, які не завжди можуть бути вирішені традиційними засобами. На основі аналізу праць А. Макаренка ми виділяємо наступні принципи, якими він керувався в процесі консультування:

- принцип системності;
- принцип відповідальності;
- принцип паралельної дії.

Значні успіхи позитивної корекції особистості були досягнуті шляхом методу “вибуху”. А.С. Макаренко ніколи не був прихильником еволюційних шляхів. Він наголошував, що важкі характери, звички та комплекси таким чином ніколи не змінюються. Для суттєвих змін потрібні гострі моменти та зрушення. Досить яскраво цей метод проілюстрований в “Педагогічній поемі” [3].

Наступним кроком у підготовці майбутніх учителів до педагогічного консультування є вивчення курсу «Основи педагогічної майстерності». Під час вивчення даного курсу основну увагу приділено формуванню умінь та навичок педагогічного консультування.

Таблиця 2.

Тематика практичних занять з курсу «Основи педагогічної майстерності»	Зміст навчального матеріалу для ознайомлення майбутніх вчителів з ПК
1	2
Тема 1. Педагогічна майстерність і шляхи її становлення та реалізації	У Темі 1 розглядається педагогічне консультування як складова частина професійної компетентності вчителя.
Тема 2. Взаємозв'язок шкільної та театральної педагогіки. Система К. Станіславського	Під час розгляду Темі 2 основна увага приділяється вивченню понять «надзавдання», «педагогічна дія», «акторська дія», «крізна дія», «основи процесу театральної творчості», «процес переживання». Педагог має чітко уявляти кінцевий результат (надзавдання процесу педагогічного консультування). Основним інструментом педагогічної техніки педагога в ході консультування є дія. Звернути увагу на спільне та відмінне в акторській та педагогічній дії. У практичному блоці реалізувати тренінгові вправи щодо формування умінь майбутнього вчителя включати у процес співпереживання співрозмовника.
Тема 3. Робоче самопочуття вчителя. Основи техніки саморегуляції.	Професійна компетентність педагога базується на вмінні створювати творче робоче самопочуття. Технічною основою створення творчого робочого самопочуття вчителя є володіння способами саморегуляції (аутогенне тренування, ігровий аутотренінг, імаготренінг, НЛП та ін..)
Тема 4. Педагогічна техніка. Невербальні та паралінгвістичні засоби комунікації.	Розглядається основний інструментарій педагогічної техніки (зовнішня та внутрішня техніка), акцентується увага на важливості знань та умінь невербальних та паралінгвістичних засобів комунікації.
Тема 5. Характеристика та шляхи розвитку основних психічних процесів учителя (увага, сприйняття, спостережливність, пам'ять, уява, мислення).	У Темі 5 вивчається характеристика дії основних пізнавальних процесів (увага, сприйняття, пам'ять, спостережливність, уява, мислення) в професійній діяльності учителя. Формуються установки на творче використання в педагогічному консультуванні індивідуальних особливостей уваги, сприйняття, пам'яті, спостережливості, уяви, мислення та їх розвиток. Аналізуються особливості власних психічних пізнавальних процесів. Порівнюються свої уміння з уміннями педагогів майстрів.

1	2
Тема 6. Компетентність учителя в реалізації переконуючого впливу.	Під час вивчення теми 6 розглядаються шляхи удосконалення майстерності мовлення учителя. Вивчаються поради К. Станіславського щодо роботи над голосом. Розглядаються типові помилки та недоліки мови починаючого вчителя, їх причини та шляхи подолання. Майбутні учителі оволодівають методами та засобами розвитку мовленнєвих умінь студентів і удосконалення техніки мовлення необхідних для успішного педагогічного консультування.
Тема 7. Майстерність вчителя в організації педагогічної взаємодії. Навіювання як спосіб педагогічного впливу.	Розглядаються способи педагогічної взаємодії, сутність навіювання в педагогічній діяльності. Майбутні учителі ознайомлюються з засобами мобілізації внутрішніх сил педагога і прийомами зовнішнього їх вираження. Студенти вивчають поняття та види навіювання, форми сугестивного впливу. Розглядається взаємозв'язок навіювання і переконання. Відбувається оволодіння прийомами сугестивного впливу в педагогічному процесі.
Тема 8. Міжособистісна взаємодія вчителя в ситуації конфлікту.	У процесі розгляду Темі 8 розкривається сутність педагогічного конфлікту, його функцій, структури, динаміки розвитку. Ознайомлення із основними стратегіями міжособистісної взаємодії та підходами щодо вирішення конфлікту. Відбувається формування первинних навичок аналізу конфлікту, оволодіння основами технології та техніки його розв'язування, становлення установки на самостійну роботу по вдосконаленню міжособистісної взаємодії у ситуації конфлікту. Студенти оволодівають культурою розв'язування конфліктів у педагогічному процесі.

Головною ланкою в змісті педагогічної освіти є теоретичний і практичний компоненти у підготовці майбутнього вчителя. Тому, на нашу думку, професійно-педагогічна підготовка вчителя повинна включати такі три компоненти:

- опанування теоретичних знань педагогічного циклу;
- набуття професійно-необхідних умінь та навичок;
- рефлексія умінь та особистісних характеристик професійного спрямування.

Завершальним етапом підготовки є спецкурс «Підготовка майбутніх учителів до педагогічного консультування». На даному етапі відбувається безпосередня підготовка до педагогічного консультування. Спецкурс побудовано на базі поліструктурної моделі підготовки студентів В. Семиченко [4]:

1. **Підструктура тематична (теоретична).** Представлена у вигляді послідовності тем. Кожен елемент даної підструктури (окреме заняття) містить

свою окрему проблему. На даному рівні відбувається обговорення теоретичного матеріалу, виявляється готовність студентів до участі в цьому обговоренні, оцінюється їхня загальна підготовленість до заняття, що є результатом самостійного теоретичного опрацювання матеріалу і виконання домашнього завдання.

Серед педагогічних засобів активізації процесу навчання при підготовці майбутніх учителів до педагогічного консультування особливе місце належить діловій грі. Основною перевагою ігрових методів навчання є те, що вони дозволяють: не боятися негативних наслідків яких-небудь дій гравців; значно прискорювати час протікання реальних процесів; багаторазово повторювати певні дії для закріплення навиків їх виконання; бути більш розкутим в умовах модельованої реальності, яка стимулює на пошук найбільш ефективного рішення.

Підготовка ділової гри є багатоетапною процедурою і залежить від ряду суб'єктивних і об'єктивних факторів. З метою полегшення процесу конструювання моделі ділової гри використовують модульний принцип, що складається із послідовних блоків та операцій. В підготовці гри можна виокремити наступні операції: вибір теми і діагностика вихідної ситуації; формулювання цілей і задач; визначення структури; діагностика ігрових якостей учасників ділової гри; діагностика об'єктивних обставин.

2. Діяльнісна підструктура. Визначає процес оволодіння студентами навичками, вміннями, прийомами організації взаємодії і виконання професійних дій на прикладі педагогічної діяльності. На рівні цієї підструктури студент вчиться бачити і усвідомлювати складність педагогічної діяльності, пробувати виконувати ті чи інші фрагменти діяльності, залучатися до виконання ілюстративних і тренінгових завдань.

Психолого-педагогічний тренінг ми вибудовуємо на базі тренінгу научіння. Тренінг умінь орієнтований на розвиток особистості, реалізацію людського потенціалу; на навчання адаптивних способів поведінки, дій, що слугують засобами задоволення найважливіших життєвих потреб, зокрема потреби у спілкуванні; відзначається структурованістю, що пов'язано з належністю до поведінкового напрямку в психології.

У ході проведення тренінгу вмінь, викладач спирається на: моделювання проблемних педагогічних ситуацій, когнітивне переструктурування поведінки; репетиції форм конструктивної взаємодії; відкритий і чесний зворотній зв'язок; підкріплення поведінки учасників у напрямку досягнення їх цілей; зміну норм, стилів комунікації та поведінкових патернів; фокусування уваги на проблемній поведінці учасників у групі; репетиції продуктивної поведінки (моделювання, інструктаж, підкріплення). Члени групи засвоюють новий спосіб поведінки, мають можливість спостерігати, як це роблять інші учасники та за реакціями на змодельовану поведінку, власну та оточуючих.

3. **Рефлексивна підструктура.** Осмислення студентом своїх індивідуальних особливостей, а також ускладнень, що виникають при виконанні фрагментів завдань, тренування в утриманні контролю над своєю поведінкою і переживаннями при виконанні завдань, здійснення самоаналізу та самооцінки, отримання і осмислення зворотнього зв'язку від викладача та інших членів групи про успішність своїх дій, формування здатності неупереджено і об'єктивно розглядати свою поведінку з позицій професійної та психологічної доцільності, оволодіння інструментарієм доброзичливої, особистісно орієнтованої поведінки у ситуаціях взаємодії з іншими членами групи та викладачем.

Програму побудови курсу “Підготовка майбутніх учителів до педагогічного консультування” подано у таблиці 3 [1].

Таблиця 3.

Програма побудови курсу “Підготовка майбутніх учителів до педагогічного консультування”

№	Назва модуля	К-ть год		
		Теоретичний блок	Діяльнісний блок	Рефлексивний блок
1.	Сутність педагогічного консультування.	1		
2.	Педагогічне консультування у спадщині В. Сухомлинського, А.Макаренка.	1		
3.	Реалізація ідей педагогів-новаторів у педагогічному консультуванні.	1	2	1
4.	Саморегуляція робочого самопочуття педагога-консультанта.	1	4	1
5.	Формування навичок розпитування.	1	3	1
6.	Розширення зон соціальної перцепції (спостереження за іншими людьми).	1	3	1
7.	Заохочування, переповідання і підсумовування: вірне слухання партнера.	1	3	1
8.	Структура консультування та аргументація.	1	1	1
9.	Співробітництво у вирішенні проблем.	1	3	1
10.	Підготовка до педагогічного консультування.	1	1	1

Висновки. Отже, педагогічне консультування репрезентує новий погляд на супровід як системну технологію надання кваліфікованої допомоги педагогу, а також учасникам навчально-виховного процесу в створенні, поширенні й освоєнні нововведень. Готовність майбутніх учителів до педагогічного консультування визначено як цілеспрямований вияв потенціалу

особистості, що включає знання, вміння, навички, погляди і переконання, інтелектуальні здібності, почуття, що досягаються в ході професійної підготовки і є результатом всебічного особистісного розвитку майбутніх учителів з урахуванням вимог професійної педагогічної діяльності.

Технологія підготовки майбутніх учителів до педагогічного консультування передбачає наступні етапи: 1) вивчення курсу «Педагогіка»; 2) історичний аспект педагогічного консультування досліджується у курсі «Історія педагогіки»; 3) формування умінь та навичок педагогічного консультування відбувається у процесі проведення тренінгових вправ на заняттях з предмету «Основи педагогічної майстерності»; 4) комплексна підготовка відбувається під час проведення спецкурсу «Підготовка майбутніх учителів до педагогічного консультування». Завершальним етапом підготовки є реалізація спецкурсу «Підготовка майбутніх учителів до педагогічного консультування» на базі поліструктурної моделі підготовки студентів В. Семиченко та містить три підструктури: теоретичну, практичну та рефлексивну.

Література:

1. Білошицька Т.Ю. Підготовка майбутніх учителів до педагогічного консультування суб'єктів навчально-виховної діяльності: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.04 / Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2015. 20 с.
2. Клокар Н. І. Психолого-педагогічна підготовка вчителя до інноваційної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. К., 1997. 19 с.
3. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. К.: Рад. шк., 1990. 366 с.
4. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: Навч. посіб. К. : Вища шк., 2004. 335 с
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. ; голова ред. кол. О. Г. Дзевєрін. Київ : Рад. шк., Т. 5 : Статті. 1977. 639 с.

References:

1. Biloshyts'ka T.Yu. Pidhotovka majbutnikh uchyteliv do pedahohichnoho konsul'tuvannia sub'iektiv navchal'no-vykhovnoi diial'nosti [Future teacher's training for pedagogical counseling of educational activity subjects]. Zhytomyr : Zhytomyrs'kyj derzh. un-tim. I. Franka [in Ukrainian]
2. Klokar, N. I. (1997). Psihologo-pedagogichna pidgotovka vchitelja do innovacijnoï dijal'nosti [Psychological and pedagogical training of teachers for innovation]. Extended abstract of candidate's thesis. K. [in Ukrainian].
3. Makarenko A.S. (1990). Metodyka vykhovnoi roboty [Methods of educational work]. K.: Rad. Shk. [in Ukrainian].
4. Semichenko V.A. (2004). Psykholohiia pedahohichnoi diialnosti [Psychology of pedagogical activity]. K. : Vysha shk.[in Ukrainian].
5. Sukhomlynskyi V.O. (1977). Vybrani tvory: v 5 t. [Selected works: in 5 vols.] Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].

УДК 004.738:37.04:811.111

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-792-804](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-792-804)

Власюк Ірина Володимирівна аспірант, кафедра англійської філології, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2, вул. Максима Кривоноса, м. Тернопіль, 46000, <https://orcid.org/0000-0002-6862-697X>

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ ЧЕРЕЗ ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МОБІЛЬНІ ЗАСТОСУНКИ В ЕПОХУ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Анотація. У сучасному світі, де інформатизація відіграє ключову роль у всіх сферах людської діяльності, освітні процеси не можуть залишатися незмінними. Використання інноваційних технологій та мобільних застосунків стає не тільки популярним, але й необхідним інструментом для ефективного навчання. Цю статтю присвячено дослідженню оптимізації процесу навчання читання англійською мовою, використовуючи сучасні технологічні рішення. Метою дослідження є виявлення та аналіз ефективності мобільних застосунків у процесі вивчення англійської мови, з особливим акцентом на вдосконалення навичок читання. Освоєння цих навичок має ключове значення, адже це відкриває доступ до глобальних інформаційних ресурсів, сприяє кар'єрному розвитку та покращує міжкультурне спілкування. У контексті глобалізації та поширення англійської як лінгва франка, вміння читати англійською стає невід'ємною частиною освітніх програм у багатьох країнах світу. Тому оптимізація цього процесу через використання інноваційних мобільних технологій має важливе значення для ефективного навчання та розвитку особистісних та професійних якостей здобувача освіти.

В роботі розглянуто різні мобільні застосунки, які активно використовуються в освітніх цілях, проаналізовано їх основні функції, переваги та можливі недоліки. Особливу увагу приділено інтеграції штучного інтелекту та машинного навчання, що дозволяє адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб здобувачів освіти. У статті також виявлено проблеми, які пов'язані із застосуванням мобільних технологій у навчанні, та запропоновано шляхи їх вирішення. Результати дослідження покликані сприяти подальшому розвитку освітніх технологій і вдосконаленню методик викладання англійської мови, роблячи процес навчання більш доступним, зручним та ефективним для здобувачів освіти.

Ключові слова: оптимізація навчання, англійська мова, інноваційні технології, мобільні застосунки, інформатизація освіти, штучний інтелект у навчанні, машинне навчання, ефективність освітніх технологій.

Vlasiuk Iryna Volodymyrivna PhD Student, Faculty of Foreign Languages, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2, Maksym Kryvonosa street, Ternopil, 46000, <https://orcid.org/0000-0002-6862-697X>

OPTIMISING THE PROCESS OF LEARNING TO READ IN ENGLISH THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND MOBILE APPLICATIONS IN THE ERA OF COMPUTERISATION

Abstract. In the modern world, where computerisation is vital in all areas of human activity, educational processes cannot remain unchanged. The use of innovative technologies and mobile applications is becoming popular and a necessary tool for effective learning. This article explores the optimisation of learning to read in English using modern technological solutions. The research aims to identify and analyse the effectiveness of mobile applications in learning English, with a particular focus on improving reading skills. Mastering these skills is crucial, as it provides access to global information resources, promotes career development, and improves intercultural communication. In the context of globalisation and the spread of English as a lingua franca, the ability to read English has become an integral part of educational programs in many countries worldwide. Therefore, optimising this process through innovative mobile technologies is essential for effective learning and developing learners' personal and professional qualities.

The work considers various mobile applications actively used for educational purposes and analyses their primary functions, advantages, and possible disadvantages. Special attention is given to integrating artificial intelligence and machine learning, which allows for adapting the learning process to the individual needs of learners. The article also identifies problems associated with using mobile technologies in learning and proposes solutions. The research results are intended to contribute to the further development of educational technologies and the improvement of methods for teaching English, making the learning process more accessible, convenient, and effective for learners.

Keywords: learning optimisation, English language, innovative technologies, mobile applications, computerisation of education, artificial intelligence in learning, machine learning, effectiveness of educational technologies.

Постановка проблеми. У контексті постійно зростаючої потреби в опануванні англійської мови як інструмента глобального спілкування,

особливу увагу приділено розвитку навичок читання. Цей навик відкриває доступ до міжнародних освітніх ресурсів, наукової літератури, технічної документації та світової культури, тим самим сприяючи особистісному та професійному розвитку. Втім, навчання читання англійською мовою має ряд проблем, які потребують сучасних рішень. Першою серед проблем є неоднорідність базових знань здобувачів освіти, що призводить до різниці у швидкості та ефективності навчання. Традиційні методи часто не враховують індивідуальні особливості, що може знижувати мотивацію та інтерес до навчання.

Другою значною проблемою є обмеженість доступу до освітніх ресурсів, що створює нерівності у можливостях навчання та освіти між різними соціальними та географічно населеними групами. Третя проблема пов'язана з адаптацією навчальних матеріалів до сучасних технологічних стандартів. Багато закладів освіти все ще користуються застарілими методами навчання, які не здатні повністю інтегрувати можливості цифрових технологій для ефективнішого навчання.

Освітній процес сучасності потребує втілення інноваційних підходів, що включають інтеграцію мобільних застосунків та інших цифрових інструментів. Така інтеграція дозволяє створювати гнучкіші системи навчання, адаптовані до потреб і можливостей сучасних здобувачів освіти. Використання цих інструментів може значно покращити доступність освітніх матеріалів, дозволяючи студентам вчитися в умовах, що найкраще відповідають їхньому життєвому ритму й особистим обставинам. Це особливо важливо для забезпечення рівноправного доступу до освіти в умовах, коли різниця у соціально-економічних можливостях може істотно впливати на освітній процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз нещодавніх статей та наукових праць підтверджує зростаючий інтерес до мобільного навчання серед дослідників в Україні. Вчені активно досліджують можливості, які відкривають цифрові технології в освітньому процесі, що свідчить про динамічний розвиток цієї галузі. Серед фахівців, які внесли значний вклад у розвиток мобільних технологій в освіті, можна виокремити таких авторів, як Ю. Буровицька, Г. Гриженко, А.М. Гуржій, Л.А. Карташова, Л. Дибкова, А. Красуля, А. Шумило, Т.П. Шарова та інші. Їхні роботи підкреслюють важливість інтеграції мобільних додатків у навчальний процес як засобу підвищення доступності та ефективності освіти.

Т.П. Шарова зазначає, що сучасні методики викладання мов не обмежуються лише граматиною, але більше зосереджені на мові як інструменті комунікації. Вона підкреслює значення вдосконалення навичок усного та писемного спілкування, що сприяє більш ефективному

використанню мови у повсякденних ситуаціях. Окрім традиційних методів, вона активно втілює в освіту інтерактивні цифрові інструменти, такі як програми та онлайн-курси, що забезпечують студентам можливості для самостійного вивчення мови, взаємодії з носіями, та зрештою покращують мовну компетенцію. Ці новітні підходи в лінгводидактиці значно підвищують якість мовної освіти, надаючи інструменти для ефективного засвоєння мовних навичок у різноманітних контекстах [5, с.13].

Ю. Буровицька та Г. Гриженко акцентують на зростаючій популярності мобільного навчання у сфері освіти, підкреслюючи, що широке розповсюдження мобільних пристроїв сприяє цьому тренду. Мобільне навчання застосовується на всіх етапах освіти, від дошкільної до вищої, і включає різноманітні методики, такі як додатки для навчання, мобільні версії сайтів, відео лекції, а також інтерактивні квести та освітні ігри. Основними перевагами мобільного навчання є його доступність і гнучкість, оскільки мобільні пристрої дозволяють вчитися в будь-якому місці та часі, де є доступ до інтернету. Це особливо важливо в умовах, коли фізичний доступ до навчальних закладів є обмеженим, наприклад, під час військових конфліктів чи глобальних пандемій [1, с.124].

А. Гуржій та Л. Карташова описують мобільне навчання як передову освітню стратегію, яка перетворює процес навчання, роблячи його більш інтегрованим у повсякденне життя і сприяючи культурі постійного освітнього розвитку [2, с.11]. Л. Дибкова наголошує на зростаючій ролі мобільних пристроїв у освіті, підкреслюючи, що вони швидко стають головним засобом для отримання електронної освіти. Вона відмічає, що збільшення виробництва мобільних телефонів порівняно з персональними комп'ютерами свідчить про неухильне зростання та важливість мобільного навчання у сучасному освітньому ландшафті [3, с.52].

А. Красуля та А. Шумило стверджують, що мобільні застосунки відіграють важливу роль у формуванні англомовної лексичної компетентності в освіті, адже завдяки своїм унікальним функціям вони стали незамінним інструментом для підвищення ефективності вивчення мов [1, с.50]. Попри значний інтерес науковців до зазначеної проблематики, залишається мало дослідженим питання про вплив мобільних застосунків на вивчення конкретних навичок під час опанування англійської мови.

Метою цієї статті є аналіз та оцінка впливу інноваційних технологій та мобільних застосунків на процес навчання читання англійською мовою. Основним завданням є виявити як сучасні технологічні рішення можуть сприяти підвищенню ефективності навчання, адаптації освітніх методик до індивідуальних потреб здобувачів освіти та розширенню доступу до освітніх ресурсів. Це дослідження також має на меті визначити можливості для

подальшої інтеграції інноваційних технологій у навчальні програми, щоб стимулювати самостійне навчання та розвивати критичне мислення студентів.

Виклад основного матеріалу. Інноваційні технології відіграють ключову роль у сучасній освіті, змінюючи традиційні методи навчання і забезпечуючи студентам необмежений доступ до ресурсів і можливостей. Цифрові технології, такі як штучний інтелект, машинне навчання та великі дані, дозволяють створювати персоналізовані навчальні плани, адаптовані до індивідуальних потреб і темпів навчання кожного студента. Це сприяє підвищенню мотивації та залученості, покращує розуміння матеріалу та забезпечує більш ефективне вивчення.

Мобільні застосунки відкривають нові горизонти у навчанні мов, дозволяючи користувачам практикувати та вивчати мову в будь-який час і в будь-якому місці. Це особливо важливо для навчання англійської мови, де постійна практика і занурення в мовне середовище є критично важливими для досягнення впевненості та професійності. Застосунки часто включають інтерактивні вправи, ігри, відео, аудіо сесії та інші інструменти, які допомагають вивчати граматику, лексику, вимову, та навички розуміння на слух. Інтерактивність та гнучкість мобільних застосунків сприяють більшій ангажованості користувачів, а також дозволяють адаптувати навчальний процес під особисті потреби та інтереси.

Застосунки також надають миттєві зворотні зв'язки, що є важливим для вдосконалення мовних навичок, оскільки користувачі можуть одразу бачити свої помилки та отримувати поради щодо їх виправлення. Такі засоби як віртуальні співбесідники або чат-боти, які використовують штучний інтелект для імітації розмов з носіями мови, надають можливість для практики розмовної мови в контрольованому і безпечному середовищі.

Освіта через мобільні застосунки (див. Таблиця 1) не лише ефективно забезпечує розвиток мовних навичок, але й підтримує безперервне навчання, що є особливо значущим у сучасному швидкоплинному світі. Такий підхід дозволяє освітнім процесам бути більш інклюзивними та доступними, незалежно від географічного розташування або економічних обставин студентів.

Таблиця 1

**Популярні мобільні застосунки для навчання читання
англійською мовою**

Назва	Опис
Duolingo	Duolingo відомий своїми інтерактивними курсами для вивчення мов, включаючи англійську. У ньому є розділи для читання текстів та виконання вправ, що допомагають у покращенні навичок читання. Користувачі можуть вибирати рівень складності текстів та проходити різні вправи, такі як заповнення пропусків, вибір правильної відповіді та переклад речень.
Rosetta Stone	Rosetta Stone використовує метод занурення у мовне середовище для навчання англійської. Він має розділи для читання текстів та їх миттєвого перекладу. Користувачі можуть читати тексти, слухати вимову та перекладати незнайомі слова. Система надає зворотний зв'язок щодо правильності перекладу та вимови.
Readlang	Readlang дозволяє користувачам читати тексти англійською мовою та отримувати миттєві переклади незнайомих слів чи фраз. Користувачі мають можливість імпортувати тексти або вибирати їх з власної бібліотеки. Readlang надає можливість створювати флеш-картки для вивчення нових слів.
LingQ	LingQ пропонує велику бібліотеку текстів англійською мовою різного рівня складності, включаючи статті, книги та блоги. Користувачі можуть читати тексти, натискати на незнайомі слова для перегляду їх перекладу та навіть додавати власні тексти для вивчення.
Memrise	Memrise використовує гри та інтерактивні вправи для навчання мов, включаючи англійську. У ньому є розділ для читання, де користувачі можуть вивчати нові слова та фрази. Користувачі проходять різні курси з читання, виконуючи завдання, що допомагають закріплювати навички читання та розуміння тексту.
Beelinguapp	Beelinguapp пропонує тексти англійською мовою паралельно з перекладом на різні мови, що дозволяє користувачам порівнювати оригінал і переклад. Існує можливість вибирати тексти за різними темами та складністю, а також слухати аудіо версії тексту.

Штучний інтелект (ШІ) та машинне навчання (МН) відкривають нові можливості для освіти, змінюючи традиційні методи навчання та допомагаючи персоналізувати навчальний процес, а саме адаптувати навчальний матеріал та методи навчання до індивідуальних потреб, навичок та інтересів кожного студента. У сучасних мобільних застосунках використовуються різноманітні алгоритми ШІ, спрямовані на аналіз даних про навчання, щоб зрозуміти потреби та характеристики користувача. Один з

ключових аспектів використання ШІ полягає у визначенні індивідуального рівня розуміння та швидкості читання. Алгоритми можуть аналізувати, як швидко студент засвоює новий матеріал, та автоматично адаптувати складність та тематику текстів відповідно до цього. Наприклад, якщо система помічає, що користувач читає текст повільно та має проблеми з розумінням, вона може запропонувати менш складні тексти або додаткові вправи для покращення розуміння. Крім того, алгоритми ШІ також аналізують типи помилок, які роблять студенти під час читання, і надають зворотний зв'язок щодо цих помилок. Наприклад, якщо система помічає, що користувач має труднощі з розпізнаванням пунктуації, вона пропонує вправи та матеріали, спрямовані на усунення цих проблем.

Додаток Readability використовує штучний інтелект для аналізу рівня читання кожного користувача та пропонує тексти, що відповідають їхнім потребам та здібностям. Крім того, він надає зворотний зв'язок щодо розуміння тексту та пропонує підказки для покращення навичок читання. Veeline Reader використовує колірну градацію, щоб полегшити читання тексту. Він аналізує швидкість читання та реакції користувача на різні кольорові смуги, щоб підкреслити ключові слова та фрази.

Машинне навчання – це галузь штучного інтелекту, яка вивчає алгоритми та моделі, які дозволяють комп'ютерам навчитися виконувати завдання без явного програмування. У навчанні читання англійською мовою МН використовується для розробки моделей, які можуть адаптувати навчальний матеріал до індивідуальних потреб користувачів та прогнозувати їхню ефективність навчання (див. Рисунок 1). Наприклад, Epic! використовує машинне навчання для рекомендації книг із великої бази даних літератури. Система аналізує вибір книг кожного користувача та реагує на їхні уподобання, щоб пропонувати подальший читальний матеріал. Audible, сервіс аудіокниг від Amazon, залучає МН для рекомендацій книг для користувачів на основі їхньої історії прослуховування. Система аналізує жанри, авторів та рейтинги, щоб пропонувати персоналізовані рекомендації. Bookful використовує машинне навчання для інтерактивного читання книг за допомогою розширеної реальності (AR). Додаток пропонує ігровий досвід читання, що допомагає зосередитися та збільшити інтерес до читання. Grammarly має вбудований механізм МН для аналізу тексту та надає користувачам рекомендації щодо граматичних помилок, стилю письма та загальної читабельності. Це допомагає користувачам поліпшити свої навички читання та письма.

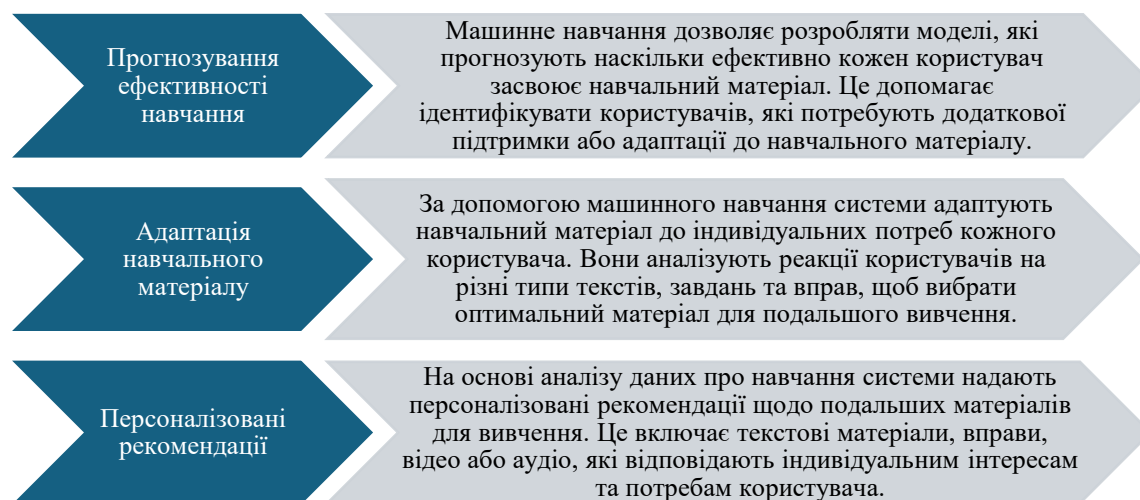

Рис. 1. Функціонал і особливості машинного навчання

Використання ШІ та МН для персоналізації навчання читання англійською мовою має численні переваги. Воно допомагає підвищити мотивацію здобувачів освіти та покращити їхні результати шляхом надання індивідуально підготовлених завдань та матеріалів. Крім того, цей підхід забезпечує більш ефективне використання часу навчання, оскільки студенти зосереджуються на розвитку тих навичок, які є найбільш важливими для них.

Інтеграція мультимедійних елементів у процес навчання читання англійською мовою дозволяє створити більш динамічне, захоплююче та ефективне середовище для вивчення (див. Рисунок 2). Мультимедійні елементи, такі як відео, аудіо, інтерактивні графіки та зображення, доповнюють текст та надають додаткові контекстуальні відомості, що сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню матеріалу.

Використання відеоуроків дозволяє візуалізувати та конкретизувати навчальний матеріал, що особливо корисно для відтворення реальних ситуацій спілкування, де можна зустріти нові слова та вирази. Аудіозаписи текстів допомагають здобувачам освіти поліпшити вимову та розвивають навички слухання та розуміння тексту. Інтерактивні вправи через графіки та зображення створюють захоплююче навчальне середовище, яке дозволяє студентам активно взаємодіяти з матеріалом. Адаптивні технології використовують машинне навчання для налаштування мультимедійних елементів відповідно до індивідуальних потреб та рівня знань користувачів.

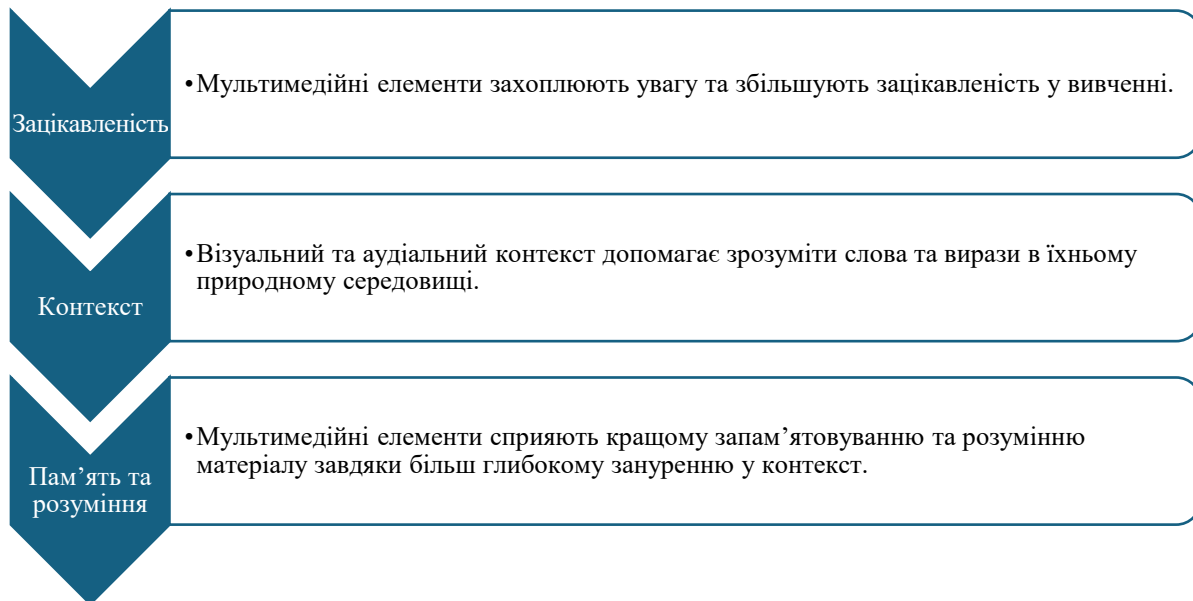

Рис. 2. Переваги використання мультимедійних елементів

Learn English with ABA English та Busuu – це мобільні додатки, які пропонують різні підходи та інструменти для вивчення англійської мови. Learn English with ABA English зосереджений на інтерактивному навчанні через використання інтерактивних вправ, аудіо та відеоуроків. Відеоуроки в ABA English спрямовані на вивчення реальних життєвих ситуацій, що дозволяє студентам не тільки вивчити мову, але й зрозуміти культурний контекст та нюанси вживання фраз у повсякденному спілкуванні. Аудіо уроки допомагають вдосконалювати вимову та слухове розуміння, навички читання, а інтерактивні вправи призначені для закріплення матеріалу та розвитку мовних навичок.

Busuu пропонує комплексний підхід до навчання мови, зокрема через відеоуроки та аудіозаписи. Відеоуроки в Busuu часто включають діалоги та ситуаційні задачі, які стимулюють розвиток читацьких навичок та розуміння англійської мови. Аудіозаписи допомагають покращувати вимову та аудіальне сприйняття. Крім того, Busuu включає інтерактивні завдання та тести, які можуть бути корисними для самостійної практики, а також систему зворотного зв'язку від спільноти. Обидва додатки сприяють ефективному навчанню, пропонуючи різні види взаємодії з мовним матеріалом, і забезпечують гнучкість, що дозволяє адаптувати процес під індивідуальні потреби та рівень знань користувача.

Попри численні переваги, використання мобільних застосунків у навчанні читання англійської мови має певні проблеми. Залежність від технологій в освітньому процесі може мати значні наслідки для розвитку навичок самостійного навчання та критичного мислення серед здобувачів

освіти. Ця залежність виникає через постійне використання мобільних застосунків, які надають готові відповіді та рішення, що може обмежити здатність до самостійного пошуку інформації та її аналізу.

Коли студенти звикають отримувати відповіді швидко і легко за допомогою застосунків, вони можуть втратити інтерес до самостійного пошуку інформації та глибшого її дослідження. Така тенденція призводить до зменшення здатності формулювати власні думки та аргументи, залежно від зовнішніх джерел. Критичне мислення вимагає здатності оцінювати інформацію, ставити запитання та вирішувати проблеми. Постійне спірання на технології обмежує розвиток цих навичок, оскільки здобувачі освіти стають менш схильними аналізувати інформацію на глибокому, аналітичному рівні, покладаючись на автоматизовані відповіді. Вміння розв'язувати проблеми вимагає креативності та здатності мислити за межами стандартних рішень. Постійне використання застосунків, які подають шаблонні рішення, зменшує здатність здобувачів освіти самостійно генерувати нові ідеї та шукати нетрадиційні підходи до вирішення задач.

Обмежена інтеракція через мобільні застосунки може стати значною перешкодою у процесі вивчення мови, оскільки вони часто не забезпечують достатньої взаємодії з одногрупниками або викладачами. Використання таких застосунків зазвичай обмежує можливості для обговорень та групової роботи, що є критичними компонентами навчання. У взаємодії з реальними людьми студенти мають змогу розвивати мовні навички через природне спілкування, де вони задають запитання, висловлюють думки та отримують миттєву зворотню відповідь. Без такої взаємодії, процес навчання може стати менш ефективним, оскільки здобувачі освіти втрачають можливість вчитися через соціальний обмін та колективне рішення проблем. Також важливою частиною навчання є здатність до адаптації та використання мови в різних контекстах, що знову ж таки вимагає більш широкої інтеракції, ніж ту, яку можуть забезпечити мобільні застосунки.

Стандартизація контенту в мобільних застосунках для вивчення мов стає серйозною перешкодою для ефективного навчання, оскільки вони часто не враховують індивідуальні потреби та рівні знань кожного студента. Коли навчальний матеріал є занадто складним, здобувачі освіти можуть відчувати фрустрацію та демотивацію через постійні невдачі, що призводить до відмови від навчання. З іншого боку, якщо матеріал надто простий, студенти не відчують достатнього виклику, що провокує нудьгу та втрату інтересу до навчання. Такий підхід ігнорує необхідність адаптації навчання до індивідуального темпу та способу вивчення, необхідних для максимально ефективного засвоєння матеріалу. Ця проблема особливо релевантна у випадку вивчення мов, де важливо постійно підтримувати зацікавленість та мотивацію, адаптуючи навчальний процес до потреб і здібностей студентів.

Технічні проблеми, які виникають при використанні мобільних застосунків для навчання, включають проблеми з сумісністю обладнання та програмного забезпечення, баги у програмах, а також необхідність постійного підключення до Інтернету. Ці проблеми значно ускладнюють навчальний процес та знижують мотивацію. Баги в програмах призводять до втрати даних, неправильної функціональності або інших помилок, які заважають навчальному процесу. Крім того, мобільні застосунки, які вимагають стабільного Інтернет-з'єднання для доступу до контенту та інтерактивних функцій, можуть виявитися недоступними в районах з обмеженим або ненадійним Інтернетом, що робить навчання менш доступним для студентів під час дистанційного чи змішаного навчання.

Захист персональних даних стає важливим питанням при використанні мобільних застосунків для навчання, оскільки багато з цих додатків вимагають реєстрації та введення персональних даних, таких як ім'я, електронна адреса, вік, а іноді й більш чутлива інформація. Це може створювати ризики для конфіденційності та безпеки цих даних. Неправильне зберігання та обробка даних призводить до їх витоку, що має серйозні наслідки, включаючи використання персональної інформації для фішингових атак або інших видів шахрайства. Крім того, існує ризик того, що дані можуть бути продані третім сторонам або використані для рекламних цілей без згоди користувачів, що порушує права на приватність. У зв'язку з цим, важливо, щоб мобільні застосунки для навчання дотримувались строгих стандартів захисту даних та забезпечували прозорість у їх обробці, давали користувачам контроль над своєю інформацією та чітко інформували про те, як ці дані використовуються.

Ці обмеження потребують уваги як з боку розробників програм, так і з боку освітян, щоб максимально зменшити негативні наслідки й забезпечити ефективність навчального процесу. Зменшення залежності від технологій необхідне для розвитку самостійних навичок навчання та критичного мислення, для цього потрібно інтегрувати традиційні методи навчання разом з цифровими, що допоможе студентам краще адаптуватися до різних навчальних ситуацій. Підвищення рівня інтеракції можна досягти через застосування колаборативних функцій у додатках, таких як групові чати або проєкти, що сприяють активнішому спілкуванню та обміну думками. Адаптація контенту до індивідуальних потреб може бути забезпечена за допомогою алгоритмів машинного навчання, які аналізують відповіді та прогрес студентів для коригування навчальних матеріалів. Забезпечення надійності та сумісності технологій, а також створення автономних версій додатків може значно зменшити технічні перебої, які перешкоджають навчанню. Щодо захисту персональних даних, необхідно використовувати надійні методи шифрування, забезпечувати прозорість умов користування та

давати користувачам контроль над їхньою інформацією, щоби вони могли відчувати себе безпечно під час навчання.

Висновки. Оптимізація процесу навчання читання англійською мовою через інноваційні технології та мобільні застосунки в епоху інформатизації відкриває нові можливості для здобувачів освіти. Використання мобільних застосунків забезпечує послідовний навчальний процес, де студенти мають змогу рухатися від простих текстів до складніших, що сприяє плавному розвитку читацьких навичок. Персоналізація навчання дозволяє адаптувати контент до індивідуальних потреб кожного користувача, забезпечуючи високу залученість та мотивацію. Інтеграція мультимедійних ресурсів, таких як відео, аудіо та зображення, розширює контекст вивчення та робить матеріал більш доступним і зрозумілим. Інтерактивні вправи, включаючи тести, головоломки та ігри, допомагають ефективно закріплювати вивчений матеріал та покращувати навички читання. Зворотний зв'язок та оцінювання прогресу надають корисну інформацію про успіхи та області для поліпшення, стимулюючи постійне самовдосконалення.

Подальші дослідження у цій області можуть зосередитись на розробці алгоритмів для більш точної персоналізації навчальних траєкторій та інтеграції штучного інтелекту для аналізу ефективності навчальних стратегій для вивчення англійської мови.

Література:

1. Буровицька Ю., Гриженко Г. Мобільні технології для вивчення англійської мови майбутніми ІТ-спеціалістами. *Молодь і ринок*. 4/212. 2023. С. 123-128. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.279655>.
2. Гуржій А. М., Карташова Л. А. Про проблеми наступності навчання інформаційних технологій у школі й вищому педагогічному навчальному закладі. *Інформаційні технології в освіті України: зб. наук. пр.* Херсон. 15. 2013. С.11-19.
3. Дибкова Л. Перспективи електронного навчання у 21 столітті за допомогою застосування мобільних девайсів. *Молодь і ринок*. 9 (176). 2019. С.50-54.
4. Красуля А., Шумило А. Застосування мобільних технологій з метою розвитку іншомовної лексичної компетентності учнів при вивченні англійської мови. *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія»*. Випуск 32. 2020. С. 49-59. DOI: 10.31470/2309-15-17-2020-1-49-59.
5. Шарова Т. П. *Новітні технології в лінгводидактиці: сучасний погляд на інновації*. Лінгвістика й лінгводидактика: здобутки і перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців (м. Одеса, 01-02 грудня 2023 р.) : зб. тез. Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2023. С.13-18.

References:

1. Burovytska, Yu., & Hryzhenko, H. (2023). Mobilni tekhnolohii dlia vyvchennia anhliiskoi movy maibutnimy IT-spetsialistamy [Mobile technologies for learning English by future IT professionals]. *Molod i rynek, 4 – Youth and the market, 4* (212), 123-128. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.279655> [in Ukrainian].

2. Hurzhii, A.M., & Kartashova, L.A. (2013). Pro problemy nastupnosti navchannia informatsiinykh tekhnolohii u shkoli y vyshchomu pedahohichnomu navchalnomu zakladi [On the problems of continuity of information technology education at school and higher education institution]. *Informatsiini tekhnolohii v osviti Ukrainy, 15 – Information technologies in education in Ukraine, 15*, 11-19 [in Ukrainian].

3. Dybkova, L. (2019). Perspektyvy elektronnoho navchannia u 21 stolitti za dopomohoiu zastosuvannia mobilnykh devaisiv [Prospects for e-learning in the 21st century through the use of mobile devices]. *Molod i rynek, 9 – Youth and the market, 9* (176), 50-54 [in Ukrainian].

4. Krasulia, A., & Shumylo, A. (2020). Zastosuvannia mobilnykh tekhnolohii z metoiu rozvytku inshomovnoi leksychnoi kompetentnosti uchniv pry vyvchenni anhliiskoi movy [The use of mobile technologies for the development of students' foreign language lexical competence in learning English]. *Teoretychna i dydaktychna filolohiia. Seriiia "Filolohiia", 32 – Theoretical and didactic philology. Series "Philology", 32*, 49-59. <https://doi.org/10.31470/2309-15-17-2020-1-49-59> [in Ukrainian].

5. Sharova, T. P. (2023). Novitni tekhnolohii v linhvodydaktytsi: suchasnyi pohliad na innovatsii [The latest technologies in linguodidactics: a modern view of innovation]. *Linhvistyka y linhvodydaktyka: zdobutky i perspektyvy rozvytku: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh naukovtsiv – Linguistics and linguodidactics: achievements and prospects of development: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference of young scientists* (pp. 13-18). Odesa: State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky" [in Ukrainian].

УДК 159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-805-819](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-805-819)

Горіна Ольга Теофілівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, тел.: (050)20-49-140, <https://orcid.org/0000-0002-4554-9056>

Хмель-Дунай Галина Миколаївна кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри Міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін, ВНПЗ Дніпровський гуманітарний університет, м. Дніпро, тел. (098) 098-87-53, <https://orcid.org/0000-0002-0220-2744>

Хмель Олена кандидат медичних наук, викладач кафедри внутрішньої медицини, Європейський медичний університет, м.Дніпро, тел. (095) 41-34-339, <https://orcid.org/0000-0002-1081-7474>

ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ЗДОРОВ'Я ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА УМОВ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ

Анотація. На теперішній час потреба гармонійного фізичного, психічного і духовного розвитку молоді людини, соціалізації її як особистості, є передумовою для формування суспільного здоров'я та його добробуту. В Україні протягом останніх десятиріч спостерігається загальна тенденція до зниження тривалості життя та погіршення стану здоров'я населення в цілому, а також дітей і молоді зокрема. У цій статті проведено аналіз оцінки та ставлення студентської молоді до стану свого здоров'я, можливої зміни способу життя та культури поведінки в формуванні, закріпленні та збереженні її здоров'я, а також досліджено вплив середовища (як об'єктивного так і суб'єктивного) на стан здоров'я людини.

Серед студентів денної форми навчання в двох групах по 30 осіб (перший та другий курси), було проведено анкетування (20 питань з вибором відповідей) та проаналізовані відповіді із підрахунком результатів у відсотках. Згідно з отриманими результатами були зроблені висновки, що культура здоров'я молоді людини представляє собою синтез хисту, гуманістичних цінностей, знань і навичок у сфері здоров'я. Вона виражається в тому, наскільки

особа розуміє і цінує своє здоров'я, а також у її здатності до дотримання здорового способу життя. Дотримання здорового способу життя стає показником готовності до успішного функціонування у різних аспектах життя.

Результати аналізу свідчать про необхідність інтегрованого підходу до формування здорового способу життя серед студентської молоді. Важливо враховувати різноманітність поглядів та підтримувати позитивні здорові звички, а також віддавати увагу освіті щодо можливих ризиків шкідливих звичок, таких як вживання алкоголю та куріння. Здоров'я студентів визначає майбутнє суспільства, тому важливо активно займатися проблемами збереження та покращення його стану.

Ключові слова: здоров'я, поведінка, культура, згубні звички, соціальні умови, родинні зв'язки, спосіб життя.

Horina Olga Teofilivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Gagarin Ave., 26, 49005, tel.: (050)20-49-140, <https://orcid.org/0000-0002-4554-9056>

Chmel-Dunaj Galyna Mykolayivna PhD in biologicalsciences, Associate professor of the department Of intercultural communication, social subjects, and the Humanities, Dnipro University of the Humanities, Dnipro, tel.: (098) 098-87-53, <https://orcid.org/0000-0002-0220-2744>

Khmel Olena PhD in medicine, teacher of the Department of Fundamental Disciplines, European Medical University, tel. (095) 41-34-339, <https://orcid.org/0000-0002-1081-7474>

ON THE QUESTION OF THE FEATURES OF THE PSYCHOLOGICAL STATE OF HEALTH OF HIGHER EDUCATION ACQUIRES AND THE CONDITIONS OF ITS IMPROVEMENT

Abstract. Currently, the need for harmonious physical, mental and spiritual development of a young person, socialization of him as an individual, is a prerequisite for the formation of public health and his well-being. In Ukraine, during the last ten years, there has been a general trend towards a decrease in life expectancy and a deterioration in the health of the population as a whole, as well as children and young people in particular. In this article, an analysis of the assessment and attitude of student youth to their health status, possible changes in the way of life and culture

of behavior in the formation, consolidation and preservation of their health, as well as the influence of the environment (both objective and subjective objective) on the state of human health. Among full-time students in two groups of 30 people each (first and second courses), a questionnaire was conducted (20 multiple-choice questions) and the answers were analyzed with a percentage of the results. According to the obtained results, it was concluded that the health culture of a young person is a synthesis of talent, humanistic values, knowledge and skills in the field of health. It is expressed in the extent to which a person understands and values his health, as well as in his ability to maintain a healthy lifestyle. Maintaining a healthy lifestyle becomes an indicator of readiness for successful functioning in various aspects of life. The results of the analysis indicate the need for an integrated approach to the formation of a healthy lifestyle among student youth. It is important to promote a diversity of views and support positive healthy habits, as well as focus on education about the possible risks of harmful habits such as drinking and smoking. The health of students contributes to the development of society, therefore it is important to actively deal with the problems of preserving and improving its condition.

Keywords: health, behavior, culture, bad habits, social conditions, family ties, lifestyle.

Постановка проблеми. На теперішній час потреба гармонійного фізичного, психічного і духовного розвитку молоді людини, соціалізації її, як особистості, є передумовою для формування суспільного здоров'я та його добробуту.

Формування здоров'я, здорового способу життя через освіту, створення адаптованого освітнього середовища, що сприяє збереженню здоров'я – один із пріоритетних напрямів державної освітньої політики в Україні. Людина, її життя й здоров'я визначаються як найвищі людські цінності, оскільки саме вони є показником цивілізованості суспільства, головним критерієм ефективності діяльності всіх його сфер. Проте ставлення до здоров'я значної кількості школярів і студентів поки що не є об'єктом свідомого формування, а представлений стихійним процесом, результатом взаємодії складного комплексу чинників [1].

В Україні протягом останніх десятирічь спостерігається загальна тенденція до зниження тривалості життя та погіршення стану здоров'я населення в цілому, а також дітей і молоді зокрема. Україна посідає одне із останніх місць у Європі за оцінками стану здоров'я дорослих та дітей. Особливу занепокоєність викликає стан здоров'я дітей, шкільної та студентської молоді [1].

Серед сучасної молоді все більше поширені шкідливі звички: куріння, вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин. Через перевантаженість навчанням більшість студентів страждає від недостатньої рухової активності, високого рівня стресу, нераціонального харчування, відсутності навичок організації навчання, здорового дозвілля тощо [2].

Головне значення в розв'язанні цієї проблеми має формування культури здорового способу життя, культури здоров'я особистості, що є складником її загальної культури [2].

Як відзначають науковці в дослідженнях даної проблеми, що формування культури здорового способу життя студентства починається з першого курсу й забезпечується в тому числі педагогічними умовами, а саме: поєднанням навчального процесу з практичною діяльністю студентів; існуванням цільової установки й мотивації студентів на зміцнення свого здоров'я та набуття відповідних знань, умінь, навичок; наявністю навчально-матеріальної бази ВНЗ, що забезпечує організацію й проведення оздоровчих заходів. На навчання у ВНЗ впливають фактори, які перешкоджають успішному формуванню культури здорового способу життя студентів. До них належать: недостатня поінформованість викладачів із питань валеології та, як наслідок, їхня непідготовленість до розв'язання зазначеної проблеми; недотримання самими викладачами норм здорового способу життя; перевантаження студентів заняттями у зв'язку зі збільшенням обсягу інформації; недостатня матеріальна база для організації занять у позаурочний час; відсутність пропаганди здорового способу життя. Це вимагає взаємодії викладачів і студентів у розв'язанні завдань із виховання культури здорового способу життя [2].

В останні роки особлива увага приділяється створенню нормативно-правової та освітньої бази для формування здорового способу життя підростаючого покоління. Для вирішення цієї проблеми прийняті такі державні документи, як Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Концепція національного виховання, Національна програма «Діти України», Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» тощо.

Незважаючи на ці заходи спостерігається стійка тенденція до погіршення стану здоров'я і рівня фізичної підготовленості дітей та молоді. В умовах надзвичайного становища - війни, яке склалося в Україні, дедалі зростаючої кризи в усіх сферах життя нашого суспільства, соціальних статусів виховання фізично- та психічно- здорових учнів, навчання їх здорового способу життя як необхідної умови розвитку стало однією з найгостріших проблем [3].

Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті визначає основні стратегічні напрями її вдосконалення. Одним із пріоритетних завдань освіти є виховання у молодій людини відповідального ставлення до власного здоров'я та життя і здоров'я та життя оточуючих, як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності. Одним із шляхів, що сприяє збереженню здоров'я підрастаючого покоління, доктрина вважає залучення його до занять фізичною культурою. Інтенсивне використання фізичної культури дасть змогу знизити захворюваність дітей, підлітків та молоді, спрямувати їх прагнення до здорового способу життя, зменшити вплив шкідливих звичок [4].

У цій статті проведено аналіз оцінки та досліджено вплив середовища (як об'єктивного, так і суб'єктивного) на стан здоров'я людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Важливі аспекти особливостей психічного здоров'я здобувачів вищої освіти та умов його покращення висвітлюються такими українськими вченими як Л.Сікорська, Ю.Танасійчук, Ю.Бойко, Л.Соколенко, Л.Шестерова, Т.Синиця, Л.Криницька та ін. [1, 2,3,4,6,7]. Однак ставлення студентської молоді до стану свого здоров'я, можливої зміни способу життя та культури поведінки у формуванні, закріпленні та збереженні свого здоров'я, недопущення негативного впливу середовища та інших факторів, які погіршують стан здоров'я молоді в цілому, поки що не систематизовані та не розроблені заходи умов його покращення.

Мета статті - проаналізувати та оцінити ставлення студентської молоді до стану свого здоров'я, можливої зміни способу життя, культури поведінки у формуванні, закріпленні та збереженні її здоров'я, а також дослідити вплив середовища (як об'єктивного, так і суб'єктивного) на стан здоров'я людини.

Виклад основного матеріалу.

Для досягнення зазначеної мети щодо дослідження особливостей психологічного стану здоров'я здобувачів вищої освіти та умов його покращення серед студентів денної форми навчання в двох групах по 30 осіб (перший та другий курси), проведено опитування за чотирма блоками:

1. Усвідомлення студентами загального поняття про здоров'я.
2. Особисте бачення можливостей збереження здоров'я.
3. Вплив сімейних та загальнокультурних цінностей на формування здорового способу життя.
4. Оптимізація покращення здоров'я: «зберегти та покращити».

Для проведення анкетування підготовлено 20 питань з вибором відповідей. Відповіді студентів проаналізовано та зроблено підрахунки у відсотках.

Анкета

Анонімного опитування студентів - обрану відповідь обведіть

№	Питання	Відповідь	
		так	ні
1	Чи цікавитеся ви станом свого здоров'я?	так	ні
2	Як ви оцінюєте стан свого здоров'я ?	Низький, середній, високий	
3	Ви виконуєте правила особистої гігієни?	так	ні
4	Ви дотримуетесь біологічних ритмів, режиму дня?	так	ні
5	Ви займаєтесь в спортивній секції або виконуєте зарядку?	так	ні
6	Ви регулярно проходитье медичний огляд?	так	ні
7	З яких джерел ви отримуєте інформацію про здоров'я? (можна кілька відповідей)	Від батьків, знайомих, друзів, на заняттях, з Інтернету, від лікаря	
8	Чи варто людям для профілактики від хвороб вакцинуватися?	так	ні
9	Чи дотримуетися ви маскового режиму при епідемічних захворюваннях?	так	ні
10	Чи ви дотримуетесь режиму сну?	так	ні
11	Скільки разів на день треба споживати їжу?	1, 2, 3, 4	
12	Чи обговорюються в вашій родині засоби та заходи покращення здоров'я?	так	ні
13	Ви життєрадісна людина?	так	ні
14	У вас в родині були спадкові хвороби: діабет, рак, тощо?	так	ні
15	Чи ваші батьки є для вас прикладом здорового способу життя?	так	ні
16	Чи ваша родина повноцінна (є тато і мама)?	так	ні
17	Що ви застосовуєте для відновлення працездатності, покращення настрою? (можна кілька відповідей)	Чай, каву, алкоголь, пиво, прогулянки, спілкування, енергетичні напої	
18	Після пробудження ви відчуваєте, що відпочили, у вас гарне самопочуття?	так	ні
19	Хто для вас є взірцем здорового способу життя? (можна кілька відповідей)	Ви особисто, друзі, герої фільмів, викладачі, відомі особистості	
20	Ваша думка щодо ресурсів покращення здоров'я (можна кілька відповідей)	спорт, харчування, захоплення, улюблена справа	

Проведене опитування серед студентів першого (вік 16-18 років) та другого курсу (17-20 років) університету показало спільне та відмінне у виборі відповідей.

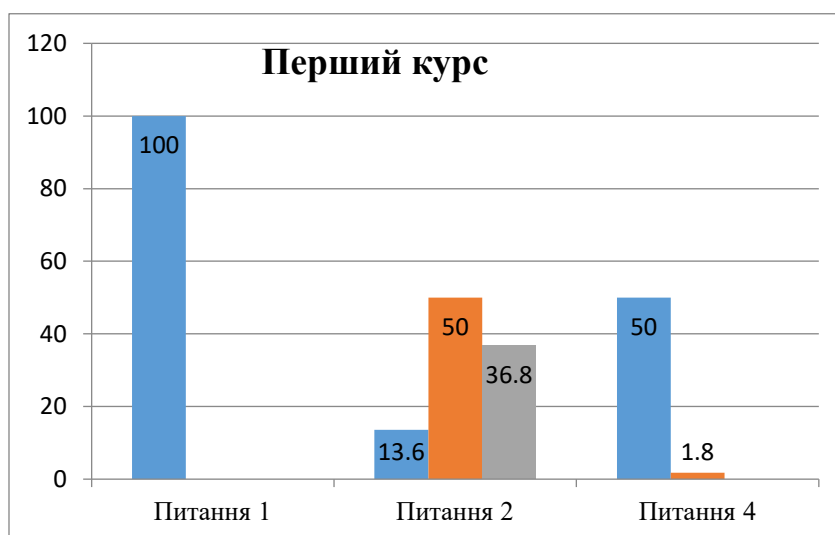
У першому блоці питань «Усвідомлення студентами загального поняття про здоров'я», відповіді на питання 1 «Чи цікавитеся ви станом свого здоров'я» в обох групах опитаних були максимальними 100%.

У питанні 2 «Як ви оцінюєте стан свого здоров'я», відповіді розподілилися перший/другий курс відповідно: «низький» 13,6% /6,3%;

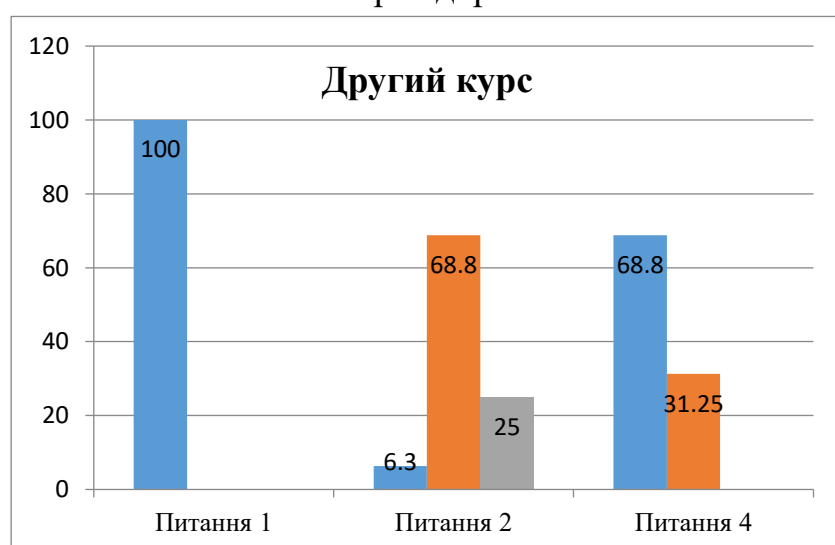

«середній» 50% /68,8%; «високий» 36,8% /25%. Результат може свідчити про те, що існують різниці у сприйнятті стану здоров'я між студентами першого та другого курсів, що може бути пов'язано з різними факторами, такими як адаптація до університетського життя, навантаженням та іншими впливами. Існує імовірність, що другокурсники до оцінки стану свого здоров'я ставляться більш відповідально та аргументовано.

У питанні 4 «Ви дотримуєтесь біологічних ритмів, режиму дня»: «так» відповіли 50% /68,8%; «ні» 50% / 31,25. Такі відповіді можна пояснити тим, що першокурсники після двох місяців перебування в статусі студента, ще не пристосувалися до вимог розподілу часу для навчання та відпочинку.

Діаграма 1 блоку питань «Усвідомлення студентами загального поняття про здоров'я»

Діаграма 2 блоку питань «Усвідомлення студентами загального поняття про здоров'я»

В другому блоці питань «Особисте бачення можливостей збереження здоров'я», підтвердилась загальна характеристика оцінки стану здоров'я населення в Україні.

Протягом останнього десятиріччя в Україні спостерігається тенденція до погіршення стану здоров'я населення загалом, а особливо серед дітей і молоді. Становище стає особливо тривожним, оскільки тільки кожна десята дитина народжується умовно здоровою, а народжуваність різко знизилася. Ці негативні демографічні тенденції, а також війна і міграція призвели до щорічного зменшення населення України на півмільйона осіб. За статистичними оцінками, Україна знаходиться серед країн з одним із найгірших станів здоров'я дорослих і дітей в Європі [6].

Це становище характеризується низькою тривалістю життя, високою смертністю, значною кількістю фізичних відхилень серед дітей та молоді.

На питання 5 «Ви займаєтесь в спортивній секції або виконуєте зарядку» відповіді були невтішними: «так» 31,8% /37,5%; «ні» 68,2% /62,5%. Більшість студентів теоретично усвідомлюють, що фізична активність, помірні фізичні навантаження дуже потрібні в навчальній діяльності, щоб підтримувати в організмі умови рівноваги та збалансованості обміну речовин, функціональних можливостей органів та систем організму. В реальних умовах життя, коли високі навантаження в навчанні, можливо робота, щоб додатково фінансово себе забезпечити, відвідування більшості спортивних секцій платне, тощо, обмежують молодь у можливості долучитися до спеціалізованої фізичної активності.

Позитивні емоції присутні у відповідях студентів на питання анкети 6, 7,8.

У питанні 6 «Ви регулярно проходить медичний огляд» дали відповіді «так» 63,6% /81,3%; На питання 7 «З яких джерел ви отримуєте інформацію про здоров'я» відповіді розподілилися: «від батьків» 54,5% /56,3% це позитивний факт спілкування з батьками, наслідування їх порад; «на заняттях» 36,8% /31,3%; «з інтернету» 45,5% /56,25%; «від лікарів» 86,4% / 81,2%. Очікуваний результат, що молодь довіряє професіональним медикам, дослухається до їх порад. Дещо висока довіра інформації про здоров'я з джерел інтернету, а така інформація для неспідготовлених осіб може бути не зрозумілою або хибною.

Відповіді на питання 8 «Чи варто людям для профілактики від хвороб вакцинуватися» були схвальними: «так» 77,3% / 81,3%. свідчать про високий рівень позитивного ставлення студентів до вакцинації та її важливості для профілактики захворювань. Обидва курси високо оцінюють важливість вакцинації для профілактики хвороб. Це свідчить про те, що студенти

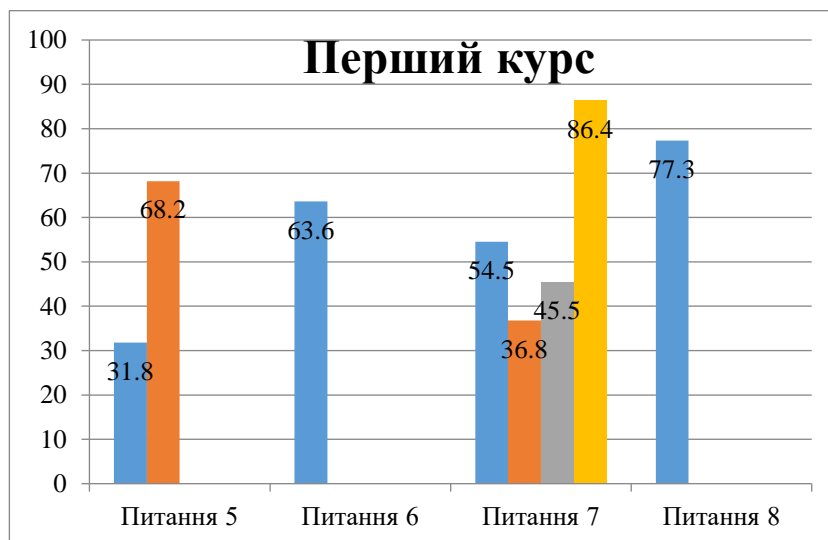
усвідомлюють роль вакцинації як ефективного інструменту для профілактики захворювань.

Ці результати можуть також свідчити про високий рівень інформованості та освіченості студентів щодо медичних питань, або на загальну довіру до програм вакцинації. Таке позитивне ставлення може вплинути на ширше прийняття вакцинації в суспільстві та сприяти громадському здоров'ю.

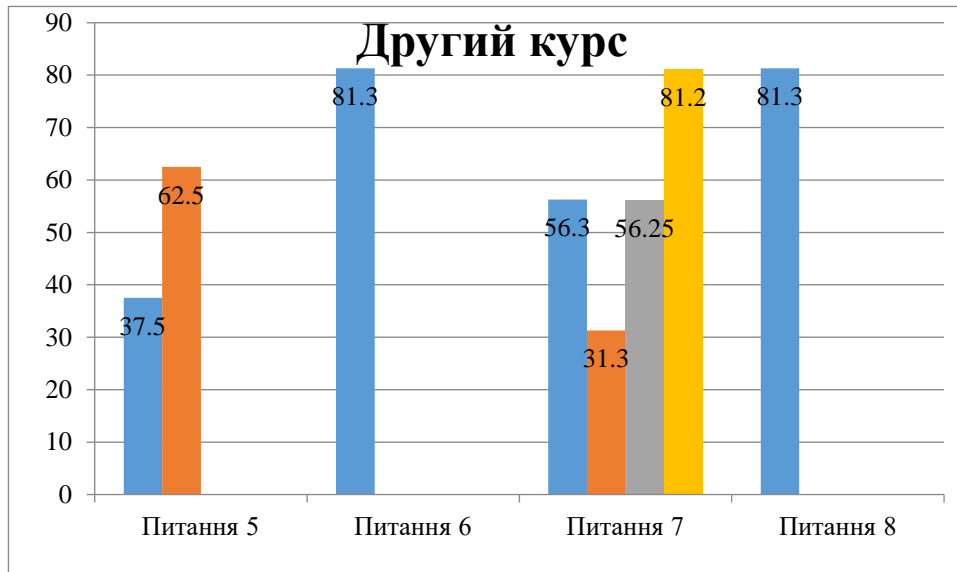
В 3 блоці «Вплив сімейних та загальнокультурних цінностей на формування здорового способу життя», питання торкалися родинних зв'язків, довіри батькам та проблемам виховання в родині.

Чинники, що спричиняють погіршення стану здоров'я включають екологічні кризи, соціальну напруженість, недостатню медичну допомогу та відсутність належної виховної роботи в школах. Окрім того важким тягарем, що погано впливає на психічний та фізичний розвиток дітей, має радянський спадок та принципи виховання - фізичне та психічне насилля з боку батьків по відношенню до дітей, відсутність емпатії, невміння любити і піклуватись [7]. Багато дітей не отримують в сім'ї адекватну модель поведінки у взаємовідносинах, часто батьки зловживають алкоголем, палять, використовують лайку в спілкуванні між собою та з дитиною, що також призводить до психічних травм, які згодом мають негативні наслідки як на душевне, так і на фізичне здоров'я молоді [5].

Питання 12 «Чи обговорюються в вашій родині засоби та заходи покращення здоров'я» дало відповіді «так» 63,6% /87,5% , що свідчить про довіру батькам, дружні стосунки в родині. Це також може вказувати на те, що студенти другого курсу, ймовірно, більше усвідомлюють важливість обговорень щодо здоров'я та приділяють більше уваги заходам покращення здоров'я в своїй сім'ї.

Діаграма 3 блоку «Особисте бачення можливостей збереження здоров'я

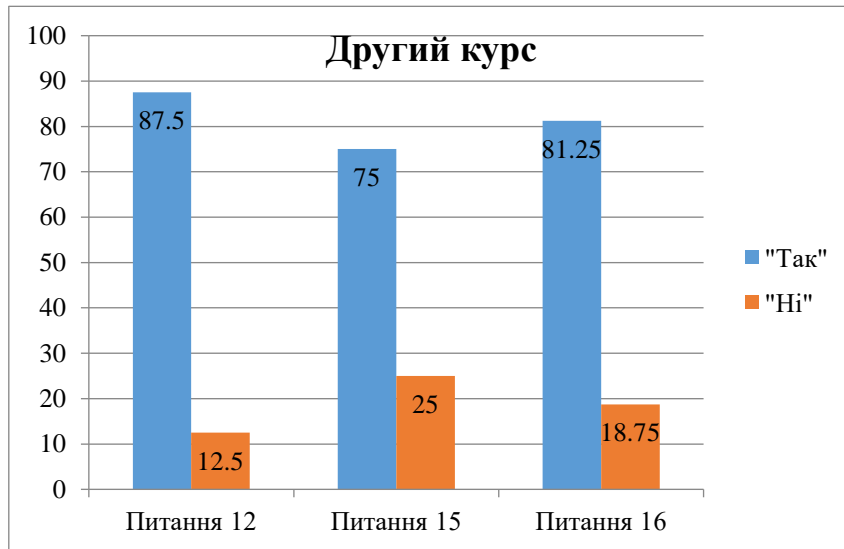

Діаграма 4 блоку «Особисте бачення можливостей збереження здоров'я»

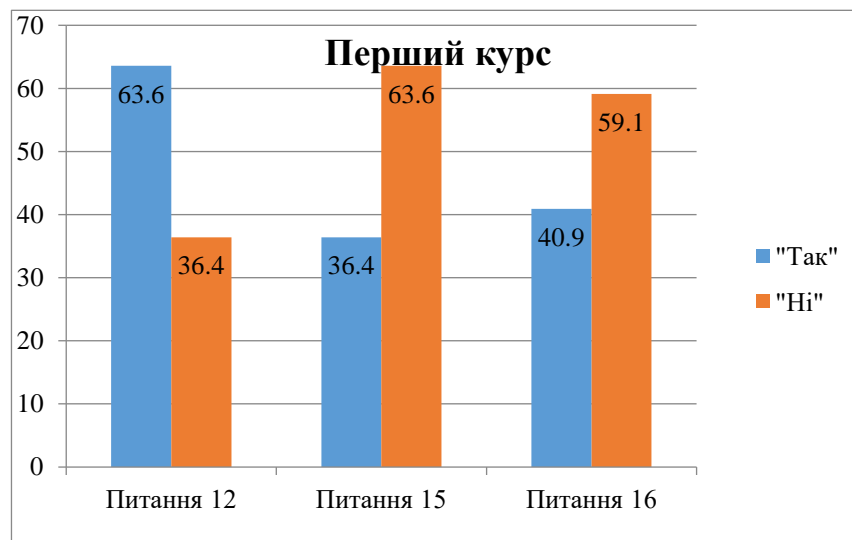
У відповідях на питання 15 «Чи ваші батьки є для вас прикладом здорового способу життя» відповіді «так» 36,4% /75% закономірно підтверджується відповідями на питання 16 «Чи ваша родина повноцінна (є тато і мама)» «так» 40,9% / 81,25%, свідчать про певні закономірності в сприйнятті студентами ролі батьків та структури сім'ї в контексті здорового способу життя.

Результати показують, що студенти другого курсу у значно більшій мірі вважають своїх батьків прикладом здорового способу життя порівняно зі студентами першого курсу. Відповіді свідчать, що студенти другого курсу більше схильні вважати свою родину повноцінною (з татом і мамою) порівняно зі студентами першого курсу.

Можна зробити припущення, що наявність повноцінної родинної структури може впливати на те, що батьки сприймаються як приклади здорового способу життя. Високий відсоток позитивних відповідей на обидва питання серед студентів другого курсу вказує на те, що для них сімейний контекст є важливим фактором в формуванні здорового способу життя. Серед студентів першого курсу нижча, що є вкрай сумним фактом сучасного життя українців в умовах повномасштабної війни, загибеллю в ній батьків, міграція матерів з дітьми за кордон, висока відповідальність матерів у фінансовому забезпеченні потреб родини, витрат на навчання дітей, тощо. В неповних родинах через економічні та фінансові труднощі, створились умови браку часу на спілкування та виховання дітей в неповних родинах. Нерідко діти та молодь не отримують уваги одного із батьків. Нажаль це так.

Діаграма 5 блоку «Вплив сімейних та загальнокультурних цінностей на формування здорового способу життя»

Діаграма 6 блоку «Вплив сімейних та загальнокультурних цінностей на формування здорового способу життя»

В 4 блоці «Оптимізація покращення здоров'я: «зберегти та покращити» в анкеті були запропоновані питання, що з погляду студентів спрямовані на покращення стану здоров'я, самопочуття та працездатності. На питання 17 «що ви застосовуєте для відновлення працездатності, покращення настрою», відповіді були наступними: «чай-каву» близько 40% /30%; «прогулянки – спілкування» 73% /68,2%; «енергетичні напої - пиво» 15% /18%; «алкоголь» 9% /4,5%.

Результати відповідей на запитання щодо того, що студенти використовують для відновлення працездатності та покращення настрою,

можуть свідчити про популярність та уподобання певних засобів серед студентської громадськості.

"Чай-кава" - Використання чаю та кави є поширеним засобом для підняття настрою та відновлення енергії. Кава містить кофеїн, що може підвищити бадьорість та концентрацію. Почуття збудження є вторинним по відношенню до кофеїну, що блокує аденозинові рецептори A1 та A2a в корі та базальних гангліях головного мозку. На периферії кофеїн також блокує гальмуючу дію аденозину на міокард, кровоносні судини та симпатичні нерви. Це сприяє активації симпатичної нервової системи із відповідними ефектами, в тому числі, як вже було вказано, викликаючи збудження та тимчасову бадьорість [8].

"Прогулянки – спілкування" - Прогулянки та спілкування є природними та соціальними засобами для відновлення фізичного та психічного стану. Вони сприяють розслабленню, зменшенню стресу та поліпшенню настрою.

"Алкоголь" - використання алкоголю для покращення настрою може мати короткотривалий позитивний ефект, але також має потенційно негативні наслідки для фізичного та психічного здоров'я.

Відомо, що на стан здоров'я мають великий вплив шкідливі звички. Наприклад, пиво, яке тривалий час інтенсивно споживається в Україні, може призводити до формування залежності. Воно містить речовини, які впливають на жіночі гормоноподібні речовини (фітоестрогени) і можуть призвести до фемінізації чоловіків та інших негативних наслідків для здоров'я. Енергетичні напої суттєво порушують обмін речовин та енергоутворення в організмі людини, створюють умови для штучного підтримання працездатності, проте їх доза має регулюватися, бо перебільшення може призводити до негативних тимчасових порушень з боку нервової та серцево-судинної системи. Паління тютюнових виробів також є поширеною шкідливою звичкою, яка призводить до залежності. Ця проблема особливо актуальна серед молодих людей та дівчат, і їхні спроби палити розпочинаються вже в дуже ранньому віці [5, 6, 7].

Отже, можна зазначити, що студенти обирають різні засоби для відновлення працездатності та покращення настрою, і важливо бути обізнаним з можливими впливами цих засобів на організм для забезпечення збалансованого підходу до самопідтримки.

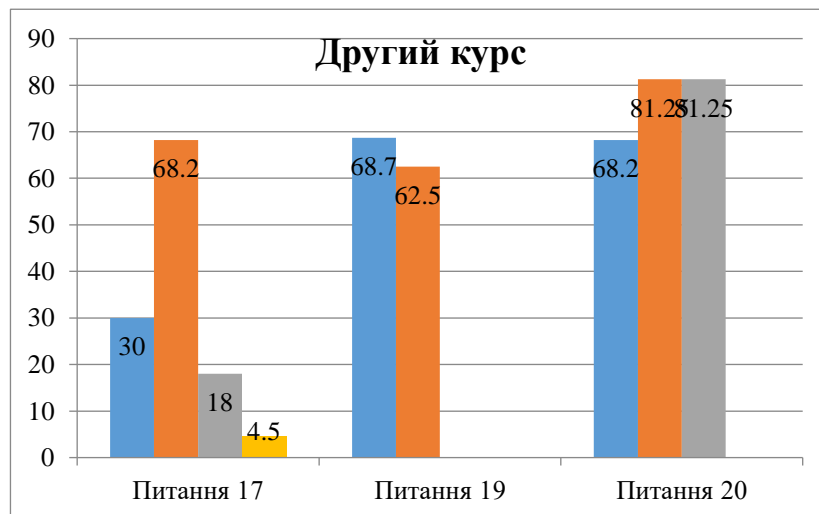
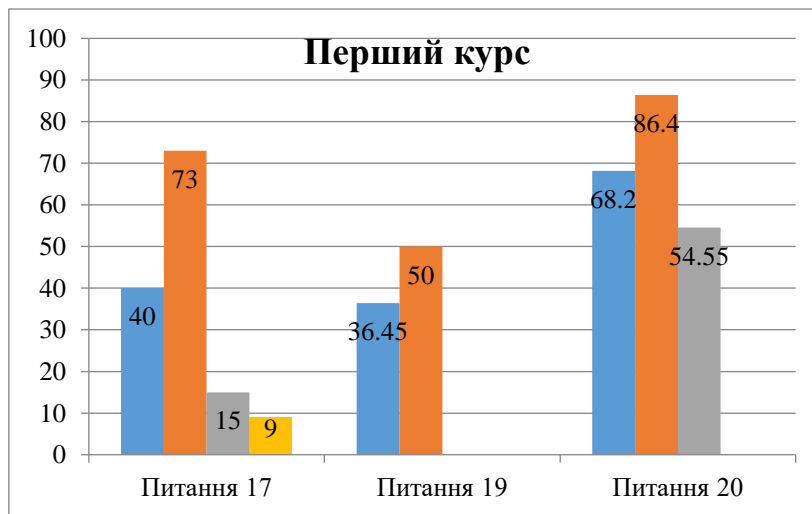
З огляду на те, що ці шкідливі звички викликають численні захворювання та становлять серйозну загрозу здоров'ю, вони вже давно перейшли від медичної проблеми до соціальної проблеми. Отже, у вихованні батькам та навчальним освітнім закладам важливо приділяти більше уваги здоров'ю дітей, підлітків та молоді, оскільки їхнє здоров'я визначає майбутній розвиток держави та рівень життя населення.

На питання 19 «Хто для вас є взірцем здорового способу життя» студенти дали наступні відповіді: «ви особисто» 36,45 /68,7%; «відомі особистості» 50% /62,5%. Ці результати свідчать про різницю в сприйнятті

студентами першого та другого курсу джерел впливу для створення здорового способу життя. Результати показують, що студенти другого курсу значно частіше вважають себе особистим взірцем здорового способу життя порівняно зі студентами першого курсу. Обидва курси студентів відзначають відомих особистостей як взірць здорового способу життя, але другий курс виявляє більший відсоток підтримки цього варіанту в порівнянні з першим курсом. Це може свідчити про те, що з часом студенти стають більш самосвідомими та особисто відповідальними за свій здоровий спосіб життя. Також, можливо, вони докладають більше зусиль для власного саморозвитку та збереження здоров'я, що впливає на їхні відповіді.

В останньому 20 питанні «Ваша думка щодо ресурсів покращення здоров'я» набрали більший відсоток відповіді: «спорт» 68,2% /68,2%; «харчування» 86,4% /81,25%; «улюблена справа» 54,55% /81,25%.

Діаграма 7 та 8 блоків «Оптимізація покращення здоров'я: «зберегти та покращити»

Високий відсоток відповідей на користь спорту свідчить про те, що студенти вважають фізичну активність важливим ресурсом для покращення здоров'я. Спорт сприяє фізичному здоров'ю, психічному благополуччю та загальному самопочуттю. Високий відсоток відповідей на користь правильного харчування підкреслює усвідомлення студентами важливості збалансованого харчування для збереження та покращення здоров'я. Збільшення відсотку відповідей на користь улюбленої справи на другому курсі може свідчити про те, що студенти більше усвідомлюють важливість задоволення від улюбленої діяльності для психічного здоров'я та загального благополуччя.

Висновки. Узагальнюючи, результати вказують на те, що студенти вважають фізичну активність, правильне харчування та задоволення від улюбленої діяльності ключовими ресурсами для забезпечення і покращення свого здоров'я.

Таким чином здоров'я не повинно бути єдиною метою життя, але воно є важливою загальнолюдською цінністю. Лише при наявності здоров'я людина може повноцінно відчувати радість та сенс свого існування, реалізувати свої можливості та творчий потенціал. Тому важливо розвивати культуру здоров'я та усвідомлювати, що власне здоров'я залежить в першу чергу від власних зусиль та свідомої поведінки.

Аналіз теперішньої ситуації в Україні, вказує на те, що здоров'я населення стало однією з найбільш гострих медико-соціальних проблем в Україні. Це виникло як наслідок складної економічної ситуації, нестабільності та війни з російською федерацією, а також обмеженого фінансування системи охорони здоров'я. Негативні фактори вплинули на рівень та тривалість життя в Україні, що призвело до загострення ситуації.

Безумовно, в умовах воєнного стану в державі більшість пріоритетів, таких як і охорона здоров'я, віддалилися на нижчі позиції списку питань виживання населення та існування України в цілому [5].

Література:

1. Сікорська Л. Фізичне виховання, як засіб збереження та зміцнення здоров'я студентів та їх спортивного вдосконалення. Збірник наукових праць «Фізична культура, спорт та здоров'я нації», 2020. С. 68-77.
2. Танасійчук Ю.М., Бойко Ю.С., Соколенко Л.С. Проблеми формування культури здорового способу життя студентів закладів вищої освіти. Перспективи та інновації науки, 2022. №1(6). С. 339–350.
3. Шестерова, Л., Синиця Т. "Шляхи підвищення мотивації студентів до занять фізичним вихованням в умовах карантину." Проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання і здоров'я людини (2022): 348-351.
4. Шестерова Л. Є., Пятницька Д. Актуалізація обліку і контролю фізичної підготовленості та функціонального стану студентів закладів вищої освіти. Актуальні проблеми фізичної культури, спорту та фізичного виховання. Полтава, 2020. С. 262–265.

5. Монографія: Загальна теорія здоров'я та здоров'яз береження /за загальною редакцією проф. Ю. Д. Бойчука. Харків. 2017. 488 с.
6. Криницька Л.Р. Оцінка сучасного стану здоров'я населення України//*Економіка, управління та адміністрування* №4 (94). 2020. С.142-149.
7. Чернявська Л.І., Криницька І.Я., Малюк О.Г. Стан здоров'я студентів, проблеми та шляхи їх вирішення. *Медсестринство*. 2017. №1. С.24-26.
8. Butler, J.M., Frampton, C.M., Moore, G. et al. Immediate effect of caffeine on sympathetic nerve activity: why coffee is safe? A single-centre crossover study. *Clin Auton Res* 33, 623–633 (2023). <https://doi.org/10.1007/s10286-023-00967-5>.

References:

1. Sikors'ka, L. (2020). Fizichne vihovannja, jak zasib zberezhenja ta zmicnennja zdorov'ja studentiv ta ih sportivnogo vdoskonalennja [Physical education as a means of preserving and strengthening the health of students and their sports improvement]. *Zbirnik naukovih prac' «Fizichna kul'tura, sport ta zdorov'ja nacii» - Collection of scientific works "Physical culture, sport and health of the nation"*, 68-77 [in Ukrainian].
2. Tanasijchuk, Ju.M., Bojko, Ju.S., Sokolenko, L.S. (2022). Problemi formuvannja kul'turi zdorovogo sposobu zhittja studentiv zakladiv vishhoї osviti [Problems of forming a healthy lifestyle culture of students of higher education institutions]. *Perspektivi ta innovacii nauki - Prospects and innovations of science*, 1(6), 339–350 [in Ukrainian].
3. Shesterova, L., Sinicja T. (2022). Shljahi pidvishhennja motivacii studentiv do zanjat' fizичnim vihovannjam v umovah karantinu [Ways of increasing students' motivation to engage in physical education in quarantine conditions]. *Problemi ta perspektivi rozvitku fizичnogo vihovannja i zdorov'ja ljudini - Problems and prospects of the development of physical education and human health*, (2022), 348-351 [in Ukrainian].
4. Shesterova, L. Є., Pjatnic'ka, D. (2020). Aktualizacija obliku i kontrolju fizичної pidgotovlenosti ta funkcional'nogo stanu studentiv zakladiv vishhoї osviti [Update of accounting and control of physical fitness and functional condition of students of higher education institutions]. *Aktual'ni problemi fizичної kul'turi, sportu ta fizичnogo vihovannja - Actual problems of physical culture, sports and physical education*, 262–265 [in Ukrainian].
5. Bojchuk, Ju. D. (2017). Zagal'na teorija zdorov'ja ta zdorov'jaz berezhennja [General theory of health and health care]. Harkiv [in Ukrainian].
6. Krinic'ka, L.R. (2020). Ocinka suchasnogo stanu zdorov'ja naseleennja Ukraїni [Assessment of the current state of health of the population of Ukraine]. *Ekonomika, upravlinnja ta administruvannja - Economy, management and administration*, 4 (94), 142-149. [in Ukrainian].
7. Chernjavs'ka, L.I., Krinic'ka, I.Ja., Maljuk, O.G. (2017). Stan zdorov'ja studentiv, problemi ta shljahi ih virishennja [State of health of students, problems and ways to solve them]. *Medsestrinstvo - Nursing*, 1, 24-26 [in Ukrainian].
8. Butler, J.M., Frampton, C.M., Moore, G. et al. (2023). Immediate effect of caffeine on sympathetic nerve activity: why coffee is safe? *A single-centre crossover study. Clin Auton Res* 33, 623–633 (2023). <https://doi.org/10.1007/s10286-023-00967-5>. [in English].

УДК 373.2.015.31

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-820-833](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-820-833)

Довбня Софія Олегівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9, тел. (098) 277-34-87, <https://orcid.org/0000-0002-2882-4680>

ОСНОВИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ

Анотація. У статті на основі аналізу вітчизняного та зарубіжного дослідження, розкрито сутність поняття критичного мислення як самостійного, цілеспрямованого та рефлексивного процесу для висловлювання і відстоювання власної думки, прагнення до розв'язання варіантів вирішення завдань, вміння співпрацювати з дорослими та ровесниками для знаходження спільного рішення, формулювання висновків, оцінки та самооцінки тощо.

Обґрунтовано педагогічні умови критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку акумулюють положення теорії (С. Терна): створювати проблемні ситуації у процесі освітнього простору закладу дошкільної освіти та ситуації вибору з врахування індивідуальної траєкторії розвитку дитини; організувати діалог у процесі розв'язування проблемних задач (інтерактивні технології навчання) та розмірковування дітей старшого дошкільного віку з подальшою рефлексією; надавати дитині право на помилку та моделювати ситуації виправлення помилок.

Узгоджено взаємозв'язок властивостей критичного мислення дітей старшого дошкільного віку з педагогічними інтерактивними методами такими як: «Асоціативний куц», «Питання-відповідь», «Запис ідей», «Передбачення», «Метод «прес» та ін. Стратегія цих методів, спонукає дітей вільно розмірковувати, відкрито висловлюватися на обрану тему щодо зав'язків між певним поняттями; взаємодіяти та знаходити дотики комунікації у тріаді «педагог-діти-ровесники» з різноманітних питань під час виразної і стильної форми «Джигсоу» (Мозаїка), висловлювати думки з дискусійного питання («Я вважаю, що ...», «Тому, що ...», «Наприклад ...», «Таким чином ...») та ін.; визначити свій емоційний стан під час міркування (рефлексії) власної діяльності; співвідносити його з образом, що створює або сприймає дитина старшого дошкільного віку.

Описано змістовий контекст практико-орієнтованого використанням інноваційної Lego-технології, яка надає змогу дітям старшого віку моделювати цілісну систему уявлень про світ людей, природу, відносини у світі, вміти ставити мету, планувати свою діяльність, доводити почату справу до кінця, взаємодіяти разом з педагогом і однолітками та оцінювати отриманий результат.

У контексті дослідження доведено, що за таких запроєктованих педагогічних умов мислення дітей старшого дошкільного віку набуватиме усвідомленості, самостійності, рефлексивності, обґрунтованості та самоорганізованості, тобто відбуватиметься процес мислення високого порядку, яке називають критичним мисленням.

Ключові слова: основи критичного мислення, старший дошкільний вік, педагогічні умови, розвивальне середовище, педагогічний інтерактивний інструментарій.

Dovbnia Sopiia Olehivna candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Department of preschool education, Mykhailo Drahomanov State University Ukraine, 01601, Kyiv, 9 Pyrohov St., tel.: (098) 277-34-87, <https://orcid.org/0000-0002-2882-4680>

BASICS OF CRITICAL THINKING OF CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE: SUBSTANTIATION OF PEDAGOGICAL CONDITIONS

Abstract. The article, based on the analysis of domestic and foreign research, reveals the essence of the concept of critical thinking as an independent, purposeful and reflective process for expressing and defending one's own opinion, striving to solve solutions to problems, the ability to cooperate with adults and peers to find a common solution, formulate conclusions, evaluate and self-assess, etc.

The pedagogical conditions for critical thinking in senior preschool children are substantiated, accumulating the provisions of the theory (S. Tern): to create problematic situations in the educational space of preschool education and situations of choice, taking into account the individual trajectory of the child's development; to organize a dialogue in the process of solving problematic tasks (interactive learning technologies) and reflection of senior preschool children with further reflection; to give the child the right to make a mistake and model situations of correcting mistakes.

The properties of critical thinking of senior preschool children are correlated with pedagogical interactive tools, such as: «Associative bush», «Question and answer», «Recording ideas», «Prediction», «Press method», etc. The strategy of

these methods encourages children to think freely, to speak openly on the chosen topic about the links between certain concepts; to interact and find touches of communication in the triad «teacher-children-peers» on various issues during the expressive and stylish form of «Jigsaw» (Mosaic), to express opinions on the discussion issue («I believe that ...», «Because ...», «For example ...», «Thus ...»), etc.; determine their emotional state during the reflection of their own activities; correlate it with the image created or perceived by a senior preschool child.

The article describes the content context of the practice-oriented use of innovative Lego technology, which allows older children to model a holistic system of ideas about the world of people, nature, and relations in the world, to be able to set goals, plan their activities, bring the work they have started to the end, interact with the teacher and peers, and evaluate the result.

In the context of the study, it is proved that under such designed pedagogical conditions, the thinking of senior preschool children will become conscious, independent, reflective, valid, and self-organized, that is, a process of high-order thinking, which is called critical thinking, will take place.

Keywords: basics of critical thinking, senior preschool age, pedagogical conditions, developmental environment, pedagogical interactive tools.

Постановка проблеми. Критичне мислення – один з найпопулярніших трендів сучасної дошкільної освіти, серед яких, виділено глибоке розуміння власних цінностей та потреб, можливість мобільно приймати важливі рішення, здатність протистояти інформаційному тиску (який у наш час дуже потужний) та визначити потрібне, а також толерантне ставлення до думок інших.

У нормативних державних освітніх нормативно-правових документах: Закон України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2001), «Базовий компонент дошкільної освіти» (Державний стандарт дошкільної освіти) (2021), «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021р.» наголошено, що критичне мислення є основою формування сучасної дитини дошкільного віку як мислячої, креативної, освіченої особистості.

Потужний потенціал педагогічних умов в контексті дослідження полягає у багатоплановій діяльності, що потребує від учасників освітнього процесу, чітких і добре спланованих дій, вміння домовлятися, діяти спільно й шукати нові, інноваційні підходи до розв'язання проблеми.

Особливе значення має організація здорового, безпечного, інтригovanого розвивального середовища у освітньому просторі закладу дошкільної освіти, стратегія педагогічного інтерактивного інструментарію, яка сприяє усвідомленню дітьми власних можливостей та формує їх первинний досвід критично мислити – вміти розв'язувати проблемні задачі, моделювати ситуації виправлення помилок та розмірковувати (рефлексувати).

Великої уваги в сучасних умовах розвитку психолого-педагогічної науки надається й пошуку інноваційним технологіям. Серед яких особливе місце відводиться Lego-технологіям, які надають змогу дітям старшого віку моделювати цілісну систему уявлень про світ людей, природу, відносини у цьому світі, вміти ставити мету, планувати свою діяльність, доводити почату справу до кінця, взаємодіяти разом з педагогом і однолітками та оцінювати отриманий результат.

Важливість і актуальність досліджуваної проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість, доцільність наукового пошуку шляхів вирішення цієї проблеми зумовили вибір вище зазначеної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку є досить актуальною проблемою серед вітчизняних та зарубіжних вчених.

Теоретичну основу проблеми дослідження вітчизняних науковців становлять:

- концепція формування елементарного критичного мислення дітей старшого дошкільного віку (Н. Гавриш, О. Рейпольська, Г. Цветкова та ін.);
- теорії розвитку критичного мислення, модель критичного мислення – властивості, склад, функція та генезис критичного розмірковування (С. Максименко, С. Терно та ін.);
- педагогічні умови розвитку основ критичного мислення дітей (А. Байрамова, Т. Бізенкова, В. Синельнікова та ін.);
- впровадження ідей педагогічних інтерактивних технологій в освітній простір закладів дошкільної освіти (О. Безсонова, Н. Гавриш, В. Карамушка, О. Пометун, Н. Пустовіт, А. Степанюк, І. Сущенко та ін.).

Окремі питання розвитку логічного мислення у дошкільному віці досліджували Т. Дуткевич, А. Богущ, Т. Жаровцева, І. Княжева, Т. Поніманська, Т. Степанова та ін.

Зарубіжні дослідження критичного мислення дітей дошкільного старшого віку розкрито в працях: Дж. Кастен, М. Меріглієно, Л. Міччел, А. Сальман, Дж. Тай-Лім та ін.

Мета статті: уточнити сутність та зміст дефініції «критичне мислення»; обґрунтувати педагогічні умови основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. У контексті проблеми актуальним є твердження американського філософа й педагога минулого століття Дж. Дьюї, що фундаментальна мета сучасної освіти, зокрема дошкільної полягає не в наданні інформації дітям, а в тому, щоб розвивати їх критичний спосіб мислення, який дає змогу адекватно оцінювати нові обставини й формувати стратегію подолання проблем, які в них криються [9].

Ця тенденція змін прослідковується у відомій книжці «Критичне мислення» Джонатан Хайбера, де «...на зміну заучуванню має прийти виховання особистості з критичним мисленням, попит на яких від стейкхолдерів сьогодні є найвищим. Саме критичне мислення допомагає розв'язувати складні проблеми під час спілкування, а також є невіддільною частиною здобуття знань у реальному світі, допомагає знаходити правду у світі післяправди».

Критичне мислення, на думку автора, складається з трьох взаємопов'язаних частин: знання, навички, схильність. Тобто, «людина з критичним мисленням свідомо того, що відбувається в її голові. Це – усвідомлення й розуміння власного процесу мислення... готовність рефлексувати над власним процесом мислення» [7, с. 9]. За такою рефлексією стоїть неупередженість – готовність бути відкритим до ідей, з якими ми не погоджуємося. Зберігання неупередженості дозволяє нам знати більше про переконання, з якими ми не погоджуємося. Розуміння зв'язку мови з логікою приводить до «здатності аналізувати, критикувати ідеї, міркувати індуктивно й дедуктивно, а також доходити фактичних чи оцінних висновків на підставі обґрунтованих припущень, які базуються на недвозначних твердженнях про знання чи переконання» [7, с. 51].

Доторкнувшись до контент аналізу сучасного стану дошкільної освіти і тих перспектив, які вона пропонує дітям старшого дошкільного віку, перш за все, зосереджуємось на індивідуальній траєкторії їх розвитку, виховання та навчання, розширення життєвого шляху та саморозвитку, увага до системи цінностей та інтересів задля формування в них основ життєвої компетентності.

Ключова зміна стосується підходів (діяльнісний, компетентнісний, інтегрований та особистісно орієнтований підхід) до освітнього простору закладу дошкільної освіти. І ми переконані, що це – головне, щоб виховати особистість, яка буде вміти критично мислити, незалежно, самотійно висловлювати свої думки; відстоювати власну думку; виявляти власні помилки та адекватне ставлення до них; прагнення до знаходження кращих варіантів вирішення завдань; вміння співпрацювати з іншими для знаходження спільного рішення [4, с. 933].

Ставлення до критичного мислення та розуміння цього поняття в трактується у дослідженні Г. Цветкової «...як універсальна навичка педагога ХХІ століття, здатність, готовність та спроможність володіти мисленнєвими операціями та технологіями обробки інформації на високому рівні, завдяки чому досягається автономність, усвідомленість, свобода думки, сміливість у відстоюванні своїх поглядів, систематичне подолання когнітивних викривлень особистості, незалежність, що характеризує розвинену, сучасну, гармонійну особистість педагога, яка цілеспрямовано оцінює та визначає шляхи свого

подальшого професійного розвитку та становлення, впливаючи тим самим на світ навколо: батьків, дітей та колег» [8, с. 188].

Також дослідниця Г. Цветкова, акцентує, що критичне мислення у педагогів ґрунтується на основних закономірностях:

- активна пізнавальна діяльність вихователя, мотивація до оволодіння компетентностями критичного мислення;

- поступовість та систематичність введення інтерактивних методів та прийомів в освітній процес закладу дошкільної освіти (уміння не можуть бути сформовані одномоментно, тому епізодичне введення інтерактиву в освітній процес не дасть бажаного ефекту).

Популяризація ідеї розкрито у теорії розвитку критичного мислення С. Терно, що обумовлюється сукупністю трьох основних чинників:

- по-перше, відбувається інтелектуалізація – це уміння розв'язувати складні задачі;

- по-друге, філософський аналіз навчання продемонстрував необхідність організувати освітній процес таким чином, щоб він відповідав потребам дитини й відштовхувався від них;

- по-третє, побудова освітнього процесу має відповідати основним психологопедагогічним закономірностям, а також закономірностям нейрофізіологічної діяльності мозку, що знаходяться в основі психічного розвитку [5, с. 63-64].

Таким чином враховуючи усі закономірності критичного мислення педагогів, можемо говорити про ефективність педагогічних умов щодо основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку [5, с. 188-190].

Вихідним положенням теорії С. Терно виступає постулат про те, що критичне мислення – це мислення усвідомлене, цілеспрямоване, обґрунтоване, самостійне, рефлексивне, та самоорганізоване [5, с. 62-64].

На думку автора, для того, аби мислення перетворилося на усвідомлений, самостійний, цілеспрямований, обґрунтований, рефлексивний та самоорганізований процес, необхідна наявність комплексу чинників:

- 1) мотивація – створення проблемної ситуації;
- 2) критичне розмірковування;
- 3) система проблемних завдань, що поступово ускладнюються;
- 4) інноваційні технології, які передбачають систематичне створення для дітей ситуацій вибору;
- 5) активні форми взаємодії «дитина-педагог», що забезпечують діалог у процесі розв'язування ситуацій вибору;
- 6) рефлексія (аналіз і критика, самоаналіз і самокритика);
- 7) стиль спілкування «дитина-дорослий», «дитина-ровесник», який надає право на помилку, моделює ситуації виправлення помилок.

С. Терно, доводить, що в своєму розвитку критичне мислення проходить чотири стадії (рівні):

- висловлення простого оцінного судження на основі безпосереднього погляду на предмет (нижчий рівень);

- формулювання двох полярних, «екстремальних» і свідомо неприйнятних поглядів на розв'язання поставленої проблеми та пошук «золотої середини»;

- виявлення недоладності твердження через послідовне розкриття невідповідності цього твердження низці загальноприйнятих положень і принципів;

- багатоплановий та багатфакторний аналіз явища, підходу, принципу, твердження тощо, в процесі якого виявляється якомога більше факторів та умов, що впливають на перебіг процесу, оцінюється ступінь їх впливу і на цій основі виявляється значущий фактор і знехтувані, а також з'ясовуються ті умови, за яких первісно знехтуваний фактор набуває значущості, а первісно значущий – втрачає її (це найвищий рівень критичного мислення) [5, с. 62-64].

Дослідниця, І. Кузьменко підкреслює, що основною рисою критичного мислення є готовність особистості до виходу за рамки раціонального, інтелектуального розуміння, яка виявляється у таких аспектах: чіткому формулюванні постановки проблеми; систематичному аналізу складних ситуацій; розумінні та сприйнятті чужих почуттів, рівнів знань та глибини суджень; здатності використовувати навички критичного мислення в різних життєвих обставинах [3, с. 132-133].

А отже такому типу мислення дитини необхідно в умовах закладу дошкільної освіти, педагогам створити педагогічні умови з орієнтацією на принципи: системності (логічне, цілісне, послідовне подання матеріалу); суб'єктивності, свідомості (діти – активні, самостійні суб'єкти процесу пізнання); доступності (відповідність матеріалу віковим, індивідуальним можливостям сприйняття); доцільності (спрямування зусиль дитини на досягнення мети, результатів, проектування власних дій; інтеграції (поєднання) різних видів дитячої діяльності.

Для реалізації педагогічних умов, які забезпечують, готовність дітей старшого дошкільного віку бути критичним не лише по відношенню до інших, але й до себе; розв'язати прості проблеми, що відбивають окремі аспекти основної проблеми; представити проблему різними способами; розглянути окремі випадки, щоб «відчути» усю проблему; аналіз засобів та цілей; пошук фактів, що суперечать власній думці; обґрунтування; оцінювання – вибір однієї із багатьох альтернатив, усвідомлення обмежень, що накладаються на висновок; спростування; узагальнення; висування гіпотез; формулювання висновків тощо [5, с. 62-64], необхідно створити відповідне розвивальне

середовище, наприклад ігровий центр «Ерудит», що передбачає: зручне розташування осередку ігор, його зовнішню привабливість і постійну мінливість, мобільне (рухоме) освітлення, тематичне групування іграшок з епізодичним та антитематичним дисонансом. До його складу розвивального середовища, увійдуть інформаційні елементи (стенди, плакати, колажі, ілюстративні зображення), атрибути для сюжетно-рольових ігор (монети, чеки), дидактичні ігри, мозаїки, лото, настільно-друковані ігри. Матеріал і обладнання повинно оновлюватися та поступово збагачуватися, мотивуючи дітей до різних видів діяльності. Це стане поштовхом формування у дітей старшого дошкільного віку інтересу до здійснення самостійної діяльності.

Використання дидактичних ігор з опорою на яскравий наочний матеріал з поступовим ускладненням пізнавальних завдань, передбачає:

- якісну та вмілу підготовку педагогами процесу проведення дидактичних ігор, виготовлення яскравої наочності;

- актуалізацію опорних знань дітей перед проведенням ігор, насичення підготовчого етапу інтригою (зацікавлення дітей темою здивуванням або провокаційним запитанням чи пропозицією: дізнаємося про...? Як з'явилось...? Розкриємо секрет (таємницю)...? Що буде, якщо...?) [10], введенням казкових персонажів, яким потрібно допомогти, відгадування загадок про предмети і моделі, які потрібно скласти, наприклад за допомогою Lego-конструктора тощо;

- опосередкована участь педагога в процесі ігрової діяльності дітей як помічника чи контролера (пропонує інструкцію чи правила гри, допомагає правильно виконати завдання), як учасника гри, який бере безпосередню участь в ігрових діях або ж виступає напарником для дитини при парному виконанні завдання.

Врахування індивідуальних та психологічних особливостей розвитку дітей старшого дошкільного віку, що включає:

- забезпечення кожній дитині тієї дидактичної гри з кубиками Lego-конструктора, що відповідає її розумовому, фізичному та інтелектуальному розвитку;

- орієнтування на зону найближчого розвитку, що значить поступове ускладнення завдання для кожної дитини, активізація його здібностей, не тільки інтелектуальних, а й мовленнєвих. Наприклад, педагог може декілька разів повторити алгоритм гри, попросити дитину самостійно назвати дії, які потрібно виконати, і нагадувати їй в процесі виконання завдання повторювати словесно свої дії, називати їх;

- забезпечення потреби дітей з русі, творчому самовираженні, поєднанні продуктивної ігрової діяльності з малюванням, ліпленням, конструюванням, що розширює можливості використання Lego-технологій не тільки під час

статистичних дидактичних ігор, а й в процесі динамічних рухливих ігор, створює можливості для творчого використання Lego-конструктора в різних видах діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Поєднання розвивальної взаємодії з дітьми із проведенням просвітницької консультативної роботи з вихователями закладу дошкільної освіти, що включає:

- ознайомлення вихователів закладів дошкільної освіти з можливостями організації освітнього простору з дітьми старшого дошкільного віку з врахуванням технології критичного мислення за трьома етапами (за О. Фенцик) [6], презентовано рис. 1.

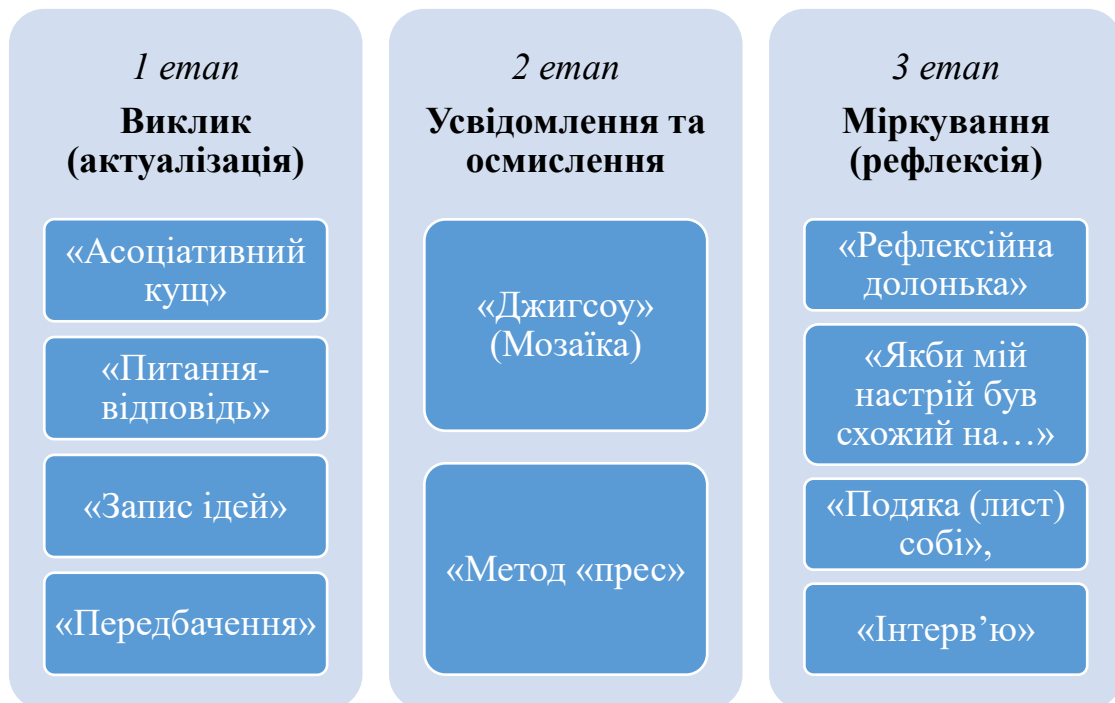

Рис. 1. Етапи організації освітнього простору для дітей старшого дошкільного віку за технологією критичного мислення

На першому етапі – *виклик (актуалізація)*, найбільш доцільними є інтерактивні методи; «Асоціативний куш», «Питання-відповідь», «Запис ідей», «Передбачення». Стратегія цих методів, спонукає дітей вільно розмірковувати, відкрито висловлюватися на обрану тему. Таким чином вони спрямовані на стимулювання критичного мислення щодо зав'язків між певним поняттями.

Під час другого етапу *усвідомлення та осмислення* – відбувається взаємодія та знаходження спільної мови у тріаді «педагог-діти-ровесники» з того чи іншого питання у груповій виразній і стильній формі та методи

«Джигсоу» (Мозаїка) «Метод «прес», який допомагає дітям формулювати аргументи, висловлювати думки з дискусійного питання, переконуючи інших («Я вважаю, що ...», «Тому, що ...», «Наприклад ...», «Таким чином ...») та ін.

На третьому етапі «міркування (рефлексія)» – проявляється особистісна властивість дитини в готовності визначити свій емоційний стан під час власної діяльності; співвідносити його з образом, що створює або сприймає дитина, та власним досвідом. Пропонуються дітям рефлексійні запитання (Що відчуває глина, папір тісто коли з них ліплять? Якби не було фарб, музичних інструментів чи можна було б малювати, створювати музику? Що спільного між пташиним пером і художником, повітряною кулькою і музикантом? Як звучить тиша? Який колір, звук найважливіший? Як передати казку без слів? та ін.) або вправи («Рефлексійна долонька», «Якби мій настрій був схожий на...», «Подяка (лист) собі», «Інтерв'ю» тощо), які стосуються: почуттів; процесу; результату (І. Кондратець) [10].

Аналіз наукового доробку О. Фенцик, свідчить, що орієнтація на процес критичного мислення дітей старшого дошкільного віку потребує інтерактивної взаємодії «педагог-дитина-ровесник», що забезпечують діалог у процесі розв'язування ситуацій вибору; розробки спеціальної системи запитань і завдань, розв'язання яких вимагає певних мисленнєвих операцій – аналізу, синтезу, зіставлення тощо; стимулювання власних суджень і самооцінок дітей тощо. А також педагогу, необхідно стимулювати формування основ критичного мислення, а саме: вільно розмірковувати; приймати різноманітні ідеї та думки; забезпечити для дітей гармонійне середовище, вільне від негативної оцінки; підтримувати віру у кожную дитину, в його здатність породжувати критичні судження; цінувати критичні міркування дітей [6].

- надання методичного супроводу із використанням інноваційної Lego-технології щодо основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку, а саме підібрали:

1. Для розвитку рухової сфери та здатності до сприймання кольорів в дошкільників використано наступні дидактичні вправи та ігри: «Двійнята», «Кольорова рулетка», «Змійка» (А. Лапін).

2. Для формування в дітей просторового генезису та уявлень про форму і колір важливим є розвиток і узагальнення поняття про сенсорний еталон – форму. Для формування й удосконалювання вміння виділяти форму в об'єктах проведено дидактичні вправи та ігри: «Підбери пари до деталі», «Якої деталі не вистачає?», «Деталь якої форми зникла?», «В мішечку», «Змійка» – на класифікацію форм (А. Лапін); «Розклади за кольором», «Знайди споруду», «Запам'ятай розташування», «Веселі башти», «Залатай ковдру», «Барви осені» (Т. Богдан, Д. Галаган); Гра «Кольорові мешканці» (С. Сівак).

3. Для формування і розвитку здатності до визначення співвідношень об'єктів за розміром проведено з дітьми різні дидактичні вправи та ігри, зокрема, вправу на порівняння об'єктів за величиною відповідно до зразка; вправу на побудову предметного ряду за величиною; вправу на класифікацію предметів за величиною.

4. Для розвитку творчого компоненту інтелектуальних здібностей дітей старшого дошкільного віку проведено такі ігри: «Збираємо валізи», «Відтвори побачене», «Побудуй, не розплющуючи очей», «Зроби за картинкою» (О. Омел'яненко); «Назви і побудуй» (Р. Меренкова); «Художники (О. Рома; «Театр тіней», «Створи-домалую» (С. Сівак).

5. Для розвитку концентрації уваги, запам'ятовування і відтворення, просторового орієнтування, підвищення навичок довільного регулювання діяльності відповідно до інструкції проведено з дошкільниками такі ігри: «Запам'ятай розташування» (Т. Богдан, Д. Галаган); ігровий комплекс із декількох ігор «Назви овочі» (при вивченні лексичної теми «Овочі») (С. Сівак).

Також можна запропонувати дітям побудувати «Графічний Lego-диктант» (Lego-змійка), пройти «Лібіринт» з використанням Lego-конструктора, побудувати модель «Lego-потягу». Скласти модель равлика за наочною схемою, а також ознайомили дошкільників із алгоритмом збирання жирафи (за моделями А. Лапіна).

Також доцільно провести з вихователями закладу дошкільної освіти консультацію на тему: «LEGO як інноваційна технологія основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку» (за матеріалами Ю. Зорі). Під час консультації обговорити такі важливі питання:

1. Актуальність використання LEGO-технології у роботі з дошкільниками;
2. Переваги універсальної LEGO-технології у роботі з дітьми дошкільного віку;
3. Історія виникнення LEGO як іграшки для дітей;
4. Особливості використання універсальної LEGO-технології у роботі з дітьми;
5. Основні умови, освітні можливості та прийоми використання інноваційної педагогічної LEGO-технології [2].

Висновки Аналіз сучасних поглядів дослідників на вище зазначену проблему приводить нас до висновків, що «критичне мислення є мисленням самостійним, цілеспрямованим, обґрунтованим та рефлексивним, відповідно такий тип мислення потрібний для вирішення складних ситуацій вибору – практичних завдань: розв'язання проблемних задач, формулювання висновків, ймовірної оцінки та ухвалення рішень тощо».

У контексті зробленого аналізу, обґрунтовані педагогічні умови критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку акумулюють положення теорії (5, с. 64), а саме: створювати проблемні ситуації у процесі освітнього простору закладу дошкільної освіти; ситуації вибору з врахування індивідуальної траєкторії розвитку дитини; організовувати діалог у процесі розв'язування проблемних задач (інтерактивні форми навчання); розмірковувань дітей старшого дошкільного віку з подальшою рефлексією; й нарешті, надавати дитині право на помилку та моделювати ситуації виправлення помилок.

Співвіднесено властивості критичного мислення дітей старшого дошкільного віку з педагогічним інтерактивними, найбільш доцільними методами: «Асоціативний кущ», «Питання-відповідь», «Запис ідей», «Передбачення», «Метод «прес» та ін. Стратегія цих методів, спонукає дітей вільно розмірковувати, відкрито висловлюватися на обрану тему щодо зав'язків між певним поняттями. Також відбувається взаємодія та знаходження спільної мови у триаді «педагог-діти-ровесники» з того чи іншого питання у груповій виразній і стильній формі «Джигсоу» (Мозаїка), що допомагає дітям формулювати аргументи, висловлювати думки з дискусійного питання, переконуючи інших («Я вважаю, що ...», «Тому, що ...», «Наприклад ...», «Таким чином ...») та ін. Міркування (рефлексія) – проявляється в готовності дитини визначити свій емоційний стан під час власної діяльності; співвідносити його з образом, що створює або сприймає особистість з власним досвідом.

За таких педагогічних умов мислення дітей старшого дошкільного віку набуватиме усвідомленості, самостійності, рефлексивності, обґрунтованості та самоорганізованості, тобто відбуватиметься процес мислення високого порядку, яке називають критичним мисленням.

Подальшого вивчення потребують питання навчання педагогів ефективному впровадженні інтерактивних ігрових технологій в освітній простір закладів дошкільної освіти щодо формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (нова редакція). <http://osvita.kr-admin.gov.ua>
2. Довбня С. О., Добробабенко А. І. Перспективи використання LEGO-технологій в інтелектуальному розвитку дошкільників. *Науковий простір студента: пошуки і знахідки.* (ч. 1): зб. тез ІХ Всеукр. наук.-практ. студент. інтернет-конф., 28 берез. 2022 р. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2022. URL: <https://pf.npu.edu.ua/nauka/kafedry/naukovi-zbirnykynntsa-fpp/naukovyi-prostir-studenta-2022#naukovyy-prostir-studenta-chastyna-1-2022>.
3. Кузьменко І. Основи критичного мислення дітей старшого дошкільного віку: сутність феномену, особливості формування. *Гуманізація навчально-виховного процесу.* 2023. №.1. С.129-142.

4. Матвієнко О. В., Довбня С. О., Шевченко Г. М. «SANDPLAY» - пісочна гра – потужний потенціал формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку. «Актуальні питання у сучасній науці» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал. 2024. № 3(21) 2024. С. 1226. Свідоцтво про державну реєстрацію Серія Серія КВ № 25116-15056Р. С. 933-947
5. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії): посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.
6. Фенцик О.М. Методичні аспекти розвитку критичного мислення. Methodical_aspects_of_the_development_of_critical_thinking.pdf (msu.edu.ua).
7. Хайбер Джонатан. Критичне мислення. Київ : ArtHuss. 2023. 200 с.
8. Цветкова Г. Г. Критичне мислення як провідна компетентність фахівців спеціальності дошкільна освіта та початкова освіта, *ОСВІТНЬО-НАУКОВИЙ ПРОСТІР*: № 5 (2) (2023): «ОСВІТНЬО-НАУКОВИЙ ПРОСТІР» / «EDUCATIONAL SCIENTIFIC SPACE». С. 188-198.
9. Dewey John Democracy and Education. N.Y., 1916.
10. Halyna Savluk, Sofia Dovbnia, Olena Polovina, Inna Kondratets. Fostering Artistic Reflection Skills in Student Pre-School Educators Seen as Artistic Competence. Development.European Journal of Educational Research Volume 10, Issue 3, 2021; pp.: 1303 - 1315. ISSN:2165-8714.

References:

1. Bazovij komponent doshkil'noї osviti v Ukraїni (nova redakcija) [Basic component of preschool education in Ukraine (new edition)]. *osvita.kr-admin.gov.ua* Retrieved from <http://osvita.kr-admin.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Dovbnja, S. O., Dobrobabenko, A. I. (2022). Perspektivi vikoristannja LEGO-tehnologij v intelektual'nomu rozvitku doshkil'nikiv [Prospects of using LEGO technologies in the intellectual development of preschoolers]. *Proceedings from IX Vseukr. nauk.-prakt. student. internet-konf. «Naukovij prostir studenta: poshuki i znahidki» – The IX All-Ukrainian science and practice student. Internet conference «The student's scientific space: searches and findings»*. (pp. 109-111). Kiiiv: NPU imeni M.P. Dragomanova [in Ukrainian].
3. Kuz'menko, I. (2023). Osnovi kritichnogo mislennja ditej starshogo doshkil'nogo viku: sutnist' fenomenu, osoblivosti formuvannja [Basics of critical thinking of older preschool children: the essence of the phenomenon, peculiarities of formation]. *Gumanizacija navchal'no-vihovnogo procesu - Humanization of the educational process*, 1, 129-142 [in Ukrainian].
4. Matvienko, O. V., Dovbnja, S. O., Shevchenko, G. M. (2024). «SANDPLAY» - pisochna gra – potuzhnij potencial formuvannja osnov kritichnogo mislennja ditej starshogo doshkil'nogo viku ["SANDPLAY" - sand play - a powerful potential for forming the foundations of critical thinking of older preschool children]. *Aktual'ni pitannja u suchasnij nauci - Current issues in modern science*, 3(21) 2024, 933-947 [in Ukrainian].
5. Terno, S. O. (2011). *Teorija rozvitku kritichnogo mislennja (na prikladi navchannja istorii)* [The theory of development of critical thinking (on the example of teaching history)]. Zaporizhzhja: Zaporiz'kij nacional'nij universitet [in Ukrainian].
6. Fencik, O.M. *Metodichni aspekti rozvitku kritichnogo mislennja* [Methodical aspects of the development of critical thinking]. Retrieved from Methodical_aspects_of_the_development_of_critical_thinking.pdf (msu.edu.ua). [in Ukrainian].
7. Hajber, Dzhonatan (2023). *Kritichne mislennja* [Critical thinking]. Kiiiv : ArtHuss [in Ukrainian].

8. Cvetkova, G. G. (2023). Kritichne mislennja jak providna kompetentnist' fahivciv special'nosti doshki'na osvita ta pochatkova osvita [Critical thinking as a leading competence of specialists specializing in preschool education and primary education]. *OSVITN''O-NAUKOVIJ PROSTIR - EDUCATIONAL SCIENTIFIC SPACE*: No. 5 (2) (2023): "EDUCATIONAL SCIENTIFIC SPACE, 5 (2) (2023): «OSVITN''O-NAUKOVIJ PROSTIR» / «EDUCATIONAL SCIENTIFIC SPACE», 188-198. [in Ukrainian].
9. Dewey John Democracy and Education. N.Y., 1916. [in English].
10. Halyna, Savluk, Sofia, Dovbnia, Olena, Polovina, Inna, Kondratets (2021). Fostering Artistic Reflection Skills in Student Pre-School Educators Seen as Artistic Competence. *Development.European Journal of Educational Research*, 10, Issue 3, 2021, 1303 - 1315. ISSN:2165-8714. [in English].

УДК 373.3.091.12:004.738.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-834-842](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-834-842)

Жигайло Оксана Омелянівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри фундаментальних наук початкової освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0001-8297-2951>

Винницька Наталія Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фундаментальних наук початкової освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0003-2784-3465>

РОЛЬ ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ У САМООСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. Самоосвітня діяльність, постійне підвищення професійної компетентності відіграють важливу роль у становленні вчителя початкових класів.

Оскільки професійна діяльність в умовах змін стає дедалі інноваційнішою, вчитель має оволодіти сучасними, відповідними цифровими освітніми технологіями, набути навичок подолання професійних труднощів, зберігати та вдосконалювати найкращі педагогічні якості, розвивати свій потенціал та активно розбудовувати свій професійний рівень.

Самоосвітня діяльність вчителя початкових класів складається з таких основних компонентів як самооцінка, самооблік, самоорганізація, самовизначення, самореалізація, самокритичність, саморозвиток. Тобто це траєкторія постійного розвитку, удосконалення та творчості вчителя.

Описано особливості організації самоосвіти вчителів, що ґрунтується на таких принципах як систематичність і послідовність самоосвіти, зв'язок самоосвіти з практичною діяльністю вчителя, взаємозв'язок наукових і методичних знань у самоосвіті вчителя синтез психолого-педагогічних і науково-методичних питань та синтез науково-методичних проблем, відповідність змісту самоосвіти рівню підготовки вчителя, його інтересам і потребам.

У статті розкрито особливості цифрової трансформації, описано структурні елементи і напрямки цифрової трансформації, акцентовано на зміст освіти, моделі навчання, нових формах освітніх практик, методиках і системах управління школою.

Проаналізовано характеристики сучасних цифрових освітніх ресурсів та описано особливості їх застосування в освітньому процесі. Стаття присвячена ефективності використання цифрових освітніх ресурсів в самоосвітній діяльності вчителя початкових класів.

Результатом самоосвітньої діяльності вчителя початкових класів є доповідь, реферат, стаття в журналі чи на сайті, розроблена програма, дидактичні матеріали, методичні рекомендації або ж науково-методичні розробки, які педагог вдало може продемонструвати на виступах педагогічної ради, семінарах, майстер-класах (онлайн або офлайн) і розмістить у власному портфолію.

Ключові слова: цифрові технології, самоосвітня діяльність, цифрові компетентності вчителя, цифрові інструменти вчителя, цифрові платформи, організація діяльності, навчання, наставництво.

Zhigaylo Oksana Omelyanivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Basic Sciences of Primary Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0001-8297-2951>

Vynnytska Nataliya Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Fundamental Sciences of Primary Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0003-2784-3465>

THE ROLE OF DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES IN SELF-EDUCATION ACTIVITIES OF PRIMARY CLASS TEACHERS

Abstract. Self-educational activity, constant improvement of professional competence play an important role in the formation of a primary school teacher.

Since professional activity in the conditions of change is becoming more and more innovative, the teacher must master modern, relevant digital educational technologies, acquire skills to overcome professional difficulties, preserve and improve the best pedagogical qualities, develop his potential and actively build his professional level.

The self-education activity of a primary school teacher consists of such basic components as self-assessment, self-accounting, self-organization, self-determination, self-realization, self-criticism, self-development. That is, it is a trajectory of constant development, improvement and creativity of the teacher.

The features of the organization of self-education of teachers, which is based on such principles as the systematicity and consistency of self-education, the

connection of self-education with the practical activity of the teacher, the relationship of scientific and methodical knowledge in the self-education of the teacher, the synthesis of psychological-pedagogical and scientific-methodical issues and the synthesis of scientific-methodological issues, are described. problems, correspondence of the content of self-education to the level of teacher training, his interests and needs.

The article reveals the features of digital transformation, describes the structural elements and directions of digital transformation, focuses on the content of education, learning models, new forms of educational practices, methods and school management systems. The characteristics of modern digital educational resources are analyzed and the features of their use in the educational process are described. The article is devoted to the effectiveness of using digital educational resources in the self-educational activities of primary school teachers.

The result of the self-educational activity of a primary school teacher is a report, an abstract, an article in a magazine or on a website, a developed program, didactic materials, methodical recommendations, or scientific and methodological developments, which the teacher can successfully demonstrate at the speeches of the pedagogical council, seminars, master classes (online or offline) and place in your own portfolio.

Keywords: digital technologies, self-educational activity, teacher's digital competences, teacher's digital tools, digital platforms, activity organization, training, mentoring.

Постановка проблеми. Мінливий ринок праці та динамічні зміни в системі освіти вимагають від учителя постійного розвитку компетенцій та професійних навичок, готовності до змін, мобільності, здатності виконувати нестандартні трудові дії, відповідальності та самостійності у прийнятті рішень – набуття цих якостей є неможливо без самовдосконалення професійної майстерності, створення соціально-педагогічних умов для саморозвитку вчителя з використанням цифрових освітніх ресурсів.

Серед вчителів існує хибне розуміння того, що їхня самоосвіта – це шлях до творчості, самовираження та формування неповторного індивідуального творчого стилю власної професійної діяльності [2]. Питання самоосвіти педагогів активно розвиваються протягом останніх років, про що свідчить аналіз філософських, соціологічних, психолого-педагогічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем самоосвіти показав, що досліджуються найважливіші питання теорії і практики: історичні та соціальні аспекти самоосвіти (Л. Айзенберг, Ю. Бабанський, М. Семенова), сутність, особливості та функції самоосвіти, її місце у професійній діяльності (А. Алексюк, В. Бондар,

І. Сидоренко); шляхи і засоби формування потреби і прагнення до самоосвіти (Л. Шапошнікова, В. Зав'ялова, О. Тринус, Л. Земська, Л. Колесник).

Усі аспекти проблеми самоосвіти особистості розглядали А. Айзенберг, К. Бойко, В. Басюк, Гергуль С., І. Іванюк., Л. Шапошнікова.

Але методи і форми ведення самоосвітньої діяльності вчителя в сучасних цифрових умовах вивчені недостатньо.

У такий спосіб виникає протиріччя між об'єктивною необхідністю організації самоосвітньої діяльності вчителів із використанням цифрових освітніх ресурсів та відсутністю теоретичних і практичних засад використання цифрових ресурсів для самоосвіти вчителів початкової школи.

Мета статті – дослідити роль цифрових освітніх ресурсів у самоосвітній діяльності вчителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Під цифровими технологіями розуміють спосіб трансформації, обробки та передачі даних за допомогою цифрового кодування, а під цифровими технологіями у сфері освіти – це спосіб організації сучасного освітнього простору на основі цифрових технологій.

Цифрові технології дали поштовх до трансформації системи освіти. За словами І. Кучерак «цифрова трансформація – це фундаментальне переосмислення освітньої діяльності на основі унікальних можливостей цифрових технологій, тобто принципові зміни його функціональної структури та ролі кожного з його елементів» [4].

Важливими структурними елементами і напрямками цифрової трансформації вважається зміст освіти, індивідуалізовану модель навчання, нові форми освітніх практик, технологій, методик і систему управління школою.

Цифрова трансформація економіки та суспільства відображається на процесах освітньої системи, змінюючи ролі учасників і викликаючи потребу в оволодінні новим типом знань і навичок [3].

Незважаючи на те, що існує багато різноманітних Інтернет-ресурсів для самоосвіти, існує проблема організації та методичної роботи школи, яка знаходиться не на високому рівні. Тому, що багато педагогів не розуміють, як ці самі цифрові освітні ресурси використовувати для свого саморозвитку. Сама ідея цифрових освітніх ресурсів полягає у використанні різних способів подання тієї чи іншої інформації, включення в програмне забезпечення відео- та звукового супроводу текстів, якісної графіки та анімації дозволяє зробити програмний продукт насиченим і зрозумілим, стати потужним дидактичним засобом, завдяки здатності одночасно впливати на різні канали сприйняття інформації [6].

У використанні цифрових освітніх ресурсів під час роботи педагогами можна виділити кілька завдань:

- ефективний пошук інформації на допомогу вчителю; підготовка різноманітних матеріалів для підготовки педагогів до самоосвіти;

- підготовка планів самоосвіти вчителів; обмін результатами роботи вчителів;
- підвищення інтересу вчителів за рахунок нової форми подачі матеріалу;
- автоматизований моніторинг професійних успіхів педагогів;
- допомога вчителям в організації вивчення програм самоосвіти;
- ознайомлення педагогів із сучасними інформаційними технологіями, формування потреби в оволодінні інформаційними технологіями та постійній роботі з ними.

Охарактеризуємо деякі вимоги до сучасних цифрових освітніх ресурсів, які мають: відповідати нормативним документам МОН:

- орієнтація на сучасні форми самоосвіти, забезпечення високої інтерактивності та мультимедійності саморозвитку;
- надати можливість диференціації рівнів та індивідуалізації саморозвитку педагогів;
- пропонувати різноманітні види самоосвітньої діяльності, які спрямовують педагогів на набуття досвіду вирішення професійних завдань на основі знань і вмінь;
- забезпечити використання як індивідуальної, так і групової роботи;
- містити варіативність у плануванні самоосвіти, що передбачає модульну структуру;
- базуватися на надійних матеріалах; надати можливість використовувати інші програми паралельно з цифровими освітніми ресурсами;
- забезпечувати, коли це методично доцільно, індивідуальне коригування та збереження проміжних результатів роботи; мати зручний інтерфейс [11].

В контексті реалізації Державного стандарту початкової освіти основою ефективності освітнього процесу є професійна компетентність педагога [5].

Основою професійної компетентності є постійна самоосвіта. Самонавчання, яке завжди базується на мотивації, є одним із добровільних шляхів підвищення професійної кваліфікації.

У сучасних школах кожен учитель обирає методичну тему для самостійного вивчення. Після того, як вчитель обирає методичну тему, він разом з директором складає план подальших дій і визначає термін виконання, який може сягати від 2 до 5 років.

Жодна програма самонавчання не може існувати, якщо вона не відстежує роботу вчителя та кінцеві результати. Будь-яка діяльність буде позбавлена сенсу, якщо вона не призведе до створення певного продукту чи досягнень. Особистий план самоосвіти вчителя повинен містити перелік результатів, яких необхідно досягти за певний проміжок часу.

Результат роботи над темою самоосвіти можна оформити у вигляді: доповіді, реферату, статті в журналі чи на сайті, розробленої програми,

дидактичного матеріалу, методичних рекомендацій, науково-методичної розробки. Свої результати можна продемонструвати на: виступах педагогічної ради, семінарах (онлайн або офлайн), майстер-класах (онлайн або офлайн) та на відкритому уроці.

В даний час існують різні форми самоосвіти, і кожен учитель має право сам вирішувати, який варіант йому підходить [12]. Найбільш поширеною і давньою формою самоосвіти є індивідуально-групова робота. Індивідуально-групова робота включає проведення дослідницької роботи з теми, що цікавить; вивчення різноманітної фахової літератури; відвідування занять інших викладачів та аналіз відвіданих уроків; пошук інноваційних методів навчання та позакласної роботи.

Але з розвитком «інформатизації суспільства» і зі швидкими змінами темпу життя людей форми самоосвіти на основі мережевих технологій стають все більш популярними. У сучасному суспільстві «інформатизація» не тільки диктує певні вимоги до професійної майстерності педагога, а й передбачає додаткові форми самоосвіти. Згідно з визначенням, інформатизація суспільства – це глобальний соціальний процес, особливістю якого є те, що домінуючим видом діяльності у сфері суспільного виробництва є збирання, накопичення, обробка, зберігання, передача, використання, виробництво інформації, інформатизація тощо. Здійснюється на базі сучасних мікропроцесорних і комп'ютерних технологій, а також різноманітних засобів взаємодії та обміну інформацією. Тому в умовах інформатизації суспільства інформаційно-комунікаційні технології стали відігравати важливу роль у самоосвіті. «Інформаційно-комунікаційні технології – загальне поняття, що описує різноманітні пристрої, механізми, методи та алгоритми обробки інформації». Вчителю важливо знати та розуміти, які інформаційно-комунікаційні технології можна використовувати для професійного розвитку.

Основою ІКТ є комп'ютери та Всесвітня павутина. Саме Інтернет дозволяє вчителям відкривати додаткові форми самоосвіти.

Існують різноманітні педагогічні онлайн-спільноти для обміну досвідом. Інтернет-спільноти дозволяють не тільки спілкуватися та ділитися своїм педагогічним досвідом, а й розвивати навички роботи з ресурсами Інтернету. Така форма самостійного навчання дає ряд переваг. До них відносяться: самостійне створення власного сайту та блогу; вільне використання в роботі різноманітних навчальних матеріалів (робочих програм, методичних розробок для тематичних занять, позакласних заходів тощо); моніторинг педагогічної діяльності педагогічних працівників не тільки у власному навчальному закладі, але і в різних навчальних закладах України та Європейських країн.

Дистанційні конференції, конкурси. Ця форма самоосвіти також не обходиться без використання ресурсів Інтернету. Основними перевагами такої

форми самоосвіти вчителя є: можливість вибору теми конференції, яка підходить для вчителя; зручний час для участі; можливість дистанційної участі не виходячи з дому.

Вебінар – це онлайн-семінар, який проводиться через Інтернет. Ефективною формою самонавчання є онлайн-семінари. Ви можете прослухати різні вебінари та отримати необхідну інформацію. Основними перевагами такої форми самостійної роботи є: економія часу на участь; відсутність дистанцій; можливість поставити запитання та отримати кваліфіковану відповідь. Недоліком такої форми самостійного навчання є те, що вартість отримання сертифіката учасника часто досить висока.

Дистанційні курси. У рамках таких курсів викладач може повністю задовольнити свою потребу в самонавчанні за допомогою цифрових освітніх ресурсів. Головною перевагою таких курсів є можливість поєднувати їх з роботою завдяки дистанційній участі та зручному часу.

Висновки. Проблема самоосвіти, і особливо педагогічної самоосвіти, має глибоке коріння в теорії і практиці Нової української школи, на неї звертали увагу багато видатних діячів науки і громадськості. Але в міру розширення і поглиблення бачення проблеми розвитку самоосвіти спостерігається тенденція до її глибшого розгляду, виявляються і характеризуються компоненти (мотиваційний, інформаційний) змістовий, емоційно-вольовий, операційно-діяльний, оцінно-рефлексивний). Показники (мотивація, знання, активність, емоції, воля, технологічні вміння, самоаналіз, самооцінка, самокорекція) у самоосвітній діяльності педагогів [7].

Роблячи висновок щодо використання цифрових освітніх ресурсів у методичній роботі, ми бачимо, що методична робота школи спрямована не лише на використання наукової літератури, а й вдається до використання цифрових освітніх ресурсів. Це прискорює процес обміну інформацією, а також робить її більш зрозумілою для вчителів.

Кожен педагог сам обирає, яка форма самоосвіти йому найбільше підходить. Але яка б форма не була обрана, головним результатом самоосвіти буде професійний розвиток і зростання вчителя. У процесі самонавчання вчитель зможе розробляти нові форми навчання, підвищувати якість викладання дисципліни, розробляти всілякі методичні матеріали та власні інноваційні технології для проведення відкритих уроків та позакласних заходів [2]. Отже, можна сказати, що чим більше різних форм самоосвіти використовує вчитель у своїй роботі, тим помітнішим буде результат проведеної роботи.

Література:

1. Гергуль С.М. Проблема самоосвіти вчителя початкових класів у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип.10. С.123-126.
2. Іванюк І. В., Овчарук О. В. Відповідь українських вчителів на Covid-19: виклики і потреби використання цифрових інструментів дистанційного навчання. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2020, 77(3), С. 282–291.

3. Ковальчук В.Ю., Винницька Н.В., Жигайло О.О. Цифровий профіль педагога як необхідна умова організації проєктно-дослідницької діяльності учнів початкових класів *Актуальні питання у сучасній науці: журнал*. 2024. № 2(20). С. 696-704.
4. Кучерак І. Цифровізація та її вплив на освітній простір в контексті формування ключових компетентностей. *Інноваційна педагогіка*, 2020, 2(22), С. 91–94.
5. Лісова Н.В. Педагогічні умови застосування комп'ютерної техніки у навчальному процесі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Зб. наук. пр. Ч. 2. Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2002. С. 305–310.
6. Савченко О. Я. Навчальне середовище як чинник стимулювання дослідницької діяльності молодших школярів. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2012. №.1. С. 41–49.
7. Сисоєва О.А., Гринчишина К.А. Формування цифрової інформаційної компетентності у майбутніх вчителів технологій засобами мультимедіа. *Актуальні проблеми математики, фізики і технологічної освіти: зб. наук. пр.* Вінниця, 2010. Вип. 7. С. 356–358.
8. Сидоренко І. Погляди В. О. Сухомлинського на самоосвіту вчителя. *Педагогіка, психологія та медико біологічні проблеми фізичного виховання і спорту* : зб. наук. праць. Х., 1999. № 11. С.45–49.
9. Толочко С.В. Цифрова компетентність педагогів в умовах цифровізації закладів освіти та дистанційного навчання. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*, 2021, 13(169), С.28–35.
10. Шапошнікова Л. М. Розвиток ідей про самоосвіту школярів в історії вітчизняної педагогіки (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.01– Житомир, 2007. 21 с.
11. Шарненкова Т. О. Організація самоосвіти вчителя у вітчизняній теорії і практиці (кінець ХІХ - початок ХХ століття): дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Житомир, держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2017. – 244 с.
12. Шевцов Я.А. Діджиталізація освіти в Україні: зарубіжний досвід та вітчизняна перспектива впровадження. *Правові горизонти*, 2019, 19(32), С79–86.

References:

1. Herhul S.M. (2011) Problema samoosvity vchytelia pochatkovykh klasiv u pedahohichnii spadshchyni V.O. Sukhomlynskooho [The problem of self-education of primary school teachers in the pedagogical legacy of V.O. Sukhomlynskyi] Pedahohichniy diskurs. – Pedagogical discourse. Vyp. 10. pp. 123–126. [in Ukrainian].
2. Ivaniuk I. V., Ovcharuk O. V. (2020) Vidpovid ukrainskykh vchyteliv na Covid 19: vyklyky i potreby vykorystannia tsyfrovyykh instrumentiv dystantsiinoho navchannia. [Response of Ukrainian teachers to Covid 19: challenges and needs of using digital distance learning tools.] *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*. 77(3), pp. 282–291. [in Ukrainian].
3. Kovalchuk V.Iu., Vynnytska N.V., Zhyhailo O.O. (2024) Tsyfrovyy profil pedahoha yak neobkhdidna umova orhanizatsii proiektno-doslidnytskoi diialnosti uchniv pochatkovykh klasiv [The teacher's digital profile as a necessary condition for the organization of project-research activities of elementary school students] *Aktualni pytannia u suchasni nauksi: zhurnal – Current issues in modern science: journal*. № 2(20). pp. 696-704. [in Ukrainian].
4. Kucheraк I. (2020) Tsyfrovizatsiia ta yii vplyv na osvittii prostir v konteksti formuvannia kliuchovykh kompetentnosti. [Digitization and its impact on the educational space in the context of the formation of key competencies.] *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy* 2(22), pp.91–94. [in Ukrainian].

5. Lisova N.V. (2002) Pedagogichni umovy zastosuvannya kompiuternoї tekhniki u navchalnomu protsesi. [Pedagogical conditions for the use of computer technology in the educational process.] Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy. Zb. nauk. pr. – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems. Coll. of science Ave. Ch. 2. Kyiv-Vinnytsia : DOV «Vinnytsia», pp. 305–310. [in Ukrainian].

6. Savchenko O. Ya. (2012) Navchalne seredovyshche yak chynnyk stymuliuвання doslidnytskoi diialnosti molodshykh shkoliariv. [Educational environment as a factor of stimulation of research activities of junior high school students.] Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy. – Scientific notes of the Small Academy of Sciences of Ukraine №.1. pp. 41–49. [in Ukrainian].

7. Sysoieva O.A., Hrynchyshyna K.A. (2010) Formuvannia tsyfrovoi informatsiinoi kompetentnosti u maibutnikh vchyteliv tekhnolohii zasobamy multymedia. [Educational environment as a factor of stimulation of research activities of junior high school students.] Aktualni problemy matematyky, fizyky i tekhnolohichnoi osvity: zb. nauk. pr. Vinnytsia, 2010. Vyp. 7. pp. 356–358. [in Ukrainian].

8. Sydorenko I., Pohliady V. O. (1999) Sukhomlynskoho na samoosvitu vchytelia. [Views of V. O. Sukhomlynskyi on teacher self-education.] Pedagogika, psykholohiia ta medyko biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu : zb. nauk. prats. – Pedagogy, psychology and medico-biological problems of physical education and sports: coll. of science works Kh., № 11. pp.45–49. [in Ukrainian].

9. Tolochko S.V. (2021) Tsyfrova kompetentnist pedahohiv v umovakh tsyfrovizatsii zakladiv osvity ta dystantsiinoho navchannia. [Digital competence of teachers in the conditions of digitization of educational institutions and distance learning.] Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T.H. Shevchenka – Bulletin of the Chernihiv Collegium National University named after T.G. Shevchenko 13(169), pp.28–35. [in Ukrainian].

10. Shaposhnikova L. M. (2007) Rozvytok idei pro samoosvitu shkoliariv v istorii vitchyznianoї pedahohiky (kinets KhIKh – poch. KhKh st.) avtoref. dys. ... kand. ped. nauk 13.00.01 [The development of ideas about self-education of schoolchildren in the history of domestic pedagogy (end of the 19th - beginning of the 20th century)] Zhytomyr, p. 21. [in Ukrainian].

11. Sharnenkova T. O. (2017) Orhanizatsiia samoosvity vchytelia u vitchyznianiі teorii i praktytsi (kinets XIX - pochatok XX stolittia): dys. ... kand. ped. nauk: spets. 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» [The organization of teacher self-education in domestic theory and practice (end of the XIX - beginning of the XX century)] Zhytomyr, derzh. un-t im. I. Franka. Zhytomyr, p.244. [in Ukrainian].

12. Shevtsov Ya.A. (2019) Didzhytalizatsiia osvity v Ukraini: zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniana perspektyva vprovadzhennia. [Digitization of education in Ukraine: foreign experience and domestic perspective of implementation.] Pravovi horyzonty – Legal horizons. 19(32), pp.79–86. [in Ukrainian].

УДК 378.018.8:331.546-057.86]:316.77-047.22](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-843-851](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-843-851)

Житнухіна Катерина Павлівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 20300, м. Умань, вул. Садова, 28, тел.: (04744) 3-53-08, <https://orcid.org/0000-0002-6153-516X>

Дрига Віталій Сергійович аспірант, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 20300, м. Умань, вул. Садова, 28, тел. (04744) 3-53-08, <https://orcid.org/0009-0009-2084-7384>

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ

Анотація. В статті представлено комунікативну компетентність як визначальний чинник професійної підготовки сучасного фахівця. Закцентовано увагу на професійній компетентності, яку розуміємо як інтегральну характеристику, що визначає здатність вирішувати професійні проблеми й типові професійні задачі, що виникають у реальних ситуаціях професійної діяльності, з використанням знань, професійного та життєвого досвіду, цінностей та здібностей.

Встановлено, що комунікативна компетентність майбутнього фахівця є цілісне особистісне утворення, що забезпечує ефективність спілкування в системі професійних відносин і передбачає усвідомлене розуміння цінності спілкування для професійної діяльності. Доведено, що комунікативна компетентність передбачає здійснення цілеспрямованої діяльності, планувати процес спілкування та прогнозування його результатів, виконання відповідних етичних норм і правил ефективної взаємодії та досягнення позитивних результатів у дидактичній, навчально-методичній, організаційній, дослідницькій, пізнавальній та інших видах діяльності.

Представлено структуру комунікативної компетентності майбутнього фахівця та проаналізовано її складові: когнітивна – формування теоретичних знань про функції, форми, засоби, види спілкування; розуміння важливості спілкування у житті людини, усвідомлення необхідності формування комунікативної компетентності; комунікативно-діяльнісна – застосування комунікативних знань у навчально-професійному спілкуванні; формування комунікативних умінь у налагодженні контактів у професійній діяльності;

використання вербальних і невербальних засобів спілкування; оцінний – вміння орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування, використання мовних засобів для висловлення власних позицій; вміння аналізувати свою поведінку і поведінку співрозмовника, прогнозувати результати спілкування.

Ключові слова: професійна компетентність, комунікативна компетентність, визначальні чинники професійної підготовки, сучасний фахівець.

Zhitnuhina Katerina Pavlivna Senior teacher of the Department Pedagogy and Educational Management Department Pedagogy and Educational Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 20304, Uman, St. Sadova, 28, tel.: (04744) 3-53-08, <https://orcid.org/0000-0002-6153-516X>

Dryha Vitaly Serhiyovych graduate student of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 20304, Uman, St. Sadova, 28, tel. (04744) 3-53-08, <https://orcid.org/0009-0009-2084-7384>

COMMUNICATIVE COMPETENCE AS A DETERMINING FACTOR OF PROFESSIONAL TRAINING OF A MODERN SPECIALIST

Abstract. The article presents communicative competence as a determining factor in the professional training of a modern specialist. Attention is focused on professional competence, which is understood as an integral characteristic that determines the ability to solve professional problems and typical professional tasks that arise in real situations of professional activity, using knowledge, professional and life experience, values and abilities.

It has been established that the future specialist has communicative competenceholistic personal education that ensures the effectiveness of communication in the system of professional relations and involves a conscious understanding of valuecommunication for professional activities. It has been proven that communicative competence involves the implementation of purposeful activities, planning the process of communication and forecasting its results, fulfilling the relevant ethical norms and rules of effective interaction and achieving positive results in didactic, educational and methodological, organizational, research, cognitive and other types of activities.

The structure of the future specialist's communicative competence is presented and its components are analyzed: cognitive – the formation of theoretical knowledge about the functions, forms, means, types of communication; understanding the importance of communication in human life, awareness of the need to develop communicative competence; communicative and active -

application of communicative knowledge in educational and professional communication; formation of communication skills in establishing contacts in professional activities; use of verbal and non-verbal means of communication; evaluative - the ability to navigate in different communication situations, use language tools to express one's own positions; the ability to analyze one's behavior and the behavior of the interlocutor, predict the results of communication.

Keywords: professional competence, communicative competence, determining factors of professional training, modern specialist.

Постановка проблеми. Сьогодні вища школа України покликана готувати нового фахівця, здатного до оперативної та продуктивної реалізації професійних завдань. Ефективність професійної діяльності залежить від багатьох факторів. Серед них особливе місце належить професійній компетентності. Динамічність суспільного розвитку передбачає, що професійна діяльність будь якого фахівця впродовж професійної кар'єри потребує неперервної освіти, процесу постійного підвищення професійної компетентності. У загальному вигляді професійну компетентність дослідники розуміють як інтегральну характеристику, що визначає здатність вирішувати професійні проблеми й типові професійні задачі, що виникають у реальних ситуаціях професійної діяльності, з використанням знань, професійного та життєвого досвіду, цінностей та здібностей. Професійна компетентність не обмежується окремими якостями особистості, їх сумою або окремими навичками. Вона відображає не лише потенціал, що має людина та здатність його використовувати, але й породжує нові явища, якості життя та діяльності, що дозволяють людині бути успішною [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування комунікативної компетентності досліджується в аспекті формування професійного спілкування фахівців (Т. Бутенко, Л. Гавриляк, Г. Маринченко, С. Моцак, О. Сипченко, А. Хом'як, В. Черевко та ін.), розробляються окремі аспекти комунікативної компетентності (Г. Данченко, С. Козак, Н. Назаренко та ін.). Разом з тим, проблема формування комунікативної компетентності, як складової професійної підготовки фахівця, і сьогодні залишається актуальною, оскільки її підвищення в усіх сферах життєдіяльності в кінцевому результаті передбачає утвердження діалогу в якості пріоритетної форми спілкування, як єдиного способу розв'язання сучасних проблем; формування моральної, духовно багатой особистості шляхом розширення рівня відповідальності і свободи, в яких особистість шукає свої життєві сенси.

Відповідно, **мета статті** полягає в теоретичному аналізі проблеми комунікативної компетентності як визначального чинника професійної підготовки сучасного фахівця.

Виклад основного матеріалу. Динамічний розвиток сучасного суспільства та галузей знань висуває нові вимоги до системи вищої професійної освіти, передбачає формування і розвиток у майбутніх фахівців таких якостей, як мобільність, ініціативність, самостійність під час отримання нових знань, готовність до ефективної міжособистісної та професійної взаємодії.

Тому сучасний фахівець як висококваліфікований професіонал, поєднує у собі загальну ерудицію із знаннями конкретної галузі діяльності, уміє виділити стратегічні питання, встановити взаєморозуміння та взаємодію із громадськістю, конкретною соціальною групою, окремими людьми, тобто володіє культурою комунікативної діяльності. Саме тому науковці, які досліджують професійну компетентність фахівців різних галузей, одностайні у думці, що визначальним її чинником є саме комунікативна компетентність.

Аналіз наукових праць дає підстави стверджувати, що комунікативна компетентність – узагальнена комунікативна властивість особистості, що включає розвинуті комунікативні здібності, сформовані уміння і навички міжособистісного спілкування, знання про основні його закономірності та правила. Таким чином, сформована комунікативна компетентність, як стверджує Л. Гавриляк, надає можливість фахівцю успішно вступати у різного роду (вербальні та невербальні, усні й письмові) контакти для вирішення комунікативних задач (передачі інформації, ведення переговорів, встановлення та підтримки контактів тощо) [2].

Науковиця зазначає, що до комплексу комунікативних знань та вмінь, що складають комунікативну компетентність фахівця, варто віднести:

- високий рівень мовленнєвого розвитку, що дозволяє у процесі спілкування вільно передавати і сприймати інформацію, враховуючи норми та правил спілкування;
- уміння вступати в контакт з людьми з урахуванням їх статевих, вікових, соціокультурних, статусних характеристик;
- здатність правильно оцінити співрозмовника як особистість, як потенційного конкурента або партнера й обирати власну комунікативну стратегію в залежності від цієї оцінки;
- здатність викликати у співрозмовника позитивне сприйняття власної особистості та ін. [2, с. 71].

Усі названі характеристики мають бути притаманні фахівцям будь-якої галузі, тому комунікативна компетентність є невід'ємною складовою їх професійної підготовки.

За О. Сипченко та ін., комунікативна компетентність, яка є складовою професійної компетентності майбутнього фахівця, дозволяє здійснювати цілеспрямовану діяльність, планувати процес комунікації та прогнозувати її

результати, транслювати відповідні етичні норми і правила ефективної взаємодії, досягати успіху в дидактичній, виховній, методичній, організаційній, дослідницькій, пізнавальній та інших видах діяльності [5], вказуючи при цьому на певні особливості, а саме: комунікативна компетентність фахівця передбачає не лише володіння знаннями, а й уміннями, й навичками побудови відповідної програми комунікації, її дотримання і контролю за нею у процесі спілкування; орієнтації на співрозмовника; подолання комунікативних перешкод тощо.

Ми зорієнтовані на те, що серед складових комунікативної компетентності дослідники називають високий рівень володіння мовними засобами; знання риторичних правил і законів спілкування в різних ділових і професійних ситуаціях. Реалізація комунікативної компетентності фахівця також пов'язана з його особистісними якостями (емоційно-вольовими, креативними, перцептивними), з володінням технікою спілкування, знанням психологічних особливостей людини тощо. Серед інших компонентів комунікативної компетентності дослідники називають лінгвістичний (знання лексики, фонології, синтаксису, а також знання, пов'язані з іншими аспектами мови), соціолінгвістичний (соціокультурні умови використання мови, як у суспільстві, так й у професійному середовищі) та прагматичний (засоби мови у мовленнєвій діяльності) [5, с. 29].

Науковці Г. Маринченко, С. Моцак переконані, що комунікативна компетентність є надзвичайно важливою й в умовах дистанційної освіти, при цьому, трактуючи її як здатність до ефективного спілкування у межах професійних обов'язків, що передбачає вміння обмінюватися інформацією, сприймати співрозмовника, усвідомлювати його потреби, розуміти його почуття і психологічні стани, досягати взаєморозуміння [3].

Науковцями проаналізовано основні платформи для організації комунікації між учасниками освітнього процесу, в тому числі і під час дистанційного навчання, а саме: особливості організації відео-конференцій за допомогою Zoom, Google Meet, Microsoft Teams, Skype, а й можливості організації комунікації між усіма учасниками зустрічі і з кожним з них окремо [3, с. 59].

Однак, в умовах дистанційної освіти є ряд недоліків, на які варто зважати, насамперед, не всі здобувачі освіти мають пристрої для здійснення відео-конференцій (камера, мікрофон), нестабільний інтернет-зв'язок, обмежені функції сервісів на мобільних пристроях і т.д. Доведено, що спілкування і комунікація між учасниками освітнього процесу є важливою складовою формування та розвитку комунікативної компетентності майбутнього фахівця загалом, так і майбутнього вчителя зокрема, що можливо через використання технологій дистанційної освіти.

Не секрет, що для забезпечення успішності освітнього процесу та комунікативної підготовки використовують різні наукові підходи.

Як зазначають Р. Назарян, Т. Хмиз, В. Кузина [4], при формуванні комунікативної компетентності майбутніх фахівців варто використовувати такі наукові підходи:

- системний – забезпечує аналіз самостійних елементів системи не ізольовано, а в їхньому взаємозв'язку, у розвитку й функціонуванні. Як система, комунікативна підготовка майбутніх фахівців має свою цілісну структуру, яка розкриває характер взаємодії її елементів;

- діяльнісний – вимагає створення таких умов, щоб людина стала суб'єктом пізнання, діяльності та спілкування;

- особистісно орієнтований – вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуального і морального потенціалу, права на повагу;

- комплексний – єдність цілей і напрямків виховання; врахування різних факторів впливу;

- компетентнісний – забезпечує цілісне бачення здатності фахівця до професійної діяльності;

- гуманістичний – орієнтація освітньої системи на розвиток і становлення відносин взаємної довіри та співробітництва в освітньому процесі [4, с. 305–306].

Також найбільш значущими структурними компонентами комунікативної компетентності майбутнього фахівця, на думку Т. Бутенко, є:

когнітивний, комунікативно-діяльнісний та оцінний, кожен з яких має свої особливості. Так, когнітивний передбачає формування теоретичних знань, зокрема знання про функції, форми, засоби, види спілкування; розуміння важливості спілкування у житті людини, усвідомлення необхідності формування комунікативної компетентності з метою входження в соціум, колектив, групу; комунікативно-діяльнісний – застосування комунікативних знань у навчально-професійному спілкуванні; формування комунікативних умінь: вміння налагоджувати контакти з різними людьми у професійній діяльності; використання вербальних і невербальних засобів спілкування; вміння відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; вміння чітко й емоційно виражати свої думки й почуття; вміння логічно, зв'язно будувати мовлення, вести дискусію, давати аргументовані відповіді на запитання; вміння орієнтуватись у змінних умовах; вміння прогнозувати поведінку партнера; та оцінний – вміння орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування, оцінювати адекватність висловів, використання мовних засобів для висловлення власних позицій, адекватність використання невербальних засобів спілкування; вміння аналізувати свою поведінку і поведінку співрозмовника, прогнозувати результати спілкування [1, с. 8–9].

Однак, як засвідчують дослідження багатьох науковців з проблеми формування комунікативної компетентності, при реалізації освітніх програм у навчальних планах підготовки фахівців наявна недостатня кількість навчальних дисциплін з комунікації; недостатнє використання активних, тренінгових методів навчання; слабка теоретична поінформованість студентів про проблеми спілкування, комунікативної компетентності; відсутня необхідна методична база та прослідковується неготовність викладачів до використання інтерактивних форм роботи із студентами під час лекційних та семінарських занять; недостатньо уваги до здобуття студентами практичних навичок ділового та міжособистісного спілкування тощо.

Для покращення ситуації необхідно, на нашу думку, у процесі освітньо-професійної діяльності використовувати такі технології, як: техніка постановки запитань та відповідей на них, робота у великих та малих групах; презентація та захист проєктів, рольові та ділові ігри, дискусії, кейс-технології тощо. Як доводять дослідження, викладання дисциплін стає більш ефективним, якщо на основі вивченого навчального матеріалу студент отримує творчі завдання, що дають йому змогу оволодіти такими компонентами комунікативної компетентності, як: прогнозування і програмування комунікативної ситуації; знання й ерудиція; засоби спілкування (вербальні та невербальні); управління комунікативною ситуацією; комунікативна культура (загальна та національна); орієнтація на соціального партнера; мовленнєва компетенція [3].

Велика роль у формуванні комунікативної компетентності належить розробці та впровадженню відповідних курсів за вибором студентів. Такі курси мають базуватися на теоретичних основах навчальних дисциплін «Управління персоналом», «Психологія спілкування», «Педагогічний менеджмент» та фахових дисциплін відповідно до профілю навчання студентів. Прикладом такого авторського курсу, як зазначає Л. Гавриляк, може бути «Психолого-педагогічний тренінг ефективної комунікації», в основі якого лежить поетапність набуття комунікативного досвіду, цілеспрямована робота над кожним компонентом комунікативної компетентності і як результат – сформована комунікативна компетентність майбутнього фахівця [2; 6].

Слід зазначити, що будь який фахівець, який здобув вищу освіту, в кінцевому результаті здійснює діяльність, значна частина якої пов'язана з діловим спілкуванням, процес якого оцінюється, як з боку колег та ділових партнерів, так і з боку керівництва. Тому можна упевнено констатувати факт беззаперечної важливості комунікативної компетентності як складової професійної підготовки фахівця.

Висновки. Отже, комунікативна компетентність являє собою складну інтегральну характеристику особистості майбутнього фахівця й характеризується не лише наявністю знань, умінь та навичок, а й готовністю їх адекватного та ефективного використання у безпосередній професійній діяльності.

Крім того, комунікативна компетентність включає в себе норми та правила комунікативної поведінки, є особистісною характеристикою майбутнього фахівця, у якій відображається і спрямованість здобувача освіти на виконання майбутніх професійних задач і його ставлення до обраної професії, до самого себе і типу взаємодії з іншими.

Література:

1. Бутенко Т. О. Формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін / Тетяна Олександрівна Бутенко // автореф. ... канд. пед. наук. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця. 2011. – 22 с.
2. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця / Л. С. Гавриляк // Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки», 2019. – № 3. – С. 70–73.
3. Маринченко Г. М., Моцак С. І. Формування комунікативної компетентності майбутніх вчителів історії в умовах дистанційної освіти: інноваційні технології та методи / Г. М. Маринченко, С. І. Моцак // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 2022. – № 81. – С. 58–64.
4. Назарян Р.С., Хмиз Т.Г., Кузина В.В. Теоретичні засади процесу формування комунікативної компетентності студентів-медиків / В.С.Назарян, Т.Г.Хмиз, В.В.Кузина // Актуальні проблеми сучасної медицини. ВІСНИК ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія», 2020. – Том 17, Випуск 4 (60). Частина 2. – С. 303–311.
5. Сипченко О., Гарань Н., Бойко І. Комунікативна компетентність викладача як важлива складова професіоналізму / Ольга Сипченко, Наталія Гарань, Ірина Бойко // Гуманізація навчально-виховного процесу, 2022. – № 2 (102). – С. 26–35.
6. Сіренко П.О. Розвиток рухових якостей у кваліфікованих футболістів: Методичні рекомендації. Харків : Нове слово, 2012. 82с.

References:

1. Butenko, T. O. Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh inzheneriv u protsesi vyvchennia psykhologo-pedahohichnykh dystsyplin [Formation of communicative competence of future engineers in the process of studying psychological and pedagogical disciplines]: avtoref. ... kand. ped. nauk. Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Vinnytsia. 2011. 22 s. [in Ukrainian].
2. Havryliak, L. S. (2019). Komunikatyvna kompetentnist yak skladova profesiinoi pidhotovky suchasnoho fakhivtsia [Communicative competence as a component of the professional training of a modern specialist]. Naukovyi zhurnal «ЛОГОС. Mystetstvo naukovoi dumky». № 3, 70–73. [in Ukrainian].
3. Marynchenko, H. M., Motsak, S. I. (2022). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh vchyteliv istorii v umovakh dystantsiinoi osvity: innovatsiini tekhnolohii ta metody [Formation of communicative competence of future history teachers in the conditions of distance education: innovative technologies and methods]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. № 81, 58–64. [in Ukrainian].

4. Nazarian, R.S., Khmyz, T.H., Kuzyna, V.V. (2020). Teoretychni zasady protsesu formuvannia komunikativnoi kompetentnosti studentiv-medykiv [Theoretical foundations of the process of formation of communicative competence of medical students]. Aktualni problemy suchasnoi medytsyny. VISNYK VDNZU «Ukrainska medychna stomatolohichna akademiia». Tom 17, Vypusk 4 (60). Chastyna 2, 303–311. [in Ukrainian].
5. Sypchenko, O., Haran, N., Boiko, I. (2020). Komunikativna kompetentnist vykladacha yak vazhlyva skladova profesionalizmu [Communicative competence of the teacher as an important component of professionalism]. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu. № 2 (102), 26–35.
6. Sirenko P.O. Development of motor skills in qualified football players: Methodical recommendations. Kharkiv: Nove Slovo, 2012. 82 p.

УДК 811.111:378

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-852-862](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-852-862)

Зелена Інна Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 65029, м. Одеса, вул. Старопортофранківська 34, <https://orcid.org/0000-0003-2840-8465>

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПРАКТИКА УСНОГО ТА ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ (ОСНОВНА ІНОЗЕМНА МОВА)»

Анотація. У статті визначено, що дисципліна «Практика усного та писемного мовлення (основна іноземна мова)» є однією з основних дисциплін практичної підготовки вчителя англійської мови та літератури, яка спрямована на практичне оволодіння здобувачами системою англійської мови та нормами її функціонування у мовленнєвих комунікативних ситуаціях у різних сферах суспільно-політичного життя та побуту з метою вільного оперування засвоєним матеріалом у професійній діяльності.

Метою курсу є формування англомовної комунікативної компетентності у єдності всіх її компонентів; підготовка студентів до самостійного удосконалення мовних навичок у майбутньому навчанні та професійної діяльності.

Обґрунтовано, що курс «Практика усного та писемного мовлення (основна іноземна мова)» має теоретичну та практичну спрямованість, та є однією з основних дисциплін практичної підготовки вчителя англійської мови та літератури. Він сприяє формуванню у здобувачів спеціальності 014 «Середня освіта (Мова і література (англійська))» за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти готовності до їх майбутньої професійної діяльності.

Акцентовано на тому, що для вивчення навчальної дисципліни «Практика усного та писемного мовлення (основна іноземна мова)» студенти мають опанувати знання з таких навчальних дисциплін, як практика усного та писемного мовлення (1 рік підготовки), практична граматики, практична фонетика. Зазначено, що програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованої Європейською кредитно-трансферною системою (ECTS).

Визначено, що очікувані результати вивчення дисципліни передбачають засвоєння здобувачами знань мовного й мовленнєвого матеріалу, соціоку-

льтурних відомостей англомовного світу в межах передбачених програмою тем «Трудова діяльність», «Захворювання. Лікування», «Освіта», «Спорт у нашому житті», «Подорож», «Театр».

Програма курсу «Практика усного та писемного мовлення (основна іноземна мова)» розрахована на 160 годин, в тому числі практичних занять – 170 годин (денне відділення) та 20 години (заочне відділення) відповідно. На самостійну роботу здобувачів відведено 72 (денне відділення) та 140 (заочне відділення) годин, з них індивідуальна робота передбачає – 20 годин. Структура навчальної дисципліни включає вісім змістовних модулів. Кінцевою формою контролю за вивченням курсу є залік/іспит.

Репрезентовано змістове наповнення практичного блоку курсу «Практика усного та писемного мовлення (основна іноземна мова)», який представлений такими формами, як семінар-воркшоп, вирішення практичних завдань, читацький воркшоп, декламаційний контекст, літературний майстер клас, семінар-презентація (читацького щоденника, улюбленої книжки) тощо.

Ключові слова: англійськомовна компетентність; професійна підготовка; майбутні вчителі англійської мови і літератури.

Zelena Inna Oleksandrivna docent of the department of Germanic philology and methods of teaching foreign languages, State institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, 65029, Odesa, St. Staroportofrankivska, 34, <https://orcid.org/0000-0003-2840-8465>

METHODS OF TEACHING THE DISCIPLINE “PRACTICE OF ORAL AND WRITTEN SPEECH (MAIN FOREIGN LANGUAGE)”

Abstract. The article defines that the discipline “Practice of oral and written speech (main foreign language)” is one of the main disciplines of practical training of teachers of English language and literature, which is aimed at the practical mastery of the English language system and the norms of its functioning in speech and communication situations in various situations of socio-political life and everyday life with the aim of freely operating the learned material in professional activities.

The aim of the course is the formation of English communicative competence in the unity of all its components; preparing students for independent improvement of language skills in future studies and professional activities.

It has been substantiated that the course “Practice of spoken and written speech (main foreign language)” has a theoretical and practical orientation, and is one of the main disciplines of practical training of teachers of English language and literature. It contributes to the formation of students of specialty 014 “Secondary education

(Language and literature (English))” at the first (Bachelor’s) level of higher education in preparation for their future professional activities.

It is emphasized that in order to study the academic discipline “Practice of oral and written speech (main foreign language)”, students must acquire knowledge of such academic disciplines as the practice of oral and written speech (1 year of training), practical grammar, practical phonetics. It is noted that the program is built according to the requirements of the credit-module system for the organization of the educational process in higher education institutions, recommended by the European Credit Transfer System (ESTS).

It has been determined that the expected results of the study of the discipline provide for the assimilation of language and speech material, socio-cultural information of the English-speaking world within the framework of the topics “Labor activity”, “Disease. Treatment”, “Education”, “Sports in our life”, “Travel”, “Theatre”.

The program of the course “Practice of oral and written speech (main foreign language)” is designed for 160 hours, including practical classes - 170 hours (full-time department) and 20 hours (part-time department), respectively. 72 (full-time department) and 140 (part-time department) hours are allotted for independent work of applicants, of which 20 hours are individual work. The structure of the academic discipline includes eight meaningful modules. The final form of control over the study of the course is the assessment/exam.

The content of the practical block of the course “Practice of oral and written speech (main foreign language)” is presented in such forms as a seminar-workshop, solving practical tasks, a reading workshop, a declamation contest, a literary master class, a seminar-presentation etc.

Keywords: English language competence; professional training; future teachers of English language and literature.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дисципліна «Практика усного та писемного мовлення (основна іноземна мова)» є однією з основних дисциплін практичної підготовки вчителя англійської мови та літератури, яка спрямована на практичне оволодіння здобувачами системою англійської мови та нормами її функціонування у мовленнєвих комунікативних ситуаціях у різних сферах суспільно-політичного життя та побуту з метою вільного оперування засвоєним матеріалом у професійній діяльності. У процесі розробки зазначеного курсу було проаналізовані наукові доробки таких вчених, як Bryan [5], D. Cotton [1], D. Falvey [1], J. Jacobs [5], M. Misztal [3], T. Nekriach [2], G. M. Tunnell [5], T. Young [5].

Мета статті – представити методику викладання дисципліни «Практика усного та писемного мовлення (основна іноземна мова)» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтовано, що курс «Практика усного та писемного мовлення (основна іноземна мова)» має теоретичну та практичну спрямованість, та є однією з основних дисциплін практичної підготовки вчителя англійської мови та літератури. Він сприяє формуванню у здобувачів спеціальності 014 «Середня освіта (Мова і література (англійська))» за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти готовності до їх майбутньої професійної діяльності.

Головною **метою** навчальної дисципліни «Практика усного та писемного мовлення (основна іноземна мова)» є формування англійської комунікативної компетентності у єдності всіх її компонентів; підготовка студентів до самостійного удосконалення мовних навичок у майбутньому навчанні та професійної діяльності.

Передумови для вивчення дисципліни: для вивчення навчальної дисципліни «Практика усного та писемного мовлення (основна іноземна мова)» студенти мають опанувати знання з таких навчальних дисциплін, як практика усного та писемного мовлення (1 рік підготовки), практична граматики, практична фонетика. Зазначено, що програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованої Європейською кредитно-трансферною системою (ECTS).

Очікувані результати навчання дисципліни: унаслідок вивчення навчальної дисципліни здобувачі вищої освіти мають

знати

- мовний й мовленнєвий матеріал, соціокультурні відомості англійського світу в межах передбачених програмою тем «Трудова діяльність», «Захворювання. Лікування», «Освіта», «Спорт у нашому житті», «Подорож», «Театр»;

вміти:

- використовувати лексико-граматичний матеріал відповідно теми висловлювання, комунікативній інтенції, соціокультурним нормам англійської мови в межах тематики курсу;

читання

- читати художні та суспільно-політичні тексти з повним і глибоким розумінням предметно-логічного, образного, ідейного змісту прочитаного, композиційної структури тексту (виділяти в тексті основну думку, змістові віхи, ключові слова, суттєві факти та деталі, які ілюструють основну думку; узагальнювати, синтезувати окремі факти, виділяти головне і другорядне; поєднувати факти у змістові єдності; прогнозувати на змістовому рівні; співвідносити окремі частини тексту у відповідності до однієї теми; групувати факти або події в логічній або хронологічній послідовності; групувати факти

за окремою ознакою; визначати зв'язок між фактами, подіями, явищами; розуміє конотативний аспект змісту прочитаного);

говоріння (монологічне та діалогічне мовлення)

- **робити самостійні оригінальні усні монологічні повідомлення у природному темпі мовлення на будь-яку з тем передбачених програмою, послідовно та чітко виражаючи особисту життєву позицію, логічно структуруючи мовлення, вживаючи метакомунікативні сигнали, вільно оперуючи тематичним вокабуляром, використовуючи різноманітні граматичні і синтаксичні конструкції, досягаючи єдності і виразності тексту;**

- **у природному темпі мовлення підтримувати бесіду, обговорення, дискусію/обмінюватись інформацією і вільно вести бесіду/спонтанно вести бесіду-діалог проблемного характеру згідно із програмною тематикою** відповідно комунікативній інтенції та не порушуючи соціокультурні норми, послідовно та чітко виражаючи особисту життєву позицію, логічно структуруючи мовлення, вживаючи метакомунікативні сигнали, вільно оперуючи тематичним вокабуляром, використовуючи різноманітні граматичні і синтаксичні конструкції, виражаючи модус мовлення вербальними й просодичними засобами;

аудіювання

- розпізнавати й розуміти тематичний вокабуляр та функціональні мовленнєві засоби на рівні тексту при природному темпі мовлення, сприймати на слух художні, суспільно-політичні тексти, лекції, доповіді, радіо і теленовини, інтерв'ю; виділяти основну думку прослуханого тексту; визначати композиційну структуру тексту; визначати та тлумачити точку зору, відношення та емоційний стан, того хто говорить; виділяти необхідну інформацію для підтвердження чи припущення щодо значення висловлювання;

письмо

- писати орфографічно та пунктуаційно вірно короткі доповіді, рецензії на фільми і книжки, есе (в межах лексичного матеріалу курсу); висловлюватись письмово ясно та чітко; логічно розвивати основну ідею; композиційно будувати текст; використовувати тематичний вокабуляр курсу.

Програма курсу «Практика усного та писемного мовлення (основна іноземна мова)» розрахована на 160 годин, в тому числі практичних занять – 170 годин (денне відділення) та 20 години (заочне відділення) відповідно. На самостійну роботу здобувачів відведено 72 (денне відділення) та 140 (заочне відділення) годин, з них індивідуальна робота передбачає – 20 годин. Структура навчальної дисципліни включає вісім змістовних модулів. Кінцевою формою контролю за вивченням курсу є залік/іспит.

Для навчальної дисципліни «Практика усного та писемного мовлення» (основна іноземна мова) за навчальним планом передбачає підсумковий контроль у формі усного екзамену, відводиться 20 балів. Здобувач вищої

освіти може складати екзамен, якщо кількість отриманих впродовж вивчення дисципліни балів не менше як 40. Накопичені здобувачем бали під час вивчення навчальної дисципліни не аналюються, а сумуються. Оцінка за екзамен не може бути меншою за кількість накопичених ним балів.

бали	Критерії
0 балів	Відповіді на запитання відсутні.
1-5 балів	Відповіді на запитання неповні, невпевнені. Здатний використовувати найпростіші мовні одиниці в підготовленій мовленнєвій діяльності на монологічному й діалогічному рівні під час висвітлення програмних тем та під час спонтанного обговорення різних питань.
6-10 балів	Здобувач вищої освіти не вмє логічно думати, робити власні висновки. Відповіді на запитання формальні, книжкові. У мовленні спостерігаються граматичні, фонетичні, морфологічні, семантичні помилки.
11-15 балів	Відповіді на запитання загалом правильні, проте наявні помилки у визначеннях понять тематичного вокабуляру. У мовленні спостерігаються поодинокі граматичні, фонетичні, морфологічні, семантичні помилки.
16-20 балів	Здобувач вищої освіти умє розмірковувати, робити власні висновки. Відповіді на запитання повні, обґрунтовані, логічно побудовані. Вільно застосовує мовні знання в підготовленій та непідготовленій мовленнєвій діяльності на монологічному й діалогічному рівні у висвітленні тем, передбачених програмою та під час спонтанного обговорення різних питань.

Для навчальної дисципліни «Практика усного та писемного мовлення» (основна іноземна мова) за навчальним планом передбачено підсумковий контроль у формі заліку. Кількість балів, необхідних для заліку (не менше 60), студент отримує під час участі у практичних заняттях, виконання всіх видів самостійної роботи.

Програма «Практика усного та писемного мовлення» (основна іноземна мова) складається з восьми змістових модулів: **Модуль 1 – Змістовий модуль 1 Трудова діяльність** вмщує такі теми, як:

Тема 1. Працевлаштування. Агентства з працевлаштування. Різні типи: некомерційні / приватні агентства. Звернення до цих агентств в пошуках роботи. Ознайомлювальне читання для повного розуміння тексту «Агентства з працевлаштування». Засвоєння основного словникового запасу. Аудіювання з метою розуміння основного змісту аудіотексту про різні типи агентств з працевлаштування. Висловлення власної думки щодо заяв по заданій темі. Написання листівки.

Тема 2. Посадові інструкції. Різні види роботи. Повний робочий день / неповний робочий день. Засвоєння основного словникового запасу. Вивчальне аудіювання з метою усвідомлення деталей змісту кожного з його елементів. Вибіркове читання для одержання конкретної інформації. Написання резюме.

Тема 3. Вибір професії. Найпопулярніші професії. Класифікація професій. Найпопулярніші професії минулого та сьогодення. Засвоєння основного словникового запасу. Критичне аудіювання з метою аналізу сприйнятих тверджень на задану тему. Висловлення власної думки, оцінки з приводу почутого, критичного осмислення сприйнятого на слух. Написання дискурсивного есе.

Змістовий модуль 2. Захворювання. Лікування.

Тема 4. Тіло людини. Скарги. Частина тіла. Симптоми хвороб. Поглиблене читання тексту на задану тему. Ознайомлювальне аудіювання з метою загального охоплення змісту повідомлення. Участь в інтерв'ю з обраної теми. Опис хвороби (симптоми).

Тема 5. Захворювання. Діагностика та лікування. Види захворювань. Інфекційні захворювання. Епідемії. Засвоєння основного словникового запасу. Докладне аудіювання з метою сприймання змісту повідомлення, усвідомлення деталей змісту кожного з його елементів. Вибіркове читання для одержання конкретної інформації. Написання особистої думки із зазначеного питання.

Тема 6. На прийомі у лікаря. Стаціонарне / амбулаторне лікування. Засвоєння основного словникового запасу. Критичне читання для з'ясування фрагментів тексту з метою максимально точного і повного розуміння інформації. Висловлювання своєї думки щодо заяв по заданій темі. Вивчальне аудіювання з метою усвідомлення деталей змісту кожного з його елементів.

Змістовий модуль 3. Освіта

Тема 7. Система освіти в Україні і Великій Британії. Порівняння освітніх систем Великої Британії та України. Аудіювання з метою розуміння основного змісту аудіотексту про різницю між системою освіти України та Великої Британії. Вибіркове читання для одержання конкретної інформації. Круглий стіл на тему «Можливі шляхи вирішення проблем системи освіти в Україні».

Тема 8. Система освіти Сполучених Штатів Америки в порівнянні з системою освіти в Україні. Поглиблене читання тексту на задану тему. Ознайомлювальне аудіювання з метою загального охоплення змісту повідомлення. Висловлення власної думки, оцінки з приводу почутого, критичного осмислення сприйнятого на слух. Написання дискурсивного есе.

Тема 9. Порівняння рівня освіти Великої Британії, США та України. Ознайомлювальне аудіювання з метою усвідомлення деталей змісту кожного з його елементів. Вибіркове читання для одержання конкретної інформації тексту про рівень освіти у різних країнах.

Модуль 2 – Змістовий модуль 4. Спорт у нашому житті. Тема 10. Літні види спорту. Різновиди літніх видів спорту. Засвоєння основного словникового запасу. Ознайомлювальне читання для повного розуміння тексту «Літні види

спорту». Засвоєння основного словникового запасу. Ознайомлювальне аудіювання з метою розуміння основного змісту аудіотексту про різновиди літніх видів спорту. Висловлення власної думки щодо заяв по заданій темі.

Тема 11. Зимові види спорту. Порівняльна характеристика зимових видів спорту в Великій Британії та США. Порівняння зимових видів спорту в США і Великій Британії. Засвоєння основного словникового запасу. Глобальне аудіювання з метою розуміння загальної суті розмови про різницю між основними характеристиками зимових видів спорту в Великій Британії та США. Вибіркове читання для одержання конкретної інформації. Написання резюме та спортивних коментарів, що дають критичну оцінку.

Тема 12. Спортивні змагання. Олімпійські ігри. Засвоєння основного словникового запасу. Ознайомлювальне аудіювання з метою розуміння загальної суті розмови про історію Олімпійських ігор. Вивчальне читання для повного розуміння тексту про Олімпійські ігри. Висловлення особистої думки щодо заяв по цій темі. Написання дискурсивного есе.

Змістовий модуль 5. Подорож. Тема 13. Подорож в нашому житті. Типи подорожей. Засвоєння основного словникового запасу. Глобальне аудіювання з метою розуміння загальної суті розмови про місце подорожі в нашому житті. Вибіркове читання для одержання конкретної інформації.

Тема 14. Подорож потягом, літаком, морем. Засвоєння основного словникового запасу. Переваги та недоліки різних способів подорожі. Докладне аудіювання з метою усвідомлення деталей змісту кожного з його елементів. Вибіркове читання з метою одержання конкретної інформації з тексту «4.50 з Паддінгтона» А.Крісті.

Тема 15. Проходження митниці. В готелі. Засвоєння основного словникового запасу. Види роботи з вирішення проблемної ситуації – погодитися або не погодитися з думками інших людей, використовуючи ЛО заданої теми. Читання статей по цій темі для розуміння сутності та конкретної інформації, використовуючи інформацію у відповідних комунікаційних завданнях. Ознайомлювальне аудіювання з метою усвідомлення деталей змісту кожного з його елементів. Письмове завдання: заповнення митної декларації.

Змістовий модуль 6. Театр. Тема 16. Види театральних жанрів, які користуються популярністю у Великій Британії та США. Різні типи театральних жанрів. Вибіркове читання статей, есе, прози з метою розуміння суті та конкретної інформації. Докладне аудіювання з метою усвідомлення деталей змісту кожного з його елементів, враховуючи імпліцитні відносини і відносини між мовцями. Написання дискурсивного есе.

Тема 17. Репертуар сучасного театру. Засвоєння основного словникового запасу. Вибіркове читання з метою одержання конкретної інформації. Висловлення своєї думки щодо заяв по заданій темі. Вивчальне аудіювання з

метою усвідомлення деталей змісту кожного з його елементів. Написання есе на тему «Найкраща вистава Театру Опери та Балету».

Тема 18. Проблеми сучасного театру. Засвоєння основного словникового запасу. Ознайомлювальне аудіювання з метою розуміння загального змісту повідомлення в радіопередачах про проблеми сучасного театру в Україні. Діяльність з вирішення проблемної ситуації - погоджуватися або не погоджуватися з думками різних людей, використовуючи актуальний словниковий запас. Написання дискурсивного есе.

Нижче наведемо таблицю з завданнями для самостійної роботи здобувачів.

Таблиця 1

№ з/п	Назва теми	Кількість годин		Форма контролю
		Ден на	Заоч на	
1	2	3	4	5
Семестр I				
Модуль 1. Трудова діяльність. Захворювання. Лікування. Освіта				
Змістовий модуль 1. Трудова діяльність.				
1	Пошук роботи у мережі Інтернет	4	8	<i>усне опитування</i>
2	Сучасний ринок праці	4	8	<i>презентація</i>
3	Укладання резюме для сайтів Linkedin, Work.ua, Jobs.ua	4	8	<i>укладання резюме</i>
Змістовий модуль 2. Захворювання. Лікування				
4	Страхова медицина в Україні	4	8	<i>дебати</i>
5	Реформування медичної системи	4	8	<i>дискусія</i>
6	Вакцинація з метою запобігання тяжкого перебігу хвороб	4	6	<i>усна бесіда</i>
Змістовий модуль 3. Освіта				
7.	Дистанційна освіта: за і проти	4	8	<i>дебати</i>
8.	Яка освіта нам потрібна у 21 столітті?	4	8	<i>усне опитування</i>
9.	Найкращі системи освіти в світі	4	8	<i>презентація</i>
Разом		36	70	
Семестр II				
Модуль 3. Спорт у нашому житті. Подорож. Театр				
Змістовий модуль 4. Спорт у нашому житті				
10.	Спортивні досягнення українських спортсменів	4	8	<i>усне опитування</i>

1	2	3	4	5
11.	Популярні види спорту в Україні	4	8	дискусія
12.	Параолімпійські ігри	4	8	дебати
	Змістовий модуль 5. Подорож			
13.	Найкращі країни для мандрювання	4	8	дискусія
14.	Переваги і недоліки різних видів подорожей	4	8	дебати
15.	Бронювання готелю	4	8	усне опитування
	Змістовий модуль 6. Театр			
16.	Найвпливовіші українські театральні режисери	4	8	тестування
17.	Театр і реальність. Крайні українські вистави	4	8	дискусія
18.	Чи загрожує цифровий театр живому?	4	6	усне опитування
	Разом	36	70	
	Усього	72	140	

Наведемо таблицю з індивідуальними навчально-дослідними завданнями (ІНДЗ).

Таблиця 2

№ з/п	Завдання	Кількість годин	
		Денна	Заочна
	1 семестр		
	Модуль 1. Трудова діяльність. Захворювання. Лікування. Освіта		
1	<i>Відео-презентація:</i> Рейтинг найбільш популярних професій в Одесі	4	4
2	<i>Відео-проект:</i> Сучасні діагностичні центри України	4	4
3	<i>Презентація:</i> Порівняння популярного вузу Великої Британії та України	2	2
	2 семестр		
	Модуль 2. Спорт у нашому житті. Подорож. Театр		
4	<i>Відео-презентація:</i> Екстремальні види спорту в Україні	4	4
5	<i>Складання путівника</i> по історичних пам'ятках Одеської області	4	4
6	<i>Інтерактивна екскурсія:</i> Порівняння Одеського та Віденського Театрів опери і Балету	2	2
	Разом	20	20

У процесі викладання навчальної дисципліни «Практика усного та писемного мовлення» (основна іноземна мова)» для активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів передбачено застосування активних і інтерактивних освітніх методів, серед яких: презентація результатів виконаних

практичних завдань, рольова гра, демонстрація, робота в „малих групах”, робота зі словниками, творчо-дослідницькі завдання.

Висновки. Здійснений науковий пошук, дозволяє дійти висновку, що професійна підготовка майбутніх учителів англійської мови і літератури повинна неодмінно враховувати сучасні стандарти освіти, тому опанування майбутніми фахівцями навчальної дисципліни «Практика усного та писемного мовлення» (основна іноземна мова) сприятиме підвищенню їх професійної компетентності в умовах сьогодення. Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні специфіки формування англомовної компетентності здобувачів у процесі роботи з англомовними аутентичними текстами.

Література:

1. Cotton, D.; Falvey, D. And Kent, S. New Language Leader. Upper Intermediate. Coursebook. Pearson Ed. 2018.
2. Make your way to public speaking [Text] : a textbook on rhetoric for translation students (and anyone learning to be persuasive) / Tetiana Nekriach, Ruslana Dovganchyna. Vinnytsia : Nova Knyha, 2017. 276 p.
3. Misztal M. Tests in English: the Tematic Vocabulary: Intermediate andAdvanced Level: tutorial. K.: Знання, 2018. 352 p.
4. The Classic Fairy Tales (Norton Critical Editions)/ edired by M. Tatar. W. W. Norton & Company. 2019. 544 p.
5. Young T., Bryan G., Jacobs J., Tunnell M. Children's Literature, Briefly. Pearson. 2019. 368 p.

References:

1. Cotton, D.; Falvey, D. And Kent, S. New Language Leader. Upper Intermediate. Coursebook. Pearson Ed. 2018.
2. Make your way to public speaking [Text] : a textbook on rhetoric for translation students (and anyone learning to be persuasive) / Tetiana Nekriach, Ruslana Dovganchyna. Vinnytsia : Nova Knyha, 2017. 276 p.
3. Misztal M. Tests in English: the Tematic Vocabulary: Intermediate andAdvanced Level: tutorial. K.: Знання, 2018. 352 p.
4. The Classic Fairy Tales (Norton Critical Editions)/ edired by M. Tatar. W. W. Norton & Company. 2019. 544 p.
5. Young T., Bryan G., Jacobs J., Tunnell M. Children's Literature, Briefly. Pearson. 2019. 368 p.

УДК 378.147.091.31-021.36:[378.6:61]

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-863-875](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-863-875)

Кукса Наталія Григорівна кандидат історичних наук, викладач кафедри гуманітарних дисциплін, Черкаська медична академія, 18000 м. Черкаси, вул. Хрещатик, 215, тел. (0472) 37-33-10, <https://orcid.org/0000-0003-2701-0201>

ЗАСТОСУВАННЯ «МОЗКОВОГО ШТУРМУ» В МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Статтю присвячено з'ясуванню проблеми використання «мозкового штурму» в медичних закладах вищої освіти, як інтерактивного методу за допомогою якого можна розв'язати проблеми завдяки стимулюванню творчої активності, згідно якої учасники обговорюють запропоновану кількість варіантів розв'язання проблеми. Розкрито сутність поняття використання «мозкового штурму».

Сказано, що задля того, щоб якомога ефективніше використати цей метод необхідно слідувати певним вимогам. Проаналізовано, що для того, щоб провести мозковий штурм» не вимагається визначеної кількості учасників. Як правило рекомендується використовувати правило 7 ± 2 , тобто найбільш оптимальною є група, яка налічує 5-9 осіб. Це 3-5 постійні члені, які будуть її «кістяком», 5 новачків, а також потрібні ще ведучий і секретар, що занотовує всі пропозиції.

Звернено увагу на той факт, що роботу слід починати із постановки проблеми, яку варто вирішити. Вказано, що сам викладач має бути впевненим, що здобувачі освіти повинні розуміти, що від них очікують, що вони повинні фіксувати ідеї. Висвітлено, що варто звернути увагу на розміщення в аудиторії, яке б дозволяло спілкуватися без перешкод.

Охарактеризовано наукові джерела з проблеми дослідження.

Виділено той факт, що задля того щоб підвищити ефективність роботи (особливо, коли часу бракує) проблема, яка буде вирішуватися під час «мозкового штурму» може бути повідомлена учасникам (здобувачам освіти) за декілька днів до зібрання. Це дозволить їм приходити на заняття уже з певними ідеями та заощадить час на перших двох етапах. Крім цього важливим також є вибір модератора (як правило це викладач) та секретарів, які будуть фіксувати усі проголошені ідеї. Самі ідеї слід записувати таким чином, щоб вони були візуально доступними для усіх учасників процесу (рекомендується виводити на дошку або проектор). При обмеженні часу, про це треба попередити завчасно і нагадувати протягом дискусії.

У статті підкреслено, що усіх учасників цього процесу можна розподілити на дві групи: перша з них буде генерувати ідеї та висувати нові варіанти вирішення проблеми, друга – проводити критичне оцінювання і відбір. Якщо ж таке розподілення відсутнє, то слід усіх учасників цього процесу залучати до всіх етапів «мозкового штурму». Інколи учасників поділяють на три групи: «генераторів», «критиків» та «арбітрів» («суддів»), однак тут варто звернути увагу на те, щоб групи не заважали роботі одна одній. Якщо часу достатньо, між другим та третім етапами необхідно зробити перерву, щоб учасники відпочили після активного обговорення і налаштувалися на критичне сприйняття та оцінку виробленої інформації..

Продемонстровано, що досить часто задля того, щоб вибрати кращі ідеї з багатьох напрацьованих можна використовувати різноманітні техніки та прийоми.

З'ясовано правила та етапи проведення мозкового штурму.

Досліджено методи «мозкового штурму», такі як метаплан, сутність якого зводиться до того, щоб створити плакат під час обговорення проблеми, який називається «метаплан». Цілями такої роботи, як правило є вирішення вузькоспеціалізованої проблеми завдяки розігруванню ролей. Цікавим є метод «Мозковий штурм на основі зображень», який стимулює знаходити нові погляди на проблему, що вирішується. Наголошено на методі «Мозковий штурм із використанням конвертів». Згідно цього методу кожний здобувач освіти отримує конверт з окремим проблемним запитанням, на яке протягом певного часу він повинен на картці письмово відповісти на проблемне запитання та аргументувати власну думку. Охарактеризовано «Прес»-метод, який допомагає здобувачам освіти аргументовано і чітко формулювати та висловлювати думки з дискусійного питання. Розглянуто, не менш цікаві методи, такі як: «Снігова куля», метод дебрифінгу, метод «Інтерв'ю», «Мікрофон», «Корабельна рада»,

«Ток-шоу», метод столітерінгу, метод Кіплінга, метод рецензій, «Проблемне коло».

Підсумовано, що мозковий штурм можна і доцільно використовувати у медичних закладах вищої освіти.

Ключові слова: мозковий штурм, медичний заклад вищої освіти, ідея, етапи проведення мозкового штурму, методи мозкового штурму.

Kuksa Nataliia Hryhorivna Candidate of Historical Sciences, Lecturer of the Department of Humanities disciplines, Cherkasy medical Academy, 18000, Cherkasy, St. Hreshatyk, 215, tel., (0472) 37-33-10, <https://orcid.org/0000-0003-2701-0201>

APPLICATION OF BRAINSTORMING IN MEDICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article is devoted to clarify the problem of using “brainstorming” in medical institutions of higher education as an interactive method by which problems can be solved by stimulating creative activity, according to which participants discuss the proposed number of options for solving the problem. The article reveals the essence of the concept of using “brainstorming”.

The article states that certain requirements should be followed in order to use this method as efficiently as possible. It is analyzed that a certain number of participants is not required in order to conduct the brainstorming. As a rule, it is recommended to use the 7 ± 2 rule, i.e. the most appropriate is a group of 5-9 people. These are 3-5 permanent members who will be its “backbone”, 5 newcomers, and you also need a host and a secretary who will record all the proposals.

The article focuses on the fact that the work should be started with the statement of the problem to be solved. It is pointed out that the teacher should be sure that students should understand what is expected from them and record their own ideas. It is highlighted that it is worth paying attention to the placement in the classroom, which would allow the students to communicate without interference.

The article analyzes the scientific sources on the research problem.

The article highlights the fact that the participants (students) can be informed about the problem to be solved during the brainstorming session in several days before the meeting in order to increase the efficiency of work (especially when time is limited). This will allow students to come to class with certain ideas and save time during the first two stages. In addition, it is important to choose a moderator (it is usually a teacher) and secretaries who will record all presented ideas. The ideas should be written down so that they would be visually accessible to all participants in the process (it is recommended to display them on a whiteboard or projector). If there is a time limit, this should be announced in advance and reminded during the discussion.

The article emphasizes that all participants in this process can be divided into two groups: the first group will generate ideas and propose new solutions to the problem, and the second group will conduct critical evaluation and selection. If there isn't such separation, then all participants should be involved in all stages of the brainstorming process. Sometimes participants should be divided into three groups: “generators”, “critics”, and “arbitrators” (“judges”), but you should pay attention to be ensured that the groups do not disturb each other. If there is enough time, there should be a break between the second and the third stages, so that the participants can have a rest after the active discussion and be ready to the critical perception and evaluation of the information produced.

The article demonstrates that it is possible to use different techniques and methods to choose the most suitable ideas.

The article clarifies the rules and stages of brainstorming.

The article explores brainstorming techniques such as a goal plan. The essence of this method is to create a poster called “the goal plan” while discussing a problem. The purpose of such work is usually to solve a highly specialized problem through role-playing. An interesting method is the “Image-Based Brainstorming Method”, which stimulates students to find the new views on the problem being solved. The method “Brainstorming with Envelopes” is emphasized. According to this method, each student receives an envelope with a separate problematic question. They must answer the problematic question on a card in a written form and give reasons of their own opinion within a certain time. The “Press” method is defined. This method helps students to formulate and express their own opinions on a controversial issue reasonably and accurately. Some other interesting methods are considered, such as: “Snowball”, “Debriefing Method”, “Interview Method”, “Microphone”, “Ship's Council”, “Talk Show”, “Storytelling Method”, “Kipling’s Method”, “Review Method”, “Problem Circle”.

The article summarizes that brainstorming can be and should be used in medical institutions of higher education.

Keywords: brainstorming, medical institution of higher education, idea, stages of brainstorming, brainstorming methods.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти першочерговим завданням є впровадження у навчальний процес інформаційно-комунікаційних технологій. Вдосконалення форм та методів контролю навчальних досягнень, є головною передумовою підвищення якості підготовки майбутніх фахівців.

Згідно з Концепцією розвитку вищої медичної освіти, реформування національної системи охорони здоров’я вимагає підготувати нове покоління висококваліфікованих медичних працівників, здатних до творчої праці, освоєння

і впровадження наукових та інформаційних технологій.

Створення сучасної моделі підготовки майбутніх лікарів передбачає впровадження у навчальний процес сучасних педагогічних та наукових інновацій відповідно до світових стандартів насамперед інтерактивних методів навчання. Слід зауважити, що іноваційна педагогічна діяльність ґрунтується на осмисленні практичного педагогічного досвіду, орієнтована на зміну й розвиток навчально-виховного процесу з метою досягнення вищих результатів, одержання нового знання, формування якісно іншої педагогічної практики. Основними особливостями іноваційної педагогічної діяльності

є: творчий дослідно-експериментальний характер, особистісний підхід стійка мотивованість на пошук нового в організації навчально-виховного процесу. Так саме застосування інтерактивних методів навчання сприяє інтенсифікації та оптимізації навчального процесу і передбачає наступні ідеї: актуалізація опорних знань, індивідуалізація навчального процесу; активізація розумової діяльності здобувачів освіти, формування навичок проектної діяльності, самостійної роботи, творчих робіт; винахід раціональних шляхів розв'язання проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В низці наукових праць порушуються різні аспекти досліджуваної проблеми. Так Ю. І. Бондаренко пропонує запровадження мозкового штурму на уроках літератури[1]. Технологіям «мозкового штурму» присвячена праця В. Кузьміна, О. Хміль, О. Воронюк[2]. «Мозковий штурм» як засіб активізації навчання у вищій школі висвітлено в праці К. Л. Багрій [3]. Звернули увагу на дану проблему Т. В. Мергель[4] та Є. В. Кочерга [5]. Застосуванню методу мозкового штурму в процесі професійно-орієнтованого навчання англійській мові у немовних вищих навчальних закладах присвячена праця Ю. В. Авдєєнка[6], ця ж проблема при викладанні гістології цитології та ембріології знайшла місце у праці С.М. Шамало, Т.Я. Рудюк, Ю.Б. Чайковського, А.С., Демидчук, В.Л. Рудюк[7]. Переваги та недоліки «мозкового штурму» розкрито в праці І. І. Козинець, М. О. Журавель[8]. Значна увага даній проблемі приділена в роботі Н. П. Волкової [9].

Мета статті. Метою дослідження є висвітлення суті «мозкового штурму» та його основних методів у медичних закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Мозковий штурм, або брейнстормінг, це – інтерактивний метод за допомогою якого можна розв'язати проблеми завдяки стимулюванню творчої активності, згідно якої учасники обговорюють запропоновану кількість варіантів розв'язання проблеми.

Уперше «мозковий штурм» запропонованув Алекс Осборн ще вкінці 30-х рр. минулого століття, який спрямовувався на колективний пошук ідей, розділення процесів генерації і критики в часі. Пізніше, у 1948 році Алексом Осборном була видана книга «Ваша креативна сила», в якій описувався запропонований метод.

Слід сказати, що задля того, щоб якомога ефективніше використати цей метод необхідно слідувати певним вимогам. Для того, щоб провести «мозковий штурм» не вимагається визначеної кількості учасників. Як правило рекомендується використовувати правило 7 ± 2 , тобто найбільш оптимальною є група, яка налічує 5-9 осіб. Це 3-5 постійні члени, які будуть її «кістяком», 5 новачків, а також потрібні ще ведучий і секретар, що занотовує всі пропозиції [3, с.160].

Зазвичай роботу в медичних закладах вищої освіти слід починати із постановки проблеми, яку варто вирішити. Тут сам викладач має бути впевненим, що здобувачі освіти повинні розуміти, що від них очікують, що вони повинні фіксувати ідеї. Варто звернути увагу на розміщення в аудиторії, яке б дозволяло спілкуватися без перешкод: як правило найбільш зручним є розташування довкола столу, що дозволяє учасникам бачити обличчя один одного, а також є місце, щоб робити записи.

Коли час відведений на роботу буде завершено здобувачі освіти мають озвучити ідеї, які вони висунули при колективному обговоренні. Далі разом із викладачем повинен розпочатися розгляд ідей, проаналізуватися їхня придатність для вирішення поставленої проблеми.

Слід вказати на той факт, що задля того щоб підвищити ефективність роботи (особливо часу бракує) проблема, яка буде вирішуватися під час «мозкового штурму» може бути повідомлена учасникам (здобувачам освіти) за декілька днів до зібрання. Це дозволить їм приходити на заняття уже з певними ідеями та заощадить час на перших двох етапах. Крім цього важливим також є вибір модератора (як правило це викладач) та секретарів, які будуть фіксувати усі проголошені ідеї. Самі ідеї слід записувати таким чином, щоб вони були візуально доступними для усіх учасників процесу (рекомендується виводити на дошку або проектор). При обмеженні часу, про це треба попередити завчасно і нагадувати протягом дискусії[4, с.46].

Слід зазначити, що усіх учасників цього процесу можна розподілити на дві групи: перша з них буде генерувати ідеї та висувати нові варіанти вирішення проблеми, друга –проводити критичне оцінювання і відбір. Якщо ж таке розподілення відсутнє, то слід усіх учасників цього процесу залучати до всіх етапів «мозкового штурму».

Інколи учасників поділяють на три групи: «генераторів», «критиків» та «арбітрів» («суддів»), однак тут варто звернути увагу на те, щоб групи не заважали роботі одна одній. Якщо часу достатньо, між другим та третім етапами необхідно зробити перерву, щоб учасники відпочили після активного обговорення і налаштувалися на критичне сприйняття та оцінку виробленої інформації [5, с. 36].

Варто сказати, що перший етап, на якому будуть висуватися ідеї забороняє обговорювати самі ідеї та пропозиції, адже критичні зауваження можуть перервати творчий процес та завадити висуванню нових ідей. Як бачимо цей етап ґрунтується на кількості, а не на якості ідей. Другий етап уже дозволяє здобувачам освіти розвивати висунуті ідеї. Учасники мають змогу розглянути як позитивні, так і негативні сторони ідей та зосередитись на більш позитивних ідеях. Саме вони повинні розвиватися надалі. Якщо виникають додаткові ідеї у процесі обговорення, то вони мають змогу

базуватися на таких більш ефективних ідеях, а значний ефект буде досягатися завдяки комбінуванню кількох перспективних ідей.

Досить часто задля того, щоб вибрати кращі ідеї з багатьох напрацьованих можна використовувати різноманітні техніки та прийоми. Це може бути метод «незалежних характеристик», який ґрунтується на підставі напрацьованих здобувачами освіти критеріїв аналізу, а також тестування методом «від зворотного». Слід зауважити, що найцінніші деї відбираються, згруповуються, та діляться за ступенем важливості для проблеми обговорення й за блоками.

Задля того, щоб провести «мозковий штурм» варто користуватися такими правилами:

1. Не можна пропускати жодної висунутої ідеї.
2. Не потрібно оцінювати отримані ідеї, що допоможе запобігти зосередженню уваги на відстоюванні своїх ідей, а не на запропонуванні нових та більш досконалих .
3. Потрібно заохочувати всіх здобувачів освіти , щоб вони мали змогу висувати якомога більшу кількість ідей, навіть неймовірних, та спонукати всіх учасників розвивати або змінювати ідеї інших[1, с. 54].

Прийнято виділяти такі етапи проведення «мозкового штурму» :

1. На першому етапі формують умови і правила проведення мозкової атаки.
2. Другий етап передбачає формулювання проблеми, яку необхідно вирішити .
3. На третьому етапі формують робочі групи.
4. Четвертий етап проголошує сигнал викладача про початок «штурму» проблеми.
5. На п'ятому етапі ведеться обговорення в групі результатів «мозкового штурму» і формування загального висновку (висновків) групи з даної проблеми.
6. Шостий етап має на меті виступ лідерів груп із пропозиціями, без згадування при цьому імені того учасника групи, який вніс пропозицію
7. На сьомому етапі ведеться обговорення підсумків роботи груп, дається оцінка найкращих ідей та їх публічний захист.

Н. П. Волкова пропонує виділяти такі методи «мозкового штурму».

Метаплан, який містить елементи «мозкового штурму», аналізу випадків (ситуацій), гри. Його сутність зводиться до того ,щоб створити плакат під час обговорення проблеми, який називається «метаплан». Цілями такої роботи, як правило є вирішення вузькоспеціалізованої проблеми завдяки розігруванню ролей. Має метаплан і свою особливість, яка полягає в тому, що дана форма роботи повинна виконуватись лише на основі справжньої (а не

умовної) конкретної ситуації, в той час, коли потрібно відшукати реальне вирішення проблеми.

Усі учасники мають глибоко знати ті питання, які будуть обговорюватись, і бути зацікавленими у вирішенні проблеми. Як правило характерною рисою метаплану є те, що розв'язувана проблема, не повинна бути поверховою, а мати певні прояви, складові, які спочатку потрібно виділити й тільки потім вирішувати [9, с.51].

Цікавим є метод «Мозковий штурм на основі зображень», який стимулює знаходити нові погляди на проблему, що вирішується. Асоціювання рішень з різними зображеннями є інструментом для розвитку та пошуку нових ідей. Для того, щоб доопрацюти ідеї або запропоновані раніше рішення, необхідно створювати асоціації з іншими елементами, такими як зображення або візуальні дані. Здобувачам освіти пропонується підготувати ілюстрації, зібратися і демонструвати кожне зображення 1 хвилину. Після цього всі члени групи мають подати свої асоціації із зображенням на стікерах, намагаючись дібрати якнайбільше безглузвих асоціацій. Якщо команда не має відповіді, зображення змінюють. Нові ідеї можна брати звідусіль, наприклад з форм, запахів, спогадів, загальних і детальних роздумів, чисел.

Ще одним методом в медичних закладах вищої освіти є «Мозковий штурм із використанням конвертів». Згідно цього методу кожний здобувач освіти отримує конверт з окремим проблемним запитанням, на яке протягом певного часу він повинен на картці письмово відповісти на проблемне запитання та аргументувати власну думку. Після того, як здобувач освіти виконав завдання конверт передають іншому здобувачу освіти, з метою описати власне бачення проблеми. Таким чином у конверті мають опинитися картки здобувачів освіти всієї групи. Опрацювавши проблемні запитання, конверт передають початковому власникові. Він повинен ознайомитись зі змістом відповіді та узагальнити думки.

Досить актуальним є використання «Прес»-методу, який допомагає здобувачам освіти аргументовано і чітко формулювати та висловлювати думки з дискусійного питання. Як правило, згідно цього методу здобувач освіти отримує завдання: висловити власну думку, пояснити, у чому полягає їхня точка зору; пояснити причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази; навести приклади, додаткові аргументи на підтримку своєї позиції, навести факти, які демонструють докази; узагальнити думку.

Ще одним не менш цікавим методом є метод «Снігова куля». Він дозволяє колективно знаходити спільне рішення або спільний погляд на певний об'єкт. Такий метод буде придатним для створення дефініції (визначення), яка буде легко зрозумілою та прийнятою всіма учасниками навчання, оскільки всі беруть участь у її створенні, мають можливість подати

власне бачення об'єкта[9, с.53]. Згідно цього методу кожен здобувач освіти може вносити у формулювання власний досвід, який буде потрібним цілій групі. Такий метод дасть змогу дозволити першій думці кожного здобувача освіти дати назву, записати, запам'ятати, переконати всю групу в тому, що обговорення кожного окремого досвіду дасть змогу сформуванню найповнішу концепцію багатостороннього образу, отримати рішення, яке б задовольняло всіх. Не менш важливим є той факт, що кінцевий результат нікому не нав'язаний силою, а є справді узгоджений шляхом спільного обговорення. Слід зазначити, що використання цього методу дозволить викладачу залучити в навчальний процес (або процес прийняття рішення) кожного здобувача освіти, спонукати його до активності та «входження в тему» задалегідь оцінити сильні та слабкі сторони групи, потреби всієї групи і кожного учасника, заохочувати здобувачів освіти до висловлювання власних думок.

На сучасному етапі великою популярністю в медичних закладах вищої освіти користується метод дебрифінгу. Він передбачає виведення здобувача освіти із ситуації особистісного незадоволення таким делікатним чином, щоб ні він, ні інші учасники групи нічого не помітили. Основними особливостями дебрифінгу є те, що центр уваги зміщується з конкретної людини на всю групу; дебрифінг відноситься до галузі думок, суджень, тому тут не може бути правильних або неправильних рішень. Метою цього методу є те, щоб змусити здобувачів освіти підійти до вирішення проблеми з різних точок зору і тим самим надати їм більше можливостей для вибору дій.

Як правило дебрифінг містить серію відкритих питань, які написані на аркуші ватману або дошці. Після того, як учасники взаємодії підготують свої відповіді, викладач просить їх оголосити. Особливістю цієї техніки зворотного зв'язку є необхідність усе записувати: і запитання, і відповіді.

Не менш поширеним є метод «Інтерв'ю». Згідно цього методу викладач повинен пояснити умови реалізації методу, створити пари співрозмовників, учасникам яких необхідно протягом 5 хв обмінятися інформацією із запропонованих питань, потім кожна пара по черзі надає всім отриману інформацію. Далі викладач пропонує учасникам визначити власного співрозмовника інтерв'юєра (вибір здійснюється за допомогою жеребкування: кожному учаснику пропонується одна з карток, на якій зображено частину малюнка, за іншою частиною свого малюнка учасник знаходить свою пару). Пари розташовуються поряд. Викладач пропонує учасникам запитання для інтерв'ю. Упродовж 5 хв співрозмовники обмінюються інформацією. Дуже важливо дати на обмін інформацією між співрозмовниками не більше ніж 5 хв – це спонукає учасників до діалогу, прояву вмінь слухати та чути, не займати собою весь комунікативний простір. Потім по черзі викладач пропонує парам оперативно надати отриману

інформацію (кожен з учасників розповідає не про себе, а про свого співрозмовника). Реалізація цього методу закінчується рефлексією[9, с.55].

Завдяки методу «Мікрофон» кожен здобувач освіти має можливість послідовно чи хаотично (за вибором викладача) сказати щось швидко, по черзі, даючи відповідь на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію.

Чи не найбільшою популярністю серед здобувачів освітніх медичних закладах вищої освіти користується метод «Корабельна рада». Зокрема, він передбачає проведення наради, яку скликають для вирішення проблемного питання в умовах дефіциту інформації та часу; може застосовуватися для пошуку рішень у різних професійно спрямованих ситуаціях. Згідно з цим методом кожен учасник має чітко виконувати правила, одним з яких є заздалегідь встановлена черговість виступів від «юнга» до «капітана», який має створити ділову атмосферу, що стимулюватиме учасників до активного пошуку вирішення проблеми. Цей метод передбачає такі етапи проведення:

- 1.Оголошення учасникам черговості виступів;
- 2.Чітке формулювання проблеми;
- 3.Заслуховування кожного учасника про шляхи вирішення проблеми
- 4.Відбір 2-3 ідей для опрацювання;
5. Критика дібраних ідей захист і розвиток ідей, які піддавалися критиці;
- 6.Вибір керівником тих пропозицій, які допоможуть найкраще вирішити проблему;
7. Реалізація рішень.

На отримання навичок публічного виступу та дискутування спрямовується метод «Ток-шоу» Тут викладач, який є ведучим на «Ток-шоу» повинен оголосити тему дискусії, запропонувати здобувачам освіти – «запрошеним гостям» – висловитися із запропонованої теми. Після цього надається слово «глядачам», що ставлять запитання «запрошеним», які відповідають якомога конкретніше.

Ще одним методом є метод сторітелінгу. Він є ефективною формою дискурсу, тому що розповіді в цьому методі здатні викликати значний інтерес, розвинути фантазію, логіку і підвищити рівень культури. Досить часто такі історії дають змогу розповісти про те, як приймають рішення і налагоджують відносини. Так завдяки обміну історіями, створенням емоційних зв'язків, згідно яких можна привернути увагу і почуття слухача, наголосити, зосереджуючи увагу на важливих речах для того, щоб історія залишилася в пам'яті надовго, викладачі і здобувачі освіти налагоджують міцні, продуктивні відносини. Існують певні правила сторітелінгу: сенс і зміст історії мають співвідноситися з реальністю, життєвим досвідом, розповіді мають містити ідею, заради якої вони розповідаються; бути короткими,

тракуватися однозначно, завершуватися повчанням, бути емоційно насиченими і спонукати слухачів до дій; той, хто розповідає історію, має робити це переконливо. [9, 56].

Сучасний метод багатовимірних матриць полягає в знаходженні нових, несподіваних і оригінальних ідей шляхом складання різних комбінацій відомих і невідомих елементів.

Слід наголосити, на такому методу, як метод рецензій, завдяки якому формуються вміння рефлексувати як свою, так і іншу діяльність, здійснювану взаємодію. Він дозволяє розважливо проаналізувати зміст, логіку, аргументацію, обрану позицію з певної проблеми, відзначити недоліки, показати перспективу розвитку, співвіднести з останніми розробками та вимогами в галузі конкретної спеціалізації.

Завдяки методу Кіплінга можна проаналізувати проблеми й розвивати ідеї за допомогою запитань: що? де? коли? як? навіщо? хто? Такий метод буде ефективним в тому випадку якщо потрібно поглянути на проблему з різних боків або знайти нові рішення, обрати ідеї для подальшого розвитку або більш глибоко зрозуміти проблему.

Не менш цікавим є метод «Проблемне коло», яке можна порівняти з технікою «Акваріум», але на відміну від другого спостерігачі за відповідних обставин можуть мінятися місцями з тими, хто сперечається. Спочатку учасники обговорення (не більше половини від кількості присутніх на занятті) утворюють коло, в якому і ведеться обговорення теми, що хвилює всіх. Але якщо у процесі обговорення хтось з проблемного кола зрозуміє, що йому вже немає чого додати, він може «домовитися» поглядом з ким-небудь із спостерігачів та помінятися місцями: один починає активно сперечатися, а інший займає місце пасивного спостерігача. Таке проблемне коло вчить оцінювати свої можливості, не побоюючись коригувати свою позицію, шукати та знаходити підтримку оточуючих [10].

Висновки. Слід підсумувати той факт, що «мозковий штурм» можна і доцільно використовувати у медичних закладах вищої освіти. Це дозволяє мотивувати інтерес до теми, дисципліни загалом, підвищувати навчально-пізнавальну діяльність здобувачів освіти, сприяти розвитку творчого мислення, вміння приймати конструктивні рішення. Застосування «мозкового штурму» дозволяє якомога ґрунтовніше поглянути на проблему, вчить конструктивно сприймати думки оточуючих, обумовлює розуміння багатоваріантності можливих рішень, що є необхідним для майбутніх спеціалістів. Щодо перспективи подальших розвідок, то вони полягають у дослідженні різноманітних методик проведення «мозкового штурму» залежно від характеру проблеми, творчої групи та інших обставин.

Література:

1. Бондаренко Ю. І. «Мозковий штурм» на уроках літератури // Наукові записки. Серія "Психолого-педагогічні науки" (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). - 2021. - № 3. - С. 52-60.
2. Віктор Кузьмін, Оксана Хміль, Ірина Воронюк .Технології мозкового штурму як інструмент для підвищення мотивації до навчання здобувачів вищої освіти // Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», - 2023. - № 4. – С. 64.69.
3. Багрій К. Л. «Мозковий штурм як засіб активізації навчання у вищій школі // Вісник Чернівецького торговельно- економічного інституту . Серія "Економічні науки ".- 2018.- № 1-2 .- С. 159-162.
4. Мергель Т. В. Застосування інтерактивного методу "мозкового штурму" у навчальному процесі // Медична освіта. - 2015. - № 4. - С. 44-47.
5. Кочерга Є. В. Мозковий штурм як ефективний метод навчання //Вісник науково-методичного центру навчальних закладів сфери цивільного закладу.- 2017.- №27.- С. 35-38
6. Авдєєнко Ю. В. Застосування методу мозкового штурму в процесі професійно-орієнтованого навчання англійській мові у немовних вищих навчальних закладах URL: <http://kamts1.kpi.ua>.
7. Шамало С. М., Рудюк Т. Я., Чайковський Ю. Б., Демидчук А. С., Рудюк В. Л. Застосування інтерактивного методу «мозкового штурму» при викладанні гістології, цитології та ембріології // Світ медицини та біології.- 2013.- №2.- С. 189-193.
8. Козинець І. І., Журавель М. О. Переваги та недоліки «мозкового штурму» під час колективного обговорення проблем//Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля . Серія: Педагогіка і психологія. – 2016.- № 1. – С. 240-244 .
9. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник / Н.П. Волкова. – Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. – 360 с.
10. Королінська С.В., Сіренко П.О. Вивчення мотиваційно–ціннісного ставлення до фізичної культури серед студентів НФаУ. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: [за ред. проф. Єрмакова С.С.] – Х.: ХДАДМ (XXIII), 2008. – № 7. – С. 77 – 79.

References:

1. Bondarenko Yu. I. «Mozkovij shturm» na urokah literaturi [Brainstorming at literature lessons]// Naukovi zapiski. Seriya" Psihologo-pedagogichni nauki"(Nizhinskij derzhavnij universitet imeni Mikoli Gogolya).- Scientific notes. Series «Psychological and pedagogical sciences» (Nizhyn State University named after Mykola Hohol). – 2021. – 3, 52-60 [in Ukrainian].
2. Viktor Kuzmin, Oksana Hmil, Irina Voronyuk Tehnologiyi mozkovogo shturmu yak instrument dlya pidvishennya motivaciyi do navchannya zdobuvachiv vishoyi osviti [Brainstorming technologies as a tool for increasing motivation to study for higher education students] // Naukovij visnik Vinnickoyi akademiyi bezperervnoyi osviti. Seriya «Pedagogika. Psihologiya».- Scientific Bulletin of Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series «Pedagogy. Psychology». Odessa: Vidavnichij dim «Gelvetika», - 2023. - 4, 64.69 [in Ukrainian].
3. Bagrij K. L. «Mozkovij shturm yak zasib aktivizaciyi navchannya u vishij shkoli [Brainstorming as a means of learning activation in higher education]. //Visnik Cherniveckogo torgovelnо-ekonomichnogo institutu . Seriya "Ekonomichni nauki "- Bulletin of Chernivtsi Institute of Trade and Economics. Series «Economic Sciences.- 2018.- 1-2 .- 159-162[in Ukrainian].

4. Mergel T. V. Zastosuvannya interaktivnogo metodu "mozkovogo shturmu" u navchalnomu procesi. [Application of brainstorming as an interactive method in educational process]// *Medichna osvita.- Medical Education.* - 2015. - 4, 44-47[in Ukrainian].

5. Kocherga Ye. V. Mozkovij shturm yak effektivnij metod navchannya[Brainstorming as an effective teaching method] // *Visnik naukovo- metodichnogo centru navchalnih zakladiv sferi civilnogo zakladu.- Bulletin of the Scientific and Methodological Center of Civic Educational Institutions.* - 2017.-27, 35-38 [in Ukrainian].

6. Avdyeyenko Yu. V. Zastosuvannya metodu mozkovogo shturmu v procesi profesijno-orijentovanogo navchannya anglijskij movi u nemovnih vishih navchalnih zakladah/[Application of brainstorming method in the process of professionally focused teaching of English in non-language higher education institutions] Retrieved from : <http://kamts1.kpi.ua> [in Ukrainian].

7. Shamalo S. M., Rudyuk T. Ya., Chajkovskij Yu. B., Demidchuk A. S., Rudyuk V. L. Zastosuvannya interaktivnogo metodu « mozkovogo shturmu» pri vikladanni gistologiyi, citologiyi ta embriologiyi [Application of brainstorming as an interactive method in teaching histology, cytology and embryology] // *Svit medicini ta biologiyi.- World of Medicine and Biology.-* 2013.- 2, 189-193 [in Ukrainian].

8. Kozinec I. I. , Zhuravel M. O. Perevagi ta nedoliki «mozkovogo shturmu» pid chas kolektivnogo obgovorennya problem [Advantages and disadvantages of brainstorming during the collective discussion of problems] // *Visnik Dnipropetrovskogo universitetu imeni Alfreda Nobelya .Seriya: Pedagogika i psihologiya.- Bulletin of Dnipropetrovsk University named after Alfred Nobel. Series: Pedagogy and Psychology.-* 2016.- 1, 240-244[in Ukrainian]. .

9. Volkova N.P. Interaktivni tehnologiyi navchannya u vishij shkoli: navchalno-metodichnij posibnik [Interactive learning technologies in higher education: a study guide] / N.P. Volkova. – Dnipro: Universitet imeni Alfreda Nobelya [in Ukrainian].

10. Korolinska S.V., Sirenko P.O. Study of the motivational and value attitude to physical culture among students of the National Academy of Sciences. Pedagogy, psychology and medicobiological problems of physical education and sports: [ed. Prof. Yermakova S.S.] – Kh.: KhDADM (XXIII), 2008. – No. 7. – P. 77 – 79.

УДК 37.016:811.162.1]:004.7](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-876-887](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-876-887)

Медведєва Анастасія Олександрівна викладач-стажист кафедри прикладної лінгвістики, зарубіжної літератури та журналістики, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вулиця Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (098) 308-80-74, <https://orcid.org/0000-0002-7598-2438>

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ ТА ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ У НАВЧАННІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У сучасному цифровому світі використання Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ стало невід'ємною частиною освітнього процесу. Вивчення польської мови не є винятком, оскільки ці інструменти пропонують здобувачам освіти безліч можливостей покращити свої мовні навички та знання.

У статті досліджено роль і значення Інтернет-ресурсів у польськомовній освіті, висвітлено їх переваги та недоліки та подано рекомендації щодо їх ефективного застосування.

Наголошено, що Інтернет-ресурси грають важливу роль у навчанні мов, допомагаючи здобувачам освіти отримати доступ до різноманітної інформації, розвивати навички та досягати успіху у вивченні мови.

Зазначено, що сучасні підходи до використання онлайн-платформ в освітньому процесі допомагають здобувачам освіти отримати доступ до різноманітних навчальних матеріалів, покращити свої навички та досягти успіху у вивченні мови.

Підкреслено, що розглянуті типи Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ (мовні курси та онлайн-школи; мовні відеоуроки та онлайн-курси; мовні додатки для смартфонів та планшетів; інтерактивні мовні ігри та завдання; мовні форуми та спільноти) надають різноманітні можливості для вивчення польської мови, дозволяючи здобувачам освіти обирати той підхід, який найбільше відповідає їхнім потребам та стилю навчання.

Також, у процесі вивчення польської мови, доцільно використовувати допоміжні Інтернет-ресурсів, як от вебсайти, блоги, соціальні мережі, форуми, освітні платформи, портали новин та інформації тощо.

Під час дослідження питання використання Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ у навчанні польської мови було виділено основні переваги та недоліки. До переваг віднесено доступність, гнучкість у навчання, широкий вибір ресурсів, інтерактивність. До недоліків використання Інтернет-ресурсів

та онлайн-платформ у навчанні польської мови ми виділили наступні: розсіяна увага, недостатність контролю, необхідність самодисципліни, неспроможність у вирішенні складних завдань, недостатня якість контенту, проблеми з безпекою.

Отже, розумне використання Інтернет-ресурсів і онлайн-платформ може значно покращити досвід вивчення польської мови. Ефективно використовуючи ці інструменти, здобувачі освіти можуть отримати доступ до великої кількості різноманітних навчальних матеріалів, персоналізувати свій навчальний процес і брати участь в інтерактивній та автентичній мовній практиці. Педагоги відіграють вирішальну роль у спрямуванні здобувачів освіти до відповідних ресурсів, створенні сприятливого навчального середовища та забезпеченні ефективної інтеграції технологій у процес вивчення польської мови. Оскільки технології продовжують розвиватися, як здобувачі освіти, так і викладачі повинні постійно навчатися та адаптувати свої навички, щоб використовувати весь потенціал онлайн-ресурсів для ефективного опанування польської мови.

Ключові слова: вивчення польської мови, Інтернет-ресурси, онлайн-платформи, переваги, недоліки, рекомендації, освітній процес, здобувачі освіти, вебсайт, блог, соціальні мережі, форум.

Medvedieva Anastasiia Oleksandrivna Trainee lecturer at the Department of Applied Linguistics, Foreign Literature and Journalism, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20300, tel.: (098) 308-8074, <https://orcid.org/0000-0002-7598-2438>

USE OF INTERNET RESOURCES AND ONLINE PLATFORMS IN TEACHING POLISH

Abstract. In today's digital world, the use of Internet resources and online platforms has become an integral part of the educational process. Learning the Polish language is no exception, as these tools offer learners many opportunities to improve their language skills and knowledge.

The article examines the role and importance of Internet resources in Polish-language education, highlights their advantages and disadvantages, and provides recommendations for their effective use.

It is emphasized that Internet resources play an important role in language learning, helping students to access a variety of information, develop skills and succeed in language learning.

It is noted that modern approaches to the use of online platforms in the educational process help students to access a variety of learning materials, improve their skills and succeed in language learning.

It is emphasized that the considered types of Internet resources and online platforms (language courses and online schools; language video lessons and online courses; language applications for smartphones and tablets; interactive language games and tasks; language forums and communities) provide a variety of opportunities for learning Polish, allowing students to choose the approach that best suits their needs and learning style.

It is also advisable to use auxiliary Internet resources, such as websites, blogs, social networks, forums, educational platforms, news and information portals, etc. in the process of learning Polish.

The study of the use of Internet resources and online platforms in teaching Polish identified the main advantages and disadvantages. The advantages include accessibility, flexibility in learning, a wide range of resources, and interactivity. Among the disadvantages of using online resources and online platforms in teaching Polish are the following: distracted attention, lack of control, the need for self-discipline, inability to solve complex tasks, insufficient quality of content, and security issues.

Therefore, the wise use of online resources and online platforms can significantly improve the experience of learning Polish. By effectively using these tools, learners can access a wide variety of learning materials, personalize their learning process, and engage in interactive and authentic language practice. Teachers play a crucial role in guiding learners to the appropriate resources, creating a supportive learning environment, and ensuring the effective integration of technology into the Polish language learning process. As technology continues to evolve, both learners and teachers need to constantly learn and adapt their skills to utilize the full potential of online resources for effective Polish language learning.

Keywords: learning Polish, online resources, online platforms, advantages, disadvantages, recommendations, educational process, students, website, blog, social media, forum.

Постановка проблеми. У сучасному цифровому світі, де доступ до інформації швидкий та безмежний, використання Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ стає ключовим елементом освітнього процесу. Зокрема, Інтернет надає безліч можливостей для отримання навчальної інформації в будь-який час та в будь-якому місці. Це дозволяє здобувачам освіти здобувати знання навіть поза межами класної кімнати та закладів освіти. Онлайн-платформи та ресурси надають доступ до різноманітних матеріалів: від текстів та відео до аудіо-записів та інтерактивних вправ. Це допомагає здобувачам освіти знаходити формат, який найкраще підходить їм для засвоєння матеріалу. Багато онлайн-ресурсів пропонують інтерактивні вправи та завдання, які роблять процес навчання цікавим та захоплюючим.

Вони стимулюють активну участь здобувачів освіти та сприяють кращому засвоєнню матеріалу. Онлайн-платформи дозволяють здобувачам освіти вивчати матеріал у власному темпі та відповідно до власних потреб. Це дозволяє кожному здобувачу освіти зосередитися на тих аспектах навчання, які для нього найважливіші. Інтернет-ресурси та онлайн-платформи сприяють співпраці та обміну знаннями між здобувачам освіти та викладачами з усього світу. Це розширює горизонти навчання та надає можливість вивчати різноманітні підходи та методи.

Отже, використання Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ у навчанні є невід'ємною частиною сучасної освіти, яка допомагає створити стимулююче, доступне та ефективне навчальне середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості використання Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ в освітньому процесі, зокрема під час навчання польської мови висвітлюються у працях таких українських учених як Балаєвої О. [4], Венгрін М. [5], Годованюк Т. [1, 2], Гуревича Р. [6], Кізіми С. [6], Кобися А. [6], Кобися В. [6], Колмакової В. [14], Куцак Л. [6], Лукіної Л. [7, 8], Махомети Т. [1, 2], Медведевої М. [1, 2, 3, 12, 13, 14], Носкової М. [5], Опушко Н. [6], Прищепи С. [1, 2], Тітової Л. [3, 15], Тягай І. [1, 2] та інших. Проте стрімкість з якою розвиваються сучасні цифрові технології потребують постійного моніторингу та аналізу сучасних підходів щодо використання Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ у навчанні польської мови, виявлення переваг та недоліків використання цих засобів в освітньому процесі.

Мета статті – аналіз сучасних підходів та практик використання Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ у навчанні польської мови, виявлення переваг та недоліків використання цих засобів, а також розробка рекомендацій для їхнього ефективного використання в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Роль і значення Інтернет-ресурсів у навчанні мов є беззаперечним.

По-перше, це доступ до різноманітності ресурсів, адже Інтернет надає безліч можливостей для отримання різноманітної інформації, від текстів та аудіо-відео матеріалів до інтерактивних вправ та ігор, що створює здобувачам освіти широкий спектр засобів для вивчення мови.

По-друге, це зручність та доступність, так як Інтернет-ресурси можна використовувати з будь-якого пристрою, що має підключення до мережі Інтернет й робить їх доступними для використання в будь-якому місці та часі.

По-третє, інтерактивність, тому що багато Інтернет-ресурсів мають інтерактивні елементи, такі як вікторини, вправи для вимови та діалоги, що робить процес вивчення мови більш захоплюючим та ефективним.

По-четверте, індивідуалізація навчання, адже завдяки Інтернет-ресурсам здобувачі освіти можуть вивчати мову у своєму темпі та відповідно до своїх потреб, обираючи матеріали та завдання, які їм найбільш підходять.

По-п'яте, можливість спілкування та співпраці, бо зазвичай Інтернет-ресурси також дозволяють здобувачам освіти взаємодіяти з іншими вивчаючими мову, обмінюючись досвідом та знаннями, що створює сприятливу атмосферу для практики та розвитку мовних навичок.

Отже, Інтернет-ресурси грають важливу роль у навчанні мов, допомагаючи здобувачам освіти отримати доступ до різноманітної інформації, розвивати навички та досягати успіху у вивченні мови.

Також існує декілька сучасних підходів до використання онлайн-платформ в освітньому процесі, зокрема це інтерактивні навчальні платформи, мультимедійні платформи для вивчення мов, освітні платформи з відкритим доступом, платформи з мовними іграми та вправами, платформи з можливістю спілкування та обміну знаннями.

Інтерактивні навчальні платформи: ці платформи надають здобувачам освіти можливість вивчати матеріал через відеоуроки, інтерактивні вправи та тестування. Вони забезпечують індивідуалізований підхід до навчання та створюють сприятливу атмосферу для ефективного засвоєння знань.

Мультимедійні платформи для вивчення мов: дані платформи надають доступ до відео-, аудіо- та текстових матеріалів для вивчення мов. Вони допомагають створити імерсійне середовище для навчання, де здобувачі освіти можуть поглиблювати свої знання мови, слухаючи мовні висловлювання та спостерігаючи за носіями мови.

Освітні платформи з відкритим доступом: такі платформи надають доступ до безкоштовних онлайн-курсів, лекцій та матеріалів з різних предметів, включаючи мови. Вони дозволяють здобувачам освіти самостійно вивчати матеріал та розвивати свої навички незалежно від місця та часу.

Платформи з мовними іграми та вправами: пропонують різноманітні мовні ігри, вправи та завдання, які допомагають здобувачам освіти покращити свої мовні навички шляхом активної участі та забезпечують зацікавленість та мотивацію до вивчення.

Платформи з можливістю спілкування та обміну знаннями: створюють можливість для здобувачів освіти обмінюватися досвідом та знаннями з іншими вивчаючими мову, спілкуватися з носіями мови та отримувати зворотний зв'язок від викладачів та одногрупників.

Ці сучасні підходи до використання онлайн-платформ в освітньому процесі допомагають здобувачам освіти отримати доступ до різноманітних навчальних матеріалів, покращити свої навички та досягти успіху у вивченні мови.

Інтернет-ресурси та онлайн-платформи для навчання польської мови можуть бути різноманітними та включати в себе такі типи:

- мовні курси та онлайн-школи;
- мовні відеоуроки та онлайн-курси;

- мовні додатки для смартфонів та планшетів;
- інтерактивні мовні ігри та завдання;
- мовні форуми та спільноти.

Мовні курси та онлайн-школи: надають структуровані програми навчання, які охоплюють різні аспекти мови, від граматики та лексики до навичок вимови та розмовної практики. Прикладами таких ресурсів можуть бути: Duolingo, Babbel, Rosetta Stone тощо.

Мовні відеоуроки та онлайн-курси: пропонують відеоуроки, в яких викладачі пояснюють мовні правила, наводять приклади та вправи. Деякі курси можуть також включати інтерактивні завдання та тестування. Наприклад, YouTube канали викладачів польської мови, курси на платформах Coursera, Udemy.

Мовні додатки для смартфонів та планшетів: надають короткі та зручні уроки для вивчення мови, що дозволяє вивчати мову в будь-який час та в будь-якому місці. Зокрема, Memrise, HelloTalk, Tandem.

Інтерактивні мовні ігри та завдання: ресурси створені у вигляді ігор та розважальних завдань, які допомагають вивчати мову шляхом активної участі та гри. Наприклад, Quizlet, FluentU, Lingodeer.

Мовні форуми та спільноти: надають можливість спілкуватися з іншими вивчаючими мову, обмінюватися досвідом та знаннями, задавати питання викладачам та носіям мови. Наприклад, форуми на Reddit, спільноти на Facebook тощо.

Ці типи Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ надають різноманітні можливості для вивчення польської мови, дозволяючи здобувачам освіти обирати той підхід, який найбільше відповідає їхнім потребам та стилю навчання.

Також, у процесі вивчення польської мови, доцільно використовувати допоміжні Інтернет-ресурсів, як от вебсайти, блоги, соціальні мережі, форуми, освітні платформи, портали новин та інформації тощо.

Вебсайти: це статичні або динамічні вебсторінки, які містять інформацію на різні теми. Вони можуть бути присвячені освіті, розвагам, новинам, діловій сфері тощо. Вебсайти можуть бути різноманітними за своєю структурою та функціоналом. Вони можуть містити інформацію у вигляді тексту, графіки, відео та інших мультимедійних елементів. Також вони можуть мати інтерактивні елементи, такі як форми зворотного зв'язку або онлайн-чати. Можуть бути використані для надання різноманітної інформації про мову, включаючи граматику, лексику, вимову та культурні аспекти. Вони також можуть містити онлайн-курси, відеоуроки та інші навчальні ресурси.

Блоги: онлайн-журнали або вебсайти, на яких автори (блогери) публікують регулярні записи на різні теми. Блоги можуть бути присвячені

особистому досвіду, професійним питанням, мовному навчанню тощо. Блоги можуть бути структуровані за категоріями або тематикою і містити текст, фотографії, відео та інші матеріали. Можуть бути використані для публікації корисних статей, порад та вправ для вивчення мови. Вони можуть також містити особистий досвід вивчення мови, що може бути корисним для інших здобувачів освіти.

Соціальні мережі: онлайн-платформи, які дозволяють користувачам створювати профілі, спілкуватися з іншими користувачами, ділитися контентом, долучатися до груп та спільнот за спільними інтересами. Соціальні мережі можуть бути використані для обговорення тем навчання, обміну знаннями та досвідом. Вони можуть мати різноманітні функції, такі як створення профілів, додавання друзів, долучення до груп та спільнот, обмін повідомленнями тощо.

Соціальні мережі можуть бути використані для знаходження партнерів для спілкування та практики мови, обговорення тем навчання з іншими вивчаючими, а також для отримання інформації та порад від інших користувачів.

Форуми: онлайн-платформи, де користувачі можуть створювати обговорення на різні теми, задавати питання, обмінюватися думками та досвідом. Форуми можуть бути спеціалізовані за тематикою, також вони можуть використовуватися для навчальних цілей. Також, форуми можуть бути використані для отримання відповідей на питання, обміну досвідом та порадами з іншими вивчаючими мову, а також для знаходження допомоги в розв'язанні складних мовних завдань.

Освітні платформи: вебсайти або онлайн-платформи, спеціалізовані на навчанні та розвитку навичок. Вони можуть містити онлайн-курси, відеоуроки, інтерактивні вправи, тестування та інші навчальні ресурси.

Портали новин та інформації: вебсайти, які надають користувачам доступ до актуальних новин, статей, інформаційних матеріалів з різних сфер життя. Вони можуть бути корисними для отримання інформації про мову, культуру та події в країні, де використовується ця мова.

Під час дослідження питання використання Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ у навчанні польської мови ми виділили основні переваги та недоліки.

До переваг ми віднесли доступність, гнучкість у навчання, широкий вибір ресурсів, інтерактивність.

Доступність: Інтернет-ресурси та платформи можна використовувати з будь-якого місця з доступом до Інтернету, що робить їх доступними для здобувачів освіти навіть у віддалених регіонах або тих, хто має обмежену можливість фізичного доступу до навчальних закладів.

Гнучкість у навчанні: здобувачі освіти можуть вчитися у своєму власному темпі та в зручний для них час, адаптуючи розклад навчання до свого особистого графіку.

Широкий вибір ресурсів: у Інтернеті доступний величезний вибір різноманітних навчальних ресурсів, які можуть включати в себе відеоуроки, вправи, тестування, аудіо-матеріали, ігри та багато іншого.

Інтерактивність: переважна більшість онлайн-ресурсів та платформ використовують інтерактивні методи навчання, які залучають здобувачів освіти та стимулюють їхню увагу, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

До недоліків використання Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ у навчанні польської мови ми виділили наступні: розсіяна увага, недостатність контролю, необхідність самодисципліни, неспроможність у вирішенні складних завдань, недостатня якість контенту, проблеми з безпекою.

Розсіяна увага: Інтернет може бути джерелом багатьох відволікаючих факторів, що може вплинути на концентрацію та продуктивність здобувачів освіти під час навчання.

Недостатність контролю: відсутність фізичного присутності викладача може призвести до менш ефективного контролю за процесом навчання та відстеженням прогресу здобувачів освіти.

Необхідність самодисципліни: вивчення мови за допомогою онлайн-ресурсів може вимагати від здобувачів освіти більшої самодисципліни та мотивації для регулярного виконання завдань та самостійного навчання.

Неспроможність у вирішенні складних питань: у деяких випадках, коли здобувач освіти зіткнувся із складними або неочікуваними питаннями чи проблемами під час навчання, відсутність можливості одразу отримати допомогу від викладача або одногрупників може ускладнити процес навчання.

Недостатня якість контенту: деякі онлайн-ресурси можуть містити неперевірену або низькоякісну інформацію, що може призвести до неправильного засвоєння матеріалу або спричинити плутанину серед здобувачів освіти.

Проблеми з безпекою: використання Інтернету може загрожувати безпеці особистих даних здобувачів освіти. Недостатня захищеність платформи може призвести до можливості несанкціонованого доступу до особистої інформації чи втрати конфіденційності.

Отже, для оптимізації освітнього процесу із використанням Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ у навчанні польської мови необхідно:

- аналізувати якість контенту: перш ніж використовувати певний ресурс, переконатися в якості та достовірності навчального матеріалу, що він містить; віддавати перевагу ресурсам відомих освітніх установ, вчених та викладачів;

- персоналізувати навчання: використовувати різноманітні ресурси, щоб задовольнити різні потреби здобувачів освіти та стилі навчання; персоналізація матеріалу допоможе залучити більше здобувачів освіти та підвищити їхню мотивацію;
- стимулювати інтерактивність: використовувати інтерактивні методи, такі як відеоуроки, інтерактивні вправи та ігри, що зробить навчання більш захоплюючим та ефективним;
- підтримувати взаємодію: сприяти співпраці та обміну досвідом серед здобувачів освіти за допомогою форумів, чатів або онлайн-груп у соціальних мережах;
- відслідковувати прогрес: використовувати функції відстеження прогресу та аналітики на платформах для оцінки успішності здобувачів та виявлення можливих проблем чи труднощів;
- забезпечити безпеку та конфіденційність: переконатися, що обрані ресурси мають належні заходи безпеки для захисту особистих даних та конфіденційної інформації користувачів.

Використання цих рекомендацій допоможе максимізувати ефективність використання Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ у навчанні польської мови та забезпечити якісне та цікаве навчання для здобувачів освіти.

Висновки. Використання Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ дозволяє здобувачам освіти отримувати якісне навчання у будь-який час та з будь-якого місця, що збільшує доступність освітніх можливостей. Інтерактивні методи навчання та різноманітність навчальних ресурсів сприяють покращенню якості освіти та залучають здобувачів освіти до активного освітнього процесу. Використання Інтернет-ресурсів підтримує розвиток навичок самостійності та саморегуляції у здобувачів освіти, що є важливими компетентностями у сучасному світі. Також, викладачі повинні бути готові до використання Інтернет-ресурсів та платформ у своїй навчальній практиці та забезпечувати підтримку здобувачів освіти у їхньому ефективному використанні. Швидкий розвиток технологій вимагає від викладачів та здобувачів освіти постійного вдосконалення своїх навичок у використанні Інтернет-ресурсів та платформ для навчання.

Отже, використання Інтернет-ресурсів та онлайн-платформ у навчанні польської мови може значно покращити якість освітнього процесу та забезпечити здобувачам освіти більше можливостей для ефективного засвоєння матеріалу.

Література:

1. Hodovaniuk T. L., Makhometa T. M., Tiahai I. M., Medvedieva M. O., Pryshchepa S. M. Developing digital competence of secondary school teachers through training sessions. In *CTE Workshop Proceedings [Online]*, 2024. 11, pp.120–133. URL: <https://doi.org/10.55056/cte.690>.

2. Hodovaniuk T., Makhometa T., Tiahai I., Medvedieva M., Pryshchepa S. The Use of ICT in the Flip Teaching of Future Mathematics Teachers, *CEUR Workshop Proceedings*, 2020, II (2732), 709-720. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/4457/1/20200709.pdf/>.
3. Medvedieva M., Titova L. Means of gamification in the formation of media literacy as an element of information and digital competence of participants in the educational process. *Information technologies and management in higher education and science : International scientific conference*. 28 November 2022. Ferghana, Republic of Uzbekistan, P.294–297. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-277-7-163>.
4. Балаласєва О.Ю. Навчання граматики латинської мови студентів-ветеринарів за допомогою електронного посібника. *Science Rise*. 2015. № 9(1). С. 74–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2015_9%281%29__15.
5. Венґрін М. В., Носкова М. В. Актуальність та ефективність вивчення іноземної (польської) мови дорослими за допомогою методів дистанційного навчання. *Молодий вчений*. № 5 (93) травень, 2021. С. 59–63. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-5-93-12>.
6. Використання цифрових сервісів та інструментів у професійній підготовці майбутніх учителів / Р.С. Гуревич та ін. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2022. С. 5-22. URL: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-5-22>.
7. Лукіна Л.Р. Використання дистанційних освітніх технологій у вивченні польської мови. *Наука. Освіта. Молодь : матеріали XVI Всеукр. наук. конф. студентів та молодих науковців, м. Умань, 11 травня 2023 р. Умань, 2023*. С. 203–206. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2023/1/75.pdf.
8. Лукіна Л.Р. Теоретичні основи використання інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх учителів польської мови. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. №3 (206), 2023. С. 78–82. URL: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-11>.
9. Медведєва А.О. Використання елементів гейміфікації у навчанні польської мови. *Українські студії в європейському контексті*. 2024. № 8. С. 233–240. URL: http://obrii.org.ua/usec/storage/conference/zb_vol8_2024.pdf.
10. Медведєва А.О. Віртуальні мовні платформи як засіб ресурсно орієнтованого навчання майбутніх учителів польської мови. *Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка : IV Міжнар. науково-практ. інтернет-конф., м. Полтава, 22–23 лют. 2024 р. Полтава, 2024*. С. 259–262. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/16071>.
11. Медведєва А.О. Вплив відео та аудіо матеріалів на ефективність навчання польської мови. *Сучасні освітні технології Волинського краю : Матеріали науково-теорет. конф., м. Володимир, 4 квіт. 2024 р. Володимир, 2024*. С. 347–349. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/16251>.
12. Медведєва М.О. Візуалізація навчального матеріалу засобами онлайн-сервісів. *Сучасні інформаційні технології в освіті і науці : зб. тез III Всеукр. наук. Інтернет-конф., м. Умань, 26–27 берез. 2021 р. Умань, 2021*. С. 11–15. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1Nr28VlrGmovhj2hRGZfQ1pFu-U5W1yng>.
13. Медведєва М.О. Добір онлайн-сервісів для генерації тестів за допомогою штучного інтелекту. *Вісник науки та освіти*. 2024. №4(22). С. 1201–1213. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-4\(22\)-1201-1213](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-4(22)-1201-1213).
14. Медведєва М.О., Колмакова В.О., Коровнік І.С. Візуалізація навчального матеріалу: аналіз сучасних онлайн-сервісів. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Т. 2, № 41. С. 128–132. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/41/2.25>.
15. Тітова Л.О., Криворучко І.І. Вебсервіси для забезпечення інтерактивного навчання в закладах освіти. *Сучасні освітні технології Волинського краю : Матеріали науково-теорет. конф., м. Володимир, 4 берез. 2024 р. Володимир, 2024*. С. 287–290. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/16250>.

References:

1. Hodovaniuk, T. L., Makhometa, T. M., Tiahai, I. M., Medvedieva, M. O., & Pryshchepa, S. M. (2024). Developing digital competence of secondary school teachers through training sessions. In *CTE Workshop Proceedings [Online]*, 11, 120–133. URL: <https://doi.org/10.55056/cte.690>.
2. Hodovaniuk, T., Makhometa, T., Tiahai, I., Medvedieva, M., & Pryshchepa S. (2020). The Use of ICT in the Flip Teaching of Future Mathematics Teachers, *CEUR Workshop Proceedings*, II (2732), 709-720. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/4457/1/20200709.pdf/>.
3. Medvedieva, M. O., & Titova, L. O. (2023). Means of gamification in the formation of media literacy as an element of information and digital competence of participants in the educational process. *Publishing House «Baltija Publishing»*. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-277-7-163>.
4. Balalaieva O.Yu. (2015). Navchannia hramatyky latynskoi movy studentiv-veterynariv za dopomohoiu elektronnoho posibnyka [The methodology of teaching Latin grammar for veterinary students with author's electronic textbook]. *Science Rise*, № 9/1(14), pp. 74–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/textc_2015_9%281%29__15 [in Ukrainian].
5. Venhrin, M., & Noskova, M. (2021). Aktualnist ta efektyvnist vvychennia inozemnoi (polskoi) mov y doroslymy za dopomohoiu metodiv dystantsiinoho navchannia [The relevance and effectiveness of learning a foreign (Polish) language by adults using distance learning methods]. In *Molodyi vchenyi – The young scientist*, 5 (93), 59-63. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-5-93-12> [in Ukrainian].
6. Hurevych, R., Kobysia, V., Kobysia, A., Kizim, S., Kutsak, L., & Opushko, N. (2022). Vykorystannia tsyfrovyykh servisiv ta instrumentiv u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv [Using digital services and tools in the professional training of future teachers]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 5-22. URL: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-5-22>. [in Ukrainian].
7. Lukina, L.R. (2023). Vykorystannia dystantsiinykh osvitnikh tekhnolohii u vvychenni polskoi movy [The use of distance educational technologies in the study of the Polish language]. Використання дистанційних освітніх технологій у вивченні польської мови. In *Nauka. Osvita. Molod – Science. Education. Youth*, 203–206. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2023/1/75.pdf [in Ukrainian].
8. Lukina, L.R. (2023). Teoretychni osnovy vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv polskoi movy [Theoretical foundations of the use of information and communication technologies in the training of future Polish language teachers]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky – Scientific notes. Series: Philological Sciences*, 3 (206), 78–82. URL: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-11> [in Ukrainian].
9. Medvedieva, A.O. (2024). Vykorystannia elementiv heimifikatsii u navchanni polskoi movy [Using gamification elements in teaching Polish language]. *Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti – Ukrainian studies in the European context*, 8, 233–240. URL: http://obrii.org.ua/usec/storage/conference/zb_vol8_2024.pdf [in Ukrainian].
10. Medvedieva, A.O. (2024). Virtualni movni platformy yak zasib resursno oriientovanoho navchannia maibutnikh uchyteliv polskoi movy [Virtual language platforms as a means of resource-based learning for future Polish language teachers]. *Resursno-oriientovane navchannia v «3D»: dostupnist, dialoh, dynamika – Resource-based learning in “3D”: accessibility, dialog, dynamics*. 259–262. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/16071> [in Ukrainian].

11. Medvedieva, A.O. (2024). Vplyv video ta audio materialiv na efektyvnist navchannia polskoi movy [Influence of video and audio materials on the effectiveness of teaching Polish]. *Suchasni osvitni tekhnologii Volynskoho kraiu – Modern educational technologies of the Volyn region*. 347–349. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/16251> [in Ukrainian].
12. Medvedieva, M.O. (2021). Vizualizatsiia navchalnoho materialu zasobamy onlain-servisiv [Visualization of educational material by means of online services]. In *Suchasni informatsiini tekhnologii v osviti i nautsi – Modern information technologies in education and science*. 11–15. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1Nr28VlrGmovhj2hRGZfQ1pFu-U5W1yng> [in Ukrainian].
13. Medvedieva, M.O. (2024). Dobir onlain-servisiv dlia heneratsii testiv za dopomohoiu shtuchnoho intelektu [Selection of online services for test generation using artificial intelligence]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of science and education*. 4(22). 1201–1213. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-4\(22\)-1201-1213](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-4(22)-1201-1213).
14. Medvedeva, M.O., Kolmakova, V.O. & Korovnik, I.S. (2021). Vizualizatsiia navchalnoho materialu: analiz suchasnykh onlain-servisiv [Visualization of educational material: analysis of modern online services]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*. 2 (41). 128–132. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/41/2.25> [in Ukrainian].
15. Titova, L.O., & Kryvoruchko, I.I. (2024). Vebservisy dlia zabezpechennia interaktyvnoho navchannia v zakladakh osvity [Web services for interactive learning in educational institutions]. *Suchasni osvitni tekhnologii Volynskoho kraiu – Modern educational technologies of the Volyn region*. 287–290. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/16250> [in Ukrainian].

УДК 37.07.005.33

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-888-896](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-888-896)

Мотика Сергій Миколайович кандидат педагогічних наук, полковник ЗСУ, докторант, Національний університет оборони України, <https://orcid.org/0000-0001-6423-7697>

ПЕДАГОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ- ПСИХОЛОГІВ ДО ВИКОНАННЯ СВОЇХ ОБОВ'ЯЗКІВ В БОЙОВИХ УМОВАХ

Анотація. Сучасна військова дидактика не може обійтися без методу моделювання, як у своїй дослідницькій, так і в навчально-освітній діяльності. Моделювання передбачає прогнозування процесів навчання різних дисциплін на основі об'єктивних законів, закономірностей і принципів сучасної педагогічної та психологічної науки. У статті проаналізовано теоретичні основи моделей а моделювання, педагогічне моделювання, як різновиди загального моделювання. Моделювання розглядається як процес прогнозування у вигляді уявних уявлень процесів навчання, як стверджує та перевіряється за допомогою моделей предмета їх реалізації.

Виникнення на основі наявного знання творчих ідей, зв'язок образно-наочних уявлень з абстрактними поняттями, можливість реалізації ідей та ідеальні програми предметної діяльності – все це тісно пов'язано з моделюванням.

У статті подано загальний аналіз педагогічного моделювання як методу педагогічного дослідження та представлено основні позиції застосування педагогічного моделювання в теорії та практиці фахової військової освіти. Досліджено підходи до визначення терміну «педагогічне моделювання». Надано власне визначення педагогічного моделювання освітнього процесу вищого військового навального закладу.

Моделювання як метод навчальної діяльності передбачає організацію і проведення освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах заснованій на основі науково-планованої системи сприйняття, засвоєння й застосування знань. Майбутній офіцер Збройних Сил України для того, щоб стати висококласним фахівцем насамперед повинен осмислити всі складові процесу навчання, обґрунтувати їх і представити у вигляді чітко аргументованої схеми. Така схема має створюватися на основі закономірностей та принципів педагогічного моделювання.

Поняття «моделювання» означає метод наукового пізнання, завдяки якому відтворюється об'єктивна дійсність. У процесі моделювання важливим є те, що одночасно досліджується сам об'єкт і система. Це дає змогу пізнати досліджуваний об'єкт із різних сторін.

Ключові слова: педагогічне моделювання; теорія педагогічного моделювання, військовослужбовці, професійна підготовка майбутніх офіцерів.

Motyka Sergiy Mykolayovych Candidate of Pedagogical Sciences, Doctoral student, National Defense University of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-6423-7697>

PEDAGOGICAL MODELING AS A MEANS OF FORMING THE READINESS OF FUTURE PSYCHOLOGICAL OFFICERS TO PERFORM THEIR DUTIES IN COMBAT CONDITIONS

Abstract. Modern military didactics cannot do without the modeling method, both in its research and educational activities. Modeling involves forecasting the learning processes of various disciplines on the basis of objective laws, regularities and principles of modern pedagogical and psychological science. The article analyzes the theoretical foundations of models and modeling, pedagogical modeling, as varieties of general modeling. Modeling is considered as a process of forecasting in the form of imaginary representations of learning processes, as stated and verified with the help of models of the subject of their implementation.

The emergence of creative ideas on the basis of existing knowledge, the connection of visual representations with abstract concepts, the possibility of implementing ideas and ideal programs of subject activities - all this is closely related to modeling.

The article provides a general analysis of pedagogical modeling as a method of pedagogical research and presents the main positions of using pedagogical modeling in the theory and practice of professional military education. Approaches to defining the term "pedagogical modeling" have been studied. A proper definition of pedagogical modeling of the educational process of a higher military bulk institution is given.

Modeling as a method of educational activity involves the organization and implementation of the educational process in higher military educational institutions based on a scientifically planned system of perception, assimilation and application of knowledge. In order to become a high-class specialist, the future officer of the Armed Forces of Ukraine must first of all understand all the components of the training process, justify them and present them in the form of a clearly argued scheme. Such a scheme should be created based on the laws and principles of pedagogical modeling.

The concept of "modeling" means a method of scientific knowledge, thanks to which objective reality is reproduced. In the modeling process, it is important that the object itself and the system are investigated at the same time. This makes it possible to get to know the researched object from different angles.

Keywords: pedagogical modeling; theory of pedagogical modeling, military personnel, professional training of future officers.

Постановка проблеми. Універсальним засобом усвідомленого сприйняття дійсності, особливо у сфері професійної діяльності, є модель як цілісне відображення реального об'єкта в ідеальній формі. Саме завдяки абстрагуванню і спрощенню, які використовуються в науковому моделюванні, надскладні об'єкти гуманітарної сфери стають об'єктами пізнання і спрямованого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взагалі, проблема моделювання розглядається в різних напрямках наукового пошуку, а саме в теорії загального моделювання (О.Дахін, В.Штоф), теорії проектування освітніх систем і педагогічного процесу (С.Гончаренко, О.Діденко, Н.Ничкало, В.Райко, В.Рижиков, В.Ягупов та ін.), психологічні основи моделювання педагогічних систем (О.Колісник, В.Осьдло), управлінської діяльності в освіті (С.Бурий, Є.Хриков, М.Якібчук), теорії і практиці основ моделювання у військовій освіті (О.Бондаренко, А.Зельницький, О.Кравченко, А.Юрков та ін.).

Виклад основного матеріалу. Педагогічне моделювання це – діяльність суб'єкта освіти спрямована на конструювання (чи створення) моделей освітніх процесів (чи освітніх систем), змістом яких є: аналіз педагогічних проблем, причин їх виникнення; побудова ціннісних основ і стратегій; визначення цілей і завдань; пошуку методів і засобів.

У «Великому тлумачному словнику української мови» категорію моделі означено як «уявний чи умовний (зображення, опис, схема і т. ін.) образ якого небудь об'єкта, процесу або явища, що використовується як його представник» [1].

Поняття «моделювання» означає метод наукового пізнання, завдяки якому відтворюється об'єктивна дійсність. У процесі моделювання важливим є те, що одночасно досліджується сам об'єкт і система. Це дає змогу пізнати досліджуваний об'єкт із різних сторін. Інформацію про даний об'єкт можна отримати на різних етапах дослідження. А наслідком моделювання є остаточна модель, яка має відповідну форму. Успішне створення моделі залежить від організації відповідних умов, які є обов'язковими.

В даному дослідженні використане класичне для теорії пізнання визначення моделі, надане В. О. Штоффом: «Модель - це подумки уявлена або матеріально реалізована система, яка, відбиваючи або відтворюючи об'єкт

дослідження, здатна його заміщати так, що її вивчення дасть нам нову інформацію про цей об'єкт» [8, с. 19]. Модель розглядається як знаряддя або форма пізнання.

В залежності від форми Штофф ділив всі моделі на матеріальні та ідеальні [8, с. 23]. Зокрема, до групи матеріальних моделей віднесені системи, побудовані на основі аналогії структури або поведінки моделі та об'єкту. Такі моделі названі математичними. Сюди включені аналогові, структурні, цифрові, а також кібернетичні моделі. Кібернетичні моделі побудовані на схожості поведінки та функцій зі складними системами.

Враховуючи складність та багаторівневність системи «навчально-виховний процес», вважаємо найбільш доцільним використовувати саме кібернетичні моделі для його дослідження. Це дозволить створити систему з урахуванням внутрішніх зв'язків та зовнішніх чинників, яка допоможе отримати на виході потрібний результат - кваліфікованого, професійно надійного фахівця.

До ідеальних віднесені деякі кібернетичні моделі, які являють собою розумові побудови для розв'язання певних задач [8, с. 27]

Різновидом моделювання є педагогічне моделювання. Проаналізуємо дане поняття розглянувши наукові дослідження в галузі педагогіки. С. Гончаренко зазначає, що педагогічне моделювання це – науково обґрунтоване конструювання, яке відповідає заданим вимогам і наміченій побудові майбутньої моделі досліджуваного педагогічного процесу, враховуючи властивості які вивчаються в ході педагогічного експерименту. Метою педагогічного моделювання є виявлення можливостей удосконалення навчально-виховного процесу, пошуку резервів підвищення його ефективності і якості на основі аналізу моделі [2, С. 213].

Таким чином, педагогічне моделювання це – діяльність суб'єкта освіти спрямована на конструювання (чи створення) моделей освітніх процесів (чи освітніх систем), змістом яких є: аналіз педагогічних проблем, причин їх виникнення; побудова ціннісних основ і стратегій; визначення цілей і завдань; пошуку методів і засобів реалізації педагогічної моделі [7].

Процес методологічного дозрівання тісно пов'язаний з розвитком методологічної культури кожного вченого. Методологічну культуру науковців-педагогів можна вважати повноцінною, якщо вона сформована з урахуванням закономірності сенситивного розвитку особистості. Як зазначає академік Неля Григорівна Ничкало, фахівці в сфері педагогічної науки покликані володіти вирішенням проблем дошкільної, початкової, допрофесійної, професійної і вищої освіти – професійної й академічної. Сучасні освітні тенденції засвідчують зближення професійної й академічної освіти, що цілком закономірно для інформаційного суспільства, де пріоритетними стають проектні освітні технології [3; 4].

Як зазначає О.Семенова, педагогічна модель - це складна багатофункціональна категорія. Яка трактується як діяльність суб'єкта освіти і спрямована на створення моделей освітніх процесів. У процесі якої відбувається: аналіз педагогічних проблем, причин їх виникнення; побудова ціннісних основ і стратегій; визначення цілей і завдань; пошуку методів і засобів реалізації педагогічної моделі. Складання та вивчення педагогічної моделі допомагає отримати нові знання про об'єкти, які моделюються. З'ясували, що модель не може функціонувати самостійно а для її ефективного функціонування необхідними є відповідні умови (педагогічні умови). Та визначили основні його складові: змістовий, практичний, рефлексивно-оцінювальний, ціннісно-мотиваційний [7].

Модель формування професійної готовності майбутніх офіцерів-психологів в процесі професійної підготовки до реальної професійної діяльності як в шатних умовах несення військової служби так і в бойовій обстановці необхідна для підвищення ефективності й якості професійної підготовки офіцерів, яка передбачає на основі системоутворюючого чинника можливість максимально адаптувати освітній процес до реальної професійної діяльності. Таку думку також підтверджують В.Рижиков [5], В. Штофф [8], які пропонують розглядати модель як форму, так і як метод наукового пізнання, вважаючи, що модель становить концептуальний інструмент, аналог певного фрагменту соціальної дійсності, що слугує для зберігання та розширення знання про властивості та структуру процесів, що підлягають моделюванню, орієнтованого управління цими процесами, що особливо важливо при підготовці офіцерів-психологів в умовах воєнного стану та участі ЗСУ в повномасштабних бойових діях по відсічі повномасштабної агресії рф.

У контексті наукового обґрунтування та практичної розробки педагогічної моделі академік Н. Ничкало зазначає, що під час моделювання слід керуватися тим, що створена модель складається на основі єдності мети, завдань, різноманітних видів діяльності, організаційних форм, критеріїв функціонування системи як загалом, так й окремих її підсистем. Підсистема, як правило, постає компонентом моделі більш високого рівня, тому для окреслення мети й особливостей її функціонування необхідно враховувати завдання, поставлені перед моделлю вищого порядку [4].

Як зазначає В. Райко, процес моделювання передбачає наявність: об'єкта дослідження; дослідника, на якого покладено конкретне завдання; отримання для вирішення поставленого завдання необхідної інформації про об'єкт. При моделюванні необхідно:

– вирішити низку перехідних теоретичних завдань і визначити вимоги, запропоновані до моделі в цілому;

- виявити, яким вимогам повинен відповідати кожний компонент моделі;
- розробити структурну схему моделі, що відображає основні функціональні взаємозв'язки між окремими компонентами системи;
- створити логічну схему змісту, засобів, форм і методів навчання;
- вирішити завдання оптимізації вихідних даних;
- розробити критерії, обґрунтувати методи добору змісту й принципи систематизації основних функцій моделі [5].

Крім того, моделювання як метод дозволяє реалізувати такі три цілі [4; 6; 7]: евристичну (класифікація, схематичне позначення, пошук нових законів і теорій, інтерпретація емпіричних даних тощо); обчислювальну (розв'язування обчислювальних задач за допомогою побудови алгоритмів, графіків залежності тощо); експериментальну (емпірична перевірка гіпотези за допомогою оперування відповідними моделями).

У межах цього дослідження педагогічна модель – це взаємопов'язана множина блоків (підсистем) зі специфічними властивостями, що інтегруються у єдність організації процесу підготовки майбутніх офіцерів-психологів ЗСУ. Опіраючись на вищезазначене, під моделлю формування готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах будемо розуміти *цілісний* педагогічний процес, у якому мета, сукупність принципів, форм, методів, засобів і відповідних педагогічних умов спрямовані на досягнення практичного результату.

Алгоритм педагогічного моделювання формування готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах має такі етапи:

1. Постановка мети моделювання.
2. Виділення об'єкта моделювання.
3. Формулювання предмета моделювання.
4. З'ясування законодавчо-нормативного забезпечення функціонування об'єкта моделювання.
5. Обрання теорії, яка описує (пояснює) зміст предмета моделювання.
6. Обґрунтування основних допущень, що спрощують реальний об'єкт.
7. Формування понятійного апарата моделювання.
8. Конструювання моделі об'єкта з використанням категорій, понять, тверджень і суджень.
9. Експертиза моделі об'єкта щодо дотримання принципів наукового пізнання, законів логічного мислення, чинних юридичних і фінансових норм тощо.

10. Дослідження властивостей моделі (адекватність і повнота відображення дійсності, прогностичність тощо) за допомогою здійснення мисленого або натурального експерименту під час розв'язання конкретних педагогічних проблем із використанням розробленої моделі.

11. Доопрацювання, корегування та остаточне конструювання моделі.

Педагогічну модель готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах можна представити класичною моделлю діяльності (рис. 1).

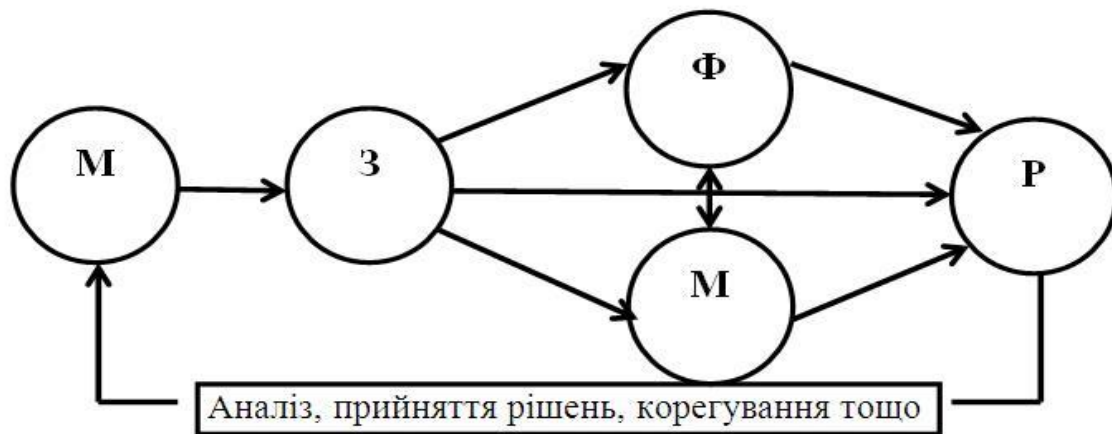

Рис. 1 Педагогічна модель формування готовності майбутніх офіцерів-психологів до виконання своїх обов'язків в бойових умовах (класична модель діяльності)

Пояснення до рисунку 1.

М – мета діяльності.

З – зміст діяльності.

Ф – форма діяльності.

М – метод діяльності.

Р – результат діяльності.

Мета – це "ідеальний мислиневий передбачуваний результат діяльності" [1, с. 1486].

Якщо мета "складна", її розкривають через сукупність завдань – результатів діяльності на проміжних етапах, у конкретних сферах (напрямах) тощо. Недоцільно формулювати завдання діяльності як обсяги роботи, більш доречно – як конкретні результати цієї роботи.

Зміст діяльності – це те, "що описується, зокрема застосування своєї праці в певній системі" [4, с. 101]. Діяльність – це здатність людини вносити в дійсність зміни (передбачувані результати), опосередковані ідеальним (метою).

Форма – це спосіб організації, існування змісту. Зміст і форма "взаємопов'язані сторони єдиного процесу формування змісту, що переходять одна в одну" [2, с. 461].

Метод – це спосіб практичної і теоретичної діяльності людини; спосіб досягнення мети; певним чином упорядкована діяльність.

Результат – це кількісні та (або) якісні зміни в об'єкті діяльності.

Висновки. Вважаємо, що дотримання встановлених а науковій статті етапів алгоритму педагогічного моделювання забезпечить високий ступінь валідності створюваних моделей навчання різних дисциплін, а отже, і високий рівень результативності процесу навчання у вищому навчальному закладі при підготовці майбутніх офіцерів ЗСУ готовими до виконання бойового завдання без додаткової адаптації у військових частинах.

Освітній процес вищого навчального закладу представлено класичною моделлю змісту діяльності в наступній послідовності: мета діяльності, зміст діяльності, форми діяльності, методи діяльності, результат діяльності.

Література:

1. Великий тлумачний словник української мови. Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/>
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге доповнене і виправлене / С. У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Ничкало Н.Г. Методологічна культура у науковому зростанні педагога-дослідника. - Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. – Випуск 44. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2016. – С. 22 – 29.
4. Ничкало Н. Г. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. 125 с.
5. Райко В. В. Теоретичні і методичні засади формування правової культури офіцерського складу державної прикордонної служби України : монографія / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2008. 348 с.
6. Рижиков В. С. Значення професійних якостей в цільовій моделі навчально-виховного процесу підготовки військових. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: соціальна робота. 2017. № 2, С. 61-64.
7. Семенова О. В. Педагогічне моделювання: функції та складові /О.В.Семенова// Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Бердянськ : ФОП Ткачук О. В., 2015. – Вип. 3. – С. 299-304.
8. Штофф В.А. Моделирование и философия. - М.: -Л.: Наука, 1966.- 302 с.

References:

1. Velikij tлумachnij slovnik ukraїns'koї movi [A large explanatory dictionary of the Ukrainian language]. www.lingvo.ua Retrieved from <http://www.lingvo.ua/> [in Ukrainian].
2. Goncharenko, S. U. (2011). *Ukrain's'kij pedagogichnij enciklopedichnij slovnik [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]*. (vol. 1-2). Rivne: Volins'ki oberegi [in Ukrainian].

3. Nichkalo, N.G. (2016). Metodologichna kul'tura u naukovomu zrostanni pedagoga-doslidnika [Methodological culture in the scientific growth of a teacher-researcher]. *Suchasni informacijni tehnologii ta innovacijni metodiki navchannja u pidgotovci fahivciv: metodologija, teorija, dosvid, problemi - Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*, 44, 22 – 29 [in Ukrainian].
4. Nichkalo, N. G. (2014). *Rozvitok profesijnoi osviti v umovah globalizacijnih ta integracijnih procesiv [Development of professional education in the conditions of globalization and integration processes]*. Kiïv : Vid-vo NPU imeni M. P. Dragomanova [in Ukrainian].
5. Rajko, V. V. (2008). *Teoretichni i metodichni zasadi formuvannja pravovoï kul'turi oficers'kogo skladu derzhavnoi prikordonnoi sluzhbi Ukraïni [Theoretical and methodological principles of formation of legal culture of officers of the state border service of Ukraine]*. Hmel'nic'kij: Nac. akad. Derzh. prikordon. sluzhbi Ukraïni imeni Bogdana Hmel'nic'kogo. Hmel'nic'kij [in Ukrainian].
6. Rizhikov, V. S. (2017). Znachennja profesijnih jakostej v cil'ovij modeli navchal'no-vihovnogo procesu pidgotovki vijs'kovih [The value of professional qualities in the target model of the educational process of military training]. *Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka: social'na robota - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University: social work*, 2, 61-64 [in Ukrainian].
7. Semenova, O. V. (2015). Pedagogichne modeljuvannja: funkciï ta skladovi [Pedagogical modeling: functions and components]. *Naukovi zapiski Berdjans'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu. Pedagogichni nauki - Scientific notes of Berdyan State Pedagogical University. Pedagogical sciences*, 3, 299-304 [in Ukrainian].
8. Shtoff, V.A. (1966). *Modelirovanie i filosofija [Modeling and philosophy]*. M.: -L.: Nauka [in Russian].

УДК 371.36:004.738.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-897-908](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-897-908)

Пожарицький Олександр Пилипович кандидат хімічних наук, доцент кафедри садівництва, виноградарства, біології та хімії, почесний професор, Одеський державний аграрний університет, 65012, м. Одеса, вул. Канатна, 99, <https://orcid.org/0000-0002-4327-682X>

Чепурна Вікторія Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 61022, м. Харків, майдан Свободи 4, <https://orcid.org/0000-0001-5125-2783>

Голубенко Тетяна Олександрівна кандидат педагогічних наук доцент, доцент, Навчально-науковий інститут соціології та соціальної політики, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9, <https://orcid.org/0000-0002-3042-888X>

ВІКТОРИНИ ТА КВЕСТИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ЗАОХОЧЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. Актуалізація ролі феномену освітньої діяльності як індикатора активного суспільного розвитку за умов глобальної цифровізації створює передумови для актуалізації проблематики її інноваційного розвитку. Дослідження присвячене аналітиці потенціалу сучасних вікторин та квестів у аспекті заохочення здобувачів вищої освіти до вивчення дисциплін. У статті окреслено функціонал вікторин та квестів в межах освітнього середовища закладу вищої освіти. Доведено, що застосування квестів та вікторин у навчальному процесі підвищує якісний рівень освоєння дисциплін, шляхом залучення мультимедіального підходу до освоєння інформації. У дослідженні встановлено, що сьогоденні здобувачі вищої освіти готові до імплементації елементів інтерактивного навчання та володіють необхідними навичками. Доведено, що запровадження інноваційних креативних рішень в освітнє середовище підвищує вмотивованість здобувачів освіти до ефективного навчального процесу, стимулює залучення резервів організації процесу безперервної самоосвіти, інтенсифікує відповідальність та самоорганізацію. Ідентифіковано принципи проведення вікторин та квестів, що дозволяють урізноманітнювати навчальний процес та підвищують ефективність освітнього процесу. Вивчено досвід застосування ігрових технологій як

практичного втілення системи інтерактивних методів навчання у процес вивчення природничих дисциплін. Обґрунтовано доцільність їх подальшого використання у системі вищої освіти, зокрема, на прикладі імплементації гейміфікації у освітню програму хімічних дисциплін Одеського державного аграрного університету, котрі сприяють зацікавленості студентів у хімічних дисциплінах проведенням квестів, хімічних вікторин, ділових ігор як у реальному оффлайн-форматі, так і на цифрових платформах. Практична значущість дослідження полягає у визначенні практичного потенціалу підвищення рівня вмотивованості здобувачів вищої освіти до вивчення дисциплін за посередництвом потенціалу сучасних вікторин та квестів.

Ключові слова: хімічні дисципліни, гейміфікація, відеолекція, вікторина, квест, аграрний ВНЗ, інтерактивне навчання, цифрові технології, активізація навчально-пізнавальної діяльності, ігрові методи.

Pozharytskyi Oleksandr Pylypovych Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor of the Department of Horticulture, Viticulture, Biology and Chemistry, Professor Emeritus, Odesa State Agrarian University, 65012, Odesa, Kanatna St., 99, <https://orcid.org/0000-0002-4327-682X>

Chepurna Viktoriia Oleksandrivna Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, V. N. Karazin Kharkiv National University, 61022, Kharkiv, Freedom Square, 4, <https://orcid.org/0000-0001-5125-2783>

Holubenko Tetiana Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Educational and Scientific Institute of Sociology and Social Policy, Dragomanov Ukrainian State University, 01601, Kyiv, Pirogova St., 9, <https://orcid.org/0000-0002-3042-888X>

QUIZZES AND QUESTS AS AN EFFECTIVE WAY TO ENCOURAGE HIGHER EDUCATION STUDENTS TO STUDY DISCIPLINES

Abstract. Actualization of the role of the phenomenon of educational activity as an indicator of active social development in the context of global digitalization creates prerequisites for actualizing the issues of its innovative development. The study is devoted to the analysis of the potential of modern quizzes and quests in terms of encouraging higher education students to study disciplines. The article outlines the functionality of quizzes and quests within the educational environment of a higher education institution. It is proved that the use of quests and quizzes in the educational process improves the quality level of mastering disciplines by attracting

a multichannel approach to the development of information. The study found that today's higher education students are ready to implement elements of interactive learning and have the necessary skills. It is proved that the introduction of innovative creative solutions into the educational environment increases the motivation of students to an effective educational process, stimulates the involvement of reserves for organizing the process of continuous self-education, intensifies responsibility and self-organization. The principles of conducting quizzes and quests that allow to diversify the educational process and increase the efficiency of the educational process are identified. The experience of applying game technologies as a practical implementation of the system of interactive teaching methods in the process of studying natural sciences is studied. Additionally, their effectiveness and expediency of further use by higher education institutions are substantiated, in particular, on the example of the implementation of gamification in the educational program of chemical disciplines at Odesa State Agrarian University, which promotes students' interest in chemical disciplines by conducting quests, chemical quizzes, business games both in real offline format and on digital platforms. The practical significance of the study is to determine the practical potential for increasing the level of motivation of higher education students to study disciplines through the potential of modern quizzes and quests.

Keywords: chemical disciplines, gamification, video lecture, quiz, quest, agricultural university, interactive learning, digital technologies, intensification of educational and cognitive activity, game methods.

Постановка проблеми. Стрімка прогресія можливостей цифрової оптимізації освітнього процесу на сьогодні зумовлює трансформації навчального середовища у концепті інформаційного суспільства. З огляду на окреслену тенденцію, перед системою вищої освіти пріоритетним позиціонується завдання максимальної мотивації здобувачів освіти до ефективного освоєння навчальних дисциплін за допомогою інтерактивних технологій та технік. Необхідність впровадження конкретних рішень з цифровізації освітнього процесу, що сприяє більш успішному, гнучкому та адаптивному навчальному процесу, не залишає сумніву.

Проблему цифровізації та інноваційної діяльності у освітній сфері в різних аспектах їх прояву досліджували у своїх працях чимало зарубіжних та вітчизняних науковців. Зокрема, сучасні вчені аналізують перспективи розвитку цифрової трансформації навчання у освітньому середовищі (О. Pozharytskyi, О. Пienko, N. Vlasenko, Y. Krasnova, О. Borysenko [1]), вивчають вплив цифровізації на динаміку розвитку вищої школи (Y. Melnychuk[2]), окреслюють взаємозв'язок між ігровими навчальними методами та якістю освітнього процесу [3].

Зазначена проблематика є також предметом активних дискусій серед вітчизняних науковців, котрі досліджують специфіку процесу цифровізації та інноваційного розвитку системи вищої освіти (Йордан, Г., Йордан, Х. [4]). З-поміж наукових праць, що досліджують глобальні тренди застосування інформаційних систем та інтерактивних навчальних технологій для інтенсифікації якості освіти, необхідно відзначити публікації (Генсерук, Г. Р., & Бойко, М. М. [5]), де аналізуються сучасні тенденції діджиталізації навчального інструментарію у системі вищої освіти. Актуальність застосування інтерактивних вікторин та квестів виправдовується загальною динамікою освітніх процесів, зокрема, трансформацією структури системи мотивації здобувачів освіти.

Суттєва кількість напрацювань із даної проблематики свідчить, що проблема цифрової та інтерактивної оптимізації освітнього середовища вищої школи та його інноваційного поступу є актуальною, проте, водночас, складною для вивчення. Подальшого дослідження потребують концептуальні аспекти орієнтирів інноваційного розвитку якісного концепту освоєння навчальних дисциплін, впровадження інформаційних технологій задля досягнення стратегічних цілей освітньої діяльності. Вагому роль у окресленій стратегії варто відводити потенціалу інтерактивних навчальних інструментів, у тому числі – вікторин та квестів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика імплементації інноваційних методів навчання до освітніх програмах сучасної вищої школи знаходить активне відображення у результатах наукових напрацювань ряду вчених. Зокрема, в публікаціях Д. Лубко, С. Шаров [6] досліджено варіативність інноваційного інструментарію навчання у межах концепції активізації навчально-пізнавальної діяльності. В. Ларіонов, Х. Костянтин, Г. Матвєєв, О. Стаднічук, Л. Кропивницька [7] аналізують новітню векторність методології навчання в аспекті впровадження відеолекцій, ігрових методів, інтерактивних інструментів.

Серед наукових розробок у досліджуваній сфері доцільно виділити матеріали досліджень вчених (О. Вьюненко, К. Гонзалес-Агаджанов, С. Агаджанова, Ю. Руденко [8]), котрі вбачають потенціал інтерактивного навчання базисом стимулювання здобувачів вищої освіти до вивчення дисциплін. Концептуальні горизонти досліджуваної проблематики розширюються в напрацюваннях вчених О. Пожарицький, Л. Філіппова, В. Новікова [9], котрі приділяють значну увагу моделюванню процесу діджиталізації вищої освіти на основі принципів інформативно-операційної комунікації, котрі найкраще шліфуються у процесі реалізації квестів та вікторин.

На продовження, О. Пожарицький, Л. Демчук [3] досліджують можливості залучення потенціалу гейміфікації у освітні програми викладання

в вищій школі, розглядаюхb освітні цифрові платформи з позиції перспективної педагогічної технології.

Не нівелюючи вагомість доробку вчених у досліджуваній тематиці, варто відзначити дефіцит практичних науково-методологічних рішень в окресленій сфері, що вимагає подальших активних пошуків.

Мета статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналітика потенціалу сучасних вікторин та квестів у аспекті заохочення здобувачів вищої освіти до вивчення дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Нинішньому періоду поступу вищої освіти властивий потужний вплив інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Наразі спостерігається активне становлення інноваційного підходу до системи вищої освіти, що зорієнтований на імплементацію до глобального інформаційно-освітнього простору. Окреслений процес вимагає суттєвої трансформації педагогічної теорії та практики освітнього процесу, пов'язаних із корегуванням змісту технологій навчання відповідно до сучасних технічних можливостей. Інформаційні технології на сьогодні позиціонуються невід'ємною частиною цілісного освітнього процесу, що інтенсифікує його ефективність.

Сучасні підходи до інтерактивного оновлення навчального процесу передбачають інтенсивну імплементацію в освітнє середовище технологій трансляції великих об'ємів навчальних інформативних даних, методологічних засобів інтерактивної освітньої взаємодії у глобальній мережі, а також автоматизованого контролю та підтримки самоосвіти. Стратегія реформування алгоритму освоєння навчальних дисциплін активізується впровадженням інформаційно-комп'ютерного інструментарію та використанням сучасних високо потенційних мультимедійних технологій.

Щодо системи вищої освіти, спостерігається адаптаційна динаміка традиційних навчальних практик. Здобувачі освіти, у процесі активної взаємодії з цифровим контентом, формують нові ресурси, комунікують, а педагог успішно селектує ресурси для персоніфікованого навчання та організовує проекти ефективної взаємодії. Значна варіативність інструментів для створення та ефективного практичного використання діджиталізованих навчальних ресурсів сприяє їх ефективному освоєнню. Цільове використання навчального контенту, оперування різними джерелами інформації та усвідомлення меж потенціалу їх застосування сприяють якісному педагогічному проектуванню цифрових можливостей у рамках їх використання.

Одним із оптимальних варіантів практичної реалізації окресленої концепції позиціонуються тематичні вікторини та квести. Ефективна взаємодія між учасниками освітнього процесу, при цьому, забезпечує підвищення якісного рівня навчання із застосуванням ресурсів різного типу та спектру можливостей цифрового навчального контенту.

Оскільки ігрові методи навчання є ключовим поняттям концепту інтерактивних освітніх технологій, варто відзначити, що вони зарекомендували значний позитивний вплив на вивчення природничих дисциплін у вищій школі, у порівнянні з традиційними педагогічними методологіями. При цьому, максимальну ефективність демонструють навчально-практичні заняття у формі вікторини та квесту, у процесі яких здобувачі освіти мають змогу опанувати навички прийняття правильних рішень, результативної комунікації, креативного та критичного мислення.

У процесі проведення інтерактивного заняття, виконуючи завдання та відповідаючи на поставлені запитання у складі команди, студенти не лише здобувають теоретичні знання та практичні навички, а й активно обмінюються уміннями та досвідом в межах колективу. Синергізація дій стимулює процес засвоєння упущених знань в умовах підвищеної емоційності, а також виконувати нестандартні завдання, залучаючи можливості творчого мислення та критичного оцінювання ситуації.

Структура навчального процесу у формі вікторини чи квесту передбачає виділення кількох характерних етапів. На першому, організаційно-підготовчому етапі учасників необхідно ознайомити із заздалегідь розробленими правилами та критеріями оцінювання якості виконання, як індивідуальних, так і групових завдань. Початковий етап передбачає за доцільне також проведення превентивного анкетування студентів, з метою ідентифікації специфіки їх особистих потреб у процесі освоєння певної дисципліни.

Етап реалізації інтерактивної гри у форматі квесту чи вікторини передбачає виконання учасниками декількох тематичних дослідницько-пошукових завдань, що володіють різними рівнями складності та охоплюють максимальний об'єм навчального матеріалу з теми.

Впровадження квесту, як форми проведення інтерактивних практичних занять у за сценарієм з інтегрованими завданнями, сприяє інтенсифікації позитивної мотивації студентів до освоєння дисципліни та до навчання, в цілому, адже учасники не лише навчаються самі, а діляться знаннями та навичками один з одним. Такий підхід сприяє активному обміну досвідом і знаннями, що створює ефективне підґрунтя для формування у здобувачів освіти актуальних «м'яких навичок», що вбачаються на сьогодні невід'ємною компонентою професійної компетентності.

Під час дистанційного вивчення навчальних дисциплін вбачається за доцільне використання інтерактивних форм навчальної діяльності за посередництвом інформаційно-комунікативних технологій. Зокрема, web-квести сприяють підвищенню рівня продуктивності самостійної роботи студентів, стимулюють їх пізнавальну мотивацію, розвивають логічне та креативне мислення.

Технологія веб-квесту має більше переваг, ніж недоліків. У процесі проведення веб-квестів педагог превентивно ідентифікує область пошуку інформації, пропонуючи студентам конкретизований перелік ресурсів для узагальнення інформації, її аналітики та формування рішення. Для створення веб-квесту доцільно обрати проблему, яка не має однозначної трактовки. Це дозволить учасникам при обговоренні окресленої проблеми визначати різні напрями її вирішення. Особливої уваги заслуговують квести у форматі комп'ютерної гри професійного спрямування. Програмне забезпечення ігрових форм інтерактивного навчання дозволяє оцінити правильність рішень учасників безпосередньо в процесі виконання завдань.

Опрацювання навчального матеріалу у формі веб-квестів підсилює вмотивованість студентів у навчанні, сприяє формуванню вмінь та навичок реалізації порівняння, аналізу помилок та перспектив. У процесі роботи над веб-квестом формуються фахові компетенції, зокрема, самонавчання та самоорганізації; вміння знаходити кілька способів рішень проблемної ситуації, а також навичок взаємодії у командному вирішенні проблем та використання інформаційних технологій для вирішення професійних завдань. Використання потенціалу веб-квестів відпрацьовує навички роботи з цифровими засобами, аналітики інформації, комунікативні компетенції.

Залучаючи інформаційні ресурси мережі Інтернет та ефективно інтегруючи їх в освітній процес, веб-квест дає змогу ефективно розв'язувати цілий ряд практичних завдань. Зокрема, учасник квесту здобуває навички виходу за межі традиційних форм освоєння навчального матеріалу, уміння результативно застосовувати інформаційний простір з метою розширення сфери власної творчої діяльності та комунікації. Окрім того, веб-квест стимулює навчання на рівні мислення, оцінки, аналізу та синтезу.

У Одеському державному аграрному університеті активно впроваджуються методи гейміфікації. Окрім відеолекцій, що також унаочнюють матеріал та уможливають самостійне допрацювання тем, які було розібрано з викладачем на занятті, викладачі Одеського державного аграрного університету сприяють зацікавленості студентів у хімічних дисциплінах проведенням квестів, хімічних вікторин, ділових ігор як у реальному оффлайн-форматі, так і на цифрових платформах. Так, з 10.04.2023 по 28.04.2023 в ОДАУ було проведено всеукраїнську програму підвищення кваліфікації «Забезпечення якості вищої освіти: Інноваційні методи та технології навчання» в межах якої, серед іншого, у доповіді О.П. Пожарицького «Гейміфікація в освітньому середовищі» розглядалася як історія і сутність гейміфікації, так і різні гейміфікаційні платформи типу Kahoot, Socrative, Quizizz, EdPuzzle, Genial.ly, Classcraft та можливості хімічних нарративних ігор, побудованих на платформі Twine.

Як свідчить приведений досвід, імплементація навчально-інтерактивного комплексу до процесу вивчення природничих дисциплін формує унікальні умови для розвитку потенціалу креативного мислення студентів, на прикладному рівні пов'язуючи навчальний процес із практичною складовою майбутнього фаху. Інноваційні інтерактивні інструменти скорочують часові рамки набуття студентами практичних навичок, вмотивовують їх до навчання, сприяють оптимізації освітнього процесу.

На сьогоднішній день в відкритому доступі є чимало платформ, які дають змогу трансформувати традиційний освітній процес у інтерактивний. У ігровій формі здобувачі освіти краще проявляють власні можливості. Зокрема, ігрові платформи доцільно використовувати для опанування дисциплін з хімії та інших природничих наук. У розвинених європейських країнах а окресленому аспекті активно застосовується платформа «Genially», де учні можуть відпрацювати теоретичні знання у практичних навиках, оперативно реагувати на несподівані запитання, акумулювати інформацію, яка вбачається необхідною для подальшого вивчення дисципліни.

Практика активізації імплементації інтерактивних технологій навчання як інноваційного педагогічного сегменту в процес підготовки майбутніх фахівців в Одеському державному аграрному університеті переконливо свідчить про ефективність вікторин, квестів, ділових ігор у підготовці компетентного майбутнього фахівця у сучасних умовах глобальної цифровізації усіх сфер суспільного життя (рис.1).

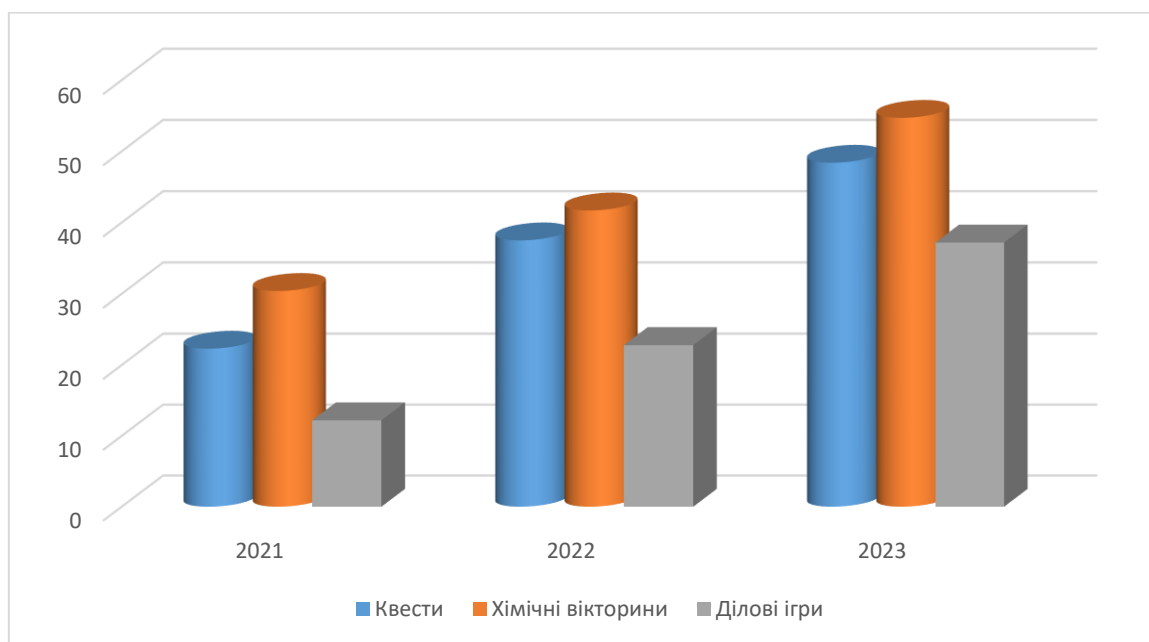

Рис.1. Рівень використання методів гейміфікації у процесі вивчення хімічних дисциплін у Одеському державному аграрному університеті, %
Джерело – розробка автора

Пріоритетною перевагою застосування ігрових технологій у освітньому процесі позиціонується факт їх доступності для використання у смартфоні. Особливо ефективними в межах окресленої навчальної концепції вбачаються спеціальні освітні платформи. Такі інноваційні інструменти, інтенсифікуючи мотивацію до навчання здобувачів освіти, сприяють отриманню практичних навиків використання здобутих теоретичних знань, у тому числі, у процесі вивчення природничих дисциплін.

Гейміфікація сприяє формуванню стратегічного бачення та креативного мислення, навичок оцінювання ризиків, самостійного прийняття рішень. За умов ефективного застосування, гейміфікація сприяє розвитку взаємодії у командній роботі та оптимізації комунікації між учасниками ігрового процесу. Здобувачі освіти вдосконалюють самоорганізацію та самодисципліну, а загальний рівень ефективності освітнього процесу підвищується, адже із початку участі в ігровому процесі учасник активно налаштовується на результативну роботу. У порівнянні, за традиційних методів навчання максимальна увага фокусується орієнтовно у медіані заняття.

Варто зазначити, що в межах окресленої навчальної концепції педагог повинен чітко усвідомлювати компонентність та етапність методології гейміфікації, а також дотичну специфіку взаємодії зі студентами. Заняття має бути сформоване із використанням різних технологій, де гейміфікація займає не основну, а другорядну роль. Такі передумови є важливими з огляду на ризики втрати інтересу студентами до навчання в звичайному форматі, якщо вони не володітимуть достатньою мотивацією.

Феномен інтерактивних навчальних технологій дає змогу ефективно організувати управління інформаційними потоками та використання засобів цифровізації, удосконалити рівень медіакомпетентності студентів. Запропонована технологія дозволяє мінімізувати ресурсоємність навчального процесу за умов одночасної інтенсифікації його ефективності.

Актуальність проблематики застосування інноваційних інтерактивних підходів та технологій навчання в освітній процес вищої школи зумовлена тенденцією постійного підвищення вимог до якості освіти. Фахівці на сьогодні повинні володіти не лише професійними знаннями та вміннями, а й характеризуватись розвинутою уявою, креативним та критичним мисленням, високим рівнем самостійності, м'якими навичками та здатністю до постійної самоосвіти. Перспективним вектором для подальшого розвитку тематики даного дослідження вбачається ідентифікація критеріїв дієвості різних видів навчального контенту у цифровому форматі, а також аналітика потенціалу нових типів навчальних ресурсів на базисі технологій віртуальної та доповненої реальності. Запропонована концепція, безперечно, потребуватиме обґрунтування змісту та етапності проектування взаємодії цифрових ресурсів

та традиційної освітньої системи. Окрім того, уваги вимагає розробка потенціалу порталних технологій щодо розроблення індивідуальних освітніх траєкторій та педагогічного проектування навчання.

Висновки. На основі реалізованого дослідження можна сформулювати висновки, що інноваційні підходи до навчального процесу у межах освітніх програм природничого спрямування є базисом перспективного цільового розвитку системи вищої освіти. Залучення потенціалу інтерактивних платформ, онлайн-ресурсів, мобільних додатків та інших цифрових засобів може суттєво оптимізувати вмотивованість здобувачів освіти, розвивати їхні комунікативні навички, сприяти ефективному та інтенсивному оволодінню дисциплінами.

Встановлений функціонал вікторин та квестів в межах навчального середовища освітнього закладу демонструє, що їх активне впровадження підвищує якісний рівень освоєння дисциплін, шляхом залучення мультимедійного підходу до освоєння інформації. Нинішні здобувачі вищої освіти готові до імплементації елементів інтерактивного навчання та володіють необхідними навичками. Запровадження інноваційних креативних рішень в освітнє середовище підвищує вмотивованість здобувачів освіти до ефективного навчального процесу, стимулює залучення резервів організації процесу безперервної самоосвіти, інтенсифікує відповідальність та самоорганізацію.

Проведення вікторин та квестів у процесі освоєння дисциплін природничого спрямування у вищій школі дозволяє урізноманітнювати навчальний процес та підвищує рівень якості освіти. Ефективність та доцільність подальшого використання різноманітних форм вікторин та квестів у освітньому процесі вищої школи не залишає сумнівів, засвідчуючи тенденцію до підвищення ефективності підготовки майбутніх фахівців на базі інтерактивних методів освітньої роботи.

Література:

1. Future Prospects for the Development of Pro-Environmental Higher Education / Oleksandr Pozharytskyi, Olena Iliencko, Nataliia Vlasenko, Yuliia Krasnova, Olha Borysenko // Ad Alta. 2022. June. Vol. 4. P. 58-64.
2. Melnychuk, Y. Y. (2023). Принципи побудови інформаційних систем освітнього призначення. Computer-integrated technologies: education, science, production, 50. 77-83. <https://doi.org/10.36910/6775-2524-0560-2023-50-11>
3. Пожарицький О.П., Демчук Л.І. Гейміфікація як інноваційний засіб викладання природничих дисциплін у ЗВО. Інноваційна педагогіка. 2022. №№53(1). С. 76-81. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/53.1.14> http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/53/part_1/14.pdf
4. Йордан Г. М., Йордан Х. В. Інформатизація освіти як основа розвитку інформаційного суспільства. Інноваційні технології цифрової освіти у вищій та середній школі України та країн Євросоюзу. 2020. http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15382/1/39_Yordan_Yordan.pdf

5. Генсерук Г. Р., Бойко М. М. Цифрові технології як засіб підвищення якості освітнього процесу закладу вищої освіти. Інноваційні технології цифрової освіти у вищій та середній школі України та країн Євросоюзу. 2020. http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15380/1/37_Henserk_Boiko.pdf
6. Лубко Д. В., Шаров С. В. Напрямки використання інтелектуальних систем в освітньому процесі. Українські студії в європейському контексті: зб. наук. пр. 2021. №3. С. 305-310. <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/11680>
7. Ларіонов В., Костянтин Х. Я., Матвеев Г., Стаднічук О., Кропивницька Л. Мультимедійні технології як засіб підвищення якості освіти. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки. 2021. №26(3). С. 82-96. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v26i3.881>
8. Вьюненко, О., Гонзалес-Агаджанов, К., Агаджанова, С., Руденко, Ю. Інформаційні комунікаційні технології електронного навчання як база інновацій у вищій освіті. Освіта. Інноватика. Практика. 2023. №11(4). С. 13-19. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i4-002>
9. Пожарицький О.П., Філіппова Л.В., Новікова В.Є. Сучасні прогресивні методи та методики викладання хімічних дисциплін в аграрних вузах // «Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал. 2023. № 9(15) 2023. С. 625-635. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9\(15\)-625-63413:42](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9(15)-625-63413:42)

References:

1. Pozharytskyi, O., Pliencko, O., Vlasenko, N., Krasnova, Y., & Borysenko, O. (2022). Future Prospects for the Development of Pro-Environmental Higher Education. *Ad Alta*, 4. P. 58-64.
2. Melnychuk, Y. Y. (2023). Pryntsypy pobudovy informatsiinykh system osvithoho pryznachennia [Principles of building information systems for educational purposes]. *Computer-integrated technologies: education, science, production*, 50. 77-83. Retrieved from: <https://doi.org/10.36910/6775-2524-0560-2023-50-11> [in Ukrainian]
3. Pozharytskyi, O.P., & Demchuk, L.I. (2022). Heimifikatsiia yak innovatsiinyi zasib vykladannia pryrodnych ykh dystsyplin u ZVO [Gamification as an innovative means of teaching natural sciences in higher education]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 53(1). 76-81. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/53.1.14> http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/53/part_1/14.pdf [in Ukrainian]
4. Iordan, H. M., & Yordan, Kh. V. (2020). Informatyzatsiia osvity yak osnova rozvytku informatsiinoho suspilstva. Innovatsiini tekhnolohii tsyfrovoi osvity u vyshchii ta serednii shkoli Ukrainy ta krain Yevrosoiuzu [Informatization of education as a basis for the development of the information society. Innovative technologies of digital education in higher and secondary schools of Ukraine and the EU countries]. Retrieved from: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15382/1/39_Yordan_Yordan.pdf [in Ukrainian]
5. Henserk, H. R., & Boiko, M. M. (2020). Tsyfrovii tekhnolohii yak zasib pidvyshchennia yakosti osvithoho protsesu zakladu vyshchoi osvity. Innovatsiini tekhnolohii tsyfrovoi osvity u vyshchii ta serednii shkoli Ukrainy ta krain Yevrosoiuzu [Digital technologies as a means of improving the quality of the educational process of a higher education institution. Innovative technologies of digital education in higher and secondary schools of Ukraine and the EU countries]. Retrieved from: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15380/1/37_Henserk_Boiko.pdf [in Ukrainian]

6. Lubko, D. V., & Sharov, S. V. (2021). Napriamky vykorystannia intelektualnykh system v osvithomu protsesi [Directions of the use of intelligent systems in the educational process]. *Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti: zb. nauk. pr. – Ukrainian studies in the European context: a collection of scientific papers*, 3. 305-310. Retrieved from: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/11680> [in Ukrainian]
7. Larionov, V., Kostiantyn, Kh. Ya., Matvieiev, H., Stadnichuk, O., & Kropyvnytska, L. (2021). Multymediini tekhnologii yak zasib pidvyshchennia yakosti osvity [Multimedia technologies as a means of improving the quality of education]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: pedahohichni nauky – Collection of scientific papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: pedagogical sciences*, 26(3). 82-96. Retrieved from: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v26i3.881> [in Ukrainian]
8. Viunenko, O., Honzales-Ahadzhanov, K., Ahadzhanova, S., & Rudenko, Yu. (2023). Informatsiini komunikatsiini tekhnologii elektronnoho navchannia yak baza innovatsii u vyshchii osviti [Information and communication technologies of e-learning as a basis for innovation in higher education.]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 11(4). 13-19. Retrieved from: <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i4-002> [in Ukrainian]
9. Pozharytskyi, O.P., Filippovam L.V., & Novikova, V.Ie. (2023). Suchasni prohresyvni metody ta metodyky vykladannia khimichnykh dystsyplin v ahrarynykh vuzakh [Modern Progressive Methods and Methods of Teaching Chemical Disciplines in Agricultural Universities]. *Visnyk nauky ta osvity (Serii «Filolohiia», Serii «Pedahohika», Serii «Sotsiolohiia», Serii «Kultura i mystetstvo», Serii «Istoriia ta arkheolohiia»): zhurnal – "Bulletin of Science and Education (Series "Philology", Series "Pedagogy", Series "Sociology", Series "Culture and Art", Series "History and Archeology")"*: journal, 9(15). 625-635. Retrieved from: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9\(15\)-625-63413:42](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9(15)-625-63413:42) [in English]

УДК:373:004

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-909-922](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-909-922)

Поліщук Світлана Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 32302, м. Кам'янець-Подільський, вул. Огієнка, 51, тел.: (097)872-17-35, <https://orcid.org/0000-0002-1325-0143>

Горбатюк Оксана Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти, педагогічний факультет, Кам'янець-Подільський Національний університет імені Івана Огієнка, 32302, м. Кам'янець-Подільський, вул. Огієнка, 51, <https://orcid.org/0000-0002-1506-2664>

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЗАСОБИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. В статті актуалізовано важливість впровадження інформаційних технологій в навчальний процес закладів загальної середньої освіти. Зокрема підкреслюється, що завдяки впровадженню новітніх інформаційних технологій в учнів підвищується інтерес до уроків, активізується їх пізнавальна діяльність, розвивається творчий потенціал.

Багато уваги приділено останнім дослідженням і публікаціям вітчизняних науковців і дослідників, які стосуються цієї проблеми, сутності і змісту інформаційних технологій тощо.

Підкреслюється, що впровадження інформаційних технологій в сферу освіти веде за собою перехід від старої схеми репродуктивної передачі знань до нової креативної форми навчання .

Звертається увага на необхідність набуття вчителем потрібного рівня підготовки для застосування ним у своїй педагогічній діяльності інформаційних технологій, що дасть йому змогу на високому професійному рівні завчасно моделювати ситуацію взаємодії за допомогою засобів, схем (моделей) діяльності учнів відповідно до змісту і мети уроку.

У статті підкреслюється важливість використання при застосуванні інформаційних технологій комп'ютерних програм, електронних засобів навчального призначення. При цьому автор звертає велику увагу на складові, які становлять основу інформаційних технологій.

Важливе місце в статті відводиться застосуванню сучасних технічних засобів, які становлять сукупність технічних пристроїв з дидактичним забезпеченням, які сприяють пред'явленню й обробці інформації з метою її

активізації. Особливо багато уваги приділяється комп'ютеризації, яка по суті є основною технічною базою інформаційної технології. На високому професійному рівні обґрунтовується важливість використання комп'ютерних засобів в посиленні інформаційного впливу між усіма учасниками навчального процесу в системі прямих та зворотніх каналів зв'язку, функціонують в структурі педагогічної системи.

Викликає певний інтерес зіставлення типологій традиційних і комп'ютеризованих уроків, які мають місце в закладах загальної середньої освіти.

Крім всього іншого вище сказаного, наголошується на подальшому вивченні та широкому застосуванню інформаційних технологій в педагогічній діяльності сучасних закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: інформаційні технології, засоби, програми, вплив, готовність, процес, діяльність, нововведення, освіта, критерії, якість.

Polishchuk Svitlana Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Management of Educational Institutions, Faculty of Pedagogy, Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ogienko, 32302, Kamianets-Podilskyi, St. Ohijenka, 51, tel.: (097) 872-17-35, <https://orcid.org/0000-0002-1325-0143>

Gorbatyuk Oksana Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Management of Educational Institutions, Faculty of Pedagogy, 32302, Kamianets-Podilskyi, St. Ohijenka, 51, <https://orcid.org/0000-0002-1506-2664>

INFORMATION TECHNOLOGIES AND MEANS OF THEIR IMPLEMENTATION IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract. The article highlights the importance of introducing information technologies in the educational process of general secondary education institutions. In particular, it is emphasized that thanks to the introduction of the latest information technologies, students' interest in lessons increases, their cognitive activity is activated, and their creative potential develops.

Much attention is paid to the latest research and publications of domestic scientists and researchers concerning this problem, the essence and content of information technologies, and so on.

It is emphasized that the introduction of information technologies in the field of education leads to a transition from the old scheme of reproductive knowledge transfer to a new creative form of Education .

Attention is drawn to the need for the teacher to acquire the necessary level of training for the use of information technologies in their pedagogical activities, which will allow him to model the situation of interaction at a high professional level in advance with the help of means, schemes (models) of students' activities in accordance with the content and purpose of the lesson.

The article emphasizes the importance of using computer programs and electronic educational tools in the application of Information Technologies. At the same time, the author pays great attention to the components that form the basis of Information Technologies.

An important place in the article is given to the use of modern technical means, which are a set of technical devices with didactic support, which contribute to the presentation and processing of information in order to activate it. Especially much attention is paid to computerization, which is essentially the main technical base of Information Technology. At a high professional level, the importance of using computer tools in strengthening information influence between all participants in the educational process in the system of direct and reverse communication channels functioning in the structure of the pedagogical system is justified.

There is some interest in comparing the typologies of traditional and computerized lessons that take place in institutions of general secondary education.

Among other things, the above is noted for the further study and widespread use of information technologies in the teaching activities of modern institutions of general secondary education.

Keywords: information technologies, tools, programs, impact, readiness, process, activity, innovations, education, criteria, quality.

Постановка проблеми. В умовах розбудови незалежної української держави, внаслідок глобального характеру перетворень, освіта стає одним з найважливіших напрямів державної політики України, стратегічним ресурсом соціально-економічного, культурного й духовного розвитку суспільства, що має забезпечити інтегрування національної системи освіти до Європейського й світового освітнього просторів. У цьому контексті складаються сприятливі умови для відновлення й подальшого розвитку вітчизняної педагогічної науки, національної системи освіти й виховання дітей та молоді.

Одним з найважливіших напрямів зростання глобалізації вітчизняної освітньої системи, безумовно, є забезпечення сфери освіти теорією і практикою використання сучасних інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію процесів навчання і виховання. Саме впровадження інформаційних технологій в навчальний процес дає можливість досягти якісно нового рівня організації навчального процесу, відійти від переваги традиційних форм і методів навчання над інноваційними, активізувати розумову діяльність учнів за рахунок інтенсифікації навчання.

Вивчення будь-якої дисципліни з використанням інформаційних технологій сприяє створенню сприятливих умов для формування особистості учня і відповідає запитам сучасного суспільства. Саме завдяки впровадженню новітніх інформаційних технологій у учнів підвищується інтерес до уроків, активізується їх пізнавальна діяльність, розвивається творчий потенціал. Це дозволяє ефективно організовувати групову і самостійну роботу на уроці, сприяє удосконаленню практичних вмінь і навичок. Використання новітніх інформаційних технологій в навчальному процесі дозволяє активізувати процес навчання, реалізувати ідеї розвиваючого навчання, підвищити темп уроку, збільшити обсяг самостійної роботи учнів [7].

Зважаючи на важливість впровадження в навчальний і виховний процес новітніх інформаційних технологій із метою успішного забезпечення окремих питань, в Україні, на законодавчому рівні створена нормативно-правова база, основним завданням якої є створення сприятливих умов регулювання впровадження інформаційних технологій у вітчизняно-освітню систему. Сюди належать: закон України «Про інформацію», «Про науково-технічну інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про авторське право і суміжні права», Указ Президента «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення стратегічного розвитку інформаційного суспільства в Україні», Укази Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна 2020», «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» тощо.

Питання впровадження інформаційних технологій не втрачає своєї актуальності, оскільки вона трактується як сфера діяльності людини та, мабуть, найбільш важливий позитивний вплив вони здійснюють на освіту, оскільки відкривають можливості для впровадження нових методів навчання і виховання, що в свою чергу сприятиме інтеграції вітчизняної освітньої системи в європейській та світовий простори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі впровадження (застосування) інформаційних технологій в навчальний процес закладів загальної середньої освіти (і не тільки), приділяють увагу ряд провідних вітчизняних науковців і дослідників, зокрема: Н. Балика, О. Блажука, І. Богданова, І. Булаха, Ю. Борисовською, О. Козлова, О. Лисенко, М. Близнюка, В. Бикова, О. Бурова, М. Лещенко, В. Олійника, В. Спіріна, М. Шмшкіна, Л. Лабуза, Т. Вакалюка, В. Веремієнка, М. Лукашука, М. Скопеня, І. Соколова, М. Жадака та ін [2].

Науковець Ю. Машбиця багато уваги у своїх дослідженнях приділяє теоретико-методологічним основам інформаційних технологій. Питання, які пов'язані з використанням інформаційних технологій у навчальному процесі закладів загальної середньої освіти висвітлені в наукових доробках Р. Гуревича [3], М. Жалдака [4].

Наукові основи технології навчання з використанням інформаційних технологій закладів освіти розглядають у своїх дослідженнях науковці І. Богданова [5], М. Лукашук [6], Л. Панченко [7].

Проблемам розвитку і впровадження інформаційних технологій в навчальний процес закладів загальної середньої освіти приділяє науковець М. Лукашук, який трактує поняття «інформаційні технології», як процес збору, передачі, зберігання і обробки інформації, у всіх можливих формах: текстовій, графічній, візуальній та усній [6, с. 49].

Науковець М. Жалдак під поняттям «інформаційна технологія», розуміє сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, зберігання, обробки, передачі, подання інформації, які розширюють знання людей і розвивають їх можливості управління технічними і соціальними ресурсами» [7].

В свою чергу дослідник М. Скопец розглядає інформаційні технології як сукупність прийомів, методів та засобів послідовного якісного перетворення інформації на таких етапах інформаційних процесів як: збирання, передавання, зберігання, обробки, накопичення. За його словами – інформаційна технологія – це алгоритм перетворення інформації з використанням відповідних методів і засобів [8].

Проблема використання інформаційних технологій в закладах загальної середньої освіти знайшла місце в наукових працях В. Грищенко, А. Котової, С. Кіфіренка, В. Белова, К. Левківської, М. Вороненка, М. Близнюка, В. Лугового та інших.

Їхнє дослідження щодо впровадження інформаційних технологій в навчальний процес закладів загальної середньої освіти пов'язані із сучасним розвитком вітчизняної освітньої системи, внаслідок чого формує нові умови навчання та виховання учнівської молоді, нові умови роботи та професіоналізму педагогічного складу. Саме такий підхід стимулює розвиток формування школи нового типу, що так важливо для підвищення конкурентоспроможності закладу освіти.

Виклад основного матеріалу. Процес навчання в закладі загальної середньої освіти – це цілеспрямована взаємодія вчителя і учня, що постійно змінюється, у ході якої розв'язуються задачі освіти, виховання та загального розвитку учнів (за Ю. Бабанським). Тому так важливим є застосування в закладах загальної середньої освіти інформаційних технологій, які безпосередньо впливають на процес сприйняття навчального матеріалу, що в кінцевому підсумку забезпечує ефективність навчального процесу.

Важливість застосування інформаційних технологій навчання закладів загальної середньої освіти впливає із завдань, які вони виконують. Такими завданнями є: інтенсифікація всіх рівнів навчально-виховного процесу, підвищення його ефективності і якості, системна інтеграція галузей знань, розвиток творчого потенціалу учнівської молоді, їх здібностей до комунікативної діяльності, формування інформаційної культури, розвиток

експериментально-дослідної діяльності та культури навчальної діяльності, реалізація соціального замовлення, обумовленого інформацією сучасного суспільства – надання учням умінь і навичок в галузі інформатики та обчислювальної техніки, підготовка користувачів засобів нових інформаційних технологій. Визначено, що виконання таких завдань засобами інформаційних технологій суттєво впливає на формування професійної ідентичності [2].

Дослідження проблеми використання спеціальних інформаційних технологій в закладах освіти сприяє створенню цілісної картини вдосконалення навчального і виховного процесу учнівської молоді, що в свою чергу забезпечує підвищення якості освіти, створює необхідні умови для підвищення конкурентоспроможності закладу освіти.

Крім всього іншого, впровадження інформаційних технологій у сферу освіти веде за собою перехід від старої системи репродуктивної передачі знань до нової креативної форми навчання. Це в свою чергу сприяє створенню стійкої мотивації в учнів до отримання знань, а з іншого боку стимулює пошук нових форм та інструментів освоєння цих знань.

Одночасно слід зазначити, що впровадження в навчальний і виховний процеси інформаційних технологій викликає необхідність зростання професійної майстерності педагогічного колективу закладу освіти.

Оволодіння знаннями й уміннями використовувати сучасні інформаційні технології та мультимедійні авторські засоби в навчальному процесі є необхідним для педагога будь-якої спеціалізації [1]. Тобто ми можемо стверджувати, що серед всіх інших ключових компетентностей вчителя надзвичайно важливою є компетентність пов'язаною з інформаційними технологіями.

При цьому важливим моментом є з'ясування сутності інформаційних технологій. За словами академіка В. Глушкова інформаційна технологія – це людино-машинна технологія збирання, оброблення та передавання інформації. В сучасному розумінні, інформаційні технології – це процеси, які реалізуються засобами обчислювальної техніки і забезпечують виконання заданих вимог до пошуку, подання, перетворення та передавання інформації. Тобто це процеси, що реалізують інформаційну діяльність людини [1]. Зважаючи на вище сказане, ми можемо констатувати, що інформаційна технологія є поєднанням засобів обчислювальної техніки та інформаційної діяльності людини.

Основними компонентами інформаційної технології навчання, як свідчать проведені нами дослідження є: технічні засоби, програмні засоби та організаційно-методичне забезпечення.

Оскільки основою технологічного процесу навчання є отримання і перетворення інформації, то будь-яку педагогічну технологію можна назвати інформаційною.

Новітніми інформаційними технологіями навчання, в широкому розумінні, за словами науковця Т. Носенко, прийнято називати процес підготовки і передачі інформації до учня за допомогою відповідних компонентів цих

технологій і, в першу чергу, персонального комп'ютера. Зважаючи на це, кожний вчитель закладу загальної середньої освіти повинен мати відповідний рівень застосування у своїй педагогічній діяльності інформаційних технологій; повинен вміти розробляти функціональну структуру комп'ютерного середовища; використовувати програмне забезпечення, мультимедійні технології; інтернет; проявляти обізнаність в сфері дидактики і теорії виховання; повинен володіти креативністю мислення, здатністю до аналізу, бути готовим до самовдосконалення. Це дає нам підстави стверджувати, що впровадження інноваційних моделей в навчальний процес школи передбачає вміння вчителів-переметників користуватися засобами новітніх інформаційних технологій.

До того ж слід звернути увагу на те, що педагог повинен завчасно моделювати ситуації взаємодії за допомогою засобів, схем (моделей) діяльності учнів, відповідно до змісту і мети уроку. У моделях слід фіксувати склад індивідуальних дій учнів, способів їх розподілу між учасниками і послідовність дій виконання. Цілеспрямована модель діяльності учнів на цих уроках, за словами науковця М. Романенка, виступає інструментарієм, за допомогою якого можна поєднувати методологію та зміст, крім того вона є основним засобом організації комунікації учнів і вчителя [9, с. 150-153].

Дослідження свідчать, що використання інформаційних технологій (комп'ютерних програм, електронних засобів навчального призначення тощо) значно підвищують якість навчання.

Застосування сучасних інформаційних технологій у навчанні – це одна з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку вітчизняних закладів загальної середньої освіти. Про це свідчить той факт, що в останні роки у вітчизняних освітніх закладах комп'ютерна техніка та інші засоби інформаційних технологій стали все частіше використовуватись при вивченні більшості навчальних предметів. Це викликано тим, як свідчить досвід і практика, що інформатизація істотно впливає на процес придбання знань учнівської молоддю. Саме завдяки новим технологіям навчання на основі інформаційних і комунікаційних створюється сприятливі умови для інтенсифікування освітнього процесу, зростає швидкість сприйняття, розуміння та глибина засвоєння величезних масових знань.

Використання інформаційних технологій полегшує та покращує навчальний процес, активізує та стимулює розумову діяльність учнів та дозволяє урізноманітнити та підвищити ефективність освітнього процесу.

Неможливо виховати конкурентоспроможного випускника школи без використання сучасних освітніх технологій.

Сучасні інструментальні засоби відкривають широкі перспективи для візуалізації та інтерактивності навчального процесу. Завдяки новому рівню інформаційного забезпечення стає можливим удосконалення методів освітньої діяльності, раціональне використання праці педагогів та адміністрації закладів освіти [9, с. 150-153].

Засоби ІКТ, які використовуються в ході застосування інформаційних технологій, складаються із певних складових, що забезпечують ефективну роботу закладу загальної середньої освіти, включаючи при цьому навчальний і виховний процеси.

Використання засобів ІКТ в організації та плануванні діяльності закладу загальної середньої освіти, як свідчать проведені нами дослідження, має певні привілеї, а саме:

- підвищення ефективності навчального процесу;
- можливість управління навчальним процесом з використанням результатів попередньої діяльності;
- прийняття більш ефективних управлінських рішень направлених на вдосконалення навчального процесу;
- підвищення об'єктивності в оцінці діяльності вчителів та учнів;
- більш ефективне управління пізнавальної діяльності учнів;
- можливість прийняття більш важливих рішень, які стосуються підвищення результативності навчання;
- оперативний доступ до організаційної інформації стосовно діяльності навчального закладу;
- економія матеріальних і людських ресурсів (завдяки раціональному їх використанню);
- збільшення вільного часу на вирішення важливих та особистих питань тощо [9, с. 150-153].

Засоби ІКТ складаються з певних складових, що забезпечують ефективну роботу закладу загальної середньої освіти (рис. 1)

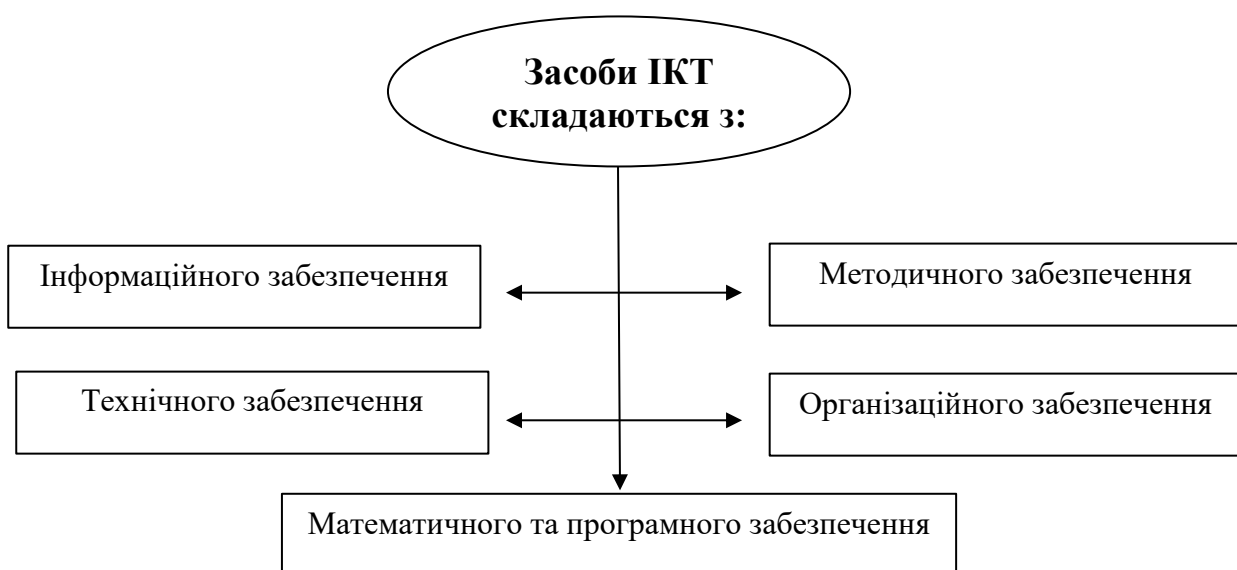

Рис.1. Засоби ІКТ

Наявність всіх цих складових вимагає певних автоматизованих робочих місць спеціалістів, які б працювали в системі загальної середньої освіти на різних рівнях: закладу загальної середньої освіти, відділів освіти тощо. При цьому слід зазначити, що від якості інформаційного та телекомунікаційного забезпечення залежить якість всього учбового процесу.

Слід також звернути увагу на особливості, які пов'язані з їх використанням. В ході впровадження інформаційних технологій навчальний процес закладів загальної середньої освіти. Дані особливості безпосередньо пов'язані з питанням організації та контролю психічних процесів: сприйняття, уваги, пам'яті тощо.

В цьому контексті важливе місце відіграє застосування сучасних технічних засобів, які становлять сукупність технічних пристроїв з дидактичним забезпеченням, що використовуються в навчально-виховному процесі з метою пред'явлення й обробки інформації з метою її оптимізації.

Основною технічною базою інформаційної технології є, за словами науковця Т. Носенко, персональний комп'ютер як універсальна настільна або переносна електронно-обчислювальна машина, що призначена для автоматизованого виконання обчислень за даною програмою і виведення результатів обчислень. Саме автоматизація різних соціально-комунікативних процесів, до яких можна віднести навчально-виховний процес в системі освіти, є найперспективнішим напрямом застосування інформаційних технологій, тому що в соціальних відносинах їх використання дає найбільший ефект [1, с. 12].

Тобто ми можемо стверджувати, що використання персонального комп'ютера в ході навчального процесу учнівської молоді дозволяє підвищити ефективність навчання. Крім того, як свідчить проведені нами дослідження, використання комп'ютерних засобів в закладах загальної середньої освіти сприяє посиленню інформаційного впливу між усіма учасниками навчального процесу в системі прямих та зворотніх каналів зв'язку, що функціонують в структурі педагогічної системи. Чим інтенсивніший цей процес, тим сильніше відчуття діють на увагу, пам'ять, мислення та інші процеси розумової діяльності, тобто активізується діяльність як учня, так і вчителя [4, с. 4]. Тобто ми констатуємо факт важливості застосування комп'ютера в педагогічній діяльності і для самого вчителя, який по суті є потужним засобом навчання, завдяки якому полегшується процес створення навчального матеріалу, його демонстрації, наглядній ілюстрації тощо. Саме завдяки комп'ютеризації процесу навчання розширюються можливості вчителя для посилення його впливу на підвищення якості засвоєння учнями навчального матеріалу, а також для підвищення ефективності навчання взагалі. Тобто ми можемо стверджувати, що комп'ютеризація інформаційних процесів, які широко

використовуються в сучасних закладах загальної середньої освіти – це соціально значуще явище, що отримало назву інформатизації. У технологічному відношенні інформатизація – це процес розвитку комунікації, автоматизації та спрощення доступу до інформації [11].

Процес комп'ютеризації освіти в закладах загальної середньої та в середньоосвітніх закладах освіти частково, перш за все, включає в себе доступність інформаційних технологій (мається на увазі комплексу відповідних технологічних і програмних засобів) усім учасникам освітнього процесу.

Комп'ютерні технології в навчанні учнів закладів загальної середньої освіти направлені на збір, обробку, зберігання, розповсюдження, передачу і подання інформації для тих, хто їх використовує.

Цілеспрямоване використання інформаційних технологій в ході навчального процесу забезпечує розвиток таких функцій:

- інформаційної, тобто надання необхідного навчального матеріалу та інформації щодо навчального процесу;

- навчальної – використання технологій як тренажеру для набуття та закріплення навичок практичного застосування і запам'ятовування теоретичного матеріалу. Також деякі технології дозволяють проводити навчальні експерименти і ділові ігри з навчання;

- контролюючі – як засобу для контролю за засвоєнням навчального матеріалу і визначення рівня знань учнів;

- організаційної, що забезпечує можливість одночасної перевірки знань усіх учнів та економії часу на перевірку їх робіт [11, с. 344].

Крім всього вище сказаного, залучення чуттєвих інформаційних технологій в закладах загальної середньої освіти нерозривно забезпечує створення логічних операцій, адже мисленнєва діяльність особистості ґрунтуються на її сенсорних можливостях. Саме завдяки комп'ютеризованих уроків відбувається стимулювання майже всіх видів сприйняття, а найбільше активуються головні – зорове та слухове. Таким чином учень проявляє себе як читач, слухач, глядач і навіть активний діяч, від якого залежить правильність виконання завдання. Як стверджує науковець Н. Паладій, яскравість технологій підсилюють тривалість довільного сприйняття учнів, що згодом переходить у спостереження, тобто цілеспрямоване сприйняття об'єктів, у пізнанні яких зацікавлена особистість. Учні будуть певні, що для абсолютного виконання завдання необхідно запам'ятовувати кожен дрібниці. Серед популярних видів інформаційних технологій учителю найбільше стають у пригоді презентації, відеосюжети, електронні тренажери та інше, використання яких не суперечить традиційно усталеній типології уроків [12].

Розглянемо (співставимо) відмінності проведення уроків з української мови в закладі загальної середньої освіти на основі застосування різних типологій за О. Біляєвим (таблиця 1).

Таблиця 1

Зіставлення типологій традиційних і комп'ютеризованих уроків з української мови в закладі загальної середньої освіти

№ п/п	Класифікація уроків з української мови за О. Біляєвим	Урок з використанням ІКТ	Рекомендації щодо застосування ІКТ
1	Урок засвоєння нових знань	Урок-презентація, відео урок	Словосполучення, визначення, порівняльна характеристика (мультимедійна презентація)
2	Урок формування вмінь і навичок	Урок із використання електронних тренажерів мовного спрямування	Робота над типами словосполучень, головне та залежна слово (завдання на освоєння електронно-дидактичного засобу)
3	Урок узагальнення і систематизації вивченого	Урок із використання електронних тренажерів діяльнісного спрямування	Створення власних словосполучень, порівняння лексичних із фразеологічними (робота з посібником у режимі відтворення набутих знань, вмінь і навичок)
4	Урок проведення контрольної роботи	Урок-тест, урок-проект	Виконання усіх видів мовно-мовленнєвих завдань (робота з електронно-дидактичними матеріалами у режимі продукування власних мовних знань і комунікативних умінь)
5	Урок аналізу контрольної роботи	Урок із використанням ІКТ з метою виявлення недоліків, помилок та роботи над ними	Контрольна робота (електронні тести, презентація власних учнівських слайдів, проектів, відео сюжетів)
6	Урок розвитку зв'язного мовлення	Урок із використанням ІКТ комунікативного спрямування	Словосполучення (комбінування ІКТ з метою активізації пізнавальної та творчої діяльності учнів)

Дані приведеної нами таблиці чітко свідчать про ефективність (значну перевагу) проведення уроків з використанням ІКТ в порівнянні із традиційними уроками. Це дає нам підстави зробити висновок про те, що залучення інформаційно-комп'ютерних технологій у навчальний процес закладів загальної середньої освіти сприяє розв'язанню ряду завдань, які стоять перед сучасною вітчизняною школою, сприяє поглибленню знань і комунікативних умінь та навичок учнів тощо.

Новостворена персональна чи шкільна база, де поряд із традиційними методами навчання учнівської молоді, широкого розповсюдження набувають

сучасні засоби створення віртуальних уроків, завойовує все більше простору в організації навчання; сприяє обміну досвідом; сприяє авторитету сучасного вчителя; позитивно відбивається на іміджі і конкурентоспроможності закладу освіти.

Зважаючи на все вище сказане, ми з впевненістю можемо стверджувати про доцільність подальшого вивчення та широкого застосування інформаційних технологій в педагогічній діяльності сучасних закладів загальної середньої освіти.

Висновки. В ході проведених досліджень нами безпосередньо було обґрунтовано доцільність і важливість застосування інформаційних технологій в навчально-виховному процесі закладів загальної середньої освіти; доведено необхідність оволодіння знаннями й уміннями використовувати інформаційні технології та мультимедійні авторські засоби в навчальному процесі педагогічним колективом школи; висвітлено вплив застосування новітніх інформаційних технологій та інформаційного забезпечення на удосконалення методів освітньої діяльності; раціональне використання праці педагогів та адміністрації закладів освіти тощо.

Крім вищесказаного нами було зроблено наступні висновки:

1. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховний процес закладів загальної середньої освіти створює передумови для їх переходу на новий більш якісний рівень.

2. На нові інформаційні технології позитивно впливають на всі компоненти системи навчання: мету, зміст, методи та організаційні форми навчання, засоби навчання. Що позитивно відбивається на вирішенні складних і актуальних завдань педагогіки, сприяє розвитку інтелектуального та професійного рівня педагогічних працівників.

3. Систематичне проведення занять з використанням технічних засобів дає можливість вчителю продуктивно управляти навчально-пізнавальною діяльністю учнів, контролювати рівень засвоєння програмного матеріалу, вносити корективи в процес викладання з метою поліпшення засвоєння програмного матеріалу.

4. Користуючись технічними засобами, учні мають змогу більш активно працювати в ході проведення уроку (стандартизований шрифт, раціональне розміщення інформації, її кольорове оформлення значно підвищують швидкість і якість засвоєння матеріалу, а отже і ефективність навчальної діяльності).

5. Застосування прогресивних технологій в ході здійснення навчального процесу за відповідною програмою дає змогу враховувати пізнавальні можливості кожного учня, його здібності, сприяє розвитку його інтелекту.

6. Для ефективною модернізації освіти та оновлення технічного арсеналу засобів навчання необхідно оптимізувати реалізацію державних програм,

спрямованих на інформатизацію, комп'ютеризацію та оновлення матеріально-технічної бази закладів загальної середньої освіти, надання їм вільного доступу до мережі інтернет, необхідно здійснювати накопичення педагогічним колективом досвіду використання засобів ІКТ тощо.

Подальшої розробки і впровадження в освітянську практику потребує методична система з використанням нових інформаційних технологій, що забезпечують підвищення ефективності процесу навчання, збагатити його ідейний і змістовий рівні.

Література:

1. Носенко Т.І. Інноваційні технології навчання: навчальний посібник. / Т.І. Носенко. – Київ: ун-т ім. Бориса Грінченка, 2011. – 184с.
2. Романишина О.Я. Авториф. Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій: дис.... д-ра пед. наук: 13.00.04, Вінниця, 2016. – 43 с.
<https://www.vspu.edu.ua/science/dis/d17.pdf>
3. Гуревич Р.С, Кадемія М.Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній професійній освіті // Електронне наукове фахове видання з педагогічних наук «Теорія і методика професійної освіти», 2011. – № 1. – С. 1-10.
4. Жалдак М.І. Проблема інформатизації навчального процесу в школі і в вузі / М.І. Жалдак // Сучасна інформаційна технологія в навчальному процесі : зб. наук. праць. К.: КДПІ ім. М. П. Драгоманова, 1991. – 180 с., С. 4.
5. Богданова І.М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій: Дис...докт. пед. наук: 13.00.04. – К., 1999. – 392 с.
6. Лукашук М.М. Дидактичні умови використання нових інформаційних технологій в навчанні біології і хімії в медичних коледжах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Лукашук Микола Миколайович. – Вінниця, 2007. – 192 с.
7. Панченко Л.Ф. Професійно-педагогічна підготовка студентів педвузів до використання нових інформаційних технологій: Автореф. дис...кан. пед. наук: 13.00.01. – Харків, 1994. – 22 с.
8. Скопень М.М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі. – К. : Кондор, 2005. 301 с.
9. Романюк М.Б. Використання ІКТ для підвищення якості навчання // Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції : у 2 ч. (м. Тернопіль, 11-12 квітня 2019 р.). Тернопіль : Тайп, 2019. – Ч. 2. – С. 150–153.
Режим доступу: <http://dSPACE.tnpu.edu.ua/handle/123456789/14875>
10. Денисенко В.В. Інформаційні технології в освіті: Збірник наукових праць. Випуск 18. Херсон: ХДУ, 2014. – 199 с. – С. 65-70.
Режим доступу: <https://www.ite.kspu.edu/index.php/ite/article/view/228>
11. Ветчанін Є.С. Сучасний стан комп'ютеризації освіти / Є.С. Ветчанін // Освітологічний дискурс, 2018. – № 1-2. – С. 341-352.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2018_1-2_28
12. Паладій Н.М. Комп'ютеризація навчального процесу з української мови як лінгводидактична проблема. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2011. – Вип. 60. – С. 159-161.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2011_60_37

References:

1. Nosenko, T.I. (2011). Innovatsiini tekhnolohii navchannia. [Innovative learning technologies]. Kyiv: un-t im. Borysa Hrinchenka. 184. [in Ukrainian].
2. Romanyshyna, O.Ia. (2016). Teoretychni i metodychni osnovy formuvannia profesiinoi identychnosti maibutnikh uchyteliv zasobamy informatsiinykh tekhnolohii [Theoretical and methodological foundations of the formation of the professional identity of future teachers by means of information technologies]. [in Ukrainian].
<https://www.vspu.edu.ua/science/dis/d17.pdf>
3. Hurevych, R.S. & Kademiia, M.Iu. (2011). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v suchasni profesii osviti [Information and communication technologies in modern professional education]. Kyiv: Institute of Vocational Education NAPS Ukraine. [in Ukrainian].
4. Zhaldak, M.I. (1991). Problema informatyzatsii navchalnoho protsesu v shkoli i v vuzi. [The problem of informatization of the educational process in school and university]. K. : KDPI im. M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].
5. Bohdanova, I.M. (1999). Profesiino-pedahohichna pidhotovka maibutnikh uchyteliv na osnovi zastosuvannia innovatsiinykh tekhnolohii [Professional pedagogical training of maybut teachers on the basis of knowledge of innovative technologies]. [in Ukrainian].
6. Lukashchuk, M.M. (2007). Dydaktychni umovy vykorystannia novykh informatsiinykh tekhnolohii v navchanni biolohii i khimii v medychnykh koledzhakh [Didactic minds and knowledge of new information technologies in modern biology and chemistry in medical colleges]. Vinnytsia. [in Ukrainian].
7. Panchenko, L.F. (1994). Profesiino-pedahohichna pidhotovka studentiv pedvuziv do vykorystannia novykh informatsiinykh tekhnolohii [Professional and pedagogical training of students of pedagogical universities for the use of new information technologies]. Kharkiv. [in Ukrainian].
8. Skopen, M.M. (2005). Kompiuterni informatsiini tekhnolohii v turyzmi [Computer information technologies in tourism]. K. : Kondor. [in Ukrainian].
9. Romaniuk, M.B. (2019). Vykorystannia IKT dlia pidvyshchennia yakosti navchannia [The use of ICT to improve the quality of education]. Ternopil : Taip. [in Ukrainian].
Rezhym dostupu: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/14875>
10. Denysenko, V.V. (2014). Informatsiini tekhnolohii v osviti [Information technologies in education: a collection of scientific papers]. Kherson: KhDU. [in Ukrainian].
Rezhym dostupu: <https://www.ite.kspu.edu/index.php/ite/article/view/228>
11. Vietchanin, Ye.S. (2018). Suchasnyi stan kompiuteryzatsii osvity [Modern state of computerization of Education]. K. : Kondor. [in Ukrainian].
Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2018_1-2_28
12. Paladii, N.M. (2011). Kompiuteryzatsiia navchalnoho protsesu z ukrainskoi movy yak lnhvodydaktychna problema [Computerization of the Ukrainian language learning process as a linguistic didactic problem]. Zhytomyr : Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].
Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2011_60_37

УДК 378.018.8:373.2.091.113]-027.561-047.22]:373.2.015.3](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-923-935](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-923-935)

Попиченко Світлана Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вулиця Садова, 26, м. Умань, 20300, тел.: (098)032-48-71, <https://orcid.org/0000-0001-5405-5937>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування професійних компетентностей у майбутніх менеджерів дошкільної освіти. Доведена необхідність нових підходів до підготовки сучасних конкурентоздатних, творчих керівників, високо ґрунтованих в інноваційних процесах, орієнтованих на успішну управлінську діяльність та безперервне професійне зростання. Обґрунтована роль професійної компетентності як інтегративної характеристики менеджера дошкільної освіти згідно з вимогами часу.

У статті розкриті поняття «компетентність», «професійна компетентність», «компетентнісний підхід», «менеджер дошкільної освіти», «інтерактивні методи навчання», «інноваційна технологія». На підставі аналізу наукових підходів сформульоване визначення професійної компетентності, з'ясовані взаємозв'язки та відмінності між поняттями «компетентність» та «компетенція».

Розглянуті вимоги державного стандарту вищої освіти України до підготовки магістрів зі спеціальності 012 Дошкільна освіта. Представлені загальні та спеціальні (фахові, предметні) компетентності менеджерів дошкільної освіти. Проаналізовані передбачені стандартом знання, професійні уміння й навички, необхідні для здійснення управлінської діяльності у закладі дошкільної освіти.

У статті розкриваються умови формування професійної компетентності фахівців дошкільної освіти, серед яких найбільш значущими є моделювання процесу формування професійної компетентності та застосування в освітньому процесі інтерактивних методів навчання. Щодо моделі формування професійної компетентності, виокремлюють такі її структурні компоненти: змістовий, організаційний (діяльнісний), оціночний (діагностичний), результативний. Підкреслена роль та ефективність в активізації співпраці педагога зі здобувачами вищої освіти інтерактивних методів

навчання, таких як проблемна лекція, групова дискусія, «мозковий штурм», «круглий стіл», рольова гра тощо.

Охарактеризована професійна компетентність у контексті впровадження інноваційних технологій як єдність мотиваційного, когнітивного, креативного, рефлексивного компонентів, які взаємообумовлені і пов'язані між собою. Акцентується увага на ролі менеджера у забезпеченні ефективної командної взаємодії як ключового інструменту для організації роботи в сучасному корпоративному світі.

У висновках передбачена перспектива подальших досліджень проблеми формування професійних компетентностей у майбутніх менеджерів дошкільної освіти.

Ключові слова: професійна компетентність, дошкільна освіта, менеджер дошкільної освіти, формування професійної компетентності, інтерактивні методи навчання, інноваційні технології.

Popychenko Svitlana Serhiivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Pre-school Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Str. Sadova, 26, Uman, 20300, tel.: (098) 032-48-71, <https://orcid.org/0000-0001-5405-5937>

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE PROFESSIONAL COMPETENCES FORMATION IN FUTURE MANAGERS OF PRESCHOOL EDUCATION

Abstract. The article is devoted to the problem of forming professional competencies in future managers of preschool education. The necessity of new approaches to the training of modern competitive, creative managers, highly erudite in innovative processes, focused on successful management and continuous professional growth is proved. The role of professional competence as an integrative characteristic of a preschool education manager in accordance with the requirements of the time is substantiated.

The article reveals the concepts of «competence», «professional competence», «competence-based approach», «manager of preschool education», «interactive teaching methods», «innovative technology». Based on the analysis of scientific approaches, the definition of professional competence is formulated, the interrelationships and differences between the concepts of «competence» and «competence» are clarified.

The requirements of the state standard of higher education of Ukraine for the training of masters in the specialty 012 Preschool Education are considered. The general and special (professional, subject) competencies of preschool education

managers are presented. The knowledge, professional skills and abilities necessary for the implementation of management activities in the preschool education institution are analyzed.

The article reveals the conditions for the formation of professional competence of preschool education specialists, among which the most significant are the modeling of the process of professional competence formation and the use of interactive teaching methods in the educational process. Regarding the model of professional competence formation, the following structural components are distinguished: content, organizational (activity), evaluation (diagnostic), and result. The role and effectiveness of interactive teaching methods, such as problematic lecture, group discussion, brainstorming, round table, role play, etc. in enhancing the cooperation of teachers with higher education students is emphasized.

The article characterizes professional competence in the context of implementation of innovative technologies as a unity of motivational, cognitive, creative, reflective components that are interrelated and interconnected. The author emphasizes the role of a manager in ensuring effective team interaction as a key tool for organizing work in the modern corporate world.

The conclusions provide for the prospect of further research on the problem of forming professional competencies in future managers of preschool education.

Keywords: professional competence, preschool education, preschool education manager, formation of professional competence, interactive teaching methods, innovative technologies.

Постановка проблеми. Вхідження України до європейського та світового освітнього простору, соціальне замовлення суспільства та введення нових освітніх стандартів обумовлюють необхідність підготовки сучасних керівників, конкурентоздатних, конструктивних, творчих, соціально адаптованих, готових до безперервного професійного зростання.

Відповідно до нових освітніх орієнтирів, змін у соціально-економічних відносинах модернізується система дошкільної освіти, головною метою якої – забезпечення доступної та якісної освіти у контексті розвитку та підготовки дитини до навчання в Новій українській школі, створення оптимальних умов для виховання компетентного дошкільника як представника нової генерації української нації, становлення його як особистості, неповторної індивідуальності, здатної до самовизначення та самореалізації.

Система дошкільної освіти сьогодення включає в себе різноманітні за типами й видами заклади, наукові та методичні установи, органи управління освітою; характеризується пошуком ефективних шляхів реалізації основних завдань дошкільної освіти, оновленням її змісту, створенням сучасних інноваційних педагогічних технологій, істотними зрушеннями в управлінській діяльності, методичній роботі, кадровому, матеріально-технічному забезпеченні тощо.

Означене диктує необхідність нових підходів до підготовки майбутніх менеджерів цієї ланки освіти, які мають бути готовими до реалізації нових світоглядних позицій, високо ерудованими в інноваційних процесах, орієнтованими на творчу та успішну професійну діяльність. Інтегративною характеристикою менеджера дошкільної освіти згідно з вимогами часу є його професійна компетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми професійної педагогічної компетентності зверталися вітчизняні науковці: І. Бех, Н. Бібік, О. Биковська, Л. Ващенко, В. Вербицький, С. Гончаренко, І. Зязюн, І. Єрмаков, О. Локшина, О. Пометун, О. Савченко та інші. Питання професійної компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти висвітлили у своїх працях Г. Беленька, О. Богініч, А. Богуш, З. Борисова, С. Гаврилюк, І. Дичківська, Л. Іщенко, О. Кононко, І. Луценко, Н. Лисенко, М. Машовець, В. Нестеренко, Г. Підкурманна, Т. Поніманська, Т. Танько та інші. Означені дослідження забезпечили можливість досліджувати зміст і технологію формування професійної компетентності фахівця в умовах ступеневої освіти.

Мета статті – розкрити психолого-педагогічні аспекти підготовки менеджерів дошкільної освіти, формування у них професійних компетентностей щодо здійснення різнопланових видів управлінської діяльності у закладах дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Вимогою часу є підготовка висококваліфікованих професіоналів дошкільного профілю, орієнтована на формування у них нових світоглядних позицій, високої ерудиції в інноваційних процесах, готовності до творчої діяльності у галузі дошкільної освіти, широкого спектру професійних компетентностей щодо здійснення різнопланових видів діяльності, підвищення педагогічної кваліфікації тощо.

Означена проблема професійної компетентності є складною, багатоаспектною й від її розробки на теоретичному та прикладному рівнях значною мірою залежить якість підготовки сучасного фахівця. Розглянемо сутність поняття професійної компетентності.

Компетентність – слово іншомовного походження, яке походить від латинського «competentio», «compeo», що означає: досягати, відповідати, підходити. «Компетентний» – знаючий, обізнаний, авторитетний у певній галузі.

«Компетентності» у словнику-довіднику з професійної педагогіки трактуються як «спеціальним шляхом структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, які набуваються у процесі навчання, що дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати незалежно від контексту (від ситуації) проблеми, що є характерними для певної сфери діяльності» [1, с. 85]. В енциклопедії освіти компетентність розглядається як

сукупність знань і вмінь, необхідних фахівцю для здійснення ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати і прогнозувати результати праці, використовувати сучасну інформацію щодо певної галузі виробництва [2].

Професійну компетентність (лат. «*professio*» – офіційно оголошене заняття) енциклопедія освіти визначає як «інтегративну характеристику ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення мети з певного виду професійної діяльності, а також моральну позицію фахівця» [2].

За визначенням І. Луценко, професійна компетентність – це сукупність інтелектуальних складників і навичок (когнітивного та діяльнісного компонентів), особистісних характеристик (ціннісних орієнтацій, здібностей, рис характеру тощо) і досвіду [3].

Г. Беленька визначає професійну компетентність як здатність розв’язувати завдання професійної діяльності на основі фахових знань і умінь, що інтегруються з розвитком особистісних професійно-значущих якостей. З погляду дослідниці, структурними компонентами професійної компетентності є мотиви, системні знання, фахові вміння і професійно значущі якості особистості. В умовах ступеневої підготовки у закладі вищої освіти професійна компетентність випускника визначається базовою і розглядається як здатність трансформувати особистісні й навчальні здобутки у площину професійної діяльності [4].

Отже, аналіз визначень дає змогу стверджувати, що професійна компетентність є системою наукових знань, інтелектуальних і практичних умінь і навичок, особистісних якостей і утворень, яка при достатній мотивації та високому рівні професійності психічних процесів забезпечує самореалізацію, самозбереження та самовдосконалення особистості в процесі професійної діяльності.

Поняття «компетентність» тісно взаємопов’язане з категорією «компетенція». Під компетенцією розуміють «відчужену від суб’єкта, наперед задану соціальну норму (вимогу) до освітньої підготовки, необхідну для якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріплений результат» [1, с. 85]. Компетенції – це сукупність взаємозалежних якостей особистості (знання, вміння, навички, способи діяльності), необхідних для якісної продуктивної діяльності. Володіння відповідними компетенціями і є компетентністю. Компетенції «виявляючись у поведінці людини, перетворюються у її особистісні якості, властивості та, відповідно, становляться компетентностями, які характеризуються і мотиваційними, і смисловими, і регуляторними складовими, поряд з когнітивними (знаннями) та досвідом» [4, с. 85–86].

Цільовою орієнтацією освітнього процесу у закладах дошкільної освіти, в Новій українській школі, закладах вищої освіти є компетентнісний підхід (competence-based approach). Він передбачає спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових і предметних (спеціальних) компетентностей кожного суб'єкта з врахуванням його особистісних інтересів. Результатом такого підходу є формування загальної компетентності особистості, що є її інтегрованою характеристикою, включає знання, уміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі. І. Бех наголошує, що компетентнісний підхід у сучасній освіті повинен забезпечити вищий рівень компетентності суб'єкта, який, на відміну від нижчого (формується стихійно шляхом проб і помилок або ж за допомогою механізму наслідування), репрезентується сформованістю у суб'єкта поняття «компетентність» як єдності, де науково орієнтовна основа дії визначає логіку її практичного виконання, яка полягає у інтелектуально-моральній саморегуляції, спрямованій на ефективне вирішення суб'єктом певних життєвих проблем [5].

На компетентнісному підході заснований Базовий компонент дошкільної освіти, який проголошує «взаємозв'язок між цінностями, напрямками освіти (змістом), процесом формування досвіду дитини в різних видах діяльності, що забезпечує освітній результат – компетентність дитини старшого дошкільного віку» [6, с. 6]. Документ проголошує: «Компетентнісний підхід до організації освітнього процесу передбачає увагу до комплексних психолого-педагогічних впливів (педагогічних технологій, методів, способів), що сприяють становленню компетентності. У компетентностях збалансовано бажання, інтереси, наміри, мрії дитини з набутими знаннями, уміннями, навичками та вольовими зусиллями, які вказують на її здатність до регуляції своєї поведінки та діяльності» [6, с. 34].

Оновлення дошкільної освіти як першої ланки національної системи освіти можливе за умови ефективного менеджменту, реалізації особистісно-творчого потенціалу менеджерів як керівників дошкільної ланки освіти, високого рівня їх загальної культури та професійної компетенції, педагогічної майстерності та професіоналізму.

Менеджмент дошкільної освіти – «специфічний вид інтелектуальної діяльності, що реалізується через систему дій особистості та впливу на об'єкт управління шляхом науково обґрунтованого аналізу, прогнозування, планування, організації, контролю і оцінки якості їх функціонування з метою досягнення високої ефективності соціально-значущих освітньо-виховних результатів» [2, с. 17]. Означена специфічність обумовлюється своєрідністю предмета, продуктів, засобів і змісту професійної діяльності керівника закладу дошкільної освіти, різноманітністю та єдністю виконуваних ролей: адміністратора, методиста, педагога-вихователя, психолога, економіста тощо.

Менеджер дошкільної освіти, за визначенням Г. Закорчменної, «спеціаліст-професіонал, сучасний керівник, який керує персоналом дошкільного виховного закладу, забезпечує успіх у досягненні мети, престиж і ефективність соціально-педагогічних резервів, тобто суб'єкт, якому належить активно-організуюча роль, що підкріплена певною владою та розповсюджена на об'єкт управління» [7, с. 17–18].

Процес модернізації дошкільної освіти неможливий без змін у системі підготовки майбутніх фахівців. Саме тому ситуація сьогодення диктує необхідність нових підходів до підготовки менеджерів, здатних швидко адаптуватися до змін, психологічно освічених щодо специфіки взаємодії з людьми, готових постійно розвивати свою особистість. Необхідна модернізація підходів до змісту, форм і методів підготовки кадрів у системі вищої освіти. Відтак, врахування психолого-педагогічних аспектів є особливо важливим у підготовці майбутніх фахівців дошкільної освіти; потребує наукового дослідження, набуває соціальної значущості.

Досягнення вітчизняної та зарубіжної управлінської науки і, зокрема, з урахуванням психолого-педагогічних засад підвищення ефективності діяльності керівників, оптимізації їх взаємовідносин із людьми, удосконалення особистості керівника тощо, повинні стати підґрунтям підготовки сучасних менеджерів дошкільної освіти. Адже управління багато в чому залежить від таланту керівника, його індивідуальних особливостей, вміння працювати з людьми, особистої ініціативи, інтуїції та іншого. Вміння використовувати це в управлінні є мистецтвом. Означене потребує від керівника закладу дошкільної освіти не тільки знання законів та механізмів педагогічного менеджменту, але й вмілого їх використання в сполученні із власною культурою – поєднанням особистісних та професійних якостей, таких як порядність, дисциплінованість, знання справи, справедливість тощо.

Підготовка менеджерів (керівників-організаторів) дошкільної освіти здійснюється у рамках магістерської програми. Мета навчання в магістратурі за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта» визначена державним стандартом вищої освіти України другого (магістерського) рівня і полягає у формуванні інтегральної компетентності як здатності компетентно розв'язувати складні задачі й проблеми в організації та моніторингу освітнього процесу в системі дошкільної освіти або в процесі навчання фахівців із дошкільної освіти в закладах вищої освіти, що передбачає проведення досліджень, та/або здійснення інновацій у ситуаціях, що характеризуються невизначеністю умов і вимог [8, с. 7].

Для реалізації означеної мети визначається необхідність набуття загальних та спеціальних (фахових, предметних) компетентностей щодо здійснення різнопланових видів діяльності у закладах дошкільної освіти, серед

яких виокремлюються здатності: діяти соціально відповідально та свідомо; генерувати нові ідеї (креативність); проводити дослідження на відповідному рівні; абстрактно мислити, аналізувати та синтезувати; працювати в команді; та інші (загальні компетентності); організовувати освітній процес у закладах дошкільної освіти з використанням сучасних засобів, методів, прийомів, технологій; здійснювати методичний супровід освітньої діяльності закладу дошкільної освіти; створювати та впроваджувати в практику наукові розробки, спрямовані на підвищення якості освітньої діяльності та освітнього середовища в системі дошкільної, зокрема, інклюзивної освіти; здійснювати просвітницьку діяльність з метою підвищення психолого-педагогічної компетентності вихователів, батьків, громадськості; здійснювати нормативно-правове регулювання діяльності закладу дошкільної освіти, керуючись законодавчими документами та основами професійної етики [8, с. 7–8].

У контексті формування професійної компетентності розглядаємо професійні уміння і навички керівників закладів дошкільної освіти, передбачені стандартом: критично осмислювати концептуальні засади, цілі, завдання, принципи функціонування дошкільної освіти в Україні; впроваджувати інформаційні та комунікаційні технології і генерувати нові ідеї в організації освітнього процесу закладів дошкільної освіти різного типу; встановлювати взаємодію з різними соціальними інституціями, категоріями фахівців та батьками з метою забезпечення якості дошкільної освіти, реалізації дослідницьких та інноваційних проектів; аналізувати й порівнювати результати педагогічного впливу на індивідуальний розвиток дитини дошкільного віку в різних видах діяльності; організовувати методичний супровід освітньої діяльності в мультикультурному середовищі закладу дошкільної освіти для формування в дітей поваги до різних національностей та здатності до взаємодії; здійснювати психолого-педагогічне керівництво індивідуальним розвитком особистості дитини; знати і використовувати в практичній діяльності законодавчу базу дошкільної освіти; виявляти та відтворювати в практичній діяльності вихователя закладу дошкільної освіти передовий педагогічний досвід та результати досліджень; застосовувати в професійній діяльності сучасні дидактичні та методичні засади викладання психолого-педагогічних дисциплін і обирати відповідні технології та методики; володіти уміннями й навичками аналізу, прогнозування, планування, організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти з урахуванням принципів дитиноцентризму, здоров'язбереження, інклюзії, розвивального навчання, особистісно-орієнтованого підходу, суб'єкт-суб'єктної взаємодії тощо [8, с. 8].

У працях науковців розкриваються умови формування професійної компетентності фахівців дошкільної освіти, серед яких найбільш значущими є

моделювання процесу формування професійної компетентності і застосування в освітньому процесі інтерактивних методів навчання. Щодо моделі формування професійної компетентності, виокремлюють такі структурні компоненти: змістовий – відображає структурний склад професійної компетентності, спрямований на формування системи теоретичних знань, умінь і навичок, розвиток рефлексії та особистісних якостей здобувачів вищої освіти; організаційний (діяльнісний) – визначає організацію процесу формування професійної компетентності майбутнього фахівця дошкільної освіти, включає такі складові елементи як інтерактивні методи, засоби й організаційні форми навчання; оціночний (діагностичний) – передбачає діагностику рівня сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти, контроль за організацією процесу формування професійної компетентності, оцінку ефективності цього процесу, представлений діагностичним інструментарієм, критеріями і показниками рівня сформованості професійної компетентності, рівнем сформованості професійної компетентності, фондом оціночних засобів; результативний – відображає рівень сформованості професійної компетентності і передбачає аналіз і порівняння отриманих результатів на різних етапах дослідження.

Цінними для нашого дослідження є наукові праці Т. Поніманської, яка визначає п'ять взаємопов'язаних компонентів ефективної діяльності:

1) гностичний – об'єднує здатність до аналізу, узагальнення, уміння формулювати стратегічні, тактичні й операційні завдання, окреслювати стратегію їх розв'язання, оцінювати проекти рішень і способи їх реалізації, знаходити продуктивніші шляхи;

2) проєктувальний – передбачає формулювання системи цілей і завдань, планування власної діяльності та діяльності інших;

3) конструктивний – пов'язаний із відбором та організацією навчального матеріалу;

4) організаторський – здатність реалізувати освітній (управлінський) процес, створювати розвивальне середовище в закладі дошкільної освіти;

5) комунікативний – уміння налагоджувати й розвивати педагогічно доцільні взаємини з дітьми та їхніми батьками, колегами [9].

Інтерактивні методи навчання активізують співпрацю педагога зі здобувачами вищої освіти. Енциклопедія інтерактивними («inter» – це взаємний, «act» – діяти) називає методи, які орієнтовані на широку взаємодію тих, хто навчається не лише з педагогом, а й один з одним [2]. Саме інтерактивні методи навчання, на відміну від активних, спрямовані на зміну характеру взаємодії між учасниками в таких напрямках, як «педагог – студент», «студент – педагог», «студент – студент». У цьому випадку завданням педагога стає розвиток активності здобувачів освіти, організація їх спільної

командної діяльності, діалогічного спілкування. Так, для формування професійної компетентності майбутнього менеджера дошкільної освіти ефективними є: проблемна лекція, спрямована на організацію активної пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти, спільне міркування, діалогічне спілкування і розвиток критичного мислення; групова дискусія, що орієнтує на колективне обговорення будь-якої проблеми, досягнення спільної думки; «мозковий штурм», який, на відміну від дискусії, спрямований на організацію групового розв'язування проблемних задач і не передбачає однозначного варіанту розв'язку; рольова гра, в якій через імітацію професійної діяльності відбувається ефективно вирішення професійних завдань, розвиваються комунікативні навички, організовується активне міжособистісне спілкування і взаємодія в умовах професійної діяльності; «круглий стіл», що передбачає бесіду, в якій відбувається обмін думками між усіма учасниками, конструктивний діалог, результатом якого не завжди може бути вирішення означеної проблеми.

Важливим є і те, що інтерактивні методи значною мірою розкривають індивідуальні можливості і творчий потенціал здобувачів, сприяють осмисленому переживанню індивідуальної і командної діяльності, підвищують мотивацію і прилучення здобувачів до розв'язання обговорюваних проблем.

Забезпечення умов для досягнення нової якості дошкільної освіти значною мірою залежить від того, наскільки ефективно освоюються інновації, що відкривають можливості для позитивної соціалізації дитини, її всебічного особистісного й пізнавального розвитку. Тому підготувати менеджера, здатного до інноваційної діяльності – оновлення змісту дошкільної освіти, розробки нових методик і технологій, орієнтованих на розвиток особистості дитини, одне із важливих завдань сьогодення.

Інноваційна технологія – цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів, дій і засобів, що охоплюють цілісний діяльнісний процес від визначення його мети до очікуваних результатів [10, с. 339]. Інноваційні перетворення у дошкільній освіті набувають системного характеру. Створюються нові типи, профілі та види закладів, нові освітні програми, орієнтовані на індивідуальність дитини і запити її сім'ї, що дозволяють забезпечити варіативність освітнього процесу. Кожний педагогічний колектив має право на інноваційну діяльність, але разом з тим, оскільки об'єктом будь-якої інновації стають діти, повинен взяти на себе зобов'язання щодо підготовки та організації нововведення. Цілі та завдання інновацій визначаються на основі ретельного аналізу реального стану діяльності закладу, з одного боку, і перспектив його розвитку – з іншого.

Як професійна компетентність готовність до інноваційної педагогічної діяльності – особливий особистісний стан, що передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості і рефлексії [10, с. 277].

У контексті впровадження інноваційних технологій професійну компетентність науковці розглядають як єдність мотиваційного, когнітивного, креативного, рефлексивного компонентів, які взаємообумовлені і пов'язані між собою [10, с. 282]. Мотиваційний компонент може бути представлений різними спонуканнями: інтересом до професії; цінуванням праці педагога; відданістю гуманістичним ідеалам; творчими мотивами діяльності, ідеалами і переконаннями. Когнітивний компонент «об'єднує сукупність знань педагога про суть і специфіку інноваційних педагогічних технологій, їх види та ознаки, а також комплекс умінь і навичок із застосування інноваційних педагогічних технологій у структурі власної професійної діяльності» [10, с. 284]. Креативний компонент професійної компетентності майбутніх фахівців визначається як здатність до створення нового, нетрадиційний підхід до організації освітнього процесу, вміння творчо вирішувати будь-які професійні проблеми [10, с. 285]. Рефлексивний компонент визначається сформованістю технологій та вмінь самопізнання й аналізу явищ власної свідомості та діяльності. До основних вмінь, на думку О. Кононко, необхідно віднести «самоприйняття, самопостереження (в різних життєвих ситуаціях), самоаналіз (досліджування своїх окремих рис, властивостей, потреб, переваг), самоосмислення (відкриття смислу, значення своїх особливостей, змін у поведінці, нових прихильностей тощо)» [11, с. 216].

Нові можливості організації праці менеджерів дошкільної освіти зумовили необхідність вирішення важливої проблеми – забезпечення ефективної командної взаємодії в умовах очної та дистанційної роботи. Команда – це об'єднана тісними діловими і моральними зв'язками група людей, що виступає як основа ефективної організації, має спільні цілі, взаємодоповнюючі здібності та розвинене почуття відповідальності за досягнення поставлених цілей. Команда характеризується спрямованістю на кінцевий результат, ініціативністю і творчим підходом до вирішення завдань; високою продуктивністю та орієнтованістю на кращий варіант вирішення проблеми, активним і зацікавленим обговоренням проблем, що виникають і доповнюють характеристику завдання. Команди є ефективним інструментом мотивації персоналу. Вони стають ключовим інструментом для організації роботи в сучасному корпоративному світі. Тому важливим завданням формування професійних компетентностей у майбутніх менеджерів дошкільної освіти є розвиток здатності організовувати команду і працювати в ній –

бути відповідальним за формулювання цілей і завдань діяльності, доцільно розподіляти обов'язки, розуміти процеси команди, спільно вирішувати всі питання, зберігати та зміцнювати групу, брати відповідальність за результат командної роботи; виявляти контактність – взаємну товариськість, взаємоповагу та організованість – здатність до швидкого створення та зміни організаційної структури групи, ділових взаємин, необхідних для ефективної групової роботи.

Висновки. Отже, професійні компетентності є інтегральними характеристиками майбутнього менеджера дошкільної освіти, що визначають його здатність вирішувати професійні проблеми й типові завдання, які виникають у реальних ситуаціях діяльності, з використанням знань, професійного й життєвого досвіду. Компетентність характеризує інтегрованість фахівця у професійну діяльність, соціальну і психологічну зрілість, професійний світогляд та відповідні цінності. Сучасні реалії орієнтують на спеціальну підготовку майбутнього менеджера дошкільної освіти, здатного вільно адаптуватися у світі професійних відносин, бути мобільним, конкурентоспроможним.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні психолого-педагогічних засад забезпечення інтегральних, загальних та спеціальних компетентностей менеджерів для реалізації функцій управління у закладах дошкільної освіти, розробці рекомендацій щодо професійної самоосвіти, проєктування освітньо-професійних траєкторій, формування навичок самоорганізації та саморегуляції.

Література:

1. Словник-довідник з професійної педагогіки. За ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 221 с.
2. Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремень] : 2-е вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер. 2021. 1144 с.
3. Луценко Л. І. Компетентнісна модель підвищення кваліфікації директора школи. *Педагогіка*. 2005. № 3. С. 61–68.
4. Беленька Г. В. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів в умовах ступеневої підготовки: дис. докт. пед. наук: 13.00.08. Київ. 2012. 493 с.
5. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: «Букрек», 2018. 320 с.
6. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pedpresa.com.ua/205021-bazovuj-komponent-doshkilnoyi-osvity.html>.
7. Закорчменна Г. М. Підготовка студентів до педагогічного менеджменту в дошкільній освіті; автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2000. 23 с.
8. Стандарт вищої освіти України другого (магістерського) рівня з галузі знань – 01 Освіта спеціальності 012 Дошкільна освіта. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2020. 18 с.

9. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академ-видав, 2006. 456 с.

10. Дичківська І. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних закладів до інноваційної педагогічної діяльності: теорія і методика: монографія. Рівне: Видавець О. Зень, 2017. 372 с.

11. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищ. навч. закладів. Київ. Освіта. 1998. 255 с.

References

1. Slovník-dovodník z profesijní pedagogiky [Dictionary-handbook of professional pedagogy] Za red. A. V. Semenovoi (2006). Odesa : Palmira [in Ukrainian].

2. *Encyklopediia osvity* [Encyclopedia of education] / Nats. akad. ped. nauk Ukrainy; [hol. red. V. H. Kremen] (2021) : 2-e vyd., dopov. ta pererob. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

3. Lutsenko, L. I. (2005). Kompetentnisna model pidvyshchennia kvalifikatsii dyrektora shkoly [Competency model for improving the qualifications of the school director]. *Pedahohika – Pedagogy*, 3. 61–68 [in Ukrainian].

4. Bieliienka, H. V. (2012). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannia profesiinoi kompetentnosti vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv v umovakh stupenevoi pidhotovky* [Theoretical and methodological principles of the formation of professional competence of educators of preschool educational institutions in the conditions of graduate training]: dys. dokt. ped. nauk: 13.00.08. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Bekh, I. D. (2018). *Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti* [Personality on the way to spiritual values]: monohrafiia. Kyiv – Chernivtsi : «Bukrek», [in Ukrainian].

6. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity) nova redaktsiia. [Basic component of preschool education (State standard of preschool education) new edition]. *mon.gov.ua/ua* Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> [in Ukrainian].

7. Zakorchmenna, H. M. (2000). *Pidhotovka studentiv do pedahohichnoho menedzhmentu v doshkilnii osviti* [Preparing students for pedagogical management in preschool education]; avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kand. ped. nauk: 13.00.04. Pivdenoukr. derzh. ped. un-t im. K. D. Ushynskoho. Odesa. [in Ukrainian].

8. *Standart vyshchoi osvity Ukrainy druhoho (mahisterskoho) rivnia z haluzi znan – 01 Osvita spetsialnosti 012 Doshkilna osvita* [The standard of higher education of Ukraine of the second (master's) level in the field of knowledge - 01 Education of the specialty 012 Preschool education]. (2020) Kyiv. : Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. [in Ukrainian].

9. Ponimanska, T. I. (2006). *Doshkilna pedahohika* [Preschool pedagogy] : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv. : Akadem-vydav. [in Ukrainian].

10. Dychkivska, I. (2017). *Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh zakladiv do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti* [Preparation of future educators of preschool institutions for innovative pedagogical activities: theory and methodology]: teoriia i metodyka: monohrafiia. Rivne: Vydavets O. Zen. [in Ukrainian].

11. Kononko, O. L. (1998). *Sotsialno-emotsiyni rozvytok osobystosti (v doshkilnomu dytynstvi)* [Socio-emotional personality development (in preschool childhood)]: Navch. posib. dlia vyshch. navch.zakladiv. Kyiv. Osvita. [in Ukrainian].

УДК 377.015.31-057.87:63

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-936-945](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-936-945)

Потапчук Тетяна Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 76025, м.Івано-Франківськ, вул.Шевченка, 57, <https://orcid.org/0000-0003-1680-6976>

Макарук Ольга Любомирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології Коломийського навчально-наукового інституту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 76025, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, <https://orcid.org/0000-0002-2894-077X>

Кравець Надія Степанівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 76025, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, <https://orcid.org/0000-0003-4334-1414>

ЗМІСТ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ІДЕАЛІВ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті подано зміст формування патріотичних ідеалів студентів закладів фахової передвищої освіти.

Зазначено, що у сучасних умовах, коли Україна стикається з втратою територіальної цілісності через військові конфлікти та агресію сусідніх країн, формування патріотичних ідеалів набуває надзвичайної важливості для забезпечення єдності та міцності нації. Спільні патріотичні ідеали можуть стати дороговказом, який об'єднає українську молодь та суспільство загалом у стрімкому пошуку єдиного шляху до майбутнього.

Зауважено, що проблема визначення сутності патріотичних ідеалів у вихованні сучасної студентської молоді є ключовою, оскільки від пріоритетів у системі фахової передвищої освіти залежить майбутнє України. Без відповідного патріотичного ідеалу неможливо сформувати свідомого громадянина, трудівника, дбайливого господаря та громадського діяча. Тому важливо, щоб сучасна освітня система акцентувала увагу на розвитку патріотичних цінностей серед молоді, виховуючи у них глибоку повагу до своєї країни, її історії, культури та майбутнього.

Особлива увага приділяється тому, що студенти закладів фахової передвищої освіти є специфічною соціально-професійною групою, чия

діяльність впливає на стан навколишнього природного середовища. Автори показують, що формування патріотичних ідеалів серед студентів має важливе значення для сталого розвитку суспільства та збереження навколишнього середовища.

З'ясовано, що забезпечення єдності та міцності України вимагає від українського суспільства спільних зусиль у формуванні патріотичних ідеалів серед молоді. Це може бути досягнуто через включення патріотичного виховання у навчальні програми, організацію патріотичних заходів та проєктів у закладах фахової передвищої освіти, а також підтримку громадських організацій та ініціатив, спрямованих на розвиток патріотичного духу серед молоді.

Такий підхід допоможе створити позитивну патріотичну атмосферу у суспільстві, сприяючи формуванню свідомих громадян, які будуть гордитися своєю країною, активно працювати на її благо та захищати її інтереси в умовах сучасного світу.

Ключові слова: формування патріотичних ідеалів, студенти закладів фахової передвищої освіти, патріотизм, патріотичні якості, патріотичне виховання, патріотичні почуття.

Potapchuk Tetyana Volodymyrivna doctor of pedagogical Sciences, professor, professor of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University, 76025, Ivano-Frankivsk, 57 Shevchenko St., <https://orcid.org/0000-0003-1680-6976>

Makaruk Olha Lubomyrivna candidate of Pedagogical Sciences, assistant professor the philology department Kolomyia Institute, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 76025, Ivano-Frankivsk, 57 Shevchenko St., <https://orcid.org/0000-0002-2894-077X>

Kravets Nadiya Stepanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University, 76025, Ivano-Frankivsk, 57 Shevchenko St., <https://orcid.org/0000-0003-4334-1414>

THE CONTENT OF THE FORMATION OF PATRIOTIC IDEALS OF STUDENTS OF PROFESSIONAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article presents the content of the formation of patriotic ideals of students of vocational pre-higher education institutions.

It is noted that in modern conditions, when Ukraine is faced with the loss of territorial integrity due to military conflicts and aggression of neighboring countries, the formation of patriotic ideals becomes extremely important to ensure the unity and strength of the nation. Common patriotic ideals can become a signpost that will unite Ukrainian youth and society in general in the rapid search for a single path to the future.

It was noted that the problem of determining the essence of patriotic ideals in the education of modern student youth is key, since the future of Ukraine depends on the priorities in the system of vocational pre-higher education. Without a corresponding patriotic ideal, it is impossible to form a conscious citizen, a worker, a caring owner and public figure. Therefore, it is important that the modern educational system emphasizes the development of patriotic values among young people, instilling in them deep respect for their country, its history, culture and future.

Special attention is paid to the fact that students of vocational pre-higher education institutions are a specific socio-professional group whose activities affect the state of the surrounding natural environment. The authors show that the formation of patriotic ideals among students is important for the sustainable development of society and the preservation of the environment.

It was found that ensuring the unity and strength of Ukraine requires joint efforts from the Ukrainian society in the formation of patriotic ideals among the youth. This can be achieved through the inclusion of patriotic education in educational programs, the organization of patriotic events and projects in institutions of professional pre-higher education, as well as the support of public organizations and initiatives aimed at the development of the patriotic spirit among young people.

This approach will help create a positive patriotic atmosphere in society, contributing to the formation of conscious citizens who will be proud of their country, actively work for its benefit and protect its interests in the conditions of the modern world.

Keywords: the formation of patriotic ideals, students of vocational pre-higher education institutions, patriotism, patriotic qualities, patriotic education, patriotic feelings

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли Україна зазнає викликів соціального напруження, міжетнічних конфліктів, а також впливу гібридних та інформаційних загроз, особливу вагу набуває завдання формування почуття патріотизму серед студентів. Важливо, щоб вони розуміли цінність своєї землі, українського народу та його культури. Оскільки процес становлення особистості продовжується у студентському віці, необхідно проводити заходи з патріотичного виховання у закладах фахової передвищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям для розв'язання проблем формування патріотичних ідеалів студентів закладів фахової передвищої освіти є праці, в яких розкрито концепти національно-патріотичної вихованості (І. Бех, П. Вербицька, П. Ігнатенко, А. Погрібний, Ю. Руденко, К. Чорна, О. Шестопалюк та інші). Дана проблема розкривалась у працях сучасних психологів (А. Березін, Е. Помиткін, О. Столяренко та інші). Формування почуття патріотизму в контексті виховання дітей та студентської молоді в дусі українського патріотизму розглядають українські дослідники: О. Вишневський, В. Кузь, В. Кузьменко, В. Матящук, М. Стельмахович та інші. Теоретико-методичні засади формування почуття патріотизму розкриваються у працях українських дослідників К. Біницької, А. Богущ, Т. Дуткевич, К. Назаренко, М. Ярмаченка та інших.

Дослідження психологічно-педагогічної літератури вказують на те, що, незважаючи на широкий спектр наукових праць у цій галузі, деякі аспекти наукової організації процесу виховання патріотичних ідеалів студентів закладів фахової передвищої освіти залишаються недостатньо вивченими. Це особливо актуально в контексті викликів, що ставлять перед сучасністю.

Мета статті – розкрити сутність та зміст формування патріотичних ідеалів студентів закладів фахової передвищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вбираючи досвід організації процесу формування у студентів закладів фахової передвищої освіти патріотичних ідеалів, сучасна вітчизняна педагогіка спирається на вікові надбання української народної педагогіки. Її значення високо цінував М. Стельмахович, уважаючи, що «народна педагогіка – це ... багатотомний усний підручник про навчання і виховання підростаючих поколінь, який твориться народом, зберігається у його пам'яті й постійно ним використовується, систематично збагачується і вдосконалюється» [13, с. 240]. Український науковець зробив величезний внесок в утвердження національної системи виховання. У працях він стверджував, що методи виховання молоді в дусі українського патріотизму будуються на вікових тенденціях українського народу з використанням скарбниць народної мудрості.

Саме здобутки народної української педагогічної думки дозволяли передавати молоді бережне та шанобливе ставлення до рідної землі, відчувати відповідальність за її безпеку, проявляти волю в напруженій боротьбі за її незалежність та процвітання, тобто виховувати в дусі українського патріотизму. Палкими патріотами української землі, які були виховані на ідеях народної педагогіки та захищали рідну від загарбників, в різні часи були Іван Борецький, Петро Могила, Мелетій Смотрицький та інші. Усежиття їхня патріотична діяльність пронизувалась почуттям любові до рідної землі, до свого народу, а невтомна праця стала зразком для формування української національної свідомості, прояву народом патріотизму та волі [2].

Традиції української народної педагогіки з формування у студентів патріотичних почуттів беруть свій початок із часів Київській Русі, де перші паростки патріотизму формувались у юнацтва в середовищі розвиненої родової общини в атмосфері домінування народних звичаїв, релігійних обрядів та свят, шанування сил природи, що сприяло активізації та закріпленню в студентській молоді почуття любові до свого краю, народу, до рідної землі та бережливому ставленні до її безмежних просторів [3].

Досвід формування патріотичних ідеалів у молоді в межах української народної педагогіки був значно збагачений у період становлення Козацької демократичної держави, зокрема з часу українського національного відродження (XIV-XVIII ст.). Значний внесок у забезпечення патріотичного виховання молоді та формування в них патріотичного почуття належав церковним братським школам, що вибудовували цей процес шляхом збереження рідної української мови, виховання поваги до ідей християнської моралі та щирої любові до Батьківщини. Учені-історики зазначають, що в межах цих шкіл було підготовлено дійсних патріотів української землі як «...пропагандистів ідеї української державності, будителів українського національного відродження, утвердження людської гідності українця» [4, с. 100].

Дослідження системи козацько-лицарського виховання, розробленої Ю. Руденком та втіленої у практику В. Каюковим [5], відображає важливість народної мудрості, що відбувається протягом багатьох століть та відображена у козацькій педагогіці. Ця система виховання вбирає в себе кращі науково-педагогічні ідеї і надихає молодь на патріотичність, служіння Батьківщині та боротьбу за її світле майбутнє. Відвага, честь, гідність, демократизм та волелюбність є основними цінностями цього виховання. На традиціях козацтва формувалися такі історичні образи, як Українські січові стрільці та вояки Української повстанської армії, які жертвували своїм життям заради незалежності України. Козацька педагогіка вкладає в серця та душі молоді високий ідеал козака, який захищає заповіді пращурів та бореться за самостійну Україну, намагаючись працювати на її благо та розвиток у сучасний період [10].

У вітчизняній педагогічній науці у XVIII ст. про значення патріотичних ідеалів в сукупності з моральними якостями людини зазначав Г. Сковорода. У творах та численних листах він виходив з розуміння, що патріотизм знаходиться в одному ряду з такими значущими моральними якостями, як благородство, скромність, поміркованість, працьовитість, доброзичливість. Видатний гуманіст окреслив основний напрям патріотичного виховання – це, насамперед, культивування почуттів, формування в дітей поваги до батьків та свого народу [12].

Сучасні науковці доводять, що протягом століть саме на підставі узагальнення досвіду виховання численних поколінь у надрах народної

педагогіки отримали закріплення і почала цінуватись мораль та норми соціально доцільної поведінки [9]. Поступово вони набували характеру традицій та закріплювались в українському суспільстві як ідеал, узагальнений сенс яких віддзеркалювався у висловлюваннях: «за рідний край – життя віддай», «свою державу будуй на славу», «у боягузів немає батьківщини» та інші. Тому аналіз джерельної бази дозволяє зробити висновок, що вітчизняний педагогічний науковий досвід забезпечення процесу формування у студентів патріотичних ідеалів спирається на давні традиції українського народу щодо шанобливого ставлення до рідної землі та відповідальності за її безпеку. При тому дієвий характер патріотичних почуттів забезпечувався мотивацією, що формувалась та закріплювалась у молоді в процесі безпосереднього проживання на рідній землі, постійної турботи про її безпеку, а також шляхом перейняття патріотичного досвіду старших поколінь. Дієвими засобами формування в дітей патріотичних почуттів визнавалася сім'я, як взірць – патріотична поведінка старших поколінь, релігійні джерела, народні ігри та обряди.

На тлі народної вітчизняної педагогіки формуються наукові погляди стосовно проблеми формування у студентів патріотичних ідеалів. Так, О.Духнович в якості ефективних засобів формування у студентів патріотичних ідеалів визнавав такі: поетичне слово; історичні твори та фрагменти побутового життя; народну пісню, що збуджує любов до рідного краю. Джерелами і засобами морального удосконалення студентів педагог-мислитель уважав вітчизняну історію, народні пісні, звичаї народу, гідні для наслідування приклади дорослих [3]. К. Ушинський у роботі «Рідне слово» уперше обґрунтував та ввів у наукову педагогіку поняття «батьківщинознавство», значення якого визначав як засіб патріотичного виховання та в його межах формування патріотичних ідеалів. Відомий педагог виходив з наступної позиції: формувати почуття патріотизму можливо саме шляхом ознайомлення студентів з рідним краєм. Ці позиції переґукуються з поглядами сучасних науковців стосовно значення природного середовища рідного краю, в якому живе людина. Поряд з цим учений-педагог обґрунтовував значення любові студента до рідного слова як першоджерела духовного багатства будь-якого народу, яке надає їй у житті безмежні сили. Він також розглядав необхідність виховання у студентів патріотичних ідеалів у контексті ознак їхньої моральності [14, с. 121–133].

Проблемі формування почуття патріотизму та патріотичних ідеалів у студентської молоді значну увагу приділяла С. Русова [11], яка також визначала в якості ефективних засобів впливу на емоційну сферу сім'ю. На думку вченої, у вихованні патріотичних почуттів також мають значення екскурсії, під час яких студенти спостерігають красу рідного краю.

Саме С. Русова однією з перших серед українських педагогів відстоювала доцільність забезпечення процесу формування патріотичних ідеалів, виховати у молоді любов до Батьківщини та культури свого народу. Вчена обґрунтувала значення відповідного педагогічного принципу «виховання на рідному ґрунті». За висновками С. Русової, саме такий підхід дозволяв активізувати особисті думки, інтерес до навколишнього середовища та індивідуальну творчу діяльність. Учена-педагог уважала за необхідне з метою забезпечення спеціальної атмосфери психологічного задоволення та вільного розвитку їхніх духовних сил під час організації процесу формування патріотичних ідеалів до народних пісень та краси предметів народної творчості [11].

Основною функцією патріотичних ідеалів є інтеграція спільноти, інші ж функції (комунікативна, компенсаторна, аксіологічна, прогностична, адаптивна та ін.) мають допоміжний характер. Ідеологія постає своєрідним інструментом соціального орієнтування та прогнозування поведінки для різних спільнот, а сконструйована в межах української ідеології модель розвитку суспільства – вихідний момент для оцінки конкретних соціальних явищ. Як детермінанта будь-якої ідеології, патріотичний ідеал встановлює ієрархію духовних цінностей, і сам постає імперативом морального розвитку громадян.

Інтегративна спроможність українського ідеалу, його енергетичний потенціал визначається темпами формування нації як поліетнічної спільноти громадян, об'єднаної спільними цілями й устремліннями. Патріотичний ідеал має усвідомлюватися як синтез ідей державності, патріотизму й солідарності, консолідації політичної, поліетнічної і полікультурної нації, формування активного громадянського суспільства. Детермінантою становлення патріотичного ідеалу виступатиме національна гордість, взаємна толерантність громадян незалежно від їх етнічного походження, протидія регіональному сепаратизму і клановості. Актуалізація національних інтересів, обґрунтування економічної та інформаційної безпеки, турбота про здоровий спосіб життя і піклування про довкілля, протидія процесам деінтелектуалізації, забезпечення умов для інтеграції і плідного діалогу різних культур та релігійних конфесій, захист конституційного порядку, громадянського миру і злагоди [7, с.5–10].

Саме ідейно-світоглядні настанови є підґрунтям для усвідомлення індивідом навколишнього світу, для встановлення ієрархії духовних цінностей. Формування патріотичного ідеалу входить у пріоритети будь-якої політичної системи, партії тощо. Специфічним завданням національної ідеології є формулювання політично орієнтованих слоганів, які мають бути прийнятими кожною людиною в даному суспільстві.

Бачиться особливо суттєвим те, що Г. Г. Ващенко у своїх працях велику увагу приділяв проблемам виховного ідеалу як меті виховання. В основу його дослідження були покладені національні й загальнолюдські цінності, моральні закони творення добра й боротьби зі злом та засади побудови справедливого ладу, виплеканого на любові й красі. Зведений ним виховний ідеал українця базується на двох головних принципах: виховання людини на засадах християнської моралі й на здобутках духовності українського народу [1]. Український педагог підкреслював, що сутність патріотизму віддзеркалюється в національному ідеалі, а головним завданням патріотичного виховання він уважав «прищеплення їй (молоді) прагнення до високої мети», якою є «благо і щастя Батьківщини» [1, с. 175]. До засобів патріотичного виховання вчений зараховував живе слово вчителя, культурні впливові заходи, національний фольклор, художню літературу і мистецтво загалом.

Видатний педагог та громадський діяч І. Огієнко серед засобів формування патріотичних ідеалів у студентської молоді надавав перевагу сім'ї, оскільки саме в ній дитина вперше чує рідну мову, долучається до сімейних і народних традицій, звичаїв, навчається шанобливого ставлення до родичів, сусідів, людей похилого віку [6]. Великого значення у формуванні почуття патріотизму він надавав рідній мові: «...Поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане національності: вона ж розпорошиться поміж дужчим народом...» [6, с. 126].

Формування патріотичного ідеалу залежить від умов життя, віку, індивідуальних особливостей, особистого досвіду та діяльності. М. Фіцула розрізняє ідеали за змістом, будовою та дієвістю. Під змістом розуміється те, яких людей, історичних чи літературних героїв, господарників, трудівників, які їх якості особистість вважає ідеальними. Під будовою розглядається міра узагальненості ідеалу, тобто чи є ідеалом якась конкретна людина чи сукупність особистих якостей, рис взятих у різних людей і узагальнено в один зразок. Під дієвістю ідеалу педагог розуміє те, як цей ідеал впливає на поведінку особистості [15, с. 30].

Отже, як зазначає А. Петрів [8, с.224] «патріотичні ідеали студентів фахової передвищої освіти – це інтегративне особистісне утворення, що включає уявлення про зразок людської поведінки й залежить від: знань про героїчне минуле українського народу; ціннісне ставлення до героїчних та трудових прикладів захисту Батьківщини; актуалізовану потребу наслідування патріотичного ідеалу та патріотичну поведінку спрямовану на розбудову держави та сталий розвиток українського суспільства.

Висновки. Таким чином, аналіз наукових джерел дозволяє визначити, що патріотичні ідеали серед студентів фахової передвищої освіти відображають їхню глибоку зв'язаність і відданість своїй країні, її історії, культурі та майбутньому:

- студенти, як патріоти, готові віддати свої зусилля на благо країни. Це може виявлятися у волонтерській роботі, участі у громадських ініціативах, а також в організації та участі у подіях, спрямованих на підтримку розвитку країни.

- студенти вважають важливим знати історію своєї країни, шанувати традиції та цінності, що сформувалися протягом віків. Вони готові вивчати минуле, щоб краще розуміти сучасні виклики і можливості.

- студенти активно беруть участь у громадському житті своєї країни. Вони не лише виражають свою думку з приводу важливих суспільних питань, але й беруть участь у діяльності, спрямованій на покращення життя спільноти.

- студенти прагнуть до розвитку своєї країни в усіх сферах: від освіти та науки до економіки та соціальної справедливості. Вони активно працюють над проектами та ініціативами, спрямованими на підвищення рівня життя та процвітання нації.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що патріотичні ідеали студентів фахової передвищої освіти відображають їхню відданість та готовність служити своїй країні, повагу до історії та культури, активну громадянську позицію та бажання сприяти розвитку своєї нації. Результати дослідження можуть бути корисними для вдосконалення педагогічної практики з метою виховання патріотичних ідеалів серед студентської молоді.

Література:

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник. 1994. 192 с.
2. Вишневський О. Український національний характер та сучасний ідеал виховання української молоді. Педагогічна думка. 2013. № 1. С. 3–8.
3. Духнович О. Народна педагогіка. Твори в 4 т. Прянів, 1967. Т. 2. 734 с.
4. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української педагогіки/ За ред. М. Г. Стельмаховича. К.: Інститут змісту і методів навчання МО України, 1999. 355 с. С. 100.
5. Каюков В. І. Лицарське виховання у школі: навчально–методичний посібник для вчителів. Кіровоград. 1997. 260 с.
6. Огієнко І. Українська культура. К. : Довіра, 1992. 139 с.
7. Підласий І. (1999; 2000). Ідеали українського виховання. Рідна школа, 12, 3-7; 2, 3-7; 4, 6-13.
8. Петрів А. Сутність і структура поняття «патріотичні ідеали студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2020, № 10 (104). С.218-225.
9. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Академвидав, 2006. 456 с.
10. Руденко Ю. Д. Основи козацько-лицарського виховання. К.: Гетьман. К., 2012. 260 с.
11. Русова С. Вибрані педагогічні твори / упоряд., передм., комент. О. В. Проскура. К. : Освіта, 1996. 304 с.

12. Сковорода Г. Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць. К.: Наукова думка, 1992. 382 с.
13. Стельмахович М. Г. Українська етнопедагогіка / М. Г. Стельмахович. Українознавство: Посібник / Уклад.: В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач. К.: Зодіак ЕКО, 1994. 399 с. С. 240.
14. Ушинський К. Рідне слово. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. / за ред. О. І. Піскунова. К., 1993. Т. I. С. 121- 133.
15. Фіцула М. М. Педагогіка. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. К. : Академвидав, 2007. 528 с.

Reference:

1. Vashhenko G. (1994). Vy`xovny`j ideal [Educational ideal]. Poltava: Poltavskiy visnyk. 192 s. [in Ukrainian].
2. Vy`shnevs`ky`j O. (2013). Ukrayins`ky`j nacional`ny`j karakter ta suchasny`j ideal vy`xovannya ukrayins`koyi molodi [Ukrainian national character and the modern ideal of education of Ukrainian youth]. Pedagogichna dumka. # 1. S. 3–8. [in Ukrainian].
3. Duxnovy`ch O. (1967). Narodna pedagogika [Folk pedagogy]. Tvory` v 4 t. Pryaniv, T. 2. 734 s. [in Ukrainian].
4. Lyubar O. O., Stel`maxovy`ch M. G., Fedorenko D. T. (1999). Istoriya ukrayins`koyi pedagogiky` [History of Ukrainian pedagogy] / Za red. M. G. Stel`maxovy`cha. K.: Instytut zmistu i metodiv navchannya MO Ukrayiny`, 355 s. S. 100. [in Ukrainian].
5. Kayukov V. I. (1997). Ly`czars`ke vy`xovannya u shkoli: navchal`no–metody`chny`j posibny`k dlya vchy`teliv [Chivalric education at school]. Kirovograd. 260 s. [in Ukrainian].
6. Ogiyenko I. (1992). Ukrayins`ka kul`tura [Ukrainian culture]. K.: Dovira, 139 s. [in Ukrainian].
7. Pidlasy`j I. (1999; 2000). Idealy` ukrayins`kogo vy`xovannya [Ideals of Ukrainian education]. Ridna shkola, 12, 3-7; 2, 3-7; 4, 6-13. [in Ukrainian].
8. Petriv A. (2020). Sutnist` i struktura ponyattya «patrioty`chni idealy` studentiv agrarny`x zakladiv faxovoyi peredvy`shhoyi osvity` [The essence and structure of the concept "patriotic ideals of students of agricultural institutions of vocational pre-higher education]. Pedagogichni nauky` : teoriya, istoriya, innovacijni texnologiyi, # 10 (104). S.218-225. [in Ukrainian].
9. Ponimans`ka T. I. (2006). Doshkil`na pedagogika [Preschool pedagogy]: Navchal`ny`j posibny`k dlya studentiv vy`shhy`x navchal`ny`x zakladiv. K. : Akademvy`dav, 456 s. [in Ukrainian].
10. Rudenko Yu. D. (2012). Osnovy` kozacz`ko-ly`czas`kogo vy`xovannya [Fundamentals of Cossack-knight education]. K.: Get`man. K., 260 s. [in Ukrainian].
11. Rusova S. (1996). Vy`brani pedagogichni tvory` [Selected pedagogical works]/ uporyad., peredm., koment. O. V. Proskura. K.: Osvita, 304 s. [in Ukrainian].
12. Skovoroda G. (1992). Doslidzhennya, rozvidky`, materialy` [Research, intelligence, materials]: Zbirny`k naukovy`x pracz`. K.: Naukova dumka, 382 s. [in Ukrainian].
13. Stel`maxovy`ch M. G. (1994). Ukrayins`ka etnopedagogika [Ukrainian Studies] / M. G. Stel`maxovy`ch. Ukrayinoznavstvo: Posibny`k / Uklad.: V. Ya. Macyuk, V. G. Pugach. K.: Zodiak EKO, 399 s. С. 240. [in Ukrainian].
14. Ushy`ns`ky`j K. (1993). Ridne slovo [Native word]. Vy`brani pedagogichni tvory` : u 2-x t. / za red. O. I. Piskunova. K., T. I. S. 121- 133. [in Ukrainian].
15. Ficzuła M. M. (2007). Pedagogika [Pedagogy]. Ternopil`: Navchal`na kny`ga – Bogdan. K. : Akademvy`dav, 528 s. [in Ukrainian].

УДК 167.1-021.121:355.01:37.091.4(477)Ющук(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-946-956](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-946-956)

Розман Ірина Іллівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Мукачівський державний університет, 89600 м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26, тел.: (03131) 211-09, <https://orcid.org/0000-0002-4951-0074>

Фенцик Оксана Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту, Мукачівський державний університет, 89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26, <https://orcid.org/0000-0002-0207-5255>

ІВАН ЮЩУК ПРО ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ В ЧАСИ ВІЙНИ (РЕТРОСПЕКТИВА ІНТЕРНЕТ-ПУБЛІКАЦІЙ)

Анотація. У рамках наукового дослідження було проведено аналіз інформаційного простору щодо ролі української мови у формуванні позитивних національних уявлень, зокрема оптимізму, незламності та любові до України. Застосовуючи методи контент-аналізу та критичного огляду Інтернет-джерел, досліджено, як українська мова відображає та впливає на формування цих ціннісних аспектів національного характеру.

Зосереджена увага на ролі освіти та просвітництва в сучасному українському суспільстві через призму думок та поглядів Івана Ющука.

Стаття пропонує аналіз освітніх та просвітницьких стратегій, що можуть сприяти розвитку та підвищенню свідомості громадян.

Проаналізовано ідеї І. Ющука та їх потенційний вплив на формування освітнього простору в Україні.

Зауважено на важливості використання української мови у контексті вираження незламності та вольової сили, що сприяє зміцненню віри в себе та власні можливості серед українців, адже мова є інструментом відстоювання національних інтересів та спадкоємцем великої історичної традиції боротьби за свободу та незалежність.

Стаття сприяє висвітленню актуальних питань освіти та просвітництва в контексті сучасних викликів українського суспільства.

На основі власних інтерв'ю-роздумів професора, висловлених у період з 2015 по 2021 рік, у статті розглядаються ключові аспекти сучасних викликів українського суспільства, зокрема в контексті освітнього та просвітницького потенціалу.

Закцентовано увагу на висловлюваннях І.П. Ющука у Інтернет-просторі щодо важливості державної мовної політики, що сприяє більш глибокому розумінню та аналізу представлених ідей: Ковальова С. «Іван Ющук: У державі має бути мовна цензури» «Вечірній Київ», 2015. URL: <http://surl.li/tbvsw>; в інтерв'ю «Главкому»: Глуховський М. «Мовознавець Іван Ющук: Піддаватися на те, що російськомовні теж стояли на Майдані, не варто», від 9 лист. 2016 р. URL: <http://surl.li/tbvzc>; Малиновська М. «Мовознавець Іван Ющук: У Німеччині багато турків, але німці не переходять на турецьку мову», від 15 листопада 2021 року. URL: <http://surl.li/tbwbe>; від 2 жовтня 2017 року виступ у програмі «Наша освіта» на каналі URL: <http://surl.li/swray>; інтерв'ю інформаційному порталю «Український інтерес». Антонюк Н «Іван Ющук: Українська мова скріплює людей та вселяє довіру один до одного», від 29 вересня 2020 р. URL: <http://surl.li/tbwvr>; Квасниця І., Президент Асоціації «Спадщина України». «Іван Пилипович Ющук» URL: <http://surl.li/tbwmh>, а також офіційні документи від урядових чи наукових установ «Мова під час війни стала зброєю – в Україні відзначають День писемності» Укрінформ 2022. URL: <http://surl.li/sywtb>.

Ключові слова: Іван Ющук, Україна, війна, українська мова, навчальні видання, роль освіти та просвітництва,

Rozman Iryna Illivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of English Language, Literature and Teaching Methods, Mukachevo State University, 89600 Mukachevo, St. Uzhhorodska, 26, Tel.: (03131) 211-09, <https://orcid.org/0000-0002-4951-0074>

Fentsyk Oksana Candidate of Pedagogical Sciences/PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Pedagogical Faculty, Department for Preschool, Primary Education and Educational Management, Mukachevo State University, 89600, Transcarpathian region, Mukachevo, Uzhhorodskaya 26 St., <https://orcid.org/0000-0002-0207-5255>.

IVAN YUSHCHUK ON THE EDUCATIONAL SPACE OF UKRAINE: THE URGENCY OF THE PROBLEM IN TIME OF WAR (RETROSPECTIVE OF INTERNET PUBLICATIONS)

Abstract. As part of the scientific research, an analysis of the information space was carried out regarding the role of the Ukrainian language in the formation of positive national ideas, in particular, optimism, indomitability and love for Ukraine. Using the methods of content analysis and critical review of Internet sources, it was investigated how the Ukrainian language reflects and influences the formation of these valuable aspects of the national character.

Attention is focused on the role of education and enlightenment in modern Ukrainian society through the prism of Ivan Yushchuk's thoughts and views.

The article offers an analysis of educational and educational strategies that can contribute to the development and raising of citizens' consciousness.

The ideas of I. Yushchuk and their potential influence on the formation of educational space in Ukraine are analyzed.

The importance of using the Ukrainian language in the context of expressing indomitability and willpower, which contributes to strengthening self-belief and own capabilities among Ukrainians, was noted. It is a tool for defending national interests and an heir to the great historical tradition of the struggle for freedom and independence.

The article contributes to highlighting current issues of education and enlightenment in the context of modern challenges of Ukrainian society.

Based on the professor's own interviews-reflections, expressed in the period from 2015 to 2021, the article examines key aspects of modern challenges of Ukrainian society, in particular in the context of educational and educational potential.

Attention is focused on the statements of I.P. Yushchuk in the Internet space regarding the importance of state language policy, which contributes to a deeper understanding and analysis of the presented ideas: Kovalova S. "Ivan Yushchuk: There should be language censorship in the state" "Evening Kyiv", 2015. URL: <http://surl.li/tbvsw>; in an interview with "Glavkom": M. Hlukhovskiyi "Linguist Ivan Yushchuk: It is not worth succumbing to the fact that Russian speakers also stood on the Maidan", November 9, 2016 URL: <http://surl.li/tbvzc>; Malinovska M. "Linguist Ivan Juschuk: There are many Turks in Germany, but the Germans are not switching to the Turkish language", dated November 15, 20217. URL: <http://surl.li/tbwbe>; from October 2, 2017, a speech in the program "Our Education" on the URL channel: <http://surl.li/swray>; interview with the information portal "Ukrainian Interest". Antonyuk N. "Ivan Yushchuk: The Ukrainian language unites people and instills trust in each other", dated September 29, 2020. URL: <http://surl.li/tbwvr>; I. Kvasnytsia, President of the "Heritage of Ukraine" Association. "Ivan Pylypovych Yushchuk" URL: <http://surl.li/tbwmh>, as well as official documents from government or scientific institutions "Language during the war became a weapon - Ukraine celebrates the Day of Writing" Ukrinform 2022. URL: <http://surl.li/sywtb>.

Keywords: Ivan Yushchuk, Ukraine, war, Ukrainian language, educational publications, the role of education and enlightenment.

Постановка проблеми. Знання мови ставить завдання перед суспільством у забезпеченні ефективного спілкування, культурного розвитку та збереженні

національної ідентичності. Закон «Про мову в 2021 році» [5], «Правовий статус української мови в державі» [11], «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [12], «Перехід сфери обслуговування на українську мову» [10] свідчать про ідентичність України як суверенної держави з відокремленою мовною ідентичністю, встановлюють правові механізми, спрямовані на захист і розвиток української мови, зокрема шляхом забезпечення її використання в офіційній діяльності, освіті, мас-медіа та інших сферах громадського життя та в контексті війни, яка спалахнула на території України; мова стала не лише засобом спілкування, але й елементом підтримки національної самосвідомості та боротьби за свободу. Знання мови є не лише інструментом спілкування, але й символом національної гідності та самовизначення громадянства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом актуальних проблем щодо освітньо-просвітницького простору України займалися вчені Г. Бутенко, А. Евтодюк, Н. Рибка, А. Цимбалару, які присвятили свої дослідження характеристиці впливу мовних політик на формування освітнього середовища, розвиток мовної свідомості та міжкультурної взаємодії в сучасному українському суспільстві. Їхні дослідження вказують на необхідність системного підходу до вирішення проблем мовної політики та освітнього процесу, спрямованого на збереження мовної різноманітності та підвищення мовної компетентності громадян для побудови єдиної та гармонійної багатомовної держави. Зокрема Н. Рибка зазначає, що «освітній простір відображає переважно внутрішні (педагогічні, психологічні, дидактичні та ін.) зміни в системі освіти» [13, с. 8]. У дослідженнях видатних науковців, зокрема Т. Байбари, Н. Бібік, М. Бурди, Т. Бойченко, О. Бугайова, Л. Величко, І. Гудзик, Н. Коваль, В. Корнеєва, Л. Кочиної, О. Ляшенка, І. Смагіна, систематично досліджуються дидактичні та методичні засади формування змісту навчання та його відображення у підручниках і навчальних посібниках.

Метою статті є висвітлення думок Івана Ющука щодо освітньо-просвітницького простору України на основі ретроспективних Інтернет-публікацій та питання української мови в час війни.

Виклад основного матеріалу. Життєпис та впливова роль у просвітництві І.Ющука стали предметом окремих досліджень і публіцистичних есе, приурочених до ювілеїв таких вчених, як С. Омельчук, М. Гуць, І. Пасемко, О. Сливинський, Д. Павличко та Ю. Руденко.

Дослідження просвітницької діяльності цього видатного мовознавця залишається актуальним і вимагає ретельного аналізу та дослідження навіть у сучасному контексті. Для висвітлення зазначеної мети ми використаємо публічно доступні онлайн-ресурси, які містять відомості про погляди та висловлювання І. Ющука щодо значення української мови. Серед найбільш

авторитетних джерел, що можна використовувати для аналізу, варто відзначити публікації на офіційних веб-сайтах засобів масової інформації, відкриті заяви та інтерв'ю, які надає сам І. Ющук: Ковальова С. «Іван Ющук: У державі має бути мовна цензури» «Вечірній Київ», 2015. URL: <http://surl.li/tbvsw>; в інтерв'ю «Главкому»: Глуховський М. «Мовознавець Іван Ющук: Піддаватися на те, що російськомовні теж стояли на Майдані, не варто», від 9 лист. 2016 р. URL: <http://surl.li/tbvzc>; Малиновська М. «Мовознавець Іван Ющук: У Німеччині багато турків, але німці не переходять на турецьку мову», від 15 листопада 2017 року. URL: <http://surl.li/tbwbe>; від 2 жовтня 2017 року виступ у програмі «Наша освіта» на каналі URL: <http://surl.li/swray>; інтерв'ю інформаційному порталу «Український інтерес». Антонюк Н «Іван Ющук: Українська мова скріплює людей та вселяє довіру один до одного», від 29 вересня 2020 р. URL: <http://surl.li/tbwvr>; Квасниця І., Президент Асоціації «Спадщина України». «Іван Пилипович Ющук» URL: <http://surl.li/tbwmh>, а також офіційні документи від урядових чи наукових установ «Мова під час війни стала зброєю – в Україні відзначають День писемності» Укрінформ 2022. URL: <http://surl.li/sywtb>.

Під кутом сучасності при аналізі таких джерел необхідно враховувати їхню об'єктивність та репутацію, а також ураховувати контекст політичної, культурної та соціальної обстановки, що може впливати на думки та висловлювання І. Ющука. Також важливо звернути увагу на специфіку публікацій та можливі мотивації авторів, які можуть впливати на інтерпретацію його поглядів.

Аналіз публікацій показав, що в інформаційному просторі українська мова відіграє ключову роль у консолідації суспільства та підтримці національної ідентичності. Вона є символом національної гідності та самобутності, що сприяє формуванню позитивного національного настрою серед громадян. У висвітленні оптимістичних поглядів українська мова часто використовується для вираження надії, віри у майбутнє та досягнення високих цілей, що впливає на формування позитивного емоційного фону в суспільстві.

Усе своє життя І.П.Ющук вів енергійну наукову діяльність, видавав книги та навчав студентів. Невсипуща муза Івана Ющука йде пліч-о-пліч із оптимізмом, незламністю та любов'ю до України.

Уповноваженим із питань захисту державної мови призначили Тараса Кременя. Після аналізу Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» можна виділити кілька положень, які вважаються особливо важливими у контексті забезпечення мовних прав та зміцнення мовної ідентичності нації.

По-перше, слід зазначити, що одним із ключових положень є закріплення статусу української мови як державної. Це положення визначає

основні принципи державної мовної політики, які спрямовані на забезпечення захисту, розвитку та популяризації української мови як невід’ємної складової національної культури та ідентичності.

По-друге, важливим є закріплення механізмів забезпечення рівних мовних прав громадян незалежно від їхньої етнічної чи мовної належності. Це включає забезпечення доступу до освіти, державної адміністрації, правосуддя та інших сфер життєдіяльності українською мовою, а також захист від будь-якої форми дискримінації на мовному ґрунті.

Третє положення, що слід виділити, – це встановлення відповідальності за порушення мовних прав та невиконання законодавчих вимог щодо забезпечення функціонування української мови. Це сприяє підвищенню ефективності мовної політики та зміцненню мовної сфери українського суспільства [14].

Вищезазначені положення, які становлять основу Закону, є ключовими у забезпеченні стабільного функціонування та розвитку української мови як державної. Вони репрезентують систему гарантій та механізмів, спрямованих на зміцнення мовної ідентичності та культурного багатства українського народу [4].

У інтерв’ю Квальовій С. Ющук І.П. констатує: «Повинні бути створені всі умови, які б сприяли утвердженню української мови як державної. Чиновник, якщо він хоче бути державним чиновником, має володіти й користуватися державною мовою, інакше йому не місце в державній установі. Не повинно також бути шкіл, у яких усе навчання ведеться тільки іноземною, тобто російською. На моє переконання, треба, щоб запрацював єдиний мовний режим у школах» [7].

На слова кореспондента стосовно того, що І.Ющук є автором 30 підручників з української мови для середньої та вищої школи, але досі є кандидатом філологічних наук, професор Ющук відповів: «Вважаю, що суть не у званнях чи титулах. Головне – чи зробив ти по максимуму в тому, що вмієш і можеш. Коли в умовах утиску і переслідувань мене звільнили з Інституту літератури імені Тараса Шевченка, заборонивши публікувати будь-що, я перекладав – із сербської, хорватської, македонської, словенської, чеської мов. Це майже півтора десятка прозових книжок, хоча не завжди вдавалося їх друкувати під власним прізвищем. Такі були часи» [7]. Надзвичайно важлива думка була висловлена у подальшій розмові: «У «Концепції розвитку української мови, культури та виховання історичної пам’яті у жителів міста Києва на 2015–2020 роки», яку затвердила міська рада, йдеться про зміцнення статусу української мови як державної, її всебічний розвиток і поширення в усіх сферах суспільного життя міста. А як цього досягнути, Іване Пилиповичу?» – «Це дуже правильне і потрібне рішення.

Вважаю, що першим практичним кроком має бути створення при КМДА комісії з питань української мови. Не досить назвати мову державною, треба, щоб вона і справді була такою, як це є у країнах Європи. Вчені, я особисто, могли б долучитися до роботи такої комісії. До речі, в перші роки Незалежності у державних адміністраціях були представники «Просвіти», які стежили за дотриманням україномовства. Чому б цю традицію не відновити?» [7].

Кореспондент Глуховський М. в інтерв'ю з І.Ющук на тему: «Мовознавець Іван Ющук: Піддаватися на те, що російськомовні теж стояли на Майдані, не варто», зауважує на слова професора: «Так, я помічаю тенденцію до погіршення мовної ситуації. Вона іде від доброти українців, які не завжди вміють захищати свої права. Вони більше співчують іншим. Те, що деякі російськомовні громадяни брали участь у Революції гідності, так би мовити, розм'якло українців. Ніхто не проти російської мови чи ще якоїсь іншої мови. Але державною має бути лише одна мова» [3]. «Але зараз триває війна. Вся увага, всі зусилля звернені на фронт. Тому, кажуть (керівники ЗМІ. – «Главком»), мова – це другорядна річ. Але це зовсім не так. Мова – це зброя стратегічна. З мови та війна й почалася, бо нібито хтось хотів забрати у тих росіян, які проживають на Донбасі, їхню російську мову. Такого не було – цей привід собі вигадали для того, аби знищити Україну як державу» [3].

Далі І.П. Ющук зауважує, що «школа мислення не розвиває. Я про це кажу скрізь. Школа повинна не знання давати, бо знання забувають, а насамперед має розвивати мислення. Тобто дитина бачить якийсь факт і потім може його проаналізувати, оцінити і прийняти відповідне адекватне рішення» [3].

«Погіршення становища української мови в Україні спостерігається вже понад 10 років. Як не дивно, ситуація різко змінилась у гірший бік після останнього Майдану, який, здавалося б, відзначався небувалим сплеском патріотизму. Нині вже нікого не здивуєш, що найвищі чиновники на засіданні уряду чи Адміністрації президента нехтують законом - користуються російською у робочому спілкуванні. Хоча навіть Микола Азаров, який ставав об'єктом насмішок і критики за погане знання української, на публіці намагався дотримуватися букви закону» [3].

На питання «У чому конкретні хиби нинішньої методики?» Ющук І.П. відповідає: «Вона не змінилась, а просто закріпилася. Все, що не розвивається, починає деградувати, у тому числі методика. Я щоразу, коли видаю новий посібник, це враховую.

В останньому своєму посібнику «Українська мова в школі: методичні поради для вчителя» я намагався якраз учителя підвести до того, що він має давати не знання, а вчити людей самим добувати ті знання. Бо в їхніх головах ті закони є, тільки вони неусвідомлені [3].

На питання Малиновської Н., як І.П. Ющук оцінює сьогоденний стан української мови, мовознавець відповідає: «Мова звучить на радіо, телебаченні. Тому я сказав би, що становище нормальне. Інша річ, що саме вживання мови не завжди правильне. В Києві, столиці України, рідна мова має звучати скрізь. Скажімо, в Парижі скрізь звучить французька, у Варшаві – польська. До речі, якщо приїхати до Польщі, то одразу можна почути польську мову. Так і в Україні має бути українська мова. Але, на жаль, наші традиції зруйновані. Ще раз наголошу: люди українську мову розуміють, адже вона в наших генах. А та мова, що принесена з іншої держави, - на поверхні мислення. В глибині завжди лежать ті закони мислення, які вироблені протягом тисячоліть нашими предками» [8].

У намірі віддати перевагу зазначеній меті професор і автор наукових праць з методики викладання української мови І. Ющук провадить комплексне дослідження, спрямоване на аналіз ефективних педагогічних підходів та методів, які сприяють оптимізації процесу навчання та засвоєння української мови учнями та студентами. На посаді професора та завідувача кафедри слов'янської філології і загального мовознавства у Київському міжнародному університеті Ющук І.П. продовжує свою плідну наукову та педагогічну діяльність, сприяючи подальшому розвитку української мовознавчої науки та освіти.

У програмі «Наша освіта» (2017 р.), яка була присвячена Дню вчителя, Ющук І.П. зауважив, що вчитель виховує майбутнє наших дітей, тому що якими будуть наші діти, такою й буде наша держава. Ведуча нагадала нам, що в 60-ті роки Ющук І.П. працював в Інституті літератури ім.Т.Шевченка АН УРСР зі спеціальності «сербська література», де здобув спеціальність філолог-славіст та вчитель української мови. Однак трапився такий переломний момент, що за національні переконання Ющука І.П. було знято з посади, яку він обіймав у інституті, – натомість став завідувачем методичним відділом у журналі «Дивослово».

Не уявляю нині учня чи дорослого, який хоче опанувати українську мову без «Практикуму правопису і граматики української мови» Івана Ющука. Це настільна книга в кожній українській родині. До речі, професор є і співавтором посібника «Українська мова для іноземців». Іван Пилипович написав більше сорока наукових праць про українську мову. Остання публікація Івана Пилиповича була присвячена ювілею Лесі Українки – як завжди сильна і переконлива; читачі соціальних мереж мають змогу й тепер прочитати його гострі посилання [15].

В інтерв'ю «Українському інтересу» І.Ющук стверджує, що «Україна повинна у світовий прогрес, у світову цивілізацію внести своє. Якщо ми повторюватимемо американців чи росіян, то не будемо нікому потрібні, бо

американці своє краще подають, а росіяни – своє. Наше ж буде плагіатом, а кожен плагіат – нікчемний». На питання «Щоб ви порадили людині, яка ніколи не спілкувалася українською, проте вирішила на неї перейти?», прозвучала така відповідь: «Треба почати від суржика – вставляти у свою мову українські слова. У такий спосіб врешті-решт оволодієш мовою. Раджу посібник Івана Ющука «Я вивчу українську мову. Я выучу украинский язык».

Українська мова починається від «Повісті врем'яних літ» і «Слова о полку Ігоревім» в сучасних перекладах до творчості Василя Стуса. Людина повинна відразу входити в українську культуру, адже вчити мову без ознайомлення з культурою – неправильно [1].

«В радянську епоху звинувачували мене в українському буржуазному націоналізмі. Бо я скрізь говорив тільки українською мовою. І дружив з чесними безкорисливими людьми – з Василем Стусом, Іваном Світличним, Юрієм Бадзьом – і поділяв їхні погляди. А не зламався я тому, що я українець-волиняк. Бо ж, як відомо, волиняни вперті люди. Я не терпів і не терплю приниження» [6].

На завершення розмови Ющук І.П. ствердно зауважив: «Я б сказав наступне українцям, що треба розуміти, що українці не є останнім народом у світі. Ми є дуже талановитим, незалежним, працьовитим і гідним народом. Довгі століття ми були колонією інших держав. Отже, ми повинні докласти максимум зусиль, щоб зміцнити свою державність. А стержнем державності є утвердження української державної мови в усі сфери суспільного життя. Через утвердження мови до утвердження незалежності і цілісності України» [6].

Початок повномасштабної війни в Україні призвів до значного збільшення зацікавленості та підтримки української мови серед населення. Відзначається виразний та стрімкий перехід українців до використання рідної мови, який супроводжується збільшенням зацікавленості українців у літературних творах.

Значення української мови для нашого народу важко переоцінити. «Руйнуючи культурну спадщину, ворог і нині на окупованих територіях забороняє навчання державною мовою, вилучає книги, фізично розправляє з усіма, хто живе з Україною в серці. Але йому не вдасться нас зламати», – підкреслив Президент [9].

«Не досить назвати мову державною, треба, щоб вона й справді була такою, як це в країнах Європи. У перші роки незалежності в державних адміністраціях були представники «Просвіти», які стежили за дотриманням мовного режиму», – каже відомий мовознавець професор Іван Ющук. – Чому б цю традицію не відновити?» [7; 16].

Висновки. Під час війни спостерігається зростання важливості та значення знання української мови, яка виступає не лише як засіб комунікації,

але й як символ національної самосвідомості та спільної ідентичності, що підтримує духовну і суспільну єдність українського народу в умовах екстремальних та напружених обставин війни. Іван Ющук щорічно, починаючи з 2018 року, брав участь у конференціях і вебінарах до Міжнародного дня рідної мови UNESCO «Рідномовна і багатомовна освіта у контексті сталого розвитку суспільства», організаторами яких виступала Кафедра ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття» НАПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, і ділився досвідом роботи з учнями, студентами, учителями та науковцями в царині рідної мови.

Учення І. Ющука у контексті війни відображає вагому роль українського мовознавця як ключового джерела інтелектуальних ресурсів для розуміння української державності. Його дослідження у сфері мовознавства, зокрема в контексті вивчення лінгвістичних аспектів комунікації, є невід'ємною складовою сучасної української мови. Аналізуючи мовні практики, методичні рекомендації, підручники та комунікативні стратегії, І. Ющук сприяв розумінню та ефективному використанню мови як державної складової української нації.

Література:

1. Антонюк Н. Іван Ющук: Українська мова скріплює людей та вселяє довіру один до одного. 2020. URL: <http://surl.li/tbwvr>.
2. Наша освіта: програма. 2017. URL: <http://surl.li/swray>.
3. Глуховський М. Мовознавець Іван Ющук: Піддаватися на те, що російськомовні теж стояли на Майдані, не варто. 2016. URL: <http://surl.li/tbvzc>.
4. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 21. С. 81. URL: <http://surl.li/swmjk>.
5. Закон про мову в 2021 році. Від 16 січня обслуговування українською та іспити для чиновників. URL: <http://surl.li/sywos>.
6. Квасниця І. Ющук Іван Пилипович. URL: <http://surl.li/tbwmh>.
7. Ковальова С. Іван Ющук: У державі має бути мовна цензура. 2015. URL: <http://surl.li/tbvsw>.
8. Малиновська М. Мовознавець Іван Ющук: У Німеччині багато турків, але німці не переходять на турецьку мову. 2017. URL: <http://surl.li/tbwbe>.
9. Мова під час війни стала зброєю. В Україні відзначають День писемності. 2022. URL: <http://surl.li/sywtb>.
10. Перехід сфери обслуговування на українську мову. 2019. URL: <http://surl.li/sywrw>.
11. Правовий статус української мови в державі. 2021. URL: <http://surl.li/sywpp>.
12. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <http://surl.li/sywqt>.
13. Рибка Н. М. Єдиний освітній простір як інтегративна система: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Одеса, 2005. 24 с.
14. Уповноваженим із захисту державної мови шляхом рейтингового голосування обраний Тарас Кремінь. 2020. URL: <http://surl.li/tbzar>.
15. Ходацька О., Філіпчук Н. Майстер українського слова, лицар українського духу. *Педагогічна газета України*. 2021. № 2. С. 8. URL: <http://surl.li/tclrm>.
16. Sirenko P.O. Special and preventive exercises in professional football. Kharkiv: New word; 2012.

References:

1. Antoniuk, N. (2020). Ivan Yushchuk: Ukrainska mova skripliuie liudei ta vseliaie doviru odyn do odnogo [Ivan Yushchuk: The Ukrainian language unites people and instills trust in each other]. Retrieved from <http://surl.li/tbwvr> [in Ukrainian].
2. Nasha osvita: prohrama [Our education: program]. (2017). Retrieved from <http://surl.li/swray> [in Ukrainian].
3. Hlukhovskiy, M. (2016). Movoznavets Ivan Yushchuk: Piddavatysia na te, shcho rosiiskomovni tezh stoialy na Maidani, ne varto [Linguist Ivan Yushchuk: It is not worth giving in to the fact that Russian speakers were also standing on the Maidan]. Retrieved from <http://surl.li/tbvzc> [in Ukrainian].
4. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: Zakon Ukrainy [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state language: Law of Ukraine]. (2019). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) - Information of the Verkhovna Rada (VVR)*, 21, 81. Retrieved from <http://surl.li/swmxk> [in Ukrainian].
5. Zakon pro movu v 2021 rotsi. Vid 16 sichnia obsluhovuvannia ukrainskoiu ta ispyty dlia chynovnykiv [Law on language in 2021. From January 16, service in Ukrainian and exams for officials]. Retrieved from <http://surl.li/syvos> [in Ukrainian].
6. Kvasnytsia, I. Yushchuk Ivan Pylypovych [Yushchuk Ivan Pylypovych]. Retrieved from <http://surl.li/tbwmh> [in Ukrainian].
7. Kovalova, S. (2015). Ivan Yushchuk: U derzhavi maie buty movna tsenzura [Ivan Yushchuk: There should be language censorship in the state]. Retrieved from <http://surl.li/tbvsw> [in Ukrainian].
8. Malynovska, M. (2017). Movoznavets Ivan Yushchuk: U Nimechchyni bahato turkiv, ale nimtsi ne perekhodiat na turetsku movu [Linguist Ivan Juschuk: There are many Turks in Germany, but the Germans are not switching to Turkish]. Retrieved from <http://surl.li/tbwbe> [in Ukrainian].
9. Mova pid chas viiny stala zbroieiu. V Ukraini vidznachaiut Den pysemnosti [Language became a weapon during the war. Writing Day is celebrated in Ukraine]. (2022). Retrieved from <http://surl.li/sywtb> [in Ukrainian].
10. Perekhid sfery obsluhovuvannia na ukrainsku movu [Transition of the sphere of service to the Ukrainian language]. (2019). Retrieved from <http://surl.li/sywrw> [in Ukrainian].
11. Pravovyi status ukrainskoi movy v derzhavi [The legal status of the Ukrainian language in the state]. (2021). Retrieved from <http://surl.li/sywp> [in Ukrainian].
12. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: Zakon Ukrainy vid 25.04.2019 № 2704-VIII [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language: Law of Ukraine dated April 25, 2019 No. 2704-VIII]. Retrieved from <http://surl.li/sywqt> [in Ukrainian].
13. Rybka, N. M. (2005). Yedynyi osvitnii prostir yak intehratyvna systema: sotsialno-filosofskiy analiz [The unified educational space as an integrative system: socio-philosophical analysis]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
14. Upovnovazhenym iz zakhystu derzhavnoi movy shliakhom reitynhovoho holosuvannia obranyi Taras Kremin [Taras Kremin was elected as the commissioner for the protection of the state language by rating voting]. (2020). Retrieved from <http://surl.li/tbzar> [in Ukrainian].
15. Khodatska, O., & Filipchuk, N. (2021). Maister ukrainskoho slova, lytsar ukrainskoho dukhu [Master of the Ukrainian word, knight of the Ukrainian spirit]. *Pedahohichna hazeta Ukrainy - Pedagogical newspaper of Ukraine*, 2, 8. Retrieved from <http://surl.li/tclrm> [in Ukrainian].
16. Sirenko P.O. Special and preventive exercises in professional football. Kharkiv: New word; 2012.

УДК 378.015.3:159-051

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-957-969](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-957-969)

Росенко Дмитро Олегович аспірант кафедри фізичної культури та спорту, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, 36011, тел. (050)305-28-37, <http://orcid.org/0009-0003-9473-3730>

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ХОРЕОГРАФІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Воєнний стан докорінно змінює організацію освітнього процесу, в тому числі із підготовки майбутніх хореографів. Враховуючи важливість підтримки діяльності освітньої галузі в умовах воєнного стану, варто зазначити, що саме на заклади освіти покладена велика відповідальність за формування культурно-мистецького потенціалу держави, підготовку висококваліфікованих кадрів, збереження та розвиток культурно-історичної спадщини України. Все це зумовлює необхідність організації освітнього процесу підготовки майбутніх хореографів, який би відповідав стратегій розвитку вітчизняної освіти. У ході дослідження схарактеризовано сутність та організаційну складову освітнього процесу підготовки майбутніх хореографів у закладах вищої освіти та висвітлено важливість підготовки майбутніх хореографів у контексті підтримки культурно-мистецького потенціалу держави. Акцентовано увагу на тому, що в основі освітнього процесу в умовах воєнного стану лежить концепція розвитку самоосвіти студентів, включаючи навички самоаналізу, саморегуляції та самодисципліни, а також формування концепції «навчання впродовж життя». В умовах стрімкої трансформації системи освіти цифрові інструменти, такі як інформаційно-комунікаційні технології та цифрові платформи, стали джерелом знань та основою для розвитку професійних кваліфікацій і практичних навичок. Проведено аналіз основних змін, запроваджених закладами вищої освіти країни для підтримки навчання студентів в умовах воєнного стану. Особливу увагу було приділено впровадженню процесу діджиталізації освіти. Це може бути ефективним способом підтримки системи в умовах пандемії та основою для збереження освітнього процесу в умовах воєнного стану. Доведено, що навіть в умовах воєнного стану освітній процес має зберігати свою основу, яка складається з трьох елементів: теоретичної складової освіти, практичної діяльності студентів та системи управління. Важливо забезпечити підтримку знань і навичок, набутих студентом-хореографом за допомогою дистанційного

навчання, використання електронних технологій і засобів комунікації, що дозволяє викладачеві та студентам підтримувати зв'язок і підтримувати навчальний процес у нестандартних ситуаціях.

Ключові слова: воєнний стан, майбутні хореографи, діджиталізація освіти, дистанційне навчання, заклади вищої освіти.

Rosenko Dmytro Olehovych graduate student of the Department of Physical Culture and Sports, National University "Poltava Polytechnic named after Yury Kondratyuk", 24 Pershotravnevy Ave., Poltava, 36011, tel.: (050)305-28-37, <http://orcid.org/0009-0003-9473-3730>

ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE TRAINING OF FUTURE CHOREOGRAPHERS UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Abstract. Martial law fundamentally changes the organization of the educational process, including the training of future choreographers. Considering the importance of supporting the activities of the educational sector in the conditions of martial law, it is worth noting that it is the educational institutions that are entrusted with the great responsibility for the formation of the cultural and artistic potential of the state, the training of highly qualified personnel, and the preservation and development of the cultural and historical heritage of Ukraine. All this necessitates the organization of the educational process of training future choreographers, which would correspond to the development strategies of domestic education. In the course of the study, the essence and organizational component of the educational process of training future choreographers in institutions of higher education was characterized and the importance of training future choreographies in the context of supporting the cultural and artistic potential of the state was highlighted. Attention is focused on the fact that the basis of the educational process under martial law is the concept of the development of students' self-education, including the skills of self-analysis, self-regulation and self-discipline, as well as the formation of the concept of "lifelong learning". In the conditions of rapid transformation of the education system, digital tools, such as information and communication technologies and digital platforms, have become a source of knowledge and a basis for the development of professional qualifications and practical skills. An analysis of the main changes introduced by the country's higher education institutions to support the education of students under martial law was carried out. Special attention was paid to the implementation of the process of digitalization of education. This can be an effective way to support the system during a pandemic and a basis for preserving the educational process during martial law. It

has been proven that even in the conditions of martial law, the educational process must retain its basis, which consists of three elements: the theoretical component of education, the practical activities of students, and the management system. It is important to ensure the support of the knowledge and skills acquired by the student-choreographer through distance learning, the use of electronic technologies and means of communication, which allows the teacher and students to maintain contact and support the educational process in non-standard situations.

Keywords: martial law, digitization of education, distance learning, institutions of higher education, cultural and artistic education, choreographer students.

Постановка проблеми. Освітній процес у закладах вищої освіти, зокрема з підготовки майбутніх хореографів має свої особливості. Це пов'язано не тільки з необхідністю підготовки висококваліфікованих кадрів, здатних конкурувати на глобальному ринку та у світовому культурному співтоваристві, але й з потребою розвитку в характері майбутніх фахівців творчого духу, духу новаторства та готовності до прийняття нетипових і креативних рішень. Тому процес навчання і виховання студентів зі спеціальності «Хореографія» – це стратегія і тактика, яка впливає на інтелект студентів, збагачує емоційну складову людини і сприяє розвитку творчих здібностей і креативності. Її особливості полягають у підвищенні значущості культурно-мистецьких знань у загальній системі освіти держави та реалізації процесу вивчення традицій українців та інших народів світу. Незаперечним є той факт, що підвищення ролі культурно-мистецької освіти сприяє культурному розмаїттю та зміцненню взаєморозуміння між громадянами однієї країни та громадянами різних країн.

Зазвичай в основі освітнього процесу покладена концепція розвитку самоосвіти студентів, включаючи навички самоаналізу, саморегуляції та самодисципліни, а також формування концепції «навчання впродовж життя». В умовах стрімкої трансформації системи освіти цифрові інструменти, такі як інформаційно-комунікаційні технології та цифрові платформи, стали джерелом знань та основою для розвитку професійних кваліфікацій і практичних навичок [13, с. 221].

Оскільки умови війни суттєво впливають на освітній процес студентів-хореографів, важливо дослідити цю проблему та знайти шляхи її вирішення. Навчальний процес студентів-хореографів є складним та багатограним і потребує особливої уваги та підходу, особливо в умовах воєнного стану. Проте за правильного підходу та підтримки викладачів студенти-хореографи можуть успішно завершити навчання та зберегти інтерес до професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню організації освітнього процесу підготовки майбутніх хореографів присвячені праці А. Комаровської, О. Просіної [5], Л. Воєвідко [3], С. Коновець [6], Я. Мартинишина, О. Фейчера [7] та ін.

Так, А. Комаровська та О. Просіна, аналізуючи реформування мистецької освіти в Україні на сучасному етапі, діходять висновку, що організаційна структура навчального процесу не лише сприяє формуванню базових знань і вмінь учнів щодо різних видів мистецької діяльності (понятійний тезаурус, сприйняття творів, створення практичних умінь і навичок тощо), але й дає студентам відчуття відповідальності та участі в процесі культурного творення, пробуджує в них бажання впливати на розвиток українського культурного процесу [5, с. 2].

Л. Воевідко у своїх працях приділяє велику увагу професійному розвитку студентів культурно-мистецьких вищих навчальних закладів як складовій стратегії організації освітнього процесу. Авторка стверджує, що структуру освітнього процесу можна вважати оптимальною, якщо вона сприяє всебічному і гармонійному розвитку студентів навіть в умовах воєнного стану та гарантує формування основ громадянськості, активності та відповідальності за власні дії, погляди та ідеї [3, с. 214].

С. Коновець описує способи організації освітнього процесу, які необхідні для формування творчого потенціалу особистості майбутнього хореографа, а саме: методи формування особистості, саморозвитку, самоаналізу та самодисципліни, проектні методи навчання, підходи, що базуються на використанні нових інформаційних технологій, прийоми створення ситуацій успіху, прийоми колективної творчості, інтеграції різних видів діяльності та ін. [6, с. 92].

Я. Мартинишин і О. Фейчер у своїх працях аналізували аспекти управління діяльністю закладів вищої освіти України, де здійснюють підготовку майбутніх хореографів. Описують особливості цілепокладання та підтримки закладів у розробці стратегій організації освітнього процесу. Зокрема, автор зазначає, що структура навчання залежить від запитів майбутніх хореографів щодо їхніх професійних компетентностей, які також змінюються під впливом тенденцій глобального ринку праці та ринку продуктів і послуг; здатності навчальних закладів застосовувати інтегрований підхід до критичного мислення, креативності та вирішення проблем, емоційного інтелекту та когнітивної гнучкості, а також те, що стратегії навчання студентів мають ґрунтуватися на принципах, які розвивають найбільш поширені компетенції [7, с. 21].

Дослідженню проблем організації освітнього процесу студентів в умовах воєнного стану, зокрема практиці популяризації технологій дистанційного навчання, присвячені праці Т. Гулько, С. Замахіної, Л. Рибалко [2; 10; 11].

Проблеми та особливості підготовки саме студентів-хореографів в умовах воєнного стану майже не досліджувалися, не висвітлені в публікаціях українських дослідників. Проте, в науково-методичному посібнику «Освіта в Україні в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність» за загальною ред. С. М. Шкарлета саме цьому питанню приділяється увага [8].

Праці вище згаданих науковців містять детальні дослідження особливостей організації освітнього процесу з підготовки майбутніх хореографів, тенденцій трансформації навчання та змін у стратегії і тактиці викладання навчальних матеріалів в умовах цифрової трансформації. Однак вітчизняна система освіти в умовах воєнного стану опинилася в безпрецедентній ситуації, і для того, щоб зберегти автентичність діяльності закладів вищої освіти у воєнний час та забезпечити формування творчого духу українського народу, необхідно застосувати кардинально новий підхід до організації освітніх процесів у культурно-мистецьких закладах вищої освіти.

Метою статті є розкриття особливостей хореографічної освіти в умовах воєнного стану. Для досягнення поставленої мети були визначені та вирішені наступні завдання:

- визначити організаційну структуру та засади навчання студентів-хореографів в умовах воєнного стану;
- розкрити роль інформаційно-комунікаційних технологій та цифрових технологій як засобів забезпечення дистанційної освіти студентів-хореографів в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Розвиток культурно-мистецького потенціалу нації є життєво важливим у процесі національного розвитку, забезпечення національної стійкості та накопичення культурної спадщини. В умовах діджиталізації, динамічної глобалізації та зростаючої інтеграції економічних систем культурні цінності, притаманні народу кожної країни, можуть видозмінюватися, переосмислюватися та переосмислюватися відповідно до умов сучасного життя, але їхній зміст залишається незмінним. Тому культурно-мистецький потенціал є відчутним показником, що відображає якісний та кількісний рівень розвитку держави та життєдіяльності людини. Одним з перших напрямків роботи у формуванні культурно-мистецького потенціалу нації є освіта.

В умовах воєнного стану студентам-хореографам доводиться змінювати свою професійну підготовку для успішного завершення навчання. У таких ситуаціях важливо швидко опанувати нові навички та знання, щоб адаптуватися до мінливих вимог. Зокрема, доступ до навчальних матеріалів і занять може бути обмежений, кількість або тривалість занять може бути скорочена, або програма може бути змінена. У таких випадках викладачам може знадобитися провести додаткові заняття або підготувати додаткову інформацію та матеріали для навчання, щоб забезпечити ефективну та якісну підготовку студентів-хореографів.

Сутність регулювання навчальних планів у закладах вищої освіти, де здійснюється підготовка майбутніх хореографів, в умовах воєнного стану полягає не у виборі найкращих інструментів і механізмів опрацювання та

засвоєння студентами знань, навчальних матеріалів, що належать до різних видів, жанрів і стилів мистецтва, конкретних творів і творчості митців, а у виборі оптимального шляху опанування студентами мистецтва в умовах поєднання таких негативних чинників, як обмеження соціальної взаємодії та постійна незахищеність; організаційна структура освіти має всебічно мінімізувати деструктивний вплив на підсвідомість студента, зберігати унікальний внутрішній світ студента, сприяти оптимістичному ставленню до світу та самого себе через художню обізнаність. Варто зазначити, що в умовах війни самонавчання, саморегуляція та самодисципліна набувають значних пріоритетів над традиційними освітніми практиками, освітніми інструментами та формами взаємодії.

Важливо також враховувати можливість тимчасового призупинення освітнього процесу, якщо це буде необхідно у зв'язку з воєнним станом. Таке призупинення може бути необхідним для забезпечення безпеки студентів і співробітників та збереження матеріально-технічних ресурсів. Так, щойно в Україні розпочалася війна, Міністерство освіти і науки України рекомендувало призупинити освітній процес у закладах освіти у зв'язку з введенням воєнного стану з 24 лютого 2022 року. Зважаючи на те, що в окремих регіонах України існують реальні загрози життю та здоров'ю громадян, Міністерство освіти і науки рекомендує організувати роботу закладів освіти відповідно до визначених умов:

- тимчасове призупинення освітнього процесу (працівники закладів освіти виконують заходи та завдання, визначені військово-цивільними адміністраціями);
- організація навчального процесу за дистанційною або змішаною формою навчання (за погодженням з військово-цивільними адміністраціями);
- Міністерство освіти і науки України рекомендує використовувати існуючі освітні платформи при організації навчального процесу та просить місцеві органи управління освітою поширювати цю інформацію і сприяти в організації дистанційного навчання для внутрішньо переміщених учнів.

Проте вже 14 березня деякі заклади вищої освіти відновили навчання у формі дистанційного. Викладачі змогли використати досвід, набутий під час несприятливої епідемічної ситуації в країні у зв'язку зі спалахом та поширенням коронавірусної інфекції, для здійснення освітнього процесу; карантинні обмеження після 2020 року спричинили певні зміни в навчальному процесі, перейшовши від очної форми навчання до дистанційної. Ці зміни змусили всіх учасників освітнього процесу набувати нових навичок, які потрібно постійно розвивати та вдосконалювати [4, с. 13-14].

Для того, щоб підтримувати ефективність онлайн-навчання, необхідно дотримуватися наступних принципів:

– процес викладання має бути структурованим, так само як і матеріали, що визначають цей процес, також мають бути структурованими;

– має бути збережена логіка і послідовність етапів вивчення матеріалу. Хоча дистанційне навчання дозволяє студенту певною мірою автономно і самостійно організовувати своє навчання, високий ступінь ефективності освітнього процесу може бути досягнутий за умови дотримання чіткого графіка виконання студентами навчальної програми;

– використання тільки ефективних, налагоджених і перевірених досвідом систем двостороннього діалогу між викладачем і студентом, а також між студентами з використанням ресурсів електронного навчального курсу і дистанційних технологій протягом усього часу засвоєння навчального матеріалу.

– підтримка високої якості та актуальності навчальних матеріалів, що дозволяє студентам розвивати свої професійні компетенції та створює основу для подальшого розвитку їх особистого творчого потенціалу;

– використання систем управління та моніторингу результатів навчання студентів, адаптованих до умов дистанційної освіти. Управління є одним з основних мотивів у системі, що сприяє ефективній діяльності здобувачів знань, а тому, якщо інструмент недосконалий, це може призвести до значного зниження ефективності освітнього процесу в умовах воєнного стану [1, с. 58].

Саме тому, навіть, в умовах воєнного стану освітній процес має зберігати свою основу, яка складається з трьох елементів:

- теоретичної складової освіти;
- практичної діяльності студентів;
- системи управління.

Важливо забезпечити підтримку знань і навичок, набутих студентом-хореографом за допомогою дистанційного навчання, використання електронних технологій і засобів комунікації. Це дозволяє викладачеві та студентам підтримувати зв'язок і підтримувати навчальний процес у нестандартних ситуаціях.

Розглянувши основні критерії до організації дистанційного навчання, перейдемо безпосередньо до організації саме освітнього процесу майбутніх хореографів в умовах сьогодення. Одним із способів підтримки студентів, які вивчають хореографію за допомогою дистанційного навчання, є відео-конференції та онлайн-класи. Це допомагає студентам підтримувати взаємодію з викладачами та одногрупниками, отримувати зворотній зв'язок щодо своєї роботи та вирішувати проблеми, які перед ними постають. Заняття організовано мають проводитись за розкладом у формі відео-конференцій з використанням сервісних платформ Zoom або Google Meet. За допомогою цих платформ можна проводити практичні заняття в режимі онлайн. Обсяг та зміст

самостійних занять має визначати та контролювати безпосередньо викладач. На дистанційних курсах студенти повинні виконувати завдання у двох блоках: практичні навички та теорія. Практичні навички включають загальні вправи та вправи для розвитку таких фізичних якостей, як сила, витривалість, швидкість, координація та гнучкість. Також студенти мають навчитися контролювати свої емоції за допомогою дихальних вправ. Теоретичний блок включає спілкування між викладачем та студентом, відповіді на запитання, теоретичні основи різних видів танцю та поради щодо самостійного виконання вправ. Крім того, важливо розробити спеціальні онлайн-курси та інструкції, які дозволять студентам отримати доступ до необхідної інформації та матеріалів у зручний для них час і форматі. Важливо також записувати лекції та інші навчальні матеріали на відео та робити їх доступними для загального перегляду.

За кредитно-модульною системою студенти мають працювати самостійно. Самостійні заняття хореографією сприяють розвитку рухових функцій учнів, безпечному засвоєнню рухових навичок та розвитку їхніх основних якостей як танцюристів. Водночас це має заохочувати бажання підтримувати фізичну форму за допомогою танцю.

Головною перевагою дистанційного навчання є те, що студенти-хореографи можуть здобувати освіту з будь-якого місця, де є доступ до Інтернету. Слід зазначити, що дистанційна форма навчання може бути ефективним інструментом розвитку професійних навичок і знань для студентів, які вивчають хореографію. Однак для досягнення максимальних результатів важливо не лише розробити спеціальні курси та інструкції для підвищення ефективності навчання, а й забезпечити належну підтримку та співпрацю між студентами та викладачами. В умовах воєнного стану деякі студенти вищих навчальних закладів не мають змоги відвідувати онлайн-заняття зі своїми викладачами. Наприклад, студенти мають можливість використовувати платформу Google Class для вивчення різноманітних танцювальних практик та теоретичних матеріалів під час авіанальотів, відключення електроенергії, перебоїв зі зв'язком, будучи на окупованих територіях чи за кордоном. Завдання також можна перевіряти та оцінювати за допомогою цієї платформи, що є дуже зручною можливістю, адже в такій ситуації може бути і сам викладач.

Для доступного зв'язку між викладачами та студентами рекомендується користування зручними каналами комунікації з використанням сучасних соціальних мереж та створення індивідуальних груп в Telegram та Viber, де всі учасники групи можуть спілкуватися наживо.

Дистанційна форма навчання має всі переваги, але вона не може повністю гарантувати стабільність і безперервність навчання у воєнний час. Основними ризиками під час навчання є відсутність доступу до Інтернету,

відсутність електроенергії, повітряні нальоти та необхідність подорожувати до евакуаційних центрів, а також відсутність доступу до комп'ютерів.

Ще одним негативним фактором, що впливає на освітній процес, є те, що студенти не знають, що означає рано вставати, щоб заощадити час на дорогу до університету. Мінімізація візуального спілкування з викладачами та однолітками призводить до затримки соціальної та громадської зрілості, але не є необхідною для набуття досвіду самоорганізації. Викладачі не можуть зробити зауваження студентам, які мають неохайний вигляд, неналежно вдягаються, грубо поводяться або відвідують практичні заняття з відкритими аватарками. І все це відбувається під час дистанційного навчання, де викладачам доводиться проводити практичні заняття, спілкуватися з усією групою, керувати навчальним процесом та оцінювати знання студентів [9, с. 348]. Крім того, студенти не можуть отримати зворотний зв'язок від своїх викладачів чи одногрупників у реальному часі. Дистанційне навчання також ускладнює досягнення такого ж рівня взаємодії та спілкування, як у класі.

Ще одним негативним фактором є те, що деякі нюанси в галузі хореографії, тобто практичні навички, неможливо повністю засвоїти в класі. Адже учням іноді складно сприймати інформацію онлайн і відтворювати її в оригінальному вигляді. Викладачі працюють у дзеркалі, але учням буває складно зорієнтуватися в просторі і правильно зрозуміти, в який бік рухатися, куди повернутися, на яку ногу наступити, яку руку підняти тощо.

Найпоширеніша проблема, з якою стикаються як студенти, так і викладачі під час дистанційної форми навчання, є затримка звуку, через яку незрозуміло, коли починати певні рухи.

Інша - відсутність нормальних умов для того, щоб студенти, які вивчають хореографію, могли танцювати під час занять та виконання домашніх завдань. Адже не всі мають можливість займатися в хореографічному залі, обладнаному станками та дзеркалами. Більшість студентів займаються вдома, де обмежений простір, що сковує рухи танцюристів, зменшує амплітуду їхніх рухів і не дозволяє працювати на повну силу.

Зважаючи на ці негативні фактори, вчителі намагаються полегшити навчання учнів, записуючи танцювальні комбінації на відео, детально аналізуючи їх та розміщуючи на платформі Google Class. Натомість учні можуть переглядати відео кілька разів, щоб зрозуміти точність виконання танцювальних рухів, а також натискати паузу, перемотувати відео назад або вперед, прискорити або сповільнити за потреби темп виконання [12, с. 163].

Тому викладачам, відповідальним за студентів-хореографів в умовах воєнного стану, слід приділяти особливу увагу. Вони повинні мати високий рівень професійної компетентності та бути здатними допомогти студентам-

хореографам адаптуватися до нових умов навчання. Викладачі повинні вміти ефективно спілкуватися зі студентами, щоб підтримувати їхню мотивацію та інтерес до навчання. Щоб дистанційне навчання було успішним, студенти-хореографи повинні бути дисциплінованими та вмотивованими.

Студенти-хореографи посідають неабияк важливе місце у світі танцю та мистецтва. Характерним є те, що вони не лише розвиваються як танцівники, а й як митці, творці, які готові створювати нові вистави, постановки та композиції. Саме тому організація занять для майбутніх хореографів має низку своїх особливостей.

Якщо не брати до уваги всі виклики, з якими на сьогоднішній день стикаються студенти-хореографи за умов воєнного стану, можна виділити і певні переваги. Зокрема, це підвищене відчуття дисципліни та відповідальності у студентів, адже вони мають бути готовими в будь-якій ситуації виконувати свої обов'язки для ефективності свого навчання. Вони мають використовувати великий спектр можливостей для досягнення завдань, поставлених перед ними. Були навіть випадки, коли студенти дивували своєю креативністю і надсилали свої танцювальні фрагменти, постановки, домашні завдання, танцюючи десь у лісі, на галявині, у парку, для того щоб мати більший простір, ніж в себе вдома. Головне, що це не заборонено, адже головне завдання – розвиток. Крім всього цього, майбутні хореографи повинні розширювати набуті навички та знання, вивчаючи нові танцювальні стилі, вивчаючи історію та теорію хореографії.

Висновки. Дослідження виявило, що організацію освітнього процесу майбутніх хореографів можна визначити не лише як стратегію набуття студентами базових професійних і практичних навичок, а й як особливий спосіб підготовки творчих і креативних кадрів, здатних займатися мистецтвом і акумулювати культурно-мистецькі надбання України.

Однак не можна заперечувати, що освіта в умовах воєнного стану є складною. Відсутність злагоженості в освітньому процесі, неможливість соціальної взаємодії та безпосереднього контакту між студентами та викладачами або групами студентів, а також динаміка невизначеності, незахищеності та напруженості в суспільстві ускладнюють підтримку освітньої ефективності, що має значний вплив на організованість та дисципліну студентів.

Війна, а разом з нею і дистанційне навчання, внесла неабияких змін в освітній процес студентів і викладачів. Саме тому, організація освіти майбутніх хореографів під час воєнного стану вимагає пошуку додаткових зусиль як з боку викладачів, так і самих студентів. Адаптація до сучасного навчального процесу визнана однією з головних умов успішного виконання завдань, покладених на освіту у воєнний час. Відповідні технологічні інновації

мають сприяти підвищенню ефективності та результативності освітньої роботи вищих навчальних закладів. Всі подальші наукові дослідження в рамках даної теми мають розглядати пошуки нових інноваційних методів роботи для більш ефективної організації підготовки майбутніх хореографів в умовах сьогодення.

Література:

1. Адамів Ю.О. Структура дистанційного навчального курсу в середовищі MOODLE/ Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи : зб. Наук. пр. / За мат-ми. III Міжнар. наук.-пр. інтернет-конф. (5 квітня 2019 року, м. Тернопіль), Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. С. 57–60.
2. Гулько Т., Рибалко Л. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичної культури та спорту в умовах воєнного стану в Україні // Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи, 2023. Вип. 2(10). С. 20–27.
3. Воевідко Л.М. Проблеми сучасної музичної педагогіки у підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва / Л.М. Воевідко // Педагогічна освіта: теорія і практика, 2021. №31(2-2021). С. 208–224.
4. Дзюба В.П. Реалізація національно-патріотичного виховання у закладах загальної середньої освіти за допомогою цифрових технологій в умовах воєнного стану / В.П. Дзюба // Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні, Херсон: Видавничий дім Гельветика, 2022. 134 с.
5. Комаровська О.А., Просіна О.В. Мистецька освіта: вектори реформування // Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2020. № 2(1). С. 1–6.
6. Коновець С.В. Формування цілісної творчої особистості у сучасних умовах / Зростаюча особистість у смисло-ціннісних обрисах : мат-ли. міжнар. наук.-практ. конф. (25 листопада 2021 року, м. Київ). Івано-Франківськ : вид-во «НАІР», 2021. С. 87–96.
7. Мартинишин Я.М., Фейчер О.О. Цілевстановлення і вироблення ефективної стратегії поведінки мистецьких закладів вищої освіти в Україні // East European Scientific Journal, 2021. № 5(69). С. 18–23.
8. Освіта України в умовах воєнного стану // Інноваційна та проектна діяльність: Науково-методичний збірник / за заг. ред. С. М. Шкарлета; Київ-Чернівці «Букрек», 2022. 140 с.
9. Петько Л.В. Дистанційне навчання. Військовий стан. Викладач-студент / Національний університет «Одеська юридична академія». Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні. Видавничий дім Гельветика, 2022. С. 345–349.
10. Рибалко Л.М., Замахіна С.П., Гулько Т.Ю. Професійна підготовка майбутніх фахівців у ЗВО в умовах євроінтеграції освітнього простору // Contemporary problems of pedagogy amidst the European integration of educational environment: theory and practice : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. С. 336–350
11. Рибалко Л., Пермяков О., Йопа Т. Неформальна освіта здобувачів вищої освіти спеціальності 017 фізична культура і спорт в умовах воєнного стану в Україні // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету, 2023. Вип. 3, С. 6–13.
12. Hulko T. (2024). Optimization educational and training process in the system training of athletes. Solving Scientific Problems Using Innovative Concepts: XIV International scientific and practical conference (March 13-15, 2024). Copenhagen, Denmark. International Scientific Unity, p. 162–167.
13. Rybalko L., Yopa T. & Hulko T. (2023). Education of students based on the principles of sustainable development education. Modern approaches to ensuring sustainable development: Collective monograph. Edited by Valentyna Smachylo and Oleksandr Nestorenko, The University of Technology in Katowice Press, p. 220–229

References:

1. Adamiv Ju. O. (2019). *Struktura dystancijnogo navchal'nogo kursu v seredovyshhi MOODLE. The structure of the distance learning course in the MOODLE environment*. Proceedings from Modern information technologies and innovative teaching methods: experience, trends, prospects 19: III Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferencija – International scientific-practical Internet Conference. Ternopil': TNPU im. V. Gnatjuka. 57–60 [in Ukrainian].
2. Hul'ko T. & Rybalko L. (2023). Profesijna pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv fizychnoyi kul'tury ta sportu v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini [Professional training of future specialists in physical culture and sports in the conditions of martial law in Ukraine] / *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoyi shkoly*, 2(10). 20–27. [in Ukrainian]
3. Vojevidko L. M. (2021). *Problemy suchasnoi muzychnoi pedagogiky u pidgotovci majbutnihuchyteliv muzychnogo mystectva* [Problems of modern music pedagogy in the training of future teachers of music]. *Pedagogichna osvita: teorija i praktyka. Pedagogical education: theory and practice*, 31 (2-2021), 208–224. [in Ukrainian].
4. Dziuba V. P. (2022). *Realizatsiia natsionalnopatriotychnoho vykhovannia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity za dopomohoiu tsyfrovyykh tekhnolohii v umovakh voiennoho stanu*. [Implementation of national and patriotic education in institutions of general secondary education with the help of digital technologies in the conditions of martial law]. Odesa
5. Komarovs'ka O. A. & Prosina O. V. (2020). *Mystec'ka osvita: vektory reformuvannja* [Art education: vectors of reform]. *Visnyk Nacional'noi akademii pedagogichnyh nauk Ukrainy/ Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*. 2(1). 1–6 [in Ukrainian].
6. Konovec' S. V. (2021). *Formuvannja cilisnoi tvorchoi osobystosti u suchasnyh umovah* [Formation of a holistic creative personality in modern conditions] / *Proceedings from Growing personality in the semantic and value outlines '21: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferencija. International scientific-practical Conference. Ivano-Frankivs'k: «NAIR»*. 87–94 [in Ukrainian].
7. Martynyshyn Ja. M. & Fejcher O. O. (2021). *Cilevstanovlennja i vyroblennja efektyvnoi strategii ovedinky mystec'kyh zakladiv vyshhoi osvity v Ukraini* [Goal setting and development of an effective strategy of behavior of art institutions of higher education in Ukraine] / *East European Scientific Journal*. 5(69). 18–23 [in Ukrainian].
8. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiina ta proiektna diialnist: Naukovo-metodychnyi zbirnyk / za zahalnoi red. S. M. Shkarleta (2022)*. [Education of Ukraine under martial law. Innovative and project activity: Scientific and methodical collection/ general editor]. Kyiv-Chernivtsi. 140 [in Ukrainian].
9. Petko L. V. (2022). *Dystantsiine navchannia. Viiskovy stan. Vykladach-student*. [Distance learning. Martial law. Student teacher]. Odesa. 345–349 [in Ukrainian].
10. Rybalko L. M., Zamakhina S. P. & Hul'ko T. Yu. (2023). *Profesijna pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv u ZVO v umovakh yevrointehratsiyi osvitynoho prostoru* [Professional training of future specialists in higher education institutions in the conditions of European integration of the educational space] / *Contemporary problems of pedagogy amidst the European integration of educational environment: theory and practice : Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 336–350 [in Ukrainian].
11. Rybalko L., Permyakov O. & Yopa T. *Neformal'na osvita zdobuvachiv vyshchoyi osvity spetsial'nosti 017 fizychna kul'tura i sport v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini* [Non-formal education of students of higher education specialty 017 physical culture and sports in the conditions of martial law in Ukraine] / *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu, 2023*. 3. 6–13 [in Ukrainian].

12. Hulko T. (2024). Optimization educational and training process in the system training of athletes. Solving Scientific Problems Using Innovative Concepts: XIV International scientific and practical conference (March 13-15, 2024). Copenhagen, Denmark. International Scientific Unity, p. 162–167.

13. Rybalko L., Yopa T. & Hulko T. (2023). Education of students based on the principles of sustainable development education. Modern approaches to ensuring sustainable development: Collective monograph. Edited by Valentyna Smachylo and Oleksandr Nestorenko, The University of Technology in Katowice Press, p. 220–229

УДК 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-970-984](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-970-984)

Сахненко Анна Василівна доктор філософії (спеціальність 017 – Фізична культура і спорт), доцент, доцент кафедри фізичного виховання, Сумський національний аграрний університет, 40000, м. Суми, вул. Г. Кондратьєва 160, тел.: (0542) 62-78-16, <https://orcid.org/0000-0002-8084-3897>

ЗМІСТ ТА ЗАВДАННЯ КОМПОНЕНТІВ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ СПОРТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ ПАУЕРЛІФТЕРІВ-ПОЧАТКІВЦІВ

Анотація. На сучасному етапі становлення і розвитку спорту серед учнівської та студентської молоді нашої країни дедалі більшої популярності набуває відносно новий силовий вид спорту пауерліфтинг. Аналізуючи протоколи міжнародних змагань з пауерліфтингу, сучасні науковці констатують, що середні вікові показники учасників та призерів змагань останнім часом суттєво знизилися.

Масове залучення молодого покоління до занять пауерліфтингом зумовлено тим, що при нескладній техніці виконання змагальних вправ і варіативності засобів та методів тренувань, даний вид силового триборства сприяє зміцненню здоров'я, зростанню обсягу м'язової маси та рівня фізичної підготовленості спортсменів.

У всіх видах спорту, зокрема силового спрямування, основи фізичної підготовленості, що становлять основу для досягнення і покращення спортивних результатів спортсменів, закладаються на етапі початкової підготовки. Зростання кількості спортсменів та поціновувачів пауерліфтингу, зміни умов змагальної діяльності та покращення спортивного екіпірування й обладнання детермінують збільшення конкуренції і зростання вимог до рівня фізичної підготовленості сучасних спортсменів-пауерліфтерів.

Усе вищезазначене, а також недостатнє висвітлення особливостей змісту та завдань компонентів сучасної спортивної підготовки у пауерліфтингу на етапі початкової підготовки у наукових публікаціях зумовили актуальність нашого дослідження.

У статті розглянуто структуру фізичної підготовки пауерліфтерів на початковому етапі тренувань. Автором проаналізовано особливості змісту та завдань системи спортивної підготовки у пауерліфтингу в цілому, та окремих її компонентів зокрема.

Ключові слова: пауерліфтинг, система спортивної підготовки, зміст, завдання, компоненти, теоретична складова, технічна складова, тактична складова, фізична складова, етап початкової підготовки.

Sakhnenko Anna Vasylivna Doctor of Philosophy (specialty 017 – Physical Culture and Sports), Docent, Associate Professor of Physical Education Department, Sumy National Agrarian University, 40000, Sumy, st. G. Kondratieva 160, tel.: (0542) 62-78-16, <https://orcid.org/0000-0002-8084-3897>

COMPONENTS CONTENT AND TASKS OF THE MODERN SPORTS TRAINING SYSTEM FOR BEGINNER POWERLIFTERS

Abstract. At the current stage of sports formation and development among schoolchildren and students of our country, a relatively new strength sport, powerlifting, is gaining more and more popularity. Analyzing the protocols of international powerlifting competitions, modern scientists state that the average age of competitions' participants and prize-winners has decreased significantly recently.

The young generation mass involvement in powerlifting classes is due to the fact that with the simple technique of performing competitive exercises and the variability of training tools and methods, this triathlon type contributes to strengthening health, increasing the amount of muscle mass and the athletes' physical fitness level.

In all sports types, in particular strength training, the physical fitness basics, which form the basis for achieving and improving the athletes' sports results, are laid at the initial training stage. The increase in the number of athletes and connoisseurs of powerlifting, changes in the competitive activity conditions and the sports equipment improvement determine the increase in competition and the increase in requirements for the physical fitness level of modern athletes-powerlifters.

All of the above, as well as insufficient features coverage of the components content and tasks of modern sports training in powerlifting at the initial stage in scientific publications, determined the relevance of our research.

The physical training structure of powerlifters at the initial training stage is examined in the article. The author analyzed the features of the content and tasks of the sports training system in powerlifting as a whole, and its individual components in particular.

Keywords: powerlifting, sports training system, content, tasks, components, theoretical component, technical component, tactical component, physical component, initial training stage.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку фізичної культури і спорту характеризується значними змінами, що відбуваються у системі підготовки спортсменів. Ці зміни, здебільшого, мають теоретичне, методичне та організаційне спрямування і, в свою чергу, детермінують покращення

результатів та підвищення спортивних досягнень у різних видах спорту [1, с. 3]. Не є винятком і система спортивної підготовки у молодому, перспективному силовому виді спорту – пауерліфтингу.

У загальному розумінні дефініція «підготовка» визначається як дія, спрямована на забезпечення здійснення чого-небудь шляхом цілеспрямованої задалегідь виконаної певної роботи [2, с. 952].

Розглядаючи термін «підготовка» у контексті навчально-тренувального процесу, науковці інтерпретують спортивну підготовку як складний педагогічний процес, що передбачає використання сукупності теоретичних знань, засобів методів та умов, зорієнтованих на досягнення необхідного рівня розвитку спортсмена, що зумовлює готовність до успішної тренувальної і змагальної діяльності [3, с. 36; 4, с. 40].

Усе вищезазначене зумовило потребу проаналізувати та теоретично обґрунтувати зміст і завдання компонентів сучасної системи спортивної підготовки пауерліфтерів-початківців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історії розвитку, особливостям спортивної підготовки та побудови тренувального процесу у пауерліфтингу присвячені наукові пошуки багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених.

Окремі аспекти спортивної підготовки пауерліфтерів високої кваліфікації були об'єктом дослідження В. В. Дубового, В. Г. Саєнка, О. Д. Індікової, О. Б. Півня, Т. Г. Кириченка, та ін.. [5; 6; 7].

Вплив занять пауерліфтингом на розвиток фізичних якостей студентської молоді висвітлено у наукових працях В. Лешика, Т. Слободи, В. Теліховського, В. Плішила, Л. Нестеренка, О. Геревича, А. Г. Крилова, І. Г. Бондаренка, О. М. Шуста, Д. О. Тюветського, О. В. Бондаренка та ін.. [8; 9; 10].

Однак, незважаючи на велику кількість наукових праць, питання, що розкривають зміст і завдання компонентів сучасної системи спортивної підготовки пауерліфтерів на етапі початкової підготовки залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті – проаналізувати та теоретично обґрунтувати зміст і завдання сучасної системи спортивної підготовки пауерліфтерів-початківців та її компонентів.

Виклад основного матеріалу. Поєднуючи у собі окремі, взаємопов'язані між собою аспекти, система спортивної підготовки у пауерліфтингу являє собою сукупність компонентів, серед яких науковці виділяють теоретичну, фізичну, технічну, тактичну, психологічну та інтегральну складові [11; 12; 13, с. 299; 14].

Основною метою системи спортивної підготовки пауерліфтерів є досягнення необхідного рівня різнобічної спортивної підготовленості спортсмена. Таким чином, спортивна підготовленість розуміється як результат спортивної

підготовки, що забезпечує ефективність його тренувальної та змагальної діяльності.

До завдань, що вирішуються у процесі багаторічної спортивної підготовки науковець В. М. Платонов відносить [13, с. 299-300]:

- оволодіння основами техніко-тактичних дій в обраному виді спорту;
- досягнення належного рівня загальної та спеціальної фізичної підготовленості спортсмена;
- забезпечення готовності функціональних систем організму до здійснення тренувальної та змагальної діяльності відповідно до спортивної спеціалізації;
- розвиток необхідних морально-вольових якостей особистості;
- засвоєння комплексу теоретичних знань і практичних навичок необхідних задля ефективної діяльності в обраному виді спорту;
- комплексний розвиток та вдосконалення різних аспектів підготовленості спортсмена задля їх одночасного прояву у тренувальній та змагальній діяльності.

На думку автора, кожне з окреслених завдань відповідає певному аспекту підготовки спортсменів [13, с. 299-300].

За своєю сутністю пауерліфтинг являє собою вид силового триборства, програма змагань якого передбачає виконання трьох вправ – присідання зі штангою, жиму лежачі та тяги. Таким чином, зміст та завдання спортивної підготовки пауерліфтерів детерміновано специфікою змагальної діяльності.

У системі багаторічної спортивної підготовки теоретична складова реалізується шляхом засвоєння значного обсягу теоретичних знань та набуття досвіду на кожному з етапів підготовки в залежності від специфічних особливостей обраного виду спорту, спортивної кваліфікації та особистісних показників суб'єктів навчально-тренувального процесу [15; 16]. На думку фахівців галузі теорії та методики спорту, саме теоретична підготовка створює передумови для покращення результатів спортивної підготовки, фрагментарно проявляючись в кожній з її складових [17]. Таким чином, згідно з дидактичними принципами навчально-тренувального процесу, формування вмій та навичок спортсменів здійснюється на основі попередньо засвоєних знань [16; 18].

У сучасному науковому просторі визначено завдання, що вирішуються у процесі реалізації теоретичної складової спортивної підготовки пауерліфтерів, серед яких [17]:

- оптимізувати соціалізацію спортсменів. В основу реалізації даного завдання покладено концепцію об'єднання та взаємодії учасників навчально-тренувального процесу під час тренувальної та змагальної діяльності. У процесі спортивної підготовки спортсмени набувають досвіду інструкторської, тренерської, організаторської, суддівської діяльності тощо, що сприяє

формуванню комплексу теоретичних знань, практичних умінь та навичок взаємодії у спортивному середовищі у якості суб'єкта та об'єкта навчально-тренувального процесу. Таким чином, вирішення зазначеного завдання теоретичної підготовки тісно пов'язане з професійною орієнтацією та становленням пауерліфтерів.

- виховати у процесі теоретичної підготовки комплекс необхідних морально-вольових якостей особистості, сприяти засвоєнню норм поведінки у суспільстві та ціннісних орієнтацій, забезпечити спадковість досвіду старших і більш кваліфікованих спортсменів та сформувати вміння використовувати засвоєне в тренувальній та змагальній діяльності.

- сформувати готовність суб'єкта сприймати й обробляти інформацію з різних джерел та використовувати її під час виконання завдань у процесі тренувальної та змагальної діяльності. Саме на основі засвоєного комплексу знань спортсмен здатен помічати подразнюючі фактори, аналізувати ситуацію та шляхи її вирішення, передбачати можливі наслідки, обґрунтовано приймати рішення і виконувати необхідні дії. У цьому випадку важливим чинником, що здатен підвищити ефективність тренувальної та змагальної діяльності пауерліфтера науковці визначають спортивний досвід [13; 19].

- виховати риси особистості та навички, що необхідні для встановлення і налагодження комунікативних зв'язків спортсмена за напрямками спортсмен – спортсмен, спортсмен – тренер, спортсмен – керівництво спортивного клубу, ДЮСШ, спортсмен – вболівальники, спонсори тощо. Таким чином, комунікативний аспект теоретичної підготовки виступає важливою умовою успішності міжособистісної, тренувальної, змагальної, і, у подальшому – професійної діяльності спортсмена.

- стимулювати покращення спортивних результатів (особистісних та колективних), розвиток почуття відповідальності за виконання власних обов'язків, формування потреби у здійсненні спортивної діяльності тощо. Зазначені результати у перспективі детермінують потребу особистості у саморозвитку, самовдосконаленні та професійному самовизначенні й становленні. Важливою умовою ефективності вирішення зазначеного завдання є така організація теоретичної підготовки, що створюватиме атмосферу чесної спортивної конкуренції, спонукатиме спортсменів покращувати спортивні досягнення та підтримувати досягнутий результат впродовж визначеного проміжку часу.

- сформувати здатність спортсмена отримувати задоволення від власної діяльності, відчуття позитивних емоцій від отриманої інформації, шляхів та можливостей застосування знань і умінь у спортивній діяльності та підсумкового результату. Важливого значення вирішення цього завдання набуває на початковому етапі підготовки спортсменів, що пов'язано з

необхідністю чергування різних видів діяльності та активного використання ігрового методу у навчально-тренувальному процесі задля переключення уваги й оптимізації відновлювальних процесів організму спортсменів-початківців [13; 19; 20]. Таким чином, зазначене завдання теоретичної підготовки тісно пов'язане з емоційними відчуттями та проявами особистості.

- забезпечити формування у спортсменів системи ціннісних орієнтацій та установок. Засвоєний комплекс цінностей створює в свідомості своєрідну основу, що значним чином впливає на особистісні прояви спортсмена, визначає його поведінку у спортивному й повсякденному житті, ставлення до оточуючих, спортивних партнерів тощо. Таким чином, у поєднанні з високими спортивними досягненнями реалізація даного завдання теоретичної підготовки відіграє важливу роль у гармонійному розвитку особистості пауерліфтерів.

- сформувати здатність спортсмена досліджувати, аналізувати та оцінювати власну діяльність і діяльність інших спортсменів, вивчати й підбирати методи впливу на основні процеси у спортивній підготовці, використовувати результати аналітичної діяльності у спортивній практиці, прагненні до самоосвіти та самовдосконалення. Більш конкретно результати реалізації цього завдання теоретичної підготовки виявляються у здатності пауерліфтерів до рефлексії, аналізу передового досвіду більш кваліфікованих спортсменів та ефективності використання у процесі спортивної підготовки різноманітних методик, технік, прийомів, комплексів вправ, теоретичних знань, обладнання й урахування отриманих висновків у подальшій тренувальній та змагальній діяльності.

- здійснювати діагностику та коригування спортивної підготовки. Зазначене завдання за своєю спрямованістю тісно пов'язане зі здійсненням контролю у спортивній діяльності. Однак, разом з визначенням основних досягнень, показників і помилок у спортивній підготовці, його вирішення передбачає виявлення основних причин та закономірностей зниження ефективності спортивної підготовки й окреслення шляхів оптимізації подальшої тренувальної та змагальної діяльності. Отже, реалізація даного завдання теоретичної підготовки у пауерліфтингу забезпечує ефективність спортивної підготовки спортсменів.

- створювати та вдосконалювати інформаційне середовище, що реалізується у вигляді пошуку, переробки, відбору, зберігання та презентації отриманої інформації спортсменам. Реалізація завдання передбачає ретрансляцію акумульованої інформації спортсменам за допомогою використання електронних ресурсів, науково-методичної літератури, спортивних журналів, плакатів тощо. Зазначимо, що з метою забезпечення ефективності сприйняття і впливу інформації необхідно при її відборі враховувати вікові особливості, етапи спортивної підготовки та специфіку змагальної діяльності спортсменів.

- забезпечити уникнення одноманітності в усіх складових спортивної підготовки і, зокрема, у теоретичній. Розглядаючи спортивну підготовку як цілісну систему взаємопов'язаних компонентів, досвідчені фахівці у галузі теорії та методики спорту здатні системно та обґрунтовано урізноманітнювати та доповнювати комплекс засобів і методів теоретичної підготовки, узгодивши їх зміст та структуру з особливостями умов спортивної підготовки на різних етапах багаторічної підготовки пауерліфтерів. Такий підхід дозволяє уникнути монотонії у теоретичній підготовці і створити комфортні умови для формування нового, більш високого рівня спортивної майстерності.

- створення умов для самореалізації спортсменів, що є пріоритетним напрямом у теоретичній підготовці пауерліфтерів. Сучасні науковці розглядають модель успішного цивілізованого суспільства в цілому і особистості зокрема в контексті найвищого прояву здібностей людини, самоактуалізації, постійного самовдосконалення й прагнення до досягнення найвищого результату шляхом розкриття свого потенціалу у всіх сферах діяльності, у тому числі, і у спортивній [13]. В такому значенні, самореалізація одночасно виступає як потреба спортсмена, власне діяльність і як результати цієї діяльності. Слід зазначити, що розкриття та розвиток потенціалу спортсмена вимагає від нього вміння планувати змістовне наповнення своєї діяльності задля досягнення визначеної мети. Таким чином, якісним показником реалізації даного завдання теоретичної підготовки у пауерліфтингу є здатність спортсмена самостійно планувати свої дії, управляти своєю поведінкою, застосовувати творчий підхід у різних ситуаціях та нести відповідальність за власну діяльність.

- сформувати здатність спортсмена проектувати власне життя, поведінку і вчинки у контексті спортивної діяльності та взаємодії у спортивному середовищі, планувати розвиток індивідуальних характеристик особистості, визначати зміст і обсяг компонентів спортивної підготовки та розробляти методику окремих аспектів особистої спортивної діяльності. Відмітимо, що вирішення даного завдання теоретичної підготовки потребує чіткої змістовної узгодженості та координації з іншими компонентами спортивної підготовки.

На думку дослідника Р. Кузьменка, вивчена та доведена до автоматизму техніка виконання окремого руху або вправи на початковому етапі підготовки є основним чинником, що визначає ефективність подальшої спортивної діяльності пауерліфтерів [18]. Як уже зазначалось раніше, програма змагань з пауерліфтингу передбачає виконання трьох дисциплін – присідання зі штангою, жиму лежачи та тяги. Технічна підготовка у пауерліфтингу спрямована на оволодіння теоретичними та практичними аспектами виконання вправ, що використовуються у тренувальній і змагальній діяльності. Таким чином, метою технічної підготовки у пауерліфтингу є

досягнення високого рівня технічної підготовленості, що в сучасному науковому просторі розуміється як ступінь оволодіння спортсменом сукупністю рухових дій, що відповідають специфіці конкретного виду спорту та спрямовані на отримання найвищих спортивних результатів [13, с. 314].

Особливістю реалізації технічної складової підготовки пауерліфтерів є її поетапність, за якої спортсмени спочатку оволодівають технікою виконання тренувальних та змагальних вправ. Послідовними етапами є вдосконалення технічної підготовленості і доведення до автоматизму виконання змагальних вправ та їх реалізація безпосередньо у змагальній діяльності [21, с. 6].

За твердженням В. М. Платонова, на змістовне наповнення технічної підготовки значним чином впливають розвиток тактичної підготовки, зміни у правилах змагальної діяльності, вдосконалення інвентарю, та, як наслідок – підвищення вимог до спортивної підготовленості пауерліфтерів [13, с. 314].

Серед основних завдань, що вирішуються у процесі технічної підготовки пауерліфтерів, науковці визначають [22]:

- збільшення фонду рухових вмінь та навичок спортсменів;
- стабілізація та варіативність використання на практиці специфічних рухових дій, що становлять основу техніки пауерліфтингу;
- перетворення засвоєних рухових дій в ефективні змагальні дії;
- вдосконалення кінематичних та динамічних характеристик рухових дій відповідно до індивідуальних особливостей спортсмена;
- оптимізація результативності та надійності техніки виконання рухових дій в екстремальних умовах змагальної діяльності у пауерліфтингу;
- вдосконалення технічної майстерності пауерліфтерів відповідно до вимог спортивної діяльності та новітніх науково-технічних досягнень у галузі фізичної культури і спорту.

Зміст та обсяг технічної складової у навчально-тренувальному процесі пауерліфтерів варіюється в залежності від рівня фізичної підготовленості та етапу спортивної підготовки спортсменів, однак до засобів, що вирішують завдання технічної підготовки на різних етапах входять змагальні вправи та їх тренувальні різновиди, варіації спеціально-підготовчих, підвідних і допоміжних вправ, різноманітні тренажери тощо [13].

На думку фахівців галузі теорії й практики спорту, на початковому етапі спортивної підготовки у пауерліфтингу особливу увагу слід приділити виконанню змагальних вправ в цілому. Саме на цьому етапі спортсмени при виконанні вправ допускають грубі помилки які легко помітити і виправити. Технічна підготовка більш кваліфікованих спортсменів передбачає здійснення контролю за правильністю виконання пауерліфтером елементів вправи у різних фазах, звертаючи увагу на рухи окремих ділянок тіла [23, с. 10].

Досліджуючи особливості багаторічної підготовки спортсменів, В. М. Платонов зазначає, що структура тактичної підготовки значною мірою

детермінована специфікою конкретного виду спорту. На думку науковця, при виборі оптимальної тактики змагальних дій спортсмен повинен враховувати власний рівень тактичної, фізичної, психологічної й технічної підготовленості та рівень суперників [13, с. 330].

У тренувальному процесі з пауерліфтингу тактична підготовка реалізується за визначеними напрямками, зокрема [22; 24]:

- ознайомлення та вивчення основних положень теорії та методики тактичної підготовки у пауерліфтингу;
- оволодіння конкретними прийомами та варіантами тактичних дій у пауерліфтингу;
- розвиток тактичного мислення пауерліфтерів;
- засвоєння теоретичних знань, необхідних для реалізації тактичної підготовленості у практиці спортивної діяльності у пауерліфтингу;
- реалізація тактичної підготовленості у тренувальній та змагальній діяльності пауерліфтерів.

На думку досвідчених фахівців теорії та методики спорту, під час реалізації тактичної підготовки у пауерліфтингу слід враховувати залежність і взаємозв'язок рівня тактичної підготовленості спортсмена з функціональними можливостями систем його організму, рівнем технічної, психологічної й фізичної підготовленості [25; 26]. Таким чином, ефективність спортивної підготовки забезпечується єдністю та синхронністю реалізації її складових.

У теорії й методиці спорту термін «психологічна підготовка спортсмена» визначається як «комплекс узгоджених дій психолого-педагогічного впливу на особистість спортсмена, основною метою яких є формування й розвиток морально-вольових характеристик особистості, здатності управляти власним психічним станом задля забезпечення ефективності його тренувальної та змагальної діяльності [3, с. 37; 4, с. 44].

В умовах жорсткої конкуренції змагальної діяльності та зростання тренувальних навантажень у спорті особливого значення набуває забезпечення нормалізації психологічного стану й зниження впливу психологічних перевантажень спортсменів задля прискорення перебігу відновлювальних процесів їх організму [27, с. 215].

На думку сучасних науковців, недостатня психологічна підготовленість спортсмена може призвести не лише до невдалого виступу на змаганнях, а й значно погіршити якість навчально-тренувального процесу, знижуючи мотивацію пауерліфтера до засвоєння та виконання вправ [28, с. 141]. Досліджуючи особливості психологічної підготовки у фізичному вихованні, Г. В. Безверхня зазначає, що психологічна підготовку доцільно здійснювати у підготовчому та змагальному періоді, що реалізується у вигляді налаштування спортсменів безпосередньо перед початком змагань [29, с. 17].

У теорії й практиці спорту психологічну підготовку прийнято умовно поділяти на загальну та спеціальну. Відмінною особливістю загальної психологічної підготовки є спрямованість тренувального процесу на вирішення виховних завдань та формування спортивного характеру пауерліфтера, що найбільш яскраво виявляється у його змагальній діяльності [28, с. 142].

Реалізація спеціальної психологічної підготовки пауерліфтера вимагає конкретизації завдань, що вирішуються у навчально-тренувальному процесі. Її основною метою є налаштування спортсмена на виступ у визначених змаганнях, подолання конкретної перешкоди тощо [28, с. 142]. Таким чином, спеціальна психологічна підготовка здійснюється ситуативно, в залежності від календарю спортивних змагань та специфіки виду спорту.

Аналіз науково-методичної літератури дозволив визначити завдання, що вирішуються під час реалізації психологічної підготовки у навчально-тренувальному процесі пауерліфтерів, серед яких [22; 28]:

- формування достатнього рівня мотивації до систематичних занять спортом і прагнення вдосконалювати свій спортивний результат;
- виховання морально-вольових якостей пауерліфтера;
- розвиток психічних якостей спортсмена, необхідних для успішного здійснення спортивної діяльності у конкретних умовах;
- формування ідейної переконаності особистості;
- попередження психічного перевантаження внаслідок здійснення напруженої тренувальної та змагальної діяльності;
- налаштування спортсмена на досягнення максимального результату безпосередньо перед початком змагань тощо.

Закон України «Про фізичну культуру і спорт» визначає дефініцію «фізична підготовка» як «складову фізичного виховання різних груп населення, що полягає у формуванні рухових умінь та навичок особистості, розвитку її фізичних якостей та здібностей відповідно до специфіки виконуваної діяльності» [30].

Розглядаючи поняття «фізична підготовка спортсменів», науковці трактують її як «спеціально організований педагогічний процес, зорієнтований на розвиток фізичних кондицій, оптимізацію функціональних можливостей організму та зміцнення опорно-рухового апарату спортсмена». Причому, на думку фахівців, саме фізичний компонент створює оптимальні умови для вдосконалення інших складових спортивної підготовки [3; 4, с 59].

До завдань, що вирішуються у процесі реалізації фізичної підготовки пауерліфтерів-початківців науковцями віднесено [7; 22; 31]:

- забезпечення гармонійного фізичного розвитку спортсменів;
- покращення рівня працездатності пауерліфтерів;
- підвищення можливостей функціональних систем організму спортсменів;

- зміцнення фізичного та психічного здоров'я пауерліфтерів-початківців;
- розвиток спеціальних фізичних якостей пауерліфтерів, що безпосередньо впливають на успішність спортивної діяльності;
- виховання морально-вольових якостей спортсменів.

Висновки. У результаті аналізу інформаційних джерел було виявлено, що система спортивної підготовки у пауерліфтингу являє собою сукупність компонентів, серед яких виділяють теоретичну, фізичну, технічну, тактичну, психологічну та інтегральну складові. Основною метою системи спортивної підготовки пауерліфтерів є досягнення необхідного рівня різнобічної спортивної підготовленості спортсмена.

Дефініція «фізична підготовка спортсменів» визначається як «спеціально організований педагогічний процес, зорієнтований на розвиток фізичних кондицій, оптимізацію функціональних можливостей організму та зміцнення опорно-рухового апарату спортсмена». Сучасні фахівці теорії й практики спорту дотримуються думки, що саме фізична підготовка створює оптимальні умови для вдосконалення інших складових спортивної підготовки пауерліфтерів на початку тренувань.

Таким чином, результати дослідження науково-методичної літератури дозволяють стверджувати, що фізична підготовка відіграє провідну роль у сучасній системі спортивної підготовки пауерліфтерів-початківців.

Література:

1. Пітин М. Теоретична підготовка у спорті: стан та проблеми. *Молода спортивна наука України*. 2013. № 2 (53). С. 3-9.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / упоряд. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: ВТФ Перун. 2005.
3. Момот О. О., Шаповал Є. Ю., Зайцева Ю. В., Новік С. М. Словник термінів та понять зі спортивних дисциплін: навч.-метод. посіб. П.: Шевченко Р. В., 2019. 147 с.
4. Наумчук В. І. Словник-довідник основних термінів і понять з теорії та методики фізичного виховання і спорту. Тернопіль: «Астон», 2013. 96 с.
5. Дубовой В. В., Саєнко В. Г. Розподілення тренувальних навантажень за періодами річного циклу підготовки пауерліфтерів високої кваліфікації. *Теорія і практика фізичного виховання*. 2013. № 1. С. 87-96.
6. Індигова О. Д., Півень О. Б. Аналіз методики розвитку силових якостей пауерліфтерів високої кваліфікації. *Збірник наукових праць Харківської державної академії фізичної культури*. 2018. № 5. С. 42-44.
7. Кириченко Т. Г. Особливості побудови тренувального процесу спортсменів-пауерліфтерів різної спортивної кваліфікації. *Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2017. № 10. С. 222-230.
8. Бондаренко І. Г., Шуст О. М., Тюветський Д., Бондаренко О. В. Удосконалення розвитку силових здібностей студентів засобами силового триборства. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт*. 2018. № 154, Т. 2. С. 218-223.

9. Крилов А. Г. Організаційно-технічні рекомендації та особливості розвитку силових якостей студентів-пауерліфтерів. *Актуальные научные исследования в современном мире*. 2018. № 12 (44). С. 115-123.
10. Лешик В., Слобода Т., Теліховський В., Плішило В., Нестеренко Л., Геревич О. Розвиток фізичних якостей студентів української академії друкарств, які займаються в секції пауерліфтингу. *Experimental and theoretical research in modern science: the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference*. (Kishinev, November 16-18, 2020). Кишинів, Молдова, 2020. С. 654-658.
11. Вознюк Т. В. Основи теорії та методики спортивного тренування: навч. посіб. Вінниця: ФОП Корзун ДЮ, 2016. 236 с.
12. Матвеев Л. П. Общая теория спорта и ее прикладные аспекты. М.: Известия, 2001. 334 с.
13. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения: учеб. тренера высш. квалиф. К.: Олимпийская литература, 2004. 808 с.
14. Чермит К. Д. Теория и методика физической культуры: опорные схемы: учеб. пособие. М.: Советский спорт, 2005. 272 с.
15. Пітин М. Авторська модель системи знань спортсменів. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2013. № 10 (37). С. 89-95.
16. Строкатов В. В. Значение теоретических знаний для спортсменов в зависимости от их специализации. *Актуальные вопросы спортивной медицины*. 1980. С. 60-63.
17. Пітин М. Загальна характеристика концепції теоретичної підготовки у спорті. *Молода спортивна наука України*. 2014. № 18, Т. 1. С. 213-218.
18. Кузьменко Г. А. Теоретическая подготовка юных спортсменов в системе реализации задач интеллектуального развития личности. *Культура физическая и здоровье*. 2011. № 4. С. 39-43.
19. Максименко І. Г. Теоретико-методичні основи багаторічної підготовки юних спортсменів у спортивних іграх: автореф. дис. ... д-ра наук з ф. в. і спорту: 24.00.01. Київ, 2010. 46 с.
20. Томенко О. А. Взаємозв'язок між показниками соматичного здоров'я, рухової активності, теоретичної підготовленості, оволодіння руховими діями та мотиваційно-ціннісної сфери школярів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 3. С. 148-150.
21. Костюкевич В. М. Теорія і методика тренування спортсменів високої кваліфікації: навч. посіб. Вінниця: «Планер», 2007. 273 с.
22. Стеценко А. І. Пауерліфтинг. Теорія і методика викладання: навч. посіб. Ч.: Вид. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. 460 с.
23. Звягінцева І. М. Силова та фізична підготовка. Пауерліфтинг: Методичні вказівки з дисциплін «Фізичне виховання», «Фізична культура» для студентів усіх спеціальностей. Х.: ХНАМГ, 2012. 71 с.
24. Стеценко А. І., Пилипко В. Ф., Ван Сіньна. Загальні основи дитячого та юнацького пауерліфтингу. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2009. № 11. С. 110-113.
25. Озолин Н. Г. Современная система спортивной тренировки. М.: Физкультура и спорт, 1970. 478 с.
26. Тер-Ованесян А. А., Тер-Ованесян И. А. Совершенствование спортивного мастерства. М.: СААМ, 1995. С. 124-135.

27. Хэтфилд Ф. Всестороннее руководство по развитию силы (пер. с англ.) Красноярск, 1992. 228 с.
28. Циба Ю. Г. Особливості психологічної підготовки в пауерліфтингу. *Молодий вчений*. № 3.3 (55.3), 2018 р. С. 141-144.
29. Безверхня Г. В. Психологія фізичного виховання. Методичні рекомендації. Умань, 2013. 42 с.
30. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3808-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (дата звернення 17.04.2024).
31. Капко І. О., Базаєв С. Г., Олешко В. Г. Пауерліфтинг: навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Київ, 2013. 98 с.

References:

1. Pityn, M. (2013). Teoretychna pidhotovka u sporti: stan ta problemy [Theoretical training in sports: state and problems]. *Moloda sportyvna nauka Ukrainy – Young sports science of Ukraine*. 2 (53), 3-9.
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. / uporiad. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. arranged V. T. Busel. K., Irpin: VTF Perun. 2005. [in Ukrainian].
3. Momot, O. O., Shapoval, Ye. Yu., Zaitseva, Yu. V., Novik, S. M. (2019). *Slovnyk terminiv ta poniat zi sportyvnykh dystsyplin: navch.-metod. Posib [Dictionary of terms and concepts from sports disciplines: teaching-method. manual]*. P.: Shevchenko R. V. [in Ukrainian].
4. Naumchuk, V. I. (2013). *Slovnyk-dovidnyk osnovnykh terminiv i poniat z teorii ta metodyky fizychnoho vykhovannia i sportu [Dictionary-handbook of basic terms and concepts in the theory and methodology of physical education and sports]*. Ternopil: «Aston». [in Ukrainian].
5. Dubovoi, V. V., Saienko, V. H. (2013). Rozpodilennia trenuvalnykh navantazhen za periodamy richnoho tsyklu pidhotovky pauerlifteriv vysokoi kvalifikatsii [Distribution of training loads by periods of the annual training cycle of highly qualified powerlifters]. *Teoriia i praktyka fizychnoho vykhovannia – Theory and practice of physical education, 1*. 87-96. [in Ukrainian].
6. Indykova, O. D., Piven, O. B. (2018). Analiz metodyky rozvytku sylovykh yakostei pauerlifteriv vysokoi kvalifikatsii [Analysis of the methodology of developing power qualities of highly qualified powerlifters]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoi derzhavnoi akademii fizychnoi kultury – Collection of scientific works of the Kharkiv State Academy of Physical Culture*, 5. 42-44. [in Ukrainian].
7. Kyrychenko, T. H. (2017). Osoblyvosti pobudovy trenuvalnoho protsesu sportsmeniv-pauerlifteriv riznoi sportyvnoi kvalifikatsii [Peculiarities of building the training process of powerlifters of various sports qualifications]. *Fizychnye vykhovannia, sport i zdorovia liudyny – Physical education, sports and human health*. 10, 222-230.
8. Bondarenko, I. H., Shust, O. M., Tiuvetskyi, D. and others. (2018). Udoskonalennia rozvytku sylovykh zdibnostei studentiv zasobamy sylovoho tryborstva [Improving the development of strength abilities of students by means of triathlon.]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka – Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T.G. Shevchenko*. Serii: Pedahohichni nauky. *Fizychnye vykhovannia ta sport*, 154, 2. 218-223. [in Ukrainian].
9. Krylov, A. H. (2018). Orhanizatsiino-tekhnicni rekomendatsii ta osoblyvosti rozvytku sylovykh yakostei studentiv-pauerlifteriv [Organizational and technical recommendations and features of the development of strength qualities of student powerlifters]. *Aktualnye nauchnye yssledovanyia v sovremennom myre – Current scientific research in the modern world*, 12 (44). 115-123. [in Ukrainian].

10. Leshyk, V., Sloboda, T., Telikhovskiy, V. and others. (2020). Rozvytok fizychnykh yakosti studentiv ukrainskoi akademii drukarstv, yaki zaimaiutsia v sektsii pauerliftyntnu [Development of physical qualities of students of the Ukrainian Academy of Printing who are engaged in the powerlifting section.]. *Experimental and theoretical research in modern science: the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference – Experimental and theoretical research in modern science: the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. (Kishinev, November 16-18, 2020)*. Kyshyniv, Moldova. 654-658. [in Ukrainian].
11. Vozniuk, T. V. (2016). *Osnovy teorii ta metodyky sportyvnoho trenuvannia: navch. posib. [Basics of the theory and methods of sports training: teaching. manual]*. Vinnytsia: FOP Korzun DIu. [in Ukrainian].
12. Matveev, L. P. (2001). *Obshchaia teoriya sporta y ee prykladnye aspekty [General theory of sports and its applied aspects]*. M: Yzvestyia. [in Russian].
13. Platonov, V. N. (2004). *Systema podgotovky sportsmenov v olymпыiskom sporte. Obshchaia teoriya y ee praktycheskye prylozheniya: ucheb. trenera vyssh. kvalyf. [System of training athletes in Olympic sports. The general theory and its practical applications: higher education coach qualification]*. K.: Olymпыiskaia lyteratura. [in Russian].
14. Chernyt, K. D. (2005). *Teoriya y metodyka fizycheskoi kultury: opornye skhemy: ucheb. Posobye [Theory and methodology of physical culture: supporting schemes: учеб. allowance]*. M.: Sovetskyi sport. [in Russian].
15. Pityn, M. (2013). Avtorska model systemy znan sportsmeniv [The author's model of the sportsmen's knowledge system]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova – Scientific journal of the NPU named after M. P. Dragomanov. Seriya 15: Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport), 10 (37)*. 89-95. [in Ukrainian].
16. Stokratov, V. V. (1980). Znachenye teoretycheskykh znanyi dlia sportsmenov v zavysymosti ot ykh spetsyalyzatsyy [Essence of theoretical knowledge for athletes depending on their specialization]. *Aktualnye voprosy sportyvnoi medytsyny – Current issues of sports medicine*. 60-63. [in Russian].
17. Pityn, M. (2014). Zahalna kharakterystyka kontseptsii teoretychnoi pidgotovky u sporti [General characteristics of the concept of theoretical training in sports]. *Moloda sportyvna nauka Ukrainy – Young sports science of Ukraine, 18, 1*. 213-218. [in Ukrainian].
18. Kuzmenko, H. A. (2011). Teoretycheskaia podgotovka yunyykh sportsmenov v systeme realizatsyy zadach yntellektualnoho rozvytyia lychnosti [Theoretical preparation of young athletes in the system of tasks implementation of personality intellectual development]. *Kultura fizycheskaia y zdorove – Physical culture and health, 4*. 39-43. [in Ukrainian].
19. Maksymenko, I. H. (2010). Teoretyko-metodychni osnovy bahatorichnoi pidgotovky yunyykh sportsmeniv u sportyvnykh ihrakh [Theoretical and methodological foundations of long-term training of young athletes in sports games]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
20. Tomenko, O. A. (2011). Vzaiemozviazok mizh pokaznykamy somatychnoho zdorovia, rukhovoї aktyvnosti, teoretychnoi pidgotovlenosti, ovolodinnia rukhovymy diiamy ta motyvatsiino-tsinnisnoi sfery shkoliariv [Relationship between indicators of somatic health, motor activity, theoretical readiness, mastery of motor actions and motivational and value sphere of schoolchildren]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports, 3*. 148-150. [in Ukrainian].
21. Kostiukevych, V. M. (2007). *Teoriia i metodyka trenuvannia sportsmeniv vysokoi kvalifikatsii: navch. Posib [Theory and training methods of highly qualified athletes: training. manual]*. Vinnytsia: «Planer». [in Ukrainian].

22. Stetsenko, A. I. (2008). *Pauerliftynh. Teoriia i metodyka vykladannia: navch. posib.* Ch.i: Vyd. ChNU im. B. Khmelnytskoho [Theory and teaching methods: teaching. manual Ch.i: Ed. CHNU named after B. Khmelnytskyi]. [in Ukrainian].
23. Zviahintseva, I. M. (2012). *Sylova ta fizychna pidhotovka. Pauerliftynh: metodychni vkazivky z dystsyplin "Fizyчне vykhovannia", "Fizychna kultura" dlia studentiv usikh spetsialnostei* [Strength and physical training. Powerlifting: methodological guidelines for the disciplines "Physical education", "Physical culture" for students of all specialties]. Kh.: KhNAMH. [in Ukrainian].
24. Stetsenko, A. I., Pylypko, V. F., Van Sinna (2009). *Zahalni osnovy dytiachoho ta yunatskoho pauerliftynhu* [General basics of children's and youth powerlifting]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports, 11.* 110-113. [in Ukrainian].
25. Ozolyn, N. H. (1970). *Sovremennaia sistema sportyvnoi trenyrovky* [Modern system of sports training]. M.: Fyzkultura y sport. [in Russian].
26. Ter-Ovanesian, A. A., Ter-Ovanesian, Y. A. (1995). *Sovershenstvovanye sportyvnoho masterstva* [Improving sports skills]. M.: SAAM. [in Ukrainian].
27. Hatfield, F. (1992). *Vsestoronnee rukovodstvo po razvytyiu syly (per. s anhl.)* [Comprehensive guide to power development (translated from English)]. Krasnoiarsk. [in Russian].
28. Tsyba, Yu. H. (2018). *Osoblyvosti psykholohichnoi pidhotovky v pauerliftynhu* [Peculiarities of psychological training in powerlifting]. *Molodyi vchenyi – A young scientist, 3.3* (55.3). 141-144. [in Ukrainian].
29. Bezverkhnia, H. V. (2013). *Psykhologhiia fizychnoho vykhovannia* [Psychology of physical education]. *Metodychni rekomendatsii – Methodical Guidelines.* [in Ukrainian].
30. *Pro fizychnu kulturu i sport: Zakon Ukrainy vid 24 hrudnia 1993 r. № 3808-KhII / Verkhovna Rada Ukrainy.* [On physical culture and sports: Law of Ukraine dated December 24, 1993 No. 3808-XI / Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> [in Ukrainian].
31. Kapko, I. O., Bazaiev, S. H., Oleshko, V. H. (2013). *Pauerliftynh: navchalna prohrama dlia dytiacho-yunatskykh sportyvnykh shkil* [Powerlifting: curriculum for children's and youth sports schools]. Kyiv. [in Ukrainian].

УДК 378.371

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-985-991](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-985-991)

Скиба Надія Михайлівна асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів, Львівський національний університет імені Івана Франка, 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, <https://orcid.org/0009-0006-1431-9401>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ

Анотація. У статті розглядаються теоретичні аспекти соціолінгвістичної компетенції у підготовці фахівців. Розкриваються питання розвитку комунікативної компетентності студентів.

Визначено компоненти шляхів формування соціолінгвістичної компетенції.

Головною метою формування соціолінгвістичної компетентності на заняттях є залучення студентів до повнішого застосування здобутих знань, урізноманітнення засобів навчання, підвищення мотивації до вивчення мови.

Формування елементів соціолінгвістичної компетентності, в освітніх закладах відчувається нестача відповідних засобів навчання та спілкування з носіями мови.

Використання соціолінгвістичної інформації в освітньому процесі сприяє свідомому засвоєнню матеріалу, забезпечує підвищення пізнавальної активності студентів, сприяє створенню позитивної мотивації, дає стимул до самостійної роботи над мовою, розвиває образно-художню пам'ять, мовне мислення, здатність до здогаду і логічного викладу думки, здатність порівнювати і зіставляти, сприяє трудовому, морально-естетичному вихованню.

Соціокультурна компетенція – явище комплексне та складається з лінгвокраїнознавчого, соціолінгвістичного, соціально-психологічного та культурологічного компонентів.

Використання відповідних методів, форм і засобів навчання з метою розвитку соціолінгвістичної компетентності значно підвищує вмотивованість студентів до вивчення мови, як засобу міжнаціонального спілкування та за професійною спрямованістю.

На сучасному етапі вирішальне значення набуває той факт, що студенти повинні володіти іноземною мовою як засобом міжкультурної комунікації, що припускає необхідність формування в них соціолінгвістичної компетенції.

Ключові слова: соціолінгвістична компетенція, підготовка фахівців, освітній процес, студент, вивчення мови.

Skyba Nadiia Mykhailivna assistant professor of the Department of Foreign Languages for the Faculty of Science, Ivan Franko National University of Lviv, 79000, Lviv, 1 University St., <https://orcid.org/0009-0006-1431-9401>

THEORETICAL ASPECTS OF SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE IN THE TRAINING OF SPECIALISTS

Abstract. The article deals with the theoretical aspects of sociolinguistic competence in the training of specialists. The issues of the development of students' communicative competence are revealed.

The components of the ways of formation of sociolinguistic competence are determined.

The main goal of the formation of sociolinguistic competence in classes is to involve students in the fuller application of the acquired knowledge, to diversify the means of learning, and to increase the motivation to learn the language.

Formation of elements of sociolinguistic competence, in educational institutions there is a lack of appropriate means of teaching and communication with native speakers.

The use of sociolinguistic information in the educational process contributes to the conscious assimilation of the material, ensures an increase in the cognitive activity of students, contributes to the creation of positive motivation, provides an incentive for independent work on the language, develops visual and artistic memory, linguistic thinking, the ability to guess and logically express thoughts, the ability compare and contrast, contributes to labor, moral and aesthetic education.

Sociocultural competence is a complex phenomenon and consists of linguistic, sociolinguistic, socio-psychological and cultural components.

The use of appropriate methods, forms and means of learning for the purpose of developing sociolinguistic competence significantly increases the motivation of students to learn the language as a means of international communication and for professional orientation.

At the present stage, the fact that students must master a foreign language as a means of intercultural communication is of crucial importance, which implies the need to develop sociolinguistic competence in them.

Keywords: sociolinguistic competence, training of specialists, educational process, student, language learning.

Постановка проблеми. Основним напрямом сучасного розвитку професійної освіти є підготовка кваліфікованого, конкурентоспроможного спеціаліста, який вільно володіє своєю професією, орієнтується в суміжних

галузях, мобільного, професійно компетентного. Комунікативна компетентність виступає системоутворюючим компонентом професійної компетентності, будучи водночас і ключовою, тобто. необхідною для будь-якої професійної діяльності.

Комунікативна компетенція виділяється як ключова і в нормативно-правових освітніх актах, у матеріалах Болонської угоди, Державних стандартах, розглядається як базова, необхідна фахівцю для вирішення різних професійних завдань. Існує чимало видів діяльності, в яких вміння спілкуватися, висока комунікативна компетентність є такою ж невід'ємною частиною професії, як і спеціальні навички та вміння [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку соціолінгвістичної компетентності студентів, майбутніх спеціалістів розглядаються в працях І. С. Богданова, Д. І. Іванової, Л. С. Кравчук, М. Д. Кучугурова, О. О. Лентьєва, Е. Ю. Рожина, Л. Л. Смірнова, С. І. Шандрук та багато інших.

Мета статті. Ми поставили за мету розглянути теоретичні аспекти соціолінгвістичної компетенції у підготовці фахівців.

Виклад основного матеріалу. Система освіти кардинально змінюється. Такі якості особистості, як мобільність, цілеспрямованість, рішучість, відповідальність, здатність засвоювати та застосовувати знання у незнайомих ситуаціях, здатність вибудовувати успішну комунікацію з іншими людьми стають затребуваними. Вчені та педагоги прагнуть вирішити проблеми, що виникають у зв'язку з новими змінами [1].

Соціолінгвістична компетенція припускає розширення знань соціокультурної специфіки країни, вдосконалення вміння будувати своє мовне і немовне поведіння адекватно цій специфіці і з урахуванням соціального статусу партнера по спілкуванню умінь адекватно розуміти і інтерпретувати лінгвокультурні факти, групуючись на сформованих ціннісних орієнтаціях.

Передбачається розширення обсягу лінгвокраїнознавчих і країнознавчих знань, навичок і умінь за рахунок нової тематики і проблематики мовного спілкування з урахуванням специфіки філологічного профілю: поглиблення знань про країну, мова якої вивчається, її культуру, історичні і сучасні реалії, суспільних діячів, її місце у Світовому товаристві і світовій культурі, взаємини з нашою країною; розширення обсягу лінгвокультурознавчих знань, навичок і умінь, пов'язаних з адекватним використанням мовних засобів і правил мовного і немовного поведіння у відповідності з сферою спілкування, місцем, цілями, соціальним статусом партнера [4].

У моделюванні процесу формування соціолінгвістичної компетенції студентів слід користуватися такими загально педагогічними категоріями:

- зміст навчання, цілі навчання, знання, вміння і навички;
- внутрішньо предметні та між предметні зв'язки;
- засоби навчання [2].

Аналіз відповідної наукової літератури та педагогічний досвід дозволив визначити наступні компоненти шляхів формування соціолінгвістичної компетенції фахівців:

- 1) мета формування соціолінгвістичної компетенції;
- 2) умови формування соціолінгвістичної компетенції;
- 3) форми організації освітнього процесу;
- 4) зміст процесу формування соціолінгвістичної компетенції, співвіднесеній з моделлю реального іншомовного спілкування;
- 5) засоби формування соціолінгвістичної компетенції, до яких відносимо насамперед підручники, посібники, наочність, аудіо- та відео матеріали, а також ЗМІ (газети, радіо, телебачення);
- 6) методи, прийоми та способи формування соціолінгвістичної компетенції, зумовлені загальною концепцією навчання [5].

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується посиленням уваги до іноземної мови як особливого знання про світ, що призвело до об'єднання досліджень таких наукових дисциплін як методика, культурологія, лінгвістика та етнопсихологія, об'єктом вивчення яких стає міжкультурна комунікація, умови та закономірності формування «вторинної мовної особистості». У рамках цієї проблематики здійснюється пошук шляхів для організації взаємопов'язаного навчання мови та культури. За допомогою іноземної мови, яка здатна описати все, ми дізнаємося про структуру свідомості. Тому саме в мові завжди проступають прогалини у знанні чужої країни та її культури.

Як правило, через обмеженість часу, студенти позбавлені можливості зануритися в атмосферу культури, звичаїв, традицій, соціальних норм країни мови, що вивчається. Учням важко зрозуміти носіїв мови, а їх промови простежуються як граматичні, і поведінкові помилки. Уникнути цього допоможе вивчення іноземних мов з одночасним вивченням культури цієї мови, тобто формування соціокультурної компетенції [8].

Соціокультурна компетенція – явище комплексне та складається з лінгвокраїнознавчого, соціолінгвістичного, соціально-психологічного та культурологічного компонентів. Формування соціокультурної компетенції необхідно розпочинати з перших занять. Сюди можуть входити тексти, зосереджені розмовної у всіх її основних сферах, деталізують найпоширеніші побутові ситуації; ретельно відібрані приклади, що розкривають основні цінності та поняття культури мови, що вивчається, а також включають зразки правильного і неправильного використання лексики, фразеології та граматики даної мови.

Однією з джерел можуть бути тексти публіцистичного характеру, так як саме в них відображається не лише події, що відбуваються в країні та світі, а й

лексика, що використовується носіями мови для позначення цих явищ. Соціокультурна компетенція передбачає:

- усвідомлення того, що мова є не лише засобом пізнання та спілкування, а й формою соціальної пам'яті, «культурним кодом нації», розвиненим умінням зіставляти факти мови та факти дійсності;
- уміння бачити культурне тло, що стоїть за кожною мовною одиницею;
- знання культури, історії, традицій, звичаїв свого народу;
- уміння виявити регіонально значущі лексеми та розуміти їх роль у тексті [6].

Головною метою формування соціолінгвістичної компетентності на заняттях є залучення студентів до повнішого застосування здобутих знань, урізноманітнення засобів навчання, підвищення мотивації до вивчення мови.

При низькому рівні розвитку соціолінгвістичної компетентності навіть найдосконаліші з граматичної точки зору висловлювання можуть передавати значення, повністю відмінні від тих, що мав на увазі мовець, через наявність низки факторів, на які слід звертати увагу, таких як вік, стать, соціальний статус учасників спілкування та рівня формальних відносин у оточенні [2].

Оскільки під поняттям «соціолінгвістична компетентність» мається на увазі певний рівень володіння мовою у певному соціальному контексті, а в сучасних умовах створити повністю відповідне мовне середовище практично неможливо, вчитель мусить докладати великих зусиль для створення такого середовища під час занять. Хоча у нормативних документах згадується формування елементів соціолінгвістичної компетентності, в освітніх закладах відчувається нестача відповідних засобів навчання та спілкування з носіями мови.

Використання відповідних методів, форм і засобів навчання з метою розвитку соціолінгвістичної компетентності значно підвищує вмотивованість студентів до вивчення мови, як засобу міжнаціонального спілкування та за професійною спрямованістю. Так, використання технологій кооперативного навчання, методу проєктів, автентичного та дидактизованого відео значно оптимізує навчальний процес, а спілкування із носіями мови надає студентам впевненості у собі [7].

Висновки. Використання соціолінгвістичної інформації в навчальному процесі сприяє свідомому засвоєнню матеріалу, забезпечує підвищення пізнавальної активності студентів, сприяє створенню позитивної мотивації, дає стимул до самостійної роботи над мовою, розвиває образно-художню пам'ять, мовне мислення, здатність до здогаду і логічного викладу думки, здатність порівнювати і зіставляти, сприяє трудовому, морально-естетичному вихованню.

Принцип соціокультурної орієнтованості інформації дозволяє поєднати процес вивчення мови зі свідомим оволодінням студентами соціокультурними знаннями про країну виучуваної мови, поєднати елементи країнознавства з мовними явищами, як засобами комунікації та ознайомлення з новою дійсністю.

Отже, перед сучасним педагогом має стояти наступне завдання: сформувати в студентів соціолінгвістичної компетенції, як це вимагає ряд нормативних законів, проектів та рекомендацій. На сучасному етапі вирішальне значення набуває той факт, що студенти повинні володіти іноземною мовою як засобом міжкультурної комунікації, що припускає необхідність формування в них соціолінгвістичної компетенції.

Література:

1. Батевич Ф. С. Категорії комунікативної лінгвістики: спроба визначення. *Мовознавство*. 2003. 6. 25–33.
2. Горошкіна О. Підручник як засіб формування соціокультурної компетенції учнів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. 22 (209). Ч. II. 183–189.
3. Станкевич Н. Навчально-мовленнєва ситуація у діалогічному мовленні : стратегія моделювання. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2010. 5. 53–60.
4. Ярмлюк А. В. Формування соціокультурної компетенції старшокласників на уроках української мови. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2011. 5. 134–136.
5. Гриценко Т. Розвиток мовної особистості у технічних ВНЗ. *Гуманітарна освіта у технічних навчальних закладах: зб. наук. праць Національного авіаційного університету*. 2009. 17. 162–172.
6. Біла В. М., Дерев'янка С. А. Формування соціокультурної компетенції учнів середньої і старшої школи засобами англійської мови. *Таврійський вісник освіти*. 2015. 3. 192–198.
7. Рогульська О. О., Сірик Я. С. Розвиток соціокультурної компетентності учнів старших класів на уроках англійської мови. *У Світі мов і мови світу : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. студент. конф, м. Київ, 26 трав. 2023 р.* 2022. 235–236.
8. Курінна Л. В. Теоретичний аналіз сутності терміна «Соціокультурна компетентність». *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. 65. 49–55.

References:

1. Batsevych F. S. (2003). *Katehoriyi komunikativnoyi linhvistyky: sproba vyznachennya* [Categories of communicative linguistics: an attempt at definition]. *Movoznavstvo*. 6. 25–33. [in Ukrainian].
2. Horoshkina O. (2010). *Pidruchnyk yak zasib formuvannya sotsiokul'turnoyi kompetentsiyi uchniv* [Textbook as a means of forming students' sociocultural competence]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*. 22 (209). CH. II. 183–189. [in Ukrainian].
3. Stankevych N. (2010). *Navchal'no-movlennyeva sytuatsiya u dialohichnomu movlenni: stratehiya modelyuvannya* [Teaching and speech situation in dialogic speech: modeling strategy]. *Teoriya i praktyka vykladannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi*. 5. 53–60. [in Ukrainian].

4. Yarmolyuk A. V. (2011). Formuvannya sotsiokul'turnoyi kompetentsiyi starshoklasnykiv na urokakh ukrayins'koyi movy [Formation of sociocultural competence of high school students in Ukrainian language lessons]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholya. Psykholoho-pedahohichni nauky*. 5. 134–136. [in Ukrainian].

5. Hrytsenko T. (2009). Rozvytok movnoyi osobystosti u tekhnichnykh VNZ [Development of language personality in technical universities]. *Humanitarna osvita u tekhnichnykh navchal'nykh zakladakh: zb. nauk. prats' Natsional'noho aviatsiynoho universytetu*. 17. 162–172. [in Ukrainian].

6. Bila V. M., Derevyanko S. A. (2015). Formuvannya sotsiokul'turnoyi kompetentsiyi uchniv seredn'oyi i starshoyi shkoly zasobamy anhliys'koyi movy [Formation of socio-cultural competence of middle and high school students by means of the English language]. *Tavriys'kyy visnyk osvity*. 3. 192–198. [in Ukrainian].

7. Rohul's'ka O. O., Siryk YA. S. (2023). Rozvytok sotsiokul'turnoyi kompetentnosti uchniv starshykh klasiv na urokakh anhliys'koyi movy [Development of sociocultural competence of high school students in English lessons]. *U Sviti mov i movy svitu : zb. materialiv V Mizhnar. nauk.-prakt. student. konf, m. Kyiv, 26 trav. 2023 r.* 235–236. [in Ukrainian].

8. Kurinna L. V. (2018). Teoretychnyy analiz sutnosti termina «Sotsiokul'turna kompetentnist'» [Theoretical analysis of the essence of the term "Socio-cultural competence"]. *Pedahohichni nauky: realiyi ta perspektyvy*. 65. 49–55. [in Ukrainian].

УДК: 371.315.6:025.135:167

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-992-1000](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-992-1000)

Стасенко Аліна Анатоліївна доктор біологічних наук, професор кафедри мікробіології та імунології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка Навчально-науковий центр (ННЦ) “Інститут біології та медицини”, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0847-1547>

НАВЧАННЯ ОСНОВАМ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ПОШУКУ ТА МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В РАМКАХ НАВЧАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ

Анотація. Нами було впроваджено організацію практики зі студентами на базі Національної наукової медичної бібліотеки України з метою навчання основам бібліографічного пошуку та організовано екскурсії в Національний науковий центр хірургії та трансплантології імені О.О. Шалімова Національної академії медичних наук України, Інститут клітинної біології та генетичної інженерії Національної академії наук України України, Інститут фізіології імені О. О. Богомольця та Інститут біохімії ім. О. В. Палладіна Національної академії наук України з метою ознайомлення студентів з роботою науково-дослідних установ м. Києва і сучасними напрямками їхньої наукової діяльності.

Практика на базі Національної наукової медичної бібліотеки України сприяє формуванню вмінь використовувати сучасні технології збору інформації, її обробки та інтерпретації для проведення теоретичних і прикладних наукових досліджень в області біології та прищеплення навичок самоосвіти та самовдосконалення.

Проведення екскурсійних практик до науково-дослідних установ м. Києва з метою ознайомлення студентів із сучасними напрямками їх наукової діяльності, з науково-технічним обладнанням дослідницьких лабораторій та біологічними методами дослідження, що застосовуються при вирішенні певних прикладних або фундаментальних задач, сприяє визначенню студентами напрямку майбутньої наукової діяльності в рамках виконання програми курсових робіт, а використання науково-дослідної установи та лабораторії для проведення досліджень, допомагає формуванню професійного інтересу та самовизначенню студентів.

Ключові слова: бібліографічний пошук, навчальна практика, наукові дослідження.

Stasenko Alina Anatoliivna Doctor of Biological Sciences, Professor of the Department of Microbiology and Immunology, Educational and Research Centre "Institute of Biology and Medicine", at Kyiv, National University named after Taras Shevchenko, <https://orcid.org/0000-0003-0847-1547>

TEACHING THE BASICS OF BIBLIOGRAPHIC SEARCH AND METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH WITHIN THE FRAMEWORK OF STUDENTS' INTERSHIPS

Abstract. We have introduced the organization of student internships based at the National Scientific Medical Library of Ukraine to teach them the basics of bibliographic search. We have also organized excursions to the National Research Center for Surgery and Transplantology named after O.O. Shalimov of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine, the Institute of Cell Biology and Genetic Engineering of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Institute of Physiology named after O.O. Bohomolets, and the Institute of Biochemistry named after O.V. Palladin of the National Academy of Sciences of Ukraine to familiarize learners with the work of research institutions in Kyiv and the current directions of their scientific activity.

The internship at the National Scientific Medical Library of Ukraine contributes to the development of skills of utilizing modern technologies for collecting, processing, and interpreting information to conduct theoretical and applied scientific research in the field of biology and to instill the abilities for self-education and self-improvement.

Conducting field trips to research institutions in Kyiv to demonstrate the contemporary areas of their scientific activity, scientific and technical equipment of research laboratories and biological research methods used in solving certain applied or fundamental problems, helps students determine the direction of future scientific activity within the framework of their coursework program, while the use of scientific research facilities and laboratories for conducting research helps to develop students' professional interest and self-determination.

Keywords: bibliographic search, educational practice work, scientific research.

Постановка проблеми. Практика студентів є невід'ємною складовою процесу підготовки фахівців різних кваліфікаційних рівнів у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка і проводиться на обладнаних відповідним чином базах Університету, науково-дослідних інститутів та установ Національної академії наук України, Національної медичної академії України, Міністерства охорони здоров'я України, на підприємствах, організаціях та установах будь-якої форми власності в Україні.

Навчальна практика проводиться за певною Освітньою програмою і має на меті узагальнити, систематизувати набуті студентами теоретичні знання, виробити вміння та навички їхнього застосування на практиці. Мета навчальної практики реалізується шляхом ознайомлення зі змістом і формами роботи на базі практики та виконання конкретних завдань, передбачених програмою практики [1].

Навчальна практика спрямована на формування уявлень про специфіку професійної діяльності, вироблення базових умінь та навичок, необхідних для подальшого саморозвитку та професійного зростання, розвиває здатність творчо мислити і вирішувати поставлені завдання, сприяє розвитку уявлень про майбутню кар'єрну траєкторію.

Навчальна практика студентів 2 курсу «Бакалавр» ННЦ "Інститут біології та медицини" у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за програмою підготовки «Біологія» проводиться у IV семестрі.

Програма навчальної практики передбачає ознайомлення студентів з майбутньою професією, перспективами розвитку спеціальності, характером, змістом та умовами організації виробничого процесу, науково-дослідної та академічної діяльності. Навчальна практика має надати студентам необхідного обсягу знань у галузі методології і організації наукових досліджень, підготувати їх до самостійного виконання наукової роботи. Оволодіння методологією і методами дослідження має сприяти розвитку раціонального творчого мислення, оптимальній організації наукової творчості в умовах практичної діяльності [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток людського суспільства, науки й техніки нерозривно пов'язані з нагромадженням інформації й передачею її від одного покоління іншому.

Наприкінці ХХ століття отримані знання застарівають набагато швидше, ніж на його початку. Якщо раніше отриманих знань фахівцеві вистачало на 10-15 років, то тепер цей строк скоротився в 3 -5 разів. Це значить, що доводиться все життя вчитися й переучуватися, займатися самоосвітою. У сучасних умовах необхідно вміти самостійно поповнювати свої знання, швидко орієнтуватися в стрімкому потоці наукової інформації. Треба навчитися користуватися бібліотечними інформаційно-пошуковими системами — каталогами й бібліографією, електронною інформацією у вилучених мережах.

Наукова інформація зберігається й передається за допомогою опублікованих і неопублікованих джерел, які умовно розділяються на первинні - книги, статті, патенти, дисертації й т.д., і вторинні, утримуючі відомості про первинні джерела - бібліографічні покажчики, РЖ, каталоги, картотеки й т.п.

Серед первинних джерел інформації провідне місце належить журнальним статтям, які найбільше оперативно й коротко повідомляють про результати

наукових досліджень. Число журналів з кожним роком збільшується. Використання студентами онлайн журналів як джерела інформації є вирішальним на шляху навчання.

Безперервний ріст числа науково-технічних публікацій значно підвищує частку робочого часу, затраченого фахівцями на пошук потрібної інформації. Не випадково вчені вважають, що біля половини всіх проведених досліджень є повторенням уже зробленого, але забутого, не знайденого в літературі.

Уміння швидко знайти літературу по потрібному питанню, правильно оформити описок використаних джерел до доповіді, статті, курсовому й дипломному проекту, дисертації необхідно не тільки науковцеві, але й студентові ВУЗа. Це вміння, іншими словами, елементарна бібліографічна грамотність набуває з кожним роком все більшого значення [3,4].

У період навчання в університеті кожен студент за допомогою викладача формує індивідуальну систему пошуку, яка включає різні способи й прийоми. Така система визначається культурою читання, також рівнем загальноосвітньої та професійної підготовки студента. Відпрацьована система пошуку дозволяє з найменшими витратами сил і часу стежити за надходженням нової літератури, швидко й раціонально відбирати книги, статті та інші матеріали з конкретної теми, оперативно й повно вилучати з них необхідні відомості.

Потреба в інформаційному пошуку виникає у студента при вивченні теми лекції, підготовці до семінарського заняття, контрольної роботи, до заліків та іспитів; написанні рефератів, курсових, наукових, кваліфікаційних робіт, при підготовці доповіді для читання на науковій конференції чи на засіданні наукового гуртка.

Усі ці форми навчання стимулюють студента до пошуку, до самостійного поглибленого вивчення проблеми.

Наукова діяльність студента, як правило, значною мірою базується на аналізі літературних документальних джерел. Будь-яка бібліотека, її книжковий фонд, читальна зала мають стати для нього справжньою науково-дослідною лабораторією [5].

Програми літньої дослідницької практики можуть доповнити академічне навчання, пропонуючи студентам унікальні професійні та особистісні навички, які неможливо здобути лише під час аудиторних занять. У цих програмах учнівського типу студенти здобувають цінні дисциплінарні знання, вдосконалюють свої інтелектуальні навички пошуку та аналізу, вивчають дослідницький процес, знайомляться з культурою та практикою науки, спостерігають за тим, як приймаються наукові рішення, розвивають вправність у роботі з даними, формують професійну спільноту, визначають кар'єрні шляхи та налагоджують міцні стосунки з наставниками та колегами

[6-8]. Літні програми дослідницького досвіду також дозволяють роботодавцям оцінити нові таланти, познайомити молодих фахівців зі своїм брендом, дізнатися про перспективи студентів і скористатися перевагами свіжого мислення [9].

Мета статті - навчання основам бібліографічного пошуку та методології наукових досліджень в рамках навчальної практики студентів.

Наукова новизна. Нами було впроваджено організацію практики зі студентами-біологами на базі Національної наукової медичної бібліотеки України з метою навчання основам бібліографічного пошуку та організовано екскурсії в Національний науковий центр хірургії та трансплантології імені О.О. Шалімова, Інститут клітинної біології та генетичної інженерії НАН України, Інститут фізіології імені О. О. Богомольця та Інститут біохімії ім. О. В. Палладіна Національної академії наук України з метою ознайомлення студентів з роботою науково-дослідних установ м. Києва, сучасними напрямками їхньої наукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Навчання основам інформаційної культури включено в програму навчальної практики студентів 2 курсу ОР «Бакалавр» денної форми навчання ННЦ «Інститут біології та медицини».

Національна наукова медична бібліотека України у Києві - одна з найбільших у Європі система фондів літератури медико-біологічного спрямування, національне книгосховище колекції видань медичного профілю (понад 1 млн 600 тис. примірників 35 мовами світу). що підтримує багаторічні партнерські зв'язки з 17-ма бібліотеками та науково-інформаційними закладами з 10 країн світу. Вона виконує функції науково-інформаційного та культурно-освітнього закладу, є організаційним та науково-методичний центром мережі медичних бібліотек України, яка нараховує 448 бібліотек різного рівня. Національну наукову медичну бібліотеку України вирізняє широкий спектр її послуг: надання доступу до найбільших інформаційних баз світу, таких як EBSCO, здійснення перекладів багатьма мовами світу, підготовка та видання біографічних та бібліографічних покажчиків, наявність потужного галузевого патентного фонду.

Заходи бібліотечної практики організовано у вигляді виїзних занять і екскурсій. Тематика занять охоплює організацію фонду, функціонування каталогів, основні пошукові системи для роботи з науковою літературою біологічного профілю, алгоритм бібліографічного пошуку, як за ключовими словами, так і за автором або назвою, правила складання бібліографічного опису, особливості роботи з електронними ресурсами.

Особливо важливі навички отримують студенти при ознайомленні роботи з патентним відділом бібліотеки. Фахівці бібліотеки надають бібліотечне, бібліографічне, інформаційне обслуговування студентів, яке сприяє їх

бібліографічній грамотності. Студентам оформлюють читацькі білети, якими вони потім користуються при відвідуванні бібліотеки протягом подальшого навчання. Студентам надається доступ до архівних експонатів Відділу рідкісних книг і рукописів, що викликає неабиякий інтерес і захоплення.

Справжнім відкриттям для студентів стає ознайомлення з історією будівлі Бібліотеки: пам'яткою архітектурного та дизайнерського мистецтва XIX століття – будинком родини відомих цукро заводчиків та меценатів Терещенків.

Таким чином, практика на базі Національної наукової медичної бібліотеки України сприяє формуванню вмінь використовувати сучасні технології збору інформації, її обробки та інтерпретації для проведення теоретичних і прикладних наукових досліджень в області біології та прищеплення навичок самоосвіти та самовдосконалення.

Програма практики передбачає ознайомлення студентів з роботою науково-дослідних установ м. Києва, сучасними напрямками їхньої наукової діяльності. Організуються екскурсії в Національний науковий центр хірургії та трансплантології імені О.О. Шалімова Національної академії медичних наук України, Інститут клітинної біології та генетичної інженерії Національної академії наук України, Інститут фізіології імені О. О. Богомольця та Інститут біохімії ім. О. В. Палладіна Національної академії наук України. Під час практики студенти ознайомлюються з науковими напрямками, за якими працюють у провідних лабораторіях зазначених науково-дослідних установ, прикладними задачами, яким присвячена їхня науково-практична діяльність, та з основними методами, що застосовуються для їхнього розв'язання: з методами імунологічних, мікробіологічних, біохімічних, фізіологічних та молекулярно-біологічних досліджень.

Лабораторія біохімії та бактеріології при Національному науковому центрі хірургії та трансплантології імені О.О. Шалімова проводить дослідження антибіотиків та полірезистентних штамів, які виникають у медичних закладах, а також на ПЛР обладнанні здійснюють уточнення результатів ІФА, ідентифікацію субпопуляцій людей, поліморфізму генів. Лабораторія імунодіагностики працює із збудниками торч-інфекцій, сифілісу, вірусних гепатитів, ВІЛ, а також здійснює загальний скринінг крові перед трансплантаціями. Лабораторія патоморфології та цитології проводить аналізи секційного матеріалу, спеціалізується на ракових захворюваннях. Центральне стерилізаційне відділення забезпечує утилізацію секційного матеріалу, стерилізацію хірургічного обладнання.

Під час екскурсії до Інституту клітинної біології та генетичної інженерії НАНУ студенти відвідують лабораторію адаптаційної біотехнології, де відбувається вивчення актуальної для України проблеми засолення ґрунтів та

солестійкості рослин, спроби підвищити синтез лігніну, який володіє протективними антибактеріальними властивостями.

Відділ генетичної інженерії розробляє генетично трансформовані сорти злакових рослин: пшениці, спейти, кукурудзи, шляхом використання *Agrobacterium tumefaciens*. Тут відбувається пошук молекулярних маркерів для детектування генетичного різноманіття, порівняння сортів, розробка істивних вакцин.

Проводиться ознайомча екскурсія з провідними відділами та напрямками діяльності Інституту фізіології ім. Богомольця Національної академії наук України, з відділом імунофізіологічних досліджень з метою ознайомлення із сучасними методами і базою інституту. Відділення імунофізіології працює над проблемами репродуктивних систем людини. На базі цієї лабораторії були розроблені лікувальні сироватки прооварин та протесикулін Спасокукоцьким Ю. О., який також винайшов кровозамінник геосен. Відділ фізіології рухів досліджує вплив фулерену на ЦНС, вплив серотоніну на зміни моносинаптичних рефлекторних розрядів спінальних мотонейронів до та після внутрішньоочеревинного введення прекурсору серотоніну.

Іститут біохімії імені О.В. Палладіна НАН України створює та впроваджує у лікування БАДи, лікарські препарати. Тут проводяться дослідження ферментативної активності білків, розробка вітамінних препаратів для корекції синтезу колагену, рівня гомоцистеїну в крові. Нині у продажу є препарати Медихронал, Гліцивіт С, хіміотерапевтичний засіб Мебифрон, гепатопротектор Метавітан.

У ході навчальної практики студенти дізнаються про те, яким чином імунологи та мікробіологи, у тому числі випускники кафедри Мікробіології ННЦ "Інститут біології та медицини", інтегруються в робочий процес науково-дослідних інститутів, медичних закладів. Завдяки набутому досвіду вони зможуть в майбутньому більш підготовлено здійснювати пошук місця наукової діяльності та місця роботи.

Практика студентів завершується підготуванням доповідей на семінар по запропонованим темам та написанням залікової тестової роботи до тем науково-практичного блоку «Принципи, організація та методологія наукових досліджень».

Висновки. Нами було впроваджено організацію практики зі студентами на базі Національної наукової медичної бібліотеки України з метою навчання основам бібліографічного пошуку та організовано екскурсії до науково-дослідних установ м. Києва.

Практика на базі Національної наукової медичної бібліотеки України сприяє формуванню вмінь використовувати сучасні технології збору інформації,

її обробки та інтерпретації для проведення теоретичних і прикладних наукових досліджень в області біології та прищеплення навичок самоосвіти та самовдосконалення. Проведення екскурсій до науково-дослідних установ м. Києва з метою ознайомлення студентів з сучасними напрямками їх наукової діяльності, з науково-технічним обладнанням лабораторій та біологічними методами дослідження, що застосовуються при вирішенні певних прикладних або фундаментальних задач сприяє визначенню студентами напрямку майбутньої наукової діяльності в рамках виконання програми курсових робіт, а використання науково-дослідної установи та лабораторії для проведення досліджень, сприяють формуванню професійного інтересу та самовизначенню студентів.

Література:

1. Положення про організацію та проведення практики студентів ННЦ «Інститут біології та медицини» Затверджено вченою радою ННЦ «Інститут біології та медицини». Протокол від 25.06.2020 року за № 1. – 8 с. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://biomed.knu.ua/images/stories/NMK/Documents/Baza_vnutrishnih_doc/2020_Polojennia_pro_praktyku.pdf.

2. Програма навчальної практики для студентів освітнього рівня «Бакалавр» ННЦ «Інститут біології та медицини», які навчаються за програмою підготовки «Біологія». Затверджено вченою радою ННЦ «Інститут біології та медицини». Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Протокол від 05.02.2024 року за №7. – 47 с. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://biomed.knu.ua/images/stories/Napryamy_pidgotovky/Biologiya/Opis_napryamku/2024_OP_Biologiya_OR_Bakalavr.pdf.

3. Колесников О. В. Основи наукових досліджень [Електронний ресурс] : навчальний посібник / О. В. Колесников . – 2-ге вид., випр. та доп. — Київ : Центр учбової літератури, 2021. – 144 с. — режим доступу: <http://elib.chdtu.edu.ua/e-books/4228>.

4. Wong L.P. Awareness, perception and barriers to seeking information from online academic databases and medical journals as sources of information./ L.P. Wong, S.M Mohamad Shakir, W.T. Tong, . N. Alias, N. Aghamohammadi, K. Arumugam // Inform Health Soc Care. - 2018. Dec;43(4):335-347. doi: 10.1080/17538157.2017.1364248. Epub 2017 Oct 16.

5. Фесюк В. О. Методологія та організація наукових досліджень : навчальний посібник / В. О. Фесюк. - Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2022. - 126 с

6. Lopatto, D. (2010), “Undergraduate Research as a High-Impact Student Experience,” Association of American Colleges & Universities. Retrieved from <https://www.aacu.org/publications-research/periodicals/undergraduate-research-high-impact-student-experience>.

7. Hernandez, P.R, Woodcock, A, Estrada, M, and Schultz, P.W. (2018), “Undergraduate Research Experiences Broaden Diversity in the Scientific Workforce,” *BioScience*, 2018. - 68 (3), 204–211. Retrieved from <https://academic.oup.com/bioscience/article/68/3/204/4831122>

8. Wilson, A.E., Pollock, J.L., Billick, I., Domingo, C., Fernandez-Figueroa, E.G., Nagy, E.S., et al. (2018), “Assessing Science Training Programs: Structured Undergraduate Research Programs Make a Difference,” *BioScience*, 2018. - 68 (7), 529–534. Retrieved from <https://academic.oup.com/bioscience/article/68/7/529/5034095>.

9. Tan, K., S., Elkin, E.B., Satagopan J.M. (2022) A model for an undergraduate research experience program in quantitative sciences // *J Stat Data Sci Educ*. 2022;30(1):65-74. Retrieved from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35722171/>.

Refereces:

1. Polozhennia pro orhanizatsiiu ta provedennia praktyky studentiv NNTs «Instytut biolohii ta medytsyny» Zatverdzheno vchenoiu radoiu NNTs «Instytut biolohii ta medytsyny». Protokol vid 25.06.2020 roku za № 1. – 8 s. [Regulations on the organization and conduct of internships for students of the Institute of Biology and Medicine Approved by the Academic Council of the Institute of Biology and Medicine. Minutes of 25.06.2020 № 1]. Retrieved from https://biomed.knu.ua/images/stories/NMK/Documents/Baza_vnutrishnih_doc/2020_Polojennia_pro_praktyku.pdf [in Ukrainian].
2. Prohrama navchalnoi praktyky dlia studentiv osvithnoho rivnia «Bakalavr» NNTs «Instytut biolohii ta medytsyny», yaki navchaiutsia za prohramoiu pidhotovky «Biolohiia». Zatverdzheno vchenoiu radoiu NNTs «Instytut biolohii ta medytsyny». Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Protokol vid 05.02.2024 roku za №7. – 47 s.[Program of educational practice for students of the educational level "Bachelor" of the ESC "Institute of Biology and Medicine", who study under the program of study "Biology". Approved by the Academic Council of the Institute of Biology and Medicine. Taras Shevchenko National University of Kyiv. Minutes of 05.02.2024, No. 7. - 47 p.]. Retrieved from https://biomed.knu.ua/images/stories/Napryamy_pidgotovky/Biologiya/Opis_napryamku/2024_OP_Biologiya_OR_Bakalavr.pdf [in Ukrainian].
3. Kolesnykov O. V. (2021) *Osnovy naukovykh doslidzhen: navchalnyi posibnyk* / O. V. Kolesnykov . – 2-he vyd., vypr. ta dop. – Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury,. – 144 s. [Fundamentals of scientific research]: a textbook / O. V. Kolesnikov. 2nd edition, revised and supplemented — Kyiv : Center for Educational Literature,. 2021. - 144 p. — Access mode: <http://elib.chdtu.edu.ua/e-books/4228>. Retrieved from <http://elib.chdtu.edu.ua/e-books/4228> [in Ukrainian].
4. Wong, L.P. (2018) Awareness, perception and barriers to seeking information from online academic databases and medical journals as sources of information./ / L.P. Wong, S.M Mohamad Shakir, W.T. Tong. . H. Alias, N. Aghamohammadi, K. Arumugam / *Inform Health Soc Care*. - 2018.
5. Fesiuk, V.O. (2022) *Methodology and organization of scientific research: a textbook* / V.O. Fesiuk. - Lutsk: PE Ivanyuk V.P., 2022. -126 p.
- 7.Hernandez, P.R., Woodcock, A., Estrada, M., and Schultz, P.W. (2018), “Undergraduate Research Experiences Broaden Diversity in the Scientific Workforce,” *BioScience*, 2018. - 68 (3), 204–211.
8. Wilson, A.E., Pollock, J.L., Billick, I., Domingo, C., Fernandez-Figueroa, E.G., Nagy, E.S, et al.. (2018), “Assessing Science Training Programs: Structured Undergraduate Research Programs Make a Difference,” *BioScience*, 2018. - 68 (7), 529–534.
9. Tan, K., S., Elkin, E.B., Satagopan J.M. (2022) A model for an undergraduate research experience program in quantitative sciences // *J Stat Data Sci Educ*. 2022;30(1):65-74.

УДК 373.5.091.31:78+793.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1001-1011](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1001-1011)

Терещенко Світлана Веніамінівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, тел.: (098) 237-27-68, <https://orcid.org/0000-0001-8037-1968>

ЗМІСТОВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ СИНТЕЗУ МУЗИЧНОГО І ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ З ШКОЛЯРАМИ-ПІДЛІТКАМИ У ВИМІРІ ОСОБИСТІСНО- ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ

Анотація. Особистісно-діяльнісний підхід включає особистісний компонент, який припускає, що в центрі навчальної і позанавчальної діяльності є учень із набором власних мотивів, цілей, уподобань, бажань, прагнень, тобто особистість. Особистісно-діяльнісний підхід в своїй основі містить ідею орієнтуру на особистість та її розвиток через навчання і виховання, головною ідеєю цього підходу є урахування при створенні освітніх програм вікових та індивідуальних особливостей кожного учня (їх загальний рівень розвитку, наявні знання, особливості користування на практиці вміннями і навичками отриманими упродовж навчання, інтереси, творчий розвиток, потреби тощо).

Форми позаурочної роботи обумовлюються змістом творчої діяльності. Може бути індивідуальна або групова форма позакласної роботи з упровадження ідеї синтезу музичного і хореографічного мистецтва. На основі ґрунтовного аналізу ідей і думок представників особистісно-діяльнісного підходу можна побачити, що мета його повинна бути не у формуванні особистості, а у можливості знайти в учневі ті риси і якості, таланти і обдарування які закладені їй від природи, заохотити, підтримати, розвинути Людину, майбутнього громадянина своєї країни, закласти в особистість підлітка впевненість у власних можливостях, надати проєкцію на успіх, створити сприятливі умови для творчого зростання, для адаптації, навчити чути і бачити, відтворювати і переживати, дати можливість прояву ініціативності, заохотити до діалогічної взаємодії, аналітичної діяльності тощо.

У нашому дослідженні учитель музичного мистецтва та хореограф при організації позакласної музично-хореографічної діяльності та під час роботи з

школярами підліткового віку, повинні враховувати мотиви, цілі, бажання учнів, і вже виходячи з інтересів і уподобань школярів, зважаючи на рівень їхньої обізнаності в предметі і споріднених з ним галузей знань, повинні визначити навчальну мету заняття і у творчій музично-хореографічній діяльності формувати, спрямовувати і коригувати весь творчий позакласний процес.

Ключові слова: школяр підліткового віку, особистісно-діяльнісний методологічний підхід, музично-хореографічна позакласна робота.

Tereshchenko Svitlana Veniaminivna Candidate of Pedagogic Sciences, docent Department of Theory and Methodology of Music Education and Choreography, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, tel.: (098) 237-27-68, <https://orcid.org/0000-0001-8037-1968>

CONTENT-PROCEDURAL CHARACTERISTICS OF IMPLEMENTING THE IDEA OF SYNTHESIZING MUSICAL AND CHOREOGRAPHIC ARTS IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES WITH SCHOOLCHILDREN-TEENAGERS IN THE DIMENSION OF PERSONALITY-ACTIVITY APPROACH

Abstract. The personality-activity approach includes a personal component, which assumes that a student with a set of motives, goals, preferences, desires, aspirations, in other words, personality, is at the center of educational and extracurricular activities. The personality-activity approach is based on the idea of focusing on the individual and their development through education and upbringing, with the main idea of this approach being to consider the age and individual characteristics of each student when creating educational programs (their overall level of development, existing knowledge, practical skills acquired during education, interests, creative development, needs, etc.). Forms of extracurricular work are determined by the content of creative activity. It can be an individual or group form of extracurricular work with the implementation of the idea of synthesizing musical and choreographic arts. Based on a thorough analysis of the ideas and thoughts of representatives of the personality-activity approach, it can be seen that its goal should not be to shape personality but to provide an opportunity to find in the student those traits and qualities, talents and gifts that are inherent to them by nature, to encourage, support, develop the individual, the future citizen of their country, to instill confidence in the teenager's abilities, to provide a projection for success, to create favorable conditions for creative growth, adaptation, to teach to hear and see, to reproduce and experience, to give the opportunity for initiative, to encourage dialogical interaction, analytical activity, etc. In our study, the music and

choreography teacher, when organizing extracurricular music and choreographic activities and working with schoolchildren of teenage age, should take into account the motives, goals, desires of the students, and already based on the interests and preferences of the schoolchildren, taking into account their level of knowledge of the subject and related fields of knowledge, should determine the educational goal of the class and in creative music and choreographic activities, shape, guide, and adjust the entire creative extracurricular process.

Keywords: schoolchild of teenage age, personality-activity methodological approach, extracurricular music and choreographic work.

Постановка проблеми. Ідея синтезу музичного і хореографічного мистецтва з школярами-підлітками у позакласній роботі реалізується через відбір актуальних методологічних підходів, побудова освітньо-виховного позакласного процесу на яких, сприятиме популяризації в підлітковому середовищі запропоновану у публікації ідею.

Шукаючи методичні орієнтири нами були опрацьовані ідеї багатьох методичних підходів, серед яких особистісно-діяльнісний (самовираження учня-підлітка через творчу музично-хореографічну діяльність), інтегрований (ідея інтеграції музики та хореографії, звуків і рухів, музичних і хореографічних образів), компетентнісний (набуття упродовж позакласної музично-хореографічної діяльності певного набору мистецьких компетентностей, необхідних підлітку для самовираження у творчості), проектний (співпраця вчителів музики та хореографії з метою створення спільних проектів або постановок).

У кожному з означених підходів ідея нашого дослідження має свої активні прояви і результати, однак ми обрали особистісно-діяльнісний підхід, в якому вважаємо кожен з означених підходів синтезується і відзеркалюється в гармонічній єдності, а наші ідеї отримують найбільш суттєві ознаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Генеза проблеми організації позакласної роботи із школярами, обраної для дослідження вікової категорії, не є новою у вітчизняній педагогіці, а отже, відображена в численних наукових працях дослідників різних періодів. Серед них: Ю.Азаров, Л.Загребельна, В. Сухомлинський, А. Макаренко, Г. Передрій, В.Петров, К. Ушинський та інші. Серед зарубіжних дослідників, що розглядали методичні аспекти в навчально-виховному процесі як позакласної, так і позаурочної діяльності учнів можна назвати імена Д. Брубекера, А. Валлона, О. Вільмана, Дж. Дьюї, Й. Песталоцці, М. Хайдегера та інших. Питаннями змісту і напрямів позаурочної роботи в сучасній школі займалися А. Капська, Б. Кобзарь, І. Мартинюк, П. Щербаня та інші. Про особливості виховання підлітків у вільний час писали в своїх доробках О. Євтеєва, Л.Левіна, Б.Трегубов та інші.

Щодо висвітлення специфіки виховної роботи та вимог до її організації наголошували Н.Болдирєв, І.Мар'єнко, та інші. Питання теорії і практики організації і удосконалення позакласної виховної роботи у школі науково вирішували А.Алексюк, А.Бондар, І.Котова та інші.

Метою статті є розкриття змістових характеристик особистісно-діяльнісного підходів у практику позакласної роботи з школярами-підлітками під час реалізації ідеї синтезу музичного і хореографічного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Особистісно-діяльнісний підхід, як методологічна і методична основа, з'явився в середині 80-х років. Він розроблявся Б.Ананьєвим, Л.Виготським, О.Леонтєєвим та іншими психологами і педагогами, переважно як суб'єктно-орієнтована організація навчально-виховного процесу закладу загальної середньої освіти та передбачав активне керування вчителем навчальною діяльністю учня. На активізацію особистісної активності школярів у навчально-виховному процесі, були розроблені комплекси спеціальних завдань, що спрямовувалися на розвиток предметної, комунікативної компетентності учнів, і, що головне – розвивали учня як особистість. Особистість учня тут розглядалася як суб'єкт навчальної діяльності, яка формується у діяльності й у спілкуванні з іншими людьми.

У науковому дослідженні С.Терещенко звертається особлива увага до думки Е.Фромма, який тлумачить поняття «розвитку особистості» як визнання і реалізацію унікальних особистісних можливостей, які є в кожному. Люди, вважав науковець, досить різні, але вони народжуються рівними, тому з цієї позиції досить важливо зрозуміти, що перш за все до людини як особистості має бути повага, піднесення її унікальності згідно природи людської особистості, талантів, обдарувань, моральних, духовних цінностей, рівню вихованості та загальної культури. Науковець схилився до думки, що особистість людини має розвиватися у вільних умовах, самовдосконалюватися впродовж життя під впливом сприятливих обставин [2].

У нашому дослідженні актуальність висловленої науковцем думки збільшується, зважаючи на особливості підліткового експресіонізму, передчасних висновків, неаргументованих позицій тощо. Саме музичне і хореографічне мистецтво та їхній синтез у позакласній роботі, на наше глибоке переконання, стають тими рушійними силами формування і розвитку особистості школяра та впливу на їхню свідомість через особистісний підхід.

Досить багато науковців, визначаючи мету особистісно-орієнтованого навчання і виховання звертають увагу на формування і розвиток у учнів особистісних цінностей, які допоможуть школярам, після закінчення навчання, вільно орієнтуватися в світі, знати своє місце і призначення, коригувати власні уподобання і бажання, мати чітку стратегію особистісного самовизначення.

Цікавою, на наш погляд, є історична довідка щодо запровадження в практику позакласної роботи з школярами та загальну систему освіти особистісно-діяльнісного підходу. До ХХ століття і на початку його в мистецькій освіті поняття позакласна робота з музично-естетичного виховання ототожнювалася з поняттям навчального процесу та була невід'ємним його складником, однак як такої системи позакласної роботи не було. З другої половини ХХ століття спостерігається упорядкування позакласної роботи в систему, яка мала документальну базу (календарні плани, програми з гурткової роботи). Така позакласна робота керувалася вчителем-активістом, зводилася до масових видів творчої діяльності (музикування, спів, малювання, художнє слово, танок), якими супроводжувалися свята.

Починаючи з 60-х років ХХ століття, на базі тогочасних шкіл почали організовувати гуртки для учнів, які мали бажання навчатися грі на музичних інструментах або займатися у музичних студіях. Учні, за бажанням, могли займатися такими видами творчої діяльності, як: вокально-хоровий спів, ритміка, бальні танці, гра на музичних інструментах тощо.

Позакласна робота початку ХХІ століття суттєво не мала різниці із попередніми етапами. Активно здійснювалися масові форми – вокально-хорові та танцювальні, діти залучалися до цікавих для них напрямків творчої діяльності, однак синтезу музичного і хореографічного мистецтва не було, як окремого напрямку позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти. Метою такої діяльності означеного періоду були концертні виступи та смотри художньої самодіяльності шкіл. Виступи готувалися один раз на рік і не мали систематичності в реальному навчально-виховному процесі, тобто планування і реальні заняття були відмінні, що стало проблемою тогочасних закладів загальної середньої освіти, адже години позакласної мистецької роботи часто замінювалися іншими предметами і підготовка до концертних виступів мала спонтанний характер.

На сьогодні бачимо переорієнтацію закладів загальної середньої освіти на європейську форму навчання (починаючи з 2017 року). Це стосується і позакласної роботи, яка набуває актуальності у створенні спеціальних умов для учнів, осередків творчості, релаксаційних куточків у позакласній музично-хореографічній роботі.

Особистісно-діяльнісний підхід включає особистісний компонент, який припускає, що в центрі навчання і позанавчальної діяльності є учень із набором власних мотивів, цілей, уподобань, бажань, прагнень, тобто особистість. Ми ґрунтовно проаналізували думки і ідеї представників особистісно-діяльнісного підходу і бачимо, що мета його повинна бути не у формуванні особистості, а у можливості знайти в учневі ті риси і якості,

таланти і обдарування які закладені їй від природи, заохотити, підтримати, розвинути Людину, майбутнього громадянина своєї країни, закласти в особистість підлітка впевненість у власних можливостях, надати проєкцію на успіх, створити сприятливі умови для творчого зростання, для адаптації, навчити чути і бачити, відтворювати і переживати, дати можливість прояву ініціативності, заохотити до діалогічної взаємодії, аналітичної діяльності тощо.

У нашому дослідженні учитель музичного мистецтва та хореограф при організації позакласної музично-хореографічної діяльності та під час роботи з школярами підліткового віку, повинні враховувати мотиви, цілі, бажання учнів, і вже виходячи з інтересів і уподобань школярів, зважаючи на рівень їхньої обізнаності в предметі і споріднених з ним галузей знань, повинні визначити навчальну мету заняття і у творчій музично-хореографічній діяльності формувати, спрямовувати і коригувати весь творчий позакласний процес.

Цікавою для нас виявилася думка Т.Пономаренка, щодо позакласної роботи та розвитку впродовж неї музично-творчої діяльності школярів-підлітків. Науковець наголошує, що позакласна робота із підлітками, побудована на потенціалі музичного мистецтва відіграє важливу роль в їхньому особистісному становленні, адже має в своїй основі соціальну, виховну, комунікаційну функцію, яка активно сприяє поліпшенню міжособистісної взаємодії і спілкування в класному колективі, створює атмосферу взаємо-відповідальності, допомоги, підтримки, розумінню та надає широкі можливості для культурно-творчого розвитку сучасних школярів і підлітків в тому ж числі [1].

Особистісно-діяльнісний підхід в своїй основі містить ідею орієнтури на особистість та її розвиток через навчання і виховання, головною ідеєю цього підходу є урахування при створенні освітніх програм вікових та індивідуальних особливостей кожного учня (їх загальний рівень розвитку, наявні знання, особливості користування на практиці вміннями і навичками отриманими упродовж навчання, інтереси, творчий розвиток, потреби тощо). Форми позаурочної роботи обумовлюються змістом творчої діяльності. Може бути індивідуальна або групова форма позакласної роботи з упровадження ідеї синтезу музичного і хореографічного мистецтв. Наприклад, учні, які хочуть навчитися співати, можуть обрати стиль виконання пісенного матеріалу (академічний, народний, естрадний) в залежності від цього буде добиратися хореографічна підтримка, постановка танцювальних номерів. Звичайно, тут важлива індивідуальна форма роботи – сольний спів, групова (вокальний ансамбль, вокально-хоровий колектив).

Дуже важливо керівнику гуртка виявити рівень особистісної мотивації підлітка до музично-хореографічної позашкільної діяльності. Тут у вимірі особистісно-діяльнісного підходу важливо з'ясувати, наскільки учню цікавий творчий процес, адже внутрішня мотивація може бути активною з боку учня-підлітка тільки у випадку, коли керівник гуртка буде навчальний процес на занятті на принципах поваги до особистості підлітка і творчої співпраці із ним. Це активізує увагу, активність школярів-підлітків, актуалізує їхні пізнавальні інтереси, підвищує рівень вмотивованості та формує позитивне відношення до навчального матеріалу та творчої мистецької діяльності. Цікаве подання підліткам музично-хореографічного матеріалу для сприймання і відтворення, на зрозумілій для них мові і з урахуванням особистісних уподобань різновидів діяльності, розуміння міри активності підлітка та відкритості до творчих експериментів сприяє розумінню ним мети позакласної музично-хореографічної діяльності та процесу опанування необхідними компетентностями.

Науковці-практики, учителі-предметники, вихователі та керівники гуртків серед великої кількості джерел пізнавальних інтересів, виокремлюють лише два, які можуть ефективно впливати на формування особистості учнів підліткового віку. Серед них – зміст навчального матеріалу, на якому будується музично-хореографічна позакласна робота та сам процес цієї пізнавальної діяльності (музично-танцювальна творча діяльність). Кожен із означених джерел має свої специфічні особливості, а їх уміле поєднання у позакласній роботі із школярами-підлітками, сприятиме ефективності цього процесу та розкриватиме широкі можливості для розвитку особистості школяра-підлітка.

Керівник гуртка повинен враховувати мотиви необхідності і можливості самореалізації особистості підлітка в процесі позакласної виховної роботи, активно залучати їх до діяльності, адекватної її потребам, наголошувати на важливості особистісного зростання, робити проєкцію на майбутнє, турбуватися про психо-емоційний стан своїх вихованців.

Так у ракурсі особистісно-діяльнісного підходу, із метою запровадження у позакласну діяльність із школярами-підлітками ідеї синтезу музичного і хореографічного видів мистецтва, ми пропонуємо використовувати метод мистецьких самонастанов, під час запровадження якого у підлітка з'являється можливість зазирнути в середину себе, виявити свої бажання і прагнення, зробити самомотивацію на успіх. Цей метод несе в собі ідею відтворення слово-формул через звукові та ритмічні формули із застосуванням танцювальних рухів.

Наприклад, на початку гурткового заняття підлітки мають 2-3 хвилини зосередитися на собі, подумати про свої почуття і бажання на зараз і обрати

мотиваційну слово-формулу для власної мотивації, яку необхідно проговорити вголос або проспівати та додати до неї танцювальний рух. Цю вправу можна проводити як особистісну (дати підлітку час самому відтворити цю слово-формулу) або зробити мотиваційний прийом колективним і тоді слово-формули мотиваційних самонастанов будуть передаватися підлітками від одного до іншого, як снігова лавина. Можна самонастанову зашифрувати ритмічно і попросити підлітка проплескати або простукати її ритм, а всім іншим необхідно буде відгадати що саме за мотиваційна настанова була відтворена.

До методу мистецьких самонастанов можна віднести «Скарбничка мого творчого «Я», упродовж якого школярі-підлітки створюють уявну скарбничку і кладуть в середину неї слова-характеристики себе, як творчого, креативного, неповторного, сміливого, здатного до активних творчих проявів.

Особистісно-діяльнісний підхід грає важливу роль у залученні школярів-підлітків до музично-хореографічної позакласної роботи, оскільки спрямований на розвиток самостійності, творчості та особистісного зростання учнів. Він стимулює учнів до самостійної активності та виявлення власного стилю в музично-хореографічній діяльності.

Побудова позакласної музично-хореографічної роботи з підлітками на особистісно-діяльнісному методичному підході сприяє формуванню самостійності і відповідальності за свої дії, приймати власні рішення та самостійно планувати свою творчу діяльність в рамках позакласної роботи. Особистісно-діяльнісний підхід сприяє розвитку творчих здібностей учнів і стимулює їх до самовираження та самореалізації у музично-хореографічній сфері. Цей підхід дає можливість учням перетворити власні ідеї та задуми в творчі проекти, сприяє формуванню оригінального підходу до музично-хореографічної творчості.

Звичайно, під час запровадження у позакласну музично-хореографічну роботу особистісно-діяльнісного підходу спостерігається активна взаємодія підлітка з іншими учасниками творчого колективу, розвиваються комунікативні навички, підліток вчиться ставити та досягати цілі, вирішувати конфлікти, розвивати лідерські якості та сприймати критику. Все це сприяє формуванню позитивної особистості та самовизначенню школярів-підлітків у майбутньому.

Таблиця 1.

Змістові аспекти застосування особистісно-діяльнісного підходу у залученні школярів-підлітків до музично-хореографічної позакласної роботи

<i>Мотивація</i>
Вмотивованість підлітка до музично-хореографічної позакласної роботи впливає на загальний результат його становлення як особистості – творчої, креативної, здатної до самореалізації у майбутньому. Тут важливо звернути увагу на особистісну позицію учня-підлітка до мистецтва, проводити тренувальні мотиваційні вправи (самонастанови, формули успіху тощо), заохочувати, підбадьорювати, підвищувати самооцінку учнів, робити творчий процес цікавим і зрозумілим для сучасного підлітка, будувати позакласну музично-хореографічну роботу на принципі природовідповідності.
<i>Дисциплінованість</i>
Музично-хореографічна позакласна діяльність передбачає високу організованість її учасників, дисциплінованість у відвідуванні занять, докладання зусиль до вивчення музичного або хореографічного матеріалу, самостійність підлітка і його відповідальність у виконанні доручень.
<i>Комунікативність</i>
Ця особистісна якість дозволяє підлітку бути «на хвилі» творчого процесу, розширює його музично-хореографічний досвід спілкування з мистецтвом мовою музичних звуків і хореографічних рухів, формує навички роботи в команді, дозволяє слухати не лише свої відчуття, а й думки інших, робити умовисновки, підтримувати мистецький діалог, бути невід’ємною частиною творчого колективу.
<i>Емоційно-ціннісне ставлення</i>
В особистісно-діяльнісному аспекті дуже важливо, щоби у підлітка формувалося емоційно-ціннісне ставлення до музично-хореографічної позакласної діяльності, до мистецького продукту, до відчуттів, настроїв, емоцій, що він переживатиме у творчому процесі і бажанні передати це іншим.

Як бачимо, музично-хореографічна позакласна робота з учнями підліткового віку має важливе значення і свої особливості, оскільки цей вік характеризується певними соціальними, фізіологічними і емоційними змінами в структурі особистості учнів. Головне місце в творчому процесі позакласної роботи із підлітками повинно відводитися саме особистості учня та його самовмотивованості до самовираження у творчій музично-хореографічній діяльності. Особистісно-діяльнісний підхід є ефективним інструментом у залученні школярів-підлітків до музично-хореографічної позакласної роботи, оскільки сприяє їхній самореалізації, творчому розвитку та особистісному зростанню.

Основні особливості позакласної роботи з школярами-підлітками включають:

-врахування особистісних інтересів та потреб учнів. Підлітки мають свої унікальні музичні та хореографічні вподобання. Дізнатися, що саме цікавить сучасних підлітків, чому у мистецтві вони віддають перевагу можна за допомогою дослідницької роботи, креативних анкетувань, обговорення з учнями у неформальній обстановці;

-педагогічний супровід у самовизначенні підлітків. Беручи до уваги особливості і складнощі підліткового віку, процес пошука «себе» підлітком сприяє його самовизначенню у майбутньому. Поряд з пасивністю і яскраво-вираженою байдужістю, підлітки все ж таки активно розвивають свої інтереси і вподобання, тому важливо давати їм можливість самостійно обирати у музично-хореографічній діяльності вектор індивідуальної траєкторії особистісного розвитку;

-активне залучення до позакласної музично-хореографічної роботи зацікавленої особистісним творчим зростанням підлітків, аудиторії: батьків, психологів, соціальних працівників, вчителів-предметників, митців, успішних однолітків. У позакласній роботі з учнями підліткового віку важливо створити розподіл обов'язків, залучити батьків та учнів до активної участі, організувати виставки, концерти, театралізовані заходи. Це допоможе розвивати в учнів творче мислення, комунікативні навички та формувати позитивне ставлення до мистецтва.

Висновки. Отже, особистісно-діяльнісний методичний підхід у позакласній роботі з школярами-підлітками по упровадженню ідеї синтезу музичного і хореографічного мистецтва, ґрунтується на відведенні головного місця в творчому процесі позакласної роботи саме особистості учня та його вмотивованості до самовираження у творчій музично-хореографічній діяльності. Він є ефективним інструментом у залученні школярів-підлітків до музично-хореографічної позакласної роботи, оскільки сприяє їхній самореалізації, творчому розвитку та особистісному зростанню.

Література:

1. Пономаренко Т. Традиційні та новітні принципи організації позакласної роботи майбутніх учителів музики / Т. Пономаренко // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 139. – С. 194-197.
2. Розвиток креативності підлітків на інтегрованих уроках музики [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Терещенко Світлана Веніамінівна ; Мелітопол. держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2018. – 250 с.
3. Терещенко С.В., Кузнецова Я.Ю. Вплив синтезу музичного та хореографічного мистецтва на формування особистості школярів-підлітків /С.В. Терещенко, Я.Ю. Кузнецова. // Актуальні питання гуманітарних наук: Вип.60. / за ред. М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. –Т. 4. – С.203-207

References:

1. Ponomarenko T. (2015). Tradytsiini ta novitni pryntsypy orhanizatsii pozaklasnoi roboty maibutnikh uchyteliv muzyky [Traditional and modern principles of organizing extracurricular work of future music teachers] / T. Ponomarenko // Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Seriia : Pedahohichni nauky. – 2015. – Vyp. 139. – P. 194-197 [in Ukrainian].
2. Rozvytok kreatyvnosti pidlitkiv na intehrovanykh urokakh muzyky (2018). [Development of creativity of teenagers in integrated music lessons] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / Tereshchenko Svitlana Veniaminivna ; Melitopol. derzh. ped. un-t im. Bohdana Khmelnytskoho, Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. – Kyiv, 2018. – 250 p. [in Ukrainian].
3. Tereshchenko, S.V., & Kuznetsova, Ya.Iu. (2023). Vplyv syntezy muzychnoho ta khoreorafichnoho mystetstv na formuvannia osobystosti shkoliariv-pidlitkiv [The influence of the synthesis of musical and choreographic arts on the personality of adolescent]. M. Pantiuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomia (Eds.), Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Topical issues of humanitarian sciences. Vydavnychiy dim «Helvetyka», (V. 60). T. 4. (pp.203-207). Drohobych. Drohobyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

УДК 364-7

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1012-1017](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1012-1017)

Шевченко Жанна Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи, Інститут гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка», <https://orcid.org/0000-0002-4019-639X>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПОДОЛАННЯ БЕЗРОБІТТЯ В МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМ'ЯХ З ДІТЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Метою дослідження є теоретичні аспекти соціальної політики щодо подолання безробіття в малозабезпечених сім'ях з дітьми в умовах воєнного стану. Доведено, що безробіття в малозабезпечених сім'ях з дітьми може призвести до негайної та довгострокової економічної нестабільності в умовах воєнного стану. Коли батьки безробітні, фінансові ресурси, доступні для підтримки сім'ї, скорочуються, що призводить до зменшення споживання та заощаджень. Дослідження соціальної політики, спрямоване на зменшення безробіття серед малозабезпечених сімей, що може сприяти ширшій економічній стабільності та зростанню. Встановлено, що більше фінансово забезпечені сім'ї, здатні покращувати свій внесок в економіку держави. Визначено в результаті дослідження, що діти в малозабезпечених сім'ях, які переживають безробіття своїх батьків, часто відчувають вищий рівень стресу і можуть мати нижчий рівень освіти. Відсутність фінансової стабільності може вплинути на їхній доступ до освітніх ресурсів, повноцінного харчування та медичних послуг, необхідних для здорового розвитку особливо в умовах воєнного стану. Доведено, що дослідження та впровадження ефективної соціальної політики може забезпечити, щоб діти в таких обставинах отримували належну підтримку, що сприяє кращим результатам навчання та довгостроковій продуктивності.

Визначено, що панівний рівень безробіття, особливо в малозабезпечених сім'ях з дітьми в умовах воєнного стану, може посилити соціальну нерівність і призвести до розколу в суспільстві.

Встановлено, що малозабезпечені сім'ї більш вразливі до економічних спадів особливо в умовах воєнного стану і мають менший доступ до можливостей, які можуть покращити їхні умови існування. У статті ми зосереджуємося на соціальній політиці, яка спрямована на вирішення різних питань у проблемних сім'ях де панує безробіття. Зосереджуйтесь на

соціальної політиці, спрямованій на вирішення цих проблем, дане дослідження може сприяти більш справедливому зростанню та більшій соціальній згуртованості щоб усі члени суспільства мали можливість робити свій внесок і отримувати користь від економічного та соціального життя, що зміцнює соціальну структуру.

Ключові слова: соціальна політика, воєнний стан, безробіття, малозабезпечені сім'ї, суспільство.

Zhanna Shevchenko Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Social Work, Institute of Humanities and Social Sciences, Lviv Polytechnic National University <https://orcid.org/0000-0002-4019-639X>

THEORETICAL ASPECTS OF SOCIAL POLICY REGARDING OVERCOMING UNEMPLOYMENT IN FAMILIES WITH CHILDREN

Abstract. The purpose of the study is the theoretical aspects of social policy to overcome unemployment in families with children under martial law. It has been proven that unemployment in families with children can lead to immediate and long-term economic instability in martial law conditions. When parents are unemployed, the financial resources available to support the family are reduced, leading to lower consumption and savings. Social policy research aimed at reducing unemployment among low-income families can contribute to broader economic stability and growth. It was established that families with more financial resources are able to improve their contribution to the state economy. The study found that children in low-income families who experience unemployment often experience higher levels of stress and may have a lower level of education. A lack of financial stability can affect their access to educational resources, adequate nutrition, and health services necessary for healthy development. It has been shown that research and the implementation of effective social policies can ensure that children in these circumstances are adequately supported, contributing to better learning outcomes and long-term productivity. It was determined that the prevailing level of unemployment, especially in families with children under martial law, can increase social inequality and lead to a split in society.

Low-income families are found to be more vulnerable to economic downturns, especially during martial law, and have less access to opportunities that can improve their living conditions. In the article, we focus on social policy, which is aimed at solving various issues in problem families where unemployment prevails. By focusing on social policies to address these issues, research can contribute to

more equitable growth and greater social cohesion. Ensuring that all members of society have the opportunity to contribute to and benefit from economic and social life strengthens the social fabric. Unemployment is often associated with adverse health consequences not only for the unemployed, but also for their families.

Keywords: social policy, martial law, unemployment, low-income families, society.

Постановка проблеми. Зазначимо, що дослідження соціальної політики щодо вирішення проблеми безробіття в малозабезпечених сім'ях з дітьми в умовах воєнного стану спрямовані не лише на задоволення нагальних соціальних та економічних потреб, але й на створення сталого, справедливого та продуктивного суспільства. Це передбачає розуміння багатогранного впливу безробіття на економічну стабільність, розвиток дітей, соціальну згуртованість і здоров'я, таким чином визначаючи політику, яка може істотно змінити життя багатьох людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми механізмів реалізації соціальної політики досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені як О. Білорус, І. Бінько, Н. Вавдіюк, З. Варналій, О. Власюк, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Гнилицька, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, О. Захаров, Д. Ковальов, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мартинюк, Мойсеєнко, В. Мунтіян, С. Мочерний, В. Ортинський, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Пономаренко, В. Шлемко, В. Шликов та інші, праці яких використано у даній роботі. Однак, незважаючи на значну кількість праць присвячених сфері механізмів реалізації соціальної політики як інструменту боротьби з безробіттям дане питання недостатньо розроблене та вимагає подальшого наукового дослідження, особливо в контексті малозабезпечених сімей з дітьми.

Метою статті є теоретичні аспекти соціальної політики подолання безробіття в малозабезпечених сім'ях з дітьми в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Сутність та значення соціальної політики держави мають вирішальне значення для визначення її ролі у забезпеченні добробуту та рівноправного звернення серед своїх громадян шляхом задоволення соціальних потреб, таких як освіта, охорона здоров'я, зайнятість та соціальне забезпечення. Основною метою соціальної політики є підвищення якості життя та сприяння в побудові більш стабільного, процвітаючого та інклюзивного суспільства. Соціальна політика передбачає встановлення основних принципів і проведення заходів, які впливають на умови життя в малозабезпечених сім'ях з дітьми, що сприяє добробуту людини. Відтак, її суть полягає в зосередженні уваги на покращення як індивідуального, так і колективного добробуту, що досягається за рахунок перерозподілу ресурсів

для забезпечення всім громадянам доступу до базового рівня життя, надання основних послуг, таких як охорона здоров'я та освіта, а також регулювання та нагляд за різними соціальними сферами [1-2].

Значення соціальної політики відображається у її широкому впливі на суспільство. Вона сприяє соціальній справедливості, прагнучи справедливого розподілу ресурсів, що допомагає мінімізувати нерівність в охороні здоров'я, освіті та економічних можливостях. Вона також стабілізує економіку, захищаючи від циклів ажіотажу та спаду за допомогою механізмів, які підтримують належний рівень життя малозабезпечених сімей з дітьми та економічний попит навіть під час спаду в умовах воєнного стану. Більше того, соціальна політика покращує загальну якість життя, забезпечуючи доступ до необхідних послуг, що сприяє більш здоровому та освіченому населенню. Це, своєю чергою, сприяє продуктивному громадянству і приносить користь загальної продуктивності суспільства. Зазначимо, що ефективна соціальна політика може запобігти соціальним проблемам, таким як злочинність, бідність і кризи в різних галузях, шляхом усунення їх корінних причин. Наприклад, надання молоді можливостей на освіту та працевлаштування знижує ймовірність їхньої участі у злочинній діяльності [3-4].

Соціальна політика суспільства також сприяє більшій соціальній згуртованості та почуттю єдності серед громадян, скорочуючи соціальну нерівність та забезпечуючи систему захисту малозабезпечених сімей з дітьми, яка необхідна для стабільності та безпеки суспільства. Безробіття є одним із ключових економічних показників, рівень та динаміка якого перебуває у центрі уваги соціальної політики. Це зумовлено тим, що саме безробіття чинить найбільш помітні наслідки як на життя окремих груп населення, так і на економічне благополуччя всього суспільства. З огляду на це, розуміння питання безробіття, його значення для реалізації соціальної політики є актуальним та важливим. Сутність безробіття полягає в тому, що певна частина населення, яка зацікавлена в пошуку роботи, не може її знайти з ряду об'єктивних та суб'єктивних причин. Дане явище не можна назвати просто статистичною величиною, так як це є серйозною соціальною та економічною проблемою, яка впливає не лише на безробітних, але і на все суспільство. Безробіття в малозабезпечених сім'ях з дітьми створює особливі проблеми та наслідки, які можуть мати глибокий і довгостроковий вплив як на негативний добробут, так і на довгострокові результати. Коли батьки стикаються з безробіттям, наслідки поширюються на всю сім'ю, впливаючи на різні аспекти сімейного життя та розвиток дитини. Насамперед безробіття призводить до економічної напруги. Сім'ї можуть мати труднощі із забезпеченням предметів першої необхідності, таких як їжа, житло чи охорона здоров'я. Цей фінансовий стрес може посилити напруженість у малозабезпеченій сім'ї, що призведе до

створення стресової обстановки, яка торкається всіх членів сім'ї. Для дітей вплив може бути особливо серйозним, та позначитися на їхньому харчуванні, умовами життя та загальним добробутом [5-6]. Стрес, пов'язаний з фінансовою нестабільністю, також може призвести до проблем із психічним здоров'ям як у батьків, так і у дітей, включаючи тривогу та депресію, що, у свою чергу, може вплинути на емоційний та психологічний розвиток дітей. Діти в малозабезпечених сім'ях, де батьки зіткнулися з безробіттям, також можуть мати труднощі у здобутті освіти. Фінансові обмеження можуть змусити малозабезпечені сім'ї переїхати в райони з біднішими освітніми ресурсами або призвести до того, що дітям доведеться часто міняти школу. Крім того, економічні труднощі можуть обмежити доступ до освітніх матеріалів, позакласних заходів та інших можливостей навчання за межами школи. Відсутність стабільного, сприятливого середовища для виконання домашніх завдань та навчання може ще більше погіршити успішність дитини та її завзяття до навчання [7].

Висновки. Таким чином, безробіття в малозабезпечених сім'ях є складним явищем, що має широкомасштабні наслідки для суспільства і економіки в цілому. Це вимагає від політиків розробки комплексних стратегій, спрямованих на усунення як симптомів, так і основних причин безробіття. Ефективно керуючи безробіттям, держава може підвищити свою економічну стійкість, покращити якість життя своїх громадян та підтримувати соціальну згуртованість, наголошуючи на важливості безробіття як ключового напряму соціальної політики.

Необхідність соціальної політики виникає через різні внутрішні та зовнішні чинники, які потребують колективного підходу для забезпечення сталого розвитку та соціального світу. У міру того, як суспільство стає все більш складним та взаємопов'язаним, роль соціальної політики стає все більш важливою в управлінні розвитком таким чином, щоб сприяти благополуччю всіх його членів. Без такої політики зростає ризик соціальної фрагментації та нерівності, що потенційно може призвести до заворушень та зниження колективного добробуту. Таким чином, соціальна політика – це не просто інструмент підвищення добробуту, а й необхідна основа підтримки гармонійного і продуктивного суспільства в цілому.

Література:

1. Александрова Н.В. Класифікація правових актів управління. Державне управління адміністративно-правової теорії та практики /за заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Факт, 2003. 384 с.
2. Андрющенко К.М. Теоретико-правові засади загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; МВС України, Донецький юрид. ін-т, Кривий Ріг, 2017. 19 с.

3. Аріфходжаєва Т.Б. Публічне адміністрування у сфері соціального захисту населення в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 210 с.
4. Бурик З.М. Система методів державного регулювання сталого розвитку в Україні. *Pressing problems of public administration*. 2016. № 1(49). С. 37-44.
5. Галіцина Н. Інструменти адміністративно-правового механізму реалізації концепції соціальної держави: вихідні положення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: «Юридичні науки». 2015. Вип. 6. Т. 2. С. 40–45.
6. Михненко А. Світові моделі соціальної політики: уроки для України/А. Михненко, Н. Щур. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 2. С. 219-227.
7. Мосенко Ю.О. Державна інформаційна політика України: організаційно-правові аспекти здійснення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 19 с.

References:

1. Aleksandrova N.V. (2003) *Klasyfikatsiia pravovykh aktiv upravlinnia. Derzhavne upravlinnia administratyvno-pravovoi teorii ta praktyky* [Classification of legal acts of management. State administration of administrative and legal theory and practice] K.: Fakt, P. 384 [in Ukrainian].
2. Andriushchenko K.M. (2017). *Teoretyko-pravovi zasady zahalnooboviazkovooho derzhavnoho sotsialnoho strakhuvannia vid neshchasnoho vypadku na vyrobnytstvi*: [Theoretical and legal principles of mandatory state social insurance against accidents at work] *avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk*; MVS Ukrainy, Donetskyyi yuryd. in-t, Kryvyyi Rih, P. 19. [in Ukrainian].
3. Arifkhodzhaieva T.B. (2016). *Publichne administruvannia u sferi sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini* [Public administration in the sphere of social protection of the population in Ukraine]: *dys. kand. yuryd. nauk*: 12.00.07. Kyiv, 210 s [in Ukrainian].
4. Buryk Z.M. (2016). *Systema metodiv derzhavnoho rehuliuвання staloho rozvytku v Ukraini*. [System of methods of state regulation of sustainable development in Ukraine]. *Pressing problems of public administration*. 1(49), 37-44. [in Ukrainian].
5. Halitsyna N. (2015). *Instrumenty administratyvno-pravovoho mekhanizmu realizatsii kontseptsii sotsialnoi derzhavy: vykhidni polozhennia*. [Tools of the administrative-legal mechanism for the implementation of the concept of the social state: initial provisions] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: «Iurydychni nauky»*. Vyp. 6. T. 2. 40–45. [in Ukrainian].
6. Mykhnenko A. (2011). *Svitovi modeli sotsialnoi polityky: uroky dlia Ukrainy* [World models of social policy: lessons for Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*. 2. 219-227. [in Ukrainian].
7. Mosenko Yu.O. (2011). *Derzhavna informatsiina polityka Ukrainy: orhanizatsiino-pravovi aspekty zdiisnennia* [State information policy of Ukraine: organizational and legal aspects of implementation]. *Kand. yuryd. nauk*: 12.00.07. Kyiv, P. 19. [in Ukrainian].

УДК 37.09:37.04(477.83)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1018-1040](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1018-1040)

Яворський Богдан Ігорович кандидат географічних наук, доцент кафедри геоєкології і фізичної географії, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, тел. (032) 239-47-44, <https://orcid.org/0000-0001-8552-8418>

Грицай Христина Борисівна провідний фахівець з рекреації відділу рекреації, НПП "Північне Поділля", вул. Львівська, 28, м. Броди, тел. (03266) 4-40-05

Єргуньова Мирослава Зіновіївна начальник відділу еколого-освітньої роботи, НПП "Північне Поділля", вул. Львівська, 28, м. Броди, тел. (03266) 4-40-05

**ПОТЕНЦІАЛ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ У
ЗАДОВОЛЕННІ НАВЧАЛЬНИХ ПОТРЕБ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ
ШКОЛИ
(НА ПРИКЛАДІ НПП "ПІВНІЧНЕ ПОДІЛЛЯ")**

Анотація. Висвітлено потенціал національного природного парку при вивченні деяких тем шкільної програми з географії, історії України, біології, української мови та літератури, мистецтва та інших предметів (на прикладі НПП "Північне Поділля"). Із цією метою, з одного боку, проаналізовано шкільні програми цих предметів та відповідні їм підручники. З іншого боку, досліджено вже існуючі еколого-пізнавальні туристичні маршрути парком, яких відвідують учні, на предмет представлення на них цінних з едукативної точки зору об'єктів. Для участі в екскурсіях еколого-пізнавальними туристичними маршрутами НПП "Північне Поділля" найдоцільніше пропонувати учням шостого, сьомого і восьмого класів, адже на території парку найбагатше представлені ті едукативні об'єкти, яких можна успішно застосувати у вивченні тем за відповідні роки навчання. Виявлено, що один і той же едукативний об'єкт може слугувати наочністю для бесіди на теми, що стосуються різних шкільних предметів. Встановлено ті теми шкільної програми із різних предметів, вивчення яких ефективно саме на території НПП "Північне Поділля". Описано очікувані результати навчально – пізнавальної діяльності учнів, серед яких можливість виконання практичних робіт, дослідницьких проєктів, презентацій, базованих на результатах засвоєння

знань, отриманих учасниками екскурсій парком. Запропоновано, щоб національні парки складали і оприлюднювали перелік тем із шкільної програми, вивчення яких є можливим у польових умовах для учнів – відвідувачів парку. Такий перелік тем може базуватись на залученні до екскурсій об'єктів природного чи штучного походження, які обумовлені специфікою території конкретного парку. Запропоновано заходи щодо удосконалення роботи НПП "Північне Поділля" і розширення його можливостей у задоволенні навчальних потреб учнів середньої школи. Підкреслено необхідність постійно оновлювати інформацію про існуючі об'єкти і додавати дані про нововіднайдені. Джерелом таких "відкриттів" можуть стати давні топографічні карти, аналіз топонімів, спогади місцевих мешканців, віднайдені історичні документи, краєзнавчі розвідки про населені пункти, в околицях яких проходить маршрут, нові дані щодо природних об'єктів (свіжі відслонення, процеси, виявлені місця проживання видів рослин чи тварин і т.д).

Ключові слова: національний природний парк (НПП) "Північне Поділля", едукативний об'єкт, еколого-пізнавальний туристичний маршрут, екскурсія, шкільна програма.

Yavorsky Bohdan Ihorovych Candidate of Geographical Sciences, Docent Geocology and physical geography, Lviv Ivan Franko National University, tel.: (032) 239-47-44, <https://orcid.org/0000-0001-8552-8418>

Grycaj Hrystyna Borysivna recreation leading specialist, recreation department, "Northern Podillia" NPP, tel.: (03266) 4-40-05

Yergunjova Myroslava Zinovijivna Head of Department, department of ecological and educational work, NPP "Northern Podillia", tel.: (03266) 4-40-05

SECONDARY SCHOOL STUDENTS MEETING EDUCATIONAL NEEDS THE NATIONAL NATURE PARK POTENTIAL (ON NPP "NORTHERN PODILLIA" EXAMPLE)

Abstract. The potential of the national natural park in enhancing the study of certain topics in the school curriculum—including geography, the history of Ukraine, biology, Ukrainian language and literature, art, and other subjects—is highlighted using NPP "Northern Podillia" as an example. To achieve this, an analysis was conducted of the school programs and corresponding textbooks of these subjects. Additionally, existing ecologically informative tourist routes within the

park, frequented by students, were examined to identify educational points of interest.

Excursions along these routes within the Northern Podillia National Park are best suited for students in the sixth, seventh, and eighth grades, given the abundance of educational resources aligned with topics relevant to these grade levels. It was noted that the same educational resource could serve as a visual aid for discussions across different school subjects.

Specific topics from various school programs were identified as most effectively studied within the "Northern Podillia" NPP. Anticipated outcomes of students' educational activities, including practical work, research projects, and presentations based on park excursion experiences, were described.

A recommendation is made for national parks to compile and publish a list of school curriculum topics that can be explored within their premises by visiting students. This list could be developed based on the inclusion of natural or man-made objects featured in park excursions, reflecting the unique characteristics of each park's territory.

Suggestions for enhancing the operations of NPP "Northern Podillia" to better serve the educational needs of secondary school students are proposed. Emphasis is placed on the continual updating of information about existing objects and the addition of newly discovered ones. Sources for such discoveries may include old topographic maps, toponym analysis, local residents' recollections, historical documents, and local knowledge about settlements near excursion routes, as well as new findings related to natural phenomena or species within the park.

Keywords: National Nature Park (NPP) "Northern Podillia", educational facility, ecologically informative tourist route, excursion, school program.

Постановка проблеми. Згідно Закону України "Про природнозаповідний фонд України" [1], одним із ключових завдань функціонування національного природного парку (НПП) є екологічна освітньо-виховна робота. НПП "Північне Поділля", що розташований у Золочівському районі Львівської області, користується популярністю насамперед серед учнів середніх шкіл, що прибувають сюди на екскурсії.

У 2023 році з ініціативи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України було обрано 20 національних парків України, безпечних для відвідувачів в умовах воєнного стану [2], серед яких і НПП "Північне Поділля". Працівники парку та сайту www.wownature.in.ua [3] розробили тури вихідного дня з метою популяризації територій, які є на сьогоднішній день доступними для відвідувачів в умовах російської агресії.

У сферу діяльності НПП "Північне Поділля" залучено низку об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення [4, 5],

серед яких комплексні, геологічні і ботанічні пам'ятки природи, лісові, ботанічні, гідрологічні та ландшафтні заказники, заповідні урочища, зокрема й одні із найдавніше організованих у Європі. Мабуть, найвідомішими туристичними об'єктами у межах парку є Олеський, Підгорецький та Золочівський замки (частина популярного маршруту "Золота підкова Львівщини"), містечко Підкамінь та інші.

Протягом 2023 року працівниками НПП "Північне Поділля" проведено більше сімдесяти екскурсій, найбільше для учнів 5–9 класів середніх шкіл із міст Бродів та Золочева, а з-поміж сільських активно беруть участь у екскурсіях школи Бродівської та Заболотівської територіальних громад. Проходження учнями екологічних стежок і екологічно-пізнавальних туристичних маршрутів передбачає участь, окрім учителя чи керівника групи, штаного працівника парку. Із цією метою залучено співробітників відділів рекреації і еколого-освітньої діяльності, а також науки парку, спілкування з учнями на природі проводять ботаніки, орнітологи, лісівники, історики та спеціалісти з інших галузей, які надають фаховий екскурсійний супровід.

Найінтенсивніше парк приймає мандрівників протягом двох часових інтервалів: у другій половині травня – першій половині червня і від середини вересня – до середини жовтня. Це обумовлено доброю погодою для мандрівок у цей час, а також великою тривалістю світлового дня. В окремі дні у парк може приїхати чотири екскурсійні групи. Часто представники шкіл просять парк організувати екскурсію у проміжку між 09 і 13 годинами, оскільки учнівські групи обмежені часом доїзду до початкового пункту маршруту. Вони використовують для цього шкільні автобуси, а працівники парку, враховуючи це, вибирають той із маршрутів на його розлогій території, саме на який є можливість протрапити учням швидше, економлячи час на доїзд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформацію про НПП "Північне Поділля", зокрема і про ті еколого-освітні послуги, які він надає, найпростіше отримати з Інтернету [6–9 та ін.] чи рекламних друкованих буклетів.

Загалом, на даний час, НПП "Північне Поділля" пропонує для різних категорій відвідувачів проходження дев'яти маршрутів (таблиця 1).

Таблиця 1.

**Характеристика еколого-пізнавальних туристичних маршрутів НПП
"Північне Поділля" [10]**

№ з/п	Назва маршруту	Спосіб проходження маршруту	Тривалість проходження маршруту	Довжина маршруту
1	"Триніг"	піший	3 год	6,5 км
2	"Бірюзова рапсодія"	піший	3 год	5 км
3	"Дивосвіт Менича"	піший	3 год	2,5 км
4	"Пташина слобода"	піший	7 год	18 км
5	"Від городища до городища через колишні села"	піший	3 дні	30 км
6	"Маркіянові місця"	піший	3 год	4,5 км
7	"Святогірський"	піший	3 год	4 км
8	"Її Величність Вапнярка"	піший	2 год	1,6 км
9	"Колишнім імперським прикордонням"	велосипедний	10 год	58 км

Кожен туристичний маршрут і екологічна стежка у парку мають затверджений паспорт з планом проходження екскурсії, загальну інформацію відвідувачі можуть почерпнути, попередньо відвідавши сайт парку [10].

Мета статті - розглянути і проаналізувати ті об'єкти на території НПП "Північне Поділля", які залучені у його маршрути і можуть слугувати у шкільних едукативних цілях. До уваги взято навчальні освітні програми шкільних предметів, затверджені Міністерством освіти і науки України [11], а також найновіші шкільні підручники, у тому числі складені за програмою Нової української школи [12].

Виклад основного матеріалу. Об'єкти, з якими учні можуть ознайомитись під час екскурсій парком, прокласифіковано щодо їх цінності при викладанні того чи іншого шкільного предмету, у певному навчальному класі (див. таблиці 2–6). Об'єкти показу, що належать одному чи кільком еколого-пізнавальним туристичним маршрутам, протипізовано, що полегшує пошук і обґрунтування можливості їх застосування при викладанні тієї чи іншої теми шкільної програми. Нарешті, наведено назви параграфів шкільних підручників, при вивченні яких перелічені об'єкти можуть слугувати наочністю. Дослідження доповнене також тими очікуваними результатами навчально – пізнавальної діяльності, яких можна очікувати від учнів як безпосередньо у ході проходження ними еколого-пізнавальним туристичним маршрутам парком, так і в стінах школи за деякий час після візиту до парку.

Таблиця 2. Навчальні об'єкти еколого-пізнавальних туристичних маршрутів НПП "Північне Поділля", що можуть бути задіяні у вивченні тем шкільної програми з географії [13–15].

Тип об'єктів	Об'єкти показу	Розділи, теми програми, назви параграфів підручника ¹ .	Очікувані результати навчально – пізнавальної діяльності учнів
Геологічні	Відслонення і великі уламки баденських і сарматських карбонатних пісковиків (3, 8 ²)	<i>бий клас.</i> Розділ III. Оболонки Землі. Тема 1. Літосфера. § 21. Чим мінерали відрізняються від гірських порід. § 22. Як використовують корисні копалини	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – називає суттєві ознаки понять «літосфера», «земна кора», «мінерали», «гірські породи», «корисні копалини»; – усвідомлює значення окремих видів корисних копалин для розвитку відповідних виробництв і різних видів господарської діяльності людини; – наводить приклади корисних копалин щодо їх використання; – оцінює наслідки видобування корисних копалин та розуміє необхідність охорони надр; – бере участь у дослідженні «Корисні копалини в облаштуванні житла (господарських будівель) моєї родини».
	Закинута каменоломня (1), колишня штольня (6)	<i>бий клас.</i> Розділ III. Природні умови і ресурси України. Тема 1. Рельєф, тектонічна та геологічна будова, мінеральні ресурси. § 17. Геологічна історія Землі. Основні тектонічні структури. § 18. Геологічна будова. Вплив геологічної будови й тектоніки на діяльність людини. § 20. Корисні копалини України. Паливні корисні копалини. § 21. Рудні й нерудні корисні копалини: басейни, райони залягання і видобування.	
Геоморфологічні	Мегаліти «Груда рихлого каміння», «Камінь-кат», «Мертва голова», «Триніг», «Лежачий пес» (1), камінь-велет ("Чортів камінь") біля с. Підкамінь (9).	<i>бий клас.</i> Розділ III. Оболонки Землі. Тема 1. Літосфера. § 16. Як зовнішні процеси на Землі формують рельєф. § 19. Яким буває рельєф суходолу і дна океану. Тема 3. Гідросфера. § 41. Що ми знаємо про життя річки.	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – називає форми земної поверхні; – пояснює вплив внутрішніх і зовнішніх процесів на формування рельєфу земної поверхні; – аналізує причини і наслідки зовнішніх і внутрішніх процесів; – встановлює взаємозв'язки між рельєфом, тектонічними структурами, корисними копалинами, геологічною будовою території. <p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – оцінює діяльність людини та її вплив на рельєф.
	Фрагмент Головного європейського вододілу на пасмі між селами Дзвонець і Верхобуж (5)	<i>бий клас.</i> Розділ III. Природні умови і ресурси України. Тема 1. Рельєф, тектонічна та геологічна будова, мінеральні ресурси. § 16. Форми земної поверхні. Протягання низовин, височин, гір, річкових долин. § 19. Формування рельєфу. Типи рельєфу за походженням. Рельєф і діяльність людини. Тема 3. Води суходолу і водні ресурси. § 29. Живлення і водний режим річок. Річковий стік і річкова долина.	
	Крутостінний яр (1, 5), ерозійний дорожній уріз (4)		

¹ Тут і далі назви розділів і тем (жирним шрифтом) подано за навчальними освітніми програмами, а назви параграфів (звичайний шрифт) подано за шкільними підручниками, вказаними у посиланнях. Назви тем і параграфів, та їхня нумерація можуть відрізнятися між програмами та підручниками різних авторів.

² Номери (у дужках) еколого-пізнавальних туристичних маршрутів прийнято ті ж, що й у таблиці 1.

Гідрологічні	Джерела: «Витік річки Стир», «Кам'яні потоки», джерело, що витікає із кам'яного грота, джерело цілощой води (1, 5, 7)	<i>бий клас.</i> Розділ III. Оболонки Землі. Тема 3. Гідросфера. § 47. Які особливості підземних вод. умови їх утворення і залягання в земній корі. § 49. Урок-екскурсія до місцевої водойми (річки, озера, ставка). Екологічні проблеми водойм своєї місцевості.	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – формулює визначення понять «річка», «озеро», «болото», «підземні води», «водосховище»; – пояснює особливості живлення та водного режиму річок, озер; – аналізує можливості використання водних ресурсів; – оцінює роль води для життєдіяльності людини; – наводить приклади підприємницької діяльності на основі використання мінеральних, термальних вод своєї місцевості, природних та штучних водойм для відпочинку та оздоровлення; – бере участь в уроці-екскурсії до місцевої водойми (річки, озера, ставка), аналізує її екологічні проблеми.
	Криниці і каптовані джерела (4, 5, 6, 7)	<i>бий клас.</i> Розділ III. Природні умови і ресурси України. Тема 3. Води суходолу і водні ресурси. § 31. Водосховища та канали. Підземні води.	
	Річки. Луг (2), Іква (4, 9) та її пересохле русло	<i>бий клас.</i> Розділ III. Оболонки Землі. Тема 3. Гідросфера. § 41. Що ми знаємо про життя річки. § 49. Урок-екскурсія до місцевої водойми (річки, озера, ставка). Екологічні проблеми водойм своєї місцевості. <i>бий клас.</i> Розділ III. Природні умови і ресурси України. Тема 3. Води суходолу і водні ресурси. § 28. Склад вод суходолу. Поверхневі води. Річки. § 29. Живлення і водний режим річок. Річковий стік і річкова долина.	
	Озера та стави: «Хованець», карстові водойми «Сині вікна» (2)	<i>бий клас.</i> Розділ III. Оболонки Землі. Тема 3. Гідросфера. § 43. Як утворюється озеро. § 46. Які водойми створила людина. Льодовики та багаторічна мерзлота – це одне й те ж? § 49. Урок-екскурсія до місцевої водойми (річки, озера, ставка). Екологічні проблеми водойм своєї місцевості. <i>бий клас.</i> Розділ III. Природні умови і ресурси України. Тема 3. Води суходолу і водні ресурси. § 30. Озера і лимани. Болота.	
Ландшафтні	Вершини гір: Збараж, Макітра (1), Менич, "Дідів горб" (3), Біла гора (6), Свята гора (7), гора Вапнярка (8), гори Макітра і Говда (9).	<i>бий клас.</i> Розділ III. Оболонки Землі. Тема 5. Природні комплекси. § 53. У чому проявляється різноманітність природних комплексів. § 55. Які бувають природні комплекси. § 58. Урок-практикум. Дослідження взаємозв'язків у природному комплексі своєї місцевості. <i>бий клас.</i> Розділ III. Природні умови і ресурси України. Тема 7. Ландшафти України. § 37. Ландшафт як просторово-цілісна система. § 38. Районування природних ландшафтів. § 39. Рівнинні ландшафти та їхня різноманітність. § 40. Природні зони України. Зона мішаних лісів і широколистяних лісів.	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – називає суттєві ознаки понять «природний комплекс», «географічна оболонка», «природна зона», компоненти природного комплексу; – наводить приклади природних комплексів та комплексів, змінених людиною, у своїй місцевості; – називає чинники формування природних ландшафтів, природні країни, природні зони; – пояснює на конкретних прикладах особливості взаємодії компонентів природи у ландшафті. висловлює судження про природноресурсний потенціал природних комплексів; – виконує дослідження (на вибір): "Ландшафти своєї місцевості, їх освоєння і використання".

Таблиця 3. Навчальні об'єкти еколого-пізнавальних туристичних маршрутів НПП "Північне Поділля", що можуть бути задіяні у вивченні тем шкільної програми з історії України [16–21].

Періодизція об'єктів	Об'єкти показу	Розділи, теми програми, назви параграфів підручника	Очікувані результати навчально – пізнавальної діяльності учнів
Давньослов'янські та давньоруські	Печера-грот із слідами язичницького поховання поблизу с. Литовище (1), давньоруські городища Пліснесько (3) і Пеняцьке (5). Язичницький храм – печера-грот в с. Підкамінь.	<i>7ий клас.</i> Розділ 1. Виникнення Русі-України. § 1. Розселення слов'янських племен на території України. § 3. Русь-Україна за правління перших князів. Розділ 2. Русь-Україна наприкінці X – у першій половині XI ст. § 8. Господарське життя населення Русі-України в X–XI століттях. Причини появи міст. Розділ 3. Русь-Україна у другій половині XI – першій половині XIII ст. § 13. Галицьке і Волинське князівства у XII столітті. Розділ 4. Волинь і Галичина кінця XII – середини XIII ст. Волинсько-Галицьке князівство («Держава Романовичів») середини XIII–XIV ст. § 17. Галицько-Волинське князівство: від утворення до походу монголів на Русь. § 18. Походи монголів на Русь. Підпорядкування руських князівств Монгольській імперії (Золотій Орді)	Учень: – знає території розселення літописних слов'янських племен; – вміє схарактеризувати спосіб життя слов'ян (господарство, побут, організацію суспільства і влади, світосприйняття) слов'ян; – розуміє поняття "городище", "дитинець", "язичництво"; – вміє укласти історичні портрети княгині Ольги, князів Володимира, Святослава, Романа Мстиславича, Данила Галицького; – знає територіальні межі Волинського і Галицького князівств у другій половині XI – першій половині XIII ст; вміє показати на карті територіальні межі Волинсько-Галицького князівства ("держави Романовичів") та сусідніх держав, напрямки монгольських походів на Русь-Україну в 1239–1242 рр.
Речі Посполитої	Кам'яний хрест на місці могил вбитих і полонених татарами у XIII–XVII ст. жителів с. Накваша (9). Підгорецький замок-палац 1640 р. (3); Підгорецький монастир чину Св. Василя Великого 1706–1750 рр. (5); залишки мурів палацу Потоцьких у с. Новосілки, перша пол. XVIII ст. (8); костел у с. Новосілки, 1811, перебудований із давнішого замку Потоцьких (8). Каплиця Св. Роха на місці поховань померлих від чуми 1769 року в с. Підкамінь (9).	<i>8ий клас.</i> Розділ 5. Україна та ранньомодерні імперії XVIII ст. § 33. Культурне та духовне життя наприкінці 50-х років XVII – на початку XVIII століття.	Учень: – вміє упізнавати та характеризувати пам'ятки української культури другої половини XVII – XVIII ст. Знає характерні особливості стилю бароко.

Козацької революції	Кам'яні хрести козацького типу в с. Підкамін' (9). Село Підгірці – місце зйомок фільму "Богдан Хмельницький" (3).	<i>8ий клас. Розділ 3. Козацька революція середини XVII ст. і війна за суверенітет козацької держави другої половини XVII ст. § 20. Початок Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття. Богдан Хмельницький. § 21. Воєнні дії в 1648–1649 роках. Зборівський договір 1649 року.</i>	Учень: – знає хронологічні межі і місця основних подій козацької революції середини XVII ст. і війни за суверенітет козацької держави; – знає форми земної поверхні; – уміє розмістити в хронологічній послідовності битви і походи козацької революції, війн під проводом Богдана Хмельницького та його наступників.
Австрійські	Залишки палацу Володимира Дідушицького у с. Пеняки (5); пам'ятний хрест, присвячений відміні кріпосного права (4); хрест на Маркіяновій горі біля с. Підлісся (6); кам'яні мости австрійського періоду, вибудовані із клиноподібного каміння (2);	<i>9ий клас. Розділ 2. Українські землі в складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. § 7. Пробудження національного життя в Західній Україні. § 8. Європейська революція 1848–1849 рр. в українських регіонах Австрійської імперії. Розділ 3. Повсякденне життя та культура України кінця XVIII – першої половини XIX ст. § 11. Музика, театр, образотворче мистецтво, архітектура.</i>	Учень: – уміє визначити напрями і результати діяльності "Руської трійці", зокрема Маркіяна Шашкевича; – уміє визначити досягнення революції 1848–1849 рр, зокрема скасування панщини; – може підготувати і здійснити презентацію "Архітектурні пам'ятки австрійського періоду в Галичині".
Визвольних змагань 1917–1921 рр.	Пам'ятний хрест на вершині Білої Гори, встановлений на честь січових стрільців, загиблих у червні 1919 року під час Чортківської офензиви (6); музей команданта УГА генерала Мирона Гарнавського у с. Черниця, пам'ятний знак, присвячений йому (4); місце бою більшовиків з поляками у вересні 1920 року поблизу хреста на Маркіяновій горі біля с. Підлісся (6)	<i>10ий клас. Розділ 3. У боротьбі за українську незалежність. § 9. Західноукраїнська Народна Республіка. § 11. Україна в боротьбі з денікінським і більшовицьким режимами в 1919–1921 рр.</i>	Учень: – знає про події польсько-української війни 1918–1919 років, її причини, перебіг та результати; – знає бойовий шлях легіону Українських січових стрільців та Української галицької армії, зокрема дати та хід Чортківської офензиви; – знає про війну УНР в союзі з Польщею проти більшовицької Росії, наступ більшовицьких військ на Львів і Варшаву; – може виконати практичне завдання: "Місця пам'яті Української революції та боротьби за незалежність 1917 – початку 1920-х рр. у рідному населеному пункті".
Міжвоєнного періоду	Місце пам'ятника Є. Коновальцю на горі Менич (3); фрагменти пам'ятника Ю. Пілсудському на руїнах с. Майдан Пеняцький (2); місце колишнього хутора Скляна Гута, де були невеликий панський маєток, промислові споруди, де виготовляли скляні вироби, а також тартак (5); добротно зроблена з вапнякового каміння дорога, між селами Підгірці та Лукавець (5); насип "панської" дороги біля с. Ясенів (2).	<i>10ий клас. Розділ 5. Західноукраїнські землі в міжвоєнний період. Українська політична еміграція в країнах Європи. § 19–20. Українські землі в складі Польщі. Українська еміграція.</i>	Учень: – уміє аргументувати особисті судження щодо діяльності Організації українських націоналістів; – уміє укласти історичний портрет Є. Коновальця; – знає про економічний розвиток української спільноти в умовах Польської держави.

Залишки бліндажів і стара дорога військового призначення часів Другої світової війни поблизу руїн с. Гутище Брідське (1); урочище "Бабина долина" поблизу с. Підгірці, у якому зберігались німецькі склади боєприпасів (3); руїни сіл і хуторів Майдан Пеняцький, Дзвонець, Гута Верхобузька, Гута Пеняцька, Скляна Гута, Гутище Брідське, знищених у роки Другої світової війни (2, 5); могила – місце поховання рекрутів, розстріляних більшовиками на початку Другої світової війни біля с. Дітківці (9); меморіал мешканцям с. Гути Пеняцької, спалених німецько-фашистськими карателями у 1944 році (5); кам'яний постамент з хрестом, який встановлено у пам'ять про замордованих польськими шовіністами директора Підгорецької школи Івана Ваврива, його дружини, отця Мартина Балюти та інших мешканців у роки Другої світової війни (5); Музей-криївка вояків УПА в лісі неподалік Маркіянової Гори (6, 7); пам'ятний знак на місці загибелі воїна УПА Степана Юрчука у 1945 році (9).

10ий клас. Розділ 6. Україна в роки Другої світової війни.
 § 25. Україна в умовах німецького окупаційного режиму. § 26. Боротьба Української повстанської армії та радянських партизанів проти нацистських окупантів. § 27. Бойові дії на території України впродовж 1942–1944 рр. § 28. Внесок українського народу в перемогу над нацизмом.
11ий клас. Розділ 1. Україна в повоснний період (1945–1955). § 2. Депортації українців. Національно-визвольний рух.

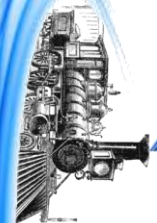
Учень:

- розуміє руйнівні наслідки Другої світової війни для України, вплив війни на українську культуру та повсякденне життя українців; може визначити масштаби втрат українського народу в результаті воєнних дій, злочинів правлячих режимів тоталітарних імперій – СРСР і Німеччини, виявляти розуміння глибини трагедії українців;
- знає про національно-визвольний рух у 1944–1950-х рр. на території України, факти боротьби з учасниками ОУН і вояками УПА та розуміє їх наслідки;
- розуміє мотиви тривалого опору УПА та націоналістичного підпілля в різних регіонах УРСР;
- уміє пояснити: особливості впливу нацистського окупаційного режиму на спосіб життя та свідомість населення окупованих територій; передумови і сутність розвитку українського визвольного руху та його військово-політичної формації – УПА; польсько-українського протистояння, ролі німецької окупаційної влади та радянських партизанів у його загостренні;
- може виконати навчальні проекти: "Рідний край: регіональна, локальна історія, мікроісторія у контексті загально-українських подій Другої світової війни 1939–1945 рр./повоєнного періоду"; "Студії боротьби за незалежність: від УНР до УПА (продовження кейсу "Як трансформувався український визвольний рух у ХХ столітті?").

Таблиця 4. Навчальні об'єкти еколого-пізнавальних туристичних маршрутів НПП "Північне Поділля", що можуть бути задіяні у вивченні тем шкільної програми з біології [22–27].

Тип об'єктів	Об'єкти показу	Розділи, теми програми, назви параграфів підручника	Очікувані результати навчально – пізнавальної діяльності учнів
Рослини	Вікові буки, береза темна, занесена до Червоної книги України (1, 7, 8), вікові модрина (5). Три височенні в'язи, які зростають з одного кореня (8). Грабовий ліс (3). Популяції плюща, підсніжника (3), анемони дібрової та анемони жовтецевої (1). Степова рослинність ботанічної пам'ятки природи «Макітра» (9). Антропогенна та сукцесійна рослинність на місці колишніх сіл Гута Верховузька та Дзвонець (5).	<i>бій клас.</i> Тема 4. Різноманітність рослин. § 40. Поняття про класифікацію рослин. § 44. Голонасінні. § 45. Покритонасінні, або Квіткові. § 47. Екологічні групи рослин. § 48. Життєві форми. Рослинні угруповання. Зв'язки рослин з іншими організмами. § 49. Типи рослинних угруповань. § 50. Значення рослин для життя на планеті Земля та людини. <i>9ий клас.</i> Тема 8. Надорганізмові біологічні системи. § 48. Екологія. Екосистема та її характеристики. § 50. Біотичні, абіотичні та антропогенні екологічні фактори. § 51. Стабільність екосистем і причини її порушення. § 53. Захист та збереження біосфери, основні заходи щодо охорони навколишнього середовища. <i>11ий клас.</i> Тема 7. Екологія. § 25. Екологія: предмет досліджень, завдання та методи. Зв'язки екології з іншими науками. § 26. Основні методи екологічних досліджень. § 27. Екологічні фактори та їхня класифікація. § 29. Популяції та їхні характеристики. § 33. Біогеоценоз та його структура. § 37. Властивості біогеоценозів. Сукцесії. Тема 8. Сталий розвиток та раціональне природокористування. § 49. Червона та Зелена книги України. Природно-заповідний фонд України.	Учень: – оперує термінами: рослинні угруповання, голонасінні, покритонасінні, екологія, біогеоценоз, екосистема, екологічні чинники, Червона книга України; – розпізнає рослини різних груп (голонасінні, покритонасінні), основні типи рослинних угруповань; – описує будову тіла і розмноження голонасінних (на прикладі хвойних) і покритонасінних (квіткових) рослин; – наводить приклади: голонасінних і покритонасінних рослин, рослин різних екологічних груп і різних життєвих форм, панівних рослин угруповань: лісів, степів, лук, боліт; видів, занесених до Червоної книги України; – має переконання щодо необхідності збереження рослин та їх угруповань; – аналізує та порівнює природні та штучні екосистеми; – пояснює: роль заповідних територій у збереженні біологічного різноманіття, рівноваги в біосфері.
Тварини	Можливість зустрічі у лісі з дикою козою, кабаном, борсуком (5), нора борсука у підніжжі гори Менич (3), сліди диких тварин (2). Спостереження за птахами: канюками, підорликами, лебедями-шипунами, курочками водяними, крижаними, лисками, пірникозами великими, попелюхами та ін. (4). Годівниця для тварин (1), поле, що його егері засівають кукурудзою – поживою для диких кабанів і косуль (5).	<i>7ий клас.</i> Вступ. § 1. Тварина – цілісний організм. § 2. Основні відмінності тварин від рослин і грибів. Особливості живлення тварин. Тема 1. Різноманітність тварин. § 19. Птахи: риси пристосованості до польоту. § 21. Різноманіття птахів, їхня роль у природі та житті людини. § 22. Ссавці: загальна характеристика. § 24. Різноманітність ссавців: гризуни, зайцеподібні, копитні. Тема 2. Процеси життєдіяльності тварин. § 27. Живлення тварин. Тема 4. Організми і середовище існування. § 50. Співіснування організмів в угрупованнях. Вплив людини та її діяльності на організми. § 51. Основи охорони природи.	Учень: – оперує термінами: рослиноідні тварини, хижі тварини, ланцюги живлення, екологія, біогеоценоз, екосистема, екологічні чинники, охорона природи, Червона книга України; – висловлює судження щодо значення знань про тварини, щодо їх різноманітності у природі, щодо їх значення у житті людини; – характеризує пристосування тварин до життя у воді, на суходолі, у ґрунті, пристосування їх до польоту; установлює зв'язок між будовою тварин і способом життя; – виконує практичну роботу "Виявлення прикладів пристосувань до способу життя у представників різних екологічних груп птахів". – називає: а) середовища та чинники існування, способи життя тварин; б) види тварин, поширених в Україні та своїй місцевості; в) рідкісні види тварин України та свого краю; г) заповідники й заповідні території України; оцінює стан заповідних територій України та свого краю; – наводить приклади впливу людини на екосистеми.

Таблиця 5. Навчальні об'єкти еколого-пізнавальних туристичних маршрутів НПП "Північне Поділля", що можуть бути задіяні у вивченні тем шкільної програми з української мови і літератури [28–32].

Об'єкти показу	Розділи, теми програми, назви параграфів підручника	Очікувані результати навчально – пізнавальної діяльності учнів
Залишок кам'яної придорожньої фігури, на якому видніється напис літерами старослов'янської мови біля хутору Видра (4).	<i>9ий клас. Вступ. § 1.</i> Розвиток української мови.	Учень: – розпізнає застарілі слова, які вийшли з ужитку; розрізняє історизми та архаїзми; – висловлює зацікавлення розвитком української мови.
Пам'ятний хрест на честь Маркіяна Шашкевича на Білій горі (6); щорічне всенародне свято-поминки на Білій Горі біля села Підлисса на честь Маркіяна Шашкевича (6).	<i>9ий клас. Література українського романтизму. "Руська трійця".</i> Маркіян Шашкевич	Учень: – знає загальну інформацію про розвиток романтизму в Україні, називає провідних діячів та осередки романтичного руху, зокрема у Західній Україні – "Руська трійця"; – знає головні віхи життєвого і творчого шляху Маркіяна Шашкевича, може довести значимість праці митця в духовному відродженні українців, актуальність його творів.

Таблиця 6. Навчальні об'єкти еколого-пізнавальних туристичних маршрутів НПП "Північне Поділля", що можуть бути задіяні у вивченні тем шкільної програми з мистецтва [33–36].

Об'єкти показу	Розділи, теми програми, назви параграфів підручника	Очікувані результати навчально – пізнавальної діяльності учнів
Придорожні фігури: Св. Миколая поблизу с. Черниця (4), фігура 1839 року біля села Дітківці, фігура 1847 року біля с. Гаї-Дітковецькі (9), колона зі статуєю Матері Божої, виготовлена учнями скульптора Пінзеля, фігура Яна Непомука, скульптури Ісуса Христа та Івана Хрестителя в с. Пеняки (5). Церква Покрови Пресв. Богородиці, костел Св. Альфонса Родрігеса (5); дерев'яна церква у монастирі Покладання ризи Пресв. Богородиці, літня церква в монастирі на Святій Горі (7), дерев'яна церква Св. Архангела Михаїла та двоярусна дзвіниця квадратної форми у с. Дітківці, дерев'яна каплиця Св. Дмитра і кам'яна дзвіниця у с. Гаї-Дітковецькі, дерев'яна церква Успія Пресв. Богородиці і капличка Св. Петра і Павла в с. Бучина, нетипова за архітектурою церква Св. Юрія у с.Накваша. (9). Ансамбль Домініканського монастиря XVII–XVIII ст. і каплиця Св. Параскеви П'ятниці 1741 року у стилі бароко в с. Підкамін' (9). Залишки кам'яної огорожі та в'їзної брами графського палацу в с. Пеняки (5). давня кам'яна криниця біля с. Черниця (4). Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення "Підгорецький парк" (3). Село Гавареччина – осередок традиційного народнього промислу чорнодимленої гаварецької кераміки (6, 7). Автентична унікальна капличка із іконами та рушниками поблизу с. Черниця (4).	<i>5ий клас. Розділ 1. Народне мистецтво. Одвічні ритми мистецтва. Орнаментальні мотиви. Золоті руки народних майстрів. Декоративно-ужиткове мистецтво. Розділ 2. Професійне мистецтво. Секрети фактури.</i> Скульптура – мистецтво пластичних форм. Архітектура – музика, що застигла в камені. <i>Розділ 3. Сценічне мистецтво. Ансамбль: у єдності краса. Садово-паркове мистецтво. Розділ 4. Візуальні мистецтва. Наймолодша муза. Музика в кіно.</i> <i>7ий клас. Мистецька розмова про архітектуру, яка є літописом історії людства.</i> <i>8ий клас. Стилї та напрями мистецтва.</i>	Учень: – наводить приклади творів народних художніх промислів та художніх ремесел, творів-різновидів образотворчого мистецтва (іконопис, скульптура, декоративно-ужиткове мистецтво тощо); – розпізнає характерні риси різних видів українських народних художніх промислів та художніх ремесел; – орієнтується у видах архітектури і архітектурних стилях (готика, Ренесанс, бароко, класицизм, реалізм та ін.); – називає архітектурні пам'ятки свого краю, України; – розуміє регіональні особливості й символіку різних видів декоративно-прикладного мистецтва (зокрема, кераміка, вишивка);

Отож, неповний перелік і опис тих об'єктів, з якими можна ознайомитись на території НПП "Північне Поділля", що наведений у таблицях 2–6, вказує на їх значний потенціал у задоволенні пізнавальної активності учнів різного віку. Проте, вважаємо, найцікавішими екскурсії парком будуть для учнів із шостого по дев'ятий класи середньої школи з огляду на багате представлення тем уроків із різних предметів екскурсійними об'єктами. Не дивно тому, що учнів цієї вікової категорії найчастіше можна бачити на екскурсіях у парку.

НПП "Північне Поділля", як і будь-який інший парк, є територією, на якій репрезентовані для дослідження учням об'єкти, явища, процеси, яких вивчають у школі на уроках географії, історії, біології, мистецтва, трудового навчання, фізичного виховання та, можливо, інших. Парк може слугувати польовою "лабораторією", у якій учні можуть побачити розмах природних і суспільних явищ, відчутти те, що у класному кабінеті передають на моделях, фото чи відеопрезентаціях. Зрозуміло, що на екскурсіях парком учні можуть почути значно більше матеріалу, ніж на уроках географії, історії чи біології, побачити те, що не входить у програму, і про що не написано у шкільних підручниках.

Щодо саме парку "Північне Поділля" можна окреслити певну його "спеціалізацію", вказати на повніше представлення на його території об'єктів, дотичних до деяких тем уроків (таблиці 2–6), проте у цьому парку менше наочностей, які можна застосувати для викладання тем інших уроків, що цілком природньо. Наприклад, учитель географії на екскурсіях парком може продемонструвати багато об'єктів, корисних у викладанні основ знань із геології, геоморфології, гідрології, ландшафтознавства. Учитель історії на території парку зможе пояснювати події, що відбувались у зв'язку із пізньосередньовічними замками, у часи визвольних змагань 1917–1921 рр., Другої світової війни і повоєнного періоду, і т.д. У маршрути екскурсій, вважаємо, доцільно давати ті історичні об'єкти, яких можна побачити, торкнутись, які представлені матеріальними пам'ятками: городищами, руїнами, давніми спорудами, пам'ятниками, могилами і т.п. Якщо ж маємо справу із місцем, наприклад, археологічної знахідки, давньої битви чи іншої події, але воно може бути візуалізоване лише в уяві учня (наприклад, пшеничне поле на місці давньої битви), то екскурсиводу достатньо лише усно згадати про цю історичну подію, навмисне скеровувати маршрут до даного місця недоцільно.

Учні на екскурсіях парком можуть почути різнопланову інформацію. Легко помітити, що один і той же об'єкт під час проходження учнями еколого-пізнавальних туристичних маршрутів може слугувати наочною для бесіди на теми, що стосуються різних шкільних предметів. Поміщення того чи іншого

об'єкта показу у конкретній таблиці (2–6) може бути умовним, його можна застосувати одночасно у викладанні кількох шкільних предметів. Наприклад, водне джерело – наочність у природі, яку можна застосувати при викладенні дотичних тем з курсу географії у 6му і 8му класах (таблиця 2), а приклади різних способів облагородження джерел, у т. ч. в автентичному стилі (каптування) можна використати для викладання теми "екологія", "природа і людина" із проведенням мистецьких паралелей. Будова криниць, їх глибина, геологічний розріз, смак води допоможуть у вивченні теми "геологія і підземні води". Прояви дорожньої ерозії можуть слугувати одночасно демонстрацією і стійкості чи податливості до ерозії геологічних порід, так і негативного впливу людини на рельєф.

На території парку можна виявити також і об'єкти, пов'язані із суспільно-географічними і економічними явищами, яких вивчають у школі. Наприклад, Підгорецький замок слугує у поясненні пов'язаних із ним історичних подій, водночас сам він є визначною архітектурною пам'яткою, поряд з ним розкинувся парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення італійського типу XVIII ст. і, нарешті, замок слугував місцем для зйомок фільму "Богдан Хмельницький (1941 р.)" [37]. Інший приклад – камінь-велет у с. Підкамінь. Він може фігурувати в розповіді екскурсовода і як геологічний об'єкт – останець Товтрового пасма, і як візуалізація легенди щодо походження селища Підкамінь, і як історичний об'єкт – за часів язичництва його використовували як капище чи жертovníк.

Тісними можуть бути міжпредметні зв'язки, наприклад, між темами курсу біології, у яких розглянуто питання екологічних чинників, рослинних чи тваринних угруповань, охорони природи тощо із подібними темами, яких вивчають у курсі географії. Частина питань учні проходять у школі два, а то й більше разів, у різних класах, наступного разу вже на поглибленішому рівні.

З досвіду проведення екскурсії парком можемо поділитись із читачем цікавим спостереженням. Так, особливим інтересом користуються маршрути "Святогірський" та "Маркіянові місця" для шкіл, де навчаються учні, що належать сім'ям внутрішньо переміщених осіб. Для цих учнів є цілком новими враження від відвідування криївок УПА, а також розповіді про місцевий оригінальний промисел – гаварецьку кераміку. Спершу, коли учні бачать криївку, то між собою діляться помилковими уявленнями, що "тут жив Степан Бандера і неонаціоналісти". Пізніше, після прослуховування екскурсоводами спрощеної історії краю про тривалу боротьбу українського народу з окупантами та їх посібниками, про важкі часи українського партизанського руху, і як підпільники ішли на жертву за те, щоб ми вибороти державу і вільно розмовляли солов'їною мовою, в учнів змінюється погляд на УПА і С. Бандеру. Участь учнів у майстер-класах із гончарства доповнюють повноту і новизну вражень.

Різними є фізичні та психолого-фізіологічні особливості учнів – відвідувачів парку. Юні мандрівники, що навчаються у 6 класі, і ще молодші, часто просять провести їм екскурсію на еко-стежці "Дивосвіт Менича" з елементами квесту. Її довжина невелика, близько 2,5 км. Керівники екскурсії застосовують спеціальні торбинки із екологічними завданнями, які розвішують на інформаційних табличках, що стоять вздовж стежки. Старші просять участі у туристичних маршрутах, де можна посидіти біля вогнища, відпочити, посмажити їжу на вогні, зробити фото. Таку розвагу можна зреалізувати на маршрутах "Триніг" або "Бірюзова Рапсодія". Туристичний маршрут "Триніг" і еко-стежка на ньому є найпопулярнішими, бо залежно від віку і фізичного стану учнів можна проходити або повний маршрут, або його скорочену частину. Маршрути "Святогірський" і "Маркіянові місця" перетинаються, що дає можливість вибирати і змінювати за раптової потреби різні варіанти їх проходження.

Важливою складовою всіх екскурсій є тренування навичку орієнтування на місцевості, учитель може дозволити учням почергово самостійно вести колектив ділянкою маршруту, визначати місцеположення, азимут, абсолютну висоту за топографічною чи цифровою картою, компасом і ГПС-приймачем в умовах розчленованого і залісненого рельєфу НПП "Північне Поділля". Водночас учні засвоюють правила поведінки на природі, їм прищеплюють любов до чистоти, до тиші, у маршруті учні можуть збирати сміття.

Часто замовники обмежують проведення екскурсій часовими рамками: наприклад, заплановано виїзд до парку о 9ій год і повернення з нього о 13ій год, оскільки доїзд має бути зреалізовано шкільним автобусом. У таких випадках пропонують учням проходження тих екскурсійних маршрутів, до яких їм ближче і швидше добратись.

На інтенсивність відвідування учнями екскурсій парком суттєво впливає погода: у теплі сонячні дні кількість мандрівок буде збільшуватись, а якщо дощова їх може не бути взагалі. Різка зміна погоди може привести до скасування запланованих екскурсій. У червні, коли тривалість дня велика, то мандрівники зі Львова чи інших більш віддалених від парку місць можуть подорозі заїхати ще на додаткові локації, тому і кількість екскурсій у весняно-літній сезон зростає.

Наразі активнішими у відвідуванні парку є учні міських шкіл у порівнянні із сільськими, зокрема дуже часто їдуть на екскурсії усі школи із м. Броди, цього річ активізувалась учаники екскурсій із Золочівської школи №2 та Золочівський ліцей Золочівської міської ради; із сільських шкіл активні Бродівської та Заболотівської громад. Такий стан справ обумовлений обливистію поширення інформації про цікавинки у парку. Часто це просто усні повідомлення від учителя колегам, відгук і враження про поїздку. Є така

закономірність, що якщо із школи поїде на екскурсію хоч один клас, тоді й інші класи захочуть взяти участь. Був у парку курйозний випадок: один учитель, перебуваючи на екскурсії з учнями на екостежці "Дивосвіт Менича", вийшов на живий зв'язок із учасниками шкільної педагогічної ради, показавши місце, де вона на той момент була. Учителі були здивовані, що у Золочівській громаді є така краса, і дуже скоро у парк навідалися від цієї школи ще дві екскурсії з кількістю понад 60 дітей. Навпаки, мала активність і вмотивованість учителів веде до зниження відвідувань учнями їх шкіл екскурсій у парку.

Активними у популяризації парку є працівники Центральної міської бібліотеки у м. Золочеві. Вони запрошують учнів різних шкіл на наші майстер-класи, що проводяться у бібліотеці, а при розмові з учнями їх запрошують на екскурсії у парк.

Висновки. Стаття може допомогти екскурсоводам сформувати перелік тих запитань, яких можна задавати учням, щоб, з одного боку, оцінити рівень зацікавленості у прослуханій екскурсії, а з другого боку, перевірити в польових умовах рівень теоретичної підготовки, отриманої на уроках у стінах школи. З другого боку, у систематизованому вигляді екскурсовод отримує вказівки на ті сторінки шкільних підручників, які, прочитавши перед проведенням екскурсії, може оновити у пам'яті зміст шкільної програми. Вимоги до екскурсовода високі, адже він має задовольнити пізнавальний інтерес і дати відповіді на запитання учнів принаймні у межах шкільної програми. Переконаємось, що організувати і брати участь в екскурсіях мають не лише "традиційні" учителі географії, але й історії, біології, мистецтва, фізичного виховання.

Під час викладання шкільних дисциплін у навчальних закладах, які розташовані на території парку чи поблизу нього, доцільно застосовувати приклади, ілюстрації, презентації про ті об'єкти, процеси чи явища, які місцеві, свої, близькі, зрозумілі, що буде мати явні переваги щодо об'єктів, локалізованих десь далеко. Розуміння того, що недалеко від дому є багато цікавого, викличе в учня, в душі якого жевріє молодий дослідник, природне бажання відвідати і на очі побачити те, про що учитель розповідав у школі.

Будь-який національний парк може слугувати агітаційним центром для учнів, потенційних абітурієнтів природничих та інших факультетів вищих навчальних закладів. Екскурсії парком можуть допомогти учневі на інколи непростому його шляху у виборі фаху, інколи навіть вперше вживу продемонструвати справжню реалізацію тієї чи іншої професії "в ділі", розвіяти помилкові уявлення про спеціальність. ("Географ – це той, хто знає столиці, а історик – це той, хто проводить розкопки"). Учні, що проживають на території парку, можуть схотіти у майбутньому влаштуватись на роботу у

колективі працівників парку, вони можуть обґрунтовано сподіватись на реалізацію своїх професійних очікувань у межах своєї малої батьківщини.

Ці пропозиції можна розуміти ширше, не лише адресованими "Північному Поділлю", але й іншим національним природним паркам України. Учитель може комбінувати екскурсії до парків, залежно від потреби. А для цього добре було б мати каталог еколого-освітніх послуг парків регіону, адаптованих до шкільної програми. Було б добре, якби кожен парк уклав перелік тих едукаційних об'єктів, які є на його території, ті уміння, навички, які зможуть засвоїти чи поглибити учні, відвідавши його. Такий загальнодоступний каталог дасть змогу вчителю планувати екскурсії у різні парки, скеровувати учнів на екскурсії туди, куди вказує їх зацікавленість чи загальна дидактична стратегія.

Кількість і якість екскурсійних маршрутів у парках повинна невпинно зростати. Розвиток мережі краєзнавчих маршрутів може відбуватись цілеспрямовано, зважаючи на освітні потреби учнів і залежати від специфіки слухачів. Наприклад, якщо у НПП "Північне Поділля" прибули на екскурсію учні 11го класу, то їм можна запропонувати додатково відвідати об'єкти, пов'язані із подіями, про які вони вивчають на поточних уроках історії: 2ї світової війни і повоєнного часу, наприклад, місце боїв дивізії "Галичина" чи закинуті ракетні шахти (ці об'єкти наразі не входять у традиційні маршрути). В едукаційних цілях необхідно оновлювати інформацію про існуючі об'єкти і додавати дані про нововіднайдені. Джерелом таких "відкриттів" можуть стати старі топографічні карти, спогади місцевих мешканців, нові історичні документи і краєзнавчі розвідки про населені пункти, в околицях яких проходить маршрут, нові дані щодо природних об'єктів (свіжі відслонення, процеси, виявлені місця проживання видів рослин чи тварин і т.д). Під час проходження екскурсій учасники можуть додатково насититись цікавою інформацією про місцеві топоніми, почути їх пояснення. Назви сіл, річок, урочищ – тут дуже давні і виникненням сягають ще в князівські чи давніші часи. Назва є нематеріальною, але "закріпленою" за певним місцем і може нести багато історичної і географічної інформації про нього.

Чекає реалізація ідея щодо облаштування для учнів "класу природи", у якому учні можуть мати уроки просто неба. Це має бути ділянка із встановленими лавками, інформаційними стендами і іншими інтелектуальними наочними атракціями, наприклад, присвячених спостереженням за птахами (з використанням біноклів), тваринам та ін.

НПП "Північне Поділля" має вигідне розташування, адже серед його відвідувачів можуть бути учні із чотирьох областей України: Львівської, Тернопільської, Волинської та Рівненської. Залізничне сполучення із Бродами і Золочевом, окрім пролягання через ці міста добрих автомобільних доріг,

знижує вартість переїзду учнівських груп до парку звіддаля, є можливість застосувати місцевий транспорт для доставки учнів від залізничних станцій на екскурсійні маршрути. Це особливо актуально в турах вихідного дня.

Невпинно має працювати реклама парку. Окрім традиційної, переліченої вище, активності парку в Інтернеті, можна запропонувати контакти із інтернет-сторінками шкіл, обласних і районних державних адміністрацій, їх відділень у сфері освіти, туризму і рекреації згаданих чотирьох адміністративних областей, зокрема [38]. Мабуть, є потенціал до розширення територій, із яких школярі можуть приїхати в НПП "Північне Поділля" на екскурсію. Такими можуть бути школи Львова, а також із тих частин Львівської та інших областей, де поблизу немає національних парків, скажімо із Сокаля чи Радехова.

Сумарний позитивний ефект буде підсилений взаємовигідною рекламою як з боку парку, так і зі сторони його партнерів, які можуть запропонувати кінні мандрівки, взяти участь у справжніх археологічних розкопках чи спробувати себе у ролі вікінга або лицаря на атракціях у історичному заказнику.

Література:

1. Про природно-заповідний фонд України. Закон України від 16 червня 1992 року № 2456-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення: 06.05.2024)
2. URL: https://zaxid.net/turistichni_marshruti_natsionalnimi_parkami_ta_zapovidnikami_oglyad_n1568176 (дата звернення: 06.05.2024)
3. URL: <https://wownature.in.ua/season/natsionalnyy-pryrodnyy-park-pivnichne-podillia/> (дата звернення: 06.05.2024)
4. Літопис природи Національного природного парку "Північне Поділля" / Ю. А. Шовган, В. М. Баточенко, Т. І. Петрик. Броди, НПП "Північне Поділля", 2013. Т. 1. 240 с.
5. URL: <https://park-podillya.com.ua/rejestr-lisorubnyh-kvytkiv/osnovni-obekti-parku/> (дата звернення: 06.05.2024)
6. URL: <https://park-podillya.com.ua/category/ekoloho-osvitnya-robota/> (дата звернення: 06.05.2024)
7. URL: <https://brody-osvita.gov.ua/news/1686577537/> (дата звернення: 06.05.2024)
8. URL: https://www.facebook.com/pivnichne/?locale=pt_BR (дата звернення: 06.05.2024)
9. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=n-3G-sZGG5Y&t=10s> (дата звернення: 06.05.2024)
10. URL: <https://park-podillya.com.ua/category/туристичні-маршрути/> (дата звернення: 06.05.2024)
11. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi> (дата звернення: 06.05.2024)
12. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/> (дата звернення: 06.05.2024)
13. Географія. 6–9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 76 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-6-9.pdf> (дата звернення: 06.05.2024)
14. Географія. Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти / Т. Г. Гільберг, А. І. Довгань, В. В. Совенко. Київ, "Генеза", 2023. 241 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/2630-geografiia-6-klas-gilberg-2023.html> (дата звернення: 06.05.2024)

15. Географія. Підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 2-ге видання, перероблене / В. Пестушко, Г. Уварова, А. Довгань. Київ, "Генеза", 2021. 254 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/822-geografiya-8-klas-pestushko-2016.html> (дата звернення: 06.05.2024)
16. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ, НREC PRESS, 2022. 260 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 06.05.2024)
17. Історія України : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановська, І. О. Бурнейко. Тернопіль, Астон, 2020. 176 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1499-istoriya-ukrainy-7-klas-hlibovska.html> (дата звернення: 06.05.2024)
18. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановська, І. О. Бурнейко. Тернопіль, Астон, 2021. – 224 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1619-istoriya-ukrainy-8-klas-hlibovska.html> (дата звернення: 06.05.2024)
19. Струкевич О. К. Історія України : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, Грамота, 2017. 240 с. <https://pidruchnyk.com.ua/1047-istoriya-ukrainy-9-klas-strukevych-2017.html> (дата звернення: 06.05.2024)
20. Струкевич О. К. Історія України : підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, Грамота, 2018. 240 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1376-istoriya-ukrainy-strukevich-11-klas.html> (дата звернення: 06.05.2024)
21. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ, Літера ЛТД, 2019. 256 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1260-istoriya-ukrainy-11-klas-vlasov.html> (дата звернення: 06.05.2024)
22. Біологія. 6–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів, 2017. 52 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/opovlennya-12-2017/15.biologiya-6-9.docx> (дата звернення: 06.05.2024)
23. Біологія і екологія. 10–11 класи. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, 2017. 15 с.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/biologiya-i-ekologiya-10-11-kl-riven-standartu-obgovorennya2.doc> (дата звернення: 06.05.2024)
24. Біологія : підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. 6-й клас / Л. І. Остапченко [та ін.]. Київ, Генеза, 2014. 224 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/551-bologya-ostapchenko-balan-matyash-6-klas.html> (дата звернення: 06.05.2024)
25. Біологія : підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів / Л. І. Остапченко, П. Г. Балан, В. П. Поліщук. Київ, Генеза, 2017. 256 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1043-biologiya-9-klas-ostapchenko.html> (дата звернення: 06.05.2024)
26. Біологія і екологія (рівень стандарту) : підручник для 11-го класу закладів загальної середньої освіти / Людмила Остапченко, Павло Балан, Тарас Компанець, Станіслав Рушковський. Київ, Генеза, 2019. 208 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1243-biologiya-11-klas-ostapchenko.html> (дата звернення: 06.05.2024)
27. Біологія : підручник для 7-го класу закладів загальної середньої освіти / Л. І. Остапченко, П. Г. Балан, В. В. Серебряков, Н. Ю. Матяш, В. А. Горобчишин. – 2-ге видання; перероблене. Київ, Генеза, 2020. 208 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/640-bologya-ostapchenko-7-klas.html> (дата звернення: 06.05.2024)

28. Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів, 2017. 91 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/11.-ukrayinska-mova-onovlena-programa-dlya-5-9-kl.docx> (дата звернення: 06.05.2024)

29. Українська мова: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. В. Заболотний, О. В. Заболотний. Київ, Генеза, 2017. 272 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1000-ukrmova-zabolotniy-9-klas-2017.html> (дата звернення: 06.05.2024)

30. Українська література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів, 2017. 82 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf> (дата звернення: 06.05.2024)

31. Міщенко О. І. Українська література : підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, Генеза, 2017. 280 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1030-ukrliteratura-mischenko-9klas.html> (дата звернення: 06.05.2024)

32. URL: <https://naurok.com.ua/konspekt-uroku-markiyan-shashkevich---zachinatel-novo-ukra-nsko-literaturi-v-galichini-368784.html> (дата звернення: 06.05.2024)

33. Мистецтво. 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів, 2017. 42 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/9-mistecztvo-5-9.docx> (дата звернення: 06.05.2024)

34. Масол Л. М. Мистецтво : підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ, Освіта, 2022. 256 с. URL: https://pidruchnyk.com.ua/1711-5_mystetstvo_masol.html (дата звернення: 06.05.2024)

35. Мистецтво : підручник інтегрованого курсу для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Г. В. Кузьменко, Н. А. Лемешева. Київ, Світоч, 2015. 192 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/718-mistectvo-masol-gaydamaka-kuzmenko-lyemesheva-7-klas.html>

36. Масол Л. М. Мистецтво : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Видання друге, перероблене. Київ, Освіта, 2021. 240 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/900-mystectvo-masol-8-klas-2016.html> (дата звернення: 06.05.2024)

37. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PCDD-Sez4iA> (дата звернення: 06.05.2024)

38. URL: <https://www.facebook.com/loketum/> (дата звернення: 06.05.2024)

References:

1. *Zakon Ukrainy "Pro pryrodno-zapovidnyy fond Ukrainy" : vid 16 chervnya 1992 roku, № 2456-XII [Law of Ukraine "About the Nature Reserve Fund of Ukraine" from June 16, 1992, № 2456-XII]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> [in Ukrainian].

2. Retrieved from https://zaxid.net/turistichni_marshruti_natsionalnimi_parkami_ta_zapovidnikami_oglyad_n1568176

3. Retrieved from <https://wownature.in.ua/season/natsionalnyy-pryrodnyy-park-pivnichne-podillia/>

4. Shovgan, Yu. A., Batochenko, V. M., & Petryk, T. I. (2013) *Litopys pryrody Natsionalnoho pryrodnoho parku "Pivnichne Podillia" [the National Nature Park "Northern Podillia" chronicle of the nature]*. Brody, NPP "Pivnichne Podillia", Vol. 1 [in Ukrainian].

5. Retrieved from <https://park-podillya.com.ua/rejestr-lisorubnyh-kvytkiv/osnovni-obekti-parku/> [in Ukrainian].

6. Retrieved from <https://park-podillya.com.ua/category/ekoloho-osvitnya-roboty/> [in Ukrainian].

7. Retrieved from <https://brody-osvita.gov.ua/news/1686577537/> [in Ukrainian].
8. Retrieved from https://www.facebook.com/pivnichne/?locale=pt_BR [in Ukrainian].
9. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=n-3G-sZGG5Y&t=10s> [in Ukrainian].
10. Retrieved from <https://park-podillya.com.ua/category/туристичні-маршрути/> [in Ukrainian].
11. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi> [in Ukrainian].
12. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/> [in Ukrainian].
13. *Geography. 6-9 grades. Curriculum for institutions of general secondary education* (2022). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-6-9.pdf> [in Ukrainian].
14. Gilberg, T. G., Dovgan, A. I. , & Sovenko, B. B. (2023). *Geografija. Pidruchnyk dlya 6 klasu zakladiv zagalnoyi serednjoi osvity [Geography. Textbook for the 6th grade of institutions of general secondary education]* Kyiv: Geneza [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/2630-geografiia-6-klas-gilberg-2023.html>
15. Pestushko, B. , Uvarova, G., & Dovgan A. (2021). *Geografija. Pidruchnyk dlya 8 klasu zakladiv zagalnoyi serednjoi osvity [Geography. Textbook for the 8th grade of institutions of general secondary education]* (2nd ed., rev.). Kyiv: Geneza [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/822-geografiya-8-klas-pestushko-2016.html>
16. *World History. History of Ukraine. (Integrated course). 6th grade World History. 7-9 grades. History of Ukraine. 7-9 grades. World History. 10-11 grades. History of Ukraine. 10-11 grades. Educational programs for institutions of general secondary education.* (2022). Kyiv: HREC PRESS [in Ukrainian]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf>
17. Hlibovska, G. M., Naumchuk, O. V., Kryzhanovska, M. Ye., & Burnejko, I. O. (2020). *Istoriya Ukrainy : pidruchnyk dlya 7 klasu zakladiv zagalnoji serednjoi osvity [History of Ukraine: a textbook for the 7th grade of general secondary education institutions]*. Ternopil, Aston [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/1499-istoriya-ukrainy-7-klas-hlibovska.html>
18. Hlibovska, G. M., Naumchuk, O. V., Kryzhanovska, M. Ye., & Burnejko, I. O. (2021). *Istoriya Ukrainy : pidruchnyk dlya 8 klasu zakladiv zagalnoji serednjoi osvity [History of Ukraine: a textbook for the 8th grade of general secondary education institutions]*. Ternopil, Aston [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/1619-istoriya-ukrainy-8-klas-hlibovska.html>
19. Strukevych, O. K. (2017). *Istoriya Ukrainy : pidruchnyk dlya 9 klasu zagalnoosvitnih navchalnyh zakladiv [History of Ukraine: a textbook for the 9th grade of general educational institutions]*. Kyiv: Gramota [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/1047-istoriya-ukrainy-9-klas-strukevych-2017.html>
20. Strukevych, O. K. (2018). *Istoriya Ukrainy : pidruchnyk dlya 10 klasu zagalnoosvitnih navchalnyh zakladiv [History of Ukraine: a textbook for the 10th grade of general educational institutions]*. Kyiv: Gramota [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/1376-istoriya-ukrainy-strukevich-11-klas.html>
21. Vlasov, V. S., & Kulchykyj, S. V. (2019). *Istoriya Ukrainy (riven standartu) : pidruchnyk dlya 11 klasu zakladiv zagalnoji serednjoi osvity [History of Ukraine (standard level): a textbook for the 11th grade of general secondary education institutions]*. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/1260-istoriya-ukrainy-11-klas-vlasov.html>

22. *Biology. 6-9 grades. Curriculum for general educational institutions.* (2017). [in Ukrainian]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/15.biologiya-6-9.docx>
23. *Biology and ecology. 10-11 grades. Standard level. Curriculum for institutions of general secondary education.* (2017). [in Ukrainian]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/biologiya-i-ekologiya-10-11-kl-riven-standartu-obgovorennya2.doc>
24. Ostapchenko, L. I., Balan, P. G., Matyash, M. Yu., Musijenko, M. M., Slanyj, P. S., Serebryakov, V. V., et al. (2014). *Biologija : pidruchnyk dlya zagalnoosvitnih navchalnyh zakladiv. 6 klas. [Biology : a textbook for secondary schools. 6th grade]*. Kyiv, Geneza [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/551-bologya-ostapchenko-balan-matyash-6-klas.html>
25. Ostapchenko, L. I., Balan, P. G., & Polishchuk, V. P. (2017). *Biologija : pidruchnyk dlya 9go klasu zagalnoosvitnih navchalnyh zakladiv [Biology: a textbook for the 9th grade of general educational institutions]*. Kyiv, Geneza [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/1043-biologiya-9-klas-ostapchenko.html>
26. Ostapchenko, L., Balan, P., Kompanec, T., & Rushkovskyj, S. (2019). *Biologija i ekologija (riven standartu) : pidruchnyk dlya 11go klasu zakladiv zagalnoji serednjoji osvity [Biology and ecology (standard level): a textbook for the 11th grade of general secondary education institutions]*. Kyiv: Geneza [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/1243-biologiya-11-klas-ostapchenko.html>
27. Ostapchenko, L. I., Balan, P. G., Serebtyakov, V. V., Matyash, N. Yu., & Gorobchyshyn, V. A. (2020). *Biologija : pidruchnyk dlya 9go klasu zakladiv zagalnoji serednjoji osvity [Biology: a textbook for the 7th grade of institutions of general secondary education]* (2nd ed., rev.). Kyiv: Geneza [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/640-bologya-ostapchenko-7-klas.html>
28. *Ukrainian language. 5-9 grades. The program for secondary schools.* (2017). [in Ukrainian]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/11.-ukrayinska-mova-onovlennya-programa-dlya-5-9-kl.docx>
29. Zabolotnyj, V. V., & Zabolotnyj, O. V. (2017). *Ukrajinska mova: pidruchnyk dlya 9 klasu zagalnoosvitnih navchalnyh zakladiv [Ukrainian language: a textbook for the 9th grade of general educational institutions]*. Kyiv: Geneza [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/1000-ukrmova-zabolotniy-9-klas-2017.html>
30. *Ukrainian literature. 5-9 grades. The program for secondary schools.* (2017). [in Ukrainian]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf>
31. Mishchenko, O. I. (2017). *Ukrajinska literatura: pidruchnyk dlya 9 klasu zagalnoosvitnih navchalnyh zakladiv [Ukrainian literature: a textbook for the 9th grade of general educational institutions]*. Kyiv: Geneza [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/1030-ukrliteratura-mischenko-9klas.html>
32. Retrieved from <https://naurok.com.ua/konspekt-uroku-markijan-shashkevich---zachinatel-novo-ukra-nsko-literaturi-v-galichini-368784.html>
33. *Art. 5-9 grades. Curriculum for general educational institutions.* (2017). [in Ukrainian]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/9-mistecztvo-5-9.docx>
34. Masol, L. M. (2022). *Mystetstvo : pidruchnyk intehrovanoho kursu dlya 5 klasu zakladiv zagalnoji serednjoji osvity [Art : an integrated course textbook for the 5th grade of general secondary education institutions]*. Kyiv: Osvita [in Ukrainian]. Retrieved from https://pidruchnyk.com.ua/1711-5_mystetstvo_masol.html

35. Masol, L. M., Gajdamaka, O. V., Kuzmenko, G. V., & Lyemesheva, N. A. (2015). *Mystetstvo : pidruchnyk inthrovanooho kursu dlya 7 klasu zagalnoosvitnih navchalnych zakladiv [Art: textbook of the integrated course for the 7th grade of general educational institutions]*. Kyiv: Svitoch [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/718-mistectvo-masol-gaydamaka-kuzmenko-lyemesheva-7-klas.html>

36. Masol, L. M. (2021). *Mystetstvo : pidruchnyk dlya 8 klasu zakladiv zagalnoji serednjoji osvity. Vydannya druhe, pereroblene [Art : an integrated course textbook for the 5th grade of general secondary education institutions] (2nd ed., rev.)*. Kyiv: Osvita [in Ukrainian]. Retrieved from <https://pidruchnyk.com.ua/900-mystectvo-masol-8-klas-2016.html>

37. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=PCDD-Sez4iA>

38. Retrieved from <https://www.facebook.com/locketum/>

СЕРІЯ «Історія та археологія»

UDC 93/94

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1041-1050](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1041-1050)

Aynur Aliyeva Azerbaijan Cooperation University, Lecturer, PhD in History,
<https://orcid.org/0000-0002-7826-3623>

PROGRAMS ORGANIZED BY HEYDAR ALIYEV FOUNDATION RELATED TO CHILDREN'S HEALTH IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Abstract. The role of the Foundation named after the national leader is extremely important in the study and promotion of the policy of statehood implemented by Heydar Aliyev for the comprehensive development of Azerbaijan, and in turning this policy into a sustainable strategic course. In this regard, the study of the history of the Foundation is one of the important tasks facing modern Azerbaijani historiography. The study of the history of the Heydar Aliyev Foundation helps to determine the reasons for the creation of the said non-governmental organization, and also to determine the role of the Heydar Aliyev Foundation in the programs and projects implemented in education, science, culture, health, and social issues that constitute the important socio-humanitarian aspects of the state policy of the national leader and enables analysis.

Historical experience shows that relying on the traditions, spiritual and material cultural values of the people ensures the success of the state's domestic and foreign policy. Respect and care for the people's history and culture help to create conditions for internal unity and civil solidarity, as well as increase the state's reputation in the international world.

The experience of the Heydar Aliyev Foundation clearly shows the implementation of a number of successful programs and projects in the fields of science, education, culture, health and sports. Institutions conducting work in the direction of studying, promoting H. Aliyev's legacy and continuing the policy of the great leader can also benefit from the experience gained by the Foundation in the mentioned fields. This itself testifies to the topicality of the research.

The methodological basis of the research is the scientific principles of historical understanding - historicity and objectivity. The principle of historicity involves looking at historical facts in relation to the specific historical circumstances

in which they occurred. The principle of objectivity is based on the study of laws that determine social, socio-economic and cultural development.

The studied topic has not been studied as a separate topic in the history of Azerbaijan until now. The works reflecting the materials related to the researched topic in one way or another can be divided into certain groups.

Keywords: foundation, Heydar Aliyev, history, programs, children, health

Айнур Алієва Азербайджанський університет кооперації, викладач, кандидат історичних наук, <https://orcid.org/0000-0002-7826-3623>

ПРОГРАМИ, ОРГАНІЗОВАНІ ФОНДОМ ГЕЙДАРА АЛІЄВА, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ ЗДОРОВ'ЯМ ДІТЕЙ В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Анотація. Роль Фонду імені загальнонаціонального лідера надзвичайно важлива у вивченні та просуванні політики державності, яку здійснював Гейдар Алієв для всебічного розвитку Азербайджану, і в перетворенні цієї політики в стійкий стратегічний курс. У зв'язку з цим вивчення історії заснування є одним з важливих завдань, що стоять перед сучасною азербайджанською історіографією. Вивчення історії Фонду Гейдара Алієва допомагає визначити причини створення зазначеної громадської організації, а також визначити роль Фонду Гейдара Алієва в програмах і проектах, що реалізуються в освіті, науці, культурі, охорони здоров'я та соціальних питань, що становлять важливі соціогуманітарні аспекти державної політики національного лідера та дають змогу аналізувати.

Історичний досвід свідчить, що опора на традиції, духовні та матеріальні культурні цінності народу забезпечує успіх внутрішньої та зовнішньої політики держави. Повага та дбайливе ставлення до історії та культури народу сприяють створенню умов для внутрішньої єдності та громадянської солідарності, а також підвищенню авторитету держави в міжнародному світі.

Досвід Фонду Гейдара Алієва яскраво свідчить про реалізацію низки успішних програм і проектів у сферах науки, освіти, культури, охорони здоров'я та спорту. Інституції, які ведуть роботу в напрямку вивчення, популяризації спадщини Г. Алієва та продовження політики великого лідера, також можуть скористатися досвідом, набутим Фондом у зазначених сферах. Саме це свідчить про актуальність теми.

Методологічною основою дослідження є наукові принципи розуміння історії – історичність та об'єктивність. Принцип історичності передбачає розгляд історичних фактів у зв'язку з конкретними історичними обставинами, в яких вони відбувалися. Принцип об'єктивності базується на вивченні

закономірностей, що визначають соціальний, соціально-економічний і культурний розвиток.

Досліджувана тема досі не вивчалася як окрема тема в історії Азербайджану. Твори, що відображають матеріали, так чи інакше пов'язані з досліджуваною темою, можна поділити на певні групи.

Ключові слова: фонд, Гейдар Алієв, історія, програми, діти, здоров'я

The problem statement. The state of Azerbaijan develops and implements special programs to protect the health of the population. One of these programs is related to the treatment of diabetes. The rapid spread of this disease requires the implementation of serious measures to combat it. According to the World Health Organization, the number of diabetes patients in the world increased from 30 million in 1985 to 246 million in 2008. According to estimates, the number of diabetes patients will reach 380 million in 2025 [5]. As in the whole world, about 50 percent of diabetes patients in Azerbaijan are not registered. The reason for this is that this part of people is not aware of the disease, and others do not want to be registered.

Diabetes is a leading medical and social problem of the modern world. It is no coincidence that the resolution of the 61st session of the UN General Assembly dated December 20, 2006 states that “diabetes is a chronic, depressing, high-cost disease accompanied by severe chronic complications, which affects the family, member states and poses a great threat to the whole world and seriously hinders the development goals of the millennium at the international level” [2, p.1].

The International Diabetes Federation and the World Health Organization have been celebrating November 14 as World Diabetes Day every year since 1991 in order to prevent diabetes. The purpose of this is to warn about the rapid increase in the scope of this disease. As a primary awareness company, Diabetes Day provides extensive information to the community about the causes, symptoms, complications and treatment of the disease.

Analysis of the latest research and publications. Many works have been devoted to this problem [3; 6; 7; 8; 9; 10, etc]. We mainly relied on the works of Azerbaijani authors. During the research, materials from the National Library of Azerbaijan were used, conclusions based on their analysis.

The main goal is to show and analyze the role of Heydar Aliyev Fondation in a historical context.

The main material. In 2004, there were 54,554 people with diabetes in Azerbaijan, 344 of them were children, and 198 were teenagers. Of the total patients, 17,062 were insulin-dependent, and 37,492 were non-insulin-dependent [8].

A more serious concern is the rapid spread of the disease among children and adolescents. So, every year, 70,000 children in the world are infected with the first

type of diabetes. Concerned about this, the World Diabetes Federation declared 2007-2008 as the year of effective diabetes control in children and adolescents [3].

The Azerbaijan Diabetes League, established in 1999, implements a number of measures to help people suffering from diabetes. One of them is the organization of special summer camps for young people facing this disease. With the support of the H. Aliyev Foundation, as well as the Ministry of Youth and Sports, the State Committee for Family, Women and Children's Problems, the pharmaceutical companies "SanofiAventus" and "Novo Nordisk", since 2000, the Azerbaijan Diabetes League has organized special summer camps for children and teenagers.

In order not to expose people suffering from diabetes mellitus to financial difficulties, the state usually undertakes the treatment of this type of patients in all countries of the world, their provision with medicines and medical supplies. At this time, the state meets the minimum needs of all patients regardless of the level of their financial capabilities.

On December 23, 2003, in order to help people suffering from diabetes in our country, "On state care for people with diabetes". The law was adopted [9]. The law defines the organizational and legal bases of state care for people suffering from this disease in Azerbaijan, and regulates the relations that arise in the field of prevention and treatment of the disease.

The mentioned Law was approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev on February 12, 2004. In order to implement the decree, the "State program on diabetes" was prepared and approved by the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan No. 101 of June 7, 2005 [1].

It should be noted that for the first time in the CIS region, the Law "On State Care of People with Diabetes" was adopted in Azerbaijan, and it was recommended as a model for the parliaments of the Commonwealth of Independent States by the proposal of the CIS Inter-Parliamentary Assembly.

Implementation of the "State program on diabetes" began in 2006. In 2006, funds were allocated from the state budget for the implementation of this program. For this purpose, 6.0 million manats were allocated from the state budget in 2006, twice as much in 2007 – 12.0 million manats, 13.8 million manats in 2008, and 19.2 million manats in 2009 [2]. All over the country, such patients can get the necessary pills and insulin for free as much as they need by registering accordingly. Since 2008, self-monitoring tools have been distributed to patients.

In order to help people suffering from diabetes, the Heydar Aliyev Foundation decided to come up with a special project, and on December 4, 2004, in order to attract the attention of the public, local and foreign companies to the work to be carried out in this direction, and to activate the participation of the International Diabetes Federation in this field. He held the presentation ceremony of the project

“The highest care for children with diabetes”. The president of the International Diabetes Federation, representatives of the Azerbaijan Diabetes Society, Denmark’s Novo Nordisk company, UNICEF’s Azerbaijan representative office, and other government and international organizations took part in the presentation ceremony held at the Heydar Aliyev Foundation.

In her speech at the presentation ceremony, the President of the Heydar Aliyev Foundation, Mrs. Mehriban Aliyeva, stated that 310 of those affected by this disease in Azerbaijan are children under the age of 14, and the task of our Foundation is to save them from this disease [5].

After the presentation ceremony, the Heydar Aliyev Foundation, together with the Azerbaijan Diabetes Society and Denmark’s Novo Nordisk, a world leader in the field of high-quality insulin production, started supplying children with medicines.

At the end of December 2004, within the framework of the “Highest care for children with diabetes” program, special medicines intended for three months were sent to sick children in Nakhchivan Autonomous Republic. A meeting was organized with children suffering from diabetes and their parents at the Ministry of Health of the Autonomous Republic. The parents speaking here expressed their gratitude to the Heydar Aliyev Foundation for the program “The highest care for children with diabetes” [10, p.44].

Starting from 2005, the Heydar Aliyev Foundation regularly provides diabetic children with insulin and syringes within the framework of the program.

The Heydar Aliyev Foundation also organizes charity events to help people suffering from diabetes. At the beginning of January 2006, the Fund organized a charity event for children with diabetes in the Baku General Health Department and provided medicines for the treatment of the disease. At the event, 217 sick children in medical institutions of Baku were given insulin and special pain-relieving syringes.

The Heydar Aliyev Foundation, which cares for children with diabetes, cooperates with the French company “Survey”. The mentioned company is the second largest well-known enterprise in the world in the field of discovery and production of medicinal products. The delivery of drugs prepared by this company to diabetic patients, their families, and close people is related to the work of the Heydar Aliyev Foundation.

The second project of the Heydar Aliyev Foundation, which is related to the treatment of children, is related to helping those affected by thalassemia. According to the World Health Organization (1996), 266 million (5.1 percent) of the world’s population have thalassemia and abnormal hemoglobin pathological genes. About 6.5 percent (9,285,000) of the 144 million children born each year are born to mothers with the heterozygous genotype [11].

The first information about the presence of thalassemia in Azerbaijan was received at the end of the 50s. For the first time, Professor A.M. Akhundova examined the hemoglobin of children with acute anemia and proved that they have thalassemia. As a result of research conducted in the following years, it became known that the thalassemia gene is widespread in the republic. Thus, the prevalence of the thalassemia gene in some regions of Azerbaijan reaches the world maximum. The average number of thalassemia carriers in the country is 8 percent. This means that one out of every 12 residents of the republic is a carrier of this pathological gene. The prevalence of thalassemia varies between 0-17 percent in different regions [10, p.62].

The prevalence of thalassemia differs among ethnic groups living in Azerbaijan. Thus, thalassemia occurs most often among Udins, then, in descending order, among Azerbaijanis, Talish, Tats, and finally Lezgis. Calculations show that up to 200 children with thalassemia major are born in Azerbaijan every year, and the number of living thalassemia major patients reaches 2000 [10, p.98].

The main treatment of the disease consists in the transfusion of donor blood to sick children several times a month throughout their lives. The amount of iron in the body of such children increases, the excess iron causes disruption of the internal organs of patients. Therefore, it is necessary to remove excess iron from the body, and this can be done with the expensive drug “Desferal” produced by the Swiss company “Novartis”.

In 1993, the State program for combating thalassemia was approved in Azerbaijan. The aim of the program was to improve the treatment of thalassemia patients, provide psycho-social assistance to families and implement the prevention of this disease, but due to the lack of financial resources, patients could not receive medical care according to modern requirements.

Since the middle of the 90s of the last century, the continuous increase in the level of economic development in Azerbaijan has allowed to increase the financial resources for the work of protecting the health of the population. In addition to government institutions, non-governmental organizations are actively involved in the fight against thalassemia. Thus, on February 8, 2005, on the initiative of the Heydar Aliyev Foundation, a round table was held on the topic “For a life without thalassemia” with representatives of various international health organizations, diplomatic missions operating in our republic, and local and foreign companies. Representatives of various international health organizations, the diplomatic corps operating in the republic, local and foreign companies, and international experts participated in the “Round Table”. Speaking at the “Round Table”, M. Aliyeva noted that if prevention of thalassemia is not properly organized in Azerbaijan, the number of patients suffering from this disease will reach 16 thousand within 45 years [10, p.98].

Mehriban Aliyeva, President of the Heydar Aliyev Foundation, stressed that the rapid spread of thalassemia among children is a cause of great concern, and that important steps must be taken to combat the disease, and that children suffer the most from thalassemia. Although the disease does not recognize adults or children, the suffering of children is more painful. Therefore, a lot of work needs to be done and it can only be overcome together. Both the state and the public, funds, wealthy people can prevent this problem together [10, p.100].

M. Aliyeva said that there are ample opportunities for the fight against thalassemia in Azerbaijan, and she is sure that special care will be given to those affected by this disease. M. Aliyeva, who brought the main directions of the program to the attention of the “Round Table” participants, said that they want to attract the attention of the public, foreign countries and the International Thalassemia Federation to try to investigate the ways to solve this problem, to establish a center specialized by the Heydar Aliyev Foundation for the purpose of treatment and diagnosis of thalassemia in the country and blood establishment of a bank, development of a voluntary donor service to provide safe and quality blood to children suffering from the disease, education of the population to prevent the spread of thalassemia, programming of the disease through prenatal diagnosis, training of highly qualified personnel in the country within the framework of expanding cooperation with a number of countries fighting thalassemia .

Laws and normative documents adopted since 2005 also show the increase in the attention paid to the development of hematological assistance and blood services. The Law of the Republic of Azerbaijan “On state care for persons suffering from hereditary blood diseases of hemophilia and thalassemia” was adopted. On July 18, 2005, the President of the Republic of Azerbaijan I. Aliyev signed the Decree on the implementation of this law. On January 18, 2006, the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan approved the “State Program on Hemophilia and Thalassemia Hereditary Blood Disease” by its decision No. 15.

The Heydar Aliyev Foundation established an Advisory Council to ensure the efficiency and sustainability of the measures to be implemented within the framework of the “Life without Thalassemia” project. While the construction works continued, the Heydar Aliyev Foundation organized the study of the experience of Italy, Turkey, and Israel in the fight against thalassemia. Trainings are held for local specialists, who were sent to a number of foreign countries for internships.

The opening of the Thalassemia Center in Baku took place on May 9, 2009, on the eve of the 89th anniversary of the birth of the great leader Heydar Aliyev. The area of the center, built on Fatali Khan Khoyski avenue in Narimanov district of Baku, is 7,720 square meters. Construction began in 2006 and the total cost of the project is 18 million US dollars [7]. The Turkish Cooperation and Development Agency has equipped the center with equipment worth 590 thousand dollars.

The antibacterial equipment selected for the center was adapted to a non-ferrous color and positive energy design, taking into account the age of the patients.

The building, which consists of a basement, five floors and a mansard, is completely hermetic, its external walls are insulated against heat and cold. Special attention was paid to the assignment of rooms, as well as their distribution on floors, taking into account the convenience and high level of service provided by medical staff, the sequence of examination and treatment of patients. Registration office, donor center, doctor's room, ultrasound examination and auxiliary rooms, laboratory are located on the first floor.

The polyclinic is located on the second floor. This part of the building includes the chief doctor's office, a two-part transfusion hall, a clinic with twelve rooms, a general laboratory, manipulation and radiation diagnosis rooms.

On the third floor of the center, there is an operating room for marrow transplantation, five intensive care wards for one person each, two manipulation rooms, a sterilization center, and a molecular diagnostics laboratory.

On the fourth floor of the center there are thirteen wards for two people each, four wards for one person each, and a playroom for children. Cafe, dining room, library, internet center, conference hall for 110 people are located on the fifth floor.

The ventilation system manufactured in Germany is placed in the attic. In the basement, there are facilities for ventilation and gas network, isolation hall, communication and central computer system, laundry and sterilization room.

The center, which is equipped with the most modern equipment, aims to create a specialized medical center and blood bank in Azerbaijan, to develop a voluntary donor service for safe and quality blood supply to children suffering from thalassemia, to educate the population in order to prevent the spread of thalassemia, to expand cooperation with a number of countries fighting thalassemia, to provide high will help to train qualified personnel.

The main treatment for thalassemia sufferers is regular blood transfusions several times a month, which required a large amount of donor blood. The lack of blood products worsened the situation and caused patients to die. "State program on hereditary blood diseases of hemophilia and thalassemia" allowed to provide hemophilia patients with 186 blood coagulation factor drugs, and thalassemia patients with iron-repelling drugs, electronic pumps, syringes, and butterfly needles completely free of charge. This has led to a decrease in the number of deaths among patients. According to the order of the Ministry of Health No. 22 dated February 8, 2008, medical institutions are provided with safe donor blood free of charge [6, p.285].

The measures implemented by the Heydar Aliyev Foundation regarding the treatment of children are highly appreciated by international health organizations. In April 2006, Director General of WHO Li Yong visited the Heydar Aliyev

Foundation while in Baku and met with Mrs. Mehriban Aliyeva. During the meeting, M. Aliyeva informed the guest about the "Heydar Aliyev Foundation", which has been operating since 2004 and implements a number of projects in the field of education and culture, and said that special attention is also paid to health problems. It was noted that in February 2004, after the presentation of the "Highest care for children with diabetes" project, attention to the problems of children with diabetes increased in the country, and many difficulties related to the treatment of children were eliminated. At the same time, the president of the foundation informed the head of the DST about the organization of the fight against thalassemia, the work carried out in this direction, and stated that there is no modern equipment for the timely detection of this disease in Azerbaijan, and emphasized the need for the help of the World Health Organization in this and other areas.

The head of the World Health Organization expressed his satisfaction with the work carried out by the Heydar Aliyev Foundation in the field of health care [10]. He appreciated M. Aliyeva's initiatives and specific activities in this field, and said that the organization headed by him will help solve many of the issues raised [10]. UNESCO and ISESCO Goodwill Ambassador M. Aliyeva's actions related to medical care for children and adolescents are highly appreciated by non-governmental organizations and philanthropists of a number of countries. M. Aliyeva was awarded the "Golden Heart" international award in May 2007. At the presentation ceremony held on May 27 the famous Italian actress, the partonessa of the ceremony, Sophie Loren and L. Aliyeva participated. Speaking at the ceremony, M. Aliyeva said: "I think that the good deeds of both our laureates and nominees called for mercy, compassion, sharing the pain of others, feeling and sharing the pain of those around us and those who need our help.

I wish that the number of laureates of this award will increase year by year, so that there will be more pure and good deeds in the world, and sadness will be reduced even a little. "Golden heart" unites people from different countries, holders of different professions and positions around the idea of universal and eternal kindness" [4].

Y. Brand, the head of the organizing committee of the "Golden Heart" Charity Foundation, the organizer of the event, informed the representatives of the mass media that M. Aliyeva was awarded this prize for her work in the framework of the Heydar Aliyev Foundation's program to combat diabetes, thalassemia, and tuberculosis, as well as in the field of helping children with limited health opportunities.

Conclusion. The Heydar Aliyev Foundation, which has paid special attention to people's physical health since its inception, is successfully continuing its work in the field of improving the level of medical services provided to the population and modernizing the health infrastructure.

The Heydar Aliyev Foundation implements special programs for the protection of children's health, raising the level of medical care for them, works to improve the infrastructure of children's healthcare institutions; The Heydar Aliyev Foundation's programs related to children's health care also have a moral and psychological meaning and help to form a healthy generation.

References:

1. Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Qanunvericiliyi 15.11.2006-cı ilə qədər olan əlavə və dəyişikliklərlə. Bakı: Qanun, 2006, s.214-217.
2. Azərbaycan Respublikasında şəkərli diabetlə xəstə olan şəxslərin hüquqları. Bakı: 2008.
3. Dünya Diabet Federasiyası 2007-2008-ci illəri uşaq və yeniyetmələrdə şəkərli diabetlə mübarizə ili elan etmişdir. «Xalq qəzeti», Bakı: 2007, 15 noyabr
4. Hacızadə A. Azərbaycanın birinci xanımı M.Əliyevaya «Qızıl ürək» beynəlxalq mükafatı təqdim edildi. «Azərbaycan müəllimi» qəz., Bakı: 2007, 1 iyun
5. Heydər Əliyev Fondu xeyriyyə tədbiri keçirmişdir. «Azərbaycan» qəz., Bakı: 2006, 6 yanvar
6. İlham Əliyev və Azərbaycan səhiyyəsi. 2003-2008. Bakı: Şərq-Qərb, 2008.
7. Prezident İlham Əliyev Bakıda Talassemiya Mərkəzinin açılışında iştirak etmişdir. «Respublika» qəz., Bakı: 2005, 13 may
8. Qocayeva A. Şəkərli diabet və ondan qorunma üsulları. «Azərbaycan» qəz., Bakı: 2008, 3 dekabr
9. Şəkərli diabet xəstəliyinə tutulmuş şəxslərə dövlət qayğısı haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Milli Məclisin arxivi, fond 2941, iş.1114, v.1-12
10. Xoşməramlı səfir: 5 kitabda, 1 kitab. /Tərtibçilər: Paşayev H., Qasımov A. Bakı: Şəms, 2005.
11. Talassemiyanın aktual problemləri. Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı: 2007.

Література:

1. Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Qanunvericiliyi 15.11.2006-cı ilə qədər olan əlavə və dəyişikliklərlə. Bakı: Qanun, 2006, s.214-217.
2. Azərbaycan Respublikasında şəkərli diabetlə xəstə olan şəxslərin hüquqları. Bakı: 2008.
3. Dünya Diabet Federasiyası 2007-2008-ci illəri uşaq və yeniyetmələrdə şəkərli diabetlə mübarizə ili elan etmişdir. «Xalq qəzeti», Bakı: 2007, 15 noyabr
4. Hacızadə A. Azərbaycanın birinci xanımı M.Əliyevaya «Qızıl ürək» beynəlxalq mükafatı təqdim edildi. «Azərbaycan müəllimi» qəz., Bakı: 2007, 1 iyun
5. Heydər Əliyev Fondu xeyriyyə tədbiri keçirmişdir. «Azərbaycan» qəz., Bakı: 2006, 6 yanvar
6. İlham Əliyev və Azərbaycan səhiyyəsi. 2003-2008. Bakı: Şərq-Qərb, 2008.
7. Prezident İlham Əliyev Bakıda Talassemiya Mərkəzinin açılışında iştirak etmişdir. «Respublika» qəz., Bakı: 2005, 13 may
8. Qocayeva A. Şəkərli diabet və ondan qorunma üsulları. «Azərbaycan» qəz., Bakı: 2008, 3 dekabr
9. Şəkərli diabet xəstəliyinə tutulmuş şəxslərə dövlət qayğısı haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Milli Məclisin arxivi, fond 2941, iş.1114, v.1-12
10. Xoşməramlı səfir: 5 kitabda, 1 kitab. /Tərtibçilər: Paşayev H., Qasımov A. Bakı: Şəms, 2005.
11. Talassemiyanın aktual problemləri. Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı: 2007.

UDC: 94(477.82)«13/16»:902/904:39:316.728

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1051-1067](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1051-1067)

Kizlova Antonina Anatolyivna Doctor of Historical Sciences, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»; National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra», Kyiv, Lavrska St., 9, 01015, <https://orcid.org/0000-0002-2056-3834>

MATERIAL DIMENSION OF EVERYDAY LIFE IN VOLYN DURING THE LITHUANIAN PERIOD IN THE WORKS OF BOHDAN PRYSHCHEPA

Abstract. The article deals with the contribution to the study of the history of everyday life in Volyn during the Lithuanian period by Bohdan Pryshchepa. He began studying this topic as early as the beginning of the 1990s, although his works at that time were fragmentary. Starting from the late 1990's – 2000's, B. Pryshchepa began to study systematically the material artifacts of the Lithuanian era, including ceramics, bricks, metal products, glassware, etc., discovered during archaeological excavations in the cities of Volyn (Dubno, Ostroh, Rivne). B. Pryshchepa's research covers various cities and villages of Volyn Polissya, including Dubno, Ostroh, Rivne, and Peresopnytsia, which allows for a more comprehensive picture. Pryshchepa studied a wide range of sources of everyday life: remains of residential and farm buildings, ceramic utensils, tiles, glassware, metal products, clothing elements, etc. His publications contain detailed descriptions of finds, their classification, establishing analogies, reconstruction of household items and elements of housing construction. B. Pryshchepa paid special attention to the study of ceramics and tiles, analyzing their typology, production technology, decoration, and borrowings from other regions. He developed detailed classifications of the discovered artifacts, established their typology, analogues, and methods of production. The researcher attempted to correlate archaeological materials with written sources for a comprehensive reconstruction of everyday life. He attempted to reconstruct the features of urban development, residential and farm buildings of the Lithuanian era based on archaeological materials in combination with written sources. Although B. Pryshchepa's publications often take the form of reports, they contain a thorough analysis of artifacts and generalizations about the material culture of a particular settlement or region during the Lithuanian period. In his doctoral dissertation, B. Pryshchepa summarized the results of many years of research on the material culture of the Lithuanian era, especially in the aspect of housing

construction. His publications are an important source for studying various components of the everyday life of the urban and rural population of Volyn in the 14th – the 16th centuries. Based on the analysis of Bohdan Pryshchepa's publications of reports, the perspectives for continuing the thorough study, detailed description, and classification of archaeological artifacts from various settlements in the region to create a more representative source base, and in-depth comparative study of different categories of household items (ceramic utensils, tiles, metal products, etc.) can be outlined. In general, Pryshchepa's thorough research has created a solid foundation for further comprehensive study of all aspects of everyday life of the population of Volyn during the Lithuanian period. A promising research direction could involve comparing the studies of different archaeologists that explored aspects of everyday existence in Volyn in the outlined period.

Keywords: history of everyday life, Volyn, Lithuanian period, town, village, housing and household items, clothes, shoes, archaeological excavations, archaeological survey, archaeological site, collection, expedition.

Кізлова Антоніна Анатоліївна доктор історичних наук, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Національний заповідник «Києво-Печерська лавра», м. Київ, вул. Лаврська, 9, 01015, <https://orcid.org/0000-0002-2056-3834>

МАТЕРІАЛЬНИЙ ВИМІР ПОВСЯКДЕННЯ ВОЛИНИ ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ В ПРАЦЯХ БОГДАНА ПРИЩЕПИ

Анотація. У статті розглядається внесок Богдана Прищепи у вивчення історії повсякдення на Волині литовської доби. Б. Прищепи розпочав досліджувати цю тему ще на початку 1990-х рр., хоча його праці в той час були фрагментарні. З кінця 1990–2000-х рр., Б. Прищепи почав систематично вивчати матеріальні артефакти литовської доби, зокрема кераміку, цеглу, вироби з металу, скляний посуд тощо, виявлені під час археологічних розкопок у містах Волині (Дубно, Острог, Рівне). Дослідження Б. Прищепи охоплюють різні міста та села Волинського Полісся, включно з Дубном, Острогом, Рівним та Пересопницею, що дає змогу скласти більш цілісну картину. Прищепи вивчав широке коло джерел повсякденного життя: залишки житлових і господарських споруд, керамічний посуд, кахлі, скляний посуд, металеві вироби, елементи одягу тощо. Його публікації містять детальні описи знахідок, їхню класифікацію, встановлення аналогій, реконструкцію побутових речей та елементів житлобудування. Б. Прищепи приділив особливу увагу вивченню кераміки й кахлів, проаналізувавши їхню типологію, технологію виробництва, декор і запозичення з інших регіонів. Він розробив

детальні класифікації виявлених артефактів, встановив їхню типологію, аналоги та методи виробництва. Дослідник намагався співвіднести археологічні матеріали з писемними джерелами для комплексної реконструкції повсякденного життя. Він прагнув реконструювати особливості міської забудови, житлових і господарських споруд литовської доби на основі археологічних матеріалів у поєднанні з писемними джерелами. Хоча публікації Б. Прищепи часто мають форму звітів, вони містять ґрунтовний аналіз артефактів та узагальнення щодо матеріальної культури певного населеного пункту чи регіону часів литовської доби. У докторській дисертації Б. Прищепи узагальнив результати багаторічних досліджень матеріальної культури литовської доби, особливо в аспекті житлобудування. Його публікації є важливим джерелом для вивчення різних складових повсякдення містян і селян Волині у XIV–XVI ст. На основі аналізу публікацій Б. Прищепи можна окреслити перспективи продовження ретельного вивчення, детального опису та класифікації археологічних артефактів з різних населених пунктів регіону для створення репрезентативнішої джерельної бази, а також поглибленого порівняльного дослідження різних категорій предметів побуту (керамічного посуду, кахлів, металевих виробів тощо). Загалом ґрунтовні дослідження Б. Прищепи створили міцну основу для подальшого комплексного вивчення всіх аспектів повсякдення на Волині литовської доби. Перспективним напрямком досліджень може бути порівняння праць різних археологів, присвячених вивченню побуту на Волині в окреслений період.

Ключові слова: історія повсякдення, Волинь, литовська доба, житло й хатне начиння, одяг, взуття, археологічні розкопки, археологічна розвідка, пам'ятка археології, колекція, експедиція.

Problem Statement. A person's objective day-to-day reality consists of the fundamental components of food, clothing, and shelter – referred to as the classical «triad of everyday life». Examining these elements allows us to understand the various practical aspects of daily living [1, c. 47]. Material artifacts uncovered through archaeological excavations provide crucial evidence for reconstructing what this triad of basic needs entailed in the past.

For a long time now, archaeological teams have been actively and systematically carrying out fieldwork in the Volyn region. This has led to the establishment of a center of archaeologists dedicated to the thorough examination of material remains, including those dating back to the Lithuanian-Ruthenian era [2, c. 49–50, 55; 3, c. 42–43]. Among these scholars is Bohdan Pryshchepa, Doctor of Historical Sciences, whose work merits specialized study and analysis [4; 5].

Analysis of recent research and publications. Yuri Pshenychnyi devoted a separate work to the contribution of B. Pryshchepa to the study of the medieval

history of the Dubno region [6]. However, this conference report covers only the period up to 2008, when it was published, and does not focus separately on the Lithuanian period.

The purpose of the study is to characterize the contribution to the study of the history of everyday life in Volyn during the Lithuanian period by Bohdan Pryshchepa.

Presentation of the main material. Bohdan Pryshchepa turned to the history of material culture of Volyn during the Lithuanian period as early as the first half of the 1990s [7; 8], but only briefly.

In 1998, together with V. Tkach, B. Pryshchepa published a report on the results of an archaeological survey of the environs of the town of Dubno for 1997–1998, during which three known settlements were checked and 15 new ones were discovered. The work only implies the presence of layers from the 14th – the 15th centuries in the areas of Volytsia, Palestyna and Surmychi, the «Ostrivok» tract in Dubno and the «Kolo Grebli» tract in Ivanno, at the settlements of Tarakaniv-2, Tarakaniv-3 and Tarakaniv-4, and the 13th – the 14th centuries in the Zviroferm area in Dubno: in places advantageous in military-defensive and economic terms (capes on the banks of rivers, separate elevations in floodplains, etc.), as well as the connection between the development of these layers with earlier and later ones [9]. However, considering the goal of the work – to briefly report on the surveys that took place, there are no specific details about the history of everyday material culture.

In 2005, B. Pryshchepa, together with O. Pozikhovsky and V. Chekurkov, published a report on the results of archaeological excavations in connection with the construction of a site at 7 Zghody Street in the town of Ostroh [10]. The upper layer mentions various finds from the 16th – the 17th centuries: remains of a forge with its filling and household items. Ceramic utensils were classified into the following technological groups: pots made on a slow-rotating potter's wheel; «smoked utensils» (lids, pots, bowls and jugs); high-quality gray and white clay vessels, some of which were glazed and ornamented (jugs, pots, plates, frying pans). Fragments of glassware are only mentioned without details, as well as iron household items (an awl, knives, a key) [10, c. 313–314]. In 2006, in the same co-authorship, a report was published on the results of rescue excavations in the center of Dubno. The chronological framework of the upper cultural layer, to which 4 wooden buildings with basements belong, is outlined quite broadly: 16th – the 18th centuries. It is noted that ceramics (with a list of types of utensils), glassware, iron products (including household items: knives, awls, locks) and non-ferrous metals (including pins, buckles, a hook and loop from clothing, a button, a ring, an ear pick, a candlestick), details of leather footwear and a leather glove were found [11], but no more detailed characteristics or narrower dating of objects are given.

In 2008, B. Pryshchepa together with V. Chekurkov and V. Tkach published a report on the results of further research in Dubno, which, according to the authors, «significantly supplement the source base on the history of medieval Dubno» [12, c. 284]. As for the horizon with artifacts from the 15th – the 17th centuries, finds related to the «triad of everyday life» (fragments of gray and light clay utensils with a list of their types, tiles, pipes, buckles [12, c. 282–284] are also not characterized in detail. The same year, a report by the same researchers together with O. Pozikhovsky on excavations in the center of Rivne was published. The dating framework of one of the layers is also quite broad: 15th – the 18th centuries. Building 11 with a basement is characterized in detail, and a collection of gray pottery utensils collected in its filling is briefly noted. Regarding artifacts from the 7th economic pit, it is only mentioned that they date back to the late 15th – the 16th centuries. As for the artifacts from the 16th – the 18th centuries cemetery burials (a button, a clothing fastener, beads, two rings and a medallion) [12], no details, including narrower dates, are specified.

In 2010, a joint report by B. Pryshchepa, O. Bondarchuk and O. Pozikhovsky was published on the results of excavations in Ostroh (3 Prospect Nezalezhnosti). It was clarified that in documents, the street in this area is mentioned from the 17th century. Regarding everyday life in the Lithuanian period, finds from the 16th – the 18th centuries in the brown soil layer and finds from the 15th – the 16th centuries in the layer of black soft soil, as well as ceramic products from the 16th – the 17th centuries in the gray soil layer, were highlighted. The remains of 9 basement premises, which were part of residential and utility buildings of the 16th – the first half of the 17th century, were characterized. Brick vaulted ceilings on lime mortar and stone walls of these basements were noted, and their dimensions and brick formats were indicated. It was determined that the basements formed separate complexes [13]. Thus, the publication allows us to form an idea of the features of urban development, architecture and, to a certain extent, the life of the inhabitants of Ostroh in the Lithuanian-Polish period.

The same year and in the same co-authorship, a report was published on the results of excavations in Ostroh, but already on Akademichna Street, 12. It was noted that according to written sources, from the 16th to the middle of the 19th century, there was a wooden St. Nicholas Church there, which, however, scientists date back to the 14th century. The chronological framework of 5 buildings with sunken dugouts and a building were determined as the 15th – the 17th centuries. Structures interpreted as, probably, ground-level dwellings on a basement were attributed to the 16th century, while the date of the remains of the cellar was not specified. The dating of burials by stratigraphy (most without grave goods) and inventory was broadly outlined as the 16th – the 18th centuries. Buttons and fasteners found in adult graves, a medallion with images of saints, a ring with an insert and beads – five large beads

and seed beads – in children's graves are mentioned [14]. Thus, the work contains information about the then urban development, farm buildings, household utensils, and the costume of the inhabitants of Ostroh during the Lithuanian period, but brief.

In 2013, an article by B. Pryshchepa on this site was published [15], where the part about monuments of the Lithuanian period itself is not expanded [15, c. 322] compared to the previous publication.

Also in 2010, B. Pryshchepa together with V. Chekurkov and V. Tkach published a report on the results of research in Dubno on Zamkova Street, 10. Everyday life of the Lithuanian period relates to the mention of the remains of building 12 – a ground-level dwelling with a basement, which perished in the second half of the 16th century.

The dimensions of the dwelling are given, its material and structural features are characterized, however, the remains of a stove, fragments of bowl-shaped ceramic tiles and 16th century utensils [16] are only mentioned without details. The same year, the same researchers published a report on the results of excavations in Rivne. Buildings 12a (14th – 15th centuries, its dugout is described), buildings 18, 18a and 20 and economic pit 15 (16th – early 17th centuries, the dugout and main features of materials and construction of building 18a are described), three structures of the 15th – 16th centuries (dugouts are described) are attributed to the Lithuanian period [17].

In 2011, B. Pryshchepa and O. Bondarchuk devoted an article to the results of excavations in Ostroh (Prospect Nezalezhnosti, 3) [18].

It reveals the background of the excavations, mentions of the site in documents and its features at the time of the research [18, c. 104]. Taking into account the dates specified in comparison with the previous report on the respective excavations, the everyday life of the Lithuanian period concerns the characterization of the stages of functioning, materials and construction of structure № 57 with a dugout, significantly damaged in a fire at the first stage, as well as the filling of this dugout. Ceramic tiles are classified into box-shaped and bowl-shaped, and three types of relief images on those tiles that are represented by significant series are identified and described in detail, specially made tile halves are noted. Ceramic stove decorations are also mentioned and classified. Also identified as high-quality pottery made on a fast-rotating potter's wheel [18, p. 105], which is classified by material and purpose. It is noted that an imported faience mug with a stamp on the bottom was restored. Metal products are only listed, among which the «triad of everyday life» concerns a buckle and a knife blade. The owner of the dwelling is identified as wealthy [18, c. 106]. The authors of the article recognized the finds in building № 57 as valuable sources for studying the material culture of Ostroh in the 16th century [18, c. 107]. The article provides a fairly detailed characterization of material artifacts that illustrate various aspects of urban life in the Lithuanian period – construction, heating, kitchen utensils, personal items, etc.

In 2012, B. Pryshchepa published an article devoted to the settlement of the old part of Rivne based on archaeological sources [19]. After characterizing the dwellings studied in this area, analogies with the corresponding sites of the 16th – the 17th centuries in Dubno and the Belarusian cities of Kletsk and Vitebsk are given. The earliest building in the outlined part of Rivne was dated to the 14th – the 15th centuries, and the stages of urban development were highlighted, of which the one that falls on the late 15th – the 16th centuries coincide with the Lithuanian period [19, c. 197]. Economic pits found are briefly characterized [19, c. 199]. The data obtained as a result of excavations are compared with information in written sources [19, c. 202] in order to verify the latter regarding the stages of urban development.

In 2013, B. Pryshchepa together with A. Bardetsky published a report on the results of rescue excavations on the territory of the former Carmelite monastery in Dubno. A mention is made of finding fragments of the 15th century pots in the excavation [20] without any details.

The same year, B. Pryshchepa and Yu. Kharkovets published brief summaries of research in the Rivne region for 2012. It is noted that, in particular, in Dubno on Shevchenko Street, 51, the 15th – the 18th centuries pottery was collected, and in the town of Stepan on Dovha Street, 35 and 55, residential and farm buildings of the 15th – the 18th centuries were found [21]. No characteristics of the finds are given due to the genre of the publication.

The same authors the same year published a report on excavations in the village of Peresopnytsia, on the site of M. Fedoryshyn. Building 1 is attributed to the Lithuanian period, its dugout is characterized, as well as the features of its materials and construction, the finds collected here (fragments of clay utensils, an iron lock and a horse bit) are only listed, however, it is indicated that together with coins they allow dating the structure to the late 15th – the first quarter of the 16th century [22].

In 2013, B. Pryshchepa prepared an article on the topography of Dubno based on archaeological sources found during the entire period of research on the city [23]. Conclusions about the stages of the city's development, including in the Lithuanian period, are made on the basis of cultural layers, of which only the characterization of the dugout of building № 1 and a later 16th century dwelling on its site is detailed [23, c. 104–105], however, it is noticeable that a large array of processed material evidence is involved.

In 2016, B. Pryshchepa summarized the results of archaeological research since the late 1950's regarding the period of the Princes of Ostroh in Ostroh, in particular specifying the dating of finds that ended up in the collection of the State Historical and Cultural Reserve of Ostroh as a result of excavations in 1988 (O. Bondarchuk and O. Pozikhovsky). The main features of residential and farm buildings of this time are mentioned, and the stove in one of the buildings is characterized in more detail, and the presence of Lithuanian-period ceramics in the

excavations is mentioned [24], however, the main goal of the article is the reconstruction of the system of urban development of the corresponding period.

The same year, B. Pryshchepa published an article on the planning of the fortifications of Ostroh Castle in the 16th – the 17th centuries, in which the remains of 5 residential and farm buildings with rectangular dugouts, a cellar, five economic pits of the 15th – the 17th centuries, and fragments of the 17th century pottery vessels are briefly mentioned [25], and the general goal is similar to the previous article with an adjustment for territorial boundaries.

In a joint publication by B. Pryshchepa, O. Voytuk, and O. Kozhushko in 2018 on the results of a survey of sites near the villages of Vilhir and Kolesnyky during 2015–2016, it is noted that in the village of Vilhir, in the gardens, there are many fragments of 16th – the 18th century pots in surface material, and it is also mentioned that a settlement of the 16th – the 17th centuries with an area of about 3 hectares was surveyed on the right bank of the Goryn River [26]. No details about the everyday life of the Lithuanian period in these localities are given due to the genre of the publication.

The same year, together with Yu. Kharkovets and O. Voytyuk, B. Pryshchepa published a report on the first archaeological research of Rivne Castle, where fragments of clay pottery vessels from the 15th – the early 16th centuries are mentioned, which are significantly fewer than fragments from the 17th – the 18th centuries [27], without detailed characterization.

Together with A. Bardetsky in 2018, B. Pryshchepa published an article on the features of Volyn ceramic complexes of the second half of the 13th – the first half of the 14th centuries. It examines ceramic complexes from two semi-dugout dwellings (№ 1 and № 9) at the multi-layered settlement in the Gnidavska Hirka tract near the village of Rovantsi, Lutsk district. The types of pottery, ornamentation, and production technology are analyzed. Conclusions are drawn that after the Mongol invasion in the second half of the 13th – the first half of the 14th centuries, pottery craft in Volyn developed on a local ancient Russian basis, preserving traditions. New trends included features of pot rim profiling and ornamentation – a horizontal row of indentations under the rim edge. The centers of distribution of new pottery traditions were Lutsk and Volodymyr. Their influence can be traced in the basins of the Ikva, Stubla and other rivers. To the west of the Goryn River, no low-quality pottery characteristic of the Right Bank of the Dnieper has been found for this period [28]. In addition to information about ceramics, the work characterizes, with mentions of probable analogies in Vozviahel, at the hillfort near Shepetivka and the chronicle Gubin, a key from a padlock from dwelling № 9 [28, c. 107] to clarify the dating. So, information from the article can be obtained not only about pottery as a component of everyday life.

In 2019, B. Pryshchepa defended his doctoral dissertation on the topic «Pohorinnia in the Middle Ages: Population, Settlement Systems, Urbanization

Processes» [29]. Everyday life of the Lithuanian period in it concerns subsection 4.4 «Residential Buildings» [29, c. 368-378], largely based on materials from earlier approbation articles [23; 24; 25; 28; 30–38].

The remains of 10 late medieval dwellings found in the basin of the Goryn River from those times' cities (Dorohobuzh, Ostroh, Rivne) and villages (Peresopnytsia) are characterized. It is noted that the largest number of dwellings were excavated in Ostroh (four), and two buildings were discovered at other sites. All of them were ground-level, most had basements. However, comparative materials are provided (with detailed characteristics of Building № 11 in the village of Khrinnyky) from other regions of Volyn, which indicate that in the 14th – the 15th centuries, semi-dugout dwellings were still common in villages [29, c. 368–370].

An important criterion for analyzing late medieval ground-level residential buildings in the Goryn River basin is recognized as their vertical (considered based on archaeological materials) and horizontal (considered based on documents) development [29, c. 370].

Archaeological characteristics of structures are compared with data from the 1545 inventory of Kremenets Castle, descriptions of Boremel Castle in 1573 and 1592 [29, c. 371].

It is revealed how the structural features and materials of the buildings were determined from the remains, and passing mentions are made of finds of ceramic tiles and utensils, remains of stoves, and analogies are drawn with dwellings from Lutsk, Kyiv, Cherkasy, and cities of Belarus [29, c. 371–374].

The opinion of researchers that in the 15th – 17th centuries, several variants of three- and multi-room dwellings were already common among the wealthy, B. Pryshchepa confirms with information from early 17th century inventories about the materials and construction of residential and farm buildings in estates, summing up that such three-room and multi-room houses in the 16th – the early 17th centuries were also common among wealthy burghers, while single-room dwellings prevailed in villages [29, c. 374–375]. Broad ethnographic parallels and comparisons with Polish material are also drawn [29, c. 375–376].

Special attention is paid to stoves, in particular the possibilities of recreating their structures from the remains found, as well as establishing a connection between the features of the stove and the status of the dwelling owner [29, c. 376].

The researcher concludes that there was a long-lasting stability of the basic traditions of residential construction in the Goryn River basin, especially in villages, and the great role of written sources in creating a holistic characterization of residential construction of the Lithuanian period [29, c. 377–378].

Due to the lack of reliable written sources about Dubno until the end of the 15th century, as well as detailed descriptions of the city until the 17th century, in 2021 B. Pryshchepa made a generalization regarding the archaeological sources on the

history of Dubno from the late 15th – the 16th centuries, collected since the mid-1990's. The article, in particular, extends until the 16th century the dating of low-quality pots made on a slow-rotating potter's wheel, and identifies thin-walled gray pottery as high-quality. Pottery of both categories is classified by forms and ornaments, purpose (pots, lids, frying pans, jugs, trivets, small utensils, a flask). Tiles (bowl-shaped and box-shaped) are also classified, with analogies drawn with materials from Kreva Castle, from various localities in Poland. Fragments of window glass, an iron knife, and a bronze buckle are mentioned. The features of the construction and materials of residential and farm buildings are characterized. It is concluded that so far, no complex reliably dated to the 14th – the 15th centuries have been found in Dubno, while for the 16th – the first half of the 17th centuries, it is already possible to reconstruct the dwelling of a town resident based on the finds [39].

In a joint publication, B. Pryshchepa, O. Voytyuk, and Yu. Pshenychnyi primarily typologized the tiles from a collection formed based on excavations conducted in 2016–2017 at Rivne Castle, particularly for the 15th – 16th centuries [40]. Although not obvious from the title, the article briefly described collections of high- and low-quality ceramic utensils, tiles, glassware, and iron objects (including household items like horseshoes, knife parts, a cauldron handle) found there, indicating their types, shapes, and purposes [40, c. 28–29].

The tiles were deemed important for recreating the castle's interiors, more precise dating, establishing the cultural context of tile-making traditions, and in-depth analysis of introducing tiled stoves into residential construction in Rivne. They were divided into wheel-thrown (pot-shaped and bowl-shaped) and mold-formed (box-shaped), with each group dated by analogies with finds in Ukraine (Lviv, Dubno, Ostroh), Poland, Lithuania, and Belarus [40, c. 29–35]. It was concluded that the Rivne Castle tiles illustrate its entire development period from the second half of the 15th century to the mid-17th century decline, featuring some original thematic solutions while generally following contemporary European tile-making trends. After studying museum and reserve collections in Lutsk, Kremenets, Dubno, and Ostroh, the interpretation of the biblical Fall story on a Rivne Castle tile was confirmed as the first found among 16th – 17th centuries complexes [40, c. 35; 41, c. 1680].

In 2022, B. Pryshchepa returned to the study of the collection gathered in 2008 from Building 57 in Excavation 8 at the site on Prospect Nezalezhnosti, 8 in Ostroh [42].

Based on stratigraphic observations and finds, a ground-level dwelling with a tiled stove and a basement is characterized. It is emphasized that the original basement was too large, so at the second stage, a smaller one was arranged within its boundaries. The remains of the structure of the dwelling itself, traces of wooden cladding, as well as the basement and an economic pit nearby, are described in detail [42, c. 238–240]. Ceramic utensils are described and classified in detail (by quality, purpose, ornamentation, color of glaze – if present) [42, c. 240–243]. Tiles and other

stove decorations are also classified [42, с. 243–245]. Analogies are found for respective products from different groups both within Volyn and broader [42, с. 247–249]. Metal products are described, among which an iron knife and a bronze cup, and possibly a belt or book mount, relate to the theme [42, с. 246].

Conclusions. Bohdan Pryshchepa began studying this topic as early as the beginning of the 1990s, although his works at that time were fragmentary. Starting from the late 1990's – 2000's, B. Pryshchepa began to study systematically the material artifacts of the Lithuanian era, including ceramics, bricks, metal products, glassware, etc., discovered during archaeological excavations in the cities of Volyn (Dubno, Ostroh, Rivne). B. Pryshchepa's research covers various cities and villages of Volyn Polissya, including Dubno, Ostroh, Rivne, and Peresopnytsia, which allows for a more comprehensive picture. Pryshchepa studied a wide range of sources of everyday life: remains of residential and farm buildings, ceramic utensils, tiles, glassware, metal products, clothing elements, etc. His publications contain detailed descriptions of finds, their classification, establishing analogies, reconstruction of household items and elements of housing construction. B. Pryshchepa paid special attention to the study of ceramics and tiles, analyzing their typology, production technology, decoration, and borrowings from other regions. He developed detailed classifications of the discovered artifacts, established their typology, analogues, and methods of production. The researcher attempted to correlate archaeological materials with written sources for a comprehensive reconstruction of everyday life. He attempted to reconstruct the features of urban development, residential and farm buildings of the Lithuanian era based on archaeological materials in combination with written sources. Although B. Pryshchepa's publications often take the form of reports, they contain a thorough analysis of artifacts and generalizations about the material culture of a particular settlement or region during the Lithuanian period. In his doctoral dissertation, B. Pryshchepa summarized the results of many years of research on the material culture of the Lithuanian era, especially in the aspect of housing construction. His publications are an important source for studying various components of the everyday life of the urban and rural population of Volyn in the 14th – the 16th centuries. Based on the analysis of Bohdan Pryshchepa's publications of reports, the perspectives for continuing the thorough study, detailed description, and classification of archaeological artifacts from various settlements in the region to create a more representative source base, and in-depth comparative study of different categories of household items (ceramic utensils, tiles, metal products, etc.) can be outlined. In general, Pryshchepa's thorough research has created a solid foundation for further comprehensive study of all aspects of everyday life of the population of Volyn during the Lithuanian period. A promising research direction could involve comparing the studies of different archaeologists that explored aspects of everyday existence in Volyn in the outlined period.

References:

1. Koliastruk, O. (2009). Poniattia povsjakdennosti v suchasnij naukovej gumanitarystytsi [The Concept of Everyday Life in Modern Scientific Humanities]. *Ukraina XX st.: kultura, ideologija, polityka – Ukraine of the 20th Century: Culture, Ideology, Politics*, 15 (1), 46–56. [in Ukrainian].
2. Motsia, O. (2017). Lytovsko-polska doba v arkeolohii Ukrainy [The Lithuanian-Polish Period in the Archaeology of Ukraine]. *Arkheolohiia – Archaeology*, 1, 45–57. [in Ukrainian].
3. Tarasiuk, M. (2021). Volynske povsjakdennia lytovskoi doby v suchasnij ukrainskij istoriohrafii [Volhynian Everyday Life of the Lithuanian Era in Modern Ukrainian Historiography]. *Litopys Volyni – Chronicle of Volyn*, 24, 41–46. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.24.06> [in Ukrainian].
4. Pryshchepa Bohdan Anatoliiiovych [Pryshchepa Bohdan Anatoliiiovych] (21.02.2022). *Doslidnyky Velykoi Volyni – Researhers of Great Volyn*. Retrieved from: <https://www.istvolyn.info/post/87> [in Ukrainian].
5. Usanova, L. A. (2023). Pryshchepa Bohdan Anatolijiovych [Pryshchepa Bohdan Anatolijiovych]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-879454> [in Ukrainian].
6. Pshchenychnyj, Yu. (2008). Pryshchepa B. A. – doslidnyk serednovichnoi istorii Dubenshchhyny [Pryshchepa B. A. – Researcher of the Medieval History of the Dubno Region]. *Istoryko-kulturna spadshchhyna Dubna: pravovi, istorychni, mystecki ta muzejni aspekty – Historical and Cultural Heritage of Dubno: Legal, Historical, Artistic and Museum Aspects: Mat. nauk.-teor. konf. Dubno*. [in Ukrainian].
7. Pryshchepa, B. (1993). Rozvytok materialnoi kultury Volyni u XIV–XVII st. [Development of Material Culture of Volyn in the 14th – 17th Centuries]. *Velyka Volyn: Mynule i suchasne – Great Volyn: Past and Present: tezy mizhn. kraiezn. konf. Zhytomyr*, pp. 153–154. [in Ukrainian].
8. Pryshchepa, B. (1995). Kultura Volynskoho mista v XI–XIV st. (Za materialamy Dorohobuzha) [Culture of the Volyn City in the 1th – 14th Centuries (Based on Materials from Dorohobuzh)]. *Volyn nezabutnia – Unforgettable Volyn: tezy dop. VI rehion. nauk.-prakt. konf. Rivne*, pp. 5–6. [in Ukrainian].
9. Pryshchepa, B. A., & Tkach, V. V. (1998). Arkheolohichne obstezhennia okolyts Dubna [Archaeological Survey of the Surroundings of Dubno]. *Arkheolohichni vydkryttia v Ukraini 1997–1998 rr. – Archaeological Discoveries in Ukraine 1997–1998*. Kyiv, pp. 134–135. [in Ukrainian].
10. Pryshchepa, B. A., & Pozikhovskiy, O. L. & Chekurkov, V. S. (2006). Rozkopky na terytorii «Novoho mista» v Ostrozi [Excavations on the Territory of the «New Town» in Ostroh]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2004–2005 rr. – Archaeological Research in Ukraine 2004–2005*. Kyiv – Zaporizhzhia, pp. 311–315. [in Ukrainian].
11. Pryshchepa, B. A. & Tkach, V. V. & Chekurkov, V. S. (2006). Okhoronni rozkopky v tsentralnij chastyni m. Dubna Rivnenskoj oblasti [Rescue Excavations in the Central Part of the Town of Dubno, Rivne Region]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2004–2005 rr. – Archaeological Research in Ukraine 2004–2005*. Kyiv – Zaporizhzhia: Dyke Pole, pp. 315–318. [in Ukrainian].
12. Pryshchepa, B. A. & Chekurkov, V. S., & Tkach, V. V. (2008). Prodovzhennia doslidzen serednovichnoho m. Dubna [Continuation of Research of the Medieval Town of Dubno]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2006–2007 rr. – Archaeological Research in Ukraine 2006–2007*. Kyiv, pp. 282–289. [in Ukrainian].

13. Pryshchepa, B. A., & Bondarchuk, O. A., & Pozikhovskiy, O. L. (2010). Arkheolohichni roboty v Ostrozi na prospekti Nezalezhnosti, 3 [Archaeological Works in Ostroh on Nezalezhnosti Avenue, 3]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2008 r. – Archaeological Research in Ukraine 2008*. Kyiv, pp. 240–242. [in Ukrainian].

14. Pryshchepa, B. A., & Pozikhovskiy, O. L., & Bondarchuk, O. A. (2010). Doslidzhennia v Ostrozi po vul. Akademichna, 12 [Research in Ostroh on Akademichna Street, 12]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2009 – Archaeological Research in Ukraine 2009*. Kyiv – Lutsk, pp. 335–337. [in Ukrainian].

15. Pryshchepa, B. (2013). Pidsumky arkheolohichnykh doslidzhen v Ostrozi na vul. Akademichnij, № 12 [Results of Archaeological Research in Ostroh on Akademichna Street, № 12]. *Ostrozkyj kraieznavchyy zbirnyk – Ostroh Local History Collection*, 6, 322–329. [in Ukrainian].

16. Pryshchepa, B. A. & Chekurkov, V. S., & Tkach, V. V. (2010). Doslidzhennia v Dubno po vul. Zamkova, 10 [Research in Dubno on Zamkova Street, 10]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2009 – Archaeological Research in Ukraine 2009*. Kyiv – Lutsk, pp. 338–342. [in Ukrainian].

17. Pryshchepa, B. A., & Chekurkov, V. S., & Tkach V. V. (2010). Prodozhennia doslidzhen u m. Rivne [Continuation of Research in the City of Rivne]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2009 – Archaeological Research in Ukraine 2009*. Kyiv – Lutsk, pp. 341–342. [in Ukrainian].

18. Pryshchepa, B., & Bondarchuk, O. A. (2011). Arkheolohichni doslidzhennia miskoi zabudovy doby kniaziv Ostrozkykh na prospekti Nezalezhnosti, № 3 v Ostrozi [Archaeological Research of Urban Development of the Ostrozhsy princes' Era on Nezalezhnosti Avenue, № 3 in Ostroh]. *Istoriia muzejnystva i pam'iatkookhoronnoi spravy v Ostrozi ta na Volyni. Naukovyy zbirnyk – History of Museology and Monument Protection in Ostroh and Volyn. Scientific Collection*, 3, 104–113. [in Ukrainian].

19. Pryshchepa, B. (2012). Zaselennia staroi chastyny mista Rivne v svitli arkheolohichnykh doslidzhen [Dwelling of the Old Part of Rivne City in the Light of Archaeological Research]. *Arkhitekturna spadshchyna Volyni – Architectural Heritage of Volyn*, 3, 196–202. [in Ukrainian].

20. Bardetskyi, A. B. & Pryshchepa, B. A. (2013). Doslidzhennia bahatosharovoho poselennia v m. Dubno [Research of a Multi-Layered Settlement in Dubno]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2012 – Archaeological Research in Ukraine 2012*. Kyiv – Lutsk, pp. 289–290. [in Ukrainian].

21. Pryshchepa, B. A., & Kharkovets, Yu. I. (2013). Doslidzhennia na terytorii Rivnenskoj obl. [Research in the Rivne Region]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2012 – Archaeological Research in Ukraine 2012*. Kyiv – Lutsk, pp. 306–311. [in Ukrainian].

22. Pryshchepa, B. A., & Kharkovets Yu. I. (2013). Roboty na diliansi M. V. Fedoryshyna u s. Peresopnytsia [Works on the plot of M. V. Fedoryshyn in the Village of Peresopnytsia]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2012 – Archaeological Research in Ukraine 2012*. Kyiv – Lutsk, 310–311. [in Ukrainian].

23. Pryshchepa, B. A. (2013). Istorychna topohrafiia serednovichnoho mista Dubno za arkheolohichnymy dzherelamy [Historical Topography of Medieval Town of Dubno Based on Archeological Sources]. *Aktualni problemy vitchyznianoj ta vsesvitnoji istorii – Current Problems of National and World History*, 24, 103–107. [in Ukrainian].

24. Pryshchepa, B. A. (2016). Arkheolohichni doslidzhennia Ostroha doby kniaziv Ostrozkykh [Archeological Researches of Ostroh in the Period of Ostrozki Princes]. *Arkheolohiia – Archaeology*, 2, 110–118. [in Ukrainian].

25. Pryshchepa, B. A. (2016). Doslidzhennia planuvannia fortyfikatsijnykh sporud Ostrozkoho zamku XVI–XVII st. [Research on the Planning of Fortifications of the Ostroh Castle of the 16th – 17th Centuries]. *Aktualni problemy vitchyznianoj ta vsesvitnoji istorii. Naukovi zapysky RDHU – Current Problems of National and World History. Scientific Notes of RSHU*, 28, 366–380. [in Ukrainian].

26. Pryshchepa, B. A., & Voytiuk, O. P., & Kozhushko, O. K. (2018). Obstezhennia pam'iatok poblyzu sil Vilhir i Kolesnyky [Survey of Monuments near the Villages of Vilhir and Kolesnyki]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016 – Archaeological Research in Ukraine 2016*. Kyiv, pp. 219–222. [in Ukrainian].

27. Pryshchepa, B. A., & Kharkovets, Yu. I., & Voytiuk, O. P. (2018). Pershi arkheolohichni doslidzhennia Rivnenskoho zamku [The First Archaeological Research of the Rivne Castle]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016 – Archaeological Research in Ukraine 2016*. Kyiv, pp. 226–228. [in Ukrainian].

28. Bardetskyi, A. B., & Pryshchepa, B. A. (2018). Osoblyvosti volynskykh keramichnykh kompleksiv druhoi polovyny XIII – pershoi polovyny XIV st. za materialamy doslidzhen poseleння v ur. Hnidavska Hirka poblyzu Lutska [The Peculiarities of Volyn Ceramic Assemblages of the Second Half of the 13th – the First Half of the 14th Centuries in Hnidavska Hirka near Lutsk]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy – Archaeology and Ancient History of Ukraine*, 4 (29), 98–109. [in Ukrainian].

29. Pryshchepa, B. A. (2019). *Pohorynnia u serednovichchi: naseleння, systemy zaseleння, urbanizatsijni protsesy [Pohorynnia in the Middle Ages: Population, Systems of Settlement, Urbanization Processes]*. Dys. ... d. i. n. 07.00.04. – arkheolohiia. Kyiv. [in Ukrainian].

30. Pryshchepa, B. (2017). Arkheolohichni doslidzhennia Ostroha XV–XVII st. [Archaeological Research of Ostroh of the 15th – 17th Centuries]. *Vialikae Kniastva Litoŭskae: polityka, ekanomika, kultura – The Grand Duchy of Lithuania: Politics, Economy, Culture: zbornik naukovykh artykulaŭ*. U 2 ch. Ch. 2. Minsk, pp. 190–200. [in Ukrainian].

31. Pryshchepa, B. A. & Voytiuk, O. P. (2017). Doslidzhennia serednovichnoho poseleння poblyzu Uspenskoj tserkvy v Dorohobuzi na r. Horyn [Research of the Medieval Settlement near the Assumption Church in Dorohobuzh on the Horyn River]. *V kamne y bronzy: sb. stat. v chest Anny Peskovej – In Stone and Bronze: Coll. of articles in honor of Anna Peskova*. Sankt-Peterburh, pp. 475–483. [in Ukrainian].

32. Pryshchepa, B. A. (2010). Istorychna topohrafiia Dubna doby serednovichchia v svitli arkheolohichnykh dzherel [Historical Topography of Dubno in the Middle Ages in the Light of Archaeological Sources]. *Arkhytekturna spadshchyna Volyni. Zbirnyk naukovykh prats – Architectural Heritage of Volyn. Collection of Scientific Works*, 2, 149–153. [in Ukrainian].

33. Pryshchepa, B. (2018). Istorychna topohrafiia mista Rivnoho druhoi polovyny XVI – pochatku XVII st. [Historical Topography of the City of Rivne in the Second Half of the 16th – Early 17th Centuries]. *Arkhytekturna spadshchyna Volyni: zb. nauk. pr. – Architectural Heritage of Volyn: Coll. of scientific works*, 6, 74–84. [in Ukrainian].

34. Pryshchepa, B. A. (2001). Materialna kultura volynskoho zamku XIV–XV st. (za rezultatamy doslidzhen Dorohobuzha) [Material Culture of the Volyn Castle of the 14th – 15th Centuries (Based on Research of Dorohobuzh)]. *Ostrohiana v Ukraini i Yevropi – Ostrogiana in Ukraine and Europe*. Mat-ly mizhnar. nauk. sympoziumu. Starokostiantyniv, pp. 223–232. [in Ukrainian].

35. Pryshchepa, B. A., & Tkach, V. S., & Chekurkov, V. S. (2007). Novi arkheolohichni dzherela dlia vyvchennia istorychnoi topohrafiї mista Dubna [New Archaeological Sources for the Study of the Historical Topography of the City of Dubno]. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2005–2007 rr. – Archaeological Research in Ukraine 2005–2007*, 9, 314–317. [in Ukrainian].

36. Pryshchepa, B. (2018). Peresopnytsia v XV – na pochatku XVII st. za arkheolohichnymy ta pysemnymy dzherelamy [Peresopnytsia in the 15th – Early 17th Centuries According to Archaeological and Written Sources]. *Arkheolohichni zoshyty z Peresopnytsi. Zbirnyk naukovykh statej – Archaeological Notes from Peresopnytsia. Collection of the Scientific Articles*, 6, 57–75. [in Ukrainian].

37. Pryshchepa, B. A. (2014). Pro deiaki dyskusijni pytannia istorychnoi topohrafii Peresopnytsi XV–XVII st. [On Some Debatable Issues of the Historical Topography of Peresopnytsia in the 15th – 17th Centuries]. *Slov'ianskyj visnyk: zb. nauk. pr. Seriiia «Istorychni ta politychni nauky» – Slavic Bulletin: Coll. of scientific works. Series «Historical and Political Sciences», 17, 62–68.* [in Ukrainian].

38. Prishchepa, B. (2017). Badania zamku z XV–XVII w. w Równem w 2016 r. [Research of the Castle of the 15th – 17th Centuries in Rivne during 2016]. *Badania archeologiczne w Polsce środkowowschodniej, zachodniej Białorusi i Ukrainie w roku 2016 – Archaeological Research in Central and Eastern Poland, Western Belarus and Ukraine in 2016: Streszczenia referatów XXXIII konferencji.* Lublin, pp. 46. [in Polish].

39. Pryshchepa, B. (2021). Arkheolohichni dzherela do vyychennia Dubna kintsia XV–XVI st. [Archaeological Sources for the Study of Dubno in the Late 15th – 16th Centuries]. *Dubenskyj naukovyj visnyk – Dubno Scientific Bulletin, 3, 3–16.*

40. Voytiuk, O. & Pryshchepa, B. & Pshenychnyj, Yu. (2022). Kolektsiia akhel z Rivnenskoho zamku [Collection of Tiles from the Rivne Castle]. *Dubenskyi naukovyi visnyk – Dubno Scientific Bulletin, 4, 25–36.* [in Ukrainian].

41. Kizlova, A. (2024). Material Dimension of Everyday Life in Volyn During the Lithuanian Period in the Works of Oleksiy Voytiuk. *Visnyk nauky i osvity – Bulletin of Science and Education, 4 (22), P. 1676–1684.*

42. Pryshchepa, B. (2022). Doslidzhennia zhytla XVI st. v tsentralnij chastyni Ostroha [The Research of the 16th Century Dwelling in the Central Part of Ostroh City]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy – Archaeology and Ancient History of Ukraine, 3 (44), 236–251.* DOI: 10.37445/adiu.2022.03.14 [in Ukrainian].

Література:

1. Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці / О. Коляструк // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2009. Вип. 15. Ч. 1. С. 46–56.

2. Моця О. Литовсько-польська доба в археології України / О. Моця // Археологія. 2017. Вип. 1. С. 45–57.

3. Тарасюк М. Волинське повсякдення литовської доби в сучасній українській історіографії / М. Тарасюк // Літопис Волині. 2021. Вип. 24. С. 41–46. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.24.06>

4. Прищепя Богдан Анатолійович // Дослідники Великої Волині. 21.02.2022. URL: <https://www.istvolyn.info/post/87>

5. Усанова Л. А. Прищепя Богдан Анатолійович / Л. А. Усанова // Енциклопедія Сучасної України. Київ Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2023. URL: <https://esu.com.ua/article-879454>

6. Пшеничний Ю. Прищепя Б. А. – дослідник середньовічної історії Дубенщини / Ю. Пшеничний // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти: Мат. наук.-теор. конф. Дубно, 2008.

7. Прищепя Б. Розвиток матеріальної культури Волині у XIV–XVII ст. / Б. Прищепя // Велика Волинь: Минуле і сучасне: тези міжн. краєзн. конф. Житомир, 1993. С. 153–154.

8. Прищепя Б. Культура Волинського міста в XI–XIV ст. (За матеріалами Дорогобужа) / Б. Прищепя // Волинь незабуття : тези доп. VI регіон. наук.-практ. конф. Рівне, 1995. С. 5–6.

9. Прищепя Б. А. Археологічне обстеження околиць Дубна / Б. А. Прищепя, В. В. Ткач // Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр. Київ, 1998. С. 134–135.

10. Прищепя Б. А. Розкопки на території «Нового міста» в Острозі / Б. А. Прищепя, О. Л. Позіховський, В. С. Чекурков // Археологічні дослідження в Україні 2004–2005 рр. Київ – Запоріжжя, 2006. С. 311–315.
11. Прищепя Б. А. Охоронні розкопки в центральній частині м. Дубна Рівненської області / Б. А. Прищепя, О. Л. Позіховський, В. С. Чекурков. Археологічні дослідження в Україні 2004–2005 рр. Київ – Запоріжжя: Дике Поле, 2006. С. 315–318.
12. Прищепя Б. А. Продовження досліджень середньовічного м. Дубна / Б. А. Прищепя, В. С. Чекурков, В. В. Ткач // Археологічні дослідження в Україні 2006–2007 рр. Київ, 2008. С. 282–289.
13. Прищепя Б. А. Археологічні роботи в Острозі на проспекті Незалежності, 3 / Б. А. Прищепя, О. А. Бондарчук, О. Л. Позіховський // Археологічні дослідження в Україні 2008 р. Київ, 2010. С. 240–242.
14. Прищепя Б. А. Дослідження в Острозі по вул. Академічна, 12 / Б. А. Прищепя, О. Л. Позіховський, О. А. Бондарчук // Археологічні дослідження в Україні 2009. Київ – Луцьк, 2010. С. 335–337.
15. Прищепя Б. Підсумки археологічних досліджень в Острозі на вул. Академічній, № 12 / Б. Прищепя // Острозький краєзнавчий збірник. Вип. 6. 2013. С. 322–329.
16. Прищепя Б. А. Дослідження в Дубно по вул. Замкова, 10 / Б. А. Прищепя, В. С. Чекурков, В. В. Ткач // Археологічні дослідження в Україні 2009. Київ – Луцьк, 2010. С. 338–342.
17. Прищепя Б. А. Продовження досліджень у м. Рівне / Б. А. Прищепя, В. С. Чекурков, В. В. Ткач // Археологічні дослідження в Україні 2009. Київ – Луцьк, 2010. С. 341–342.
18. Прищепя Б. Археологічні дослідження міської забудови доби князів Острозьких на проспекті Незалежності, № 3 в Острозі / Б. А. Прищепя, О. А. Бондарчук // Історія музейництва і пам'яткоохоронної справи в Острозі та на Волині. Науковий збірник. 2011. Вип. 3. С. 104–113.
19. Прищепя Б. Заселення старої частини міста Рівне в світлі археологічних досліджень / Б. Прищепя // Архітектурна спадщина Волині. Зб. наук, праць. Вип. 3. 2012. С. 196–202.
20. Бардецький А. Б. Дослідження багатошарового поселення в м. Дубно / А. Б. Бардецький, Б. А. Прищепя // Археологічні дослідження в Україні 2012. Київ – Луцьк, 2013. С. 289–290.
21. Прищепя Б. А. Дослідження на території Рівненської обл. / Б. А. Прищепя, Ю. І. Харковець // Археологічні дослідження в Україні 2012. Київ – Луцьк, 2013. С. 306–311.
22. Прищепя Б. А. Роботи на ділянці М. В. Федоришина у с. Пересопниця / Б. А. Прищепя, Ю. І. Харковець // Археологічні дослідження в Україні 2012. Київ – Луцьк, 2013. С. 310–311.
23. Прищепя Б. А. Історична топографія середньовічного міста Дубно за археологічними джерелами / Б. А. Прищепя // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2013. Вип. 24. С. 103–107.
24. Прищепя Б. А. Археологічні дослідження Острога доби князів Острозьких / Б. А. Прищепя // Археологія. 2016. № 2. С. 110–118.
25. Прищепя Б. А. Дослідження планування фортифікаційних споруд Острозького замку XVI–XVII ст. / Б. А. Прищепя // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ. 2016. Вип. 28. С. 366–380.
26. Прищепя Б. А. Обстеження пам'яток поблизу сіл Вільгір і Колесники / Б. А. Прищепя, О. П. Войтюк, О. К. Кожушко // Археологічні дослідження в Україні 2016. Київ, 2018. С. 219–222.

27. Прищепя Б. А. Перші археологічні дослідження Рівненського замку / Б. А. Прищепя, Ю. І. Харковець, О. П. Войтюк // Археологічні дослідження в Україні 2016. Київ, 2018. С. 226–228.
28. Бардецький А. Б. Особливості волинських керамічних комплексів другої половини XIII – першої половини XIV ст. за матеріалами досліджень поселення в ур. Гнідавська Гірка поблизу Луцька / А. Б. Бардецький, Б. А. Прищепя // Археологія і давня історія України. 2018. Вип. 4 (29). С. 98–109.
29. Прищепя Б. А. Погориння у середньовіччі: населення, системи заселення, урбанізаційні процеси / Прищепя Б. А. Дис. ... д. і. н. 07.00.04. – археологія. Київ, 2019. 674 с.
30. Прищепя Б. Археологічні дослідження Острога XV–XVII ст. / Б. Прищепя // Вялікае Княства Літоўскае: політыка, эканоміка, культура: зборнік навуковых артыкулаў. У 2 ч. Ч. 2. Мінск: Беларуская навука, 2017. С. 190–200.
31. Прищепя Б. А. Дослідження середньовічного поселення поблизу Успенської церкви в Дорогобужі на р. Горині / Б. А. Прищепя, О. П. Войтюк // В камне и бронзе: сб. стат. в честь Анны Песковой. Санкт-Петербург, 2017. С. 475–483.
32. Прищепя Б. А. Історична топографія Дубна доби середньовіччя в світлі археологічних джерел / Б. А. Прищепя // Архітектурна спадщина Волині. Збірник наукових праць. 2010. Вип. 2. С. 149–153.
33. Прищепя Б. Історична топографія міста Рівного другої половини XVI – початку XVII ст. / Б. А. Прищепя // Архітектурна спадщина Волині: зб. наук. пр. 2018. Вип. 6. С. 74–84.
34. Прищепя Б. А. Матеріальна культура волинського замку XIV–XV ст. (за результатами досліджень Дорогобужа) / Б. А. Прищепя // Острогіана в Україні і Європі. Мат-ли міжнар. наук. симпозиуму. Старокостянтинів, 2001. С. 223–232.
35. Прищепя Б. А. Нові археологічні джерела для вивчення історичної топографії міста Дубна / Б. А. Прищепя, В. В. Ткач, В. С. Чекурков // Археологічні дослідження в Україні 2005–2007 рр. Київ – Запоріжжя, 2007. Вип. 9. С. 314–317.
36. Прищепя Б. Пересопниця в XV – на початку XVII ст. за археологічними та писемними джерелами / Б. А. Прищепя // Археологічні зошити з Пересопниці. Збірник наукових статей. 2018. Вип. 6. С. 57–75.
37. Прищепя Б. А. Про деякі дискусійні питання історичної топографії Пересопниці XV–XVII ст. / Б. А. Прищепя // Слов'янський вісник: зб. наук. пр. Серія «Історичні та політичні науки». 2014. Вип. 17. С. 62–68.
38. Prishchepa B. Badania zamku z XV–XVII w. w Równem w 2016 r. / B. Prishchepa // Badania archeologiczne w Polsce środkowowschodniej, zachodniej Białorusi i Ukrainie w roku 2016. Streszczenia referatów XXXIII konferencji. Lublin, 2017. S. 46.
39. Прищепя Б. Археологічні джерела до вивчення Дубна кінця XV–XVI ст. / Б. Прищепя // Дубенський науковий вісник. 2021. № 3. С. 3–16.
40. Войтюк О. Колекція кахель з Рівненського замку / О. Войтюк, Б. Прищепя, Ю. Пшеничний // Дубенський науковий вісник. 2022. № 4. С. 25–36.
41. Kizlova A. Material Dimension of Everyday Life in Volyn During the Lithuanian Period in the Works of Oleksiy Voytyuk / A. Kizlova // Вісник науки і освіти. 2024. № 4 (22). P. 1676–1684.
42. Прищепя Б. Дослідження житла XVI ст. в центральній частині Острога / Б. Прищепя // Археологія і давня історія України. 2022. № 3 (44). С. 236–251. DOI: 10.37445/adiu.2022.03.14

УДК 902/904 0009-0004-6759-7187

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1068-1075](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1068-1075)

Ванзуряк Сергій Юрійович студент другого курсу магістратури історичного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, тел. : (093) 463-89-79, м.Київ, вул. Володимирська 60.
<https://orcid.org/0009-0004-6759-7187>

ЛОКАЛІЗАЦІЯ ЛІТОПИСНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Історія України нерозривно переплетена з міграціями, поселеннями та взаємодією різних слов'янських племен протягом століть. Розуміння локалізації цих племен має вирішальне значення для розуміння становлення та розвитку української держави. Ця стаття має на меті дослідити географічне поширення літописних слов'янських племен на території сучасної України на основі історичних джерел та археологічних свідчень. Розглядається географічне поширення та розселення слов'янських племен, зафіксоване в історичних літописах, зосереджено на території сучасної України. Він досліджує, як ці племена встановили свою присутність, взаємодіяли з іншими етнічними групами та зробили внесок у культурний і політичний ландшафт регіону. Дослідження опирається на різноманітні первинні джерела, включаючи середньовічні хроніки, археологічні знахідки та лінгвістичні свідчення, щоб реконструювати рухи та територіальну експансію слов'янських племен протягом різних історичних періодів. Аналізуючи ці джерела, стаття має на меті з'ясувати складну динаміку ранніх слов'янських міграцій, розселення та етногенезу на території України. Одним із ключових аспектів, висвітлених у статті, є роль географічних особливостей, таких як річки, ліси та природні бар'єри, у формуванні моделей слов'янського розселення та територіального контролю. Крім того, досліджується взаємодія між слов'янськими племенами та сусідніми народами, зокрема візантійськими, германськими та тюркськими народами, щоб зрозуміти ширший геополітичний контекст регіону. Крім того, у статті обговорюються проблеми та обмеження, притаманні вивченню локалізації слов'янських племен, зокрема нестача письмових пам'яток та упередженість, притаманна історичним джерелам. Він підкреслює важливість міждисциплінарних підходів, що включають археологічні, лінгвістичні та генетичні докази, щоб доповнити текстові джерела та покращити наше розуміння ранньої слов'янської історії в Україні.

Ключові слова: Слов'янські племена, Україна, локалізація, археологія, раннє середньовіччя.

Vanzuryak Serhiy Yuriyovych second-year master's student at the history faculty, Taras Shevchenko Kyiv National University, tel. :(093)463-89-79, Kyiv, St. Volodymyrska 60, <https://orcid.org/0009-0004-6759-7187>

LOCALIZATION OF CHRONICLED SLAVIC TRIBES ON THE TERRITORY OF UKRAINE

Abstract. The history of Ukraine is intricately intertwined with the migrations, settlements, and interactions of various Slavic tribes throughout the centuries. Understanding the localization of these tribes is crucial for comprehending the formation and development of the Ukrainian state. This paper aims to delve into the geographical distribution of chronicled Slavic tribes on the territory of present-day Ukraine, drawing upon historical sources and archaeological evidence. The delves into the geographical distribution and settlement patterns of Slavic tribes as recorded in historical annals, focusing specifically on the territory of modern-day Ukraine. It explores how these tribes established their presence, interacted with other ethnic groups, and contributed to the region's cultural and political landscape. The research draws from a variety of primary sources, including medieval chronicles, archaeological findings, and linguistic evidence, to reconstruct the movements and territorial expansions of Slavic tribes throughout different historical periods. By analyzing these sources, the article aims to elucidate the complex dynamics of early Slavic migration, settlement, and ethnogenesis within the Ukrainian territory. One key aspect highlighted in the article is the role of geographical features, such as rivers, forests, and natural barriers, in shaping the patterns of Slavic settlement and territorial control. Additionally, the interactions between Slavic tribes and neighboring populations, including Byzantine, Germanic, and Turkic peoples, are examined to provide insights into the broader geopolitical context of the region. Furthermore, the article discusses the challenges and limitations inherent in studying the localization of Slavic tribes, including the scarcity of written records and the biases inherent in historical sources. It emphasizes the importance of interdisciplinary approaches, incorporating archaeological, linguistic, and genetic evidence, to complement textual sources and enhance our understanding of early Slavic history in Ukraine.

Keywords: Slavic tribes, Ukraine, localization, archaeology, early medieval period

Постановка проблеми. Дослідження на цю тему мають наукову цінність у кількох ключових аспектах. По-перше, він заповнює прогалини в

існуючій науковій літературі, надаючи всебічний аналіз слов'янських міграцій і моделей розселення в Україні. Хоча попередні дослідження досліджували різні аспекти слов'янської історії та археології, залишається потреба у цілісному дослідженні просторового розподілу та динаміки слов'янських племен у різних регіонах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій виявляє багатий і різноманітний науковий масив, який сприяє розумінню цього складного історичного явища. Спираючись на різноманітні джерела, включаючи історичні тексти, археологічні знахідки, лінгвістичні та антропологічні дослідження, останні публікації пропонують свіже уявлення про просторовий розподіл, культурну динаміку та соціально-політичний контекст слов'янських племен в Україні. Такі історики та археологи, як Олексій Трачук, досліджували цю тему, щоб отримати інформацію про локалізацію літописних слов'янських літописних племен.

Мета статті. Дослідити та всебічно зрозуміти географічне поширення, культурні впливи та соціально-політичну динаміку слов'янських племен у період раннього середньовіччя на території сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Східнослов'янські союзи племен вже у VII ст. являли собою виразні етнокультурні спільності, які мали певні локальні особливості. Згодом, породження родоплемінного ладу – великі і малі союзи племен, у перебігу розвитку східнослов'янського суспільства поступово переросли в утворення більш високого соціально-політичного рівня – племінні княжіння, тобто відбулося перетворення союзів племен у «княжіння» і «землі» державного зразка.

За літописними джерелами у VII-X ст. терени України замешкували такі слов'янські племінні союзи: поляни, жили навколо Києва, сіверяни – над Десною, деревляни – на південь від Прип'яті, волиняни (дуліби, бужани) – над Західним Бугом, хорвати(білі хорвати) – вірогідно на Підкарпатті та Закарпатті, уличі – у пониззі Дніпра, Побужжі та на берегах Чорного моря, тиверці – над Дністром. Племена становили певну етнічну і культурну спільність, незважаючи на деякі особливості у мові, культурі, побут. Більшість племен представляє собою етнографічне ціле, так як літописець, перераховуючи на початку літопису полян, древлян, в'ятичів, сіверян, хорватів, дулібів, уличів і тиверців, підкреслює, що вони «им яху бо обычаи свои, и закош» отець своих и преданья, кож до свой правь»

Поляни були слов'янським племенем, яке населяло центральні та північні райони сучасної України, включно з територією навколо Києва та басейну річки Прип'ять. Археологічні розкопки виявили наявність поселень поляків, які характеризуються укріпленими городищами та аграрними громадами, що свідчить про схожий спосіб життя та соціально-економічну структуру з іншими слов'янськими племенами в регіоні.

У найдавнішій недатованій частині Несторової «Повісті временних літ» слідом за полянами згадуються древляни. Вони стосуються процесу широкого розселення слов'янських племінних союзів на території Східної Європи у другій половині I тис. н.е.: «Тако же и ти слов не пришедше и с доша по Дніпру и нарекошеса поляне, а друзии древляне, зане с доша в л_с_х...» [1] Як видно, у списку Нестора древляни називаються другими, слідом за полянами. Це може свідчити про їхнє розташування у лісистих районах, у відміну від південніших сусідів, які заселили відкриті простори лісостепової частини Подніпров'я. Але із цього повідомлення, як із інших літописних згадок про них, важко дійти якихось певних висновків відносно ареалу їх розселення. Єдиними орієнтирами племінної території виступають два головних міста Древлянської землі — Іскоростень (теп. Коростень) та Вручій (теп. Овруч), вперше згаданих «Повістю временних літ» під 945 р. і 977 р. Можна припустити, що на північному сході володіння древлян вгадуються на основі пізньосередньовічного адміністративного поділу Київського воеводства від місця впадіння Тетерева у Дніпро до місця впадіння Славечни у Прип'ять.

Літописні древляни наприкінці I — на початку II тис. н. е. заселяли великі лісові масиви поліської зони Дніпровського Правобережжя. У двох випадках кордони Древлянської землі були обумовлені природними перепонами: на сході від полян їх відділяли лісові масиви та заболочена заплава р. Здвиж, а на півночі від дреговичів. На півдні древлянські поселення не виходили за межі поширення широколистих і хвойних лісів, оскільки існувала реальна загроза з боку кочових племен, які степовим коридором могли проникати у глиб Древлянської землі. Важче вгадується кордон на заході із волинянами. Проводячи його в межиріччі Случа й Горині, ми в той же час допускаємо, що якась частина населення вздовж течії Горині могла бути древлянською. В межах Древлянської землі більшість поселень з періоду VIII-X століть виявлено під час археологічних досліджень, проте лише деякі з них частково розкопані. Основним матеріалом для визначення часу їх існування є кераміка. ми головним чином зосередились на поселеннях та курганних групах на її окраїнах. Провідним типом городищ у Древлянській землі є мисові городища. Природний захист був забезпечений з усіх боків: річка, глибокі яри. Досить було лише ескарпувати в деяких місцях схили і поставити з напівлунок одного боку найпримітивніші фортифікаційні споруди, щоб городище перетворилося у досить серйозну перешкоду на шляху супротивника.

Існує теорія походження сіверян від терміну «чорний» який пов'язують з територією з не прохідними лісами, болотами. Розшифровуючи етнонім «сіверяни», «сіверці», «сівери» їх ідентичність О. Плаксіна пов'язує з етапом культурно-етнічного розвитку та місцезнаходженням у загальнослов'янській

спільноті. Освоюючи північні території Русі, сіверяни, на її погляд, закріпилися у верхів'ях Десни, на кордоні з північно-іранськими населенням, а також угорцями, які мешкали в лісостеповому межиріччі Дніпра та Дону. Автор праці зазначає, що «крайне північне положення сіверян і стало основою їх найменування». Існує інша версія походження сіверян від терміну «чорний» який пов'язаний з грецькими племенами меленхленами, що перекладалися як «чорні плащі». М. Попович утверджував, що «плем'я «сівер» має іранське походження і не дарма бо їх територія поширювалася у межиріччя Вісли і Німану та балтського субстратного населення в формуванні іраномовних районів сіверян». Термін «северь» на думку Н. Кальницької, походить від іранського слова «seu» – чорний. А В. Бодрухин притримувався думки, що «сіверяни отримали свою географічну назву від річки Сіверський Дінець». М. Аркас відносив плем'я сіверян до найбільших україно-руських племен ідентифікуючи територію гідронімів «... в поріччі Десни, по річках Сулі, Сейму... топонімів найбільших міст – Любеч, Чернігів, Переяслав». Українську приналежність племен сіверян визначив О. Терлецький у праці «Історія української держави», говорячи що «центральною племенем були поляни, на схід від них над Десною мешкали сіверяни, що логічним було результатом давньослов'янської колонізації» За даними місцевих розкопок уточнюються і конкретні назви сіверянських культур, таких як Волинцевська (VII-VIII ст.) та Роменська (VIII-X ст.) культури Чернігово-Сіверської землі.

Хоча ідея «дулібського союзу», що існував, нібито, північно-східніше Карпатських гір, і відповідає повністю або частково корчацькій та райковецькій культурам не належить українським дослідникам, але саме з легкої руки найвідоміших наших славістів – В. Д. Барана та Д. Н. Козака він усе частіше згадується у вітчизняних наукових виданнях а також починає фігурувати у довідниковій, підручниковій, популярній літературі тощо.

Єдина згадка у літописі про розміщення дулібів: «Дулебы живяху по Бугу где ныне вельняне», дійсно вказує на те, що дуліби були племенем давнім, і на час укладання літописних рядків вже або не існували, або кудись переселилися, але ця згадка не дозволяє скласти уявлення наскільки давно вони мешкали на Бузі. Останнє повідомлення про дулібів в літописі відноситься до 907 року, коли їхні воїни взяли участь у поході князя Олега на Царгород – отже, цілком імовірно, що «живяху по Бугу» дуліби у IX – X, а не у VI – VII ст. Повідомлення літопису про те, що дуліби колись жили там, де пізніше були відомі волиняни дало підставу ряду дослідників ототожнити ці племена. Останні у свою чергу нерідко співставляються із племенем "Валінана", згаданим арабським істориком першої половини X ст. аль-Масуді. Літописець, начебто, чітко говорить, що дуліби жили там, де потім (оселилися) волиняни. Приблизно так само він висловлюється, коли розповідає про давніх

слов'ян, що «сіли по Дунаю, де нині Угорська земля і Болгарська», з цієї фрази, звичайно ж, не випливає, що угри і болгари і є ті самі слов'яни, що сиділи колись на Дунаї, а якраз слідує, що угри і болгари змінили їх там. Говорячи ж про зміну етноніму, літописець висловлюється інакше: "поляне, яке ныне зовомая русь" . Отже, літописець все таки розрізняє дулібів і волинян. В усякому разі підозрювати тут натяк на їхню тотожність варто лише за наявності якихось особливих підстав. Повідомлення Масуді навряд чи може слугувати такою підставою, адже його розповідь про волинян за змістом значно відрізняється від розповіді ПМЛ про дулібів. До того ж остання, як ми вже бачили, стосується зовсім не Волині.

Важливі, хоч і короткі, повідомлення про хорватів, в тому числі «білих», ми знаходимо у «Повісті минулих літ», в літописанні з'являються тільки раз в розповіді "Повісті минулих літ" про розселення слов'ян з Дуная: «Яко пришедше, сѣдоша на рѣцѣ имянем Моравѣ и прозвашася Морава, а друзии Чехѣ нарекошася. А се ти же Словѣне: Хорвати Бѣлии и Сѣрпѣ (ЛЛ. Серебѣ) и Хорутане; Волохомѣ бо нашедшимѣ на Словены на Дунаиския и сѣдшимѣ в нихъ и насилящемѣ имѣ. Словѣни же ове пришедше и сѣдоша на Вислѣ и прозвашася Ляхов...» [1] Дуже часто саме на них посилаються прихильники карпатської локалізації (білих) хорватів. Найдетальніше про хорватів, в тому числі й білих, повідомляється у творі візантійського імператора Константина VII Порфирородного (908—959) «Про управління імперією», написаному в 948—952 роках. Відомості ці стосуються двох Хорватій: Балкамської (далматської) і Білої. Натомість імператор, як свідчить його інша праця, дуже добре знаючи руські землі, про тамтешніх хорватів не повідомляє нічого

В середині X ст. Біла Хорватія займала переважно первинну територію колишнього хорватського союзу (Велика Хорватія) вздовж північних кордонів Угорщини, на заході змикаючись з Білою Сербією, а на сході її межі були доступні нападам печенігів. Біла Сербія тоді займала верхню течію Одри і доходила до витоків Вісли. Хорватські землі від витоків Вісли через басейн Сяну простягалися десь до середньої течії Дністра – верхньої течії Пруту, звідки могли бути доступними для нападів печенігів. З трактату також випливає, що після того, як угри розгромили державу Святоплука Моравського, вони межували з хорватами біля Карпат, тобто в Закарпатті.[2]

Про те, що бужани не пов'язані з Південним Бугом, ще раз можна пересвідчитися, якщо оглянути гіпотезу М. Ю. Брайчевського. Учений, розмістивши бужан на Південному Бузі, навів, як приклад, назви їхніх поселень: Семенки, Самчинці. Водночас на Західному Бузі – від Буська до Володимира Волинського – маємо десять топонімів, які походять від назви Буг (Бужок, Забужжя, Побужжя, Бужковичі та ін.) Такий же результат одержимо, коли розглянемо співзвучність племінного центру бужан – Бужська на

Західному Бугі і Божська – на Південному Бугі. Тут маємо ситуацію, аналогічну з уживанням назви Буг і Бог. Майже в усіх випадках, коли згадано Божський у Літописі Руському, разом з ним названо інші міста чи поселення: Божський і Меджибож, Божський і Деревич, Губин, Кобуд, Кудин, Гордець, Дядьків. Усі ці населені пункти розміщені у Південному Побужжі, у Західному – шукати їх марно. Отже, саме літописні бужани жили на річці Західний Буг – як і фіксував їх літописець Нестор. Тут же був і їхній політичний центр – Бужськ або Бужеськ. [2]

Серед дослідників існує розбіжність у визначенні території розселення тиверців. Частина з них, у першу чергу ті, хто базував свою думку на аналізі літопису, розміщає сусідні племена уличів поміж Південним Бугом та Дністром, залишаючи тиверцям лише Правобережжя Дністра. Якщо виходити з відомостей, що подаються в недатованій частині “Повісті времінних літ” у різних списках, можна припустити, що уличі жили: а) або по Дністру та до Дунаю; б) або по Дністру та по Південному Бугу; в) або по Південному Бугу та Дніпру. При цьому деякі літописи прямо вказують, що уличі переселилися з Нижнього Дніпра в область між Південним Бугом і Дністром аж ніяк не пізніше середини X ст. [3] Тому можна впевнено стверджувати, що літописні нагадування про Дніпро, як місце перебування уличів, пов’язані з повідомленнями більш ранніми, ніж повідомлення про їхнє переселення

М. Брайчевський вважає, що відсутність уличів і тиверців у переліках пов’язана з їхнім входженням у полянську племінну спілку, не відображаючи їх як частину "східного слов'янства". Д. Мачинський також визначає уличів і тиверців як племена, які не віднесені до "власне словен", "ляхів" або інших сталих груп. Вони живуть у південній зоні степу та лісостепу, відрізняючись білінгвізмом тиверців. Ці розуміння підкреслюють їхню особливу позицію і виокремлюють їх у окрему групу. Таким чином, у просторовій організації та політичній структурі ПВЛ не знайшлося місця для племен уличів і тиверців. Інформація про ці племена подається авторами літописів лише у зв'язку з їх розселенням. У цій організації та структурі також немає місця для хорватів і дулібів. Очевидно, що ні хорвати, ні племена уличів чи тиверців у свідомості літописця не були частиною київської культури чи держави. [4] За викладеним можна зробити висновок, що частина уличів, що переселилася з Нижнього Дніпра, можливо, раніше проживала в Онглосі (Буджаці) біля Дунаю. Ті, хто переселився з Дніпра, оселилися на лівому березі Дністра та сусідніх територіях. Ймовірно, їхнім бажанням було приєднатися до своїх племінників. Це робить очевидним, що спочатку частина уличів проживала на Нижньому Дніпрі та в Онглосі (Буджаці), а потім частина з перемістилася ближче до одноплемінників у Подністров'ї та на Нижньому Дунаї. Це пояснює розбіжності у літописах та описі подій узяття Пересічення київським воєводою Свенельдом у 940 році.

Висновки. Дослідження локалізації літописних слов'янських племен дає цінну інформацію про просторовий розподіл, соціально-економічну організацію та культурні звичаї цих племен, проливаючи світло на їхні взаємодії з корінним населенням та зовнішніми силами. Ми окреслили основний територіальний розподіл слов'янських племен, спираючись на рідку джерельну базу та спирались на археологічні дослідження, що дає більш повний базис, для встановлення локалізації племен. Дослідження локалізації слов'янських племен в Україні продовжується. Використовуючи міждисциплінарні підходи, які поєднують аналіз літописів, археологічні розкопки та лінгвістичні дослідження, ми можемо розкрити більш повну картину цього періоду становлення. Глибше заглиблення в цю багату історію містить ключ до глибшого розуміння коріння української культури та ідентичності.

Література:

1. ПСРЛ. — Т. 2. Ипатьевская летопись. — СПб., 1908. — XVI с. — 938 стлб. — 87 с.
2. Войтович, Леонтій. "Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя." *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2004. С. 105-132.
3. Довгань, П. (2006). Бужани як етнічний та державотворчий чинник у давній історії України. // *Вісник Інституту археології*. 2006. Вип. 1. С. 46–57
4. Звіздецький Б. А. Про кордони Древлянської землі // *Археологія*. — 1989. — № 4. — С. 47—58. Козубовський Ф. А
5. Сапельняк Т. І. Проблема локалізації літописних улличів / Сапельняк Т. І. // *Сторінки історії : збірник наукових праць*. — 2008. — Вип. 27. — С. 152–161

References:

1. PSRL. — Т. 2. Ypatevskaiia letopys. [PSRLT. 2. The Ipatiev Chronicle.]— SPb., 1908. — XVI s. — 938 stlb. — 87 s. [in Ukrainian].
2. Voitovych, Leontii. "Karpatski khorvaty v etnopolitychnomu rozvytku Tsentralno-Skhidnoi Yevropy rannoho serednovichchia." [Carpathian Croats in the ethno-political development of Central-Eastern Europe in the early Middle Ages.] *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi*. 2004. S. 105-132. [in Ukrainian].
3. Dovhan, P. (2006). Buzhany yak etnichnyi ta derzhavotvorchyi chynnyk u davnii istorii Ukrainy. [Buzhany as an ethnic and state-building factor in the ancient history of Ukraine] // *Visnyk Instytutu arkheolohii*. 2006. Vyp. 1. S. 46–57 [in Ukrainian].
4. Zvizdetskyi B. A. Pro kordony Drevlianskoi zemli. [About the borders of the Drevlian land]// *Arkheolohiia*. — 1989. — № 4. — S. 47—58. Kozubovskiy F. A [in Ukrainian].
5. Sapelniak T. I. Problema lokalizatsii litopysnykh ulychiv [The problem of localization of historical streets] / Sapelniak T. I. // *Storinky istorii : zbirnyk naukovykh prats*. — 2008. — Vyp. 27. — S. 152–161. [in Ukrainian].

УДК 930.1:327:94(470+477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1076-1089](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1076-1089)

Галуха Любов Юріївна кандидат історичних наук, доцент, факультет історії, політології та міжнародних відносин, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, <https://orcid.org/0000-0002-5174-5286>

Баличева Лариса Вікторівна кандидат історичних наук, доцент, кафедра українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, факультет підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Симона Кузнеця, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-5960-0997>

Маруховська-Картунова Ольга Олександрівна кандидат філософських наук, доцент, завідувач секції суспільних наук кафедри іноземних мов та загальноосвітніх дисциплін, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5207-0671>

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ВІЙНИ: АНАЛІЗ КОРЕНІВ ДИПЛОМАТИЧНИХ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПРОТИРІЧ МІЖ РОСІЄЮ ТА УКРАЇНОЮ

Анотація. Наміри російських окупантів на сьогоднішній день є очевидними: або Україна повертається під повний московський контроль, тобто стає багатовіковим колоніальним підданцем, або просто зникає. Збройні сили України наразі активно захищають українські землі від російських окупантів. Проте, важливим є розуміння кожним громадянином країни історичних витоків цього конфлікту, задля зміцнення національної єдності, підтримки української державності та протистояння ворогу. Метою статті було проаналізувати історичні передумови дипломатичних та територіальних конфліктів між росією та Україною та визначити їх вплив на початок війни у ХХІ столітті. У ході дослідження з'ясовано, що практична реалізація плану війни розпочалася ще з 14 серпня 2013 року, коли росія почала дискримінувати український експорт на свою територію, зумисно завдаючи значних економічних збитків Україні. Проте, витoki трагічності сучасної воєнної ситуації беруть свій початок навіть не з 2014 року, а з глибинних часів розвитку Української державності і сягають Русі-України (Київської держави). Впродовж віків основною українсько-російських відносин було постійне протистояння українського народу планам росії приєднати (загарбати) Україну і включити її території до свого складу. Зумовлюючи руїну Козацької України московія використовувала український потенціал та історію задля

свого укріплення та формування імперії зі статусом росії. Свою ж імперську політику спрямовувала на цілковите послаблення і поглинання українців, при цьому прививаючи усвідомлення меншовартості, згодом мусуючи соціалістичні ідеї, а потім більшовицьку ідеологію, що мали призвести до пригнічення практично всіх аспектів національно-духовного життя України. Проте українська спільнота щораз віднаходила потужності для національного відродження, а український національний рух продовжував залишатися впродовж століть протиставленням викликам російського імперського проекту. Після здобуття незалежності Україною у 1991 році виникли нові проблеми, які були пов'язані з визначенням кордонів, поділом ресурсів та впливом на регіональні справи. Отже, російсько-українська війна має глибоке історичне коріння та триває вже протягом декількох десятиліть. З другого боку значне ослаблення України, що було спричинене корупцією, недбалістю керівництвом та іншими негативними факторами, що тривали впродовж усього періоду її незалежності, створило сприятливі умови для агресивних дій росії та окупації частини її територій. Тому важливим завданням сьогодні є аналіз історичних факторів, формування і збереження національної ідентичності та відстоювання своїх кордонів.

Ключові слова: національна ідентичність, геополітичні стратегії, пострадянська геополітика, дипломатичні конфлікти, територіальні спори.

Halukha Liubov Yuryivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of History, Faculty of History, Political Science, and International Relations, Rivne State Humanitarian University, Rivne, <https://orcid.org/0000-0002-5174-5286>

Balycheva Larysa Viktorivna Ph.D. in History, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies and Language Training of Foreign Citizens, Faculty of Training Foreign Citizens, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-5960-0997>

Marukhovska-Kartunova Olga Oleksandrivna Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Head of Social Sciences Section, Department of Foreign Languages and General Education Disciplines, University of Economics and Law "KROK", Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5207-0671>

HISTORICAL ORIGINS OF WAR: ANALYSIS OF THE ROOTS OF DIPLOMATIC AND TERRITORIAL CONTROVERSY BETWEEN RUSSIA AND UKRAINE

Abstract. The intentions of the Russian occupiers today are obvious: either Ukraine returns to full Moscow control, i.e. becomes a centuries-old colonial

subject, or simply disappears. The Armed Forces of Ukraine are currently actively defending Ukrainian lands from the Russian occupiers. However, it is important for every citizen of the country to understand the historical origins of this conflict in order to strengthen national unity, support Ukrainian statehood, and confront the enemy. The purpose of the article is to analyze the historical background of diplomatic and territorial conflicts between Russia and Ukraine and to determine their impact on the outbreak of war in the twenty-first century. The study found that the practical implementation of the war plan began on August 14, 2013, when Russia began to discriminate against Ukrainian exports to its territory, deliberately causing significant economic losses to Ukraine. However, the origins of the tragic current military situation do not even begin in 2014, but in the deepest times of the development of Ukrainian statehood and go back to Rus-Ukraine (Kyivan state). For centuries, the mainstay of Ukrainian-Russian relations has been the Ukrainian people's constant opposition to Russia's plans to annex (conquer) Ukraine and incorporate its territories into its own. Causing the destruction of Cossack Ukraine, Muscovy used Ukrainian potential and history to strengthen itself and form an empire with the status of Russia. Its imperial policy was aimed at the complete weakening and absorption of Ukrainians, while instilling a sense of inferiority, later spreading socialist ideas and then Bolshevik ideology, which were to lead to the suppression of virtually all aspects of Ukraine's national and spiritual life. However, the Ukrainian community found the strength for national revival every time, and the Ukrainian national movement continued to counter the challenges of the Russian imperial project for centuries. After Ukraine gained its independence in 1991, new problems arose related to the definition of borders, the division of resources, and the influence on regional affairs. Thus, the Russian-Ukrainian war has deep historical roots and has been going on for several decades. On the other hand, the significant weakening of Ukraine, caused by corruption, negligent leadership and other negative factors that lasted throughout the period of its independence, created favorable conditions for Russia's aggressive actions and occupation of part of its territories. Therefore, an important task today is to analyze historical factors, form and preserve national identity and defend its borders.

Keywords: national identity, geopolitical strategies, post-Soviet geopolitics, diplomatic conflicts, territorial disputes.

Постановка проблеми. Витоки будь-яких війн потрібно шукати в історичному минулому, іноді досить далекому. Більшість військових операцій, таких як вторгнення, окупація, анексія нових територій та розширення імперій у всі часи історії, зазвичай спричиняли опір місцевого населення, що перешкоджало досягненню цілей агресора. В умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України, аналіз історичних витоків протиріч

різного характеру може допомогти виявити ключові моменти у виникненні воєнного конфлікту. Розкриття цих історичних передумов допоможе краще зрозуміти сучасні військові і політичні події та знайти найефективніші шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження історичних причин протиріч між росією та Україною значно актуалізувалося з початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року. О. Нікілев у своїй праці розглянув витoki агресивної політики росії щодо України та показав деякі фактори, що сприяли формуванню у росіян менталітету імперськості, великодержавного шовінізму та розв'язанню війни [7].

М. Бармак та І. Бармак також присвятили своє дослідження історичним витокам російсько-української війни. Автори зазначили, що протягом усієї своєї історії московська держава демонструвала схильність до експансії щодо сусідніх країн, особливо щодо таких багатих, як Україна [1].

О. Ситник приділив особливу увагу історичним і історіософським передумовам російсько-української війни за період 2014-2017 рр. Автор довів, що основним підґрунтям сучасної російсько-української війни, як і усіх попередніх, стали прояви російського імперського шовінізму [13]. Л. Залізник, у свою чергу, з'ясував історичні витoki та цивілізаційну суть російсько-української війни 2014-2016 рр. шляхом аналізу історії Східної Європи з позицій цивілізаційного підходу, заснованого О. Шпенглером та А. Тойнбі [5].

С. Сегеда та В. Шевчук проаналізували особливості гібридної війни російської федерації проти України. Осмислення сучасної гібридної війни дало авторам підстави стверджувати, що її елементи й механізми росія у своїх війнах використовувала проти України на різних історичних етапах [10]. К. Семчинський визначив у своїй праці інструменти поширення росією геополітичного впливу і механізм реалізації нею геостратегічних інтересів на пострадянському просторі. Автор зробив висновок, що у нинішньому вигляді і з нинішнім керівництвом росія не здатна на конструктивні дії у міжнародному середовищі, а навпаки – дестабілізує сучасну систему міжнародних відносин [11].

В. Борисенко розглянула ключові проблеми національної ідентичності в умовах російсько-української війни. Авторка зазначила, що в основі збереження національної ідентичності лежить матеріальна і нематеріальна культурна спадщина народу, тяглість традицій. А їхня доступність для всього суспільства залежать від рівня науки та освіти [2].

Г. Євсєєва, Г. Лисенко та С. Волкова провели історичний аналіз витоків російської агресії проти українського народу, нації, держави, культури, українства в цілому протягом Х–XXI століть та окреслили перспективи взаємовідносин із російською державою [3].

Мета статті – проаналізувати історичній події та історичні фактори, які сприяли розвитку територіальних та дипломатичних протиріч між росією та Україною.

Виклад основного матеріалу. Протиріччя у міжнародних відносинах не виникають через один конкретний чинник, а через їх сукупність. Об'єктом суперечностей стають території, кордони, бажання здобути домінуюче положення в регіоні, антагонізм економічних та політичних інтересів країн у розвитку, негативні етнічні стереотипи, релігійні розбіжності тощо.

Перебуваючи протягом багатьох століть під владою завойовників, українці фактично були позбавлені можливості впливати на процес формування національної свідомості та розвиток історії. Україна, яка пройшла у процесі становлення низку етапів, завжди знаходившись на перехресті світових геополітичних інтересів, глобальних торговельно-економічних маршрутів і цивілізаційних процесів, зараз переживає масштабні трансформації.

Події, які розпочалися з 2014 р. і загострилися у лютому 2022 р. посприяли підвищенню інтересу населення країни щодо історичних передумов та причин воєнного конфлікту. План гібридної війни активно розпочався ще з 14 серпня 2013 року, коли росія почала дискримінувати український експорт на свою територію, завдаючи значних економічних збитків. Головною метою цієї війни на тому етапі було перешкодити підписанню Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та залучити Україну до Митного союзу. Ситуація загострилась ще більше із захопленням у 2014 р. адміністративних будівель у Луганській та Донецькій областях, що дозволило терористам взяти під контроль багато міст регіону.

Проте, витоки цієї трагічної ситуації беруть свій початок навіть не з 2014 року, а сягають часів московського царства, зокрема, часу князя Олексія Михайловича, котрий одним із основних завдань ставив завоювання українських територій та використання українських сил у війні із Річчю Посполитою. Водночас у той період і відбувалося формування у московії уявлення про українців, як меншовартісних, ніж росіяни. Було сформовано стереотипи щодо характеру та поведінки українців, описуючи їх як недостатньо розвинених, хитрих та заздрісних. У часи правління Петра I та Катерини II з метою асиміляції та подальшого повного розчинення асимільованого народу активно підтримувалися шлюби між «велікороссами» і «малороссами» і навіть запроваджувалася відповідна політика. Катерина II висловлювала думку, що українці не повинні розглядатися як чужинці, а навпаки, слід зробити все можливе, щоб вони «перетворилися» на росіян [13].

Століттями конфлікт через значні відмінності між українським світом (Києвом), який є органічною складовою Європи, і «руським миром» (Владимиром-на-Клязьмі, Москвою, Петербургом), що базується на інших

цивілізаційних принципах, ніколи не припинявся. Отже, основною рисою українсько-російських відносин є не взаємне визнання спільності етнічних коренів, або належності українців і росіян до «одного народу», а навпаки – постійне протистояння українського народу планам росії (московії) приєднати Україну до себе.

Сучасна агресивна політика Москви та відверта агресія щодо України, яка спричинила перехідний етап у боротьбі за незалежність української держави, поставила на порядок денний низку проблем, у тому числі екзистенційних. З метою недопущення злочинів тоталітарних режимів та загроз незалежності і безпеки України 2015 року було прийнято Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [8].

Одна з цих проблем має ідеологічний характер – це боротьба за ліквідацію залишків радянського режиму та тоталітарних символів, які часто застосовували для дестабілізації в Україні і з особливою активністю з початком російсько-української війни 2014 р., анексії Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також збройної агресії та тимчасової окупації Російською Федерацією частини Донецької та Луганської областей [4]. Російсько-український конфлікт, який прийняв форму гібридної війни, переважно інформаційно-диверсійної, зокрема є війною ідеологій. Це було зумовлено прагненням російського режиму оживити радянську модель з усіма її ідеологічними та політичними атрибутами та символами [1].

Уже перші військові походи Московії у 1492–1494 роках відзначилися спробами залучення на свій бік так званих верховних князів, які визнавали би великого московського князя своїм володарем. Прагнення до гібридності проявилися в період 1500–1503 років, коли московія розробляла дві специфічні стратегії для воєн з сусідами: створення промосковської «п'ятої колони» серед можливого противника та представлення військової агресії як внутрішнього конфлікту.

У 1658–1659 роках московські війська без оголошення війни вторглися до Гетьманщини. Тоді московія вперше використала стратегію гібридності, створюючи квазідержавні утворення на території України. В шерензі московського війська перебував маріонетковий «наказний гетьман» Іван Беспалий, якого московія протиставляла законному гетьману Івану Виговському. У війні 1708–1709 рр. російські війська під час штурму Батурина знищили полонених козаків-оборонців, розграбували місто, спалили гетьманський палац та інші споруди, в результаті чого загинули тисячі козаків і мирних жителів. В населених пунктах, що опинилися під контролем російської армії, розгорталася пропаганда Петра I з погрозами для тих, хто підтримував гетьмана Івана Мазепу.

XIX століття (часи правління Російської імперії) характеризувалося як епоха української бездержавності, так і період визрівання, формування і розвитку української національної ідеї. Ця ідея відіграла ключову роль у третій спробі створення Української держави на початку XX століття. Водночас з цим, XIX ст. було часом формування української нації, яка, через ряд негативних факторів, таких як відсутність власної держави, єдиного національного економічного ґрунту, несприятлива соціальна структура тощо, переважно складалася з селян та не здатна була до повноцінної національної консолідації [3].

У період з 1917 по 1921 роки, українська державність стала об'єктом агресії з боку більшовицьких стратегів. Вони використовували соціальну демагогію для маніпулювання населенням, направляли своїх агентів для розкладення українських військових сил і організовували заколоти в містах Сходу та Півдня України. У січні 1918 року, російсько-більшовицькі війська почали експансію на територію Української Народної Республіки під виглядом захисту трудящих, встановивши режим окупації [10, с. 33].

Загалом, у період 1917 по 1921 роки найбільш яскраво проявилось те, що Україна була ареною для втілення чужих ідеологічних конструкцій. Спочатку соціалістичні ідеї, а згодом більшовицька ідеологія, нейтралізували практично всі аспекти національно-духовного життя України, що відстоювалося століттями під російським самодержавством [12, с. 655]. Втім, український національний рух залишався основним викликом для російського імперського проекту протягом наступних століть.

Українці продовжували ослаблювати імперію через повстання до середини 1920-х років, демонстрували свій опір колективізації в 1930-х, на що відповіддю став організований Голодомор. Українці також кинули виклик СРСР, який тільки переміг нацизм і оволодів північною частиною Європи, через масштабний повстанський рух у Західній Україні, який Кремль не зміг придушити протягом понад десяти років після Другої світової війни.

Після завершення Другої світової війни в СРСР посилювався процес русифікації, особливо в Україні, де це перетворилося на денационалізацію. Було створено потужний військово-промисловий комплекс підприємств, що підпорядковувалися безпосередньо Москві, що посилювало прив'язку їх працівників до центру. Розбудовано великі підприємства союзного значення в інших галузях промисловості, на яких працювала молодь зі всього Радянського Союзу, особливо з росії, що потім заселяла нові місця і створювала сім'ї. Це призвело до поширення російської мови як на виробництві, так і в суспільно-громадському житті, у побуті, що сприяло поширенню російсько- та москвоцентричних настроїв.

Як результат, у різних галузях економіки, культури і науки зростає орієнтація на Москву, особливо у промислово насичених регіонах. Там розпочалася швидка російськомовна експансія у закладах середньої освіти, а дитячі дошкільні установи стали переважно російськомовними. Російська мова все більше поширювалася в усіх сферах, і в середовищі багатьох українців утверджувалася думка, що кар'єрний успіх можливий лише у Москві. У школах вивчення української мови стало не обов'язковим. Цей процес супроводжувався поширенням проявів зневаги до національної історії, культури та мови, і сприйняттям українського як менш цінного. Ці тенденції все більш зростали з розпадом СРСР [7].

З огляду на російсько-український конфлікт, який почав загострюватися у 2014 році, важливим є обопільне підтвердження з 1997 року, що добросусідство і співробітництво між Росією та Україною є ключовими факторами підвищення стабільності та безпеки в Європі та у всьому світі. Обидві країни зобов'язалися вживати необхідні заходи для сприяння процесу загального роззброєння, створення та зміцнення системи колективної безпеки в Європі, а також підвищення миротворчої ролі ООН і ефективності регіональних механізмів безпеки [9].

Після розпаду СРСР російський політичний курс був направлений на відновлення впливу росії на колишні пострадянські республіки. Спершу цей вплив був спрямований проти України, яка своїм виходом з СРСР, по суті визначила його розпад. Причини, що спонукали російський політикум до відродження экс-СРСР, є досить складними: від імперської ментальності росіян, спрямованої на підпорядкування сусідніх народів, до бажання зберегти під своїм контролем промислові потужності колишнього СРСР та забезпечені ринки збуту. У зв'язку з цим у росії відносини з Україною розглядалися у контексті власних глобальних геополітичних інтересів.

З самого початку незалежності України активно формувалися проросійські партії та різноманітні громадські організації, які отримували фінансову та організаційну підтримку зі сусідньої держави. Ці організації діяли як на всенародному, так і на регіональному рівнях, особливо активно в Криму, на Сході та Півдні України. Вони пропагували ідею повернення до єдиної держави – Радянського Союзу, або створення незалежних від України місцевих державних утворень, що спричинило формування антиукраїнських та проросійських настроїв серед українських громадян.

Паралельно з цим відбувалося системне ослаблення збройних сил країни. Особливо інтенсивно російськими спецслужбами велася анти-українська діяльність у Чорноморському флоті, для якої використовувалися спільні базування флотів обох країн на території Кримського півострова. При цьому російські офіцери постійно демонстрували переваги у забезпеченні

фінансових, матеріальних та соціально-побутових потреб порівняно з їхніми українськими колегами. Це створювало підґрунтя для сумнівів у необхідності української держави серед багатьох з них, що відображалося у їхньому ставленні до професії та знань. У результаті цих дій поступово створювалася база для активної вербувальної діяльності, перш за все серед керівного складу ВМС України у Севастополі, служб контррозвідки та розвідки, а також серед працівників СБУ, МВС, юстиції та прокуратури, бізнесменів, депутатів Кримського парламенту та кримінального світу.

Після провалу кандидатури В. Януковича на президентських виборах в Україні 2004 року, Україна активізувала свою політику зближення з НАТО. Значне загострення українсько-російських відносин спостерігалося у 2008 році, коли стосунки з російською федерацією напружилися. Напруга та нервозність були яскраво відображені у заяві В. Путіна під час Бухарестського саміту НАТО у квітні 2008 року перед президентом США Дж. Бушем, в якій було сказано, що Україна не є державою, оскільки частину її території складає Східна Європа, а іншу частину подарувала російська федерація. В. Путін вважав, що якщо Україна приєднається до НАТО, вона це зробить без Криму і сходу і в результаті просто розпадеться.

Події конфліктів 2006 та 2009 років продемонстрували, що інформаційні атаки Росії можуть серйозно пошкодити міжнародний образ та репутацію України на світовій арені, а також створити перешкоди для досягнення важливих зовнішньополітичних цілей. Причиною конфлікту було прагнення українського керівництва переглянути газові угоди 2009 року, які за словами Президента В. Януковича були визнані «несправедливими та принизливими». У той же час керівництво обох країн намагалося скористатися ситуацією для покращення свого власного образу. Незважаючи на те, що повномасштабного конфлікту у 2006 та 2009 роках не відбулося, тогочасний інформаційний простір вже був заповнений пропагандистськими матеріалами, пов'язаними з даним питанням [6, с. 263].

Інформаційна війна проти України і нині ведеться усіма доступними засобами, і її неявними жертвами стають не лише українці. Початок російсько-української війни у 2014 році практично означив намір росії посилити свій вплив на Україну, яка за часів Революції Гідності розпочала геополітичний поворот на Захід.

З приходом до влади В. Януковича та проросійської Партії регіонів у 2010 році стала очевидною і більш відкритою співзалежність у відносинах між Україною та росією у сферах енергетики, торгівлі та економіки, військово-стратегічного співробітництва та геополітики. Це супроводжувалося поступовим наростанням бажання росії ізолювати Україну у міжнародних контактах.

Передумовою початку війни стала невдача російських спроб контролювати Київ за допомогою м'якої сили після Євромайдану у 2013-2014 рр. Після цього росія виявила потребу застосування жорстких заходів для збереження свого впливу в Україні. Усвідомлення втрати можливості опосередкованого контролю над Україною заохочувало росію до вторгнення на українську територію з метою зменшення своїх втрат. Початок російсько-української війни у 2014 році був поряд з іншим результатом внутрішніх факторів в Україні (розкол суспільства), внутрішніх умов в росії та міжнародного контексту [14].

Війна за незалежність, від 2014, як і Революція Гідності, стала важливим випробуванням для духу та національної свідомості українців. Унікальним аспектом цього конфлікту було те, що на захист незалежності вийшли не лише українці, але й росіяни та представники різних національностей, які розуміли, що це також їхня боротьба. Це свідчить про новий рівень розвитку української націоналістичної ідеології, коли більшість громадян усвідомлюють необхідність захисту національних інтересів та повагу до цінностей і традицій своєї нації. Ця ситуація посприяла утвердженню ідеї єдності нації та держави в Україні.

У жовтні 2018 року Кремлем було переведено до 120 військових суден і катерів РФ в Азовське море, щоб остаточно заблокувати українські морські порти – Маріуполь та Бердянськ. Росія штучно створювала перешкоди для пересування українських суден через Керченську протоку, завдаючи серйозної шкоди комерційному судноплавству в Азовському морі. Затримуючи українські судна на декілька днів для так званих «перевірок», російські прикордонники переслідували мету збанкрутувати українські порти на Азові, критично зменшивши їх товарообіг, та дискредитувати Україну як надійного торговельного і транзитного партнера. При цьому країна-агресор керувалася угодою, укладеною з Україною у 2004 році, про спільне використання Азовського моря, яка дозволяла росії перевіряти будь-які судна, які вона вважає підозрілими [11, с. 95].

Військова кампанія у 2022 році почалася після тривалого нарощування російських військ з листопада 2021 року вздовж кордону України з росією і Білоруссю та визнання органами влади росії 21 лютого 2022 року терористичних утворень на території України – так званих «ДНР» та «ЛНР» як державних утворень. З моменту початку вторгнення, росія порушує норми міжнародного гуманітарного права та вчиняє масові воєнні злочини. Окрім цього, російська влада активно проводить інформаційну війну та використовує шовіністичну пропаганду.

Історія України та Росії – це історія не братерства, а протистояння. Росія, як така, з'явилася саме після анексії українських земель. Поступове

руйнування української козацької держави стало витокom народження імперії зі статусом росії. Далі був період імперської політики, мета якої полягала в тому, щоб поглинути українців у імперському оточенні. Для досягнення цієї мети використовувалися різноманітні методи, від привабливої для української еліти інкорпорації представників козацької старшини до систематичного придушення української мови та культури, що створювало виклик для імперії.

Збереження культури та вшанування героїчної історії українського народу є основним завданням сучасної держави. Цінність культури сприяла збереженню українського народу та його національної свідомості у період бездержавності. У сфері розвитку культури велике значення має науковий підхід до вивчення різних явищ, що відбулися під час цієї війни. Фіксація фактів героїзму, добровільного руху, благодійництва та співчуття може позитивно вплинути на підвищення рівня національної ідентичності. Підсилення національної ідентичності може також відбуватися за допомогою державних та народних символів, таких як прапор, герб, вишиванка. Ці атрибути були і залишаються важливим стимулом для розвитку національної самосвідомості.

Враховуючи те, що росія є ядерною державою з економічною нестабільністю, яка посилюється безпідставними амбіціями експансії та авторитарним управлінням, беззаперечним є той факт, що вона становить загрозу міжнародному миру та безпеці. У зв'язку з цим Україні важливо як можна чіткіше відокремлюватися від росії у формуванні своєї зовнішньої політики, орієнтуючись на співпрацю з Північноатлантичним альянсом та Європейським союзом для забезпечення спільної стратегії протистояння російській експансії. Також важливо зміцнювати армію для протистояння російській агресії у сучасній війні, а також виявляти та усувати всі можливі російські загрози для національної безпеки України.

Висновки. Розпочинаючи з анексії Криму, Росія поступово окупувала територію України, а саме частину Луганської та Донецької областей, а після восьми років, 24 лютого 2022 року, перейшла до повномасштабного вторгнення. Окрім військової агресії, рф протягом багатьох років вела інформаційну, економічну, правову, енергетичну та релігійну війну з метою ліквідації незалежності та територіальної цілісності української держави. Проаналізувавши історичні передумови різних протиріч між росією та Україною, можна впевнено зазначити, що війна в Україні не почалася раптово у 2014 р. або навіть у 2022 р. Російсько-українська війна має глибоке історичне коріння і триває вже протягом декількох десятиліть. Значне ослаблення України, що було спричинене корупцією, недбалим керівництвом та іншими негативними факторами і тривало протягом усього періоду її незалежності, створило сприятливі умови для агресивних дій росії та окупації частини її території.

Перспективами подальших досліджень може бути розробка різних просвітницьких ініціатив для поширення історичних знань серед населення країни, задля збереження незалежності України і перетворення її на потужну європейську державу.

Література:

1. Бармак М., Бармак І. Історичні витоки російсько-української війни. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки* : збірник тез III Міжнародної наукової конференції (м. Тернопіль, 20-21 квітня 2023 р.). Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2023. С. 46-48. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29888/1/Varmak_Varmak.pdf (дата звернення: 23.04.2024).
2. Борисенко В. Дискусійні проблеми національної ідентичності під час російсько-української війни у XXI столітті. *Етнічна історія європейських народів*. 2022. № 68. С. 7-13. URL: <https://doi.org/10.17721/2518-1270.2022.68.01> (дата звернення: 23.04.2024).
3. Євсєєва Г. П., Лисенко Г. І., Волкова С. П. Російсько-українська війна 2022 року: історичні витоки трагедії та уроки для наступних поколінь українців. *Український журнал будівництва та архітектури*. 2022. № 6. С. 45-58. DOI: 10.30838/J.BPSACEA.2312.271222.45.910 (дата звернення: 23.04.2024).
4. Закон, який забороняє пропаганду комуністичного та нацистського режимів, визнано конституційним. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/zakon-yakyy-zaboronyaye-propagandu-komunistychnogo-ta-nacystskogo-rezhymiv-vuznano> (дата звернення: 06.05.2024).
5. Залізняк Л. Л.. Історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни 2014-2016 рр. *Українознавство*. 2016. № 3 (60). С. 26-39. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f30908e0-b14a-46c5-9d7d-61450712f653/content> (дата звернення: 06.05.2024).
6. Іринюк В. Інформаційний вимір газового конфлікту між росією та Україною. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. № 104. С. 263-265. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apmv_2012_104\(1\)__101.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apmv_2012_104(1)__101.pdf) (дата звернення: 23.04.2024).
7. Нікілев О. Історичні корені та передумови російсько-української війни: ментальний вимір. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. № 26(5). С. 110-117. URL: <https://doi.org/10.15421/1723109> (дата звернення: 23.04.2024).
8. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII : станом на 27 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 06.05.2024).
9. Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією : Закон України від 14.01.1998 р. № 13/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13/98-вр#Text> (дата звернення: 24.04.2024).
10. Сегеда С. П., Шевчук В. П. Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір. *Наука і оборона*. 2019. № 1. С. 31-35. URL: <http://nio.nuou.org.ua/article/download/174147/227706> (дата звернення: 24.04.2024).
11. Семчинський К. В. Агресія російської федерації проти України в контексті російської геостратегії на пострадянському просторі. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. № 3. С. 89-99. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.3.2019.159106> (дата звернення: 24.04.2024).

12. Ситник О. М., Балановський Я. М. Ідеологічна витоки російсько-української війни 2014-2022 років. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. С. 654-660. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-78> (дата звернення: 24.04.2024).

13. Ситник О. Історичні витоки російсько-української війни 2014 – 2017 років. Східноєвропейський історичний вісник. 2017. № 2. С. 71-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eehb_2017_2_10 (дата звернення: 24.04.2024).

14. Тишкун Ю. Я., Троцько Д. А. Російсько-українська війна в призмі сучасних критичних теорій міжнародних відносин. *Політичне життя*. 2022. № 2. С. 48-55. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.8> (дата звернення: 24.04.2024).

References:

1. Barmak, M., & Barmak, I. (2023). Istorychni vytyoky rosiisko-ukrainskoi viiny [Historical origins of the Russian-Ukrainian war]. *Voienni konflikty ta tekhnohenni katastrofy: istorychni ta psykholohichni naslidky : zbirnyk tez III Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii – Military conflicts and man-made disasters: historical and psychological consequences: collection of theses of the 3rd International Scientific Conference*, (pp. 46-48). Ternopil: FOP Palianytsia V. A.. Retrieved from http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29888/1/Barmak_Barmak.pdf [in Ukrainian].

2. Borysenko, V. (2022). Dyskusiini problemy natsionalnoi identychnosti pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny u XXI stolitti [Discussion problems of national identity during the Russian-Ukrainian war in the 21st century]. *Etnichna istoriia yevropeiskykh narodiv – Ethnic history of European peoples*, 68, 7-13. Retrieved from <https://doi.org/10.17721/2518-1270.2022.68.01> [in Ukrainian].

3. Yevsieieva, H. P., Lysenko, H. I., & Volkova, S. P. (2022). Rosiisko-ukrainska viina 2022 roku: istorychni vytyoky trahedii ta uroky dlia nastupnykh pokolin ukrainsiv [Russian-Ukrainian war of 2022: historical origins of the tragedy and lessons for the next generations of Ukrainians]. *Ukrainskyi zhurnal budivnytstva ta arkhitektury – Ukrainian Journal of Construction and Architecture*, 6, 45-58. DOI: 10.30838/J.BPSACEA.2312.271222.45.910 [in Ukrainian].

4. Zakon, yakyy zaboronyaye propahandu komunistychnoho ta natsyst's'koho rezhymiv, vyznano konstytutsiynym [The law prohibiting the propaganda of the communist and Nazi regimes is recognized as constitutional]. Retrieved from <https://ccu.gov.ua/novyna/zakon-yakyy-zaboronyaye-propagandu-komunistychnoho-ta-nacystskogo-rezhymiv-vyznano> [in Ukrainian].

5. Zaliznyak, L. L. (2016). Istorychni vytyoky ta tsyvilizatsiyni peredumovy rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny 2014-2016 rr [Historical origins and civilizational prerequisites of the Russian-Ukrainian war of 2014-2016]. *Ukrayinoznavstvo – Ukrainian Studies*, 3 (60), 26-39. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f30908e0-b14a-46c5-9d7d-61450712f653/content> [in Ukrainian].

6. Iryniuk, V. (2012). Informatsiinyi vymir hazovoho konfliktu mizh rosiieiu ta Ukrainoiu [The information dimension of the gas conflict between Russia and Ukraine]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn – Actual problems of international relations*, 104, 263-265. Retrieved from [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apmv_2012_104\(1\)_101.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apmv_2012_104(1)_101.pdf) [in Ukrainian].

7. Nikiliev, O. (2023). Istorychni koreni ta peredumovy rosiisko-ukrainskoi viiny: mentalnyi vymir [Historical roots and prerequisites of the Russian-Ukrainian war: mental dimension]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani – Scientific and theoretical almanac Grani*, 26(5), 110-117. Retrieved from <https://doi.org/10.15421/1723109> [in Ukrainian].

8. Pro zasudzhennya komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsyst-s'koho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhn'oyi symvoliky [On the condemnation of the communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbols]: Zakon Ukrainy vid 09.04.2015 r. № 317-VIII : stanom na 27 lyp. 2023 r. URL: Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> [in Ukrainian].

9. Pro ratyfikatsiiu Dohovoru pro druzhbu, spivrobitnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu [On the ratification of the Treaty of Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation]: Zakon Ukrainy vid 14.01.1998 r. № 13/98-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13/98-вр#Text> [in Ukrainian].

10. Seheda, S. P., & Shevchuk, V. P. (2019). Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy: istorychnyi vymir [Hybrid war of Russia against Ukraine: historical dimension]. *Nauka i oborona – Science and defense*, 1, 31-35. Retrieved from <http://nio.nuou.org.ua/article/download/174147/227706> [in Ukrainian].

11. Semchynskiy, K. V. (2019). Ahresiia rosiiskoi federatsii proty Ukrainy v konteksti rosiiskoi heostrategii na postradianskomu prostori [Aggression of the Russian Federation against Ukraine in the context of Russian geostrategy in the post-Soviet space]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty – International relations: theoretical and practical aspects*, 3, 89-99. Retrieved from <https://doi.org/10.31866/2616-745x.3.2019.159106> [in Ukrainian].

12. Sytnyk, O. M., & Balanovskyi, Ya. M. (2022). Ideolohichna vytyky rosiisko-ukrainskoi viiny 2014-2022 rokiv [Ideological origins of the Russian-Ukrainian war of 2014-2022]. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects* (pp. 654-660). Riga, Latvia : «Baltija Publishing». Retrieved from <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-78> [in Ukrainian].

13. Sytnyk, O. (2017). Istorychni vytyky rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny 2014 – 2017 rokiv [Historical origins of the Russian-Ukrainian war of 2014-2017]. *Skhidnoyevropeys'kyi istorychnyy visnyk – East European Historical Bulletin*, 2, 71-81. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eehb_2017_2_10 [in Ukrainian].

14. Tyshkun, Yu. Ya., & Trotsko, D. A. (2022). Rosiisko-ukrainska viina v pryzmi suchasnykh krytychnykh teorii mizhnarodnykh vidnosyn [Russian-Ukrainian war in the prism of modern critical theories of international relations]. *Politychne zhyttia – Political life*, 2, 48-55. Retrieved from <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.8> [in Ukrainian].

УДК 378.4(410)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1090-1102](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1090-1102)

Зуйков Володимир Олегович викладач, магістр історії та археології, Куп'янський автотранспортний фаховий коледж, 63701, м. Куп'янськ, вул. Студентська, 34, тел: (050)582-71-16, <https://orcid.org/0009-0001-7858-8997>

ВПЛИВ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ НА ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ: ІСТОРІЯ ТА ОСВІТНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглянуто питання впливу середньовічної філософії на формування європейської наукової думки. Проблемою наукового дослідження визначено недостатність вивчення питання ролі діяльності філософів доби Середньовіччя та їх впливу на формування й розвиток європейської наукової думки. Предметом наукового дослідження є фактори впливу середньовічної філософії на формування європейської наукової думки, а об'єктом – процес середньовічної філософії в контексті її залученості до майбутнього розвитку європейської науки. Метою статті є визначення ролі середньовічної філософії та оцінка її ефективності в формуванні європейської наукової думки. Для досягнення поставленої мети в дослідженні були розглянуті основні філософські течії та автори часів Середньовіччя, специфіка утворення основ їх філософських доктрин та їх етапи. Базою дослідження стала наукова література за тематичним спрямуванням, науково-аналітичні публікації українських та іноземних вчених із досліджуваної проблематики, результати незалежних спостережень та низка загальнонаукових методів, зокрема метод абстрагування (з метою виокремлення основних понять та категорій), метод аналізу й синтезу (для ідентифікації найвпливовіших елементів досліджуваного об'єкта), абстрактно-логічний та діалектичний методи наукового пізнання, а також метод наукової абстракції (для формування теоретичних узагальнень, уточнення поняттєвого апарату, формулювання висновків). Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше визначено роль філософії Середньовіччя у формуванні європейської наукової думки. Теоретичним результатом дослідження стало виявлення основних зв'язків між філософією Середньовіччя та формуванням і подальшим розвитком наукової думки в Європі.

Ключові слова: філософія, Середньовіччя, наука, Реформація, теоцентризм, теологія, логіка, раціоналізм.

Zuykov Volodymyr Olegovich teacher, Master of History and Archaeology, Kupyansk Motor Vehicle College, 63701, Kupyansk, St. Studentska, 34, tel.: (050)582-71-16, <https://orcid.org/0009-0001-7858-8997>

THE INFLUENCE OF MEDIEVAL PHILOSOPHY ON THE FORMATION OF EUROPEAN SCIENTIFIC THOUGHT: HISTORY AND EDUCATIONAL ASPECTS

Abstract. The article examines the influence of medieval philosophy on the formation of European scientific thought. The problem of scientific research is the insufficient study of the role of philosophers of the Middle Ages and their influence on the formation and development of European scientific thought. The subject of scientific research is the factors of influence of medieval philosophy on the formation of European scientific thought, and the object is the process of medieval philosophy in the context of its involvement in the future development of European science. The purpose of the article is to determine the role of medieval philosophy and evaluate its effectiveness in the formation of European scientific thought. In order to achieve the goal, this study examined the main philosophical currents and authors of the Middle Ages, the specifics of the formation of the foundations of their philosophical doctrines and their stages. The basis of the research was the scientific literature of the thematic direction, scientific and analytical publications of Ukrainian and foreign scientists on the researched issues, the results of independent observations and a number of general scientific methods, such as: the method of abstraction (in order to highlight the main concepts and categories), the method of analysis and synthesis (for identification of the most influential elements of the researched object), abstract-logical and dialectical methods of scientific knowledge, as well as the method of scientific abstraction (for the formation of theoretical generalizations, clarification of the conceptual apparatus, formulation of conclusions). The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time the role of the philosophy of the Middle Ages in the formation of European scientific thought has been defined. The theoretical result of the study was the identification of the main connections between the philosophy of the Middle Ages and the formation and further development of scientific thought in Europe.

Keywords: philosophy, Middle Ages, science, Reformation, theocentrism, theology, logic, rationalism.

Постановка проблеми. Епоху Середньовіччя, на жаль, дуже часто вважають часом занепаду наукової думки в Європі та періодом панування виключно теоцентричних концепцій, що навіть сформувало в наукових колах сприйняття Середньовіччя як часу розквіту виключно «арабської науки» [1].

Причинами цього вважають пропаганду епохи Просвітництва, розкол Католицької церкви внаслідок Реформації, втрату частини наукових праць, що відбулась через знищення головних місць їх накопичення – монастирських книгозбірень [2].

Усе це, разом із сучасним підходом до філософії в контексті масової культури й суспільства споживання [3], негативно вплинуло на сприйняття періоду Середньовіччя сьогодні, зокрема тиражуються історії про «темне» Середньовіччя [4], поширюється неправдива інформація про спалення Джордано Бруно за його наукову діяльність [5], філософи епохи Середньовіччя сприймаються як дисиденти.

Погляд на Середньовіччя як епоху занепаду науки та філософії в Європі не сприяє її кращому розумінню і є просто нав'язаним через часто застарілу та неякісну модель освіти. Стало очевидним, що зображення філософії часів Середньовіччя як уособлення втілення догматизму, релігійного фанатизму та придушення свободи особистості є великим обманом, що підживлювався владою СРСР та деякими антиклерикально й антифеодално налаштованими вченими й філософами.

З огляду на це актуальності набувають питання вивчення ролі філософів доби Середньовіччя та впливу їх думок і філософських концепцій на формування й розвиток європейської наукової думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу середньовічної філософії на формування європейської наукової думки вивчали такі вітчизняні дослідники, як В. Лисенкова, Т. Геращенко, В. Сабадух, Д. Богатиров, І. Чорноморденко та інші.

Так, у роботі В. Лисенкової [6] розглянуто історію філософії як основу філософсько-методологічної культури та визначено, що середньовічна філософія вивчала духовні питання й розвивала апарат майбутньої європейської науки.

У дослідженні Т. Геращенка [7] висвітлено питання особливостей виникнення філософської науки в середньовічних університетах Західної Європи.

Вагомим джерелом інформації про вплив середньовічної філософії на формування європейської наукової думки є праця В. Сабадуха [8], у якій зазначено, що «уособленням зовнішньої людини в богослова є філософ, бо він орієнтується на зовнішні науки».

У спільному дослідженні Д. Богатирова та І. Чорноморденка [9] вчені розглядають науку з погляду інтегрального традиціоналізму та критикують сучасну науку і прогресизм, стверджуючи, що традиційна наука з'явилася в європейських університетах у часи Середньовіччя.

З іноземних дослідників, які присвятили свої роботи питанню впливу середньовічної філософії на формування європейської наукової думки, можна згадати таких, як J. Chung-Chong, M. Davlatova, T. Kattaqulovna, S. Falk.

У дослідженні J. Chung-Chong [10] надано докази неправдивості міфу про стагнацію наукового знання середньовічної Європи. M. Davlatova [11] дослідила трансформацію філософії XVI століття як важливий фактор наукового мислення. Також необхідно згадати наукову працю Т. Kattaqulovna [12], що визначає епоху Середньовіччя як час виникнення наукового мислення філософії. У роботі S. Falk [13] відбувається деконструкція міфу про «темне» Середньовіччя і розглядається наукова діяльність середньовічних філософів.

Проте, незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень, деякі аспекти обраної проблематики дослідження потребують додаткової наукової уваги.

Мета статті полягає у визначенні ролі середньовічної філософії та оцінюванні її впливу на формування європейської наукової думки. Відповідно до мети завданнями роботи визначено: розглянути поняття філософії Середньовіччя і з'ясувати її особливості; описати історію розвитку середньовічної філософії та її основні етапи; виявити основних діячів на кожному з етапів та їх погляди, що вплинули на розвиток науки в Європі.

Виклад основного матеріалу. Середньовічна філософія – це філософія, що існувала в епоху Середньовіччя, період, який приблизно охоплює час від падіння Західної Римської імперії у V столітті до постренесансного періоду у XIII-XIV століттях [14]. Цей період частково визначається процесом повторного відкриття стародавньої культури, розвиненої в Греції й Римі протягом класичного періоду, і частково – необхідністю розв'язання теологічних проблем та інтеграції священної доктрини у світське навчання.

Розуміння Бога було центром вивчення філософів того часу, причому як мусульман, так і християн, в межах концепції теоцентризму, що визначає Бога як дещо абсолютне та досконале, джерело всього життя й будь-якого блага. Принцип теоцентризму поширювався на пізнання, де найвищий щабель займала теологія, потім – філософія, яка обслуговує вимоги теології, а нижче була прикладна наука [15].

Історію середньовічної філософії традиційно поділяють на два основні періоди [16]:

-період на латинському Заході після Раннього Середньовіччя до XII століття, коли були заново відкриті, перекладені й вивчені праці Аристотеля й Платона;

-«золотий вік» XII, XIII й XIV століть на латинському Заході, на який припадає кульмінація відродження античної філософії й значні досягнення в галузі філософії релігії, логіки та метафізики.

Протягом цих двох основних періодів обговорювалася низка питань [17], зокрема співвідношення віри й розуму, докази існування Бога, мета теології та метафізики, проблеми знання, універсалій та індивідуалізації.

Умовно можна виокремити два основні напрями середньовічної філософії:

- патристика – це філософія й теологія Отців Церкви, тобто духовно-релігійних лідерів християнства в післяапостольські часи. Вчення, створені Отцями Церкви, стали основоположними для християнського релігійного світогляду. Патристика внесла величезний внесок у формування етики та естетики пізньоантичного й середньовічного суспільства. У Західній Європі її основними представниками були Амвросій Медіоланський, Августин, Григорій Великий та Тертуліан;

- схоластика – це систематична європейська середньовічна філософія, сконцентрована навколо університетів, що є синтезом християнського (католицького) богослов'я та філософії Арістотеля. Схоластика характеризується поєднанням теолого-догматичних передумов із раціоналістичною методикою та інтересом до формально-логічних проблем.

Найвідомішим систематизатором середньовічної схоластики був Тома Аквінський (1225-1274 роки), який пристосував вчення Арістотеля до канонів католицизму. Основним його твором є «Сума теології».

Саме Тома Аквінський створив доктрину, за якою церква контролює філософію й наукове пізнання. Він чітко визначив сферу науки та віри, де завдання науки – це пояснення основних закономірностей світу. Предметом філософії стали «істини розуму», а предметом теології – «істини одкровення».

Середньовічна філософія ґрунтувалася на природно розумних принципах та доказах або, як тоді говорили, на «природному світлі», а теологія – на божественному одкровенні, яке було надприродним. Між наукою й вірою, філософією та теологією немає суперечностей.

З часом зі схоластики виокремилися натуральна філософія та філософія розуму, що означало часткове їх повернення до часів античності, коли це були окремі види філософії.

Натурфілософія – це філософія, що розглядає природу речей та явищ, потім вона трансформувалася у фізику – вчення про природу. У XII столітті вона почала дуже швидко розвиватися через феномен, що називається «ренесанс XII століття» та характеризується появою наукової літератури латиною (спочатку переклад давньогрецьких авторів).

У натурфілософії та філософії науки середньовічні філософи зазнали впливу Арістотеля [18]. Однак, починаючи з XIV-го століття, усе більш широке використання математичних міркувань у натурфілософії підготувало шлях для піднесення науки на початку Нового часу. Техніка математичних міркувань Вільяма Гейтсбері та Вільяма Оккама свідчить про цю тенденцію. Іншими відомими авторами натурфілософії є Альберт Саксонський, Джон Бурідан і Ніколас з Отрекора.

Основні ідеї та дослідження філософів натурфілософії часів Середньовіччя наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні ідеї та дослідження філософів натурфілософії часів Середньовіччя

№	Філософ	Основні ідеї та дослідження
1	Вільям Гейтсбері	Досліджував математичні теми, пов'язані з рухом і континуумом, а також парадокси самореференції та проблеми, що виникають із навмисних контекстів, усе в контексті терміністської логіки, через розв'язання софізмів.
2	Вільям Оккам	У схоластиці виступав за реформу як методу, так і змісту, метою якої було спрощення. Вірив, що наука – це питання відкриття, і вважав Бога єдиною онтологічною необхідністю. Розрізняв інтуїтивне й абстрактне пізнання, де інтуїтивне пізнання залежить від існування чи неіснування об'єкта, тоді як абстрактне пізнання «абстрагує» об'єкт від предиката існування. Винайшов концепцію «бритви Оккама».
3	Альберт Саксонський	Один із головних прихильників номіналізму. Надзвичайно впливовим було його вчення про логіку та метафізику. Збірка Альберта <i>Sophismata</i> (1359 року) розглядає різні речення, які викликають труднощі тлумачення через наявність синкатегорематичних термінів, таких як квантори та певні прийменники. Також збереглися коментарі Альберта до «Нікомахової етики» та «Економіки», і декілька коротких математичних текстів, особливо « <i>Tractatus proporcionum</i> » (1353 рік).
4	Джон Буридан	Викладав на факультеті мистецтв Паризького університету протягом усієї своєї кар'єри й зосереджувався, зокрема, на логіці та працях Арістотеля. Буридан «посіяв насіння» коперніканської революції в Європі. Він розробив концепцію поштовху, що стало першим кроком до сучасної концепції інерції та важливим розвитком в історії середньовічної науки. Його ім'я найбільш відоме завдяки уявному експерименту, відомому як «віслюк Буридана», але в його працях, що збереглися, цей експеримент не згадується.
5	Ніколас з Отрекора	У XIV столітті він вважав, що матерія, простір і час складаються з неподільних атомів, точок і миттєвостей і що всі породження й руйнування відбуваються шляхом перегрупування матеріальних атомів. Значна частина наявних знань про епістемологію Ніколаса з Отрекора походить з одного листа, написаного магістром Егідієм до нього та уривка з його листа у відповідь Егідію.

Джерело – складено автором на основі [19,20,21,22]

Крім того, усі зазначені в таблиці 1 філософи зробили значний внесок у розвиток логіки як науки. Так, історик логіки та член ордену Домініканців

І. Боченський розглядав Середньовіччя як один із трьох великих періодів в історії логіки [23]. Від часів Абеяра до середини XIV-го століття схоласти удосконалили й розвинули аристотелівську логіку до найвищого рівня. У більш ранній період такі письменники, як Пітер Абеяра, писали коментарі до творів «старої логіки». Пізніше виникли новітні розділи логічного дослідження, були розроблені нові логіко-семантичні поняття. У цьому брали участь Джон Вікліф, Пол Венеціанський, Пітер Іспанський, Річард Кілвінгтон, Волтер Берлі.

Середньовічна філософія розуму ґрунтується на праці Арістотеля «De Anima», знайденої у Західній Європі в XII столітті. Вона розглядалася як розділ філософії природи.

Основні теми філософії розуму часів Середньовіччя зображено на рис. 1.

Рис. 1. Основні теми, що досліджувалися в межах філософії розуму в епоху Середньовіччя

Джерело – розроблено автором

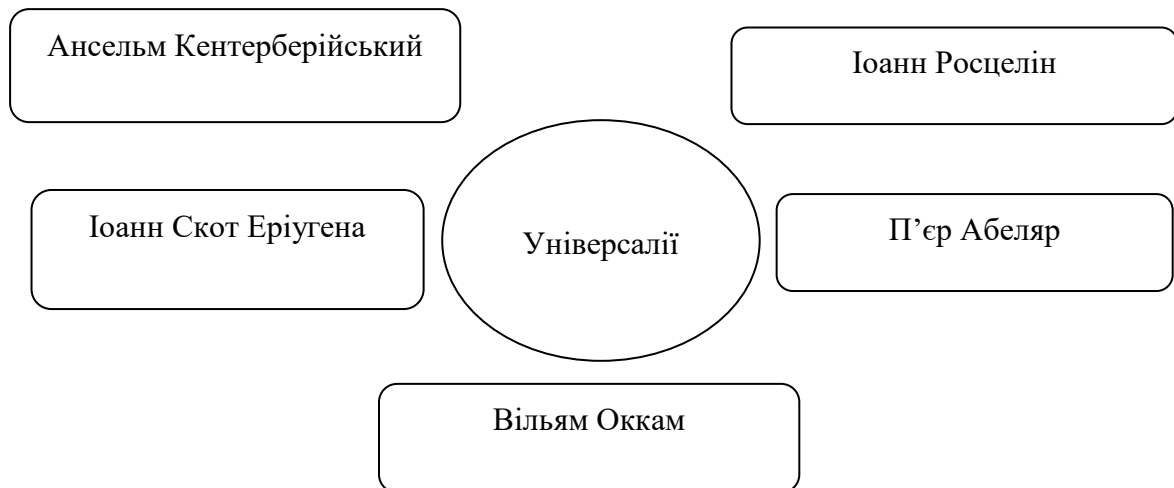
Для кращого розуміння тем філософії розуму потрібно їх детально пояснити. Божеественне осяяння – це вчення, яке було альтернативою натуралізму та стверджувало, що люди потребують особливої допомоги від Бога у своєму звичайному мисленні. Ця доктрина найтісніше пов'язана зі Святим Августином та його послідовниками-схоластами. В іншій формі вона знову з'явилася в ранньомодерну епоху.

Ментальна репрезентація – ідея про те, що ментальні стани мають «інтенціональність», тобто, незважаючи на те, що вони є станом розуму, вони здатні репрезентувати речі поза розумом, є невід'ємною частиною сучасної філософії розуму. Вона бере свій початок у середньовічній філософії. Вільям Оккам добре відомий своєю теорією про те, що мова позначає ментальні стани насамперед умовно, а реальні речі – у другу чергу, тоді як відповідні ментальні стани позначають реальні речі самі по собі та обов'язково [24].

Важливе місце в середньовічній філософії займала боротьба номіналістів і реалістів щодо природи загальних понять (універсалій).

Основні діячі, що намагались пояснити природу загальних понять, наведені на рис. 2.

*Рис. 2. Перелік основних філософів, що досліджували природу речей
Джерело – розроблено автором на основі [25]*

Іоанн Росцелін, П'єр Абеляр та Вільям Оккам як номіналісти стверджували, що реально існують лише окремі речі, які передують поняттям про них, а поняття утворюються у процесі пізнання окремих речей і окремо від них не існують.

Ансельм Кентерберійський та Іоанн Скот Еріугена вважали, що реально існують лише загальні поняття, які є вічними. Це збігалось з вченням Платона.

В основі суперечки реалістів та номіналістів вже містилися деякі елементи емпіризму й раціоналізму, матеріалізму та ідеалізму, які розвинулись уже в наступні епохи.

Також разом із Вільямом Оккамом як схоластом, натурфілософом та номіналістом треба згадати й Роджера Бекона (1214-1294 рр.) та Дунса Скота (1265-1308 рр.). Вони зробили три важливі кроки що дозволили філософам перейти до вивчення прикладних наук:

- піддали сумніву схоластичні методи з'ясування проблеми універсалій, пропонуючи замість них дослідні методи, що дозволятимуть пізнати причини явищ;
- звернули увагу на проблеми природознавства;
- намагались розірвати зв'язок між філософією й теологією.

Важливою подією для розвитку наукової думки та філософії в Європі стала Реформація як один із процесів, що означав закінчення епохи Пізнього Середньовіччя, попри те, що Реформація залишилась в межах середньовічного світу думок людини й саме в цих межах пропонувала людині новий, спрощений шлях до Бога. Основою реформації стали погляди філософа Еразма Ротердамського (1469-1536 рр.), що були виражені у творі «Похвала Глупоті» у вигляді жорсткої критики діяльності церкви.

Протестантська теологія відмовилася визнати як ієрархію ангельських істот, так і саме їх існування, що зруйнувало небесну ієрархію, без якої не могла бути виправдана церковна ієрархія. Усе це мало низку наслідків для філософів та вчених, зокрема:

- з'явилася можливість побудувати нове розуміння світу без ангелів і духів та уявити його як божественний механізм;
- реформація призвела до деантропоморфізації уявлень про природу, що наділялася схоластами внутрішнім життям, прагненням до Бога;
- реформація знищила аристотелевсько-схоластичну картину світу й сприяла впровадженню уявлень про однорідність та уніфікованість природи; навколишній світ став світом кількості, світом математично вимірюваним та механічно регульованим;
- визнаючи рівноцінність усіх видів діяльності, оголосивши пошуки істини формою благочестя, реформатори стверджували примат практичних чеснот над споглядальними. Складається новий суб'єкт діяльності й пізнання, самостійний і творчий, ерудований та критично мислячий.

На підставі розглянутих етапів розвитку філософії в епоху Середньовіччя та її особливостей, праць та ідей основних діячів можна виявити їх великий вплив на подальший розвиток європейської думки. Навіть ранні схоласти, такі як Тома Аквінський, розуміли важливість науки та всіляко намагались вбудувати її разом з філософією до теоцентричної картини світу, де вони стануть знаряддями теології. Пізні схоласти, натурфілософи та філософи логіки вже піддавали сумніву зв'язок між філософією й теологією, намагаючись створити та надалі реалізувати нові методи філософського пізнання, що були наближені до наукових. Реформація знищила застарілі уявлення про світ, що були побудовані на папських догматах та античних працях, це дозволило філософам та вченим почати розгляд наукових та філософських проблем із нових ракурсів.

Результат дослідження підтверджує «тезу про наступність», яка свідчить про те, що між інтелектуальним розвитком Середньовіччя, розвитком епохи Відродження та раннього Нового часу не було радикальної відмінності. Таким чином, ідея інтелектуальної чи наукової революції, яка слідує за Відродженням, є звичайним міфом.

Висновки. Отже, здійснене нами дослідження дозволяє стверджувати, що концепція «темного» Середньовіччя не витримує жодної критики, оскільки діячі церкви не тільки не боролись із розвитком філософії й науки, а й самі брали в цих процесах активну участь. Незважаючи на певні теологічні обмеження, виникали цілі нові школи й напрями філософії, які активно почали розвиватись після ренесансу XII-го століття, оскільки філософи отримали доступ до написаних латиною робіт. Результати дослідження надали можливість визначити основні принципи взаємодії теології філософії та науки.

Якщо в Ранньому Середньовіччі дві останні просто обслуговували інтереси церкви, то після початку ренесансу XII ст. вони почали відокремлюватись, що завершилося під час Реформації. Також результати дослідження підтвердили «тезу про наступність», що є ще одним доказом на її користь.

Перспективним розвитком дослідження вбачається ґрунтовне вивчення впливу арабської філософії на формування європейської наукової думки, що дозволить відстежити зв'язок між розвитком філософської думки та станом науки.

Література:

1. Мусаєва Г. Середньовічний період в історії науки: завоювання неба (простору) східними філософами як важлива тема в педагогіці. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. Т. 26. Вип. 4. С. 155–159. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1932> (дата звернення: 17.04.2024).
2. Соколов В. Ю. Професійна діяльність бібліотекаря монастирських книгозбірень середньовічної Європи: характеристика, функції, особливості. *Бібліотечний Меркурій*. 2022. Вип. 2(28). С. 7–18. URL: <http://vislib.onu.edu.ua/article/view/267810/264684> (дата звернення: 17.04.2024).
3. Zhylin M., Maraieva U., Krymets L., Humeniuk T., Voronovska L. Philosophy of mass culture and consumer society: worldview emphasis. *Amazonia Investiga*. 2023. Т. 12. №. 65. С. 256–264. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2405/3476> (дата звернення: 17.04.2024).
4. Тихомиров В. За що насправді спалили Джордано Бруно? *Всеукраїнський незалежний медійний простір «Сіверщина»*. URL: https://siver.com.ua/news/za_shho_naprsavdi_spalili_dzhordano_bruno/2023-02-19-32733 (дата звернення: 17.04.2024).
5. Тетерятников К. В. Реформація як форма усвідомлення та реалізації суспільних перетворень. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 16. С. 135–137. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/16_2017/2017_16.pdf#page=135 (дата звернення: 17.04.2024).
6. Лисенкова В. В. Філософія. Харків, 2023.
7. Герашенко Т. Г. Розвиток філософської науки в університетах Європи: ретроспективний аналіз. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 60. С. 95–99. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/241907a6-59aa-4f57-b7b6-0c3bd1ddc2b3> (дата звернення: 17.04.2024).
8. Сабадуха В. О. Духовна сутність людини у Святому Письмі, творчості Отців християнської церкви та філософів Середньовіччя. *Практична філософія*. 2015. Вип. 2. С. 104–113.

9. Богатирьов Д., Чорноморденко І. Наука сакральна і наука профанна: погляд інтегрального традиціоналізму. *Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект: Матеріали ІХ міжнародної науково-теоретичної конференції, 23–24 березня 2023 року м. Черкаси. Черкаси, 2023. С. 8–11. URL: https://books.google.com.ua/books?id=26m7EAAAQBAJ&pg=PA3&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 17.04.2024).*
10. Chung-Chong J. Myth Of European Dark Age (5th-15th Century) Scientific Knowledge Stagnation Critical Studies Of Scientific Idea Interactions Between The Late Medieval Theologian And Early Modern Philosopher. *International Journal of Theology, Philosophy and Science*. 2021. Т. 5. №. 8. С. 59–63. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=961554> (дата звернення: 17.04.2024).
11. Davlatova M. K. The process of transformation of philosophy understanding as factor of information culture of the period of the English renaissance (XVI ст.). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. 2021. Т. 1. №. 5. С. 949-957.
12. Kattaqulovna T. S. Historical Genesis of the Formation and Development of the Culture of the Dispute. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*. 2023. Т. 4. №. 8. С. 17–28. URL: <https://cajipc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/980> (дата звернення: 17.04.2024).
13. Falk S. *The light ages: The surprising story of medieval science*. WW Norton & Company, 2020.
14. Spade P. V., Read St. Insolubles. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford, 2018.
15. Теоцентризм середньовічної філософії. *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/8843543/page:7/> (дата звернення: 17.04.2024).
16. Arnold J. H. *What is medieval history?* Polity, 2008.
17. Beukes J. The case for post-scholasticism as an internal period indicator in Medieval philosophy. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*. 2021. Т. 77. №. 4. URL: <https://www.ajol.info/index.php/hts/article/view/211835> (дата звернення: 17.04.2024).
18. Marenbon J. Medieval philosophy. *The Routledge Handbook of Philosophy of Relativism*. Routledge, 2019. С. 50–58. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781351052306-6/medieval-philosophy-john-marenbon> (дата звернення: 17.04.2024).
19. Hanke M., Jung E. William Heytesbury. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2018. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/heytesbury/> (дата звернення: 17.04.2024).
20. Brower-Toland S. William Ockham on the scope and limits of consciousness. *Vivarium*. 2014. Т. 52. №. 3–4. С. 197–219. URL: https://brill.com/view/journals/viv/52/3-4/article-p197_2.xml (дата звернення: 17.04.2024).
21. Cardenas P. R. The Modern Theoretical/Practical Reason Dualism and the Realist/Nominalist Medieval Controversy. *Practical and Theoretical Reason in Modern Philosophy*. 2024.
22. Tozzi A. Nicholas of Autrecourt: A Forerunner of Paraconsistent Logics. 2021. DOI:10.20944/preprints202103.0238.v1.
23. Lemanski J. Does logic have a history at All? *Foundations of Science*. 2023. С. 1–23. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10699-023-09933-w> (дата звернення: 17.04.2024).
24. Ozoliņš J. T. Aquinas, education and the theory of illumination. *Educational Philosophy and Theory*. 2021. Т. 53. №. 10. С. 967–971. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00131857.2020.1768632> (дата звернення: 17.04.2024).
25. Номіналізм та реалізм як основні напрями середньовічної філософії. *Освіта. UA*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13178/> (дата звернення: 18.04.2024).

References:

1. Musayeva, H. (2023). Serednovichnyy period v istoriyi nauky: zavoyuvannya neba (prostoru) skhidnyimi filosofami yak vazhlyva tema v pedahohitsi [The medieval period in the history of science: the conquest of heaven (space) by Eastern philosophers as an important topic in pedagogy.]. *Naukovo-teoretychnyy almanakh Hrani – Scientific and theoretical almanac Grani*, 26(4), 155–159. <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1932> [in Ukrainian].
2. Sokolov, V. Y. (2022). Profesiyna diyalnist bibliotekarya monastyrskyykh knyhozbiren serednovichnoyi yevropy: kharakterystyka, funktsiyi, osoblyvosti [Professional activities of the librarian of the monastery book collections of medieval europe: characteristics, functions, features]. *Biblioteknyy Merkuriy – Library Mercury*, 2 (28), 7–18. Retrieved from <http://vislib.onu.edu.ua/article/view/267810/264684> [in Ukrainian].
3. Zhylin, M., Maraieva, U., Krynets, L., Humeniuk, T., & Voronovska, L. (2023). Philosophy of mass culture and consumer society: worldview emphasis. *Amazonia Investiga*, 12 (65), 256–264. Retrieved from <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2405/3476> [in English].
4. Tykhomyrov, V. (n. d.). Za shcho naspravdi spalyly Dzhordano Bruno? [What was Giordano Bruno really burned for?]. *Vseukrayinsky nezalezhnyy medyyny prostir «Sivershchyna» – All-Ukrainian independent media space «Sivershchyna»*. Retrieved from https://siver.com.ua/news/za_shho_naspravdi_spalili_dzhordano_bruno/2023-02-19-32733 [in Ukrainian].
5. Teteryatnykov, K. V. (2017). Reformatsiya yak forma usvidomlennya ta realizatsiyi suspilnykh peretvoren [Reformation as a form of awareness and implementation of social transformations]. *Aktualni problemy filosofiyi ta sotsiologiyi – Actual problems of philosophy and sociology*, 16, 135–137. Retrieved from http://apfs.nuoua.od.ua/archive/16_2017/2017_16.pdf#page=135 [in Ukrainian].
6. Lysenkova, V. V. (2023). *Filosofiya [Philosophy]*. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Herashchenko, T. H. (2023). Rozvytok filosofskoyi nauky v universytetakh Yevropy: retrospektyvnyy analiz [The development of philosophical science in European universities: a retrospective analysis]. *Innovatsiyina pedahohika – Innovative pedagogy*, 60, 95–99. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/items/241907a6-59aa-4f57-b7b6-0c3bd1ddc2b3> [in Ukrainian].
8. Sabadukha, V. O. (2015). Dukhovna sutnist lyudyny u Svyatomu Pysmi, tvorchosti Otsiv khrystyanskoyi tserkvy ta filosofiv Serednovichchya [The spiritual essence of man in the Holy Scriptures, the works of the Fathers of the Christian Church and philosophers of the Middle Ages]. *Praktychna filosofiya – Practical philosophy*, 2, 104–113 [in Ukrainian].
9. Bohatyrov, D., & Chornomordenko, I. (2023). Nauka sakralna i nauka profanna: pohlyad intehralnogo tradytsionalizmu [Sacred science and profane science: the view of integral traditionalism]. *Sotsialni ta humanitarni tekhnologiyi: filosofsko-osvitniy aspekt: IX Mizhnarodna naukovo-teoretychna konferentsiya – Social and humanitarian technologies: philosophical and educational aspect: IX International scientific and theoretical conference (Cherkasy March 23-24, 2023)* (pp. 8–11). Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=26m7EAAAQBAJ&pg=PA3&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false [in Ukrainian].
10. Chung-Chong, J. (2021). Myth Of European Dark Age (5th-15th Century) Scientific Knowledge Stagnation Critical Studies Of Scientific Idea Interactions Between The Late Medieval Theologian And Early Modern Philosopher. *International Journal of Theology, Philosophy and Science*, 5(8), 59–63. Retrieved from <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=961554> [in English].
11. Davlatova, M. K. (2021). The process of transformation of philosophy understanding as factor of information culture of the period of the English renaissance (XVI c.). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(5), 949–957.

12. Kattaqulovna, T. S. (2023). Historical Genesis of the Formation and Development of the Culture of the Dispute. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 4(8), 17–28. Retrieved from <https://cajipc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/980> [in English].
13. Falk, S. (2020). *The light ages: The surprising story of medieval science*. WW Norton & Company [in English].
14. Spade P. V., & Read St. (2018). Insolubles. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford [in English].
15. *Teotsentryzm serednovichnoyi filosofiyi [Theocentrism of medieval philosophy]* (2019). StudFiles. Retrieved from <https://studfile.net/preview/8843543/page:7> [in Ukrainian].
16. Arnold, J. H. (2020). *What is medieval history?* Polity [in English].
17. Beukes, J. (2021). The case for post-scholasticism as an internal period indicator in Medieval philosophy. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 77(4). Retrieved from www.ajol.info/index.php/hts/article/view/211835 [in English].
18. Marenbon, J. (2019). Medieval philosophy. In *The Routledge Handbook of Philosophy of Relativism* (pp. 50–58). Routledge. Retrieved from www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781351052306-6/medieval-philosophy-john-marenbon [in English].
19. Hanke, M., & Jung, E. (2018). William Heytesbury. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/heytesbury> [in English].
20. Brower-Toland, S. (2014). William Ockham on the scope and limits of consciousness. *Vivarium*, 52(3–4), 197–219. Retrieved from https://brill.com/view/journals/viv/52/3-4/article-p197_2.xml [in English].
21. Cardenas, P. R. (2024). The Modern Theoretical/Practical Reason Dualism and the Realist/Nominalist Medieval Controversy. *Practical and Theoretical Reason in Modern Philosophy*, 1 [in English].
22. Tozzi, A. (2021). Nicholas of Autrecourt: A Forerunner of Paraconsistent Logics. DOI:10.20944/preprints202103.0238.v1 [in English].
23. Lemanski, J. (2023). Does logic have a history at All? *Foundations of Science*, 1–23. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s10699-023-09933-w> [in English].
24. Ozoliņš, J. T. (2021). Aquinas, education and the theory of illumination. *Educational Philosophy and Theory*, 53(10), 967–971. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00131857.2020.1768632> [in English].
25. Nominalizm ta realizm yak osnovni napryamy serednovichnoyi filosofiyi [Nominalism and realism as the main directions of medieval philosophy]. *Osvita.UA – Education.UA*. Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13178/> [in Ukrainian].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1103-1113](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1103-1113)

Глин Любомир Михайлович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри архітектури та будівництва, проректор, Заклад Вищої освіти «Університет Короля Данила», 760018, м. Івано-Франківськ, вул. Є.Коновальця, 35, тел.: (050)014-00-05, <https://orcid.org/0000-0002-4319-2327>

Лицур Микола Зеновійович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри психології та суспільствознавчих дисциплін імені академіка УАН о. Івана Луцького, заступник проректора, Заклад Вищої освіти «Університет Короля Данила», 760018, м. Івано-Франківськ, вул. Є.Коновальця, 35, тел.: (068)587-25-46, <https://orcid.org/0000-0002-1775-789X>

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ, ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ІДЕЇ МОНАРХІЗМУ (НА ПРИКЛАДІ В.ЛИПІНСЬКОГО, С.ТОМАШІВСЬКОГО ТА В.КУЧАБСЬКОГО)

Анотація. У статті співставляються основні підходи до трактування ідеї монархізму представниками української історичної школи першої третини ХХ ст. – В.Липинського, С.Томашівського та В.Кучабського. Встановлено, що їх зацікавлення історичним минулим України обумовлювалося критикою ідей народництва, яке активно розвивав у Галичині М.Грушевський. Встановлено, що ключовими ідеями В.Липинського був принцип «територіального патріотизму» та класократична монархія, як форма державного устрою. Все це поєднувалося в універсальній концепції «національної ідеї», в якій вчений чітко обґрунтував процес формування і важливість існування політичної нації. Натомість С.Томашівський, досліджуючи історію Галицько-Волинської держави С. Томашівський першим запропонував трактувати її як першу українську національну державу. Він також пропонував запозичити саме спадкову монархію, як форму держави, кордони якої він визначав винятково межами етнічного розселення українців. Ще інших поглядів дотримувався В. Кучабський, який в пошуку зразка національної держави розглядав не Галицько-Волинську державу чи Гетьманщину, а державні утворення часів національно-демократичної революції 1917-1921 рр., зокрема Західноукраїнську народну республіку. Доведено, що спільним в поглядах В.Липинського, С.Томашівського та В.Кучабського була концепція «національної ідеї», яка зводилася до формування колективного переконання суспільства в потребі держави, як

захисника національних інтересів. Ключовою відмінністю ідей згаданих істориків є те, що В.Липинський ідеалізував період козаччини, зокрема Національно-визвольну війну під проводом Б.Хмельницького, а С.Томашівський та В.Кучабський – акцентували увагу на ролі Галицько-Волинської держави і загалом «місійній» ролі Галичини. Згадані історики започаткували школу українського консерватизму, який в умовах сьогодення можна вважати умовою збереження національної ідентичності українців.

Ключові слова: наукова спадщина, В.Липинський, С.Томашівський, В.Кучабський, монархізм, національна ідея.

Ілун Любомыр Мухайлович Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Architecture and Construction, Vice-Rector, King Danylo University, 760018, Ivano-Frankivsk, St. Ye. Konovaltsia, 35, tel.: (050) 014-00-05, <https://orcid.org/0000-0002-4319-2327>

Лытсур Микола Зенович Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Social Sciences named after Academician of the Ukrainian Academy of Sciences Fr. Ivan Lutskyi, vice-rector, King Danylo University, 760018, Ivano-Frankivsk, St. Ye. Konovaltsia, 35, tel.: (068)587-25-46, <https://orcid.org/0000-0002-1775-789X>

RESEARCH OF HISTORY AS A CONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF THE IDEA OF MONARCHISM (ON THE EXAMPLES OF V. LYPINSKY, S. TOMASHIVSKY AND V. KUCHABSKY)

Abstract. The article compares the main approaches to the interpretation of the idea of monarchism by representatives of the Ukrainian historical school of the first third of the 20th century. – V. Lypynskyi, S. Tomashivskyi and V. Kuchabskyi. It was established that their interest in the historical past of Ukraine was determined by criticism of the ideas of populism, which was actively developed in Galicia by M. Hrushevskyi. It was established that the key ideas of V.Lypynskyi were the principle of «territorial patriotism» and classocratic monarchy as a form of government. All this was combined in the universal concept of the «national idea», in which the scientist clearly justified the process of formation and the importance of the existence of a political nation. Instead, S. Tomashivskyi, researching the history of the Galicia-Volyn state, S. Tomashivskyi was the first to propose interpreting it as the first Ukrainian national state. He also proposed to borrow the hereditary monarchy as a form of state, the borders of which he determined exclusively by the boundaries of the ethnic settlement of Ukrainians. Still other

views were held by V. Kuchabskyi, who, in search of a model of a national state, considered not the Galicia-Volyn state or the Hetmanate, but the state formations of the times of the national-democratic revolution of 1917-1921, in particular the West Ukrainian People's Republic. It has been proved that the concept of «national idea» was common in the views of V.Lypynskyi, S.Tomashivskyi and V.Kuchabskyi, which was reduced to the formation of the collective belief of society in the need of the state as a defender of national interests. The key difference between the ideas of the mentioned historians is that V. Lypynskyi idealized the Cossack period, in particular the National Liberation War led by B. Khmelnytskyi, while S. Tomashivskyi and V. Kuchabskyi emphasized the role of the Galicia-Volyn state and the «missionary» role in general Galicia. The mentioned historians started the school of Ukrainian conservatism, which in today's conditions can be considered a condition for preserving the national identity of Ukrainians.

Keywords: scientific heritage, V. Lypynskyi, S. Tomashivskyi, V. Kuchabskyi, monarchism, «national idea».

Постановка проблеми. Перша третина ХХ ст. стала часом зародження і розвитку консервативної ідеології представниками якої були насамперед українські історики В.Липинський, С.Томашівський та В.Кучабський. Ключовою ідеєю, що їх об'єднувала була концепція національної монархії, яку кожен з них бачив по різному. Найбільш цікавим є те, що ідею монархізму вони сформувавши саме в процесі дослідження історичного минулого України, зокрема періоду Галицько-Волинської держави та часів козаччини. Назагал, в середовищі українського національного руху ХІХ-ХХ ст., ідея монархізму здобула значне поширення й трактувалася як своєрідний історичний, культурний та політичний феномен, що став складовою національної традиції. З огляду на зазначене науково актуальним видається питання визначення причин, які сприяли формуванню ідеї монархізму в середовищі окремих українських істориків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постаті українських істориків В.Липинського, С.Томашівського та В.Кучабського отримали різний ступінь теоретичного осмислення серед українських та іноземних вчених. Найбільша увага дослідників прикута до постаті В.Липинського, якого вважають засновником українського консерватизму. Менше уваги приділено ідеям В.Кучабського і фактично поза увагою залишаються роботи С.Томашівського. При цьому останній є автором більше 30 монографій та понад 230 статей на історичну тему.

Назагал, методологічною основою нашого дослідження стали праці І.Гирича, М.Лесюка, І.Райківського, Н.Ханак та ін. Одночасно, в основу

дослідження покладено публікації В.Липинського, С.Томашівського та В.Кучабського.

Мета статті – співставити основні підходи до трактування ідеї монархізму представниками української історичної школи першої третини ХХ ст. – В.Липинського, С.Томашівського та В.Кучабського.

Виклад основного матеріалу. Україна впродовж тривалого часу була інкорпорована іноземними державами, що значно обмежувало політичну самоідентифікацію та унеможлиблювало формування власної концепції національної держави. Ситуація кардинально змінилася в ХІХ ст. коли в умовах національно-культурного відродження не тільки зріс інтерес до власної історії, традиції, мови чи культури, а й виникли перші цілісні політичні концепції, які в кінцевому випадку передбачали відновлення суверенітету. Назагал, в ХІХ ст., як зауважує І.Райківський виникла ідея соборності, що передбачала політичну єдність всіх етнічних українських земель [10, С. 49]. В основі етнічності була мовна ідентифікація, спільне історичне та державницьке минуле. Цілий ряд українських істориків ХІХ ст., зокрема Д.Яворницький, М.Максимович та ін., схилилися до ідеалізації козацької доби, коли Україна мала автономну гетьманську державу. Цей період історії трактувався як доказ того, що українці здатні до самостійного державного управління, зокрема в монархічній формі. Назагал, традиційна українська культура має багаті традиції, що підкреслюють цінність авторитету, патріархальності та ієрархії. Ці цінності могли сприяти сприйняттю монархічної форми правління як природної й легітимної.

Об'єктивно існували й інші причини популярності монархічних ідей. Так, ідеї монархізму й авторитарного правління були поширені в сусідніх з Україною державах, зокрема в Росії, Польщі, Австро-Угорщині. Ці впливи проникали в українське суспільство, формуючи політичні погляди й уподобання. Так само, Російська та Австро-Угорська імперії, до складу яких входили українські землі на початку ХХ ст. попри популяризацію монархізму, не визнавали української національної ідентичності та придушували прагнення українців до самовизначення (у випадку Австро-Угорщини, то вона ставилася абсолютно нейтрально і використовувала національне питання винятково, як спосіб спекуляції і засіб запобігання відцентровим тенденціям – *авт.*). В цих умовах монархічна форма правління розглядалася як альтернатива імперському пануванню.

Закономірно, що саме фахові історики стали ідеологами монархізму, як форми майбутньої української держави. Найбільш виразними представниками цього напрямку були В.Липинський, С.Томашівський та В.Кучабський. Цікаво, що вони активно комунікували між собою. Більше того, свої ідеї С.Томашівський та В.Кучабський розвивав під впливом вчень В.Липинського.

При цьому, кожен з вчених залишив різну за обсягами наукову спадщину, проаналізувавши яку можна встановити спільні та відмінні підходи не тільки до трактування монархізму, як форми державності, а й до оцінки окремих моментів української історії.

Розкриваючи зміст ідеї українського монархізму, вважаємо за потрібне проаналізувати ідеї народництва, які не влаштували В.Липинського і С.Томашівського й під впливом критики яких, вони зосередили увагу на дослідженні окремих періодів української історії коли монархізм був домінуючою формою державності.

Народництво, як ідеологія сформувалося під впливом ідей Великої французької революції й передбачало, що монархізм повинен поступитися республіканському ладу. Для українців було властивим поєднання двох популярних типів народництва. Хоч більшість дослідників трактують українське народництво, як національно-визвольне [1, С. 382], ми схильні вважати, що українцям імпонувала ідея «титульної нації», яка була в основі російського слов'янофільства, а також державницьких ідей поляків, угорців, сербів. Важливо, що українці змогли поєднати два типи народництва. З одного боку – акцентувалася увага на етнічній єдності українських земель, а з іншого вказувалося на потребу відновлення національного суверенітету.

Власне, В.Липинський був противником поєднання ідеї слов'янофільства та «української національної держави». Мислитель був переконаний, що спершу доцільно сформувати національну державу, а відтак дискутувати стосовно її ідеологічного змісту. На підставі цих ідей, В.Липинський активно дискутував з М.Грушевським. Причиною дискусії і навіть відкритої суперечки між двома істориками було те, що народники і в тому числі М.Грушевський не приділяли уваги ідеї «національного суверенітету», а отже не були державниками.

Стосовно «протистояння» М.Грушевського та С.Томашівського, то воно стосувалося не стільки їх поглядів, як ймовірно було результатом політичної ситуації в Галичині перших десятиліть ХХ ст. Власне С.Томашівський був студентом М.Грушевського у Львівському університеті й вважався одним з найкращих його випускників. Однак 1911-1913 рр. між М.Грушевським та галицькими громадсько-політичними діячами виник конфлікт і С.Томашівський був одним із ініціаторів цього протистояння. В основі конфлікту була публікація М.Грушевського «Нашої політики» в якій історик піддав критиці надмірний лібералізм галицьких політиків, зокрема активний пошук порозуміння з імперською владою. Ми не будемо вдаватися до аналізу цієї праці, зауважимо тільки, що критика конформізму галицьких політиків була продиктована саме ідеями народництва, які пропагував М.Грушевський. В кінцевому випадку, саме С.Томашівський на сторінках журналу «Діло»

започаткував серію публікацій, яка призвела до публічної дискусії і протистояння. В одному зі своїх дописів С.Томашівський писав «се дуже різка й безоглядна критика політичної діяльності послів та управи національно-демократичної партії» [13, С. 113]. Отже, саме політичні погляди М.Грушевського були причиною його «протистояння» і публічної дискусії з В.Липинським та С.Томашівським. Фактично, звинувачення М.Грушевського галичан у відсутності власної державницької традиції ймовірно і спонукало до розвитку ідеї монархізму.

Монархічні ідеї В.Липинського, С.Томашівського та В.Кучабського представлені насамперед в їх публікаціях. Ключовою відмінністю ідей згаданих істориків є те, що В.Липинський ідеалізував період козаччини, зокрема Національно-визвольну війну під проводом Б.Хмельницького, а С.Томашівський та В.Кучабський – акцентували увагу на ролі Галицько-Волинської держави і загалом «місійній» ролі Галичини.

Основними працями В.Липинського, в яких він розкривав зміст ідеї монархізму є «Шляхта на Україні. Участь її у житті українського народу на тлі його історії» (1909 р.) [20], «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» (1925 р.) [8], «Універсалізм у хліборобській ідеології» (1926 р.) [9]. Цікаво, що тільки перша праця була історичною за своїм змістом, наступні роботи В.Липинського стали прикладом перших політичних досліджень, в яких мислитель активно апелював до історико-правового минулого. Ключовими ідеями В.Липинського був принцип «територіального патріотизму» та класократична монархія, як форма державного устрою. Все це поєднувалося в універсальній концепції «національної ідеї», в якій вчений чітко обґрунтував процес формування і важливість існування політичної нації.

Характеризуючи ключові ідеї В.Липинського доцільно звернути увагу на те, що територіалізм або територіальний патріотизм був спробою пошуку «території», яка асоціювалася з «українством» і могла вважатися основою для створення майбутньої держави. Цікаво, що ідеї територіалізму були викладені в польськомовній праці «Шляхта на Україні. Участь її у житті українського народу на тлі його історії» в якій мислитель пояснював відмінність понять «Русь», «руський» та «Україна». При цьому назву «Україна» він пов'язував винятково з назвою країни та концепцією нації. В.Липинський переконував, що «національно-політична ідентичність визначається не етнічним, расовим, чи релігійним походженням, а територією, на якій людина живе, працює і діє суспільно» [20, С. 17]. Тобто, «Україна» трактувалася ним, не як територія етнічно-єдиного українського населення, а саме – держава, де кожен не залежно від етнічної, релігійної чи мовної приналежності ідентифікує себе з цією державою. Однак, ця теза В.Липинського містила й одне дискусійне

положення – українську еліту формували емігранти (українською шляхтою на думку мислителя були поляки, які проживали на Правобережжі). Ймовірно, такий висновок він зробив керуючись власним походженням, адже належав до шляхетського року. В.Липинський писав з цього приводу, що «носіями елітарної культури були аж ніяк не українці, а поляки..., які асимілювалися з «українською національною масою», стимулюючи процес її відокремлення від інших племен, наприклад російських» [7, С. 206]. Власне подібні ідеї В.Липинського були причиною того, що С.Томашівський та В.Кучабський сформували власні ідеї монархізму, де вказували винятково на національну традицію державності.

Ймовірно В.Липинський був свідомий того, що його теза про не національне походження української еліти викличе суперечності в суспільстві, тому він запропонував тезу про спільну «національну ідею», існування якої й дозволяє говорити про існування української нації. Це на його думку можливо «коли існує об'єднуюча спільна ідея української національної незалежності» [8, С. 4]. Цією спільною ідеєю В.Липинський трактував, як «однорідність хотінь» – спільне бажання представників усіх станів і класів до створення власної держави. Вчений зокрема писав: «На оцій однородности хотінь...національної аристократії і пасивних мас – тих, хто організує та править і тих, кого організують і ким правлять – спірається моральний авторитет всякої національної аристократії» [8, С. 205]. Він також писав, що народ повинен усвідомити свою «національну ідею», що і вважається перемогою.

Територіальний патріотизм, національна ідея та «однорідність хотінь» реалізовувалися в межах класократичної монархії, яка на думку В. Липинського була найкращою формою організації національної еліти. За зразок подібної національної держави вчених розглядав Гетьманщину часів Б. Хмельницького та Українську Державу П. Скоропадського.

Іншим істориком, який ідеалізував монархізм був С. Томашівський. Найвідомішими працями істориками є зокрема «Перший похід Б. Хмельницького в Галичину (Два місяці української політики 1648 р.)» (1914 р.) [14], «Галичина політично-історичний нарис з приводу світової війни» (1915 р.) [11], «Історія України. Старинні і середні віки» (1918 р.) [12], «Під колесами історії. Нариси і статті» (1922 р.) [15] та ін.

Як зазначалося вище, С. Томашівський не поділяв думку В. Липинського стосовно ролі національної еліти, яка сформувалася на Правобережжі з польської або полонізованої шляхти, тому шукав витоки української державності не в другій половині XVII ст., а в період Галицько-Волинської держави.

Опонуючи В. Липинському, С. Томашівський в статті «Погляд на стан людности Львівської землі» вказував, що саме інкорпорація частини українських земель Польщею в XVII ст. стала причиною занепаду української держави [16]. Тобто Річ Посполита перешкодила розвитку Галичини, як окремого політичного і національного організму. Так само і Б. Хмельницький у своїх державницьких устремліннях не орієнтувався на Галичину. С. Томашівський вказує, що Б. Хмельницький не мав чіткої національної ідеї, яка передбачала створення незалежної держави [17, С. 137]. Він зокрема писав, що «гетьман не мав наміру політично відокремитися від Речі Посполитої і взагалі ще не уявляв України інакше, ніж у зв'язку з Польщею» [14, С. 65].

Досліджуючи історію Галицько-Волинської держави С. Томашівський першим запропонував трактувати її як першу українську національну державу [12, С. 78]. Ця теза була причиною суперечки С. Томашівського та М. Грушевського. Останній категорично заперечував тезу, що саме Галицько-Волинська держава була національною, адже була по відношенню до Києва окраїною, а згодом зазнали асиміляції з боку Польщі [2, С. 21]. Натомість С. Томашівський наводив аргумент, що Русь після навали кочівників, не тільки розпалася, а й «розділила історичну долю російських земель і втратила національно-політичну і культурну самостійність» [12, С. 52].

Ідеалізуючи роль Галицько-Волинської держави С. Томашівський пропонував запозичити саме спадкову монархію, як форму держави, кордони якої він визначав винятково межами етнічного розселення українців.

Іншим важливим чинником, що був причиною уподобання саме монархізму – релігійний. С. Томашівський вважав, що саме після Берестейської церковної унії 1596 р. в Україні відновилася усталена і закономірна система цінностей, тобто західна, а не східна – Візантійська. Також історик вважав, що українці ближчі ментально є європейцями й одночасно в контексті цього підкреслював виняткову роль Галичини, яка слугувала «кордоном між Сходом і Заходом, а Греко-Католицька Церква являє собою мішаний церковно-культурний феномен – візантійський за формою, латинський за змістом» [18].

Основними науковими доробками В. Кучабського є брошури «Більшовизм і сучасне завдання українського заходу» (1925 р.) [3], «Консерватизм і опортунізм» (1933 р.) [4], «Україна і Польща» (1933 р.) [6], «Первні нинішньої нашої національної політичної структури» (1935 р.) [5] та ін. Аналізуючи його ідеї, можна прийти до висновку, що В. Кучабський запозичив у В. Липинського концепцію територіального патріотизму та національної ідеї, які вважав основою для створення держави, а в С. Томашівського – ідею «українського П'ємонту» яким вважав Галичину. Ключовою відмінністю в поглядах мислителів було те, що В. Кучабський в пошуку зразка національної

держави розглядав не Галицько-Волинську державу чи Гетьманщину, а державні утворення часів національно-демократичної революції 1917-1921 рр., зокрема Західноукраїнську народну республіку. Остання на думку вченого пожертвувала власним суверенітетом на користь ідеї соборності. Також перевагою Галичини було те, що в краї домінували не автономістські ідеї, а саме концепція суверенітету, основу правової ідеології складала національна демократія.

Стосовно ідеї монархізму, то В. Кучабський був прихильником військової диктатури, адже сам активно долучився до визвольної боротьби 1917-1921 рр. і був прихильником мілітаристичних ідей, що панували в Німеччині міжвоєнних десятиліть.

Висновки. Таким чином, українські історики В.Липинський, С.Томашівський та В.Кучабський були не тільки основоположниками ідеї консерватизму, а й пропагували концепцію встановлення монархічної форми правління в майбутній українській суверенній державі. Ідеалізація монархізму пояснювалася саме дослідженням історичного минулого українських земель, при цьому кожен з вчених акцентував увагу на абсолютно різних періодах. Так, В.Липинський зосередив свою увагу довкола козацької держави Б.Хмельницького, С.Томашівський – ідеалізував Галицько-Волинську державу, яку пропонував вважати першою етнічною державою українців, а В.Кучабський – на прикладі Західноукраїнської народної республіки пропагував ідею «месійності» Галичини, адже місцеві українці відмовилися від суверенітету на користь ідеї соборності етнічних українських земель. Спільним в поглядах В.Липинського, С.Томашівського та В.Кучабського була концепція «національної ідеї», яка зводилася до формування колективного переконання суспільства в потребі держави, як захисника національних інтересів.

В умовах сьогодення можна сказати, що дослідження історичного минулого є не тільки засобом визначення причинно-наслідкових зв'язків, а й демонструє тяглість національної державницької традиції, а отже може бути інструментом боротьби в інформаційній боротьбі проти російської пропаганди.

Література:

1. Гирич І. Українське народництво: До питання про оцінку феномену. URL: <http://surl.li/tbwx1>.
2. Дискусія над питанням «Откоуду єсть пошыла руская земля... и откуду роусская земля стала єсть». Переведена на засіданнях українського історично-філологічного товариства в Празі 11 і 18 листопада 1930 року. Прага: Видання українського історично-філологічного товариства. 1931. 36 с.
3. Кучабський В. Большевизм і сучасне завдання українського Заходу. Національно-політичні замітки. Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1925. 127 с.

4. Кучабський В. Консерватизм і опортунізм. *Дзвони*. 1936. Ч.4. С. 157-161.
5. Кучабський В. Первні нинішньої нашої національної політичної структури. *Шлях нації*. 1935. Ч. 1. С. 14–17.
6. Кучабський В. Україна і Польща. Отверта відповідь польському консерватистові. Львів: «Мета», 1933. 236 с.
7. Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. Івано-Франківськ, 2014. 732 с.
8. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Філадельфія. 1925. 627 с.
9. Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології. Консерватизм: Антологія. К., 1998. С. 120-129.
10. Райківський І. Ідея української соборності в півавстрійській Галичині (XIX – початок ХХ століття). Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2016. 392 с.
11. Томашівський С. Галичина політично-історичний нарис з приводу світової війни. Б.м., 1915. 30 с.
12. Томашівський С. Історія України. Старинні і середні віки. Мюнхен, 1948. 134 с.
13. Томашівський С. Наша політика і професор М. Грушевський. Гльосси до брошури проф. М. Грушевського. *Грушевський М. Наша політика*. Нью-Йорк – Дрогобич : Коло, 2003. С. 113 –143.
14. Томашівський С. Перший похід Б. Хмельницького в Галичину (Два місяці української політики 1648 р.). Львів, 1914. 105 с.
15. Томашівський С. Під колесами історії. Нариси і статті. Берлін: Українське слово. 1922. 108 с.
16. Томашівський С. Погляд на стан людности Львівської землі. *Жерела до історії України-Руси*. Львів, 1901. Т. 5. С. IV.
17. Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. *Записки НТШ*. Львів, 1898. Т. 23-24.
18. Халак Н. Степан Томашівський – науковець і політик. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/565-nadiia-khalak-stepan-tomashivskyi-naukovets-i-polityk>.
19. Gancarz B. «My, szlachta ukraińska...» Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego. 1882–1914. Kraków: Arcana, 2006. 330 s.
20. Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów. Krakow, 1909. 88 s.

References:

1. Hyrych, I. Ukrainiske narodnytstvo: Do pyttannia pro otsinku fenomenu [Ukrainian nationalism: To the question of evaluating the phenomenon]. URL: <http://surl.li/tbwx1>. [in Ukrainian].
2. Dyskusiiia nad pyttanniam «Otkoudu yest poshla ruskaia zemlia... y otkoudu rousskaia zemlia stala yest». Perevedena na zasidanniakh ukrainskoho istorychno-filolohychnoho tovarystva v Prazi 11 i 18 lystopadu 1930 roku [Discussion on the question «Where did the Russian land come from... and where did the Russian land come from?» Translated at the meetings of the Ukrainian Historical and Philological Society in Prague on November 11 and 18, 1930]. Praha: Vydannia ukrainskoho istorychno-filolohychnoho tovarystva. 1931. 36 s. [in Ukrainian].
3. Kuchabskyi, V. (1925). Bolshevyzm i suchasne zavdannia ukrainskoho Zakhodu. Natsionalno-politychni zamitky [Bolshevism and the modern task of the Ukrainian West. National and political notes]. Lviv: Z drukarni Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. 127 s. [in Ukrainian].

4. Kuchabskyi, V. (1936). Konservatyzm i oportunizm [Conservatism and opportunism]. *Dzvony – Bells*. Ch.4. S. 157-161. [in Ukrainian].
5. Kuchabskyi, V. (1935). Pervni nynishnoi nashoi natsionalnoi politychnoi struktury [The first of our current national political structure.]. *Shliakh natsii – The way of the nation*. Ch. 1. S. 14–17. [in Ukrainian].
6. Kuchabskyi, V. (1933). Ukraina i Polshcha. Otveta vidpovid polskomu konservatystovi [Ukraine and Poland. A frank answer to a Polish conservative]. Lviv: «Meta», 1933. 236 s. [in Ukrainian].
7. Lesiuk, M. (2014). Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyni [Formation and development of the Ukrainian literary language in Galicia]. Ivano-Frankivsk. 732 s. [in Ukrainian].
8. Lypynskyi, V. (1925). Lysty do bratv-khliborobiv. Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu [Letters to the bread-making brothers. About the idea and organization of Ukrainian monarchism]. Filadelfiia. 627 s. [in Ukrainian].
9. Lypynskyi, V. (1998). Universalizm u khliborobskii ideolohii [Universalism in agricultural ideology]. *Konservatyzm: Antolohiia – Conservatism: An Anthology*. K. S. 120-129. [in Ukrainian].
10. Raikivskyi, I. (2016). Ideia ukrainskoi sobornosti v pidavstriiskii Halychyni (XIX – pochatok XX stolittia) [The idea of Ukrainian unity in sub-Austrian Galicia (19th – early 20th centuries)]. Ivano-Frankivsk : Nova Zoria. 392 s. [in Ukrainian].
11. Tomashivskyi, S. (1915). Halychyna politychno-istorychnyi narys z pryvodu svitovoi viiny [Galicia, a political-historical essay about the World War]. B.m. 30 s. [in Ukrainian].
12. Tomashivskyi, S. (1948). Istoriiia Ukrainy. Starynni i seredni viky [History of Ukraine. Ancient and Middle Ages]. Miunkhen. 134 s. [in Ukrainian].
13. Tomashivskyi, S. (2003). Nasha polityka i profesor M. Hrushevskyi. Glossy do broshury prof. M. Hrushevskoho [Our policy and professor M. Hrushevskyi. Glosses to the brochure by Prof. M. Hrushevskyi]. *Hrushevskyi M. Nasha polityka – Hrushevskyi M. Our politics*. Niu-York – Drohobych: Kolo. S. 113 –143. [in Ukrainian].
14. Tomashivskyi, S. (1914). Pershyi pokhid B. Khmelnytskoho v Halychynu (Dva misiatsi ukrainskoi polityky 1648 r.) [B. Khmelnytsky's first campaign in Galicia (Two months of Ukrainian politics in 1648)]. Lviv. 105 s. [in Ukrainian].
15. Tomashivskyi, S. (1922). Pid kolesamy istorii. Narysy i statti [Under the wheels of history. Essays and articles]. Berlin: Ukrainske slovo. 108 s. [in Ukrainian].
16. Tomashivskyi, S. (1901). Pohliad na stan liudnosti Lvivskoi zemli [A look at the state of population of the Lviv region]. *Zherela do istorii Ukrainy-Rusy – Sources for the history of Ukraine-Russia*. Lviv. T. 5. S. IV. [in Ukrainian].
17. Tomashivskyi, S. (1898). Narodni rukhy v Halytskii Rusy 1648 r. [People's movements in Galician Rus' in 1648]. *Zapysky NTSh – Notes of the NTSh*. Lviv. T. 23-24. [in Ukrainian].
18. Khalak, N. Stepan Tomashivskyi – naukovets i polityk [Stepan Tomashivskyi is a scientist and politician]. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/565-nadiia-khalak-stepan-tomashivskyi-naukovets-i-polityk>. [in Ukrainian].
19. Gancarz, B. (2006). «My, szlachta ukraińska...» Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego [«We, the Ukrainian nobility...» Outline of the life and activities of Wacław Lipiński]. 1882–1914. Kraków: Arcana. 330 s. [in Polish].
20. Lipiński, W. (1909). Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów [Nobility in Ukraine. Its participation in the life of the Ukrainian nation against the background of its history]. Krakow. 88 s. [in Polish].

УДК 94(479.24+479.25) «2020» 355.4.:32.019.51

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1114-1127](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1114-1127)

Квятковський Роман Володимирович магістр соціальної роботи, ад'юнкт науково-організаційного відділу, Національна академія сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного, 79026, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32, тел.: (032) 238-65-34, <https://orcid.org/0000-0002-7917-1739>

МЕДІЙНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ДРУГОЇ КАРАБАСЬКОЇ ВІЙНИ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Анотація. Один із важливих аспектів сучасних конфліктів – це їх медійне відображення у засобах масової інформації. Сучасне інформаційне середовище відіграє ключову роль у сприйнятті конфліктів на регіональному та світовому рівнях. Друга карабаська війна, активні бойові дії якої тривали в період з 27 вересня по 10 листопада 2020 року, стала не лише черговим етапом багаторічного протистояння між Азербайджаном і Вірменією у Карабаху, але й регіональним конфліктом, який привернув увагу міжнародної спільноти.

Однак, окрім військових аспектів та політичних наслідків, важливо розглянути й висвітлення цього конфлікту у засобах масової інформації, яке має значний вплив на сприйняття подій як на внутрішньому і регіональному, так і на міжнародному рівнях. Роль медіа у висвітленні Другої карабаської війни стала об'єктом уваги для дослідження, оскільки вона відіграє ключову роль у формуванні громадської думки, сприйнятті конфлікту та його наслідків.

Російська Федерація і Турецька Республіка, як великі геополітичні сили, мають безпосередній вплив на події в регіоні Кавказу, а їхні медійні ресурси, зокрема телебачення та друковані засоби масової інформації, мають важливу роль у формуванні образу війни як у внутрішньому медійному просторі, так і для світової аудиторії.

Ця наукова стаття присвячена аналізу медійного відображення Другої карабаської війни у засобах масової інформації Російської Федерації і Турецької Республіки. Досліджуються ключові теми, акценти та підходи до представлення інформації про конфлікт, а також вплив цього відображення на міжнародну спільноту та формування громадської думки. Особлива увага приділяється особливостям інтерпретації подій у регіоні в період Другої карабаської війни та наслідків самого конфлікту, а також аналізу ролі медіа в процесі його врегулювання.

Ключові слова: Азербайджан, Вірменія, Друга карабаська війна, засоби масової інформації, інформаційний простір, Карабах, локальний конфлікт, медіапростір, Російська Федерація, Турецька Республіка.

Kviatkovskiy Roman Volodymyrovych master of social work, adjunct of the scientific and organizational department, The Hetman P. Sahaidachny National Army Academy, 79026, Lviv, St. Heroiv Maidanu, 32, tel.: (032) 238-65-34, <https://orcid.org/0000-0002-7917-1739>

MEDIA REPRESENTATION OF THE SECOND KARABAKH WAR IN THE MASS MEDIA OF THE RUSSIAN FEDERATION AND THE REPUBLIC OF TURKEY

Abstract. One of the important aspects of modern conflicts is their media coverage in mass media. The contemporary information environment plays a crucial role in the perception of conflicts at regional and global levels. The Second Karabakh War, with active combat operations lasting from September 27 to November 10, 2020, became not only another stage in the years-long confrontation between Azerbaijan and Armenia in Karabakh but also a regional conflict that attracted international attention.

However, besides military aspects and political consequences, it is important to consider the media coverage of this conflict, which has a significant impact on the perception of events at internal, regional, and international levels. The role of media in covering the Second Karabakh War has become the subject of research, as it plays a key role in shaping public opinion, understanding the conflict, and its consequences.

The Russian Federation and the Republic of Turkey, as major geopolitical powers, have a direct influence on events in the Caucasus region, and their media resources, including television and print media, play an important role in shaping the image of the war both domestically and for the global audience.

This scientific article is dedicated to analyzing the media coverage of the Second Karabakh War in the mass media of the Russian Federation and the Republic of Turkey. Key themes, focuses, and approaches to presenting information about the conflict are explored, as well as the impact of this coverage on the international community and the formation of public opinion. Special attention is paid to the peculiarities of interpreting events in the region during the Second Karabakh War and the consequences of the conflict itself, as well as analyzing the role of media in the process of its resolution.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Second Karabakh War, mass media, information space, Karabakh, local conflict, media space, Russian Federation, Republic of Turkey.

Постановка проблеми. Медійне відображення подій у сучасному світі визначає сприйняття глобальних конфліктів та їхній вплив на міждержавні

відносини. Дослідження медійного відображення Другої карабаської війни, зокрема аналіз засобів масової інформації РФ і Туреччина, є актуальною та важливою темою для розуміння механізмів формування публічної думки та впливу медіа на міжнаціональні відносини в регіоні.

Друга карабаська війна, що відбулася у 2020 році між Азербайджаном і Вірменією за контроль над регіоном Карабаху, привернула світову увагу через свою складну політичну динаміку та значний вплив на геополітичне середовище. Медійне відображення подій у цьому конфлікті стало об'єктом глибокого аналізу через його велику роль у формуванні інформаційної картини подій у світовому співтоваристві. РФ та Туреччина відіграють ключову роль у цьому контексті, оскільки їхні засоби масової інформації мають великий вплив на сприйняття конфлікту різними аудиторіями.

Дослідження медійного відображення Другої карабаської війни є актуальним у контексті необхідності розуміння впливу медіа на формування громадської думки та міждержавні відносини. Такі впливові гравці на геополітичній карті кавказького регіону як РФ і Туреччина мають значний вплив на події в регіоні через свої політичні, економічні та військові інтереси. Такий вплив включає не лише прямі дії щодо конфлікту, а й дії, які спрямовані на формування інформаційної картини через засоби масової інформації.

Зважаючи на роль медіа в сучасному світі, особливо в умовах глобальної комунікації, важливо розуміти, як саме РФ і Туреччина використовують свої медійні ресурси для формування світоглядів та підтримки власних позицій у конфлікті на Кавказі. Це включає як офіційні державні ЗМІ, так і незалежні медіа, що мають різні підходи до подій у конфлікті.

Дослідження медійного відображення Другої карабаської війни дозволить краще розуміти динаміку інформаційного простору та його вплив на сприйняття подій в регіоні у міжнаціональному контексті, а також на суспільно-політичні процеси, міждержавні відносини та міжнародну безпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конфлікт у Карабаху привернув увагу та став предметом досліджень багатьох експертів, науковців та аналітиків з усього світу, серед яких Т. де Ваал, Р. Врубель, Б. Кірдемір та ін. Предметом їх досліджень є політичний контекст конфлікту і його вплив на геополітичну ситуацію у Південному Кавказі, пропаганда в мас-медіа під час Другої карабаської війни, медійне супроводження та представлення конфлікту в соціальних медіа та онлайн ресурсах тощо.

Серед вітчизняних дослідників і науковців, які вивчали Другу карабаську війну, варто відзначити А. Харука, О. Поплавського, Ю. Рєпіла, І. Ткаченка, Р. Квятковського та ін. Які досліджували передумови, хронологію

розгортання бойових дій і їх наслідки, практику бойового застосування різноманітних систем озброєння і військової техніки під час Другої карабаської війни, висвітлення подій періоду Другої карабаської війни у військових часописах, медійне супроводження бойових дій та аналіз використання інформаційного простору сторонами конфлікту для досягнення своїх цілей.

Поряд з тим, актуальним напрямком досліджень залишається аналіз особливостей медійного висвітлення Другої карабаської війни у 2020 році в засобах масової інформації.

Мета статті – дослідження медійного відображення Другої карабаської війни у засобах масової інформації Російської Федерації і Турецької Республіки; аналіз ключових тем, акцентів та підходів до представлення інформації про конфлікт в Карабаху, процес його врегулювання та його наслідки для регіону.

Виклад основного матеріалу. Друга карабаська війна була широко висвітлена в засобах масової інформації, зокрема в новинах, телепередачах, інтернет-ресурсах, соціальних мережах, блогах тощо. Загалом, війна викликала значний інтерес серед громадськості та політичних експертів у всьому світі.

В ЗМІ оприлюднено багато експертних дискусій та інтерв'ю з політичними діячами, військовими експертами і журналістами, які аналізували ситуацію в регіоні та давали свої прогнози. Користувачі соціальних мереж активно ділилися новинами, фото- та відеоматеріалами, створювались групи підтримки різних сторін конфлікту, обговорювались причини війни та можливі шляхи її вирішення. Також публікувалось багато матеріалів на блогах та в інтернет-виданнях, де політичні експерти, журналісти та активісти давали свої оцінки ситуації та аналізували події в регіоні.

Поряд з тим, особливої уваги потребує реакція турецьких і російських ЗМІ, аналіз відмінностей у їхньому підході до подій та наслідкам цього впливу на громадську думку і міжнаціональні відносини з огляду на їхні власні перспективи та геополітичні інтереси в регіоні Південного Кавказу.

У конфлікті довкола Карабаху були залучені не тільки Вірменія та Азербайджан, а також низка важливих міжнародних «гравців». Але на відміну від інших регіональних конфліктів, наприклад, сирійського, ані Сполучені Штати, ані Європейський Союз не проявляють особливої активності щодо Карабаху. Протягом часу вони лише закликали до миру, протестували проти надмірного втручання Туреччини у конфлікт, та коментували даний конфлікт. Саме Російська Федерація та Турецька Республіка стали ще одними головними учасниками конфлікту окрім Вірменії та Азербайджану [1].

ЗМІ Російської Федерації.

Російська Федерація має довгострокові стратегічні інтереси в Південному Кавказі, включаючи власні геополітичні амбіції та балансування впливу в регіоні Південного Кавказу. Таким чином російські засоби масової інформації приділяли основну увагу власним геополітичним інтересам в Карабаху, спрямовуючи увагу на підтримку Вірменії, яка є стратегічним партнером РФ, а також на забезпечення стабільності у зоні свого впливу. РФ через власні ЗМІ намагалась впливати на публічну думку, як всередині країни так і на інші країни, шляхом представлення війни з певної перспективи, що відповідає інтересам Кремля.

Науковий аналіз відображення Другої карабаської війни в російських ЗМІ показав, що інформаційний простір РФ в цей період був дещо розбіжним щодо оцінки ситуації у регіоні. Зокрема, простежувались деякі тенденції до розміщення однобічної та емоційної інформації, яка могла викликати недовіру до інформації, що надходила з конфліктної зони. Російські ЗМІ часто використовували емоційне забарвлення та патріотичні лозунги у заголовках, мета яких навести читачів на думку, що Росія підтримує справедливу справу у війні та бореться за інтереси своїх союзників.

Деякі ЗМІ підкреслювали негативний вплив турецької інтервенції на ситуацію в регіоні і підтримували позицію «Армії Нагірного Карабаху», в той час як інші ЗМІ акцентували увагу на ролі РФ як медіатора в конфлікті та її зусиллях у мирному врегулюванні.

Так, у одній із статей на сторінках газети Московський комсомолец зазначено: «Великий стратегічний інтерес Туреччини, як і будь-якого потужного регіонального гравця – збільшити свій геополітичний вплив у суміжних регіонах, у тому числі в етнічно і культурно близьких. Для Анкари події у Нагірному Карабаху – вікно можливостей для збільшення власного впливу на Кавказі. Відкрите військове втручання у карабахський конфлікт не зовсім на користь Туреччини, проте Анкара використовує добре відомі інструменти гібридного втручання у тій чи іншій формі, пряму чи явну підтримку Азербайджану через ЗМІ та через різні неформальні і недержавні структури» [2].

«Баку звинуватив Єреван у провокаціях, чим пояснив свій наступ. Вірменська сторона заявила, що військові Азербайджану першими розпочали обстріл. Ніхто не взявся вирішити цю проблему так, щоб уже остаточно стало зрозуміло, який статус Нагірного Карабаху, що з тими чи іншими районами, як розблокувати транспортні шляхи... тут важко переоцінити роль Російської Федерації, роль особисто Путіна. Звісно, президент докладає всіх зусиль для того, щоб сприяти деескалації напруженості в регіоні» – зазначає ІА Комерсант [3].

Також, відзначимо наявність пропагандистських елементів в деяких матеріалах російських ЗМІ, зокрема, акцентування на «захисті прав православних» та «історичній справедливості», що викликало додаткову напруженість в регіоні. Такі акценти були спрямовані на маніпулювання громадською думкою та створення сприятливого образу конфлікту для російської аудиторії, підсилення підтримки військових дій і політичних рішень у рамках конфлікту маніпулюючи темою релігії і історичними фактами.

На сторінці російського видавництва «Русская Идея», що пропагує тему «територіальної та духовної окупації Карабаху», розміщено заклик до учасників конфлікту «вирішувати проблему політико-дипломатичним шляхом через переговори». Водночас, підкреслено роль Росії в цьому процесі з таким підтекстом: «про що можуть домовлятися дві сторони, кожна з яких вважає себе власником тієї ж землі (Карабаху)? У Азербайджану своє залишкове право – радянське, у Вірменії своє право – національно-історичне. Щоб змусити їх до результативних переговорів, потрібна авторитетна сила, що визнається обома сторонами. Предметом таких переговорів повинне стати встановлення історичної правди, яка переконає обидві сторони у єдино правильному розв'язанні конфлікту. В даний час така правда є неоднозначною, але все ж ближчою до неї стоїть Вірменія» [4].

Російські ЗМІ в період активних бойових дій в Карабаху та після підписання мирного договору звертали значну увагу і на тему інформаційної війни. У матеріалах російських ЗМІ обговорювались такі аспекти інформаційної війни, як маніпуляція інформацією, дезінформація, вплив медіа на громадську думку і психологічна війна через інформаційний простір таким чином намагаючись прикрити елементи власної пропаганди довкола Карабаського конфлікту [5].

Також було виявлено, що російські ЗМІ активно використовували термін «миротворчі сили» при описі російської військової присутності у Карабаху, звертаючи увагу на те, що Росія бере участь у забезпеченні миру та стабільності в регіоні, є посередником мирного процесу в конфлікті між Азербайджаном і Вірменією. Проте, по суті, використовувала цей термін для надання легітимності і підтримки військовим операціям, які проводилися під егідою забезпечення миру та стабільності в регіоні, оправдання військової присутності і опосередкованого залучення до конфлікту російських військ.

Зокрема, в ЗМІ поширювалась заява президента РФ В. Путіна який висловився щодо ситуації в Карабаху та навколо нього. Суть сказаного зводиться до того, що «миротворча місія здійснюється виключно Росією і ділити ці функції з Анкарою Москва не має наміру». Статус Карабаху В. Путін назвав остаточно не визначеним і акцентував увагу на тому, що «Росія сприятиме його визначенню» [6].

Водночас, слід зазначити, що Вірменія – одна з країн Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), яка знаходилася нібито під протекторатом Росії. Однак в протистоянні з Азербайджаном РФ залишила вірмен як союзника і Москва намагалась спростувати закиди на свою адресу щодо бездіяльності російських миротворців після початку Азербайджаном бойових дій у Карабаху.

Так, на інтернет сайті Російської ради по міжнародним справам зазначено, що «утримання від прямої участі у війні за Вірменію не є невиконанням Росією своїх союзницьких зобов'язань. Після звернення прем'єр-міністра Вірменії Н. Пашиняна до президента Росії В. Путіна за забезпеченням безпеки Вірменії, МЗС Росії недвозначно роз'яснило, що безпека Вірменії в рамках союзницьких зобов'язань на підставі договору про дружбу, співпрацю та взаємодопомогу між РА та РФ буде забезпечена за обставин, що представляють загрозу безпосередньо Вірменії. Така ж позиція, безумовно, була б відображена і у відповіді ОДКБ, якщо б від Вірменії надійшов відповідний запит» [7].

Крім цього, в російських ЗМІ можна побачити підкреслення регіональних та геополітичних аспектів війни. Наприклад, вони часто звертали увагу на те, що Карабах – це регіон, який традиційно був під впливом Росії, і тому вона законно має свій інтерес у цій справі. Такі тези можна знайти в заголовках та текстах, які покликані формувати думку, що «Росія бореться проти вторгнення Туреччини в Карабах» і «Росія виступає за стабільність на Кавказі» [8, 9].

Також помітним було те, що російські ЗМІ звертали увагу і на міжнародний аспект війни, зокрема на роль США, Європейського Союзу та Організації Об'єднаних Націй. ЗМІ акцентували увагу на тому, що «США та ЄС не доклали достатніх зусиль для зупинки війни, а ООН не змогла забезпечити мирний процес». Такі тези можна знайти в маніпулятивних заголовках, які спонукали до дискусій у соціальних мережах на тему «Захід дозволив Азербайджану розпочати війну у Карабаху» [10, 11].

Загалом, аналіз відображення Другої карабаської війни в російських ЗМІ свідчить про значну політизацію інформації та наявність елементів пропаганди в окремих матеріалах. З одного боку, було використано тему захисту російських інтересів і історичні аргументи для оправдання військової присутності в Карабаху та втручання у справи іншої країни. З іншого боку, активно використовувався термін «миротворчі сили» для відображення Росії як миролюбної країни, яка бере участь у забезпеченні миру і стабільності в регіоні.

Також, цей аналіз дає змогу отримати загальне уявлення про те, як події відображалися у російських ЗМІ, які тези та аргументи були акцентовані, а також які етичні проблеми можуть виникати в процесі висвітлення війни.

ЗМІ Турецької Республіки.

Турецькі ЗМІ активно висвітлювали Другу карабаську війну через історичні та етнічні зв'язки з азербайджанським народом, підтримували Азербайджан у конфлікті та критикували Вірменію. Однак, у світлі геополітичних відносин Туреччини з РФ, іншими країнами регіону та інтересами у забезпеченні енергетичної безпеки, реакція турецьких ЗМІ на пряму залежала від стратегічних відносин і дипломатичних інтересів країни.

Одна з найбільш помітних рис висвітлення конфлікту в турецьких ЗМІ – поширення риторики відстоювання Азербайджану проти Вірменії. Турецькі ЗМІ розміщували статті та репортажі, в яких засуджували дії вірмен і підкреслювали свою підтримку Азербайджану. Акцентуючи увагу на тому, що «Вірменія зобов'язана повернути зайняті території» і «Вірменія винна в ескалації конфлікту в Карабаху» [12].

Також, турецькі ЗМІ активно використовували соціальні мережі для поширення інформації про війну. Зокрема, багато новин та фотографій про події на фронті публікувалися на Twitter, Instagram та Facebook, що забезпечувало швидке поширення інформації.

На турецьких телеканалах, таких як TRT, Habertürk, Haber Global та інші, було багато репортажів з передової та військових баз на кордоні з Азербайджаном. Вони висвітлювали конфлікт з точки зору Туреччини, демонструючи підтримку Азербайджану та звинувачуючи «Армію Нагірного Карабаху» у «терористичних актах», відображаючи конфлікт через призму терористичної загрози, водночас відзначаючи успіхи азербайджанських військ та їхню здатність контролювати ситуацію на лінії зіткнення. Такий підхід турецьких ЗМІ, як і російських ЗМІ, був спрямований на маніпулювання громадською думкою та формування певного наративу щодо конфлікту, особливо в контексті геополітичних інтересів країни у регіоні [13, 14, 15].

Газета Daily Sabah, яка вважається близькою до уряду Туреччини, публікувала статті, що викривали «вірменську агресію та беззаконня Армії Нагірного Карабаху», тоді як Азербайджан був зображений як «жертва конфлікту». Також, Daily Sabah зазначає, що «долю Карабаху, який ООН вважає територією Азербайджану, не можна відкладати ще на багато років. А 28-річний провал Мінської групи, яка була створена в 1992 році Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), легітимізує аргумент І. Алієва про те, що окупація повинна бути припинена заради припинення вогню» [16].

Турецьке інформаційне агентство Anadolu Agency акцентувало свою увагу на реакції міжнародних організацій і висвітленні подій в період Другої карабаської війни Західними ЗМІ, звертаючи увагу на їх «упередженість щодо ситуації в Карабаху». Зокрема, така критика озвучувалась на адресу інформаційних агентств світу, таких як російський Sputnik, французькі Agence

France Presse і France 24, британські BBC і Reuters, американське Associated Press, The New York Times, The Wall Street Journal і CNN.

«Як медіа-організації, які так прагнуть виголошувати універсальні проповіді журналістських принципів, можуть бути настільки упередженими, коли справа доходить до звітів про азербайджансько-вірменський конфлікт? Там, де глобальні організації та центри політичної влади зайняли дуже упереджену позицію, нераціонально очікувати нейтралітету від ЗМІ, які є лише корисним інструментом у руках тих самих організацій та центрів політичної влади» – зазначає Anadolu Agency [17].

Турецькими інформаційними агентствами досить часто згадувалася роль Російської Федерації у конфлікті і акцентувалась увага на військовій допомозі, яку РФ надавала Вірменії. Вони підкреслювали, що «російська підтримка вигідна для Вірменії та сприяє збереженню статус-кво в регіоні, що не відповідає інтересам Туреччини та Азербайджану». Деякі ЗМІ звертали увагу на геополітичний аспект конфлікту, а саме на спробу Росії зберегти свій вплив на Південному Кавказі і використати конфлікт для зміцнення своєї позиції в регіоні [18, 19].

В контексті підтримки Азербайджану, як ключової складової зовнішньої політики Туреччини, в турецьких ЗМІ активно поширювались заяви президента Туреччини Р. Ердогана. Основні висловлювання Р. Ердогана, які цитувались турецькими ЗМІ, щодо підтримки Азербайджану у конфлікті в Карабаху включали такі позиції: «ми виступаємо на боці наших братів і друзів в Азербайджані, ми разом з ними у всіх питаннях»; «Туреччина завжди буде підтримувати Азербайджан у всіх справах, у всіх аспектах, і ми будемо продовжувати це робити»; «у кожного, хто думає, що може перешкоджати турецькому та азербайджанському народу, повинна бути невинуватана надія. Ми разом з нашими братами здатні зробити все»; «ми вважаємо, що єдине мирне рішення цього конфлікту полягає у виведенні військ Карабаху та поверненні територій Азербайджану»; «ми готові допомогти нашим азербайджанським братам у всіх аспектах, щоб вони могли відновити свої території та стабілізувати ситуацію в регіоні» [20]. Такий підхід турецьких ЗМІ відображав їхню підтримку та солідарність з Азербайджаном у контексті карабаського конфлікту і зовнішньої політики країни, зокрема, підкреслюючи «готовність надавати допомогу Азербайджану та виступати на його боці у рішенні конфлікту».

Водночас, критика стосовно висвітлення конфлікту в турецьких ЗМІ була також представлена в міжнародних ЗМІ та організаціях. Зокрема, Reporters Without Borders включила Туреччину до списку країн, що порушують свободу преси. Організація заявила, що турецькі ЗМІ «допустились пропаганди та обману відносно ситуації в Карабаху».

У свою чергу, Human Rights Watch вказує на те, що «турецька влада, порушуючи свободу преси, обмежувала доступ журналістів до інформації та стежила за їхньою діяльністю». Організація також звернула увагу на використання Туреччиною соціальних медіа для дезінформації і пропаганди [21].

Варто також зазначити, що після закінчення війни, турецькі ЗМІ продовжували висвітлювати події в регіоні. Зокрема, поширювались вітання Азербайджану з перемогою, повідомлення про нові територіальні зміни в регіоні, аналізувались можливі наслідки перемоги Азербайджану для регіону та роль Туреччини у цьому процесі [22, 23].

Загалом, висвітлення Другої карабахської війни 2020 року в турецьких ЗМІ було досить інтенсивним та багатограним. З одного боку, у ЗМІ було активно висвітлено воєнні операції та їхні наслідки, ролі різних гравців у конфлікті, включаючи Російську Федерацію, а також різні міжнародні реакції на війну. З іншого боку, було помітно вплив націоналістичної риторики та звернення до спільної тюркської культурної спадщини, що стало спільним фактором для об'єднання турецького суспільства.

Підтримка Азербайджану та протистояння Росії можуть бути ключовою метою Туреччини в конфлікті. Так, Туреччина бачить своїм стратегічним завданням забезпечення контролю над регіоном Чорного та Каспійського морів та боротьбу з російським впливом у цьому регіоні. Таким чином, підтримка Азербайджану може бути частиною стратегії Туреччини на південному сході Європи та на Близькому Сході.

Висновки. В статті здійснено аналіз медійного відображення Другої карабахської війни з використанням засобів масової інформації Російської Федерації і Турецької Республіки. Дослідження показує, що медійне відображення Другої карабахської війни має значний вплив на формування громадської думки та сприйняття конфлікту міжнаціональними аудиторіями.

Спосіб, яким війна відображалася в різних медіа, різнився в залежності від їхньої політичної спрямованості, країни походження та інших факторів. Деякі медіа віддавали перевагу одній стороні конфлікту, тоді як інші були більш об'єктивними у своєму підході. Слід виділити, що ключову роль у формуванні інформаційної картини подій через засоби масової інформації, мали саме РФ та Туреччина, враховуючи їхні інтереси та вплив на регіональні процеси.

У загальному, висвітлення Другої карабахської війни є важливим прикладом того, як ЗМІ можуть впливати на громадську думку та прийняті рішення. Цей конфлікт показав, що важливо забезпечувати об'єктивність, різноманітність джерел та взаємодію між різними сторонами конфлікту та експертами, які мають розуміння ситуації і можуть надати компетентну оцінку.

Проте, інформаційне протистояння та маніпуляції інформацією також відіграли свою роль у цьому конфлікті. Багато російських і турецьких ЗМІ виступали як пропагандисти, підтримуючи певну сторону конфлікту та поширюючи односторонню інформацію. Таким чином, однією з головних проблем медійного відображення Другої карабаської війни була пов'язана з тим, що інформація, яка подавалась у ЗМІ, часто була суперечливою та неповною. Відбувалися маніпуляції інформацією та поширення фейкових новин як у ЗМІ РФ, так і в Туреччині; лунали взаємні звинувачення у надмірному інтересі та втручанні країн у конфлікт, що ускладнювало розуміння ситуації та створювало інформаційний хаос.

Основними відмінностями ключових тем, акцентів, тональності інформації та підходів до представлення інформації про конфлікт в Карабаху в ЗМІ були те, що турецькі медіа частіше наголошували на підтримці Азербайджану та критиці дій Вірменії, підкреслювали право на територіальну цілісність та акцентували увагу на порушеннях прав людини. У свою чергу, російські ЗМІ фокусувались на міжнародних аспектах, політичних та геополітичних питаннях конфлікту, ролі Російської Федерації у врегулюванні ситуації та наголошували на прагненні РФ «сприяти стабільності та миру в регіоні».

Подальше дослідження відображення Другої карабаської війни в засобах масової інформації сприятиме кращому розумінню динаміки інформаційного простору та його впливу на сприйняття подій в Карабаху внутрішньою аудиторією та міжнародною спільнотою.

Література:

1. Укрінформ (2020). Нагірний Карабах: турецькі миротворці проти російських?. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3137835-nagirnij-karabah-turecki-mirotvorci-proti-rosijskih.html>
2. Московский Комсомолец (2020). Политологи назвали интересы Турции в карабахском конфликте. <https://www.mk.ru/politics/2020/09/29/politologi-nazvali-interesy-turcii-v-karabakhskom-konflikte.html>
3. Коммерсантъ (2020). Огонь перешел все границы. <https://www.kommersant.ru/doc/5559371>
4. Русская Идея (2020). Карабах, Армения, Азербайджан, Турция... Кто оккупанты?. <https://rusidea.org/250957802>
5. Известия (2020). Накрыло войной: что и кто обостряет конфликт в Нагорном Карабахе. <https://iz.ru/1067165/elnar-bainazarov-anton-lavrov-semen-eremin/nakrylo-voinoi-chto-i-kto-obostriaet-konflikt-v-nagornom-karabakhe>
6. Россия 24 (2020). Владимир Путин развеял туман карабахской войны. https://www.youtube.com/watch?v=87URcZZj9_4
7. РСМД (2020). Карабахское противостояние: роль России и Турции. <https://russiancouncil.ru/blogs/mamed-mustafaev/karabakhskoe-protivostoyanie-rol-rossii-i-turtsii/>
8. Naked Science (2020). Карабах: почему война была неизбежна, кому она выгодна и чем закончится?. <https://naked-science.ru/article/history/karabah-pochemu-vojna-byla-neizbezhna-komu-ona-vygodna-i-chem-zakonchitsya>

9. Медуза (2020). Из-за чего воюют в Нагорном Карабахе? Правда ли, что Турция может вмешаться? На чьей стороне на самом деле Россия?. <https://meduza.io/feature/2020/09/29/iz-za-chego-voyuut-v-nagornom-karabahe-pravda-li-chto-turtsiya-mozhet-vmeshatsya-na-chiey-storone-na-samom-dele-rossiya>
10. Репортер (2020). Война в Нагорном Карабахе выгодна лишь «третьей силе». <https://topcor.ru/16682-vojna-v-nagornom-karabahe-vygodna-lish-tretej-sile.html>
11. Новая газета (2020). Война осколков империи. <https://novayagazeta.ru/articles/2020/10/21/87621-voyna-oskolkov-imperii>
12. Anadolu Agency (2020). Azerbaycan'ın işgal altındaki toprakları Karabağ. <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-iscal-altindaki-topraklari-karabag/1989594>
13. TRT World (2020). Nagorno-Karabakh: A war between Armenia and Azerbaijan is dangerously close <https://www.trtworld.com/magazine/nagorno-karabakh-a-war-between-armenia-and-azerbaijan-is-dangerously-close-40112>
14. Habertürk TV (2020). Karabağ'ın statüsü değişti mi? <https://www.youtube.com/watch?v=5iwwe0gTsxQ>
15. Haber Global (2020). Azerbaycan Karabağ'ı İşgalden Adım Adım İşte Böyle Kurtardı! https://www.youtube.com/watch?v=_2jGsRycrPs
16. Daily Sabah (2020). Actors and perspectives in the Nagorno-Karabakh conflict <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/actors-and-perspectives-in-the-nagorno-karabakh-conflict>
17. Anadolu Agency (2020). Analysis - Western media's approach to Nagorno-Karabakh rife with bias and prejudice. <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-western-media-s-approach-to-nagorno-karabakh-rife-with-bias-and-prejudice/2016909>
18. A NEWS TV (2020). 28-year conflict over Karabakh resolved in 44 days thanks to Azerbaijani army's successful operations. <https://www.aneews.com.tr/world/2020/11/26/28-year-conflict-over-karabakh-resolved-in-44-days-thanks-to-azerbaijani-armys-successful-operations>
19. Anadolu Agency (2020). Russia provides 94% of Armenia's weapons in 5 years. <https://www.aa.com.tr/en/europe/russia-provides-94-of-armenia-s-weapons-in-5-years/2023969>
20. Anadolu Agency (2020). Turkey should take part in solution process in U.Karabakh. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/-turkey-should-take-part-in-solution-process-in-ukarabakh-/1996245>
21. Institute for the Study of Human Rights (2020). The Media war by Azerbaijan and Turkey against Armenia and Nagorno-Karabakh. <https://www.humanrightscolumbia.org/news/media-war-azerbaijan-and-turkey-against-armenia-and-nagorno-karabakh>
22. AVİM (2020). Azerbaijan, Turkey seek peaceful resolution of Karabakh conflict. <https://avim.org.tr/en/Bulten/AZERBAIJAN-TURKEY-SEEK-PEACEFUL-RESOLUTION-OF-KARABAKH-CONFLICT>
23. Al Jazeera (2023). Turkey supports 'steps taken by Azerbaijan' in Nagorno-Karabakh: Erdogan. <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/20/turkey-supports-steps-taken-by-azerbaijan-in-nagorno-karabakh-erdogan>

References:

1. UKRINFORM (2020). Nahirnyi Karabakh: turetski myrotvortsi proty rosiiskykh?. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3137835-nagimij-karabah-turecki-mirotvorci-proti-rosijskih.html> [in Ukrainian].
2. Moskovskii Komsomolets (2020). Politologi nazvali interesi Turtsii v karabakhskom konflikte. Retrieved from <https://www.mk.ru/politics/2020/09/29/politologi-nazvali-interesy-turcii-v-karabakhskom-konflikte.html> [in Russian].

3. Kommersant (2020). Ogon pereshel vse granitsi. Retrieved from <https://www.kommersant.ru/doc/5559371> [in Russian].
4. Russkaya Ideya (2020). Karabakh, Armeniya, Azerbaidzhan, Turtsiya... Kto okkupanti?. Retrieved from <https://rusidea.org/250957802> [in Russian].
5. Izvestiya (2020). Nakrilo voynoi: chto i kto obostryaet konflikt v Nagornom Karabakhe. Retrieved from <https://iz.ru/1067165/elnar-bainazarov-anton-lavrov-semen-eremin/nakrylo-voynoi-chto-i-kto-obostriaet-konflikt-v-nagornom-karabakhe> [in Russian].
6. Rossiya 24 (2020). Vladimir Putin razveyal tuman karabakhskoi voyni. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=87URcZZj9_4 [in Russian].
7. RSMD (2020). Karabakhskoe protivostoyanie: rol Rossii i Turtsii. Retrieved from <https://russiancouncil.ru/blogs/mamed-mustafaev/karabakhskoe-protivostoyanie-rol-rossii-i-turtsii/> [in Russian].
8. Naked Science (2020). Karabakh: pochemu voina bila neizbezhna, komu ona viodna i chem zakonchitsya?. Retrieved from <https://naked-science.ru/article/history/karabah-pochemu-voyna-by-la-neizbezhna-komu-ona-vygodna-i-chem-zakonchitsya> [in Russian].
9. Meduza (2020). Iz-za chego voyuyut v Nagornom Karabakhe? Pravda li, chto Turtsiya mozhet vmeshatsya? Na chei storone na samom dele Rossiya?. Retrieved from <https://meduza.io/feature/2020/09/29/iz-za-chego-voyuyut-v-nagornom-karabahe-pravda-li-chto-turtsiya-mozhet-vmeshatsya-na-chiey-storone-na-samom-dele-rossiya> [in Russian].
10. Reporter (2020). Voina v Nagornom Karabakhe viodna lish «tretej sile». Retrieved from <https://topcor.ru/16682-voyna-v-nagornom-karabahe-vygodna-lish-tretej-sile.html> [in Russian].
11. Novaya gazeta (2020). Voina oskolkov imperii. Retrieved from <https://novayagazeta.ru/articles/2020/10/21/87621-voyna-oskolkov-imperii> [in Russian].
12. Anadolu Agency (2020). Azerbaycan'in işgal altındaki toprakları Karabağ. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-iscal-altindaki-topraklari-karabag/1989594> [in Turkish].
13. TRT World (2020). Nagorno-Karabakh: A war between Armenia and Azerbaijan is dangerously close. Retrieved from <https://www.trtworld.com/magazine/nagorno-karabakh-a-war-between-armenia-and-azerbaijan-is-dangerously-close-40112> [in English].
14. Habertürk TV (2020). Karabağ'ın statüsü değışti mi? Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=5iwwe0gTsxQ> [in Turkish].
15. Haber Global (2020). Azerbaycan Karabağ'ı İşgalden Adım Adım İşte Böyle Kurtardı! Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=_2jGsRycrPs [in Turkish].
16. Daily Sabah (2020). Actors and perspectives in the Nagorno-Karabakh conflict. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/actors-and-perspectives-in-the-nagorno-karabakh-conflict> [in English].
17. Anadolu Agency (2020). Analysis - Western media's approach to Nagorno-Karabakh rife with bias and prejudice. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-western-media-s-approach-to-nagorno-karabakh-rife-with-bias-and-prejudice/2016909> [in English].
18. A NEWS TV (2020). 28-year conflict over Karabakh resolved in 44 days thanks to Azerbaijani army's successful operations. Retrieved from <https://www.anews.com.tr/world/2020/11/26/28-year-conflict-over-karabakh-resolved-in-44-days-thanks-to-azerbaijani-armys-successful-operations> [in English].
19. Anadolu Agency (2020). Russia provides 94% of Armenia's weapons in 5 years. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/europe/russia-provides-94-of-armenia-s-weapons-in-5-years/2023969> [in English].

20. Anadolu Agency (2020). Turkey should take part in solution process in U.Karabakh. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/-turkey-should-take-part-in-solution-process-in-ukarabakh-/1996245> [in English].

21. Institute for the Study of Human Rights (2020). The Media war by Azerbaijan and Turkey against Armenia and Nagorno-Karabakh. Retrieved from <https://www.humanrightscolumbia.org/news/media-war-azerbaijan-and-turkey-against-armenia-and-nagorno-karabakh> [in English].

22. AVİM (2020). Azerbaijan, Turkey seek peaceful resolution of Karabakh conflict. Retrieved from <https://avim.org.tr/en/Bulten/AZERBAIJAN-TURKEY-SEEK-PEACEFUL-RESOLUTION-OF-KARABAKH-CONFLICT> [in English].

23. Al Jazeera (2023). Turkey supports 'steps taken by Azerbaijan' in Nagorno-Karabakh: Erdogan. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/20/turkey-supports-steps-taken-by-azerbaijan-in-nagorno-karabakh-erdogan> [in English].

УДК 364-787.2+33.027:336.24.07

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1128-1140](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1128-1140)

Кліш Андрій Богданович доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 48027, м. Тернопіль, вул. Кривоноса, 2, тел.: (0352) 53-59-01, <https://orcid.org/0000-0001-6074-6064>

Москалюк Микола Миколайович доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 48027, м. Тернопіль, вул. Кривоноса, 2, тел.: (0352) 53-59-01, <https://orcid.org/0000-0002-4122-5834>

СОЦІАЛЬНА І МАТЕРІАЛЬНА ПІДТРИМКА МИТНИХ СТРУКТУР «ДИРЕКЦІЮ МИТ У ЛЬВОВІ» (1920-ТІ РР.)

Анотація. «Дирекція мит у Львові» у 1920-ті рр. надавала значну соціальну і матеріальну підтримку митним структурам. Вона передбачала надання житла та інших соціальних послуг для працівників митниць та їхніх сімей. Забезпечувала соціальну підтримку у вигляді навчання та підвищення кваліфікації працівників. Матеріальна підтримка включала виплату заробітної плати, надання компенсацій за виконану роботу, забезпечення необхідними ресурсами для ефективної роботи митних структур. У цілому вона сприяла підвищенню мотивації працівників та покращенню їхньої продуктивності в тогочасних умовах. Загалом соціальна і матеріальна підтримка сприяла зміцненню дисципліни та відданості працівників митних структур. Покращення житлових умов дозволяло митникам бути більш концентрованими на виконанні своїх обов'язків, забезпечувати ефективну роботу митних пунктів та контроль за переміщенням товарів і громадян. Надання можливостей для підвищення кваліфікації сприяло підтримці професійного зростання митників. Це дозволяло їм покращувати якість роботи і забезпечувало достатній рівень контролю на митниці. Соціальна і матеріальна підтримка сприяла збереженню стабільності та порядку в митній сфері, особливо в умовах 1920-х рр. Шляхом забезпечення адекватних умов життя та праці працівників митних структур, «Дирекція мит у Львові» сприяла зниженню ризику корупції та інших негативних явищ, які могли б вплинути на ефективність їхньої роботи.

Крім соціальної і матеріальної підтримки, «Дирекція мит у Львові» у 1920-ті рр. також здійснювала заходи щодо підвищення професійного рівня працівників. Професійна підготовка дозволяла працівникам бути більш компетентними в своїй роботі та ефективно вирішувати складні завдання, пов'язані з митним контролем та управлінням. «Дирекція мит у Львові» відіграла важливу роль у забезпеченні безпеки та порядку на митних кордонах. Це включало в себе координацію дій з правоохоронними органами, контроль за дотриманням митних правил та запобігання незаконним діям на митницях. У 1920-ті рр. «Дирекція мит у Львові» надавала значну соціальну і матеріальну підтримку митним структурам, не лише сприяла вирішенню конкретних проблем працівників, але й сприяла зміцненню їхньої професійної фаховості та ефективності в цілому. Таким чином, крім базової підтримки, «Дирекція мит у Львові» виконувала широкий спектр функцій, скерованих на забезпечення ефективності та надійності митної системи в умовах того часу. Це дозволяло зберігати контроль над рухом товарів через кордони та забезпечувати стабільність у сфері митної діяльності.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, «Дирекція мит у Львові», соціальна підтримка, матеріальна підтримка, митні структури.

Klish Andriy Bogdanovych Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine, Archaeology, and Special Branches of Historical Sciences, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, 48027 Ternopil, Kryvonosa St., 2, tel.: (0352) 53-59-01, <https://orcid.org/0000-0001-6074-6064>

Moskalyuk Mykola Mykolayovych Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine, Archaeology, and Special Branches of Historical Sciences, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, 48027 Ternopil, Kryvonosa St., 2, tel.: (0352) 53-59-01, <https://orcid.org/0000-0002-4122-5834>

SOCIAL AND MATERIAL SUPPORT PROVIDED BY THE DIRECTORATE OF CUSTOMS IN LVIV DURING THE 1920S

Abstract. During the 1920s, the Directorate of Customs in Lviv extended substantial social and material support to customs structures, significantly enhancing their operational capabilities. This support encompassed various aspects such as housing provisions and social services for customs officers and their families. Additionally, the Directorate prioritized the professional development of its employees through training programs and advanced educational opportunities.

Material support included the timely payment of wages, compensation for work performed, and the provision of essential resources crucial for the effective functioning of customs structures. These measures not only boosted employee motivation but also improved overall productivity within the constraints of the era.

By investing in improved living conditions and offering avenues for professional growth, the Directorate fostered a sense of discipline and dedication among customs officials. This, in turn, translated into enhanced focus on duty performance, leading to more efficient operations at customs points and better control over the movement of goods and citizens. Furthermore, the Directorate's initiatives played a pivotal role in curbing corruption and other negative phenomena that could hinder operational efficiency. The emphasis on professional training empowered employees to handle complex tasks related to customs control and management competently.

In tandem with social and material support, the Directorate collaborated with law enforcement agencies to ensure security and order at customs borders. This involved rigorous monitoring of compliance with customs regulations and proactive measures to prevent illegal activities. Overall, the Directorate of Customs in Lviv's multifaceted approach not only addressed immediate employee needs but also bolstered professional expertise and operational efficiency. This comprehensive support framework significantly contributed to maintaining control over cross-border movements and upholding stability in customs operations during the 1920s.

Keywords: Second Commonwealth of Nations, «Directorate of Customs in Lviv», social support, material support, customs structures.

Постановка проблеми. У статті досліджено заходи «Дирекції мит у Львові» (далі – ДМЛ), скеровані на соціальну та матеріальну підтримку митних структур у 1920-х рр. Соціальна підтримка передбачала широкий спектр соціальних гарантій для митників, що з одного боку, покращувало умови їх праці, з іншого – сприяло відповідальності й лояльності до керівних митних структур. Натомість матеріальна підтримка пов'язувалася з преміюванням кращих працівників, надання їм службового житла, форменого одягу, канцелярського приладдя тощо. Як соціальна, так і матеріальна підтримка ДМЛ відігравали важливу роль у становленні та розвитку митних структур в 1920-х рр., сприяли покращенню умов праці, підвищенню кваліфікації митників та ефективності їх роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблема має наукову новизну, позаяк ще не була предметом окремого вивчення науковців. Окремі аспекти тематики вивчали А. Мицак [1], В. Чорний [2], Н. Сай [3], С. Кулик [4, с. 162–164; 5, с. 86–91; 6, с. 217–230], А. Кліш та М. Москалюк [7, с. 1186–1202]. Основою джерельної бази є фонд 162 («Дирекція мит,

м. Львів. 1922–1939 рр.») Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України) [8–9; 15–17; 19–21; 23–24; 26–31], офіційне видання Міністерства фінансів «Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu» [13, s. 12; 14, s. 12; 18, s. 2], періодичне видання «Czaty» [10, s. 13; 11, s. 13–14; 12, s. 15] тощо.

Мета статті – проаналізувати соціальну і матеріальну підтримку митних структур ДМЛ в досліджуваній період.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на економію коштів, ДМЛ компенсувала їх за відрядження інспекторам митної варти (далі – ІМВ) у Заліщиках, Снятині, Дуклі, Новому Сончі та Живці по 130 злотих (далі – зл.) у Ворохті, Долині та Самборі по 150 зл. [8, арк. 14–14 зв.]. Адміністративний відділ управління охорони кордону (далі – АВУОК) ДМЛ після запиту канцелярії президента Другої Речі Посполитої (далі – ДРП), сейму та сенату, Вищої контрольної палати, Ради міністрів, консультації із Міністерство фінансів (далі – МФ), видав наказ № 237 щодо відшкодування коштів на відрядження службовців митної варти (абзац 13 положення від 16 липня 1924 р. про збір на відрядження, переїзди та переведення, відшкодування побічних витрат, пов'язаних із безкоштовною поїздкою). У ньому йшлося про те, що зазначене положення безпосередньо пов'язане з використанням тих випадків, коли безкоштовний транспортний засіб, яким користувався службовець під час подорожі, був приватною власністю. Йшлося про приватні транспортні засоби, які їх власник безкоштовно надавав у користування у відповідності з існуючими правилами, на підставі розпорядження МФ (п. 31, § 218) від 10 березня 1925 р. [9, арк. 53]. Безкоштовними засобами пересування вважалися коні, надувні та моторні човни, що перебували у державній власності [9, арк. 53]. З метою матеріально-технічного забезпечення ДМЛ, ІМВ у Живці ініціював упродовж листопада-грудня 1925 р. збір коштів на придбання літака. Зазначеною митною структурою зібрано 246,50 зл. ІМВ у Кракові – 35,50 зл. ІМВ у Лінії (Вейхеровський повіт) – 25,75 зл. Попередньо зібрано суму в розмірі 308,15 зл. Всього 615,90 зл. [10, s. 13]. Канцелярія ІМВ у Живці – 5 зл., комісаріати у Вітові – 42 зл., Чижному – 35 зл., Великій Липниці – 39 зл., Кобелові – 37 зл., Усолі – 43 зл., Гірській Рисерці – 45,50 зл. ІМВ у Живці добровільно обклав себе щомісячним збором в розмірі 50 грошів. Суму в розмірі 405,50 зл. перераховано Головній управі державної ліги у Варшаві на придбання літака [11, s. 13–14]. Службовцями ІМВ зібрано разом 733 зл. [12, s. 15].

Відшкодування додаткових витрат на відрядження надавалося тим службовцям митної варти, які отримували одноразову допомогу на витрати проїзду, передбачені відповідними положеннями [9, арк. 53 зв.]. Ще 7 квітня 1922 р. МФ ухвалило рішення про повноваження митниць на використання

транспорту в пасажирському прикордонному сполученні на підставі ст. 21 від 11 червня 1920 р. про митний тариф [13, s. 12]. 3 червня 1922 р. МФ доповнило постанову Ради міністрів від 5 серпня 1920 р. про грошове забезпечення та відрядження функціонерів митної служби, відшкодування вартості поїздок, якщо сума зазначена в бухгалтерському обліку відповідає фактичним даним (квитанції, рахунки), завірена місцевими органами влади на підставі тарифів або цін [14, s. 9].

Перевищення встановленого восьмиденного терміну подання звітності про відрядження було на відповідальності бухгалтера, інакше відшкодування витрат не надавалося [15, арк. 356]. МФ інформувало ДМЛ про те, що від 17 вересня 1927 р. упродовж восьми днів після завершення місяця можна подавати рахунки поточних витрат на відрядження службовців митниці у Лавочному [16, арк. 30].

Планувалося збільшення платні доглядачеві коней ІМВ у Дуклі Йозефові Куровійському на 15 пунктів щомісячно (орієнтовно 6,45 зл. – примітка авторів) [8, арк. 3 зв.]. Доглядач так званих «дозорових коней» цього ж інспекторату, Йозеф Гуровський, отримав доплату в розмірі 44 балів (орієнтовно 42 зл. – примітка авторів) [8, арк. 3 зв.]. ДМЛ дозволила надати відпустку ветеринарові митної варти у Хойніце з 22 лютого – до 7 березня 1926 р. з виплатою винагороди в розмірі 44,65 зл. [17, арк. 123].

Незважаючи на потреби у поповненні штатного розпису працівників митної варти, циркуляри МФ рекомендували призупинити усі просування службою та підвищення до вищих чинів і прийняття нових функціонерів до подальшого повідомлення, що залишалися в силі [8, арк. 9]. Ймовірно, що йшлося про економію коштів у зв'язку зі складним економічним становищем, тому і забезпечити таку кількість службовців митної варти якісним форменим одягом було практично неможливо.

Переведення здійснювалося ІМВ шляхом обміну працівниками з одночасним наданням відповідного службового житла. Виплати субсидій мали зберігатися на новому місці служби [17, арк. 120]. 4 серпня 1926 р. АБУОК ДМЛ у наказі № 77 повідомляв про те, що на підставі постанови МФ від 10 квітня і 28 липня поточного року планувалося переведення охоронців митної варти «з теренів карпатських». Однак упродовж серпня-вересня їх ще залишали за місцем несення служби. Зокрема, з інспекторату в Острові – 7 осіб, з них 1 за власним бажанням; в Лесно – 7 осіб, з них 1 за власним бажанням; Ходзеж – 7 осіб; Хойніце – 7 осіб; Костежина – 5 осіб, з них 1 за власним бажанням; Вельгеро-во – 3 особи; Грудзіж – 5 осіб; Дзялдово – 12 осіб [17, арк. 86–86 зв., 87].

У постанові МФ від 9 лютого 1926 р. йшлося про те, що допомога на житло мала вираховуватися як орендна плата за користування службовим

житлом шляхом призначення зазначеної надбавки до платежу, з подальшим перерахуванням коштів на рахунки державного казначейства. Якщо ж працівникові митної варті надавалося помешкання в будинку, орендованому Міністерством громадських робіт, допомога на житло не зараховувалася як прибуток бюджету [17, арк. 119]. Орендна плата за користування службовим житлом працівникові митної варті нараховувалася з державного бюджету [17, арк. 119]. Наприклад, посадові особи митної охорони, які користувалися службовими квартирами в будівлях, оренда яких оплачувалася кредитами в бюджету МФ, субсидію на житло отримували з прибутків бюджету в категорії «різні надходження» [85, арк. 119 зв.]. З 1 січня 1922 р. податок на домогосподарство сплачувався за такими ставками: за одного члена сім'ї – 126 марок польських (далі – мп.), двох – 190 мп., трьох – 235 мп., чотирьох – 686 мп., п'ятьох – 770 мп., шістьох – 1700 мп., сімох – 2100 мп., вісьмох-дев'ятьох – 2800 мп., десятих-чотирнадцятьох – 4200 мп., шістнадцять і більше – 700 мп. [18, s. 2].

У переважній більшості випадків ДМЛ орендувала житло для своїх працівників. Так, у «Переліку дебіторської заборгованості та способів оплати податку на оренду житла у розмірі 5 %» йшлося про те, що він сплачувався чотирма частинами, а саме: в кінці березня, червня, вересня і грудня – до податкової служби. Наслідки несплати зазначеного податку перераховано в положеннях актів від 9 березня 1870 р. і 23 січня 1892 р. Підтвердження належно сплаченого податку передбачено положенням від 18 березня 1860 р. [19, арк. 53; 20, арк. 91]. Сплату податку також можна було здійснити поштою за допомогою наявних для цього окремих платіжних карток, що були в усіх поштових відділеннях і пунктах продажу поштових марок за ціною 2 зл. [20, арк. 91]. Зрозуміло, що оренда житла працівниками митниці здійснювалася за рахунок держави. Позов проти сплати 5 % рентного податку можна було подавати у відповідності із законом від 19 березня 1876 р. до податкових органів упродовж 30 днів з часу отримання платіжної відомості [21, арк. 28].

Державну скарбницю намагалися поповнити й за рахунок промислового податку та воєводського податку на шинок і дрібний продаж спиртних напоїв. Зокрема, податкова палата нагадувала положення ст. 52–55 закону від 15 липня 1925 р. про державний промисловий податок та ст. 3 закону від 31 липня 1924 р. про воєводський податок з обороту пивних напоїв із корчми та дрібного продажу спиртних напоїв, відповідно до якого необхідно подавати звіти про досягнутий оборот у другій половині 1925 р. До декларації вносили дані за період з 1 липня – по 21 серпня 1925 р. включно, оскільки стягнення цього податку було припинено з датою набуття чинності закону про монополію на спиртні напої від 22 серпня 1925 р. Обов'язок подавати податкову декларацію поширювався на заклади торгівлі I–II та V категорій, до фіскальної інспекції, на території якої вони знаходилися [25, арк. 1].

Циркуляр МФ від 7 січня 1925 р. повідомляв, що Рада міністрів ухвалила постанову щодо порядку й термінів виплати грошових премій працівникам митної варти. Скасовувалося поняття «винагорода», під «допомогою» варто було розуміти одноразову безповоротну матеріальну підтримку, що виплачувалася внаслідок надзвичайного нещасного випадку або якщо він «...не з його вини опинився у скрутному матеріальному становищі» [17, арк. 119 зв.]. Зокрема, охоронцеві Станіславові Скібінському, зважаючи на скрутне матеріальне становище, надавалася фінансова допомога в розмірі 150 зл. без її відшкодування [23, арк. 38].

ДМЛ подавала прохання до МФ щодо призначення матеріальної допомоги родичам і працівникам митної варти у зв'язку з народженням дітей, смертю рідних, компенсацію коштів на відрядження тощо. Зокрема, 5 лютого 1926 р. МФ повідомляло АВУОК ДМЛ про призначення дворічної вихідної допомоги вдові колишнього працівника митної варти, зважаючи на положення ст. 74 закону про забезпечення пенсіонерів, які мали право на додаткові економічні виплати [24, арк. 4]. Так, в охоронця Францишека Василевського народилася третя дитина, дочка Софія-Тереза, тому йому надавалася матеріальна допомога зі збільшенням місячної зарплати на 44 пункти на місяць. Вінцентові Петровському, у зв'язку з народженням першої дитини, сина Мечислава-Конрада, також надавалася матеріальна допомога [24, арк. 6]. Войцехові Боровецькому, охоронцю митної варти комісаріату Кремпна, у зв'язку з народження першої дитини, сина Фредерика, надавалася з 1 лютого 1926 р. матеріальна допомога у розмірі 44 пункти на місяць до зарплати. Болеславові Сухорському, охоронцеві митної варти у Новому Сончі у зв'язку з народженням сина Казимира-Болеслава також надавалася зазначена матеріальна допомога [24, арк. 10–10 зв.].

ІМВ у Заліщиках, комісаріат Мельниця, надавав матеріальну допомогу Владиславові Налісникові у зв'язку зі смертю 7 лютого 1926 р. дочки Альбіни. З 1 березня поточного року йому призначено допомогу в розмірі 44 пункти на місяць [24, арк. 44 зв.]. У січні 1926 р. у зв'язку з одруженням, інспекторат у Снятині, комісаріат Кути, надавав охоронцеві Францискові Гостоможекові, матеріальну допомогу, а Вавринові Дзябкові, охоронцеві інспекторату митної варти у Живці, також з нагоди одруження – збільшення місячної оплати на 44 пункти на місяць [24, арк. 16 зв.].

Матеріальну допомогу в розмірі 44 пунктів місячної допомоги до зарплати отримав комісар Юзеф Педзірський, начальник поліційної станції у Копанах у зв'язку з одруженням [17, арк. 126]. Зазвичай, 44 пункти одномісячної допомоги надавали у зв'язку з народженням дітей у працівників митної варти або ж з їх смертю. Місячна допомога коливалася у розмірі від 44, 88, 132 – до 176 пунктів. Так, одноразову матеріальну підтримку в розмірі 88

пунктів виділили керівникові митної варти Рибінської застави Францішекові Стахов'якові у зв'язку з народженням сина; старшому охоронцеві митної варти Стефанові Мікулові на чотирьох членів сім'ї, з народженням дитини. Охоронцеві митної варти Томашові Рогалку – 132 пункти на трьох членів сім'ї. Старшому охоронцеві митної варти поліційної станції Юсини, Францишекові Хвілку – 176 пунктів на чотирьох членів сім'ї. Аналогічну допомогу надали старшому начальникові митної охорони комісаріату Рихтал, Ігнацієві Сташовському на чотирьох членів сім'ї [17, арк. 126].

Маємо швидше винятки з правил, коли матеріальна допомога надавалася в розмірі 200, 240 або ж 298 пунктів. Її надавали Францишекові Садовському, охоронцеві митної варти поліційної станції Збошин, на п'ятьох членів сім'ї [17, арк. 126 зв.]. З 1 лютого 1926 р. йому виділили допомоги на 240 пунктів [17, арк. 127]. Окрім того, згадуваний працівник отримав безвідсотковий аванс у розмірі 228 зл., що підлягав поверненню шістьма рівними послідовними частинами, починаючи з першого числа наступного місяця після авансового платежу [17, арк. 126 зв.]. 1 березня 1926 р. Бернардові Бертемі, очільникові ІМВ у Костержині, надано матеріальну допомогу в розмірі 298 пунктів [17, арк. 130 зв.].

Доречно зауважити, що без дозволу керівництва особовому складові заборонялося заводити знайомства, перебувати в товаристві цивільних осіб, а також брати шлюб без попередньої подачі рапорту начальникові із зазначенням біографічних даних майбутньої дружини [3, с. 66]. Такі приклади були непоодинокими. Зокрема, 27 січня 1926 р. дозвіл на укладення шлюбу отримав охоронець ІМВ у Снятині Альбін Шудем з Софією Добрас, дочкою Яна та Марії Каєчак [25, арк. 12]. 27 лютого поточного року Миколаєві Шедему, охоронцеві інспекторату у Снятині, АВУОК ДМЛ надавав дозвіл на одруження з Марією Гжесецькою, дочкою Ігнація та Анни Полох [26, арк. 6]. Янові Лукашевському, охоронцеві ІМВ у Новому Сончі, дозволили вступити у шлюбні стосунки з Марією Ференц. Подавалися такі документи: свідоцтво про народження, сертифікат «приналежності», судовий документ про дозвіл на шлюб і метрика позашлюбного народження дитини [8, арк. 87 зв. – 89]. Охоронцеві митної варти поліційної станції Сільна, Домінікові Морозові, після отримання житла, надано «...винятковий дозвіл на шлюб з панною Анною Рибарчиковою з Познані» [17, арк. 127].

Натомість Юліанові Бернацькому, охоронцеві ІМВ у Самборі, не дозволили вступати в шлюб з Анною Лісовською, дочкою Яна та Марії Роговських [24, арк. 3 зв.]. Владислав Камінський, охоронець зазначеного ІМВ також не отримав дозволу на одруження [8, арк. 10]. Охоронець митної варти комісаріату в Дуклі, Антоній Новак, не отримав дозволу на шлюб [8, арк. 2]. Запити митника Фелікса Маркевича, охоронця поліційного комісаріату

Ліпінкі, на укладення шлюбу «...не враховують знання причини, якими керувалося Міністерство Скарбниці, обмежуючи кількість одружених старшин у митній варті, мають на увазі інтерес службової старшини, а отже, інтерес державний, перед яким повинні поступатися міркування приватного характеру» [17, арк. 131 зв.].

29 січня 1926 р. канцелярія МФ повідомляла ДМЛ, що, зважаючи на складну загальну фінансову ситуацію у РП, держава обмежувала видатки на канцелярські потреби до найнеобхідніших запитів, «...без задоволення яких ефективність державної влади була б порушена» [8, арк. 10 зв.]. Поповнення службового інвентарю митної варті мало відбуватися лише за виняткових умов і за дозволом ДМЛ на придбання офісних меблів, за ретельно обґрунтованими запитами відповідної інспекції [8, арк. 10 зв.]. Фінансові звіти про збільшення кредитів Дирекції мит у Мисловіцах на 1926 р. склали 40, 43 зл. [27, арк. 3]. Прибутки і видатки митниць ДМЛ за квітень 1927 р. готівкою склали 6,019,501,21 млн зл. [28, арк. 1]. Листопад 1927 р. – 6,195,93,61 млн зл. [29, арк. 141].

Доволі частими були переведення службовців митних структур. 29 січня 1926 р. МФ повідомило ДМЛ про переведення підкомісарів митної варті з Мисловіц Берхарда Вивіоля та Кароля Ошуховського. Зокрема, Б. Вивіоля призначено на службу до ІМВ у Долині, К. Ошуховського – у Снятині – на посади помічників керівників комісарів [8, арк. 20 зв.].

26 лютого 1926 р. АВУОК ДМЛ у відповідності з наказом ІМВ у Самборі, перевів з відшкодуванням витрат на інше місце служби таких охоронців – Станіслава Лабендзіцького, Кароля Томиса. Без відшкодування витрат – охоронця Вавжина Корца [8, арк. 6]. На підставі рапорту охоронця митної варті у Живці, Яна Вцісли, який служив на митниці у Чорному Дунайці, до березня 1926 р. його мали перевести у зазначену інспекцію до прикордонної служби в районі залізничного вокзалу через родинні обставини з відшкодуванням витрат на переведення [8, арк. 9].

Охоронцеві митної варті у Самборі Феліксові Малецькому інспекторат надавав допомогу на матеріальне забезпечення житлових умов у Розтоках [8, арк. 13]. ДМЛ повідомляла інспекторат в Дуклі, комісаріат у Команчу про виділення охоронцеві Станіславівові Рахвалові допомоги на оренду житла після виїзду з квартири у Білкуті [8, арк. 15].

26 лютого 1926 р. АВУОК ДМЛ у наказі № 46 зазначав, що працівник митних органів, який отримав в оренду житло в приміщенні МГР, мав право на отримання субсидії з подальшим переведенням її як прибутку до державної скарбниці. Натомість, якщо функціонер митниці користувався службовим помешканням, то фінансова допомога на комунальні послуги вираховувалася з бюджету МФ. «У зв'язку із затримкою рахунків, повідомлення про зміни

повинні бути подані якнайшвидше при виплаті житлової допомоги або перерахунку, щоб небажаних ускладнень не виникало» [8, арк. 41]. На підставі наказу АВУОК ДМЛ від 27 лютого 1926 р. № 47 вісьмом працівникам митної варти компенсовано витрати на відшкодування вартості оренди житла [8, арк. 44]. 15 грудня 1926 р. ДМЛ повідомляла податкову касу в Заліщиках про те, що на підставі § 45 «Інструкції про управління готівкою для уряду та митниці» від 12 вересня 1922 р. про виділення суми в розмірі 250 зл. в якості фінансової допомоги на оплату оренди приміщення і винагороду ревізорів [30, арк. 99].

У деяких випадках переведення на інше місце служби було покаранням за вчинені правопорушення, недотримання охоронцями митної варти положень статуту, порушень техніки безпеки тощо. Так, 27 жовтня 1925 р. ІМВ у Живці проводив зібрання резерву охоронців, на яке прибув службовець із Нового Сончу в нетверезому стані. Його затримано у відповідності із розпорядженням головуючого на зібранні, повідомлено про вчинення правопорушення, не сумісного з «гідністю офіцера у формі» [8, арк. 39]. Правопорушника покарано «в порядку покаяння без надання витрат на переведення на службу» в підпорядкування ІМВ у Самборі, «куди має бути переведено негайно після отримання службового окладу за березень 1926 р. після визначення місця служби» [8, арк. 39 зв.].

Висновки. ДМЛ надавала значну соціальну та матеріальну підтримку митним працівникам, відіграла важливу роль у забезпеченні безпеки та функціонуванні митниць у складний період після Першої світової війни. Соціальна підтримка митних структур полягала в забезпеченні митним чиновникам соціальних гарантій, зберегла певний рівень мотивації серед працівників та забезпечувало стабільність у митній сфері. Матеріальна підтримка охоплювала надання житла для митників, що було особливо важливим у періоди економічних труднощів. Крім того, митним працівникам надавалися різні пільги та допомога у вирішенні побутових питань. Слід зазначити, що такий підхід до підтримки митних структур відображав загальну тенденцію у тогочасній державній політиці, де було приділено значну увагу соціальним програмам для підтримки працівників державних установ та служб. Це вказувало на те, що держава розуміла важливість митної служби для економічного розвитку та безпеки країни та активно дбала про її кадровий та соціальний потенціал. Загалом, діяльність ДМЛ у 1920-ті рр. сприяла покращенню умов праці і побуту митників, що відіграло важливу роль у зміцненні митної служби та забезпеченні її ефективного функціонування.

Література

1. Мицак А. П. Організація та структура Львівської митниці: сторінки історії. Львів: Тріада Плюс, 1999. 38 с.
2. Чорний В. Україна і митна справа: історичний нарис. К., 2001. 349 с.

3. Сай Н. Я. Становлення та розвиток митної справи на західноукраїнських землях з ІХ ст. до 90-х рр. ХХ ст. (на матеріалах Львівської митниці). Дис.... канд. юр. наук. Львів, 2011. 185 с.
4. Кулик С. Дефініція контрабанди міжвоєнного періоду як соціально-економічного явища та її моральні аспекти // Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез ІV Міжнародної науково-практичної конференції (13–14 травня 2022 року, м. Тернопіль). Тернопіль: Вектор; ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 162–164.
5. Кулик С. Ю. Умови та особливості переміщення транспортних засобів через митні кордони Речі Посполитої у міжвоєнний період // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 34 (73) № 1. Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 86–91.
6. Кулик С. Підготовка кадрів митної служби Дирекцією мит у Львові (1920-ті рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2023. Том 39. С. 217–230.
7. Кліш А. Б., Москалюк М. М. Боротьба «Дирекції мит у Львові» з контрабандою (1920-ті рр.) «Вісник науки та освіти» (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»). Випуск № 3(21) 2024. С. 1186–1202.
8. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 82. 47 арк.
9. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 84. 73 арк.
10. Składki na samolot straży celnej // Czaty. Warszawa, 20 stycznia 1926. Nr. 3. S. 13.
11. Wykaz ztoionych sktadek przez inspektorat Żywiec // Czaty. Warszawa, 20 stycznia 1926. Nr. 3. S. 13–14.
12. Składki na samalot straży celnej // Czaty. Warszawa, 1 lutego 1926. Nr. 3. S. 15.
13. ROZPORZĄDZENIE MINISTRA SKARBU z dnia 7 kwietnia 1922 r. w przedmiocie upoważnienia urzędów celnych drogowych do odprawy bez ograniczeń środków lokosmoci w ruchu podróżnych i granicznym // Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu. Warszawa, 20 maja 1922. Nr. 13. S. 12.
14. W sprawie kosztów podróży służbowych funkcjonarjuszów celnych // Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu. Warszawa, 27 czerwca 1922. Nr. 16. S. 9.
15. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 93. 406 арк.
16. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 1046. 34 арк.
17. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 85. 330 арк.
18. ROZPORZĄDZENIE RADY MINISTROW z dnia 24 sierpnia 1922 r. w sprawie rozciągnięcia na obszar Spisz i Orawy mocy obowiązującej usiaw o państwowych podatkach bezpośrednich obowiązujących na obszarze b. zabory austriackiego // Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu. Warszawa, 25 września 1922. Nr. 25. S. 2.
19. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 4. 78 арк.
20. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 25. 192 арк.
21. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 5. 51 арк.
22. Obwieszczenie w sprawie składania zeznań o obrocie za II-gie półrocze 1925 celem obliczenia podatku przemysłowego oraz podatku wojewódzkiego z wyszynku i drobnej sprzedaży trunków. Poznań, w styczniu 1926 r. S. 1.
23. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 86. 221 арк.
24. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 81. 45 арк.
25. Сай Н. Я. Становлення та розвиток митної справи на західноукраїнських землях з ІХ ст. до 90-х рр. ХХ ст. (на матеріалах Львівської митниці). Дис. ... канд. юр. наук. Львів, 2011. 185 с.

26. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 72. 132 арк.
27. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 70. 111 арк.
28. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 1520. 7 арк.
29. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 1521. 140 арк.
30. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 1522. 146 арк.
31. ЦДІАЛ України. Ф. 162. Оп. 1. Спр. 112. 206 арк.

References:

1. Mytsak, A. P. (1999). Orhanizatsiia ta struktura Lvivskoi mytnytsi: storinky istorii [Organization and structure of Lviv Customs: pages of history], 38 [in Ukrainian].
2. Chorni, V. (2001). Ukraina i mytna sprava: istorychnyi narys [Ukraine and customs affairs: a historical essay], 349 [in Ukrainian].
3. Sai, N. Ya. (2011). Stanovlennia ta rozvytok mytnoi spravy na zakhidnoukrainskykh zemliakh z IX st. do 90-kh rr. XX st. (na materialakh Lvivskoi mytnytsi) [Formation and development of customs affairs in Western Ukrainian lands from the 9th century to the 90s of the XX century. (based on the materials of Lviv Customs)], 185 [in Ukrainian].
4. Kulyk, S. (13–14 travnia 2022). Defynitsiia kontrabandy mizhvoiennoho periodu yak sotsialno-ekonomichnoho yavyscha ta yii moralni aspekty [The definition of contraband in the interwar period as a socio-economic phenomenon and its moral aspects]. *Tsinnisni oriientyry v suchasnomu sviti: teoretychnyi analiz ta praktychnyi dosvid: zbirnyk tez IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 162–164. [in Ukrainian].
5. Kulyk, S. Yu. (2023). Umovy ta osoblyvosti peremishchennia transportnykh zasobiv cherez mytni kordony Rechi Pospolytoi u mizhvoiennyi period [Conditions and features of movement of vehicles across the customs borders of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the interwar period]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*, 34 (73), 1, 86–91. [in Ukrainian].
6. Kulyk, S. (2023). Pidhotovka kadriv mytnoi sluzhby Dyreksiieiu myt u Lvovi (1920-ti rr.) [Training of customs service personnel by the Directorate of Customs in Lviv (1920s)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imen Ivana Ohienka. Istorychni nauky*, 39, 217–230. [in Ukrainian].
7. Klish A. B., Moskaliuk M. M. (2024). Borotba «Dyreksii myt u Lvovi» z kontrabandoiu (1920-ti rr.) [The struggle of the "Directorate of Customs in Lviv" with smuggling (1920s)]. «*Visnyk nauky ta osvity*» (Serii «*Filolohiia*», Serii «*Pedahohika*», Serii «*Sotsiolohiia*», Serii «*Kultura i mystetstvo*», Serii «*Istoriia ta arkeolohiia*»), 3(21), 1186–1202. [in Ukrainian].
8. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 82. 47 ark.
9. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 84. 73 ark.
10. Skladki na samolot straży celnej. *Czaty. Warczawa, 20 stycznia 1926*, 3, 13. [in Polish].
11. Wykaz ztoionych sktadek przez inspektorat Żywiec. *Czaty. Warczawa, 20 stycznia 1926*, 3, 13–14. [in Polish].
12. Składki na samolot straży celnej. *Czaty. Warczawa, 1 lutego 1926*, 3, 15. [in Polish].
13. ROZPORZĄDZENIE MINISTRA SKARBUR z dnia 7 kwietnia 1922 r. w przedmiocie upoważnienia urzędów celnych drogowych do odprawy bez ograniczeń środków lokosmoci w ruchu podróżnych i granicznym. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu. Warszawa, 20 maja 1922*, 13, 12. [in Polish].
14. W sprawie kosztów podróży służbowych funkcjonariuszów celnych. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu. Warszawa, 27 czerwca 1922*, 16, 9. [in Polish].
15. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 93. 406 ark.

16. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 1046. 34 ark.
17. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 85. 330 ark.
18. ROZPORZĄDZENIE RADY MINISTROW z dnia 24 sierpnia 1922 r. w sprawie rozciągnięcia na obszar Spiszą i Orawy mosy obowiązującej usiaw o państwowych podatkach bęspośrednich obowiązujących na obszarze b. zabory austriackego. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu. Warszawa, 25 września 1922, 25, 2.* [in Polish].
19. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 4. 78 ark.
20. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 25. 192 ark.
21. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 5. 51 ark.
22. *Obwieszczenie w sprawie składania zeznań o obrocie za II-gie półrocze 1925 celem obliczenia podatku przemysłowego oraz podatku wojewódzkiego z wyszynku i drobnej sprzedaży trunków. Poznań, w styczniu 1926, 1.* [in Polish].
23. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 86. 221 ark.
24. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 81. 45 ark.
25. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 72. 132 ark.
26. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 70. 111 ark.
27. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 1520. 7 ark.
28. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 1521. 140 ark.
29. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 1522. 146 ark.
30. TsDIAL Ukrainy. F. 162. Op. 1. Spr. 112. 206 ark.

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1141-1156](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1141-1156)

Костилєва Світлана Олександрівна доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Берестейський просп., 37, <https://doi.org/0000-0002-0909-7887>

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОЗВИТОКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ 50–90-ТІ РР. ХХ СТ.

Анотація. У розвитку української культури та освіти у другий половині ХХ століття неабияку роль відігравала українська еміграція. Найбільш дієвою складовою цього процесу була її видавнича діяльність, спрямована на збереження рідної мови, національної культури, історичної пам'яті, сюжетів закордонного повсякдення та виховання молоді. Активне поширення у зазначений період книжок і журналів, виданих діаспорою, було викликано в тому числі бажанням протистояти суперечностям культурного життя на батьківщині у післявоєнні часи: від часткової лібералізації радянської дійсності 1950–1960 років через посилення процесів русифікації та ідеологізації під час «застою» до розгортання національного відродження у перші роки незалежності України. Також мали місце процеси формування української діаспорної спільноти у світі в результаті активізації міграційних хвиль з України.

Предметом наукового дослідження визначено фактори впливу видавничої діяльності української діаспори на розвиток національної культури й освіти у другій половині ХХ століття.

Метою статті є вивчення видавничої діяльності української діаспори в процесі культурного та освітнього розвитку суспільства в означений період; пошук найбільш активних діячів видавництва діаспори та огляд книг та журналів, що випускалися та впливали на культурне життя та освіту, окреслення перспектив проведення подальших наукових досліджень з цієї теми.

Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні сукупності загальнонаукових методів узагальнення й аналізу, синтезу і прогнозування та спеціальних бібліотекознавчих методів, що дало змогу досягти проголошеної мети.

Теоретична база роботи спирається на наукову літературу за тематичним спрямуванням: монографії, науково-аналітичні публікації українських і зарубіжних вчених з досліджуваної проблематики.

Були надані рекомендації щодо подальших досліджень у напрямі більш детального вивчення внеску видавничої діяльності української діаспори в розвиток національної культури та освіти 50–90-ті роки ХХ століття на рівні окремих регіонів і країн проживання емігрантів.

Практична важливість результатів дослідження вбачається в можливості їх застосування у сучасній українській освіті, створення тренду серед освітян на вивчення діаспорянської літератури для подальшого її впровадження в навчальних закладах України.

Ключові слова: українська діаспора, видавнича діяльність, українська освіта, книга, журнал, національна культура.

Kostylieva Svitlana Oleksandrivna Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, 37 Beresteyskyi Ave., <https://doi.org/0000-0002-0909-7887>

PUBLISHING ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL CULTURE AND EDUCATION OF THE 50S-90S. XX CENTURY

Abstract. Ukrainian emigration played a significant role in the development of Ukrainian culture and education in the second half of the 20th century. The most effective component of this process was its publishing activity, aimed at preserving the native language, national culture, historical memory, plots of foreign everyday life and education of the youth. The active distribution of books and magazines published by the diaspora during the specified period was caused, among other things, by the desire to confront the contradictions of cultural life in the homeland in the post-war period: from the partial liberalization of the Soviet reality in the 1950s and 1960s through the strengthening of the processes of Russification and ideologization during the "stagnation" to the deployment national revival in the first years of Ukraine's independence. There were also processes of formation of the Ukrainian diaspora community in the world as a result of the intensification of migration waves from Ukraine.

The subject of scientific research is the determination of factors influencing the publishing activity of the Ukrainian diaspora on the development of national culture and education in the second half of the 20th century.

The purpose of the article is to study the publishing activity of the Ukrainian diaspora in the process of cultural and educational development of society in the specified period; search for the most active figures of diaspora publishing houses and review of books and magazines that were published and had an impact on cultural life and education, outline the prospects for conducting further scientific research on this topic.

The research methodology is based on the use of a combination of general scientific methods of generalisation and analysis, synthesis and forecasting, and special library science methods, which made it possible to achieve the stated goal.

The theoretical basis of the work includes scientific literature on the subject area, monographs, scientific and analytical publications of Ukrainian and foreign scholars on the issues under study.

The article provides recommendations for further research in the direction of a more detailed study of the contribution of the publishing activities of the Ukrainian diaspora to the development of national culture and education in the 50s-90s of the twentieth century at the level of individual regions and countries of residence of emigrants.

The practical importance of the research results is seen in the possibility of their application in the process of modern Ukrainian education by creating a trend among educators to study diaspora literature for its further implementation in educational institutions of Ukraine.

Keywords: Ukrainian diaspora, publishing activity, Ukrainian education, book, magazine, national culture.

Постановка проблеми. На тлі сучасних геополітичних трансформацій в умовах вирішення міждержавних протиріч за допомогою воєнних зіткнень велика увага приділяється технологіям впливу на свідомість людей [1]. Тому для України сьогодні, як ніколи, важливо розвивати продуманий власний інформаційний контент [2]. Суттєвий внесок у формування українського інформаційного простору внесла українська еміграція. Найбільш дієвою складовою цього процесу була її видавнича діяльність, спрямована на збереження рідної мови, національної культури, історичної пам'яті, сюжетів закордонного повсякдення та виховання молоді. У другій половині ХХ століття спостерігалось активне поширення книжок і журналів, виданих діаспорою, викликане в тому числі бажанням протистояти суперечностям культурного життя на батьківщині у післявоєнні часи: від часткової лібералізації радянської дійсності 1950–1960 років через посилення процесів русифікації та ідеологізації під час «застою» до розгортання національного відродження у перші роки незалежності України.

Специфіка видавничої діяльності української діаспори в різних країнах світу в цей період полягала у підготовці власних газет і журналів, публікації спогадів та творів дисидентів і репресованих, проведення культурних заходів з українською тематикою, привернення уваги урядів іноземних держав до проблем національної культури та освіти в СРСР. Такі проблеми наочно висвітлює динаміка історії освітнього процесу у республіці: особливий період 20-х років (категоричне відмежування від минулого, сегрегативний відбір учнів, фундаментальний зміст освіти); безумовні успіхи 30-х років (в основному було подолано неписьменність; запроваджено загальну обов'язкову чотирирічну

початкову освіту; з'явилися ряд постанов, які заклали основи радянської школи на довгі роки) та зміна освітньої парадигми у подальші періоди (суворий державний контроль процесу навчання, обов'язкові для виконання навчальні програми та плани, авторитарно-дисциплінарні засади управління з чітко визначеним обсягом знань, умінь і навичок та ін.) [3]. Відома історик педагогіки О. Сухомлинська зазначає, що в другій половині ХХ ст. посилюється процес уніфікації української школи, ліквідуються особливості освітньої системи в Україні, відбувається її централізація з акцентом на партійно-класовий, ідеологічний дискурс [4]. У таких умовах видавнича діяльність українців за кордоном стає інструментом збереження національних традицій, важливим чинником розвитку української культури, сподіванням на перспективу затребуваності в процесі формування світогляду молоді.

Отже проблема внеску видавничої діяльності української діаспори в розвиток національної культури й освіти в 50–90-ті роки ХХ століття сьогодні потребує більш глибокого вивчення та висвітлення в науковій літературі. Це й обумовило вибір теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню діяльності української діаспори зі збереження української мови та літератури і видавництва нею підручників в умовах посилення російської національної та політичної переваги в УРСР присвятили низку праць вітчизняні педагоги Г. Бигар і Ю. Недужко.

У роботі Г. Бигар здійснено комплексний історико-педагогічний аналіз становлення та розвитку української педагогічної преси в Канаді та її ролі у розбудові системи рідномовної освіти й виховання канадських українців у другій половині ХХ століття, проаналізовано публікації, в яких висвітлено значення рідної мови в житті людини, суспільства, нації, її функції у життєдіяльності етнічної спільноти за межами батьківщини. Досліджено погляди українсько-канадських педагогів на форми, методи і засоби навчання рідній мові в полікультурному соціумі Канади та вдосконалення навчально-виховного процесу в системі українського шкільництва [5].

Ю. Недужко у своїй роботі дослідив освітньо-виховну діяльність української діаспори, спрямовану на підтримку процесів боротьби за демократію та державну незалежність України [6].

До значущих джерел української педагогічної науки в західній еміграції належать праці Г. Ващенко («Виховний ідеал» (1946), «Виховання волі і характеру» (1952–1957), «Основи естетичного виховання» (1956)), у яких він визначив головну мету виховання – формування загальнолюдських та національних цінностей на основі моральних законів буття. В ідеальну систему виховання, на його думку, мають закладатися два базових принципи: християнська мораль та духовна спадщина українського народу [7].

Ціла низька досліджень присвячена різним аспектам видавничої справи представників української діаспори. Так, А. Миколаєнко стверджує про

недостатність вивчення діяльності видавництва «Смолоскип», що почало працювати у США й було перенесене на територію України з проголошенням її незалежності [8]. У науковій роботі Т. Антонюк розглядається роль навчальних книжок у збереженні національної ідентичності українських діаспорян [9]. Н. Солонська у своїй статті наголошує, що періодичні та неперіодичні видання відбивають не тільки наукову діяльність української діаспори та її культурну роботу, а є одним із важелів збереження національної ідентичності та відіграють важливу роль у пропаганді культури України [10]. Серед найбільш важливих праць, що вийшли в середовищі української діаспори, присвячених аналізу дитячої літератури, слід згадати роботу Б. Гошовського «Українська дитяча література» [11] та збірник «Ми і наші діти» [12], що дають уявлення про основні напрями й етапи розвитку літературного процесу в українській еміграції.

Мета статті полягає в дослідженні видавничої діяльності української діаспори в процесі розвитку національної культури й освіти у другій половині ХХ століття. Задля досягнення мети передбачено визначити найбільш активних діячів видавництва діаспори та оглянути книги та журнали, що випускалися та суттєво впливали на культурні та освітні процеси українського суспільства; показати перспективи проведення подальших наукових досліджень з цієї теми.

Для досягнення мети були поставлені науково-дослідницькі завдання – визначити фактори тематичної спрямованості діаспорної літератури; дослідити основні видавництва української діаспори 20–40-х років, які заклали підґрунтя її видавничої діяльності другої половини ХХ століття; показати конкретні приклади участі українських емігрантів у збереженні та розвитку рідної культури та освіти в досліджуваній період.

Теоретична база роботи спирається на наукову літературу за тематичним спрямуванням: монографії, науково-аналітичні публікації українських та іноземних вчених з досліджуваної проблематики, результати незалежних спостережень. Для розв’язання поставлених завдань дослідження застосовувалася ряд загальнонаукових методів: методи аналізу та синтезу використані в процесі ідентифікації етапів і факторів розвитку, а також найвпливовіших елементів досліджуваного об’єкту; абстрактно-логічний та діалектичний методи наукового пізнання, а також метод наукової абстракції використані у процесі формування теоретичних узагальнень та формулювання висновків. Для розв’язання окремих завдань застосовувалися такі групи спеціальних методів: методи збору інформації; методи обробки інформації; методи проведення аналітичної роботи; метод обґрунтувань.

Виклад основного матеріалу. Останні події новітньої епохи в Україні викликали нову хвилю зацікавленості серед українців темою діаспори та її внеску в розвиток культури та освіти. Видавнича діяльність української діаспори другої половини ХХ століття реалізовувалася на базі напрацювань

другого покоління емігрантів з України, які створили складну систему публікацій різного спрямування, що охоплювала як наукову, освітянську, так і позафахову, художню літературу, популярні видання [13]. Напередодні та під час Другої світової війни, наприклад, головними осередками української видавничої справи стали: Українське видавництво у Кракові, видавництва «Пробоем» та «Колос» у Чехословаччині, видавництво Українського наукового інституту в Берліні. У цей час у Західній Європі було видано 2104 книжок та брошур, з яких 2008 – українською, а 96 – іншими мовами [14]. Головними їх темами були: суспільне життя, релігія, історія, географія, мистецтво, спорт, літературознавство та мовознавство (табл. 1).

Таблиця 1

**Загальні відомості про видавництва української діаспори
20–40-х років**

Назва видавництва	Роки роботи	Основні автори	Видана література	Напрями діяльності
Українське видавництво у Кракові	1939–1945	Б. Лепкий, С. Гординський, І. Крип'якевич, М. Возняк, Д. Дорошенко, Д. Чижевський, Є. Маланюк, Т. Осьмачка, Ю. Клен, М. Орест, Ю. Косач, Ю. Шевельов	Близько 600 найменувань літературно-художніх, науково-популярних, фахових, нотних, образотворчих, картографічних видань	Увійшло до історії українського суспільного та культурного процесу як найбільший видавничий осередок різножанрової продукції
Видавництво «Пробоем»	1934–1944	О. Чемеринський, Я. Стецько, Д. Андрієвський, М. Сціборський, Є. Онацький, В. Мартинець	Праці з історії національно-визвольних змагань в Україні	Інформування про діяльність Краєвої Екзекутиви ОУН
Видавництво «Колос»	1940–1945	М. Куліш, Ю. Тищенко, А. Кашенко, І. Мазепа, Ю. Русов,	Друкувало поезію, прозу, драматичні та історичні твори	Спрямовано на розвиток української культури у Чехії
Видавництво Українського наукового інституту в Берліні	1926–1945	Д. Дорошенко, І. Мірчук, Б. Крупницький	Друкувало праці з історії минулого України	Популяризація історії України серед емігрантів

Джерело: розроблено на основі [15; 16; 17].

Кожен з періодів розвитку діаспорної літератури та видавничої справи має свої особливості та вагоме значення для утвердження національної ідентичності в культурних осередках української еміграції. У цьому процесі можна виокремити кілька факторів, що визначали спрямованість діаспорної літератури другої половини ХХ століття:

1. Українцям, які емігрували до інших країн, необхідно було адаптуватися до незвичних умов життя, опанувати нову мову, здобути освіту. В той же час українські родини намагалися зберегти свою ідентичність, виховуючи дітей на основі національних ідей. Українські емігранти прагнули протидіяти асиміляційним процесам за допомогою книги, аби навчити дітей берегти, шанувати своє походження, вивчати рідну мову, історію, традиції.

2. Діаспора розглядала УРСР як окуповану територію, де нищилися культурні традиції українців. Тому часто видавалася література про найбільші трагедії новітнього часу: Голодомор, Голокост, Другу світову війну, визвольні змагання в різні періоди української історії.

3. Ключовою ідеєю діаспорної літератури була віра в повернення до України задля служіння їй: змінилися акценти від утвердження перед світом духовного образу України до мрії про її майбутнє [18].

З 50-х років ХХ століття видавництва української діаспори діяли майже на усіх материках:

- Північна Америка: «Кобзар», «Гомін України», «Добра книжка», «Євшан-зілля», «Нові дні», «Новий шлях»;
- Європа: «Перша українська друкарня», «Критеріон»;
- Австралія: «Ластівка», «Книга»;
- Південна Америка: «Перемога».

Як правило, видавництва за кордоном не мали вузькопрофільної спеціалізації та за змістовним наповненням демонстрували широкий спектр публікацій різних жанрів та безліч сюжетів української історії та тогочасного повсякдення. Так, наприклад, видавництво «Перемога», що знаходилося в Буенос-Айресі (Аргентина), крім інформаційних щотижневиків, літературно-мистецьких журналів та інших видань, друкувало автобіографії та спогади емігрантів, які зазвичай були пов'язані з пам'ятними сторінками життя на батьківщині [19]. Видавництво «Ластівка» (Австралія) пропонувало читачам художню та дитячу літературу, мемуари, а також збірники та навчальні посібники [20]. Видавництво «Критеріон» (Бухарест, 1969 р.) поширювало художню та наукову літературу, збірники поетичної творчості мовами національних меншин та інші твори [21]. Літературознавці оцінюють

заснування «Критеріону» як надзвичайну подію у культурному житті української діаспори у Румунії: відомий вчений, літературний діяч та керівник відділення видавництва, що займалося друком книжкової продукції українською мовою, М. Корсюк у полеміці з колегами навіть ввів спеціальний термін «докритеріонівський період», яким умовно об'єднав окремі українські художні твори, що були видані там раніше [22]. У видавництві «Критеріон» вийшли збірки поезій С. Ткачука, М. Балана, С. Груї, М. Михайлюка, І. Непогоди, О. Масикевича, І. Ковача, М. Небиляка, М. Корсюка, Ю. Павліша, В. Баршая, О. Мельничука та інших авторів [23].

Найбільша кількість видавництв української діаспори діяла у Північній Америці. Це опосередковано підтверджується на прикладі української книжкової продукції еміграції, більшість якої (55–60%) випускалася у США [24]. США та Канада стали країнами, де діаспорянські видавці і видавництва діяли найбільш активно. Це пояснювалося й тим, що за океаном намагалися реалізуватися багато видатних та талановитих українців. Так, у 1947 році переїхав до Канади та почав викладати історію та літературу видатний історик Дмитро Дорошенко, який працював в українських вишах, чеському Карловому університеті та все життя займався вихованням нового покоління науковців [25]. У виданні журналів «Minutes» та «Recenzija» (студентський журнал) брав участь Омелян Пріцак, який започаткував у Гарвардському університеті щотижневий Семінар українських студій. Статті для журналу «Minutes» готували секретарі Семінару. Видання виходило як щорічник і включало матеріали всіх засідань наукового осередку, що відбулися протягом академічного року. З українських науковців у журналі друкувалися О. Оглоблин, Я. Рудницький, Ю. Шевельов, В. Кіпарський, Д. Оболенський [26]. Активно співпрацював з діаспорною пресою засновник і директор Інституту імені А. Шептицького Андрій Чировський, розміщуючи інформацію щодо набору на курси та матеріали, що документують фаховість викладачів інституту [27]. Знавець історії України та педагог Франк Сисин займався виданням перекладу праць Михайла Грушевського англійською мовою та творів бойківського етнографа та історика Михайла Зубрицького, брав участь в заснуванні українських студій в Гарвардському університеті [28] (табл. 2).

Таблиця 2

Українські видавництва в Північній Америці у другій половині ХХ ст.

Видавництво	Головні напрями діяльності	Співпраця з українськими діячами
При Українській вільній академії наук	Видавництво «Літопису УВАН» та історичних наукових праць	Дмитро Дорошенко 1882–1951
При Українському Науковому Інституті Гарвардського Університету	Видання «Гарвардської Бібліотеки Давнього Українського Письменства» у кількості 150 томів	Омелян Прицак 1919–2006
При Інституті імені митрополита А. Шептицького	Газети і журнали: «Українські вісті», «Поступ», «Наша мета»	Андрій Чировський 1956 – наш час
При Канадському інституті українських студій	Видав англomовну «Історію України-Руси» М. Грушевського та п'ятитомну Encyclopedia of Ukraine	Франк Сисин 1946 – наш час

Джерело: розроблено на основі [26; 28; 29].

Найважливішим доробком української діаспори в США став проект «Енциклопедія Українознавства» (ЕУ). Майже півстолітня виснажлива праця невеликої штатної групи і близько 200 найавторитетніших українських вчених світу завершилась виходом у світ двох серій ЕУ. Перша (ЕУ 1) – своєрідний підручник українознавства у трьох томах і друга (ЕУ 2) – словникова, яка в алфавітній формі доповнює і поглиблює зміст ЕУ 1 та складається з десяти томів, до яких пізніше було додано одинадцятий доповнювальний том [30].

Члени української діаспори створювали книгозбірні та бібліотеки, де зосереджувалася друкована продукція видавництв і забезпечувався вільний доступ до неї всіх, хто потребував української книги та періодики поза навчальними закладами. Одна з таких бібліотек існувала при відділі Товариства Взаємної Помочі, що об'єднувало всіх українців, незважаючи на їхні релігійні чи політичні погляди. Це Товариство активно включилось в емігрантське організоване життя, влаштовувало вистави та концерти (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка нових надходжень бібліотеки при відділі Товариства Взаємної Помочі

Рік	Надійшло книжок	Книжок видано користувачам	Вся кількість книжок
1945	10	148	570
1950	45	322	814
1954	264	375	1208
1956	165	311	1603
1957	151	385	1735

Джерело: [9].

З 1976 року почав свою роботу заснований при Альбертському університеті Канадський інститут українознавчих студій (КІУС), який публікував різноманітну інформацію стосовно дослідницької, видавничої діяльності та конференцій з історії та культурного життя українців Канади [10].

Окреме місце в діяльності українських видавництв займає робота з періодикою. Аналіз цього сегменту видавничої активності показує різноманітність спрямованості газет та журналів діаспори – майже на кожен тему існує по кілька журналів, винятками стали теми медицини та військової справи, хоч і вони висвітлювались в журналах «За збройну Україну» та «Лікарський вісник» (табл. 4).

Таблиця 4

Тематика основних журналів та газет української діаспори

Тип видання	Місце видання	Назва видання	Головна тематика
Часописи Української євангельської реформованої церкви	Брукхавен	«Віра й наука»	Релігійні теми
	Ганновер	«Україна і світ»	
Журнали універсального характеру	Торонто	«Естафета»	Проблеми літератури, мистецтва, науки, критики
	Вінніпег	«Новий літопис»	
	Париж	«Соборна Україна»	
Журнал наукового спрямування	Париж	«Военно-науковий журнал: за збройну Україну»	Військова тематика
Науковий журнал з українознавства	Канада	«Журнал українознавчих студій»	Питання українознавства та культури, розвитку мови
Науково-літературний місячник	Вінніпег	«Наша культура»,	
Квартальник українського вчительського товариства	Польща	«Рідна мова»,	
Вісник літератури, мистецтва і науки	Мюнхен-Карлсфельд	«Рідне слово»	
Журнал Української видавничої спілки	Лондон	«Літературно-науковий вісник»	Розвиток науки та техніки
Журнал Українського товариства прихильників книги	Прага	«Книголюб»	Дослідження нових книг та історії друкарства
Квартальник бібліографії і книгознавства Товариства українських книголюбів	Філадельфія	«Українська книга»	
Журнал Українського Лікарського Товариства Північної Америки	США	«Лікарський вісник»	Вивчення медицини

Джерело: розроблено на основі [10; 31].

Висновки. Представники української діаспори зробили значний внесок у розвиток національної культури та освіти у 50–90-ті роки ХХ століття завдяки виданню численних книг, журналів, періодичної преси, що дало змогу зберегти великий пласт історичних та художніх творів, сюжети українського повсякдення на батьківщині та за кордоном, передати звичаї і традиції нашого народу наступним поколінням українців. У межах цієї кропіткої праці було задіяно багато відомих діячів української культури і науки, організовано велику кількість видавництв, які діяли в різних країнах та видавали великі тиражі україномовних книг і журналів. Все це сприяло поширенню у світі знань про українську історію та культуру, заклало фундамент для збереження загальнолюдських цінностей та національної свідомості. Великий досвід видавництв в організації газет і журналів, аналіз їх змістовного наповнення, дав можливість науковцям України ознайомитися з альтернативними дослідженнями з багатьох контраверсійних тем та поширити ці знання серед учнівської та студентської молоді, широкого кола громадян України.

Перспективними напрямками подальших досліджень вбачається аналіз діяльності діаспорних видавництв у конкретних країнах і їх порівняльна характеристика, а також ґрунтовне вивчення жанрово-тематичної палітри літератури для дітей та юнацтва української діаспори, що значно збагатила літературний процес ХХ століття.

Література:

1. Яковчук В. С., Малець Б. І., Борзов Ю. О. Інформаційні війни в сучасному світі. *Інформаційна безпека та інформаційні технології* : збірник тез доповідей ІV Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених, студентів і курсантів (м. Львів, 27 листопада 2020 р.). Львів. 2020. С. 75–78. URL: <http://edu-mns.org.ua/img/ibit.pdf> (дата звернення: 31.03.2024).
2. Савчук Г. М. Видавнича діяльність української діаспори у США та Канаді до Першої світової війни. *Наукові записки. Серія: Соціальні комунікації*. 2015. № 2. С. 100–107. URL: <https://povin.com.ua/182787-03-04.html> (дата звернення: 31.03.2024).
3. Пироженко Л. В. Реформування змісту загальної середньої освіти (середина 60-х – початок 80-х рр. ХХ століття) : монографія. – Київ: Педагогічна думка, 2013. 304 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/6974/> (дата звернення: 31.03.2024).
4. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ: АПН, 2003. 68 с.
5. Бигар Г. П. Українська педагогічна преса Канади як фактор розвитку рідномовного шкільництва в діаспорі (друга половина ХХ ст.) : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2006. 20 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124052086> (дата звернення: 25.02.2024).
6. Недужко, Ю. Освітньо-виховні аспекти діяльності української діаспори країн Заходу в контексті боротьби за державну незалежність України (середина 40-х – 80-ті роки ХХ ст.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2007. № 12. С. 416–433. URL: <http://history.org.ua/JournALL/xxx/12/26.pdf> (дата звернення: 25.02.2024).
7. Творець національної педагогіки. *Департамент освіти і науки виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації)* : вебсайт. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/news/2764.html> (дата звернення: 25.02.2024).

8. Миколаєнко А. Ю. Українське видавництво Смолоскип у діаспорі: організаційні засади та структура. *Поліграфія і видавнича справа*. 2014. № 1–2. С. 21–27. URL: <http://pvs.uad.lviv.ua/static/media/1-2-65-66/5.pdf> (дата звернення: 25.02.2024).
9. Антонюк Т. Навчальна книжка в українській діаспорі як фактор збереження національної ідентичності. *Українознавчий альманах*. 2016. Т. 19. С. 101–107. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/169/161> (дата звернення: 25.02.2024).
10. Солонська Н. Г. Типологія та види журналів наукового спрямування української діаспори (за фондами Відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2015. Т. 11. С. 134–140. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/handle/123456789/123020> (дата звернення: 25.02.2024).
11. Гошовський Б. Українська дитяча література: спроба огляду і проблематика. Торонто – Нью-Йорк : ОПДЛ, 1966. 116 с.
12. Кузьменко С. Слово про книжку. Ми і наші діти. Торонто, 1983. 167 с.
13. Василенко В. Травми батьків-травми дітей, або Що зостається після пам'яті? Англomовна проза української діаспори. *Слово і час*. 2016. № 7. С. 72–82. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/158360/11-Vasylenko.pdf?sequence=1> (останній перегляд: 27.02.2024).
14. Історія української освіти в діаспорі. *Освіта. UA* : вебсайт. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/15789/ (дата звернення: 27.02.2024).
15. Головата Л. «Українське видавництво» у Кракові–Львові 1939–1945. Бібліографічний довідник. Київ : Критика, 2010. Т. 1 : Книжки й аркушеві видання. 328 с. URL: <https://krytyka.com/ua/books/ukrayinske-vydavnytstvo-u-krakovi-lvovi-1939-1945-bibliografichnyu-dovidnyk-tom-1> (дата звернення: 27.02.2024).
16. Гринько М. О. Колос. *Енциклопедія Сучасної України* : вебсайт. URL: <https://esu.com.ua/article-5783> (дата звернення: 27.02.2024).
17. Кривець Н. В. Український науковий інститут у Берліні. *Енциклопедія історії України*: вебсайт. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainskyj_Berlini (дата звернення: 27.02.2024).
18. Варданян М. Література для дітей та юнацтва української діаспори II половини ХХ ст. як «література місії»: стан та завдання. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (56). С. 316–319. URL: <https://molodyvchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4710> (дата звернення: 25.02.2024).
19. Журба Г. Далекий світ: розповідь автобіографічна. Буенос-Айрес : Видавництво «Перемога», 1955. 377 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/memuari/3827-zhurba-g-dalekiy-svit-rozprovid-avtobiografichna/> (дата звернення: 08.04.2024).
20. Гандзілевська Г. Б. Збереження національної ідентичності творчою діаспорою українців Австралії. *Наукові записки. Серія: Психологія і педагогіка*. 2013. № 25. С. 28–32.
21. Вотьканич М. І. До питання про становлення української літератури Румунії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 60. Т. 1. С. 141–147. URL: <https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/51122> (дата звернення: 08.04.2024).
22. Корсюк М. Ми і наші книги. Просвіт. Антологія короткої української прози з Румунії: у 2 т. Бухарест : RCR Editorial, 2009. Т. 1. С. 5–39.
23. Чорна Л. Соціокультурні процеси в українській діаспорі Румунії (20–80-ті роки ХХ ст.). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Історичні науки»*. № 43. С. 191–197. URL: <http://dSPACE.idgu.edu.ua/jspui/handle/123456789/876> (дата звернення: 08.04.2024).
24. Романько І. І. Історія та культура української діаспори. Частина перша : навчальний посібник. Кропивницький : ЛА НАУ, 2020. 328 с. URL: <http://dSPACE.sfa.org.ua:80/handle/123456789/990> (дата звернення: 25.02.2024).

25. Гірік С. Гирич, І., Л. Рудницький, відп. ред. Академічна традиція українського зарубіжжя: історія і сучасність. *Liber amicorum* на пошану президента УВАН у США проф. Альберта Кіпи. Нью-Йорк—Київ: УВАН у США; Видавничий дім “Простір”, 2021. *Ukraina Moderna*. 2022. Т. 32. С. 366–376. URL: <https://www.utpjournals.press/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.32.366> (дата звернення: 25.02.2024).
26. Сидорчук Т. Омелян Пріцак та видавнича діяльність Українського наукового інституту Гарвардського університету в 1970-1990-х рр. *Славістична збірка*. 2018. № 4. С. 125–137.
27. Біловус Л. І. Українська церква у США на шпальтах україномовних періодичних видань: культурно–освітня діяльність. Гілея: науковий вісник. 2017. № 123. С. 87–92.
28. Романцова Н. І. Концепція грушевськознавства вчених діаспори у розвитку української історіографії та фаховій підготовці істориків у Маріупольському державному університеті. *Інтернаціоналізація як фактор конкурентоспроможності сучасного університету*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 25–26 травня 2017 р.). Маріуполь, 2017. С. 158.
29. Клинова-Дацюк Г. І. Українська вільна академія наук у Німеччині: виникнення та розвиток установи в 1945–1952 рр. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2019. Т. 2. № 52. С. 55–61. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/192> (дата звернення: 08.04.2024).
30. Калакура Я. Методологічні підходи до концептуалізації історичної науки. *Україна–Європа–Світ*. 2018. № 21. С. 184–193. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/12705> (дата звернення: 08.04.2024).
31. Журнали наукового спрямування української діаспори з фонду ВЗУ ІК НБУВ в контексті вітчизняного книгознавства. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/3891> (дата звернення: 08.04.2024).

References:

1. Yakovchuk, V. S., Borzov, Y. O., & Malets, B. I. (2020). *Informatsiyni viyny v suchasnomu sviti [Information wars in the modern world]*. *Proceedings from Zakhyst informatsiyi v informatsiyno-komunikatsiynikh systemakh: zbirnykh tez dopovidey IV Vseukrayinskoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi molodykh vchenykh, kursantiv ta studentiv – Protection of information in information and communication systems: summary abstracts of reports of the 4th All-Ukrainian scientific and practical conference of young scientists, cadets and students* (pp. 75–78). Lviv, LSU BZD. <http://edu-mns.org.ua/img/ibit.pdf> [in Ukrainian].
2. Savchuk, H. M. (2015). *Vydavnycha diyalnist ukrayinskoyi diaspory u SSHA ta Kanadi do Pershoyi svitovoyi viyny [Publishing activity of the Ukrainian diaspora in the USA and Canada before the First World War]*. *Naukovi zapysky [Ukrayinskoyi akademiyi drukarstva]*. *Seriya: Sotsialni komunikatsiyi – Scientific notes [of the Ukrainian Academy of Printing]*. *Series: Social Communications*, (2), 100–107. <https://povin.com.ua/182787-03-04.html> [in Ukrainian].
3. Pyrozhenko, L. V. (2013). *Reformuvannya zmistu zahalnoyi serednoyi osvity (seredyna 60-kh-seredyna 80-kh rr. KHKH stolittya) [Reforming the content of general secondary education (mid-60s-mid-80s of the 20th century)]*. Kyiv: Pedagogical Thought. [https://mono.indd\(iitta.gov.ua\)](https://mono.indd(iitta.gov.ua)) [in Ukrainian].
4. Sukhomlynska, O. V. (2003). *Istoryko-pedahohichnyy protses: novi pidkhody do zahalnykh problem [Historical-pedagogical process: new approaches to common problems]*. Kyiv: APN. [in Ukrainian].
5. Byhar, H. P. (2006). *Ukrayinska pedahohichna presa Kanady yak faktor rozvytku ridnomovnoho shkilnytstva v diaspori (druha polovyna 20 st.) [The Ukrainian pedagogical press of Canada as a factor in the development of native-language schooling in the diaspora (second half of the 20th century)]* [Unpublished PhD theses]. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. <http://www.irbis-nbu.gov.ua/aref/20081124052086> [in Ukrainian].

6. Neduzhko, Y. (2007). Osvitno-vykhovni aspekty diyalnosti ukrayinskoyi diaspori krayin Zakhodu v konteksti borotby za derzhavnu nezalezhnist Ukrayiny (seredyna 40-kh–80-ti roky 20 st.) [Educational aspects of the activity of the Ukrainian diaspora in Western countries in the context of the struggle for the state independence of Ukraine (mid-40s-80s of the XX century)]. *Ukrayina 20 st.: kultura, ideolohiya, polityka – Ukraine of the 20th century: culture, ideology, politics*, (12), 416–433. <http://history.org.ua/JournALL/xxx/12/26.pdf> [in Ukrainian].
7. Department of education and science of the executive body of Kyiv city council (Kyiv city state administration), (2015, October 2). *Tvorets natsionalnoyi pedahohiky* [Creator of national pedagogy]. <https://don.kyivcity.gov.ua/news/2764.html> [in Ukrainian].
8. Mykolayenko, A. (2014). Ukrayinske vydavnytstvo Smoloskyp u diaspori: orhanizatsiyni zasady ta struktura [Ukrainian publishing house Smoloskip in the diaspora: organizational principles and structure]. *Polihrafiya i vydavnycha sprava – Printing and Publishing*, (1–2), 21–27. <http://pvs.uad.lviv.ua/static/media/1-2-65-66/5.pdf> [in Ukrainian].
9. Antonyuk, T. (2016). Navchalna knyzhka v ukrayinskiy diaspori yak faktor zberezheniya natsionalnoyi identychnosti [The textbook in the Ukrainian diaspora as a factor in preserving national identity]. *Ukrayinoznavchyy almanakh – Ukrainian Studies Almanac*, 19, 101–107. <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/169/161> [in Ukrainian].
10. Solonska, N. (2015). Typolohiya ta vydy zhurnaliv naukovooho spryamuvannya ukrayinskoyi diaspori (za fondamy Viddilu zarubizhnoyi ukrayiniky Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny imeni VI Vernadskoho) [Typology and types of scientific journals of the Ukrainian diaspora (from the funds of the Department of Foreign Ukrainian Studies of the National Library of Ukraine named after VI Vernadskyi)]. *Nauka Ukrayiny u svitovomu informatsiynomu prostori – Science of Ukraine in the global information space*, 11, 134–140. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/123020> [in Ukrainian].
11. Hoshovskyy, B. (1966). *Ukrayinska dytyacha literatura: sprobha ohlyadu i problematyka* [Ukrainian children's literature: An attempt at a review and problems]. Toronto–New York: OPDL. [in Ukrainian].
12. Kuzmenko, S. (1983). *Slovo pro knyzhku. My i nashi dity* [A word about the book. We and our children]. Toronto. [in Ukrainian].
13. Vasylenko, V. (2016). Travmy batkiv-travmy ditey, abo Shcho zostayetsya pislya pamyati? Anhlomovna proza ukrayinskoyi diaspori [Injuries of parents-injuries of children, or What remains after memory? English-language prose of the Ukrainian diaspora]. *Slovo i chas – Word and time*, (7), 72–82. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/158360/11-Vasylenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
14. Osvita.UA, (n.d.). *Istoriya ukrayinskoyi osvity v diaspori* [History of Ukrainian education in the diaspora]. https://osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/15789/ [in Ukrainian].
15. Holovata, L. (2010). «Ukrayinske vydavnytstvo» u Krakovi–Lvovi 1939–1945. *Bibliohrafichnyy dovidnyk. Tom 1. Knyzhky y arkushevi vydannya* ["Ukrainian Publishing House" in Kraków–Lviv 1939–1945. Bibliographic guide. Vol. 1 Books and paper editions]. Krytyka. <https://krytyka.com/ua/books/ukrayinske-vidavnytstvo-u-krakovi-lvovi-1939-1945-bibliohrafichnyy-dovidnyk-tom-1> [in Ukrainian].
16. Hryenko, M. O. (2014). *Kolos*. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine. <https://esu.com.ua/article-5783> [in Ukrainian].
17. Kryvets, N. (2019). *Ukrayinskyy naukovyy instytut u Berlini* [Ukrainian scientific institute in Berlin]. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny – Encyclopedia of Ukraine's History. http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainskyj_Berlini [in Ukrainian].

18. Vardanyan, M. (2018). Literatura dlya ditey ta yunatstva ukrayinskoyi diaspori II polovyny XX st. yak «literatura misiyyi»: stan ta zavdannya [Literature for children and youth of the Ukrainian diaspora of the 2nd half of the 20th century as "mission literature": State and task]. *Molodyy vchenyy – Young scientist*, (4(56), 316–319. <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4710> [in Ukrainian].
19. Zhurba, H. (1955). *Dalekyy svit: rozpovid avtobiohrafichna* [Far away world: An autobiographical story]. Buenos Aires: “Peremoha” Publishing House. <https://diasporiana.org.ua/memuari/3827-zhurba-g-dalekiy-svit-rozpovid-avtobiografichna/> [in Ukrainian].
20. Handzilevska, H. B. (2013). Zberezhennya natsionalnoyi identychnosti tvorchoyu diasporoyu ukrayintsiv Avstraliyi [Preservation of national identity by the creative diaspora of Ukrainians in Australia]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiya]. Ser.: Psykholohiya i pedahohika – Scientific notes [National University Ostroh Academy]. Ser.: Psychology and pedagogy*, (25), 28–32. [in Ukrainian].
21. Votkanych, M. Y. I. (2023). Do pytannya pro stanovlennya ukrayinskoyi literatury Rumuniyi [To the question of the formation of Ukrainian literature in Romania]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, (60(1), 141–147. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/51122> [in Ukrainian].
22. Korsyuk M. (2009) My i nashi knyhy [We and our books]. In *Antolohiya korotkoyi ukrayinskoyi prozy z Rumuniyi – An anthology of short Ukrainian prose from Romania* (vol. 1, pp. 5–39). RCR Editorial. [in Ukrainian].
23. Chorna, L. (2019). Sotsiokulturni protsesy v ukrayinskoyi diaspori Rumuniyi (20-80-ti roky KHKH st.) [Socio-cultural processes in the Ukrainian diaspora of Romania (20-80s of the 20th century)]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. Seriya «Istorychni nauky» – Scientific Bulletin of Izmail State University of Humanities. Series “Historical Sciences”*, (43), 191–197. <http://dspace.idgu.edu.ua/jspui/handle/123456789/876>[in Ukrainian].
24. Romanko, I. (2020). *Istoriya ta kultura ukrayinskoyi diaspori. Chastyna persha* [History and culture of the Ukrainian diaspora. Part one]. Kropyvnytskyi : LA NAU. <http://dspace.sfa.org.ua:80/handle/123456789/990> [in Ukrainian].
25. Hirik, S. (2022). Akademichna tradytsiya ukrayinskoho zarubizhzhya: istoriya i suchasnist. Liber amicorum na poshanu prezidenta UVAN u SSHA prof. Alberta Kipy [Academic tradition of Ukrainian abroad: history and modernity. Liber amicorum in honor of the president of UVAN in the USA, prof. Albert Kipa]. *Ukraina Moderna – Ukraina Moderna*, (32), 366–376. <https://www.utpjournals.press/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.32.366> [in Ukrainian].
26. Sydorchuk, T. (2018). Omelyan Pritsak ta vydavnycha diyalnist Ukrayinskoho naukovoho instytutu Harvardskoho universytetu v 1970-1990-kh rr [Omelyan Pritsak and the publishing activity of the Ukrainian Scientific Institute of Harvard University in the 1970s-1990s]. *Slavistychna zbirka*, (4), 125–137. [in Ukrainian].
27. Bilovus, L. I. (2017). Ukrayinska tserkva u SSHA na shpaltakh ukrayinomovnykh periodychnykh vydan: kulturno–osvitnya diyalnist [The Ukrainian Church in the USA in the columns of Ukrainian-language periodicals: cultural and educational activities]. *Hileya: naukovyy visnyk – Gilea: scientific bulletin*, (123), 87–92. [in Ukrainian].
28. Romantsova N. I (2017). Kontseptsiya hrushevskoznavstva vchenykh diaspori u rozvytku ukrayinskoyi istoriohrafii ta fakhoviy pidhotovtsi istoriykiv u Mariupolskomu derzhavnomu universyteti [The concept of Grushevo studies of diaspora scholars in the development of Ukrainian historiography and professional training of historians at the Mariupol State University]. *Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi – Collection of materials of the International Scientific and Practical Conference*, 158. [in Ukrainian].

29. Klinova-Datsyuk, G. (2019). Ukrayinska vilna akademiya nauk u Nimechchyni: vynykennya ta rozvytok ustanovy v 1945–1952 rr [Ukrainian Free Academy of Sciences in Germany: emergence and development of the institution in 1945–1952]. *Zaporizhzhia Historical Review*, 2(52), 55–61. <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/192> [in Ukrainian].
30. Kalakura, Y. (2018). Metodolohichni pidkhody do kontseptualizatsiyi istorychnoyi nauky [Methodological approaches to the conceptualization of historical science]. *Ukraina-Ievropa-Svit – Ukraine-Europe-World*, (21), 184–193. <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/12705> [in Ukrainian].
31. National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi. (n. d.). *Zhurnaly naukovoho spryamuvannya ukrayinskoyi diaspory z fondu VZU IK NBUV v konteksti vitchyznyanoho knyhoznavstva* [Journals of the scientific direction of the Ukrainian diaspora from the fund of VZU IC NBUV in the context of domestic bibliography]. <http://www.nbu.gov.ua/node/3891> [in Ukrainian].

УДК 94(4/9)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1157-1166](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1157-1166)

Кравчук Олександр Володимирович студент другого курсу магістратури історичного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, тел. : (066) 410-10-41, м.Київ, вул. Володимирська 60, <https://orcid.org/0009-0008-9162-1641>

ОПЕРАЦІЯ «ВАЛЬКІРІЯ»

Анотація. Через деталі біографії Адольфа Гітлера та злочинну політику нацистів – в середовищі німецького офіцерства виникли плани ліквідації Гітлера, денацифікації Німеччини, підписання сепаратного миру з Союзниками разом із продовженням війни проти Радянського Союзу. Найзнаменитішою та найбільш масштабною серед змов виявилась змова 20 липня 1944 року, яка передбачала собою виконання плану “Операція Валькірія” – залучення резервних військ у випадку екстреної ситуації для підтримки стабільності в країні. Питання змови 20 липня необхідно розглядати в контексті взаємовідносин між елітою Вермахту і Гітлером. З урахуванням складних взаємовідносин між старшим і молодшим поколінням Schwarze Kapelle та правим і лівим крилом антинацистської опозиції. Також, вельми суперечливими є причини, які сприяли краху змови: від прорахунків у зовнішньополітичній підтримці до внутрішніх конфліктів між змовниками і їхній недбалості загалом, також варто виділити незацікавленість широких мас у змові в цілому та крайній ступінь конспірації даної акції, що обумовила вкрай малу кількість заколотників задля залучення широкої підтримки.

Тематика антигітлерівського липневого виступу широко висвітлена як у зразках масової культури, так і в пласті історіографії. Серед наукових кіл багатьох історіографічних шкіл у різних країнах в різні часові проміжки не вщухали суперечки щодо потенціалу антигітлерівського руху серед вищого офіцерського штабу Вермахту загалом та демагогії щодо полівекторних наслідків точки біфуркації гіпотетичної ліквідації Фюрера у 1944 році – від можливості підписання миру зі значними поступками західному блоку союзників з метою продовження війни з СРСР до докорінної зміни режиму у Третьюму Райху зі встановленням альтернативної державної ідеології. У маскультурі дана тема широко висвітлена в ряді повесних фільмів ФРН, а сучасному глядачеві широко відома здебільшого завдяки голівудівському блокбастеру “Операція Валькірія” у головній ролі з популярним актором Томом Крузом. Таким чином, вважаємо необхідним висвітлити передумови, хід подій та наслідки липневої змови 1944 р.

Ключові слова: операція «Валькірія», липнева змова, Адольф Гітлер, Клаус Шенк фон Штауффенберг.

Kravchuk Oleksandr Volodymyrovych second-year master's student at the history faculty, Taras Shevchenko Kyiv National University, tel. : (066) 410-10-41, Kyiv, St. Volodymyrska 60, <https://orcid.org/0009-0008-9162-1641>

OPERATION "VALKYRIE"

Abstract. Due to the details of the biography of Adolf Hitler and the criminal policy of the Nazis, plans arose among the German officers to eliminate Hitler, de-Nazify Germany, sign a separate peace with the Allies along with the continuation of the war against the Soviet Union. The conspiracy of July 20, 1944, which involved the implementation of the "Operation Valkyrie" plan - the involvement of reserve troops in the event of an emergency to maintain stability in the country, turned out to be the most famous and large-scale among conspiracies. The issue of the July 20 conspiracy must be considered in the context of the relationship between the elite of the Wehrmacht and Hitler. Taking into account the complex relationship between the older and younger generations of the Schwarze Kapelle and the right and left wings of the anti-Nazi opposition. Also, the reasons that contributed to the collapse of the conspiracy are very controversial: from miscalculations in foreign policy support to internal conflicts between the conspirators and their negligence in general. The topic of the anti-Hitler July speech is widely covered both in samples of mass culture and in the layer of historiography. Among the scientific circles of many historiographical schools in different countries, at different time intervals, disputes about the potential of the anti-Hitler movement among the higher officer staff of the Wehrmacht in general and demagoguery about the multi-vector consequences of the bifurcation point of the hypothetical liquidation of the Führer in 1944 - from the possibility of signing peace with significant concessions to the Western bloc of allies have not subsided in order to continue the war with the USSR until the radical change of the regime in the Third Reich with the establishment of an alternative state ideology. In mass culture, this topic is widely covered in a number of post-war films of the Federal Republic of Germany, and it is widely known to the modern audience mostly thanks to the Hollywood blockbuster "Operation Valkyrie" starring the popular actor Tom Cruise. Thus, we consider it necessary to highlight the prerequisites, the course of events and the consequences of the July 1944 conspiracy.

Keywords: Operation "Valkyrie", July conspiracy, Adolf Hitler, Klaus Schenk von Stauffenberg.

Постановка проблеми. Актуальність цієї теми полягає в її впливі на подальший розвиток Другої світової війни та європейської історії загалом.

Операція "Валькірія" стала символом внутрішнього опору проти нацизму серед німецьких офіцерів та цивільних, а також виявом непокори фашистському режиму. Проблема, що стоїть перед цією темою, полягає в розумінні причин, наслідків і значення операції "Валькірія" для історії Німеччини та світової політики. Це створює основу для дослідження мотивів учасників операції, їхніх цілей та стратегій, а також вивчення реакції на саму спробу перевороту та подальші наслідки для учасників та Німеччини в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження з цієї теми розкривають більше деталей про внутрішній спліт у нацистському режимі та роль різних учасників у спробі здійснити переворот. Аналізи показують, що Операція Валькірія була складною і суперечливою ініціативою, що включала в себе різні фракції та мотивації серед німецької військової еліти. Один з найвідоміших сучасних дослідників цієї події – Генріх Август Вінклер, німецький історик, який звернув увагу на важливість цього події у своїй біографії Гітлера. Інші автори, такі як Ернст Нольте та Вільям Ширер, також зверталися до Операції Валькірія у своїх дослідженнях про Третій Рейх та загальну історію Другої світової війни.

Мета статті. Висвітлення та полівекторний аналіз подій Липневої змови, встановлення передумов та ходу операції «Валькірія», з'ясування причин невдачі даної акції, оцінка ролі даної події у загальній парадигмі подій Другої світової війни та Третього Райху зокрема, оцінка її наслідків.

Виклад основного матеріалу. За іронією долі інститут, який дав більше всього змовників для здійснення "Операції Валькірія" був створений за безпосередньою участю Гітлера. Адже, за умовами Версальського договору новостворений Райхсвер (який прийшов на зміну кайзерівському Райхсгеру) міг налічувати тільки 100 тис. осіб (для порівняння: Райхсгер налічував 800 тис. осіб у мирний час і до 15 млн. у військовий) із заборонаю на танки, підводні човни, авіацію та важку артилерію (без яких ведення бойових дій у ХХ ст. було неможливим). Таким чином, ваймарівська армія перетворилася на декоративну структуру, яка займалась всім чим завгодно окрім військової підготовки, а до її лав записувались тепер хіба вихідці зі спадкових пруських сімей солдат та офіцерів, оскільки сили радикальних реваншистів поповнювали ряди СА (в цій організації людей було в 30 разів більше, ніж в Райхсвері).¹² Щоправда, для здійснення омріяних завоювань на Сході – Гітлеру були необхідні кадрові військові стратеги, а не маргінали з СА (верхівка якої планувала здійснити революцію в Німеччині і створити "народну армію" на противагу Райхсверу). Тому, в липні 1934 р. еліту СА було знищено, чисельність організації скорочено (її нішу зайняла організація

¹² Slavivek L.C. The Treaty of Versailles – N.Y. 2010 – 43 p.

СС, яка підкорялась Генріху Гіммлеру в чийй лояльності Гітлер не сумнівався), а вже в березні 1935 р. Гітлер перетворює Райхсвер – у Вермахт (чисельний і якісний склад якого росте з кожним роком попри Версальські домовленості). Здавалось, що військова еліта Німеччини мала бути б в захваті від таких перетворень та від постаті Гітлера (котрий почав масове виготовлення танків, гармат і кораблів). Проте, далась взнаки давня зневага армійської еліти (значну частину якої складали пруські, саксонські, баварські чи алеманські аристократи) до гефрайтера Гітлера (який ненавидів аристократію і пишався своїм простолюдинським походженням), категоричне її небажання втягувати Німеччину в нову Велику війну і неприязнь до ідеології націонал-соціалізму (з його соціально-культурними експериментами, які були чужими для консервативно налаштованих офіцерів).¹³ Враховуючи сутність подальших дій Гітлера – конфлікт між ним і офіцерами Вермахту був невідворотнім. Ситуацію погіршувало і те, що воїни Вермахту з неприхованою зневагою ставились до членів СС, а ті відповідали їм взаємністю. У січні 1938 року з допомогою майстерної провокації Гітлер та Герінг підставили військового міністра фельдмаршала Вернера фон Бломберга (його звинуватили в мезальянсі і неналежній сімейній поведінці. До речі, в зв'язку з цим цікаво те, що Гітлер і Герінг самі ж запропонували йому кандидатуру на шлюб і виступали свідками на вінчанні) і генерала Вернера фон Фріча (його звинуватили в гомосексуалізмі). В результаті судового процесу Бломберг (котрий дійсно мав слабкість до жінок легкої поведінки) був знятий з посади за невідповідність нормам моралі офіцерства (щоправда, це потім врятувало його від Нюрнбергу, оскільки всю війну він просидів у тилу на другорядних ролях), а авторитет Фріча впав настільки сильно, що генерал шукав спосіб самогубства поки не був вбитий у 1939 р. в битві під Варшавою. Після цього Гітлер ліквідував військове міністерство поставивши головнокомандувачем Вермахту генерала Вільгельма Кайтеля (який мав доволі аполітичні погляди і був особисто вдячний Гітлеру за посаду).¹⁴ Ці події (разом з аншлюсом Австрії та підготовкою до війни з Чехословаччиною) сприяли тому, що вище офіцерство Вермахту вирішило вбити Гітлера. До числа змовників увійшли оберст Ганс Остер (який розробив план вбивства Гітлера), генерал Фрідріх Ольбріхт, генерал Ервін Віцлебен, генерал Людвіг Бек (подав у відставку з посади керівника Генерального штабу під час Судетської кризи), генерал Франц Гальдер (наступник Бека), міністр економіки Ялмар Шахт та адмірал і начальник Абверу Вільгельм Канаріс. Координацію з французьким і британським урядами здійснював політик Карл Герделлер (переконаний

¹³ Kershaw Jan. Hitler : 1889-1936 Hubris –London 2001 – 83, 88, 92 p.

¹⁴ Ширер Уильям. Взлет и падение Третьего Рейха – М.2015 – с.315, 476-479

пруський монархіст, який позбувся своїх позад через нацистів і виявляв до них особливу неприхильність). Однак, підтримки британців (на яку розраховували змовники) так і не надійшло, а Чехословаччина була здана Гітлеру без війни (що викликало шалену популярність останнього серед народу і аж ніяк не сприяло його ліквідації). Тому, на перших етапах війни (коли Німеччина виграла всі битви) змова відійшла на задній план, а ось після 1943 р. (коли було очевидно, що Німеччина програє війну) – планувалось підписати сепаратний мир з західними Союзниками і разом з ними воювати проти Радянського Союзу, паралельно проводячи денацифікацію Німеччини.¹⁵

Крім консервативної вермахтівської еліти – в Німеччині існували також інші сили, які стояли в опозиції Гітлеру: комуністи, соціал-демократи, християнські демократи, пацифісти, церковні діячі. На відміну від вермахтівських генералів (які не наважувались відкрито виступити проти нацизму) – ці люди прямо протестували проти режиму створивши німецький Рух Опору. Щоправда, останній ніколи не був монолітною організацією з єдиними цілями і структурою, оскільки його члени ненавиділи один одного не менше ніж нацистів. Соціал-демократи вважали своїм державним ідеалом ранні роки існування Ваймарівської республіки, комуністи прагнули пролетарської революції в Німеччині, пацифісти навпаки виступали за ненасильницький спротив, а християнські демократи і церковні діячі були прихильниками децентралізованої і федеративної монархії. При чому, соціал-демократи і християнські демократи (а також вермахтівські консерватори) не без підстав вважали комуністів ще більшою загрозою ніж Гітлера.¹⁶ Закономірно, що в таких умовах (порівняно з різномірним, але структурованим французьким Рухом Опору чи монолітним радянським) німецький Рух Опору заздалегідь був приречений на поразку. До того ж, змовники не могли зголоситись на ключових питаннях: устрою Німеччини, подальшому характері війни, співпраці з лівими/правими силами і навіть питанні життя/смерті Гітлера (деякі учасники змови з гуманістичних причин категорично відмовлялись брати участь в убивстві Гітлера навіть не зважаючи на всі злочини НСДАП) Також, цікаво, що Гітлер загадковим чином залишався живим та неушкодженим після кожної спроби замаху на нього. Так, в жовтні 1939 році на Гітлера здійснив замах Георг Ельзер (комуніст єврейського походження) заклавши бомбу в залі, де виступав фюрер. Але останній вийшов з залу на кілька хвилин раніше запланованого і від бомби постраждали випадкові люди. В травні 1943 р. генерал Геннінг фон Тресков підклав

¹⁵ Ширер Уильям. Взлет и падение Третьего Рейха – М.2015 – с.590, 596

¹⁶ Польте Эрнст. Европейская гражданская война (1917-1945). Национал-социализм и большевизм – М.2003 – с.247, 330

портфель з бомбою у літак в якому летів Гітлер, але вибухівка не спрацювала. Згодом, Тресков намагався сам застрелити Гітлера, але обидва рази все закінчилось фіаско. Того ж року бомбу Гітлеру мав підсунути оберст Рудольф-Крістроф фон Герсдорф, але в останній момент він відмовився брати в цьому участь (що характерно, Герсдорф став одним з небагатьох змовників, які пережили війну). Підпільні антифашистські організації (німецька компартія, Rote Kapelle) лівого та аполітичного пацифістського (Weisse Rose, Edelweisspiraten) спрямування були розсекречені та знищені.¹⁷ При чому їхнє знищення не викликало особливого співчуття зі сторони консервативної опозиції нацизму (котра дістала назву Schwarze Kapelle) До 1944 року (коли Червона армія розгорнула 10 сталінських ударів, Союзники висадились в Нормандії, а Гітлер остаточно втратив почуття реальності) стало зрозумілим, що вбивство Гітлера потрібно виконати вже і негайно (тим більше, що взимку 1944 вже було два невдалих замаху на його життя).

На відміну від попередніх нерішучих та непослідовних спроб – Липневий план 1944 був добре розроблений. На цей раз змовники вирішили не тільки вбити Гітлера, але й провести масову чистку силового апарату від ідейних нацистів. Тим більше, що в ряди Schwarze Kapelle вступили люди нового покоління, які розчарувались в політиці Гітлера не у 30-рр, а в ході війни (на відміну від генералів, які сприймали черговий промах замаху в якості чогось належного – вони терпіти чергову невдачу не могли). Таким чином, оберст Клаус фон Штауффенберг (алеманський аристократ, котрий у 30-рр. був активним членом НСДАП, але в ході війни, бачучи злочини нацистів проти євреїв та слов'ян – став принциповим антифашистом) мав бути безпосереднім виконавцем змови, підклавши портфель з вибухівкою під ноги Гітлерові. Після вбивства останнього Бек повинен був стати президентом Німеччини (за відсутності монархії, яку згодом планували відреставрувати), Герделлер її канцлером, а Віцлебен головнокомандувачем Вермахту. Для кращого закріплення Липневого плану змови пропонувалось використати розроблену Гітлером “Операцію Валькірія” – залучення резервної армії для придушення бунтів або переворотів. Тільки, цього разу “Валькірію” планувалось використати проти СС звинувативши їх в смерті Гітлера і спробі державного перевороту.¹⁸ Але й цього разу між учасниками змови виникли протиріччя. Так, Штауффенберг дотримувався соціал-ліберальних поглядів і вважав, що для повоєнного відновлення Німеччини потрібна співпраця з соціал-демократами і навіть з комуністами. Натомість, Герделлер категорично відкидав будь яку співпрацю з комуністами. Так само, змовники не могли

¹⁷ Winkler H.A. Germany: 1933-1990 – Oxford 2007 – p. 96

¹⁸ Хаффнер Себастьян. Самоубийство Германской империи – М.1972 – с. 84, 91, 102

визначитись щодо майбутніх німецьких кордонів: Герделлер не визнавав західного кордону Польщі і вважав Познань і Гданськ німецькими територіями, тоді як Бек був готовий піти з Польщі, Франції, Італії, Скандинавії і Бенілюксу за умови якщо англо-американці підтримають виступ німців проти Союзу (своєю чергою, Аллен Даллес залишив таку пропозицію без відповіді).¹⁹ Однак, зустрівшись з лідерами комуністичного підпілля – Штауффенберг зі здивуванням виявив, що комуністи знають за існування змови і не проти приєднатись до неї за умови входження до складу німецького уряду. Очевидно, що серед них були агенти Гестапо, оскільки в червні 1944 їхнє підпілля було викрито а члени *Schwarze Kapelle* зрозуміли, що наступними на черзі будуть вони.²⁰

В липні Гітлер, Гімmlер і Кайтель прибули до бази в Східній Пруссії для інспекції військ і обговорення ситуації на Східному фронті. Зрозумівши, що такої ситуації більше не виникне – 20 липня Штауффенберг з лейтенантом Вернером фон Гафтенном вирішує підірвати всю верхівку Райху і підкладає портфель з вибухівкою під стіл наради на якій був присутній Гітлер. Останнього від смерті врятував тільки ряд випадкових обставин і співпадінь (бомба була призначена для вибуху в бункері, а Гітлер переніс нараду до літньої кухні; друга вибухівка, яка мала здетонувати з першою була викинута Гафтенном в смітник; а сам портфель був взятий до рук Гансом Брандтом, який пересунув його ближче до себе), але це завадило вибухівці здетонувати і вбити чотирьох чоловік (в тому числі і Брандта). Гітлера контузило вибухом, а база була закрита для проведення розслідування (Штауффенберг і Гафтенн вчасно звідти втекли). При чому, генерал Ерїх фон Фельгібель, який мав перерізати радіокабелі з Пруссії до Берліну – забув перекрити радіоканал СС через що есесівці знали про справжній розклад подій.²¹

Розуміючи, що відмінити все вже пізно – Штауффенберг переконує Бека, Ольбрїхта і оберста Мерца Квіркгайма заарештувати командувача резервною армією, нерішучого генерала Фрідріха Фромма (який знав про існування змови, але в останній момент, дізнавшись про те, що Гітлер вижив – вирішив не брати у ній участі) та віддати наказ про початок “Операції Валькірія” Змовникам вдається заручитись підтримкою берлінської поліції на чолі Вольфом-Генріхом фон Гелльдорфом. По всій Німеччині та на окуповані території ширяться повідомлення з Берліну про смерть Гітлера, перехід влади до рук Бека та заборону СС. В Парижі солдати Вермахту арештовують 1200 есесівців.²² Але, назагал дії змовників на практиці виявились спонтанними, нелогічними і непослідовними, як для славнозвісного німецького *Ordnung*. Так,

¹⁹ Ibidem c.100-108

²⁰ Winkler H.A. Germany: 1933-1990 – Oxford 2007 – p. 125

²¹ Fest J.C. Plotting Hitler's death the story of German resistance – N.Y.1996 – p.74, 111

²² Knopp Guido. Sie wolten Hitler toten – Detroit 2009 – s.81-119

резервісти послані для того, щоби захопити берлінську радіостанцію врешті захопили її, але забули виключити радіо (що дало змогу Йозефу Геббельсу на всю країну стверджувати про те, що Гітлер живий, а Бек “зрадник”). Тоді, для арешту Геббельса (sic!) було послано бійців дивізії Grossdeutschland (куди входили ідейні нацисти) на чолі з майором Отто-Ернстом Ремером. Після зустрічі з Геббельсом - майор Ремер і його бійці повернули свою зброю проти путчистів. На аеродромі під Берліном сталися зіткнення між різними групами Вермахту, оскільки вони так і не могли зрозуміти чийм наказам підкорятись – гітлерівським чи беківським.²³

Зрештою, це сприяло тому, що до десятої вечора гітлерівцям вдалось відновити контроль над радіоетером, Вермахт почав діставати накази від Гітлера, а змовників було заарештовано (при чому, ніхто з офіцерів, окрім Штауффенберга, який влаштував стрілянину – не став чинити опір). Фромм, який вийшов на свободу вирішив замести сліди і влаштував трибунал за результатами якого Штауффенберга, Ольбріхта, Гафтена і Квіркгайма було розстріляно, а Беку дали шанс покінчити життя самогубством (дві спроби пострілу в скроню виявились невдалими і тоді якийсь солдат сам застрілив потенційного німецького президента)²⁴ Таким чином Фромм намагався приховати свою усвідомленість в змові, але розслідування і помста Гітлера тільки почалися.

Після провалу “Операції Валькірія” Гітлер поклявся знайти і знищити всіх змовників. Спершу було заарештовано людей, які засвітились під час подій 20 липня. Над ними було організовано “суд” (без наявності адвоката і права на захист самого себе) на чолі з Рональдом Фрайслером (який за молодості служив в Червоній армії де був комісаром) за результатами якого всіх учасників змови відправили на шибеницю. Гітлер наказав вішати змовників не на звичайній мотузці, а на рояльних струнах, фільмувати весь процес на камеру і показувати це іншим офіцерам Вермахту. Разом з тим Гестапо вийшло на інших членів антинацистської опозиції в результаті чого було заарештовано і страчено Герделлера і Канаріса. Генерал Тресков покінчив життя самогубством, щоби позбавити себе ганебного повішання. Його колегам пощастило менше. Разом з тим, нацисти почали кампанію по ліквідації давніх ворогів НСДАП – таким чином було вбито Вільгельма Льойшнера і Ернста Тельмана. Загалом, за підозрою в змові стратили 4890 людей і посадили до концтабору ще 7000 (до числа яких входили жінки і діти репресованих).²⁵ Розслідування змови привело нацистів до таких людей, як

²³ Ibidem s.81-119

²⁴ Winkler H.A. Germany: 1933-1990 – Oxford 2007 – p. 153

²⁵ Wheeler-Bennet J. The Nemesis of Power: The German Army in Politics 1918-1945 – London 2005 – p.70, 206, 684

Ервін Роммель (герой Африканської кампанії) та Ернст Юнгер-молодший (син героя Першої світової і кумира Гітлера). З поваги до їхніх давніших заслуг та через їхню непрямую участь в змові - Гітлер дав Роммелю можливість покінчити життя самогубством, а Юнгера-молодшого ув'язнив.²⁶ До речі, цей крок став причиною остаточного розчарування Юнгера в нацизмі.

Для вермахтівського офіцерства наслідки цих подій були не менш катастрофічними ніж битва під Сталінградом. Німеччина втратила чотирьох фельдмаршалів (включно з Роммелем), 22 генерали (і ще два загиблих генерали під час вибуху), одного міністра, два посла, сім дипломатів і десятки політиків, вчених, громадських діячів та священників. В армії було введено обов'язкове нацистське вітання, а СС постійно втручалась в армійські справи.²⁷ Бойовий дух впав до рекордно низького рівня, а Гітлер (якому тепер вже не було кому перечити) робив одну стратегічну помилку за іншою, наближаючи власну поразку. За однією з версій, британці (котрі теж мали плани вбивства фюрера) навіть спеціально згорнули "Операцію Фокслі", оскільки неврівноважений Гітлер був їм набагато зручніший, ніж будь хто з передбачуваних генералів Вермахту. Проте, шукати причини провалу змови 20 липня потрібно не в Британії, а в протиріччях її учасників та їхніх непослідовних діях. В повоєнній ФРН третина німців довгий час вважала учасників змови "зрадниками" і виправдовувала дії проти них. Отто Ремеру навіть вдалось організувати неонацистську партію (котра згодом була заборонена). Однак, після 60-рр. на фоні глорифікації інших європейських Рухів Опору – німці вирішили, що вигідним буде глорифікувати і свій Рух Опору, внаслідок чого постаті Герделлера і Штауффенберга дістали своє визнання. Тоді як в НДР діяла інша точка зору за якою визнавались здобутки тільки лівого крила антинацистської опозиції, а праве крило вважалось "реакційним" В сучасній Німеччині вшановано пам'ять всіх членів Руху Опору, але найбільших почесностей удостоєні Бек, Штауффенберг і Герделлер.²⁸

Висновки. Опозиція Гітлеру в середовищі вермахтівського офіцерства виникла наприкінці 30-рр. через те, що армійська еліта не бажала втягувати країну в нову світову війну, а в Гітлері вона бачила силу, яка сприяла провокуванню війни. Проте, змовники виявились вкрай нерішучими, а політична кон'юнктура спричинена перемогами німецької армії не сприяла розгортанню їхніх планів. Далась взнаки і відсутність координації та ідейний розкол поміж антигітлерівською опозицією до складу якої входили різні сили

²⁶ Kershaw Jan. Hitler : 1889-1936 Hubris –London 2001 – p.256

²⁷ Wheeler-Bennet J. The Nemesis of Power: The German Army in Politics 1918-1945 – London 2005 – p.710-715

²⁸ Monika Dittrich. How traitors become heroes URL: m.dw.com/en/how-traitors-become-heroes/a-17796469

політичного спектру, які не любили один одного не менше ніж нацистів.

Воєнні поразки, розробка ‘Операції Валькірія’ та перехід ініціативи до нового покоління змовників сприяли розгортанню подій 20 липня 1944 року в результаті яких на Гітлера було здійснено замах, а в Берліні сталась спроба військового перевороту. Однак, нерішучість змовників, відсутність зовнішньої підтримки та ряд нещасливих збігів спричинили провал, сприяли перемозі гітлерівців і їхній розправі над опонентами. Після цього Вермахт перестав відігравати роль в якості самостійної політичної сили, що стало однією з причин німецької поразки.

У сучасній Німеччині учасники змови вважаються героями, а їхній внесок у перемогу над нацизмом всіляко глорифікується незважаючи на ряд протирічливих моментів в їхній біографії.

Література:

1. Нольте Эрнст. Европейская гражданская война (1917-1945). Национал-социализм и большевизм – М.2003 – 528 с.
2. Хаффнер Себастьян. Самоубийство Германской империи – М.1972 – 124 с.
3. Ширер Уильям. Взлет и падение Третьего Рейха – М.2015 – 1216 с.
4. Slavivek L.C. The Treaty of Versailles – N.Y. 2010 – 121 p.
5. Fest J.C. Plotting Hitler's death the story of German resistance – N.Y.1996 – 419 p.
6. Kershaw Jan. Hitler : 1889-1936 Hubris –London 2001 – 958 p.
7. Knopp Guido. Sie wolten Hitler toten – Detroit 2009 – 360 s.
8. Monika Dittrich. How traitors become heroes URL: m.dw.com/en/how-traitors-become-heroes/a-17796469
9. Winkler H.A. Germany: 1933-1990 – Oxford 2007 – 685 p.
10. Wheeler-Bennet J. The Nemesis of Power: The German Army in Politics 1918-1945 – London 2005 – 829 p.

References:

1. Nolte Ernst. European Civil War (1917-1945). National Socialism and Bolshevism - M.2003 - 528 p.
2. Haffner Sebastian. Suicide of the German Empire - M, 1972 - 124 p.
3. Shearer William. The rise and fall of the Third Reich - M.2015 - 1216 p.
4. Slavivek L.C. The Treaty of Versailles - N.Y. 2010 – 121 p.
5. Fest J.C. Plotting Hitler's death the story of German resistance - N.Y. 1996 - 419 p.
6. Kershaw Jan. Hitler: 1889-1936 Hubris - London 2001 - 958 p.
7. Knopp Guido. Sie wolten Hitler toten – Detroit 2009 – 360 s.
8. Monika Dittrich. How traitors become heroes – Oxford 2019 – 347 p.
9. Winkler H.A. Germany: 1933-1990 - Oxford 2007 - 685 p.
10. Wheeler-Bennet J. The Nemesis of Power: The German Army in Politics 1918-1945 - London 2005 - 829 p.

УДК 930:[94:391](477)"134/1648"(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1167-1175](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1167-1175)

Махінько Анна Іванівна кандидат історичних наук, доцент кафедри історії факультету соціології і права, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 02000, м. Київ, Берестейський проспект, 37, тел.: (044) 204-90-23, <http://orcid.org/0000-0002-1970-7976>

ІСТОРІЯ КОСТЮМА ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. У ранній Новий час гардероб власника виконував не лише практичну, а й вагомо символічну роль – демонстрував заможність та станову приналежність до шляхти, міщанства чи селянства. Тобто виступав своєрідним соціальним маркером. Тому гардероб XV – XVII ст. цікавить мистецтвознавців, етнографів та істориків нової соціальної історії. У зв'язку з цим, **вперше** в українській історіографії, у статті проаналізовано сучасну українську історіографію, яка відображає ступінь вивчення історії українського костюма литовсько-польської доби.

Методологія. У статті використано методи аналізу, історичної критики та оглядовий метод, методи групування, зіставлення та узагальнення; дотримано принципів історизму та об'єктивності.

Висновки. Проаналізовано та встановлено, що науковий інтерес до українського костюма литовсько-польської доби зростає, що сприяє збільшенню праць у сферах етнографії, мистецтвознавства та історії. З'ясовано, що сформовано два способи огляду історії одягу – через макрорівень (для з'ясування загальних тенденцій та зміни одягу) та мікрорівень (для встановлення зв'язків між одягом людини та її релігійною, становою чи географічною приналежністю). Дійшли висновку, що мистецтвознавці та етнографи здебільшого зосереджені на тягlosti розвитку костюма, його деталях, символічному значенні костюма, культурному запозиченні, а історики намагаються реконструювати костюм різних соціальних станів литовсько-польської доби завдяки археологічним та документальним джерелам. З'ясовано, що більшої уваги науковців потребує костюм литовсько-польської доби. А перспективним для вивчення є одяг української еліти, чому сприяють наявність археологічних, зображальних та рукописних джерел.

Ключові слова: одяг, костюм, гардероб, литовсько-польська доба, литовська доба, міщани, селяни, шляхта, Правобережна Україна, українська історіографія, історія України.

Makhinko Anna Ivanivna Ph.D., Assistant Professor, Department of History, Faculty of Sociology and Law, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", 03039, Kyiv, St. Frometivska, 2, tel.: (044) 204-90-23, <http://orcid.org/0000-0002-1970-7976>

THE HISTORY OF COSTUME IN THE LITHUANIAN-POLISH ERA IN CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract. In the early modern period, the wardrobe of an individual served not only a practical but also a significant symbolic role, showcasing wealth and social status within the nobility, burghers, or peasantry. Hence, the wardrobe of the 15th to 17th centuries is of interest to art historians, ethnographers, and historians of the new social history. Accordingly, for the first time in Ukrainian historiography, in this article analysed contemporary Ukrainian historiography reflecting the extent of research into the history of Ukrainian costume during the Lithuanian-Polish era.

Methodology. In the article employed methods of analysis, historical criticism, and review, as well as grouping, comparison, and generalization methods; it adheres to the principles of objectivity, and pluralism.

Conclusions. It has been analyzed and determined that scholarly interest in Ukrainian costume during the Lithuanian-Polish era is growing, contributing to an increase in works in the fields of ethnography, art history, and history. It has been clarified that two approaches to studying the history of clothing have emerged - through the macro-level (to understand general trends and changes in clothing) and micro-level (to establish connections between a person's clothing and their religious, social, or geographic affiliation). It has been concluded that art historians and ethnographers largely focus on the development trajectory of the costume, its details, symbolic significance, cultural borrowing, while historians attempt to reconstruct the costume of different social classes during the Lithuanian-Polish era through archaeological and documentary sources. It has been identified that the costume of the Lithuanian-Polish era requires more attention from scholars. Moreover, the clothing of the Ukrainian elite is promising for study due to the availability of archaeological, pictorial, and manuscript sources.

Keywords: clothing, costume, wardrobe, Lithuanian-Polish era, Lithuanian era, burghers, peasants, nobility, Right-bank Ukraine, Ukrainian historiography, history of Ukraine.

Постановка проблеми. Британська дослідниця історії моди та костюма Елізабет Каррі відзначає, що ще у XV столітті одяг був частиною культурних та політичних поглядів його власників [1, р. 1]. Таке сприйняття гардероба як невід'ємного компоненту соціокультурного повсякденного простору було

типовим європейським явищем протягом раннього Нового часу. Для українських земель, які також входили до європейського виміру (адже протягом XIV – XVI століть були у складі Великого князівства Литовського та Корони Польської, а після Люблінської унії 1569 р. входили до Речі Посполитої), характерне таке ж явище. У зв'язку з цим, вивчення костюма литовсько-польської доби є важливою частиною мистецтвознавства, етнографії, а також нової соціальної історії, тому що розкриває дослідникам свою практичну та символічну роль для людини раннього Нового часу.

Тому **метою цієї статті** є шляхом аналізу сучасної української історіографії з'ясувати та охарактеризувати масштаби вивчення історії українського костюма литовсько-польської доби, визначити історіографічні здобутки та все ще перспективні напрями вивчення гардероба цього періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що хоч костюм даного періоду уже був предметом досліджень окремих науковців, підсумок здобутків історіографії з цієї тематики ще не виконувався, у чому полягає **новизна** цієї статті. Лише короткі зауваження, вміщені, наприклад, на початку статей В. Безпалько [2] та М. Тарасюк [3] про стан досліджень з історії гардероба литовсько-польської доби засвідчують своєчасність і потребу здійсненого у цій статті аналізу. З іншого боку, автор статті розуміє, що оглянути всі статті та монографії з цієї тематики у оглядовій статті не вдасться, тому використана історіографія є загальним обрисом тенденцій у вивченні українського костюма до середини XVII століття.

Виклад основного матеріалу. Вивчення одягу дає можливість науковцям визначити ідентичність власників: географічну, релігійну, сексуальну, політичну. Розвиток ткацької справи вже у XVI столітті спричинив активне використання деталей для прикрашання одягу: двошарове покриття, гачки, гудзики, оксамитні нашивки і багато іншого. Різноманіття тканин та запозичення модних тенденцій з-за кордону є яскравим маркером міжнародних зв'язків та розвитку торгівлі [4, с. 911]. Всі ці особливості та зміни показують спосіб мислення людини тієї доби про її роль у суспільстві через демонстрацію власного одягу [1, р. 2]. З цих причин обрана тематика є важливою для розуміння соціокультурного простору української минувшини.

Історія костюма литовсько-польської доби у сучасній українській історіографії зацікавлює етнографів, мистецтвознавців, істориків. Проте специфіка етнографії, мистецтвознавства та історичної науки впливає на висвітлення цієї тематики, зокрема, на джерельну базу, яку залучають дослідники, та, як наслідок, на результати дослідження. Все це породжує часом спрощений погляд на костюм XIV – XVII століття, або спричиняє накладання стереотипів та типових рис вбрання наступних століть на одяг раннього Нового часу. Проте у цій статті акцентується увага на підкресленні

здобутків у вивченні історії костюма визначеного часу, а не на сукупній критиці недоліків досліджень.

З іншого боку, В. Безпалько доцільно відзначає, що відхід від радянських постулатів про класову нерівність та панування ленінсько-марксистської ідеології у історичній науці дозволяє сучасним історикам дотримуватися принципів об'єктивізму та плюралізму [2, с. 233], самостійно обирати предмет дослідження та визначати кут розгляду, що, звісно, є важливим для формування української науки на демократичних засадах.

Як зазначає М. Тарасюк, у сучасній українській історіографії популярними є огляд історії костюма через аналіз макрорівня, упускаючи часом локальні особливості носіння одягу, або огляд одягу лише обраного соціального прошарку [3, с. 49–50]. На додачу, у багатьох дослідженнях костюм литовсько-польської доби розглядається у широкому хронологічному проміжку, що не дає можливості зосередитися на встановленні змін у розумінні та пошитті одягу як соціального або технічного продукту.

Тим не менш, сучасна українська історіографія уже має напрацювання з історії українського костюма литовсько-польської доби. Серед мистецтвознавців історією костюма за допомогою макроаналізу займаються: Т. Ніколаєва [5], Г. Стельмашук [4; 6–7]; серед етнографів – К. Матейко [8], О. Косміна [9–12]; серед істориків: В. Безпалько [2; 13–14], Н. Білоус [15], І. Погоржельська [16–17], Ю. Чубик [18–19], Ю. Шевага [20–21], М. Тарасюк [2; 22]. Унікальною є монографія В. Гупало, якій вдалося завдяки залученню археологічних знахідок проілюструвати потенційне вбрання заможних верств населення [23].

Оглядова праця «Історія українського костюма» Т. Ніколаєвої дає можливість класифікувати одяг та його головні функції, завдяки чому залишається актуальною [5]. Етнографія К. Матейко розглянула історію костюма так само на макрорівні [8], проте, оскільки авторка використовувала термінологію XIX століття, багато понять були накладені на опис вбрання більш ранніх періодів [3, с. 50]. Етнолог О. Косміну цікавить символічне значення, термінологічне запозичення назв та безпосередньо варіантів вбрання [9–12]. Її напрацювання у цій сфері досить широко розкривають концептуальні питання з вивчення костюма. Узагальнюючі праці з історії українського костюма дозволяють розкрити теоретичні та концептуальні аспекти вивчення одягу у литовсько-польську добу, проте їх недостатньо, щоб простежити індивідуальні шляхи розвитку, змін, культурні запозичення.

Вагомими є дослідження Г. Стельмашук з історії українського вбрання та головних уборів для чого авторка залучала опубліковані джерела [7]. Частина її досліджень присвячені регіональному костюму – на Волині [4; 6]. Серед регіональних особливостей носіння одягу варто також згадати про мистецтвознавця І. Замостяник, яка здійснила оглядову розвідку міського

чоловічого гардероба на прикладі Львова кінця XVI ст. – першої половини XVII ст. на підставі архівних документів [24]. Такі дослідження є вагомими завдяки залученню безпосередньо першоджерел відповідного хронологічного відтинку, а також більш

Серед істориків вагому роль у вивченні одягу відіграє наявність першоджерел. Специфіка актової судової документації не дає можливості реконструювати усі варіанти вбрання та способи їх поєднання, проте дослідники формують з окремих фрагментів цілісний образ. З цих причин малодослідженим залишається одяг литовської доби, особливо за XIV століття, адже репрезентативні джерела з цієї тематики відсутні. Лише поодинокі розвідки М. Тарасюк містять опис верхнього одягу та головних уборів волинських міщан за актовими матеріалами за XVI століття – до 1569 р. [2; 22]. А Н. Білоус через призму тестаментів досліджує одяг як коштовну річ, яку волинські міщани передавали у спадок протягом усієї литовсько-польської доби [15]. Зауваження авторки стосовно майнового значення одягу у тестаментях свідчить про цінність часом як тканин для пошиття, так і самого вбрання як спадщини.

Українська історіографія збагатилася також оглядами сільського одягу та аксесуарів у Волинському воєводстві від другої половини XVI століття. Цю тематику активно розвиває В. Безпалько, описавши верхнє вбрання челяді, найманих робітників, селян і подекуди волинських міщанок [2; 13–14]. Автор намагається встановити перелік одягу за актовими матеріалами та безпосередньо звертається до питання чи такими були елементи костюма, якими вони є у сучасній термінології.

А от дослідження костюма нобілітету має значні наукові перспективи, адже документальні джерела часто стосуються саме власності еліти, збереглися портрети відомих родів [2, с. 51]. Наприклад, одяг шляхти XVI — першої половини XVII століть та його символічне значення через призму судових книг відображено у дослідженнях Ю. Чубик [18–19]. Авторку цікавить роль різних елементів гардероба у повсякденному та святковому використанні. Одяг української шляхти та міщан, варіанти імпортованих тканин для пошиття та вплив угорських та французьких впливів на обрання вбрання досліджує також Ю. Шевага шляхом аналізу інвентарів нерухомості [20–21]. Описуючи модні тенденції у Львові, Н. Паславська аналізує виробничу сферу – діяльність кравецьких цехів, щоб продемонструвати як модні тенденції, станові побажання до одягу, вибір та різноманіття тканин впливали на розвиток кравецького ремесла [25]. Тим часом М. Нишпор виконала аналіз гардероба італійців, які проживали у Львові, за інвентарними матеріалами кінця XVI – XVII століть, що дає змогу прослідкувати запозичення модних тенденцій, приналежність до католицизму, фахової спеціалізації тощо [26].

За іконографічними, писемними та археологічними матеріалами з м. Дубно костюм кінця XVI – XVII століть аналізує І. Погоржельська. Авторка намагається також прослідкувати угорські впливи на тогочасну моду [16–17]. Її дослідження ікон Полісся є прикладом аналізу живописного матеріалу для опису вбрання шляхти, заможних меценатів та часом міщан, які зображені у вигляді грішників. Унікальною є монографія В. Гупало, яка залучила архівні та археологічні знахідки з поховань на території Бернардинського монастиря у м. Дубно, що дало можливість проілюструвати та реконструювати одяг і аксесуари шляхти та чернецтва XVII століття, а також надалі, аж до першої половини XIX століття [23].

Висновки. Отже, у цій статті було проаналізовано сучасну українську історіографію та встановлено, що історія українського костюма у литовсько-польську добу все частіше є предметом досліджень етнографів, мистецтвознавців та істориків нової соціальної історії. На сьогодні сформувалися два способи огляду історії одягу: на макрорівні, що передбачає з'ясування загальних тенденцій та змін носіння одягу; на мікрорівні, де дослідники намагаються встановити взаємозв'язки між одягом людини та її релігійною, становою та часом географічною приналежністю. При чому другий стає дедалі популярнішим. З'ясовано, що мистецтвознавців та етнографів цікавлять зміни у пошитті костюма, його деталях, символічне значення костюма литовсько-польської доби, культурне запозичення. Тим часом, історики намагаються реконструювати костюм різних соціальних станів завдяки археологічним та документальним джерелам, щоб визначити зазначені взаємозв'язки між умовами життя та соціальним становищем пересічних людей. Дійшли висновку, що більшої уваги науковців потребує костюм литовсько-польської доби, реконструкція якого є обмеженою через брак джерел. Перспективним для вивчення є одяг української еліти литовсько-польської доби завдяки збереженості більшої кількості зображальних, археологічних та рукописних джерел. На завершення, багато істориків публікують лише окремі статті з обраної тематики, тож українська історіографія потребує міждисциплінарної монографії з історії українського костюма, зокрема, за литовсько-польську добу.

Література:

1. Currie E. *A Cultural History of Dress and Fashion. In the Renaissance*. London, Oxford: Bloomsbury Academic, 2018, vol. 3, 272 p.
2. Безпалько В. Матеріали виготовлення верхнього одягу українських селян другої половини XVI ст. (за актовими джерелами Волині). *Ukraina Lithuanica*, 2017, Т. 4. с. 232–247.
3. Тарасюк М. Верхній одяг у гардеробі волинських міщан литовської доби. *Сторінки історії: збірник наукових праць*, 2023, 57, с. 48–70.
4. Стельмашук Г. Вбрання на Волині у XIV–XVIII століттях і побутування окремих його компонентів у селян до середини XX ст. *Народознавчі зошити*, 2017, № 4 (136). с. 896–913

5. Ніколаєва Т. *Історія українського костюма*. Київ: Либідь, 1996. 171 с.
6. Стельмащук Г. *Давнє вбрання на Волині*. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. 280 с.
7. Стельмащук Г. *Традиційні головні убори українців*. Київ: Наукова думка, 1993, 240 с.
8. Матейко К. *Український народний одяг: етнографічний словник*. Київ: Наукова думка, 1996. 196 с.
9. Косміна О. Іноетнічні запозичення та їх вплив на формування одягу українських міщан (За матеріалами XIV–XVI століть). *Народна творчість та етнографія*, 2005, с. 80–88.
10. Косміна О. Назви прикрас XI–XVIII століть (матеріали до термінологічного словника). *Народознавчі зошити*, 2018, 1, с. 254–268.
11. Косміна О. Соціальна символіка українського традиційного вбрання. *Етнічна історія народів Європи*, 2007, 22, с. 12–16.
12. Косміна О. Вбрання української еліти XVII–XVIII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*, 2015, 11–12, с. 330–364.
13. Безпалько В. Селянський і міщанський жіночий одяг на Волині ост. чверті XVI ст.: із практики повсякденного вжитку. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, 2013, с. 103–109.
14. Безпалько В. Одяг челяді і найманих робітників шляхетського дворогосподарства на Волині у другій половині XVI ст. *Українознавство*, 2017, Т. 1–2 (62–63). с. 64–66 DOI: 10.30840/2413-7065
15. Білоус Н. *За крок до Вічності. Мешканці міст Волині у світлі тестаментів кінця XVI–XVII століть*. Київ: Простір, 2021. с. 186–193.
16. Погоржельська І. Ікони Полісся як джерело до вивчення костюму кінця XVI–XVII ст. *Археологія і давня історія України*, 2013, с. 133–138.
17. Погоржельська, І. Дослідження та наукова реконструкція одягу угорського типу за археологічними знахідками, *Археологія і давня історія України*, 2017, 1(22), с. 238–242.
18. Чубик Ю. Повсякденність як невід'ємна частина українознавчих досліджень (на прикладі вбрання волинської шляхти XVI — першої половини XVII ст.). *Збірник наукових праць ННДІУВІ*, 2011, Т. XXVIII. с. 267–273.
19. Чубик Ю. Чоловічий шляхетський одяг як невід'ємний елемент матеріального життя волинської шляхти XVI–XVII століть. *Україна у світовій історії*, 2014. № 4 (53). С. 83–97
20. Шевага Ю. Одяг української шляхти першої половини XVII століття у світлі інвентарів рухомості з документів ЦДІА у Львові. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 2013, Т. 2. с. 309–315.
21. Шевага Ю. Турецькі і перські тканини у вбранні української шляхти і міщан XVI–XVIII століть. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 2012, Т. 2. с. 225–231.
22. Тарасюк М. Головні убори волинських міщан литовської доби (за актовими матеріалами). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*, 2023, вип. 2(58), с. 171–176 DOI 10.31861/hj2023.58.171-176
23. Гупало В. *Бернардинський монастир у Дубні та фунеральна культура волинської шляхти в XVII – першій половині XIX століття (за матеріалами археологічних досліджень)*. Львів: Простір-М, 2022. 704 с.
24. Замостяник І. Чоловічий одяг львівських міщан кінця XVI — першої половини XVII ст. *Народознавчі зошити*. 2016, № 4 (130). с. 873–883.
25. Паславська, Н. Кравецький цех і мода в ранньомодерному Львові (XVI–XVIII ст.). *Zaporizhzhia Historical Review*, 2020, 2(54) DOI 10.26661/zhv-2020-2-54-02
26. Нишпор М. Щоденне життя італійців у Львові наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. (на матеріалах заповітів та інвентарів майна). *Український історичний журнал*, 2007, № 4, с. 51–69.

References:

1. Currie, E. *A Cultural History of Dress and Fashion. In the Renaissance*. London, Oxford: Bloomsbury Academic, 2018, vol. 3, 272 p. [in English].
2. Bezpalko, V. Materials of making upper clothing of Ukrainian peasants in the second half of the 16th century (according to act sources of Volhynia) [Materials for the Manufacture of Outerwear of Ukrainian Peasants in the Second Half of the 16th Century (According to the Sources of Volhynia)]. *Ukraina Lithuanica*, 2017, Vol. 4. 232–247. [in Ukrainian].
3. Tarasiuk, M. Verkhniy odyag u haryderobi volynskykh mishchan lytovskoyi doby [Upper clothing in the wardrobe of Volhynia townspeople of the Lithuanian era]. *Storinky istoriyi: zbirnyk naukovykh prats - Pages of history: collection of scientific works*, 2023, 57, 48–70. [in Ukrainian].
4. Stelmashchuk, H. Vbrannia na Volyni u XIV–XVIII stolittiakh i pobutuvannia okremykh yoho komponentiv u selian do seredyny XX st. [Clothing in Volyn in XIV–XVIII Centuries and Existence of Its Separate Components at Peasants Dress Until the Middle of XX Century]. *Narodoznavchi zoshyty - Ethnographic notebooks*, 2017, No. 4 (136). 896–913 [In Ukrainian].
5. Nikolaeva, T. *Istoriia ukrainskoho kostiuma [History of Ukrainian Costume]*. Kyiv: Lybid, 1996, 171 p. [In Ukrainian].
6. Stelmashchuk, H. *Davnie vbrannia na Volyni [Ancient Clothing in Volhynia]*. Lutsk: Volyn Regional Printing House, 2006, 280 p. [In Ukrainian].
7. Stelmashchuk, H. *Tradytsiyni holovni ubory ukrayintsiv [Traditional headwear of Ukrainians]*. Kyiv: Naukova dumka, 1993, 240 p. [In Ukrainian].
8. Mateiko, K. *Ukrainskykh narodnyi odiah: etnohrafichnyi slovnyk [Ukrainian Folk Clothes: an Ethnographic Dictionary]*. Kyiv: Naukova dumka, 1996, 196 p. [In Ukrainian].
9. Kosmina, O. Inoetnichni zapozychnennya ta yikh vplyv na formuvannya odyahu ukrayinskykh mishchan (Za materialamy XIV–XVI stolit). [Ethnic borrowings and their influence on the formation of clothing of Ukrainian townspeople (Based on materials from the 14th–16th centuries)]. *Narodna tvorchist ta etnohrafija - Folk art and ethnography*, 2005, 80–88 [In Ukrainian].
10. Kosmina, O. Nazvy prykras XI–XVIII stolit (materialy do terminolohichnoho slovnyka). [Names of ornaments from the 11th to the 18th centuries (materials for a terminological dictionary)]. *Narodoznavchi zoshiti - Ethnographic notebooks*, 2018, 1, 254–268 [In Ukrainian].
11. Kosmina, O. Sotsialna symbolika ukrayinskoho tradytsiynoho vbrannya [Social symbolism of Ukrainian traditional clothing]. *Etnichna istoriya narodiv Yevropy - Ethnic history of European peoples*, 2007, 22, 12–16 [In Ukrainian].
12. Kosmina, O. Vbrannya ukrayinskoyi elity XVII–XVIII st. [Clothing of Ukrainian elite in the 17th–18th centuries]. *Sotsium. Almanakh sotsialnoyi istoriyi - Society. Almanac of social history*, 2015, 11–12, 330–364 [In Ukrainian].
13. Bezpalko, V. Selianskyi i mishchanskyi zhinochy odiah na Volyni ost. Chverti XVI st.: iz praktyky povsiakdennoho vzhytku [Peasant and Bourgeois Women's Clothing in Volhynia at the End of the 16th Century: From the Practice of Everyday Use]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini - New research of monuments of the Cossack era in Ukraine*, 2013, 103–109 [In Ukrainian].
14. Bezpalko, V. Odiah cheliadi i naimanykh robitnykiv shliakhetskoho dvorohospodarstva na Volyni u druhii polovyni XVI st. [Clothes of Servants and Wage Workers of the Noble Household in Volhynia in the Second Half of the 16th Century]. *Ukrainoznavstvo - Ukrainian studies*, 2017, Vol. 1–2 (62–63), 64–66 DOI: 10.30840/2413-7065 [In Ukrainian].
15. Bilous, N. *Za krok do Vichnosti. Meshkantsi mist Volyni u svitli testamentiv kintsia XVI–XVII stolit [One Step to Eternity. Residents of Volhynia Cities in the Light of Testaments of the Late 16th – 17th Centuries]*. Kyiv: Prostrir, 2021, 186–193. [In Ukrainian].

16. Pohorzhelska, I. Ikony Polissya yak dzherelo do vvychennya kostyumu kintsya XVI–XVII st. [Icons of Polissia as a source for studying the costume of the late 16th–17th centuries]. *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny - Archaeology and ancient history of Ukraine*, 2013, 133–138 [In Ukrainian].
17. Pohorzhelska, I. Doslidzhennya ta naukova rekonstruktsiya od'yahu uhorskoho typu za arkheolohichnymy znaydenniami [Research and scientific reconstruction of clothing of Hungarian type according to archaeological finds]. *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny - Archaeology and ancient history of Ukraine*, 2017, 1(22), 238–242 [In Ukrainian].
18. Chubyk, Y. Povsiakdennist yak nevidiemna chastyna ukrainoznavchyykh doslidzhen (na prykladi vbrannia volynskoi shliakhty XVI — pershoi polovyny XVII st.) [Everyday Life as an Integral Part of Ukrainian Studies (on the Example of the Clothing of the Volhynian Nobility of the 16th — the First Half of the 17th Centuries)]. *Zbirnyk naukovykh prats NNDIUVI - Collection of scientific works of the NNIDUI*, 2011, Vol. XXVIII, p. 267–273. [In Ukrainian].
19. Chubyk, Y. Cholovychyi shliakhetskyi odiah yak nevidiemnyi element materialnoho zhyttia volynskoi shliakhty XVI–XVII stolit [Male Noble Clothing as Integral Part of Volyn Nobility Material Life in The 16th — 17th Centuries]. *Ukrayina u svitoviy istoriyi - Ukraine in world history*, 2014, № 4 (53). 83–97 [In Ukrainian].
20. Shevaha, Y. Odyah ukrayinskoyi shlyakhty pershoi polovyny XVII stolittya u svitli inventariv rukhomosti z dokumentiv TsDIA u Lvovi [Clothing of Ukrainian nobility in the first half of the 17th century in the light of inventories of movable property from documents of the Central State Historical Archive in Lviv]. *Pytannya starodavn'oyi ta seredn'ovichi istoriyi, arkheolohiyi y etnolohiyi - Questions of ancient and medieval history, archaeology and ethnology*, 2013, Vol. 2. 309–315 [In Ukrainian].
21. Shevaha, Y. Turetski i perski tkanyny u vbranni ukrayinskoyi shlyakhty i mishchan XVI–XVIII stolit [Turkish and Persian fabrics in the clothing of Ukrainian nobility and townspeople of the 16th–18th centuries]. *Pytannya starodavn'oyi ta seredn'ovichi istoriyi, arkheolohiyi y etnolohiyi - Questions of ancient and medieval history, archaeology and ethnology*, 2012, Vol. 2, 225–231 [In Ukrainian].
22. Tarasiuk, M. Holovni ubory volynskykh mishchan lytovskoyi doby (za aktovymy materialamy) [Headgear of Volhynian townspeople of the Lithuanian era (based on act materials)]. *Naukovyy visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yuriya Fed'kovycha. Istoriya - Scientific bulletin of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. History*, 2023, Issue 2(58), 171–176 DOI 10.31861/hj2023.58.171-176 [In Ukrainian].
23. Hupalo, V. *Bernardynskyy monastyr u Dubni ta funeralna kultura volynskoyi shlyakhty v XVII – pershiy polovyni XIX stolittya (za materialamy arkheolohichnykh doslidzhen)*. [Bernardine Monastery in Dubno and the funeral culture of Volyn nobility in the 17th–first half of the 19th centuries (based on materials of archaeological research)]. Lviv: Prostir-M, 2022. 704 p. [In Ukrainian].
24. Zamostianyk, I. Cholovychyi odiah lvivskykh mishchan kintsia XVI — pershoi polovyny XVII st. [Menswear of Lviv Citizens at the End of 16 — First Half of 17 Century]. *Narodoznavchi zoshyty - Ethnographic notebooks*. 2016, No. 4 (130), 873–883 [In Ukrainian].
25. Paslavska, N. Kravetskyi tsekh i moda v rann'omodernomu Lvovi (XVI–XVIII st.). [Tailor's guild and fashion in early modern Lviv (16th–18th centuries)]. *Zaporizhzhia Historical Review*, 2020, 2(54) DOI 10.26661/zhv-2020-2-54-02 [In Ukrainian].
26. Nyshpor, M. Shchodenne zhyttia italiytsiv u Lvovi naprykintsy XVI – u pershiy polovyni XVII st. (na materialakh zapovitiv ta inventariv maina). [Daily life of Italians in Lviv in the late 16th–first half of the 17th century (based on wills and property inventories)]. *Ukrayinskyy istorychnyy zhurnal - Ukrainian historical journal*, 2007, № 4, 51–69. [In Ukrainian].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1176-1189](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1176-1189)

Нашивочников Олександр Олександрович кандидат історичних наук, докторант навчально-наукового інституту воєнної історії, Національний університет оборони України, 03049, м. Київ, проспект Повітрофлотський, 28, <https://orcid.org/0000-0003-4197-6408>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ТА ВИКОРИСТАННЯ СИЛ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В АНТИТЕРОРИСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЯХ

Анотація. У статті розглянуто питання психологічних аспектів підготовки та використання Сил спеціального призначення в антитерористичних операціях.

Проблемою наукового дослідження визначено недостатність вивчення питання ролі психологічних аспектів підготовки Сил спеціального призначення в антитерористичних операціях.

Предметом наукового дослідження є фактори впливу психологічної підготовки Сил спеціального призначення на їх використання в антитерористичних операціях, а об'єктом обрано процес розвитку військової психології в контексті її використання в підготовці військовослужбовців Сил спеціального призначення Збройних Сил України.

Метою статті є визначення ролі психологічної підготовки Сил спеціального призначення Збройних Сил України та оцінка її ефективності під час антитерористичних операцій. Для досягнення поставленої мети було досліджено проблеми особливостей психологічної підготовки військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України та специфіка застосування підрозділів Сил спеціальних операцій.

Під час здійснення дослідження використовувалася низка загальнонаукових методів, зокрема метод абстрагування (з метою визначення основних понять та категорій), метод аналізу й синтезу (для ідентифікації найвпливовіших елементів досліджуваного об'єкта), абстрактно-логічний та діалектичний методи наукового пізнання, а також метод наукової абстракції (для формування теоретичних узагальнень, уточнення поняттєвого апарату, формулювання висновків).

У висновках визначено основні проблеми особливостей психологічної підготовки військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України та надано рекомендації щодо їх вирішення.

Ключові слова: контртероризм, спецоперації, військова стратегія, безпекова політика, гібридна війна, цивільно-військова співпраця, розвідувальна діяльність, психологічні операції, оперативна тактика.

Nashyvochnikov Oleksandr Oleksandrovyh Candidate of Historical Sciences, PhD student at the Educational and Scientific Institute of Military History, National Defense University of Ukraine, 03049, Kyiv, Prospekt Povitroflotskyi, 28, <https://orcid.org/0000-0003-4197-6408>

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TRAINING AND USE OF SPECIAL PURPOSE FORCES IN ANTI-TERRORIST OPERATIONS

Abstract. The article deals with the issue of psychological aspects of training and use of Special Forces in anti-terrorist operations.

The problem of scientific research is the inadequacy of the study of the role of psychological aspects of Special Forces training in anti-terrorist operations.

The subject of the scientific research is the determination of the factors influencing the psychological training of the Special Forces on their use in anti-terrorist operations, and the object is the process of the development of military psychology in the context of its involvement in the training of servicemen of the Special Forces of the Armed Forces of Ukraine.

The purpose of the article is to determine the role of psychological training of the Special Forces of the Armed Forces of Ukraine and evaluate its effectiveness in their activities in anti-terrorist operations. In order to achieve the set goal, this study considered the problems of psychological training of special operations forces of the Armed Forces of Ukraine and the specifics of the use of special operations forces units.

The basis of the research was the scientific literature of the thematic direction, scientific and analytical publications of Ukrainian and foreign scientists on the studied issues, the results of independent observations and a number of general scientific methods, such as: the method of abstraction (in order to highlight the main concepts and categories), the method of analysis and synthesis (for identification of the most influential elements of the researched object), abstract-logical and dialectical methods of scientific knowledge, as well as the method of scientific abstraction (for the formation of theoretical generalizations, clarification of the conceptual apparatus, formulation of conclusions).

The conclusions identify the main problems of psychological training of servicemen of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine and provide recommendations for their solution.

Keywords: counterterrorism, special operations, military strategy, security policy, hybrid warfare, civil-military cooperation, intelligence, psychological operations, operational tactics.

Постановка проблеми. На жаль, з початку російсько-українського збройного конфлікту у 2014 році стало зрозумілим, що Збройні Сили Російської Федерації мають значний досвід використання різноманітних засобів впливу на психіку цивільного населення та військовослужбовців Збройних Сил України: пропаганда через ЗМІ, створення та використання фейків, залучення місцевого населення до психологічних операцій, створення й використання ботоферм та спеціальних військових підрозділів [1].

Усе це разом із бойовим стресом спричинило погіршення психологічного стану військовослужбовців Збройних Сил України та зумовило появу таких негативних факторів, як [2]:

- прагнення ухилитись від участі в бою;
- зниження рівня бойової майстерності, ефективності застосування зброї;
- ведення невпорядкованої стрільби;
- часті суперечки й скарги під час виконання завдань;
- посилення лояльності до ворога, що може призвести до відмови від виконання наказів.

Оскільки найбільш інтенсивно бойовий стрес проявляється у формах, що перешкоджають здійсненню бойової діяльності на відносно тривалий час [3], то необхідно зрозуміти, як не допускати різкого підвищення його рівня серед військовослужбовців під час контртерористичних дій у межах спецоперацій.

Необхідно зазначити, що покращити ефективність діяльності Сил спеціального призначення Збройних Сил України в антитерористичних операціях може ретельна підготовка психіки воїнів підрозділів, яка має враховувати такі особливості використання Сил спеціальних операцій (ССО) [4]:

- автономність підрозділів;
- екстремальні умови виконання завдань;
- часті дії в глибокому тилу противника;
- необхідність постійної розвідувальної діяльності;
- відмінність військової стратегії від загальної;
- гнучкість в оперативній тактиці через неможливість врахувати всі змінні;
- нечисленність груп спеціального призначення;
- відсутність можливості викликати підкріплення.

Проблемою наукового дослідження визначено недостатність вивчення питання впливу психологічних аспектів підготовки Сил спеціального призначення на їх використання в антитерористичних операціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низку праць проблемі психологічних аспектів підготовки військовослужбовців та використання підрозділів Сил спеціального призначення в антитерористичних операціях присвятили такі вітчизняні дослідники, як Анна Татарова, Анастасія Татарова, С. Мордвінов, М. Адаменко, С. Павлушенко, В. Наконечний, І. Хлібович та інші.

Так, науковцями [5] здійснено комплексний аналіз впливу бойового стресу на психологічний стан особистості військовослужбовця та визначено, що найважливішим завданням є навчити військових керувати бойовим стресом та забезпечити можливість надання їм вчасної психологічної допомоги.

У дослідженні С. Павлушенка [6] висвітлено питання емоційно-вольового компонента фрустраційної толерантності оператора Сил спеціальних операцій.

До вагомих джерел інформації щодо формування в особового складу необхідного психологічного стану в період підготовки до бойових дій та під час участі в них є праця В. Наконечного [7], у якій визначено, що тільки використання всього спектра інформаційно-пропагандистських заходів психологічної роботи в період підготовки до бойових дій та безпосередньо під час участі в них і постійний пошук та вдосконалення форм і методів освітнього процесу з урахуванням бойового досвіду ООС (АТО) підготує військовослужбовців до захисту України.

Спільне дослідження С. Мордвінова, М. Адаменка та С. Павлушенка [8] вивчає роль повітряно-десантної підготовки у формуванні психологічної готовності особистості військовослужбовця до виконання бойових завдань.

Не можна не згадати колективну працю українських науковців (І. В. Хлібович, В. П. Ягодзінський, О. А. Десятка, Д. О. Барковський, Д. П. Полозенко, Я. С. Слівінський, М. М. Краснопольський, О. В. Діденко) [11], що визначає вимоги професійно-бойової діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій до їх фізичної та психологічної підготовленості.

У своєму дослідженні І. Хлібович [12] визначає рукопашний бій одним із надієвіших і незамінних засобів фізичної й психологічної підготовки майбутніх фахівців ССО Збройних Сил України до проведення спецоперацій.

З іноземних науковців, що присвятили свої роботи питанню психологічних аспектів підготовки військовослужбовців та використанню підрозділів Сил спеціального призначення в антитерористичних операціях, можна згадати таких учених, як D. Gucciardi, R. Lines, K. Ducker, P. Peeling, M. Chapman, P. Temby, E. Smith, M. Young.

У роботі D. Gucciardi [9] надано докази важливості психологічної стійкості військовослужбовців Сил спеціального призначення під час виконання тривалих завдань із високими вимогами.

Е. Smith, М. Young та А. Crum [10] дослідили вплив аспектів психологічної підготовки на дії кандидатів до військового підрозділу спеціального призначення Військово-морських сил США («морські котики»).

Мета статті полягає у визначенні ролі психологічної підготовки Сил спеціального призначення Збройних Сил України та оцінці її ефективності під час антитерористичних операцій.

Задля досягнення визначеної мети були сформульовані такі завдання: розглянути особливості психологічної підготовки військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України; здійснити огляд основних завдань ССО ЗСУ; виявити засоби формування психологічної готовності особового складу підрозділів ССО ЗСУ; визначити проблеми психологічної підготовки військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України.

Виклад основного матеріалу. Після початку російсько-українського збройного конфлікту та антитерористичної операції (АТО) на Сході України як одного з його головних етапів перед Генеральним штабом Збройних Сил України постало питання створення окремої структури Сил спеціального призначення. Тільки майже через два роки від початку АТО така організація була створена. 16 червня 2016 року рішенням Верховної Ради були створені Сили спеціальних операцій [13].

Перед новоствореним родом сил у складі Збройних сил України постало питання підготовки військовослужбовців до виконання бойових завдань.

Завдання та цілі ССО визначені низкою законів України та положеннями, що затверджує Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України. Згідно із законом «Про Положення про Сили спеціальних операцій Збройних Сил України» [14] основними напрямками роботи ССО є:

- отримання розвідувальної інформації що має значення для підготовки держави до захисту від потенційної агресії;
- підготовка спеціальних операцій та заходів і подальша участь у них;
- допомога ЗСУ в підготовці до оборони України;
- проведення спеціальної розвідки за діями «недружніх» країн.

Основні методи, що використовують підрозділи ССО для виконання поставлених у законі «Про Положення про Сили спеціальних операцій Збройних Сил України» завдань наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні методи, що використовують підрозділи ССО

№	Головні цілі	Основні методи
1	Отримання розвідувальної інформації, що має значення для підготовки держави до захисту від потенційної агресії	Метод активного добування розвідувальних даних (прямий контакт), метод кібернетичної розвідки інформаційно-телекомунікаційних мереж, військова розвідка, агентурна розвідка, стратегічна розвідка
2	Підготовка спеціальних операцій та заходів і подальша участь у них	Застосування методів військової стратегії та оперативної тактики задля організації інформаційно-психологічних, контртерористичних і диверсійних операцій, забезпечення повстанських рухів у ворожих країнах
3	Допомога ЗСУ в підготовці до оборони України	Складається з усього комплексу методів, що застосовуються ССО у їх діяльності
4	Проведення спеціальної розвідки за діями «недружніх» країн	Методи добування відомостей, що складаються з вербування осіб, які володіють конфіденційною інформацією з її подальшим опрацюванням і доведенням до командування Збройних Сил України, пошук та знищення ОТРК, ЗРК і ядерних засобів противника

Джерело – розроблено автором на основі [15,16]

Для того, щоб досягти поставлених перед ССО цілей та виконати основні завдання, необхідно провести якісну інтеграцію молодого поповнення (контрактників), що відбувається під час комплексних польових занять, які складаються з таких етапів [17]:

- навчання про планування операцій, підбір спорядження і зброї;
- стрес-тест на фізичну й психологічну підготовку;
- блок занять: тактика дій малих підрозділів, тактична медицина, інженерна підготовка, міський альпінізм;
- виконання завдання відриву від противника.

Важливим є також питання ролі психологічної підготовки Сил спеціального призначення Збройних Сил України під час їх використання в антитерористичних операціях. Процес формування високих психологічних якостей в особового складу підрозділів Сил спеціальних операцій розпочинають із пояснення ролі та значення проведення спеціальних операцій, популяризації високих моральних чеснот, демонстрації прикладів героїзму, пояснення умов досягнення успіху при виконанні бойових завдань.

Усі ці заходи необхідно здійснювати під час групової роботи з підлеглими, заохочуючи їх до високих результатів і засуджуючи нерішучість у діях або випадки невиконання наказів.

Підготовку до виконання антитерористичних завдань потрібно здійснювати на незнайомій місцевості. При цьому, крім влаштування різних перешкод, загороджень під вогнем противника та раптових зустрічей з його силами, варто практикувати прийоми, що виховують зухвалість у діях: раптові напади на важливі об'єкти ворога. Це дозволяє виховати у військовослужбовців ССО самостійність у прийнятті рішень та формує здатність діяти в автономному режимі з мінімально необхідним зв'язком із командуванням операції. Особливо актуальним такий метод є для підготовки диверсійних груп, що мають діяти в тилу противника, перерізаючи лінії його комунікацій та знищуючи пункти керування.

Основні засоби формування необхідної для військовослужбовців ССО психологічної готовності зображено на рис. 1.

Рис. 1. Засоби формування психологічної готовності особового складу підрозділів ССО ЗСУ

Джерело – власна розробка автора

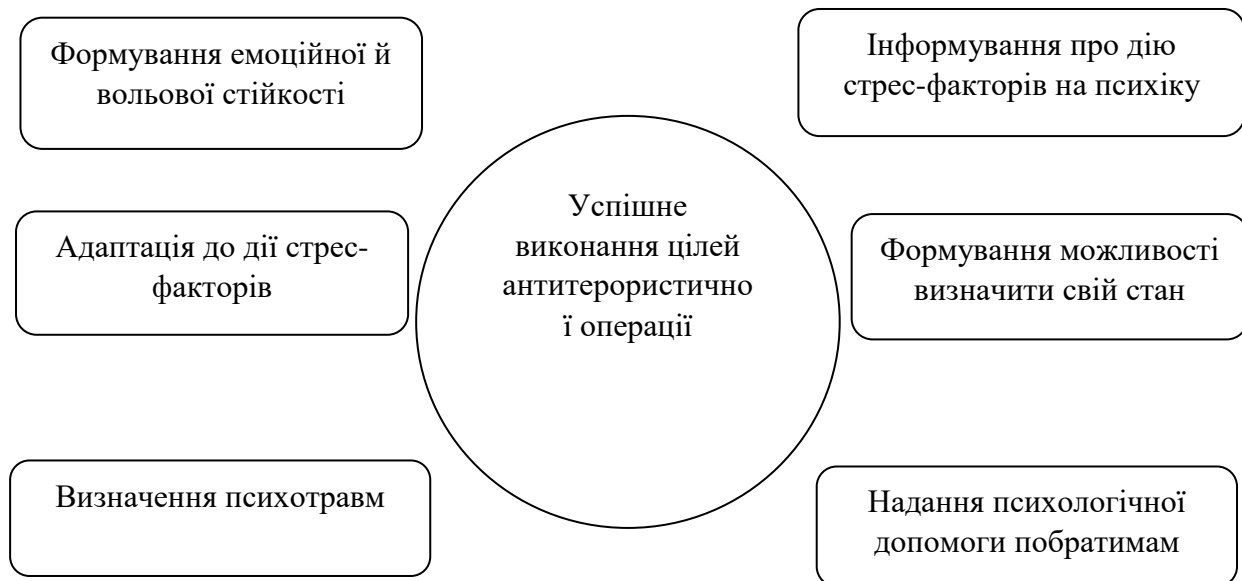
Щоб психологічно підготувати операторів Сил спеціальних операцій до виконання бойового завдання в ході антитерористичної операції практикується виконання як окремих, так і комплексу спеціальних вправ, навчання методів надання першої медичної й психологічної допомоги, самопомоги.

Удосконалюючи в особового складу професійні вміння, психологічну стійкість, фізичну витривалість, мужність і самостійність у діях, командири зможуть сформувати в підлеглих загальну моральну й психологічну готовність до виконання бойових завдань.

У психологічній підготовці особового складу ССО активно беруть участь спеціалісти з питань військової психології. Освіту військового психолога в Україні з 2017 року можна здобути в Національній академії Національної гвардії України, вступивши на гуманітарний факультет [18]. Також у межах цивільно-військової співпраці між приватним бізнесом і державою є можливість пройти курси військових психологів. Останні мають як переваги, так і недоліки, зокрема до переваг належать: доступність у більшості великих міст; можливість проходження онлайн; короткий термін навчання. Недоліками можна вважати обмежений обсяг теоретичної інформації; часто неможливість провести практичні заняття.

Головне завдання військового психолога – запобігти негативним змінам у психіці військовослужбовця й допомогти командирам зрозуміти, що відбувається з бійцями в бойових та екстремальних умовах. Обов'язки військових психологів щодо особового складу підрозділів ССО для успішного виконання ними антитерористичних операцій наведено на рис. 2.

*Рисунок 2. Обов'язки військових психологів щодо особового складу підрозділів ССО ЗСУ для успішного виконання ними цілей антитерористичної операції
Джерело – розроблено на основі [19]*

Достатньо важливим є формування здатності до психологічної мобілізації та спроможність швидко й свідомо використовувати емоції військовослужбовців, що дозволяє регулювати їх психоемоційний стан відповідно до актуальних умов [20].

Можна визначити такі проблеми особливостей психологічної підготовки військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України:

- низька кваліфікація військових психологів;
- нерозуміння командирами підрозділів ССО важливості використання засобів формування психологічної готовності особового складу;
- низький рівень інтеграції передових методик країн-членів НАТО в психологічну підготовку;
- порушення на етапі відбору в ССО, що може призвести до потрапляння до їх складу людей із проблемами психіки.

На підставі розглянутих цілей підрозділів ССО, їх методів роботи та засобів формування психологічної готовності особового складу вважаємо за можливе надати низку рекомендацій із психологічної підготовки військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, зокрема:

- проведення додаткового тестування військових психологів, що хочуть співпрацювати з підрозділами ССО, щодо їх розуміння особливостей застосування Сил спеціального призначення під час антитерористичних операцій;
- застосування передових засобів психологічної підготовки військовослужбовців;
- необхідність регулярного огляду особового складу ССО у психолога та психіатра задля виявлення можливих відхилень психіки чи погіршення її стану;
- фінансування державою практичних досліджень щодо впливу психічного стану військовослужбовців ССО на виконання ними завдань під час антитерористичної операції;
- обов'язковість навчання всіх командирів підрозділів ССО від найнижчої до найвищої ланки на курсах військової психології для отримання ефективних інструментів підготовки та подальшого застосування особового складу.

Висновки. Сили спеціального призначення Збройних Сил України постійно розвиваються. Початок російсько-українського збройного конфлікту у 2014 році призвів до їх реформування й залучення до антитерористичної операції на Сході України. Однією зі складових безпекової політики України є залучення Сил спеціального призначення до контртерористичної діяльності. Здійснене дослідження дозволило визначити, що така діяльність не може бути ефективною без психологічної підготовки до неї особового складу, зокрема командирів та військових психологів. Результати дослідження дали змогу виокремити основні засоби формування психологічної готовності особового складу підрозділів ССО ЗСУ та обов'язки військових психологів щодо особового складу підрозділів ССО ЗСУ для успішного виконання ними цілей

антитерористичної операції. Визначення основних проблем особливостей психологічної підготовки військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України дозволило надати рекомендації щодо їх вирішення.

Перспективним напрямом обраної теми дослідження вбачається ґрунтовне вивчення впливу психологічної підготовки військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України на результат виконання ними бойових завдань.

Література:

1. Проноза І., Сурова М. Інформаційні (психологічні) операції як інструмент інформаційної війни. *Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи*: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 27 вересня 2023 року. Київ, 2023. С. 121–123 URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/18538/1/2_5300948988634084300.pdf#page=122 (дата звернення: 28.03.2024).

2. Психологічна підготовка військовослужбовців ЗСУ. Довідковий матеріал для проведення занять. Київ: «Центр учбової літератури», 2022. 72 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/psikhologichna-pidgotovka-viyskovosluzhbovtsiv-zsu-dovidkoviy-material-dlya-provedennya-zanyat.pdf> (дата звернення: 28.03.2024).

3. Чубенко І. М. Формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань антитерористичної операції: поради для офіцерів та сержантів. Штаб АТО, 2014. 22 с. URL: https://www.mil.gov.ua/content/pdf/p_gotov_book.pdf (дата звернення: 28.03.2024).

4. Wolcuff E. *Special Reconnaissance and Advanced Small Unit Patrolling: Tactics, Techniques and Procedures for Special Operations Forces*. Pen and Sword Military, 2021.

5. Татарова А., Татарова А. Вплив бойового стресу на психологічний стан особистості військовослужбовця. *Наука. Освіта. Молодь*. 2023. Ч. 1. С. 342–345. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2023/1/127.pdf (дата звернення: 28.03.2024).

6. Павлушенко С. Емоційно-вольовий компонент фрустраційної толерантності оператора Сил спеціальних операцій. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*: матер. наук.-практ. конф., м. Київ, 1 грудня 2022 року. Київ, 2022. С. 84–87. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/coll-npc-fc-pp-22-12-01.pdf#page=85> (дата звернення: 28.03.2024).

7. Наконечний В. Досвід діяльності структури морально-психологічного забезпечення Житомирського Військового Інституту імені С. П. Корольова щодо формування в особового складу високого бойового духу та морально-психологічного стану у період підготовки та під час участі у бойових діях. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*: матер. наук.-практ. конф., м. Київ, 1 грудня 2022 року. Київ, 2022. С. 219–221. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16697/1/coll-npc-fc-pp-22-12-01.pdf#page=85> (дата звернення: 28.03.2024).

8. Мордвінов С., Адаменко М., Павлушенко С. Роль повітрянодесантної підготовки у формуванні психологічної готовності особистості військовослужбовця до виконання бойових завдань *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. Т. 6. Вип. 76. С. 99–111. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/286467/284339> (дата звернення: 28.03.2024).

9. Gucciardi D. F., Lines R. L. J., Ducker K. J., Peeling P., Chapman M. T., Temby P. Mental toughness as a psychological determinant of behavioral perseverance in special forces selection. *Sport, Exercise, and Performance Psychology*. 2021. Т. 10. №. 1. С. 164–175. URL: <https://doi.org/10.1037/spy0000208> (дата звернення: 28.03.2024).

10. Smith E. N., Young M. D., Crum A. J. Stress, mindsets, and success in Navy SEALs special warfare training. *Frontiers in psychology*. 2020. Т. 10. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2019.02962/full> (дата звернення: 28.03.2024).
11. Хлібович І. В., Ягодзінський В. П., Десятка О. А., Барковський Д. О., Полозенко Д. П., Слівінський Я. С., Краснопольський М. М., Діденко О. В. Вимоги професійно-бойової діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій до їх фізичної та психологічної підготовленості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2022. № 11(157), С. 146–149. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.11\(157\).33](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.11(157).33) (дата звернення: 28.03.2024).
12. Хлібович І. В. Методика розвитку рухових та вольових якостей курсантів засобами рукопашного бою у процесі фізичного виховання: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2023. 234 с.
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій Збройних Сил України: Закон України від 07.07.2016 р. № 1437-VIII: станом на 24 жовт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-19#Text> (дата звернення: 28.03.2024).
14. Про Положення про Сили спеціальних операцій Збройних Сил України: Указ Президента України від 03.03.2018 р. № 52/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/52/2018#Text> (дата звернення: 28.03.2024).
15. Проблема проведення спеціальних операцій під час позиційної війни. *Мілітарний*. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/problema-spetsialnyh-operatsij-pid-chas-pozytsijnoyi-vijny/> (дата звернення: 28.03.2024).
16. Ягодзінський В. П., Кісілюк О. М., Хлібович І. В. Специфіка бойової діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичної підготовки та спорту Збройних Сил України, правоохоронних органів, рятувальних та інших спеціальних служб на шляху євроатлантичної інтеграції України*: тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. конференції, м. Київ, 25 листопада 2022 р. Київ, 2022. С. 67–69.
17. Агєєв А. Як у ССО «приймають» прийдешніх! ... Трохи відкриваємо завісу філософії Сил спецоперацій! *Інформаційне агентство АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/03/yak-u-ssu-pryjmayut-pryjdeshnih-trohy-vidkryvayemo-zavisu-filosofiyi-syl-spezoperaczij/> (дата звернення: 28.03.2024).
18. Військовий психолог: Навчання. *Ресурсна психологія та психотерапія*. 2023. URL: <https://arpp.com.ua/articles/viyskovyi-psyholog/> (дата звернення: 28.03.2024).
19. Тимофієва М., Тулевська С. Роль військового психолога під час воєнних дій. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/rol-vijskovogo-psyhologa-pid-chas-voennyh-dij/> (дата звернення: 28.03.2024).
20. Гребенюк М. Вироблення здатності до психологічної мобілізації військовослужбовців підрозділів спеціального призначення у контексті здійснення психологічної підготовки. *Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень*: збірник наукових праць. Київ, 2021. С. 135–139. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/49977/1/%d0%b3%d1%80%d0%b5%d0%b1%d0%b5%d0%bd%d1%8e%d0%ba.pdf> (дата звернення: 28.03.2024).

References:

1. Pronoza, I., & Surova, M. (2023). Informatsiyni (psykholohichni) operatsiyi yak instrument informatsinoyi viyny [Information (psychological) operations as a tool of information warfare]. *Stratehichni komunikatsiyi u sferi zabezpechennya natsionalnoyi bezpeky ta oborony: problemy, dosvid, perspektyvy: mater. IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – In Strategic communications in the field of ensuring national security and defense: problems, experience, prospects: the mother IV International science and practice conf.* (Kyiv, Sept. 27, 2023). (pp. 121–123). Kyiv. Retrieved from http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/18538/1/2_5300948988634084300.pdf#page=122 [in Ukrainian].
2. *Psykholohichna pidhotovka viyskovosluzhbovtziv ZSU [Psychological training of servicemen of the Armed Forces of Ukraine]*. (2022). Dovidkovyy material dlya provedennya zanyat. Kyiv: «Center for Educational Literature». Retrieved from <https://jurkniga.ua/contents/psikhologichna-pidgotovka-viyskovosluzhbovtziv-zsu-dovidkoviy-material-dlya-provedennya-zanyat.pdf> [in Ukrainian].
3. Chubenko, I. M. (2014). Formuvannya psykholohichnoyi hotovnosti viyskovosluzhbovtziv do vykonannya zavdan antyterorystychnoyi operatsiyi: poradnyk dlya ofitseriv ta serzhantiv [Formation of psychological readiness of military personnel to perform the tasks of an anti-terrorist operation: a guide for officers and sergeants]. Shtab ATO. Retrieved from https://www.mil.gov.ua/content/pdf/p_gotov_book.pdf [in Ukrainian].
4. Wolcott, E. (2021). *Special Reconnaissance and Advanced Small Unit Patrolling: Tactics, Techniques and Procedures for Special Operations Forces*. Pen and Sword Military [in English].
5. Tatarova, A., & Tatarova, A. Vplyv boyovoho stresu na psykholohichnyy stan osobystosti viyskovosluzhbovtziva [The effect of combat stress on the psychological state of the personality of a military serviceman]. *Nauka. Osvita. Molod – Science. Education. Young*, 1, 342–345. Retrieved from https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2023/1/127.pdf [in Ukrainian].
6. Pavlushenko, S. (2022). Emotsiyno-volovyy komponent frustratsiynoyi tolerantnosti operatora Syl spetsialnykh operatsiy [Emotional-volume component of frustration tolerance of Special Operation Forces operators]. *Filosofsko-sotsiologichni ta psykholoho-pedahohichni problemy pidhotovky osobystosti do vykonannya zavdan v osoblyvykh umovakh: mater. nauk.-prakt. konf. – Philosophical-sociological and psychological-pedagogical problems of preparing an individual to perform tasks in special conditions: the mother science and practice conf.* (Kyiv, December 1, 2022). (pp. 44–86). Kyiv. Retrieved from <https://nuou.org.ua/assets/documents/coll-npc-fc-pp-22-12-01.pdf#page=85> [in Ukrainian].
7. Nakonechnyy, V. (2022). Dosvid diyalnosti struktury moralno-psykholohichnoho zabezpechennya Zhytomyrskoho Viyskovoho Instytutu imeni S. P. Korolova shchodo formuvannya v osobovoho skladu vysokoho boyovoho dukhu ta moralno-psykholohichnoho stanu u period pidhotovky ta pid chas uchasti u boyovykh diyakh [The experience of the structure of moral and psychological support of the Zhytomyr Military Institute named after S. P. Korolev regarding the formation of high fighting spirit and morale and psychological state in the personnel during the period of training and during participation in hostilities] *Filosofsko-sotsiologichni ta psykholoho-pedahohichni problemy pidhotovky osobystosti do vykonannya zavdan v osoblyvykh umovakh: mater. nauk.-prakt. konf. - Philosophical-sociological and psychological-pedagogical problems of preparing an individual to perform tasks in special conditions: the mother science and practice conf.* (Kyiv, December 1, 2022). (pp. 219–2021). Kyiv. Retrieved from <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16697/1/coll-npc-fc-pp-22-12-01.pdf#page=85> [in Ukrainian].

8. Mordvinov, S., Adamenko, M., & Pavlushenko, S. (2023). Rol povitryanodesantnoyi pidhotovky u formuvanni psykholohichnoyi hotovnosti osobystosti viyskovosluzhbovtsya do vykonannya boyovykh zavdan [The role of airborne training in forming the psychological readiness of a military personnel to perform combat tasks]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 6(76), 99–111. Retrieved from <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/286467/284339> [in Ukrainian].
9. Gucciardi, D. F., Lines, R. L., Ducker, K. J., Peeling, P., Chapman, M. T., & Temby, P. (2021). Mental toughness as a psychological determinant of behavioral perseverance in special forces selection. *Sport, Exercise, and Performance Psychology*, 10(1), 164–175. Retrieved from <https://psycnet.apa.org/record/2020-19110-001> [in English].
10. Smith, E. N., Young, M. D., & Crum, A. J. (2020). Stress, mindsets, and success in Navy SEALs special warfare training. *Frontiers in psychology*, 10. Retrieved from <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2019.02962/full> [in English].
11. Khibovych, I. V., Yahodzinsky, V. P., Desyatka, O. A., Barkovskyy, D. O., Polozenko, D. P., Slivinskyy, Ya. S., & Didenko, O. V. (2022). Vymohy profesiyno-boyovoyi diyalnosti viyskovosluzhbovtsiv syl spetsialnykh operatsiy do yikh fizychnoyi ta psykholohichnoyi pidhotovlenosti [Requirements of professional combat activity of military personnel of special operations forces to their physical and psychological readiness]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 15. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport) – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports)*, 11(157), 146–149. Retrieved from [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.11\(157\).33](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.11(157).33) [in Ukrainian].
12. Khibovych, I. V. (2023). Metodyka rozvytku rukhovyykh ta volovyykh yakostey kursantiv zasobamy rukopashnoho boyu u protsesi fizychnoho vykhovannya [Methodology of development of motor and volitional qualities of cadets by means of hand-to-hand combat in the process of physical education]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrainy shchodo Syl spetsialnykh operatsiy Zbroynykh Syl Ukrainy [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine]. Law of Ukraine № 1437-VIII (2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-19#Text> [in Ukrainian].
14. Pro Polozhennya pro Syly spetsialnykh operatsiy Zbroynykh Syl Ukrainy [On the Regulations on Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine]. Decree of the President of Ukraine № 52/2018 (2018). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/52/2018#Text> [in Ukrainian].
15. *Problema provedennya spetsialnykh operatsiy pid chas pozytsiynoyi viyny [The problem of conducting special operations during a positional war]*. (2023). *Militarnyy*. Retrieved from <https://mil.in.ua/uk/articles/problema-spetsialnykh-operatsiy-pid-chas-pozytsiynoyi-viyny/> [in Ukrainian].
16. Yahodzinsky, V. P., Kisilyuk, O. M., & Khibovych, I. V. Spetsyfika boyovoyi diyalnosti viyskovosluzhbovtsiv Syl Spetsialnykh Operatsiy Zbroynykh Syl Ukrainy [Specificity of combat activities of military servicemen of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine]. *Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku fizychnoi pidhotovky ta sportu Zbroynykh Syl Ukrainy, pravookhoronnykh orhaniv, riaturalnykh ta inshykh spetsialnykh sluzhbakh na shliakhu yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy: tezy dop. VI Mizhnar. nauk.-prakt. Konferentsii – Modern trends and prospects for the development of physical training and sports of the Armed Forces of Ukraine, law enforcement agencies, rescue and other special services on the path of Euro-Atlantic integration of Ukraine: theses addendum. VI International science and practice conferences* (Kyiv, November 25, 2022). (pp. 67–69). Kyiv [in Ukrainian].

17. Ahyeyev, A. (2022). Yak u SSO «pryymayut» pryvdeshnikh! ... Trokhy vidkryvayemo zavisu filosofiyi Syl spetsoperatsiy! [How do they «accept» those who come to SSO! ... We are opening the veil of the philosophy of the Special Operations Forces a little!]. *ArmiyaInform information agency*. Retrieved from <https://armyinform.com.ua/2022/01/03/yak-u-ssu-pryjmayut-pryjdeshnih-trohy-vidkryvayemo-zavisu-filosofiyi-syl-speczoperacij/> [in Ukrainian].

18. Viyskovyy psykholoh: Navchannya [Military psychologist: Training]. (2023). *Resursna psykholohiya ta psykhoterapiya – Resource psychology and psychotherapy*. Retrieved from <https://arpp.com.ua/articles/viyskovyi-psyholog/> [in Ukrainian].

19. Tymofiiieva, M., Tulevska, S. (2022). Rol viyskovoho psykholoha pid chas voyennykh diy [The role of a military psychologist during military operations]. Retrieved from <https://www.bsmu.edu.ua/blog/rol-viyskovogo-psyhologa-pid-chas-voyennykh-dij/> [in Ukrainian].

20. Hrebenyuk, M. (2021). Vyroblennya zdatnosti do psykholohichnoyi mobilizatsiyi viyskovosluzhbovtziv pidrozdiliv spetsialnoho pryznachennya u konteksti zdiysnennya psykholohichnoyi pidhotovky [Developing the ability to psychologically mobilize military personnel of special purpose units in the context of psychological training]. *Aviatsiyina ta ekstremalna psykholohiya u konteksti tekhnolohichnykh dosyahnen: zbirnyk naukovykh prats – Aviation and extreme psychology in the context of technological advances: collection of scientific papers*. (pp. 135–139). Kyiv. Retrieved from <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/49977/1/%d0%b3%d1%80%d0%b5%d0%b1%d0%b5%d0%bd%d1%8e%d0%ba.pdf> [in Ukrainian].

УДК: 271.222-677(477:438)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1190-1202](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1190-1202)

Павленко Антон Олександрович магістр за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія), Головний редактор журналу «Православний вісник Київського Патріархату», 01024, м. Київ, вул. Євгенія Чекаленка, 36, тел.: (095)260-24-64, <https://orcid.org/0009-0000-6501-8883>

БЕРЕСТЕЙСЬКА ЦЕРКОВНА УНІЯ ТА ЇЇ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Анотація. Берестейська унія – церковна угода про перехід частини єпископату та вірян Київської митрополії до підлеглості Римо-Католицької церкви, затверджена на соборі у Бересті (тепер Брест, Білорусь) у 1596 році. Укладення Берестейської церковної унії являється історичним процесом, зумовленим наступом Римо-Католицької церкви в католицькій державі на права Православної церкви її ієрархії та вірних у XVI ст. Актуальність теми зумовлена тим, що і сьогодні, на території незалежної України, продовжує існувати, утворена у кінці XVI ст., уніатська церква. За декілька століть уніатська церква в Україні значно вплинула на релігійне, культурне та соціальне життя нашої держави і стала невід’ємною частиною її історії. Метою дослідження є аналіз процесу створення та розвитку Берестейської унії, визначення її історичного значення. Відповідно до мети окреслено завдання дослідження: проаналізувати процес прийняття Берестейської унії; визначити наслідки та історичне значення Берестейської унії. Для досягнення мети дослідження та виконання поставлених завдань нами було використано наступні методи дослідження: аналіз та узагальнення літературних джерел, документальних матеріалів. Виходячи із актуальності даної теми, у дослідженні проаналізовано процес утворення Берестейської унії: представлено зміст Торчинського акту на підставі якого проголошено унію; описано протистояння князя Константина Острозького, який висунув власний проект, заснований на принципі з’єднання східної і західної церков за згодою всіх східних патріархів, а також глав інших автокефальних церков; актуалізовано увагу на значній підтримці новоствореній церкві наданій Папським престолом. Берестейська унія стала додатковим стимулом для консолідації релігійно-національного руху на українських землях під прапором православ’я. Почалось велике протистояння (повністю не вирішене й до сьогодні), що перетворило цю унію, сплановану як інструмент порозуміння, на символ ворожнечі та розбрату. Унія не внесла спокою і не поєднала церков.

Навпаки, крім двох Православної та Римо-Католицької церков, з'явилася штучно створена третя – Уніатська. До теперішнього часу рання історія Греко-Католицької церкви викликає неоднозначну реакцію, а відтак і оцінку, насамперед, у церковних істориків.

Ключові слова: Берестейська унія, Греко-Католицька церква, Київська митрополія, Православна церква, Римо-Католицька церква.

Pavlenko Anton Oleksandrovyh Master's degree in specialty 014 Secondary education (History), Editor-in-Chief of the magazine "Orthodox Herald of Kyiv Patriarchate", 01024, Kyiv, St. Evgenia Chekalenko, 36, tel.: (095)260-24-64, <https://orcid.org/0009-0000-6501-8883>

CHURCH UNION OF BREST AND ITS HISTORICAL SIGNIFICANCE

Abstract. The Union of Brest is an ecclesiastical agreement on the transfer of part of the episcopate and believers of the Kyiv Metropolitanate to the subordination of the Roman Catholic Church, approved at the cathedral in Brest (now Belarus) in 1596. The signing of the Church Union of Brest is a historical process caused by the attack of the Roman Catholic Church in the Catholic state on the rights of the Orthodox Church, its hierarchy and the faithful in the 16th century. The relevance of the topic is due to the fact that even today, on the territory of independent Ukraine, the Uniate Church, formed at the end of the 16th century, continues to exist. Over several centuries, the Uniate Church in Ukraine had a significant impact on the religious, cultural and social life of our country and became an integral part of its history. The purpose of the study is to analyze the process of creation and development of the Union of Brest, to determine its historical significance. According to the goal, the tasks of the study are outlined: to analyze the process of adoption of the Union of Brest; to determine the consequences and historical significance of the Union of Brest. To achieve the goal of research and fulfill the tasks, we used the following research methods: analysis and generalization of literary sources, documentary materials. Based on the relevance of this topic, the study analyzed the process of formation of the Union of Brest: the content of the Torchyn Act is presented, on the basis of which the union was proclaimed; the opposition of Prince Kostiantyn Ostrozky, who put forward his own project, based on the principle of uniting the Eastern and Western churches with the consent of all Eastern patriarchs, as well as the heads of other autocephalous churches, is described; attention is drawn to the significant support given by the Papal throne to the newly created church. The Union of Brest became an additional incentive for Orthodox resistance and contributed to the consolidation of the religious-national

movement on Ukrainian lands under the banner of Orthodoxy. A great confrontation began (not fully resolved even to this day), which turned this union, planned as an instrument of understanding, into a symbol of enmity and discord. The union did not bring peace and did not unite the churches. On the contrary, in addition to the two Orthodox and Roman Catholic churches, there was an artificially created third – the Uniate Church. Until now, the early history of the Greek-Catholic Church evokes an ambiguous reaction, and therefore an assessment, primarily among church historians.

Keywords: Union of Brest, Greek Catholic Church, Kyiv Metropolitanate, Orthodox Church, Roman Catholic Church.

Постановка проблеми. Берестейська унія – церковна угода про перехід частини єпископату та вірян Київської митрополії до підлеглості Римо-Католицької церкви, затверджена на соборі у Бересті у 1596 р. Передумовами утворення Берестейської унії слугували: прагнення Римо-Католицької церкви підпорядкувати православних Папі Римському, тим самим розширити свій вплив на українських землях; Річ Посполита вважала унію перехідним етапом до масового католицизму і розцінювала єдину віру чинником, що зміцнює державу; православне духовенство та знать намагалися посилити свої позиції у державі, зрівнятись у правах із католиками, досягти зближення із західноєвропейською культурою.

Дана угода призвела до створення уніатства та загострення релігійних протиріч на західноукраїнських землях. Рішення Берестейському собору були офіційно анульовані у 1946 р. на Львівському соборі.

Актуальність теми зумовлена тим, що і сьогодні на території незалежної України продовжує існувати, утворена у кінці XVI ст., уніатська церква. За декілька століть уніатська церква в Україні значно вплинула на релігійне, культурне та соціальне життя нашої держави і стала невід’ємною частиною її історії.

Аналіз даних спеціальної літератури свідчить про значний інтерес фахівців до питання створення та розвитку Берестейської церковної унії, що підтверджує актуальність подальших досліджень у даному напрямку.

Представлене дослідження може бути використано в освітньому процесі закладів освіти різного типу у процесі вивчення історичних, церковно-історичних та богословських дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Укладення Берестейської церковної унії є історичним процесом, зумовленим наступом Римо-Католицької церкви в католицькій державі на права Православної церкви її ієрархії та вірних у XVI ст.

В умовах внутрішньої кризи Київської митрополії, ослаблення впливу Константинополя, виклику протестантської Реформації, посттридентського католицизму та скрутного положення православ'я в Речі Посполитій у частини православного єпископату Київської митрополії виникає бажання піти на зближення з Римським престолом, забезпечивши збереження традиційної східної обрядовості та власної церковної та етнокультурної самобутності шляхом укладення унії [7]. Ця ідея була підхоплена Римом і впродовж 1583–1584 рр. римські дипломати Поссевіно і Болоньєтті розпочинають переговори з князями Костянтином-Василем Острозьким і Юрієм Слуцьким, не без успіху намагаючись схилити їх до підтримки унійних ініціатив. Зокрема, князь Острозький ще у листі від 8 липня 1583 р. писав до Папи: «Нічого гарячіше не бажаю, як єдності віри і згоди усіх християн, і, якби справа вимагала за таке велике добро віддати життя, я б не завагався» [2].

У цей час відбувались визначення умов на яких відбудеться з'єднання церков. У результаті такої дискусії 20 червня 1590 р. четверо владик руських єпархій (Луцький – Кирил Терлецький, Львівський – Гедєон Балабан, Пінський – Лев Пелчицький, Холмський – Діонісій Збируйський) на синоді у Бересті склали лист-проект, у якому заявляли про готовність визнати верховенство Папи за умови збереження церковного устрою та чину богослужіння «східного обряду» [9].

Відтак, після першої заяви архієреїв Київської митрополії, впродовж 1591–1594 рр., починається активна підготовка унійного акту, «...полегшена тим, що з 1592 р. Папський престол займав рішучий прибічник з'єднання церков – папа Климент VIII. В Україні позиції проуніатські налаштованих ієрархів посилювалися тим, що у 1593 р. Володимиро-Берестейським владикою став колишній Берестейський каштелян і сенатор Іпатій (Адам) Потій, людина освічена, впливова і авторитетна. Але, водночас, з'явилися й ускладнення: князь Костянтин Острозький висунув власний проект, який спирався на принципи згаданої вище загальної унії, тобто з'єднання східної і західної церков за згодою всіх східних патріархів, а також глав Московської та інших автокефалій» [8].

Втім, попри незгоду Острозького, перед груднем 1594 р., у Торчині під Луцьком, відбувся з'їзд, на якому два найенергійніші поборники унії Кирил Терлецький та Іпатій Потій, Луцький та Володимирський єпископи, представили грамоту, де виклали майбутні умови унії. Згодом її підписали ще четверо ієрархів – Київський митрополит Михаїл Рогоза та єпископи Полоцький, Холмський і Пінський, що слугувало приводом для подальшого конфлікту із князем. Грушевський наголошує на тому, що поборники унії прагнули якнайшвидше передати Торчинський акт королю «Сії «артикули» були передані Терлецьким королю у лютому 1595 р. у Кракові, куди їздив

Терлецький. Митрополичого підпису на нім ще не було – митрополита «обробляли», але він ще не рішався формально приступити до унії, і в кінці вирішили не чекати його рішення з тими артикулами» [2].

У лютому 1595 р. Кирил Терлецький вручив Торчинський акт Папському нунцію у Польщі – Маласпіні, а той передав його до Риму. Головний зміст цих артикулів, на підставі яких невдовзі буде проголошено унію наступний:

- 1) форми таїнств, обрядів і свят Руської церкви лишаються незмінними;
- 2) кандидати на вищі духовні посади обираються, згідно з традицією, духовними особами лише з-поміж людей руської та грецької нації, єпископів посвячує митрополит, а митрополита – єпископи, однак, затвердження він мусить тепер дістати від Папи, як раніше діставав із Константинополя;
- 3) єпископи отримують обов'язкові місця у сенаті нарівні з католицькими єпископами (всупереч рекомендаціям і, навіть, наполяганням Риму, цей пункт не був реалізований аж до 1790 р.);
- 4) усі монастирі, церкви та церковні братства перебувають під контролем єпископа без втручання світських осіб;
- 5) людей грецького обряду забороняється перехрещувати у латинський; допускаються мішані шлюби без переходу одного з подружжя до віри іншого (ці пункти так і залишилися декларацією);
- 6) Руська церква, нарівні з Римською, може засновувати школи та семінарії грецької та слов'янської мов, а також створювати друкарні під контролем церковної влади;
- 7) юрисдикція Константинопольського патріархату на території Русі втрачає чинність, отже, будуть недійсними усі посвячення чи номінування, що йтимуть від східних православних патріархів;
- 8) старий календар має залишитись без змін;
- 9) Патріарші грамоти, що видавались братством, мають бути всі скасовані, бо від них начебто «намножилися наріжні секти й ересі»;
- 10) усякі клятви, або не благословення, які б мали упасти на єпископів із причини їх переходу в унію, не можуть мати ніякого значення і ні у чім не мають шкодити ані теперішнім єпископам, ані їх наступникам;
- 11) дані умови мають бути підтвержені королівським привілеєм на вічні часи і так само папською булою, про що має подбати польський король [9].

Протистояння із князем Острозьким набрало такої гостроти, що ходили чутки (правдивість яких відстоює Н. Яковенко), що княжі люди схоплять руських єпископів, Кирила Терлецького і Іпатія Потія, по дорозі до Австрії чи самій Італії. Втім ці єпископи всупереч погрозам успішно дісталися до Риму.

Римський престол займав у той час папа Климент VIII – давніший нунцій у Польщі, якому ті відносини не були чужими. «З несказаною радістю прийняв Папа звістку про висланих руським єпископатою Іпатія Потія і Кирила Терлецького до Риму. Вже третього дня по прибутті мали вони у нього послух, на якому вручили йому листи від короля та від деяких сенаторів. Після офіційних слухань і переговорів, що тривали кілька тижнів, «..бо треба було вперед бути певним, що умови поставлені руським єпископатою дня 2 грудня 1594 р. і дня 12 червня 1595 р. на синоді у Бересті, та обговорені з королем і нунцієм у Кракові, прийме Апостольська столиця без зміни» [3, С. 15]. Руські єпископи хотіли щоби: весь руський обряд залишився не порушеними, таким яким був до унії, і щоби його не лише тепер, але і на майбутнє не змінювали. Рим поспішно погодився на це, навіть не вимагаючи, щоби уніати до Нікейсько-Царгородського символу віри додавали «і Сина».

У нарадах з кардиналами обговорено також умови поставлені королем стосовно прав і привілеїв руського духовенства, а передусім, що до сенаторської гідності єпископів, бо Папа у своїх листах до короля і сенаторів виразно поручає їх додержати.

Від прийняття уніатами григоріанського календаря Папа відступив, бо Іпатій Потій і Кирил Терлецький заявили, що його прийняття сприйнялося великим опором у народі. Крім того, Папа запропонував польському королеві надати унійним та католицьким єпископам рівні права.

23 грудня 1595 р. у залі Константина – одній із найпарадніших зал Ватикану, у присутності 33 кардиналів, відбулася урочиста церемонія приєднання Руської церкви до союзу з Римською, у пам'ять чого папа Климент наказав вибити медаль із написом «Ruthenis receptis» (На прилучення русичів). Тим самим днем, 23 грудня, датується і папська булла «Magnus Dominus» (Великий Господь), яка оголосила унію звершеною [10, С. 271].

Мета статті – аналіз процесу створення та розвитку Берестейської унії, визначення її історичного значення.

Відповідно до мети, окреслено завдання дослідження: проаналізувати процес прийняття Берестейської унії; визначити наслідки та історичне значення прийняття Берестейської унії.

Виклад основного матеріалу. Церковний собор для підписання Берестейської унії було призначено на жовтень 1596 р. Ось як описує його Едвард Ліковський: «Коли зблизився день 6 жовтня по старому стилю, прибули на синод до литовського Береста папські делегати, митрополит Михаїл Рогоза, Полоцький архієпископ Гермоген, єпископ Іоан Гоголь, Луцький єпископ екзарх Кирил Терлецький, Луцький єпископ Вернард Маційовський I, Холмський єпископ Діонісій Збірський, Холмський єпископ Станіслав Гомолінський, Львівський архієпископ Іоан Димитрій

Соліковський, Володимирський єпископ Іпатій Потій. Як богослови, для допомоги, були їм додані єзуїти: Петро Скарга, його товариш Юстин Раб, Мартин Лятерна, давнійший проповідник Стефана Баторія і Каспер Ногай. З руського духовенства прибуло три архімандрити: лавришівський, брацлавський і мінський, крім того, відповідне число світського духовенства, яке стояло на боці унії» [5, С. 147].

Із руських єпископів бракувало двох митрополитів: Львівського єпископа Гедсона Балабана та Михайла Копистенського. Прибули вони також на час у Бересті, але вже від перших хвилин свого прибуття, уникали сторонників Унії, а прилучились до партії князя Острозького, який прибув із численним оружним відділом. У тім відділі були присутні також послы руських країв, багато з парафіяльного кліру, заступники 14 братств, як: віленського, львівського, случького і інших, кілька архімандритів, а на їх чолі архімандрит Печерської лаври Никофор Тур, сербський митрополит Лука». Стосовно підготовки учасників унії, Н. Яковенко зазначає «До церковного собору, обидві сторони готувалися не як до єкуменічної акції, а як до вирішальної сутички. Острозькі привели з собою чималий збройний загін, у тому числі татарський ескорт із гарматою» [6, С. 349].

«У четвер дня 7 жовтня прибули у кінці очікувані королівські послы: литовський канцлер Лев Сапіга, і берестейський староста Дмитро Галецький, князь Микола Христофор Радивид, Королівські послы вже на початку виказали велику радість короля на вість про позитивне рішення єпископів, не виключаючи Балабана та Копистенського, а стверджену власноручними їх підписами, що хочать приступити до унії, до котрої король нікого не намовляв, а тим самим не силував [7].

З'їхавшись до Береста і не дійшовши, як і можна було чекати, порозуміння навіть щодо спільного засідання, обидві партії на третій день – 18 жовтня, почали проводити собори нарізно: уніати у міській церкві св. Миколая, що охоронялася гайдуками котрогось із королівських посланців, а православні – у помешканні, де зупинився князь Острозький. Кожен із соборів розпочав із проголошення власної легітимності, а закінчив засудженням «відступників». Православні засудили унію та ухвалили рішення про відлученню від Церкви і позбавлення сану митрополита Михаїла Рагозу та всіх єпископів-уніатів. Уніатський собор проголосив об'єднання з католицькою церквою, визнавши її догмати та зверхність Папи Римського, але зберігши православні обряди й церковнослов'янську мову у богослужінні, а по тому уніатський митрополит Михаїл Рогоза викликав і позбавив сану єпископів: Львівського Гедеона та Перемишльського Михаїла, які відмовились зраджувати православну віру [4, С.241].

Розчалися дискусії з приводу легітимності соборів, а відтак законності їх рішень. В офіційній протестації, записаній 23 жовтня до судових книг найближчого замку у м. Володимирі (Волинському), учасники Берестейського православного собору заявили про твердий намір не лише не приймати акту унії, а навпаки, всіма силами боронитися та «проти нього бути: «... міцними, твердими, і всяким кшталтом підпирати і спомагати» [10, С. 271].

Відповіддю короля, який рішуче зайняв сторону уніатів, можна вважати універсал від 15 грудня 1596 р., де рішення Берестейського уніатського собору проголошувалися обов'язковими. Оскільки, королю належало право патронату над людьми грецької руської віри, то тепер за прибічниками унії офіційно закріплювалися церковні посади, кафедри, монастирі та їхні землі, а також церковна юрисдикція над усім духовництвом східного обряду, а православні вважались «відступниками» від унії [7].

Уніати діставали значні привілеї: духовенство звільнялося від податків, міщани зрівнювалися у професійних правах із католицьким міщанством, шляхтичам відкривався доступ до державних посад. Уніатським єпископам обіцяли місця у сенаті, але дані обіцянки залишились не виконаними [8].

Одразу після Берестейського собору, з восьми єпархій Київської митрополії, унію прийняли шість: Київська, Луцька, Володимир-Волинська, Холмська, Турово-Пінська та Полоцька, Перемишльська та Львівська єпархії прийняли її значно пізніше, відповідно у 1692 та 1700 роках.

Унія несла у собі і джерело майбутніх тубот: вона стала додатковим стимулом для консолідації релігійно-національного руху на українських землях під прапором православ'я. Не прийняли унію також козаки, релігійні братства, нижчі суспільні класи та деякі українські шляхтичі. Підґрунтям ворожого ставлення до унії було неприйняття нововведення, яке сприймалося як звідступлення від православної віри. Нездатні схилити до унії власну паству, нові єпископи-уніати опинилися у непевному становищі та потрапили у залежність від католицької та урядової підтримки.

Починалося велике протистояння (повністю не вирішене й до сьогодні), що перетворило Берестейську унію, сплановану як інструмент порозуміння, на символ ворожечі та розбрату.

Унія не внесла спокою і не поєднала церков. Навпаки, крім двох Православної та Римо-Католицької церков, з'явилася штучно створена третя – Уніатська. До теперішнього часу рання історія Греко-Католицької церкви викликає неоднозначну реакцію, а відтак і оцінку, насамперед, у церковних істориків.

Вже з часу підписання проблемою Берестейської унії було те, що як із одного боку вона мала сильних і численних противників і ворогів, так із іншого – мала прихильників і захисників.

Значну підтримку уніатам надавав польський король. Католицькі переконання Сигізмунда III підбурювали його бути рішучим прихильником і захисником унії. Завдяки підтримці влади, унія серед загальної опозиції православних не тільки тримала свою позицію, але мала всяку надію подальшого розширення. Вершком такої політики була грамота, видана королем у 1605 р. для Іпатія Потія, тоді вже митрополита. Ігноруючи опозицію православних і всі їх декларації, в яких вони не признавали уніатів своїми пастирями, король тут у формі підтвердження старої грамоти 1511 р. підтверджує «зверхність і юрисдикцію» уніатського митрополита. Протекція польського уряду одночасно шкодила ідеї унії, адже уніати починали сприйматися як ополячені русичі, перебіжчики, зрадники своєї віри, а отже і народу [5, С. 162].

Окрім того, значну підтримку новоствореній церкві надавав Папський престол. «У часі, коли лиш деякі в краю думали про те, щоби допомагати починанням уніатських єпископів, то папи постійно нагадують цей обов'язок королю, обом державним канцлерам та духовним і світським сенаторам. Своїм нунціям, довідавшись про більше грізну небезпеку для унії, не занедбували їх поручати у даних їм інструкціях, щоби пильно стояли на її сторожі, та допомагали уніатським єпископам в їх стараннях» [7].

Серед значущих особистостей антиунійного руху найвпливовішою була діяльність князя Костянтина Острозького. Е. Ліковський так оцінює його діяльність: «Князь Острозький вірний погрозам стосовно створення Берестейської унії, буде унії опиратися усіма засобами; розвинув на Берестейським синоді і всьому просторі Русі та Литви завзяту агітацію проти постанов синоду. Агенти, котрі були на його услугі, або котрі, що найменше, були послухними його приказові, розбіглися по краю і розпалювали ненависть проти творців унії і проти самої унії та поширювали про неї звістки, що вона була відступленням від східної віри, запроданням Церкви латинянам і замахом на руський обряд» [5, С. 273]. Окрім того, зростала роль братств у боротьбі між уніатами і православними, в якій вони непохитно стояли на стороні православ'я. Одночасно зі зміцненням сеймової опозиції шляхти, на арену суспільного життя, у якості рішучого противника унії, виступило міщанство, організоване у братства.

Ворожий до уніатів настрій підтримували козаки. Вже у 1610 р. козацький гетьман Григорій Тискиневич гостро виступив проти уніатів. Від імені Запорозького війська він заявив: «Разом із народом православної віри, старовинної релігії, хочемо стояти при духовних особах, щоб не відступились і не покинули її, і проти завзяття напасників головами своїми її боронити». Це був перший прилюдний виступ козаків на захист православної церкви [5, С. 275].

Не менше покривдила руських єпископів, прихильних до унії, шляхта, яка позабирала більшу частину їх єпископського добра і не думала його повертати.

На початку XVII століття, впливи унії почали сильно слабнути. У цей час православна церква, яка була майже протизаконна, нелегальна з боку влади Речі Посполитої, користується довірою у народі та повертає собі своє положення. Поруч із нею далі існує за допомогою влади уніатська церква, як церква офіційна, легальна. Православна ієрархія відновлюється революційним способом, під охороною нового чинника – козацького війська [1, С. 173].

Українські та білоруські козаки, міщани, селяни стійко боролися проти насадження унії та католицтва. Це була боротьба проти панування шляхетсько-католицької Польщі та проти феодално-кріпосного і національно-релігійного гніту. Така боротьба досягла гострих форм, усе частіше виникали збройні сутички, під час яких були людські жертви з обох боків.

Стосовно утисків і втрат, що понесла православна сторона Мазуренко зазначає: «Менші чисельні прихильники унії, при всебічній підтримці Риму та уряду Речі Посполитої, користуючись вседозволеністю, зміцнювали та утверджували свій життєвий простір у буквальному сенсі, на крові та кістках православних українців – мечем і вогнем» [8].

Знесилені боротьбою все більше представників обох сторін, за будь-яку ціну, бажали спокою. Дедалі сильніше виникали спроби досягти згоди між православними і уніатами. Практично згода повинна була бути у тому щоб обидві сторони разом з'їхались на собор та дійшли компромісу шляхом взаємних поступок. Однак, при здійсненні згоди виникли нездоланні труднощі. Виявилось, що кожна сторона вимагає поступок від противника, а сама залишається непоступливою: православні хотіли зберегти непорушеною віру «старої Русі», уніати не хотіли зрікатися католицьких догм. Помилкою переговорів було також те, що не ведено їх у вузькому колі, а відразу поставлено справу на широку публічну дискусію. Проти з'єднання з уніатами рішуче виступили народні маси. Посли Запорізького війська просто пригрозили смертю всім тим, хто йшов на переговори: «...ми цю святиню здобули кров'ю своєю і готові запечатати її кров'ю тих, що нам її чим-небудь зневажить або від неї відступить» [5, С. 290].

Тим часом відбулась зміна королівського престолу. Помер протектор єзуїтів Сигізмунд III, а його місце зайняв толерантніший Владислав VI. Він погодився признати православну ієрархію. Призначена ним комісія дійшла до компромісу між православними і уніатськими єпископами і провела розподіл церковних маєтків (1632 р.). Ці рішення повністю не задовольнили жодної із сторін, однак релігійна боротьба стала менш запеклою.

Боротьба з православними настільки виснажила уніатів, що на 1700 р. Уніатська церква була вже далеко не тією інституцією, яку мали намір створити проунійні учасники Берестейського собору. Уніати й далі, майже до втрати Польщею незалежності у 1795 р., залишалися громадянами «другого сорту». Незважаючи на зроблені 1596 р. обіцянки, унійні єпископи так і не дочекалися рівних із католиками прав, а Варшавський собор 1643 р. навіть заборонив їм носити таке ж убрання, як у католицьких прелатів.

Разом із тим, попри всі труднощі даного історичного періоду, уніатська церква продовжувала своє існування і розвиток.

Висновки. Берестейська церковна унія, у ще більшій мірі ніж попередні спроби унії, являла собою відхід від пошуку справжнього церковного єднання. Вона була не результатом соборного пошуку спільної еклезіологічної основи для об'єднання Східної і Західної християнських церков, а повною відмовою від власної православної позиції і переходом на принципи католицизму. Унія стала для частини церкви, яка відкололася від православної Київської митрополії, не просто зміною юрисдикції з Константинопольської на Римську, а справжнім переходом у католицизм – із прийняттям всього комплексу католицького віровчення і зберіганням однієї лише богослужбової традиції. Взяти, Берестейська унія стала лише прийняттям папським Римом у спілкування декількох чоловік. Саме з цієї причини для Римського престолу юридично не мало ніякого значення те, що відбувалося після повернення Іпатія Потія і Кирила Терлецького на батьківщину у Берест у 1596 р. Унійний Берестейський собор був уже скликаний не для обговорення унії, а лише для її проголошення, адже вона вже була реалізована у Римі.

Собор у Бересті у 1596 р. із самого початку він розколовся на два непримиренні табори, які провели фактично два собори. Православні засудили унію й ухвалили рішення про усунення з посад митрополита та єпископів-відступників. Уніатський собор проголосив об'єднання з католицькою церквою, визнавши її догмати й зверхність Папи Римського, але зберегли православні обряди та церковнослов'янську мову в богослужінні. Уніати отримували значні привілеї: духовенство звільнялося від податків, шляхтичам відкривався доступ до державних посад, міщани зрівнювалися у професійних правах з католицьким міщанством.

Укладену унію не прийняли козаки, релігійні братства, нижчі суспільні класи та деякі українські шляхтичі. Підґрунтям ворожого ставлення до унії було неприйняття нововведення, яке сприймалося як звідступлення від православної віри. Нездатні схилити до унії власну паству, нові єпископи-уніати опинилися у непевному становищі та потрапили у залежність від католицької та урядової підтримки.

Палким противником унії та ревним захисником православної церкви був князь Костянтин Острозький, який всіляко сприяв підтримці православної ієрархії та вірних.

Починалося велике протистояння, що перетворило Берестейську унію, сплановану як інструмент порозуміння, на символ ворожнечі та розбрату.

Отже, Берестейська унія не тільки не пододала розкол між православними і католиками, а й розширила його: до двох церков – католицької та православної додалася третя – уніатська, або греко-католицька, як її згодом стали називати. Не принесла вона єдності й українському суспільству, розділивши його на дві частини: з одного боку – православна більшість на чолі з двома єпископами, які відмовилися від унії, з другого – уніатська меншість разом із митрополитом та рештою єпископів. Польський уряд цілком підтримав уніатів, проголосивши уніатську церкву обов'язковою для всього православного населення України.

Обидві сторони розпочали затягу боротьбу в усіх напрямках, що призвело до загострення релігійних суперечностей в українському суспільстві.

Література:

1. Головченко В. І., Огієнко Іван Іванович. (2/14). 01. 1882 р. – 29. 03. 1972 р.) Державні політичні та громадські діячі України. К., 2002. Кн. 1. 427 с.
2. Гудзяк Б. Західна історіографія і Берестейська унія. Богословія. Т. 54. Рим, 1990, С. 123-136.
3. Жуковський А. Петро Могила. Питання єдності церков. Київ, 1997. 28 с.
4. Колодний А. М. Післяслово керівника. Відділення релігієзнавства Релігієзнавство України. В 2-х книгах. Книга перша: Релігієзнавча думка України другого тисячоліття. К., 2013. 439 с.
5. Ліковський Е. Берестейська унія (1596). Едвард Ліковський. Львів. 1916. 336 с.
6. Ляхоцький В. А. Просвітитель: Видавничо-редакторська діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. 528 с.
7. Тимошенко Л. Спірні питання історії Берестейської унії. *Міжнародний Науковий Конгрес «Українська історична наука на порозі XXI ст.»* Доповіді та повідомлення. Т.2. Чернівці, 2001. С. 52-61.
8. Швидченко Я. Берестейська унія: історичне тло й амбівалентність рецепції. Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/history/2087-berestejska-uniya-istorichne-tlo-ta.html>.
9. Шевців І. Унія як чинник національного збереження. Україна і Ватикан в контексті Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. редакцією д. філос. н. П. Яроцького та ін. Київ, 2009. С. 110–119.
10. Ярмошик І. Польська історіографія 1800-1939 рр. суспільно-політичного та культурно-духовного розвитку Волині. Житомир: Волинь, 2010. 512 с.

References:

1. Holovchenko, V. I. (2002). Ivan Ivanovych Ohienko. (2/14).01.1882 - 03.29.1972) *State political and public figures of Ukraine, Book 1*. Kyiv [in Ukrainian].

2. Hudziak, B. (1990). Western historiography and the Union of Brest. *Theology*, 54, 123-136 [in Ukrainian].
3. Zhukovskiy, A. (1997). *Petro Mohyla and the issue of church unity*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Kolodnyi, A. M. (2013). Afterword of the manager. Department of Religious Studies. In *Religious Studies of Ukraine, Book one: Religious thought of Ukraine of the second millennium*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Likovskiy, E. (1916). *Union of Brest (1596)*. Lviv [in Ukrainian].
6. Liakhotskiy, V. A. (2000). *Enlightener: Publishing and editorial activity of Ivan Ohiienko (Metropolitan Hilarion)*. K.: Olena Teliga Publishing House [in Ukrainian].
7. Tymoshenko, L. (2001). Controversial issues in the history of the Union of Brest. *International Scientific Congress "Ukrainian historical science at the threshold of the XXI century". Reports and messages, Vol. 2*, 52-61 [in Ukrainian].
8. Shvydchenko, Ya. *Union of Brest: historical background and ambivalence of reception*. Retrieved from: <http://www.religion.in.ua/main/history/2087-berestejska-uniya-istorichne-tlo-ta.html> [in Ukrainian].
9. Shevtsiv, I. (2009). Union as a factor of national preservation. Ukraine and the Vatican in context Ukrainian Orthodoxy in the context of national history and social transformations of cultural and civilizational dialogue: history and modernity. *A series of scientific collections. Coll. No. 3*, 110-119 [in Ukrainian].
10. Yarmoshyk, I. (2010). *Polish historiography of 1800-1939 of socio-political and cultural-spiritual development of Volyn*. Zhytomyr: Volyn. [in Ukrainian].

УДК 94(477.83/.86) “1943/1947”

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1203-1217](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1203-1217)

Прокопов Вадим Юрійович кандидат історичних наук, старший викладач, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, кафедра філософії, соціології та історії, вул. Сергія Єфремова, 25, м. Дніпро, 49009, тел.: (095) 100-90-21, <https://orcid.org/0000-0001-5120-9419>

ХАРЧОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РУХУ ОУН І УПА НА ЗАКЕРЗОННІ 1944–1947 рр.

Анотація. Стаття досліджує культуру харчування, як повсякденної практики здобуття та вживання їжі, вояків Української повстанської армії (УПА) та Організації українських націоналістів (ОУН) в окремому регіоні Закерзоння. Мета статті – проаналізувати харчове забезпечення учасників руху ОУН і УПА на Закерзонні 1944–1947 рр. Автор коротко характеризує історіографію питання харчування в УПА.

Переважну кількість продуктів вояки УПА і підпільники ОУН отримували від українських селян. Наголошується, що найкращі харчові умови були саме під час квартирування у селах. Автор звернув увагу також на особливості отримання харчових продуктів українськими повстанцями від представників інших нації – в першу чергу поляків, які жили поруч з українцями на Закерзонні, але також і словаків.

Проаналізована логістична функцією щодо заготівлі, приготування та розподілу продовольства, якою займалась місцева господарська мережа ОУН на чолі з господарськими референтами. У статті коротко наводяться приклади різниці у повсякденному житті, особливо в аспектах харчування, між підпільниками ОУН, які жили в населених пунктах, і рейдуючими в лісах сотнями УПА. На основі джерел автор показує, що досить часто продукти здобувались за допомогою мисливства, рибальства, а також за рахунок ворога – трофеями. Ретельно досліджена тема впливу екстремальних умов партизанської війни на харчування комбатантів. Під час тривалих маневрів і життя в лісі, особливо коли місцевість була насичена польськими військами, більшість повстанців та підпільників довгий час обходилися без їжі.

Як висновок автор підкреслює, що перебування на підпільній війні змінювало ставлення до їжі як такої, зміщувало особисті смаки, коли перед учасниками війни поставала проблема майже відсутності належного і якісного харчування. Аналізуючи харчове меню членів ОУН і УПА автор виділяє звичайний сільський раціон харчування, польову кухню та екстремальні прийоми їжі в тривалих бойових умовах.

Ключові слова: ОУН, УПА, харчування, господарчий референт, повсякдення, Закерзоння, повстанці.

Prokopov Vadym Yuriyovych Candidate of Historical Sciences Senior Lecturer at the Department of Philosophy, Sociology and History, Dnipro state agrarian and economic university, Serhii Efremov St., 25, Dnipro, 49009, tel.: (095) 100-90-21, <http://orcid.org/0000-0001-5120-9419>

FOOD SUPPLY OF THE OUN AND UPA MOVEMENT IN ZAKERZONNIA REGION IN 1944–1947

Abstract. The article explores the food culture, as part of the daily practice of obtaining and consuming food, of the soldiers of the Ukrainian Insurgent Army (UPA) and the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) in a specific region of Zakerzonnia. The aim of the article is to analyze the food supply for the participants of the OUN and UPA movement in Zakerzonnia from 1944 to 1947. The author briefly outlines the historiography of the issue of food in the UPA.

The majority of food supplies for the UPA soldiers and OUN underground members were sourced from Ukrainian peasants. It is noted that the best food conditions were experienced when they were quartered in villages. The author also highlights the particularities of obtaining food products by Ukrainian insurgents from representatives of other nationalities—primarily Poles who lived alongside Ukrainians in Zakerzonia, but also Slovaks.

The logistical function for procuring, preparing, and distributing food, overseen by the local economic network of the OUN led by economic referents, is analyzed. The article briefly presents examples of the differences in daily life, especially in terms of food, between OUN underground members living in settlements and the UPA raiding units in the forests. Based on sources, the author shows that food was often obtained through hunting, fishing, and capturing enemy supplies—trophies. The article thoroughly examines the impact of extreme conditions of guerrilla warfare on the diet of the combatants. During prolonged maneuvers and life in the forest, especially when the area was saturated with Polish troops, many insurgents and underground members had to go without food for long periods.

In conclusion, the author emphasizes that being engaged in an underground war altered the attitude towards food itself, shifting personal tastes as the problem of nearly complete lack of proper and quality nutrition confronted the participants in the war. By analyzing the dietary menu of the OUN and UPA members, the author distinguishes between the typical rural diet, field kitchen practices, and extreme food solutions in prolonged combat conditions.

Keywords: OUN, UPA, nutrition, economic referent, everyday life, Zakerzonnia, insurgents.

Постановка проблеми. Відповідно до теорії людської мотивації та потреб А. Маслоу пріоритетом перед усіма іншими є задоволення фізіологічних потреб, найперше – гамування голоду. Під час бойових дій організм людини витрачає величезну кількість енергії і відповідно потребує її відновлення, що вимагає належної кількості та якості харчового забезпечення особового складу діючих армій. Однак, є значна різниця між регулярною армією та партизанською в повсякденному житті та харчовому забезпеченні. Комплексний розгляд культури харчування, як повсякденної практики здобуття та вживання їжі, вояків Української повстанської армії (УПА) та Організації українських націоналістів (ОУН) в окремому регіоні Закерзоння дозволить краще зрозуміти цих людей, що впливало на їхній фізичний і психологічний стан, а також порівняти тодішні та сучасні умови боротьби за незалежність України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Харчування учасників руху ОУН і УПА зазвичай розглядалися істориками в різних контекстах, однак не всі виокремлюють саме військово-антропологічну складову. Нарис про УПА на Закерзонні М. Іваника подає стислу інформацію про повстанський спосіб життя [1]. Деяке уявлення про матеріальне забезпечення в УПА, організацію старшинських шкіл, діяльність господарської референтури дають роботи І. Патриляка [2] та Г. Стародубець [3]. Однією з перших цілісних робіт про культуру харчування УПА є стаття Ю. Нестора, де подано багато невідомих фактів про щоденну їжу повстанців, та особливості партизанської трапези [4]. Різноманітні сторони повсякдення УПА цілісно описані в розділі монографії дрогобицького дослідника В. Ільницького про Карпатський край ОУН [5]. У статті автора в контексті матеріальних аспектів життя окреслено харчові практики повстанців та підпільників [6]. Організацію забезпечення продовольством повстанців Прикарпатського краю та їх якісну складову дослідила дрогобицька дослідниця Л. Гриник [7].

Метою статті є проаналізувати харчове забезпечення учасників руху ОУН і УПА на Закерзонні 1944–1947 рр.

Виклад основного матеріалу. Як і будь-яка армія, УПА потребувала налагодження сталого постачання харчів для свого вояцтва. Дуже часто траплялось так, що окремий повстанський відділ в УПА самостійно дбав про харчування своїх вояків.

Переважну кількість продуктів вояки УПА і підпільники ОУН отримували від українських селян. Ступінь добровільності визначався рівнем прихильності населення до повстанців. Взаємодія з місцевими була головним

засобом виживання «партизанки». Рідше доводилось збирати харчі в польських чи словацьких селах.

Як показують повстанські хроніки, звіти та спогади, відділи УПА, що оперували на теренах, частіше за все заходили в село для вечері [8, с. 80, 91; 9, с. 2–13]. Цивільна мережа ОУН робила все для гарного харчування [8, с. 73, 74, 77, 94, 111; 10, с. 157, 479; 11, с. 81; 12, с. 36, 65, 87; 13, с. 275–276; 14, с. 41]. Самі повстанці відзначали, що вечірні відвідини сіл були доволі частими. Довгий час недоїдаючи, повстанці казали, що «за одним заходом з'їли снідання, обід та вечерю» [12, с. 121]. Траплялось, що вечерю в селі отримували лише від місцевих дівчат, а на самостійне харчування не вистачало, бо «інтендантура забула про нас» [8, с. 80].

ОУН сприяла засівній компанії, організовуючи населення, та інколи, допомагаючи у посівній чи жнивній компанії. Так, наприклад, у липні 1946 р. проводилися сходи серед населення у справі жнивної кампанії [10, с. 412].

Представники інших націй також давали продукти харчування для відділів УПА. Коли останні заходили до польських сіл, у першу чергу йшли до мішаних україно-польських сімей, які радо пригощали підпільників. Окрім них є численні свідчення про харчову допомогу етнічних поляків у міжетнічному прикордонні [14, с. 136; 15, с. 527; 16, с. 123, 127, 135, 136, 140, 207–208; 17, с. 20; 18, с. 271, 309]. Крайовий провідник «Стяг» (Ярослав Старух) звертав увагу, що загалом треба забезпечувати відділи харчами самостійно і не залежати від польського «даху» [19, с. 201–202].

Для заготівлі контингенту необхідних речей у поляків видавались спеціальні вказівки, щоб вояки поводитися чемно й не чинили насилля навіть у вороже налаштованих місцевостях. Під час рейдів польськими теренами наказувалось реквізувати харчі тактовно і брати тільки те, що потрібно. На всі речі треба було виставляти «квіт». Якщо населення в районі бідує – роздати продукти з державних складів селянам [15, с. 708–710].

Польський повітовий староста у повідомленні до суспільно-політичного відділу Воєводського управління в Жешуві засвідчував, що повстанці під час збирання потрібної худоби для власних цілей застерегли місцевих мешканців, щоб не відкривали вогонь, інакше село буде спалене. Повстанський командир «довів, що не треба їх боятися, оскільки вони прийшли не грабувати і не вбивати, а виступають лише проти комунізму» [19, с. 35].

Згаданий провідник Я. Старух «Стяг» наказував підпілля допомагати, якщо на це є потреба та можливість, польським селянам з україно-польських сіл у весняних польових роботах. Цей хід мав повернути поляків на бік визвольного руху. Деякі польські села заохотити до визвольного руху було справою доволі клопітною, що, однак, за свідченнями очевидців, все ж вдавалось. Тут налагоджували також торгівлю та розвідку [16, с. 198].

Повстанці відзначали, що польське населення добровільно здавало потрібну кількість одягу і харчів для відділу – «зorganizовані в селі і здобуті від ворога речі ми відсилали до табору» [13, с. 302]. За вилучені речі у цивільних видавали «документ з тризубом», частіше за все це були бофони, обіцяючи після війни все відшкодувати [17, с. 125].

Ступінь добровільності, очевидно, залишається під питанням. Самі повстанці усвідомлювали, що поляки іноді допомагають від страху перед репресіями [18, с. 325; 20, с. 170]. Коли озброєні чоловіки входять до хати і хочуть їсти, цивільній беззбройній людині стає важко відмовити. Однак, якщо взяти до уваги звіти польської армії та сил безпеки, можна знайти підтвердження цим свідченням повстанців.

У польській урядовій документації 1947 р. описується, що місцеві поляки до відділів УПА цілком лояльні, співпрацюють, харчують та переховують, а до урядових військ ставляться «з недовірою, підозрою і навіть ворожістю» [19, с. 212–213; 21, с. 242]. Через таку прихильність, за директивами Оперативної групи «Вісла», польське населення міжетнічного прикордоння підлягало виселенню, як «неблагонадійне» [21, с. 88, 237, 347].

Після виселення українців, особливо у 1947 р., польські селяни стають основним джерелом постачання харчів для сотень УПА, що втікали від урядових військ. Досить часто цивільні поляки ставились лояльно до українських комбатантів. Командири повстанських відділів розраховували на них, щоб далі продовжити боротьбу. Для них прикро було бачити, що поляків також депортують [20, с. 343; 22, с. 91, 101].

На Закарпатті в україно-польському прикордонні траплялися й досить цікаві випадки. На перемовинах між представниками польського війська і УПА поляки, щоб запобігти зайвому приводу до конфлікту, пообіцяли підпілля забирати худобу з українських сіл після погодження з повстанцями або брати лише 50 % харчового контингенту [15, с. 481]. Про подібні випадки є свідчення очевидців [23, с. 156]. Під час пропагандистських рейдів етнічними польськими теренами, що підтримували Армію Крайову, цивільні поляки також допомагали українським повстанцям харчами [10, с. 99, 171].

Очевидно, що така співпраця існувала не всюди. Україно-польський конфлікт залишався відкритим. У польських селах відділам УПА їжу іноді доводилось діставати з боєм, часто через те, що там польське військо влаштовувало засідки [12, с. 53]. Окремі вояки УПА свідчать, що сотні часом вистачало продуктів, які вони відбивали під час акцій на ворожі польські села [11, с. 189]. Не обходило у таких випадках і без насильства щодо цивільних, які не бажали віддавати своє [16, с. 133].

Під час повстанських рейдів та маневрів відділи заходили у словацькі села, де місцеві люди, за свідченнями упівців, приязно приймали та частували

їх: «...словаки, а також чехи радо обдаровували нас харчами, давали потрібні нам інформації й не раз переховували наших ранених і хворих, хоч за це грозила їм кара смерті» [24, с. 254, 289–290].

У більшості випадків логістичною функцією щодо заготівлі та приготування їжі займалась місцева господарська мережа ОУН. Сотенний, курінний або ройовий інтендант постачав провіант відповідно для свого відділу. Продукти акумулювались на спеціальних базах та у таємних місцях [17, с. 28; 18, с. 260].

У сотнях УПА існували господарські рої, які, ймовірно, мали по черзі готувати їжу та заготовляти продукти. Сотенні інтенданти для кожного рою організовували харчі під час постоїв у селах [9, с. 62; 14, с. 18; 17, с. 77, 102; 24, с. 110].

На теренах Перемищини ОУН організувала більш-менш стабільну систему постачання. «Встановлено постійні приділи харчування. Навіть проїжджі – кіньми, підводами чи роверами – повстанці отримували на приділові картки з магазинів харчі й інші предмети щоденного вжитку» [13, с. 170]. У наведеній цитаті йдеться про т. зв. «повстанські харчівні», які існували й в інших районах Закерзоння. Ними завідували господарські референти – «харчовики», які на підпільні картки, або просто на запит вповноваженого вояка чи підпільника видавали продукти [12, с. 71, 104; 13, с. 106, 182, 234; 14, с. 114, 125, 159, 162]. Окремі вмілі господарчі самі готували для своєї мережі у селах, так І. Тимочко смажила налисники [25, с. 124].

Деякі повстанці пишуть про т. зв. «повстанські республіки», що діяли на певних територіях під контролем повстанців навесні–влітку 1945 р. Тоді для потреб визвольного руху функціонували млини та пекарні. Часом відправлялись навіть транспорти з харчами та іншими речами для куреня УПА у бідні райони Лемківщини [12, с. 143; 13, с. 148; 26, с. 46].

Господарчий референт готував харчі для сотень і підпільників, які за планом мали перебувати в його районі. Для виконання завдань господарники вищого рангу збирали наради для власних підлеглих. Тут обговорювали різні матеріальні потреби відділів та підпілля і способи їх влаштування [14, с. 290; 16, с. 203–205, 211–214; 26, с. 210–211]. Накази на організацію харчів та полагодження підземних складів отримували й окремі підпільники, стрільці та навіть працівники служби безпеки (СБ). Такі накази з'явилися влітку 1946 р., бо керівництво підпілля передбачало важку зиму [13, с. 335; 16, с. 211; 24, с. 214, 215].

Майже кожного року можна зустріти розпорядження Проводу ОУН Закерзонського краю та інструкції проводів іншого рівня до їх підлеглих про будівництво магазинів та заготівлю продуктів на зиму та «на запас» [27, с. 56]. До прикладу, накази про заготівлю харчів, створення магазинів та «опіку» за

покинутими лігеншафтами видаються до обласних проводів ОУН у серпні 1944 р. [27, с. 43]. Докладніші інструкції, як організувати збір врожаю, видавало командування УПА. Відділи повстанців мали всіляко сприяти селянським жнивам, зриваючи державні заготівлі. Селян наказувалось вчити ховати своє зерно. Методами спротиву урядовим збіркам були саботаж, напади на заготівельні пункти чи псування радянського реманенту [27, с. 215–221].

Працівники харчового відділу влаштовували сховища продуктів для подальших потреб. Кожного літа та осені підпільники і повстанці збирали харчі на зиму до житлових та харчових криївок: картоплю, борошно, м'ясо, консерви, зерно, сухарі, макарони. У таких випадках вояки, зазвичай, йшли до селян, щоб запастися харчами. Заготовляли картоплю та корів на м'ясо, сушені овочі [8, с. 709–710, 740; 10, с. 161, 485; 13, с. 67, 295; 14, с. 241; 17, с. 111, 118–120, 125; 19, с. 37; 24, с. 256; 26, с. 210]. Для більшої певності, щоб у рядових не виникало проблем, провід видавав детальні, буквально «кулінарно-інженерні» інструкції як консервувати м'ясо та збіжжя. Що прикметно, низові працівники підпілля намагались виконати усі настанови, та пронесли через багато років знання про особливості харчових криївок [16, с. 199]. Зокрема, у жовтні 1945 р. вояки сотень допомагали у цьому процесі – молотили та «магазинували» збіжжя [10, с. 151, 373]. З огляду на насичення терену військом супротивника зимою 1947 р. підпільники продовжували забезпечувати криївки харчами у лютому цього року. Військо польське при цьому намагалось знищити подібні запаси або зіпсувати їх, а дуже часто навіть отруїти [13, с. 329–330; 14, с. 307–308; 16, с. 214; 17, с. 103].

Повстанці здобували продукти харчування й найдавнішим способом, яке тільки знає людство – полюванням. Наприклад, у сотні «Шума» вояки одного разу наловили багато диких гусей та качок, що вистачило засолити чотири бочки, які ретельно заховали. «Повстанці, навантажені гусячим м'ясом, кляли кухаря за його винахід» [12, с. 193–194]. Іноді вдавалося вполювати оленя або кабана [11, с. 109; 28, с. 91–92].

Так само могли поповнити харчовий запас рибальством у річках та водоймах. Для швидкого вилову риби вояки могли глушити рибу гранатами, а потім готувати. Або ж дуже часто харчувались тим, «хто що собі назбирав у лісі» [12, с. 121, 134, 197, 210–211; 13, с. 261, 281, 334; 16, с. 96; 23, с. 95, 127].

Досить часто продукти здобувались за рахунок ворога – трофеями. Сотня «Бурлаки» могла напасти на табір або військовий транспорт поляків, і захопити ворожі харчові запаси [24, с. 254]. Відділ УПА також міг відбити їжу у комісій з переселення і в такій кількості, що «тішились вояки, що будуть мати ситі свята» [13, с. 256, 277]. Провід ОУН наказував воякам здобувати харчі в бою або робити спеціальні атаки на склади продовольства ворога [27, с. 56].

Якщо вірити повстанським оперативним звітам та донесенням польської розвідки, то вояки дуже часто захоплювали їстівні трофеї. Протягом боїв вони

могли бути різними: жива худоба, картопля, м'ясо, сіль, боби, цукор, оселедці, макарони, борошно, солонина [10, с. 90–91, 230, 400; 15, с. 670; 19, с. 31]. Також траплялися цілі «знахідки»: 140 кг масла, вози, навантажені хлібом, кілограми смальцю. До рук повстанців потрапляли й цілі центнери солі та сушеної картоплі [10, с. 90–91, 159, 182, 265].

Часом захоплених харчів вистачало, щоб покрити потребу у продуктах на деякий час. Для здобуття прихильності населення повстанці повертали українським селянам їхню пограбовану поляками худобу [10, с. 177, 188, 191, 230, 256, 365, 425]. Деякі повстанці також стверджують, що основний контингент харчів забирали у польського війська чи ворожих польських сіл [11, с. 189; 17, с. 111, 135–136; 28, с. 90]. Іноді достаток продовольства у ворога був причиною нападу на нього [21, с. 59, 68; 28, с. 119–120].

Хоча супротивник також міг відбити їстівний трофей у повстанців. До табору сотні могли вдертись поляки саме під час готування чи «магазинування» їжі [13, с. 295]. У радянських документах також знаходимо звіти про захоплені в УПА харчі [27, с. 133].

За сприятливих умов під час таборування відділів у лісі або на вишколі, харчовий раціон повстанців Закерзоння загалом задовольняв потреби повстанців [29, с. 198, 205, 206]. У кожного стрільця була своя «їдунка» – алюмінієва чи бляшана тарілка, яку він мив після трапези [17, с. 46].

Своєрідний сухий пайок на чорний день складала «залізна порція». Її видавали сотенні інтенданти в полотняних мішечках, які склалися із засоленого сухого м'яса і чорного хліба [11, с. 70; 17, с. 25; 30, с. 78].

Дуже часто вояки УПА та підпільники ОУН готували страви лише з картоплі й давали їм різні назви – як свої, так і народні: «бандурки, шваби, комплі, булі, грулі – це так на зміну, ніби в нас була різна страва... Пекли, варили, смажили, пекли плячки з тертої бараболі, галушки і чир. Найсмачніша, однак, їжа з бараболі – це “сліпі пироги-стульники”» [13, с. 299, 334].

Зимою повстанці їли переважно страви з м'яса та борошна, товщ, хліб і бараболю. Ніхто не задумувався, що брак вітамінів може завдати шкоди здоров'ю [12, с. 40]. Але весною часто у вояків починалась цинга. Зимувати в лісі було особливо важко. Вояки заходили глибоко в ліс та жили довкола вогнищ, поки були харчі. А їх дуже часто бракувало, особливо м'яса та хліба [13, с. 303].

Щоб швидше приготувати вечерю, зазвичай задіювали багато стрільців. Умови партизанського життя змушували готувати вночі, однак так і не доваривши м'ясо, доводилось, за наказом командира, усе покинути й маршувати далі [8, с. 79]. Так само, швидке пересування військ супротивника змушувало повстанців припинити консервування та розподіл м'яса між стрільцями. І швидко відходити, залишивши запаси ворогу. Можна сказати,

що характерною рисою культури харчування повстанців був швидкий прийом їжі через раптові сутички з ворогом [13, с. 285–286, 292].

Після довгих маршів у терені, насиченому ворожим військом, командир не дозволяв розпалювати вогонь, і доводилось їсти «залізну порцію» – сушене та засолене сало і м'ясо, хліб, цибулю та огірок. Для втомлених солдатів цей обід смакував неабияк: «Ми стали обідати, й той обід мені здавався найсмачніший за все життя» [12, с. 47, 197].

Зазвичай повстанці їли те, що дає населення, і не вередували. Проте, бували й випадки нарікань через одноманітний раціон. У криївках – санітарних пунктах, після місяців життя дівчатам-санітаркам доводилось «урізноманітнювати» супи, називаючи їх по-різному, додаючи різні інгредієнти [24, с. 169]. Хоча не всі жінки-підпільниці вміли добре куховарити. Так, Анні Карванській та її подругам сотенний «Бурлака» наказав зварити уху, хоч ніхто з них майже не вмів готувати, дівчата все ж зварили пристойну страву, «яка всім смакувала» [23, с. 95–96].

На свята намагались приготувати традиційне святкове меню. На Великдень 1945 р. члени надрайонного проводу мали великий торт та ласощі. Однак, спокійно поїсти не завжди вдавалось, бо перед загрозою ворога доводилось усе ховати [25, с. 121–122].

На свято Великодня у 1947 р., коли почалась операція «Вісла», підпільники з СБ, які перебували в лісі, забрали в селі приготовані для них паски, яйця, писанки та м'ясо. Однак, довго святкувати не довелось, бо почалась облава. Швидко поховали своє «харчове добро» і втекли [14, с. 185–189].

Знанням та улюбленим командирам підпільники та вояки могли зробити солодкий подарунок, наприклад, «андрутовий торт і сирник», які сотенний «Хрін» розподілив між вояками. Відповідальні командири, «щоб у стрільців не зродилась загумінковість», радили нижчим старшинам ділитися харчами з іншими частинами сотні [13, с. 105–106, 324–325].

Під час довгих маневрувань та життя у лісі, особливо, коли терен був насичений польськими військами, для більшості повстанців та підпільників наставала ситуація екстремальних умов. Доводилось довгий час голодувати, а в цих обставинах суттєво змінювалось і ставлення до їжі.

Під час маневрувань до повстанців долучались «два невідступні товариші повстанського життя: голод і холод, які ведуть на зустріч неминучої смерті» [12, с. 63; 29, с. 174]. Після довгих переходів весною 1945 р. вояки сотні «Веселого» були змучені голодом і перевтомою та не могли далі просуватись [10, с. 139].

Без їжі вояки розтягували «залізну порцію», харчуючись потроху. Після фізичного виснаження наставало й психологічне. Коли рій, що відійшов за харчами, повернувся з хлібом, маслом, молоком або картоплею, «в таборі неначе перемінився світ. Все ожило, ожили і повстанці» [12, с. 64–65, 122–123, 152].

Похід у село за харчами окриляв вояків додатковою мотивацією та силою – ані втома, ані фізична слабкість не заважали дійти до мети [12, с. 64–65]. Могло бути і таке – повстанець після голодування, наївшись досхочу, падав непритомний, і його забирали місцеві санітари [14, с. 47].

На північному Закерзонні була трохи гіршою ситуація з водою, ніж у гірських масивах на півдні. Взимку багато струмків замерзали або перетворювались у багно, відтак воякам доводилось їсти сніг, щоб вгамувати спрагу [29, с. 172]. А під час довгих пересувань та втеч від облав у 1947 р. для повстанців гостро поставала проблема нестачі питної води [16, с. 131, 140].

З настанням весни комбатантам, здебільшого, бракувало продовольства. У таких випадках запаси з харчових магазинів виручали. Часом доводилося вживати лише сире чи недопечене м'ясо або тільки якийсь вид продуктів, від чого виникали кишкові хвороби [13, с. 272]. Погано зроблені магазини часто зовсім не вберігали продукти – «...півголодний стан був явищем щоденним» [29, с. 259; 31, с. 174]. У цю пору року вояки хворіли на цингу, бо овочів, багатих на вітаміни, вже не було. Через це повстанцям доводилось пити березовий сік [12, с. 40, 49].

За браком провізії у пригоді ставало все, що потрапляло під руку: ягоди, суниці, різні злаки, квасок, напівзгнила картопля, яблука з диких яблунь, від них боліли зуби та пухли животи [16, с. 131; 26, с. 215]. Іноді доводилось вживати лише гриби, і не завжди їстівні, від чого «дістали шлункові корчі і не мали сил іти далі» [31, с. 257]. Кухарі, за браком продуктів, могли лише заварити чай з листків малини, суниць «і ще якихось рослин» [12, с. 64–65, 166]. Деякі повстанці через голод збирали на ходу слимаків, «і смачно з'їдали» з печеною картоплею [13, с. 339, 345].

Після голодних днів та маршів знайдена картопля або солоне м'ясо була справжнім святом. Дуже часто воякам не вистачало просто теплої вареної їжі. Натомість, коли вдавалось зайти у населені пункти селянський домашній харч «смакував як ніколи та, здавалось, додавав сил», «що то була за вечеря, ми довго потім згадували її» [12, с. 119, 130, 165, 169; 16, с. 96; 17, с. 27].

Чотовий сотні «Хріна» Олекса Конопадський «Острроверх» відмічав, що в підпільників ОУН ситуація з харчами була легша, ніж в УПА. Лише з тієї причини, що підпільників було менше – їм одного продуктового схрону вистачало ледь не на рік, водночас як в УПА «пивниця йшла на одну вечерю» [13, с. 342–343].

Харчування в криївках, за спогадами І. Кордана та М. Лабуньки, було вкрай обмеженим. З овочів залишалась в'яла цибуля чи морква, яка в останній зимовий період, за браком води, ставала ледь не єдиним джерелом вологи [30, с. 136, 141–142; 32, с. 135–138].

Особливо екстремальними умови харчування були під час операції «Вісла». Депортувавши українське населення Закерзоння, польська влада завдала УПА найбільшого удару – не було кому годувати повстанців і підпільників. Харчові криївки-магазини частиною потрапили до рук ворога або були ним отруєні, решта стали недоступними через насичення ворожими військами [20, с. 59; 24, с. 252].

Переживаючи постійний голод, вояки вже не зважали на пряму загрозу смерті. Весною 1947 р. основним завданням сотень УПА було оминати облави та здобути хоча б трохи харчів. При цьому небезпека натрапити на засідку збільшувалась. Вислані за харчами стрільці гинули в бою чи були захоплені, адже на них спеціально полювало польське військо [13, с. 322, 340–343; 21, с. 236].

Тоді ж партизани з УПА отримали від харчовика м'ясо, «воно смерділо, лазили по ньому хробаки, але чи хто звертає на це увагу, коли голоден» [13, с. 320–321]. А вояк «Кілко» від голоду їв запліснявілу паляницю [17, с. 148]. Проблема ще полягала в тому, що досить часто сотні не встигали нормально приготувати їжу через постійні бої. Часом не було чим навіть розпалити вогонь: «здобуваємо з допомогою трута або дивимось, чи не горить трава, яку підпалювали поляки» [19, с. 204–205]. У таборі вояки, щоб хоч якось підживитись, варили «гарячу зупу з води». Навіть якщо щось поживне було у страві, її не вистачало на всіх, тому видавали по дві ложки на вояка [16, с. 219]. Траплялись дні, коли їли лише траву.

Воюючи тривалий час без нормальної їжі, бійці під час забою тварин вдавались до нетрадиційної поживи у звичайних умовах: «щоб зберегти сили, п'ють сиру, свіжу кров худоби» [22, с. 130].

Польські силові структури спеціально робили заходи для виснаження українських партизанів – знищували харчові склади, блокували доступ до населених пунктів. «Банди [як називали поляки відділи УПА – прим. В. П.] ходять голодні, і настрої у них погіршується з дня на день» [21, с. 281].

Через фізичне та психологічне виснаження люди ставали нервовими. Постійний голод притуплював пильність. Йдучи за хлібом, бойовик СБ «Цяпка» потрапив у засідку польського війська, яке взяло його в полон [14, с. 331–333].

Висновки. Можна підсумувати, що комбатанти ОУН і УПА на Закерзонні забезпечувались продовольством переважно завдяки місцевому населенню, яке було основним ресурсом. Логістичною ланкою виступала підпільна мережа ОУН. Підпільники, які жили в населених пунктах, хоч і виходили в терен на завдання, загалом мали кращі умови життя і харчування. Здобуття трофейних харчів та полювання теж були поширеною практикою. Часто протягом тривалого часу українські партизани відчували гостру нестачу провіанту – доводилось збирати лісові харчі або вдаватись до надзвичайних заходів – їсти непридатні до споживання продукти. Можна сказати, що

кількарічне перебування на підпільній війні змінювало ставлення до їжі як такої, зміщувало особисті смаки, коли перед учасниками війни поставала проблема з'їсти хоч що-небудь, щоб якимось втамувати голод. Харчове меню, переважно, залежало від умов бойових зіткнень. Повстанське харчове меню на Закерзонні можна поділити на три умовні пункти: 1) звичайний раціон харчування під час дислокування в населених пунктах; 2) польова кухня, яка могла бути недостатньою, але загалом забезпечувала нормальну життєдіяльність; 3) екстремальні прийоми їжі – у бою, під час маневрів, у криївці, в умовах крайнього виснаження, коли воякам бракувало необхідних калорій для життєдіяльності, вони споживали різні продукти, які не завжди були високої якості, а іноді навіть шкодили здоров'ю.

Література:

1. Іваник М. УПА на Посянні (зарис проблематики). *Бастіон і Батурин. УПА та підпільна адміністрація ОУН в Ярославщині, Любачівщині та Томашівщині в 1944–1947 рр. Докум. та матер.* Львів: Вид-во Львівськ. Політехн., 2012. С. 404–448.
2. Патриляк І. «Щоденний хліб» курсантів УПА: житлове, матеріально-технічне, продовольче та медичне забезпечення старшинських та підстаршинських шкіл УПА (1943–1944). *Український визвольний рух.* 2004. № 3. С. 246–259.
3. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 464 с.
4. Нестор Ю. Борщ по-бандерівськи. Гастрономічна культура «лісової армії». «Зродились ми великої години...» *ОУН і УПА* / уклад., авт. передм. В. Кіпіані. Харків: Віват, 2019. С. 29–52.
5. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
6. Прокопов В. Матеріальний аспект повсякденного життя учасників руху ОУН та УПА на Закерзонні (1943–1947 рр.). *Гуманітарний журнал.* 2015. № 3–4. С. 127–138.
7. Гриник Л. Заходи щодо організації здорового способу життя українських націоналістів на Прикарпатті 1940–1950-х рр. (за матеріалами ГДА СБУ): теорія та практика. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного ун-ту ім. Івана Франка.* Серія Історія. 2021. Вип. 8/50. С. 243–272.
8. Літопис УПА. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2003. Т. 39. 1043 с.
9. Літопис УПА. Торонто; Львів: Літопис УПА, 1986. Т. 13. Кн. 1. 340 с.
10. Літопис УПА. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2001. Т. 33. 899 с.
11. Літопис УПА. Торонто; Львів: Літопис УПА, 1999. Т. 29. 335 с.
12. Кметь Є. Спогади. Любачивщина на шляху боротьби. Дніпропетровськ: «Бористен», 2000. 220 с.
13. Літопис УПА. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2000. Т. 30. 550 с.
14. Цяпка Д. Горить Ліс! Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1975. 398 с.
15. Український здвиг. 1939–1947 / ред. В. Сергійчук. Київ: Укр. видав. спілка, 2004. Т. 1. 842 с.
16. Гук Б. Закерзоння. Спогади вояків Української повстанської армії. Варшава: «Тирса», 1998. Т. 4. 366 с.
17. Дубницький-Кілко С. Україну захищали в чужині: спогади про Закерзоння. Тернопіль: «Джура», 2004. 283 с.

18. Літопис УПА. Торонто; Львів: «Літопис УПА», 2003. Т. 4. 448 с.
19. ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.) / ред. Ю. Шаповал. Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. 232 с.
20. Гук Б. Закерзоння. Спогади вояків Української повстанської армії. Варшава: «Тирса», 1994. Т. 1. 440 с.
21. Акція «Вісла». Документи / ред. Є. Місило. Львів; Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1997. 574 с.
22. Літопис УПА. Торонто; Львів: Літопис УПА, 1987. Т. 14. Кн. 2. 262 с.
23. Карванська-Байляк А. Во ім'я Твоє: (мережане життям). Варшава: Український архів, 2000. 440 с.
24. «В рядах УПА»: збірка споминів бувших вояків УПА / ред. П. Мірчук, В. Давиденко. Нью Йорк: «Dnipro», 1957. 352 с.
25. Тимочко І. Моя одиссея. Варшава: Український Архів, 2005. 384 с.
26. Гук Б. Закерзоння. Спогади вояків Української повстанської армії. Варшава: «Тирса», 1996. Т. 2. 536 с.
27. ОУН і УПА в 1944 році: Документи / ред. С. Кульчицький. Київ, 2009. Ч. 2. 256 с.
28. Дмитрик І. Записки українського повстанця (У лісах Лемківщини). Львів: «Червона Калина», 1992. 164 с.
29. Літопис УПА. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2004. Т. 40. 584 с.
30. Кордан І. Один набій з набійниці. Спомини вояка УПА з куреня «Залізняка». Торонто; Львів, 2006. 258 с.
31. Літопис УПА. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2002. Т. 37. 645 с.
32. Лабунька М. Коли ліс був наш батько. Спомини. Київ: Основи, 2015. 320 с.

References:

1. Ivanyk, M. (2012). UPA na Posianni (zarys problematyky) [UPA in the Posiannia Region: A Sketch of the Issue]. *Bastion i Baturyn. UPA ta pidpilna administratsiia OUN v Yaroslavshchyni, Liubachivshchyni ta Tomashivshchyni v 1944–1947 rr. Dokum. ta mater.* Lviv: Vyd-vo Lvivsk. Politekh. S. 404–448. [in Ukrainian].
2. Patryliak, I. (2004). «Shchodennyi khlib» kursantiv UPA: zhytlove, materialno-tekhnichne, prodovolcheta medychne zabezpechennia starshynskykh ta pidstarshynskykh shkil UPA (1943–1944) [The Daily Bread of UPA Cadets: Housing, Material-Technical, Food, and Medical Provision of Senior and Junior Officer Schools of the UPA (1943–1944)]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh.* № 3. S. 246–259. [in Ukrainian].
3. Starodubets, H. (2008). Heneza ukrainskoho povstanskoho zapillia [Genesis of Ukrainian rebellious rear]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. 464 s. [in Ukrainian].
4. Nestor, Yu. (2019). Borshch po-banderivsky. Hastronomichna kultura «lisovoi armii» [Borscht Bandera-Style: The Gastronomic Culture of the "Forest Army"]. U «Zrodylys my velykoi hodyny...» *OUN i UPA / uklad., avt. peredm. V. Kipiani.* Kharkiv: Vivat. S. 29–52. [in Ukrainian].
5. Pnytskyi, V. (2016). Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in ukrainian liberation movement (1945–1954)]. Drohobych: Posvit. 696 s. [in Ukrainian].
6. Prokopov, V. (2015). Materialnyi aspekt povsiakdennoho zhyttia uchasnykiv rukhu OUN ta UPA na Zakerzonni (1943–1947 rr.) [The material aspects of everyday life of members OUN and UIA movement in Zakerzonnia (1943–1947)]. *Humanitarnyi zhurnal.* № 3–4. S. 127–138. [in Ukrainian].

7. Hrynyk, L. (2021). Zakhody shchodo orhanizatsii zdorovoho sposobu zhyttia ukrainskykh natsionalistiv na Prykarpatti 1940–1950-kh rr. (za materialamy HDA SBU): teoriia ta praktyka [Measures for the organization of a healthy lifestyle of ukrainian nationalists in the Precarpathians 1940–1950s (based on the materials of the BSA of the SSU): THEORY AND PRACTICE]. *Problemy humanitarnykh nauk: zb. nauk. pr. Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho un-tu im. Ivana Franka. Serii Istorii. Vyp. 8/50. S. 243–272.* [in Ukrainian].
8. Litopys UPA [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (2003). Toronto; Lviv: Vyd-vo «Litopys UPA». T. 39. 1043 s. [in Ukrainian].
9. Litopys UPA [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (1986). Toronto; Lviv: Litopys UPA. T. 13. Kn. 1. 340 s. [in Ukrainian].
10. Litopys UPA [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (2001). Toronto; Lviv: Vyd-vo «Litopys UPA». T. 33. 899 s. [in Ukrainian].
11. Litopys UPA [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (1999). Toronto; Lviv. T. 29. 335 s. [in Ukrainian].
12. Kmet, Ye. (2000). Spohady. Liubachyvshchyna na shliakhu borotby [Memoirs. Liubachivshchina on the path of struggle]. Dnipropetrovsk: «Borysten». 220 s. [in Ukrainian].
13. Litopys UPA [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (2000). Toronto; Lviv: Litopys UPA. T. 30. 550 s. [in Ukrainian].
14. Tsiapka, D. (1975). Horyt Lis! [The forest aflame]. London: Ukrainska Vydavnycha Spilka. 398 s. [in Ukrainian].
15. Serhiichuk, V., ed. (2004). Ukrainskyi zdvyh. 1939–1947 [Ukrainian shift. 1939–1947]. Kyiv: Ukr. vydav. spilka. T. 1. 842 s. [in Ukrainian].
16. Huk, B. (1998). Zakerzonnia. Spohady voiakiv Ukrainskoi povstanskoï armii [Zakerzonnia. Memoirs of the soldiers of the Ukrainian Insurgent Army]. Varshava: «Tyrsa». T. 4. 336 s. [in Ukrainian].
17. Dubnytskyi-Kilko, S. (2004). Ukrainu zakhyshchaly v chuzhyni: spohady pro Zakerzonnia [Ukraine Defended Abroad: Memoirs of Zakerzonnia]. Ternopil: «Dzhura». 283 s. [in Ukrainian].
18. Litopys UPA [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (2003). Toronto; Lviv: «Litopys UPA». T. 4. 448 s. [in Ukrainian].
19. Shapoval, Yu., ed. (2000). OUN i UPA na tereni Polshchi (1944–1947 rr.) [OUN and UPA in the Territory of Poland (1944–1947)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 232 s. [in Ukrainian].
20. Huk, B. (1994). Zakerzonnia. Spohady voiakiv Ukrainskoi povstanskoï armii [Zakerzonnia. Memoirs of the soldiers of the Ukrainian Insurgent Army]. Varshava: «Tyrsa». T. 1. 440 s. [in Ukrainian].
21. Misylo, Ye., ed. (1997). Aktsiia «Visla». Dokumenty [Operation “Vistula”. Documents]. Lviv; Niu-York: Naukove tovarystvo im. Shevchenka u Lvovi. 574 s. [in Ukrainian].
22. Litopys UPA [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (1987). Toronto; Lviv: Litopys UPA. T. 14. Kn. 2. 262 s. [in Ukrainian].
23. Karvanska-Bailiak, A. (2000). Vo imia Tvoie: (merezhane zhyttiam) [In Your Name: Life on the Web]. Varshava: Ukrainskyi arkhiv. 440 s. [in Ukrainian].
24. Mirchuk, P., Davydenko V., eds. (1957). «V riadakh UPA»: zbirka spomyniv buvshykh voiakiv UPA [In the ranks of UPA. A collection of memories of former soldiers of the Ukrainian insurgent army]. Niu York: «Dnipro». 352 s. [in Ukrainian].
25. Tymochko, I. (2005). Moia odysseia [My odysseys]. Varshava: Ukrainskyi Arkhiv. 384 s. [in Ukrainian].

26. Huk, B. (1996). Zakerzonnia. Spohady voiakiv Ukrainskoi povstanskoï armii [Zakerzonnia. Memoirs of the soldiers of the Ukrainian Insurgent Army]. Varshava: «Tyrsa». T. 2. 536 s. [in Ukrainian].
27. Kulchytskyi, S., ed. (2009). OUN i UPA v 1944 rotsi: Dokumenty [OUN and UIA in 1944: Documents]. Kyiv. Ch. 2. 256 s. [in Ukrainian].
28. Dmytryk, I. (1992). Zapysky ukrainskoho povstantsia (U lisakh Lemkivshchyny) [Memories of a soldier in the Ukrainian insurgent army. In the forest of the Lemko region]. Lviv: «Chervona Kalyna». 164 s. [in Ukrainian].
29. Litopys UPA [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (2004). Toronto; Lviv: «Litopys UPA». T. 40. 584 s. [in Ukrainian].
30. Kordan, I. (2006). Odyn nabii z nabiinytsi. Spomyny voiakâ UPA z kurenia «Zalizniaka» [One Bullet in the Clip. Memoirs of a Soldier of the Ukrainian Insurgent Army]. Toronto; Lviv. 258 s. [in Ukrainian].
31. Litopys UPA [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (2002). Toronto; Lviv: «Litopys UPA». T. 37. 645 s. [in Ukrainian].
32. Labunka, M. (2015). Koly lis buv nash batko. Spomyny [When the forest was our father. Memories]. Kyiv: Osnovy. 320 s. [in Ukrainian].

УДК 94 (477) ” XX ”

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1218-1232](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1218-1232)

Разіцький Віталій Йосипович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціології та політології, Державний торговельно-економічний університет, 02156, м. Київ, вул. Кіото, 19, тел.: (044) 531 47 41, orcid.org/0000-0002-0311-8317

Литвин Наталя Миколаївна кандидат історичних наук, доцент, університет Жауме, Іспанія, orcid.org/0000-0003-0555-0485

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ КИЇВСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО ТЕХНІКУМУ В 20-Х РР. XX СТ.

Анотація. Київський кооперативний технікум можна по праву вважати справжнім феноменом розквіту української кооперативної освіти у 1920-х роках. Його відкриття було підсумком тривалого процесу розвитку української кооперації та співпало у часі з намаганням більшовицької влади відродити економіку країни після Першої світової війни та невдалої спроби побудувати комуністичне суспільство на рубежі 10-х – 20-х років XX ст.

Відкриття Київського кооперативного інституту (пізніше технікуму) відбулося за згодою уряду та при активній підтримці кооперативних організацій. Від самого початку свого існування технікум став важливим центром розвитку кооперативного знання і об'єднав навколо себе найкращих фахівців цієї галузі. Не останню роль у підборі науково-педагогічних кадрів технікуму відіграло розташування в Києві Всеукраїнської Академії Наук, яка була представлена потужним науковим колективом.

У статті розглядаються особливості навчального процесу та внутрішньої організації Київського кооперативного технікуму у 1920-х рр. Цей навчальний заклад показав приклад поєднання новаторства і традиціоналізму в навчальному процесі та став зразком для наслідування іншими навчальними закладами. У стінах кооперативного технікуму були вдало проведені експерименти з поєднання лекційного та семінарського методу навчання, здобуття теоретичних знань і практичного досвіду на виробництві шляхом запровадження обов'язкової практики на усіх курсах. Більше того, керівництву навчального закладу вдалося налагодити тісну співпрацю з кооперативними установами і організаціями та залучити досвід їх провідних фахівців до процесу навчання студентів. Саме в той час Київський кооперативний

технікум розпочав практику включення провідних спеціалістів кооперативної галузі до складу розробників навчальних програм і цей досвід ми сьогодні не тільки повернули у навчальні заклади, але й активно розвиваємо з метою вдосконалення якості надання освітніх послуг.

Ключові слова: кооперація, Коопцентр (Кооперативний центр), Вукорада (Всеукраїнська кооперативна рада), Вукоспілка (Всеукраїнська кооперативна спілка), Вукопромсоюз (Всеукраїнський кооперативний промисловий союз), РНК (Рада Народних Комісарів), Укрглавпрофобр (Українське головне управління професійної освіти), НЕП (Нова економічна політика), КПШ (Кооперативна професійна школа), ККС (Київська кооперативна спілка).

Razitskyi Vitalii Yosypovych PhD in History, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Philosophy, Social and Political Sciences, State University of Trade and Economics, 02156, Kyiv, Kioto St., 19, tel.: (044) 531-47-41, orcid.org/0000-0002-0311-8317

Lytvyn Natalia Mykolaivna PhD in History, Associate Professor, UJI University Jaume I, Spain, orcid.org/0000-0003-0555-0485

PECULIARITIES OF THE INTERNAL ORGANIZATION AND EDUCATIONAL PROCESS OF THE KYIV COOPERATIVE TECHNICAL SCHOOL IN THE 1920s.

Abstract. The Kyiv Cooperative Technical College can rightly be considered a true phenomenon of the flourishing of Ukrainian cooperative education in the 1920s. Its opening was the result of a long process of development of Ukrainian cooperation and coincided in time with the efforts of the Bolshevik authorities to revive the country's economy after the First World War and the unsuccessful attempt to build a communist society at the turn of the 10s and 20s of the 20th century.

The opening of the Kyiv Cooperative Institute (later the technical college) took place with the consent of the government and with the active support of cooperative organizations. From the very beginning of its existence, the technical college became an important center for the development of cooperative knowledge and gathered around itself the best specialists in this field. The location of the All-Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv, which was represented by a powerful scientific team, played a leading role in the selection of scientific and pedagogical personnel of the technical college.

The article examines the peculiarities of the educational process and internal organization of the Kyiv Cooperative Technical College in the 1920s. This educational institution showed an example of combining innovation and traditionalism in the educational process and became a model for other educational institutions to follow. Within the walls of the cooperative technical college, experiments were successfully conducted on the combination of lecture and seminar teaching methods, the acquisition of theoretical knowledge and practical experience in production through the introduction of mandatory practice in all courses. Moreover, the management of the educational institution managed to establish close cooperation with cooperative institutions and organizations and involve the experience of their leading specialists in the process of student education. It was at that time that the Kyiv Cooperative Technical College began the practice of including leading specialists of the cooperative industry in the curriculum developers, and today we have not only returned this experience to educational institutions, but are also actively developing it in order to improve the quality of educational services.

Keywords: cooperation, Kooptsentr (Cooperative center), Vukorada (All-Ukrainian Cooperative Council), Vukospilka (All-Ukrainian Cooperative Union), Vukopromsoiuz (All-Ukrainian Cooperative Industrial Union), RNK (Council of People's Commissars), Ukrhlavprofobr (Ukrainian Main Directorate of Vocational Education), NEP (New Economic Policy), KPSH (Cooperative vocational school), KKS (Kyiv Cooperative Union).

Постановка проблеми. Після здобуття Україною незалежності розпочався тривалий процес трансформації вітчизняної освіти. Перед фахівцями даної галузі постало завдання поєднати кращі досягнення радянської епохи із провідними тенденціями освітньо-наукової сфери країн Заходу. При цьому однією із поширених проблем української освітньої системи було надання вищими навчальними закладами переважно теоретичних знань без тісного зв'язку з набуттям студентами під час навчання практичних навичок. Вивчення досвіду внутрішньої організації та навчального процесу Київського кооперативного технікуму проливає світло на можливі шляхи вирішення актуальних завдань в освітній сфері та підвищення якості надання освітніх послуг в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію даної проблематики можна умовно поділити на праці, присвячені розвитку кооперативного руху в Україні, та дослідження, які проливають світло на історію розвитку освіти в Україні. Серед дослідників розвитку української

кооперації першої чверті ХХ ст. слід відзначити Половця В.М., Кузіну Б., Ковальова Д.В., Кульчицького С.В. [1, С.3-17], Морозова А.Г. [2, С.46-51] та інших. Що стосується розвитку української кооперативної освіти, то ця тематика знайшла висвітлення у працях цілої низки дослідників, серед яких варто згадати Коваль Л., Похресник А. [3, С.31-36], Мельник О., Церклевич В., та інших. Однак актуальним залишається дослідження особливостей діяльності Київського кооперативного технікуму у 1920-х рр. з точки зору впровадження інноваційних підходів у навчальний процес та налагодження тісної співпраці з провідними кооперативними установами і організаціями.

Мета статті – висвітлити особливості навчального процесу та внутрішньої організації Київського кооперативного технікуму у 1920-х рр., зокрема що стосується поєднання теоретичної і практичної складової навчання студентів і залучення до підготовки молодих фахівців широкого кола кооперативних установ і організацій.

Виклад основного матеріалу. У 20-х роках ХХ ст. в Україні спостерігався сплеск розвитку кооперативної освіти. Це явище було закономірним і мало достатнє організаційне та економічне підґрунтя. Починаючи з 1861 року, коли було відмінено кріпосне право, селяни поступово почали включатися в кооперативну діяльність. Так, відомо, що у жовтні 1866 р. був затверджений статут першого в Україні споживчого товариства, яке об'єднувало 356 членів. А до 1870 р. в українських містах вже діяло 17 споживчих товариств, до яких входила переважно інтелігенція.

Пожвавлення у виникненні нових та розвитку вже існуючих сільськогосподарських спілок в Україні спостерігалось після затвердження «нормального статуту для місцевих сільськогосподарських спілок» у лютому 1898 р. Згідно з цим статутом спілки отримали право шляхом спільного обговорення на зборах, бесідах та з'їздах своїх членів виявляти господарські проблеми, поширювати знання у сфері сільського господарства (особливо що стосувалося новітніх досягнень в цій галузі), видавати власний журнал. Як наслідок до 1900 р. в Україні діяло близько 23 сільськогосподарських спілок, а на 1904 р. – 58.[4] На початку 1915 р. кількість сільськогосподарських кооперативів сягнула 1500 організацій, що складало 40% від загальної їх кількості в Російській імперії.[5] Крім того, у період з 1891 р. по 1904 р. в Україні виникло 469 споживчих товариств, а на початку 1914 р. ця кількість досягла 3280 організацій. У 1917 р. вже діяло 4873 споживчих товариств. Лише у Наддніпрянській Україні членами споживчих товариств було близько 1,4 млн. осіб, що беззаперечно свідчить про масштабність кооперативного руху.[6]

У добу Української революції відбулися три Всеукраїнські кооперативні з'їзди (1917-1918 рр.). Їх наслідком було утворення Українського центрального кооперативного комітету (Коопцентру), реорганізованого у 1920-х роках на Всеукраїнську кооперативну раду (Вукораду). Крім того, розпочали роботу найпотужніші кооперативні об'єднання: «Централ» для сільськогосподарських кооперативів, «Дніпросоюз» для споживчих організацій, «Українбанк» - для кредитних, «Книгоспілка» - для видавничих, «Страхсоюз» - для страхових. Однак, з-поміж усіх цих кооперативних організацій найбільш значущими були Всеукраїнська спілка споживчих кооперативних організацій (Вукоспілка) та Всеукраїнська спілка промислової кооперації (Вукопромсоюз).

Отже, до початку 1920-х років розвиток українського кооперативного руху набув широких масштабів. Кооперативні організації посідали помітне місце в економічному житті України. До періоду захоплення більшовиками влади в Україні та проведення ними політики «воєнного комунізму» кооперація глибоко проникла у сферу торгівлі, фінансів, страхування, промисловості та сільського господарства.

Розвиток кооперативного руху в Україні відбувався паралельно зі становленням системи кооперативної освіти. Поширенням знань серед народних мас займалися переважно земства, окремі ентузіасти даної сфери діяльності, а також самі кооперативні організації. Так, ще з другої чверті ХІХ ст. сільськогосподарські спілки, споживчі товариства почали видавати різноманітні листівки, брошури, у яких давали корисні поради та роз'яснювали сутність кооперації і її сильні сторони. На початку ХХ ст. просвітницька, видавнича діяльність у сфері кооперації суттєво розширилася. У цей період побачили світ численні довідники, статті та інша література, присвячена питанням кооперації. Автори видань поширювали знання з кооперації, давали поради по створенню кооперативних спілок та методах їх роботи. Серед відомих фахівців, публіцистів у кооперативній галузі слід відзначити М. Туган-Барановського, М. Зіббера, М. Балліна, В. Козлова, Г. Галагана, М. Левіцького та інших.

Помітний вплив на процес поширення ідей кооперації в Україні справляли земства. Зусиллями їх членів була створена ціла мережа спеціальних курсів підготовки кооператорів-практиків. Також поширенню практичних знань у сфері кооперації і передових методів ведення господарств сприяли сільськогосподарські товариства, які зазвичай очолювала найбільш прогресивна і освічена частина сільського населення. Наскільки це явище було масштабним можна судити з кількості таких організацій. Згідно із земською статистикою у 1912 р. на Лівобережній Україні діяло 380 сільськогоспо-

дарських громад. Зокрема, на Полтавщині діяло 254 товариства, на Харківщині – 60, на Чернігівщині – 66.[7]

Таким чином, розвиток кооперативного руху в Україні на початку ХХ ст. був підкріплений просвітницькою діяльністю інтелігенції, земських організацій та численних сільськогосподарських товариств. Організована видавнича діяльність та проведення курсів по кооперації поширили цю ідею серед широких народних мас, що у свою чергу сприяло поглибленню процесів кооперації.

Ідею створення вищого кооперативного навчального закладу в Україні подав відомий економіст, міністр фінансів уряду УЦР М. Туган-Барановський. Він був редактором двох журналів («Весник кооперації» та «Українська кооперація»), головою Коопцентру, а також дослідником кооперативного руху. Щоправда, сам він не дожив до втілення його ідеї в життя, яку відбулося в Києві у 1920 р.

Із захопленням більшовиками влади в Україні кооперативний рух зазнав переслідувань і почав згортатися. Втілюючи в життя ідею побудови комуністичного суспільства радянська влада заборонила товарно-грошові відносини, сільську торгівлю та будь-яку комерційну діяльність. Політика «воєнного комунізму» призвела до появи кризових явищ в економіці та сільському господарстві. Відчувалася нестача продуктів, що загрожувало самому існуванню більшовицької влади. Під тиском цих та низки інших проблем фінансово-економічного і господарського характеру радянський уряд змушений був тимчасово відмовитися від ідеї негайної побудови комунізму. Так була запроваджена нова економічна політика (НЕП), яка частково повертала товарно-грошові відносини, ринкову економіку і дала початок відновлення кооперативного руху. На цьому тлі, при активній підтримці Управи Українського Центрального кооперативного комітету в січні 1920 р. був відкритий Український кооперативний інститут в м. Києві. Відразу після цього була Всеукраїнський кооперативний з'їзд затвердив Статут навчального закладу та було обрано Піклувальний комітет.[8, с.98]

Інститут проіснував лише рік і вже наступного 1921 р. був приєднаний до складу Інституту народного господарства в якості окремого кооперативно-продовольчого факультету. А вже в липні 1922 р. був реорганізований в окремий Київський кооперативний технікум, який на той час на рівні з інститутами вважався вищим навчальним закладом. І лише у 1926 р. рішенням РНК він був перетворений у Київський кооперативний інститут.

Варто зауважити, що Торговельно-фінансово-податковий технікум в Києві (Київський кооперативний технікум) розпочав свою роботу відповідно до державного плану. Цей план передбачав у зв'язку із зміненними економічними умовами (в рамках розгортання НЕПу) розширення мережі

технікумів і шкіл торговельно-промислового типу. У державний план були закладені загальні найближчі економічні перспективи України, з яких виникла необхідність у розширенні мережі відповідних навчальних закладів.[9, арк.11]

Навчання у Київському кооперативному технікумі тривало 3 роки (по три триместри. З середини 1920-х років тривалість навчання збільшилася до 4 років по три триместри. Згідно з навчальним планом на 1923 р. навчальна робота студентів в технікумі тривала 5760 робочих годин. По формі робіт вони розподілялися наступним чином: а) слухання лекцій – 1152 год. (20% загальної кількості робочих годин); б) робота в групах (не більше 10 осіб кожна) – 2880 год (50%); в) стажування під час проходження курсу – 1152 год (20%); г) індивідуальні завдання – 576 год (10%). Лекції читаюлися як заключний акорд після кожного передбаченого робочим планом циклу групової роботи. [9, арк.1]

Стажування після навчальної роботи в госпорганях по обраній спеціальності згідно з навчальним планом тривало 240 робочих днів і завершувалося проектною роботою, яка мала бути подана на розгляд і затвердження технікуму. Предметом проектної роботи могло бути лише безпосередньо конкретне практичне завдання поточного господарського життя.[9, арк.1]

Після задовільного опрацювання усіх предметів, передбачених робочим планом технікуму, студент отримував одну з наступних кваліфікацій: 1) комерсант-адміністратор; 2) фінансист-адміністратор; 3) податковий інспектор.

У технікумі діяли два факультети: економіко-господарський і товарознавчий. На товарознавчому факультеті передбачено різні спрямування на останньому році навчання. Крім того, економіко-господарський факультет на 3-му році навчання поділявся на фахи: фінансово-рахунковий та інструкторсько-організаційний.

У 1923/24 н.р. Кооперативний технікум вже складався з чотирьох відділень: торговельного, товарознавчого, сільськогосподарського, споживчої кооперації. А керівництво виношувало плани перетворення навчального закладу в соціально-економічний політехнікум.[10, арк.201]

Згідно з навчальним планом і програмою в технікумі діяли такі навчально-допоміжні установи, як книгозбірня, музей товарознавства, хімічна лабораторія, кустарно-промисловий кабінет, біологічний кабінет, молочарський семінар, семінар по колективізації сільського господарства.

Навчальні дисципліни, які викладалися в технікумі, поділялися на основні, допоміжні та спеціальні (див. Табл. 1.).[9, арк.2]

Таблиця 1.

Основні дисципліни	Допоміжні дисципліни	Спеціальні дисципліни
1. Політекономія	1. Математика	I. Торговельні спеціальності:
2. Історичний матеріалізм	2. Фізико-хімія	1. Внутрішній ринок СРСР
3. Історія і теорія соціалізму	3. Мови	2. Експортні товари Правобережжя
4. Історія робітничого руху	4. Економіка торгівлі	3. Імпортні товари Правобережжя
5. Статистика	5. Економіка індустрії	4. Елементи торговельного підприємства
6. Економічна географія	6. Економіка сільського господарства	5. Зв'язок торговельного підприємства по лінії різних господарських вертикалей
7. Світове господарство	7. Економіка шляхів сполучення	6. Техніка торговельної справи
8. Планове господарство. Держплан СРСР	8. Товарознавство сільськогосподарське	II. Фінансові спеціальності
9. Загальне вчення про енергетику і економіку електрифікації.	9. Товарознавство промислове	1. Кредит, банки, каси, гроші
10. Радянська Конституція	10. Товарознавство митне	2. Бюджетні правила СРСР

При цьому слід відзначити, що у 1923/24 н.р. ще не спостерігалось засилення великої кількості предметів, присвячених комуністичній ідеології та соціалістичному будівництву. Більшість навчальних дисциплін відповідали фаховій підготовці студентів і це можна вважати сильною стороною діяльності Кооперативного технікуму.

Викладацький склад технікуму у 1923 р. складався з 10 штатних професорів, які очолювали свої дисципліни; 3-х штатних викладачів, які мали стаж (внутрішній і зовнішній) по лінії торгівлі, фінансів і податків; 18 керівників груп, які були асистентами професорів.[9, арк.1] Подальша розбудова навчального закладу, збільшення кафедр призвели до того, що вже у 1924/25 н.р. навчальний процес технікуму забезпечували 47 лекторів професорів та 9 асистентів. При цьому слід відзначити, що професори приймали досить активну участь в реформуванні ВУЗ-у. Вони працювали у предметних комісіях і проробили велику роботу по створенню навчального плану. Особливо видатними в цій галузі були такі професори, як Кованько, Плєскачевський, Єремін, Єгоров, Ганчель, Фомицький (лектор, проректор), Галєвич та інші. Керівники основних кафедр: Руденко, Кованько, Птуха, Єремін, Єгоров, Фомицький, Діброва, Новинський, Балінський, Кистяківський,

Ганчель та інші.[10, арк.29] Саме завдяки ретельно підбраному науково-педагогічному колективу Кооперативний технікум став помітним осередком кооперативної освіти в Україні.

Кількість студентів у Кооперативному технікумі також з кожним роком зростала. Якщо у 1921 р. було 200 осіб, то у 1922 р. – 637, у 1924 р. – 715 [9, арк.21], у 1925 р. – 820 (і ще 180 студентів кооперативної школи) [11, арк.143]; у 1926 р. – 1054 [8, с.99].

Вихованці технікуму брали активну участь у діяльності предметних академічних організацій. Академічні організації студентства очолював академвідділ Виконбюро технікуму, який керував і спрямовував всю роботу. До таких організацій належали 4 наукові семінари та предметні комісії. [10, арк.21]

Варто зауважити, що серед викладачів та студентів Київського кооперативного технікуму була не велика кількість членів комуністичних організацій, що свідчило про професійну спрямованість діяльності навчального закладу і позитивно позначилося на його роботі. Зокрема, у 1924 р. із числа всіх студентів членів та кандидатів до КПБУ було 20 осіб (12 членів і 8 кандидатів) і стільки ж членів і кандидатів до КСМУ (Комуністична спілка молоді України). Партійні студенти прийшли переважно з новим набором на перший курс. З решти – 20% студентів члени ККС (Київська кооперативна спілка) та 60-70% - члени профспілок. [10, арк.21] У 1926 р. членами ВКП(б) було лише 29 студентів (із понад тисячі), а комсомольців – 5 осіб. [8, с.99]

До 1923 р. технікум перебував на повному утриманні кооперативних установ та організацій, які відраховували 1,2 % від свого прибутку. Внесок фінансових організацій становив 1,5% від прибутку. [9, арк.58] У 1923 р. Київський кооперативний технікум отримав державне забезпечення, що позитивно позначилося на його подальшому розвитку.

Так, до кінця вересня грошове забезпечення з боку Губпрофобру на виплату особовому складу технікуму було відносно задовільне. Однак на квартал жовтень-грудень кошторис губернії фінансовим відділом урізаний на 62%. Кожен місяць виділялося 61587 руб. Указана сума дозволяла виплатити заробітну плату особовому складу тільки за половину місяця за фактичну кількість лекційних годин із розрахунку 1 год.=2500 руб. Тому за другу половину місяців приходилося здійснювати виплати з дозволу Губпрофобру з оплати за навчання при тій самій одиниці, щоб трішки збільшити заробітну плату персоналу і поставити його в задовільне матеріальне становище. За листопад і грудень виплата була збільшена до 3400 руб. Збільшення цієї одиниці здійснювалося шляхом видачі дров і хліба пропорційно фактичній кількості лекційних годин. У зв'язку з цим вдалося уникнути заборгованості. [9, арк.9]

Грошове забезпечення на господарські розтрата з боку Губпрофобру було недостатнє. Як зазначав губінспектор Київського Губпрофобру Харитонов, «при відсутності субсидії з боку зацікавлених госп.органів новий технікум існував би на дуже незадовільних фінансових вливаннях Центру. Особливо якщо взяти до уваги, що в Києві ВУЗи і технікуми отримують в кращому випадку всього близько 40% необхідних сум на утримання особового складу і вдвічі або втричі менше на господарські видатки. А новостворені в Києві робітничі факультети КІНГ і ВІНО до цього часу (1923 р.) не отримали достатнього фінансування, не дивлячись на їх виняткове загальнодержавне значення» [9, арк.11].

Таким чином є всі підстави стверджувати, що на тлі загальної ситуації в Україні по фінансуванню освіти і науки Київський кооперативний технікум перебував у задовільному економічному становищі і не останню роль в цьому відіграла підтримка кооперативних установ та організацій. Саме це дало змогу навчальному закладу активно розвиватися, збільшувати кількість кабінетів, кафедр, розширювати музейну колекцію тощо.

У 1924 р. при Київському кооперативному технікумі проводилися курси для підвищення кваліфікації керівників робітничих кооперативів. На 1925 р. такі курси розробили для керівників селянських кооперативів Київського округу.

Крім того, при технікумі з жовтня 1923 р. діяла кооперативна профшкола, яка мала один клас з двома відділами. У 1924 р. тут діяли вже 2 класи з 4-ма відділами. [11, арк.11 об] Її метою була підготовка кваліфікованих фахівців для низової кооперації і кооперативних спілок.

Увесь педагогічний персонал кооперативної школи мав вищу освіту, відповідний стаж роботи і складався із завідуючого, його заступника, одного технічного робітника (секретар), 20 вчителів, 1 лаборанта. Загалом - 24 особи. [10, арк.137]

Варто зауважити, що діяльність профшколи значною мірою залежала від фінансової підтримки Кооперативного технікуму, при якому вона діяла. Не отримуючи грошової допомоги ні зі сторони місцевого бюджету, ні з боку кооперації, вона повинна сплачувати лектурі утримання з коштів, які вносилися учнями у якості платні за навчання. Оскільки склад учнів був переважно пролетарський, то цих коштів зазвичай не вистачало і заборгованість школи перед лектурою поступово зростала. Вчителі отримували платню частинами на 1,5 – 2 місяці пізніше, ніж слід. [11, арк.136]

У свою чергу матеріальне становище учнів було також досить складне: значна кількість їх незаможні, члени КНС, діти робітників і службовців з невеликою зарплатою. Про соціальний, національний склад та вік учнів можна судити з таблиці №2 [10, арк.136 зв.]

Таблиця 2.

Зведення про склад учнів КПШ

Всього учнів	Чол.	Жін.	ЛКСМ	Піонер	Безп.	Кінч. Труд.ш.	5 гр. Труд.ш	Вища почат.
189	89	100	8	8	181	182	1	1
Склад по віку								
15 р.	16 р.	17 р.	18 р.	19 р.	20 р.	21 р.		
22	64	51	42	3	4	3		
Соціальний стан								
Членів КНС	Селя-ни КНС	Робітн.	Служб.	Учителів	Безробітних	Інших		
34	10	28	58	12	14	33		
По національності								
Українців	Росіян	Євреїв	Поляків	Інших				
126	28	31	2	2				

Як показано в таблиці вище, більшість учнів були українцями, безпартійними, віком від 15 до 18 років.

Варто зауважити, що навчання в Київському кооперативному технікумі було платним і проводилося українською мовою. [11, арк.29] Навчальний заклад був активно представлений у рамках процесу українізації 1920-х рр. Читання теоретичних дисциплін відбувалося ввечері з 17 год., за винятком товарознавчого факультету, на якому деякі дисципліни читалися вдень. Практичні вправи проводилися переважно вдень (ввечері лише ті, яким не перешкоджало електричне світло). Вся робота в лабораторіях проводилася вдень. Між теоретичними і практичними заняттями було погодження.

Метод навчання проводився лекційний на 1-му і 2-му курсі, а на 3-му курсі – змішаний (лекційний з лабораторним). Однак при лекційному методі професурою виділялася невелика кількість часу (зазвичай наприкінці лекції) для відповідей на незрозумілі для студентів питання, які в такому випадку вирішувалися спільно студентами. Що ж стосується змішаного методу, то він полягав у розробленні різних доповідей, питань індивідуально, які пізніше прочитувалися в певній групі студентами. Такий метод навчання передбачав широке обговорення теми студентами шляхом протиставлень, критики тощо. Що ж до методу чисто лабораторного, то такий в наших умовах не можливий. [11, арк.30]

Зв'язку навчання з виробництвом під час навчального процесу не було. Його реалізація була можливою лише під час канікул, коли студенти перебували на периферії. Щоправда заслуговує на увагу той факт, що керівництво технікуму частково підтримувало зв'язок з центральними кооперативними установами у Києві (представники яких приймали участь у навчанні ВУЗу, де деякі студенти проходили практику).

У 1923 р. студенти Кооперативного технікуму відповідно до фахової підготовки працювали в кооперативних установах усіх ступенів та видів і здобули цінний досвід як для себе, так і для тої установи, де працювали. «Про більшість студентів керівництво технікуму отримало найкращі відгуки з кооперативних установ» [11, арк.30]. Це свідчить про якісну підготовку молодих фахівців кооператорів. На основі першого досвіду відбувалася підготовка до літньої практики у 1924 р.

Варто зазначити, що в Київському кооперативному технікуму працювала спеціальна комісія (складалася з правління, професорів та студентів), яка розробляла різні програми і плани літньої практики. У 1924 р. було прийнято рішення, щоб практику проходили студенти усіх триместрів не залежно від підготовки. Студенти 1 курсу – по кооперативах 1-го ступеню (сільських) по місцю перебування; 2-го і 3-го курсів – по Райспілках та центрах, де практика оплачувалася як кваліфікованих робітників. Таким чином керівництво технікуму впроваджувало методику навчання, при якій здобуті студентами теоретичні знання доповнювалися практичним досвідом роботи по спеціальності. Такий підхід дозволяв молодим фахівцям легко включитися в роботу після закінчення навчання.

Попри всі сильні сторони навчального процесу в роботі Київського кооперативного технікуму були й недоліки, на які також слід звернути увагу. Насамперед слід зауважити, що в читанні окремих дисциплін траплялися розриви. Лектори відряджались в інші міста, міняли місто проживання, брали термінову відпустку. Навчальний заклад не мав достатньої кількості штатних професорів, що інколи призводило до порушень навчального процесу. У 1925 р. з 400 лекцій відбулося лише 25%. Це при тому, що відвідування студентами лекцій мало ще більш загрозливі показники – 50%, а на другому курсі – не більше 25% студентів. [11, арк.157 зв.] Багато студентів були у скрутному економічному становищі. Оскільки навчання було платним, то їх приходилося окремо заробляти кошти. Лише відносно не великий відсоток студентів отримували фінансування від кооперативних організацій, що давало їм змогу більше приділяти увагу навчанню.

Висновки. Отже, відкриття у Києві вищого кооперативного навчального закладу було закономірним явищем, продиктованим нагальними потребами українських кооператорів у досвідчених кадрах та інтересом радянської влади швидко відновити економіку держави після невдалих експериментів побудови комунізму на рубежі 10-х -20-х років ХХ ст.

Київський кооперативний технікум став потужним осередком кооперативного руху України. Завдяки ретельно підбраному високо кваліфікованому науково-педагогічному складу технікум почав швидко розвиватися, розширювати мережу предметних кабінетів і кафедр. Було застосовано цілу

низку новаторських підходів до процесу навчання. Серед них зокрема варто відзначити поєднання лекційних і практичних занять, залучення практиків до формування навчальних планів (прообраз сучасної практики стейкхолдерства), а також поєднання навчання студентів і практичної роботи на виробництві починаючи вже з першого курсу. Крім того, навчальна програма технікуму передбачала максимальне зосередження на вивченні фахових предметів, у той час як у багатьох інших навчальних закладах цього періоду зростала кількість годин вивчення комуністичної ідеології та соціалістичного будівництва.

Унікальність Київського кооперативного технікуму також полягала в тому, що його керівництву вдалося об'єднати навколо себе провідні кооперативні установи та організації. Саме завдяки фінансовій підтримці останніх технікуму мав змогу розширювати свою діяльність та залучати до роботи найбільш кваліфікованих спеціалістів кооперативної галузі.

Таким чином Київський кооперативний технікум у 1920-х рр. став культурним осередком і важливим центром кооперативного руху в Україні. Він справив помітний вплив на розвиток української освіти. Навчання українською мовою, участь керівництва технікуму у реалізації урядової політики українізації, а також численні здобутки освітнього, наукового та методологічного характеру створили підґрунтя для подальшої трансформації і вдосконалення навчального процесу в Україні.

Література:

1. Кульчицький С. В. Концепція «кооперативного соціалізму» / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. - 1995. - № 2. - С. 3-17.
2. Морозов А. Г. Кредитна кооперація під пресом колективізації / А. Г. Морозов // Проблеми історії України: факти, судження пошуки. – 1992. - Вип. 2. - С. 46-51
3. Похресник А. Науки і вища освіта учора, сьогодні і завтра / А. Похресник // Вища освіта України. - 2016. - № 2. - С. 31-36.
4. Ковальов Д.В. Історія сільськогосподарської кооперації в Україні: використання досвіду у сучасному контексті [Електронний ресурс] / Д. В. Ковальов // Ефективна економіка. - 2021. - №5. – Режим доступу: URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8894>
5. Зародження української моделі сільськогосподарської кооперації // Освітній портал «Академія». – Режим доступу: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3467&chapterid=1175>
6. Історія споживчої кооперації // Всеукраїнська центральна спілка споживчих товариств. – Режим доступу: <http://www.coop.ua/uk/pro-nas/istoriya-spozhyvchoyi-kooperatsiyi-v-ukrayini-osnovni-etapy-rozvytku/>
7. Половець В.М. Історія кооперації Лівобережної України / В. М. Половець. – Київ: Глобус, 2001. - 397 с.
8. Мельник Ольга. Маловідома сторінка з історії економічної освіти 1920-х років / О. Мельник // Культурна спадщина Києва: дослідження та охорона історичного середовища. – К. : АртЕк, 2003. - С. 96 – 103.

9. Схема навчального плану Київського торговельно-фінансового технікуму і розподіл лекцій на 1922/23 навчальний рік та дискусія з Київським губпрофобром про відкриття цього технікуму. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 3. Спр. 771.

10. Протоколи засідань правління комітету та предметних комісій, кошториси, огляди діяльності, доповідні записки та інші матеріали Київського кооперативного технікуму. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 4. Спр. 569.

11. Матеріали про стан та роботу кооперативних технікумів та курсів рахівництва України (постанови, положення, протоколи, накази, навчальні програми, плани, статистичні відомості та інші документи). ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 5. Спр. 559.

References:

1. Kulchytskyi S. V. (1995) Kontsepsiia “kooperatyvnoho sotsializmu” [Concept of “cooperative socialism”]. *Ukraiinskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 3-17 [in Ukrainian]

2. Morozov A. H. (1992) Kredytna kooperatsiia pid presom kolektyvizatsiï [Credit cooperative under the pressure of collectivization]. *Problemy istoriï Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky - Problems of the History of Ukraine: Facts, Judgments, Searches*, 2. – 46-51 [in Ukrainian]

3. Pokhresnyk A. (2016) Nauky I vyshcha osvita vchora, sihodni i zavtra [Sciences and higher education yesterday, today and tomorrow]. *Vyshcha osvita Ukrainy - Higher Education of Ukraine*. 2, 31-36 [in Ukrainian]

4. Kovaliov D. V. (2021) Istoriia silskohospodarskoiï kooperatsii v Ukraini: vykorystannia dosvidu u suchasnomu konteksti [The history of agricultural cooperation in Ukraine: the use of experience in the modern context]. *Efektivna Ekonomika - Efficient economy*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8894> [in Ukrainian]

5. Sait osvitiïnoho portalu “Akademia” [Website of the Educational portal "Academy"]. <http://zno.academia.in.ua/> Retrieved from <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3467&chapterid=1175> [in Ukrainian]

6. Sait Vseukraiïnskoiï tsentralnoiï spilky spozhyvchykh tovarystv [Website of the All-Ukrainian Central Union of Consumer Societies]. <http://www.coop.ua/uk/> Retrieved from <http://www.coop.ua/uk/pro-nas/istoriya-spozhyvchoyi-kooperatsiï-v-ukrayini-osnovni-etapy-rozvytku/> [in Ukrainian]

7. Polovets V. M. (2001) Istoriia kooperatsii Livoberezhnoiï Ukraïny [The history of the cooperation of the Left Bank of Ukraine]. Kyiv : Hlobus [in Ukrainian]

8. Melnyk O. (2003) Malovidoma storinka z istoriï ekonomichnoiï osvity 1920-kh rokiv [A little-known page from the history of economic education in the 1920s]. *Kulturna Spadshchyna Kyieva: Doslidzhennia ta okhorona istorychnoho seredovyscha - Cultural heritage of Kyiv: research and protection of the historical environment* [in Ukrainian]

9. Skhema navchalnoho planu Kyïivskoho torhovelno-finansovoho tekhnikumy I rozpodil lektsiy na 1922/23 navchalnyi rik ta dyskusiia z Kyïivskym hubprofobrom pro vidkryttia tsioho tekhnikumy [Scheme of the curriculum of the Kyiv trade and financial technical school and the distribution of lectures for the 1922/23 academic year and a discussion with the Kyiv provincial governor about the opening of this technical school]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukraïny - The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 166, Decr. 3, Case 771.*

10. Protokoly zasidan pravlinnia komitetu ta predmetnykh komisii, koshtorysy, ohliady diialnosti, dopovidni zapysky tainshi materialy Kyivskogo kooperatyvnoho tekhikumu [Minutes of meetings of the board of the committee and subject commissions, estimates, reviews of activities, reports and other materials of the Kyiv Cooperative Technical College]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy - The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 166, Decr. 4, Case 569.*

11. Materialy pro stan ta robotu kooperatyvnykh tekhnikumiv ta kursiv rakhivnytstva Ukrainy (postanovy, polozhennia, protokoly, nakazy, navchalni prohramy, plany, statystychni vidomosti ta inshi dokumenty) [Materials on the state and work of cooperative technical colleges and accounting courses of Ukraine (resolutions, regulations, protocols, orders, training programs, plans, statistical information and other documents)].]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy - The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 166, Decr. 5, Case 559.*

УДК:94(4)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1233-1243](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1233-1243)

Сидоренко Аміна Юріївна магістр історії, історичний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, тел.: (066) 160-13-42, <https://orcid.org/0009-0006-1278-9477>

ЕТНІЧНІ ПРОБЛЕМИ КАТАЛОНІЇ В ХХІ СТОЛІТТІ

Анотація. Іспанія є однією з провідних і найбільш населених країн Європи, що складається з 17 автономних регіонів, кожен з яких має свої культурні та національні особливості. Каталонія, яка становить майже 13% населення країни, довгий час бореться за незалежність незважаючи на своє включення до Іспанії у XV столітті. Незважаючи на зусилля щодо асиміляції та історичний тиск, каталонці зберегли свою ідентичність та традиції. Націоналістичний рух в Каталонії набирає обертів у ХХІ столітті, підкріплений політичною нестабільністю в Іспанії та вимогами щодо автономії. Метою цієї роботи є дослідження етнічного питання в Каталонії, вивчення його історії, культурного значення та причин, що підштовхують каталонців до боротьби за незалежність. Шляхом історичного та політичного аналізу розглядаються фактори, які сприяють націоналістичному рухові в Каталонії, та оцінюється поточна ситуація. Каталонія, розділена на чотири провінції, пишається своїми етнічними особливостями, територією, традиціями та стародавньою культурою. З власною мовою каталонці ідентифікують себе як відмінних від іспанців та наполегливо захищають свої територіальні права. Опитування громадської думки виявили різні рівні самоідентифікації каталонців, відображаючи складний соціокультурний ландшафт. Неофіційні референдуми в 2009-2010 роках переважно підтримали незалежність, що виразилось у "Марші за незалежність" у 2012 році. Наступні політичні дії, зокрема, оголошення суверенітету у 2013 році та запланований референдум у 2014 році, підкреслюють наполегливість каталонців. Однак юридичні виклики та опозиція з боку іспанського уряду ускладнили їхню боротьбу за незалежність. Етнічна унікальність, історичний контекст, мова та культурна спадщина підкреслюють відмінну національну ідентичність каталонців. Незважаючи на юридичні та політичні перешкоди, каталонці продовжують стверджувати своє право на самовизначення, хоча легальність сепаратизму залишається спірною. Хоча міжнародне право підтримує право на самовизначення, Іспанія наголошує на територіальній цілісності. Робота в заключенні підкреслює необхідність діалогу та мирного вирішення

каталонського питання, збалансовуючи регіональні амбіції з національними інтересами.

Ключові слова: Іспанія, Каталонці, незалежність, національний рух, референдуми, етнічні особливості, конфлікт.

Sydorenko Amina Yuriyivna Master of History, Historical Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, tel.: (066) 160-13-42, <https://orcid.org/0009-0006-1278-9477>

ETHNIC PROBLEMS OF CATALONIA IN THE XXI CENTURY

Abstract. Spain is one of the leading and most populous countries in Europe, consisting of 17 autonomous regions, each with its own cultural and national characteristics. Catalonia, comprising almost 13% of the country's population, has long struggled for independence despite its incorporation into Spain in the XV century. Despite assimilation efforts and historical oppression, Catalans have maintained their identity and traditions. The Catalan nationalist movement has gained momentum in the XXI century, fueled by political instability in Spain and demands for autonomy. This paper aims to explore the Catalan ethnic issue, examining its history, cultural significance, and reasons behind Catalans' pursuit of independence. Through historical and political analysis, it delves into factors contributing to the Catalan nationalist movement and assesses the current situation.

Catalonia, divided into four provinces, boasts its ethnic characteristics, territory, traditions, and ancient culture. With its own language, Catalans identify themselves distinct from Spaniards and have persistently defended their territorial rights. Opinion polls have revealed varying degrees of Catalans' self-identification, reflecting a complex socio-cultural landscape. Unofficial referendums in 2009-2010 overwhelmingly favored independence, culminating in the "March for Independence" in 2012. Subsequent political actions, including a declaration of sovereignty in 2013 and a planned referendum in 2014, underscored Catalans' determination. However, legal challenges and opposition from the Spanish government have complicated their quest for independence.

Ethnic uniqueness, historical context, language, and cultural heritage underscore Catalans' distinct national identity. Despite legal and political hurdles, Catalans continue to assert their right to self-determination, though the legality of secession remains contentious. While international law supports the right to self-determination, Spain emphasizes territorial integrity. The paper concludes by highlighting the need for dialogue and peaceful resolution to the Catalan issue, balancing regional aspirations with national interests.

Keywords: Spain, Catalans, independence, national movement, referendums, ethnic features, conflict.

Постановка проблеми. Іспанія – включає в себе 17 автономних регіонів, які мають свої культурні та національні особливості. У самій Іспанії іспанцем називають громадянина Іспанії але самі мешканці країни не вважають себе єдиною спільнотою. Каталонці складають майже 13% населення країни. Ввійшовши до складу Іспанії ще у XVст. – об'єднання Кастилії та Арагону (до складу якого входила Каталонія) каталонці не перестають боротьби за свою незалежність. Незважаючи на асиміляцію кастильців та національне гноблення протягом багатьох віків, каталонці змогли зберегти свою самосвідомість та традиції до сьогодні. Сукупність факторів які виявляють проблему націоналізму каталонців можна розподілити на такі групи: політичні та історичні і етнонаціональні. Каталонія має етнічні риси, територію, традиції та стародавню культуру. Маючи національну мову, каталонці не ідентифікують себе як іспанці та упродовж століть наполягають на відстоюванні прав своєї території. В XXI столітті каталонський національний рух набирає великих обертів. Політична нестабільність в Іспанії через неодноразове незаконне самопроголошення каталонцями незалежної держави, масові страйки та мітинги – дає привід розглянути етнічні проблеми Каталонії та визначає **актуальність роботи.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема національного руху в Іспанії породжує багато наукових розробок у цій сфері. Серед українських наукових праць можна виділити дослідження А. Запорожець[12], В. Архипенко[5], М. Кононова[13]. Також велику увагу до проблем Каталонії приділяли радянські вчені. Наприклад, можемо розглянути статтю Н. Фомічева та Н. Бросова, де вони проаналізували як впливає пропаганда республіканців на населення Іспанії.

Однак, найбільше інформації ми можемо отримати саме із робіт західних вчених. Національне питання Каталонії вивчені низкою політичних діячів, письменників, лінгвістів, юристів та істориків, які входять до клубу «Club d'opinio Arnau de Vilanova»[8]. Також уваги заслуговують роботи Albareda Salvado J[3], Balcells A[6], Dedieu J[9], Andreu V[4]. Їх роботи присвячені різним аспектам взаємовідносин Іспанії та Каталонії.

Відродження національного руху проблема, яка є актуальною і до сьогодні, тож варто долучити аналіз нових джерел, здебільшого новин зі ЗМІ. Серед українських джерел це «BBC News Україна»[7], де опубліковані статті, що розповідають про перебіг проведення референдумів та мітингів в Барселоні. До висвітлення подій також долучається новинне видання «Уніан»[21], «ТСН»[20], «Радіо Свобода»[16]. А також, велику увагу варто

звертати на власне іспанські та каталонські новини в таких ресурсах як «RTVE»[17], «El País»[11], «El Mundo»[10], «ABC»[1] та барселонська газета «La Vanguardia»[14]. Всі вони досить швидко зробили розголос новинам з Каталонії після проведення останнього референдуму в 2017 році, в наслідок якого відбулась сутичка та постраждали громадяни.

Проаналізувавши їх статті можна відмітити протиріччя, у виданні «EL País» зазначалось, що саме каталонська влада несе відповідальність за "надзвичайні збитки", завдані Іспанії, але водночас вказує на "бездіяльність та неухважність" іспанського прем'єр-міністра Маріано Рахоя, які "не можуть бути виправданими". Барселонська газета «La Vanguardia» в свою чергу назвала ці події "політичною поразкою уряду Іспанії". Іноземні видання також долучились до обговорення. Німецьке видання «Sueddeutsche Zeitung» розкритикувало центральний уряд за спробу «задавити демократичному рухові штрафами та пострілами» та стверджувало, що відбулась «фатальна політична помилка Мадриду». Французька газета «Liberation» назвала сутички під час референдуму "особистою поразкою Маріано Рахоя". А видання Rzeczpospolita зауважувало, що "жорстокі сцени, де поліція застосовує силу, щоб вивести людей із виборчих дільниць, можуть суттєво вплинути на симпатії міжнародної спільноти на користь каталонських сепаратистів".

Метою статті є дослідження етнічної проблеми Каталонії. Розглянути що це за регіон, яка його історія і чому каталонці вважають, що займають в Іспанії особливе становище та мають право на незалежну державу. **Завданнями статті будуть:** дослідити появу та розвиток культурно-історичного регіону Каталонії у складі Іспанії, виявити та проаналізувати політичні, історичні та етнонаціональні фактори, що сприяли національному руху каталонців та проаналізувати сучасне становище каталонців.

Виклад основного матеріалу. Каталонія – область Іспанії, розділена на 4 провінції: Барселона, Тарагона, Леріда, Жирона. На півночі Піренеї є природним кордоном Каталонії з Францією, на заході Каталонія межує з регіоном Арагон, на південному заході – з Валенсією. Населення Каталонії налічує 6,8 млн чоловік. Близько 65% з них корінні каталонці[19]. Історія Каталонії дає можливість ствердити, що каталонська нація є явищем органічним, історично, етнологічно, цивілізаційно і культурно вмотивованим. Це окремий народ і він має всі моральні права вимагати поваги до свого суверенітету. Вони мають великий потяг до визнання своєї нації та заслуговують на це. Майже від початку створення Каталонії народ який там проживає пригнічувався та був в постійній залежності[4]. Каталонці мають свій етнос, високу самосвідомість, власну мову, традиції та культуру.

Перші відомі населені пункти на території Каталонії сягають середнього палеоліту, і найдавніші археологічні знахідки людської діяльності датуються

200 тисячами років тому, біля Баньоласа. Під час іберійської цивілізації, цю землю населяли різні племена, основними з яких були ті, що жили на узбережжі Середземного моря біля сучасних міст Барселона і Матаро. Прибуття кельтів сприяло формуванню унікальної культури, відомої як кельтиберська. У VIII-VII століттях до н.е., на цій території почали з'являтися грецькі поліси, що сприяло розвитку сільського господарства та торгівлі. Після римського підкорення у II столітті до н.е., ця область стала частиною Римської імперії, що сприяло її економічному та культурному розвитку. Після падіння Риму, вестготи зайняли територію, а пізніше її захопили мусульмани, що викликало початок процесу Реконкісти. У 801 році граф Тулузі взяв під своє панування Барселону, заснувавши Барселонське графство, що позначилося на подальшому розвитку Каталонії. Занепад влади Каролінгів дозволив каталонським графам в 998 р. заявити про свою незалежність від Франкської держави. В даний час каталонці вважають 988 рік датою заснування Каталонії.

У XII столітті вперше в офіційних документах зустрічається назва Каталонія (Catalania). Влада графів Барселони все збільшувалася в XII столітті, а Каталонія розширювалася у всіх географічних напрямках. Протягом декількох сотень років Каталонія стає одним з центральних регіонів в Європі. В 1179 р. Арагон і Кастилія уклали між собою договір, згідно з яким вони розділили між собою всі іспанські землі. 18 жовтня 1469 року уклали шлюбний союз принцеса Кастилії Ізабелла і принц Арагона Фернандо, що породило в 1479 р. злиття Арагонської Корони з Кастилією. З того часу історія Каталонії назавжди об'єднана з історією Кастилії.

Члени іспанської корони постійно гнобили волелюбних каталонців. Це виражалося, наприклад, в насильницькому впровадженні кастильської мови. Міста Каталонії розвивалися політично почали пізніше, ніж, наприклад, в Кастилії. Найбільш показовим фактом стало розташування на території Каталонії кастильських військових частин, які відверто розоряли місцевих жителів. Літом 1640 р., каталонські селяни, доведені до відчаю, почали громити солдатів і іспанську знать. Це повстання відзначено в історії Каталонії, як війна Женців, яка була підтримана городянами та дворянами і перетворилася в визвольну війну проти Кастилії. Повстанці, які не мали необхідної військової підготовки і зброї, покликали на допомогу французькі війська, і визнали протекторат Франції. Ця боротьба тривала більше десяти років, весь цей час обидві сторони розоряли місцеве населення. Каталонія була зруйнована, в зв'язку з чим, у 1652 році Каталонське дворянство визнало владу іспанських королів, за умови збереження колишніх прав.

Ще одна війна, що має вирішальне значення для історії Каталонії – війна з іспанською спадщиною (1701-1714). Смерть короля Іспанії спричинила всі

сили Європи, особливо Англію, Голландію, Австрію та Францію на боротьбу за корону. Каталонці підтримували короля Габсбургів, Карла Австрійського. Під час візиту до Барселони в 1702 р. Філіп V передав каталонцям Сардинію та Русільйон і описав Каталонію як «одну націю». Однак, французи перемагають у цій війні. В результаті війська Бурбона оточили місто і 11 вересня 1714 року Барселону довелося здати французам. Ця дата, 11 вересня, зараз є національним днем Каталонії. Покарання для каталонців було важким – багатьох повстанців стратили. У той же час політичні реформи закінчили старі каталанські інститути, а всі права Каталонії були скасовані. Тривали пригнічення центральної влади Каталонії, заборонили використання каталонської мови в пресі.

У 40-х роках XIX століття в Каталонії раніше, ніж в інших областях Іспанії, почався промисловий переворот. Одночасно посилювався каталонський національний рух. У 1892 році каталонські націоналісти прийняли програму каталонського національного руху, який вимагав надання автономії Каталонії[2]. Після встановлення Іспанської республіки в 1931 році в Каталонії почався новий підйом національного руху. 9 вересня 1932 року іспанські Установчі кортеси прийняли статут про каталонську автономію. Відповідно до статуту 20 листопада 1932 року був обраний каталонський парламент, сформовано місцевий уряд на чолі з президентом.

Однак, у 1936 році Громадянська війна в Іспанії різко припинила каталонський націоналістичний рух. Перемога генерала Франко призвела до жорстокого придушення каталонської культури після війни. І каталонська мова, і каталонські назви були заборонені, як і викладання історії каталонців.

Під час переходу від франкізму до представницької демократії та формування в Іспанії держави автономій – унітарної держави, в якому існують і розвиваються елементи федералізму – Каталонії було надано значний обсяг прав і повноважень. Згідно з Конституцією 1978 року і автономним статутом, схваленим у 1979 році, вона має свій парламент і уряд, поліцію, радіо, телебачення. Каталонська мова визнається офіційною нарівні з іспанською. Порівняно з автономним статутом 1932 року, Каталонія отримала більше прав в сфері освіти і культури, але менше у сфері судової системи та охорони громадського порядку. Не менш істотно також те, що з 1980-х років каталонська мова почала домінувати в державних школах, витісняючи звідти іспанську. Націоналістичні настрої, в тому числі в їх радикальному варіанті, набули широкого поширення в каталонському соціумі.

Проаналізувавши історію Каталонії, можна зробити висновок, що його прояви існували протягом багатьох століть. Важливими політико-історичними факторами для його умов були: династичне об'єднання Каталонії та Арагону; утворення Королівства Іспанія, асиміляція каталонців; скасування феудеросу –

сукупність пільг, привілеїв і обов'язків; режим генерала Ф. Франко; процес демократизації Іспанії; прийняття нової демократичної конституції Іспанії 1978 року; визнання каталонської мови офіційними на території регіону; прийняття статуту про автономію та надання регіону прав широкої автономії[15].

За даними репрезентативного соціологічного обстеження, проведеного восени 2005 р., 20,7% опитаних каталонців були прихильниками держави, яка визнає можливість здобуття незалежності, в той час як 48% виступали за державу, в якому автономії користувалися б великим самоврядуванням, а ще 22,5% – за збереження статус-кво. Показовими є і цифри, що характеризують відмінності в самоідентифікації жителів регіону. 14,3% респондентів вважали себе тільки каталонцями, 23,4 – в більшій мірі каталонцями, ніж іспанцями, 44,8 – в такій же мірі каталонцями, як і іспанцями, 8,2% – в більшій мірі іспанцями, ніж каталонцями[5]. Наведені цифри виявляють високий відсоток людей з подвійною самоідентифікацією, які вважають себе в тій чи іншій мірі і каталонцями, і іспанцями. В 2009-2010 роках пройшли неофіційні опроси-референдуми про незалежність Каталонії, на яких більше 90% висловилося за незалежність, а в ході «Маршу до незалежності» у вересні 2012 року по всій Каталонії пройшла масова маніфестація за участю більше 1,5 мільйона чоловік під гаслом «Каталонія – нова держава Європи». 23 січня 2013 року парламентом було проголошено Декларацію про суверенітет («Каталонія – суверенний політичний і правовий суб'єкт в складі Іспанії»), а на 2014 рік був запланований референдум про відділення.

12 грудня 2013 року уряд Каталонії призначив на 9 листопада 2014 року референдум про самовизначення, на якій потрібно було дати відповідь на питання «Чи повинна Каталонія стати державою» і в разі позитивної відповіді «Чи повинна держава Каталонія бути незалежним?». Іспанський уряд, однак, не вважав, що референдум повинен відбутися. 9 листопада 2015 року каталонський парламент проголосував за прийняття резолюції про відділення від Іспанії (73 голоси «за», 62 «проти»). Ухваленню резолюції передувало рішення пленуму Конституційного суду Каталонії, який дозволив парламенту зробити це. Рішення було прийнято 11 суддями одногосно. 2 грудня 2015 року Конституційний суд Іспанії визнав неконституційною резолюцію про незалежність Каталонії.

9 червня 2017 року стало відомо, що референдум про незалежність Каталонії знову призначений на 1 жовтня 2017 року. На референдум було винесено наступне питання: «Чи хочете ви, щоб Каталонія була незалежною державою в формі республіки?»[12]. 1 жовтня 2017 року влада автономії в односторонньому порядку провели референдум, на якому 90% учасників висловилися за відділення Каталонії. В результаті спроб іспанського уряду

запобігти голосуванню в Каталонії шляхом застосування іспанською поліцією грубої сили проти тих, хто голосує виборчих дільницях вже 3 жовтня 2017 року каталонські профспілки організували загальний страйк, який паралізував суспільне і економічне життя регіону. 27 жовтня 2017 року парламентом регіону була оголошена незалежність Каталонії, у відповідь на що центральна влада Іспанії заявила про призупинення дії автономії і введення прямого правління в Каталонії, згідно 155-ої статті іспанської Конституції. 21 грудня 2017 року відбулися оголошені центральною владою Іспанії дострокові вибори в Каталонський парламент, за підсумками яких абсолютна більшість залишилася за блоком прихильників незалежності регіону (47,5% голосів і 70 депутатських місць з 135) 14 жовтня 2019 року Верховний суд Іспанії виніс вирок стосовно дев'яти каталонських політиків, причетних до організації референдуму про незалежність у 2017 році. «Марш за свободу» на Пасео-де-Грас в Барселоні жовтень 2019 року. Прихильники незалежності Каталонії проводили мітинги, блокували автодороги, залізничні колії, в аеропорту Барселони відбулися зіткнення з поліцією. 15 жовтня в Барселоні в протестах взяли участь 40 тисяч осіб. Мітингувальники закидали поліцейських різними предметами, зносили загородження, підпалювали контейнери для сміття, намагалися прорватися до будівель представництв іспанського уряду. Поліція застосувала кийки та гумові кулі. Щонайменше 74 людини отримали поранення. 18 жовтня в Каталонії почався загальний страйк протесту. У цей день сотні тисяч людей зібралися в центрі Барселони, майже всі дороги в центрі міста були перекриті. До 18 жовтня в ході зіткнень в різних містах Каталонії постраждали понад 500 осіб, в тому числі 200 представників правоохоронних органів, були затримані близько ста осіб[19].

Фактори наявності власної історії, мови, культури, фольклору, самосвідомості, традицій політичного самоврядування та їх національна ідентичність – вказують на етнічні особливості каталонців. В Каталонії є безліч традицій та свят, які відрізняються від іспанських. Усний фольклор каталонців представлений народними піснями та легендами. Вони мають свою національну кухню та одяг[4].

Каталонська – це самостійна мова, що належить до романської групи. Перші документи каталонською мовою відносяться до XII ст. Каталонською говорять жителі Балеарських островів, в автономній області Валенсія (його тут називають Валенсійського) і навіть в частині Сардинії. Як іспанські королі в XVIII столітті, так і диктатор Франко намагалися викоринити каталонську мову, проте безуспішно[19].

Каталонська – належить до оксітано-романської підгрупи романської мовної групи індоєвропейської сім'ї мов. Найбільшу мовну спорідненість каталонська має з окситанською мовою, а також з італійською (87%), іспанською та португальською мовами, з якими словникова близькість досягає 85%.

Висновки. Отже, історія Каталонії та її етнічні особливості дають можливість ствердити, що каталонська нація є явищем органічним, історично, етнологічно, цивілізаційно і культурно вмотивованим. Це окремий народ і він має всі моральні права вимагати поваги до свого суверенітету. Але, залишається дискусійним питання стосовно законності «сицесії» каталонців. В деклараціях ООН вказано, що кожен народ має право на свободу та незалежність. Проте один із головних принципів міжнародного права є територіальна цілісність та недоторканість кордонів країн. Тому згідно закону, право на самовизначення є перш за все у поневоленних, завойованих народів. Право на самовизначення каталонців, теоретично могло б виникнути при таких умовах, як утиски з боку центральної влади, ненадання автономії, заборони мови, культури, арешту місцевого населення, переслідування, етнічні чистки і т.п.[19].

Література:

1. ABC. «Referéndum Cataluña» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.abc.es/politica/referendum-cataluna/?ref=https%3A%2F%2Fwww.abc.es%2Fpolitica%2Freferendum-cataluna%2F>.
2. Alcalá C. Key Historical Aspects of Catalan Independence. – Madrid: Grafite Ediciones, 2006. 246 p.
3. Albareda Salvado J. Represión y disidencia en la Cataluña borbónica (1714–1725) / J. Albareda Salvado // Actas de la IV Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna.
4. Andreu Varela, Gine Albadalejo, Antoni Bons, Lluís Poudevila та Joan Ramón Varela. Història de Catalunya. – Madrid, 1991.
5. Архипенко В. Особливості розвитку сепаратизму в Іспанії: загроза цілісності// Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів. 3 березня 2011 р., м. Чернівці. — Чернівці: Букрек, 2011. 208—211с.
6. Balcells A. Breve historia del nacionalismo Catalan / A.Balcells. – Madrid : Alianza Editorial, 2004.
7. BBC News Україна. «Дев'ять вражаючих фото з референдуму в Каталонії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41465413>.
8. Club d'opinio Arnau de Vilanova. Para entendernos : los grandes temas del debate Espana – Cataluna, Barcelona, 2001. – 214 p.
9. Dedieu J.P. La Nueva Planta en su contexto. Las reformas del aparato del Estado en el reinado de Felipe V / J.P. Dedieu // Universitat Autònoma de Barcelona. Departament d'Historia Moderna i Contemporània Manuscrits. Revista d'història moderna. – Madrid, 2000. – № 18. – P. 113-139
10. El Mundo. «El abogado general de la UE cree que la Eurocámara se equivocó al denegar el escaño a Puigdemont y Comín en 2019» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.elmundo.es/t/re/referendum-catalunya.html>.
11. El País. «El Gobierno rechaza “radicalmente” la propuesta de referéndum en Cataluña» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://elpais.com/espana/elecciones-catalanas/2024-04-02/el-gobierno-rechaza-de-plano-la-propuesta-de-referendum-en-cataluna-no-y-no.html>.

12. Запорожець А. Каталонія: у пошуках незалежності. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2018. 4 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14043/1/Zaporogec_355-358.pdf.
13. Коннова М.В. Громадянська війна в Іспанії (1936-1939 роки): Історіографія : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / М.В. Коннова. – К., 2004. – 20 с.
14. La Vanguardia. «Más de 2,2 millones votan en el referéndum con una victoria del sí por el 90%» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lavanguardia.com/politica/20171002/431728900422/referendum-resultados.html>.
15. López Burniol J.J. Spain from the Corner: Notes for Spaniards. – Madrid: La Esfera de los Libros, 2008. 307 p.
16. Радіо свобода. «Іспанія: референдум про незалежність Каталонії завершився, Мадрид каже, що його не було, потерпіли понад 760» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28767566.html>.
17. RTVE. «Declaración de Independencia Puigdemont declara la independencia de Cataluña y la suspende para buscar el "diálogo" y la "solución acordada» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rtve.es/noticias/20171010/puigdemont-declara-independencia-cataluna-suspende-para-buscar-dialogo-solucion-acordada/1627661.shtml>.
18. Requejo F. Plurinational Federalism and Diversity of Values: The Spanish Case. – Madrid: Center for Political and Constitutional Studies, 2007. 203 p.
19. Сидоренко А. Історичний нарис каталонського національного руху. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://myc.news/ua/mneniya/_storichnij_naris_katalonskogo_nac_onalno_ru_hu.
20. ТСН. «У Каталонії оголосили офіційні результати референдуму» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/svit/u-kataloniyi-ogolosili-oficiyni-rezultati-referendumu-1007080.html>.
21. Уніан. «У Каталонії сьогодні проходять дострокові вибори до парламенту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/world/2312396-u-kataloniji-separatistski-partiji-otrimuyut-bilshist-u-novomu-parlamenti-ekzit-pol.html>.

References:

1. ABC. "Referendum Catalonia" [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.abc.es/politica/referendum-cataluna/?ref=https%3A%2F%2Fwww.abc.es%2Fpolitica%2Freferendum-cataluna%2F>.
2. Alcalá C. Key Historical Aspects of Catalan Independence. - Madrid: Grafite Ediciones, 2006. 246 p.
3. Albareda Salvado J. Repression and Dissent in Bourbon Catalonia (1714–1725) / J. Albareda Salvado // Proceedings of the IV Scientific Meeting of the Spanish Association of Modern History.
4. Andreu Varela, Gine Albadalejo, Antoni Bons, Lluís Poudevila and Joan Ramón Varela. History of Catalonia. - Madrid, 1991.
5. Arkhipenko V. Features of Separatism Development in Spain: Threat to Integrity // Development of Political Science: European Practices and National Perspectives: Materials of the International Scientific and Practical Conference of Students and Postgraduates. March 3, 2011, Chernivtsi. - Chernivtsi: Bukrek, 2011. 208—211с.
6. Balcells A. Brief History of Catalan Nationalism / A. Balcells. - Madrid: Alianza Editorial, 2004.

7. BBC News Ukraine. "Nine Impressive Photos from the Referendum in Catalonia" [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41465413>.
8. Club d'opinio Arnau de Vilanova. To understand each other: the major topics of the Spain-Catalonia debate, Barcelona, 2001. - 214 p.
9. Dedieu J.P. The New Plant in Context. State Apparatus Reforms in the Reign of Felipe V / J.P. Dedieu // Autonomous University of Barcelona. Department of Modern and Contemporary History Manuscripts. Modern history magazine. - Madrid, 2000. - No. 18. - P. 113-139
10. El Mundo. "The Attorney General of the EU Believes that the European Parliament Was Wrong to Deny Puigdemont and Comín a Seat in 2019" [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.elmundo.es/t/re/referendum-catalunya.html>.
11. El Pais. "The Government 'Radically' Rejects the Proposal for a Referendum in Catalonia" [Electronic resource]. - Access mode: <https://elpais.com/espana/elecciones-catalanas/2024-04-02/el-gobierno-rechaza-de-plano-la-propuesta-de-referendum-en-cataluna-no-y-no.html>.
12. Zaporozhets A. Catalonia: In Search of Independence. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University, 2018. 4 p. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14043/1/Zaporogec_355-358.pdf.
13. Konnova M.V. The Civil War in Spain (1936-1939): Historiography: Author's abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences: Specialization 07.00.06 "Historiography, Source Study, and Special Historical Disciplines" / M.V. Konnova. - Kyiv, 2004. - 20 p.
14. La Vanguardia. "More than 2.2 million vote in the referendum with a 90% 'Yes' victory" [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.lavanguardia.com/politica/20171002/431728900422/referendum-resultados.html>.
15. López Burniol J.J. Spain from the Corner: Notes for Spaniards. - Madrid: La Esfera de los Libros, 2008. 307 p.
16. Radio Svoboda. "Spain: Referendum on Catalonia's Independence Ends, Madrid Says It Didn't Happen, Over 760 Injured" [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28767566.html>.
17. RTVE. "Declaration of Independence Puigdemont declares independence of Catalonia and suspends it to seek 'dialogue' and 'agreed solution'" [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.rtve.es/noticias/20171010/puigdemont-declara-independencia-cataluna-suspende-para-buscar-dialogo-solucion-acordada/1627661.shtml>.
18. Requejo F. Plurinational Federalism and Diversity of Values: The Spanish Case. - Madrid: Center for Political and Constitutional Studies, 2007. 203 p.
19. Sidorenko A. Historical Sketch of the Catalan National Movement. [Electronic resource]. - Access mode: https://myc.news/ua/mneniya/_storichnij_naris_katalonskogo_nac_onalnogo_ruhu.
20. TSN. "Official Results of the Referendum Announced in Catalonia" [Electronic resource]. - Access mode: <https://tsn.ua/svit/u-kataloniyi-ogolosili-oficiyni-rezultati-referendumu-1007080.html>.
21. UNIAN. "Early Elections to the Parliament are Being Held in Catalonia Today" [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.unian.ua/world/2312396-u-kataloniji-separatistski-partiji-otrimuyut-bilshist-u-novomu-parlamenti-ekzit-pol.html>.

УДК 378.4(477.83)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1244-1259](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1244-1259)

Сухий Олексій Миколайович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1 к. 332, Львів, <https://orcid.org/0000-0002-0631-0910>

ГУМАНІТАРНІ ТА ПРИРОДНИЧІ ШКОЛИ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Анотація. У кінці ХІХ-го ст., активність Львівського університету відіграла ключову роль у науковому розвитку та підвищенні кваліфікації викладачів, роблячи його одним з провідних навчальних закладів у межах Австро-Угорської імперії. Вплив університету на суспільно-політичне життя регіону значно зріс, посилилась його роль у розвитку наук. У статті акцентується на вивченні організації освітнього процесу в Львівському університеті в контексті історичних, соціальних, та культурних перетворень, що відбувалися в Галичині у другій половині ХІХ століття. Показано зміни в академічній структурі та викладацькому складі. Відзначаються основні факультети університету та їхні трансформації із зазначенням змісту цих процесів. Висвітлюється зростання викладацького складу в обраних рамках, а також підкреслюються важливість нових будівель для задоволення потреб навчального процесу. Особлива увага приділяється механізмам адаптації університету до викликів модернізації, що включає реформування навчальних планів, впровадження нових методик викладання та розширення наукових дисциплін. Також висвітлюється важливість університету як місця діалогу між різними національними спільнотами, що сприяло формуванню багатокультурного освітнього середовища. Значна увага приділяється також студентським ініціативам, що сприяли культурному збагаченню та політичній активізації університетської молоді, підкріплюючи ідею університету як активного учасника соціальних та національних рухів. Окрім того, описується внесок університету в наукові дослідження та його роль у розвитку природничих і точних наук, що відіграли ключову роль у науковому прогресі та індустріалізації регіону, підкреслюючи його значення у ширшому культурному та науковому контексті. Показано активний розвиток природничих і точних (названих "стислими" науками, термін, що отримав відродження в сучасній українській мові, згаданий Михайлом Драгомановим) наук. Основною метою дослідження є висвітлення ключових історичних віх у

розвитку цих наук у Львівському університеті, що підкреслює їх значення у контексті глобалізаційних процесів.

Ключові слова: гуманітаристика, природничі науки, стислі науки, модернізація, освітні процеси, наукові школи, наукові підрозділи, глобалізація.

Suchyj Oleksij Mykolayovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Modern History of Ukraine named after Mykhailo Hrushevskiy, Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska St., 1 bldg. 332, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-0631-0910>

HUMANITIES AND NATURAL SCIENCES SCHOOLS AT LVIV UNIVERSITY IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Abstract. At the end of the 19th century, the activity of Lviv University played a key role in the scientific development and qualification improvement of teachers, making it one of the leading educational institutions within the Austro-Hungarian Empire. The university's influence on the socio-political life of the region significantly increased, enhancing its role in the development of sciences. This article focuses on the study of the organization of the educational process at Lviv University in the context of historical, social, and cultural transformations occurring in Galicia in the second half of the 19th century. Changes in the academic structure and faculty are shown. The main faculties of the university and their transformations are highlighted, with an explanation of the content of these processes. The growth of the faculty within selected frameworks is illuminated, and the importance of new buildings to meet the needs of the educational process is emphasized. Special attention is given to the mechanisms of the university's adaptation to modernization challenges, which includes the reform of curricula, introduction of new teaching methodologies, and expansion of scientific disciplines. The importance of the university as a place of dialogue between different national communities, contributing to the formation of a multicultural educational environment, is also highlighted. Considerable attention is also paid to student initiatives that contributed to cultural enrichment and political activation of university youth, reinforcing the idea of the university as an active participant in social and national movements. Furthermore, the university's contribution to scientific research and its role in the development of natural and exact sciences, which played a key role in scientific progress and industrialization of the region, emphasizing its significance in a broader cultural and scientific context, are described. The active development of natural and exact sciences (referred to as "concise" sciences, a term that has been revived in modern Ukrainian language, mentioned by Mykhailo Drahomanov) is shown. The main goal of the study is to highlight key historical milestones in the development

of these sciences at Lviv University, emphasizing their significance in the context of globalization processes.

Keywords: Humanities, Natural Sciences, Concise Sciences, Modernization, Educational Processes, Scientific Schools, Scientific Departments, Globalization.

Вступ. У другій половині XIX ст. у Львові та його університеті відбувалися важливі трансформаційні зміни викликані модернізацією, яка зачепила в цей період увесь європейський контингент та Австро-Угорську імперію, активізувались культурно-національні і освітньо-наукові процеси. В університеті формувалися наукові школи, які стосувалися гуманітарного, природничого та «стислого» напрямів, почали домінувати гумбольдтівські ідеї прагматичності знань, наукового процесу та індустріалізації.

Діяльність університетських структур другої половини XIX ст. представлена в національній історіографії у декількох площинах: це роботи, присвячені аналізу гуманітарних наук [1], [2], [3]; дослідження з природничих та математичних дисциплін [4], [5]; та створення синтез, присвячених історії університету [6], [7]. Традиційно до історії Львівського університету звертаються і польські науковці [8] на сучасному етапі вивчення теми актуальним залишається дослідження наукових шкіл Львівського університету та їх оцінок в контексті розвитку європейської науки.

Постановка проблеми. У динамічному ландшафті Австро-Угорської імперії другої половини 19 століття Львівський університет став ключовою освітньою та науковою установою, яка стала рушієм як академічних, так і суспільних перетворень у Галичині. Цей період ознаменувався значними освітніми реформами, появою нових академічних дисциплін та зміцненням національної ідентичності в університетській спільноті під впливом ширших європейських тенденцій модернізації та індустріалізації. Однак адаптація Львівського університету до цих змін піднімає кілька важливих питань щодо ефективності та наслідків цих перетворень. Метою дослідження є вивчення організаційної еволюції гуманітарних та природничих факультетів Львівського університету в цю епоху, зосереджуючись на тому, як ці зміни вплинули на роль університету в регіональному та національному розвитку. У дослідженні буде розглянуто реакцію університету на зростаючі вимоги до сучасних освітніх практик та його внесок у рухи національного відродження, які набирали обертів по всій Європі. Крім того, буде проаналізовано взаємодію між різними національними спільнотами в університеті та її вплив на академічне і соціальне середовище Львова. Це включає оцінку напруженості та співпраці між різними етнічними групами, зокрема українцями та поляками, а також їхній вплив на культурне та політичне середовище університету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нещодавні дослідження, присвячені Львівському університету другої половини 19 століття, можна

умовно поділити на три основні напрямки: аналіз гуманітарних наук, дослідження природничих і точних наук та цілісні історичні студії університету. Ці дослідження мають вирішальне значення для розуміння багатогранного розвитку Львівського університету та його ширшого значення в Австро-Угорській імперії та європейському академічному і культурному контекстах.

Мета статті полягає у тому, щоб висвітлити історію Львівського університету в контексті освітньо-наукових трансформації другої половини XIX ст.; показати розвиток наукових шкіл в університеті та їх вимов на процеси наукового процесу та модернізацію Галичини.

Матеріали та методи. На основі аналізу джерел та спеціальної літератури проаналізовано фактографічний матеріал про створення та діяльність наукових шкіл у Львівському університеті у другій половині XIX ст. Застосовано конкретно-історичний підхід для аналізу досягнень в сфері гуманітарних, природничих та точних наук.

У статті використано історико-порівняльний та хронологічний методи із врахуванням аналізу конкретних суспільно-політичних умов другої половини XIX століття.

Результати дослідження та обговорення. У статті представлено напрями та зміни науково-освітніх пошуків у Львівському університеті на етапі активізації модернізаційних процесів у Європі в другій половині XIX ст.; комплексне застосування різних методів уможливило оптимально проаналізувати доробок попередників та визначити актуальні проблеми дослідження;

Матеріали статті можуть бути використані при написанні наукових робіт з культурно-національної та освітньо-наукової проблематики.

Виклад основного матеріалу. Період останньої третини XIX-го століття став визначальним для історії Львівського університету, оскільки був сповнений інтенсивних політичних змін, особливо у сфері національного відродження українців. Активна боротьба за право мати національну освіту, а саме створення українського університету у Львові, відіграла ключову роль у процесі національно-державного розвитку, відображаючи не лише політичну різноманітність Галичини як частини Австро-Угорської імперії, але й майбутні можливості для національного руху українців. У той же час, польські елементи прагнули надати Львівському університету виключно польський характер [9], що призводило до гострої боротьби, яка розпалювала антагонізм не тільки в галицькому суспільстві, але й впливала на атмосферу всередині самого університету, додаючи драматизму ситуації в Львові та його навчальному закладі [10].

Усі аспекти галицького суспільного життя, які безпосередньо торкалися університету у Львові, впливаючи не лише на викладачів та їх близьке

оточення, але й на широку академічну громаду. Одночасно, цей період у Галичині характеризувався зростанням масових соціальних рухів, що виявили загальну тенденцію до демократизації суспільства та зниження впливу аристократії, духовенства, при цьому залучаючи до політичного життя нижчі соціальні верстви, особливо селян [11].

Цей соціальний розвиток мав значний вплив на структуру студентського та науково-викладацького складу Львівського університету. Наприклад, Флоріан Земляковський, міністр для Галичини в австрійському уряді, хоч і приховував своє походження, оскільки народився в сім'ї кухаря на Тернопільщині однак його біографія засвідчує зміни у соціальній структурі тогочасного суспільства [12], та можливості кар'єрного зростання для різних верств.

Основною тенденцією змін у країні стали також трансформації соціально-економічних процесів, що розпочалися ще у середині XIX століття та призвели до значних перемін у суспільному устрої, особливо вплинувши на характер освіти, включаючи вищу, та на підготовку кадрів у сфері управління й нових технологій. У Львові в цей час були відкриті спеціалізовані середні школи, такі як лісова і ветеринарна, а також агрономічна школа в селі Дубляни. Львівська політехнічна школа, заснована у 1844 році, зазнала значного розширення. Пізніше у місті почала функціонувати торгівельна академія, а ветеринарну, агрономічну і політехнічну школи було реорганізовано у академії [13]. (Сухий, 2013).

Львівський університет активно пристосовувався до нових соціально-економічних та політичних умов, що було відзначено, зокрема, його активною участю на Крайовій виставці в Галичині у 1894 році. Центральним місцем виставки став павільйон університету, де представили ключові наукові досягнення та праці вчених закладу. Серед найбільш вражаючих експонатів були демонстрації експериментів з новітніми рідинами, здатними тривалий час зберігати людські органи для досліджень; також представлялись інноваційні методики навчання для студентів та школярів з особливими потребами. Експозиція університету була частиною освітньої групи павільйонів, серед яких були будівлі промислових шкіл, шкільної ради та політехніки, всі спроектовані Зигмунтом Горголевським у стилі французьких замків, що стали центром виставки [14].

Університет вніс також значний вклад у гуманітарну сферу, впливаючи на наукове та культурне життя регіону. Події "Весни народів" 1848 року спонукали австрійську владу до більшого врахування національного аспекту у діяльності державних органів. Ця тенденція зберігалася упродовж усієї другої половини XIX століття [15].

У 1869 році у державних інституціях Галичини німецьку мову замінили на польську як офіційну. В тому ж році освітній процес у Львівському університеті також перейшов з німецької на польську. Паралельно, австрійська влада здійснила кілька кроків на зустріч українському національному руху. Зокрема, у 1849 році було створено кафедру української мови та літератури, керівником якої став Яків Головацький. У 1869 році віце-маршалок крайового сейму Юліан Лаврівський запропонував надати польській та українській мовам статус державних у Галичині. Наступного року спеціальна комісія під головуванням графа Владислава Бадені, до складу якої входили представники обох національностей, затвердила використання обох мов як мов викладання в університеті. Імператорським указом від 4 липня 1871 року було офіційно введено двомовне викладання в Львівському університеті, що сприяло "вільному полю для науки" та її розвитку у "обох крайових мовах" [16].

З 1863 по 1864 рік Я. Головацький обіймав посаду ректора університету. Структура університету з 1817 по 1894 рік включала три факультети: філософський, юридичний та теологічний. Філософський факультет охоплював як природничі, так і гуманітарні науки, готуючи спеціалістів у різних сферах. Кожна кафедра була тісно пов'язана з професором, який вів автономний курс. Факультети мали власні інститути з необхідними приміщеннями, обладнанням та бібліотеками, а серед наукових закладів були ботанічний сад і бібліотека університету.

Викладацький склад Львівського університету, подібно до інших вищих навчальних закладів Австро-Угорщини, складався з лекторів, приват-доцентів, професорів та суплентів. Професорський корпус ділився на ординарних (звичайних), екстраординарних (надзвичайних), титулованих та почесних професорів. Призначення звичайних і надзвичайних професорів здійснювалось австрійським урядом, причому наукова та педагогічна кваліфікація між цими категоріями професорів була схожою. Основна відмінність полягала в досвіді роботи в академічній сфері та, відповідно, у розмірі заробітної плати.

У 1897 році Львівський університет зробив значний крок у розвитку філологічної освіти, заснувавши кафедру французької мови, що поклато початок систематичному вивченню романських мов у вищій школі. Кафедру очолив Єдуард Порембович, відомий учений-романіст, який мав широкий спектр наукових інтересів, охоплюючи не тільки французьку, але й польську, італійську та англійську літератури, а також західноєвропейський фольклор. Він вніс великий вклад у перекладацьку діяльність, зокрема перекладаючи твори Данте, Кальдерона, Байрона, і створив численні антології та збірки перекладів. Також кінець XIX століття відзначився початком систематичного

вивчення східних мов в університеті, що було важливим кроком у розширенні мовної програми філософського факультету.

Кінець XIX століття став свідком зародження потужного наукового напрямку в межах Львівського університету – історичної науки, яка пізніше отримала назву львівської історичної школи. Ця школа асоціюється з групою вчених, об'єднаних навколо Францішека Ксаверія Ліске, видатного історика того часу. Особливостями львівської історичної школи стали глибина аналітичного підходу до вивчення історії, вражаючий рівень ерудиції дослідників та їхнє прагнення до наукової стислості та точності викладу матеріалу, що забезпечило школі визнання і повагу в академічних колах [17].

До львівської історичної школи в кінці XIX століття належали вчені, які зробили значний внесок у розвиток історичної науки, серед яких Тадеуш Войцеховський, Освальд Бальцер. Ця школа також об'єднувала в собі велику когорту видатних дослідників, зокрема Анатолія Левицького, Антонія Малецького, Фридерика Папе, Александра Гіршберга, Антонія Прохаску, Людвіка Фінкеля, Адама Шельонговського, Людвіка Кубалю, Александра Семковича та інших. Їхні роботи охоплювали широкий спектр тем, від політичної історії до права, літератури, етнографії, які відзначалися глибоким аналізом та історичною стислістю [18].

У рамках філософського факультету Львівського університету в кінці XIX століття та на початку XX століття відбувся значний розвиток гуманітарних наук. Цьому сприяла діяльність "львівської історичної школи", яка виникла навколо Польського історичного товариства, заснованого Францішеком Ксаверієм Ліске 14 жовтня 1886 року. Це товариство стало майданчиком для об'єднання вчених, студентів та всіх зацікавлених в історії осіб, сприяючи поглибленому вивченню та розповсюдженню історичних знань. Важливу роль у цьому процесі відіграло також "Товариство для підтримки польської науки", засноване професором Освальдом Бальцером, яке підкреслювало значення гуманітарної освіти та дослідження. Видання журналу "Kwartalnik Historyczny" товариства стало важливим форумом для обміну думками та результатами досліджень, залучаючи відомих істориків, таких як Ян Птасьнік, Станіслав Соханевич, Маєр Балабан, та сприяючи розвитку історичної науки в Львові [19].

У кінці XIX та на початку XX століття Крайове археологічне товариство стало майданчиком для співпраці між університетськими науковцями, що займалися не лише археологією, а й такими спеціальними історичними науками, як нумізматика, геральдика, сфрагістика, дипломатика та палеографія. Серед активних учасників товариства були Кароль Відманн, Антоній Шнайдер та Ісидор Шараневич. Окрім того, у Львові активно розвивалася церковно-конфесійна історіографія завдяки працям дослідників з

Львівської Богословської академії та співробітників Архіву історії унії. Важливим кроком для підтримки гуманітарних досліджень стало відкриття у 1894 році Архіву Львівського університету, ініційоване професором Л. Фінкелем [20].

Інтелектуальне середовище, де професори університету відігравали ключову роль, концентрувалося навколо журналу "Kwartalnik Historyczny". Це видання швидко виросло з регіонального рівня до визначного центру польських історичних досліджень, ставши найбільш поважним науковим форумом у Галичині, що користувався великою повагою серед спеціалістів. Водночас воно стало місцем збору науковців з різних країн, перетворившись на представника всієї польської історичної науки. Згідно з думкою дослідників, успіхи та невдачі журналу відображали загальні тенденції в польській історіографії.

На межі XIX та початку XX століття польська гуманітарна наука була охарактеризована як "героїчна". Її вивчення сьогодні є важливим з кількох причин. По-перше, в цей період були закладені численні традиції, що продовжили існувати і в наступні часи. По-друге, цей час був унікальним з огляду на політичне становище поляків, коли виникли та обговорювалися теоретико-методологічні та соціально-політичні питання, сприяючи переосмисленню польською громадою свого місця у світі та надаючи новий імпульс для прагнення незалежності. По-третє, цікавим аспектом є співіснування польських і українських наукових центрів в одному місті та університеті наприкінці XIX – на початку XX століття, їхні контакти, взаємні концептуальні вимоги, що відображали особливості міжнародних відносин.

На цьому етапі розвитку польської та української історіографії з'явилася характеристика національно-патріотичного напрямку, що була частиною ширшого руху за національне та державне відродження, а також за становлення сучасних націй. Важливою рисою роботи професорів-істориків Львівського університету стала національна парадигма [18].

Діяльність професора Львівського університету Л. Фінкеля є ілюстративним прикладом цього періоду. Він перебував під впливом німецької історіографії, особливо Теодора Моммзена, від якого перейняв методи критичних досліджень. Проте Л. Фінкель зберігав необхідну дистанцію від негативного та тенденційного зображення історії Польщі, створеного зарубіжною історіографією, а також її оцінок польсько-німецьких стосунків. Він намагався злити та збалансувати найважливіші досягнення політичної історії та історії культури, хоча віддавав перевагу політичній історії. При оцінці культурних процесів Фінкель пов'язував їх із державним устроєм, вважаючи державу найширшою сферою, де різні зв'язки, окрім церковних, об'єднуються та їй підпорядковуються.

XIX ст. початок XX століття визначилось тим, що у цей часовий період польська та українська історіографія набуває національно-патріотичного характеру, що відображає загальний процес національного відродження. Виділяється робота професора Л. Фінкеля з історії Львівського університету, який, будучи під впливом німецької історіографії, розвиває власний підхід до вивчення історії, акцентуючи на збалансуванні політичної історії та історії культури з особливим фокусом на державі як центральному елементі об'єднання культурних зв'язків [21].

У гуманітарному колі Львова історичні дослідження набули значущості серед народів без власної державності, інтегруючи в себе політичні, національні, культурні, та соціально-економічні ідеї. Видатні історики часто брали на себе роль лідерів національно-визвольних зусиль, активно втілюючи ідею про "право на індивідуальність" у життя.

В кінці XIX на початку XX століття історичні дослідження виступали важливим елементом у процесі національного та державного відродження, історики ставали ключовими фігурами у національно-визвольних рухах. Михайло Грушевський, зокрема, зробив значний внесок у відділення української історії від російської, акцентуючи на вивченні історії народу, що підкреслює унікальність української історичної спадщини та її значення в загальному контексті національної ідентичності.

М. Грушевський працював у Львівському університеті в 1894-1913 р., де сформував власну історичну школу вчених-науковців. У рамках школи було зроблено перехід від народницьких до державницьких засад історіописання. Представники школи Степан Томашівський, Іван Крип'якевич, Мирон Кордуба, Омелян Терлецький, Іван Кривецький та ін. визначали перспективні напрями розвитку національної історії уже в XX столітті [13].

Гуманітарна складова – середовища Львова і регіону в останній третині XIX – на початку XX ст. була нерозривно пов'язана з діяльністю Івана Франка.

У 1892 році він поїхав на докторантські студії до Відня, де захистив докторську дисертацію на тему "Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія" під керівництвом видатного славіста Ватрослава Ягича. У червні 1893 року йому було присвоєно науковий ступінь доктора філософії.

У 1895 році Іван Франко подав документи для отримання посади приват-доцента в Львівському університеті. Він виконав усі необхідні процедурні вимоги, включаючи складання колоквиуму та прочитання габілітаційної лекції на тему "Розбір 'Наймички' Шевченка", яка була позитивно оцінена комісією та студентською аудиторією. Підтримка львівських професорів-поляків, таких як Тадеуш Войцеховський та Людвік Цвіклінський, створювала сприятливу атмосферу для Івана Франка в університеті.

Іван Франко також виявляв інтерес до лекцій з класичної філософії Людвіка Цвіклінського та курсів нової філософії природи та сучасної психології Юліана Охоровича. Він також брав участь у "психологічному семінарі професора" Ю. Охоровича, де активно ділився своїми розвідками та рефератами.

Однак львівське намісництво не дозволило І. Франку стати викладачем університету [13].

Фундаментальним аспектом польської історичної науки у Львівському університеті наприкінці XIX століття була захист історичних прав поляків у контексті історії Речі Посполитої. Ця історіософська боротьба була спрямована проти деяких представників німецької та російської історіографії, які намагалися обґрунтувати необхідність розподілу Польщі та виправдати культурно-цивілізаційну місію своїх країн щодо Європи загалом та поляків зокрема [22].

Інтерес до польської історії не обмежувався лише сусідніми країнами. Дослідник полоністики Освальд Бальцер вказував на наявність у французькій літературі робіт про Польщу, написаних без глибокого розуміння польської ситуації, називаючи такі твори "історичними фантазіями".

У Галичині до кінця XIX століття польські історики сприймали русинів-українців як інтегральну частину "польської політичної нації". Проте, під тиском зростаючого національного руху серед українців, частина польської еліти була змушена визнати існування української нації та її прагнення до рівноправного статусу у Галицькому регіоні. Цей період став відправною точкою для визнання української ідентичності та прав, які відображали зміни у політичному та національному сприйнятті регіону [18].

В кінці XIX століття львівське філологічне середовище зібрало навколо себе видатних польських лінгвістів, зокрема Романа Пілята, Владислава Белзу, та Вільгельма Брухнальського. Ці вчені внесли значний вклад у видання праць Адама Міцкевича, сприяли організації патріотичних заходів та заснували літературний часопис "Pamiętnik Literacki". Також у 1892 році у Львові було засновано Філологічне товариство, яке просувало античну літературу та культуру через щорічник "Eos" та серію видань "Studia Leopolitana".

З другої половини XIX століття Львівський університет став визначним центром для розвитку природничих наук, таких як геофізика, астрономія, біологія, хімія, фізика, геологія та географія. Цей розвиток був зумовлений зацікавленістю в позитивізмі та вимогами швидко зростаючої індустріалізації. В цей час в університеті сформувалася "школа математики" під керівництвом Ігнація Лемоха, який започаткував окремі курси з аналітичної геометрії, вищої алгебри та інтегрального числення [4].

Значний внесок у розвиток математики зробили Вавжинець Жмурко, Юзеф Пузина, Вацлав Серпінський та Гуго Штайнгауз, які працювали в університеті у кінці XIX та на початку XX століття. Їх роботи та винаходи отримали визнання на міжнародному рівні, зокрема, через участь у міжнародних виставках та публікацію підручників та монографій. Це сприяло формуванню "львівської математичної школи" у міжвоєнний період, що стала фундаментом для подальшого розвитку математичної науки в університеті [4].

Активність Алоїзія Гандля в період з 1852 по 1872 рік сприяла розвитку фізики в університеті, де він започаткував навчання з математичної та експериментальної фізики. Оскар Фабіан, який очолив кафедру математичної фізики, проводив лекції з фізики та математики, тоді як Томаш Станецький, а з 1893 року Ігнацій Закшевський, відповідали за кафедру експериментальної фізики. Важливий внесок у фізику зробив Мар'ян Смолуховський, керуючи кафедрою теоретичної фізики з 1899 по 1913 рік, де він викладав теоретичну фізику та математику, здобувши світове визнання завдяки своїм роботам у статистичній фізиці.

В області органічної хімії значний внесок зробив Броніслав Радзішевський, керуючи кафедрою хімії з 1872 по 1894 рік та заклавши основи львівської наукової школи органічної хімії. В кінці 90-х років XIX століття він ініціював зведення будівлі хімічного факультету, реагуючи на потребу розширення простору для досліджень. Кафедра хімії зосереджувалася на дослідженні нафтових газів Прикарпаття та аналізі локальних мінеральних джерел. Враховуючи практичні та наукові перспективи, у 1895 році кафедру хімії було розділено на кафедри неорганічної та органічної хімії.

Школа природознавства Львівського університету тісно пов'язана з Ігнацієм Лобажевським, який був першим керівником кафедри ботаніки до 1852 року, коли біологічні науки викладались як частина ширшого курсу натуральної історії на філософському факультеті. І. Лобажевський, який займався вивченням географії рослин, водоростей та мохів, був засновником та організатором Ботанічного саду університету на вулиці Длугоша, створеного на землі колишнього саду тринітарійського монастиря. Тут він розбив дендропарк у стилі англійського саду, побудував теплиці та високу оранжерею, а також зібрав колекцію квітково-декоративних та місцевих рослин, перетворивши стару частину саду на взірць садово-паркового мистецтва кінця XIX – початку XX століття.

Окрім ботанічного саду, важливим науковим центром університету став Зоологічний музей, який спочатку функціонував як кабінет натуральної історії. Під керівництвом професора Бенедикта Дибовського музей отримав статус зоологічного, і в 1885 році йому було виділено додаткові приміщення. Сьогодні студенти-біологи саме тут вивчають фауну світу, а відвідувачі міста

мають змогу ознайомитися з тваринним світом нашої планети під час екскурсій.

З 1882 року у Львівському університеті починається розвиток географічних наук завдяки призначенню Антонія Ремана на посаду керівника новоствореної кафедри географії, яка з часом трансформувалася у інститут географії. Епоха з 1883 по 1910 рік, коли Реман очолював кафедру, стала часом зародження географії як науки університету. Географічні науки також зазнали впливу завдяки діяльності українських вчених Григорія Величка, Степана Рудницького та Володимира Гериновича, які отримали докторські ступені і пізніше стали жертвами репресій у радянській Україні.

Значний вплив на розвиток Львівського університету мав процес створення медичного факультету. Протягом кількох років представники університету та місцеві діячі активно виступали за відновлення медичної освіти, яка була відсутньою з часів ліквідації медико-хірургічних студій у 1871 році. Імператор Франц Йосиф I у 1891 році підтримав ініціативу, але відкриття факультету відбулося лише у 1894 році після побудови спеціалізованих приміщень та створення необхідної інфраструктури [17].

З відкриттям медичного факультету, що офіційно відбулося 9 вересня 1894 року, Львівський університет отримав новий імпульс для розвитку, зокрема у сфері медичних наук. Кафедри факультету лягли в основу створення численних наукових шкіл, а клініки, що функціонували поруч, давали студентам можливість для практичних занять і дослідницької роботи під керівництвом професорів-спеціалістів [23].

Новий етап у розвитку фармакології та фармакогнозії був пов'язаний з діяльністю доктора медицини і філософії Вацлава Соберанського. Наукові пошуки здійснювалися і у сфері анатомії, гістології та ембріології. Успіхи львівської хірургії були пов'язані з Людвіком Ридигером, Анатолієм Габришевським, Віктором Вером, Романом Барончем, Гілярієм Шрамком, Максиміліаном Германом [6].

На рубежі XIX - XX ст. у Львові розпочинається рух за створення українського національного університету. Цьому сприяли українські науки в існуючому університеті. Зокрема, завдяки політиці українсько-польського порозуміння, яка оцінювалась як "нова ера" (1890–1894), українці отримали можливість створити кафедру історії на філософському факультеті. Ця кафедра була названа другою, паралельно до кафедри з польською мовою викладання. Вона була офіційно представлена як кафедра всесвітньої історії з особливим оглядом на історію Східної Європи. Питання вибору завідувача кафедри вимагало понад півтора року пошуків, і кандидатом на цю посаду став М. Грушевський, який був учнем київського професора Володимира Антоновича та приват-доцентом Київського університету. Нині стало відомо,

що представники галицької інтелігенції зверталися також до Дмитра Яворницького щодо його праці кафедри історії у Львові [6].

Ідею створення українського університету в Львові активно підтримували. Українські послы у Державній Раді у Відні. 20 грудня 1898 року Данило Тячакевич в парламенті у Відні виступив з пропозицією про створення в Львові окремого українського університету, наголосивши на необхідності задовольнити культурні потреби українського населення та виховати національну інтелігенцію. Однак ця ініціатива не знайшла широкої підтримки серед парламентських кіл. Рух за національний університет став визначеним гаслом української суспільності на увесь період аж до розпаду Австро-Угорщини у 1918 році. Однак створити національну вищу школу українцям у Львові так і не вдалося.

Висновки. У другій половині XIX ст. у Львівському університеті були створені наукові школи в сфері гуманітарних, природничих та точних наук, які свідчили про європейський рівень наукових пошуків та високий освітній потенціал професорсько-викладацького складу. Відповідність високим стандартам науки і освіти вели до того, що у кінці XIX - на початку XX століття Львівський університет переживав структурні зміни та перебудови, які вплинули як на загальну організацію університету, так і на систему навчання. Процес демократизації у всіх аспектах університетського життя став невід'ємною частиною цього періоду і був обумовлений загальними тенденціями суспільного розвитку. Цей час також відзначився значними досягненнями в наукових дослідженнях, і праці багатьох учених стали важливим внеском у світову науку. Університетське середовище, зокрема студентські групи, стали платформою для поширення нових ідей, а національна заангажованість та ідейно-політична різноманітність стали характерними рисами того періоду.

Література.

1. Пиріг, Р., & Тельвак, В. (2017). Михайло Грушевський: Біографічний нарис. Львів: Либідь.
2. Тельвак, В., Педич, В. (2016). Львівська історична школа Михайла Грушевського. У серії "Грушевськіана" (Том 9). Львів: Видавництво «СВІТ».
3. Качмар, В., Тарнавський, Р. (2013). Факультет філософії Львівського університету під час австрійського періоду (від відновлення до секуляризації навчального закладу). *Краєзнавство*, (1), 81-90.
4. Притула, Я. Г. (2020). Математика у Львові. *Leopolis Scientifica*. Наука у Львові до середини XX століття. У О. Петрук (Ред.), Частина II. Точні науки: збірник наукових праць (с. 3-182). Львів.
5. Ровенчак, А. А. (2020). Фізика в навчальних закладах Львова з XVII століття. У О. Петрук (Ред.), *Leopolis Scientifica*. Наука у Львові до середини XX століття. Частина II. Точні науки (с. 219-286). Львів: Артос.

6. Качмар, В. (2021). Львівський університет 1784–1918: Організаційні, освітньо-наукові та національні трансформації. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.
7. Тельвак, В., Качмар, В., Журавльов, С. (2023). Каталог студентів Михайла Грушевського у Львівському університеті. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.
8. Матерницький, Й., Зашкільняк, Л., & Сержега, П. (2014). Золота книга львівської історіографії XIX та XX століть (Том 2). Ряшів: Видавництво Університету Ряшівського.
9. Аркуша, О. (2000). Політика польських клубів у Галицькому сеймі стосовно українського питання (кінець XIX – початок XX століття). У *Україна: Культурна спадщина, Національна свідомість, Державність: Збірник наукових праць*, 7, 218.
10. Аркуша, О. (1999). Польські політичні середовища Львова та Кракова на межі XIX та XX століть: Спроба порівняння. У М. Мудрий (Ред.), *Львів: Місто-Суспільство-Культура: Збірник наукових праць* (с. 377). Львів.
11. Мудрий, М. (2000). Галицька автономія в 70-х та 80-х роках XIX століття: Українські та польські візії. У *Україна: Культурна спадщина, Національна свідомість, Державність: Збірник наукових праць*, 7, 176.
12. Фрас, З. (2010). Демократи в політичному житті Галичини 1848-1873. (Ред. Я. Б. Родік) Львів: Центр видавничий Львівського національного університету імені Івана Франка.
13. Сухий, О. М. (2013). Львівський університет на межі XIX та XX століть: організація, школи, соціальне життя. *Вісник Львова*, 52-53.
14. Сулим, Б. (2007). Феномен Провінційної виставки в Галичині у 1894 році. Львів.
15. Сухий, О. М. (1999). Галичина: Між Сходом та Заходом = Galicie, entre l'Est et l'Ouest: Есе з історії XIX початку XX століття (Том 2). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича Національної академії наук України.
16. Прокопів, А., Борсукевич, Л. (2011, 1 січня). Зелений оазис. *Каменярь*, с. 4.
17. Пісулінська, Я. (2004). Єврейські питання в працях істориків так званої Львівської історичної школи. У Л. З. Я. Матерницький (Ред.). Львів: У Багатокультурному історичному середовищі Львова XIX та XX століть.
18. Зашкільняк, Л. (2008). Відносини між українськими та польськими істориками. Львів.
19. Громова, Г. (б.д.). Матеріали до вивчення Львівського історичного середовища у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові. Львів: У Багатокультурному історичному середовищі Львова XIX та XX століть.
20. Сухий, О. (2011). Розвиток львівського університетського середовища на межі XIX та XX століть. У *Правничі науки між традицією та сучасністю: Присвячено професору Роману Лонгшампсу де Бер'є на 70-ту річницю його смерті* (с. 104). Люблін: Видавництво КУЛ.
21. Тельвак, В. (2013). ЛЮДВІК ФІНКЕЛЬ. У *Енциклопедія історії України* (Том 10, с. 303). Львів: Національна академія наук України, Інститут історії України.
22. Тельвак, В. (б.д.). *Kwartalnika Historycznego*.
23. Білінська, І. (2011, 1 січня). Медична освіта у Львівському університеті. *Каменярь*, с. 18.

References:

1. Pyryh, R., & Telvak, V. (2017). Mykhailo Hrushevskiy: Biografichnyi narys [Mykhailo Hrushevsky: A biographical sketch]. Lviv: Lybid [in Ukrainian].
2. Telvak, V., & Pedych, V. (2016). Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv Historical School of Mykhailo Hrushevsky]. In Serii "Hrushevskiana" (Vol. 9). Lviv: Vydavnytstvo "SVIT" [in Ukrainian].
3. Kachmar, V., & Tarnavskiy, R. (2013). Fakultet filosofii Lvivskoho universytetu pid chas avstriiskoho periodu (vid vidnovlennia do sekuliarizatsii navchalnoho zakladu) [The Faculty of Philosophy at Lviv University during the Austrian period (from restoration to the secularization of the educational institution)]. *Kraieznavstvo*, (1), 81-90 [in Ukrainian].
4. Prytula, Y. H. (2020). Matematika u Lvovi [Mathematics in Lviv]. In O. Petruk (Ed.), *Leopolis Scientifica. Nauka u Lvovi do seredyny XX stolittia. Chastyna II. Tochni nauky: zbirnyk naukovykh prats'* (pp. 3-182). Lviv [in Ukrainian].
5. Rovenchak, A. A. (2020). Fyzyka v navchalnykh zakladakh Lvova z XVII stolittia [Physics in educational institutions of Lviv from the 17th century]. In O. Petruk (Ed.), *Leopolis Scientifica. Nauka u Lvovi do seredyny XX stolittia. Chastyna II. Tochni nauky* (pp. 219-286). Lviv: Artos [in Ukrainian].
6. Kachmar, V. (2021). Lvivskiy universytet 1784–1918: Orhanizatsiini, osvitho-naukovi ta natsionalni transformatsii [Lviv University 1784–1918: Organizational, educational-scientific, and national transformations]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
7. Telvak, V., Kachmar, V., & Zhuravliov, S. (2023). Kataloh studentiv Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti [Catalog of Mykhailo Hrushevsky's students at Lviv University]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
8. Maternytskiy, I., Zashkilniak, L., & Serzheha, P. (2014). Zolota knyha lvivskoi istoriohrafii XIX ta XX stolit' (Tom 2) [Golden book of Lviv historiography of the 19th and 20th centuries (Vol. 2)]. Rzeszów: Vydavnytstvo Uniwersytetu Rzeszowskoho [in Ukrainian].
9. Arkusha, O. (2000). Polityka polskykh klubiv u Halytskomu seimi stosovno ukraïnskoho pytannia (kinets' XIX – pochatok XX stolittia) [The politics of Polish clubs in the Galician Diet regarding the Ukrainian question (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. In *Ukraina: Kulturna spadshchyna, Natsionalna svidomist', Derzhavnist': Zbirnyk naukovykh prats'* (Vol. 7, p. 218). [in Ukrainian].
10. Arkusha, O. (1999). Pol'ski politychni seredovyshcha Lvova ta Krakova na mezhi XIX ta XX stolit': Sproba porivniannia [Polish political environments of Lviv and Krakow at the turn of the 19th and 20th centuries: An attempt at comparison]. In M. Mudryi (Ed.), *Misto-Suspilstvo-Kultura: Zbirnyk naukovykh prats'* (p. 377). Lviv [in Ukrainian].
11. Mudryi, M. (2000). Halytska avtonomiia v 70-kh ta 80-kh rokakh XIX stolittia: Ukraïnski ta polski vizii [Galician autonomy in the 70s and 80s of the 19th century: Ukrainian and Polish visions]. In *Ukraina: Kulturna spadshchyna, Natsionalna svidomist', Derzhavnist': Zbirnyk naukovykh prats'* (Vol. 7, p. 176). [in Ukrainian].
12. Frasz, Z. (2010). Demokrati v politychnomu zhytti Halychyny 1848-1873 [Democrats in the political life of Galicia 1848-1873]. (Ed. Ya. B. Rodik). Lviv: Tsentrvidavnychi Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
13. Sukhyi, O. M. (2013). Lvivskiy universytet na mezhi XIX ta XX stolit': orhanizatsiia, shkoly, sotsialne zhyttia [Lviv University at the turn of the 19th and 20th centuries: organization, schools, social life]. *Visnyk Lvova*, 52-53 [in Ukrainian].

14. Sulym, B. (2007). Fenomen Provinzialnoi vystavky v Halychyni u 1894 rotsi [The phenomenon of the Provincial Exhibition in Galicia in 1894]. Lviv [in Ukrainian].
15. Sukhyi, O. M. (1999). Halychyna: Mizh Skhodom ta Zakhodom = Galicie, entre l'Est et l'Ouest: Ese z istorii XIX pochatku XX stolittia (Tom 2) [Galicia: Between the East and the West: Essays on the history of the 19th to the early 20th century (Vol. 2)]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [in Ukrainian].
16. Prokopiv, A., & Borsukevych, L. (2011, January 1). Zelenyi oazys [Green oasis]. Kamenyar, 4 [in Ukrainian].
17. Pisulinska, Ya. (2004). Yevreiski pytannia v pratsiakh istorykiv tak zvanoi Lvivskoi istorychnoi shkoly [Jewish issues in the works of historians of the so-called Lviv Historical School]. In L. Z. Ya. Maternytskyi (Ed.). Lviv: U Bahatokulturnomu istorychnomu seredovyshchi Lvova XIX ta XX stolit' [in Ukrainian].
18. Zashkilniak, L. (2008). Vidnosyny mizh ukrainskymy ta polskymy istorykamy [Relations between Ukrainian and Polish historians]. Lviv [in Ukrainian].
19. Hromova, H. (n.d.). Materialy do vyvchennia Lvivskoho istorychnoho seredovyshcha u fondakh Tsentralnogo derzhavnogo istorychnoho arkhivu Ukrainy u Lvovi [Materials for the study of the Lviv historical environment in the funds of the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv]. In U Bahatokulturnomu istorychnomu seredovyshchi Lvova XIX ta XX stolit', Lviv [in Ukrainian].
20. Sukhyi, O. (2011). Rozvytok lvivskoho universytetskoho seredovyshcha na mezhi XIX ta XX stolit' [Development of the Lviv university environment at the turn of the 19th and 20th centuries]. In Pravnychy nauky mizh tradytsiieiu ta suchasnistiu: Prysviacheno profesoru Romanu Lonshampsu de Ber'ie na 70-tu richnytsiu yoho smerti (p. 104). Lublin: Vydavnytstvo KUL [in Ukrainian].
21. Telvak, V. (2013). Liudvyk Finkel [Ludwik Finkel]. In Entsyklopediia istorii Ukrainy (Vol. 10, p. 303). Lviv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
22. Telvak, V. (n.d.). Kwartalnika Historycznego [Historical Quarterly]. [in Ukrainian].
23. Bilinska, I. (2011, January 1). Medychna osvita u Lvivskomu universyteti [Medical education at Lviv University]. Kamenyar, 18 [in Ukrainian].

Журнал
«Актуальні питання у
сучасній науці»

(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка»,
Серія «Державне управління», Серія «Техніка»,
Серія «Історія та археологія»)

Випуск № 5(23) 2024

Підписано до друку: 14.05.2024 р.
Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:
ФОП Жукова Ірина Віталіївна Свідоцтво серія ДК №7425 від 09.08.2021 р.,
02217, м. Київ, пр. Маяковського Володимира, буд. 4-В, кв. 10